

MILUVNICE SPISOVNÉ ČEŠTINY

II.

F. TRÁVNÍČEK

OVANSKÉ JAZYKOVĚDNÉ PŘÍRUČKY

2

FR. TRÁVNÍČEK

MLUVNICE SPISOVNÉ ČEŠTINY

VE DVOU ČÁSTECH

FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK

MLUVNICE SPISOVNÉ ČEŠTINY

ČÁST II.

S K L A D B A

Praha 1951

SLOVANSKÉ NAKLADATELSTVÍ

SKLADBA

425. Skladba je nauka o větě neboli **v ě t o s l o v í** a o významu slovních druhů a tvarů neboli **v ý z n a m o s l o v í**.

Jinak a stručně lze říci, že je skladba nauka o **j a z y k o v ý c h p r o j e v e c h**. Podrobněji pak, že je to nauka o základním útvaru jazykových projevů, o větě, o jejím útvaru složitém, o souvětí, a o slovech ve větě. Co se týče slov, kterých v jazykových projevech užíváme, nejde ve skladbě o jejich význam věcný (§ 158), nýbrž o jejich rozmanité úkony ve větě, o jejich **ú k o n y v ě t o s l o v n é**, a o platnost jejich tvarů, různých podob, obměn, sloužících vyjadřování těchto větoslovných úkonů.

Proto pojednává skladba nejprve o větě jako o celku a pak o jejích částech (o podmětu, předmětu...); o pořádku slov ve větě, neboť ten má větoslovně významotvorný úkon; o slovních druzích (o podstatných, přídavných jménech...) a o slovních tvarech, t. j. o tvarech skloňovaných a časovaných, které jsou důležité pro vyjadřování obsahu věty, atpod.

Také by bylo možné stručně vystihnouti obsah skladby výměrem, že je to nauka o větě a o slově v ní, o slově po stránce větoslovné.

I. VĚTOSLOVÍ

A. Věta jako celek

Věta a jazykový projev.

426. 1. Věta je základní jednotka jazykového projevu.

Jazykový projev pak je projev myšlenky nebo myšlenek lidskou řečí, jazykem, projev obsahující jakýkoli počet vět.

Jsou též mimojazykové projevy myšlenek, jako posunky (kývnutí hlavou, prstem, mávnutí rukou...), různé písemné znaky, na př. při telegrafování, světelné znaky a různé zvuky, na př. zakašlání, hvízdnutí, troubení...

Jazykový projev ústní a písemný.

2. Jazykový projev je buď ústní nebo písemný, t. j. buď proslovený nebo psaný (uštěný). Psaný projev řadíme vedle ústního proto, že buď vzniká písemným zaznamenáním projevu ústního nebo se čtením proměňuje v projev ústní.

Písemné projevy se do značné míry neliší mluvnickým složením, po mluvnické stránce, od projevů ústních. Proto většinou tyto dvojí projevy nerozlišujeme, mluvíme prostě o jazykových projevech nebo obecně o jazyce. Leckdy se však písemný projev mluvnicky od ústního odlišuje a tu zpravidla vycházíme z projevu ústního jako ze základu a zjišťujeme zvláštnosti projevu písemného. Viz v § 570, 571.

Mluvčí (pisatel) a posluchač (čtenář).

3. Jazykové projevy slouží zpravidla nejen vyjadřování myšlenek mluvčího (pisatele), mluvící (píšící) osoby, původce projevu, nýbrž též jejich sdělování posluchači (čtenáři), osobě projev poslouchající (čtoucí). Jinak říkáme, že je úkolem jazyka dorozumění mluvčího (pisatele) s posluchačem (čtenářem).

1. VĚTY PODLE VĚTNÉHO NOSITELE

427. 1. Větným nositelem neboli nositelem větného úkonu rozumím to slovo, které činí z jazykového projevu výraz myšlenky. Podle své mluvnické povahy je to buď určité sloveso nebo jméno v širokém smyslu nebo citoslovce.

Věty s větným nositelem slovesným nazývají se **slovesné** (verbální), s větným nositelem jmenným **jmenné** (nominální) a s větným nositelem citoslovným (citoslovečným) pak **citoslovné** nebo **citoslovečné** (interjekční, interjekcionální). Na př.: *prší, pomozte!* || *pomoc!* || *na!* Jmenné a citoslovné věty se souborně nazývají **neslovesné**.

Neslovesné věty mají touž platnost jako věty slovesné, vyjadřují myšlenku; na př. *pomoc!* = pojď, pojďte na pomoc, pomoz, pomozte; *na!* = vezmi si. Liší se jen mluvnickou povahou větného nositele. Je tedy zbytečné a nesprávné nazývat věty jen věty slovesné a neslovesné označovati za **věty výpustkové** (eliptické), **jednočlenné**, **větné zástupky**... Viz ještě v § 433 sl.

A bylo by nesprávné neslovesné věty vůbec pomíjeti, neboť jsou velmi hojné.

2. Úkon větného nositele je dobře patrný ve větách nejméně dvojslovných. Na př. ve větě *dnes prší* je nositelem větné platnosti sloveso *prší*, nikoli příslovce *dnes*; to je bližší určení slovesa, a to příslovečné. Ve větě *žák píše* je *žák* podmětem slovesa, které je zase nositelem větné platnosti. Ve jmenné větě *díky tobě!* je nositelem větné platnosti substantivum *díky* a *tobě* je jeho bližší určení vyjadřující osobu, které díky náležejí. V citoslovné větě *na knihu!* je nositelem větné platnosti citoslovce *na* a *knihu* je předmět, neboť *na* znamená totéž co »vezmi si«.

Věty slovesné

VĚTY DVOJČLENNÉ

428. 1. Jsou to slovesné věty s dvěma hlavními částmi, s **podmětem** (§ 505) a s **přísudkem** (§ 506). Na př.: *žák píše; vítr fouká; matka vaří; dítě pláče; dveře vrzají...; otec je zdrav, matka je doma, děti jsou nemocny...*

Podle povahy **přísudku** rozlišujeme věty s přísudkem **dějovým** a **jmenným** (§ 506): *žák píše* || *žák je nemocen*.

2. **Podmět** není často slovně vyjádřen, ale rozumí se ze souvislosti, z předešlé věty nebo z tvaru určitého slovesa. Na př.:

žák nepřišel do školy, je nemocen [t. j. *žák*]; *ty hodiny nejdou dobře, pozdí se* [t. j. *hodiny*]; *mám hlad* [t. j. *já, mluvčí*]; *co chceš?* [t. j. *ty, osoba oslovená*].

3. Některé věty s nevyjádřeným podmětem zasluhují zvláštní pozornosti, a to věty s podmětem všeobecným a neurčitým.

a) Věty s všeobecným podmětem.

429. 1. V některých větách není podmět slovně vyjádřen, ale rozumí se z obsahu věty podmět všeobecný, nikoli konkrétní jako ve větách připomínaných v předešlém §. Jejich přísudkové sloveso je dílem mužské, dílem střední.

S mužským přísudkem.

2. Rozumí se v nich

a) podmět v 3. os. jedn. č., t. j. *n ě k d o*, v záporu *n i k d o*. Bývá to hlavně ve větách přirovnávacích; na př.:

Mlčí, jako by mu ústa zašil (přísl.) = ten a ten člověk mlčí, jako by mu někdo (jiný) zašil ústa. — *Křičí, jako by ho na nože bral*. — Náhle však ustal, *jak by uťal* (Č.-Chod) »jako by, jako když mu někdo něco utne«. — Všecko tichne, *jako by uťal* (Baar). — Jen spustil (= začal zpívat) a do literátů *jako když bodne* (Rais). — Do paní hejtmanky *jako když píchne* (Č.-Chod). — Děti stály, *jako by je přimrazil* (Němc.). — Zbledl, *že by se v něm nebyl krve dořezal* (Vrba).

b) podmět v 3. os. množ., t. j. (někteří, mnozí, všichni) *l i d é*; na př.:

Říkají mu Jan. — *Povídají*, že tam straší. — *Už zvonili poledne?* — Dnes v noci *chytili u nás v domě zloděje*. — Proč je pan páter ve Větrově tak dlouho? Je tam rodák a *mají ho rádi* (Rais). — *Ve dvou jizbách ještě svítily* (Třebíz.).

c) podmět v 2. os. jedn. nebo množ., t. j. *t y*, *v y* (posluchač, posluchači nebo čtenář, čtenáři) a *k d o k o l i j i n ý*; na př.:

Jak si usteleš, tak si lehneš (přísl.) »jak si kdo ustele...«. — *Dvakrát měř, jednou řež* (přísl.). — *S poctivostí nejdál dojdeš* (přísl.) »nejdál dojde každý člověk«. — Mrtvé ticho kolem. *Kamkoli pohlédneš, vidíš smrt* (Ner.) »kamkoli ten, kdo tam je, pohlédne...«. — Tvář kněze a tvář starého mládence *poznáš i v přístroji* (tamt.). — Bylo celé jaro ve vzduchu. *Řekl bys, vznášelo se ještě nad zemí* (Vrch.). —

Chodník před kostelem byl široký. *Mohls tu stát a pozorovat* (Majer).
— Což naplat. Hlavou zeď *neprorazíš* (Rais).

Kamkoli se podíváte, všude je plno lidí. — *Dělejte co dělejte*, všem se nezavděčíte »ať děláte cokoli«. — Pojednou je to mládí za vámi. Zdá se vám, *jako byste slyšeli* tajemné zaklepání na dveře (Herrm.) — *Ale stavte domek, nemáte-li peněz* (Svob.) [= nikdo nemůže stavět domek, nemá-li peněz]. — *Dbejte čistoty, zachovávejte čistotu*, klid [nápís; dbejte čistoty vy všichni, kdo tu chodíte...]. — *Nevyklánějte se z okna*.

V úředním slohu se tu nevhodně užívá pasiva: *budiž dbáno* tohoto nařízení...

d) podmět v 1. os. množ., t. j. m y l i d é (mluvčí i jiní). Na př.:

Očima vidíme, ušima slyšíme. — *Slýcháváme*, že to není dobře. — *Co v srdci nosíme, o to se bojíme* (přísl.).

3. Tento všeobecný podmět se někdy vyjadřuje podstatnými jmény *člověk, lidé*; na př.:

Jinak je v noci. *Tu snadno člověk zabloudí* (Kloster.) »zabloudí každý, kdo tam je«. — *Člověk by ani nevěřil*, co sněhu takový barák unese (Rais) »nikdo by nevěřil«. — Všude, *kam se člověk podíval*, se leskl knoflíček (Vanč.). — Čemupak tenkrát *člověk neuvykl!* (Třebíz.). — *Lidé povídají*, že... — *Lidé ho mají rádi*.

Vět s *člověk* užívá i mluvčí o sobě: Copak vy víte! *Člověk nemůže všechno povědět* (Sumín) = nemohu. — *Člověk neví*, co si má o tom myslet = nevím... Vyjadřuje se obecně, má na mysli i jiné lidi, kteří jsou v takové situaci, nebo se mohou do ní dostat.

Tento podmět *člověk* n e n í g e r m a n i s m u s, napodobenina něm. *man*, viz v odstavci 4.

Hrubě nečesky se tu klade jeden: jeden neví, co si má o tom myslet; viz v § 713⁵.

Se středním přísudkem.

4. Všeobecný podmět je dále ve větách s 3. os. jedn. z v r a t n o u; na př. *říká se*, t. j. (někteří, mnozí) l i d é říkají. Proti větám uváděným v 1. odstavci chápe se tato 3. os. za střední; sr. *říkalo se*, že... Jiné příklady:

vypráví se (vyprávělo se), vykládá se (vykládalo se), povídá se, že...; říká se mu (říkalo se mu, bude se mu říkat) Jan; tam se dobře jí, spí; jde se tam dobře, špatně, hodinu; tam se lacino nakupuje; tam se nesmí [chodit]; z Brna se jede do Prahy přes Třebovou; v divadle se nehraje (se nehrálo, se nebude hrát); navrhuje se, žádá se, aby...; ukazuje se (ukáže se), že...; přišlo se na to náhodou; spojky když se užívá ve větách časových; zítra se bude pokračovat v jednání; jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá (přísl.); kde mnoho kohouti pění, tam se pozdě vstává (přísl.).

Jsou to věty obdobné s něm. *man sagt*, franc. *on dit*, kde je všeobecný podmět vyjádřen jmény *man* a *on* (z *homo*) a které znamenají: říkají, vyprávějí..., t. j. lidé.

V případech typu *ono se říká, že...* není *ono* podmět, nýbrž slovo povahy citoslovné; viz v § 680.

Někdy jde o podmět více méně konkrétní, ale mluvčímu na něm nezáleží, protože se rozumí z obsahu věty, a vyjadřuje jej proto všeobecně. Na př.:

V divadle se dnes *nehraje* [= nehrají herci, hudebníci...]. — V neděli se v obchodech *neprodává* [= neprodávají obchodníci]. — O svátcích se *neřadí*. — V továrnách se *nepracuje*.

5. Zvratné sloveso nemá zde rodovou platnost *t r p n o u*.

To je dobře patrné z případů se slovesy, která vůbec nemohou býti trpná, jako *spí se, jde se, jede se, nesmí se*.

Zvratná podoba se vyvinula z původní *nezvratné*, z *praví, říká, jí...*, t. j. *praví, říká někdo*. Prvotně to byly věty s všeobecným muž. podmětem jako věty v 1. odstavci.

Svědčí o tom stará čeština; na př.: od toho města *přijde* k jedné vlasti krásné (Million) [= přijde se]; na té skále jsou stupňové, po nichž *muž* vstoupiti (Mandevill) [= může se].

I v dnešních nářečích bývá podoba nezvratná: to *nesmí* [= to se nesmí]; za starých časů bylo lepší na světě..., dvakrát ftejdni *moh* do lesa jít (z nář. polského) [= mohlo se jít].

Věty *říká se...* jsou co do rodu *činné*; zájmeno *se* je v nich výrazovým prostředkem všeobecnosti podmětu.

Zní nám proto cizí tvary *opsaného pasiva*, kterých někdy užívá knižní jazyk místo zvratných; na př.: *je vykládáno, navrhováno, žádáno; bude*

pokračováno ve vyjednávání (místo bude se pokračovati); není užíváno spojky (m. neužívá se); bývá tvrzeno (m. tvrdívá se); aby tomu bylo zabráněno (m. aby se tomu zabránilo).

Je to obdobou podle reflexiva, které má platnost pasiva (*dům se staví*), vyjadřovaného též opsaným pasivem (*žák je chválen*); viz v § 815₄.

6. Věty *říká se, ukázalo se...* neprávem se pokládají za bezpodměté (§ 431).

Vedle vět *spí se tam dobře, jede se tam hodinu...*, rovněž ne bezpodmětých, jsou věty *spí se mi dobře, šlo se nám špatně...*, které bezpodměté jsou (§ 431, 505₄). Znamenají *spím dobře, šli jsme špatně* a mají podle toho smyslu podmět konkrétní, já, my, nikoli všeobecný. Ale tento psychologický podmět je vyjádřen jako vztahový předmět (*mi, nám*), takže po stránce výrazové, mluvnické, jsou to věty bezpodměté.

b) Věty s neurčitým podmětem.

430. Jde o věty se středním podmětem *to*, znamenajícím *něco*, *co si*, *co* je mluvčímu neznámo, co nedovede nebo někdy nechce přesně určit, ač by mohl; sr. dále »zafičelo *to*«, t. j. vítr. Místo zájmena *to* se někdy klade zájmeno *něco*, *cosi*.

Leckdy se tento podmět slovně nevyjadřuje, takže vznikají věty *mluvnický bezpodměté*. Jsou blízké větám s nevyjádřeným podmětem všeobecným (viz předešlý §), ale odlišné od vět v § 428, kde běží o podmět konkrétní. Na př.:

Ve mně, v hodinách hrklo. — *V otroku hrklo* (Vanč.). — *V Papšce vždycky hrklo*, když se mu nemohla vyhnout (Šim.) || *V hodinách hrklo to* znova (Ner.). — *V zámku dveří zaskřípalo* (Hora). — *Selhalo mu, zmehlo mu.* —

Tiskl si ohryzek, jako by ho tam dusilo (Rais). — *V hlavě se mu pletlo* (Rais). — *Tuže jej pudilo*, aby v neděli běžel do větrovského kostela (tamť.) || *Mne to už zase ku hrobu tvému pudí* (Ner.). — *Povídají, že se jim už dávno nelíbil*, ale teď *to naň thrlo* (Rais). — *Nedalo mi to*, abych se na to nešel podívat. — *Forkem trhlo*, ještě se ohlédl... (Olbr.). — *Ku odboji náhle ruku mdlou to stiská* (Vrch.). — *Oheň nestačil*, každou chvíli někdo vešel a *zafičelo to* jako led pod nohy (Tilsch.).

Má to čtyři rohy, čtyři nohy apod. (v hádankách).

Něco mi pořád říká, že se stane neštěstí. — Così tam piští, hučí... — Nepřítel, nepřítel — vykřiklo cosi v Kulírovi (Šrám.).

V nevyjadřování podmětu *to* jsou leckdy rozdíly individuální a možná i krajové. Sr. u Raise »v hlavě se mu pletlo« || běžněji: v hlavě se mu *to* pletlo; »jako by ho tam dusilo« || jako by ho *to* tam dusilo.

VĚTY JEDNOČLENNÉ

431. Jsou to věty, ve kterých nejde o spojení podmětu s přísudkem, nýbrž věty obsahově, myšlenkově jednolité, s jednotnou hlavní větnou částí (§ 520). Jsou jednak bezpodměté, jednak jmenovací.

a) Věty t. zv. bezpodměté neboli čistě dějové a stavové.

1. Jsou to většinou vjemové soudy, věty vyjadřující různé přírodní jevy:

prší (pršelo, bude pršet, pršelo by), leje, mží, mrholí, hřmí (zahřmělo...), blýská se (zablesklo se...); taje, sněží, chumelí se; jasní se, tmí se (stmívá se), mračí se (pomráká se, smráká se), svítá, rozbřeskuje se (rozbřesklo se), rozednívá se, svečeřilo se (svečeřívá se), šerí se; hoří; ochlazuje se (ochladilo se), otepluje se, přituhuje; potlouklo, uhodilo; praší se, teče, zatéká (na půdu...), dělá se pěkně...; ubývá, přibývá vody, dne...

Dále vyjadřují různé pocity a tělesné nebo duševní stavy:

bolí (pobolívá) mě (v zádech...), píchá mě (v hlavě...), zebe mě (v nohy, do nohou), mrazí mě; ulevilo se mi, odlehčilo se mi, přitížilo se mi; přišlo mi špatně, udělalo se mi mdlo, rozbřesklo se mi v hlavě; spí se, leží se, jde se mi dobře; záleží mi na tom; stýská se mi; zdá se mi, že...; chce se mi jíst... (§ 794).

Řidčeji mají bezpodměté věty obsah jiný:

jde (šlo...), běží o to (oč jde?...); jde na druhou (hodinu); jde mu na pátý rok; města bylo dobyto; bylo řečeno (§ 812₃).

2. Všecky tyto věty jsou bezpodměté se zřením k s v é v ý r a z o v é p o d o b ě; podmět, t. j. činitel nebo nositel děje nebo

stavu v nich obsaženého (§ 505), není vyjádřen ani slovně ani tvarem určitého slovesa (*prší . . .*), ani se nerozumí ze souvislosti.

Ve větách *to prší, ono prší...* nejsou zájmena *to* a *ono* podměty, nýbrž mají platnost citoslovnou, vyjadřují citové zaujetí mluvčího (§ 680, 697).

Mnohé z nich (*prší, hřmí, taje...*) jsou bezpodměté t a k é o b s a h o v ě, m y š l e n k o v ě, představově, neboť v představě mluvčího není nic, co by mělo úkon podmětu v tom smyslu, v jakém se mluví o podmětě ve větách typu *žák čte*.

Některé z nich jsou bezpodměté j e n v ý r a z o v ě, myšlenkově však jsou podmětové; na př.: *ubývá vody, spí se mi dobře*. Viz o tom podrobněji při podmětu (§ 505).

3. Nositelem větné platnosti je v bezpodmětých větách určité sloveso (*prší...*) jako ve dvojčlenných větách typu *žák píše*. Rozdíl mezi obojím větným typem týče se představovacího způsobu. Dvojčlenné věty vyjadřují spojení dvou představ, podmětu a přísudku, v celost, v myšlenku, věty bezpodměté pak vyjadřují p ř e d s t a v u j e d n o t n o u, n e r o z č l e n ě n o u, a to jako děj, dění, jev nebo stav. Proto je lze nazývat čistě d ě j o v é a s t a v o v é.

Někdy se tyto věty nazývají n e o s o b n í (impersonalia).

4. Dějové věty mívají různé r o z v í j e j í c í části: *dnes, stále, silně prší* [příslovečné určení], *udělalo se pěkně; bolí mě v zádech* [předmět *mě* a příslovečné určení *v zádech*]; *jde o to, oč běží?* [předmět] atp.

5. K dějovým větám se neprávem počítají věty typu *říká se*; viz v § 429.

6. Nejsou dále bezpodměté věty typu *zůstalo (přišlo...) jich pět, šest, dvacet, tisíc...*

Za bezpodměté se pokládávají proto, že má sloveso tvar střední, kdežto číslovka *pět...* je prý vlastně rodu žen. (= pětka), *tisíc* rodu muž. Tyto číslovky mají při sobě sloveso v rodě střed. pro svou příslovečnou povahu (§ 714 sl.). Jde tedy jen o změnu v pojetí slovního druhu; myšlenka není tím vyjádřena jinak. Sr. podobné věty *přišli dva, tři, čtyři*, které jistě nejsou bezpodměté. Věty »zůstalo jich pět...« podmět mají; ptáme se naň otázkou »jaký počet jich přišel, kolik jich přišlo« jako na podmět *dva, tři, čtyři*.

Ani ne obdobné věty typu *zůstalo tam trochu mouky*.

Podmětem je *trochu (mouky)*, vzniklé z nominativu *trocha*, když se chápal příslovečně; viz v § 851.

7. Za bezpodměté nelze dobře pokládati ani věty typu *je, bylo tma, bylo jich tam pět, nebylo tam ani živé duše*.

Jsou to věty se sponovým slovesem, jednočlenné *j m e n o v a c í*, ve kterých není ani podmět ani přísudek; viz v násled. §.

b) Věty jmenovací.

432. 1. Jsou to věty se sponovým slovesem *je, jsou (bude, bylo...), není...*, při kterém je jednak jméno v širokém smyslu, jednak příslovce nebo příslovečný výraz. Na př.:

je (není) tma, světlo; je zima, mráz, teplo, chladno; je den, noc; je pondělí, úterý...; je jisto, že...; je pěkně, dobře, zle...; je tu trochu vody...; je po něm (= je mrtev), je po poledni, bylo k večeru; jsou mlhy, vánoce, prázdniny;

byl jeden král...; byly doby, kdy...;

je zavřeno, otevřeno, zaseto, uvařeno..., viz v § 8153;

není po něm ani slechu ani vidu; nebylo tam ani človíčka (ani živé duše) atp. [se záporovým genitivem]; *je (bylo) jich tam pět, sto..., mnoho, málo*, viz v odst. 7. předešl. §.

Patří sem též věty s infinitivem, který má povahu jména (§ 8363):

je viděti (= vidíme, je světlo); je ho slyšet...

Nepatří sem věty typu *je zdrav, rolníkem, doma, na procházce, jsou zdraví...*

Jsou to věty *d v o j č l e n n é*. Jejich podmět se rozumí ze souvislosti (*bratr je zdrav, rodiče jsou zdraví...*) a zastupuje jej osobní zájmeno *on, oni...*, sice nevyjádřené, ale tkvící v tvaru sponového slovesa. Sousloví *je zdrav...* je pak jmenný přísudek (§ 506).

Ani nejsou jednočlenné, a to jmenovací, věty typu *jsem, jsi zdrav, jsme, jste zdraví...* (s 1. a 2. osobou sponového slovesa).

Podmětem je osobní zájmeno *já, ty, my, vy*, t. j. mluvčí nebo posluchač, rozumějící se z tvaru sponového slovesa. A *jsem zdrav...* je rovněž jmenný přísudek.

2. Jmenovací věty mívají vedle slova náležejícího ke sponovému slovesu ještě některé části *r o z v í j e j í c í*. Na př.:

je *úplná* tma [přívlastek]; *dnes* je středa [příslovečné určení]; je *tam* zima; je *mi* smutno, teskno, do pláče... [dativ vztahu]; je *ho* škoda [předmět]; je s *ním* zle;

ještě není vidět; je *ho* slyšet; je *to* cítit; je vidět *horu*;

je čas *jít na dráhu* [příslovečné určení zřetele].

3. Věty *je tma...* jsou jednočlenné stejně jako věty bezpodměté, nelze při nich mluvit ani o podmětě ani o přísudku, liší se však od nich tím, že nevyjadřují myšlenku dějově. Jejich podstata je v tom, že to, co tane mluvčímu na mysli, slovy *tma...* jen j m e n u j í a tím prostě vyjadřují jako skutečnost.

Sloveso *jsem...* nevyjadřuje žádný děj, je s p o n o v é, má úkon jen m l u v n í c k ý, dává větnému výrazu pouze mluvnickou f o r m u slovesnou, vyjadřujíc mluvnickou osobu, čas, způsob, vid a číslo (§ 506). To vyplývá dobře z té okolnosti, že se někdy vyjadřujeme neslovesně, větou jmennou, jejíž základní úkon je jmenovací (§ 434); na př.: *škoda ho* = je ho škoda; *no dobře* = no je dobře; nic o něm *neslyšet* = není o něm nic slyšet.

Záporná spona *není, nejsou* má rovněž jen úkon mluvnický, ale popírá existenci toho, co se jmenuje.

Sponové věty jmenovací jsou tedy svou myšlenkovou podstatou stejné s větami jmennými a liší se od nich jen mluvnicky, tím, že mají sponu.

Věty *»je jisto, že to bylo správné«, »je možné, že bude pršet«* zdají se podmětové v tom smyslu, že je jejich podmět vyjádřen vedlejší větou. Ale vedlejší věta vlastně vyjadřuje o b s a h jistoty a možnosti, vyjadřuje, v čem jistota, možnost záleží, čeho se týče. Smysl je: je jistota toho, v tom, stran toho, že...

Naproti tomu ve větách typu *to je jisté* je *to* skutečný podmět, kterému se přisuzuje vlastnost, jistota. Jsou to věty dvojčlenné.

4. Jmenovací věty se obvykle počítají dílem k p o d m ě t o v ý m, na př. *byla zima, tma*, dílem k b e z p o d m ě t ý m, na př. *bylo tma, zima...*

K podmětovým větám typu *žák píše*, t. j. k větám dvojčlenným, počítati je však nelze, protože sloveso *býti* nevyjadřuje žádný děj, který by se mohl přisuzovat podmětu. Ani je nelze srovnávat s podmětovými větami typu *pes je zvíře*, protože ty mají podmět *pes* a sponově jmenný přísudek *je zvíře* (§ 506). Ve větách *je tma...*

o jmenný přísudek jít nemůže, protože v nich není podmět, kterému by se přísudek mohl přisuzovat.

Věty *bylo tma, zima...* pokládají se za bezpodměté proto, že je *tma, zima...* rodu žen., kdežto *bylo* má tvar střední. To však je stránka čistě mluvnická a podstatné je to, že sloveso *bylo...* nevyjadřuje žádný děj. Rozdíl mezi obojím větami je v tom, že *tma* jednou podržuje svou povahu jmennou, odtud je *byla tma*, jednou se chápe příslovečně (na otázku *jak*) a odtud je *bylo tma*. Viz v § 655. Sponové sloveso se tu řídí mluvnickou povahou jména, z jeho různého tvaru nelze vyvozovat, že jde o dvojí větný typ. Není proto možné považovati věty typu *byla tma* za podmětové, věty pak typu *bylo tma* za bezpodměté, nehledíc k tomu, že věty *byla tma* podmětové vůbec nejsou.

Podobně se často zahrnují do bezpodmětých věty typu *bylo tam trochu vody* jen proto, že je v nich akus. *trochu*, nikoli nomin. *trocha*, a střední sponové *bylo*, nikoli žen. *byla*. Říkáme vedle toho: je tam jen *trocha, troška* vody, *nebyla* tam ani *kapka* vody... To by už byly věty podmětové. Zase tu běží jen o rozdíl čistě mluvnický. Ve větě »je, byla tam *trocha* vody« má substantivum plnou povahu jmennou, proto je sponové sloveso v rodě žen. Ve větě »nebylo tam ani *trochu* vody« nabylo jméno povahy příslovečné (na otázku *kolik, jak mnoho*), změnilo nomin. v akus. (§ 720₃) a proto je sponové *bylo*. Obsahově vyjadřují obě věty totéž.

5. Dvojčlenné jsou sponové věty typu *bůh (Bůh) je, není* = *bůh* existuje, *neexistuje*. Sloveso *býti* má tu věcný význam, je významové, nikoli sponové, a *bůh* je jeho podmětem.

Dále jsou dvojčlenné věty typu *peníze jsou na to, (aby...) = peníze* mají ten úkol. Tu se penězům něco přisuzuje, t. j. výraz *jsou na to* je jmenný přísudek a *peníze* jeho podmět.

Avšak věta *nejsou na to peníze* je jednočlenná, protože je výraz *na to* příslovečné určení zřetele substantiva *peníze*. Viz výše v 2.

Věty jmenné

433. 1. Nositelem větné platnosti je v nich j m é n o v širokém smyslu; na př. *škoda ho, kdo tam?* Radí se k nim věty s n e u r č i t ý m z p ů s o b e m, který má povahu jména nebo příslovce, na př. *už o tom neslyšet* (§ 836₃), a s jinými p ř í s l o v c i, na př. *vzhůru!*

Věty s příslovci zahrnujeme do jmenných proto, jednak že se příslovce svým významem rovnají jménům nebo jmenným výrazům (*dobře* = v dobrotě, dobrým způsobem), jednak že mnohá příslovce vznikla ustrnutím jmen (*nahoru* < *na horu*, *kolem* = instr. od *kolo*).

Slovo, které je nositelem větné platnosti, mívá při sobě *r o z v í-
j e j í c í č á s t i* větné; na př. ve větě *škoda ho* je předmět *ho*, ve větě
»*velká škoda, že...*« přívlastek *velká*, ve větě *kdo tam?* příslovečné
určení *tam* atpod.

2. Několik příkladů jmenných vět podle obsahu.

a) Věty *o z n a m o v a c í* (vypravovací, popisné...): *Škoda* »je
škoda« nebo *škoda ho*, nebo *velká škoda, že...*, nebo *škoda o tom mluvit*.
— *Škoda, přeškoda, že už je tomu tak dávno* (Erb.). — *Třeba,*
nutno, lze to udělati »je třeba...«. — *Možná, že přijdu* »je možné
(možná věc)«. — *Patrně, že si připravila všechno na smrt* (Ner.). —
Štěstí, že tam nebyl. —

Učení mučení »učení je mučení«. — *Mladost radost*. — *Devatero
řemesel desátá bída*. —

Nic o tom neslyšet »není slyšet«. — *Už ho nevidět*. — *Vidět i perga-
men* vložený do ní (Mah.). — Viz ještě v § 836₃.

Co říkáte tomuhle? *Pěkné* (Sez.) »je to pěkné«. — *Marné, vše
marné* (Čech). — *Milo jej poslouchat* »je milé...«. — *Všecko nadarmo,*
třeli ho půl hodiny a nic platno (Rais) »všecko bylo nadarmo...«. —

Poledne »je poledne«. Po vsích rozklinkaly se zvonky (Šrám.). —
Tma na zemi, tma na nebi a nikde lidského hlasu (Šim.). — Ta Radimlje
vypadá v létě strašně. *Vyschlé řečiště, nahoře skály, všechno bez
života* (Mah.). — Světnice učitelova vypadala právě tak jako při
návštěvě Dominykově. *Malba dotud oprýskaná, okna notami zalepená,
almary zotvírané, židle pokácené, knihy a noty rozházené* (Čech). —
Spoušť vůkol. Všechno svaleno, půl strženo, půl sneseno (Nezv.).

Patří sem nápisy: *škola, radnice, hostinec, obchod s potravinami...*
[= to je škola...]. Dále nadpisy, tituly článků, knih, kapitol: *Česká
mluvnice, skladba, Babička...*

Jmenných oznamovacích vět užíváme při představování: *ředitel
Novák, tajemník Novotný, redaktor Herben...* »já jsem... || to je...«.

b) Věty *t á z a c í*: *Kdo tam?* »kdo tam je?« — *Co to?* »co to je,
co se to tam děje?« — *Kam zítra?* »kam půjdeš, půjdete, půjdeme
zítra?« — *Paní kněžna již doma?* (Němc.). — *A žádná pomoc?* (Rais)
»a není žádná pomoc?« — *Nic zajímavého, pravda?* (Sez.) »není-liž

pravda«. — *Už domů?* »už jdete, chcete jít domů?« — *Už tady?* (Šim.) »už jsi tady?« —

Hojné jsou věty s významem rozvažovacím (deliberativním); zejména infinitivní: *Co s tím?* »co s tím mám, máme dělat, co si s tím mám, máme počít?«. — *Kam zítra?* »kam mám, máme jít zítra?« (vedle toho s významem prostě tázacím, viz výše). — *Jít tam či nejít?* »mám, máme tam jít...?« — *Být či nebýt?* — *Koho tam poslat?* — *Co dělat, jak to zařídit...?* — *Zradit sama sebe?* *Obětovat svou vědeckou budoucnost?* (Sez.). — *A potom?* (tamt.) »a potom co dělat, co bude...?«

Viz ještě v § 443.

c) Věty z v o l a c í (citové), u p o z o r ň o v á c í, v y b í z e c í, p ř a c í a r o z k a z o v á c í:

Vstala z křesla, upíala zrak ke dveřím a vykřikla: *Mladý pán!* (Staš.) »mladý pán je tu, přišel, vrátil se!« — *Jaká bláhovost* po tolikerém zklamání (Mah.) »jaká je to bláhovost«. — *Jaká pomoc!* »není žádná pomoc«. — *Ty oči!* Byl v nich neklid... (Mah.) »ty oči byly divné«. — *Toť obraz člověka* (Čech) »to je obraz člověka!« — Babička vzdychla: *Ubohé děvče!* (Němc.). — *Nešťastný hoch! Nešťastná vojna!* (Jir.). — *Toho strachu*, pokud byl v lazaretě (Majer.) »co to bylo strachu!« — *Ty ubožáku!* »jsi ty ubožák!, lituji tě, ubožáku«. — *Chudák!* »je to chudák!« —

Václave! »Václave, počkej, dej pozor, nedělej to«. — *Auto!* »auto jede, dejte pozor«. — *Chvála bohu*, že jsi už doma »budiž bohu chvála«. — *Díky vám!* »budtež vám díky«. — *Sláva, hanba mu!* — *Světlo, prostor!* (Čap.) »kéž je světlo a prostor, přeji si světlo a prostor«. — *Pozor!* »dej(te) pozor«. — *Běda vám!* »budiž vám běda, bída, zle«. —

S chutí do toho! »dej(te) se, dejme se do toho s chutí«. — *Pomoc!* »pomoz(te)«. — *Ruce, hlavu vzhůru!* »dej(te) ruce, hlavu vzhůru«. — *Kupředu, zpátky ni krok!* — *Tiše!* »budť(te) tiše« — *Rychle!* »pojď(te), dělej(te)... rychle«. — *Pryč ode mne!* (Němc.) »běžte pryč«. — *Jen trpělivost, lidičky, jen trpělivost!* (Rais) »jen mějte trpělivost«. — *Už dost!* »už je toho dost, už přestaň(te)«. — *No tak!* (Olbr.) »no

hni se, hněte se...«. — *Medika sem! Rychle, rychle!* (Jir.). — *Mlčet!*
»mlč(te)«. — *Zůstat stát!*

Patří sem též pozdravy a přání: *dobrý den, večer!*; *dobré jitro, ráno, poledne!*; *dobrou noc!*; *šťastnou cestu!*; *dobré zažití!*; *dobrou chuť!*; *mnoho štěstí, zdaru!*; *šťastné vánoce, veselé velikonoce...!*; *s Bohem, sbohem!*; *práci čest!*

Povaha jmenných vět.

434. 1. Základní a původní povaha jmenných vět je *j m e n o - v a c í*; mluvčí to, co mu tane na mysli, prostě jmenuje, pojmenovává: *škoda ho*; *pěkné nadělení!*; *ředitel Novák...* Vzhledem k tomu mají jmenné věty často takovou platnost jako slovesné věty se sponovým slovesem *býti*: *škoda ho* = je ho škoda, *pěkné nadělení* = to je pěkné nadělení! atpod.

Jmenné věty nevznikly však výpustkou sponového slovesa; je to vývojově *s t a r š í v ě t n ý t y p* než věty sponové a naopak sponové věty vznikly ze jmenných přidáním spony. Ta nemá žádný význam věcný, jen dodává jmenné větě mluvnické povahy slovesné věty. Viz v § 432₃, 506. Věty *škoda ho* a *je ho škoda* vyjadřují stejný obsah myšlenkový a liší se jen výrazově, mluvnicky.

2. Podle svého vnitřního složení jsou jmenné věty jednočlenné a dvoučlenné.

J e d n o č l e n n é jsou věty typu *škoda* nebo *škoda ho* (s některou rozvíjející částí). Jde v nich o pojmenování toho, co tane mluvčímu na mysli, jedním slovem buď samým nebo různě rozvitým. Nelze říci, že je toto slovo podmět nebo přísudek. Je to podstatně jiný způsob vyjadřování než slovesnými větami typu *žák píše*. Jednočlenností se jim podobají bezpodměté věty typu *prší* (§ 431), v těch však je to, co má mluvčí na mysli, vyjádřeno jako děj. Dále sponové věty typu *je škoda...*, viz v § 432. Všechny mají jednotnou hlavní část; viz v § 520.

D v o u č l e n n é jsou věty typu *mladost radost*, v nichž je slovo *mladost* podmětem a *radost* přísudkem, a to jmenným (§ 506).

Tyto věty mají nezřídka platnost podřadného souvětí: *mladost radost* = kde je mládí, tam je radost; viz v § 437₂.

3. Jmenné věty jsou proti slovesným vůbec a také proti sponovým výrazově málo zřetelné, a to předně po stránce mluvnické, neboť není z nich patrný čas ani způsob. Užíváme jich nejčastěji s časovou platností přítomnou a ve smyslu oznamovacím: *škoda ho* = je ho škoda atp. Řidčeji s platností minulou, a to jen tehdy, je-li minulost vyjádřena ve větě sousední; sr. 2. odst. minul. §: *třeli ho půl hodiny a nic platno; toho strachu*, pokud byl v lazaretě.

Co do způsobu užíváme jich vedle v indikativě ještě v imperativě: *chvála bohu!* = budiž bohu chvála atp., viz příklady v § 433₂. Imperativní význam však není vyjádřen tvarem větného nositele samého, nýbrž zvolacím rázem, výslovností věty.

Ojediněle mají jmenné věty platnost kondicionální: *to tak*, aby tělo zatrnulo (Vrba) »to by ještě chybělo...«.

Jde tu o větu povahy citové; viz v § 445.

Podmínkový význam, vyjadřovaný indikativem a kondicionálem, tkví ve jmenných větách tohoto typu: *jediný chybný krok* a byl by se zřítil do propasti; viz v § 457₄.

Dále jsou jmenné věty nedosti výrazné co do sdělného úkolu. Ten není vyjádřen větou samou, nýbrž se jen rozumí z jejího obsahu, ze situace nebo ze způsobu vyslovení. Na př. jmenná věta *pomoc!* vyjadřuje pouze to, že mluvčímu tane na mysli pomoc. Mluvčí však touto větou vybízí své okolí k poskytnutí pomoci, jako by řekl: pomoz, pomozte. Tento smysl je pouze naznačen zvolací výslovností jmenné věty. Nebo zvolá-li někdo *vzhůru!*, znamená to »vzhůru pojďme, pojďte, vstaňme, obořme se na někoho...«. Mluvčí vyjadřuje pouze směr pohybu, činnosti, nikoli též pohyb sám, činnost samu; ta se rozumí ze situace. Podobně zvolací věta *auto!* mívá smysl »auto jede, dejte pozor, uhněte«, ale tento vybízecí význam plyne jen ze zvolacího rázu věty a ze situace projevu.

4. Pro tuto výrazovou nedokonalost chápeme zhusta jmenné věty ve smyslu slovesných vět nesponových, se slovesy významovými, protože jsou výrazově zřetelné. Na př. *pomoc!* = pomoz, pomozte; *co dělat?* = co mám(e) dělat?; *ruce vzhůru!* = dej(te)

ruce vzhůru atp., viz v § 433₂. Příčina je dále ta, že jsou slovesné věty poměrně častější než jmenné a vůbec neslovesné, a že vedle jmenných vět nezřídka užíváme vět slovesných stejného obsahu, takže jmenným větám mimoděk přikládáme smysl vět slovesných.

Toto pojetí má někdy v l i v n a t v a r j m é n a, které je nositelem větné platnosti. Tak na př. *dobrý den!* znamená původně »budiž ti (vám) dobrý den«, t. j. *den* je od původu nominativ. To vyplývá zcela přirozeně ze základní jmenovací povahy jmenných vět, neboť z pádů má jmenovací úkon především nominativ. Ale poněvadž říkáme též *přeji dobrý den*, vzniká domnění, že je jmenná věta *dobrý den!* obměnou věty slovesné, že z ní vznikla výpustkou určitého slovesa, a *den* chápeme za akusativ. Podobně je tomu ve větách *dobrý večer*, *dobré jitro*; nebo v *ruce vzhůru* = jakoby »dejte ruce vzhůru«. Vlivem tohoto pojetí (této významové, obsahové verbalisace jmenných vět) změnil se nominativ odlišný od akusativu v a k u s a t i v: *dobrá noc* > *dobrou noc*. Podobně vzniklo *šťastnou cestu* a *dobrou chuť!* Ve větě *medika sem!* (viz v § 433₂) působilo na vznik akusativu pojetí »pošli, pošlete sem medika«.

V některých podobných větách nominativ zůstává; na př. *chvála bohu*. Bylo by tu možné pojetí »vzdávám(e) bohu díky«, ale nominativ ukazuje, že toto pojetí neproniklo.

5. Adresy, na př. *pan Josef Souček*, chápou se někdy ve smyslu »tento dopis patří, je určen panu...«. Odtud se vyvinul zvyk psát adresy též v dativě: *panu Josefovi Součkovi...*

Dativ tu zajisté není nesprávný, ale mylné je domnění, že je původnější než nominativ, nebo že je jedině správný. Nominativ se tu hodí lépe pro svou pohodlnost a větší zřetelnost.

Nominativ je zcela na místě též jako u r č e n í b y d l i š t ě: *Brno, Masarykova třída 20*. I to jsou od původu jmenné věty, nominativy, které však ve spojení s určením osoby (*pan Josef XY*) nabyly povahy příslovečné = v Brně, na Masarykově třídě v čísle 20.

6. Ve zvolací větě *toho strachu* (§ 433₂) je g e n i t i v místo nominativu proto, že jde o význam mnohosti. Viz o tom v § 728.

7. Věty s v o k a t i v e m (*Václave!...*) nebo s nominativem ve vokativní platnosti (*lidičky!...*) mají od původu částečně jiný

ráz než věty s nominativem, neboť vokativem mluvčí nejen někoho jmenuje, nýbrž upoutává jeho pozornost, t. j. upozorňuje jej buď na sebe nebo na někoho, na něco kolem sebe (na jedoucí vlak, auto...). Z toho pak vyplývají další významy, jako »počkej na mne, dej pozor na auto, na vlak...«.

Záleží tu na okolnostech jazykového projevu. Zvolá-li *Václave!* matka na své dítě brouzdající se v potoce, znamená to: já vidím, jak se brouzdáš, nedělej to. Vokativ zde má druhotný smysl zákazu, výstrahy.

Ve spojení s další větou, ať slovesnou nebo jmennou nebo cito-slovnou, má vokativ jen smysl obecně upozorňovací, neboť ony druhotné významy vyjadřuje věta další. Na př.: *Václave, počkej; hoši, tiše* = hoši, buďte tiši...; *Václave, na!* = Václave, vezmi si (to). Ale přesto se vokativ (nebo jej zastupující nominativ) pocituje za samostatnou větu.

Projevuje se to zcela zřetelně tím, že v následující větě stojí příklonky až na 2. místě: *Václave, šetři se...* Kdyby k ní vokativ náležel jako její část, šlo by o větu s přestávkou uvnitř a příklonka by stála hned za přestávkou: *Václave, se šetři*. Viz v § 560₃.

435. 1. Jmennými větami jsou též přitakací slova (příslovce) *ano, zajisté, arcit', ovšem, pravda (že), ba* a záporná příslovce *ne, nikoli*. Na př.: Půjdeš tam? *Ano (zajisté...)*. — *Ba*, je to tak = ano. — Byls tam? *Ne*. — Máš nůž? *Ne*.

Přitakací *ano* znamená »tak jest«. Mnohdy odpovídáme slovesem otázky: Půjdeš tam? *Půjdu*. Nebo obojím způsobem: *ano, půjdu*. Proto chápeme *ano* tak, jako kdyby znamenalo »půjdu«; je to však pojetí nepůvodní.

Záporku chápeme zpravidla v platnosti určitého slovesa podle otázky: *ne* v odpovědi na otázku »byls tam?« jako *nebyl*, v odpovědi na otázku »máš nůž?« jako *nemám* atpod. Z toho vzniká domněnka, že je *ne* místo *nebyl, nemám...*, že tu jde o výpustku určitého slovesa. Ale to je pojetí druhotné. *Ne* je zde od původu, je to samostatná věta jmenná, která prvotně znamenala »n e n í t o m u t a k«. Tento smysl proniká dosti zřetelně v takovýchto případech:

Ne, že bych vás nerad viděl... (Rais). — *Ne*, že by tu nebylo vyšších vznětů (Sez.). — Neklidná jeho krev byla žádostiva změn. *Ne*, že by nemiloval svého domova (Dur.).

V první větě je možné pojetí »nemyslete si«, ale jinde nikoli, nýbrž jen »ne proto, nebylo to proto«.

Na onen původní smysl zápornky *ne* ukazuje dále to, že lze místo něho v odpovědích položit *nikoli*, které znamená od původu »nikterak, žádným způsobem..., ne tak«: Půjdeš tam? *Nikoli*.

2. Jako jiné věty jmenné (§ 433) mívá také *ne* smysl *i m p e r a t i v n í*, totiž původní »nebudiž tomu tak« nebo jiný druhotný:

Ne, abys to někomu řekl. — *Ne*, abys o tom vykládal dědkovi (Vrba). — Lidko, *ne*, abys všila potítka až na záda (Tilsch.). — *jen ne* na nás s takovou! (Vanč.) »jen na nás nechodte...«.

Dále se ho užívá ve smyslu *t á z a c í m*:

Šel bys tam? *Proč ne?* »proč by tomu tak nemohlo být?, proč bych nešel?« — Půjdeš tam, *či ne?* »či nepůjdeš?« — Chci, aby sis vzal mou dceru. *A co by ne?* (Olbr.) »a co (= proč) by tomu tak nemohlo být?«.

Tu chápeme *ne* jako vzniklé vypustkou určitého slovesa: proč *bych* tam *nešel?*, a co *bych* si *nevzal?* V dokladě z Olbr. vlivem tohoto pojetí připojeno k *ne* kondicionální *by*.

Podobně se obměňuje kondicionálním *by* jmenná věta *jako nic: jakoby nic*, připlížíme se k vratům (Ner.) = jako by se nic nedálo, nic nemělo dát || udělám to, *jako by nic* = jako by to nic nebylo.

3. O změnu v pojetí jde při *ne* s *i n f i n i t i v e m*:

Hledám to už hodinu a *ne to najít*. — Počítala a *ne se dopočítat* (Tilsch.). — Jde (jelen) blíž a *já ne a ne stisknout* (Ho.). — Staroch ulehl. *Ale usnout ne a ne* (Staš.).

Rozumíme zde záporce *ne* ve smyslu »nemohu to najít«, »nemohla se dopočítat«, »nemohl jsem stisknout, nemohl usnout, t. j. tak, jako kdyby byla vznikla elipsou slovesa *moci*. Ale původní smysl je: není možná to najít atp. Zápornka *ne* je i tu od původu jmenná věta. V třetím případě vlivem nového pojetí bylo k ní připojeno zájmeno *já*.

4. V případech s *ne, že...*, *ne, abys...* často není po *ne* přestávka a proto se za ním nepsává čárka. Příčina je ta, že *ne* mnohdy splývá s obsahem následující

vedlejší věty: *ne abys o tom vykládal* = nevykládej o tom; *ne abyste to někomu řekla!* (Rais) = neříkejte to.

436. 1. Pro jmenovací úkon jsou příznačné takovéto jmenné věty, často tvořící souvětí s jinými, většinou slovesnými:

Národ, to jsme my (Mah.). — *Ale hudba, to je něco jiného* (R. Svob.). — *Továrna, dělník, toť přec něco zholá jiného* (Šim.). — *Duch jeho, ten nechal poslední svou stopu v mrtvém obličejí* (Č.-Chod). — *Ale takovýhle človíček* — orgány hraje jako principál (Rais). — *Ty zazděné dveře naproti, to je naše práce* (Neum.). — *Děti i dva velicí psi, Sultán a Tyrl, všecko vyběhlo přede dveře* (Němc.).

Mluví nejprve to, co mu tane na mysli, prostě pojmenuje (*národ*), vyjádří jmennou větou, a pak teprve o tom něco řekne (*to jsme my*).

Smysl je tento: jde-li o národ, o pojem národa, máme-li na mysli národ, co se týče národa, to jsme my. Podobně: Co se týče hudby, to je něco jiného. — Podívejte se na tohoto človíčka; hraje orgány... — Podívejte se na ty dveře, vidíte ty dveře? To je naše práce.

Po stránce psychologické je jmenná věta *p o d m ě t e m* věty následující, nejčastěji slovesné, a zhusta se naň v ní odkazuje zájmenem ukazovacím, osobním nebo jinak: *národ, to jsme my; duch jeho, ten nechal...*; *děti i dva velicí psi..., všecko vyběhlo...*

Je proto možné vyjádřit tato souvětí větou *j e d n o d u c h o u*: *národ, to jsme my = národ jsme my; duch jeho, ten nechal stopu... = jeho duch nechal stopu...*

2. Někdy se klade taková jmenná věta *z a v ě t u*, ke které psychologicky náleží:

to je má radost, les a ptáci (Rais); *je to zlý živel, tahle voda* (Němc.).

Smysl je: To je má radost; je to les a ptáci || mám na mysli les a ptáky. — Je to zlý živel; mám na mysli vodu.

3. Leckdy mají takové jmenné věty podobu *t á z a c í*; na př.:

Tajemství — kde je jaké? (Sez.). — *Moje dobrota, jak ta jim může škodit?* (Baar). — *Sládci?* Ti aby se jmenovali kyseláci! (Klicp.). — Nikdo selky Bastlové nelitoval. *A ona sama?* Rozevřela do široka vrátně statku, když vjížděl mrtvý hospodář (Vrba). — *Národ, co to je?* ap., viz v § 689₃.

Smysl je: Máte na mysli tajemství? || Že je to tajemství? Kde je jaké? — Co udělala ona sama? Rozevřela do široka...

Nebo podobu citové věty oznamovací:

copak Dolejš, ten když si může popovídat! (Rais) [= Dolejšovi je to podobné!]

4. Nezřídka bývá jmenná věta jinou částí další věty, předmětem nebo příslovecným určením. Na př.:

Červená, modrá fiala, kdes ji, má milá, trhala (pís.). — *A co peklo?* Věříte, nevěříte? (Sez.). — *Bouřky, kroupy, hromování starého,* při všem zůstával lhostejným (Herrm.). — *Pěkná noc, jasná,* v tu dobu spěchají živí ke hrobu (Erb.). — *Březen,* za kamna vlezem, *duben,* ještě tam budem (přísl.). — *Ženy?* Ty měl Gryga už dávno za sebou! (Mah.). — *Karlín se mi nikdy nelíbil. Žižkov,* o tom ani nemluvím (Herrm.).

Smysl je: To je červená, modrá fiala; kdes ji... — A co se týče pekla? Věříte (v ně), nevěříte? — Je-li březen, za kamna vlezem, je-li duben, ...

Větou jednoduchou: *kdes trhala červenou, modrou fialu?* [předmět]; *o Žižkově* ani nemluvím; *v březnu* vlezem za kamna, *v dubnu* tam ještě budem [příslopečné určení času].

Jmenná věta se tu tedy tvarem neshoduje s větoslovnou platností v další větě.

5. Jmennou větou vyjadřující podmět druhé věty bývá též infinitiv. Na př.:

Nic nedělat a jen se dobře mít, to by dovedl každý [jednou větou: každý by dovedl nic nedělat...]. — *Sedět* od rána do večera a *psát* a *psát* a *psát* — je to hrozné (Čech). — *Jen hrabat! Jen brát!* To chce každý (Baar).

Smysl je: Jde-li o to, nic nedělat a jen se dobře mít, to by... — Je to strašné s tím hrabáním a braním! To chce každý.

6. Jsou takové jmenné věty vyjádřené příslovcem; na př.: *večer,* když už se stmívalo, šel nejmladší syn do zahrady hlídat (Erb.); viz v § 567₄.

7. Se zřením k tomu, že jsou všechny shora uváděné jmenné věty psychologicky částmi vět následujících a jsou od nich odděleny přestávkou, bylo by lze pokládati je za samostatné části vět-

n é. Ale protože jejich větný úkon proniká většinou zcela zřetelně, je záhodno považovati je za skutečné jmenné věty, tvořící s další nebo předcházející větou souvětí.

Rozsah jmenných vět.

437. 1. Jmenné věty jsou v dnešním jazyce sice dosti hojné, ale poměrně mnohem řidší než věty slovesné. Příčinou toho je jejich výrazová nezřetelnost, co se týče mluvnických významů; viz v § 434₃. Jejich užívání je proto přirozeně touto neplnou úkonností d o j i s t é m í r y o m e z e n o. Ale nejsou vždy běžné ani tam, kde to připouští zúžená mluvnická platnost.

Tak pozorujeme na př., že lze říci *nutno, třeba, lze to udělat*, ale nikoli *žádoucí, nezbytné to udělat* místo *je žádoucí, je nezbytné...* Nejsou tedy možná za stejných nebo podobných podmínek všechna jména ve větné platnosti.

Lze říci *třeba, možno to udělat*, ale nikoli *potřeba* nebo *potřebí, možná to udělat*, nýbrž jen *je potřeba...* Vidíme tu nestejnost, i co se týče různých slovotvorných a tvarových podob téhož slova. Podoba *možná* se vyskytuje ve větné platnosti dílem sama o sobě, dílem v souvětí s větou mající spojku *že*; na př.: *Přijdeš k nám? Možná.* — *Možná, že je doma.*

Říkáme *třeba, nutno, možno to udělat*, ale nikoli *to třeba, nutno*, místo *to je třeba, to je nutné, to je možné*; t. j. jmenná věta je možná jen v jistém větném útvaru, ve větě jmenovací, jednočlenné.

V § 433 jsme viděli, že jsou hojné jmenné věty tázací a zvolací. Jsou to věty většinou citové, citově zabarvené (§ 445 sl.); i leckteré věty oznamovací mají citový ráz. Je tedy c i t o v o s t vhodnou oblastí jmenných vět.

Značně jsou omezeny věty z á p o r n é. Běžně se užívá záporného infinitivu; lze říci: *už ho vidět || nevidět, ještě to slyšet || neslyšet..., jít tam či nejít?, být či nebýt?..., nezpívat!* atpod. Jinak jsou možná ve větné platnosti záporná jména s *ne-* významu opakokladného a s *ni-*: *jaké to neštěstí!; nikdo, nic...* (v odpovědích na otázky »kdo tam byl?«, »cos přinesl?« aj.). Z ostatních jmen jsou běžná jen *nelze*

a *netřeba* (to udělat...). Nemůžeme na př. říci *neškoda ho* ve významu »není ho škoda«.

Rozvíjející části jmenných vět se kladou v záporné podobě volně; na př.: *ta nešťastná nemoc!*; a *nikde* lidského hlasu (§ 433).

2. Jmenné věty jsou velmi často *samostatné*; viz příklady v předešlých §§. Dosti často se vyskytují v *souvětcích*, ale s jistým omezením.

Při popisech vznikají zhusta *souřadná* souvětí ze samých vět jmenných; sr. v § 433₂: *tma na zemi, tma na nebi a nikde lidského hlasu* atpod. Jinak jsou čistě *jmenná souřadná* souvětí řídká; na př.: *továrna, dělník, toť přece něco zhora jiného* (Šim.); *jít či nejít?* (§ 453₃).

Ve větší míře se pozorují *souřadná* souvětí jen s jednou větou *jmennou*. Jsou to předně souvětí typu *hudba, to je něco jiného*; viz v § 436. Dále *podmínková* a *připouštěcí* souvětí: *nebýt vaší pomoci, byl bych zahynul; taková velká holčička a chce se chovat...*, viz v § 457. Ta jsou však smyslem, myšlenkově *podřadná*.

Ještě více jsou omezena souvětí *podřadná*. Znají je nejčastěji přísloví, a to souvětí s větami *vztažnými*:

kolik hlav, tolik smyslů [= *kolik je hlav...*]; *jaký pán, takový krám; kam vítr, tam plášť*.

K nim se řadí *umělá* souvětí *povahy gnómičké*: *kde rozum, tam rada* (Šmil.); *čím větší pravá bolest, tím více v ní poetické síly* (Šim.); *jaká krajina, takové hlavní město* (Mah.); *co Čech, to Sokol*.

Nejedno přísloví v podobě *samostatné dvoučlenné* věty má smysl *podřadného* souvětí *podmínkového*:

studený máj v stodole ráj [= *je-li máj studený, je v stodole ráj*]; *mladost radost* [= *kde je mladost, tam je radost*]; *host do domu Bůh do domu* [= *přijde-li do domu host, jako by přišel do domu Bůh*]; *hojná píce plný krajáč* »*je-li hojná píce, je plný krajáč*«.

Se zřením k tomuto dvojímu pojetí dělává se uvnitř těchto vět *pomlčka*: *mladost — radost; host do domu — Bůh do domu...*

Jinak tvoří některé *jmenné* věty *podřadné* souvětí se *slovesnou větou* *uvozenou* spojkou *že*:

možná, že...; škoda, že...; patrně, že...; vidět, že... (§ 433₂).

3. Všechna tato omezení v užívání jmenných vět nasvědčují tomu, že jsou tyto věty *ž i v ý a r c h a i s m u s*. Pro svou výrazovou neplnost se hodí dobře jen tam, kde tento jejich nedostatek nevádí, zejména při popisech, v projevech citově zabarvených a v příslovích. Tu mají proti slovesným větám přednost svou stručností, úsečností, jadrností a jsou proto také působivým prostředkem slohovým v mluvě umělecké.

Tato mluva nejednou překračuje míru běžného užívání jmenných vět, hlavně pak v tom, že je klade místo slovesných vět sponových. Několik příkladů z různých spisovatelů:

Ani neví, *že už šero*. — Chtěl přísahati, *že jeho pán nevinen*. — Však viděti okamžitě, *kde dobrá hospodyně*. — Otec jej varoval, aby s ním nechodil, *že to tupý a zanedbaný hoch*. — Nemluví, *než co nutno*. — Abyste se k tomu hlásili, *co dávno vaše*. — *Škoda* »bylo by bývalo škoda«, kdyby jiný byl utrl květ její. — *Pomalu čas k večeři*, a ty teprv svačíš. — *Každý rád*, kdo... — Nejelt samotou, ale veřejnou silnicí, *a tu přes tu chvíli nějaké vyrušení*. — Nejsi tak sám, *když s tebou noc*. — Odhrnul tu oponu, aby viděl, *co pod ní*.

V novějším knižním jazyce je častá vedlejší jmenná věta *jak známo*, na př.: *jak známo*, stalo se to a to; můj jazyk je, *jak známo*, vybíravý (Ner.). Živý jazyk však zná větu sponovou *jak je známo*.

Věty citoslovné

438. 1. Citoslovné věty (§ 427) mají velmi zřídka smysl slovesných vět s p o n o v ý c h:

br = je mi zima, to je mi zima!, je to ošklivé; *fuj* = je to ošklivé || zapáchá to, nechej toho, pusť to, nedotýkej se toho; *no no* »to je divné, není možné« || »jen pomalu, opatrně!« apod.; *hm* »to je divné«.

2. Většinou vyjadřují věcně totéž co věty s určitým slovesem významovým. Jsou dílem *j e d n o č l e n n é*, na př. *bác* = ozvalo se bácnutí, něco báculo, někdo báculo. Jejich smysl vystihujeme větami dvojčlennými, s podmínkou a s přísudkem, ale po stránce výrazové nerozlišují podmínku a přísudek, rovnají se bezpodmětým větám typu *prší, zablesklo se*.

Dílem jsou dvojčlenné, t. j. citoslovce má platnost přísudku, jehož podmět je vyjádřen nebo se rozumí ze souvislosti. Na př.: *ptáček frnk* = ptáček udělal frnk, ufrnkl, uletěl; chlapec vzal kámen a *bác* do toho = a (chlapec) do toho bácl, uhodil. Vzhledem k tomu je lze srovnávat se slovesnými větami typu *žák píše*.

Obojí citoslovné věty mívají vedlejší části, rozvíjející: *na okénko ťuk ťuk ťuk* [*na okénko* cílový předmět]; *na knihu!* »vezmi si knihu« [*knihu* obsahový předmět]; *najednou bác* [*najednou* příslovecné určení].

3. Co se týče mluvnických významů, mají citoslovné věty často platnost indikativní, a to minulou. Jde většinou o věty s citoslovci zvukotvornými (onomatoickými):

Na záspí kroků zvuk a *na okénko ťuk ťuk ťuk* (Erb.) »ozvalo se ťukání, udělalo to ťuk, někdo zatukal«. — Před chalupou s koně *hop* »hopl, seskočil s koně« a na chaloupku *klop klop klop* (Erb.). — *Cvak* »cvaklo to«. Na rameni ucítil lehké udeření (Čech). — Na ten okamžik číhal Dedan a *fuč* »vyskočil, rychle odešel...«, již byl venku na svobodě (Staš.). — Podíval se na to a *bác (pác) s tím o zem* »bácl (pácl), mrštil...«. — *Najednou prask!*, z abecedy byly dva kusy (Rais) »ozval se praskot«. — Maman hrozně křičela. *Eliška ani muk* (Šrám.) »ani nemukla, nehlesla«. — Ptáček *frnk* a už byl pryč »vyletěl, zatřepetal křídly...«. — Milý zabitý *hop* s lůžka a *šup* do síně (Herb.).

4. Hojně v nich tkví smysl imperativní (vybízezí, nabízezí):

Pr! nebo *ouha!* »zastavte, zastavít!« — *Ouha, ouha*, jen ne na nás s takovou! (Vanč.) »počkejte, mírněte se...« — *Pst*, teď musíme trochu přitlumit (Šrám.) »tiše!, buďte, buďme potichu«. — *Na* nebo *na knihu...* »vezmi si«. — *Hle* nebo *hele* »podívej(te) se, podívejme se«. — *Hle*, jeho hrábě! (Sum.) [*jeho hrábě* je věta jmenná = podívej se, to, tu jsou jeho hrábě]. — *Už ani muk!* »už ať neřekneš (neřeknete) ani slovo«. — *Běda!*, *běda vám!* — *Hr na ně!* »vzhůru na ně, obořme se, obořte se na ně«. — *Hop!* »udělej hop, skoč«. — *Hola hej!* »počkej(te)«. — *Nuže*, jak se vám líbí stinný tento útulek? (Čech) »řekněte«.

5. Zřídka mají citoslovné věty úkon indikativu *p ř í t o m n é h o* a to ve větách *t á z a c í c h*:

Byls tam, *že?* »není-liž pravda?« Je to pěkné, *vid'* »není-liž pravda?« — *Nuže?* »co teď?, co na to řeknete...?«.

6. Citoslovné věty jsou jako jmenné *p o s t r á n c e v ý r a z o v é* mluvnicky nevyvinuté, neboť z jejich neohebné podoby není patrný čas, způsob, číslo ani osoba. Viz ještě v § 862. Je to vývojově nejstarší větný druh. Jsou poměrně řidší než věty jmenné, proti větám slovesným velmi řídké a užívá se jich obdobně s větami jmennými jako *ž i v é h o a r c h a i s m u*. Všecky citoslovné věty mají povahu citovou, některé silnější, některé slabší. Tím se liší od vět jmenných, kterých se užívá jen zčásti, nikoli veskrze v oblasti citové, náladové. U citoslovců zvukových, zvukotvorných, kterých je poměrně nejvíce, rozhoduje dále ta okolnost, že jsou prostředkem k napodobení rozmanitých zvuků provádějících děje.

Pro svou výrazovou nedokonalost *z m ě n i l a s e* četná citoslovce *v u r č i t á s l o v e s a*. Tak *bác* v *bácnouti* (*bacati*), *pác* v *pácnouti*, *prásk* v *prásknouti* (*praskati*), *hu* v *hučeti*, *he* v *hecati* (*heknouti*), *hr* v *hrknouti*..., viz v § 252₂.

Na poloviční cestě zůstalo *na*, které se pocituje za jedn. číslo rozkazovacího způsobu. K němu se přitvořilo mechanickým přivěšením přípony *-te* množ. číslo *nate*. Podobně vzniklo *viďte* k *viď* (§ 862).

2. VĚTY PODLE VZÁJEMNÉ SPOJITOSTI

439. Podle vzájemné spojitosti jsou věty samostatné neboli jednoduché a složené neboli souvětí.

a) Samostatné věty

1. Jsou to *j a z y k o v é p r o j e v y s j e d n í m v ě t n ý m n o s i t e l e m*, tvořící uzavřený myšlenkový celek, myšlenkovou celost. Na př.: (1) *Zarazilo ho to.* (2) *Neočekával to* (Olbr.). — (1) *Kdepak je matka?* (2) *Šla do města navštívit kmotřinku* (Němc.). — (1) *Toho krásného porculánu!* (2) *Všecko, všecko pryč!* (Jir.). — (1) *Cvak!* (2) *Na rameni ucítil lehké udeření* (Čech).

Nezáleží na tom, jde-li o věty slovesné či neslovesné.

Za samostatnými větami oznamovacími a jinými nezvolacími nebo netázacími děláme *ukončenou přestávku* označovanou tečkou nebo středníkem (§ 142₁).

2. Samostatné věty jsou různé jednak podle obsahu, jednak podle citovosti, náladovosti.

VĚTY PODLE OBSAHU

440. Podle obsahu rozlišujeme věty oznamovací, rozkazovací, práci, tázací a podmínkové.

Tak je tomu i s hlavními větami v *souvěť* souřadném nebo podřadném. Proto se bude někdy jako příklad uváděti věta hlavní.

Věty oznamovací

1. Těmito větami, jsou-li kladné, něco v širokém smyslu oznamujeme (tvrdíme, popisujeme, charakterisujeme), jsou-li záporné, popíráme. Na př.:

žák čte; dnes je sobota; prší; škoda ho; už neprší; nelze to udělat; nikde ani živé duše atpod.

Ve slovesných větách oznamovacích je zpravidla *indikativ*. Věty s *kondicíonálem* jsou jednak citové (viz v § 445), jednak vyjadřují neplnou jistotu mluvčího (§ 831₅), jednak jsou to věty srovnávací (viz dále v 3.).

2. Oznamovací jsou též takovéto dvojí věty:

a) *chce se mi (mu, jim...) jíst, pít, spát...; mám touhu, přání podívat se tam, viděti to..., mám chuť na jídlo, na to, vykoupat se...;*

b) s kondicionálem: *jedl bych, pil bych* [= chce se mi jíst, pít]; *celý den by si hrál* [= má touhu, přání si hrát]; *ó to je nevejprava, pořád by povídal* (Rais) [= pořád chce povídat]; *měla jsem smutná milého, život bych dala za něho* (Erb.); *já bych tam nechtěl žít* [= nemám přání tam žít].

Nejsou to věty *přací*.

Vyjadřují sice přání, ale jen *nepřímé*. Jejich vlastním obsahem je oznámení, a to něčího přání. Věty skutečně práci (§ 442) vyjadřují přání *přímé*, jejich vlastním obsahem je přání. Na př.: *kéž jsem doma* = budiž, staniž se to, abych byl doma; *kéž se šťastně vrátí* = staniž se to, aby se šťastně vrátil. Avšak na př. *jedl bych* = mám přání jíst, touhu po jídle.

Neprávem se věty s kondicionálem často považují za p o d m í n-
k o v é s nevyjádřenou podmínkou:

jedl bych, t. j. kdybych měl co atp. Ale mají-li významy shora uvedené, podmínkové nejsou, neboť není v nich obsahově nic, co by ukazovalo na podmínku; viz k tomu v § 444.

3. Podle dnešního pojetí patří k oznamovacím samostatným větám s r o v n á v a c í věty tohoto rázu:

Do paní hejtmanky jako když píchne (Č.-Chod). — Stanul na hoře pod dubem. *Tam jako by živých nebylo* (Jir.).

Jsou to od původu podřadná s o u v ě t í a toto souvětné pojetí proniká ještě dnes. Viz v § 502₆.

Věty rozkazovací

441. 1. Vyjadřují vůli mluvčího, rozkaz, vybídnutí, pokyn (radu); upozornění, domluvu, prosbu (žádost); viz v § 823₃. Na př.:

pojď sem!; Pane, *vyslyš nás* (biblic.); *nechval dne před večerem* (přísl.); *vezměte si teplé šaty*; *vyplňte tento dotazník*; *raďte si sednout*; *ať si sedne*; *sedl si, sedla si* [při onkání]; *pst!* (= mlč, mlčte, mlčme), *na knihu!*; Mám tam jít? *Ano!* (= jdi) || *Ne!* (= nechod').

Věty přací

442. 1. Tyto věty vyjadřují přání, touhu (chuť, úmysl) mluvčího.

Uvozují se často částicí *kéž* a slovesný způsob je buď indikativ nebo kondicionál: *kéž se už vrátí* || *kéž by se už vrátil*; *kéž bych už byl doma*; *kéž je to pravda* || *kéž by to byla pravda*.

Ojediněle archaisticky se uvozují citoslovnými částicemi *bodej*, *bodejž* a mají minulý indikativ na vyjádření přítomného přání. Na př.:

bodej mu oči vytekly! (Jir.); *bodejž dobře pořídila* v královském hradě! (Erb.); *bodejž jsi jen trochu málo, ty cikáně, mlčelo!* (tamt.).

A zřídka knižně se klade *bodejt'* s indikativem: *bodejt' jsi se byl ani nenarodil* (Stroupež.).

2. V jistých případech se klade minulý indikativ; na př.: *zdrávi došli!*; viz v § 828₆.

3. Nejednou se přání vyjadřuje stejně jako rozkaz imperativem, a to jednoduchým i opsaným. Na př.:

*bud' zdrav, buďte zdraví »kéž jsi zdrav...«; šťastně se vrať; budiž mu země lehká; odpočívej v pokoji;
ať se šťastně vrátíš; ať se propadnu. Viz v § 829.*

4. Nejsou práci věty typu *chce se mi jíst a jedl bych*; viz v § 440₂.

Věty tázací

443. 1. Otázkou se chce mluvčí od oslovené osoby něco dovědět. Podle toho, nač se ptáme, jsou otázky zjišťovací a doplňovací. Zjišťovací otázky.

2. Zjišťovací otázka je ta, kterou žádáme potvrzení nebo zamítnutí jejího věcného obsahu. Odpovídáme na ni často *a) ano (ovšem, arcit', zajisté..., tak jest, toť se ví, rozumí), ne (nikoli...); b) samostatnou oznamovací větou s kladným nebo záporným slovesem vzatým z otázky, c) jen slovesem otázky nebo jiným slovem, na kterém záleží.* Všemi těmito třemi způsoby jednak na otázku *p ř i s v ě d ě u j e m e, p ř i t a k á v á m e, jednak ji p o p í r á m e.*

Vzhledem k tomu nazýváme příslovce *ano... || ne...* a slovesné věty, kterým odpovídáme, *p ř i s v ě d ě o v a c í* nebo *p ř i t a k a c í || p o p í r a c í*. Slovesné o d p o v ě d i lze souhrnně nazývati *z j i š ť o v a c í*.

Na př.: *Byls tam?* — Ano || ne. Byl || nebyl [opisné *jsem* vynecháváme]. Byl jsem tam || nebyl jsem tam.

Jedl bys? — Ano || ne. Jedl (bych) || nejedl (bych).

Daří se mu dobře? — Ano || ne. Daří || nedaří. Daří se mu dobře || nedaří... Dobře (t. j. dobře se mu daří).

Podobně: *je otec doma?; už půjdete?; je to pravda?; váš otec umřel?; stačí vám to?; pil bys?; máš hlad?; není mu dobře?; nechceš jablko?; nevíš o něm?*

Archaisticky se klade v citové zjišťovací otázce *č á s t i c e -li*:

vidíš-li poutníka, an dlouhou lučinou spěchá ku cíli? (Mácha).

Jsou též zjišťovací o d p o v ě d i z á v i s l é; na př.: *Je to pravda? Myslím, že je || že to pravda je.*

Vedle odpovědí zjišťovacích jsou také odpovědi *n e z j i š ť o v a c í*; na př.: *Je to pravda? Nevím || nevím, je-li to pravda. — Stalo se mu něco? Otec o tom nic neříkal.*

Některé jsou *n e p ř í m o z j i š ť o v a c í*; na př.: *Už půjdete? Ještě tu*

zůstaneme. — Je otec doma? *Je v kanceláři.* — Jedl bys? *Nemám hlad.* Z nich nepřímo vyplývá záporná odpověď *ne* (*nepůjdeme...*). Mnohdy odpovídáme obojím způsobem: Už půjdete? *Ne, ještě tu zůstaneme.* Tu je druhá odpověď věcným doplňkem odpovědi zjišťovací.

Tyto různé druhy odpovědí jsou důležité pro slovosled; viz v § 577.

Doplňovací otázky.

3. Doplnovací otázkou žádá mluvčí doplnění jejího obsahu. Je v ní vždy nějaké určité tázací zájmeno.

Odpovídá se na ni často *a)* slovem, které se má doplnit, *b)* slovesnou větou s doplněným slovem. Na př.:

Kdo to je? — Přítel || Je to přítel (nebo: přítel je to; viz v § 576).

Kdo tam byl? — Nikdo || Nebyl tam nikdo.

Co to neseš? — Knihu || Nesu knihu.

Co chceš? — Nic || Nechci nic.

Podobně: *kolik je hodin?*; *kdy přijdeš?*; *kam pojedete?*; *odkud to víš?*; *jak to bylo?*; *kam bys šel?*; *kdo to?*, *co to?*, *co dělat?* [otázky jmenné].

Odpovědi typu *b)* jsou d o p l ň o v a c í.

Jsou to oznamovací věty s doplněným slovem, na které se ptáme, vzniklé jinak obměnou otázky.

Patří k nim též odpovědi se slovesem užšího významu, než má sloveso v otázce, nebo se slovesem sponovým.

Na př.: *Co se tam stalo?* *Vyhořel dům,* *splašil se kůň,* *zabil se tam jeden člověk.* — *Co se tam děje?* *Je tam nějaká schůze.*

Slovesa *státí se* a *dítí se* mají široký význam a proto je v odpovědi sloveso s významem užším, žádaným podle doplněného mluvnického podmětu (*vyhořel — dům...*).

Podstatné je jako zde výše doplnění otázky: *co se stalo?* — *vyhořel dům* atp.

Jsou též doplňovací o d p o v ě d i z á v i s l é.

Na př.: *Proč jsi nepřišel?* *Nepřišel jsem,* *protože jsem byl nemocen* || *Protože jsem...* [bez hlavní věty, která se rozumí z otázky]. — *Kdy přijedeš?* *Přijedu,* *až budu úplně zdrav* || *Až budu...*

Dále jsou odpovědi n e p ř í m o d o p l ň o v a c í.

Na př.: *Jak jsi k tomu přišel?* *Našel jsem to,* *dostal jsem to...* [vlastně: přišel jsem k tomu tak, že jsem to našel...]. — *Co je ti?* *Jsou nachlazen.*

Doplňují otázku co do smyslu, nikoli přímo svou mluvnickou podobou.

A konečně jsou odpovědi *zjišťovací*.

Na př.: Kdo to byl? *Nevím* || *nevím, kdo to byl; neznám ho.* — Jak se to stalo? *Nic jsem o tom neslyšel.*

Jimi odpovídáme tak jako na otázky zjišťovací.

Tyto různé druhy odpovědí jsou důležité pro *s l o v o s l e d* (§ 576).

4. K doplňovacím otázkám patří též otázky s *mnoho-li* a *brzo-li* ve významu *kolik* a *kdy*; na př.:

mnoho-li toho je?; brzo-li přijdeš?

Původně jsou to otázky *zjišťovací* a znamenaly: je toho mnoho?, přijdeš brzo? Je to zbytek staršího zvyku klásti *-li* též ve zjišťovacích otázkách samostatných, nejen závislých jako dnes (§ 466).

Otázky s *mnoho-li* a *brzo-li* jsou spíše lid. a hovor. než čistě spisovné.

Otázky s neurčitými zájmeny.

5. Otázky s neurčitými zájmeny *někdo*, *něco...*, *nikdo*, *nic*, *žádný...* jsou v podstatě zjišťovací. Odpovídáme na ně *zjišťovacím* způsobem *ano* || *ne* nebo větou tohoto smyslu. Na př.:

Je tam někdo? Ano || ne. Je || není. Je tam někdo. || Není tam nikdo [při záporu je *nikdo* proti *něco*, podobně *nic* proti *něco* atd.].

Chceš něco? Ano || ne. Chci || nechci. Chci něco || Nechci nic.

Nebyl tu někdo? Ne. Nebyl. Nebyl tu nikdo. || Byl tu někdo.

Nestalo se mu nic? Ne. Nestalo. Nestalo se mu nic. || Stalo se mu něco.

Nebyl tu nikdo? Ne. Nebyl. Nebyl tu nikdo. || Byl tu někdo [při kladu *někdo...* proti *nikdo*].

Podobně: *víte něco nového?; nechcete něco pojíst?; nemáš nic proti tomu?; nechce ti nic dát?; nebyl tam žádný známý?*

Kladná odpověď na otázku kladnou nebo zápornou může však být taková jako na otázku *d o p l ň o v a c í*. Na př.:

Je tam někdo? Je tam můj bratr (ano, je...). — *Půjdeš někdy na procházku?* Půjdu zítra. — *Nebyl tam nikdo?* Byl tam můj bratr. — *Nechceš nic?* Chtěl bych tuto knihu.

Podobně na otázku se záporným slovesem a s kladným zájmenem:

Nebyl tu někdo? Byl tu jeden přítel. — *Nechceš něco?* Chci tuto knihu.

Jsou to takové odpovědi jako na otázky doplňovací: *kdo tam je?*; *kdy půjdeš na procházku?*; *kdo tam byl?*; *co chceš?*

Jsou to odpovědi *n e p ř í m o z j i š ť o v a c í* (viz výše v 2.), neboť obsahují nepřímou odpověď *ano, ne*.

Jejich doplňovací smysl je následek neurčitosti zájmen *někdo...* Pro svůj široký věcný smysl zahrnují také konkrétní jednotlivé osoby, živočichy nebo věci.

Rozvažovací otázky.

6. Některé doplňovací nebo zjišťovací otázky jsou rozvažovací (deliberativní). Mluvčí uvažuje o něčem, ptá se někoho na radu.

Je v nich jednak pomocné sloveso *míti*; na př.:

kdo to má být?; *co to má znamenat?*; *koho tam mám poslat?*; *kam bych se měl obrátit?*; *kde ho mám hledat?*;

mám tam jít?; *mám se vrátit?*; *mám mu to říci?*

Jednak jsou to otázky jmenné, s infinitivem; na př.:

koho tam poslat?; *komu to říci?*; *co dělat?*; *co mu za to dát?*; *jak to zařídit?*;

jíti tam?; *říci mu to?*; *vrátit se?*

Vylučovací otázky.

7. Jsou to zjišťovací otázky obyčejně s dvojnásobným psychologickým přísudkem, jehož členové se vylučují. Na př.:

přijdeš zítra či pozítří?; *je dnes pátek či sobota?*; *je to hříbek či holubinka?*

Tento druh zjišťovacích otázek lze dobře pominouti, protože v nich jde o vylučovací poměr členů jejich jedné větné části. Mluví se o něm v kapitole o spojování větných členů (§ 5354). Obdobně nemluvíme o oznamovací větě vylučovací, na př.: *přijdu dnes nebo zítra*.

Oznamovací, práci a podmínkové otázky.

8. Otázkou doplňujeme nebo zjišťujeme oznámení, přání nebo podmínku. Podle toho lze rozeznávat otázky na oznámení neboli oznamovací, na přání neboli práci a na podmínku neboli podmínkové. Na př.:

Byls tam? — odpověď: *byl, nebyl* [oznámení]; *Kdo je to?* — odpověď: *je to můj přítel*;

Šel bys tam? — odpověď: *šel bych tam* [přání]; *Co bys chtěl?* — odpověď: *chtěl bych knihu*;

Šel bys tam sám? — odpověď: *šel (nešel) bych tam sám* [podmínka]; *Co by to dnes stálo?* — odpověď: *dnes by to stálo 100 Kčs.*

Věty podmínkové

444. Samostatné věty podmínkové jsou v podstatě věty oznamovací, ale jejich platnost je závislá na nějaké podmínce. Na př.: *bez tvé pomoci nebyl bych to dokončil* = bez tvé pomoci jsem to nemohl dokončit, kdyby nebylo tvé pomoci, nedokončil jsem to, nebyl bych to dokončil.

Podmínku, její smysl, obsah, vyjadřuje nějaké slovo nebo výraz ve větě podmínkové samé. Ve větě shora uvedené je to výraz *b e z t v é p o m o c i*. Nebo:

Štěstí, že se zachytil. *J i n a k (s i c) by se byl zabil* = za jiné situace t. j. »kdyby se nebyl zachytil, byl by se zabil«. — *Vousy jsem si musil pilně škrábat, s i c e bych byl býval pro posměch* (Rais) »kdybych se nebyl holil, byl bych...«. — *Dříve to stálo dvě koruny. D n e s by to stálo aspoň deset korun* »kdyby to někdo kupoval dnes«. — *M á l e m by se byl zabil* [zabití bylo závislé na málu, málo do něho chybělo]. — *P ř i d o b r é v ů l i by se to bylo zdařilo* »kdyby byla bývala dobrá vůle«. — *B e z něho by byli všichni zahynuli* (Jir.) »kdyby jim nebyl pomohl...«. — *V š a k b e z e m n e sotva bys uhodl*, která je Zlatovláska (Erb.). — *Z a t m y, p o t m ě bych to nenašel.* — *P ř e d e m n o u bys to nesměl říci.*

Podmínka bývá vyjádřena vytýkavě důrazným slovem; na př.:

Přítel udělal to a to. *J á bych to tak neudělal* »kdybych byl jím, kdybych byl v téže situaci jako on, neudělal bych to«. — *Půjdu tam. T y bys tam nešel.*

Nebo není podmínka vůbec vyjádřena, ale rozumí se ze souvislosti:

Bratr je už dávno mrtev. *Dnes by mu bylo třicet let* »kdyby byl živ, kdyby byl neumřel, bylo by mu...«. — *Jsem rád, že jsem to našel. Bylo by toho škoda* »kdybych to nebyl našel«. — *Myslím, že je mrtva*;

pes by tak nevyhl (Ner.) »kdyby nebyla mrtva«. — Nesmíš tak rychle chodit. Škodilo by ti to »kdybys chodil rychle«.

Je-li podmínka vyjádřena větně, vzniká podmínkové souvětí: *kdyby nebylo tvé pomoci, nebyl bych to dokončil* atp., viz v § 457, 471 sl.

Podmínkové věty samostatné vyjadřují podmínku neskutečnou (§ 472). Klade se v nich zpravidla kondicionál, viz výše, zřídka minulý indikativ, viz v § 828.

VĚTY PODLE CITOVOSTI

445. Podle citovosti jsou věty necitové (nenáladové) a citové (náladové).

Necitové věty vyjadřují jen věcný, myšlenkový obsah. Jsou to věty oznamovací, rozkazovací, přací, tázací a podmínkové uvedené v § 440—444 a jim podobné.

Citové (náladové) věty

1. Jsou to věty obsahově citové, vyjadřující nějaký citový nebo vzruchový vztah mluvčího k jejich obsahu, neboli věty s citovým důrazem. Viz v § 132.

Na př. věta *maminka už jde!* vyjadřuje věcně totéž co necitová věta *»maminka už jde«,* ale vedle toho ještě radost mluvčího nebo mluvčích z matčina příchodu.

Touž myšlenku lze často vyjádřit necitově i citově; viz předešlý případ. Nebo: [necitově] *to bolí (bolí to)* || [citově] *to bolí!, ach to bolí!*

2. Citovou povahu mohou mívat všechny druhy vět podle obsahu, oznamovací, rozkazovací... Většina z nich se odlišuje od necitových tónovým přízvukem, o kterém byla řeč v § 135 a násl.

Některé druhy citových vět mají proti necitovým i jiné výrazové zvláštnosti, a to citové (citoslovné) částice, citoslovce, citová (citoslovná) zájmena, odchýlný slovesný způsob (kondicionál místo indikativu a indikativ místo imperativu) a kladnou nebo zápornou podobu při opačném věcném obsahu.

O úkonu citoslovcí a citových částic viz v § 521. O citových zájmenech a o větách s nimi viz ještě v § 680 a 696. O záporných větách obsahově kladných a opačně viz v § 447, 858.

Tyto výrazové osobitosti citových vět jsou v ý z n a m o t v o r n é, neboť jednak obecně vyznačují citový ráz vět, jednak rozlišují různé citové zabarvení.

Citové věty jsou důležitá složka větných útvarů předně proto, že jsou v živém jazyce velmi hojné. Za druhé proto, že v nich nezřídka jeden obsah přechází do druhého, že táž mluvnická podoba mívá různou platnost, jinou než ve větách necitových. Na př. otázka mívá smysl oznamovací nebo indikativ platnost rozkazovací.

Citové věty oznamovací.

3. Mívají po stránce přízvukové z v o l a c í ráz označovaný vykřičníkem (§ 135). Na př.:

Babička už jede! (Němc.) [výraz radosti]. — *Maminko, první růže!* (Baar) [překvapení, radost]. — *Vykřikla: Mladý pán!* (Staš.) [překvapení]. — *To si dám líbit!* (Vanč.) [radost, spokojenost]. — *Ty oči!* Byl v nich neklid... (Mah.) [podiv = ty oči byly divné]. — *Z pouhé svévolnosti jste to učinili!* (Němc.) [rozhořčení]. — *To tak!* (Vrba) [rozhořčení, hněv = to by ještě scházelo!]. — *Babička vzdychla: Ubohé děvče!* (Němc.) [soucit]. — *Mám já to život || trápení!* [povzdech]. — *Hoří!* [vzrušení].

Jmenná věta *tak!* vyjadřuje údiv, zklamání; o intonaci viz v § 134.

Příklady s jinými jmennými větami viz v § 433_{2 c}.

Na otázku »půjdeš tam?« můžeme odpovědět rozmrzele, rozhořčeně, rázně *ne!*; o intonaci viz tamt.

4. Podiv, uspokojení nebo starostlivost, bolest nebo vzrušení vyjadřují věty s *jaký (jak)*:

hle, jaká krása! (Čech); *jaká bláhovost po tolikerém zklamání!* (Mah.); *jaký to klid!*; *jaké starosti on má!*; *jak je to krásné!*; *jak nám bylo dobře!*; *jak si lidé ztrpčují život!*; *jak by se v tom klidu ulevilo srdci i hlavě!* (Ner.).

Podiv... mluvčího má příčinu v m n o h o s t i, v e l i k o s t i, k r á s e... něčeho; proto mají tyto citové věty věcný obsah s těmito odstíny: *jaká krása!* = je to velká, podivuhodná krása; *jak nám bylo dobře!* = bylo nám velmi dobře atp.

Zájmeno *jaký* není zde ani tázací ani vztažné, nýbrž ukazovací a znamená takový: taková krása!, tak je to krásné! Viz v § 704₅.

Věty s *jaký* (*jak*) leckdy ztrácejí zřetelný zvolací ráz, zejména jsou-li delší, vyslovují se skoro tak jako věty oznamovací. Tato klidná, nevzrušená výslovnost je leckdy výrazem silného citového zaujetí, vzrušení.

Stejný citový odstín mají věty s *to* a *ten*:

to prší! [podiv nad tím, že mnoho prší]; *to mám hlad!*; *ten je opálený!*

Dále věty se zájmeny osobními:

já mám hlad!; *ty vypadáš!* (= vypadáš velmi dobře nebo špatně).

Viz o nich obojích podrobněji v § 680, 696.

A za třetí jmenné věty s genitivem; na př.: *toho křiku!* Viz o nich v § 728₃.

5. Citové jsou slovesné nebo jmenné věty s citoslovci *ach*, *och*..., o jejichž platnosti viz v § 503. Na př.:

ach, to bolí! || *ach to bolí!*; *ach, to je krásné!*; *ach, ta bolest!*; *ach, proboha!* (Erb.); *ach, já na to zapoměla* (Baar); *ó, příroda je nejlepším kazatelem* (Čech); *uf, já se zadusím* (Klicp.); *á, to jede dnes sám jemnostpán* (Baar); *fuj, to páchne!*; *br, to je zima!*; *i dej mi pokoj.* Viz jiné příklady v § 503.

Vyjadřují podiv, překvapení, zklamání, obavy...

Věty *ach, to bolí!* aj. vyjadřují velikost bolesti = velmi to bolí. Podobně *ach, to je krásné!* = je to velice krásné.

Tento smysl mají též věty bez *ach*: *to bolí!*; *to je krásné!*; *to je zima!*; *to je hezké!* (Vanč.).

Více nebo méně citové jsou věty citoslovné samy: *ach!* [radost, bolest]; *jej!* [podiv] apod. Viz v § 438.

Dále věty s citoslovci nepřímými (§ 860):

nuže pojďme; *no vezmi si.*

6. Náleží sem též věty s citoslovným *když*, vyjadřující uspokojení, radost nebo nespokojenost, rozhorlení:

když ona každá krása je taková neúkojná! (Čap.) [libost]; *když je to tak dobré!*; *když on mne chundeláč stará poznal!* (Ner., o psovi) [radost]; chce (slavit svatbu), *když vám povídám!* (tamt.) [nevole z toho, že někdo neslyší, nerozumí]; *když ono pořád prší!*

Jen odstín uspokojení tkví ve větách s *jen když*: *jen když jsi už*

doma!, *jen když to dobře dopadlo!* = jsem rád, bohudíky, že jsi doma...

Když tu není v platnosti spojky, nýbrž citoslovce; sr. *že* dále v 7.

A věty s citoslovným *však* a *ale*:

však on přijde! = uvidíte, že přijde; nemějte obavy, on jistě přijde [uspokojení z jistoty, z očekávání]; *však zas bude lépe!*; *však ono to půjde!* (Ner.); *ale, ale, vy tady?* (Jir.); *jsi ty ale, dítě, bledá!* (Č.-Chod).

Oznamovací věty s citoslovným *i* jsou jen slabě citové, jejich citový ráz není dosti zřetelný; na př.:

I sáhl starý král do kapsy a vytáhl zlatý klíč (Erb.). — *Země pak byla nesličná a pustá...* *I řekl Bůh* (Br.). — *Mistře, půjdu za tebou, kamžkoli půjdeš. I dí mu Ježíš* (tamt.). — *I stalo se, že...* (Vanč.). — *I povolá kníže slepého věštce, aby mu vyjevil pravdu* (tamt.).

O citových větách s *ono* (*ono prší!*) viz v § 680.

7. Hojné a několikeré jsou citové oznamovací věty s citoslovcem *že*, vyslovovaným důrazně.

a) Na př.: *že je to pravda!*; *žes tam byl!*; *že je už doma!*; *že to není pravda!*

Mluvčí se dožaduje souhlasu se svým tvrzením, je přesvědčen o správnosti svého tvrzení: potvrď, že je to pravda; tys tam byl, není-li pravda? apod.

b) Na př.: *že to uhodnu!*; *že bude pršet!* [= 'že bude...?; bude příklonné k *že*]; *že to nevíš!*

Znamenají: uvidíš, ukáže se, že to uhodnu apod. Vyslovují uspokojení z jistoty, z očekávání jako věty s *však*, viz ve 6. Z toho plyne jistota tvrzení = jistě to uhodnu, jsem přesvědčen, že to uhodnu atpod.

Proti větám a) není tu dožadování souhlasu.

Některé věty mohou mítí smysl a) i b): *že je to pravda!*; *že je už doma!*

c) Na př.: *že se řízneš!*; *že spadneš!* [= 'že spadneš!]; *že si něco uděláš!*

Smysl je: mám obavu, že se řízneš, uvidíš, že se řízneš. Tím nabývají významu upozorňovacího, výstražného: dej pozor, aby ses neřízl.

d) Na př.: *že to ten člověk vydrží!*; *že se mu nic nestalo!*

Tyto věty vyjadřují podiv nad tím, že někdo něco vydrží, že se nic nestalo.

e) Na př.: *že ses k tomu odhodlal!; že už jdeš!; že jste se konečně ustrnula!* (Šim.); *že já jsem tam chodil!; že ses u nás nezastavil!*

Tyto věty vyjadřují p o d i v nad něčím, ale s odstínem v ý č i t k y, n e v o l e nebo l í t o s t i: divím se, že ses k tomu odhodlal, to je dost, že ses odhodlal, mělš to udělat už dříve; jdeš pozdě [vyčítavě]; lituji, že jsem tam chodil, neměl jsem tam chodit; měl ses u nás zastavit.

f) Některé věty s *že* mají indikativ nebo kondicionál nebo jen kondicionál. Na př.:

že toho nenecháš! [= divím se, že toho nenecháš]; *že bys tam chodil!* [= divil bych se, kdybys tam šel]; *že se nestydíš!* || *že by ses nestyděl!*; *že se ti chce!* || *že by se ti chtělo!*; *že by sis z toho něco dělal!* — *Že se ti chce.* Takovou dálku. *Že si vy mužští nedáte pokoj* (Pujm.).

Vyjadřují p o d i v jako věty předešlé, ale vždy mají opačný smysl v y b í z e c í (rozkazovací): divím se, že toho nenecháš || nechej toho; divím se, že se nestydíš || styď se atpod.

8. Rozhorlení, rozhořčení vyjadřují věty s f u t u r e m místo praesentu. Na př.: *ty se mi budeš posmívat?* Viz v § 827₃.

Jsou to od původu řečnické otázky (*nenecháš toho?, šel bys tam?* atp.), vyjadřující podiv mluvčího; viz v § 447.

9. Veskrze citové, někdy zřetelně, někdy jen slabě, jsou věty s kondicionálem. Při slabé citovosti ztrácejí zvolací ráz, vyslovují se tak nebo skoro tak jako oznamovací věty necitové. Citové zabarvení kondicionálních vět je dosti rozmanité.

a) P o d i v nad něčím vyslovují věty typu *mohl* || *měl bys to vědět* (*umět*) = divím se, že to nevíš. Tkví v nich odstín mírné v ý t k y.

Necitově: *máš* || *můžeš to vědět*.

b) P o c i t v i n y z toho, že jsme něco neučinili, někdy až pocit z a h a n b e n o s t i, vědomí povinnosti něco učiniti hlásí se z věty: *měl bych to udělat*.

Necitově: *je mou povinností, musím to udělat*.

c) Ú č a s t mluvčího s jinou osobou, starost o ni, obava, aby něco neučinila, vyjadřuje věta: *to bych ti neradil*. Podobně: *radil bych ti* || *byl bych ti tou radou*, abys... [necitově: *to ti neradím* ap.]. Je tu

těž odstín skromnosti, nevťiravosti, s kterou mluvčí něco říká.

S r d e č n ě zní věta: *přáli bychom si*, aby se vám tu líbilo (Rais).

d) Odstínem neplné jistoty, subjektivního domnění je zabarvena věta: *to by mohlo být pravda* [= to je snad, asi, pravděpodobně pravda, domnívám se, že...]. Podobně: *ty bys to mohl vědět*; *to by mohlo být dobré*; *myslí bych, že...*; *soudil bych, že už tenkrát neměl to tuhle (= v hlavě) v pořádku* (Rais).

Jindy vyjadřuje kondicionál naopak subjektivní jistotu:

pochyboval bych, že některý z mých čtenářů nezná hostinec U Štajniců (Ner.) [= velmi pochybuji].

e) Věta *to bych ti neradil* může býti též výrazem rozhořčení a má smysl výhrůžný = jen se opovaž to udělat, se zlou by ses potázel. Mívá zřetelný zvolací ráz, který je třeba označiti vykřičníkem.

N e v o l i, rozhořčení bez odstínu výhrůžnosti vyjadřují věty: *to aby člověk už ani nepromluvil!* [= člověk už nesmí ani promluvit!]; *to by ještě scházelo!* [ve jmenné podobě *to tak!*]; taková velká holčička a *chtěla by se chovat!*

10. Jmenné zvolací věty s *copak*, *což* prostě jmenují (viz v § 434) to, co mluvčího vzrušuje; na př.:

Copak (což) Jan! Ten se má dobře, ten je zdrav, to je dobrák. — *Ó, což dr. Kučera!* Výtečný právník (Ner.). — *Copak to!* To nevadí, to nic není, o to nejde. — *Copak peníze!* Ty on má.

Jejich smysl doplňují věty další, takže jmenné věty samy nabývají do jisté míry tohoto dalšího smyslu. Na př. »copak Jan!« = Jan se má dobře... Někdy je tento smysl patrný z vět předcházejících, takže stačí věta jmenná sama. Na př.: Měl by jet do lázní, má-li na to peníze. *Copak peníze!* »peníze on má, o peníze nejde«.

Od původu jsou to o t á z k y, *co Jan?*, *co peníze?*, s významem »co je s Janem, ptáš se, co je s Janem?«; »ptáš se, má-li peníze?« Nabyly zvolacího rázu jako jiné citové otázky; viz v násled. §. Tázací zájmena *copak*, *což* klesla v citové částice (§ 521).

11. O některých citových větách smyslem oznamovacích viz v § 447.

Citové věty tázací.

446. 1. Údiv, překvapení, zklamání vyjadřuje jmenná otázka *co?* nebo *kdo?*, *kde?* atpod., mající zvláštní intonaci (§ 134).

Stejné citové rozpoložení vyjadřuje otázka *tak?*; o intonaci viz tamt.

Podiv nad množstvím vyjadřují původní otázky s *co* (knižně s *což*) = kolik, nabyvší zvolacího rázu:

co peněz a námahy ho to stálo! [= stálo ho to mnoho peněz a námahy]; *což třepotá se to tu hvězdiček!* (Ner.); *což tu bylo okamalých panicův!* (Jir.).

2. V doplňovacích otázkách s odstínem podivu nebo překvapení mívá tázací zájmeno příklonnou částici *-že*:

kdože?, *cože?*, *kamže?*... = *kdože to byl?*, *cože to bylo?*, *kamže šel?*, *kdože to byl?*, *kdože přijde?*, *cože chce?*, *kamže šel?* apod.

Tak je tomu též, ptáme-li se, když dobře neslyšíme, něčemu nerozumíme: *kdože přijde?*; *cože to říkal?*

V otázkách s odstínem nevole mívá zájmeno částici *-pak*:

kdopak to zas přišel?, *copak zas chce?*, *kampak jdeš?*

Dále v takových nebo podobných otázkách vyjadřujících jednak zvědavost, jednak důvěrnost, ochotu, laskavost. Na př.: *čipak jsi, chlapečku?*; *kdopak si to na mne vzpomněl?*

V otázkách s odstínem nejistoty, rozpaků bývá citoslovné *jen*: *kdo, co to jen může být?*, *koho tam jen poslat?*; *jak bych já to jen udělal?*

Viz dále v 10.

3. Některé doplňovací otázky s *-pak* i bez něho nabývají rázu *z v o l a c í h o*:

co (pak) ti to napadá!; *kam to povede!*, *kam (pak) by to vedlo!*

Vyjadřují obavy nebo nevoli, rozhořčení mluvčího. Mívají různý druhotný oznamovací smysl: to ti nesmí ani napadnout, na to nepomýšlej; to by vedlo daleko, ke špatným koncům.

4. Ve zjišťovacích otázkách s *ten* bývá *-že*, jde-li o podiv, překvapení:

To je kus dnešního kázání. *Tože* jsem kázal? (Rais).

Zjišťovací otázky, vyjadřující citové napětí plynoucí ze zvědavosti,

z očekávání, z nedočkavosti, uvozují se nezřídka částicemi *zdalipak*, *-lipak*, *-li*. Na př.:

zdalipak to víš? »jsem zvědav, zdali to víš«; *zdalipak mě poznáte?*; *zdalipak je to pravda?*; *znáte-lipak mě?*; *je-lipak to pravda?*; *budete-li věřit, že...?* (Rais) = *zdalipak uvěříte, zdalipak byste věřili*.

Bývá tu též *jestlipak*, *jestli*, ale je lidové a hovorové: *jestlipak to víš?*; *jestli byste věřila, že...?* (Rais).

Citové napětí z očekávání, netrpělivost nebo starostlivost vyjadřují **z á p o r n é** otázky obsahem stejné s kladnými:

nejede už otec?; *nevolala nás matka?*; *nemáte hlad?*

Tazatel už čeká, že otec přijede, že matka zavolá, že budou mít (děti...) hlad. Zápolem vyslovuje vlastně **p o d i v**, že se to ještě neděje.

5. Otázky s *-lipak* (*zdalipak*) a *copak*, *což*, *cožpak*, vyjadřující nevoli, bolest, lítost, nabývají někdy druhotně významu **r o z k a z o v a c í h o** nebo **p ř a c í h o** a tím leckdy zvolacího rázu. Na př.:

budete-lipak mlčet, bláhové děti! (Čech) [= *mlčte*]; *budete-lipak tiše!* [= *buďte tiše*];

což || copak¹⁾ se už neuzdraví? [s lítostí, s bolestí] = *kéž se uzdraví*; *copak tomu trápení nebude konec?* = *kéž by byl tomu trápení konec*; *copak vy nepřestanete?* [s nevolí] = *přestaňte*; *copak si nemůžeš odpočinout?* = *měl by sis odpočinout, odpočiň si*; *což tu není nikdo kolem?* (Ner.) = *kéž by tu někdo byl*.

6. Zvláštní významovou skupinou jsou zjišťovací otázky neslovesné, jmenné a citoslovné s *pravda*, *co* (*což*), *že*, *že ano* a *vid*. Na př.:

Je to pěkné. *Pravda?* — *Pravda*, byls tam?

Smysl je »není-li pravda«. Mluvčí žádá o potvrzení něčeho, je přesvědčen, že s ním bude oslovená osoba souhlasit. Po této stránce jmenná otázka znamená: řekni, že je to pravda, potvrď mi to. Týž smysl má oznamovací věta citová *že je to pravda!*; viz v 7. odst. minul. §.

¹⁾ Je třeba rozlišovati doplňovací otázky, které mají tázací zájmeno *co* s částicí *-pak* (viz ve 2.) a zjišťovací s *copak*, *což* v platnosti citové částice, jako je *zdali*, *zdalipak*. O jejím původu viz v § 865.

Podobně: abychom zase vyrazili, *co?* (Šrám.); ten je na blízku, *což* (Med.; obyčej. *co*);

budeš doma, *že?* || *že ano?*; a přec tě dneska bili, *že?* (Šrám.); jste zdrávi, *že?*; to je smutný průvod, *že?* (Rais);

budeš doma, *vid?*; je to pěkné, *vidte?* (!).

Citoslovce *vidte* se vyslovuje netázacím způsobem a lze je proto psát bez otazníku nebo s vykřičníkem.

7. Podiv, překvapení nebo zklamání, netrpělivost vyjadřují takovéto zjišťovací otázky:

ty to víš?; *vy tam půjdete?*; *už se vrátil?*; *ještě se nevrátil?*; *ty to nevíš?*; *vy mě neznáte?*; *tys tam ještě nebyl?*; *už mám jít?*; *už půjdeme?*

Mluvčí je přesvědčen, myslí, že někdo něco neví, že někdo někam nepůjde ap., je překvapen opakem a vyslovuje to otázkou » *ty to víš?*«
nebo » *vy tam půjdete?*«. Viz ještě v § 447.

Výrazovým prostředkem citovosti bývá nezřídka zájmeno osobní, které se ve větách necitových neklade. Viz o tom v § 679 sl.

Tyto otázky bývají uvozeny částicí *copak*, *což*, *cožpak*:

copak ty to víš?, *copak vy mě neznáte?*; *což mne moje smysly šálí?* (Erb.); *copak on se ještě nevrátil?* atp.

Archaisticky se v nich klade příklonná částice *-li*: *ty-li mne neznáš?* (Jir.).

O takovýchto *závislých* citových otázkách viz v § 466.

8. Ve větách uvedeného rázu bývá též citoslovce *že* s indikativem nebo s kondicionálem:

že to už ví? || *že by to už věděl?*; *že je to pravda?* || *že by to byla pravda?*; *že se už vrátil?* || *že by se byl už vrátil?*; *že jej neznám?* || *že bych jej neznal?*; *že už půjdeme?*; *že nechce?* || *že by nechtěl?* [= *že 'nechce?*]; *tyže mne znáš?* (Třebíz.).

Je tomu tak ve větách s mluvnickou osobou 1. a 3. Věty bez *že* jsou i v osobě 2.

9. Částici *-li* nebo *zdali* mají otázky vyslovující podiv nebo rozhořčení nad tím, že se někdo na něco ptá; vyslovují se mnohdy zvolacím způsobem:

Máš ráda svého muže? *Mám-li ho ráda!* Zbožňuji ho! (Majer.)

»jak se můžeš ptát, zdali ho mám ráda«. — Znáš ho? *Zdali ho znám?* Zním ho déle než ty.

10. Zjišťovací i doplňovací otázky jen s kondicionálem vyjadřují očekávání, zvědavost, nejistotu, pochybnosti, rozpaky. Na př.:

zdalepak by to udělal? [= jsem v nejistotě, zdali to udělá; co myslíš, udělá to?]; *kdo by to mohl být?* [= kdo to asi je?]; *koho bych tam jen poslal?* [= jsem na rozpacích, koho tam poslat]; *komu bych to měl říci?*; *kde bych ho jen našel?*; *kolik by to asi stálo?*; —

Jen je tu v platnosti citoslovné částice (§ 865₃), je výrazovým prostředkem citového rázu věty.

aby to přece byla pravda? (Jir.) || *že by to přece byla pravda?* [= jsem v nejistotě, je-li to pravda, nechci ani věřit, že je to pravda]; *že by byl už doma?*; *že by se nebyl u nás zastavil?*; *že by se on někoho doprošoval?* || *aby se on někoho doprošoval?*

Vyslovují se leckdy způsobem zvolacím nebo mírně citově: *aby to přece byla pravda!*; *ale že by dal Káču z ruky*, to nedal (Rais) [*že* má hlavní přízvuk].

Otázky s *aby...* a *že by...* nabývají zhusta smyslu, který má o p a č n á věta o z n a m o v a c í: není to podle mého mínění, zdání pravda, nemůže to být pravda; nemůže být už doma; jsem přesvědčen, že by se byl u nás zastavil. Tím se blíží otázkám ř e č n í c k ý m (viz násl. §).

11. Nejistotu, pochybnosti, rozpaky vyjadřují též otázky s částicemi *či* nebo *-li*, které se v necitových otázkách zpravidla nevyskytují. Na př.:

Ale vždyť Jan Gryga si ani nepamatoval dobře tvář neznámé. *Či pamatoval si ji přece jenom?* (Mah.) [= že by si ji byl přece pamatoval?] — Je to velmi nepravděpodobné. *Či by to přece jen byla pravda?* [= že by to...?] — Slíbil, že přijde už dnes. *Či až zítra?* [= že by přišel...?]. — *Jen stačí-li* na to její trpělivost a síla (Sum.) = stačí...?

Ve větách s *či* proniká dosti zřetelně spojkový význam vylučovací = nebo: nebo si ji přece jenom pamatoval?; nebo by to přece jen byla pravda?; nebo přijde až zítra?

Vzhledem k tomu, že jde o řázací věty citové, lze říci, že má *či* úkon citové spojky *nebo*. Ale vidíme, že je to jen tehdy, tvoří-li samostatná otázka myšlenkově sovětí s větou netázací.

447. Jeden druh citové otázky je t. zv. *řečnická otázka*. Říkává se, že na ni nečekáme odpověď, že je to otázka jen podobou, ale obsahově věta oznamovací, vyjadřující o p a č n é t v r z e n í než otázka sama. Na př.: *jaká pomoc!*, *není to divné?* = není žádná pomoc, je to velmi divné.

Řečnická otázka vyjadřuje vlastně p o d i v mluvčího nebo r o z h o ř č e n í nad tím, že je, že by mohlo býti to, co vyjadřuje otázka, že by si to mohl někdo myslet.

Jaká pomoc! = copak je nějaká pomoc?; *není to divné?* = ty si myslíš (vy si myslíte, někdo si myslí), že to není divné?

Mluvčí vyslovuje pochybnosti o věcném obsahu otázky nebo podiv nad pochybnostmi někoho jiného a tím přesvědčení o opaku (není žádná pomoc, je to divné). Z toho plyne o b s a h o v ě o z n a m o v a c í r á z řečnické otázky.

Co se týče výslovnosti, mívají řečnické otázky často z v o l a c í ráz, který se v písmě náležitě vyznačuje vykřičníkem; viz v § 135⁵. Tak je tomu i v uvedeném příkladě *jaká pomoc!*

Někdy se dělává za řečnickou otázkou o t a z n í k i v y k ř í č n í k; obyčejně nevhodně, protože v jednotlivých případech má věta buď ráz tázací nebo zvolací.

Leckdy je zvolací ráz velmi slabý, takže se řečnická otázka vyslovuje jako necitová věta o z n a m o v a c í: *jaká pomoc*.

Řečnické otázky jsou valnou většinou doplňovací, v menší míře zjišťovací.

Zájmeno *jaký* mívá příklonné -ž: *jakáž pomoc!*

2. Jiné příklady:

Kdopak by si byl na tohle pomyslíl? Kohopak by napadlo! (Rais) [= nikdo by si nebyl pomyslíl...]. — *Kdopak by se o to staral!* [= nikdo se o to nestará, ani já; nikdo se o to nemusí starat, ani ty; nestarej se o to]. — *Kdopak to ví!* [= nikdo to neví]. — *Kdopak ví* (*kdož ví, kdo ví*), jak se mu daří. — *Kdo mohl viděti*, kde oře ten, který se měl státí správcem lidu? (Olbr.) [= nikdo nemohl viděti]. — *Kdož může vědět*, co se mu stane (Němc.). — *Kdož ví*, nekřivdí-li se mu (Čech). — Najednou se tu otevrou dveře a *kdo v nich nestojí* jako

Adam (Rais) [překvapení = a stál v nich Adam]. — *Kdožpak ví, jestli by se to dobře neprodalo (tamt.)*.

Částice -ž u zájmen je výrazovým prostředkem řečnické otázky, neboť mimo ni bývá jen zřídka a dosti neobvykle: *Kdož jsi?* (Ner.). — *Kdožpak ti tak ohavně vlasy obarvil?* (Něm.) [běžně *kdopak*].

Co ti na tom záleží? [= nic ti na tom nezáleží] — *Co by on všechno nechtěl!* [= chce všechno, příliš mnoho]. — *Co' si ti lidé všechno nevy-myslí!* (Němc.) [= všechno možné si vymyslí]. — *Co říkali lidé v Kostelci? Co by říkali?* (Rais) [= neříkali nic]. — *Co se mi nestalo!* [= podivíte se, co se mi stalo; stala se mi divná věc].

Co na tom? [= nic na tom není; otázka j m e n n á]. — *Co naplat,* musíme jít [= není nic platno]. — *Což naplat.* Hlavou zeď nepro-razíš (Rais). — *Což div,* že zahořel láskou! (Staš.) [= není div; obyčej. *což divu*]. — *Což divu,* že... (Havlič.).

Co je tu tázací z á j m e n o.

Co (což, copak, cožpak) já vím? [= já nevím]. — *Peníze, peníze. Copak jich nemá dost?* (Sum.). — *Copak jsem mohl mít to svědomí?* (Šrám.) [= nemohl jsem býti tak nesvědomitý].

Co... má tu úkon c i t o s l o v n é částice; viz v § 865.

Ale babičko, copak je o jedno pírko! (Němc.) [= nic, nijak nezáleží na jednom pírku]. — *Chci, aby sis vzal mou dceru. A co by ne?* (Olbr.) [= proč bych si nevzal?, vezmu si].

Copak má zde povahu p ř í s l o v e č n o u.

Proč by jim nepomohl? Rozpočet to unese (Vanč.) [= pomůže jim]. — *Kdepak bych na to vzal peníze!* [= nemohu na to vzít nikde peníze, nemám na to peníze].

Neříkal jsem to? [= vždyť jsem to říkal]; — *Nemám pravdu?* [= zajisté mám pravdu]. — *Nemáš ty štěstí?* [= máš velké štěstí]. — *Je mi toho potřeba?* [= není...].

Není-li (ž) pravda? [= je to zajisté pravda]. — *Fi, stojí-li to za takové dření!* (Sum.) [= nestojí to...] — *A té hanby! Není-li to pro Skalku ostuda!* (Jir.). [= je to ostuda].

Částice -li je tu znakem řečnické otázky, neboť v necitových otázkách nezá-vislých se neklade. Viz obdobně v citových otázkách jiných (11. odst. minul. §).

O řečnických otázkách z á v i s l ý c h viz v § 465.

3. Původní tázací povaha je více nebo méně zastřena v takovýchto řečnických otázkách:

To by se mi chtělo! [= nechce se mi].

Vlastně: *chtělo by se mi?*, *že by se mi chtělo?* Zájmeno *to* má zde úkon citoslovce, vyznačuje citový ráz věty.

Aby on to nevěděl! — Abys to nedovedl!

Vlastně: *nevěděl by to?*; *nedovedl bys to?* Smysl je: myslím, je jisto, lze předpokládat, že to ví, že to dovedeš.

Máš ho ráda? *Bodejť bych neměla!* (Němc.) [= ovšem, zajisté ho mám ráda]. — *Bodejť by to nevěděl!* [= jistě to ví]. — *A. No to jste ráda, vidíte. B. I ty můj Ježíši, bodejť bych nebyla* (Rais) [= jsem]. — *Vzkázal, aby mu nechodil na oči. Bodejť bych šel* (Jir.) [= nepůjdu]. — *Takové jmění, neví, co honem vzít do ruky. Bodej by se ještě o dům staral* (Herb.) [obyčej. *bodejť*].

Vlastně: *že bych ho neměla ráda?*; vy si myslíte, že...? Nebo: *bodejť bych šel = proč bych chodil?*

Dáš mi s tím pokoj! *Budu já se ti na stará kolena mořit!* (Rais) [= nebudu se mořit]. — *Bodejť, nebudu umět abecedu, když čtu z knihy!* (Němc.) [= zajisté umím abecedu].

Vlastně: *že bych se mořil?*, *mám se mořit?*

Potřebují oni babu! (Olbr.) [= nepotřebují]. — *Dbala já jsem o jeho komplimenty!* (Šrám.) [= nedbala].

Vlastně: *potřebují oni babu?*, *copak oni potřebují babu?* —

Viz ještě v 12. odst. násled. §, v 8. odst. § 445 a v 12. odst. § 452.

4. Řečnickým otázkám jsou velmi blízké citové otázky typu *ty to víš?*, o kterých byla řeč v § 446⁷. Vyjadřují podiv mluvčího a nepřímo znamenají »domníval jsem se, že to nevíš«. Mluvčí však vyslovuje otázku ve chvíli, kdy se už přesvědčil, že jeho domněnka není správná. Proti řečnickým otázkám tyto otázky nenabývají oznamovacího obsahu »ty to nevíš«.

Některé otázky mohou mít podle okolností smysl obojí. Na př.:
copak je už pozdě? = divím se, že je pozdě, myslil jsem, že není pozdě || domnívám se, že není pozdě, ještě přece není pozdě;

copak je to zakázáno? = divím se, že je to zakázáno || to přece není zakázáno.

5. V podstatě jsou řečnické též takovéto otázky:

nešel bys tam?; nepomohl bys mi?; neměli bychom už jít?; neřekl byste mi || nemohl byste mi říci, kde je Smetanova ulice?; nedala bys mi kousek toho chleba? (Erb.).

Ptáme se jimi vlastně na přání oslovené nebo jiné osoby, ale nepřímou jimi kladně vyslovujeme své vlastní přání, svou žádost: *jdi tam, pomoz mi, přeji si, abys tam šel, abys mu pomohl, abyste mi řekl, žádám o to.*

Těmito otázkami vyslovujeme přání, žádost mírněji, zdvořileji než imperativem *»jdi tam, pomoz mu...«*.

6. O řečnických otázkách jmenných viz v § 836_{3d}.

Citové věty přací.

448. 1. Nejsou tak rozmanité jako citové věty oznamovací, ale přece dosti hojné. Na př.:

ach zůstat navždy! (Čap.) = *kéž bych mohl zůstat navždy* [toužebné přání]; *ať jen prší* [přání, aby ještě pršelo, a uspokojení z toho, že prší].

Výstražně zní některé věty s *ať*: *ať se to už neopakuje!*, *ať to již po druhé neslyším* [vlastně] = *kéž se to neopakuje*; nepřímou = *varuji tě, ať se to neopakuje*.

2. Citovost z netrpělivosti vyjadřují věty s kondicionálem s *a-* nebo *kdy-*:

aby || kdyby už byl konec! || jen aby, kdyby...!; kdyby byl už doma, kdyby už bylo jaro! ap.

Nebo: *Kdybych to jen mohl obsáhnout!* (Čap.) [pocit slabosti, bezmocnosti]. — *Jen kdyby ti chlapci tak diví nebyli!* (Němc.) [povzdech, znepokojení]. — *Ať se propadnu, ať mi jazyk zdřevění, nemluvím-li pravdu* [rozhorlení].

Jen zde má platnost citoslovnou, náladovou, nikoli příslovečnou.

3. Nevůli, rozhořčení vyjadřují věty s indikativem minulého času: *vzal to das!* »*kéž, ať to vezme das*«.

A věty s kondicionálem s *a-*: *aby to vzal das!*; *aby to kat spral!* (Vanč.); *šlak aby to četl!* (Rais) = *ať to čte, ať to musí číst šlak, ne já.*

4. Obavy, starostlivost se hlásí z kondicionální věty *abys (jen abys) toho nelitoval!* = kéž toho nelituješ, nemusíš litovat. Může v ní býti také odstín varování, v ý s t r a h y, až vyhrůžky, tedy odstín imperativní.

5. Výrazem netrpělivosti, obav jsou tyto věty: *abychom zase vyrazili, co?* (Šrám.); *abychom, lidičky, šli do kostela* (Rais). Vedle smyslu práciho »kéž bychom zase vyrazili...« je tu i smysl v y b í z e c í: vyrazme zase.

6. Viz věty typu *nešel bys tam?* v 5. odst. minul. §.

Citové věty rozkazovací.

7. S indikativem budoucím nebo přítomným: *ty zůstaneš doma!* (Němc.) = ty zůstaň doma; *mlčíš!*; *nepokradeš!* (biblic.). Viz v § 828₃.

Někdy se tu dělává o t a z n í k: *Vášo, půjdeš se about?* Ale ráz těchto vět je jiný než ve zjišťovacích otázkách (§ 137); druhá slabika slova *about* má sice vyšší tón než první, ale tónové rozpětí mezi oběma slabikami je menší než v otázkách. Otazník svádí k vlastní tázací výslovnosti a tím k docela jinému smyslu.

8. S opsaným imperativem 2. osoby: *ať se neumažeš!* = dej pozor, neumaž se; *ať se slušně chováte!* (Němc.) [důrazný rozkaz, výstraha]; *kdyby vás něco trápilo, ať to nenosíte v hlavě* (Rais) [starostlivost, soucit].

Podobné věty v 3. osobě mohou bývati též n e c i t o v é: *ať tam jde...* Viz v § 830. Opisu s *ať* v 2. osobě užíváme jen ve větách citových proto, že je vedle něho též imperativ jednoduchý (*nos, noste...*).

9. S kondicionálem:

neměl bys to dělat; měl bys ho navštívit; mohl bys tam jít.

Vyjadřují radu, pokyn, druhotně i prosbu, přání mluvčího: radím ti, abys to nedělal, abys ho navštívil, slušelo by se, abys ho navštívil. Citový základ je tu starostlivost, obava, soucit.

Věcně znamenají totéž co imperativy *nedělej to, navštiv ho, jdi tam.*

Jiné jsou věty s kondicionálem a se *že*:

že by ses nestyděl!, že by se ti chtělo!; viz v § 445_{7f}.

10. S imperativem, na př.: ono se řekne, *kup si to.*

Vyjadřují povzdech a znamenají: říkáte mi, ono se řekne, kup si to, ale není to možné || nemohu si to koupit. Mají smysl o z n a -

m o v a c í a vyjadřují nemožnost, obtížnost vykonání rozkazu (radu, pokynu...).

Jako samostatné věty jsou řídké. Častěji se vyskytují v souvětí; viz ještě na př.: *ale stavte domek*, nemáte-li peněz (Svob.) [= těžko je, nelze stavět domek]; *mluvte s ním*, když tomu nerozumí [= není možné s ním mluvit].

11. Věty typu *budete-lipak tiše!*, od původu tázací; viz v § 446⁵.

12. Věty s kondicionálem nebo s opsaným futurem, vyjadřující rozkaz (radu...) a p o d í v nebo n e v o l i nad tím, že chce někdo něco vykonat. Na př.:

Snad *bys* v takovém počasí *nešel* na procházku! [= nechod; divím se, že chceš jít]. — Snad *by ses* proto *nezlobil!* [= nezlob se].

Škmořilka pravila mrzutě: *Budeme* hocha *honit* pro nic za nic! (Rais) [= nehoňme hocha; bylo by nerozumné honit ho].

Opačný věcný smysl, než má slovesný tvar, ukazuje, že jsou věty s futurem od původu řečnické o t á z k y.

13. Věty s jednoduchým imperativem, které mají opačný věcný smysl rozkazovací, než je tvar, a to smysl s odstínem výstražnosti. Na př.:

opovaž se! = neopovažuj se!; *jenom si zahrávej!* = nezahrávej si!

V takovýchto větách se klade kondicionál slovesa *moci* s významovým slovesem:

mohl by ses opovážit!; *mohl bys mi s tím přijít!* = nechod mi s tím!

14. S infinitivem; na př.: *mlčet!*; viz v § 837.

b) Souvětí

449. 1. Souvětí je s p o j e n í d v o u n e b o v í c e v ě t v e v y š š í j e d n o t k u o b s a h o v o u, m y š l e n k o v o u. Na př. *žák sedí a čte; komu se nelení, tomu se zelení.*

Nezáleží na tom, jsou-li to věty s l o v e s n é či n e s l o v e s n é. V uvedených příkladech jde o souvětí skládající se ze dvou vět slovesných. V souvětí *škoda, žes tam nebyl* je první věta jmenná, druhá slovesná; souvětí *jaký pán, takový krám* se skládá ze dvou vět jmenných. V souvětí *na ten okamžik číhal Dedan a fuč* (Staš.) je první věta slovesná, druhá citoslovná.

2. Postránce mluvnické je mnohdy výrazem souvětné celosti spojka mezi větami: *žák sedí a čte*. Viz podrobněji při souřadném souvětí (§ 450).

Dále je to většinou neukončená přestávka (§ 142₂), označovaná zpravidla čárkou: *komu se nelení, tomu se zelení; když neprší, aspoň kape*. Viz v § 496.

Souvětí souřadné a podřadné.

3. Podle mluvnické povahy vět je souvětí buď souřadné (parataktické) nebo podřadné (hypotaktické).

Souřadné souvětí se skládá z vět hlavních, podřadné pak z vět hlavních a vedlejších. Obojí věty lze proti větám samostatným nazývatí věty souvětné, t. j. tvořící souvětí.

Hlavní a vedlejší věta.

4. Hlavní věta

je ta, která v té podobě, jakou má v souvětí, může být větou samostatnou a má stejný obsah jako věta samostatná. Na př. v souvětí *sedím a čtu* jsou obě věty obsahově oznamovací, obě jsou hlavní, neboť obě mohou být samostatnými větami oznamovacími: *sedím* || *čtu*. Nebo souvětí *kdo to byl a co chtěl?* se skládá ze dvou vět tázacích, které obě mohou být samostatnými větami tázacími: *kdo to byl?* || *co chtěl?*

Jinými slovy: souřadné souvětí lze rozložit ve věty samostatné. Spojky se při tomto rozkládání vynechávají, protože nejsou nutné.

5. Vedlejší věta

je ta, která v té podobě, jakou má v souvětí, nemůže být větou samostatnou. Na př. v souvětí *kdo lže, ten krade* je hlavní věta *ten krade*, která může být větou samostatnou. Ale věta *kdo lže* je vedlejší, poněvadž jako samostatná věta by měla ráz tázací: *kdo lže?*

V souvětí *řekl, že přijde* je vedlejší věta *že přijde*, neboť není možná jako věta samostatná. Ta by musila znít *že přijde!*, t. j. měla by zvolací ráz; viz v § 447_a.

Nebo věta *aby tam šel* v souvětí *poručil, aby tam šel* je vedlejší, protože takovou podobu nemá žádná věta samostatná.

Věta *kdo to přišel* v souvětí *nevíš, kdo to přišel?* zněla by jako věta samostatná sice slovně stejně, *kdo to přišel?*, ale zájmeno *kdo* a sloveso *přišel* mělo by jinou intonaci; viz v § 136.

Změny ve výrazové podobě vedlejších vět proti větám samostatným nebo hlavním jsou z n a k e m jejich myšlenkové závislosti na větách hlavních; viz v 6.

6. Mezi větami v souvětí bývá též r o z d í l m y š l e n k o v ý, o b s a h o v ý.

a) Věty mluvnicky vedlejší jsou vždy myšlenkově, obsahově z á v i s l é na větách hlavních, jsou jim p o d ř í z e n y, často vyjadřují jejich nějakou část. Na př. vedlejší věta *kdo lže* vyjadřuje podmět hlavní věty *ten krade*, s kterou tvoří souvětí. Ptáme se »kdo krade?« a odpovídáme *kdo lže* neboli *lhář*. V souvětí *který kůň ovsu dobývá*, *nejméně ho jí* vyjadřuje první věta rovněž podmět věty druhé, hlavní = *kůň dobývající ovsu*. V souvětí *oznámil, že přijede* je druhá věta předmětem věty první = *oznámil svůj příjezd* [co oznámil?].

Podobně: *prosím tě, abys mi pomohl* = *prosím tě o pomoc* [oč tě prosím?]; — *až přijedu, navštívím tě* = *po příjezdu* tě navštívím [kdy tě navštívím?]; — *jaký pán, takový krám* = *krám je takový jako pán* [jaký je?].

Vedlejší věty lze tedy často vyjádřiti n e v ě t n ě slovem nebo výrazem, který je částí věty hlavní, a tím lze souvětí přeměnit ve větu samostatnou.

b) Věty mluvnicky hlavní jsou dílem obsahově na sobě n e z á v i s l é, svéprávné, na př. *sedím a čtu*. Dílem je jedna věta na druhé z á v i s l á jako věta vedlejší na hlavní; na př. *prosím tě, podej mi to*. Viz při souvětí souřadném (§ 451, 454).

Mezi mluvnickou a obsahovou souřadností nebo podřadností vět je tedy jednak shoda, jednak neshoda. Souvětí mluvnicky podřadné je vždy podřadné i myšlenkově, kdežto souvětí mluvnicky souřadné je myšlenkově dílem souřadné, dílem podřadné.

Hlavní věta, na které je obsahově závislá věta vedlejší nebo jiná hlavní, nazývá se ř í d í c í.

SOUVĚTÍ SOUŘADNÉ

1. Souvětí souřadné po stránce mluvnické.

450. Mluvnicky souřadné souvětí se skládá z vět, které by mohly být po mluvnické stránce větami samostatnými (§ 439). Jsou to všechna souvětí, jejichž věty se k sobě připojují:

1. b e z e s p o j e č n ě; na př.:

růže při trní se rodí, radost po žalosti chodí (přísl.); lékař léčí, Bůh uzdravuje (přísl.); čiň čertu dobře, peklem se ti odslouží (přísl.);

2. s p o j k a m i a, i, ale, avšak, však, nýbrž, leč [= ale], než [= ale], neboť (nebt', nebtě); na př.:

sedím a píši; ženy nařikaly i plakaly úzkostí (Jir.); byl tu, ale (avšak) brzo odešel || odešel však brzo; nepůjdu pěšky, nýbrž pojedu vlakem; kočka ráda ryby jí, než (leč) do vody se jí nechce (přísl.); nepřijedu, neboť nemohu;

3. spojkami nebo, či; na př.:

pošlu ti to, nebo sám přinesu; jít či nejít?;

4. p ř í k l o n n ý m i spojkami -t', -tě:

musím jít domů, jeť pozdě;

5. různými p ř í s l o v c i, jako napřed-potom, hned-hned, ani-ani, brzo-brzo, tu-tu; na př.:

napřed se mlátí, potom se platí (přísl.); ani oko nevidělo, ani ucho neslyšelo.

Jiné příklady viz v následujících §§.

Zvláštní útvar souřadného souvětí je t. zv. v ě t a s t a ž e n á; viz v § 553_a.

2. Mluvnicky souřadné souvětí po stránce myšlenkové.

451. Souvětí mluvnicky souřadné je po stránce myšlenkové, obsahové dvojí: jednak souřadné, jednak podřadné. Je rozmanitější než souvětí mluvnicky podřadné.

A. S o u v ě t í m y š l e n k o v ě s o u ř a d n é.

Skládá se z vět myšlenkově na sobě nezávislých, svéprávných, které mají svůj plný smysl samy o sobě, bez spojení s větami jinými. Mezi těmito větami je poměr 1. slučovací, 2. odporovací, 3. vylučovací.

Souvětí slučovací.

1. Toto souvětí se skládá z vět, které se k sobě obsahově prostě přiřadují, nehledíc k tomu, zda jsou současné nebo posloupné.

Slučují se věty obsahem oznamovací, tázací, práci, rozkazovací nebo podmínkové, necitové nebo citové, a to buď stejné nebo rozdílné, jako věta oznamovací s rozkazovací apod. Na př.:

Sedím a čtu. — Země byla pustá a tma byla nad propastí (biblic.). — *Kdo to byl a co chtěl? — Pil bych a jedl bych. — Modli se a pracuj* (přísl.). — *Tu máš peníze a kup si něco.*

2. Dvě věty tvořící slučovací souvětí spojují se obyčejně s p o j k o u a — viz příklady v 1. — nebo zřídka a knižně spojkou i: *ženy naříkaly i plakaly úzkostí* (Jir.). Jsou to většinou věty stejnorodé, dvě oznamovací, tázací...

Poměrně zřídka se slučují dvě věty b e z e s p o j e č n ě, jen se mezi nimi dělá neukončená přestávka: *růže při trní se rodí, radost po žalosti chodí* (přísl.); *marné, vše marné* (Čech).

O spojování vět záporných nebo kladných a záporných viz v § 855.

Skládá-li se slučovací souvětí nejméně ze tří vět, klade se zpravidla mezi větu předposlední a poslední spojka: *slunce páliło, lípa vrhala ostře ohraničený stín a sypala k tulákovým nohám zežloutlé květy* (Olbr.). — *Malba dotud oprýskaná, okna notami zalepená... a noty rozházené* (Čech).

Řidčeji se k sobě řadí všechny věty bezespoječně: *medvěd včelařil v dutých kmenech, rys skákal v korunách stromů, vydra a bobr bydlili u řek, kanec přecházel třasoviska, vlk se bral stínem a houštinou* (Vanč.).

3. Bezspojecné spojení bývá často tehdy, jsou-li ve větách p ř í s l o v c e vyjadřující časovou, místní a jinou souvislost vět. Na př.: *napřed se mlátí, potom se platí* (přísl.); *teď zavadil nohou o pelest, teď zašramotil těžkou trepkou* (Ner.); *hned prší, hned svítí slunce || brzo prší, brzo svítí slunce; ani větříček se nehnul, ani hlásek se neozval* (Jir.).

Tato příslovce se někdy nenáležitě nazývají s p o j k y; viz v § 864s.

5. Slučovací je též souvětí, jehož druhá věta má p ř í s l o v c e až, znamenající »(a) potom, (a) konečně«:

hledal jsem to celý den, až jsem to našel; šest krajin prošli, až v sedmé krajině při královském paláci zůstali (Erb.); *kněžna zatím o všeličems mluvila, až se ptala také...* (Němc.).

Takovéto věty s až bývají samostatné: *Nikde nemohl služby najít; až jednoho dne přišel k nějakému stavení* (Erb.) = konečně přišel...

Jiné věty s až jsou vedlejší, neboť až má úkon s p o j k y (§ 467, 468).

Souvětí odporovací.

452. 1. Skládá se z vět, které si obsahově odporují, stavějí se proti sobě, a to v trojím smyslu.

a) Druhá věta jen obsahově o m e z u j e větu první, nepopírá ji úplně, jen částečně; na př.: *lékař léčí, Bůh uzdravuje* (přísl.).

Smysl je: lékař jen léčí, nikoli též uzdravuje; lékař sice léčí, ale neuzdravuje.

b) Druhá věta ú p l n ě p o p í r á větu první, klade místo ní něco jiného, leckdy pak vyjadřuje její o p a k. Na př.: *neodjel, nýbrž je nemocen* (*nýbrž nemůže přijít pro nemoc*); *nezemřel, nýbrž je živ a zdrav*.

Místo záporného *nezemřel* je tu kladné *je živ a zdrav*, t. j. opak k »zemřítí«.

c) Druhá věta p o d s t a t n ě d o p l ň u j e obsah věty první, p ř i d á v á věčně něco nového; na př.: *nejen vypravoval, ale i rukama, očima i líci hrál* (Rais).

Druhá věta doplňuje první tím, že vyjadřuje důležité okolnosti provázející děj věty hlavní, vypravování = vypravoval a při tom hrál rukama, očima i líci.

Někdy doplňuje druhá věta první větu zápornou tak, že vyjadřuje její k l a d n ý p r o t ě j š e k: *nejen mu to neprospělo, nýbrž (naopak) uškodilo* [neprospěti || uškoditi].

Proti b) zde 2. věta větu první n e p o p í r á.

Tento druh odporovacího souvětí se nazývá s t u p ň o v a c í.

Souvětí nestupňovací.

2. Skládá se z hlavních vět obsahově s t e j n o r o d ý c h nebo n e s t e j n o r o d ý c h; na př.:

lékař léčí, Bůh uzdravuje [dvě věty oznamovací]; *přišel bych, ale nemohu; jdi, ale vrať se brzo* [dvě věty rozkazovací]; *chval cizinu, ale zůstávej doma* (přísl.);

dnes je pěkně, ale jak bude zítra? [věta oznamovací s tázací]; *snad to nedopadlo zle, ale co na tom záleželo?* (Mah.); *jel bych tam, ale nemohl bych tam zůstat dlouho* [věta oznamovací s podmínkovou].

Smysl posledního souvětí je tento: chci (mám touhu, přání) tam jet, ale nemohl bych tam zůstat dlouho, kdybych jel. Věta s *ale* je závislá na nevyjádřené podmínce »kdybych jel«.

3. Nestupňovací souvětí odporovací bývá poměrně zřídka *b e z e s p o j e č n é* :

lékař léčí, Bůh uzdravuje [= ale Bůh...]; *vím o tom, jen jsem na to zapomněl* [= ale zapomněl jsem].

4. V souvětí s větou *o m e z o v a c í* kladou se spojky *ale, avšak*, a to na její začátek nebo *však* jako příklonka. Na př.:

chtěl jsem přijíti, *ale* || *avšak nemohl jsem* || *nemohl jsem však*; přišlo, *ale bylo teplo*; nepřišel, *avšak omluvil se*; nemluvil jsem s ním o tom, *ale vím to*; už neleží, *ale zdrav není*; neuškodilo mu to, *ale ani neprospělo*.

V 1. větě bývá příslovce *sice*, nebo je lze podle smyslu doplniti: *chtěl jsem sice přijíti*, ale nemohl jsem.

Po první větě kladné se někdy klade spojka *a*:

slíbil, *a nepřišel*; prší, *a svítí slunce*; chtěli růže vypleniti, vykopali je, *a do roka zazelenaly se* (Jir.).

Častěji to bývá ve větě s citovým *on, ono*:

těšil jsem se na vycházku, *a ono prší* [= ale prší]; a já pořád, kdo to tluče, *a on bednář na obruče* [= myslel jsem, bůhví kdo to tluče, ale byl to bednář].

Věta s *a* vyjadřuje překvapení, podiv mluvčího a tím omezuje větu první.

V knižním jazyce a v příslovích bývá archaisticky spojka *než* nebo *leč*:

mnozí tomu nechtěli věriti, *než pravda to byla* (Jir.); kočka ráda ryby jí, *než do vody se jí nechce* (přísl.); milé zlého počátky [= počátky zla jsou milé], *leč konec žalostný* (t.).

5. Ve větě *p o p í r a c í* klade se nejčastěji spojka *nýbrž*, zřídka *ale*. Na př.:

není doma, *nýbrž odejel* [býti doma || odjeti]; nezemřel, *nýbrž (ale) je živ a zdrav* [zemřít || býti živ a zdrav]; nevzal to, *nýbrž to odmítl* [vzít, přijmouti || odmítnouti].

Je-li 2. věta *o m e z o v a c í*, *nýbrž* se neklade; nelze říci: nemluvil jsem s ním, *nýbrž to vím*; viz ve 4.

6. Smyslem odporovací, a to opaková, jsou lidová a hovorová *c i t o v á* souvětí s *abych...*; na př.:

aby se napřed zeptali, nezeptají (Pujm.) [= měli by se zeptat, ale nezeptají].

První věta je svým původem řečnická otázka, která znamená vlastně: copak se napřed zeptají?, t. j. nezeptají se napřed, ač by se měli zeptat.

Souvětí stupňovací.

7. V druhé kladné větě se často kladou příslovce stupňovacího významu, *ba, ba i, ba dokonce, dokonce (i), ještě...*, kniž. *ano*, a obě věty jdou za sebou bezespoječně. Na př.:

teď nedbal naň nikdo, *ba smáli se mu leckdy do očí* (Rais) || (*ba*) *dokonce se mu smáli*; měl jsem úctu k těm dvěma heroům, *ano obdivoval jsem se jim* (Ner.); čím jste mne urazil, *ano pohaněl* (Šim.); nehněvali se na něj, *ano tiskli se k němu* (Jir.); já bych jí ze srdce ráda přísti povolila, *ještě bych jí přediva navila* (Erb.).

Patří sem také kniž. souvětí s *ba co dím*: je to těžké, *ba co dím nemožné* [= *ba lze říci, (že) nemožné*].

Někdy se druhá věta uvozuje spojkou *a*, neobvykle *ale*:

nepoděkoval *a ještě byl hrubý* [= *ba (dokonce) byl hrubý*]; kráčel velikými síněmi jako zmámen, *ale na ulici dokonce zpitoměl* (Herrm.) [= *a na ulici...*].

8. V 1. větě bývá příslovce *nejen, nejenže*, kniž. *netoliko*, v 2. větě se pak klade spojka *nýbrž* nebo *ale*, kniž. zastar. *anobrž* a obyčejně nějaké příslovce jako v 7. Na př.:

zvědavost má *nejen* nebyla ukojena, *nýbrž jen ještě víc podrážděna* (Šim.); *nejen, nejenže* mu to neuškodilo, *nýbrž (naopak, spíše) prospělo*; nezískal tím (= *nejenže* tím nezískal), *anobrž ztrácel* (Šmil.); *nejen* vypravoval, *ale i rukama, očima i líci hrál* (Rais) || *nýbrž i rukama*.

Příslovce *nejenže* a *nejen* jsou od původu jmenné věty, které zněly *ne jedno*. Věta s nimi byla tedy prvotně souvětí. Na př. »*nejenže* mu to neuškodilo« znělo původně: *ne jedno, že mu neuškodilo*, a znamenalo: *ne jedno bylo (ne jedna věc byla), ne jedno se stalo, že...* *Nejedno*, hláskově změněné v *nejen*, ztratilo větnou platnost a splynulo se *že*, které se přestalo cítiti za vedlejší spojku, stalo se součástí příslovce.

»*Nejen* mu to neuškodilo« znělo původně: *ne jedno, neuškodilo mu to*, a zna-

menalo: ne jedno bylo, neuškodilo mu to. Proti předešlému případu nebyla 2. věta spojena s 1. spojkou *že*, nýbrž bezespoječně a souřadně.

Viz *div že* || *div* (§ 468).

Někdy bývá tento typ stupňovacího souvětí vedle souvětí *o m e z o v a c í h o*, ale s různým významem.

Na př.: *nejen mu to neuškodilo, nýbrž naopak prospělo* || *neuškodilo mu to, ale ani neprospělo*. V druhém souvětí 2. věta prostě omezuje obsah věty 1., v prvním souvětí však 2. věta doplňuje obsah 1. věty záporné jejím kladným protějškem. Záleží tu na situaci projevu a na vůli mluvčího (pisatele).

P o p í r a c í souvětí *nezemřel, nýbrž je živ* nelze vyjádřiti jako stupňovací (*nejenže nezemřel, nýbrž je živ*), protože věcný obsah slovesa *zemřít*i nepřipouští stupňování, nýbrž prostý opak (*býti živ, žít*i); sr. výše v 1 b)

Souvětí vylučovací.

453. 1. Je to spojení vět, jejichž obsah se navzájem vylučuje; buď platí věta jedna nebo druhá nebo další.

Obyčejně, ale méně vhodně, nazývá se toto souvětí *r o z l u č o v a c í* (disjunktivní).

Podle obsahu vět je vylučovací souvětí buď netázací nebo tázací.

2. *N e t á z a c í* vylučovací souvětí se skládá z vět oznamovacích, rozkazovacích, přacích nebo podmínkových.

Často se kladou spojky dvojité, v první větě *buď*, v druhé *anebo*, *nebo*, knižní *aneb*:

Buď nemohl přijít, nebo na to zapomněl. — Buď mi to pošli, nebo mi to přines. — Ať mi vzkáže, nebo ke mně přijde. — Co bys dělal ty? Buď bych to přešel mlčením, nebo bych mu domluvil.

Knižně a zastarale se klade v obou větách *anebo*, *aneb*: *aneb Kamenici z jitra v moci máme, aneb zde naše moc na věky se zláme* (Čelak.).

Leckdy bývá spojka jednotlivá, samo (*a*)*nebo*, *aneb*: *pošlu ti toť nebo sám přinesu; milého z ciziny mi vrať, aneb můj život náhle zkra*, (Erb.).

3. *T á z a c í* souvětí vylučovací vzniká spojením zjišťovacích otázek.

Zcela nevhodně se toto souvětí obyčejně probírá mezi větami samostatnými jako t. zv. *s l o ž e n á o t á z k a*.

V druhé otázce bývá zpravidla spojka *či* (archaisticky *čili*), odchylkou *nebo*, *anebo* (*aneb*):

půjdeš tam, či zůstaneš doma?; je to on, či není?; jít či nejít? »mám jít...?«; zдалipak mě ještě znáš, aneb jiného v srdci máš? (Erb.).

Spojka *či* má přednost proto, že odlišuje vylučovací souvětí tázací od netázacího.

Záporná druhá otázka se někdy vyjadřuje jmennou větou *či ne*, řidčeji *či nikoli*, knižně a zastarale *či(li) nic*: *půjdeš tam, či ne? atpod.*

Či ne?... znamená »či nepůjdeš?« atp., původně »či není tomu tak?«; viz v § 435_a.

Zřídka se připojuje druhá otázka k první bez *či*:

byl to zázrak, nebyl? (Mah.).

B. S o u v ě t í m y š l e n k o v ě p o d ř a d n ě.

454. 1. Jde o souvětí skládající se z vět mluvnicky hlavních, z nichž však je jedna myšlenkově závislá na druhé, myšlenkově vedlejší. Na př. souvětí *prosím tě, podej mi to* má takový smysl jako podřadné souvětí *prosím tě, abys mi to podal*, kde 2. věta vyjadřuje předmět věty 1. [oč tě prosím?].

Lze tedy toto souřadné souvětí proměnit v podřadné tím, že 2. větu vyjádříme mluvnicky podřadně. Nebo souvětí *lekl se, div neomdlel* vyjadřuje totéž co podřadné souvětí *lekl se, že div neomdlel* [jak, do jaké míry se lekl?]; věta *div neomdlel* vyjadřuje tedy určení míry 1. věty...

Věty myšlenkově závislé mají tu však takovou mluvnickou podobu jako v souvětí souřadném i myšlenkově, mohou býti samostatné a proto pokládáme tato souvětí mluvnicky za souřadná. Týž myšlenkový obsah je tu vyjádřen jazykově, mluvnicky jinak než v souvětí podřadném.

Mluvnice, a to její část zvaná skladba, má za výchozí, určující sudidlo souvětí jejich výrazovou podobu, jejich útvar. Myšlenkový vztah vět v souvětí je výchozím dělídlem v psychologii.

2. Věty těchto souvětí se většinou kladou **b e z e s p o j e č n ě**. Jen v některých souvětích bývá spojka *a* (§ 455_e, 457) a v souvětí příčinném (důvodovém) je spojka zvláštní; viz dále v § 459.

a) PO STRÁNCE VĚTOSLOVNÉ.

3. Souřadná souvětí s větami myšlenkově závislými lze dělit jako souvětí podřadná (§ 460) po stránce větoslovné, t. j. podle toho, kterou část jedné věty vyjadřuje věta druhá, na věty podmětové, přívlastkové, předmětové a příslovečné.

Věty podmětové.

Vyjadřují podmět druhé věty; na př.: *co nového* — i na jméně Hrabcově znáti bylo novou modu (Herb.) [= to, že na jméně Hrabcově..., je, bylo nové].

Věta *co nového* je od původu *t á z a c í*: *co nového?* Nabyla ve spojení s jinou větou povahy oznamovací = je nové, novinka.

Věty přívlastkové.

Vyjadřují přívlastek druhé věty: *řemeslo má zlaté dno*, je staré přísloví [které staré přísloví?].

Věty předmětové.

Vyjadřují předmět druhé věty: *prosím tě, podej mi to* [oč tě prosím?]; *přeji ti, ať se šťastně vrátíš*, viz v § 455.

Věty příslovečné.

Vyjadřují různá příslovečná určení druhé věty, určení místa, času, způsobu, míry, rozmanitých okolností... Na př.:

jen jsem se ohlédl, už byl pryč [kdy byl pryč?]; *uhni trochu*, *ať lépe vidím* [proč, za jakým účelem uхни?]; *sejde s očí*, *sejde s myslí* (přísl.) [kdy, za jaké podmínky sejde s myslí?].

b) PODLE MYŠLENKOVÉHO VZTAHU.

4. Podle myšlenkového vztahu obou vět lze rozlišovat jako v souvětí mluvnicky podřadném (§ 460) věty obsahové a doplňovací.

Věty obsahové.

5. Vyjadřují obsah věty druhé, která jej vyslovuje obecně, jen jmenuje, naznačuje. Na př.:

řemeslo má zlaté dno, praví staré přísloví [2. věta jen praví, že jde o přísloví, 1. podává jeho obsah, uvádí jeho znění]; *prosím tě, podej*

mi to; prosím vás tedy, buďte mi k ruce (Němc.); řekl bys, *vznášelo se (jaro) ještě nad zemí* (Vrchl.). [co bys řekl?: že se vznášelo]; nikdo ani nevěděl a *babička byla mrtvá* (Herb.) [= nevěděl o babiččině smrti, že byla babička mrtva].

Souvětí z Herb. lze chápati též takto: *aniž to kdo věděl*, byla babička mrtva. Pak by byla myšlenkově závislá věta 1., »nikdo ani nevěděl«; viz v § 477.

Proti jiným případům jsou zde obě věty spojeny spojkou *a*.

• Věty doplňovací.

6. Jsou to věty, které nějak doplňují obsah věty druhé, a to jednak přívlastkové, jednak příslovečné.

P ř í v l a s t k o v é vyjadřují přívlastek nějakého jména druhé věty. Na př.:

mají psa, *řikají mu Sultan* || mají psa *a řikají mu Sultan* [= mají psa, kterému říkají Sultan]; byla jedna chudá vdova a měla jednu dceru *a té říkali Liduška* (Erb.) [= které říkali Liduška]; měla jsem smutná milého, *život bych dala za něho* (Erb.) [= za kterého bych dala život].

7. **P ř í s l o v e č n é** vyjadřují nějaké příslovečné určení druhé věty. Podle jeho obsahu rozeznáváme tyto věty:

a) Věty **č a s o v é**; na př.: *jen jsem se ohlédl*, už byl pryč [= sotvaže, když jsem se ohlédl...; kdy už byl pryč?]; *již jedenáctá odbila* a lampa ještě svítila (Erb.) [= když odbila jedenáctá].

b) Věty **ú č e l o v é**; na př.: uхни trochu, *ať lépe vidím* [= abych lépe viděl; proč, za jakým účelem uхни?].

c) Věty **ú č i n k o v é** (**n á s l e d k o v é**); na př.: lekl se, *div neomdlel* [= takže div neomdlel; do jaké míry se lekl a jaký účinek mělo leknutí?]; vody přibývalo, *sotva již koryto dostačovalo* (Němc.); prší, *jen se leje* [= tak prší, že jen leje]; lež má krátké nohy, *daleko neujde* (přisl.) [= takže daleko neujde]; bylo mu nevolno *a proto odešel* || (kniž.) *i odešel*.

• Poslední dvě souvětí lze podřadně vyjádřiti též jako **p ř í č i n n á**: protože má lež krátké nohy, daleko neujde; protože mu bylo nevolno, odešel. Pak je myšlenkově (i mluvnicky) závislá věta 1. na 2. V podobě souřadné však je myšlenkově závislá věta 2. na 1., jak svědčí příslovce *proto*, které je v 2. případě vyjádřeno,

v 1. se dá doplniti: a proto daleko neujde. Příslovce nevyjadřuje příčinu, nýbrž účinek, následek. Touž myšlenku lze tedy vyjádřiti dvojím způsobem, ale v daném případě je nutno přihlížeti ke způsobu vyjádření a vykládati myšlenkový obsah souvětí vzhledem k němu.

d) **Příčinné**; viz v § 459.

e) **Podmínkové**; na př.: *ne mnoho jídej, ne všecko zvídej*, budeš dlouho živ (přísl.) [= nebudeš-li mnoho jísti a nebudeš-li všecko zvídati; za jaké podmínky budeš dlouho živ?]; viz v § 457.

f) **Přípustkové**; na př.: *pršelo* a přece přišel [= ačkoli pršelo, přece přišel]; *chodí v koruně*, král není (Erb.) [= ačkoli chodí v koruně, není to král, není králem].

Věty přívlastkové a příslovečné se rozlišují též při dělení vět podle toho, kterou část druhé věty vyjadřují. Jde tu o shodu s **dvou různých hledisk**, ale jen částečnou. Věty s hlediska mluvnického podmětové a předmětové jsou s hlediska myšlenkového obsahové. A také mnohé věty přívlastkové jsou obsahové; sr. výše *vremeslo má zlaté dno*, je staré přísloví. S mluvnického hlediska pak vůbec nejsou věty obsahové.

455. Po stránce výrazové zasluhují zvláštní pozornosti některé věty jednak obsahové, jednak doplňovací.

A. Věty práci a rozkazovací.

1. Jsou to věty vyjadřující obsah přání nebo rozkazu (vybídnutí..., viz v § rozk. zp.) naznačeného v 2. větě. Klade se v nich:

a) jednoduchý imperativ: prosím tě, *podej mi to*;

b) opsaný imperativ: přeji ti, *ať se šťastně vrátíš*; prosil ho, *ať mu to podá*; pane, dej, *ať nikdy nezahynu* (Mácha).

Někdy je v témž případě imperativ obojí: dej pozor, *neumaž se, nesklouzni* || dej pozor, *ať se neumažeš, ať nesklouzneš*.

Jsou-li samostatné, mívají tyto věty dílem imperativ jednoduchý nebo opsaný, dílem — a to věty práci — indikativ nebo kondicionál s *kéž*: *podej mi to*; *vrať se šťastně* || *kéž se šťastně vrátíš*; *neumaž se* || *ať se neumažeš!*; *kéž nikdy nezahynu* (*kéž bych nikdy nezahynul*).

V souvětí se tedy práci věty **neuvozují částicí kéž**.

Nepatří sem takovéto případy: *děti, kéž jste zdraví*; *ach, kéž je tomu konec*. Imenná věta *děti* a citoslovná *ach*, netvoří obsahově, myšlenkově s práci větou

tak pevnou jednotu jako v případech hořejších, připojuje se k ní *v o l n ě* a proto má práci věta částici *kéž*, jako když je samostatná.

Podobně je tomu, stojí-li řídící věta za prací: *kéž je tomu konec, povzdechl si*. Je to souřadně uvozená přímá řeč (§ 498).

Jednoduchý nebo opsaný imperativ se pak ve větách pracích nebo rozkazovacích klade podle jejich různé povahy věcné, podle mluvnické skladby řídící věty, jejího postavení v souvětí a úmyslu mluvčího (pisatele).

2. Po větě vyslovující *p ř á n í* (*c h t ě n í*, *t o u h u*) klade se jen *o p s a n ý i m p e r a t i v*:

přeji ti || vám, ať se šťastně vrátíš || vrátíte; přáli nám, ať to dobře vykonáme; mám přání, vyslovuji přání, chci, toužím po tom, ať to šťastně dopadne.

Samostatně by bylo: *šťastně se vrať || vraťte*. V souvětí jsou však imperativy opsané.

Druhá věta by zněla samostatně takto: *dobře to vykonajte*. V souvětí se týče 1. osoby (protože je v řídící větě »*přáli nám*«) a proto je pošinutím *o s o b y* (§ 651) *ať vykonáme*. Třetí věta by zněla samostatně jako v souvětí: *ať to dobře dopadne*, protože jednoduchý imperativ pro 3. os. zpravidla není.

Je to častý způsob lid. a hovorový. Ve spisovném jazyce se častěji užívá věty vedlejší: *přeji ti, aby ses vrátil, aby to šťastně dopadlo...*

3. Po větách *j i n é h o o b s a h u* klade se ve větách rozkazovacích a pracích imperativ dílem jen opsaný, dílem opsaný nebo jednoduchý.

A. Samostatný imper. by byl *a)* v 1. os. jedn.,

b) v 3. os. jedn. nebo množ.

Tu se klade jen *o p s a n ý i m p e r a t i v* 1. osoby jedn. a 3. os. jedn. i množ. Na př.:

a) pane, dej, *ať nezahynu* (Mácha); dovolte, *ať vám posloužím*; dovolte mi, *ať se maličko pomodlím* (Olbr.).

Jako samostatné přání by to znělo: *ať nezahynu; ať vám posloužím...*

Pro tuto osobu není zpravidla jednoduchý imperativ a proto se klade jen opsaný.

I to je způsob spíše lid. a hovor.; ve spis. mluvě se často užívá vět vedlejších: *dej, abych nezahynul; dovolte, abych vám posloužil...* —

b) vzkázal mu || jim, *ať se u něho staví*; popros ho, *ať se za tebe přimluví*; říkal mu || jim, *ať to sem přinese* || *přinesou*; přivažme ho k stěžni, *nechat patří na řádění naše* (Wint.).

Samostatně: *ať se za tebe přimluví*; *nechat patří...*; *ať se u mne staví* [v souvětí po šinu tím osoby (§ 651) u něho].

Imperativ je zpravidla opsaný a zůstává i v souvětí.

Také tu se klade v souvětí častěji věta vedlejší: ..., *aby se u něho stavil* || *stavili* atp.

B. Samostatný imper. by byl v 2. os. jedn. nebo množ.

4. Na př.: říkal mu, *ať nezapomene* — samostatně *nezapomeň*; radil mi, *ať nezapomenu* — samost. *nezapomeň*; radiš mi, *ať nezapomenu* — samost. *nezapomeň*.

Tu záleží na tom, jak je v předcházející řídící větě vyjádřen původce a vykonavatel přání nebo rozkazu. Původce je v ní podmětem, vykonavatel pak předmětem.

Na př.: říkal mu, *ať nezapomene* = původce 3. os. *on* (sr. říkal) || vykonavatel rovněž (sr. mu); *radil mi* = 3. os. || 1. os.; *radiš mi* = 2. os. || 1. os.; *říkám si* = 1. os. || 1. os.

5. Je-li původce v osobě 3., 2. nebo 1. a vykonavatel v 3. nebo 1., klade se a) jednoduchý imperativ || b) opsaný 1. a 3. os. || c) opsaný 2. os.

Opsaný imperativ má 1. nebo 3. osobu podle toho, má-li vykonavatel přání nebo rozkazu v řídící větě osobu 1. nebo 3.

Imperativů a) i b) se užívá bez významového rozdílu. Na př.:

říkal, připomínal mu (jim), *nezapomeň (nezapomeňte) na to* || *ať na to nezapomene (nezapomenou)*; — připomínáš mu (jim), *vrát' (vraťte) to* || *ať to vrátí*; — připomněl jsem mu (jim), *vrát', vraťte to* || *ať to vrátí*; radil, radiš mi (nám), *vrát' se (vraťte se)* || *ať se vrátím (vrátíme)*; říkám si, *nesplet' se* || *ať se nespletu*.

Jako v předešlých případech užívá se i tu ve spisovné mluvě hojně souvětí podřadného: říkal mu, *aby nezapomněl* atp.

c) Opsaný imperativ 2. osoby má v takovýchto případech citovou platnost, vyjadřuje rozkaz důtklivý, výstražný, přání

plynoucí z účasti s vykonavatelem děje, ze starostlivosti o něj nebo z netrpělivosti. Na př.:

říkal mu (jim), *ať na to nezapomeňš (nezapomenete)*; radil mi (nám), *ať se vrátíš (vrátíte)*; říkám si, *ať se nespleteš* atp.

Jednoduchý imperativ a opsaný 1. nebo 3. osoby (*nezapomeň, ať se nespletu, ať nezapomeneme...*) může mít též citovou platnost, ale ta vyplývá ze situace projevu a je ji třeba zřetelně vyznačit silou a tónem hlasu, přízvukem. Není to jeho platnost stálá, podstatná, jen příležitostná, možná. Opsaný imper. 2. os. však má jen citovou platnost, je to vyhraněný, stálý citový prostředek.

V případech *a)* i *b)* se klade opsaný imperativ 1. a 3. osoby s h o d n ě s 1. a 3. os., ve které je vyjádřen vykonavatel přání nebo rozkazu, v *c)* je však n e s h o d a: vykonavatel v os. 1. nebo 3. || opsaný imp. v os. 2. Této dvojitosti využívá jazyk k významovému rozlišení.

C. Samostatný imperativ by byl v 2. os. jedn. i množ. nebo v 1. os. množ.

6. Na př.: *podej (podejte) mi to; pojďme už.*

Tu bývá v souvětí p ů v o d c e přání nebo rozkazu v os. 1., v y k o n a v a t e l pak v 2. a klade se *a)* jednoduchý imperativ || *b)* někdy též opsaný, avšak j e n s c i t o v o u p l a t n o s t í. Na př.:

prosím tě (vás), podej (podejte) mi to, dej (dejte) pozor, počkej (počkejte); — *to ti povídám, ať posloucháš* (Rais) [důtklivě]; — *prosím tě (vás), pojďme už || ať už jdeme* [netrpělivě].

Sem náleží též případy s řídícími větami *buď (buďte) tak laskav (laskavi)* — zastar. a lid. *té lásky* —, *dej (dejte) pozor a poslyš, poslechni, poslouvej (poslyšte...)*. Jimi se obrací původce rozkazu nebo přání na jeho vykonavatele a mají proto smysl *žádám, upozorňuji, vyzývám tě (vás), radím ti (vám)*. Na př.:

buď (buďte) tak laskav, řekni (řekněte) mi, kde je Nerudova ulice; *dej (dejte) pozor, nenastuď se (nenastudte se) || ať se nenastuďš (nenastudíte)* [starostlivě]; *poslyš, nechod tam || ať tam nechodíš!* [důtklivě, starostlivě].

K větám *bud' tak laskav* (*buďte tak laskavi*) a *dej* (*dejte*) pozor připojuje se jednoduchý imperativ též s p o j k o u *a*: *bud' tak laskav a řekni mi*; *dej pozor a nenastud' se*.

7. Je-li jakákoli řídící věta z a v ě t o u práci nebo rozkazovací nebo m e z i dvěma těmito větami, užívá se jako v 6. v e d l e j e d n o d u c h é h o i m p e r a t i v u 2. osoby jednotné i množ. nebo 1. os. množ. též o p s a n é h o s c i t o v o u p l a t n o s t í. Na př.:

ať se mi slušně chováte, přikazovala matka, *ať mi v zámku na nic nesaháte a paní kněžně ruku políbíte* (Němc.) [důtklivě] || *slušně se chovejte...* [necitově nebo citově]; *pojďme již domů*, připomínala nám matka || *ať už jdeme domů...* [netrpělivě].

B. Věty tázací.

456. 1. Otázky se spojují v souřadné souvětí s větami uvozovacími. Na př.:

prosím vás || *řekněte mi...*, *jdu dobře?*, *kdo to byl?*, *kolik je hodin?*

Tyto otázky mají touž intonaci jako samostatné otázky *jdu dobře?* atd. Viz v § 136 a 137.

O otázkách tvořících s jinými větami souvětí podřadné viz v § 464 a násled.

C. Věty účelové s *ať*.

2. Souřadné věty účelové se vyskytují v souvětí s jinými větami, které mají jednoduchý imperativ:

sedni si, lehni si || *sedněte si...* || *sedněme si...*, *ať si odpočineš* || *ať si odpočinete* || *ať si odpočineme*; *čti, choď na procházky*, *ať ti není dlouhá chvíle*; *pojď* || *pojďme* || *pojďte rychle*, *ať nezmokneš* || *ať nezmokneme* || *ať nezmoknete*; *pospěš si* || *pospěšte si* || *pospěšme si*, *ať nezmeškáš vlak* || *ať nezmeškáte vlak* || *ať nezmeškáme vlak*; *hleď*, *ať to dokončíš*; *rychle* (= *dělej... rychle*, *jdi... rychle*, *pospěš si...*), *ať stihneš vlak*; *honem*, *ať jste hotovi*.

Bývá tu též vedlejší věta s *aby*: *hleď, abys to dokončil...*

D. Podmínkové věty.

457. 1. Jsou to předně slovesné věty s kondicionálem, a to dvojí:

a) mnoho nechybělo || málo chybělo *a byl by se zabil*; co chybělo (= nic nechybělo, málo chybělo) *a byl bych se ubytoval u té báby na rohu* (Herrm.); —

První věty vyjadřují neskutečnou podmínku (§ 472) vět druhých = kdyby se to bylo stalo jen trochu jinak, kdyby tomu nebyla zabránila maličkost, nepatrná náhoda, nebýt maličkosti... Proti souvětí podřadnému (*kdybych měl peníze, koupil bych to*) je tu podmínka vyjádřena souřadně, větou hlavní, jak svědčí spojka *a* mezi oběma větami a to, že věta *byl by se zabil* může býti samostatná.

Podobné věty: málo chybělo, *aby se byl zabil*; co chybělo, *abych se byl ubytoval...*, nejsou hlavní podmínkové, nýbrž vedlejší obsahové.

Smysl souvětí je tento: málo chybělo k tomu, aby se byl zabil; co chybělo = málo chybělo k tomu, aby... Viz podobné věty vedlejší v § 461₃.

b) o něco jsem klopýtl *a málem bych byl upadl*.

První věta je o z n a m o v a c í. Podmínka druhé věty je vyjádřena v ní samé příslovcem *málem*; viz k tomu v § 444.

2. Slovesné věty s jednoduchým imperativem.

buduj vlast, posílíš mír [= budeš-li budovat]; *pust' psa pod stůl*, poleze i na stůl (přísl.) [= pustíš-li]; *ne mnoho jídej, ne všecko zvídej*, budeš dlouho živ (t.); *čiň čertu dobře*, peklem se ti odslouží (t.) [= i když budeš čertovi činiti dobře]; chce to *stůj co stůj* [= ať to stojí, co stojí], viz v § 829₃; zkusím to, *bud' jak bud'* [= ať je to tak nebo onak].

3. Slovesné věty s opsaným imperativem:

půjdu, *ať bude třeba pršet*; zkusím to, *ať to dopadne jakkoli*; náš sedlák vína neprodá, *ať má ročně dvě stě věder* (Herb.); udělám to, *ať se to komu líbí nebo nelíbí*.

Vyjadřují skutečnou podmínku zdůrazněnou: i kdyby přšelo...; viz v § 471₄, 472₇.

4. Věty jmenné, vyjádřené

a) infinitivem:

nebýt vaší pomoci, byl bych zahynul [= kdyby nebylo vaší pomoci];

já být tebou, šel bych k lékaři; *já být panímámou*, upekla bych vám hodnou vránu (Němc.); *já mít peníze*, koupím to || koupil jsem to; *nebýt vás*, mohla jsem něco prodat (Dur.); to bych si dal, *zůstat mezi vámi!* (Rais); *nebýt nás*, lidé by půl mlýna odnesli (tamt.); *nebýt to teprve tři léta*, snad už by v nich (v hrobech) byl jinému lůžko chystal (Třebíz.).

Infinitiv vyjadřuje podmínku neskutečnou a v hlavní větě je buď kondicionál nebo indikativ jako v souvětí podřadném (§ 472).

Infinitiv je oblíbený prostředek lidový a hovorový.

b) jiným jménem a spojené s druhými větami spojkou *a*:

jediný chybný krok a byl by se zřítíl do propasti [= stačil jediný chybný krok, kdyby byl udělal jediný chybný krok]; *ještě jeden takový mráz* a bude po květech [= přijde-li ještě jeden takový mráz]; *krok s cesty* a rašelina se nám zavře nad hlavou (Ner.) [= uděláme-li krok s cesty].

Vyjadřují podmínku skutečnou nebo neskutečnou.

c) jmenné věty vedle jiných vět jmenných.

Patří sem souvětí jako: *host do domu*, Bůh do domu [= přijde-li host do domu...], o kterých byla řeč v § 437₂.

E. Přípustkové věty.

458. Vedle přípustkových vět slovesných, uvedených v § 454₇, vyskytují se přípustkové věty j m e n n é, spojované s dalšími větami — někdy též jmennými — spojkou *a*:

taková velká holčička a chce se chovat || a chtěla by se chovat [= ačkoli je to taková velká holčička, chce se chovat || chtěla by se chovat]; *dorostlá už roba* a dosud jako děcko (Mrš.) [= ačkoli je to dorostlá roba (žena), je jako děcko]; *takový kluk veliký* a ještě neumí jíst (Šim.).

F. Příčinné (důvodové) věty.

459. Vyjadřují příčinu (důvod) věty druhé.

1. Příčinná souvětí bývají b e z e s p o j e č n á jako jiná souvětí jen mluvnicky souřadná. Na př.:

važte si božího daru, *bez něho je zle* (Němc.) [Proč si važte božího

daru? Protože (neboť) je bez něho zle]; neptej se na klevety, *máš doma novin dosti* (přísl.);

nechoď tam, *mohlo by se ti něco stát* = neboť by se ti mohlo stát; poslechni otce, *on by se hněval*; počkej chvíli, *zmokl bys*.

V příčinné větě bývá příslovce *sice* (*sic*), *jinak* nebo citoslovce *vždyť*:
pospíchej, *sice* || *jinak zmeškáš vlak* [= neboť bys zmeškal vlak]; ona jí není snad zima v té jeskyňce, *sice by někam šla* (Němc.); neboj se, *vždyť to nebolí*.

2. Často se příčinné věty uvozují s p o j k o u *neboť*, která má řídkou knižní podobu *neb*, *nebt'*, *nebtě*. Na př.:

je to správné, *neboť se tak obecně říká*; údolí smutné jest a temné, *neb žádný den tam nezasvitne slunce* (Bezr.); ani mu nebylo třeba dlouho čekat, *nebtě za malou chvíli přišli* (Němc.).

Její zastaralá podoba je *nebo*: více slyšel, nežli viděl, *nebo mu již přecházel zrak* (Jir.); blahoslavení chudí, *nebo vaše jest království Boží* (biblic.).

Knižně se zřídka užívá příklonné č á s t i c e *-t'*, někdy *-tě*, která se klade vždy za určité sloveso:

Chodil na posledních nohách; *kašlávalt'* v noci úžasně (Č.-Chod). — Tyto věty se od nich liší platností členskou; *nejsou to příslovečné věty místní..., nýbrž...* (Ertl).

Mezi větami těchto dvou souvětí je ukončená přestávka, označená středníkem; viz o tom v § 496a.

Jednou jsem spadl do strouhy, ale voda mě vyhodila na písek; *bylt'* jsem patrně určen k věcem velikým (Rais). — Havlíček mohl psát, *měltě svých tolik a tolik škol* (Erb.). — Vyjadřoval se vůbec vybraně, druhdy květnatě; *měltě*¹⁾ literární sklony (Č.-Chod).

SOUVĚTÍ PODŘADNÉ

460. 1. Podřadné souvětí se skládá z vět hlavních a vedlejších (§ 449). Hlavní věty podřadného souvětí lze dělit jako věty samostatné podle obsahu na oznamovací, rozkazovací, práci, tázací a podmínkové.

¹⁾ Souvětí je tu většinou rozděleno ukončenou přestávkou; viz v § 496.

Vedlejší věty jsou podle toho, jak se připojují k větám hlavním, jednak s p o j k o v é, jednak v z t a Ź n é (relativní). Spojkové se uvozují podřadnou spojkou, vztažné pak vztažným zájmenem nebo příslovcem. Na př.:

myslím, že je to pravda; *když* ptáčka lapají, pěkně mu zpívají;
kdo lže, ten krade; *jaký* pán, takový krám; ejhle beránek boží,
jenž snímá hříchy světa (biblic.).

Podle vedlejších vět nazýváme i s o u v ě t í spojkové nebo vztažné.

Toto dělení není zvlášť důležité, protože je příliš obecné.

2. Podle toho, kterou část hlavní věty vyjadřují (§ 454₃), rozeznáváme vedlejší věty

p o d m ě t o v é: *kdo* lže, *ten* krade (přísl.) [k d o krade?];
co se vleče, neuteče (přísl.) [c o neuteče?]; zdálo se mi, že jsem byl
u tebe;

p ř í v l a s t k o v é: *který* kůň *ovsa* dobývá, nejméně ho jí (přísl.)
[k t e r ý kůň jí nejméně ovsu?]; nejlepší je novinka, *když* *zvoní*
hladovému hodinka [j a k á novinka je nejlepší?];

d o p l ň k o v é: děti stály, *jako by* je přimrazil (Němc.) [děti
stály j a k o p ř i m r a z e n é]; není to takové, *jak se to zdálo* [j a k é
to není?];

p ř e d m ě t o v é: myslím, že je doma [c o myslím?]; nevím,
kde je (*kam* šel...); neznám nikoho, *kdo by to věděl* [k o h o neznám?];

p ř í s l o v e č n é: *kde* nic není, ani smrt nebere (přísl.) [k d e
nebere smrt?]; *kam* strom nahýbáš, tam roste (přísl.) [k a m roste?];
když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají (přísl.) [k d y ptáčkovi pěkně
zpívají?]; *jak* si usteleš, tak si lehneš (přísl.) [j a k si lehneš?]; chval
tak, *abys nepřechválil* (přísl.) [d o j a k é m í r y chval?]; nepřišel,
protože přišlo p r o č nepřišel?]; *nemáš-li* peněz, do hospody nelez
(přísl.) [z a j a k é p o d m í n k y nelez do hospody?].

Toto dělení přihlíží sice k mluvnickému složení souvětí, ale jako celek není zvlášť důležité po stránce výrazové, ke které je třeba hleděti.

3. Důležité je dělení vedlejších vět podle jejich myšlenkového úkonu v souvětí, podle jejich myšlenkového vztahu k větám hlavním, a to na věty obsahové a doplňovací.

O b s a h o v é jsou ty vedlejší věty, které vyjadřují vlastní obsah věty hlavní, v ní samé jen obecně pojmenovaný, naznačený (§ 454₅).

Na př.: *zdálo se mi, žes byl u mne*. Hlavní věta *»zdálo se mi«* praví obecně, že jsem měl sen, že jde o sen, vedlejší věta *»žes byl u mne«* pak vyjadřuje obsah snu, v čem sen záležel. Nebo: *přeji si, aby bylo hezky*; hlavní věta jen praví, že jde o přání, vedlejší pak uvádí jeho obsah, znění. Podobně: *prosil mě, abych mu poradil* [prosba — její obsah]; *ptal se, kdo to je* [otázka — její obsah].

Lze je dělit podle jejich vlastního obsahu na věty oznamovací, přací, rozkazovací a tázací.

D o p l ň o v a c í jsou ty vedlejší věty, které nějak doplňují obsah věty hlavní (§ 454₆).

Na př.: *když jsem se vracel, pršelo*; věta *»když jsem se vracel«* doplňuje obsah hlavní věty po stránce časové, časovým určením (pršelo *»za mého návratu«*). Nebo: *přijdu, ačli nebude pršet*; věta *»ačli nebude pršet«* omezuje platnost hlavní věty jen na ten případ, že nebude pršet. Atp.

Jsou to dále uvedené věty časové, účinkové, příčinné, účelové, podmínkové, přípustkové, omezovací, srovnávací, určovací a vztažné (§ 467 sl.).

4. Naskytá se otázka, jakých v ý r a z o v ý c h p r o s t ř e d k ů se užívá na vyjádření různých vedlejších vět, zejména pak, jak se výrazově liší vedlejší věty od hlavních a samostatných. O tom budou podrobnější výklady v následujících §§ podle různé povahy vedlejších vět.

Obecně lze říci, že jsou pro vedlejší věty příznačné hlavně čtyři výrazové prostředky:

a) i n t o n a c e; sr. na př. vedlejší tázací větu v souvětí *»nevím, kdo to byl«* se samostatnou větou *kdo to byl?* nebo s hlavní v souřadném souvětí *»kdo to byl a co chtěl?«*;

b) s p o j k y a č á s t i c e; sr. na př. vedlejší větu v souvětí *»myslím, že je to pravda«* se samostatnou větou *je to pravda*; nebo vedlejší větu v souvětí *»nevím, je-li doma«* se samostatnou větou *je doma?*; nebo podřadné souvětí *»než jsem se ohlédl, už byl pryč«* se souřadným *»jen jsem se ohlédl, už...«*

Spojky v souvětí podřadném jsou jiné než v souřadném. Nikdy se nespojují dvě věty tvořící podřadné souvětí souřadnými spojkami *a, i...* Zdánlivé výjimky

jsou souvětí s *abych...* (prosil mne, abych mu pomohl) a s *i když, i kdyby* (viz v § 471, 472). Slovo *a* tu splývá s kondicionálním *bych...* v jediné slovo, nepocituje se za slučovací spojku, nýbrž za součást kondicionálu. Ve spojení s *když* a *kdyby* nemá *i* úkon spojky, nýbrž vytýkáciho, zdůrazňovacího příslovce.

Neodporují tomu případy s *a když, ale protože...*, o kterých bude řeč v § 494.

c) *v z t a Ź n á z á j m e n a*; sr. vedlejší větu v podřadném souvětí »mají psa, *kterému říkají Sultán*« s hlavní v souřadném souvětí »mají psa, *říkají mu Sultán*«;

d) *s l o v e s n ý z p ů s o b*; sr. podřadné souvětí »prosím tě, *abys mu pomohl*« se souřadným »prosím tě, *pomoz mu*; nebo vedlejší větu v podřadném souvětí »řekni mu, *aby tam šel*« se samostatnou *at' tam jde*.

a) Vedlejší věty obsahové

Věty oznamovací

461. 1. Jsou to věty, které by byly oznamovací v platnosti vět samostatných nebo hlavních.

Na př. vedlejší věta v souvětí »zdá se mi, *že je to správné*« zněla by jako věta samostatná takto: *je to správné*. Nebo v souvětí »lituji, *že jsem nemohl přijít*« zněla by *nemohl jsem přijít*. Sr. smysl celého souvětí vyjádřeného souřadně: *je to pravda a zdá se mi to; nemohl jsem a lituji toho*.

2. Uvozují se většinou s p o j k o u *že*. Na př.:

Zdá se mi, *že je to správné, že je to chyba, že tam nebyl*. — Může se stát, *že nepřijdu*. — Říká se, *že je zdraví nade všecko*. — Vypravuje se, povídá se, *že se tam stalo neštěstí*. — Štěstí, *že se nezabil* [= nezabití je štěstí].

Je přísloví, *že řemeslo má zlaté dno*. — Přišel se zprávou, *že mu zemřel otec*.

Myslím (soudím, domnívám se), *že je to pravda, chyba* [souřadně: *je to pravda a myslím to*]. — Řekl, psal, *že přijde, nepřijde, nemůže...* — Vidím, *že je pozdě*. — Slyším, *že odjedeš*. — Příklad praví, *že chytrost nejsou žádné čáry*. — Četl jsem, vím, *že je to velká pamětihodnost*. — Lituji, *že jsem nemohl přijít*. — Nevěřím, *že je to pravda*. — Jsem rád, *žeš přišel*. — Těším se, doufám, *že se brzo shledáme*. — Nepochybuji o tom, *že tomu tak je*. — Bojím se, *že upadnu*.

Viz ještě v násled. § odst. 2. a 4.

Místo indikativu bývá k o n d i c i o n á l na vyjádření neplné jistoty; viz v 6.

3. V některých oznamovacích větách se klade k o n d i c i o n á l s a-:

Není možné, *aby to byla pravda, aby to byl tak brzo dokončil, aby tam už byl* = není možné, že je to pravda, že by to mohla být pravda. — Nikdy nebylo slýcháno o sedláku, *aby pro nic za nic vážil do lesů cestu* (Hol.). — Nedalo mi to, *abych se tam nepodíval*. — Žádná kráva není, *aby telátkem nebyla* (přisl.). — Neminul den, *aby se nestalo nějaké neštěstí*. — V zimě potkal málokterého žernovského, *aby šel do městečka do kostela* (Němc.). — Nemám ve zvyku, jsem toho dalek, *abych někomu vědomě křivdil*. — Jak by to bylo, *aby jí žádný z těch prostředků nepomohl!* (Němc.). — Jaký by to byl kuchař, *aby ani neokusil, co strojí* (Erb.). — Kdo by to udělal, *aby se pro druhého sám vydal v nebezpečí!*

V kniž. jazyce bývá někdy kondicionál bez a-: neuspěješ-li, *bys to napravil* (Šrám.).

Jsou to od původu samostatné citové o t á z k y vyjadřující pochybnost, o jakých byla řeč v § 446₁₀, a mající opačný oznamovací smysl.

Na př.: *aby to byla pravda?* = pochybuji, zda je to pravda, asi to není pravda; *aby to byl tak brzo dokončil?* = sotva to tak brzo dokončil.

Smysl celého souvětí lze vyjádřiti souřadně takto: není to pravda a není to ani jinak možné; podíval jsem se tam, nedalo mi to; atpod.

Některé věty s *aby* lze chápati za v z t a Ź n é: žádná píseň není, *aby konce neměla* = *která* by neměla konec; žádná kráva není, *aby...* = *která* by...; jaký by to byl kuchař, *aby ani neokusil...* = *který* by ani neokusil.

Takovéto věty se kladou i po hlavních větách tázacích: *je možné (copak je možné), aby to byla pravda?* Pak mají t á z a c í ráz jako závislé otázky; viz v § 464.

Po větách zvolacích mívají ráz z v o l a c í; viz výše: *jak by to bylo, aby...!* a *kdo by to udělal, aby...!* Ale vyslovují se též způsobem nezvolacím. V prvním případě jsou zabarveny citově, v druhém jsou necitové.

Vedlejší věty v souvětích typu *myslím, že je to pravda* nejsou od původu otázky, mnohdy zvolací povahy, a proto v nich není možný kondicionál s *a*.

4. V některých vedlejších oznamovacích větách bývá *z á j m e n o jaký* nebo zájmenné příslovce *jak*:

Vidíme, *jak to ty děti hezky umějí!* (Němc.). — Koukejte jen, babičko, *jak krásně slunce vychází!* (tamt.). — Slyšel jsem, *jaký je to krásný obraz.* — Povídávala nám o něm, *jaký je bručivý podivín* (Němc.). — Poslouchal jsem, *jak voda hučela, jak pěkně zpívají.* — Cítil, *jak mu na čele vyvstává pot* (Herrm.). — Tu si vzpomněl, *jak slýchal vyprávěti, že...* (Němc.). — Podivil jsem se, *jak je na své stáří čilý.* — Povídal tatík, *jak (vodník) odplivoval* (Rais).

Archaisticky tu bývá *kterak* místo *jak*: Plaváček vypravoval, *kterak šel a v lese zabloudil* (Erb.).

Jsou to původně citové oznamovací věty zvolací povahy: *jak to ty děti krásně umějí!, jaký je to krásný obraz!, jak pěkně zpívají!* atp. Tuto povahu si v souvětí někdy podržují; viz první dva doklady. Většinou ztrácejí citový ráz, tím také zvolací povahu, takže se rovnají větám se *že*: *cítil, jak... = cítil, že...; vzpomněl si, jak... = vzpomněl si, že...*

Jiné věty s *jaký, jak* jsou obsahem *t á z a c í*, viz v § 465.

5. Archaisticky, většinou jen v jazyce minulých pokolení, nalézáme *z á j m e n o an, ana...* nebo *s p o j k u an* ve významu *jak*:

Vidiš-li poutníka, *an dlouhou lučinou spěchá ku cíli?* (Mácha). — V jedné síni viděl nějakého královice, *an držel tesák* (Erb.). — Spatřil bílou ženu, *ana sbírala klasy* (tamt.). — Těmi buky ji viděti, *ana se s pahorku běře* (tamt.). — Uhlídáš je (koroptve), *any pobíhající sbírají svou potravu* (Klost.). — Spatřil jsem vodvičku, *ana vystupuje z kajuty* (Herit.). —

Vida jen zdaleka ještě, *an (koně) na jinou stranu obrátily* (Klicp.).

Zájmeno *an, ana...* se *s h o d u j e* v rodě, v čísle a v pádě se substantivem věty hlavní jako zájmeno vztažné; sr. výše: *poutníka — an, ženu — ana...*

Spojka *an* je slovo ustrnulé, neohebné.

Někde lze shodné *an* chápati v platnosti vztažného zájmena; viz v § 704₆. O jiných významech slova *an* viz v § 469.

6. V knižním jazyce se někdy klade *jako* nebo *že* s k o n d i c i o n á l e m na vyjádření nejistoty, nezaručenosti tvrzení, na označení cizího mínění. Na př.:

Cizozemci mu našeptávali, *jako by se české panstvo proti němu spiklo* (Třebíz.) [místo: jako by se bylo spiklo = že se spiklo]. — Otec to nedoznával, *že by taková byla* (Kul.) [= že je taková].

Věty podmínkové

462. Jsou to jako samostatné věty podmínkové (§ 444) v podstatě věty oznamovací, avšak závislé na nějaké podmínce, vyjádřené v nich samých nebo se rozumějící z jejich smyslu. Klade se v nich *že* s kondicionálem; na př.:

myslím, *že bych to dovedl* [t. j. kdybych to měl dělat]; psal mi, *že by se byl málem zabil* [t. j. kdyby ho nebyla zachránila nepatrná okolnost]; nepojedu do hor, bojím se, *že by mi stoupání uškodilo* [t. j. kdybych chodil po horách]; musím už jít, obávám se, *že bych nestihl vlak* [t. j. kdybych ještě nešel, kdybych se tu ještě zdržel].

Jsou to podmínkové věty obsahové, t. j. vyjadřují obsah vět hlavních jako vět oznamovacích, ale podmíněčně; na př.: co myslím? — *že bych to dovedl*.

Jsou ještě podmínkové věty d o p l ň o v a c í: *bude-li* pršet, nepřijdu; *kdybych měl peníze*, koupil bych to; viz v § 471, 472. Ty doplňují obsah vět hlavních p ř í s l o v e č n ě, příslovečným určením: kdy, za jakých okolností nepřijdu? — *bude-li pršet*; kdy, za jakých okolností bych to koupil? — *kdybych měl peníze*. Neboli: vyjadřují podmínku věty hlavní.

Věty přací a rozkazovací

463. 1. Jsou to vedlejší věty, které by byly jako samostatné nebo hlavní přací nebo rozkazovací. Na př. vedlejší věta souvětí »přeji ti, *abys byl zdrav*« zněla by jako samostatná věta takto: *kéž bys byl zdrav* nebo *buď zdrav*. Vedlejší věta souvětí »poručil mu, *aby to udělal*« zněla by: *ať to udělá*.

2. V obojích větách se klade zpravidla přítomný k o n d i c i o n á l s *a-*, v knižním jazyce někdy bez *a-*:

Přeji ti, *abys byl zdrav*, *aby ses šťastně vrátil*, *aby to dobře dopadlo*. — Vyslovil přání, *aby se oslavenec dožil dlouhého věku*. — Celá duše prahla touhou, *aby se ani nešeřilo ani nesvětlilo* (Ner.) [ať se ani

nešeří ani nesvětlí]. — Však se za něj každý den modlíme, *aby mu dal Pán Bůh dlouhé panování* (Němc.).

Řekni dědečkovi, *aby se tu někdy stavil* (Rais) [ať se tu někdy staví; vybídnutí]. — Prosil mě, *abych mu poradil*. — Žádal, poručil, rozkázal, chtěl, *aby mu schystali cestovní potřeby*. — Úřad nařizuje, *aby se přihlášky podaly včas*. — Veřejný zájem žádá, *aby každý zachovával zákony*. — Je nutné, žádoucí, *aby to bylo co nejdříve*. — Volal na mne, vzkázal mi, *abych počkal*. — Přemlouval mě, *abych tam nechodil* [nechoď tam]. — Pobídla, *by sobě ukrojili* (Novák.) [ukrojte si].

Patří sem též vedlejší věty po hlavních *jde, běží o to*:

jde, běží o to, abychom se sjednotili, aby nebyl nikdo zkrácen, aby se věc řádně vyšetřila... [sjednoťme se, ať není nikdo zkrácen...].

Po týchž hlavních větách bývá též vedlejší věta se *že* obsahem oznaovací: vzkázal (to), *že je nemocen* [samostatně: je nemocen] || vzkázal, *abych počkal* [počkej];

přeji ti (k tomu), *že to dobře dopadlo* [dobře to dopadlo] || přeji ti, *aby to dobře dopadlo* [ať to dobře dopadne];

jde o to, že je třeba se sjednotit [je třeba se sjednotit] || *jde o to, abychom se sjednotili* [sjednoťme se];

nařizuje se (to), *že má mít každý průkazku* [každý má mít průkazku] || nařizuje se, *aby měl každý průkazku* [ať má každý průkazku].

Tu záleží na tom, co chce mluvčí vyjádřiti, oč jde. Někdy je mezi oběma způsoby rozdíl méně zřetelný, ale přece nemají stejnou platnost. Úřad se vyjádří kondicionálem: nařizují, nařizuje se, *aby se každý přihlásil*, a to proto, že nařizuje, rozkazuje, vybízí. Ptá-li se mne někdo na obsah nařízení, mohu užiti kondicionálu: nařizuje se, *aby...*, nebo věty s *že*: ..., *že se má každý přihlásit*, protože oznamuji obsah nařízení.

3. Dále sem náleží záporné vedlejší věty po hlavních se slovesy *bání, bránění, zakazování*, jako *báti se, strachovati se, míti obavy, strach, brániti, zakazovati, překážeti, hájiti, chrániti, střežiti (stríci)*. Na př.:

bojím se, *abych neonemocněl, abych nezbloudil, abys neupadl...* atp. [samostatnou větou: *kéž neonemocním, neupadnu*]; nikdo mu nebrání, *aby nepokračoval ve studiích* [nejraději by nepokračoval, ale nikdo mu

nebrání]; lékař ti zakázal, *abys nekouřil* [*nekuř*, lékař ti to zakázal]; chrání ho, *aby se mu nic nestalo* [*at', kéž se mu nic nestane*].

Zápor v těchto větách se zdá podle smyslu nelogický, neboť se bojíme *onemocnění, upadnutí*, lékař zakazuje *kouřit, kouření*... Ale není tomu tak, hledíme-li ke způsobu vyjádření tohoto smyslu, k tomu, že tyto věty jsou podle svého *ú t v a r u* a *p ů v o d u* rozkazovací nebo přací, a to záporné; viz výše.

Vlivem kladného pojetí se po *brániti* klade někdy ve vedlejší větě sloveso *k l a d n é*: brání mu, *aby tam chodil*.

4. Po slovesích *báti se, strachovati se* (*míti obavu, strach*) klade se též spojka *že* s indikativem:

bojím se, *že onemocním, že zabloudím, že upadnu, že zapomenu*... [= čeho se bojím?].

Věty se *že* jsou od původu *o z n a m o v a c í* (viz v předešlém §), ale mají stejný smysl jako věty od původu přací.

Nejsou záporné, mají-li kladný smysl: bojím se, *že upadnu* || *abych neupadl*.

Dále se po našich slovesech klade *že* s kondicionálem:

bojím se, *že bych onemocněl, že bych upadl*...

Ty jsou *p o d m í n k o v é* (viz minulý §) a mají smysl blízký s větami hořeními.

Věty tázací

464. 1. Jde o věty, které by byly jako samostatné nebo hlavní tázací, a to buď doplňovací nebo zjišťovací. Na př.: ptal se, *kdo to je* a *co chce* [samostatně: *kdo to je?*, *co chce?*]; nevím, *je-li to správné* [*je to správné?*].

Říká se jim též *z á v í s l é* nebo *n e p ř í m é* otázky; viz v § 499.

Co do obsahového, myšlenkového vztahu k větám hlavními jsou to věty *o b s a h o v é*, neboť vyjadřují obsah toho, co vyslovují věty hlavní.

Zvlášť zřetelné je to v případech typu *ptal se* (*tázel se*), *kdo to je*. Vedlejší věta vyjadřuje znění otázky a věta hlavní jen to označuje za otázku.

2. Vedlejší věty tázací *z t r á c e j í* svůj původní *t á z a c í* *r á z* po hlavních větách netázacích a zachovávají si jej částečně po větách tázacích; na př.: *nevím, kdo to je* || *nevíš, kdo to je?* [samostatně: *kdo to je?*] Viz o tom v § 140.

3. V závislých otázkách je mnohdy jiná *m l u v n í c k á o s o b a* než v samostatných. Viz o tom v § 651.

4. Po jiných mluvnických stránkách je rozdíl mezi otázkami doplňovacími a zjišťovacími.

Doplňovací otázky.

465. 1. Závislé doplňovací otázky mají mimo intonaci z velké části v podstatě stejnou větnou podobu jako otázky samostatné. Na př.: ptal se, *kdo to je, kam půjdeš, kdy se vrátí...* || samostatně: *kdo to je?, kam půjdeš, kdy se vrátí?*

Jiné příklady: je to odpověď na otázku, *kde byl a kdy přijel*; vyptával se, *či je to dítě*; chci vědět, *jaký je, co se tam stalo...*; nevím, *jak to vypadá, jak bych ti pomohl*; přemýšlím, *co mám dělat, jak bych to zařídil*; neznám nikoho, *kdo by to mohl vědět*; nemám nikoho, *koho bych tam poslal*; jsem na rozpacích, *jak mu mám odpovědět*;

ptal se, *ke komu jde, na koho čeká, s kým včera šel*; nevím, *za koho se provdala...*;

ptáš se, *kdo to je a co chce?*; nevíš, *kdy se vrátí?*; copak mohu vědět, *jak to bylo?*; nepsal ti, *na koho se chce obrátit?*

Tázací zájmeno se v závislých otázkách podobá *v z t a ž n é m u* a proto se tak někdy též nazývá. Ale jeho úkon je v podstatě jiný, proto je nelze dobře zahrnovati do vztažných zájmen; viz v § 706.

2. *C i t o v é* otázky samostatné nebo hlavní ztrácejí jako závislé svůj citový ráz, přízvuk. Sr. na př. samostatně: *kdože to byl?*, *cože chtěl?* (§ 446) a v souvětí: ptal se, *kdože to byl, cože chtěl*; divil se, *jakže se tak mohl odvážit* (Jir.). Citoslovná částice *-že* v závislé otázce zůstává.

Citová částice *-pak* v závislé otázce nebývá; sr. *kdopak to byl?*, *kampak jde?* || ptal se, *kdo to byl, kam jde*.

3. Také t. zv. *ř e č n i c k é o t á z k y* smyslem oznamovací (§ 447) ztrácejí citový ráz zvolací a částici *-pak*. Na př.:

[samostatně] *kdopak by si to byl pomyslí!* || [v souvětí] nevím, *kdo by si to byl pomyslí*;

co se mi nestalo! || poslechněte, *co se mi nestalo*;

myslím, *kamže i jeho kněžský rozum i dobrota stačí* (Rais) = jeho rozum... nestačí.

4. K závislým otázkám patří od původu též jmenné *r o z v a ž o v a c í* otázky vyjádřené *i n f i n i t i v e m* :

mám (nemám) *co dělat, co jíst, kam jít, koho poslat*; nevím *co dělat, co si počít, na koho se obrátit, jak to zařídít*; je (není) *co dělat, co jíst, kam jít*; není *oč stát*; nemá čím *zaplatit, pro koho šetřit*; nemáš *co jíst, koho poslat?*...

Vznikly ze samostatných otázek *co dělat?* = *co mám (máš...) dělat?*, *kam jít?* = *kam mám ...jít?*, *koho poslat?* = *koho mám poslat?*...

5. Spojením těchto otázek s hlavními větami vzniká souvětí, mezi jehož větami by se měla vyslovovat neukončená přestávka označovaná v písmě čárkou. Ale závislé otázky často *ztrácejí vět nou p o v a h u*, splývají s větou hlavní jako její část (podmět, předmět, příslovečné určení), nevyslovuje se mezi nimi často přestávka a proto není ani třeba dělati v písmě mezi nimi čárku:

mám (nemám) co dělat, co jíst; je (není) co dělat, co jíst; není oč stát...

Při tomto pojetí se zdá po záporné větě *k l a d n é co, kdo...* nesprávné: *nemám co dělat* = *nemám nic* na práci. Jazyk tu však zůstává při kladu proto, že původně *kdo, co...* do věty s *nemám...* nenáleželo. Viz ještě příklady v 6.

6. Obyčejně se splývavě vyslovují otázky závislé na slovese *míti* a *býti*, pravidlem pak, má-li tázací infinitiv *se* nebo *si*:

mám co dělat...; viz výše;

nemá se čeho najíst; nemá se do čeho obléci; je (není) se nač těšit; není se co divit; nemá si nač stěžovat.

Proto zde nepíšeme čárku.

Samostatně: *čeho se najíst? nač se těšit?* V souvětí původně: *nemá, čeho se najíst; je, nač se těšit*. Slovosled *nemá se čeho najíst* je následek splnutí otázky s hlavní větou v jednu větu.

Jako součást hlavní věty chápe se otázka zřetelně tenkrát, *v y n e c h á - l i s e* infinitiv, rozumějící se ze souvislosti, a zbývá-li samo zájmeno. Na př.:

Jedl bych, ale *nemám co [jíst]*. — Šel bych na procházku, ale *nevím kam [jít]*. — Navštívil bych tě, ale *nemám kdy [tě navštívit]*. — *Nemají co do úst [dát]*. — Zaplatil bych to, ale *nemám čím [zaplatit]*. — Pošli si pro to. *Nemám koho [poslat]*.

7. Otázky závislé na jiných slovesech vyslovují se často nesplývavě a oddělují se proto čárkou:

vím (nevím), co dělat, kam se obrátit, kde ho hledat; ptal se, kam jít, na koho se obrátit; teď nám prozrad, kudy dovnitř (Neum.).

Vynechá-li se infinitiv a zbývá jen zájmeno, je výslovnost vždy splývavá a čárka se nepíše:

nepřišel *a nevím proč*; šel bych někam, *ale nevím kam*.

Docela obdobně je tomu, nejde-li o otázku rozvažovací a vynechá-li se určité sloveso: to dělají, *aniž vědí proč* (Olbr.) [= *aniž vědí, proč to dělají*].

Rovněž, zbývají-li dvě zájmena kladená bezespoječně:

nevěděl kudy kam [jít] = *nevěděl si rady*; vlastně: *nevěděl, kudy a kam jít*.

Před dvěma zájmeny spojenými spojkou nebo před zájmenem s nějakým bližším určením vynechaného infinitivu přestávka se mnohdy dělá a zpravidla se označuje čárkou:

jsem přece lékař *a vím, jak a co* [zařídít] (Čap.); *nevím, co s tím* [počít si]; *nevím, kam s tím* [jít...] = *nevím, kam to dát*.

Zjišťovací otázky.

466. 1. Závislé zjišťovací otázky liší se od samostatných nebo hlavních tím, že se vždy uvozují částicí *zda*, *zdali* nebo *-li*:

ptal se, *zda (zdali) je to pravda* || *je-li to pravda* [samostatně: *je to pravda?*]; *nevím, zda (zdali) je už zdrav* || *je-li už zdrav*; přemýšlím, *zda (zdali) by to bylo výhodné* || *bylo-li by to výhodné*; čekal, *půjdou-li z nádraží lidé* (Olbr.); odešel do lesa podívat se, *rostou-li houby* (tamt.); jsem na rozpacích, *zda (zdali) mu mám vyhovět, či ne* || *mám-li mu...* [závislá otázka má vedle sebe otázku vylučovací].

Lidově a hovorově se klade částice *jestli* (*jesli...*).

Zřídka se v otázce částice neklade:

šel jaksi nerad, *nevěděl, má či nemá* (Sum.).

2. Naopak **c i t o v é** otázky, stejně jako doplňovací, ztrácejí v souvětí částici *-pak*:

[samostatně] *zdalepak to víš?* || [závisle] ptal se, *zdali to víš; budete-li pak mlčet!* || jsem zvědav, *budete-li mlčet*.

Samostatné citové otázky záporné bez částic mimo intonaci se nemění; na př.:

[samostat.] *nejede už Václav?* || [záv.] děti vybíhaly každou chvíli

dívat se, *nejede-li už Václav* (Němc.); hospodář čekal, *nepřijde-li matka, nezaťuká-li, nezavolá-li* (Jir.). Viz v § 465₄.

Všecky citové závislé otázky ztrácejí v souvětí zřetelnou citovou intonaci a mnohdy se neodlišují od necitových, přestávají se pocítovati za citové (ptal se, *zdali to víš*). Jejich citovost se projevuje výrazově jinak nebo smyslem.

3. Částice *-li* se vždy přiklání k určitému slovesu (viz výše), ve větě jmenné pak k tomu jménu, které je nositelem větné platnosti (ptal se, *možno-li* tu přenocovat).

b) Vedlejší věty doplňovací

Věty časové

467. 1. Jde o spojkové věty, vyjadřující různá příslovečná určení času na otázku *kdy* a *jak dlouho*.

Jsou též časové věty nespojkové, a to vztažné; na př.: bylo to v té době, *kdy jsem byl nemocen*. Viz o nich v § 480.

2. Uvozují se spojkou *když* a vyjadřují jednak děj současný v přítomnosti nebo v minulosti s dějem věty hlavní, jednak v minulosti předčasný nebo následný. Na př.:

když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají (přísl.); *když jsem přítele posledně viděl*, byl ještě zdrav [děj současný];

když král to psaní přečetl, zavolal k sobě své dva syny (Erb.) [děj předčasný];

když jsem se vrátil z cest, byl už bratr nemocen || bratr byl už nemocen, *když jsem se vrátil z cest* [děj následný];

už bylo po všem, *když jsem přišel* [též]; otec již byl dávno mrtev, *když se bratr vrátil z ciziny*.

Děj sice následný, ale obsahově, myšlenkově na druhém nezávislý, nelze vyjádřiti větou vedlejší (§ 449₆). Na př.: *odešel a už se nevrátil*; *usnul a již se neprobudil*.

Nečesky a nevýrazně se zde klade kondicionál s *a-*: *usnul, aby se již neprobudil*.

Nevýrazně proto, že kondicionál s *a-* mívá v podobných případech význam účelový.

Zřídka se klade *když* o předčasném ději budoucím místo běžného *až* (viz v 3):

když přejdeš les, dej se vpravo (Hol.).

Spojka *když* se klade též ve větách příčinných, podmínkových a vztazných; viz dále. O citovém *když*, jen *když* viz v § 445, o *i když* v § 471a.

3. Jiné časové věty se uvozují spojkou *až*; vyjadřují

a) děj v budoucnosti současný nebo předčasný, a to na otázku kdy. Na př.:

až půjdeš do města, kup mi lístek do divadla; *až vy budete starší*, budete také jinaká (Němc.);

až se uzdravím, pojedu do hor; napiš, *až se vrátíš*; *až ty košile ušiješ*, věneček z routy poviješ (Erb.); —

b) příslovečné určení časové míry na otázku jak dlouho:

počkej (tak dlouho), *až se vrátím*; čekal, *až se vrátím*; královic jel dál, *až přijel k tomu městu* (Erb.); tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, *až se ucho utrhne* (přísl.). Viz v 7.

Nepatří sem věty tohoto rázu: počkám, *až jak to dopadne*, *až co zbude...*; *až není zde vedlejší spojka, nýbrž příslovce*.

Vedlejší věta je vztazná = počkám až na to, jak to dopadne, co zbude. Vynecháním ukazovacího výrazu *až na to* dostalo se *až* do věty vztahné. Tyto vedlejší věty nevyjadřují časové určení na otázku jak dlouho [jak dlouho počkám?], nýbrž odpovídají na otázku *nač počkám*, a to jako věty vztahné.

Spojka *až* má též význam účinkový (§ 468).

4. a) Věty se spojkou *zatím co* (*zatímco*) nebo *mezitím co* (*mezitímco*) vyjadřují současné trvání děje věty vedlejší a hlavní. Na př.:

zatím co tys byl v obchodě, já jsem se před ním procházel; *zatím co my budeme odpočívat*, on bude pilně pracovat; *mezitím co byl v cizině*, nastalo zde mnoho změn.

Nesprávně se užívá těchto spojek ve významu odporovacím (§ 477).

b) V témž významu se užívá spojky *co*:

co tak na něj (na obraz) *hleděl*, srdce ho rozbolelo (Erb.); *a co váhá a co stojí*, mizí bázeň (tamt.); *co jsem tam v rozpacích přecházel*, spatřil jsem přítele.

Tyto obojí věty vyjadřují v podstatě totéž co věty s *když*.

Obojí věty jsou od původu vztahné; viz v § 480a.

5. a) Věty se spojkou *jakmile*, *jen co*, *jak* nebo *hned jak* vyjadřují předčasný děj, za kterým hned následuje děj vyjádřený větou hlavní: *Jen co* se klade zpravidla o budoucnosti a je lid. a hovor. I *jak* má lid. a hovor. ráz. Na př.:

jakmile se zablesklo, uhodilo; pošlu ti to, *jakmile přijdu domů*; přijdu, *jen co se najím* || *jak se najím* || *hned jak se najím*; sedmihlášek zase přiletí, *en co přijde* Toník (Hál.); *jak uviděl*, co tropí starý, řekl (Čap.); *jak* to slovo pověděl, sklopila ta panna hlavu (Erb.); *hned jak jsem vstoupil*, slyšel jsem pana profesora živě mluvit (Šim.).

Příslovce *hned* patří vlastně smyslem do věty hlavní a také se v ní někdy klade: *přijdu hned*, *jak se najím*.

b) V podstatě totožné jsou věty se spojkami *sotvaže*, *jedvaže* a *ledvaže*, z nichž je druhá knižní a třetí poněkud zastaralá. Vyjadřují rovněž děj, za kterým hned následuje děj věty hlavní, jenže zdůrazňují okamžitou následnost děje vyjádřeného hlavní větou. Na př.:

sotvaže jsem přišel domů, začalo pršet; starý se zle rozláteřil, *sotvaže se mu Baruška zmínila* (Rais); *jedvaže to princezna zpozorovala*, spravila se (= udělala se) červeným jablíčkem (Němc.); *ledvaže jsme jej pokřtili*, skončil (Rais).

Věty se *sotva*, *jedva* a s *ledva* jsou h l a v n í, nikoli vedlejší, jak se někdy uvádí. Na př.: *sotva jsem přišel domů*, začalo pršet.

6. Věty se spojkou *kdykoli* vyjadřují opětování děje:

kdykoli jsem ho o něco žádal, vyhověl mi = vždy, když jsem ho žádal, vyhověl mi; rolničky zazvonily, *kdykoli sebou koně pohnuli* (Němc.); *kdykoli budeš něco potřebovat*, obrať se na mne.

7. Věty uvozené spojkami *než*, *nežli* nebo *dříve* (*dřív*) *než* (*nežli*).

a) Věty se všemi těmito spojkami vyjadřují jako věty s *když* ve 2. děj ke kladnému ději věty hlavní v minulosti nebo v budoucnosti n á s l e d n ý, avšak vytýkají nastoupení vedlejšího děje po hlavním. Na př.:

než kohout zazpíval, Petr třikrát zradil Krista [Petr zradil Krista před kohoutím zpěvem; kohout ještě nezazpíval, když Petr Krista zradil]; přijde pomoc s nebe, *dřív než zvíme* (Čelak.); *než přišel*, bylo to hotovo; *než přijdu*, ať je to hotovo;

bylo to dřív, *než jsem si myslil, než jsem očekával, než jsem se nadál.*

Příslovce *dříve* náleží smyslem do věty hlavní, ale klade se též ke spojce *než*; viz v 5. *hned.* Jsou to od původu věty srovnávací (§ 478), v kterých převládá časové pojetí.

Jde-li o děj vyslovený podmíněčně, klade se *k o n d i c i o n á l*:
vrátil se, *než by napočítal pět.*

b) Je-li děj hlavní věty záporný, vyjadřuje věta vedlejší děj k němu *p ř e d č a s n ý*. Na př.:

neškeb ptáka, *dřív než ho lapíš* (přísl.) = napřed ptáka lap a pak jej škeb.

Častěji se tu kladou vztažné věty s *dokud*: ..., *dokud ho nelapíš.*

c) Některé věty s *než, nežli* určují trvání hlavního děje ve smyslu příslovečného určení na otázku »jak dlouho«:

zůstanu zde, *než přijdeš*; ať se (kůň) pase, *nežli se vrátíme* (Erb.); trvalo to dlouho, *než jsme se všichni sešli.*

Smysl je: zůstanu zde tak dlouho, než přijdeš. Užívá se tu též záporných vztažných vět s *dokud*: zůstanu zde (tak dlouho), *dokud nepřijdeš.*

d) Zastaralá je spojka *prvé (prve) než (nežli)* ve významu *a*): *prvé nežli se královi nadál*, byli za lesem (Erb.); *prve nežli odjedu*, vezmi dobrou radu (tamt.).

8. Zastaralé knižní je ustrnulé *an* (v platnosti spojky) nebo shodné *an, ana...* ve významu »když« nebo »zatím co«:

an se k ní (k rychtě) blížil, zaslechl tlukot kladiva (T. Novák.); *an četl*, dala se v obličeji jeho změna na změnou (Šmil.); byl tmavý večer, *ana Pepina spěchala do dědiny* (Pittn.); *ana dospěla Markétka*, neopominul nikdy vzít ji k tanci (Herit.); již bylo ověčeno i požehnáno, *an já tu náhodou přes cestu kráčím* (Klicp.); bolest srdce mého rozplývá se v horkých slzách, *an toto píši* (Tyl).

O jiných významech slova *an* viz v § 461⁵, 469, 480, obecně o něm v § 704⁸.

Věty účinkové a následkové

468. Jsou to vedlejší věty příslovečné, vyjadřující účinek nebo následek toho, co vyslovuje hlavní věta.

1. Uvozují se spojkami *že, takže, až* a klade se v nich

a) i n d i k a t i v, jsou-li povahy oznamovací. Na př.:

tak pršelo, *že jsem celý promokl* [pršelo tolik, déšť měl ten účinek, že jsem promokl]; Barunka měla tolik práce, *že zapomněla jedno pro druhé* (Něm.);

poranil si jedno oko, *takže na ně špatně vidí*; bratr dlouho nepsal, *takže o něm nic nevím*; je nemocen, *takže nepřijde*;

Příslovce *tak* náleží smyslem do věty hlavní a také se tam klade; viz 1. doklad.

hřmělo, *až se okna otřásala*; zpíval, *až se hory zelenaly*; vybíral (tak dlouho), *až přebral*;

b) k o n d i c i o n á l, vyslovuje-li se účinek podmíněčně:

zbledl, *že by se v něm nebyl krve dořezal* (Vrba) [t. j., kdyby to byl někdo zkusil]; pil bych, *až bych plakal* [kdybych se nezdržoval; odtud smysl: tak se mi chce pít, že bych skoro plakal].

2. Některé věty se uvozují spojením *že div* nebo *div že*:

utíkal, *že div dechu popadal* || *div že dechu popadal* = *že sotva dechu popadal*, že málem dechu nepopadal; prosil ho úpěnlivě, *div že před ním nepadl na kolena*.

Je-li v hlavní větě příslovce *tak*, klade se v účinkové *že div*, nikoli *div že*: *tak utíkal, že div dechu popadal*.

Dnešní smysl a větné pojetí těchto souvětí je výsledek zajímavého vývoje starobylého stavu. Jsou to od původu t ř i v ě t y: *utíkal, že div, dechu popadal*.

Účinková je původně jmenná věta *že div*, která znamenala »že byl div«. Třetí věta je smyslem oznamovací, myšlenkově vedlejší, ale po starém způsobu se připojuje k druhé bezespoječně, souřadně; dnes bychom řekli: (že byl div,) *že popadal dechu*. Sr. na př.: *je divné, že dosud nepřišel*. Jmenná věta *div* ztratila větnou povahu (§ 502), nabyla příslovečného významu »sotva« a splynula s třetí větou. Teprve pak se věta »že div dechu popadal« stala účinkovou a původní tři věty se chápou za dvě.

Vedle toho se říkalo: *utíkal, div, že dechu popadal*. Jmenná věta *div*, smyslem účinková (=že byl div), připojovala se k první souřadně, bezespoječně, třetí věta pak podřadně, spojkou *že*. I tu splynula jmenná věta s třetí: *utíkal, div že dechu popadal*. S dnešního stanoviska je tu *že* neobvykle na 2. místě.

Není-li původní jmenná věta *div* smyslem účinková, splývá s původní vedlejší větou uvozenou spojkou *že* ve větu h l a v n í: *několikrát div že nepadl* (Rais) = několikrát málem by byl upadl; *Pepička také div že neplakala* (Herrm.) = neměla daleko do pláče.

Původně: *div, že několikrát nepadl* = je (byl) *div, že nepadl*. Zde i *že* ztrácí svou vlastní platnost vedlejší spojky. Spojení *div že* je smyslem příslovce a mělo by se psát *divže*.

Původní větná platnost jména *div* pociťuje se dosti zřetelně při zdvojení: zamotala se, *div div, že nepadla* (Rais) = (takže) byl velký *div*, že... Proto se může toto *div div* spojit s předešlou větou spojkou *a*: zdálo se jim, že z města přichází pomoc, *a div, div, že Čechy nevíkali* (Vanč.).

Ale proniká tu totéž pojetí jako výše, t. j. *div div* se přestává cítiti za větu a splývá s další větou. Projevuje se to zánikem přestávky za ním: *zamotala se, div div (divdiv) že nepadla* (|| ... *a div div že*...). Větu s *div div že* cítíme spíše za větu hlavní než vedlejší, jak svědčí její spojování s předcházející větou spojkou *a*. Mezi větou hlavní a vedlejší zpravidla *a* nebývá (tak přšlo, že jsem celý promokl, nikoli: ... a že jsem promokl). Pak bychom měli psát *divdivže*, neboť *že* ztratilo úkon vedlejší spojky a splývá s *div div* v příslovce. Viz ještě v § 538a.

3. Dále se klade v účinkových větách jednak *tak tak že* (*taktak že*) a *málem že* s indikativem, jednak *že málem* s kondicionálem. Na př.:
upadl, tak tak že se nezabil || *málem že se nezabil* || *že by se byl málem zabil*.

V třetím případě bývá v hlavní větě *tak*: *upadl tak nešťastně, že by se byl málem zabil*.

Věty s *tak tak že* a *málem že* pociťujeme dnes spíše za hlavní.

Je tu týž vývoj jako v 2; původně: *upadl, tak tak, že se nezabil* [*tak tak*] byla věta jmenná, znamenající *tak tak bylo, nestalo se*. Pak splynulo *tak tak* s další větou, s *že*. O pojetí tohoto nového útvaru jako věty hlavní svědčí to, že se může s předešlou větou spojit spojkou *a*: *upadl a tak tak že se nezabil*. Podle toho měli bychom psát *taktakže*. Viz ještě v § 538a.

Podobně bylo: *upadl, málo* (později *málem*), *že se nezabil* = *upadl, málo scházelo, že se nezabil*. Také tu je možné spojení spojkou *a*: *upadl a málem že se nezabil*. Mělo by se proto psát: ... a *málemže* se nezabil.

Věty s *že málem* jsou nepochybně vedlejší a lze je dobře přiřaditi k větám v 1 b.

4. Některé měrové a účinkové věty mají kondicionál s *a*:-
není to tak těžké, *aby ses toho musil bát* (|| *že by ses toho musil bát*);
chval tak, *abys nepřechválil* (přísl.); žádná píseň tak dlouho není,
aby jí nebylo konce (Čelak.); náš tatík byl člověk, *aby ho pohledal*
(Němc.) [= byl takový člověk, že by ho musil pohledat]; nejsem
tak zvědav, *abych to musil vědět*; nemám tolik zkušeností, *abych vám*

mohl radit; mám málo času, abych stihl vlak; je příliš chytrý, aby se dal oklamat; je tolik rozumný, aby to neudělal.

Patří sem též věty po hlavních s přídavnými jmény *hodna, schopný* a s příslovečným výrazem *s to*:

neuznal jej ani za hodna, *aby jej pozdravil* [= neuznal jej za hodna do té míry, aby...]; není dosti schopný (k tomu), *aby to mohl dobře provést*; nejsem s to, *abych to dokončil* [= nejsem tak schopný, vytrvalý, svěží..., abych...].

Někdy se klade místo účinkové věty *infinitiv* nebo *jméno*: neuznal jej *ani za hodna pozdraviti* || ... *za hodna pozdravu*; nejsem s to *to dokončit*. Tím arciť vzniká věta jednoduchá.

K o n d i c i o n á l je v těchto větách proto, že jsou to od původu samostatné *c i t o v é o t á z k y*: *aby se dal oklamat?* (= pochybuji, že se dá oklamat, myslím, že se nedá oklamat); *aby se doprošovala?* atp., viz v § 446¹⁰.

5. Po kladných hlavních větách s příslovcem *příliš, tolik...* klade se v knižním jazyce velmi často *než abych* (zřídka *než bych...*) ... místo *abych...* (*bych*):

je příliš (do té míry) chytrý, *než aby se dal oklamat*; je tuze pyšna, *než aby se doprošovala* (Svět.); byla ještě příliš mladá, *než aby mohla trvale truchliti* (Majer.); jsem příliš rozčilen, *než bych mohl hned osloviti hraběte* (Vrchl.); pravá láska má příliš velikou schopnost utrpení, *než aby hned sáhla po takovém řešení* (Čap.).

Je to způsob *n e ú s t r o j n ý*, vzniklý napodobením vět srovnávacích (§ 478).

Že nejde o srovnání, plyne zřetelně ze smyslu těchto vět. Lze je proměnit ve věty *úč i n k o v é* se *že*, *takže* opačného smyslu: je příliš chytrý, *takže se nedá oklamat*; byla příliš mladá, *takže nemohla trvale truchliti*; atp.

Dále to plyne z té okolnosti, že položíme-li takové věty před hlavní, *než* v nich není vůbec možné: *aby se dal oklamat*, na to je příliš chytrý; *aby mohla trvale truchliti*, na to je příliš mladá; atd.

Věty příčinné

469. Vyjadřují příčinu nebo důvod toho, co obsahuje věta hlavní.

1. Uvozují se nejčastěji spojkami *protože* a *poněvadž*:

nepřijdu, *protože* || *poněvadž* nemohu; zdá se ti to lehké, *protože* *to nikdy nezkusil*.

2. Dosti hojně se v nich klade *že*, zejména tehdy, je-li v hlavní větě ukazovací určení *proto*, *za to* a zastaralé *tím*; na př.:

nepřišel *proto*, *že pršelo*; *proto* mně drahá tak milá má matička, *že je tak maličká, že je tak chudičká* (Ner.); *že jsi lhal*, *za to* náš trest tebe nemine (Něm.) [obyčejně: *za to, že jsi lhal, náš trest...*]; *tím* řeka není horší, *že z ní psi pijí* (přísl.).

N e o b v y k l á je po *proto* spojka *poněvadž*: nepřišel *proto*, *poněvadž* pršelo.

Někdy se klade *že*, i když ona určení v hlavní větě nejsou:

už se nehněváš, *že jsem přišla*? (Č.-Chod); podstatná jména rodiče... jsou sice téhož tvaru jako meče..., *ale že značí bytosti mužské životné*, mají shodu náležitou (Ertl).

Dále se klade *že* dosti často tehdy, je-li příčina vyjádřena způsobem vylučovacím:

nepřišel, *bud že (budže) o tom nevěděl, nebo (že) na to zapomněl* || *protože bud...* || *poněvadž bud...*

A za třetí se užívá jen spojky *že* v takovýchto větách:

už je devět hodin, *že spěcháš na vlak?*; copak je tak pozdě, *že už chceš odejít?*

Smysl je: lze se domnívat, že je devět hodin, z tvého spěchu, z toho, že spěcháš?

3. V knižním jazyce se užívá spojky *ježto*:

nepřišel, *ježto byl nemocen; ježto je každý sonet pro sebe uzavřeným celkem*, myslím, že ... (Vrchl.).

4. Zastaralé jsou knižní spojky *an*, *anto*, *anžto* a zájmeno *an*, *ana...*:

ulehčilo se mi, *an jsem byla uspokojena* (Němc.); opakoval (větu »co měl«) několikrát po sobě, *an se mu pamět ztrácela* (Tyl); učinili Vás, *anto tehdáž velká nouze byla*, praporečником (Klicp.); vrtěl hlavou, *anžto tu ještě nikdy cizího člověka nespatrił* (Rais); *ana vrchnost dvory pronajala*, byli úředníci propuštěni (Pittn.); teď ho velmi málo vidí, *an se ve dvoře skoro nic neukazuje* (Svět.).

Viz k tomu v § 461s.

5. Lidový a hovorový odstín má spojka *když*:

když pršelo, tak jsem nepřišel; *když neumíš řemesla*, musíš dělat povřísla (přísl.).

Pravidlem se klade *když* po otázkách s více nebo méně zřetelným smyslem oznamovacím. Na př.:

koho tam mám poslat, *když tu nikdo není* [= nemám tam koho poslat, protože tu nikdo není]; jak ho poznám, *když jsem ho nikdy neviděl* [= nepoznám ho, sotva ho poznám, protože...]; snažil se naslouchati jeho steskům, ale jak se měl soustřediti, *když se mu tvářička Olžina neustále objevovala* (Svob.) [= nemohl se soustředit, poněvadž...].

6. Zvláštní druh příčinných vět se uvozuje zájmenným příslovcem *jak* nebo adjektivním zájmenem *jaký*:

všecek se chvěl, *jak úzko mu bylo* (Rais); ještě se mi kolena třesou, *jak jsem se lekla* (Jir.); byl bych ho poslouchal věčně, *jak mi byla ta slova milá* (Svob.); králevic nemohl s té panny ani očí spustit, *jak byla krásná* (Erb.);

nemohl jsem ani vydržet, *jaká to byla bolest*.

Vyjadřují příčinu z v e l k é m í r y, z mnohosti děje obsaženého ve vedlejší větě. V 1. příkladě: proč se chvěl? — protože mu bylo velmi úzko; v 2.: proč se mi třesou kolena? — protože jsem se velmi lekla; proč jsem nemohl vydržet? — protože to byla velká bolest; atd.

Věty s *jak* jsou od původu c i t o v é, zvolací: *jak mu bylo úzko!* = tak úzko mu bylo!, bylo mu velice úzko; *jak jsem se lekla!* = tak, tolik jsem se lekla!, velmi jsem se lekla; *jaká to byla bolest!* = byla to velká bolest. Sr. v § 445⁴. Ve spojení s jinou větou nabývají povahy vět příčinných, ale ponechávají si odstín mnohosti, velikosti děje (vlastnosti) a vyjadřují proto příčinu z mnohosti svého děje. Tímto odstínem mnohosti se liší od ostatních vět příčinných.

Věty účelové

470. Vyjadřují účel děje hlavní věty.

Ptáme se na ně »za jakým účelem, k jakému účelu?« nebo mnohdy »proč?« jako na věty příčinné. Účel je vlastně příčina dění nebo konání.

1. Klade se v nich zpravidla k o n d i c i o n á l se spojkou *a-*: odejel do lázní, *aby se léčil*; sešli se, *aby se domluvili*; proto vlčka bijí, *aby se starý vtípil* (přísl.).

V knižním jazyce bývá kondicionál bez *a-*:

pobídla, *by sobě ukrojili* (T. Novák.).

2. Zastaralý a lidový je minulý *i n d i k a t i v* s příslovcem *leda* ve významu »jen aby«:

všecko šlo, *leda nestálo* (Němc.) »jen aby nestálo«; bláznům jak se mele, tak se mele, *leda se rumplovalo* (Čelak.); zval, *leda zval* (Rais).

Říkávalo se: *dělá, leda bylo* = jen aby to bylo; *leda bylo* ztratilo větnou povahu, stalo se příslovcem ve významu nedbale, povrchně. Pak bylo k němu přitvořeno adjektivum *ledabylý* a vedle příslovce *ledabylo* vzniklo *ledabyle*.

Věty podmínkové

471. Podmínkové (hypothetické) věty vedlejší vyjadřují podmínku hlavní věty, t. j. okolnost, na které závisí obsah hlavní věty, která umožňuje obsah hlavní věty.

Vedle nich jsou podmínkové věty jiné, *o b s a h o v é*; viz v § 462.

Podle povahy podmínky jsou tyto věty jednak skutečné (reální), jednak neskučné (irreální).

Podmínkové věty skutečné.

1. Vyjadřují podmínku, která skutečně je, nastane, nastala, nebo kterou mluvčí pokládá za skutečnou.

Uvozují se nejčastěji příklonnou spojkou *-li* nebo spojkou *jestliže*:

bude-li pršet, nepříjdu [nepříjdu z a d e š t ě; za jakých okolností?]; *nemáš-li peněz*, do hospody nelez (přísl.) [p ř i n e d o s t a t k u p e n ě z]; *dá-li Bůh*, za měsíc na shledanou!; *je-li ti to obtížné*, zůstaň doma; *jestliže dnes nemůžeš*, přijdi zítra; *bylo-li pěkně*, chodívali jsme na procházku; *bude-li pršet*, nepříjdu.

Hlavní věta bývá též tázací nebo rozkazovací: přijdeš, *bude-li hezky?*; co budeš dělat, *bude-li pršet?*; stavte domek, *nemáte-li peněz* (Svob.).

O intonaci viz v § 140⁵. Otazník se klade na konec souvětí.

Částice *-li* se zpravidla přiklání k určitému slovesu (viz výše), ve jmenné větě pak k tomu jménu, které je nositelem větné platnosti (přijdi, *možno-li*, brzo). Viz ve větách tázacích (§ 466).

Spojka *jestliže* se zpravidla neklade ve větách s *je* a většinou ne ve větách s tvary *jsem, jsi, jsme, jste, jsou*. O jejím vzniku viz v § 501³.

Svým původem jsou podmínkové věty t á z a c í: *bude-li pršet*, nepřijdu = bude (bude-li) pršet?; (pak) nepřijdu. Původně se kladlo *-li* též v otázkách samostatných, v těch časem zaniklo, ale udrželo v otázkách závislých se smyslem podmínkovým, a to jako znak tohoto smyslu.

2. Podmínková věta, která je k předcházející v poměru odporovacím, uvozuje se spojkou *pakli* nebo *pakliže*:

Jestliže poznáš, kterou (dívku) jsi včera vyvolil, bude tvá; *pakli nepoznáš*, přijdeš o hlavu (Erb.). — *Je-li jasno*, záhy vstávej, *pakli mračno*, déle spávej (přísl.).

Má-li věta s *pakli* (*že*) totéž sloveso jako předešlá věta podmínková, klade se někdy místo něho jen záporka *ne* nebo *nikoli*, archais-ticky *nic*: *Jestliže poznáš...*; *pakli ne...*

3. Lidový a hovorový odstín má spojka *když* a *jak*:

snadno být štedrý, *když je z čeho* (přísl.); *když pustíš z ruky kámen*, jistě padne (Vrchl.); *když se ti nelíbí*, proč s ním chodíš?;

začala jí hroziti, že jí chlapečka zadrhne, *jak jí nepoví*, co viděla (Němc.); *jak mého jména neuhádneš*, budeš mou ženou (Erb.).

Užívání spojky *když* má tu příčinu, že časový smysl přechází někdy v podmínkový; na př.: *když ptáčka lapají*, pěkně mu zpívají = v té době, kdy ptáčka lapají [kdy?] || za těch okolností, že ptáčka lapají [podmínka].

Spojky *jak*, vzniklé z platnosti příslovečné (= jakým způsobem), užívá se proto, že věty s ní jsou od původu citové otázky: *jak to neuhádneš*, prohráš = původně: jak (jakže) neuhádneš to? (pak prohráš). Viz v 1.

4. Pravidlem se klade *když* s *i* po záporné hlavní větě s *ani* tenkrát, jestliže se podmínka v y t ý k á, z d ů r a z ň u j e. Na př.:

přijdu, *i když bude pršet* [= přijdu i tenkrát, bude-li pršet]; Pán Bůh rozdává, *i když nemá komu* (přísl.); udělej to, *i když tě o to nepožádá*; nepřijdu, *ani když bude pěkně*.

Věty s *i když* se neprávem vykládají za p ř í p u s t k o v é. Mylnost tohoto pojetí plyne dobře z té okolnosti, že místo *i když* nelze bez porušení smyslu položití vždy *ačkoli*, nejčastější přípustkovou spojkou; místo *•přijdu, i když bude pršet•* nelze říci *•... ačkoli bude pršet•*.

Někdy se lze vyjádřiti tak i onak, ale s d v o j í m s m y s l e m: přišel, *i když pršelo* = i tehdy, jestliže pršelo, i za deště || přišel, *ačkoli pršelo* = přes to, že pršelo. Přípustkové věty vyslovují nepřímou, že za okolností vyjádřených vedlejší větou hlavní věta zpravidla n e p l a t í = prší-li, obvyčejně nepříjde (§ 473).

Vedlejší věty s *i když* však prostě vyjadřují, že hlavní věta platí i za té podmínky, kterou vyslovují. Netkví v nich odstín o p a k u.

Vedle *i když* klade se ve větách s vytýkanou podmínkou *i kdybych...*:

přijdu, *i kdyby pršelo*; udělej to, *i kdyby tě o to nepožádal*.

Nejsou podmínkové věty s *jen když* (§ 445e).

5. Silně zastaralá je spojka *ač, ačli*:

zdi pevné budou tvojí záštitou, *ač budeš chotí mou* (Erb.) = budeš-li...; *ač ke mně vyjít chcete*, žádám vás... (Čelak.).

6. Skutečná podmínka, kterou mluvčí pokládá skoro za vyloučenou, jen z a m o ž n o u, skoro za neskutečnou, vyjadřuje se buď tak jako jiná podmínka skutečná, nebo se v ní častěji klade přítomný (budoucí) kondicionál s *kdy-*:

Lžeš-li, tedy tak lži, abys sám myslil, že je pravda (přísl.) [nemáš lhát, nelžeš zpravidla, ale kdybys lhal, chtěl lhát]. — Zítra bude hezky, tak na shledanou! *Kdyby však pršelo*, nepřijdu. — *Kdybych s ní chtěl mluvit*, uteče (Němc.). — *Kdybyste šel kolem*, také nás ponavštivte (Rais) || *Půjďte-li...* — *Kdyby vás něco trápilo*, ať to nenosíte v sobě (tam.). — *Kdybys něco potřeboval*, řekni mi [říkáš, že nepotřebuješ, že nebudeš potřebovat, ale je přece možné, že budeš potřebovat].

Kondicionál se někdy klade i ve větě h l a v n í:

kdyby pršelo, nepřišel bych; *kdybych nemohl přijít, vzkázal bych ti*.

7. Podmínka vyjádřená podmínkovou větou skutečnou je n e p ř í m o více nebo méně zřetelná p ř í č i n a toho, co vyslovuje hlavní věta. Na př.: *přijdu, bude-li hezky*; můj příchod je závislý na hezkém počasí, hezké počasí umožní můj příchod, bude nepřímou příčinou mého příchodu. Nebo: *snadno je být štedrý, když je z čeho*; štedrost je možná při dostatku, při hojnosti, dostatek, hojnost je nepřímou příčinou štedrosti.

Touž mluvnickou podobu jako věty podmínkové mívají zhusta i věty jiné, zejména omezovací (§ 474), a počítají se obyčejně k podmínkovým. To by samo o sobě nevadilo, ale bylo by třeba slovo podmínka chápat ve smyslu mnohem širším, nejen jako nepřímou příčinu věty hlavní. Protože však má slovo podmínka již svůj ustálený význam, doporučuji se tyto věty oddělit od podmínkových jako druh zvláštní, vyjadřující rozmanité o k o l n o s t i, za kterých platí věta hlavní.

Podmínkové věty neskutečné.

472. 1. Vyjadřují podmínku neskutečnou, jen myšlenou, předpokládanou. Na př.: *kdybych měl peníze*, jel bych do ciziny; ve skutečnosti peníze nemám, proto do ciziny nepojedu.

2. Klade se v nich nejčastěji kondicionál s *kdy-*, a to přítomný (budoucí) nebo minulý podle toho, do kterého času podmínka spadá. Na př.:

kdyby mohl, jistě by přišel [= *kdyby mohl teď*, nyní]; *kdyby se to otec dověděl*, hněval by se na tebe [*kdyby se to dověděl v budoucnosti*]; *kdyby uměl blázen mlčet*, při mudrcích by mohl seděti (přísl.); *kdybych štětcem mistrně vládnouti znala*, oslavila bych tě, milá babičko (Němc.);

kdybych byl měl peníze, byl bych jel do ciziny; *kdybych ho nebyl zachytil*, byl by upadl; *kdybych to byl věděl*, byl bych ho navštívil.

Hlavní věta bývá též tázací:

koupil bys to, *kdybys měl peníze?*; co bys říkal, *kdybychom ti ukázali mrtvého člověka?* (Vanč.); *byl bys to chtěl*, *kdybych ti to byl nabídl?*

O intonaci viz v § 140⁵.

V starém jazyce se užívalo též kondicionálu bez *kdy-*; sr. archaisticky v přísloví: *by kuň o své síle věděl*, nikdo by na něm neoseděl.

3. Zřídka se klade kondicionál s *když*, mající lidový a hovorový odstín:

udělali byste dobrý skutek, *když byste těm lidem pomohli* (Němc.).

4. V citových podmínkových souvětích se klade lidově a hovorově zabarvený kondicionál s *a-*:

abych to udělal já, to by bylo křiku! [= *kdybych to udělal já*]; *kampak by člověk přišel, aby při každém malém stonku* (= zastenání, onemocnění) *měl doktora* (Němc.).

5. Lidově a hovorově se vyjadřuje minulé podmínka též spojkou *jak* s i n d i k a t i v e m:

jak jsem měl peníze, tak jsem to koupil = *kdybych byl měl peníze*, byl bych to koupil; *jak neuhnul*, tak ho to zabilo.

6. V podmínkových souvětích 1.—4. má kondicionál většinou i věta hlavní. Jednak protože je oznamovací a obsahuje přání, touhu, úmysl: *kdybych měl peníze, koupil bych to* [= při předpokladu, že bych měl peníze, mám přání, úmysl to koupiti; peníze jsou podmínkou přání, úmyslu koupiti to]. Viz podobné samostatné věty *jedl bych, pil bych...* v § 440₂.

Jednak proto, že je obsahem podmínková: *kdybych tě nebyl zachytil, byl bys upadl*.

Podmínkové jsou pak obě věty. Rozdíl mezi nimi jen ten, že je hlavní věta (*byl bys upadl*) v podstatě oznamovací, jejíž platnost závisí na nějaké podmínce (viz v § 444). Věta vedlejší pak je doplňovací, výslovně vyjadřuje tuto podmínku věty hlavní.

Takové hlavní věty podmínkové se vyskytují jako samostatné nebo v souvětí souřadném. Na př.: Co se stalo? *Málem by byl upadl*. — O něco jsem klopýtl a *málem bych byl upadl*. Podmínka není v nich vyjádřena, jen se rozumí ze souvislosti; viz v § 444. Tato větná podoba zůstává ve spojení s vedlejší větou, která podmínku výslovně vyjadřuje.

Řidčeji se klade v hlavní větě **indikativ**:

kdybych měl peníze, koupím to = *koupil bych to*; *kdybych ho nebyl zachytil, jistě upadl*.

Je to výrazový prostředek lidový a hovorový.

Podobná souvětí s *ale* jsou **souřadná**: *byl bych to udělal, ale neměl jsem peníze*. Viz v § 452₄.

Souřadná jsou též souvětí s **infinitivem**: *já mít peníze, koupil jsem to* || *koupil bych to...*, viz v § 457.

7. Ve větách s podmínkou **vytýkanou**, zdůrazňovanou, klade se *i*, po záporné větě hlavní *ani*:

byl bych přišel, i kdyby bylo pršelo = *i tenkrát, za té podmínky, že by bylo pršelo*; *neprosil bych, ani kdybych měl hladovět* = *ani tenkrát, kdybych...*

Patří sem i souvětí s hlavní větou **indikativní**:

což je to platné (= co by to bylo platné), *kdyby i nakrásně v městečku lékárna byla?* (Němc.) [místo běžného: *i kdyby...*]; s tím se shledáš a *kdybys byl jen jeden na světě* (Hol.) [*a kdy-* neobvykle místo *i kdy-*].

Tyto podmínkové věty se neprávem pokládají za *přípustkové*, jak viděti z toho, že v nich nelze položití spojku *ačkoli*; viz o větách s *i když* ve 4. odst. předešl. §.

8. Archaisticky se klade ve větách s vytykanou podmínkou kondicionál sám nebo s příklonným *-t'*:

by slavík jak krásně zpíval, přece vrabce nenaučí (přísl.) = i kdyby...; co platno (= nic není platno), *bych sto let králem byl* (Hál.); *byť sova pod nebem létala*, sokolem nebude (přísl.); *byť hrom však bil* (Ner.) = i kdyby hrom bil; s každým, *byť byl* sebe opovrženější, smýšlel bratrsky (Herb.).

V knižním jazyce se vyskytuje *n e s p r á v n ě* kondicionál s *byť*: *byť by sova pod nebem létala...*; neuvěřím tomu, *byť by to byla pravda*.

Je to následkem chybného pojetí, že je *byť* spojka.

Věty přípustkové

473. 1. Věty přípustkové (koncesivní) vyslovují přípustku, t. j. okolnost, za které zpravidla to, co vyjadřuje hlavní věta, nenastane, za které nastává zpravidla opak. Na př.: *přišel, ačkoli pršelo*; obvykle za deště nechodí, *přišel z a n e o b v y k l ý c h o k o l n o s t í*, *přes to, že pršelo*.

Jinak lze říci: přípustkové souvětí vyjadřuje *p o p ř e n í* podmínkového souvětí co do kladu a záporu v hlavní větě opačného. Souvětí *«přišel, ačkoli pršelo»* popírá myšlenku: *pršelo-li, nepřišel* (*prší-li, nepříjde*). Opačně souvětí *nepřišel, ačkoli nepršelo* popírá myšlenku: *přišel, jestliže nepršelo*.

2. Přípustkové věty se uvozují velmi často spojkou *ačkoli* nebo její knižní podobou *ač*:

je nespokojen, *ačkoli (ač) se mu daří dobře*; nejde, *ačkoli je už osm hodin*; *přišel, ačkoli pršelo*; říkali mu Horák, *ač se jmenoval Líska* (Hál.); *nepřišel, ačkoli slíbil*; — kouří, *ačkoli by neměl (kouřit)*; nechce s námi jít, *ačkoli by mohl*.

Klade se v nich buď *i n d i k a t i v* nebo *k o n d i c i o n á l* podle povahy přípustky.

Tu poznáváme nejlépe tehdy, převedeme-li si ji na větu oznamovací s *že* a vložíme-li do druhé věty výraz *přes to*: *přišel, ačkoli pršelo* = *přes to, že pršelo* || *kouří, ačkoli by neměl* = *kouří přes to, že by neměl*.

Nebo tehdy, změníme-li přípustkové souvětí v souřadné odporovací: *pršelo a přece, ale přišel || neměl by kouřit, ale kouří.*

Tak je tomu i v přípustkových větách s jinými spojkami; viz dále.

3. Hojně se kladou v přípustkových větách spojky *třeba, třebas, třebaže*:

je zkušený, třeba (třebas, třebaže) je mlád; třeba mu hlava třeštila, oddýchl si (Vrba); paměť měl výbornou, třebaže byl již muž vysokého věku (Jir.); líp se žije, třeba lidé nařikají na mizerii (Vrba); — udělám to, třebaže nemusím || třeba bych nemusil.

V posledním případě se klade *indikativ* nebo *kondicionál* proto, že oba způsoby jsou možné v přípustkové větě proměněné v hlavní: *nemusím to dělat a přece to udělám || nemusil bych to dělat...* [věta podmínková = nemusil bych to dělat, kdybych nechtěl].

V souvětí »*je zkušený, třeba je mlád*« byl by *kondicionál* (*třebas by byl mlád*) *n e s p r á v n ý*, protože by byl v souvětí odporovacím *indikativ*: *je mlád, ale přes to je zkušený.*

4. V knižním jazyce bývá spojka *jakkoli* nebo její zastaralá podoba *jakkoliv, jakkolivěk*:

moudrý, jakkoli mírný je, není titěrný (přísl.); jakkoli s důvěrou škapulíř k srdci tiskla, ono nepřestalo přece jen nepokojně tlouci (Němc.); plukovníkovo bláznovství, jakkoli bylo střiženo poněkud starosvětsky, mělo krev, mělo jiskru (Vanč.).

Lidové a hovorové je dosti časté příbuzné *jak*:

jak je starý, tak je hloupý (přísl.); to jsou, jak jich neznám, bystré hlavy (Jir.); avšak jak snažně rodiče prosil, ti ho přece na lov pustiti nechtěli (Němc.); to já lidi ještě poznám, jak jsem stará (Šim.).

Od původu jsou to citové věty oznamovací: *jak je starý!* = tak starý je! (a přece je hloupý); viz v § 445₄.

5. Zřídka a zastarale se vyskytuje příklonná částice *-li* nebo lidová spojka *jestli*:

byl-li Věstník do všech domácích záležitostí paní Dolanské zasvěcen, o její tajné smlouvě s Viktorem neměl přece ani zdání (Sab.) [= ačkoli byl zasvěcen]; jestli Sandová mnoho milovala, více zápasila s láskou i se životem (Podlip.); sloužila-li města králi jako svému pánu, neměla vždy jednotného pochopení pro jeho cíle (Vojt.).

6. Knižně se dosti zřídka užívá kondicionálu s příklonným *-t'*:
hledím ti v oči, *byť světu se rouhaly*, hladím ti ruce, *byť hadi z nich šlehal* (Ner.); mají nedůvěru proti každému cizinci, *byť s nimi smýšlel nejpoctivěji* (Hol.); přece říci nemohu, *byť sníl šedin vlas mi obetkával*: žil jsem dost (Vrchl.); nemohl žádný muž své ženě věřiti, *a byť byla i svatá* (Olbr.) [s neobvyklým *a*].

Neústrojně se *byť* pokládá za spojku a klade se po ní buď kondicionál nebo indikativ: vyhovuje to, *byť by to mělo některé nedostatky* || *byť to má některé nedostatky*.

Se zřením k ostatním typům přípustkových vět je v těchto případech vůbec kondicionál neústrojný, poněvadž podle smyslu do nich nepatří: vyhovuje to, *byť to mělo některé nedostatky* = *má to některé nedostatky* a přece to vyhovuje. Viz v 3.

Věty omezovací

474. Vyjadřují okolnosti, které omezují platnost hlavní věty. Podle povahy omezení lze rozlišovati omezovací věty v užším smyslu neboli opakově omezovací, věty zřetelové, výjimečné a odporovací.

1. Opakově omezovací věty.

1. Vyjadřují takové omezení platnosti hlavní věty, z kterého nepřímoplyne, že platí její opak, nastane-li opak toho, co vyslovuje věta vedlejší. Na př.: *přijdu, ačli nebude pršet* [věta »přijdu« platí s tím omezením, že nebude pršet; nepřímop = *nepřijdu, bude-li pršet*].

Tyto omezovací věty jsou blízké podmínkovým, ale podmínkové nejsou, protože je jejich podmínkový smysl jen nepřímý, odvozený. Jejich vlastní prvotní smysl je ten, že omezují platnost hlavní věty.

2. Uvozují se dosti často spojkou *ačli*, řidčeji spojkami *ač jestliže*, spojkou *ač* a částicí *-li*, dále dosti často příklonnou částicí *-li* nebo spojkou *jestliže*, zřídka její lidovou a hovorovou podobou *jestli* a konečně zřídka spojkami *ač jestli*. Mají tedy z části touž podobu jako věty podmínkové. Na př.:

přijdu, ačli (ač jestliže) nebude pršet || *ač nebude-li pršet*; to byla její slabá stránka, *ač sluší-li to slabostí nazvat* (Jir.) [byla to její slabá stránka s tím omezením, že to lze nazvati slabostí; nelze-li to nazvat slabostí, nebyla to její slabá stránka, nelze dobře mluvit o její slabé

stránce]; mladé srdce brzy se tiší, *ačli se smělo ozvati vůbec* (Rais) [lze říci, že se brzo tiší, s tím omezením, že se smí ozvat vůbec]; zdá se to divné, *ačli je to vůbec pravda*; loď neodjede dříve než o osmé hodině, *ač jestli odjede vůbec* (R. Svob.);

přítel XY bydlí, *nemýlím-li se*, v Nerudově ulici [říkám, že bydlí v Nerudově ulici s tím omezením, s tou výhradou, že se nemýlím; mýlím-li se, nebydlí v Nerudově ulici]; *nemá-li která ves kostela*, má alespoň kapličku (Jir.) [to, že má ves aspoň kapličku, platí s tím omezením, že nemá kostel]; oba články byly vytištěny, *pamatuji-li se dobře*, jak jsem je napsal (Zub.); bylo by to zajímavé, *je-li to vůbec pravda*; *nedostal-li nic jiného*, kousek chleba přec se mu vždy udělilo (Kul.);

babička vzbudila, *jestli už nevstaly*, služky (Němc.) [vstaly-li už, nebudila je]; *jestli jsem se na ně (na dívky) díval*, díval jsem se proto, že... (tamt.); *jestli jí (básni) něco schází*, je to smírný akkord (Vrchl.).

3. Dále se opakově omezovací věty uvozují spojkou *jen když*:

přijdu, *jen když nebude pršet* || *jen když bude hezky*; vezmu tě s sebou, *jen když ti dovolí otec*.

Je-li omezení vyjádřeno v hlavní větě výrazy *jen tehdy*, *jen tenkrát* ap., klade se ve vedlejší větě obyčejně *-li*, *jestliže*:

přijdu jen tenkrát, *nebude-li pršet* (*jestliže nebude pršet*) || *bude-li hezky*.

V souvětí *vezmu tě jen s tou podmínkou, že ti dovolí otec* není věta se že podmínková, nýbrž obsahová, a to oznamovací, neboť vyjadřuje obsah slova *podmínka*. Viz v § 461. Omezovací význam je vyjádřen ve větě hlavní spojením *jen s tou podmínkou*.

2. Věty zřetelové.

475. 1. Vyslovují, že hlavní věta platí se zřením k nějaké okolnosti, že se platnost hlavní věty vztahuje jen na nějakou okolnost. Na př.: *co se týče mluvnické stránky*, je to rčení správné = rčení je správné se zřením k mluvnické stránce, co do mluvnické stránky.

2. Uvozují se různými spojkami, jak vysvitne z následujících příkladů:

co se týče (knižně zastar. *co se tkne*) *mne samého*, jsem spokojen; takové drahoty, *co já pamatuji*, v tomhle kraji ještě nebylo (Třebíz.) [říkám, že taková drahota nebyla, se zřením k tomu, co sám pamatuji, k své vlastní zkušenosti]; jest učený muž, *jen co je pravda* (Stroupež.) [lze říci, že je učený, se zřetelem k pravdě, podle pravdy];

tuhle to by nebožtíka dědečka, *jak jsem ho znal*, trápilo nejvíce (Rais) [domnívám se, že by ho to trápilo, hledíc k mé znalosti jeho]; neřekl jsem to, *jak je || jako že je Bůh nade mnou* [tvrdím, že jsem to neřekl, se zřením k tomu, jsa] si vědom toho, že je nade mnou Bůh];

pokud jde (běží) o mluvnickou stránku, je to správné; *pokud vím*, ještě se nevrátil; *pokud se pamatuji*, bylo to v úterý; ta lípa tu stojí, *pokud má paměť sahá*, aspoň padesát let; *pokud šlo o úklid*, byla tu stará posluhovačka (Mah.); Kollár ovládal jazyk se vzácným mistrovstvím, *pokud se látky a obsahu týče* (Vrchl.); šel s ním radě mu lékařsky, *pokud se jídla, pití i oděvu týkalo* (Jir).

3. Zřetelové jsou věty s *abych...*:

abych pravdu řekl, nic se mu nedivím (Rais) [= se zřením k pravdě, mám-li říci pravdu].

Týž smysl mají věty s *mám-li...*: *mám-li říci pravdu*, nelíbí se mi to. Jsou to od původu o t á z k y: mám říci pravdu? — nelíbí se mi to.

4. V knižním jazyce novějším se s oblibou klade příklonné *-li* nebo spojka *jestliže*, v lidové a hovorové podobě *jestli*:

říká-li se někde na Moravě a v Slezsku »dyž je málo kdy« místo »když je málo času«, je to nepůvodní provincialismus (Zub.) [je to provincialismus se zřením k tomu, že se to říká někde na Moravě a ve Slezsku]; *byly-li* v prvním vydání (brusu) výstrahy před nesprávnými výrazy celkem řídké, setkáváme se s nimi v druhém vydání mnohem častěji (Ertl); *byly-li* »Večerní písně« Hálkovy knihou naivního sebezbožnění, bylo Nerůdovo »Hřbitovní kvítí« katechismem sebeobžaloby (Novák); *bylo-li* již dříve panu Tadeáši horko, zdálo se mu nyní, že je v pekelné výhni (Herrm.); *byly-li* oči strážníkovy před chvílí přísný, byly nyní děsný (Mršt.); *jestliže se řeklo*,

že Hálek vzal včele heineovské žihadlo, můžeme říci opět o Nerudovi, že jí vzal všecko (Vrchl.); *jestli umění klasické bylo výběrové*, je moderní umění obráceno předem k tomu, aby... (Šal.).

Všecky věty mimo první mají smysl o d p o r o v a c í: *kdežto* v prvním vydání byly výstrahy celkem řídké, setkáváme se s nimi...; *kdežto* klasické umění bylo výběrové, je moderní umění...; atp. Podle toho lze je řaditi k odporovacím (§ 476). Odporovací smysl je však d r u h o t n ý a prvotní, základní platnost je z ř e t e l o v á: o druhém vydání brusů praví Ertl, že jsou v něm výstrahy častější, se zřetelním k vydání prvnímu; o Nerudově Hřbitovním kvítí praví Novák, že je katechismem sebeobžaloby, se zřetelem k Hálkovým Večerním písním; atp. Odtud plyne i stejná mluvnická podoba s jinými omezovacími větami.

Je tu arciť možné různé individuální pojetí, takže odporovací smysl někdy u mluvčího převládá nad zřetelovým.

3. Věty výjimkové.

476. 1. Věty výjimkové (exceptivní) vyjadřují výjimku z platnosti věty hlavní, okolnost, za které věta hlavní neplatí. Na př.: *nepůjdu, leda byste mne vyhnali* (Zey.). Platnost věty »nepůjdu« je omezena tím případem, že mne vyženete.

2. Uvozují se spojkami *leč*, *leda* a *ledaže*, *leč že*, *než že*, *leda když*, *leč když*:

nepustím tě, leč mi odpovíš (Majer.); *nepustím tě, leč mi požehnáš* (biblic.); není možná jich (pytláků) dostihnout, *leč bych jim trochu broků do těla vehnal* (Němc.); už se Uhrům bohdá ubráníme, *leč by nás hladem vyleželi* (Jir.);

nikoho mně tam nepouštěj, leda by přišel někdo z úřadu (Ner.); tam není strachu, *leda by se jim voda do chléva dostala* (Němc.); mezi lidmi nechodil, *ledaže jednou za čas klusával do městečka* (Rais); pije jen vodu, *ledaže si do ní kápne vína* (Němc.); mlčky stálo dozrávající obilí, *ledaže v klasech chvílemi zašustilo* (Rais); odpoledne měl posud prázdno, *ledaže by byl někdo náhle se roznemohl v městě* (Svob.); nedostalo se mu jiné odpovědi, *leč že jej inženýr očima změřil od hlavy k patě* (Č.-Chod) || *než že*; nic ji nepřekvapilo a nevzrušilo, *leč když na její slabá ramena bylo nakládáno nové břímě* (Sum.).

V živém jazyce jsou běžné věty s *leda*, *ledaže* a *leda když*, ostatní věty pak jsou knižní.

3. Výjimkové věty jsou v podstatě p o d m í n k o v é. Klade se v nich indikativ nebo kondicionál podle povahy podmínky.

Sr. výše: nepustím tě, *leč mi odpovíš* = pustím tě jen tehdy, *odpovíš-li mi* [podmínka skutečná] || nikoho nepouštěj, *leda by přišel někdo z úřadu* = pust jen tehdy někoho, *kdyby přišel z úřadu* [podmínka neskutečná nebo jen možná].

Je-li hlavní věta záporná a vedlejší kladná, má výjimkové souvětí v podstatě týž smysl jako podmínkové souvětí kladné:

nepustím tě, leč mi odpovíš = *pustím tě (jen tenkrát), odpovíš-li mi*.

Jsou-li obě věty kladné, má výjimkové souvětí smysl podmínkového souvětí s hlavní větou zápornou:

ubráníme se jim, leč by nás hladem vyleželi = *neubráníme se jim, vyleží-li nás hladem*.

Výjimková věta je podmínka o d p o r u j í c í větě hlavní.

4. Některé výjimkové věty jsou v podstatě o z n a m o v a c í.

Sr. výše: mezi lidi nechodil, *ledaže jednou za čas klusával...* = *jen jednou za čas klusával*; podobně: pije vodu, *ledaže si do ní kápne vína* = *jen si do ní kápne vína*; nedostalo se mu jiné odpovědi, *lečže jej změřil...* = *jen jej změřil...*

5. Řídké jsou výjimkové věty č a s o v é:

já bych tu nechtěla být, leda co růže kvetou (Němc.) = *leda v té době, co (kdy) kvetou růže*.

Běžnější by bylo *leda když kvetou růže*.

A věty p ř a c í; na př.:

víme, že si nepřeješ nic jiného, leč abys nás z nesvobody zas vyvedla (Olbr.).

Obojí mají mimo *leč* podobu vět časových a pracích.

4. Věty odporovací.

477. 1. Vyjadřují okolnost, která odporuje větě hlavní, na př.:
vím o tom, jenže jsem na to zapomněl = avšak zapomněl jsem na to.

2. Odporovací věty se uvozují spojkami *jenže, jenomže*, o m e - z u j í - l i obsah druhé věty (§ 452). Na př.:

každá nemoc má svůj lék, jenže ho lidé vždy nevědí (přísl.) [= má sice svůj lék, ale lidé ho...]; druhý kmotr byl též tak ustrojen jako pan otec, *jenže dlouhý kabát byl zelený* (Němc.); každý nese svůj

křížek, *jenomže každý pod ním neklesá* (tamt.); je to pěkné, *jenomže to stojí mnoho peněz*.

Věty se samým *jen* jsou *s o u ř a d n é*: vím o tom, *jen jsem na to zapomněl*; *jen* má úkon příslovce = pouze.

3. V knižním jazyce se vyskytují odporovací věty uvozené spojkou *kdežto*, zřídka a zastarale *kdež* nebo *kde*:

kdežto hoši studovali filosofii, já šel na práva (Rais); někteří říkají, že se tam má přidat dřevěného uhlí, *kdežto jiní to popírají* (Čap.); on je spokojen, *kdežto já bych si přál více*;

byl jsem s trestem hotov, *kdež moji kolegové v šatlavě svátky strávit musili* (Ner.); tím větší láskou srdce hárá k tobě, že tak jsi chudá, *kde koruna tvým sestrám svítí zlatá* (Čech).

Tyto odporovací věty dílem *o m e z u j í* věty druhé, dílem vyslovují jejich *o p a k* (§ 452).

Sr. jejich smysl vyjádřený *s o u ř a d n ě*: já šel na práva, ale hoši studovali...; někteří říkají, že..., avšak jiní to popírají; on je spokojen, já však bych si přál více; byl jsem s trestem hotov, ale moji...

Proti souřadným odporovacím větám mohou se tyto podřadné klásti nejen za věty, kterým odporují, nýbrž i *p ř e d n ě*; viz 1. příklad.

4. Odporovací smysl mívají věty v podstatě *z ř e t e l o v é*; viz v § 475.

5. *N e ú s t r o j n ě* se užívá v odporovací platnosti časové spojky *zatím co*, ojediněle v podobě *co*:

on je spokojen, *zatím co já bych si přál více*; nyní jsem byl člověkem, *co dříve jsem byl karikaturou sama sebe* (z písemn.).

Věty srovnávací

478. Doplnují obsah hlavní věty srovnáním s něčím ve smyslu příslovečném.

1. Patří sem předně věty odpovídající na otázku »jaký..., jak« a vyjadřující srovnávací určení přísudku nebo přísudkového jména hlavní věty. Klade se v nich

a) příslovce *jako*, *jak*, zřídka *co* a *k o n d i c i o n á l*:

bylo mu, *jako by stál na jehlách* (Vrba) [jak mu bylo?]; děti stály

jako by je přimrazil (Němc.); král zůstal, *jako by mu byl meč do prsou vrazil* (Erb.); lůka byla, *jako by je vypálil* (tamt.); jsem jako bych se byl znova narodil; mlčí, *jako by mu ústa zašil* (přisl.); náhle však ustal, *jak by uřal* (Č.-Chod); pamatuji se (na to) tak živě, *jako by bylo dnes* (Vrba);

tak blízko k němu přijel, *co by třikráte z luku vystřelil* (Erb.); —

b) řidčeji *jako* se spojkou *když* a i n d i k a t i v:

přestalo to, *jako když utne*; bylo mu, *jako když stojí na jehlách* ap.

2. Dále sem patří případy, kde je v hlavní větě k o m p a r a t i v; vedlejší věta má spojku *než*, *nežli* s indikativem nebo s kondicionálem:

je to lepší (horší), *než (nežli) jsem čekal (myslil...)* = je to lepší nad mé očekávání [srovnávám jakost něčeho se svým očekáváním]; dokončil jsem to dřív, *než jsem předpokládal*; víc má Bůh, *nežli rozdal* (přisl.);

udělal jsi lépe (tím, že ses vrátil), *než kdybys tam byl zůstal*; je to příjemnější, *než kdyby stále pršelo*;

Kondicionál je zde proto, že vyjadřuje srovnání jako neskutečnou podmínku.

než bych mohl, raději zůstanu doma [srovnávám dvě možnosti, zůstat doma a zmoknouti, a soudím, že zůstat doma je lepší nad zmoknutí]; spíš ta chatrč nade mnou se shroutí, *než bych postoupil z ní třísky jedné* (Čech); co by se nám mohlo stát horšího, *než abychom musili pohostiti kornetu jezdců!* (Třebíz.) [běžně by se řeklo: *než že bychom...*]; spíš se chlubila, *než aby se doopravdy durdila* (Mrš.) [|| *než se durdila*].

K o n d i c i o n á l je tu proto, že jsou to původně samostatné citové otázky; na př.: *abychom || že bychom musili pohostiti kornetu jezdců?* Viz v § 446s.

3. O srovnávacích větách tvořících souvětí souřadné viz v § 502s.

4. Některé věty vyjadřují srovnání ve smyslu s h o d y, t o - t o ž n o s t i; uvozují se příslovcem *jak*. Na př.:

jak víš, byl jsem tenkrát nemocen [obsah hlavní věty se shoduje s tím, co víš]; *jak jsem již řekl (připomněl...)*, je to pravda [že je to pravda, shoduje se s mým dřívějším výrokem]; hrob jediný, *jak víte*, oba jímá (Čech); Jiříčkovi neboli Jurkovi, *jak mu na dědině říkali*,

bylo na jedenáctý rok (Herb.); *jak se mi zdá, jak pozoruji*, je už pozdě.

Bývají tu i věty jmenné: *jak řečeno, připomenuto...*; můj jazyk je, *jak známo, vybíravý* (Ner.).

Věty přísudkově určovací

479. 1. Určují blíže přísudek věty hlavní nebo vedlejší věty řídící, vyjadřují průvodnou okolnost, za které nastane to, co vyslovuje přísudek věty hlavní nebo vedlejší věty řídící. Klade se v nich podřadná spojka *aniž*. Na př.: odešel, *aniž se rozloučil* = odešel bez rozloučení, nerozloučiv se.

Mají takový smysl jako mluvnický souřadné věty s *a ne*, *a ani ne*: odešel, *aniž se rozloučil* = odešel a nerozloučil se, a ani se nerozloučil;

vůle, která by myšlenky řídila, *aniž je omezovala* [výpustkou místo: *aniž by je omezovala*, neboť *by* se rozumí z předešlé věty] = která by řídila a neomezovala je [výpustkou místo: *a která by je neomezovala*].

Podle toho mají tyto věty buď *indikativ* nebo řidčeji *kondicionál*.

Jiné příklady:

přišel, *aniž se ohlásil* [= a neohlásil se; přišel bez ohlášení]; komtesa přijela skoro až k nim, *aniž ji byli slyšeli* (Němc.); obě básně otevřely básníkovi rázem cestu na prkna divadelní, *aniž se o to sám přičinil* (Vrchl.) [= bez vlastního přičinění]; šla spat, *aniž povečeřela* (Šrám.) [= šla spat bez večeře]; to vše dělají, *aniž vědí proč* (Olbr.); byl přesvědčen, *aniž to zkusil*, že... (Mah.);

kdybych to byl věděl, byl bych přišel, *aniž bych se byl ohlásil* [= a nebyl bych se (ani) ohlásil]; nesluší se, abys tam šel, *aniž bys byl pozván* [= abys tam šel a nebyl pozván].

Nesprávně se klade po *aniž*

a) často kondicionál místo indikativu: odešel, *aniž by se (byl) rozloučil*; přišel, *aniž by se (byl) ohlásil*; —

b) minulý indikativ místo kondicionálu: lidé by se mohli stěhovat z jednoho bytu do druhého, *aniž to zpozorovali* [= a ani by to nezpozorovali]; —

c) minulý indikativ místo přítomného indikativu: soutěže jsou pro projektanty příliš nákladné, *aniž jim zaručovaly možnost*, že dostanou zpět aspoň to, co na ně vynaložili [= a nezaručují ani možnost].

V případě c) chtěl pisatel původně užítí kondicionálu (*aniž by zaručovaly*), vzpomněl si, že by byl nesprávný, a změnil jej na indikativ, ale mechanicky, vynecháním opisného *by*.

V případě b) vznikl minulý indikativ z kondicionálu rovněž vynecháním opisného *by*, jenže se pisatel neprávem domníval, že by byl kondicionál chybný.

Někdy jde snad o nesprávné napodobení případů s výpustkou opisného *by*: vůle, která by myšlenky řídila, *aniž by je omezovala* || *aniž je omezovala*, viz výše. V uvedené větě »aniž by to zpozorovali« nelze však *by* vynechat, protože je v předešlé větě kondicionál nestejný: lidé *by se mohli stěhovat*, t. j. kondicionál pomocného slovesa *moci*, nikoli slovesa významového.

2. V novějším knižním jazyce se s oblibou užívá vět s *aniž*, kladených před větu hlavní nebo vedlejší řídící. Na př.:

aniž chci koho poučovat, připomínám, že to není správné; *aniž by bylo třeba*, abych ti o tom něco řekl, pochopila bys vše (v překladu).

Neprávem se tento způsob jejich kladení považuje za nečeský, vzniklý napodobením něm. vět s *ohne dass* a franc. se *sans que*.

Je pravda, že tyto věty nelze v začátkovém postavení převést na souřadné s *a ne*: a nechci nikoho poučovat; a nebylo by třeba. Je to však dobře možné v postavení za větou hlavní nebo za vedlejší řídící: pochopila bys vše, *aniž by bylo třeba*, abych... = a nebylo by třeba, abych... Možnost převedení na větu s *a ne* je pouze kritérium, zda je věta s *aniž* v podstatě správná, takže nezáleží na tom, kde stojí.

Věty s *aniž* jsou větoslovně vedlejší a nelze je měřiti větami souřadnými. Lze-li klásti jiné vedlejší věty před věty hlavní nebo vedlejší řídící, nelze to považovati za nesprávné ani u vět s *aniž*. Plyne to dále z té okolnosti, že i nevětný výraz vyjadřující obsah věty s *aniž* lze položit před větu nebo za ni: odešel *bez rozloučení* || *bez rozloučení* odešel.

Německé a francouzské věty daly možná k počátkovému kladení *aniž* podnět, nebo působily na rozšíření této polohy, ale to není samo o sobě závada, protože se to nepřičí ústrojnému způsobu našemu.

3. Spojka *aniž* se vyskytuje dále ve větách tohoto typu:

kmotr ho nezdržoval, *aniž pozval* (Jir.) = a nepozval, ani nepozval, ale ani nepozval; Talafús žádnému nic neřekl, *aniž ke komu se hlásil* (tamt.); kdyby byl věděl, že děvče ještě oka nezamhouřilo, nebyl by

s tak hlubokým povzdechem odcházel, *aniž by byl v zámku pod oknem na troubu spustil* (Němc.) = ani by nebyl na troubu spustil.

To jsou věty myšlenkově s o u ř a d n é s větami hlavními, a to slučovací, nikoli doplňovací jako věty v 1. a 2.; neurčují blíže pří-
sudek věty hlavní, jsou obsahové jako hlavní.

V dnešním jazyce jsou silně z a s t a r a l é.

Věty vztažné

480. 1. Jsou to vedlejší věty uvozené vztažnými zájmeny v širokém smyslu, *kdo* (*kdož*), *co* (*což*), *který* (*ž*), *jenž*, *jaký*, *an*, *kde*, *kam*, *jak*...

Na př.: *kdo lže*, ten krade (přísl.); ejhle beránek boží, *jenž* (*který*) *snímá hříchy světa* (biblic.); *kam vítr*, tam plášt (přísl.); viz hojnější příklady v § 703 sl.

Kdy se kterých zájmen užívá, o tom viz na uvedeném místě.

2. Podle myšlenkového vztahu k hlavním větám jsou vztažné věty d o p l ň o v a c í, neboť doplňují jejich obsah. Od ostatních doplňovacích vět se liší vztažné tím, že doplňují obsah věty něčím, co se vztahuje k někomu nebo k něčemu, jednak vyjádřenému v hlavní větě, a to jménem, příslovcem (jmenným, příslovečným výrazem) nebo jménem s ukazovacím zájmenem nebo jen ukazovacím zájmenem, jednak rozumějícímu se ze smyslu hlavní věty.

Na př.: *kdo lže*, ten krade; vztažná věta doplňuje obsah věty hlavní tím, že něco praví o jejím podmětu *ten*. Dobře vyniká tento její úkon, změníme-li slovosled souvětí takto: *ten, kdo lže, krade*.

Nebo: ejhle beránek boží, *jenž snímá hříchy světa*; vztažná věta doplňuje obsah věty hlavní tím, že praví něco o božím beránkovi.

Nebo: pracuji, *pokud mohu*; vztažná věta se týče příslovce *potud* (= do té míry), rozumějícího se z hlavní věty.

Vztažné zájmeno samo vyjadřuje t o t o ž n o s t, s h o d u toho, koho nebo čeho se týče vztažná věta, s tím, kdo nebo co je vyjádřen ve větě hlavní nebo se z ní rozumí. Viz v § 703.

Tím se odlišují vztažné věty s *jako* (§ 705) od stejně uvozovaných vět s r o v n á v a c í c h (§ 478). V souvětí *«takový člověk, jako je ten pomocník, si ani začínat nemá* (Rais) je věta s *jako* vztažná, neboť se týče spojení *«takový člověk»* z věty

hlavní. Příslowcem *jako* je vyjádřena totožnost »takového člověka« s »pomocníkem« (= člověk jsoucí pomocníkem, povoláním pomocník). Neboli: »takový člověk« se zařazuje do skupiny pomocníků. Lze tu dobře položit *který*: nemá si začínati takový člověk, *který je pomocníkem* || *který člověk je pomocníkem*, nemá si ani začínat.

Proti tomu je v souvětí »luka byla, *jako by je vypálil* (Erb.)« věta s *jako* srovnávací, třebaže lze říci: luka byla *taková*, jako... Vyjadřuje se tu vlastnost luk srovnáním = luka byla jako vypálená. Nejde o vyjádření totožnosti, shody s první větou.

3. Podle svého vlastního obsahu jsou vztažné věty hojně o z n a m o v a c í.

Na př. v souvětí »ejhle beránek boží, *jenž snímá hříchy světa*« znamená vztažná věta totéž jako »ten snímá hříchy světa«.

Některé mají povahu p o d m í n k o v o u; na př.: *kdo lže*, ten krade = lže-li někdo, ten (i) krade. Viz v § 705.

Svým dalším odstínem jsou to někdy věty č a s o v é; na př.: *cigárko do úst nevezmu, co živ budu* (Baar).

Ale tento odstín časové míry (= dokud budu živ) je druhotný, podružný. Hlavní úkon této věty je ten, že vyjadřuje totožnost míry v obou větách. Proto ji pokládáme za větu vztažnou, nikoli časovou.

4. Některé vztažné věty ztrácejí povahu vztažnou a nabývají povahy doplňovacích vět jiných, jednak z ř e t e l o v ý c h, jednak č a s o v ý c h.

Na př.: je to správné, *pokud jde o mluvnickou stránku*; vlastně = je to správné potud (= po tu míru, do té míry), *pokud jde...* [věta s *pokud* se vztahuje k *potud*]; pak = je to správné se zřením k mluvnické stránce.

Nebo: taková drahota nebyla, *co já pamatuji* = vlastně: taková drahota nebyla *v té době*, *co* (kterou) pamatuji; pak = taková drahota nebyla se zřením k mé paměti.

Nebo: *meztím co tys byl pryč*, přítel XY zemřel; vlastně = mezi tím časem, *co* (v kterém) jsi byl pryč. Pak = když jsi byl pryč;

zatím co jsem byl pryč, staly se mnohé věci; vlastně = za tím časem, v tom čase, *co* (v kterém)...; pak = když jsem byl pryč. Viz v § 705₂.

Nebo: *když ptáčka lapají*, pěkně mu zpívají = vlastně: ptáčkovi pěkně zpívají *v té chvíli*, *tehdy*, *když*, *kdy* jej chytají; pak nabylo *když*, původně vztažné příslovce jako *kdy*, platnosti časové spojky.

Ztráta vztažné povahy záleží v tom, že se přestal pocítovati vztah vedlejší věty k tomu nebo onomu jménu nebo příslovci věty hlavní,

že se tím oslabilo nebo úplně zastřelo pojetí totožnosti a že se vedlejší věta chápala za obsahové doplnění celé hlavní věty. K tomu přispěla ta okolnost, že se ono jméno nebo příslovce často ve větě hlavní nevyjadřovalo.

PODŘADNÉ SOUVĚTÍ SLOŽITÉ

481. V předešlých výkladech o podřadném souvětí šlo zpravidla o takové případy, kde je vedle jedné hlavní věty jedna vedlejší věta. Lze je nazývati souvětí **jednoduché**.

V jazykových projevech se velmi často vyskytuje podřadné souvětí **složené**, skládající se v různém seskupení ze dvou nebo i z více vět hlavních nebo vedlejších. Po stránce myšlenkové, obsahové, tato souvětí se neodlišují od souvětí jednoduchých, ale mluvnicky, výrazově mají mnohdy některé zvláštnosti. Proto budou v následujících §§ probrány jejich **základní** útvary, a to patery.

V konkrétních projevech se vyskytují rozmanité kombinace těchto útvarů.

1. Souvětí s několikanásobnou větou vedlejší

1. Jde o taková podřadná souvětí, kde jsou **stejnorodé** vedlejší věty **dvě**, nebo kde je jich **i více**. Jsou to oznamovací věty s *že*, časové s *když* apod.

Vedlejší věty v poměru slučovacím.

Na př.: Myslím, *že je už zdráv a že odejel na zotavenou*. — *Když tam dorazil a když stanul před branou*, oslovil strážce brány (Vanč.). — *Když některé z dětí udrobilo chleba a babička to shlédla*, hned mu kázala drobečky sebrat (Němc.). — *Protože bylo pozdě a dosud se nevrátil*, šli ho hledat. — *Ptal se, kdo to je a co chce*. — *Počítal, co se odprodá a co platí* (Mart.). — *Nevím, je-li už zdráv a chodí-li do úřadu*. — *Dělníci, kteří si právě s rukou smyli zápachy tiskařských barev a z vlasů vyčesali vlákna bavlny*, vynesli přede dveře stavení židle (Olbr.). — *Radil mu, aby tak těžko nepracoval a šetřil se*.

2. O jejich **spojení** spojkou *a* nebo **bezespoječně** platí totéž co o spojování vět hlavních (§ 451).

a) Dvě věty se zpravidla spojují spojkou *a*; viz příklady v 1.

Ridčeji se obě věty kladou bezespoječně. Je to hlavně tehdy, obsahuje-li druhá věta vysvětlení, rozvedení věty první. Na př.:

a tak se stalo, *že se v majetek města dostal také zámek, že přešel z rukou knížecího rodu do vlastnictví kupců* (Olbr.) = t o j e s t, že přešel z rukou knížecího rodu...

b) Jsou-li vedlejší věty nejméně tři, klade se spojka *a* obyčejně mezi předposlední větu a poslední:

až teď se rozpomněl, *že po něm stříleli, že ho honili a že byl v nebezpečí života* (Olbr.); toto společné noclehování mělo své výhody za chladných jiter pro Romula, *který už nebyl mlád, byl dopola ostříhán a miloval lidské teplo postele* (tamt.).

Jen v knižním jazyce bývá spojení mnohospoječné:

když Kosmas přijímal starce a když s nimi rozmlouval a když jim rozdělil jídlo, stávalo se... (Vanč.); *protože se mu množství jezdců zdálo přílišné a protože viděl na jejich štítech znaky a protože poznal šlechtice, poradil se s ostatními zemánky* (tamt.).

Patří sem též dvě závislé otázky, tvořící rozlučovací souvětí:

Nebylo nikdy možno poznati, *miní-li to vážně, či dělá-li si blázny* (Olbr.).

Je tu rozlučovací s o u v ě t í z á v i s l é na hlavní větě *nebylo nikdy...*

3. Spojky a tvarově stejná vztažná zájmena buď se v druhé a další větě o p a k u j í nebo v y n e c h á v a j í. Viz doklady v 1. a 2., na př.:

myslím, že je už zdrav a že odejel na zotavenou || že je už zdrav a odejel...; *nevím, je-li už zdrav a chodí-li do úřadu || ...a chodí...*; *dělníci, kteří si smyli zápachy... a z vlasů vyčesali...*; *radil mu, aby tak těžko nepracoval a šetřil se.*

Vztažná zájmena tvarově nestejná se n e v y n e c h á v a j í:

Ptal se, *kdo to je a co chce.* — Nevím, *kam odejel a kdy se vrátí.*

4. Při opakování klade se někdy spojka *že* až na d r u h é m í s t o, zpravidla za slovo ve větě důležité:

Zdálo se mu, *že zde* již nemusí běžet, *zde že* jest meta, již chtěl dosíci (Olbr.). — Aní si nevšiml, *že je* náměstí plno lidu, *ženy že*

lomí rukama, *děti že se úzkostlivěji tulí k matkám* (Třebíz.). — Já se vymlouval, že už ani kloudně psát neumím a *hlava že je prázdná* (Rais).

Vedlejší věty v poměru odporovacím nebo vylučovacím.

5. Vedlejší věty se mezi sebou spojují tak jako věty hlavní, spojkami *ale, avšak..., nebo, či*. Na př.:

Myslím, *že je už zdráv, ale že do úřadu ještě nechodí*. — Kam teď, odtud, s této lavičky, *kde se tak pěkně sedí, ale kde věčně zůstatí nelze* (Olbr.). — Pomáhal mu, *když zvěděl o jeho nouzi, nebo když jej o to požádal*.

Vedlejší spojka se v druhé větě nebo v další mnohdy vynechává:

Myslím, *že je už zdráv, ale do úřadu ještě nechodí*. — *Když bylo pozdě a on se nevracel*, šli ho hledat. — *Říká-li se tak nebo píše*, je to nesprávné.

Částice *-li* se v závislých otázkách rozlučovacích zpravidla neopakuje:

Nevím, *mám-li tam jít či nemám* [n i k o l i : či nemám-li].

Je tomu tak asi proto, že by byly za sebou dvě mluvnické části: spojka *či* a větná částice *-li*.

2. Souvětí s vedlejší větou rozvitou

482. 1. Je to souvětí, jehož vedlejší věty jsou různé povahy, n e s t e j n o r o d é, jako věta časová + tázací, vztažná + tázací + účinková atpod. První vedlejší věta, závislá na větě hlavní, je rozvita druhou vedlejší atd. Na př.:

Přijde čas, *kdy se zeptá zima, cos dělal v létě* (přísl.). — Zámek připomínal slávu rodu svých vlastníků, která *také rychleji chudla, než stárla* (Olbr.). — Nevěděl, *co by promluvil, aby to bylo pěkné* (Rais). — Odešel, *poněvadž cítil, že je mu nevolno*. — Ptal se, *kdo je ten muž, který odešel*. — Zdálo se mu, *že zde již nemusí běžet, zde že jest meta, již chtěl dosíci* (Olbr.). — A co bys říkal, *kdybychom ti ukázali, že na tvém poli není všecko v pořádku* (Vanč.). — Zdálo se mi, *že bych se uzdravil, kdybych se umyl živou vodou* (Erb.). — Prosil mě, *abych mu poradil, co má dělat*.

2. První vedlejší věta je závislá na větě hlavní, na př. *kdy se zeptá zima* na větě *přijde čas*; druhá vedlejší věta, *cos dělal v létě*, závisí pak na první větě vedlejší. Takovéto vedlejší větě, na které závisí jiná věta vedlejší, říkáme **věta řídící**.

Taková vedlejší věta má týž větoslovný úkon jako věta hlavní. Kdyby to byla věta hlavní, znělo by to takto: *zima se zeptá, cos dělal v létě*; t. j. bylo by to podřadné souvětí.

Podobně je v souvětí »(1.) nevěděl, (2.) *co by promluvil*, (3.) *aby to bylo pěkné*« věta druhá závislá na první a třetí na druhé.

3. Druhá vedlejší věta je závislá též na větě hlavní, ale nepřímou, skrze vedlejší větu první, která je závislá na větě hlavní. Na 1. vedlejší větě je 2. vedlejší závislá přímo, stejně jako 1. vedlejší věta na hlavní.

4. V příkladech v odstavci 1. jdou za sebou věty podle své obsahové závislosti. Mnohdy mají sled jiný, a to podle myšlenkové závažnosti; na př.:

Poněvadž cítil, že je mu nevolno, *odešel* [věta hlavní je na konci souvětí]. — Zdálo se mi, že *kdybych se umyl živou vodou, uzdravil bych se* [vedlejší věta »že bych se uzdravil« je mimo spojku *že* na konci souvětí]. Atpod.

O tom v kapitole o větosledu (§ 492).

3. Podřadné souvětí s několikanásobnou větou hlavní

483. 1. Jde o souvětí s dvěma nebo i s více hlavními větami tvořícími **souřadné souvětí**. Na př.:

Přišel a prosil mě, abych mu poradil. — Byl zde, ale odešel, protože mu bylo nevolno. — Radím vám to, ale nemusíte to dělat, nechcete-li. — Pondělek neví, ale zdá se mu, že se mluvilo o nějaké besedě (Rais).

Vedlejší věta je myšlenkově závislá na druhé větě hlavní; tak v 1. příkladě závisí věta »abych mu poradil« na větě »prosil mě«. Tvoří s ní **podřadné souvětí**.

První hlavní věta tvoří **souřadné souvětí** slučovací, odporovací... s druhou větou hlavní: *přišel a prosil mě...*; *byl zde, ale odešel...*

Po stránce myšlenkové je tedy v našich případech podřadné souvětí (*prosil mě, abych mu poradil*), jehož hlavní věta *prosil mě* má vedle sebe další hlavní větu *přišel*

2. V uvedených příkladech jdou za sebou obě věty hlavní a za nimi věta vedlejší. Často však se druhá (poslední) hlavní věta klade mimo spojku až na konec souvětí, takže je vedlejší věta uprostřed souvětí. Na př.:

Byl zde, *ale protože mu bylo nevolno, odešel*. — Radím vám to, *ale nechcete-li, nemusíte to dělat*.

O tom podrobněji v kapitole o větosledu (§ 494).

4. Podřadné souvětí rozvité hlavní větou

484. Na př.:

Zdalo se, že bude pršet, ale nepršelo. — *Neví, co to je, ale visí to všude kolem něho* (Olbr.) — *Radím vám, abyste to udělali, ale nemusíte (to udělat)*. — *Chci, aby to věděl co nejdříve, a proto mu telegrafuji*.

Jsou tu dvě hlavní věty a vedlejší věta jako v předešlém §, ale jejich myšlenkový vztah je jiný. Vedlejší věta tvoří souvětí s 1. hlavní větou, k tomuto souvětí pak se jako k myšlenkové celosti přičleňuje 2. věta hlavní a tvoří s ním souvětí vyšší: *zdalo se, že bude pršet, | ale nepršelo*.

Proto nelze druhou hlavní větu položit hned za první (*zdalo se, ale nepršelo, že...*).

5. Několikanásobné podřadné souvětí

485. 1. Jde o takové případy, kdy je vedle sebe podřadných souvětí několik; nejčastěji bývají vedle sebe souvětí dvě. Na př.:

Zdá se, že jsou to věty vedlejší, | ale tomu odporuje to, že se vyskytují jako samostatné. — *Co nás mrzí, to se nás drží, | a co je milo nám, to nechce k nám* (přísl.). —

Silnice šla rovinou, takže nebylo třeba najímat přípřež, | a stoupala-li někde přec, bylo možno opřít se rameny (Olbr.). — *Tvářil se, jako by mu po ní nic nebylo, | ale když myslel, že už ho zvíře nevidí, zastavil se a shýbl se k hromadě štěrku* (tamt.) [vedlejší věta »když myslel« je rozvita větou »že už ho...«]. — *Jedl, co mu dali, | ale pokud jde o čtení, byl vybíravý* (Vanč.).

2. Ve všech příkladech se obě podřadná souvětí spojují spojkou *a* nebo *ale* jako věty v souvětí souřadném. Z toho plyne, že je každé souvětí myšlenková celost, která má slučovací nebo jiný vztah k myšlenkové celosti druhé. Se zřením k tomu lze takové souvětí utvary nazývati též *p o d ř a d n á s o u v ě t í s o u ř a d n ě s l o ž e n á*.

Stojí-li v závěti vedlejší věta před hlavní, vznikají tím spojkové dvojice *a -li*, *ale když*, *ale pokud...*; viz v 1. V podobných dvojicích je první spojka *r ů z n o v ě t á* (§ 492), zde však vlastně není, protože patří smyslem k celému závěti, tedy i k větě vedlejší.

Takové složené souvětí, zejména je-li rozvitější (viz 2. doklad z Olbrachta: »tvářil se...«), nazývá se někdy *p e r i o d a*. Její první části se říká *p ř e d v ě t í*, druhé *z á v ě t í*. Mezi nimi se dělává dvojtečka.

Častěji se periodou nazývá souvětí útvar složený *p o d ř a d n ě*, t. j. tak, že se předvětí skládá z několika vět vedlejších, závětí pak z několika vět hlavních, mnohdy rozvitých větami vedlejšími. Na př.:

»Jakkoli nesnadno bylo nám posavad líčiti vnější stav a děje národu svého ve prvověkosti jeho a vypravovati, kterak v ustavičném kolotání a zápasu s cizinci uvázal se ve vlast svou a v ní se ubránil |: však ještě mnohem větší nesnáze čeká nás, když obrátíme zřetel ke vniternému jeho stavu a jmeme se vykládati, kteraký byl veřejný i domácí život jeho...« (Palac.).

Perioda však není důležitá po stránce mluvnické, je to útvar *s t i l i s t i c k ý*.

3. Mezi souvětími podřadně složenými kladou se souřadné spojky *a* za nimi hlavní věty; viz 1. příklad v 1. odstavci.

Často se však dává hlavní věta za vedlejší, na konec souvětí, takže je její spojka *r ů z n o v ě t á*; viz v ostatních příkladech *a -li*, *ale když...*

Tento sled vět vystihuje jejich obsahovou důležitost v souvětí; viz v § 490.

POŘÁDEK VĚT V SOUVĚTÍ (VĚTOSLED)

486. O pořádku vět v souvětí rozhoduje jejich přirozený myšlenkový sled, vzájemná důležitost, závažnost a nejednou úmysl mluvčího. Platí tu zčásti obdobně zákony o pořádku větných členů (§ 555 sl.).

V souvětí mluvnicky souřadném

V souvětí souřadném i myšlenkově.

1. V souvětí slučovacím, dvojevětném i vícevětném, kladou se věty p o d l e svého přirozeného o b s a h o v é h o s l e d u, podle své přirozené obsahové n á - s l e d n o s t i, někdy pak podle představy mluvčího. Na př.:

Sedím a čtu [sedění je poloha při čtení, uvádím je proto napřed]. — *Kdo to byl a co chtěl?* [ptám se nejprve šíře na osobu a pak úže na to, co chtěla]. — *Modli se a pracuj* (přísl.) [modlení je důležité, ale je třeba též pracovat]. — *Tu máš peníze a kup si něco* [napřed peníze dám a pak řeknu, co s nimi]. —

Slunce pálilo, lípa vrhala ostře ohraničený stín a sypala k tulákovým nohám zežloutlé květy (Olbr.) [pálení slunce je základní děj, ten měl za následek ostrý stín lípy a padání květů]. — *Medvěd včelařil v dutých kmenech, rys skákal v korunách stromů, vydra a bobr bydlili u řek...* (Vanč.) [tak popisuje mluvčí (pisatel) krajinu podle své představy; jiný mluvčí by řekl: *rys skákal, medvěd včelařil...*].

2. V souvětí odporovacím stojí věta omezující, myšlenkově d ů l e ž i t ě j š í, za omezovanou; na př.:

Ďdi, ale přijdi brzo. — *Lékař léčí, Bůh uzdravuje* (přísl.).

3. V souvětí vylučovacím klade se na 1. místo možnost věcně nebo subjektivně (se stanoviska mluvčího) pravděpodobnější, do jisté míry přirozenější, na 2. pak ta možnost, kterou mluvčí vytýká, na kterou zvláště upozorňuje, klade d ů r a z. Na př.: *bud' nemohl přijít, nebo snad zapomněl.*

Příslovcem *snad* označuje mluvčí druhou možnost za méně přirozenou, ale zároveň jím upozorňuje, že je nutno k této možnosti přihlížet. Nelze říci obráceně: *bud' snad na to zapomněl, nebo nemohl přijít*; t. j. možnost vytýkanou, důraznou nelze položit na 1. místo v souvětí.

Podobně: *bud' nemohl přijít, nebo spíše na to zapomněl.*

Smysl je tento: přirozená možnost je, že nemohl přijít, ale já se domnívám, že zapomněl. Mluvčí pokládá druhou možnost za pravděpodobnější, zdůrazňuje ji. Ani tu nelze říci opačně: *bud' spíše zapomněl, nebo nemohl přijít.*

Podle různého stupně důležitosti stojí zpravidla nejprve možnost kladná a pak záporná, někdy jen smyslem: *je to on, či není?*; *zдалipak mě ještě znáš, aneb jiného v srdci máš?* (Erb.) [= či už mě neznáš, nechceš znát?].

V těch případech, kde není důraznost jedné možnosti patrná po stránce výrazové, kladou se věty tak, jak je mluvčí chápe, a mohou tu býti rozdíly v pojetí. Na př.: *buď nemohl přijít, nebo na to zapomněl* [mluvčí vytýká možnost, že zapomněl, poněvadž se mu zdá 1. možnost pravděpodobnější] || *buď na to zapomněl, nebo nemohl přijít* [1. možnost je pravděpodobnější pro častou zapomnětlivost osoby XY a proto je třeba možnost druhou zvlášť uvést, připomenouti, vytknout].

V souvětí myšlenkově podřadném.

487. 1. Mimo důraz kladou se věty jednak podle svého přirozeného myšlenkového sledu. Na př.:

Mají psa a říkají mu Sultan [nejprve se praví, že mají psa, a pak, jak mu říkají]. — *Byla jedna chudá vdova a měla jednu dceru a té říkali Liduška* (Erb.) [chudá vdova — její dcera — dceřino jméno].

2. Jednak následují věty za sebou podle obsahové, myšlenkové důležitosti. Platí tu obecná zásada, že věta důležitější stojí za větou méně důležitou. Na př.:

prosím tě, podej mi to.

Jádro projevu je »podej mi to«, věta vyjadřující obsah prosby. Věta »prosím tě« vyjadřuje jen, že je to má prosba, nikoli rozkaz, vyjadřuje původce prosby.

V souřadném souvětí myšlenkově podřadném má jedna věta touž platnost jako věta mluvnický (i myšlenkově) vedlejší; viz v § 454.

Na př.: *mají psa a říkají mu Sultan* = *kterému říkají Sultan*; *prosím tě, podej mi to* = *prosím tě, abys mi to podal*.

Věta vedlejší je obsahově část věty hlavní, lze ji vyjádřiti nevětně jako část věty hlavní (§ 449₆).

Mají psa a říkají mu Sultan = *mají psa jménem Sultan*; *prosím tě, podej mi to* = *prosím tě o podání toho*.

Tuto jednoduchou větu vzniklou ze souvětí lze posuzovati se stanoviska představového jako každou jinou, a to

hlavně podle toho, co je v ní psychologickým přísudkem, jádrem myšlenky, věty, a co psychologickým podmětem, východiskem myšlenky; viz v § 569 a 578.

Ve větě »mají psa jménem Sultan« je *jménem Sultan* psychologickým přísudkem. Ve větě »prosím tě o podání toho« je psychologickým přísudkem *o podání toho*.

Tyto výrazy jsou neslovesné vyjádření vět »říkají mu Sultan« a »podej mi to«. Jsou tedy i tyto věty psychologickým přísudkem obou hlavních vět »mají psa« a »prosím tě«.

Psychologický přísudek stojí nejčastěji na konci věty. Ve smyslu tohoto zákona stojí věty *říkají mu Sultan* a *podej mi to* za větami *mají psa* a *prosím tě*.

Touto cestou docházíme k témuž výsledku, jako když posuzujeme naše souvětí se stanoviska obsahového.

3. Podobně: *Jen jsem se ohlédl, už byl pryč.*

Jádro projevu je 2. věta, 1. věta vyjadřuje její časové určení. || *Po mém ohlédnutí byl už pryč.* »Byl už pryč« je psychologický přísudek, stojí za výrazem »po mém ohlédnutí« a proto také za větou »jen jsem se ohlédl«. —

Přeji ti, ať se šťastně vrátíš.

Druhá věta je důležitější než 1., protože vyjadřuje přání, jeho obsah; 1. věta jen druhou označuje za mé přání. || *Přeji ti šťastný návrat; »šťastný návrat«* jako psychologický přísudek stojí na konci věty. Je tedy přirozené, že i věta »ať se šťastně vrátíš« stojí za větou »přeji ti«. —

Počkej chvílku, zmokl bys.

Jednou větou: počkej chvílku *pro možné zmoknutí*. —

Ne mnoho jídej, ne všechno zvídej, budeš dlouho živ (přísl.).

Hlavní je myšlenka, že budeš dlouho živ; 1. a 2. věta vyslovují podmínku toho. || *Při nemnohém jídle a při zvidání ne všeho budeš dlouho živ.* —

Lekl se, div neomdlel.

Jádro myšlenky je, že div neomdlel. || *Následkem leku div neomdlel.*

4. **P ř i d ů r a z u** (§ 132) stávají věty **o p a č n ě**, než žádá jejich obsahový a představový vztah. Ten ustupuje do pozadí před jejich důležitostmi plynoucí z citového a vzruchového zaujetí mluvčího při projevu. Jiný větný sled je výrazovým prostředkem důrazu, citového zaujetí mluvčího.

Řekneme: *podej mi to, prosím tě*, chceme-li zdůrazniti, že je to prosba, že o to prosíme, žádáme, že to není rozkaz. Vzhledem k tomu je 2. věta důležitá a stojí proto za větou obsahovou, nebo 1. věta nabývá zvláštní důležitosti.

Nebo: *podej mi to, říkám ti*.

Mluvčí vyjadřuje netrpělivost, rozhořčení z toho, že oslovená osoba nevykonala dříve vyslovený rozkaz, dříve vyslovenou žádost.

Neříkej mu to, prosím tě.

Jde o snažnou prosbu, žádost z obavy, že by to oslovená osoba někomu řekla.

Div neomdlel, tak se lekl.

Mluvčí vytýká, zdůrazňuje veliký stupeň leknutí.

5. Někdy se věta obsahově méně důležitá vkládá do věty myšlenkově důležitější; na př.:

je to, *zdá se*, obtížné; nespala, *myslím*, celou noc (Jir.); jsi, *doufám*, spokojen atp.

Takové věty se zpravidla před obsahové věty souřadně nekladou, nýbrž jen podřadně: *zdá se, že je to obtížné; myslím, že...*; nikoli: *zdá se, je to obtížné...*

Tyto vložené věty ztrácejí většinou slovesnou povahu, tím i povahu vět nou, nabývají platnosti příslovečné a stávají se částí věty, do které jsou vloženy. Tak se souvětí mění ve větu jednoduchou. Viz v § 501.

Následuje-li za takovou větou obvyčejně vkládanou ještě věta další, klade se někdy za větu hlavní; na př.:

domácí řád tohoto domu žádal, zdá se, aby vrata po celý den zůstala zavřena (Mršt.).

Při nevětném vyjádření vzniknou tyto věty: *je to podle mého zdání obtížné; nespala podle mého domnění celou noc; jsi podle mého přesvědčení spokojen*.

Výrazy *podle mého zdání...* nejsou při této stavbě věty psychologickým přísudkem a nestojí proto na konci věty. Nejsou ani psychologickým podmětem a nezaujímají proto ani polohu začátkovou.

Tomu odpovídá při souvětném vyjádření vložení 2. věty do první.

V souvětí mluvnicky podřadném

488. Platí tu obdobně též základní zákon jako v souvětí mluvnicky souřadném, ale myšlenkově podřadném, že totiž věta obsahově,

myšlenkově důležitější stojí za větou méně důležitou.

1. *Ve dvojvětném souvětí obsahovém (§ 461₃).*

1. Tu se klade mimo důraz nejprve věta hlavní a pak vedlejší; na př.:

myslím, že je to správné; řekl, že odjede; přeji ti, abys měl hezké počasí; jsem rád, žeš přišel; atpod.

Vedlejší věta obsahuje jádro projevu a věta hlavní je pouze uvozuje, označuje za myšlenku, výrok, přání...

Patří sem též závislé otázky: *ptal se, kdo to je; nevím, kdy přijde; atpod.*

Větší důležitost 2. věty proniká zřetelně, vyjádříme-li ji nevětně; viz v 2. odst. minulého §. Na př.: *jsem rád, žeš přišel* = *jsem rád tvému příchodu*; *přeji ti, abys měl hezké počasí* = *přeji ti hezké počasí*. Jako část 1. věty jsou tyto výrazy psychologickým přísudkem a stojí proto na konci.

2. Tento větosled zůstává zpravidla i tehdy, je-li na vedlejší větě důraz, ačkoli se jiné důrazné věty nebo větné členy kladou dosti často též na 1. místo. Na př.:

myslím, že je to správné [tvrdí-li někdo, že není]; *řekl, že odjede* [nikoli, že neodjede].

Jen zřídka se klade vedlejší věta před hlavní; na př.:

Co tedy myslíš? *Že je to správné, myslím.* — Nač se vlastně ptal? *Kdo to je, ptal se.*

Tu odpovídáme obyčejně větou vedlejší samou (*že je to správné, kdo to je?* »).

3. A tento větosled se podržuje skoro vždy tenkrát, je-li důraz na větě hlavní: *řekl, že odjede; nemyslím, že je to správné.* Zřídka tomu bývá naopak.

Tu je tedy proti případům v 2. důrazná věta zpravidla na 1. místě.

Tento rozdíl si lze vysvětliti snahou, aby na začátku souvětí nestála spojka *že*, kondicionál *s a-* (*abych...*) nebo tázací zájmeno. Proto zůstává věta podřízená za hlavní i při důrazu buď na větě hlavní nebo vedlejší. A je-li větosled přece někdy obrácený, klade se před vedlejší větu s *že* nebo s kondicionálem *to*: *to, že odjede, neřekl; to, abys měl hezké počasí, ze srdce ti přeji.*

2. Ve dvojvětném souvětí doplňovacím (§ 461₃).

489. 1. V něm se klade mimo důraz **v e d l e j š í v ě t a p ř e d h l a v n í**, je-li hlavní věta důležitější; na př.:

když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají (přísl.) [zpěv je jádro myšlenky, vedlejší věta pak vyjadřuje jeho časové určení]; *kdo lže, ten krade* (přísl.) [vedlejší věta vyjadřuje podmět hlavní věty; lhář — krade]; *jak si usteleš, tak si lehneš* (přísl.) [= podle ustláni — si lehneš].

Sr. při nevětném vyjádření vedlejší věty: *za chytání* ptáčkovi pěkně zpívají; *lhář krade*.

A klade se **v e d l e j š í v ě t a z a h l a v n í**, je-li důležitější než hlavní.

Na př. na otázku »jak dlouho budeš čekat« odpovím: *počkám, až se vrátíš*. Tu záleží na časovém určení »až se vrátíš«, kterým odpovíáme často samým. Hlavní věta je méně důležitá, rozumí se už z otázky.

Podobně: *bojím se, abych neupadl* [odpověď na otázku »čeho se bojíš«]; *udělám to, jakmile se vrátím* [odpověď na otázku »kdy to uděláš«]; *královic jel dál, až přijel k tomu městu* (Erb.).

Sr. při nevětném vyjádření vedlejší věty: bojím se *upadnutí*; udělám to *hned po svém návratu*.

Dvojí větosled bývá podle různé důležitosti vět i v témž případě: *až se vyléčím, pojedu do hor* [odpověď na otázku »co budeš dělat, až se vyléčíš«] || *pojedu do hor, až se vyléčím* [odpověď na otázku »kdy pojedeseš do hor«].

Sr. nevětně: *po vyléčení* pojedu do hor || pojedu do hor *po vyléčení*.

2. Některé věty vedlejší se zpravidla nebo většinou kladou za věty hlavní, protože jsou obsahově, myšlenkově závažnější. Jsou to

a) věty účelové; na př.: *odejel do lázní, aby se léčil* [léčení je závažnější než odjezd do lázní]; *sešli se, aby se domluvili*; —

Sr.: *odejel do lázní na léčení*; *sešli se k domluvě*.

b) věty účinkové; na př.: *tak pršelo, že jsem celý promokl* [promoknutí je jádro myšlenky, silný déšť se z něho vyrozumívá]; *upadl, tak tak že se nezabil* [to, že se málem nezabil, je závažnější než pád];

c) výjimečné; na př.: *mezi lidmi nechodil, ledaže jednou za čas klusával do městečka* (Rais) [vedlejší věta vyslovuje to, co vskutku bylo, hlavní pak to vyslovuje šíře, ale ne zcela přesně]; —

d) odporovací; na př.: *vím o tom, jenže jsem na to zapomněl* [v daném případě je důležité, že jsem zapomněl]; sr. kladení hlavní odporovací věty za větu omezovanou (§ 486₂);

e) věty srovnávací; na př.: *bylo mu, jako by stál na jehlách* (Vrba) [jádro myšlenky je: stál jakoby na jehlách]; *pamatuji se na to tak živě, jako by to bylo dnes* [vedlejší věta vyjadřuje hlavní věc, živost představy].

3. Vztažné věty od původu *n e t á z a c í* kladou se často z a v ě t u h l a v n í:

ejhle beránek boží, jenž snímá hříchy světa; to je ta kniha, kterou jsem ti slíbil.

Ale nezřídka s e v k l á d a j í do věty hlavní:

s košaté lípy, jež stála vlevo od hřbitovních vrat, sypaly se chumáče sněhu (Rais); *dělníci, kteří si právě s rukou smyli zápachy tiskařských barev, vynesli přede dveře stavení židle* (Olbr.).

To záleží na tom, kde stojí v hlavní větě substantivum, ke kterému se vztažná věta vztahuje; stojí-li na konci věty, je vztažná věta za ní (*ejhle beránek boží, jenž...*), stojí-li jinde, vztažná věta se vkládá (*s košaté lípy, jež..., sypaly se...*).

Platí tu tedy zásada, že se vztažná věta p ř i p í n á k s v é m u s u b s t a n t i v u.

Vztažné věty od původu *t á z a c í* stojí nejčastěji před větami hlavními, řidčeji za nimi; na př.:

kdo nepracuje, ať nejí || *ten je vpravdě šťasten, kdo je spokojen s tím, co má*; viz v § 703₄.

4. Do hlavních vět s e v k l á d a j í také jiné vedlejší věty než vztažné; na př.:

moudrý, jakkoli mírný je, není titěrný (přísl.) [vložená věta přípustková]; to jsou, *jak jich neznám*, bystré hlavy (Jir.); přítel XY bydlí, *nemýlím-li se*, v Nerudově ulici [vložená věta opakově omezovací]; takové drahoty, *co já pamatuji*, v tomhle kraji ještě nebylo (Třebíz.) [vložená věta zřetelová]; tuhle to by nebožtíka dědečka, *ak jsem ho znal*, trápilo nejvíce (Rais).

V těchto souvětích je obsahově nejdůležitější a proto stojí na konci »není titěrný«, »bystré hlavy« atd. Věty »jakkoli mírný je« atd. podstatně doplňují začátek hlavní věty — *moudrý...* — a stojí proto za ním.

5. Hlavní i vedlejší věty obsahující odpověď kladou se jako obsahově důležitější často na druhé místo v souvětí; na př.:
[Co budeš dělat, až se vyléčíš?] Až se vyléčím, *pojedu do hor*. —
[Kdy pojedeseš do hor?] Pojedu, *až se vyléčím*.

Někdy však stávají na místě 2. nebo též 1.; na př.:

[Co budeš dělat?] Až se vyléčím, *pojedu do hor* || *Pojedu do hor*, až se vyléčím.

Tento rozdíl proti předešlým případům má příčinu v tom, že se tu vlastně ptáme jen na větu hlavní (*pojedu do hor*) a že větu vedlejší (*až se vyléčím*) jen dodatečně připojujeme: *Pojedu do hor, a to až se vyléčím* || *ale až se vyléčím*. Jako přídavek stojí vedlejší věta za hlavní. Ale protože je to věta obsahově méně důležitá, uplatňuje se zde ustálený větosled a podle něho se klade před větu hlavní: *až se vyléčím, pojedu do hor*.

Podobně: [Jak se k tobě choval?] Kdykoli jsem se naň obrátil, *vyhověl mi* || *Vyhověl mi vždy*, kdykoli jsem se naň obrátil.

6. Je-li na takové větě důraz, stojí buď za větou nedůraznou jako jindy nebo před ní. Na př.:

[Slíbil jsem, že přijdu, ale nepůjdu tam]. Jestližes to slíbil, *musíš tam jít* || *Musíš tam jít*, jestližes to slíbil]. — Kdybys něco potřeboval, *řekni mi* || *Řekni mi*, kdybys něco potřeboval. — Nepřijdu, *ani když bude pěkně* || *Ani když bude pěkně*, nepřijdu.

V druhém případě je začátkové postavení výrazovým prostředkem důrazu.

3. V souvětí několikanásobném (§ 485).

490. Platí tu v podstatě tytéž větosledné zákony jako v souvětí dvojvětném.

V předvětí i v závětí stojí za sebou věta hlavní a vedlejší nebo opačně podle své myšlenkové důležitosti jako ve dvojvětném souvětí pořádném. Na př.:

Silnice šla rovinou, takže nebylo třeba najímat příprěž, | a stoupala-li někde přec, bylo možno opřít se rameny (Olbr.).

| V předvětí je hlavní věta (»silnice šla rovinou«) před vedlejší (»takže nebylo třeba...«), která je obsahově důležitější, v závětí je tomu naopak. Viz k tomu § 488.

Předvětí a závětí jako celek tvoří celek vyšší, rovnající se souvětí souřadnému slučovacímu, jak svědčí spojka *a* mezi nimi. O sledu předvětí a závětí platí tedy to, co bylo řečeno v dvojvětném souřadném souvětí v § 486₁.

Nebo: Zdá se, že jsou to věty vedlejší, | ale tomu odporuje to, že se vyskytují jako samostatné.

V předvětí i v závětí je vedlejší věta za hlavní, protože je obsahová; viz k tomu v § 488. Závětí je v odporovacím vztahu k předvětí a proto je za předvětím, jako stává omezující věta za omezovanou (§ 486₂).

4. V souvětí s vedlejší větou několikanásobnou (§ 481).

491. 1. V e d l e j š í v ě t y jdou za sebou v takovém pořádku jako věty hlavní v souvětí souřadném (§ 486). Na př.:

Myslím, že je už zdráv a že odejel na zotavenou [napřed uzdravení a pak odjezd]. — Když tam dorazil a když stanul před branou, oslovil strážce brány (Vanč.) [po příchodu k hradu následovalo stanutí před bránou].

2. O sledu v ě t y h l a v n í a v e d l e j š í platí pravidlo jako o podřadném souvětí dvojvětném.

V 1. příkladě je hlavní věta *myslím* před vedlejšími, poněvadž ty jsou obsahové a tedy důležitější. V 2. příkladě stojí hlavní věta *oslovil strážce brány* za vedlejšími, protože ty jsou jako doplňovací méně závažné.

5. V souvětí s vedlejší větou rozvitou (§ 482).

492. I tu platí obdobně větosledné zákony jako v souvětí dvojvětném.

Věty vedlejší.

1. Vedlejší věty jdou mnohdy za sebou podle své myšlenkové (a mluvnické) z á v i s l o s t i, t. j. tak, že za 1. vedlejší větou stojí 2. na ní závislá. Na př.:

Přijde čas, *kdy se zeptá zima, cos dělal v létě* (přisl.). — Nevěděl, *co by promluvil, aby to bylo pěkné* (Rais). — Ptal se, *kdo je ten muž, který odešel*. — Odešel, *poněvadž cítil, že je mu nevolno*.

V těchto souvětích se sled vět podle myšlenkové závislosti shoduje se sledem podle obsahové **důležitosti**, t. j. 2. vedlejší věta je důležitější než 1., je to **nejdůležitější** věta v celém souvětí a proto stojí až **na jeho konci**.

V 1. příkladě je myšlenkovým jádrem celého souvětí otázka *»cos dělal v létě«*, v 2. věta *»aby to bylo pěkné«* a v 3. věta *»že je mu nevolno«*. Tyto věty jsou závislé na předcházejících větách vedlejších: zeptá se, cos dělal; promluvil, aby to bylo pěkné; cítil, že je mu nevolno.

2. Leckdy se sled vět podle vzájemné myšlenkové (a mluvnické) závislosti neshoduje s jejich důležitostí, závažností v celém souvětí. Na př.:

Zdálo se mi, že bych se uzdravil, kdybych se umyl živou vodou (Erb.).

První vedlejší věta (*»že bych se uzdravil«*) je závislá na větě hlavní, stojí za ní, tedy **uprostřed** souvětí, na ní závisí 2. věta vedlejší, vyslovující její bližší určení (kdy bych se uzdravil?), a stojí proto na konci souvětí.

Tu se často podle obsahové závažnosti v celém souvětí klade 1. vedlejší věta až **na konec** souvětí, za 2. vedlejší větu, ale její spojka zpravidla zůstane uprostřed souvětí:

zdálo se mi, že kdybych se umyl živou vodou, uzdravil bych se.

Princip souvětěné důležitosti vět **v í t ě z í** zde nad principem jejich vzájemné (mluvnické) závislosti. Sr. při nevětném vyjádření 2. myšlenky: *zdálo se mi, že bych se po umytí živou vodou uzdravil*.

Spojka *že* nepatří vlastně k obsahu vedlejší věty, před kterou stojí, nýbrž až k větě další. Nazývám ji proto **spojka různovětná**.

Podobně: *myslím, že kdybych se byl už vrátil, byl by mi vzkázal*.

Má-li druhá vedlejší věta spojku (nebo příklonné *-li*), vznikají tak spojkové dvojice *že když, že až, že než (že-li)*... Jindy je různovětná spojka před vztažným zájmenem, *že kdo...*, nebo před kondicionálem s *a-*, *že aby...* Na př.:

Myslím, že když ti to nepomůže, musíš jít k lékaři [= *myslím, když ti to nepomůže, že musíš...*]. — Přísloví praví, *že až jablko uzraje, spadne samo*. — Vypravoval, *že než to dořekl, zmizel*. — Je

přísluví, *že kdo se ptá, nerad dá || že jak si usteleš, tak si lehneš.* — Myslím, *že kdyby se byl už vrátil, byl by mi vzkázal.* — Tenhle náš tatínek mluví, *že kdo by ho neznal, kdo ví, co by si pomyslíl* (Rais).

Někdy se různovětná spojka *že* v 3. větě *o p a k u j e*, hlavně je-li 2. věta delší: *zdálo se mi, že kdybych se umyl živou vodou, že bych se uzdravil.*

To má za následek změnu *s l o v o s l e d u*: *že* kdybych se umyl..., *uzdravil bych se* [stálé příklonky jsou za *uzdravil*, protože je to jediné slovo, které může státi na začátku věty] > *že* kdybych se umyl..., *že bych se uzdravil* [na 1. místě stojí *že*, za ním stálé příklonky a za ním *uzdravil*]. Viz k tomu § 567.

Zřídka se klade *že* až do věty 3.:

jde jen o to, *dělá-li se už něco, že se to má dělat pořádně* (Olbr.) [|| častěji: *že dělá-li se už něco, má se to... (že se to má...)*]; člověku se zdá, *kdyby nastala dlouhá chumelenice, že to zasype* do roviny (Rais) [|| *že kdyby...*]; věděli, *až se shledají, že to již nebudou ti lidé jako předevčírem* (Dur.).

Klade-li se spojka různovětně, stojí věta svým podstatným zněním na konci souvětí shodně s největší důležitostí v něm. Různovětné postavení spojky pak naznačuje její myšlenkovou (a mluvnickou) závislost na hlavní větě. Tím jazyk hovoří po výrazové stránce principu myšlenkové závislosti vět i jejich obsahové důležitosti v souvětí.

3. Vyskytuje se též *r ů z n o v ě t n ý k o n d i c i o n á l s a*; tvary *abych, abys...* se kladou do 2. věty, přičestí do věty 3. Na př.:
psal mi, abych až se vrátím, jej navštívil.

Sr.: *psal mi, abych jej po svém návratu navštívil.*

Někdy se k němu připojuje slovo, ke kterému se 2. vedlejší věta vztahuje, nebo i jiné:

Srovnali to u vozu, *aby ráno, až se dají do práce, našli všechno na místě* (Olbr.). — Připomeň mu, *aby na to, až se vrátí, nezapomněl.*

4. Je-li na 1. vedlejší větě *d ů r a z*, klade se buď za větu hlavní jako mimo důraz nebo před ní; na př.:

nezapomeň, až půjdeš do města, že máš koupit chléb;
nebo: *nezapomeň, že až půjdeš do města, máš koupit chléb || až půjdeš do města, nezapomeň, že...*

Mluvčí připomíná někomu koupi chleba jen pro ten případ, že půjde do města; chce říci, že nemusí jít pro chléb schválně.

Je tu začátkové postavení důrazné jako jindy (§ 487₄, 488).

Důrazné bývá též postavení koncové, ale to důrazná věta v našem případě mít nemůže, protože je má 2. věta vedlejší (»že máš koupit chléb«), obsahově v celém souvětí nejzávažnější.

Hlavní věta.

493. 1. Hlavní věta stojí mimo důraz nejčastěji v č e l e s o u v ě t í jako nejméně důležitá. Jsou to zejména věty uvozující obsahová souvětí:

nevěděl, co by promluvil...; ptal se, kdo je ten muž...; zdálo se mi, že bych se uzdravil...; myslím, že když ti to nepomůže...; přísloví praví, že...; je přísloví, že...; vypravoval, že...; jde o to, že...; psal mi, abych...; připomeň mu, aby...

Bývá to i věta jiná:

přijde čas, kdy se zeptá zima...; srovnali to u vozu, aby ráno...

Je-li hlavní věta myšlenkově nejdůležitější v celém souvětí, stojí n a k o n c i:

[Potom vedla královna královice zas do toho pokoje, kde její dcery byly (a řekla:)] Jestliže poznáš, kterou jsi včera vyvolil, *bude tvá* (Erb.).

Jádro souvětí je »bude tvá«; 1. vedlejší věta je jen její bližší určení vyslovující podmínku a 2. vedlejší věta se vztahuje k 1.

Dvojí postavení může mít hlavní věta i v témž případě podle své různé důležitosti. Na př.:

[Proč odešel?] *Odešel*, protože cítil, že je mu nevolno [ptáme se na příčinu odchodu; odchod se už rozumí z otázky, je málo důležitý] || [Co se s ním stalo?] Protože cítil, že..., *odešel*... [Odpovídáme, že odešel; odchod je nejdůležitější].

2. Je-li na hlavní větě d ů r a z, stojí buď na místě k o n c o v é m nebo z a č á t k o v é m; na př.:

[Bude má, či nebude?] Jestliže poznáš, kterou..., *bude tvá* || *Bude tvá*, jestliže...

6. V souvětí s několikanásobnou hlavní větou (§ 483).

494. 1. Na prvním místě stojí v tomto souvětí v tomto útvaru vždy jedna hlavní věta:

Přišel a prosil mě, abych mu poradil. — Byl zde, ale odešel, protože mu bylo nevolno. Atd., viz další doklady.

V 1. příkladě je to věta *přišel*, neboť věta vedlejší závisí na 2. hlavní větě *prosil mě*.

Je to ta hlavní věta, na které nezávisí věta vedlejší a která je proto v celém souvětí myšlenkově nejméně důležitá.

2. Druhá věta hlavní stojí někdy uprostřed souvětí a za ní, na konci souvětí, následuje věta vedlejší. Na př.:

Přišel a prosil mě, abych mu poradil. — Pondělek neví, ale zdá se mu, že se mluvilo o nějaké besedě (Rais).

Tento pořádek vět podle myšlenkové (a mluvnické) závislosti vět se shoduje s pořádkem podle jejich důležitosti v celém souvětí, neboť vedlejší věta je v něm nejdůležitější a stojí proto na jeho konci.

3. Mnohdy je vedlejší věta méně důležitá než hlavní, je doplňovací, ale zůstává za větou hlavní, na konci souvětí, ačkoli není v souvětí nejdůležitější. Na př.:

Byl zde, ale odešel, protože mu bylo nevolno. — Radím vám to, ale nemusíte to dělat, nechcete-li.

Věta »protože mu bylo nevolno« vyjadřuje příčinu věty hlavní [proč odešel?], věta »nechcete-li« pak podmínku [za jaké podmínky, kdy to nemusíte dělat?].

Věta hlavní a vedlejší následují tu za sebou podle vzájemné myšlenkové (a mluvnické) závislosti.

Často však ustupuje tento pořádek pořádku podle důležitosti v souvětí. Druhá hlavní věta se klade na konec souvětí, jako nejdůležitější v něm, věta vedlejší pak před ní, doprostřed souvětí. Hlavní spojka však zůstává před větou vedlejší jako r ů z n o v ě t n á (§ 492₂). Na př.:

Čekal dlouho, a když se nadočkal, šel domů. — Byl zde, ale protože mu bylo nevolno, odešel. — Radím vám to, ale nechcete-li to dělat, nemusíte.

Sr.: *Byl zde, ale pro nevolnost odešel.* ,

Nebo: Joska v ní (v pazderně) hodlal strávit noc, *ale když sem došel*, byl nemile překvapen (Olbr.) [= *ale* byl překvapen, když...]. — Žena hned dobře nerozuměla, *ale když měla dva dvacetníky*, začala mu líbat ruce (Rais). — Ještě se ohlédl, *ale protože bylo úplné ticho*, dal se klidně vpřed (Olbr.). — Prodavačky měly sice zakázáno mluvit s hosty s druhé strany, *ale byla-li zde domácí dcera*, činila tak k obohacení životních zkušeností ráda (tamt.). — Radím vám to, *ale kdo nechce*, nemusí to dělat. — Zajdi tam co nejdříve, *neboť kdo přijde pozdě*, nic nedostane. — Nečetl jsem to, *ale až budu mít čas*, přečtu si to. — Také Pavlína se přesunula na staré místo, *a ačkoli jí návaly smíchu lomcovaly*, chránila se to dáti najevo (Olbr.). — Byl při tom až běda umíněný, *a kdyby mu byl Bůh nedal veselou a rozmarnou povahu*, nebyla by jej mohla věru milovat (Vanč.). — Přijdu, *ale kdyby pršelo*, nečekejte na mne.

Vedlejší věta je tu psychologickým podmětem věty hlavní; vyjádří-li se nevětně, stojí v hlavní větě na 1. místě. Na př.: ještě se ohlédl, *ale protože bylo úplné ticho*, dal se vpřed = *ale* *vzhledem k úplnému tichu* | *dal se vpřed*. Viz v § 579.

4. Má-li souvětí více než dvě hlavní věty, buď se kladou všechny před větu vedlejší, nebo se poslední klade až na konec souvětí, její spojka však různovětně před větu vedlejší.

O pořádku hlavních vět platí totéž pravidlo jako o jiných hlavních větách (§ 486), o postavení poslední hlavní věty a věty vedlejší pak to, co bylo řečeno zde výše.

Na př.: Uvnitř (vozu) *zůstala* jen matka, *ležela*, *a když vůz povyskočil*, *naříkala* (Olbr.) [|| *ležela a naříkala, když vůz...*].

7. V souvětí rozvitém hlavní větou (§ 484).

495. 1. V tomto souvětí útvaru se kladou věty často podle své myšlenkové závislosti, je-li ve shodě s jejich důležitostí v souvětí. Na př.:

Zdalo se, že bude pršet, ale nepršelo. — *Radím vám, abyste to udělali, ale nemusíte.* Viz jiné příklady v § 484.

Je tu vedlejší věta mezi oběma hlavními.

První dvě věty tvoří podřadné souvětí a k němu jako k myšlenkovému celku přistupuje hlavní věta.

V tomto podřadném souvětí stojí vedlejší věty za hlavními, protože jsou jako obsahově důležitější.

Druhé hlavní věty (s *ale*) omezují obsah podřadného souvětí, stojí proto za ním, jako se kladou věty omezující za věty omezované v souřadném souvětí dvojvětném (§ 486₂).

2. Jindy je týž větosled nebo se klade vedlejší věta před 1. větu hlavní; na př.:

Byl ještě živ, když jsem ho navštívil, ale za krátko skonal || Když jsem ho navštívil, byl ještě živ, ale za krátko skonal.

V tomto případě je 1. věta hlavní obsahově d ů l e ž i t ě j š í, než věta vedlejší, která je doplňovací, vyjadřující časové určení věty hlavní. Této důležitosti odpovídá postavení hlavní věty z a v ě t o u v e d l e j š í.

Stojí-li první hlavní věta p ř e d v ě t o u v e d l e j š í, na začátku celého souvětí, je to ve shodě s obsahovou závislostí věty vedlejší na ní.

3. Tato dvojitost je i tenkrát, je-li na hlavní větě d ů r a z:

b y l j e š t ě ž i v, když..., ale... || když jsem ho navštívil, b y l j e š t ě ž i v, ale...

I jindy se pozoruje postavení důrazné věty před nedůraznou nebo naopak.

VÝDECHOVÉ ČLENĚNÍ SOUVĚTÍ

Souvětí jako celek.

496. 1. Jednotlivá souvětí oddělujeme od sebe nebo od samostatných vět t. zv. p ř e s t á v k o u u k o n ě n o u a označujeme ji v písmě tečkou nebo středníkem. Na př.:

Prales a vody měly slovanský lid *k lovu*. Čekával v bezcestí lesa na zvěř, a dříve než byl zdělán čeřen, zasahovaly jeho oštěpy veliké ryby *tůní*. Byl lovcem, pásal stáda a mýtě a pále pralesy zvolna se učil vzdělávati *zem*. Vedra, přívaly vod a mráz naučily jej stavěti chyše (Vanč.).

Architekt hodil tužkou, řekl, že ovšem nenavrhoval salon do baru, nýbrž pokoj do rodinné venkovské vily; když tomu milostivá paní lépe rozumí, zajisté si poradí sama; on, jak vidí, by tu byl zbytečný (Pujm.).

Ukončenou nazýváme tuto přestávku proto, že ji děláme na konci myšlenkové celosti.

Věty v souvětí.

2. Věty v souvětí oddělujeme od sebe často t. zv. p ř e s t á v k o u n e u k o n ě n o u, označovanou v písmě čárkou nebo vůbec neoznačovanou. Užívám pro ni znaménka ⇨. Na př.:

Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají (přísl.). — *Bude-li pršet, nepříjdu.* — *Byl lovcem, pásł stáda ⇨ a mýtě a pále pralesy* zvolna se učil vzdělávati zem (Vanč.).

a) Zpravidla děláme přestávku mezi větou hlavní a vedlejší tvořící souvětí, nebo n a o p a k. Sr. výše první dva příklady.

I mezi větou hlavní a vedlejší s různovětnou spojkou *a*. Sr. v 1.: *čekával na zvěř, a dříve než byl zdělán čeřen...* Jiné příklady viz v § 494₃.

b) Dvě hlavní věty beze spojky zpravidla oddělujeme přestávkou; sr. v 1.: *byl lovcem, pásł stáda*. Nebo: *lékař léčí, Bůh uzdravuje* (přísl.).

Mají-li spojkou *a* (*i*), děláme mezi nimi přestávku dosti často; na př.: *země byla pustá ⇨ a tma byla nad propastí* (biblic.). Věty krátké, hlavně jednoslovné, vyslovujeme často bez přestávky, spojitě: *sedím a čtu; modli se a pracuj* (přísl.).

O psaní čárky viz v § 626.

Mezi hlavními větami se spojkami jinými děláme přestávku skoro vždy: *přišel bych, ale nemohu; je to správné, neboť se tak říká obecně*. Jen v rychlé výslovnosti se přestávka nedělává, hlavně po krátké větě: *šel bych ale nemohu*.

V ustáleném pravopise se tu pro jednotnost dělá čárka vždy.

Platí to též o vylučovacím souvětí netázacím i tázacím: *budťo ti to pošlu, nebo s tím přijdu sám; půjdeš tam, či zůstaneš doma?*;

jít, či nejít? || *jít či nejít?* Bez přestávky se vyslovuje též často jmenná druhá otázka *či ne, či nikoli* (*či nic*).

c) Dvě věty vedlejší různorodé zpravidla oddělujeme přestávkou: přijde čas, *že se zeptá zima, cos dělal v létě*; nevěděl, *co by promluvil, aby to bylo pěkné* (Rais).

O větách stejnorodých, spojených spojkou nebo bezespoječně, platí totéž co o větách hlavních. Na př.: *myslím, že je už zdráv* — *a že odejel do lázní*; ani si nevšiml, *že je náměstí plno lidu, ženy že lomí rukama...* (Třebíz.).

3. Zřídka se mezi větami tvořícími souvětí dělá přestávka ukončená, označovaná v písmě tečkou nebo středníkem, po vykřičníku a otazníku neoznačovaná.

a) Na př. v souvětí souřadném:

Ach zůstat navždy! Anebo odejet! (Čap.). — *Vrací se; neboť se vrátiti musí* (Mah.). — *Dej pozor. Sice spadneš!* — *Staroch ulehl. Ale usnout ne a ne* (Staš.) = ale nemohl a nemohl usnout. Tu se druhá věta odděluje od 1. proto, aby vynikla, pro důraz.

Nebo to bývá v souvětí značně rozvitém:

A měl svrchovaný čas ujíždět, sic by ho byl i s koněm Široký zamačkal, jak mu břicho kvapně *rostlo*; *byloť* ho najednou všude plno, jako by se byla hora přivalila (Erb.).

b) Mezi větami v souvětí podřadném dělá se ukončená přestávka tehdy, stojí-li věta vedlejší za hlavní. Na př.:

Nepřišel jsem; protože pršelo.

c) Přímá, nepřímá a polopřímá řeč

497. 1. O těchto třech druzích řeči mluvíme tenkrát, posuzujeme-li se stanoviska větoslovného, jak se jazykový projev — věta nebo souvětí — pronáší nebo opakuje (reprodukuje) se z řením jeho původci. Na př. na otázku, jaký je Koperníkův názor o zemi a slunci, lze odpovědět trojím způsobem: 1. *Země se otáčí kolem slunce.* — 2. *Koperník řekl: země se otáčí kolem slunce.* — 3. *Koperník řekl, že se země otáčí kolem slunce.* Své vlastní mínění

o něčem mohu vysloviti takto: 1. *Je to správné.* — 2. *Je to správné, myslím.* — 3. *Myslím, že je to správné.*

Řečí se zde rozumí jazykový projev, nikoli soubor výrazových prostředků jako v názvu česká řeč apod. (viz v úvodě). Ponechávám název řeč pro jeho ustálenost.

2. Přímá atd. řeč může býti obsahem oznámení, rozkaz, přání, podmínka nebo otázka. Mnohdy se rozlišuje *a)* přímá... řeč v užším smyslu, t. j. přímé oznámení, přání, přímý rozkaz a přímá podmínka, a *b)* přímá... otázka. Podstatný mluvnický rozdíl mezi nimi není a proto se většinou mluví obecně o řeči.

ŘEČ PŘÍMÁ.

498. 1. Záleží v tom, že svůj nebo cizí jazykový projev uvádíme přímo, bez mluvnických změn. Je pak dílem neuvozená, dílem uvozená.

2. **Neuvozená** přímá řeč je ta, kterou proslovujeme nebo opakujeme, aniž mimo ni výslovně označujeme jejího původce.

Na př. v jazyce mluveném, potkají-li se dva známí: A. *Nazdar!* B. *Nazdar!* A. *Už jsem tě dávno neviděl.* B. *Byl jsem nemocen.*

Nebo v jazyce psaném: (Joska) učinil tedy poslední pokus smíru. *»Ty, Forko, tak počkej.«* *»Tak pojď!«* a zastavil se (Olbr.). — Hostinský natáhl mlčky pravici a on mu na ni vysázel dvanáct haléřů. *»Ale jděte si to vypít do síně«* (tamt.). — To bylo radosti, to bylo skákání. Babička byla nejhodnější babička. *»To jsou kořata májová, čtyř barev, ta chytají výborně myši«* (Němc.).

Původci řeči se rozumějí v mluveném jazyce ze situace, z různého hlasu apod., v jazyce psaném pak ze souvislosti, z toho, co bylo řečeno nebo co se praví dále.

3. **Uvozená** přímá řeč je ta, jejíhož původce označujeme mimo ni větou, slovem nebo výrazem, které nazýváme **u v o z o v a c í**.

Uvozovací úkon mají nejen slovesa říci (*říkati*), pověděti (*povídati*), vypravovati (*vyprávěti*), oznámiti, prohlásiti..., tázati se, ptáti se..., psáti (*napsati*), substantiva řeč, oznámení, otázka..., nýbrž i slova vyjadřující význam říci atd. nepřímou; na př. *diviti se* = říkati s podivem, *smáti se* = říkati se smíchem, *naříkati* = žalostivě říkati, *durditi se* = říkati durdivě, (*po*) *mysliti si* apod.

Uvozovací věta sama nebo ta věta, ve které je uvozovací slovo nebo výraz, tvoří s řečí souřadné souvětí, ve kterém je řeč větou nebo souvětím povahy obsahové (§ 454₅). Podle toho lze říci, že je to přímá řeč s o u ř a d n ě u v o z e n á.

4. a) Uvozovací věta stojí dílem p ř e d ře č í a dělá se za ní u k o n ě n á přestávka, označovaná v písmě dvojtečkou. Řeč se opatřuje v písmě obyčejně uvozovkami. Na př.:

Koperník řekl: »Země se točí kolem slunce«. — Babička vždy říkala: »Stavte se, pane kmotře« (Němc.). — Štítný napsal: »Bůh můj přikázal mi jako i každému otci, abych vedl vás, mé děti«. — Panímáma se ptala pana otce: »Co je nového?« (Němc.). —

Babička na ně (peříčko) ukázala řkouc: *»Shýbni se, Barunko« (tamt.). — Chaloupku odevzdala (babička) staré Bětce s doložením: »Nevím, jak se mi tam líbit bude« (tamt.). — Barunka ho odstrčila, šeptajíc mu: »Počkej, já to povím« (tamt.). — Popošla k ní, ptajíc se: »Co je ti?« (tamt.).*

b) Zřídka se dělá za uvozovací větou, stojí-li před řečí, přestávka n e u k o n ě n á; na př.:

Rozdurdila se (= durdivě řekla...), jakýže je (to) ženich (Vrba).

Že tu není vedlejší spojka, nýbrž příklonná částice, která citově zabarvuje zájmeno jaký; vyjadřuje podiv a rozhorlení jako jakýpak.

c) Dílem se uvozovací věta klade z a ře č a odděluje od ní neukončenou přestávkou, označovanou v písmě čárkou. Na př.:

»Drobtý patří ohničku«, říkala babička (Němc.). — »Řemeslo má zlaté dno«, praví přísloví. — »Tak pojď!«, řekl a vstal (Olbr.). — »I mlčte«, smál se Vicena (Šim.). — »Co tam?«, divil se pan otec (Němc.). — »Maminko, dej nám ještě chleba«, ozval se Bertíkův hlas (tamt.). — »Co se směješ?«, ptal se uraženě (Olbr.). — Pst!, zašeptala matka (Čech).

d) A někdy se uvozovací věta v k l á d á do řeči a odděluje od ní neukončenými přestávkami, které se v písmě vyznačují čárkami. Na př.:

»Rodičko svatohorská«, bědovala matka, »holka, co se ti stalo?« (Němc.).

5. Mimo po stránce větoslovné neliší se uvozená přímá řeč od neuvozené.

Přímou řečí se rozumí v mluvnicích zpravidla jen řeč souřadně uvozená; nelze však pomíjeti řeč neuvozenou.

ŘEČ NEPŘÍMÁ

499. 1. Je to řeč vždy uvozená, a to podřadně, t. j. tvořící s uvozovací větou podřadné souvětí, v němž je vedlejší větou. Na př.:

Koperník řekl, že se země točí kolem slunce. — Opakuji s důrazem, že je to správné. — Přísloví praví, že řemeslo má zlaté dno. — Přeji ti, aby ses brzo udravil. — Gebauer napsal, že je Štítný vzácný příklad staročeského myslitele a spisovatele. — Ptal se, kdo to je a co chce. — Nabízí se otázka, jak se zachovat.

Jde-li nám o zcela přesné znění projevu, výroku, dáváme to, co uvádíme přesně, do uvozovek. Na př.: Gebauer napsal, že je Štítný *vzácný příklad... **

Souvětí vzniklé spojením řeči s uvozovací větou je v své podstatě souvětí *o b s a h o v é*, o kterém byla řeč při souvětí podřadném (§ 460). Nepřímo uvozená otázka je pak t. zv. otázka závislá (§ 464).

Nepřímá řeč povahy oznamovací má proti řeči přímé spojku *že*; na př.:

[přímo] *země se točí kolem slunce* || [nepřímo] Koperník řekl, že se země točí kolem slunce.

2. Mimo větoslovně odlišuje se nepřímá řeč od přímé i jinak mluvnicky, a to tím, že má jiný *s l o v e s n ý z p ů s o b a* jinou neboli *p o š i n u t o u m l u v n i c k o u o s o b u*. Na př.: [přímo] *šťastně se vrát'* || [nepřímo] *přeji ti, aby ses šťastně vrátil*; — [přímo] *kam půjdeš?* || *ptáš se, kam půjdu?*

O jiném slovesném způsobu viz ve výkladech o vedlejších větách oznamovacích, přacích, rozkazovacích, tázacích (§ 461 a násl.), o pošnutí mluvnické osoby v § 651.

ŘEČ POLOPŘÍMÁ.

500. 1. Je to větoslovný útvar na přechodu mezi řečí přímou a nepřímou, vyskytující se v jazyce uměleckém, literárním jako slohová obměna řeči přímé a nepřímé.

2. S přímou řečí má polopřímá řeč společné předně to, že je *n e u v o z e n á* nebo *u v o z e n á* a že má v obojím případě stejnou mluvnickou podobu.

Neuvozená je na př. tato polopřímá řeč:

a) Na úzkém, dřevěném domě vedle radnice uvázly Bodorovského zkalené zraky. *Čertův barák! Už nikdo mu nic na něj nechce půjčit* (Jir.).

V p ř í m é řeči by to znělo takto: *Čertův barák! Už nikdo mi nic na něj nechce půjčit.*

V n e p ř í m é pak: řekl si, myslil si..., *že je to čertův barák, že mu už nikdo nechce na něj nic půjčit.*

Uvozené jsou (proloženými slovesy) na př. tyto polopřímé řeči:

b) Cítil, že páše hřích, ale ř e k l s i, že páše jej, aby zabránil hříchům větším. *V potupu a neštěstí upadl by poctivý rod jeho, kdyby připustil, aby...* (Novák.).

[Přímo]: *V potupu a neštěstí upadl by můj poctivý rod, kdybych připustil...* ||

[nepřímo] řekl si, *že by v potupu a neštěstí upadl jeho poctivý rod, kdyby připustil...*

c) Jde (Štěpánka) stále napřed, *ž v a t l á* rozkošné a naivní věci: o paní a svých přítelkyních... *Byt je nalezen, tra, la, la. Ráda by mu jej ukázala* (Sova).

[Přímo] *Byt je nalezen... Ráda bych ti jej ukázala* || [nepřímo] *žvatlá, že je byt nalezen, že by mu jej ráda ukázala.*

Polopřímá řeč však *n e t v o ř í* s uvozovací větou *s o u v ě t í*, připojuje se k ní zcela volně. Ať je uvozená, nebo není, je před ní *u k o n ě n á p ř e s t á v k a*.

3. Dále se polopřímá řeč obsahem oznamovací shoduje s přímou v tom, že nemá spojkou *že*, ani když je uvozená. Viz v dokladě b) a c).

A že se v ní vyskytují jako v přímé řeči *v ě t y c i t o v é*. Sr. větu »*čertův barák!*« v dokladě a).

4. S nepřímou řečí má polopřímá řeč společné *p o š i n u t í* mluvnické osoby; ale proti ní je to *v ě d y* osoba 3., kdežto v nepřímé řeči bývá též osoba 1. nebo 2.

Sr. v dokladě a): [přímo] už *mi* nikdo nic nechce půjčit || [nepřímo] už *mu...*;

v b): [přímo] upadl by *můj* rod, *kdybych* připustil || [nepřímo] upadl by *jeho* rod, *kdyby* připustil;

v c): [přímo] ráda *bych ti* jej ukázala || [nepřímo] ráda *by mu* jej ukázala.

5. S tím souvisí to, že se v polopřímé řeči mění *i m p e r a t i v* v *i n d i k a t i v* s *ať*, nikoli v kondicionál s *a-*. Na př.:

d) Trpkost i hněv zdusily náhle její tesknostu v lítost. A vzdor se zdvihl. *At' si (Ondrejko) jede, když může takhle jednat...* (Jir.).

[Přímo] *Jeď si, když můžeš takhle jednat* || [nepřímo] řekla, myslila si..., *aby si jel, když může...*

6. A shoduje se polopřímá řeč s nepřímou v tom, že *z j i š ť o - v a c í* o t á z k y mívají podobu otázek *z á v i s l ý c h* po té stránce, že se v nich klade *zda* nebo *-li*. Na př.:

e) Vstoupí na práh a zeptá se hospodyně. Ta je zaměstnána u kuchyňského krbu. *Zda by s panstvem mohl promluvit?* (Sova).

[Přímo] *Mohl bych s panstvem promluvit?* || [nepřímo] zeptá se, *zda by mohl s panstvem promluvit.*

f) To, co měla babička na srdci, musila Ivovi říci. *Neviděl-li v Praze France Marka...?* (Sova).

[Přímo] *Viděls v Praze...?* || [nepřímo] řekla, zeptala se, *neviděl-li v Praze France Marka...*

g) Při tomto pomyšlení stará paní se lekala. *Je-li to Laurin?* (Jir.).

[Přímo] *Je to Laurin?* || [nepřímo] myslila si..., *je-li to Laurin* (či není).

7. Tím, že má polopřímá řeč vždy 3. mluvnickou osobu, podobá se často v ý p r a v n ý m k u s ů m slovesného díla, tomu, co říká sám autor slovesného díla. Při polopřímé řeči však jde o to, co je myšleno jako p r o j e v j e d n a j í c í o s o b y. Zejména proniká podobnost polopřímé řeči s výpravnými částmi tehdy, následuje-li polopřímá řeč za výpravnou částí.

Na př. v dokladě a): [autor díla] *Na domě uvázly Bodorovského zraky.* [Bodorovský] *Čertův barák!* atd.

Nebo: [Autor díla] *Zalekl se (Hrabec) vzpomínky, že by dnes měl býti ve službě.* [Hrabec] *Ani za živý svět! Jistě by po něm lidé házeli tajně pohledy* (Herb.).

Co je výpravná část a co polopřímá řeč, je patrné podle smyslu.

Zřetelně vyniká polopřímá řeč, následuje-li hned po řeči přímé, uvozené nebo neuvozené; na př.:

[Přímou] „*A já jsem myslel na vás celé odpoledne*«, praví (Ivo Štěpánce)... »*Tak, celé odpoledne?*«, začervená se (Štěpánka). »*Ano. Nikdy mi nebyly tak dlouhými hodiny jako dnes...*« (praví Ivo). [Pokračuje se polopřímou] *Byl by ji rád vyhledal a promluvil s ní... Rád by se jí totiž zeptal...* (Sova).

8. Leckterou uvozenou polopřímou řeč lze proměnit v nepřímou prostě přidáním spojky *že* a nahrazením přestávky ukončené přestávkou neukončenou. Na př.:

Mnozí jej (Bojara) utěšovali. *Zcela jistě jej tentokráte zvolí do okresního zastupitelstva...* (Sova) > *mnozí jej utěšovali, že jej zcela jistě zvolí...*

Sám si říkal, že je bezbožník, že se spustil Pána Boha... *Avšak, snad se mylí, snad šel řezník jinam...* (Novák.) > *sám si říkal..., že se však mylí, že snad řezník šel...*

Je-li to otázka, stačí změna přestávky; na př.:

To, co měla babička na srdci, *musila Ivovi říci. Neviděl-li v Praze France Marka...* (Sova) > *musila říci, totiž neviděl-li...*

Polopřímou řeč neuvozenou proměníme v nepřímou, jestliže mimoto přidáme uvozovací větu. Na př.:

a) (viz výše). Na nízkém, dřevěném domě uvázly Bodorovského zraky. *Už nikdo mu nic na něj nechce půjčit* > *Řekl si (pomyslel si...), že mu už nikdo...*

To, co měla babička na srdci, *musila Ivovi říci. Neviděl-li v Praze France Marka. Ne, neviděl France Marka.* | *On tedy také nezná France Marka* (Sova) > *Odpověděl, že ne, že neviděl...* | *Babička na to řekla, že on tedy také nezná...*

Proto se zdá, že polopřímá řeč *v z n i k l a z n e p ř í m é* vynecháním spojky *že*, někdy vynecháním uvozovací věty a vždy nahrazením neukončené přestávky ukončenou.

Ve svérázný větoslovný typ se vyvinula polopřímá řeč tím, že podržuje z přímé řeči citové věty a nahrazuje imperativ indikativem s *ať*.

3. ZTRÁTA VĚTNÉ POVAHY

501. Rozmanité větné útvary, věty slovesné i neslovesné, jednoslovné i víceslovné, ztratily mnohdy svou větnou povahu, splynuly s větou sousední, včlenily se do ní *j a k o j e j í č á s t*, a to obsahová nebo mluvnická. Tím se původní dvojvětné souvětí změnilo ve větu jednoduchou nebo souvětí trojvětné... ve dvojvětné... Někdy se dvojslovná nebo delší věta stala jedním slovem, a to složeným.

Jde většinou o změny s dnešního hlediska již hotové, provedené v dobách minulých, ale někdy jednak proniká ještě více nebo méně

původní větná platnost, jednak ztrátou větné platnosti vznikly větné útvary do jisté míry *n e p r a v i d e l n é*. Proto je potřebí probrati aspoň hlavní z těchto případů.

VĚTY SLOVESNÉ.

1. V § 487⁵ jsem připomněl, že ztrácejí větnou platnost vložené věty *myslím*, *tuším* (lid. a hovor. *hádám*), *doufám*, (kniž.) *trvám*; na př.: nespala, *myslím*, celou noc (Jir.); jsi, *doufám*, spokojen; na bažanty tu, *trvám*, taky nemá (Rais).

Ztráta větné platnosti se projevuje u nich předně tím, že se často nevyslovuje před nimi a za nimi neukončená *p ř e s t á v k a*, takže se neoddělují čárkou:

nespal *myslím* celou noc; *vy nejste* *myslím* v dobrém humoru (Ner.); *jsi* *doufám* spokojen; *je* *tuším* doma; *je to* *trvám* správné (vlastně = je to, *trvám* na tom, správné); *je to* *hádám* jeho.

Dále tím, že slovesa *myslím*... nabývají *p o v a h y p ř í s l o v e č n é*, chápou se za příslovce, že přecházejí do jiného slovního druhu:

myslím = podle mého myšlení, mínění, asi, bez pochyby; *tuším* = podle mého tušení, asi, možná; *hádám* = podle mého dohadu, mínění; *doufám* = podle mého doufání; *trvám* = podle mého mínění, jistě. Po stránce větoslovné se souřadné *s o u v ě t í* (nespala, *myslím*, celou noc atp.) mění ve větu *j e d n o d u c h o u* (nespala *myslím* celou noc).

Tu se ještě částečně cítí větná platnost a slovesná povaha.

Proto se tato slovesa někdy oddělují čárkami.

Plně ztratilo větnou povahu a nabylo příslovečného rázu vkládané *prý*, vzniklé z *praví*.

Na př.: *bude prý pršet*. Původně: *bude*, *praví* (nebo *pravie*, 3. os. množ.), *pršet*; *praví*, *pravie* je prvotně slovesná věta s všeobecným podmětem (§ 429). Dnešní smysl je: bude podle něčího výroku, podle domněnky některých lidí pršet. Nastaly tu i *z m ě n y h l á s k o v é*: *praví* > *praj* > *prej*.

Dále *bohdá*, *bodejt'* (*bodejž*).

Původně: *toho*, *bohdá* (= bůh dá, dá Bůh), *nebude*, aby..., pak: *toho bohdá* *nebude* = toho zajisté nebude. *Bodejt'* = původně *bůh dejt'* = dej bůh.

2. V § 470 připomenuta ztráta větného úkonu účelové věty *leda bylo*.

3. Z věty *jak se patří* se stalo v lid. a hovor. mluvě adjektivum *jaksepatri* [= řádný, pořádný], které se i skloňuje:

to je *jaksepatri* práce; *jaksepatriho dělníka* tu skoro není vidět (Ner.).

4. Větnou platnost ztratila věta *jest-li*.

Říkávalo se: *jest-li, že máš čas*, pojď se mnou = je-li to, ta podmínka, že máš čas... Věta *jest-li* splynula se *že* v podmínkovou s p o j k u *jestliže*.

5. O změně slovesné věty v předponu (*bůhvíkdě..., nevímkdě*) viz v § 710₆₋₇.

6. O jiných případech viz v § 848, 710₈.

VĚTY JMENNÉ

502. Ty ztrácejí větnou platnost velmi často, mnohem častěji než věty slovesné, a to jako věty slovesné ve spojení s jinými větami.

Zánik větné platnosti jmenných vět je důležitým činitelem ve vývoji a vzniku dnešního syntaktického složení.

1. V § 465₅ jsem připomněl tázací věty typu *koho poslat? a co dělat?* v podřadném souvětí.

2. Viz v § 468 o *div, tak tak a málem*; v § 452₈ o *nejen (že)*.

3. Věty *až hrůza, až strach, až radost...*:

(kůň) *začal až hrůza vyhazovat* a kopat (Němc.); *jsi až hrůza nediskretní* (Sez.); *ono by se nadělalo pánů až hrůza* (Rais); *rodiče se také utahovali až strach* (Vrchl.); *slavík zpíval až radost* (tamt.).

Původní pojetí je: *začal vyhazovat, až hrůza* = ..., až byla hrůza, až z toho šla hrůza. Jmenná věta *až hrůza* tvořila souvětí s větou slovesnou. Podle dnešního pojetí je to spíše p ř í s l o v e č n ý výraz slovesné věty s významem 'hrozně': *začal až hrůza vyhazovat*. Proto se od ní neodděluje přestávkami.

Podobně: *kašle, až strach* = kašle, až je (z toho) strach > *kašle až strach* = kašle strašně.

Ale proniká zde ještě dnes původní větná platnost, takže vývoj v pojetí není zcela ukončen.

4. Věty *chválabohu, bohudíky (bohudík), bohužel, pravda*: jsme chválabohu || bohudíky zdraví; nebudu bohužel doma; mám s tím pravda starosti atp.

Původně: *jsme, chvála bohu, zdraví* = jsme, budiž bohu chvála, zdraví; *mám s tím, pravda, starosti* = mám s tím, je pravda, starosti.

Jmenná věta splynula se slovesnou jako její příslovečné určení s významem asi »díky bohu« a »arci«.

Podobně *možná*: on možná na to zapomněl [= asi, pravděpodobně]; původně: on, možná, na to... = on, je možná, je možnost, na to...; —

konec konců: je to konec konců jedno [= konečně]; —

třeba, třebas: přinesu to třeba hned.

Původně: přinesu to, třeba, hned = přinesu to, je-li třeba, hned; dnes = podle potřeby.

5. Věty *den co den, rok co rok, den jak den, den ze dne...*: opakuje se to den co den; jezdíváme tam rok co rok ap.

Původně: opakuje se to, uplyne den co den (= den a zase den); jakmile uplyne den a zase den, opakuje se to.

6. Důležité jsou *s r o v n á v a c í v ě t y* jednak samostatné, jednak tvořící s druhou větou souřadné souvětí. Na př.:

Do paní hejtmanky jako když píchne (Č.-Chod). — Stanul na hoře pod dubem. *Tam jako by živých nebylo* (Jir.). — Jen spustil *a do literátů jako když bodne* (Rais). — Sotva udělali krok, *do synka jako když vletí ohnivá jiskra* (tamt.). — Sledovala každý krok a pohyb kuchařčin... *Ale Polda jako by ji neviděla* (Sum.). — Bůh ví, *ona jako by neměla cit* (Němc.).

Zdá se, že je tu vynechána hlavní věta, ke které myšlenkově patří věta srovnávací: *bylo to*, jako když do hejtmanky píchne; Bůh ví, *zdá se (zdálo se)*, ona jako by neměla cit. Ale vývoj byl jiný.

Byla to původně souvětí, jejichž první věty byly jmenné: *hejtmanka, jako když do ní píchne; literáti, jako když...; synek, jako když...; tam, jako by...* Jmenné věty znamenaly: hejtmanka si počínala, stála, zůstala, jako...; tam to vypadalo atpod. Byly to hlavní věty k větám srovnávacím. Sr. na př.: děti stály, jako by je přimrazil (Němc.). Ztratily větnou povahu, splynuly s větou vedlejší jako její větné části a v prvních třech případech se jí mluvnicky přizpůsobily, t. j. nominativy *hejtmanka...* byly nahrazeny předložkovými pády: *do hejtmanky jako když píchne, do literátů..., do synka...* Splynutí mělo

za následek zánik přestávky (*do hejtmanky jako když...*) a vynechání ukazovacích výrazů *do ní, do nich* a *do něho* ve větě srovnávací.

Tomuto vývoji zřetelně nasvědčuje s l o v o s l e d, postavení výrazů *do hejtmanky...* na 1. místě ve větě, ač bychom čekali: *jako když do hejtmanky píchne*. Viz v § 567. Sr. tam podobný případ typu *ráno když vstali*, kde na vynechání věty naprosto nelze pomýšleti.

Tím se původní souvětí změnilo ve větu jednoduchou a vedlejší věta se stala samostatnou nebo hlavní. Sr. obdobný případ s větou *že* po jmenné větě s *div, tak tak* a *málem* (§ 468₂).

7. Citovou částicí (§ 521) stala se věta vyjádřená příslovcem *ba*: *ba* může se říci, že... || *ba* se může říci; viz ještě v § 559₄.

Původně: *ba, může se...* = je to pravda, je tomu tak, může se... Sr. zejména samo *ba*: A. Je to osud. B. *Ba* = máš (máte) pravdu, je to pravda apod.

8. Viz v § 865 o částicích *což, copak*; v § 509 o *jakživ*; v § 739 o výrazech typu *ruce na zádech*; v § 528₇ o přístavku; v § 720 o souslovích typu *bláto nebláto*; v § 739 o souslovích *dům od domu*; v § 720 o *možná*; v § 710₅ o *kdekdo...*; v § 720 o *věru...*; v § 721, 739₄ o nominativu, genitivu a akusativu vlastnosti (jakosti).

VĚTY CITOSLOVNÉ.

503. 1. Také citoslovné věty, zejména s citoslovci vybízecími a citovými, ztrácejí velmi často větnou platnost, a to ve spojení s jinými větami, slovesnými nebo jmennými. Je to dobře vidět, srovnáme-li takové citoslovné věty s větami samostatnými.

Řekne-li někdo *ach!*, je to plná citoslovná věta, která znamená: to je krásné! apod., nebo: to bolí! Podobně *jej!*, *jejej!* Řekneme-li: *ach, to je krásné!* (*ach to...*) nebo *ach, to bolí!* (*ach to...*), vyjadřuje slovesná věta »*to je krásné!*«, »*to bolí!*« o b s a h o v ě t o t ě ž co sama věta citoslovná *ach!* Protože je slovesná věta výrazově dokonalejší než věta citoslovná (§ 438₆), vystupuje v jazykovém povědomí slovesná věta jako nositelka větné platnosti a jako výrazový prostředek věcného obsahu věty. Citoslovce *ach* pak se přestává cítit za samostatnou větu, chápe se jen za část věty slovesné, a to za výrazový

prostředek její citové povahy, za její část *mluvnickou*, za citoslovnou částici (§ 521). Zbytkem původní větné platnosti citoslovce je neukončená *přestávka* mezi ním a větou slovesnou, se kterou tvořila souřadné souvětí. Ale mnohdy se tu přestávka nedělá a citoslovce splývá i výdechově se slovesnou větou.

Na bývalou větnou platnost citoslovcí ukazuje zřetelně ta okolnost, že se příklonky kladou většinou ne hned za ně, nýbrž až za slovo následující: *no vezmi si*. Viz v § 559.

Podobně je tomu ve spojení s větou neslovesnou, jmennou: *ach, ta bolest!*

Jmenná věta »*ta bolest*« znamená »je to velká bolest« a citoslovce *ach* je jen znakem toho, že je to věta citová.

Jiné příklady: *ach, zůstat navždy!* (Čap.) = kéž bych mohl zůstat navždy; *ach, co pravíš?* (Erb.); *ach, ty Štědrý večere* moci divoplodné (tamt.); *ach, já na to zapomněla* (Baar).

Vyslovuje se a píše též: *ach ta bolest!*, *ach zůstat navždy!*, *ach ty...*

Za *ach* se nepíše obyčejně čárka ve spojení *ach Bože!* (*ach bože!*), protože *Bože* (*bože*) samo má do značné míry povahu citoslovce; obě citoslovce splývají významově v jedno slovo.

2. Tak je tomu s ostatními citoslovci, vyjadřujícími podle své původní větné platnosti jiné citové odstíny věty, s kterou splývají. Na př.:

och, mnoho vám vyložím (Čap.) [buzení zvědavosti: uvidíte, počkejte, vyložím vám toho mnoho]; *á, to jede dnes sám jemnostpán* (Baar) [podiv]; *br, to je zima!*; *nu, dočkáte se* (tamt.) [vybízení k trpělivosti]; *nu, jaká pomoc* (Čech); *no pojd'*; *nuže s chutí do toho!*

Viz § 680, 697 o *to* a *ono*.

3. Veskrze ztratilo původní větnou platnost citoslovce *ó* a vystupuje zřetelně jen jako citoslovná částice věty jmenné nebo slovesné, s kterou tvořilo prvotně souvětí. Na př.:

ó ty nevděčníku!; *ó Bože!*; *ó, příroda je nejlepším kazatelem* (Čech); *ó kdyby tu byla nebožka maminka* (Baar); *ó kéž by už přišel*.

Za *ó* se obyčejně nepíše čárka, následuje-li věta neslovesná, jmenná (viz první dva příklady) nebo slovesná s obsahovou částicí (*ó kéž...*).

B. Části věty

504. V kapitole A. šlo o větu jako výraz myšlenky v její celosti, v této kapitole pak půjde o jednotlivé složky, části věty, neboli o její *r o z b o r*. Tu se naskýtá především otázka, jaké části věta má. Podle úkonu rozlišujeme větné části *o b s a h o v é* a *m l u v n í c k é* (větoslovné).

Tu nezáleží na tom, je-li věta slovesná či neslovesná, samostatná či v souvětí, hlavní či vedlejší.

OBSAHOVÉ ČÁSTI VĚTY

Jsou to ty části, jejichž úkon záleží v tom, ~~že~~^{že} vyjadřují *v ě c n ý* *o b s a h* myšlenky. Patří k nim podmět, přísudek, přívlastek, doplněk, předmět, příslovečné určení a jednotná větná část. Tyto části rozlišujeme nejen se zřetěním k jejich věcnému obsahu, nýbrž i ke skladu věty, která je výrazem myšlenky.

Podmět

505. 1. Podmět (subjekt) je dílem činitel (agens) děje (činnosti), dílem nositel děje nebo přísudkové vlastnosti. Na př.:

žák | *píše*; *pes* | *štěká*; *nemocný* | *leží*; *dům* | *se staví*; *tabule* | *je černá*.

K názvům činnost, děj a stav viz v § 791, k názvu přísudková vlastnost viz v § 506a.

Přísudkový a nepřísudkový podmět.

2. Podmět je buď přísudkový (větný) nebo nepřísudkový (nevětný).

Přísudkovým nazýváme podmět přísudku: *žák* *píše*; *pes* *štěká*; *nemocný* *leží*; *tabule* *je černá*.

Lze jej nazývat též *v ě t n ý* proto, že je to podmět věty jako celku, podmět myšlenky větou vyjádřený.

3. Nepřísudkový podmět je vykonavatel nebo nositel děje, který není ve větě přísudkem, je vyjádřen neurčitým slovesem (infinitivem, příčestím, slovesným podstatným jménem) nebo dějovým jménem. Na př.:

slyším tě *zpívati* [podmětem činnosti vyjádřený infinitivem je *ty*; *ty zpíváš*. Sr. při větném vyjádření: slyším, *jak (že) zpíváš*];

odešel *nerozloučiv se* [podmětem přechodníku je *on*; sr. větně: odešel, *aniž se rozloučil* || *a ani se nerozloučil*]; viz v § 840₄;

slyším *štěkání* || *štěkot psů* [podmětem činnosti vyjádřené jmény *štěkání* a *štěkot* jsou *psi* = slyším, že || jak psi štěkají].

Nepřísudkový podmět je někdy **t o t o ž n ý** s přísudkovým; na př. *odešel nerozloučiv se* [přísudkový podmět, t. j. podmět určitého slovesa je *on*, nepřísudkový, t. j. podmět přechodníku, rovněž].

Často je nepřísudkový podmět **j i n ý** než přísudkový a bývá zpravidla vyjádřen jako předmět přísudkového slovesa. Na př.:

slyším tě zpívati [nepřísudkový děj *zpívati*, jeho podmět *ty* vyjádřen akusativem *tě* při určitém slovese *slyším*]; *radím ti vzít si teplý kabát* [nepřísudkový děj *vzít si*, jeho podmět *ty* vyjádřen dativem *ti* u přísudku *radím*].

4. Přísudkový podmět je nejčastěji v **n o m i n a t i v ě**: *žák píše*, *psi štěkají*, *bratr je nemocen*.

Ridčeji je v **t v a r u j i n é m**, chápaném však za nominativ, nebo je **n e s k l o n n ý**, jde-li o slova nebo sousloví zpodstatnělá (§ 654). Tak bývá podmětem

a) infinitiv: *mluviti* stříbro, *mlčeti* zlato [= mluvení je stříbro, mlčení je zlato; infinitiv se chápe za nesklonné jméno; viz v § 836]; —

b) prostý genitiv atd.: je zde *trochu* vody (viz v § 432₄); *mne* je genitiv nebo akusativ [= tvar *mne*]; *rybě* je dativ nebo lokál; *oráčem* je instrumentál; —

c) předložkový pád: *u Lužných* mají hosta (Šim.) [= Lužní, rodina Lužných]; vidím, že *na faře* jsou hodní (Rais) [= lidé na faře, farští lidé]; *do školy* je předložkový výraz [= spojení výraz »do školy«]; —

d) ustrnulý tvar, příslovce, spojka, předložka, částice, citoslovce: *Stanických* byli hodní, vlídní lidé (Němc.) [= Staničtí, rodina Stanických; viz v § 346₇]; copak to *Kudrnovic* pekou? (tamt.) [= Kudrnovi, Kudrnova rodina; viz tamt.]; *tam* je příslovce, *že* je spojka, *do* je předložka, *-ť* je příklonná částice, *br* je citoslovce [= slovo *tam*, *že...*]; každé *proč* má své proto (přísl.); —

e) časový tvar: *nesu* vyjadřuje přítomný čas | *dal bych* je kondicionál [= *tvar* *dal bych*]; —

f) věta: zaznělo ze všech úst *slavné »Vstaltě této chvíle ctný vykupitel«* (Němc.).

Mluvnický a psychologický podmět.

5. Mnohdy je myšlenka vyjádřena v ě t o u b e z p o d m ě t o u, její větný výraz je bezpodmětý, ale psychologicky, m y š l e n k o v ě p o d m ě t m á. Na př.:

ubývá, přibývá vody; nedostává se peněz; hemžilo se tam lidmi, rybami; spalo se mi dobře.

Děj vyjádřený slovesy *ubývá* a *přibývá* má nositele, a to vodu; sr. obdobné případy s nominativem podmětu: *voda klesá, stoupá*. Podobně hemžení vykonávají lidé a ryby; sr. *hemží se tam lidé, ryby*. K větě *spalo se mi dobře* srovnej větu *spal jsem dobře* [já].

P s y c h o l o g i c k ý p o d m ě t je vyjádřen ve větné podobě bezpodměté jako jiná část věty, a to

a) jako předmět: *ubývá vody* — čeho ubývá?; předmět *vody* s významem odluky; *spalo se mi dobře* — komu se spalo?; předmět *mi* vyjadřuje toho, na koho se děj vztahuje (§ 733₄); —

b) jako příslovečné určení nástroje, prostředku: *hemžilo se tam lidmi* — kdo byl nástrojem hemžení, skrze koho se hemžení dalo?

Tu se způsob jazykového vyjádření věty neshoduje s jejím myšlenkovým skladem. V mluvnici, která přihlíží především k výrazové stránce myšlení, pokládáme tyto věty za bezpodměté, ale pro hlubší poznání jazyka je třeba si uvědomiti rozdílnou povahu myšlenkovou.

Nepatří sem případy typu *napeklo se koláčů*, neboť *koláčů* je předmět (§ 725) ve větě s všeobecným podmětem (= napekli); viz v § 429₄.

Ani sem nepatří věty se sponovým slovesem, jako *je tam trochu vody, nebylo tam ani človíčka*; viz výše ve 4.

6. O psychologickém podmětě v jiném smyslu viz v § 578.

Přísudek

506. 1. V e v ě t á c h s p o d m ě t e m je přísudek (praedikát) to, co se přisuzuje podmětu.

Dějový a jmenný přísudek.

2. Podle toho, co se podmětu přisuzuje, rozeznáváme přísudek dějový a jmenný.

D ě j o v ý je ten přísudek, kterým se přisuzuje podmětu nějaký děj a který je vyjádřen u r č i t ý m v ý z n a m o v ý m s l o v e-

s e m. Na př.: *žák píše, pes štěká, nemocný leží; žák je chválen...* (opсанé pasivum, viz § 814).

Patří sem též přísudky skládající se z určitého slovesa a z infinitivu: *žák chce psát, musím jít domů...* Viz o nich v § 523.

3. J m e n n ý přísudek přisuzuje podmětu nějakou vlastnost, nějaký stav nebo nějaké okolnosti a je vyjádřen buď jen jménem nebo jménem a sponovým slovesem *býti*. Podle toho se nazývá čistě j m e n n ý nebo s p o n o v ě j m e n n ý. Na př.:

učení *mučení*; mladost *radost* (přísl.) || *žák je pilný*; bratr *je rolníkem*.

Tu je jméno nositelem vlastnosti přísudkové, tvoří s tím jménem, jehož vlastnost vyjadřuje, větu.

Vedle toho bývá jméno nositelem vlastnosti nepřísudkové, a to v přívlastkových souslovích *zelený strom, město Praha...* Tu tvoří se jménem, jehož vlastnost vyjadřuje, pojmovou celost, nikoli větu.

V mluvnicích pro nižší školské stupně se nerozlišuje dějový přísudek a jmenný. Ve větách typu *žák je pilný* určuje se sponové sloveso *je* za přísudek a jméno za doplněk. Viz k tomu v § 514a.

Obsahovým jádrem sponově jmenného přísudku je **j m é n o** zvané **p ř í s u d k o v é**, jak je vidět z toho, že bývá samo, a to ve větách jmenných (učení *mučení*). Sloveso *býti* není dějové, nevyjadřuje děj, nýbrž má úkon čistě m l u v n í c k ý, jen spíná, spojuje přísudkové jméno s podmětem tím, že vyjadřuje osobu, číslo, čas, vid a způsob, t. j. ty významy, které čistě jmenný přísudek (mladost *radost* atp.) sám o sobě, svými tvary, nevyjadřuje. Nazývá se pak sloveso *býti* (*jsem...*) **s p o n o v é**, **s p o n a** (kopula). Viz v § 432a.

Významová slovesa vyjadřují osobu, číslo... přímo u toho věcného významu, jehož jsou nositelem (*piši, psal bych...*). Sponové *býti, jsem...* vyjadřuje tyto významy samy o sobě, samostatně, jen se zřením k přísudkovému nebo podmětovému jménu. Na př. ve větě *žák je pilný* znamená *je* co do času to, že se přisuzuje žákovi pilnost v přítomnosti.

D ě j o v é, v ý z n a m o v é je *býti* v míře zcela omezené, a to znamená-li *jsem* »trvám, existuji«; na př.: *Bůh je, není*. To je jeho význam původní. Tvary *býti, byl, budu...* byly původně dokonavé a znamenaly »stát se, stal se, stanu se...«. Tento dějový význam proniká ještě dnes někdy u *býti* a *budu*; viz v § 546b, 548e.

Sloveso *býti, jsem...* jetěž opisné, opisové; viz v § 422. I to je úkon mluvnický.

Čistě jmenný přísudek je řidší než sponově jmenný, protože se vyskytuje ve větách jmenných, které nejsou tak časté jako věty slovesné (§ 437)

4. Po stránce mluvnické je čistě i sponově jmenný přísudek jednak *a d j e k t i v u m* nebo *s u b s t a n t i v u m* (v širokém smyslu) samo nebo s bližším určením, jednak *p ř í s l o v c e* nebo *p ř í s l o v e č n ý v ý r a z*. Na př.:

ovoce je *zralé*; to je *mé*; byl jsem tam *sám*; buď *zdráv*; obilí je *zaseto*; mladost *radost*; pes je *zvíře*; bratr je *rolníkem*; hlad je *nejlepší kuchař* (přísl.); devatero řemeslo *desátá bída* (přísl.); chytrost nejsou *žádné čáry* (přísl.); byl dlouho *venkovským učitelem*; je *červený jak růže*; je *úředníkem u pošty*; jsem *rodem Moravan*;

bratr je *doma, venku, pryč, dole...*; dům je *na rohu*; rodiče jsou *ve městě, na trhu, u známých*; jsem *z Moravy*; je to *ze dřeva, ze železa...*; péro je *na psaní*; je to *pro tebe, od přítele*; je *jako ryba*; byl jsem *na návštěvě*; byl jsem *se koupat* (§ 835).

Zřídka je přísudkem *c i t o s l o v c e*: je *hr* (= zbrklý, ukvapený). Tu však má povahu adjektiva (§ 862₆).

K substantivnímu přísudku náleží též přísudek vyjádřený slovem *z p o d s t a t n ě l ý m* (§ 654); na př.: 1. osoba je *nesu*; akusativ je *rybu...*

Přísudek vyjádřený příslovcem řadíme ke jmennému přísudku pro jeho stejnou nebo obdobnou platnost. Sr. též zahrnování neslovesných vět typu *vzhůru!* do jmenných (§ 433).

Přísudek typu *ovoce je zralé a pes je zvíře (mladost radost)* je *s h o d n ý*, shoduje se s podmětem vždy v pádě, někdy i v rodě a v čísle, přísudek typu *bratr je doma* pak *n e s h o d n ý*.

Adjektivní přísudek má v ustáleném rozsahu *j m e n n é* tvary: chlapec je *bos*; jsme *zdrávi* (§ 670).

5. V e v ě t á c h b e z p o d m ě t ý c h (§ 431) nazýváme přísudkem určité sloveso, které je nositelem větné platnosti (*prší...*). Vlastně tu o přísudek nejde, neboť ten předpokládá podmět. Mluvíme o něm jen obdobou podle dvojčlenných vět typu *žák píše*.

6. O t. zv. *p s y c h o l o g i c k é m* *p ř í s u d k u* viz v § 569.

Přívlastek

507. 1. Přívlastek (atribut) je jakékoli bližší určením podstatného jména majícího kterýkoli úkon ve větě, úkon podmětu, přívlastku, předmětu, příslovečného určení, přísudku nebo doplňku. Na př.:

plný | *soudek* nezvučí (přísl.); *řeka* | *Bečva* má dva toky; *žák* píše *domácí* | *úlohu*; lehl si *na holou* | *zem*; chytrost nejsou *žádné* | *čáry* (přísl.).

Protože na úkonu substantiva ve větě nezáleží, uvádějí se obvykle příklady na přívlastek v podobě nevětné: *plný soudek, moravská řeka Bečva...*

Shodný (souřadný) a neshodný (nesouřadný) přívlastek.

2. Tyto dva druhy přívlastku lišíme podle jeho mluvnické povahy se zřením k základnímu členu.

S h o d n ý přívlastek se shoduje v pádě, někdy i v čísle a v rodě, se svým jménem: *město Praha, dobrý den, dobrou radu, svému otci, na holou zem...*

N e s h o d n ý přívlastek je v jiném pádě než jméno; na př.:

stavba mostu, předseda spolku, spis Palackého, psaní bratrovi, cesta lesem; dráha do Prahy, rodák z Brna, pohádka o Honzovi, schůzka se známými, Nové Město nad Metují; tváře jako růže, člověk jako hora; snaha vyniknouti; jeho bratr; sestra mého přítele...

Viz k tomu v § 541 a 619 sl.

Adjektivní a substantivní přívlastek.

3. Jde tu o rozlišování přívlastku podle slovního druhu.

Adjektivní přívlastek je vyjádřen adjektivem v širokém smyslu na př.: *zelený list, můj přítel, ten člověk, otcův bratr, zpívající pták, dva dni.*

Substantivní pak substantivem v širokém smyslu: *město Praha, řeka Vltava, země Morava, soudruh předseda, strýc Jan, ředitel Novák, pan učitel, slovo matka, zájmeno se...*

Jeden druh substantivního přívlastku se nazývá **p ř í s t a v e k**; viz v § 528.

Adjektivní přívlastek blíže určuje substantivum nějakou vlastností vyjádřenou **p ř í m o** (*zelený list*), substantivní přívlastek pak vyjádřenou **n e p ř í m o**, tak, že je označuje za nositele vlastnosti nebo vlastností rozumějících se z přívlastkového jména.

Na př.: *ředitel Novák* = Novák, osoba (něco) řídící; *město Praha* = Praha jako osada s jistými vlastnostmi, jako osada zvaná město; *pták ohnivák* = ohnivák,

živočich, patřící k ptákům, s ptačími vlastnostmi; *slovo matka* = matka jako útvar slovní povahy; *cesta lesem* = cesta vedoucí lesem, lesní; *tváře jako růže* = červené jako růže.

4. Substantivním přívlastkem je v případech typu *město Praha* nejčastěji to jméno, které stojí n a p r v n í m m í s t ě, nikoli na druhém: *pan ředitel, ředitel Novák, město Praha*. Viz v § 617.

To viděti dobře tehdy, má-li toto jméno přívlastek: *naše hlavní město Praha, ředitel gymnasia Josef Novák, český král Karel Čtvrtý...* Jména s těmito přívlastky lze vyjádřit jako přístavek: *Praha, naše hlavní město; Karel Čtvrtý, král český...* Tu je po stránce významové nepochybné, že je *Praha, Karel Čtvrtý* člen základní (určovaný), *naše hlavní město, král český* pak člen rozvíjející (určující). Tento poměr mezi oběma členy zůstává zajisté i tehdy, spojíme-li je nesplývavě (§ 526), vyslovíme-li je bez přestávky: *naše hlavní město Praha, český král Karel Čtvrtý...*

Nesplývavý adjektivní přívlastek se shoduje s p r v n í m j m é n e m: *město Praha, založené...* (§ 541). Ale z toho nelze vyvozovati, že je *město* člen hlavní, nikoli rozvíjející. Je to následek toho, že se v starém jazyce kladl substantivní přívlastek zhusta z a s v é j m é n o (*Karel král, Praha město*); nesplývavý přívlastek se pak shodoval s ním jako se jménem bližším: *Praha město, založené...* To zůstalo, i když se postavení substantivního přívlastku změnilo; jazyk je ve svých výrazových prostředcích často velmi konservativní.

Tím se vysvětluje též shoda přísudkového jména, přísudkového i sponového slovesa se substantivním přívlastkem, nikoli se členem základním: *město Praha je starobylé, bylo založeno...* Viz v § 547, 549, 550.

Řidčeji je přívlastkem jméno stojící n a m í s t ě d r u h é m:

Kristus Pán, já ubožák, Neruda dramatik..., viz v § 617.

Tu je nepochybné, že jsou jména *Pán, ubožák a dramatik* přívlastky, nikoli členy určované.

5. Neshodné substantivní přívlastky jsou většinou zřetelně p o v a h y p ř í s l o v e č n é, mají samy o sobě, po stránce obsahové, takové významy jako příslovečná určení (§ 518, 519). A kladou se skoro veskrze za svá substantiva.

Na př.: *cesta lesem, do školy* [cesta kudy, kam?; příslovečný význam místní]; *rodák z Prahy* [odkud?]; *pověst ze 16. století* [z které doby?; příslovečný význam časový]; *tváře jako růže* [význam způsobový]; *pytel na mouku* [význam účelový]; *jízda vlakem* [význam prostředekový]; *rozmluva s přítelem* [význam společností],

styku]; sklenice *vody* [význam množství]; dům *naší tety* [význam přivlastňovací]; děvče *s černýma očima* [význam jakosti].

Jindy vyjadřují *p ř e d m ě t*, a to u jmen dějových (§ 515).

Na př.: stavba *domu*, lov *ryb*, střílení *na zvěř*, pomoc *bližnímu*, víra *v boha*.

A za třetí mají úkon nepřísudkového *p o d m ě t u* (§ 505).

Na př.: štěkání *psů*, zpěv *ptáků*, pláč *děti*.

Tyto genitivy jsou též příslovečné, vyjadřují původce (§ 519_a).

Přívlastky je nazýváme se zřetelem k tomu, že blíže určují jméno. Ptáme se na ně jako na shodné přívlastky otázkami *jaký, čím*.

Doplňěk

508. 1. Doplněk vyjadřuje *v l a s t n o s t*, *k t e r o u m á s u b s t a n t i v u m z a d ě j e*, která děj pouze provází, je na něm nezávislá. Na př.: *chlapec chodí bos*.

Smysl této věty je tento: chlapec chodí a je při tom bos, chodí jsa bos. Doplněk *bos* vyjadřuje vlastnost chlapce, když chodí, vlastnost chlapce při chůzi.

Nebo: *přítel se vrátil z cest zdráv*.

Smysl je: vrátil se ve zdraví, jsa zdráv; vrátil se a je zdráv.

Nebo: *příteli, pomoz mi bezradnému*.

To znamená: *pomoz mi v mé bezradnosti, protože jsem bezradný*; pomoz mně, který jsem bezradný.

2. Děj se vyjadřuje většinou určitým nebo neurčitým *s l o v e s e m*, někdy *d ě j o v ý m j m é n e m*; na př.:

chlapec *chodí bos*; chlapec musí (nesmí, chce, nemůže) *chodit bos*; chlapec *chodící bos*; byla *řeč o nás o obou*.

Říkáme, že je doplněk *p ř i s l o v e s e* nebo *p ř i d ě j o v é m j m é n ě*.

3. Doplněk se vyjadřuje *d í l e m a d j e k t i v e m* (v širokém smyslu), *d í l e m s u b s t a n t i v e m*, a to samým nebo s přívlastkem; na př.: *zůstal klidný*, zůstal tam *sám* || zůstal tam *ředitelem* [= jako ředitel, jsa ředitelem]; *narodil se slepý, němý* || narodil se *hudebníkem* [= jako hudebník, s hudebními vlastnostmi]; znám jej *ako výborného učitele*.

První doplněk nazýváme *a d j e k t i v n í*, druhý *s u b s t a n t i v n í*.

4. Substantivum, jehož vlastnost se doplňkem vyjadřuje, je buď v nominativě, je podmětem, nebo v jiném pádě, je předmětem nebo příslovečným určením; na př.:

chlapec chodí bos; [já] chodím bos [podmětové *já* nevyjádřeno, rozumí se ze slovesného tvaru] || *pomoz mi bezradnému; ovoce jíme syrové; smiluj se nade mnou hříšným.*

Podle toho říkáme, že se doplněk vztahuje k nominativu nebo k jinému pádu.

5. Doplněk má též pád jako jeho substantivum, je shodný, nebo pád jiný, je neshodný:

chlapec [nomin.] *chodí bos* [nomin.]; *ovoce* [akus.] *jíme syrové* [akus.] || *přítel* [nomin.] *zůstal na škole ředitelem* [instr.].

Adjektivní doplněk je vždy skodný, substantivní dílem neshodný, dílem neshodný. Neshodnost záleží dílem v tom, že je k substantivu v nominativě nebo v akusativě doplněk v instrumentále, dílem v tom, že je doplněk s *jako* vždy v nominativě. O tom podrobněji zde dále v § 509 a 510.

6. V následujícím § se uvádějí hojnější příklady doplňku, a to vyjádřeného jednak pouhým prostým pádem, jednak pádem s příslovcem *jako*.

Doplněk vyjádřený pouhým prostým pádem.

A. Doplněk k nominativu.

509. 1. Je velice častý a vyskytuje se po hojných slovesech rozmanitého významu, jako *jíti* (*choditi*), *běžeti*, *ležeti*, *seděti*, *státi*, *zastaviti se*, *vrátiti se*, *jísti*, *píti*, *nalézti*...

a) Adjektivní doplněk

je zpravidla shodný; na př.:

chlapec chodí bos, děti chodí bosy; přišel jsem [já] první, druhý, poslední; přišli [oni] dva, tři, všichni; sedí shrben, stojí vzpřímen; vrátil se živ a zdrav, smuten, vesel, rozradostněn, zklamán, nadšen; zůstal klidný, zůstal mu věrný, zůstalo to nezměněno; zastavil se udiven (Rais); *bydlí sám, udělám to, přinesu to sám, poznej sám sebe; padl k zemi mrtev; umřel chudobný, zapomenut; narodil se slepý;*

celý se třesu; dělám, říkám, píš, čtu, jím, piji, slyším, mám něco rád, nerad; byl nalezen mrtev, oběšen, zohaven;

N e ú s t r o j n ě se tu klade instr.: zůstal *klidným, věrným* (542s).

jakživ (jakživa...) jsem to neviděl, neslyšel (neviděla...), jakživ jsem tam nebyl...;

Doplňek *jakživ...* je od původu j m e n n á v ě t a: neviděl jsem ho (tak dlouho), *jak živ* = jak jsem živ. Ztrativši větnou platnost splynula s větou, se kterou tvořila souvětí, jako její určení, doplněk (§ 501). Smyslem se *jakživ* rovná příslovci *nikdy*. Proto se ho užívá i ve větách s podmětem n e ž i v o t n ý m: *to se mi jakživo nestalo, to jakživo nebývalo.*

poznej sám sebe; nedůvěřuje sám sobě;

Vedle toho knižně: *poznej sebe samého, sebe sama; nedůvěřuje sobě samému, sobě samu.* Viz v § 542.

cítím se zdráv, povinen; (kniž.) vidím se nucen.

Vedle toho zřídka kniž.: *cítím se zdráva, povinna; vidím se nucena.* Viz. tamt.

Náleží sem částečně přechodníky: *čtu sedě, leže; modlila se klečíc; odešel nerozloučiv se; poklekše modlili se.* Viz v § 843.

O doplňku vyjádřeném trpným přičestím viz ještě v § 843a.

b) Substantivní doplněk

je řídký a zpravidla v instrumentále:

naroditi se hudebníkem, básníkem, Čechem...; zůstatí někde učitelem, ředitelem; cítiti se Čechem; viděti se ředitelem školy...

B. Doplněk k akusativu.

2. Je mnohem řidší než doplněk k nominativu a většinou adjektivní, zřídka substantivní.

a) Adjektivní doplněk je veskrze v akusativě:

ovoce jíme syrové, oloupané, sušené, zavařené; nechal dveře otevřeny, zavřeny; vrátil knihu neporušenu, nerozřezánu; přinesl to celé; mám nohu zavázánu, bolavou; všechny vás vítám; znám je oba (oba dva); viděli, našli ho mrtvého, živého, raněného; přečetl jsem tu knihu celou.

N e s p r á v n ě se tu klade instr.: našli jej *mrtvým...*; viz v § 542s.

b) Substantivní doplněk má zpravidla instrumentál a vyskytuje se po slovese *nechat*:

on jí slíbil, že nechá *vojáka vojákem* (Němc.); kovář nechal tedy *husu husou* a *vepře vepřem* a přinesl dvě holoubata (Erb.); ovčák nechal *stádo stádem* a šel s ním (Kul.).

Vlastně = nechá vojáka v takovém stavu, v jakém už je, v takovém stavu, že zůstane vojákem; podle smyslu = nechá vojáka na pokoji, nebude se oň starat.

C. Doplněk ke genitivu.

3. Je řídký a vždy shodný, ať je adjektivní nebo substantivní; na př.:

týče se to *nás obou, nás všech, nás Čechů*.

D. Doplněk k dativu.

4. Vyskytuje se rovněž zřídka a je shodný, ať je adjektivní nebo substantivní; na př.:

pomoz (přispěj, poraď) *mi ubohému, mi nešťastnému, mi bezradnému, mi ubožákovi, mi nešťastníkovi*; řekni *jim* to *oběma*.

E. Doplněk k lokálu.

5. Je ojedinělý a vždy shodný, ať je adjektivní nebo substantivní: byla řeč *o nás o obou; v těch šatech* jsem nechodil dlouho *v nových, řídké, nezcela běžné*).

Smysl je: byla řeč o nás, kteří jsme dva; nechodil jsem dlouho v těch šatech, když byly nové, dokud byly nové.

F. Doplněk k instrumentálu.

6. Je velmi řídký; vyjadřuje se shodným adjektivem nebo substantivem; na př.:

smiluj se *nade mnou hříšným, nešťastným*; měj soucit se *mnou ubožákem, nešťastníkem*; znám se *s nimi s oběma*.

Doplněk s příslovcem jako (jakožto, co).

510. Vyjadřuje se většinou substantivem, a to buď samým nebo přívlastkem, zřídka zpodstatnělým adjektivem.

Příslovce *jakožto* a *co* jsou zastaralá.

Je dílem shodný, dílem neshodný.

A. Shodný doplněk.

Shodný je doplněk tehdy, vztahuje-li se na substantivum přímo, t. j. je-li při d ě j i p ř í s u d k o v é m.

1. K nominativu; na př.;

Veleslavín proslul *jako knihtiskař a spisovatel*; Mácha vynikl *jako básník*; osvědčil se *jako úderník, výborný úředník*; pracoval tam *jako prostý dělník*; vypadá, chová se *jako prostý člověk*; představil se *jako ředitel* závodu; působil tam *jako učitel, jako ředitel*; sloužila u nich *jako chůva*; mluvil *jako zástupce* sdružení; má na to právo *jako starosta*; jel tam, účastnil se slavností *jako představitel* národa; nastoupil na trůn *jako Karel IV.*; je znám *jako dobrý člověk*; seznámili jsme se *jako rybáři, turisté*.

2. Ke genitivu; na př.:

otázal se ho *jako zástupce spolku*; ujal se ho *jako úplného sirotka*; poslechl jsem ho *jako svého představeného, jako staršího*.

3. K dativu; na př.:

věřím ti *jako zkušenému*; obracím se k tobě *jako k příteli*; mám k němu úctu *jako ke staršímu*.

4. K akusativu; na př.:

poznal jsem jej už *jako chlapce*; díval se na mne *jako na cizího, jako na vetřelce*; znám jej *jako dobrého člověka*; varoval jsem jej *jako svého přítele*; vítali jej *jako představitele* národa; uctívají ho *jako svého ochránce, patrona*; co paní mě budou ctít (Erb.); chtěl ji uctít *jakožto kmotřičku* (tamt.); vyslyšali ho *jako svědka*; vydal knihu *jako pomůcku* pro učitele.

5. K lokálu; na př.:

vyprávěl o něm *jako o svém učiteli*.

6. K instrumentálu; na př.:

mluvil jsem s ním *jako s dobrým přítelem*; seznámil jsem se s ním *jako s letním hostem*.

7. Doplněk s *jako* vyjadřuje většinou úkon (funkci), hodnost, povolání, zaměstnání, poslání, zálibu, povahu, vztah k mluvčímu, úhrnem jisté okolnosti, za kterých se něco děje.

Učinil to *jako starosta* = v úkonu starosty, jsa starostou; pracoval tam *jako dělník* = jsa co do zaměstnání dělníkem; znám jej *jako dobrého člověka* = vím, že je to povahou dobrý člověk; vydal knihu *jako pomůcku* = tak, aby byla pomůckou.

Řidčeji vyjadřuje okolnosti jiné.

Poznal jsem jej už *jako chlapec* [doplněk se vztahuje k podmětu *já*] = když jsem byl chlapec || znal jsem ho už *jako chlapce* [doplněk se vztahuje k předmětu *ho*] = když byl chlapec, když byl v chlapeckém věku; umřel *jako chudák* = v chudobě, jsa chud.

Příslovce *jako* není výrazovým prostředkem srovnání, nýbrž doplňkového úkonu.

Učinil to *jako starosta* neznamena «činil to tak, jak to dělá, jak by to udělal starosta». Srovnávací význam není doplňkový, nýbrž příslověčný. Výraz s *jako* je pak příslovečné určení, poněvadž nevyjadřuje vlastnost substantiva, nýbrž způsob děje, určuje blíže jen přísudek: chodí svižně *jako mladík* = chodí svižně, jako chodí mladík, chodí *mladicky*; počíná si *jako dítě* = počíná si tak, jak si počíná dítě, počíná si *dětsky*, dětinsky.

Způsobové *jako* má též podobu *jak*, doplňkové nikoli (§ 12).

8. V novějším knižním jazyce se někdy klade takovýto doplněk bez *jako*, často nesplývavě (oddělený od ostatku věty přestávkou); na př.:

již *hoch proslul* jako obratný povídkář (Vrchlic.); že *se* k tomu *nahodil*, tenkrát *chlapec* osmi nebo devíti let (Jir.) [= jako osmiletý nebo devítiletý chlapec]; *rodák* z Hukvald na Moravě, *souvisí* Leoš Janáček s půdou svého kmene (Novák); *vášnivý střelec*, *střílel* ptactvo na močálech (Sova); od té doby, co jsem, *venkovský hošík*, po prvé *vstoupil* do hlediště (O. Fisch.).

Někdy tu lze užítí přechodníkové vazby: *jsa rodák* z Hukvald *souvisí...*; *jsa vášnivý střelec...*

B. Neshodný doplněk.

9. Doplněk s *jako* je neshodný, t. j. klade se v ž d y v n o m i n a t i v ě, jestliže se nevztahuje na substantivum přímo, nýbrž skrze jeho přívlastek, t. j. je-li při d ě j i n e p ř í s u d k o v é m. Na př.:

člověk vyslýchaný jako svědek || výpověď *člověka vyslýchaného jako svědek* [2. pád : 1. p.].

Jako svědek je doplněk substantiva *člověk* (*člověka*), ale při ději vyjádřeném přívlastkem *vyslýchaný*, nikoli přísudkovým slovesem *jako* ve větách *byl vyslýchán jako svědek*, *vyslýchali ho jako svědka*.

Nebo: *Mácha proslulý jako autor Máje* || *o Máchovi proslulém jako autor Máje; dělníka vyznamenaného jako úderník; přišli jsme ke stavení vypadajícímu jako továrna; v knize myšlené, vydané jako příručka.*

Doplňkový výraz lze vyjádřit v ě t o u: výpověď člověka, *který byl vyslýchán jako svědek*. Z toho je vidět, že se doplněk vztahuje k substantivu nepřímou, skrze jeho přívlastek. A to se projevuje neshodou, zachováním nominativu jako ve větě. Sr. k tomu v § 543a, 4.

Vztah mezi doplňkem a přívlastkem.

511. 1. Tím, že doplněk vyjadřuje vlastnost substantiva za děje, je bližším u r č e n í m j a k d ě j e, t a k s u b s t a n t i v a. První úkon má společný s příslovečným určením, druhý s přívlastkem.

Se zřením k svému dvojímu úkonu nazývá se někdy doplněk *slovesný* (verbální) nebo *přísudkový* (praedikativní) *přívlastek*, t. j. přívlastek určující zároveň sloveso, většinou v platnosti přísudkové.

2. Kdežto doplněk vyjadřuje vlastnost substantiva za děje, tedy vlastnost o m e z e n o u trváním děje, přívlastek vyjadřuje vlastnost bez tohoto omezení, vlastnost více nebo méně s t á l o u.

Na př. ve větě *»jde sem nějaký bosý chlapec «* vyjadřuje *bosý* vlastnost podmětu *chlapec* jako *bos* ve větě *»chlapec chodí bos «*, ale obecně, nikoli jen jako vlastnost při chůzi.

3. Doplněk se liší od přívlastku nejen svým úkonem, nýbrž do značné míry též výrazově, t v a r e m a s l o v o s l e d e m.

Doplňkové adjektivum má v jistém rozsahu jmenné tvary (*chlapec chodí bos...*, viz v § 670), přívlastkové tvary složené (*bosý chlapec*). V doplňkové platnosti stojí adjektivum za svým substantivem, často na konci věty, v přívlastkové většinou před svým substantivem; viz v § 607.

Substantivní doplněk se odlišuje od substantivního přívlastku slovosledem, a to zcela obdobně jako doplněk adjektivní; sr. na př.: *přítel zůstal ředitelem* na venkově [doplněk] || *přítel ředitel přijel z venkova* [přívlastek].

4. V knižním jazyce se někdy vyjadřuje d o p l ň k o v ě vlastnost s t á l á, neomezená trváním děje. Na př.:

černý jako havran na rozdíl od svých sourozenců *zdědil (Tóma)* jen málo z romantiky svého rodu (Sova).

Černost je vlastnost podmětu beze vztahu k přísudkovému slovesu *zdedil*, vlastnost stálá; neurčuje blíže toto sloveso, nýbrž jen substantivum *Tóma*. Obdobou podle «chlapec chodí bos» (= chlapec je bos a [tak] chodí) měla by Sovova věta znamenati toto: *Tóma* byl černý jako havran a zdedil jen málo... Má však smysl jiný, který bychom běžně vyjádřili přístavkovým *přívlastkem*: *Tóma, černý jako havran, zdedil...*; nebo: *Tóma, třebaže černý jako havran, zdedil...*

5. Někdy se dvojí úkon doplňku, určování děje a substantiva, zjednoduší tak, že se přestane pocítovat jeho vztah k ději. Tím nabývá doplňkové jméno *přívlastkové* *povahy*, chápe se jen za přívlastek substantiva a přizpůsobuje se mnohdy tomuto novému pojetí i výrazově. Na př.: mám *nohu zavázanu* [doplňěk] || mám *zavázanou nohu* [přívlastek].

Místo jmenného tvaru *zavázanu* je v přívlastkovém úkonu složený tvar *zavázanou* a změnilo se i jeho koncové postavení v postavení před substantivem.

Za přívlastek pocítujeme dosti často doplňky k substantivům v jiném pádě než v nominativě; na př. ještě: pomoz *mi ubohému*; byla řeč *o nás o obou*; smiluj se nade *mnou hříšným* atp., viz v § 509.

Sousloví *mi ubohému...* chápe se za spojení zájmena *já* s přívlastkem *ubohý*, které je ve větě předmětem slovesa *pomoz*. Při pojetí původním je předmětem *mi a ubohému* je doplňkem.

Dále se to pozoruje při *sám*:

jdu [já] *sám*; řekls to *ty sám* [doplňěk] || řekl to *sám Lenin* [přívlastek]; *sám starý Bárta* stránku připsal celou (Čech).

A při *celý*:

přečetl *české dějiny celé* [doplňěk] || přečetl *celé české dějiny*.

Doplňěk a příslovečné určení.

512. 1. Na adjektivní doplňky ptáme se často otázkou *jak* právě tak jako na příslovečné určení způsobu.

Na př.: chlapec chodí *bos* [jak chodí?]; sedí *shrben*, stojí *vzpřímen* [jak sedí?, jak stojí?].

Z toho je patrné, že je doplňěk v našem jazykovém povědomí blízký příslovečnému určení. Není s ním totožný, neboť vyjadřuje sice bližší určení děje (slovesa) jako příslovečné určení, ale skrze vlastnost substantiva, kdežto příslovečné určení blíže vymezuje děj sám.

Na př. ve větě *jdu rychle* vyjadřuje příslovce *rychle* způsob, druh chůze, neboť je také chůze pomalá, loudavá... Ve větě *chlapec chodí bos* však doplněk *bos* určuje blíže chůzi vlastností toho, kdo chodí. Jinými slovy: příslovečné určení blíže vymezuje děj *přímo*, doplněk však *nepřímo*, neboť přímo určuje substantivum.

Doplněk nevyjadřuje způsob, druh děje, nýbrž *okolnosti*, v kterých je někdo nebo něco za provádění, vykonávání děje: *chlapec chodí bos* znamená »chlapec chodí jsa bos, za takových okolností, že je bos«.

2. Rozdíl v úkonu se zřetelně projevuje po stránce výrazové. Doplněk se většinou mluvnicky *shoduje* se svým substantivem (*chlapec chodí bos*), nebo se sice neshoduje (*přítel zůstal ředitelem*), ale má tvar *neustrnulý*. Příslovečné určení se však vyjadřuje zhusta *příslovcem* (*jdu rychle*) nebo *příslopečným výrazem* (*zčervenál jako růže, jdu na návštěvu*).

3. Viděli jsme v 5. odst. minul. §, že se dvojí úkon doplňku zjednodušuje někdy pojetím doplňku jako přívlastku. Častěji se doplněk chápe úplně nebo převážně *za příslovečné určení*, t. j. za bližší určení děje (slovesa), nikoli též substantiva; jeho vztah k substantivu ustupuje do pozadí. Tato změna v pojetí má za následek, že se vedle shodného jména ujalo v *týchž případech* *příslovce* nebo *příslopečný výraz*. Na př.:

chlapec chodí bos || *bosky, naboso*; vypadá *zdráv* || *zdravě*; přišel *vesel, smuten* || *s veselou, se smutnou*; chodí *smuten* || *smutně*; modlíme se *klečíce* || *kleče, vkleče* (viz v § 843).

4. Převládnutím příslovečného pojetí si dále vysvětlíme, že proti zřetelnému doplňku bývá ve zcela *obdobných případech* příslovce nebo příslovečný výraz:

chodí *bos, obut* || *pěšky*; jím to *rád*, jíme to *rádi* || *raději*; přišel *smuten, vesel* || *tiše, hlučně, s hlukem*; čtu *leže*, čteme *ležíce* || udělal to *mlčky*.

A že v uměleckém jazyce bývá *doplněk* tam, kde se jazyk neumělecký vyjadřuje *příslopečně*:

seděla nehybná (Vrchlic.) [= nehybně]; dni *uplývaly nekonečně, prázdné* (Majer.) [= nekonečně, prázdně].

5. V s t a r š í m j a z y c e býval doplněk častější, než je dnes; na př.:

(novočes.) *muž, žena, muži* chodí *pěšky* || (staročes.) *muž* chodí *pěš*, *žena* chodí *pěšě*, *muži* chodí *pěši* [jmenné tvary ke složeným *pěší*...]; *on* to jí, *ona* to jí, [my] jíme to *raději* || *on* to je *raději*, *ona* to je *raději*, [my] jíme to *raději* [jmenné tvary komparativní]; upálili *jej za živa* || ... *jej živa* [jmenný tvar], *živého* [složený tvar].

6. V případech 3. vyjadřuje příslovečné určení *bosky, zdravě, s veselou...* v ě c n ě t o t ě ž co doplněk *bos, zdrav, vesel...* a lze je pokládati za doplněk po stránce m y š l e n k o v é, psychologické. M l u v n i c k y však je mezi nimi rozdíl.

Doplněk má dílem tvar shodný s příslušným substantivem (*chlapec* chodí *bos*, znal jsem *jej už jako chlapce*), dílem je v instrumentálu místo v nominativě nebo v akusativě (*bratr zůstal rolníkem, nechal stádo stádem*). V obojím případě je zřetelný vztah doplňku ke jménu, jeho úkon vyjadřovati vlastnost jména.

Příslovečné určení má podobu, která i jindy má úkony příslovečné (*bosky, zdravě, s veselou...*) a neukazuje sama o sobě na vztah ke jménu. Proto je pocítujeme jen za bližší určení slovesa, nikoli též jména (*chlapec chodí bosky*).

Proto považujeme v mluvnici za doplňky jen jména *bos, zdrav...*, kdežto slova *bosky, zdravě...* za příslovečná určení.

Z týchž důvodů pokládáme v mluvnici za příslovečné určení, nikoli za doplněk, slova *pěšky, raději...* v případech 4.

Po obakrát jde o příslovečné určení p r ů v o d n ý c h o k o l n o s t í (§ 519₁₂).

Chlapec chodí *bosky* = chodí za takových okolností, že je bos.

7. O doplňky po stránce p s y c h o l o g i c k é, ale o příslovečné určení po stránce m l u v n i c k é, běží též v mnohých případech jiných:

prosíl ho *na kolenou*; znám *jej od mládí*; znal jsem ji *za svobodna*; přišel *bez pozvání*; chodí *v klobouku, bez klobouku*;

přešel to *suchou nohou*; spí *s otevřenýma očima*; chodí *s rukama na zádech, se skloněnou hlavou*;

stojí *ruce na zádech, klobouk v ruce, hůl v ruce*; chodí *hlavu na stranu*; myslivec, domácí *čepičku na hlavě...* (Němc.); viz v § 739.

Doplňky jsou to proto, že určují děj (přísudkové sloveso) vlastností substantiva: přešel to *suchou nohou* = přešel to máje suché nohy, přešel to tak, že jeho nohy zůstaly suché; stojí *ruce na zádech* = stojí, máje ruce na zádech, tak, že jsou jeho ruce na zádech.

Viděti to z toho, že lze leckdy příslovečný výraz nahraditi doplňkem i po stránce mluvnické: prosil ho *na kolenou* || *kleče*; znám jej *od mládí* || *už jako mladíka*; přišel *bez pozvání* || *nepozván*.

Doplňěk a adjektivum s přechodníkem.

513. 1. Přechodník leckdy mívá úkon doplňku; na př.: čtu *leže*, spí *stoje* [čtu, spí za jakého stavu?; = čtu a ležím při tom; spí a stojí při tom]. Svým původním a nejčastějším úkonem je však přechodník *j m e n n á v ě t a* (§ 840), kdežto doplňěk se zřetelně chápe za *č á s t* věty.

2. Proto se klade jako doplňěk a *d j e k t i v u m s p ř e c h o d n í k e m*, nikoli samo tehdy, chápe-li se větně. Na př.:

vešel do světnice, *dychtiv*, co ten páter jim dal (Jir.) [místo *jsa dychtiv* = protože byl dychtiv]; šel se tam podívat, *zvědav*, co se stalo [místo *jsa zvědav*]; holená tvář se vetřela mezi bílá ramena, *ráda*, že se jich může dotýkat (Tilsch.) [místo *jsouc ráda* = protože, neboť byla ráda]; městečko žilo klidně, *hrdo* na to, že je jedno z nejlepších míst království (Dyk) [místo *jsouc hrdo*]; klidnila ji hlazením, *neschopna* promluvit (Vach.) [místo *jsouc neschopna* = protože byla neschopna].

3. Obdobně se klade jako doplňěk *t r p n ý p ř e c h o d n í k*, nikoli samo příčestí, má-li větnou platnost, na př.:

budova *neopravována* chátrá [místo *jsouc neopravována* = neopravuje-li se]; viz v § 843.

Větné části neprávem považované za doplňěk.

514. 1. Za doplňěk se obyčejně považuje určení děje v takovýchto případech:

učí se kovářem; *jmenoval jej ředitelem*; *dal jí to věnem*; *dal mu to darem*; *zvolili jej starostou* || *za starostu*; *dostal to za odměnu*; *vzali si ho za vlastního*...

Nejsou to doplňky, protože nevyjadřují vlastnost, kterou má substantivum za děje, nýbrž vlastnost na ději závislou. Ve větě »učí se *kovářem*« jde o vlastnost, která je *n á s l e d k e m* učení, kterou bude mít podmět věty, až se vyučí. Instrumentál *kovářem* vyjadřuje o *b s a h o v é* určení, které nabývá odstínu účelového (§ 544, 545):

učí se *kovářem* = učí se, aby byl kovářem. Podobně předložkový výraz: zvolili jej *za starostu* = zvolili jej, aby byl starostou.

2. Nejde o doplňky ani v těchto případech, které se zpravidla uvádějí:

stal se dětinský, staví se lhostejný; stal se ředitelem; učiním tě šťastným, to nářečí se jmenuje chodské; říkají mu Jan; považují tě za přítele; vydává se za hluchoněmého; zdá se to správné.

Jsou to **u r č e n í d ě j o v é h o o b s a h u**.

Šťastným, za přítele... vyjadřuje sice vlastnost substantiva (*učiním tě šťastným*), ale nikoli vlastnost substantiva za děje, nýbrž vlastnost, která blíže určuje sloveso obsahově neúplné, neurčité. Viz v § 519¹⁵. Zřetelně se to projevuje odlišnou shodou; viz v § 544 a 545.

3. K doplňkům se za třetí obyčejně počítají adjektiva a substantiva s infinitivem *býti* závislým na významovém slovese:

chci býti šťasten, musíš býti opatrný; chci býti věrným Čechem; to vám budiž výstrahou; radím ti býti opatrný, nelze mi býti veselu.

Jsou to však rovněž **u r č e n í d ě j o v é h o o b s a h u**.

Šťasten, opatrný, Čechem... vyjadřuje jako v 3. vlastnost substantiva, ale nikoli za děje, nýbrž jako bližší určení jeho věcného obsahu.

4. Za doplňky se zhusta považují adjektiva a substantiva v takovýchto případech:

mladost radost; učení mučení; bratr je nemocen, je mladší než já; otec byl rolníkem; pes je domácí zvíře.

Jsou to však **j m e n n é p ř í s u d k y**, jednak čistě jmenné (*mladost radost*), jednak sponové (*bratr je nemocen*); viz v § 506.

Substantiva *radost, mučení* a adjektiva *nemocen...* vyjadřují sice vlastnost substantiv *mladost, učení, bratr...*, ale jako vlastnost, která se jim **p ř í s u z u j e**, která k nim patří jako přísudek, nikoli jako vlastnost, kterou mají za děje. Sloveso *býti* žádný děj nevyjadřuje a ve větách typu *mladost radost* vůbec sloveso není. Chybí tu tedy vlastní podstata doplňkového úkonu.

5. Řadění jmenného přísudku a jiných větných částí (viz v minul. §) k doplňku nejenže není věcně správné, nýbrž je i **p r a k t i c k y n e v ý h o d n é**, poněvadž se za doplněk považují určení dosti různorodá, která je těžko nějak jednotně definovat. Odtud plynou nemalé potíže s doplňkem při školním vyučování.

Předmět

515. 1. Předmět (objekt) vyjadřuje toho nebo to, koho nebo co děj nějak přímo zasahuje, na koho nebo nač přechází, koho nebo co uvádí do nových okolností.

Děj je většinou přímo vyjádřen, a to (určitým nebo neurčitým) slovesem, dějovým jménem (substantivem nebo adjektivem) nebo citoslovcem. Na př.:

čtu knihu, píše dopis, pije vodu, učím se češtině, třesu stromem, stará se o mne; chci psát dopis, musím se učit češtině; čtení knihy, psaní dopisu, učení češtině, třesení stromem;

četba knihy, stavba domu, lov ryb, péče o děti, řeč, přednáška o Březinovi, pověst o Libuši..., dbalý (= dbající) své cti, poslušný (= poslouchající) zákonů, lačný peněz (= lačnější po penězích), pamětlivý čeho (= pamatující nač), prospěšný všem (= prospívající) atp.;

na knihu! (= vezmi si knihu).

Podle toho mluvíme o předmětě při slovese, při jméně nebo při citoslovci.

Předmět při substantivě nazýváme se zřením k tomu, že je blíže určuje, přívlastek (§ 507^s). O předmětě mluvíme, máme-li na mysli dějovou povahu jména.

Slovesa mající předmět nazýváme proti podmětovým předmětovými; viz v § 791.

Někdy děj vyjádřen není, ale rozumí se z významu předmětového výrazu. Na př.:

byl jsem pro lékaře = byl jsem pro lékaře, abych jej přivedl k nemocnému; byl jsem u lékaře požádat ho, aby přišel k nemocnému.

Zdá se, že je tu předmět po sponovém slovese *býti*, které děj nevyjadřuje (§ 506^s). Vskutku je tu předmět při ději nevyjádřeném a spona jen vyjadřuje předmětové určení jako minulost.

2. Předmět se vyjadřuje nejčastěji prostým pádem mimo nominativ a vokativ nebo pádem předložkovým; viz příklady v 1.

Řidčeji slovy neohebnými, a to

infinitivem: *začnu psát, chci jíst...*, viz v § 836;

citoslovcem, na př.: *říci psť, udělati bác...*, viz v § 862;

s p o j k o u, na př.: *klásti ale* na první místo ve větě; nebo
č á s t i c í, na př.: v prácích větách klademe *kéž*.

p ř í s l o v c e m: *řekl ano, ne, dobře* [co řekl? — dobře || řekl
to dobře — jak to řekl? = přísloveč. určení].

Tato slova jsou zde z p o d s t a t n ě l á, mají povahu substantiv: začnu
psáti = začnu psaní; udělati bác = udělati bácnutí; klásti ale, kéž = spojku ale,
částici ale.

3. Leckdy není předmětem to slovo nebo sousloví, které se zdá
předmětem obdobou podle jiných případů. Na př.:

A. Co řekl? B. *Řekl matka, hostmi, děkuji, na shledanou...*
Uvedl jako vzor oráč, žena.

Smysl je: *řekl slovo, jméno matka, tvar hostmi, sloveso, větu děkuji*
atpod. Předmětem je vlastně *slovo, jméno...* a *matka, hostmi...* jsou
jejich obsahová určení = řekl slovo, a to matka. Viz v § 719₅.

V *řekl matka* není předmětem *matka* jako na př. v *řekl matce, volal matku*.
V *řekl na shledanou* není předmětem *shledaná* jako na př. v *přáli si šťastnou shledanou*.

Tu p í š e m e: řekl *matka*, nebo: řekl *matka*; nevhodně s dvojtečkou:
řekl: matka.

Různé druhy předmětu.

516. Výměr předmětu v minulém § je široký, obecný. Vzhledem
k různé povaze předmětu lze ho rozlišovati sedmero druhů.

Hojnější příklady různých předmětů jsou v kapitole o skloňovaných tvarech
(§ 722 a násl.) a o předložkách (§ 748 sl.).

1. Předmět **stavový**; označuje osobu nebo věc, která se dostává
dějem, činností do nějakého stavu, do nějakých okolností. Vyjadřuje
se ponejvíce prostým akusativem a instrumentálem. Na př.:

pobízeti, poháněti, chváliti, napomínati, tupiti, bodati, bít, trestati,
kousati, držeti, učit... koho, co; *jísti, pít, polykati* co; *lámati, řezati,*
drobiti, sypati co; *házeti, válet* co; *dát, poslat* koho, co; — *házeti,*
zmítati, trásti kým, stromem, hýbat, kývat, vrtět hlavou...

Věta *vozka pohání koně* znamená, že se kůň vozkovou činností dostává
do jistého stavu. — Věta *prodal jsem dům* vyjadřuje, že se dům dostal do nových
okolností, a to do nového vlastnictví.

2. Předmět **obsahový**, který blíže určuje, vymezuje, doplňuje obsah děje. Na př.:

viděti, pozorovati, slyšeti, cítiti koho, co; čísti, věděti, uměti, mysliti co; znáti koho, co; říkati, vyprávěti, odpověděti co; slibovati, žádati co; učiti, rozuměti čemu; hráti v karty; připravit koho o peníze [= vzíti komu peníze]; přijít o zdraví [= ztratit je, pozbyt]; míti radost, starost, bolest, strach...; působiti komu radost, bolest, těžkosti; vésti obchod, při, válku.

Tato slovesa jsou obsahově široká, neurčitá, je třeba jejich obsah blíže vymeziti. *Vidím oheň* znamená, že je obsahem mého zrakového vjemu oheň. Naproti tomu *vidím dobře* = mám dobrý zrak, t. j. obsah vidění není vyjádřen. — *Přijít o zdraví* má zcela jiný smysl než samo *přijíti*; je to proti tomuto slovesu nová pojmová celost. — *Míti* samo o sobě není dosti určité, musí při sobě míti bližší určení, na př. *radost*. Také toto sousloví tvoří pojmovou celost (= radovati se).

3. Předmět **cílový**; vyjadřuje cíl děje, a to

a) něco, co chceme činností uskutečniti, nebo něco, co je, má být v ý s l e d k e m činnosti; na př.:

stavěti dům, most; psáti dopis, knihu; malovat, kreslit obraz; skládat operu; vyrábět stroje; šiti šaty, obuv, košili; vařit oběd, péci koláče... || vystavěti dům, napsat úlohu...;

Staví-li někdo dům, ještě dům neexistuje; stavění k němu směřuje, je to cíl stavění, nebo výsledek, jestliže se stavění dokoná.

b) někoho nebo něco, k němuž děj s m ě ř u j e a koho nebo co přivádí do nových okolností, nějak zasahuje. Na př.:

hledat, najít koho, co; prosit, žádat, žalovat, vinit koho; prositi, žádati co, oč;

smáti se komu, čemu; děkovat, stěžovat si komu, žalovat něco komu; jíti, jeti pro lékaře; choditi pro vodu; vstoupiti do manželství, ve sňatek; žádat o radu, o pomoc;

bránit, překážet (komu) v čem;

střílet, dívati se na koho, nač; myslit, ptáti se, stěžovati si na koho, nač; pátrati po kom, po čem; ohlížeti se za kým; honba za zlodějem; starati se, pečovat, dbát o koho, oč; žádati co po kom, na kom, od koho;

bojovat, boj, válka, zápas zač || proti komu, s kým (cíl ve smyslu nepřátelském; viz v § 517).

Jíti pro lékaře znamená jíti a přivést lékaře někam, jíti za tím účelem, abychom jej přivedli; *jít a požádati jej*, aby někam přišel; — *stříleti nač* = stříleti, abychom něco zasáhli; atp.

Blízký je význam *ú č e l o v ý*, který však je příslovečný (viz v § 519). Vyjadřuje něco, k čemu děj směřuje, ale co se děje, činností nepřivádí do nových okolností; na př.: *jíti na návštěvu*, *vzít si koho na radu*.

4. Předmět vyjadřuje *dotyk, styk* s někým nebo s něčím; na př.: *dotknouti se, chopiti se, ujmouti se, držeti se koho, čeho; zmocniti se, dobýti, dosíci čeho*;

uhodit koho do tváře, do hlavy; skočit komu do řeči; ležet na půdě *na slámě, na seně*;

vzít, chytiti, držeti, vésti (koho) *za ruku, za krk*.

5. Předmět *odlukový*; vyjadřuje někoho nebo něco, od něhož, od čeho se někdo nebo něco *o d l u č u j e*, *o d d a l u j e*, *v z d a l u j e*. Na př.:

straniti se koho [= odlučovati se od něho], *zbaviti* (koho) *čeho*, *vzdáti se, zřici se koho, čeho*; *utéci komu, od práce*; kanárek *jim uletěl*; *ztratil se, zaběhl se jim pes*; *lišiti se od koho, čeho*; *rozeznati něco, někoho od něčeho, od někoho*; *ustati od práce*;

ukrojit si chleba = odkrojit kus od chleba; *uříznouti, ustříhnouti, ujísti, upíti čeho*; viz v § 725.

6. Předmět *zájmový*; vyjadřuje toho nebo to, v jehož zájmu, v jehož *prospěch* nebo *neprospěch*, k jehož užitku nebo škodě něco se děje. Na př.:

dát, darovat, věnovat komu (co); *řici vzkázat, napsat, slíbit komu* (co);

prospívati, sloužiti, pomáhati, raditi komu; *škoditi, ubližovati, působiti škodu komu*; *dovolit komu* (co); *bránit překážet komu* (v čem); *zpívati si, hráti si, naříkati si...* (792₂); *platiti, přispívati, sbírka na někoho, na něco*; *bojovati za vlast*; *prositi za koho*.

7. Předmět **vztahový**; vyjadřuje někoho nebo něco, na koho nebo nač se děj vztahuje, koho nebo čeho se děj týče. Na př.:

zdá se mi (= já mám sen, zdání), *chce se mi*; *jde se mi* (= já jdu dobře), *spí se mi* dobře...; *záleží mi* na kom, na čem (= já si dávám záležet, mám zájem); *zprotivilo se mi* to; *stalo se mi* neštěstí; *hodí se mi* to; *patří, náleží, přísluší mi* to;

podobati se, rovnati se komu, čemu [= míti či podobu]; *dívati se komu* do očí [= do čí očí]; *sáhnouti komu* do kapsy [= do čí kapsy].

8. V některých případech může býti **p o j e t í d v o j í**; na př.:

myslití, vzpomínati nač = 1. předmět **c í l o v ý**, 2. **o b s a h o v ý**; zřetelně obsahový je akus. v *myslití si co*.

9. Leckdy má totéž sloveso **d v a p ř e d m ě t y r ů z n é**; na př.:

vědětí co [= předmět **o b s a h o v ý**] || *o čem, o kom* [**c í l o v ý**]; podobně *vyprávětí co* || *o čem, o kom*; *slyšetí co, koho* || *o čem, o kom*; *dátí komu* [= předmět **z á j m o v ý**] || *co* [**o b s a h o v ý**]; *zbaviti někoho* || *něčeho* [**s t a v o v ý** || **o d l u k o v ý**].

V případech typu *dátí komu co, zbaviti koho čeho, ptáti se koho nač* je jeden předmět vyjádřen jménem označujícím osobu (živočicha), druhý jménem označujícím věc. První se obecně nazývá **p ř e d m ě t o s o b n í**, druhý **v ě c n ý**.

Někdy má sloveso **d v a c í l o v é p ř e d m ě t y**: *prosit, žádat koho* || *oč, zač*; *stěžovati si komu* || *na koho, nač*. Jeden je osobní, druhý věcný, a to s různým cílovým odstínem.

V *prosit koho oč, zač* vyjadřuje *koho* osobu, ke které se obracím, kterou chci přimět k nějaké činnosti, kdežto *oč* vyjadřuje to, čeho se prosba týče, k čemu směřuje, čeho se má prosbou dosíci.

T. zv. vnitřní předmět.

10. Je to bližší určení sloves předmětových i podmětových, vyjádřené dílem jménem stejného kmene, **s o u k m e n n ý m**, dílem stejného nebo blízkého věcného významu, **s o u z n a č n ý m**. Na př.:

bojovati boj, souditi soud, žíti život; (vše) *snilo sen* tak dlouhý (Hál.); *zlou hru* se jaly zlobné větry *hráti* (Vrchlic.); ptáček *dřímá krásný sen* (Hál.); *modlíval se* divné *modlitby* (Herb.); *pláče pláčem*

tiché řeky (Čelak.); z paseky *vonělo* snad všemi *vůněmi* (Rais); jakým jménem by měla býti *jmenována* (Jir.); *dechem* volným, *dechem* zdravým *oddychuje* dědinka (Mrš.); *rozesmáli se* tichým *smíchem* (tamt.); *letěti pádem*; *potiti se* krvavým *potem*.

Vnitřní předmět neurčuje blíže sloveso jako předmět jiný, nýbrž označuje něco, co je již v slovese obsaženo; *boj* je obsažen v ději *bojovati*, *sen* ve *sníti*, *dřímati*. Není *boj* mimo bojování, *sen* mimo snění, *dřímání* apod.

Vnitřní předmět vznikl n a p o d o b e n í m předmětu skutečného, je to většinou výrazový prostředek slohový, knižní.

Má-li při sobě vnitřní předmět p ř í v l a s t e k, určuje se jím slovesný děj, avšak p ř í s l o v e č n ě: *bojovati těžký boj* = *bojovati těžce*; *dřímati krásný sen* = *dřímati krásně*; *jakým jménem* by měla býti *jmenována* = *jak*; *potiti se krvavým potem* = *krvavě*; *smála se radostným smíchem* (Čech) = *radostně*.

Předmět a příslovečné určení.

517. Někdy vznikají rozpaky, jde-li o předmět či o příslovečné určení. Na př.:

třásti stromem, *utéci od koho*, *dívat se na koho*, *pátrati po čem*, *ohlížeti se za kým* || *psáti pérem*, *jíti do školy*, *ke škole*, *za školu*, *státi ve dveřích*, *pod stromem*.

Nezapomínejme na to, že předmět může být jen při slovesích a dějových jménech: stavěti *dům*, stavba *domu*; a že je bližší určení jmen nedějových vždy příslovečné určení: děvče *s černýma očima*, *dům o třech poschodích*, *jeho bratr*, *chlév pro dobytek*, město *pod horami*...

Po stránce v ý z n a m o v é je třeba mít na paměti, že o předmětě mluvíme tehdy, jestliže děj osobu nebo věc nějak z a s a h u j e. Příslovečné určení však vyjadřuje rozmanité o k o l n o s t i, za kterých se něco děje; viz následující §. Na př.:

[předmět] *třásti stromem* (třesení zasahuje strom) || [přísloveč. urč.] *psáti pérem* (psaní nezasahuje péro; péro je prostředek, kterým se píše, kterým se děj provádí; viz v § 519₅);

[předm.] *chytiti za ruku* (chycení zasahuje ruku) || [přísl. urč.]

postaviti se za strom (»za strom« je určení místa, kde se někdo postaví);

[předmět] *udělám (to) pro tebe* (udělání zasahuje tebe, stane se v tvém zájmu, v tvůj prospěch) || [přísl. urč.] *udělám to pro zábavu* (činnost nezasahuje zábavu; zábava je účel, za kterým se činnost provádí. Viz v § 519₇);

při jízdě *to všemi házelo* (stavový předmět jako *třásti stromem...*) || *házet kamením* (přísl. urč. prostředku);

bojovati s kým = bojovat proti komu (cílový předmět, viz v § 517) || = bojovat společně s kým (přísl. urč. styku, společnosti, viz v § 519₁₁);

jít v průvodě za kým (přísl. urč. místa) || *přijít za kým*, aby nám poradil (cílový předmět).

Leckdy přechází úkon *přísl. urč. v předmětový*, je mezi nimi plynulý rozdíl.

V *odejít od koho* běží o přísl. urč. určení, znamená-li to v plném smyslu odchod od někoho; na př.: *odešel jsem od vás v 10 hodin*. Ale vlastně už o předmět, řekneme-li, že *muž odešel od ženy*, t. j. opustil ji, přerušil s ní manželství. V prvním případě předložkový výraz vyjadřuje prostě okolnosti děje, v druhém jej děj jistým způsobem zasahuje, t. j. *od ženy* je předmět významu odlukového.

Viz podobně (v § 759_a) na př. *jíti na pole*.

Přísl. urč.

518. 1. Přísl. urč. je ta část věty, která blíže určuje některou jinou část věty a vyjadřuje *rozmanité okolnosti a vztahy*, a to místo, čas, způsob, míru ap.

Podle toho mluvíme o přísl. urč. při podmětu, přísudku, předmětu, přívlastku a doplňku.

Na př.: *cesta lesem* je příjemná; *šli jsme pomalu, přes luka*; viděl jsem *skoro všecko*; je to *velmi dobrá* kniha; vrátil se *úplně změněn*.

Určovaná část věty může být vyjádřena slovem nebo výrazem co do slovního druhu jakýmkoli a podle toho mluvíme o přísl. urč. při substantivu (v širokém smyslu), při adjektivu, při slovese, při příslovci a při citoslovci. Na př.:

stavějí most přes řeku; je to *svrchovaně* důležitý úkol; musili jsme jít *pěšky*; stalo se to *dnes ráno*; pes *hop* přes plot.

Příslovečné určení při jméně, podstatném i přídavném, má povahu přívlastku; viz v § 507s.

Příslovečné určení bývá při jménech všelikých, dějových i nedějových; na př.: *přechod přes řeku* || *dům na rohu*. Tím se liší od předmětu, který může býti jen při jménech dějových (§ 515).

2. Příslovečné určení se vyjadřuje a) *příslovcem* (adverbiem), b) *příslovečným tvarem* (pádem) a c) *příslovečným výrazem*. Na př.:

a) *zde, tam, dnes, zítra, tak, málem, dlouho, dobře, pěšky...*, viz v § 850;

b) *jíti městem, místy* jsou bažiny, *časem* se to zlepší, psáti *pérem*, práskati *bičem*, umřít *hladem...*;

c) *jíti do školy, ze školy*; bydliti *v rohovém domě*; přijíti *ve středu, příští sobotu*; nepřijíti *pro nemoc*; udělati něco *v svém vlastním zájmu...*

O příslovečných určeních vyjadřovaných prostými pády (*jíti lesem...*) nebo pády předložkovými (*jíti do školy...*) bude ještě řeč v kapitole o prostých pádech (§ 719 sl.) a o předložkách (§ 748 sl.), a to v souvislosti s jejich významy nepříslovečnými.

Příslovečným se nazývá toto určení proto, že se často vyjadřuje příslovcem, zvláštním slovním druhem, a že leckdy bývá v témž významu příslovce a slovo nebo slovní výraz jiného druhu: *dnes* = *dnešní, tento den*; *příště* = *příští den*; *zde* = *na tomto místě...*

Slova a slovní spojení (výrazy), která mají platnost, úkon příslovečného určení, ale nejsou co do slovního druhu příslovci, nazýváme *příslovečná*. Na př. ve větě *»jdu městem«* je příslovečné určení *městem*, vyjádřené nikoli příslovcem, nýbrž příslovečným instrumentálem. Nebo ve větě *»přijdu příští neděli«* je příslovečné určení *příští neděli* vyjádřeno příslovečným výrazem.

Jde-li nám o stanovení části věty, pravíme, že je *dnes* příslovečné určení. Jde-li nám o slovní druh, pravíme, že je *dnes* příslovce.

3. Příslovce, příslovečné tvary a výrazy nejsou vždy bližším určením různých větných částí, t. j. *vedlejšími* částmi věty, nýbrž bývají též *hlavními* částmi věty, podmětem nebo přísudkem, a to *jmenným* (§ 506₄).

Na př.: *doma* je příslovce; *příští neděli* je příslovečný výraz || *otec je doma, na schůzi, v továrně, na návštěvě*.

A bývají dále j e d n o t n ý m i č á s t m i věty (§ 520).

Na př.: už *doma* ? (= ty jsi, vy jste už doma ?); kam *dnes večer* ? (= kam půjdeš, půjdete, půjdeme dnes večer ?).

Tu arcit' nemluvíme o příslovečných určeních, nýbrž o podmětu, přísudku a jednotné části věty, vyjádřených příslovcem, příslovečným tvarem nebo výrazem.

Různé druhy příslovečného určení.

519. Podle věcného významu rozlišujeme několikero příslovečné určení.

Na různá příslovečná určení s e p t á m e leckdy stejně: půjdu *do zahrady* [urč. místa] || půjdu *na návštěvu* [urč. účelu] — stejná otázka: *kam* půjdu ?; chodím *rychle* [urč. způsobu] || chodím *bez klobouku* [urč. průvodných okolností] — *jak* chodím ?

To vede k tomu, že se různá příslovečná určení v školské praxi nerozlišují, označují za stejná. Je třeba mít na mysli, že se otázky týkají v podstatě f o r m y, jazykového vyjádření, které bývá mnohdy stejné nebo obdobné, nikoli různého myšlenkového obsahu, významu příslovečných určení. Viz ještě dále při jejich různých druzích.

1. Určení **místa**, odpovídající na otázky *kde, kam, odkud, kudy*; na př.:

zde, tu, doma, tam, domů; jsem *ve škole*; narodil se *v Praze*; pochází *z Moravy*; přišel *ze zahrady*; půjdu *dolů, po chodníku, Nerudovou ulicí*.

Podle potřeby lze je třídit na určení p o v r c h u (choditi *po zemi*), v n i t ř k u (jíti *do pokoje*), s m ě r u (jeti *ku Praze*) a b l í z k o s t i (*u domu, při zdi*).

2. Určení **času**, odpovídající na otázky *kdy, do kdy, od kdy, iak dlouho, jak často*; na př.:

dnes, včera, zítra; přijdu *ve středu, příští pátek*; narodil se *roku 1880*; je u nich *od mládí, od pěti let*; budu tam *do soboty*; chodím tam *zřídka, každý den, k večeru*.

3. Určení **způsobu**, odpovídající na otázku *jak, jakým způsobem*; na př.:

jíti *rychle, pomalu, pěšky, krokem*; míti se *dobře, špatně*; říci něco *žertem, vážně*; vyprávěti něco *stručně, zdlouha, dopodrobna*; psát *úhledně, drobně*; mysliti něco *vážně, doopravdy*; mluvit *česky, slovensky...*, *šeptem, nahlas, hlasitě*; uměti něco *nazpaměť*;

bledě červený... (|| častěji *bleděčervený*) = červený s bledým odstínem, dobleda; opálený *do bronzova*;

červený *jako růže*, bledý *jako smrt, jako stěna*, choditi *jako duch* [určení způsobu vyjádřené p ř i r o v n á n í m];

krev teče *potůčkem* = jako potůček [instr. srovnávací, viz v § 742⁹].

Určení způsobu v pravém smyslu, *v l a s t n ě z p ů s o b o v ě*, vyjadřuje *druh děje* nebo *vlastnosti*, tvoří se slovem, ke kterému patří, pojmovou celost, splývá s ním v jeden pojem.

Na př.: *chodím rychle* vyjadřuje jiný druh chůze než *chodím pomalu*; *mluviti česky* vyjadřuje jiný druh řeči než *mluviti slovensky*; v *bledě červený* tkví jiný druh, odstín červenosti než v *červený do ruda*.

Proto sem vlastně nepatří některá příslovečná určení míry (viz ve 4.), nástroje, prostředku (viz v 5.) ani průvodných okolností (viz ve 12.). Lze je sem řadit jen prakticky.

4. Určení *míry (stupně) a množství (kolikosti)* děje nebo vlastnosti, odpovídající na otázky *kolik (jak mnoho, jaké množství)*, *o kolik, za kolik, do jaké míry, do jakého stupně, v jaké míře, v jakém stupni, kolikrát*. Na př.:

pomůže to *mnoho, málo*; stojí to *10 Kčs*; je *mnohem, o mnoho, o rok* starší; *málem* bych byl upadl; je to *skoro, téměř, úplně* nové; *velmi* dobrý; najísti se *dosyta*; vypadati *trochu* lépe; koupit něco *draho, lacino, za 10 Kčs*; býti někde *po první, po druhé*; jít někam *jednou, dvakrát*; nemocný *na smrt*; všichni *do jednoho*.

Některá určení míry jsou p ř i b l i ž n á: přišlo jich *ke stu, na sto, okolo sta, přes dvě stě*. — Jiná vyjadřují o m e z e n í: choditi někam každý den *kromě neděle* [= vyjímajíc neděli]; všichni *mimo tebe, vyjmouc tebe*; — t o, c o děj nebo vlastnost p ř e v y š u j e: žíti *nad poměry* [= nákladněji, než dovolují poměry]; je to *nad očekávání* laciné; sůl *nad zlato* (přísl.) [= sůl je cennější než zlato; cena soli převyšuje cenu zlata]; — m e z, k t e r é n ě c o d o s a h u j e:

pracovati *do úmoru*; opakovati něco *do omrzení*; — »n e p o č í t a j í c někoho, něco«: říci *mimo jiné* toto; *kromě nás dvou* přišel ještě Václav.

Na leckterá měrová určení se lze ptát otázkou *jak*: je to *skoro*, *úplně*... nové; koupil to *draho*, *lacino*... Proto je můžeme prakticky řadit mezi určení *z p ů s o b u*. Ale vlastně to určení způsobu nejsou, protože nevyjadřují druh děje ani odstín vlastnosti (viz v 3.), nýbrž míru děje nebo vlastnosti. Na př. *draho* v »koupil draho« nevyjadřuje druh koupě, nýbrž míru kupních prostředků = za drahé peníze, vynaloživ drahé peníze, mnoho peněz.

5. Určení *nástroje*, *prostředku* nebo *prostředníka*, kterým, skrze kterého se něco uskutečňuje; ptáme se na ně otázkami *kým*, *čím*, *jak*, *skrze koho*. Na př.:

psáti *tužkou*, *pérem*, *inkoustem*; házeti (co) *lopatou*, řezati *nožem*, pilou, krájeti *nožem*, stříhati *nůžkami*, sekati *sekerou*, kopati *motykou*; jeti *vozem*, *vlakem*; potrestati koho *vězením*, *pokutou*, *napomenutím*; slyšeti *ušima*, viděti *očima*, bubnovati *prsty*; ozdobiti *kresbami*, *malbami*; naplniti láhev *vodou*, *pivem*; mastiti (co) *sádlem*, *máslem*, nasytiti (koho) *chlebem*; dokázati něco *svědky*; naříditi něco *vyhláškou*; poslati co *poštou*; vyjádřiti něco *celou větou*, říci něco *několika slovy*; chytati ryby *na udici*, jezdit *na koni*; poslati co *po dráze*, *po poště*, *po poslu*; býti *syt čeho*; sud plný *vína* (= naplněný vínem); opírat *se o hůl*; vésti koho *na provázku*.

Některá určení odpovídající na otázku *jak* lze prakticky řaditi do určení způsobu: naříditi *vyhláškou*, poslati *poštou*, *po dráze*, vyjádřiti co *větou*... Významově, obsahově to však určení způsobu nejsou.

Jak ukazují příklady, vyjadřuje se nástrojové a prostředecné určení nejčastěji prostým instrumentálem.

Na nižších školních stupních se tento instrumentál leckdy považuje za *p ř e d m ě t*. Při hlubším rozboru to dobře možné není. Předmět vyjadřuje někoho nebo něco, koho nebo co děj nějak *z a s a h u j e* (*třásti stromem*), kdežto tento instrumentál označuje *o k o l n o s t i*, za kterých se děj uskutečňuje. Na př. *psáti pérem* = psáti tak, že držíme v ruce péro jako psací nástroj.

Určení *p r o s t ř e d n í k a* vyjadřuje osobu, skrze kterou se něco děje, která je jakoby nástrojem, prostředníkem; na př.: poslati, vzkázati co komu *po kom* (*skrze někoho*).

6. Určení *příčiny a důvodu*¹⁾, odpovídající nejčastěji na otázku *proč*, řidčeji *jak*, *z jakého důvodu*; na př.:

umřel *hladem*, *hlady*, *vyhladověním* [= umřel, protože měl hlad]; onemocněl *z hladu*, *z leknutí*, *z lítosti*; třásti se *zimou*, *strachy*, *strachem*; skákati *radostí*; svíjeti se *bolestí*, *smíchem*; *pro pravdu* se lidé nejvíc hněvají (přísl.); nepřijíti *pro nemoc*, *pro nedostatek času*; *pro pláč* nemohl mluvit; dělati něco *z dlouhé chvíle*, *z nudy*; umřít *na souchotiny*; učiniti něco *na něčí rozkaz*, *přání*;

poznati koho *po hlase*, *podle hlasu*, *podle chůze*, ptáka *po peří*... [důvod poznání].

Tomuto příslovečnému určení je blízké určení

p ů v o d c e a *p ů v o d u* děje, stavu nebo vlastnosti; na př.:

býti pochválen, napomenut *učitelem*, *rodiči* || *od učitele*, *od rodičů* [učitel a rodiče jsou činní původci pochválení, napomenutí; viz v § 812₄]; mluvnice sepsaná *ř. Gebauerem*; býti vyzván *úřadem*; pozvání *od přítele*;

býti jat *hrůzou*, *strachem*, *lítostí* [= býti ve stavu způsobeném hrůzou];

býti sklíčen *otcovou smrtí*, býti dojat *něčí pozorností* [= sklíčila mě otcova smrt, dojala něčí pozornost];

Proniká tu též pojetí *p ř í č i n n é*: býti sklíčen *pro otcovu smrt*, dojat *pro něčí pozornost*.

voní to *růžemi*, *fialkami*... [růže... jsou jakoby původem vůně; je to tak, jako kdyby voněly růže]; páchne to *česnekem*;

víno má příchut *po sudu* [příchut má původ v sudě]; je černý *od sazí* [saze způsobily, že je černý]; nábytek z *dubového dřeva* [určení látky, hmoty, ze které má něco původ]; pocházeti *z venkova*.

7. Určení *účelu*, vyjadřující zamýšlené, chtěné, předpokládané dění nebo konání. Ptáme se na ně otázkami *proč*, *nač*, *k čemu* (*za jakým účelem*, *k jakému účelu*). Na př.:

jdu spat, *jdu se koupat*, *jedu se léčit* . . . (§ 833, 835);

¹⁾ *P ř í č i n a* je skutečnost něco působící, *d ů v o d* pak myšlenka, úsudek k něčemu nás vedoucí.

jdu, jedu, chystám se *na návštěvu, na schůzi, na lov, na procházku*; udělati něco *k svému potěšení* (= s úmyslem potěšiti se); vystavěti kostel *ke cti a chvále Boží*; přijíti někomu *na pomoc* (= abychom mu pomohli), vzíti si koho *na radu*; udělati něco *na zkoušku*; pozvati někoho *na oběd*; dáti komu co *na uvážení* (= s tím úmyslem, aby to uvážil); udělati něco někomu *pro radost, pro potěšení...*, viz v § 770₃; choditi *po žebrotě, žebrotou* (= abychom žebrali), *po koledě, koledou*; jíti *na trávu, na houby* (= abychom našli trávy, sbírali houby); přišel *s prosbou* (= aby poprosil);

džbán *na vodu* (= na nabírání, nalévání vody; činnost tu není vyjádřena, ale rozumí se ze skutečnosti); skříň *na šaty*, pytel *na mouku...*

Účelový význam je dobře patrný tehdy, je-li vyjádřen j m é n e m d ě j o v ý m: udělati něco *k svému potěšení*, jíti *na hon, na návštěvu...* Tu vidíme, že slovesný děj nezasahuje potěšení..., že to není předmět (§ 515), nýbrž určení okolnosti, za které se děj koná. Účel je v n i t ř n í p o h n u t k a vykonavatele děje.

Je-li účel vyjádřen jménem n e d ě j o v ý m, zdá se, že děj toto jméno zasahuje, přivádí do nových okolností, jak je tomu p ř í c í l o v é m p ř e d m ě t u (§ 516). Na př. *jít na ryby* = jít, abychom chytali ryby. Výraz *na ryby* se zdá cílem slovesa *jíti* jako *pro lékaře* v »jíti pro lékaře«. Ale vlastní smysl je: jíti *na lov ryb, na rybolov* = jíti za ú č e l e m l o v u; *ryb* je předmět substantiva *lov* vyjadřujícího účel, nikoli slovesa *jíti*. Rybolov není cílem slovesa *jíti*, nýbrž je to zamýšlené, chtěné konání, účel. Do cílové vazby *jít pro lékaře* lze též vkládat účelový význam (= jít za tím účelem, abychom lékaře přivedli), ale ten je tu nepodstatný, druhotný. Výraz *pro lékaře* závisí přímo na slovese *jíti*, vyjadřuje toho, ke komu tento děj směřuje, koho postihuje, neboli vyjadřuje jeho cílový předmět.

To vyniká dobře tam, kde je dvojí vazba u téhož jména: jíti *pro ryby* [cíl] = koupiti je a zanésti někam, donést domů || jíti *na ryby*, viz výše [účel]; jíti *pro pivo* = koupiti je a donést domů || jíti *na pivo* = jíti do hostince proto, abychom pili pivo.

8. Určení **podmínky a přípustky**, vyjadřované předložkovými pády; na př.:

při dobré vůli vše jde dohůry (přísl.) = je-li dobrá vůle, všecko se daří; *s takovou* nic nepořídíš = budeš-li si takto počínati; nedám to *ani za celý svět, ani za nic* = ani kdyby mi někdo nabízel celý svět, všecko možné;

učiniti něco *přes zákaz* = ačkoli je to zakázáno; *přes velké stáří* je svěží = ačkoli je velmi stár; zdařilo se to *přes nepřízeň doby, poměrů*; učinit něco *proti zakazu* = ačkoli je to zakázáno; stalo se to *mimo očekávání* = ačkoli se to nečekalo.

Podmínkový smysl má též určení *c e n y*:

koupiti, prodati, dostati, získati něco *za 100 Kčs, za peníze, za potraviny...* = koupiti... to, dáme-li 100 Kčs atd.

Je tu možné též pojetí *prostředecné* a *příčinné*: koupil to *za 100 Kčs* = 1. peníze byly prostředkem koupě; 2. koupil to, protože dal 100 Kčs.

9. Určení *zřetele*, odpovídající na otázku *se zřetelem ke komu, k čemu*; na př.:

silný duchem i tělem [= silný, co se týče ducha i těla]; *rodem, smýšlením Čech*; býti *myslí* doma; vyrovnati se komu *nadáním, pílí* [= co se týče nadání a píce]; rytíř *ducha* [= co do ducha, duchem];

krásný na pohled; *slabý na duchu, na rozumu*; *nemocný na nohy*, kulhati *na jednu nohu*; kraj úrodný *na obilí, na ovoce*; *na své stáří* je velmi čilý; *po této stránce* je to dobré; *co do obsahu* je to správné;

jsem starší *než ty*, jsem *proti tobě* starší [= se zřením k tobě]; je to *nad slunce* jasnější = než slunce; *nad jiné* nejlepší (knižní);

hladovému vždy poledne (přísl.) = pro hladového, vzhledem k hladovému, k něčí hladovosti; kabát je *mi* velký..., viz v § 734.

Určení *zřetele* vyjadřuje někdy zřetelně o m e z e n í v ý z n a m u slova (výrazu), se vztahem na někoho, na něco; na př.: *krásný na pohled* [krásný ne vskutku, jen na pohled]; *nadání k hudbě* [ne na př. k malířství...].

10. Určení *účinku* a *následku*, vyjadřované předložkovými pády; na př.:

k své radosti jsem poznal, že to tak není = takže jsem z toho měl radost; *k svému překvapení* jsem jej zastihl doma; *na štěstí* se nic nestalo = takže je to štěstí; být komu *na radost, na žalost*.

11. Určení *společnosti, styku*, na př.:

půjdu tam *s otcem*, viděl jsem tě jít *se ženou*; král přijel *se svým průvodem*; vojevůdce táhl *s vojskem*; mluvit, jednati, baviti se *se*

známými; pracovati *s kým*; bojovati *s kým* [= zároveň, ve spolku s kým];

bojovati *s kým* ve významu »proti komu« je význam *p ř e d m ě t o v ý*, a to cílový, neboť děj někoho zasahuje, přivádí do nových okolností;

udělati něco, jíti někam *za někoho*, *místo někoho*; přimluviti se za někoho *u někoho*; býti *při někom* [= zastávati se ho], *proti někomu* [styk nepřátelský].

Toto příslovečné určení se v mluvnicích obyčejně neuvádí.

12. Určení *průvodných okolností*, t. j. okolností jen provázejících děj a přímo se týkajících někoho nebo něčeho při ději účastného. Na př.:

choditi (chůze, člověk chodící) *v klobouku*, *bez klobouku*, *v botech* [= choditi, majíce, nemajíce klobouk na hlavě, majíce na nohou obuv]; choditi *s rukama na zádech*, *ruce na zádech...*, viz v § 512; prositi koho *na kolenou* [= klečíce];

jmenovala se *za svobodna* Nováková [= když byla svobodná]; upálili jej *za živa* [= když byl ještě živ]; znám jej *od mládí* [= když byl ještě mlád]; *při loučení* mě prosil, abych... [= když jsme se loučili]; *cestou* do školy upadl [= když šel do školy]; řekl to *v mé přítomnosti* [= když jsem byl přítomen]; *po návratu* do vlasti zemřel [= když se vrátil];

vrátil se, přišel *s veselou*, *se smutnou* [= jsa vesel, smuten, maje veselou mysl, náladu];

mimo očekávání nepřišel [= v neshodě s očekáváním]; učiniti něco *proti rozkazu*;

učinil to *s radostí*, *s ochotou*, *s nechutí* [= projevuje, dává najevo radost...]; vrátil se *s nepořízenou*; žíti *v klidu*, *ve strachu*, *v chudobě*, *v nadbytku*; vrátiti se *ve zuboženém stavu*;

jíti, býti *spolu*, *společně*, *pohromadě*, *jednotlivě*, *hromadě*, *ve skupinách* [= tak, že tvoříme společnost...];

ublížit někomu *nevědomky* [= nevědouce o tom]; souhlasiti *mlčky* [= mlčíce]; vyprávěl to *plačky* [s pláčem];

býti *na omylu, na rozpacích, v nejistotě* [= v takových okolnostech, v takové situaci, že se mýlíme, rozpakujeme, že jsme nejisti].

Patří sem též akusativ v případech, jako: *chodí ruce na zádech, klobouk v ruce* [= s rukama na zádech, má ruce na zádech...]; viz v § 739.

Na leckterá příslovečná určení okolností ptáme se otázkou *kdy* nebo *od kdy* jako na určení č a s u; na př. *za svobodna, při loučení, od mládí...*

Ale nejsou to svým významem určení časová. Neurčují blíže přímo děj, sloveso, nýbrž nějaké jméno: znám ji *za svobodna* = znám ji, když byla svobodná. Je to vlastně psychologický d o p l n ě k (§ 512⁷). Naproti tomu skutečné příslovečné určení času vyjadřuje čas, kdy se něco děje, přímo a vlastně, neurčuje žádné jméno; na př.: *dnes prší; přijdu příští týden; stalo se to v sobotu.*

Mnohá určení okolností odpovídají na otázku *jak* jako určení z p ů s o b u: *chodí v klobouku, vrátil se s veselou, řekl to s úsměvem...*

Vlastně to však určení způsobu nejsou, protože nevyjadřují druh děje (viz v 3.). Na př. určení *v klobouku* ve větě *chodí v klobouku* neurčuje přímo děj, nýbrž jméno, vykonavatele děje = *chodí [on]*, má na hlavě klobouk. Nebo *s veselou* ve větě *vrátil se s veselou* určuje podmět *on* slovesa *vrátil se* = *vrátil se vesel, jsa vesel, jsa veselý myslí, má veselou mysl.* Tato určení vymezují sloveso j e n n e p ř í m o a jsou to zase vlastně d o p l ň ě k y; viz výše.

Prakticky, na nižších školních stupních, lze takováto určení řadit ke způsobovým. Při hlubším jazykovém rozboru však se bez určení průvodných okolností, v mluvnicích dosud pomíjeného, obejít nelze.

13. Určení *vztahu*, a to dílem mezi dvěma osobami nebo věcmi, dílem mezi mluvčím a větou; vyjadřuje se pády prostými i předložkovými. Podle povahy vztahu se rozlišuje určení

a) c e l k u, z kterého se vyjímá část; na př.: *střecha domu* [celek *dům* — jeho část *střecha*], *věž kostela*, *roh domu*, *čtvrt hodiny*, *půl roku*, *konec ulice*, *střed země*, *prostředek jezera*, *lem šatu*, *úpatí*, *vrchol hory...*; —

Ve spojeních *konec, začátek roku, práce...* jsou genitivy se zřením k dějové povaze jmen *konec* a *začátek* též p o d m ě t o v é; viz v § 724.

b) m n o ž s t v í, jehož míra, počet se určuje; na př.: *litr mléka* [*mléko* v neurčitém množství — *litr* jeho míra = *mléko*, jehož je *litr*],

džbán *vody*, pytel *mouky*, mísa *koláčů*, kopa *vajec*, kilo *masa*, kousek *chleba*, hromada *písku*, spousta *komárů*, hojnost *ryb*, deset *hodin...*; jeden *z nich* ap.; —

c) *jakosti*; na př.: člověk *dobrého srdce* = člověk mající dobré srdce [jaký člověk?], *jemných mravů*, *veselé mysli*; Karel IV. *slavné paměti*; pokoj lidem *dobré vůle...*; viz t. zv. genitiv vlastnosti (jakosti) v § 732; je mi *do pláče*, *do smíchu*;

děvče *s černýma očima*, hoch *s dívčí tváří*, dům *s doškovou střechou*, skříň *se zlatým kováním*, kůň *s bujnou hřívou...*;

sud *s vínem* [= obsahující víno]; džbán *s vodou*; pytel *s moukou*; kniha *s obrázky*; přednáška *s demonstracemi*; polévka *s nudlemi*, buchta *s tvarohem*, *s mákem*;

dům *o třech poschodích*, hra *o pěti jednáních*, oběd *o dvou chodech*, rovnice *o dvou neznámých...*;

lékař, ochota a laskavost *sama...*, viz v § 5314; —

d) *posesivnosti* (v širokém smyslu), *příslušnosti* (§ 209); na př.: dům *mého bratra*, kniha *mé sestry*, bratr *mého otce*, čeledín *mého bratra*, doba *jiřího z Poděbrad*, rodiště O. *Březiny*; pokoj *pro svobodné*, chlív *pro krávy...*

Za posesivní se pokládá též genitiv *původce*:

román *I. Olbrachta* (= román, jehož původcem je Olbracht); mluvnice *ř. Gebauera*; —

e) *nositele stavu, vlastnosti*: je *mi* zima, teplo..., *do pláče*, *do smíchu...* (§ 735); —

f) *osobního vztahu mluvčího k obsahu věty nebo k některé její části*. Na př.:

je to *sotva* pravda [příslovce vyjadřuje pochybnost mluvčího, že je to pravda]; je to *jistě* (*nepochybně, beze vší pochyby, nesporně*) pravda [jistota mluvčího]; je to *opravdu* tak [též]; vrátil se *ku podivu* brzo [podiv mluvčího nad brzkým návratem]; už to *bohužel* nemám [lítost].

Náleží sem též příslovce *ano, ovšem, ne, nikoli...*, vyjadřující souhlas nebo nesouhlas mluvčího.

Vztahové příslovečné určení se v mluvnicích pomíjí, ačkoli je velmi hojné a nedá se dobře zařadit do druhů jiných. V pádosloví se sice mluví o genitivě posesivním, celkovém..., ale nepraví se, že má význam příslovečný.

14. Určení *věcného obsahu*. Jde o bližší určení slov, jejichž věcný obsah je příliš široký, neúplný, takže je nutno jej zúžit, doplnit. Na př.:

znamení *kříže* [= znamení v podobě kříže, znamení, kterým je kříž]; dar *výmluvnosti* [= dar záležející ve výmluvnosti]; trest *smrti* atp.; viz v § 731.

15. Náleží sem též určení *o b s a h u d ě j o v é h o*, a to vlastností substantiva; na př.:

považuji tě *za přítele*; uznávají ho *za výborného odborníka*; učiním tě *šťastným*; stal se *ředitelem*; cítím se *zdráv*; nářečí zvané *chodské*; učí se *kovářem* atp.; viz v § 544, 545.

Výraz *za přítele...* vyjadřuje vlastnost 2. osoby *tě*, která je předmětem slovesa, a touto vlastností doplňuje sloveso *považuji*, které by bylo bez tohoto určení obsahově nejasné. *Považovati za přítele* je pojmová celost, jeden pojem vyjádřený opisem.

Patří sem též určení dějového obsahu jménem s infinitivem *býti*: chci *býti šťasten*; rádím ti *býti opatrný* (zastar. kniž. *opatrný*); nelze mi *býti veselu...*, viz v § 546.

Šťasten blíže určuje obsahově sloveso *chci*; infinitiv *býti* má úkon spony, obě slova prostě jen spojuje jako k sobě obsahově náležející. Věta *chci býti šťasten* má takový smysl jako *chci štěstí*.

Obojí určení dějového obsahu se neprávem pokládají za *d o p l ň k y*; viz v § 514.

Doplňek je bližší určení děje, který je *o b s a h o v ě ú p l n ý*, může býti bez doplňku; na př. *jíti, choditi* || *jíti, choditi bos*; *vrátiti se* || *vrátiti se zdráv...*

Proti tomu na př. *považovati koho* bez určení *za přítele...* nemá plný smysl; je tedy *za přítele* obsahové určení.

Totéž sloveso s obsahovým určením a bez něho má dvojí smysl: *udělám to* [= vykonám] || *udělám tě šťastným* [= způsobím, abys byl šťasten].

16. Některá obsahová určení nabývají významu *ú č e l o v é h o*, pociťují se za určení účelu; na př.:

zvoliti, jmenovati koho *starostou, radou...*, zvoliti koho *za starostu, za předsedu...*, viz v § 514₁.

17. Viz ještě poznámku v § 523₁.

Jednotná větná část

520. 1. Jednotnou část mají v ě t y j e d n o ě l e n n é, které nerozlišují podmět a přísudek, a to některé věty slovesné, jmenné i citoslovné; na př.: *prší, je tma, škoda, už doma?, br.* Viz o nich v § 431, 432, 434, 438.

Tato jednotná větná část je n o s i t e l k o u v ě t n é p l a t n o s t i a vyjadřuje myšlenku jednotně, jednolitě, nerozčleněnou na podmět a přísudek.

2. Ve slovesných větách typu *prší* je jednotnou částí určité sloveso, ve jmenných větách typu *škoda* jméno a v citoslovných větách typu *br* citoslovce. Ve jmenovacích větách typu *je tma* je jednotnou částí jméno *tma*, nikoli sloveso *je*, protože to má jen úkon mluvnický, je sponové (§ 432₃ a 506₃).

3. Jednotné větné části jsou buď holé nebo rozvité (§ 523). Na př.: *prší, je tma, škoda, hr! || stále prší, je velká tma, škoda ho, hr na ně!*

Stále je příslovečné určení jednotné části *prší, velká* přívlastek jednotné části *tma, ho* vztahový předmět ke *škoda, na ně* cílový předmět k *hr*.

Tato bližší určení jsou vedlejší části věty, takže rozvité věty s jednotnou částí zůstávají jednočlenné.

Obyčejně se tato jednotná větná část v mluvnici neuvádí, ale je třeba o ní mluvit tehdy, mají-li jednočlenné věty části vedlejší, přívlastek, předmět nebo příslovečné určení, jsou-li to věty rozvité. Tyto vedlejší části něco blíže určují, takže se nabízí otázka, co, jakou část věty určují.

MLUVNICKÉ ČÁSTI VĚTY

521. 1. Vedle obsahových částí vyjadřujících věcný obsah myšlenky mívá věta též části mluvnické, které jsou důležité po stránce v ý r a z o v é, pro způsob vyjádření věcného obsahu. Jsou to *spojky, některé částice a některá citová slova*.

Bylo by možné nazývat je též *v ě t o s l o v n ě* nebo *v ě t n ě ů k o n n ě*. Mluvnické části se v mluvnicích zpravidla neuvádějí; říká se na př., že je *a* spojka atd., ale to je určení *s l o v n í h o d r u h u*, nikoli části věty.

2. Mluvnické části věty dílem vyjadřují *v z t a h y m e z i o b s a h o v ý m i č á s t m i v ě t y* nebo *m e z i v ě t a m i*. Jsou to *s p o j k y*, *a*, *i*, *neboť*, *když*, *protože*...

Na př. ve větě *otec a matka jsou zdraví* vyjadřuje spojka *a* slučovací vztah mezi *otec* a *matka*. V souvětí *žák sedí a čte* je *a* výrazem slučovacího poměru obou vět. V souvětí *když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají* vyjadřuje *když* časový vztah první věty k druhé. Viz v § 864.

3. Zřídka naznačuje mluvnická část věty *d r u h v ě c n ě h o o b s a h u*.

Je to jednak t. zv. částice *kéž*, která je znakem přacíh vět, přacího obsahu vět: *kéž prší* atp. A jednak částice *-li*, *zda*, *zdale*, které naznačují tázací obsah vedlejší věty: *ptal se, zda jsi zdrav*.

Nazývám je *o b s a h o v é č á s t i c e*; viz v § 865.

4. Často naznačují mluvnické části *c i t o v ý r á z* věty, citové nebo vzruchové zaujetí mluvčího při projevu (§ 132, 445). Nazývají se proto mluvnické *č á s t i c i t o v é*.

a) Jsou to předně různé t. zv. *č á s t i c e c i t o v é*, a to *což*, *copak*, *zdalepak* (*jestlipak*), *-li*, *-lipak* a *či* ve větách tázacích, a *ba* v oznamovacích (§ 502₇).

Na př.: *copak ty to nevíš?* [*copak* vyjadřuje podiv]; *zdalepak ho znáš?* [*zdalepak* vyjadřuje zvědavost]. Viz k tomu v kapitole o citových větách (§ 445 sl.) a v § 865.

b) Dále jsou to různá *c i t o s l o v c e*, zvaná podle tohoto úkonu *c i t o s l o v n ě č á s t i c e*.

Na př.: *ach to bolí!*; *jej, to je krásné*. Viz v § 445 sl. a 503.

c) Za třetí jsou mluvnickými částmi citová *z á j m e n a* osobní, dále ukazovací *ten* a *č í s l o v k a jeden*. Viz o nich v § 680, 696, 713₉.

K mluvnickým částem věty nenáleží částice *ať*, *necht* opsaného imperativu (§ 423), sponové a opisné *býti* (*jsem nemocen*, *chválil jsem*, *budu chválit...*, *jsem chválen*). Mají sice význam jen mluvnický, ale nejsou zvláštní částí věty, nýbrž tvoří významovou jednotu se slovem věcného významu. Teprve tento celek je zvláštní částí věty.

HLAVNÍ A VEDLEJŠÍ OBSAHOVÉ ČÁSTI VĚTY

522. 1. Podle obsahové, myšlenkové důležitosti rozlišují se ve dvojčlenných větách části věty:

a) hlavní, podmět a přísudek, a

b) vedlejší, přívlastek, doplněk, předmět a příslovečné určení.

Hlavní části věty jsou obsahovou, myšlenkovou kostrou věty, obsahovým základem a nazývají se též *základní*. Vedlejší části pak blíže vymezují, rozvíjejí buď podmět nebo přísudek nebo obě dvě hlavní části. Nazývají se proto též *rozvíjecí*.

Přívlastek rozvíjí podmět, doplněk blíže určuje podmět a přísudek, předmět a příslovečné určení vymezují přísudek.

Předmět a příslovečné určení rozvíjejí též podmět, ale pak mají povahu přívlastku.

Kromě toho rozvíjejí vedlejší části věty též některou část vedlejší; viz § 523₂.

2. Ve větách *jednočlenných* je hlavní částí část jednotná (viz v § 520) a vedle ní bývají části vedlejší jako ve větách dvojčlenných.

Holá a rozvitá věta.

3. *Věta* mající jen hlavní části nebo jen část jednotnou, nazývá se *holá*, věta pak mající též některou část vedlejší *rozvitá*.

HOLÉ (JEDNODUCHÉ) A ROZVITÉ ČÁSTI VĚTY

Holé větné části.

523. 1. Holými (jednoduchými) nazýváme ty obsahové části věty — hlavní, vedlejší nebo jednotné —, které jsou vyjádřeny buď jedním slovem, jednoslovně, nebo několikaslovně, slovním výrazem, který však má jako celek jeden větný úkon. Na př.:

žák píše úlohu [holý podmět, přísudek a předmět]; *už prší* [holý přísudek a holé příslovečné určení]; jím to *rád* [holý doplněk];

zdálo se mi to [holý přísudek *zdálo se* vyjádřený dvěma slovy].

Slovní výrazy úkonně jednotné jsou:

a) nepředměťová zvrtná slovesa: *zdáti se*, *ptáti se*, *tázati se*, *modliti se...*, *počínati si*, *troufati si...*; viz v § 793;

- b) opsané tvary slovesné: *budu chodit, ať jde, šel jsem...*, viz v § 422;
 c) předložková spojení: *do školy, ze školy...*, viz v § 743;
 d) sponově jmenné přísudky, na př.: *tabule je černá*, a jmenovací věty typu *je tma* (viz v § 506, 432);
 e) slovesa *míti* (= mít povinnost), *nechat*, *musit*, *chtít*, *smět* a *ráci* s infinitivem: *mám, musím, chci psát, nechám (ho) vyhrát* [holý přísudek]; *smím jít s tebou; raďte vstoupit*.

Tato slovesa jsou obsahově chudá, nevýrazná, infinitiv jim teprve dává vlastní obsahovou náplň, takže s nimi významově splývá. Zovou se někdy p o m o c n á.

Také jiná slovesa tvoří s infinitivem pojmovou celost: *umím, učím se hrát* na housle; *začnu pracovat, přestanu kouřit*; *bojím se mu to říci*; *stydí se žebrat*; *slyším tě zpívat*; *dal jsem si šít šaty*; *snaží se mu vyhovět*; *zakázal mu kouřit* atp.

Patří sem též slovesa *jít* a podobná s infinitivem nebo se supinem: *jdu spat, přijdu tě navštívit, chodí bruslit, půjdu se tam podívat...*

Mnohdy však považujeme infinitiv (supinum) v případech e) za větnou část s a m o s t a t n o u a sousloví *mám psát, jdu spat...* za větné části r o z v i t é. To tenkrát, jde-li nám o zjištění, jak jsou ony pojmové celosti vyjádřeny mluvnicky, jaké je jejich výrazové složení. Tu lze infinitivy (supina) ve všech případech považovati za u r č e n í v ě c n ě h o o b s a h u; viz v § 519¹⁴.

Anebo je lze určit dílem za p ř e d m ě t; na př.: *umím hrát* [co umím?]; *učím se hrát* [čemu se učím?]; *slyším tě zpívat* [co slyším?]; *zakázal mu kouřit*. Sr. *umím hru*, *učím se hře*; *slyším tvůj zpěv*; *zakázal mu kouření*.

Dílem za p ř í s l o v e č n é u r č e n í: *jdu chytat ryby* [= jdu za jakým účelem?]; sr. *jdu na lov*. Viz v § 833.

Tento rozbor je nutný, chceme-li postihnouti slovnědruhovou povahu infinitivu, jde-li o zjištění, zda se chápe infinitiv za příslovce či za substantivum; viz v § 834.

Rozvité větné části.

2. Rozvité jsou ty větné části, které mají při sobě jako bližší určení některou vedlejší větnou část, rozvíjející. Jsou nejméně dvojslovné.

Rozvité bývají jednak části h l a v n í, podmět, přísudek a jednotná část; na př.:

můj otec [podmět *otec* rozvit přívlastkem *můj*] *ještě žije* [přísudek *žije* rozvit příslovečným určením *ještě*];

píši úlohu [přísudek rozvit předmětem *úlohu*]; *stále prší* [jednotná část *prší* rozvita příslovečným určením *stále*]; *je velká tma* [jednotná část *tma* rozvita přívlastkem *velká*].

Jednak bývají rozvité v e d l e j š í části věty:

Jirásek napsal »*Staré pověsti české*« [přívlastek *české* rozvit přívlastkem *staré*]; čtu *velmi pěknou knihu* [přívlastek *pěknou* rozvit příslovečným určením *velmi*]; spisovatel napsal *nový román* [předmět *román* rozvit přívlastkem *nový*].

3. V rozvitých částech rozlišujeme člen základní a člen rozvíjející; v uvedených příkladech jsou *otec*, *žije*, *píši*, *pověsti* a *román* členové základní, *můj*, *ještě*, *úlohu*, *staré* a *nový* rozvíjející.

4. Rozvíjející část pak je také buď holá nebo rozvítá.

Na př.: *píši | úlohu* [přísudek rozvit holým předmětem *úlohu*]; *píši | domácí úlohu* [přísudek rozvit rozvitým předmětem *domácí úlohu*, kde je *úlohu* člen základní, *domácí* pak rozvíjející]; jsou to *úplně nové | šaty* [přívlastek substantiva *šaty* je rozvítý].

STEJNORODĚ A NESTEJNORODĚ ROZVITÉ ČÁSTI VĚTY

Části rozvité stejnorodě.

524. 1. Stejnorodě rozvité jsou ty obsahové části, jejichž rozvíjející členové jsou se základním členem stejného rodu, t. j. stejné větné povahy, takže by mohly míti samy ve větě týž úkon jako člen základní. Jde o ně v trojích případech.

2. S u b s t a n t i v u m v jakékoli větné platnosti, podmětové, předmětové, doplňkové, přísudkové nebo příslovečné, je rozvito jménem nebo jmenným výrazem, které by mohly býti samy podmětem, předmětem atd. Na př.:

město Praha je starobylé [podmět *Praha* rozvit substantivem *město*, které by mohlo býti samo podmětem: *město* je starobylé];

znám *ředitele Nováka*; čtu *řana Nerudu*; jmenuje se *Václav Novotný*; byl to *pan učitel*; koupali jsme se *v řece Moravě*.

Tento rozvíjející člen substantivního výrazu nazývá se s u b s t a n t i v n í p ř í v l a s t e k (§ 507).

3. A d j e k t i v u m v jakékoli větné platnosti — přívlastkové, doplňkové nebo přísudkové — je rozvito rovněž adjektivem. Na př.:

starý český jazyk [přívlastek *český* je rozvit adjektivem *starý* = *český jazyk*, a to *starý*]; *můj dobrý přítel*; *mladý český básník*; *celý boží rok...*; *starý jazyk český*, *ranní mše svatá*;

chodím rád sám [doplněk *sám* je rozvit adjektivem *rád*]; *přišel celý smutný*; našli je *všecky živé (mrtvé)*; znám je *oba dva, všechny tři*; je *celý opálený* [*opálený* je rozvito adjektivem *celý*]; je *všecek smutný*; je *celý nový*.

4. P ř í s l o v e č n é u r č e n í je rozvito příslovečným slovem nebo výrazem:

znám ho velmi dobře [*dobře* rozvito příslovcem *velmi*], *dnes ráno, zítra večer, skoro do večera, vysoko nad zemí, ve středu po poledni*.

5. Jeden ze stejnorodě rozvíjejících členů náleží významově k svému základu p ř í m o.

Na př. *město k Praha* v sousloví *město Praha*; *Jan k Neruda* v *Jan Neruda*; *oba v oba dva*; *velmi ve velmi dobře*.

Druhý ze stejnorodě rozvíjejících členů náleží k svému základu jen n e p ř í m o; určuje totiž nejen svůj základ sám, nýbrž základ rozvité prvním členem.

Na př.: *básník Jan Neruda* = *Jan Neruda*, a to *básník* [*básník* určuje sousloví *Jan Neruda*, nikoli samo subst. *Neruda*]; *starý český jazyk* = *český jazyk*, a to *starý*; *přijdu zítra večer* = *přijdu večer*, a to *zítra*.

Lze proto obecně rozeznávat p ř í m ý a n e p ř í m ý r o z v í j e j í c í člen.

V konkrétních případech mluvíme na př. o p ř í m é m a n e p ř í m é m p ř í v l a s t k u: ve *starý český jazyk* je *český* přívlastek přímý, *starý* nepřímý.

Podobně třetí... člen blíže určuje základ rozvité členem 1. a 2. atd.: *pan učitel Jan Novák* = *učitel Jan Novák*, a to *pan*; *dívčí reálné reformované gymnasium* = *reálné reformované gymnasium*, a to *dívčí*.

O přívlastku viz po této stránce ještě v kapitole o slovosledu (§ 609).

6. Nestejnorodě (různorodě) rozvité jsou ty části, jejichž rozvíjející členy nejsou stejného rodu, stejné větné povahy, nýbrž povahy jiné. Případy sem hledící jsou trojí.

a) S u b s t a n t i v u m v platnosti podmětové, předmětové... je rozvito adjektivním nebo neshodným substantivním přívlastkem. Na př.:

plný soudek nezvučí (přísl.) [podmět *soudek* rozvit adjektivním přívlastkem *plný*]; čtu *novou knihu*; to je *můj bratr*; stěhujeme se *do nového bytu*; *stavba mostu* [substantivum *stavba* je rozvito předmětovým genitivem *mostu*, neshodným přívlastkem]; *cěsta lesem*, *do školy*, *přes luka* [*lesem...* = neshodný příslovečný přívlastek]; *knihy o Palackém*; *rodák z Moravy*, *Nové Město nad Metují* [*Město* + adjektivní přívlastek *Nové* + neshodný přívlastek *nad Metují*]; *tváře jako růže*; byl zvolen *starostou města Prahy*...

b) A d j e k t i v u m v platnosti přívlastkové, doplňkové nebo přísudkové je rozvito příslovcem, slovem nebo výrazem povahy příslovečné nebo slovem povahy předmětové. Na př.:

velmi dobrý, *skoro nový*, *mnohem lepší*; *starší než ty*; *ze všech nejlepší*, *nade všechno nejdražší*; *slepý na jedno oko*; *chtivý peněz*, *slávy*, *dbalý své cti*; *přišel každý zvlášť* [doplňk *každý* rozvit příslovečným určením *zvlášť*]; *křičeli jeden přes druhého*.

c) P ř í s u d e k je rozvit předmětem, doplňkem nebo příslovečným určením; na př.:

čtu knihu; *chlapec chodí bos*; *žák se dobře učí*; *přišel za deště*.

7. O rozvíjejících členech říkáme, že rozvíjejí základní člen stejnorodě nebo nestejnorodě.

Na př. ve větě *„město Praha je starobylé“* rozvíjí substantivní přívlastek *město* stejnorodě holý podmět *Praha*. Ve větě *„plný soudek nezvučí“* rozvíjí přívlastek *plný* nestejnorodě holý podmět *soudek*.

8. Rozvité části se dosud zpravidla nerozlišovaly na rozvité stejnorodě a nestejnorodě, ačkoli je mezi nimi podstatný rozdíl p o s t r á n c e m l u v n i c k é.

9. Podle toho, jak se stejnorodě i nestejnorodě rozvité části mezi sebou s p o j u j í, jak se připojuje člen rozvíjející k základnímu, rozeznávají se části rozvité splývavě a nesplývavě. Viz o tom v § 526.

JEDNOTLIVÉ, NĚKOLIKANÁSOBNÉ A OPAKOVANÉ ČÁSTI VĚTY

Jednotlivé části.

525. 1. Jednotlivé jsou ty obsahové části věty, které jsou ve větě jednotlivě, p o j e d n ě.

Na př.: *žák čte* [jeden podmět, jeden přísudek].

Jsou buď holé nebo rozvité:

plný soudek nezvučí (přísl.) [rozvitý podmět *plný soudek*, holý přísudek *nezvučí*];
přijdu k vám zítra odpoledne [přísudek rozvitý přísloveč. určením cíle a času;
přísloveč. určení času je samo rozvito].

Několikanásobné části.

2. Jsou to ty větné části, které jsou o b s a h o v ě n e j m ě n ě d v ě, kterých je n ě k o l i k.¹⁾

Na př.: *otec i matka* jsou zdraví [dva podměty, dvojnásobný podmět]; *jazyk a hněv* na uzdě měj (přísl.) [dva předměty]; *dlouhá a namáhavá* cesta mu ublížila [dva přívlastky]; *přijdu ve středu, ve čtvrtek a v pátek* [tři přísloveč. určení].

Jiné příklady viz v § 535 sl.

Několikanásobné bývají všechny části mimo slovesný přísudek.

O několikanásobném přísudku lze mluvit v případech typu *žák sedí a píše*, ale je s výhodou pokládati takový větný útvar za s o u v ě t ě í, v jehož 2. větě není vyjádřen podmět, protože se rozumí z věty 1.

Jmenný přísudek několikanásobný bývá: *žák je pilný a nadaný*.

Mluvíme tu obvykle přímo o několikanásobných přísudkových jménech, která jsou jádrem přísudku (§ 506).

Podobně rozlišujeme jmenovací věty s jedním jménem (*je tma*) nebo s několika (*je tma a zima*).

3. Několikanásobné části, zejména přívlastky, podobají se částem stejnorodě rozvitým; na př. dvojnásobný přívlastek »*pilný a nadaný*

¹⁾ Ertl je nazývá části r o z š í ř e n ě. Tento název je však jako protějšek názvu části rozvité nedosti výrazný, nevystihuje dosti ostře podstatný rozdíl mezi obojími částmi (viz v odstavci 3).

Obyčejně se tyto části nejmenují nijak; říká se prostě, že jsou ve větě dva, tři... podměty, předměty atd. Je však názvu třeba na rozlišení od částí rozvitých a opakovaných.

žák« rozvitému přívlastku »*starý český jazyk*«. Je však mezi nimi podstatný r o z d í l v ý z n a m o v ý.

Stejnorodě rozvitě části patří k svému základu j a k o c e l e k; na př. rozvitý přívlastek *starý český* k substantivu *jazyk* = *český jazyk*, a to *starý*. Mezi oběma přívlastky je obsahový p o m ě r p o d ř a d n ý, neboť oba přívlastky se vzájemně, a to přímo nebo nepřímo určují. Oba přívlastky tvoří pojmovou celost a lze je proto leckdy vyjádřit jedním slovem, a to složeným: *starý český jazyk* = *staročeský jazyk*.

Dvojnásobný přívlastek však náleží k svému substantivu k a ž d ý z v l á š ť; je mezi nimi obsahový poměr s o u ř a d n ý, jsou na sobě významově nezávislé: *pilný a nadaný žák* = pilný žák a nadaný žák. Dvojnásobný přívlastek lze rozvésti ve dvě samostatné části a větu s ním ve dvě věty.

Podobně i jiné dvojnásobné... části: *podvod a klam* zradí se sám = podvod se zradí sám a klam se zradí sám; *přijdu zítra a pozítří* = přijdu zítra a přijdu pozítří.

Opakované větné části.

4. Opakovanou nazývám tu větnou část, která se uvádí několikrát za sebou.

Nejčastěji je to část dvojitá: *pojď už, pojď* [opakovaný přísudek]; je to už *dávno, dávno* [opakované příslovečné určení v platnosti přísudkové].

Zřídka trojitá: *vydržím a vydržím a vydržím* (Bass); *sedět od rána do večera a psát a psát a psát* — je to hrozné (Čech).

Opakované části jsou blízké několikanásobným, ale liší se od nich tím, že jsou to věcně, obsahově části j e d n o t l i v é, že druhá část nerozšiřuje obsah věty v tom smyslu, který jí přísluší podle jejího věcného významu. Opakování je výrazovým prostředkem citovým, vyjadřuje c i t o v é z a u j e t í, v z r u š e n í mluvčího při pronášení věty (sr. v § 133), a to v podstatě trojí.

Proto považujeme útvary s opakovaným slovesným přísudkem za větu jednoduchou, nikoli za souvětí.

a) Opakování vyjadřuje různé libé i nelibé city nebo vzrušení mluvčího, které v něm něco samo o sobě vzbuzuje, ať je to něco mimo něj nebo něco, co sám koná, co se s ním děje, co s ním je.

Na př.: *ano, ano* [souhlas]; *pojď už, pojď* [netrpělivost z toho, že někdo ještě nejde, otáli s odchodem]; *bože, bože*, to je trápení! [povzdech, bolest, lítost].

b) Opakování vyjadřuje podiv, vzrušení nad mírou, stupněm vlastnosti nebo nad mnohostí, usilovností činnosti, děje. V prvním případě opakování nepřímo zesiluje věcný význam opakovaného jména, má význam zesilovací, v druhém pak určuje míru nebo způsob nebo okolnosti děje.

Na př.: je tomu *dávno*, *dávno* = velmi dávno; Jiřík *hledal*, *hledal* od rána do poledne (Erb.) = dlouho, usilovně hledal.

Tak nabývá takováto opakovaná část téhož významu jako část nestejnorodě rozvitá.

c) Opakování má význam vytýkavý; mluvčí upozorňuje posluchače (čtenáře) na něco, co jej samého vzrušuje, staví to nepřímo do protivy s něčím jiným.

Na př.: jen *čte a čte* = stále jen čte, nedělá nic jiného, nikdy se nestane, že by nečetl; to naše dítě zapomene na nás a je *její a její* (Rais) = je jen její, úplně její, ne už naše.

Jiné doklady všech tří druhů opakování viz v § 538.

SPOJOVÁNÍ ČÁSTÍ VĚTY

526. Části věty se spojují mezi sebou a ve větné celky sedmým způsobem.

1. **Věcným obsahem, smyslem.** Tato stránka je závislá na rozumových schopnostech mluvčího (pisatele), na jeho pozornosti při mluvení (při psaní) a jeho znalosti jazyka po věcné stránce.

Nelze na př. říci: *kniha utekla; přijdu včera večer.*

2. Přízvukem.

Na př. ve větě *1nemocný 1leží* mají podmět a přísudek hlavní přízvuk, ve větě *bratr 1leží* má hlavní přízvuk jen přísudek a podmět se k němu předklání.

O přízvuku byla řeč v hláskosloví, protože je závislý nejen na významové, větoslovné stránce slov, nýbrž také na fonetické.

3. **Výdechově.** Výdechové spojování větných částí se týče výslovnosti, a to výdechového proudu. Je buď splývavé (těsné) nebo nesplývavé (volné).

Splývavé spojení záleží v tom, že se mezi větnými částmi nebo

jejich členy nedělá přestávka, že se vyslovují za nepřetržitého vzduchového proudu; na př.:

žák čte [podmět a přísudek]; *už prší* [přísloveč. určení a sloveso]; *zítra ráno odjedu* [splývavě se vyslovuje rozvitě přísloveč. určení se svým slovesem a splývavé jsou oba členy určení samého]; *nové koště dobře mete* (přísl.).

Nesplývavé je spojení tenkrát, dělá-li se mezi částmi věty nebo mezi jejich členy přestávka, a to nejčastěji neukončená, zřídka ukončená (§ 142). Na př.:

Karel IV., král český, založil v Praze universitu [nesplývavě připojen substantivní přívlastek *král český* k svému základu *Karel IV.*]. — *Přijdu, ale až později* || *Přijdu; ale až později* [nesplývavě spojeno se slovesem jeho přísloveč. určení *až později*].

Mluvíme leckdy o splývavé a nesplývavé výslovnosti větných částí a nazýváme takové části splývavé nebo nesplývavé.

Výdechové spojování je částečně jev čistě fonetický, t. j. splývavá nebo nesplývavá výslovnost závisí na možnosti vystačiti s výdechovým proudem. A tato možnost je různá jednak podle délky vyslovovaného celku, jednak podle tempa řeči. Při rychlejším tempu lze vysloviti za nepřetržitého proudu více slov nebo sousloví než při tempu pomalejším. Máme-li na mysli přestávky, nazýváme je fonetické. Viz o nich v § 527, 621.

Částečně je výdechové spojování úkonné, t. j. má jisté úkony větoslovné nebo významotvorné. Obecně lze říci, že při nesplývavé výslovnosti vyjadřujeme větné části nebo jejich členy představově nebo významově jinak než při výslovnosti splývavé.

Na př.: *český král Karel Čtvrtý* || *Karel Čtvrtý, král český* (§ 531).

Je významový rozdíl mezi *nový, dobrý obchod* a *nový dobrý obchod* (§ 610).

Někdy má přestávka úkon citový: *pode dveřmi mok se jeví — krvavý* (§ 527₄). Viz o tom podrobněji v dalších výkladech.

Nesplývavé spojení je dílem spojkové, dílem nespojkové, bezespoječné.

Na př.: *Karel Čtvrtý, král český* || přívlastek, *a to shodný i neshodný*.

O spojkovém nesplývavém spojování viz dále ve 4., o nespojkovém v násled. §.

4. **Spojkami a spojovacími slovy (výrazy).** Úkolem tohoto spojování je vyjadřovat myšlenkový, obsahový vztah mezi větnými částmi nebo jejich členy; viz podrobněji dále. Je tedy veskrze **ú k o n n é**.

Spojky mezi větnými částmi jsou tytéž jako spojky větné (*a, i, ale, třebaže...*). Spojovací slovy (výrazy) jsou příslovce a příslovečné výrazy. Souborně nazývám toto **s p o j e n í s p o j k o v é**. Proti němu je spojení **n e s p o j k o v é** neboli **b e z e s p o j e č n é**.

Na př.: koupím si *šaty, boty a prádlo*; *přijdu, ale až později*; *některá substantiva, na př. zima, tma, konec*, nabývají povahy příslovečné.

5. **Skladebnou (syntaktickou) vazbou.** Viz v § 539.

6. **Mluvnickou shodou.**

Na př. ve větě *„chlapec chodí bos“* shoduje se doplněk *bos* s podmětem *chlapec*. Viz v § 540 sl.

7. **Slovosledem.** Viz v § 555 sl.

Výdechové a spojkové spojování

527. Je s výhodou probrati je zároveň, protože mezi sebou souvisí.

Všimneme si jednak věty jako celku, jednak jejích rozvitých a opakovaných částí.

Věta jako celek.

Běží tu jen o spojování **v ý d e c h o v é**.

a) **Mimo důraz.**

1. Výdechové spojování věty jako celku je mimo důraz většinou **f o n e t i c k é**, nikoli **ú k o n n é**.

V případech typu *„Karel IV., král český, založil v Praze universitu“*, s přestávkou před souslovím *král český* a za ním, nemáme na mysli větu jako celek, nýbrž výdechové spojování **v ě t n ý c h č á s t í**, substantiva a jeho přívlastku. O tom viz v dalších výkladech.

Krátké a nepřiliš dlouhé věty se vyslovují zpravidla **s p l ý v a v ě**; na př.:

žák píše; už pršl, komu se nelení, tomu se zelení (přisl.); *koupil jsem si nový klobouk; včera odpoledne bylo velmi teplo*.

N e s p l ý v a v ě se někdy vyslovují nepřiliš dlouhé věty v p o m a l e j š í výslovnosti, kdy spotřebujeme na tytéž výdechové celky

více proudu než při výslovnosti rychlejší. Dělá se v nich po nějaké významové jednotce neukončená přestávka, v písmě *n e o z n a č o v a n á*.

Na př.: *včera jsem si koupil* ⇨ *nový klobouk*; *celý minulý týden* ⇨ *bylo velmi teplo*.

V tom jsou rozdíly podle různých mluvčích a leckdy u téhož mluvčího podle nálady.

Při nepozornosti, roztržitosti nebo při přemýšlení dělají se přestávky též ve větách krátkých (*žák* ⇨ *píše*), ve větách delších pak po různých částech. Jsou to přestávky čistě *i n d i v i d u á l n í*, není v nich soustava, proto se zde pomíjejí.

2. Ve větách širě rozvitých se obvykle vyslovuje *p ř e s t á v k a*, někdy i dvě, a to zpravidla za nějakou obsahovou, významovou jednotkou. V písmě se *v ě t š i n o u n e o z n a č u j e*; na př.:

Teploměr na dveřích lékárny ⇨ *ukazoval osmadvacet stupňů* (Olbr.). — *V podivných drahách kříží se lidský čas* ⇨ *s časem udaným sluncem* (Vanč.). — *Pro Jana Grygu* ⇨ *bylo zrcadlení ulice na plošině elektrické tramwaye* ⇨ *více než pouhou hrou* (Mah.).

I tu jsou rozdíly podle tempa řeči a podle nálady mluvčího.

3. Většinou se vyslovuje neukončená přestávka, označovaná někdy pomlčkou, mezi podmětem a přísudkem v čistě *j m e n n ý c h* dvojčlenných větách; na př.:

mladost ⇨ *radost* || *mladost* — *radost*; viz v § 437₂.

Tato přestávka je *ú k o n n á*, rozlišuje se jí různá větná platnost jmen.

b) Při důrazu.

4. Jde o takové případy, kdy mluvčího něco vzrušuje (§ 132).

Tu často zůstává *s p l ý v a v é* spojování jako mimo důraz; výrazovým prostředkem důrazu je výdechové zesílení důrazného slova. Na př.:

přišel pozdě (t. j. ne včas); *přijdu zítra* (t. j. ne dnes); *všichni nepřišli* (t. j. přišli jen někteří).

Někdy bývá *b e z e s p o j e č n é* spojení *n e s p l ý v a v é*, chce-li mluvčí označiti něco za překvapující, neočekávané, vytknouti to, upozorniti na to.

Na př.: *přišel* ⇨ *pozdě*; *byl to* ⇨ *Havlíček*; *a on* ⇨ *odešel*.

Tato přestávka se v písmě označuje p o m l č k o u:

byl to — Havlíček; pode dveřmi mok se jeví — krvavý (Erb.); přímo mu nadbíhal, *aby jej mohl — nepozdraviti* (Č.-Chod); *vy jste — tak zlá* jako pan otec (Majer.).

Tu je nesplývavá výslovnost úkonná; je výrazovým prostředkem citového a vytýkavého důrazu.

Rozvité části.

528. Jde o to, jak se spojují rozvíjející členy se základními nebo mezi sebou; na př. přívlastek se svým substantivem (*prázdný soudek, spis o písemnictví*), příslovečné určení se svým slovesem (*jdu rychle*), členy rozvitého substantiva (*město Praha*) atp.

1. Rozvité části se spojují v ý d e c h o v ě i s p o j k o v ě, ale za různých okolností nestejně; obojí spojování je ú k o n n é. Na př.:

prázdný soudek nezvučí (přisl.) [přívlastek *prázdný* spojen se svým substantivem n e s p o j k o v ě a s p l ý v a v ě]; starý *Podroužek, basař* (Rais) [přívlastek *basař* spojen se svým substantivem n e s p o j k o v ě, ale n e s p l ý v a v ě]; *přijdu, ale později* [přísloveč. určení *později* spojeno se svým slovesem s p o j k o v ě a n e s p l ý v a v ě].

3. Důležitý je rozvíjející člen zvaný *přístavek* (aposice). Je to rozvíjející člen s t o j í c í z a č l e n e m z á k l a d n í m a spojený s ním většinou n e s p l ý v a v ě, a to buď s p o j k o v ě nebo b e z e s p o j e č n ě. Na př.:

přijdu, ale později || Karel Čtvrtý, *král český*; starý Podroužek, *basař*.

Podle toho lze rozlišovati přístavek bezespoječný nebo spojkový.

O nesplývavém spojování viz v § 529⁷ a 531⁶.

4. Stojí-li přístavek uprostřed věty, je p ř e s t á v k a nejen před ním, nýbrž i z a n í m; na př.:

Karel Čtvrtý, *král český*, založil v Praze universitu; přívlastek, *shodný i neshodný*, je bližší určení jména.

Obě přestávky označujeme v písmě č á r k o u (viz výše), někdy p o m l č k o u: přívlastek — *shodný i neshodný* — je...

5. Přístavek se odděluje od svého základního členu většinou p ř e s t á v k o u n e u k o n ě n o u; viz výše.

Řidčeji přestávkou u k o n ě n o u, označovanou v písmě středníkem nebo tečkou. Na př.:

Přijdu; *ale později*. — Budovu natřeli; *ohavně zelenou a masově červenou barvou* (Olbr.).

6. Máme-li na mysli členy základní, pravíme, že jsou r o z v í t y p ř í s t a v k o v ě, p ř í s t a v k e m; na př.:

Karel Čtvrtý, *král český*, založil v Praze universitu [podmět *Karel Čtvrtý* je rozvit přístavkově]; přijdu, *ale později* [přísudek *přijdu* je rozvit přístavkově].

Podle větného úkonu rozlišujeme p ř í s t a v k o v ý p ř í v l a s t e k, p ř e d m ě t, d o p l n ě k a p ř í s t a v k o v é p ř í s l o v e č n é u r č e n í. Na př.:

starý Podroužek, *basář* [přístavkový přívlastek]; jím to, *a rád* [přístavkový doplněk]; přijdu, *ale později* [přístavkové přísloveč. určení]; atp.

7. Po stránce představové a výrazové vyjadřují se přístavkové větné části d o d a t e č n ě, dodatkem.

Mluvčímu vytane na mysli nejprve člen základní (*Karel Čtvrtý*), vyjádří jej, pak teprve člen rozvíjející (*král český*) a dodatečně jej připojí k základnímu členu.

Přístavková část je do značné míry nová myšlenka a tím n o v á v ě t a: Karel Čtvrtý, *král český*, založil... = Karel Čtvrtý, *který byl českým králem*, založil...; přijdu, *ale později* = přijdu, *ale přijdu později*.

Přístavkovým postavením se proto na příslušnou část věty u p o z o r ň u j e.

Vyjadřování větných částí přístavkově nebo nepřístavkově závisí na situaci projevu, na jeho obsahu a na vůli, úmyslu mluvčího (pisatele).

8. Obvykle se nazývá přístavkem jen s u b s t a n t i v n í p ř í v l a s t e k, většinou rozvitý; viz o něm v § 531. Ale také u jiných větných částí jde o týž postup představový a v podstatě stejný způsob výrazový, takže je třeba nazývati přístavkem i je.

Nestejnorodě rozvité části

529. Jde o to, jak se spojuje přívlastek se svým substantivem, předmět, příslovečné určení nebo doplněk se svým slovesem.

A. SPOJOVÁNÍ BEZESPOJEČNĚ

Je dílem splývavé, dílem nesplývavé.

1. Části m á l o r o z v í t é vyslovují se zhusta splývavě:

plný sud [substantivum *sud* rozvité adjektivem *plný*], *můj* (*mladší*)

bratr, stavba (nového) domu, pohádka o Karkulce, džbán na vodu, tváře jako růže; velmi dobrý [adjektivum *dobrý* rozvitě příslovcem *velmi*], *úplně nový, těžce raněný, slepý na jedno oko; čtu knihu* [sloveso *čtu* rozvitě předmětem *knihu*]; *přijdu až zítra* [sloveso rozvitě příslovečným určením]; *jím rád maso* [sloveso rozvitě předmětem a doplňkem].

2. Části šíř e r o z v i t é

vyslovují se dílem splývavě, dílem nesplývavě. Je tu rozdíl podle povahy rozvitých částí.

Předmět, doplněk a příslovečné určení.

Tyto části se připojují k svému slovesu zpravidla *s p l ý v a v ě*:
procestoval pěšky skoro celou Moravu; napsal velice zajímavou a užitečnou knihu;

Veleslavín proslul jako vynikající knihtiskař a spisovatel;
obírá se s tím hlavně pro svou zábavu; byl zvolen za předsedu III. třídy České akademie věd a umění; považuje se za nejlepšího znalce tohoto oboru.

Přechodník.

Obyčejně se připojuje k ostatku věty *n e s p l ý v a v ě*; tato přestávka se označuje čárkou:

děti se dívaly do oken, nábožně babičku poslouchající (Němc.); *děvčata, držící se za ruce a zpívající*, točila se kolem hořící hranice (tamt.).

Tu jde vlastně o samostatnou větu. Viz ještě v § 840 sl.

Adjektivní přívlastek.

3. Složitější jsou poměry u rozvitého adjektivního přívlastku.

Klade se zhusta *j a k o p ř í s t a v e k* za své substantivum a vyslovuje se s ním nesplývavě. Na př.:

toto nářečí, zvané chodské, patří k jihozápadní skupině české [přívlastek substantiva *nářečí*]; *paní Nováková, rozená Kolářová;*
psi, zarousaní po kolena, vesele se proháněli ve sněhu (Němc.);
v polokruzích visely věnce, notně prorvané (Rais); *babička, zkušená toho*, hned radila, aby... (Němc.); *paseka, sluncem plně ozářená*,

byla světle zelená (Rais); upřímně se těšili z prvního úspěchu, *opravdu důležitého* (Jir.); spatřili úzké údolí, *jenom k východu a k západu otevřené* (Rais); tato věta, *vyjadřující bližší určení věty jiné*, je vedlejší; tento svět, *plný skutečné životní mízy* (Mah.); (otevřela se) malá dvířka, *vyříznutá do těžkých čelních vrat* (Olbr.); vůně jablek v pleteném košíku, *nedávno sem přineseném a na skleník postaveném* (Šim.); tohoto nahodilého ostrova, *vzniklého nánosem za paměti generací čtyř set let* (Č.-Chod);

přívlastek, *shodný i neshodný*, je bližší určení substantiva; každé substantivum, *životné i neživotné*, rozlišuje mluvnický rod.

4. Přístavkový přívlastek vyjadřuje *vlastnost* (v širokém smyslu) za daných okolností *nepodstatnou*, bez které by mohla věta obsahově obstáti, kterou však chce mluvčí přesto vyjádřit.

Mnohdy se lze vyjádřiti *nepřístavkově*, přívlastkem splývavým a stojícím mimo důraz obyčejně před svým substantivem. Na př.:

po kolena zarousaní psi; notně prorvané věnce; shodný i neshodný přívlastek; každé životné i neživotné substantivum.

Záleží tu na *úmyslu* mluvčího (pisatele).

Viz obdobně u přívlastku substantivního (§ 531s).

Pravidlem se klade přístavkově přívlastek, na kterém je *důraz*: hladina, *jindy tak čistá*, byla *pokryta listím* (Němc.) [důraz při protivě: hladina čistá || pokrytá listím]; lékař, *ještě nikoli přestárlý*, *ale již na odpočinku* (Ner.) [protiva: nikoli přestárlý || na odpočinku].

5. Vlastnost *podstatnou*, bez které by věta neměla vlastní smysl, přístavkově vyjádřiti *nelze*. Na př.:

rozlišujeme přívlastek *shodný i neshodný* [nikoli: přívlastek, *shodný i neshodný*]; těšili se *z velmi důležitého* úspěchu [nikoli: z úspěchu, *velmi důležitého*]; nářečí *zvané chodské* má řadu zvláštností [nikoli: nářečí, *zvané chodské*,...].

6. Šíře rozvitý přívlastek, ať vyjadřuje vlastnost podstatnou nebo nepodstatnou, klade se leckdy přístavkově, t. j. nesplývavě za své substantivum, z *příčiny fonetické*. Na př.:

vedlejší se nazývá každá věta, *vyjadřující bližší určení věty jiné*; učinil to ze snahy, *stůj co stůj dosáhnouti vytčeného cíle*.

Viz k tomu v § 616.

7. **Nerozvitý přívlastek přístavkový** vztahuje se někdy k nevyjádřenému substantivu; na př.:

myslila, *bláhová*, že hned tam bude (Němc.) [= *ona, bláhová*, *myslila...*].

Tu se pak někdy vyslovuje s **p l ý v a v ě**:

myslila bláhová, že hned tam bude; viz obdobně v § 531a.

B. SPOJOVÁNÍ SPOJKOVÉ

530. 1. Rozvíjející části mají veskrze přístavkovou povahu, stojí za svým základním členem, a to nesplývavě.

Spojovací slovice vyjadřují rozmanité vztahy mezi členem základním a rozvíjejícím.

a) Vztah **prostě určovací** nebo **vysvětlovací**, označovaný spojkami *a* (= *a to*), příslovečným výrazem *a to* nebo příslovcem *totiž*; na př.:

udělám to, *a rád* [= *a to rád*; nespojkově: *udělám to rád*]; přijdu, *a to zítra*; prší, *a jak!* [nespojkově: *jak prší!* = silně, hustě prší]; jsem také Čech, *a dobrý Čech* (Čech) [bez opakování substantiva: *jsem také Čech, a dobrý*].

Před toto *a* i před *a to* děláme čárku jako před *totiž*.

b) Vztah **odporovací**, označovaný spojkami *ale, avšak, však, nýbrž*, (kniž.) *než*. Rozvíjející člen vyjadřuje určení, které odporuje určení jinému, rozumějícímu se ze základního členu. Na př.:

přijdu, *ale později* [= *ne v obvyklou, stanovenou dobu, nýbrž později*]; udělám to, *ale ne hned* [= *udělám to někdy později, ne hned*]; jím to, *ale nerad* [= *jím to nikoli rád, nýbrž nerad*]; vrátili se, *ale ne všichni* [= *(oni) se vrátili jen někteří, ne všichni*].

K němu náleží jako zvláštní druh vztah **stupňovací** (§ 452), vyjadřovaný příslovcem *dokonce*.

Na př.: byl jsem tam, *dokonce třikrát*.

c) Vztah **přípustkový**, označovaný spojkami *ač* (*ačkoli*), *třeba* (*třebas, třebaže*). Rozvíjející člen vyjadřuje určení, které je

nebo se zdá neobvyklé proti určení jinému, rozumějícímu se z členu základního. Na př.:

byl to *Čech, třebaš ne rodem* || *třebaš jen smýšlením* [= byl to Čech přes to, že se jako Čech nenarodil, Čech jen smýšlením || byl to Čech přes to, že jen česky smýšlel, že se jako Čech nenarodil]; to mu pak *dotvrdil, ač hrubě neurčitě*, sám probošt (Jir.) [= dotvrdil, ač to bylo neurčité].

Sr. podobný smysl vedlejších vět přípustkových (§ 473).

Smyslem jsou tato spojení blízká odporovacím: byl to Čech, *třebaš ne rodem* = *avšak ne rodem* ap.

d) Vztah *z u ž o v a c í*, vyjadřující užší, přesnější určení základního členu a označované příslovci *hlavně, zvláště, především, zejména...*

Na př.: *ve městech, hlavně (zvláště, zejména) ve velkých*, lidé se málo znají; *doplňk, zejména neshodný*, je blízký příslovečnému určení.

e) Vztah *v ý č t o v ý*, jestliže se věcný obsah základního členu blíže určuje výčtem. Tento vztah se vyjadřuje výrazem *a to*.

Na př.: *přívlastek, a to shodný i neshodný (a to jak shodný, tak neshodný)*, je bližší určení jména.¹⁾

2. Po stránce výdechové je toto spojování *n e s p l ý v a v é*. Přestávka mezi členem základním a rozvíjejícím je zpravidla *n e u k o n č e n á* a označuje se v písmě čárkou. Není-li rozvíjející člen na konci věty, dělá se přestávka, označovaná čárkou, i za ním. Viz v 1d.

Řidčeji je mezi oběma členy přestávka *u k o n č e n á*:

Měl rád své řemeslo. Ale to velice (Olbr.) [= *a to velice*].

Stejnorodě rozvité části

a) Rozvité *s u b s t a n t i v u m*.

Bezespoječné spojování.

531. 1. Substantivum v jakémkoli větném úkonu (podměťovém, předmětovém...) spojuje se se svým stejnorodým bližším určením, zvaným shodný substantivní přívlastek (§ 507), často *s p l ý v a v é*.

¹⁾ Jde tu o spojení výrazu *shodný i neshodný* jako celku k substantivu *přívlastek*. Spojení jeho členů *shodný* a *neshodný* mezi sebou spojkou *i* náleží do kapitoly o spojování částí několikanásobných, neboť je to přívlastek dvojnásobný.

Tento přívlastek stojí nejčastěji před svým substantivem, řidčeji za ním (§ 155).

Na př.: *strýc Jan* [základní člen *Jan*, rozvíjející *strýc*], *bratr Josef*, *pan učitel*, *ředitel Novák*, *řeka Vltava*, *země Morava*, *město Praha...*; *pan učitel* | *Novák* [*učitel*, přívlastek k *Novák*, rozvito substantivním přívlastkem *pan*, který stojí rovněž před svým substantivem]; *naše nebožka* | *matka*;

Kristus Pán [základní člen *Kristus*, rozvíjející *Pán*], *císař pán*, *já ubožák*, *my Čechové*, *ty nešťastníku!*

2. Vedle toho se často spojují tyto dva členy *nesplývavě*, a to tak, že se substantivní přívlastek, zřídka holý, většinou rozvítý nebo několikanásobný, klade za své substantivum jako *přístavek*.

Na př.: *syn*, *řemeslník*, též byl samostatný (Němc.); jen *Václav*, *družba*, *smál se a laškoval* (Ner.); *starý Podroužek*, *basař* (Rais); šel okolo *starosta*, *truhlář* (Olbr.);

Praha, *naše hlavní město*; *Karel IV.*, *král český*; *pan Prošek*, *babiččin zeť* (Němc.); *my*, *věrní synové své vlasti*; v boží moci je *celý svět*, *nebe i peklo* (Němc.); nastala *půlnoc*, *všech nocí máti* (Erb.).

3. Někdy se lze vyjádřit *přístavkově i nepřístavkově* (splývavě i nesplývavě) podle vůle mluvčího (pisatele).

a) Nepřístavkový přívlastek je *za členem základním* jako přístavkový; na př.:

já, Jan Kozina || *já Jan Kozina*; *vy, milé vlasti obhájcové* (Čelak.) || *vy milé...*; *hoj, já mladá dívčina* (Erb.) || *hoj já, mladá dívčina*; *my, věrní synové své vlasti* || *my věrní...*; *mne starou ženu* (Němc.) || *mne, starou ženu*.

Jde o substantivní přívlastek zájmena 1. a 2. osoby, který se vždy klade za svůj člen základní.

b) Nepřístavkový přívlastek stojí *před členem základním*; na př.:

Václav, družba (viz v 2.) || *družba Václav*; *Karel Čtvrtý, král český* || *český král Karel Čtvrtý*; *Praha, naše hlavní město* || *naše hlavní město Praha*; *pan Prošek, babiččin zeť* (viz v 2.) || *babiččin zeť pan Prošek*.

4. Některé substantivní přívlastky se kladou *jen přístavkově* (nesplývavě za svůj člen základní).

a) Přívlastek osobního zájmena *on*; na př.:

toho se nedočká, aby *on*, *Kozina*, odvolal (Jir.); ať ji (oběť) přinese *on*, *farář Černý* (Baar);

zdálo se jí, že ji spatřila, *tu vůdčí svou hvězdu* (Herit.); Žižka se ptal, mnoho-li *jich* asi je, *těch od Prahy* (Jir.) [přístavek je oddělen od svého zájmena jinou částí věty nebo jinými částmi věty].

Příčina je ta, že se vyskytuje *on* splývající s dalším jménem, které nemá povahu přívlastku. Je to v případech typu »*on náš otec* to myslí s námi dobře«. Viz v § 680. Tyto dva úkony se rozlišují výslovností po stránce výdechové.

b) Přívlastek substantiva majícího před sebou přívlastek adjektivní:

starý Podroužek, basař (Rais).

Nelze dobře říci: *basař starý Podroužek*.

Stojí-li adjektivní přívlastek za základním substantivem (*Karel Čtvrtý*), je možný způsob obojí:

český král Karel Čtvrtý || *Karel Čtvrtý, král český*; viz v 3.

c) Přívlastek vztahový; na př.:

byl to mladý, ale šedivý *lékař, ochota a laskavost sama* (Mah.); starší bratr Helenin *Jan, cigánská kočovná krev*, byl jaksi odbyt (So.); to byla *škola došková, zdi děravé a komín bez vršku* (Herb.); hoj, já mladá *dívčina, srdce nezadané* (Erb.).

Jiné substantivní přívlastky určují své substantivum těmi vlastnostmi, jejichž jsou samy nositeli (§ 507₃); na př. *bratr Josef, město Praha*. Přívlastek vztahový vyjadřuje však sám o sobě dílem jen vlastnost v podobě substantivní (*lékař, ochota a laskavost sama*), dílem sice vlastnost, ale v podobě adjektivní, a to vlastnost jiného substantiva než základního členu celého přívlastkového výrazu (*škola, zdi děravé*; jde o vlastnost zdi).

Spojení *ochota a laskavost sama, zdi děravé...* stávají se přívlastkem substantiv *lékař, škola...* tím, že se rozumí jejich vztah k nim: *lékař, ochota a laskavost sama* = *lékař, který je samá ochota a laskavost*, je velmi ochotný a laskavý; *škola, zdi děravé* = *škola mající děravé zdi, škola s děravými zdmi*.

Podobné přívlastky jsou: *člověk dobrého srdce, s černýma očima...*, viz v § 519₁₃.

Se zřením k pádovému významu jde výše o t. zv. *nominativy* (*ochota, zdi děravé...*) vlastnosti, jakosti; viz v § 721.

d) Přívlastek výčtový nebo shrnující (§ 532); na př.:

v boží moci je *celý svět, nebe i peklo* (Němc.) [přívlastek výčtový] || ... *nebe i peklo, celý svět* [přív. shrnující]; nastala *půlnoc, všech nocí máti* (Erb.); *hlavní části věty, podmět a přísudek*, jsou obsahovým jádrem věty.

5. Přístavkově se nevyjadřuje základní člen přívlastkového výrazu, nýbrž jen určující.

Nelze říci na př.: *řemeslník, syn; věrní Čechové, my*.

Je však třeba mít na paměti, že totéž slovo nebo sousloví bývá v různé souvislosti a podle různého úmyslu mluvčího (pisatele) buď členem základním nebo určujícím a podle toho může stát v celém přívlastkovém výrazu sice na místě 2., ale též jako přístavek.

a) Při věcném významu podstatně stejném; na př.:

ředitel gymnasia Václav Novák || *ředitel gymnasia, (Václav) Novák*.

Prvním způsobem se podpíše na nějaké písemnosti ta osoba, která je ředitelem a jmenuje se Václav Novák. Sousloví *Václav Novák* je základní člen celého výrazu. Ptá-li se mne někdo „to je profesor gymnasia?“, odpovím mu: to je *ředitel gymnasia*, nebo: to je *ředitel gymnasia, Václav Novák*. Za těchto okolností stačí věcně sousloví *ředitel gymnasia*, sousloví *Václav Novák* je jeho bližší dodatečné, nepodstatné určení a může být vyjádřeno přístavkově.

Podobně: ať se přihlásí *žák 3. třídy Jan Ryba* || do těsnopisu se přihlásil *jen jeden žák 3. třídy, Jan Ryba*.

V 1. případě je třeba se vyjádřit pro srozumitelnost výrazem celým, jehož je základním členem *Jan Ryba*. V 2. by věcně stačilo *jeden žák 3. třídy*, takže je sousloví *Jan Ryba* jen členem určujícím, a může být přístavkem.

Nebo: to patří *mému bratrovi Josefovi* || to patří *mému bratrovi, Josefovi*.

V prvním případě je *Josefovi* základní člen rozvitého výrazu *mému bratrovi Josefovi* a spojení *mému bratrovi* člen rozvíjející, přívlastek. Mluvčí se vyjádří tak, že celý výraz tvoří nedílnou pojmovou celost.

V druhém případě je *mému bratrovi* člen základní a *Josefovi* člen rozvíjející, přístavkový přívlastek. Za daných okolností by stačilo říci: to patří *mému bratrovi*, t. j. ne mně, ne otci; věta by měla již náležitý smysl. Lze však předmětový dativ *mému bratrovi* ještě blíže určití obsahově nepodstatným přívlastkem *Josefovi*, a tedy přístavkově. Smysl je: *mému bratrovi, a to Josefovi, který se jmenuje Josef*.

Podobně na př.:

je pozoruhodné, že tento obraz maloval *samouk Václav Novák* || *samouk, Václav Novák* [= *samouk*, ne umělec, totiž jménem Václav Novák];

to není žák střední školy, nýbrž *žák školy měšťanské Jan Březina* || ...*žák školy měšťanské, Jan Březina* (= a to Jan Březina).

b) Při věcném významu rozdílném; na př.:

přišel ke mně *jeden náš soused, jménem Novák* || ... *jeden náš soused jménem Novák*.

Při nesplývavé výslovnosti je tento smysl: přišel... jeden náš soused, a to Novák; *jménem Novák* je *n e p o d s t a t n é* určení substantiva *soused*, které je dostatečně určeno přívlastky *jeden náš*.

Při výslovnosti splývavé je smysl jiný: přišel... jeden z našich sousedů majících jméno Novák; v našem sousedství je několik Nováků a jeden z nich přišel ke mně. Výraz *jménem Novák* je *č l e n z á k l a d n í*.

6. Substantivní přístavek se někdy vztahuje k e j m é n u n e v y j á d ř e n é m u; na př.:

nehodil se, *chudák stará*, do toho nynějšího chvatu (Herrm.) [= *on, chudák stará*]; je, *chudák*, těžce nemocen [= *on, chudák*]; roznemohl se, *chudera*, na horkou nemoc (Herrm.). Sr.: *ona sama, chudák stará*, neměla už spaní (Němc.).

Takovýto substantivní přívlastek se leckdy vyslovuje s p l ý v a v ě:

nehodil se *chudák stará* do toho...; je *chudák* těžce nemocen; až do krve se *nešika* pořezal (Hal.).

Viz obdobný jev při přívlastku adjektivním (§ 529).

Podle těchto případů se někdy klade nesplývavý přívlastek i tenkrát, je-li jeho základní člen vyjádřen:

bratr je chudák nemocen [= *bratr, chudák, je nemocen*]; nechce se *ji mršce* do práce (Hal.)

Spojkové spojování.

532. Rozvíjející člen substantivního přívlastku stojí z a z á k l a d n í m a je většinou n e s p l ý v a v ý (má povahu přístavku).

Spojovací slovice vyjadřují různý obsahový vztah přívlastku (přístavku) k substantivu a podle toho rozlišujeme i různé přívlastky.

1. V y s v ě t l o v a c í (rozlišovací), blíže vysvětlující obsah základního členu. Tento přístavek se uvozuje příslovcem *totiž*, příslo-

večným *a to* nebo *to*, lidově příslovcem *jako* (= totiž) a různými příslovci jinými. Na př.:

tu noc chodí *Lucie, bílá to, dlouhá a rozcuchaná žena* (Němc.); *on, jako brněnský strejček*, prý si nemusí dělat prazádné výčitky (Šim.); *Vavák, jako náš rychtář*, německy neumí (Jir.); *muži tomu, jinak dobráku* (Ner.); *kanovník Arnold, někdy vychovatel nejvyššího purkrabí* (Jir.).

Několikanásobný přístavek s *a to, totiž* (viz 1. doklad) lze považovat též za výčtový.

2. **V ý č t o v ý** (§ 530), uvozovaný slovci a výrazy *totiž, a to, na příklad, ku příkladu* (zkratkově *na př., ku př.*), *to jest* (zkratkově *t. j.*), *jako, třeba, dílem — dílem, jak — tak, ať — nebo...* Na př.:

hlavní části věty, totiž (a to) podmět a přísudek, jsou obsahovým jádrem věty; *západní slovanština, a to čeština, lužičtina, polština a vymřelá polabština*, je jedna slovanská větev; některá podstatná *jména, na př. tma, zima, konec*, nabývají příslovečné povahy; týká se to všech státních *zaměstnanců, jak úředníků, tak soudců, tak zřízenců*.

3. **Z u ž o v a c í** (§ 530).

Na př.: některá naše *nářečí, zejména (hlavně) slovenština a laština*, jsou hláskově starobylá.

4. **S h r n u j í c í**, souhrnně vyjadřující několikanásobné části a uvozovaný příslovci *zkrátka, slovem* aj.

Na př.: přišli *otec, matka, děti, zkrátka celá rodina*.

Tu jsou tři podmínky, ale přístavek *celá rodina* se k nim vztahuje jako k celku, jako ke jménu jednotlivému.

5. **Z t o t o ž ň o v a c í**, vyjadřující obsahovou totožnost základního členu s rozvíjecím tím, že uvádí jeho jiný název. Uvozuje se slovci *neboli* (nepřesně *či, čili*) a *jinak* (latin. *alias*).

Na př.: *gramatika neboli mluvnice* je nauka o jazyce; pohádky *o drábech čili lesních loupežnících* (Němc.); *jitřenka, jinak denice*; Ondris *Chujava, alias Slimáček* (Jir.).

Před *neboli* se obyčejně nedělá čárka, protože se často — ne vždy — vyslovuje *s p l ý v a v ě*.

Takovéto spojkově spojené přístavky a jejich základní člen mnohdy se neprávem pokládají za *několikanásobné* (rozšířené) části; na př.: *Vavák, jako (= totiž) náš rychtář*, německy neumí. Tu však nejsou dva podmínky, *Vavák* a *náš*

rychtář, jako ve větě *„podvod a klam zradí se sám“*. Jde tu nepochybně o osobu jednu, kterou mluvčí označuje dvojím způsobem, nejprve příjmením a pak jejím úkonem (její funkcí) v obci. Podobně ve větě *„gramatika neboli mluvnice je nauka o jazyce“* nejsou dva podměty, nýbrž jeden, vyjádřený jednou slovem cizím, po druhé českým. Nebo ve spojení *„některá jména, na př. zima, tma“* nejsou všechna tři jména stejné platnosti; jména *zima* a *tma* jsou nepřímo obsažena ve spojení *některá jména*, jen se dále výslovně, přímo uvádějí.

Všude tu jde myšlenkově o větnou část jednu, jednotlivou, avšak vyjádřenou rozvitě, a to stejnorodě.

b) Rozvité a d j e k t i v u m.

533. Jde o to, jak se v z á j e m n ě s p o j u j í členové rozvitého adjektiva v platnosti přívlastkové, přísudkové nebo doplňkové; na př. adjektiva *starý* a *český* v sousloví *starý český jazyk*.

Bezespoječné spojování.

1. Je větším dílem s p l ý v a v é, menším n e s p l ý v a v é; na př.:

starý český jazyk || *do měkčí, citem zvlněné polohy* (Šrám.).

Rozvitý přívlastek je však buď spojitý, viz předešlé příklady, nebo nespojitý; na př.: *starý jazyk český* [jeden přívlastek před substantivem, druhý za ním].

Naskytá se tu tedy zároveň otázka o postavení přívlastku se zřením k jeho základu; tato otázka náleží do kapitoly o slovosledu a je proto s výhodou probrati výdechové spojování společně se slovosledem (§ 609).

Spojkové spojování.

2. Je většinou n e s p l ý v a v é. Nestojí-li spojkově připojený člen na konci věty, dělá se přestávka, označovaná čárkou, i za ním.

Spojkovým spojováním se vyjadřují tytéž obsahové vztahy, jaké jsou mezi substantivem a přístavkem (§ 531) a mezi členy částí rozvitých nestejnorodě (§ 530).

Na př.: *český jazyk, a to starý* [vztah u r č o v a c í]; *chodím sám, a to rád; některá* naše nářečí, *na př. slovenské a lašské*, jsou hláskově starobylá [vztah v ý-č t o v ý]; *mnozí lidé, zejména (hlavně, zvláště) prostší*, jsou pověrčiví [vztah

z u ž o v a c í]; *shodný neboli souřadný* přívlastek [vztah z t o t o ž ň o v a c í; bez čárky před *neboli*]; tato slova se nazývají *domácká neboli laskaví*; jazyky *slovinský, srbský a bulharský, zkrátka jihoslovanské* [vztah s h r n u j í c í; rozvíjející adjektivum *jihoslovanské* se vztahuje k trojnásobnému přívlastku jako k celku]; rty se třesou řečí *výmluvnou, ač prostou* (Vrchl.) [vztah p ř í p u s t k o v ý; splývavě: *výmluvnou prostou* řečí]; je *nezkušený, protože mladý* [vztah p ř í č i n n ý].

c) Rozvité příslovečné určení.

534. 1. Jako u jiných stejnorodě rozvitých větných částí vyslovují se členové stejnorodě rozvitých příslovečných určení — ať příslovci nebo příslovečných výrazů — zhusta s p l ý v a v ě.

Na př.: *dnes večer, zítra ráno, vysoko nad zemí, blízko u sebe, daleko od nás, v sobotu po poledni, dosti dobře, zcela nesprávně; velmi zřídka, ve městě na hlavním náměstí.*

Jsou to často příslovečná určení co do vztahů a okolností různá; sr. výše na př. *dosti dobře* [*dobře* určení způsobu, *dosti* určení míry].

Patří k nim též určení m í s t a a č a s u: *v Brně 10. ledna, v Praze na svatého Václava...*

Neprávem se proto dělá mezi nimi č á r k a, neboť to nejsou určení dvojnásobná; znamenají: v Brně, a to 10. ledna, nikoli: v Brně a 10. ledna.

2. Vedle toho bývají tato určení p ř í s t a v k o v á, a to s p o j k o v á a n e s p l ý v a v á. Nestojí-li na konci věty, dělá se neukončená přestávka i za nimi. Spojovací slove jsou výrazem obsahového poměru mezi jednotlivými členy, jak jsme viděli dříve.

Na př.: *dnes, a to večer* [poměr v y s v ě t l o v a c í]; sejdeme se *ve městě, a to (třeba) na hlavním náměstí*; mne jednou v roce ožít nech, *to z jara* (Ner.) [= a to, totiž]; *ve velkých městech, na př. v Praze a v Brně*, vyvíjí se zvláštní mluva, zvaná hovorová [poměr v ý č t o v ý]; *právě tak, ano spíše ještě liběji* (Rais) [poměr s t u p ň o v a c í].

Několikanásobné části

1. Části dvojnásobné.

Spojkové spojování.

535. Dvojnásobné části se spojují spojkově zhusta, a to dílem jednotlivě, dílem dvojitě.

Jednotlivé spojování záleží v tom, že se spojovací slovice klade mezi obě části: *dnes a zítra, otec i matka...*

Dvojité spojování záleží v tom, že se klade spojovací slovice též před první část, a to slovice s druhým slovcem totožné nebo obdobné: nesmí *ani* číst *ani* psát; to je *jednak* drahé, *jednak* zbytečné; přívlastek, *jak* shodný, *tak* neshodný [zde dále to schematicky naznačuji *ani - ani, jak - tak...*]. Dvojitými slovy se spínají větné části těsněji, výrazněji než jednotlivými.

Obojím spojováním se vystihuje různý obsahový vztah mezi dvojnásobnými částmi.

1. **S l u č o v a c í v z t a h** se vyjadřuje spojkami *a, i, i - i, ani* (zastar. a kniž. *ni*), *ani - ani* (*ni - ni*), příslovci *též, také, rovněž, potom, pak...*, *jak - tak, jednak - jednak, dílem - dílem, hned - hned, brzo - brzo, tu - tu, tu - tam, ať - nebo* ap.

Na př.: *podvod a klam* zradí se sám (přísl.); *vousy i řídké vlasy* byly žlutě šedivé (Herrm.); všichni se modlili, *gazda i čeled* (Němc.); mám *hlad a (i) žízeň*; *včera i dnes*; je *pilný a nadaný*; nesmím číst *ani psát* || *ani číst ani psát*; půjdu *do divadla a též (také) na koncert*; byl jsem *v úřadě, potom doma* || *a potom doma*; přívlastek, *souřadný i nesouřadný* || *jak souřadný, tak nesouřadný* || *ať souřadný nebo nesouřadný*, je bližší určení podstatného jména [jde o spojení členů nesplývavého přívlastku a to *souřadný i nesouřadný... * mezi sebou*]; je to *jednak drahé, jednak zbytečné*; je *hned teplo, hned zima*; chce *tu to, tu ono* || *brzo to, brzo ono*; není to (*ani*) *pěkné ani laciné*.

Co se týče stránky **v ý d e c h o v é**, před *a, i* často není neukončená přestávka, ale někdy bývá; v písmě se neoznačuje. V důrazu se dělá přestávka před *i*, obvykle v písmě neoznačovaná: mám *hlad i žízeň*.

Podobně bývá někdy přestávka při důrazu před druhým *ani*: není *ani nadaný i ani pilný*. V písmě se tato přestávka vyznačuje čárkou jen dosti zřídka, jde-li o důraz výrazný: nebyl ani doma, *ani* v úřadě.

Před druhým z dvojitých příslovcí zhusta bývá přestávka a zpravidla se před ním píše čárka: *brzo to, brzo ono*; je to *jednak drahé, jednak zbytečné*; podob.: *tu, tu; hned, hned; jak, tak* (viz výše).

Před příslovcem i jednotlivým vyslovuje se zpravidla přestávka a označuje čárkou: *v úřadě, potom (pak) doma*.

Připojuje-li se ještě spojka, je výslovnost taková, jako když je spojka sama: *v úřadě (–) a potom doma.*

2. O d p o r o v a c í vztah se vyjadřuje spojkami *ale*, (*a*)*však*, *nýbrž* a příslovci *ne*, *nikoli*.

Na př.: je to *pěkné, ale (avšak) drahé*; škola byla *kamenná, ale zato studená* až hrůza (Rais); byl to *mladý, ale šedivý* lékař (Mah.); neštěstí nechodí *po horách, nýbrž po lidech* (přísl.); jmenuje se *Václav, ne Jan*; chci *knihu, ne (nikoli) peníze*; přijdu až *pozítrí, ne zítra*.

Před spojovacím slovem uprostřed sousloví se dělá p ř e s t á v k a označovaná v písmě čárkou.

Jiná spojovací slove jsou *jenž*, *jenomž*, *arci (t')*, *ovšem (= ale)*.

Na př.: je to *pěkné, jenž (arci...) drahé*.

I před těmito slovy se dělá přestávka.

Patří sem dále případy s *než* nebo s knižním *leč*.

Na př.: nechci *nic jiného než klid* [= chci klid, ne (nechci) něco jiného]; na vršku nerostlo *nic než suchá tráva* (Jir.); je to rána spíše *bolestivá než vážná*; nebažím *po jiné cti leč po té*, abych byl a slul mužem poctivým (Palac.).

Před těmito spojovacími slovy se čárka nedělá, ať se vyslovují s p l ý v a v ě nebo v důrazu n e s p l ý v a v ě.

Splývavá výslovnost má tu příčinu, že se druhý člen chápe příslovečně: *nic jiného než klid* = mimo klid; nebažím *po jiné cti* mimo tu. Tím nabývá tento člen povahy člena nestejnorodě rozvíjejícího člen první.

Odporovací vztah přechází mnohdy ve s t u p ň o v a c í, vyslovuje-li druhý člen něco závažnějšího nebo opak toho co člen první. Tento vztah se vyjadřuje jednotlivými slovy *ba (i)*, *dokonce (i)*, kniž. *ano (i)*, *i*, *až*, *ani*, *ba ani*, *nýbrž spíše*, *až naopak*, *neli*, *neřkuli*, *natož (pak)* a dvojími *nejen - nýbrž, ale i (také, též)*, kniž. *netoliko - než i, leč i*.

Na př.: je to *obtížné, ba (ano) nemožné*; na tom našem dvoře *všecko* to krákoře, *i ten kohout* (píseň); nikdy mezi nimi nebylo *hněvu, ba ani nevůle* (Hol.); *nikdo, ani domácí čeledín* nechtěl zatíti sekerou do jeřábu (Jir.); Blaník *vážně, až zachmuřeně* shlíží na krajinu (tamt.); nebudu s tím hotov *za měsíc, neřkuli (natož) za týden*; je to úraz *těžký, neli smrtelný*; není to *divné, naopak, zcela přirozené*;

je to nejen drahé, nýbrž i zbytečné; vynikaly nejen sličností a živou letorou, než i dobrotou a vlídností (Jir.).

Před těmito spojovacími slovci dělá se uvnitř sousloví neukončená přestávka, označovaná čárkou.

Nestojí-li několikanásobná část na konci věty, vyslovuje se s ostatkem věty splývavě nebo nesplývavě:

vděčně, až zachmuřeně shlíží... || vděčně, až zachmuřeně, shlíží...; nikdo, ani domácí čeledín nechtěl... || nikdo, ani domácí čeledín, nechtěl...

Nesplývavou výslovností se druhý člen sousloví zdůrazňuje, vytýká.

3. Přípustkový vztah se vyjadřuje slovci *třeba(s)*, *třebaže*, *byť*, *ačkoli*, kniž. *ač*, *i když*, *nicméně* (*však*).

Na př.: je mu *lépe, třebaže ne docela dobře* [= je mu lépe (než dříve) přes to, že tento stav nelze označiti za docela dobrý]; je to *pěkné, třebaže laciné*.

4. Vylučovací vztah se vyjadřuje mimo otázky spojkami *nebo*, *anebo* (nikoli *či*, *čili*), *bud'* (*to*) — (*a*) *nebo*, *ať* — *nebo*, *ať* — *ať*, zřídka *nebo* — *nebo*, v otázkách *či*, zřídka *čili* (nikoli *nebo*, *anebo*).

Na př.: je to (*bud'*) *zajíc nebo králík*; přijdu *dnes nebo zítra*, *ve středu nebo ve čtvrtek*; jazykový projev, *ať písemný nebo ústní* || *ať písemný ať ústní*, je výraz myšlenky; až ho *nebo on nebo Vratislav sám* zavolá (Tyl); je to *zajíc či králík?*; přijdeš *dnes či až zítra?*

Před spojovacími slovci se dílem nedělá přestávka, dílem dělá, v písmě se však vyznačuje jen při důrazu: přijdeš *dnes*, *či až zítra?*

Patří sem také případy, kde se dvojnásobní členové uvozují dvojitými příslovci *neli* (*ne-li*) || *když ne* — *aspoň*, *alespoň*, *jistě*, *zajisté*, *nebo neli* — *tedy* (*aspoň...*).

Na př.: přijdu *neli zítra* || *když ne zítra, tedy pozítří*; pan myslivec chodíval *neli každý den, zajisté přes den* okolo Starého bělidla (Němc.); měl naději státí se *rytířem, neli více* (Šmil.).

Je tu základní smysl vylučovací, ale s odstínem *o m e z o v a c í m*.

Na př.: *ne-li zítra, tedy pozítří* = *bud' zítra nebo aspoň pozítří*.

5. Účinkový vztah se označuje slovci *proto* (*a proto*), *tedy* (*a tedy*).

Na př.: je to *nečeské, proto nesprávné*; týká se to *všech, tedy i jeho*.

6. Příčinný vztah se vyjadřuje spojkami *protože, poněvadž, kniž. jelikož, ježto (anžto)*.

Na př.: je to *nesprávné, protože hrubě nečeské*; je to *drahé, protože nepotřebné*.

Toto spojení se vyskytuje v jazyce knižním.

Proniká u něho do značné míry platnost větná: je to *nesprávné, protože nečeské* = *protože je to nečeské*.

Bezespoječné splývavé spojování.

536. 1. Vyskytuje se skoro veskrze v jistých ustálených spojeních, jejichž členy jsou obsahově v poměru slučovacím. Jsou to dvojice slov, která se významově doplňují a jako celek splývají v jeden širší pojem.

a) Jde většinou o dvojice slov kladných, a to hlavně významem více nebo méně protikladných:

(přišli, byli tam) *staří mladí* || *velcí malí* = staří i mladí, velcí i malí, lidé různého věku; *bohatí chudí* = lidé různých společenských vrstev; *slibovali hory doly* = všecko možné; *ve dne v noci, v zimě v létě* = stále; *brániti se rukama nohama, zuby nehty* = všemožným způsobem; *býti při něčem od začátku do konce* = neustále, po celou dobu trvání; *mysleti na někoho vstávaje lehaje* = vždy, stále, za každých okolností; (lid. a hovor.) *býti někde pečený vařený* = velmi často, jako doma; *ten onen* = ten i onen, každý, kdokoli;

choditi sem tam = sem i tam, na jednom místě [jeden pojem vyjádřen slovy označujícími různé směry]; *sem tam* se krčily chalupy (Rais) = jen místy, někde; *ohlížeti se vpravo vlevo* = na všechny strany; je vidět *daleko široko* = je tu rozhled ve velkém okruhu, je vidět k nedohlédnutí; skála, *zde onde* nízkým křoviskem porostlá (Rub.) = jen někde, místy; *tu tam...* bělal se šátek (Rais) || obyčej. *tu a tam*.

Dosti zřídka se vyskytují dvojice kladných slov stejnovýznamných (synonym) nebo slov významem sobě blízkých:

zlobiti se pro nic za nic = z malicherné příčiny; to jsou *třesky plesky, láry fáry* = samé třesky, jen a jen povídačky; *kliky háky* = čmáranice; *utíkali horem pádem* = velmi rychle; vede se mu *jakž*

takž = nevalně; *procestovati zemi křížem krážem* = velmi důkladně [*krážem* je jen hlásková obměna podoby *křížem*, vzniklá proto, aby se mohl pojem vyjádřiti dvojicí].

A pak jsou některé číslovkové dvojice, vyjadřující spojením dvou nejbližších základních číslovek přibližný, neurčitý počet:

dva tři dni... = dva až tři dni, asi dva dni, asi tři dni, zcela krátký čas; *tři čtyři* dni... = tři až čtyři dni, asi tři dni, asi čtyři dni; *pět šest* dní... = pět až šest dní, několik málo dní; bude tomu nějakých *šest sedm* roků (Rais); atp.

b) Ne tak časté jako dvojice kladné, ale celkem dosti hojné jsou dvojice skládající se z týchž slov *k l a d n ý c h* a *z á p o r n ý c h*:

šel *bláto nebláto* = šel blátem i neblátem, rovno, nevyhýbaje blátu; jíti *cesta necesta* || *cestou necestou*; zvěř pobíhala *cestou necestou* (Olbr.); bil ho *hlava nehlava* = po hlavě i po jiných částech těla, nedívaje se, kam rány dopadají; v jedné hospodě na nocleh *pán nepán* se sejdem (Čelak.) = sejde se tam pán i nepán, sejdem se tam všichni; *kmotr nekmotr* s hrušky dolů (lid. pořekadlo) = s hrušky musí slézt kmotr i nekmotr, každý; *volky nevolky* musil jít = ať chtěl nebo nechtěl, proti své vůli; podob. *chtěj nechtěj* (uměle *chtě nechtě*).

Substantivní dvojice *bláto nebláto* a *hlava nehlava* chápeme příslovečně; jsou to od původu jmenné věty: šel bláto nebláto = šel, ať tam bylo bláto, nebo nebylo; bil ho *hlava nehlava* = bil ho všude, ať to byla hlava nebo něco jiného.

Tak je tomu i s ostatními substantivními dvojicemi: sejdem se *pán nepán* = sejdem se, ať jsme pán nebo nepán.

Splývavá výslovnost žádá psaní bez čárky.

Zejména se neprávem psává *dva, tři dni* apod.

2. Tyto dvojnásobné větné členy se podobají nespojkovým a splývavým stejnorodě rozvitým částem typu *město Praha, dnes ráno* (§ 524), ale obsahový vztah jejich členů je podstatně odlišný.

Stejnodorodě rozvité části se vzájemně určují (*město Praha* = Praha jako město, která je městem), dvojice typu *rukama nohama* však nikoli, slučují dva pojmy obsahově na sobě nezávislé (= *rukama* i *nohama*).

3. Některé dvojice se spojují též někdy *s p o j k o v ě*: *rukama i nohama*, *choditi sem a tam*, *ve dne i v noci*, *v zimě i v létě*.

Ve významu «jen někde, místy» bývá zpravidla *sem tam*.

Bezespoječné spojování nesplývavé.

4. Je poměrně řídké, častější v jazyce knižním a uměleckém.

a) Spojují se tak několikanásobné části, které jsou v poměru s l u č o v a c í m. Na př.:

s vozu slézá žena v bílé plachetce, v selském obleku (Němc.); zboží (= majetek, bohatství), žest není bez práce (přisl.); je pilný, nadaný, ale často churaví; ze skříně vyskočila krásná panna, všechna bílá (Erb.) [= krásná a všechna bílá panna].

Bezespoječnost je leckdy výrazovým prostředkem náladovosti; mluvčí chce jím nějak působiti na posluchače, vzbuditi jeho pozornost, upozorniti na něco překvapujícího. Nejednou je to výraz rozpaků, přemýšlení.

Obyčejně se bezespoječně spojují části významem blízké, souznačné; na př.:

moje zlaté děti, moje holátka, co jsem se na vás natěšila! (Němc.) [oba vokativy jsou výrazy laskající, jejich věcný obsah ustupuje do pozadí]; sniženým, přidruženým hlasem (Baar); s veselým, boдрým úsměvem (tamt.); do strhaných, krví podlitých očí (tamt.); zapadlé, tiché dolce [= dolíky, doliny] (Jir.); suše, jednotvárně odpovídal (Rais); tóny byly mdlé, prázdné (tamt.); začalo jí být nevolno, nepohodlně v novém domovu (Němc.).

A části, z nichž jedna vyjadřuje obsahové vysvětlení, rozvedení druhé:

do měkkí, citem zvlněné polohy (Šrám.) [= do měkkí, t. j. citem zvlněné polohy].

b) Často je nesplývavé bezespoječné spojení u částí, které jsou v p r o t i v ě :

v létě vstávala babička ve čtyři, v zimě v pět hodin (Něm.) [= babička vstávala v létě ve čtyři, a le v zimě v pět hodin].

Dále u částí, které jsou v poměru s t u p ň o v a c í m:

krásný, ušlechtilý muž.

V obojích případech je základní vztah o d p o r o v a c í.

c) Zřídka se tak spojují části se vztahem v y l u č o v a c í m:

můžeš přijít ještě dnes, zítra [= dnes nebo zítra]; je to králík, zajíc? [= králík či zajíc?].

Jako v a) je bezespoječnost často výrazem náladovosti nebo rozpaků, přemýšlení.

2. T r o j n á s o b n é a delší části.

537. Při nich záleží na tom, jsou-li všechny k sobě ve stejném obsahovém poměru či v různém.

a) Části ve stejném obsahovém poměru.

1. Běží o poměr slučovací nebo vylučovací. Spojování je dílem spojkové, dílem bezespoječné.

S p o j k o v é spojení je nejčastěji takové, že se spojovací slovice klade mezi část předposlední a poslední: *otec, matka i děti*. Nazývám je spojkové spojení k o n c o v é.

Dále je spojení m n o h o s p o j e č n é (polysyndetické, polysyndeton), a to v e s k r z e, kladou-li se spojovací slovice před každou část, nebo č á s t e č n ě, kladou-li se spojovací slovice jen před většinu částí, zejména nekladou-li se před část první. Na př.:

byl tam *i otec i syn i vnuk* || přijdu *dnes nebo zítra nebo pozítří*.

B e z e s p o j e č n é spojení (asyndetické, asyndeton) je veskrze beze spojovacích slovcí: je *nadaný, pilný, svědomitý*.

Spojovací slovice jsou podle obsahového poměru táž jako u částí dvojnásobných.

2. Při poměru slučovacím bývá zhusta spojkové spojení koncové:

vedlejší části věty jsou *přívlastek, doplněk, předmět a příslovečné určení; kováři, puškaři, mečíři a platněři* kovali (Jir.); *purpurové, bílé, růžové a cihlové* květy (Mahen); nebyl tam *otec, bratr, sestra ani matka*.

Dále se takové části spojují mnohospoječně, a to dílem veskrze, dílem částečně:

od sedláka každý je živ, *i žebrák i pán i kněz i král* (Holeč.); již nemohl Bída s krku zbýti, *ani prodati, ani darovati, ani zakopat, ani utopiti* (Erb.); nebyl tam *ani otec ani matka ani děti*; chodím tam *i v pondělí i ve středu i v sobotu*; nevěřme *radě ni chvále ni haně* (Čech); září *karmínův a minií a sien* (Břez.).

Před *i* a *ani* (*ni*) dělá se č á r k a p ř i d ů r a z u. Lze se často vyjádřiti důrazně i nedůrazně.

Dosti řídká je bezespoječnost:

mezi nimi *táhlé průrvy, travnaté ouvaly, zapadlé, tiché dolce* [= doliny] (Jir.); byla cesta *nižinou, přes vody, luka, bažinou* (Erb.).

3. Při poměru vylučovacím klade se *nebo* a *či* často ke každé části druhé a další, t. j. částečně mnohospoječně. Na př.:

přijdu *dnes nebo zítra nebo pozítří*; přijdeš *v pondělí či ve středu či v sobotu*?

Vedle toho se klade před první část ještě *bud*:

přijdu *bud dnes nebo zítra nebo pozítří*.

Hojné je též spojkové spojení koncové, s *nebo* a *či* mezi částí předposlední a poslední:

může to být *dnes, zítra nebo pozítří*; části věty, které jsou v poměru účinkovém, přípustkovém nebo příčinném; přijdeš *dnes, zítra či až pozítří*?

b) Části v různém obsahovém poměru.

4. Spojují se různě podle svého vzájemného poměru jako části dvojnásobné nebo i delší. Na př.:

je to *pěkné, ale drahé a zbytečné* [*drahé a zbytečné* v poměru slučovacím, jako celek v poměru odporovacím k *pěkné*]; Syka byl muž *nevelké, jadrné však a ramenaté* postavy (Jir.); je to *pěkné, třebaže jednoduché a laciné*; je to *drahé, protože nehezke a nepotřebné*; bylo to stavení *staré a dosti sešlé, nicméně však úhledné a přívětivé* (Jir.).

Opakované části věty

a) Nespojkové spojování.

538. 1. Je ve dvojím případě.

a) Vyjadřuje-li opakování nějaký cit nebo vzruch, který v mluvčím něco samo o sobě vzbuzuje (§ 5254).

Na př.: *pojď už, pojď (pojď, pojď)* [netrpělivost z toho, že někdo ještě nejde, obavou ze zmeškání]; *nevím, nevím*, jak se komu zalíbí (Němc.) [pochybnosti]; *rychle, rychle!* [jmenná věta = rychle běž, dělej, vstaň...; rovněž netrpělivost]; *vstávej*, děvečko, *vstávej*, je čas (Němc.); Albinka nebyla doma? *I byla, byla*, bručivě řekl pan kantor (Rais); *aj, aj, aj* — na zahrádce máj (Čelak.) [opakováno citoslovce jako mluvnická část věty; výraz podivu].

Patří sem též případy s opakovaným *jižjiž, jenjen a taktak (již již...)*:

jižjiž chtěla břitce odpovědět, ale jako vždy rozmyslila se po svém způsobu (Herrm.) [vzrušení, napětí z toho, zda a jak odpoví]; *jižjiž končí se sklepení* (Erb.); *intrády jenjen břískaly* (Rais) [vzrušení z intrád, pocit (ne)libosti z nich]; *oči mu jenjen jiskřily* (Baar) [jiskření upoutávalo na sebe pozornost]; upadl a *taktak že se nezabil* [vzrušení z toho, že mnoho nechybělo, aby se byl zabil].

b) Vyjadřuje-li podiv, vzrušení nad mírou, stupněm, úplností něčeho (§ 5254).

Na př.: *dávno, dávno* již tomu (Němc.) [= již velmi dávno je tomu]; jel *dlouho, dlouho* lesem (Erb.) [= velmi dlouho]; *všecko, všecko* pryč (Jir.) [= úplně všecko]; z pekla však *žádná, žádná* nejde *zpráva* (Erb.) [= vůbec žádná zpráva]; tam *žádný, žádný cíl* (Mácha); jaký je to *divný kraj*, milý bože, *divný kraj* (Čelak.) [= velmi divný]; v níž (v hrobce) neodpočívá *nikdo, nikdo* (Konr.) [= vůbec nikdo]; *chlapík, chlapík* byl ten Korsikán (Rais) [= velký chlapík]; *dívám se, dívám*, ale nikoho nevidím [= dívám se pozorně].

Patří sem též zdvojené *div div* (§ 4682):

zamotala se; *div div*, že nepadla (Rais) = (byl) velký div.

2. Výdechově je toto spojování buď *nesplývavé* nebo *splývavé*. Vyslovujeme *pojď* ⇨ *pojď* nebo *pojď pojď*; *rychle* ⇨ *rychle* nebo *rychle rychle*. Pravidlem je nesplývavá výslovnost, nejsou-li opakované části přímo za sebou; sr. výše: *pojď už, pojď*; *divný kraj*, milý bože, *divný kraj*. Často, skoro zpravidla se vyslovuje splývavě *jižjiž, jenjen, taktak, divdiv* a proto se píše obyčejně dohromady. Dále se tak vyslovují citoslovce *ajaj, jejej* (místo *jejjej*), *aleale*.

b) Spojkové spojování.

3. Užívá se spojky *a* nebo *ale*.

Spojka *a* se klade tehdy, má-li opakování význam vytýkavý (§ 5254).

Na př.: jen *čte a čte* = nedělá nic jiného, jen *čte*; stále *mlčí a mlčí* (Konr.) = jen *mlčí*, vůbec nepromluví; proto já *se nemohu a nemohu dopočítat* (Herrm.) = nijak, *zaboha* se nemohu dopočítat; otec *nejde a nejde*; *vydržím a vydržím a vydržím* (Bass) = za každých okolností, stůj co stůj vydržím, nikdy nepovolím; *jedl a pil, a pil a jedl* (Jir.) = nedělal nic jiného, stále jen *jedl a pil* [opakuje se dvojnásobný přísudek *jedl a pil*, po druhé v pořadu obráceném]; připomínal jsem ti to *znovu a znovu* = nikdy jsem neopominul ti to připomenout, připomínal jsem ti to *do omrzení*; to naše dítě zapomene na nás a je *její a její* (Rais) = jen *její*, už ne naše; je toho *dost a dost* = úplně dost, ne snad málo.

V případech *nejde a nejde* klade se *a*, nikoli *ani*; viz v § 855a.

Náležejí sem také jmenné věty s *ne* a s významovým infinitivem.

Na př.: *ne a ne se dopátrati*, kdo to byl (Rais) = nemohl jsem se a nemohl dopátrati, nebylo a nebylo možná se dopátrati; (*ale*) *usnout ne a ne* (Staš.); *já ne a ne stisknout* (Ho.).

4. Spojka *ale* se klade ve významu zesilovacím.

Na př.: holky *všecko*, *ale všecinko* zastanou (Rais) = úplně *všecko*; neviděla *nic*, *ale pranic* (Herrm.) = docela *nic*.

Opakuje se tu ne slovo totéž, nýbrž slovo už zesílené slovotvorně. Tím se tyto případy liší od ostatních.

Vazba větných částí

539. 1. Skladebná (syntaktická) vazba, stručně vazba, je spojování ohebných slov se slovy jinými, ohebnými i neohebnými, ve významové jednotky tak, že je jejich mluvnický tvar závislý na úkonu, který mají v těchto jednotkách.

Na př.: slova *sklenice* a *voda* se spojují ve významovou jednotku *sklenice vody* tím, že se nom. *voda* změní v gen. *vody*; nelze říci *sklenice voda* nebo *vodu*... Podobně *zasmáti se* — *žert* > *zasmáti se žertu*; *dosti* — *námaha* > *dosti námahy*; *do* — *škola* > *do školy*; v *dobrý den* záleží vazba v tom, že se přívlastek shoduje se substantivem v pádě, v rodě a v čísle.

Vazba znamená vázání, spojování (slov) jako na př. vazba knih.

Slova spojená syntaktickou vazbou nazývají se syntaktické **sousloví**, někdy též vazba.

Sousloví je každé spojení dvou nebo více slov ve významovou jednotku, i spojení bez vazby: *zítra ráno*, *ve dne v noci*, *jíti rychle*... Sousloví spojené bez vazby nazýváme **j e n v ý z n a m o v é** nebo **s l o v n í k o v é** (lexikální).

V sousloví *ve dne v noci* není předložkový lokál *v noci* skladebně závislý na lokálu *ve dne*, ani opačně, t. j. není to následek spojení slov *den* a *noc* ve významovou jednotku. Oba lokály souvisí s významem každého slova jednotlivého, jsou výrazovým prostředkem jejich vlastního významu. Podobně je jen významové sousloví *jíti rychle*, *zítra ráno*...

2. O vazbě se vykládá na různých místech v 2. části skladby, ve významosloví.

ATRAKCE

3. Od náležité syntaktické vazby vyskytují se v jazykových projevech rozmanité úchytky, a to předně **c h y b y**, t. j. úchytky vzniklé z nepozornosti nebo z neúplné znalosti spisovného jazyka.

Na př.: *psáti s pérem*, *jeti s vlakem*... místo *psáti pérem*, *jeti vlakem* [podle lido-

vého jazyka]; *továrna strojů* m. *továrna na stroje*; *získati čeho* m. *co* [podle *nabyti čeho*]; *předejiti čemu* m. *co* [podle *zabrániti čemu*].

Dále to jsou úchytky zvané *a t r a k c e* («přitažení»). Atrakce záleží v tom, že se mění původní náležitý tvarový sklad sousloví, a to tak, že jedno slovo nabývá tvaru podle druhého, nebo že jedno slovo tvarově ustrnuje.

4. První způsob atrakce je dosti řídký.

Na př.: (lid.) *před sluncem východem* m. *před slunce východem* (zastarale m. *před východem slunce*); slíbiti něco *rukou dáním* m. *ruky dáním* (= podáním ruky);

dělej *co dělej*, všem se nezavděláš = ať děláš to, co děláš; imper. ve větě *co dělej* místo indik. podle imperativu v hlavní větě *dělej*. Podob. *stůj co stůj*..., viz v § 829a.

5. Častěji jedno slovo sousloví ustrnuje a často zároveň druhé přejímá jeho tvar. Jsou toho některé ustálené příklady obecně vžité, které se nepokládají za chyby, a to v souslovích s číselnými jmény a příslovci *polovice*, *půl*, *polou*, *čtvrt*, *pět*, *šest*..., *sto*, *tisíc*.

Tak v sousloví *polovice cesty* vyjadřuje gen. množství (sr. *litr mléka*, *kilo masa*..., § 726) a nemá se měniti; odtud je: *do polovice cesty*, *v polovici cesty*. Říká se však též *do polovic cesty*, t. j. substantivum *polovice* ustrnuje v tvaru *polovic*. Dále říkáme *v polovic cestě*, t. j. *polovice* ustrnuje a *cesta* nabývá lokálového tvaru místo ní.

Podobně: *půl* (= *polovice*) *léta* — *do půl léta*, *v půl létě*, *před půl létem*;

Substantivum *půl* vůbec ustrnulo a nabylo povahy příslovečné.

do polou léta — *v polou létě* (m. *v polou léta*);

polou je ustrnulý, příslovečný tvar, od původu dvojný (*polú*);

čtvrt hodiny — *po čtvrt hodině* (m. *po čtvrti hodiny*).

Viz ve skloňování (§ 393/4/5) a v kapitole o číslovkách (§ 714).

Mluvnická shoda větných částí

540. 1. Mluvnická shoda, stručně shoda, je tvarová stejnost dvou větných částí, a to stejnost v *p á d ě*, v *m l u v n i c k é m r o d ě*, v *č í s l e* a v *m l u v n i c k é o s o b ě*. Je tedy shoda jen u částí vyjádřených slovy ohebnými.

Části věty vyjádřené j m é n y v širokém smyslu shodují se mezi sebou v pádě, v rodě a v čísle. Příšudek vyjádřený u r č i t ý m s l o v e s e m jednoduchým shoduje se s částmi jmennými v čísle a v osobě, příšudek vyjádřený tvarem opsaným též v pádě a v rodě. U jmen není vždy shoda v pádě, v rodě a v čísle, nýbrž někdy jen v pádě.

Někdy se naskytá otázka, jakého rodu nebo čísla je slovo nebo slovní výraz. O tom viz v kapitole o rodu a o čísle (§ 644, 648).

2. Mluvnická shoda se pozoruje u těchto větných částí: u přívlastku, u doplňku, u přísudkového jména, u slovesného přísudku a u některého příslovečného určení. Shoduje se pak přívlastek, doplněk a příslovečné určení s *jako* se substantivem, ke kterému náleží, přísudkové jméno s podmětem věty, slovesný přísudek s podmětem věty a sponové sloveso dílem s podmětem, dílem s přísudkovým jménem.

3. Shoda je z veliké části výrazovým prostředkem v ý z n a m o v é s o u n á l e ž i t o s t i dvou větných částí, vyplynula ze snahy, aby to, co k sobě patří významem, mělo podle možnosti stejný tvar. Tuto obecnou úkonnost má shoda všude tam, kde je pravidlem.

Vedle toho má mluvnická shoda ještě úkon jiný, a to tam, kde se střídá s neshodou. Tu pak tvar shodný má význam jiný než neshodný, obojí tvary slouží v ý z n a m o v é m u r o z l i š e n í. Viz dále při přívlastku, při doplňku a při přísudkovém jméně.

Shoda podle tvaru a podle smyslu.

4. Shoda v čísle je buď podle tvaru nebo podle smyslu.

Shoda podle tvaru záleží v tom, že se větné části navzájem shodují podle svého mluvnického tvaru; na př.: *byl tam otec i matka (otec s matkou)* [podmět *otec i matka (otec s matkou)* je tvarem jednotný a podle toho je i jednotné sponové sloveso *byl*].

Shoda podle smyslu pak záleží v tom, že se větné části shodují podle smyslu v nich tkvícího; na př.: *otec i matka se už vrátili* [otec i matka, dvě osoby, odtud *se vrátili*].

Viz v kapitole o čísle (§ 640 a násl.).

Shoda podle přednosti.

5. Shoda v rodě a v osobě bývá podle přednosti tenkrát, shoduje-li se některá větná část s několikanásobnou částí, jejíž členové mají **r ů z n ý r o d**.

Mužský rod má přednost před žen. a střed., ženský rod pak před střed. A první osoba má přednost před 2. a 3., druhá před 3.

Jinými slovy: Mají-li členy několikanásobné části všechny tři rody nebo muž. a střed., muž. a žen., část podléhající shodě je v rodě muž.; a má-li rod žen. a střed., je část na nich shodou závislá v rodě žen.

Jsou-li členy několikanásobné části v osobě 1., 2. a 3. nebo v 1. a 3., 1. a 2., má část shodě podléhající osobu 1.; a jsou-li tyto členy v osobě 2. a 3., má část s nimi se shodující osobu 2.

Na př.: *otec a matka se už vrátili; já a ty půjdeme napřed.*

Viz v dalších výkladech a v kapitole o čísle (§ 641).

Neshoda v pádě.

6. Odchytky v pádové shodě tam, kde by byla možná, jsou trojí:
a) slovo nebo výraz má v ž d y n o m i n a t i v; b) má i n s t r u m e n t á l místo pádu jiného; c) má a k u s a t i v s p ř e d l o ž k o u za místo pádu jiného. Na př.:

a) člověk vyslýchaný jako svědek || člověka vyslýchaného jako svědek;

b) bratr je učitelem [instr. k nomin.]; učiním tě šťastným [instr. k akus.];

c) Klement Gottwald byl zvolen za presidenta || zvolili jej za presidenta.

Viz v dalších výkladech.

Přívlastek a jeho substantivum.

541. Tu je rozdíl mezi přívlastkem adjektivním a substantivním.

a) Přívlastek adjektivní.

1. Shoduje se se svým substantivem v pádě, v rodě a v čísle skoro veskrze, ať je holý nebo rozvitý, několikanásobný nebo opakovaný, splývavý nebo nesplývavý, a ať je substantivum kteroukoli částí věty.

Na př.: *dobrý den; staré pověsti české; velmi chutné jídlo; pilný a nadaný žák; tam žádný, žádný cíl (Mácha); moře, jindy klidné, bylo bouřlivé.*

Jediná úchylka od této shody, a to úchylka úkonná, významotvorná, je v případech typu *chudák stará*; viz v § 647.

V lid. a hovor. mluvě se klade při množ. střed. substantivu přívlastek ženský: *nové (nový) okna...*

2. Má-li podstatné jméno při sobě substantivní přívlastek, shoduje se nesplývavý adjektivní přívlastek základního substantiva s přívlastkem substantivním, nikoli se členem základním.

Na př.: *město Praha, založené v době předdějinné; město Budějovice, pojmenované podle Buděje; zájmeno já, zvané osobní; tvar ryba, zvaný nominativ.*

Viz k tomu v § 5074.

3. Vztahuje-li se jediný přívlastek k několika substantivům různého rodu, shoduje se zpravidla s prvním z nich; na př.:

můj otec a matka; český jazyk a písemnictví; je to naše babička a dědeček? (Němc.).

Zřídka a neobvykle se klade do plurálu a má rod podle přednosti: *mojí otec a matka.*

Viz v § 6429.

Opakuje-li se přívlastek, shoduje se arciť po každé se svým jednotlivým jménem: *můj otec a má matka; český jazyk a české písemnictví.*

b) Přívlastek substantivní.

4. Shoduje se se svým podstatným jménem jen přívlastek stejnorodě rozvíjející: *město Praha; Karel Čtvrtý, král český...*; viz v § 524.

Přívlastek nestejnorodý se s ním neshoduje: *cesta lesem, pohádka o Honzovi...*, viz v § 507.

Shoda je u substantivního přívlastku splývavého i nesplývavého: *město Praha, ředitel Novák, císař pán || syn, řemeslník; Karel Čtvrtý, král český...*, viz v § 531.

5. Se svým substantivem se shoduje substantivní přívlastek skoro vždy v pádě; na př.:

pan ředitel není doma; potkal jsem pana ředitele; odevzdej to panu ředitelovi; mluvil jsem s panem ředitelem atp.

Jedinou výjimku tvoří spojení typu *slovo matka a syn jménem Václav* s nominativem jmenovacím; viz o něm v § 719.

6. V r o d ě, a to mužském nebo ženském, shodují se jen přívlastky vyjádřené jmény schopnými přechylování; na př.:

pan učitel || *paní učitelka, paní učitelová; ředitel Novák* || *ředitelka Zvěřinová; přítel Václav* || *přítelkyně Vlasta...*; viz v § 645.

Jinak je shoda v rodě nahodilá, často není, neboť substantivum podle jiného substantiva rod měnit nemůže; na př.:

strýc Jan, teta Anna, město Meziříčí, hory Beskydy... || *město Praha, hora Smrk, řeka Dněpr, město Karlovy Vary...*

7. Rovněž v č í s l e je shoda nahodilá; na př.:

pan otec, paní matka, hory Beskydy... || *město Karlovy Vary, vesnice Ležáky, pohorí Krkonoše, lázně Bělohrad...*

8. O případech typu *apoštol Petr a Pavel* || *apoštolové Petr a Pavel*, se společným přívlastkem několika jmen, viz v § 642₇.

Doplňk a jeho substantivum.

542. Běží tu o shodu v rodě, v čísle a v pádě; shoda v pádě je podstatně jiná než shoda v rodě a v čísle.

a) Shoda v rodě a v čísle.

Adjektivní doplněk.

1. Shoduje se s j e d n o t l i v ý m substantivem v rodě a v čísle vždy; na př.:

chlapec chodí bos; poslechl jsem ho jako staršího; sestra umřela mladá; ovoce jíme syrové; děti chodí rády bosy atp., viz v § 509.

2. Je-li substantivum n ě k o l i k a n á s o b n é, záleží na jeho číselném pojetí, které se projevuje u přísudkového slovesa (§ 549₄).

Je-li přísudkové sloveso v s i n g u l á r u, shoduje se doplněk s nejbližším členem několikanásobného substantiva, je-li v p l u r á l e, je doplněk též v plurále a co do rodu se shoduje jako přísudek podle přednosti. Na př.:

druhý přišel otec a matka || *otec a matka přišli druhí; hoši a děvčata chodí bosí.*

Podobně je tomu, vztahuje-li se doplněk k výrazu typu *otec s matkou* (viz tamt.):

druhý přišel otec s matkou || *otec s matkou přišli druhí.*

Substantivní doplněk.

3. Shoduje se se svým jménem v r o d ě, a to mužském a ženském, pravidlem jen v rámci přechylování; na př.:

přítel zůstal na ústavě *ředitelem* || *sestra* zůstala *ředitelkou*; *otec* tam působil *jako učitel* || *B. Němcová* proslula *jako autorka* *Babičky*; chtěl ji uctít *jakožto kmotřičku* (Erb.).

Při mužském substantivu je doplněk v přechýlené podobě muž., při ženském pak v přechýlené podobě žen.

Jinak je shoda nahodilá nebo není; na př.:

ujal se *ho jako sirotka* [shoda v muž. rodě] || ujal se *jí jako sirotka* [neshoda]; *ten člověk* si počíná *jako dítě*.

4. Shoda v č í s l e většinou je, ale nahodile, není někdy ani možná; na př.:

Veleslavín proslul *jako knihtiskař*; poznal jsem *jej už jako chlapce* atp. || *Karlovy Vary* prosluly *jako lázeňské místo*.

b) Shoda v pádě.

Adjektivní doplněk.

5. Shoduje se skoro veskrze se svým substantivem; na př.:

chlapec chodí *bos* [nom.: nom.]; pomoz *mi nešťastnému* [dat.: dat.]; *ovoce* jíme *syrové* [akus.: akus.]; smiluj se *nade mnou hříšným* [instr.: instr.]; atp., viz v § 509.

N e s h o d n ě se klade i n s t r. místo nominativu; na př.: [*on*] zůstal *klidným, věrným*. Pociťuje se za neústrojný.

Dále bývá instr. místo akusativu: našli *jej mrtvým*. Je rovněž neústrojný.

Jde o napodobení případů typu «učiním *tě šťastným*», kde se *šťastným* sice vztahuje k *tě*, ale není to doplněk, nýbrž u r č e n í d ě j o v é h o o b s a h u. Viz v § 514₁, 545.

Různost ve shodě mezi doplňkem a obsahovým určením je dobře patrná u týchž sloves nebo významově blízkých. Na př.:

našli *ho mrtvého* [doplněk v ak.] || *shledal* *jej, uznal schopným* || *za schopného* obsah. urč. v instr. nebo v ak. se *za*, viz v § 545₂].

6. Neshodně se klade někdy též *sám* ve větách se zvratným zájmenem se (*sebe, sobě, sebou*).

Zájmeno *sám* se vztahuje k p o d m ě t u věty a je proto náležitě v nominativě; na př.:

poznej *sám sebe*, poznejme *sami sebe*; těšiti, trápiti *sám sebe*; styděti se *sám sebe*; nedůvěřovati, vyčítati (co) *sám sobě*; říkati (co) *sám o sobě*; zoufati *sám nad sebou*.

V knižním jazyce se někdy chápe *sám* za doplněk k e z v r a t n ě m u z á j m e n u, k předmětu, a má jeho pád:

poznej *sama sebe* [*sama*, jmenný muž. tvar] || poznej *sebe samého* [*samého*, tvar složený]; poznejme *samy sebe* || *sebe samé*; těšiti *sebe sama* || *sebe samého*; styděti se *sebe sama* || *sebe samého*; nedůvěřovati *sobě samému* || *sobě samu*; říkati (co) *o sobě samém*; zoufati *nad sebou samým*.

O tvarech zájmena *sám* viz v § 382.

Viz obdobně v § 544, 5.

Substantivní doplněk.

8. Doplněk s *jako* je a) shodný, vztahuje-li se na substantivum přímo, je-li při ději přísudkovém:

Mácha vynikl *jako básník*; umřel [*on*] *jako chudák*; — znal jsem *ho už jako chlapce*; viděl jsem *ho tam stát jako diváka*; obléká své *děvčátko jako chlapce*; — obracím se *k tobě jako k příteli*; — zachází *s ním jako s chlapcem*; atp., viz v § 510; —

b) neshodný, a to vždy v nominativě, nevztahuje-li se na substantivum přímo, t. j. je-li při ději nepřísudkovém: výpověď *člověka vyslýchaného jako svědek*; *v knize vydané jako příručka*; atpod., viz tamt.

Tím se liší od příslovečného určení s *jako*, které je většinou neshodné; viz v § 543.

9. Jiný doplněk je dílem shodný, dílem neshodný.

a) Doplněk ke genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu je shodný; na př.:

nás obou se to týče; *pomoz mi nešťastníkovi*; atp., viz v § 509.

b) Doplněk k nominativu je neshodný, klade se do instrumentálu: *přítel zůstal na venkově učitelem*; narodil se [*on*] *hudebníkem*; viz tamt.

c) Doplněk k akusativu je taktéž neshodný a v instrumentále: ovčák nechal *stádo stádem* apod., viz tamt.

Instrumentál je tu bez pochyby proto, že se doplněk chápe do jisté míry příslovečně, a to účelově: zůstal *učitelem* = zůstal, aby byl (*dále*) učiteleni, zůstal «učitelovat».

O účelovém instr. viz v § 742a.

Příslovečný výraz a substantivum nebo adjektivum.

543. 1. Příslovečný výraz se shoduje se jménem jen tehdy, jestliže se na ně přímo vztahuje, t. j. vyjadřuje-li jeho vlastnost nebo staví-li se s ním do protivy.

Na př. ve větě «*každý chce býti šťasten*» vyjadřuje obsahové určení *býti šťasten* vlastnost podmětu *každý*.

Ve větě «*bratr je starší než já*» staví se zřetelové určení *než já* do protivy s podmětem *bratr*.

Naproti tomu ve větě «*viděl jsem tě v divadle*» nevyjadřuje příslovečné určení *v divadle* vlastnost předmětu *tě*, ani se s ním nestaví do protivy.

2. Shoduje se pak příslovečný výraz v r o d ě jen v rámci přechylování (§ 542a), v č í s l e nahodile a částečně v p á d ě podle své trojí podoby zde dále uvedené.

Z ř e t e l o v á u r č e n í s n e ž (nežli).

3. Vztahuje-li se určení na substantivum samo, s h o d u j e se s ním; na př.:

hodí se k tomu spíš *dřevo než papír*; byl to *někdo jiný než ty*; mluvil o *někom jiném než o tobě*; dals mu víc *než mně*; chválil *tě víc než jej*; pošleme tam spíše *tebe než jej*.

Příslovečné určení lze proměnit v takovou větnou část, kterou je substantivum: nebyls to *ty*, nýbrž *někdo jiný*; nemluvil o *tobě*, nýbrž o *někom jiném*; nedal jsi *mi* více, nýbrž *jemu*; nechválil víc *jej*, nýbrž *tebe*.

Tím vznikne d v o j n á s o b n á větná část, jejíž oba členové mají stejný pád jako vždy jindy; na př. mluvili jsme o *tobě* a o *něm*.

4. Vztahuje-li se zřetelové určení nikoli na substantivum přímo, nýbrž na jeho přívlastek, je v n o m i n a t i v ě, ať má substantivum kterýkoli pád; na př.:

bratr je starší než já; považoval jsem *jej za staršího než ty*; mluvil s *člověkem starším než ty*.

Příslovečné určení má zde dosti zřetelně v ě t n o u p l a t n o s t; smysl je: bratr je starší, *nejsem starší* já; mluvil jsem s člověkem, *který je starší než* ty.

Jako součást samostatné věty se arciť neshoduje se substantivem z věty předešlé. Tato neshodnost zůstává, i když příslovečný výraz větnou povahu nemá.

Mnohdy se i větně vyjadřujeme: mluvil s člověkem starším, *než jsi ty*; považoval jsem jej za staršího, *než jsi ty*.

Z p ů s o b o v á u r č e n í s *jako, jak*.

5. Jsou skoro veskrze neshodná, skoro vždy v n o m i n a t i v ě. Na př.:

chlapec je bledý jak stěna, červený jak růže; viděl jsem ho bledého jako stěna, červeného jako růže; zakřikl chlapce chovající se jak divá zvěř; přišel s hochem oblečeným jako děvče.

Smysl je: chlapec je (tak) bledý, jak je bledá *stěna*; viděl jsem ho (tak) červeného, jak je červená *růže*.

Jen někdy, a to pro zřetelnost, s h o d u j e se určení s adjektivem; na př.:

viděl jsem ji oblečenou jako chlapce (... jej oblečeného jako chlapce).

Nominativní *jako chlapec* mohlo by se vztahovati jako d o p l n ě k k j á, rozumějícímu se ze slovesa *viděl jsem*: viděl jsem jej oblečeného *jako chlapec* = viděl jsem jej oblečeného, když jsem byl chlapec, za svého chlapectví (viz v § 510). Proto nastupuje shoda s adjektivem.

U r č e n í d ě j o v ě h o o b s a h u.

544. 1. Jde o bližší určení obsahově neúplných dějů přídavným nebo podstatným jménem; viz v § 519₁₅.

Na př. ve větě »zdá se to správné« určuje adjektivum *správné* sloveso *zdá se*; ve větě »Klement Gottwald byl zvolen prezidentem republiky« určuje výraz *prezidentem republiky* sloveso *byl zvolen*.

Určení dějového obsahu může se shodovat se jménem, které vyjadřuje č i n i t e l e děje nebo jeho p ř e d m ě t.

V hořejším 1. příkladě se shoduje obsahové určení *správné* s podmětem *to*. V 2. příkladě by mohlo jít o shodu výrazu *prezidentem republiky* s podmětem *Klement Gottwald*.

Ve větě »považuji tě za přítele« mohlo by jít o shodu výrazu *za přítele* s *tě*, s předmětem slovesa *považuji*.

Případy sem hledící jsou dvojí. V jedněch se obsahové určení připíná ke jménu přímo, v druhých skrze sponové sloveso *býti*.

Na př.: *zdá se to správné; žák se chce stát dělníkem; zvolili jej za předsedu || každý chce být šťasten.*

V obojích případech se pozoruje dílem shoda, dílem neshoda, a to instrumentál místo pádu jiného nebo veskrze akusativ s předložkou *za*. Jsou tu rozdíly jednak podle sloves, jednak podle povahy obsahového určení samého, projevující se hlavně tím, že někde proniká odstín *ú č e l o v ý*.

A. TYP *zdá se to správné*.

a) Určení jména v nominativě.

2. Po slovese *zdáti se a připadati* je adjektivní i substantivní určení shodné, má zpravidla *n o m i n a t i v*; na př.:

zdá se to pěkné, správné, pochybné, divné...; náklad se mu zdál tak lehký (Němc.); zdá se to pravda, lež, omyl...; připadá mi známý;

Vlivem *c i z í c h j a z y k ů* (latiny, němčiny) klade se tu infinitiv *býti*: *zdá se to býti pěkné, pravda...*

3. Po slovese *státi se*.

a) Adjektivum je valnou většinou v *n o m i n a t i v ě*, zřídka a málo obvykle v instrumentále:

stal se směšný [|| směšným], zasmušilý, plnoletý, na něm závislý; naše ulice se stává strašlivou (Sova) || strašlivá; chci se státi nezávislý.

I n s t r u m e n t á l se klade pravidlem jen pro zřetelnost; na př.: *stane-li se věta závislou.*

Určení s nominativem (*stane-li se věta závislá*) vypadalo by jako spojení substantiva *věta* s *p ř í v l a s t k e m*.

b) Substantivum se klade zpravidla v *i n s t r u m e n t á l e*:

stal se učitelem, ředitelem, úředníkem, jeho druhým otcem; chce se státi hercem...

4. Po slovesích *ukázati se, dělati, stavěti se*.

a) Adjektivní určení má nejčastěji *n o m i n a t i v*; řidčeji *i n s t r u m e n t á l*:

ukázal se [on] *statečný* || *statečným*; nedělej se *skromným* (Dur.) || *skromný*; staví se *lhostejným* (So.) || *lhostejný*; dělá se *starší, nevědomý* || *starším, nevědomým*; nedělej se tak tuze *hloupým* (Šrám.).

Adjektivum se tu někdy chápe za určení *a k u s a t i v u* se, nikoli nominativu, podmětu, a proto se někdy klade v instrumentále, neboť určení skutečně se vztahující k akusativu má instrumentál zpravidla: učiním *tě šťastným* atp., viz v násled. §.

Toto druhotné pojetí proniká hlavně tehdy, je-li podmět životný. Proto bývá určení při podmětě neživotném skoro pravidlem v nominativě: ukázalo se *to správné, nesprávné, klamné...*

Viz obdobné druhotné pojetí dále v 5. a při *d o p l ň k u* (§ 542').

b) Substantivní určení, proti adjektivnímu řídké, má jen *i n s t r u m e n t á l*:

ukázal se *výborným hudebníkem*; dělá se *trpítelem*.

5. Po slovesích *cítiti se, viděti se*.

a) Určení adjektivní je většinou v *n o m i n a t i v ě*:

cítím se *zdráv, silen, nemocen...*; (kniž.) vidím se *nucen, povinen*.

Někdy se chápe adjektivum za určení *p ř e d m ě t u* se a klade se silně zastarale do jmenného *a k u s a t i v u*: vidím se *nucena*; cítím se *povinna*. Viz ve 4.

b) Určení substantivní má zpravidla *i n s t r u m e n t á l*:

už se viděl *učitelem, lesníkem...*

6. Po slovesích *vydávati se, prohlašovati se, uznávati se, pokládati se, považovati se...*, *býti pokládán, považován, označován, prohlašován, vyhlašován, uznáván...* (*označen, prohlášen, uznán*) má substantivní určení vesměs *a k u s a t i v s e z a*, adjektivní pak valnou většinou, ale někdy též *i n s t r u m e n t á l*. Na př.:

podvodník se vydává *za slepého, za slepce*; raněný byl považován *za mrtvého*; ta kniha se považuje *za dobrou příručku*; zesnulý byl pokládán *za vynikajícího odborníka*; sirotek byl prohlášen *za plnoletého* || *plnoletým*; ta vazba se prohlašuje *za nesprávnou*; zboží je označeno *za neprodejné*; zkouška byla uznána *za dobrou* || obžalovaný byl uznán *vinným*.

.

V některých výše uvedených obsahových určeních proniká více nebo méně smysl účelový: vydává se *za slepého* = chová se jistým způsobem, aby se zdálo, že je slepý; byl prohlášen *za plnoletého* = prohlásilo se o něm něco za tím účelem, aby byl považován za plnoletého.

7. Po slovesech *býti jmenován* (= jmenováním ustanoven), *ustanoven*, *zvolen* klade se substantivní určení buď v *i n s t r u m e n t á l e* nebo v *a k u s a t i v ě* se *za*:

X Y byl jmenován *ředitelem*, *národním umělcem*; byl ustanoven *správcem*; Klement Gottwald byl zvolen *presidentem* republiky;

X Y byl zvolen *předsedou* || *za předsedu*.

I tu proniká odstín účelový: byl zvolen, aby vykonával úkon presidenta atp.

8. Po slovese *jíti* je pravidlem *a k u s a t i v* se *za*, a to se zřetelným odstínem účelovým; na př.:

půjdu mu *za kmotra*, *za svědka* [= abych byl kmotrem, svědkem].

9. Po slovese *učiti se* je vždy *i n s t r u m e n t á l*, rovněž se zřejmým odstínem účelovým:

učí se *kovářem*, *krejčím*...

10. Po slovesech *býti nazýván*, *nazývati se*, *zváti se*, *jmenovati se* (= míti jméno) a *slouti*.

a) Adjektivní určení se klade zpravidla v *n o m i n a t i v ě*:

to nářečí se nazývá (se jmenuje, sluje) *chodské*; ta ulice se jmenuje *Březinova*; nářečí zvané *lašské*; střední rod býval zván *nijaký* nebo *věcný*.

b) Substantivní určení má buď *n o m i n a t i v* nebo řidčeji *i n s t r u m e n t á l*; na př.:

to nářečí se nazývá *chodština*; přítel se jmenuje *Novák*; Karel Čtvrtý byl nazván *Otec vlasti* || *Otcem vlasti*; nové vesnice byly nazývány *Lhotami* (Jir.) || *Lhoty*.

b) Určení jména v ostatních pádech.

545. Tu je třeba rozlišovat dvojí případy podle toho, vztahuje-li se obsahové určení na substantivum přímo či skrze jeho přívlastek. Viz podobný rozdíl u doplňku (§ 542₈) a u určení zřetelového (§ 543₄).

a) Přímé určení substantiva.

Určení substantiva v akusativě.

1. Po slovesech *udělati, učiniti, shledati (najíti, naléztí), míti*.

a) Adjektivní určení je skoro veskrze v i n s t r u m e n t á l e: učiním *tě šťastným*; chci *tě* učiniti *šťastnou*; škoda činí člověka *opatrným* (přísl.); shledal *krásným* i její obličej (Čech).

Zřídka má adjektivní určení v knižní mluvě zastaralý a k u s a t i v: činím *tě pozorna*, za to *odpovědna* [jmenné tvary]; chtěla jej (psíka) míti *většího* (Mrš.).

V starém jazyce byl a k u s a t i v hojný: učiním *tě šťastna, zdráva, spasena*...

b) Substantivní určení má zpravidla i n s t r u m e n t á l:

udělal *ho správcem, hajným*...; chtěli mít syna *lékařem, učitelem*...

2. Po slovesech *pokládati, považovati, míti, uznávati, prohlašovati, označovati, shledávati, zvoliti* (si) má adjektivní i substantivní určení nejčastěji a k u s a t i v se za. Na př.:

pokládám (považuji, mám) *tě za přítele, za schopného* vykonati to; považuji to *za svou povinnost*; prohlásiti *jej za plnoletého*; označil *jej za svého nástupce*; uznal *to za dostatečnou omluvu*; zvolil si to *za své povolání*.

Řidčeji má toto určení i n s t r u m e n t á l: uznali, prohlásili *obžalovaného vinníkem* || *za vinníka*; shledal *jej schopným*; shledal to *správným*; prohlásili *jej plnoletým*; zvolili ho *předsedou* || *za předsedu*.

Proniká zde účelové pojetí jako v § 544.

3. Po slovesech *vzítí si, určit (si), stanovit, vytknout, vytyčit* klade se pravidlem a k u s a t i v se za:

vzali si ho *za vlastního*; vzal si to, vytkl si to *za svůj úkol*; určili ho *za řečníka*.

4. Po slovesech *nazývati (zvátí), jmenovati a křtíti* je adjektivní i substantivní určení buď v i n s t r u m e n t á l e nebo častěji v n o m i n a t i v ě; na př.:

toto nářečí nazýváme (jmenujeme, zveme) *chodským* || *chodské*,

chodštinou || *chodština*; tuto část věty nazýváme *doplňkem* || *doplňěk*; pokřtili jej *Václav* [obyčejně nomin.].

Tento nominativ je t. zv. j m e n o v a c í; viz v § 719.

Určení substantiva v dativě.

5. Vyskytuje se celkem zřídka, a to po slovesech *říkati*, *přezdívat*, *nadávati*. Substantivní i adjektivní určení má nejčastěji n o m i n a t i v, a to jmenovací (viz ve 4):

tomu nářečí říkáme *chodské*, *chodština*; říkají *mu* *Václav*, *Jan...*; přezdívali *jim* *tiřáci*.

Dále mívá j i n é p á d y; viz v § 719.

Určení substantiva v předložkovém pádě.

6. Jde o takovéto případy:

kněží *z něho* učinili *mnicha* (Olbr.); *milostné zvířátko* uděláme *z vás* (Sab., Prodaná nevěsta).

K substantivu s předložkou *z* je tu obsahové určení v a k u s a t i v ě.

Původně to znělo: učinili *jej mnicha*; sr. výše v 1. při adjektivě: učiním *tě šťastna*. Zachoval se tu původní akusativ určení a místo akusativu substantiva se ujal pád předložkový. Opačně: učinili *jej mnichem*; uděláme *vás milostným zvířátkem*.

β) N e p ř í m é u r č e n í s u b s t a n t i v a

7. Jde o případy typu *v nářečí zvaném chodské*, kde se obsahové určení *chodské* nevztahuje k substantivu *nářečí* přímo, nýbrž skrze přívlastek *zvaném*. V nich je obsahové určení veskrze n e s h o d n é, a to v nominativě, v instrumentále nebo v akusativě se *za*, ať má jeho substantivum kterýkoli pád.

8. Má-li obsahové určení, vztahující se přímo k substantivu v nominativě, instrumentál nebo akusativ se *za* (viz v § 544), ponechává si jej i tehdy, vztahuje-li se nepřímě ke jménu v pádě jiném. Na př.:

od člověka stavějícího se lhostejným [sr.: staví se lhostejným]; *k obžalovanému uznanému vinným* [sr.: obžalovaný byl uznán vinným]; *o Klementovi Gottwaldovi zvoleném presidentem* [sr.: byl zvolen presidentem];

o složenině považované za nesprávnou [sr.: považuje se za nesprávnou]; *od X Y zvoleného za předsedu* [sr.: byl zvolen za předsedu]; *s X Y uznávaným za odborníka* [sr.: je uznáván za odborníka].

9. Má-li přímé obsahové určení nominativ, buď si jej při nepřímém vztahu ponechává nebo častěji má za něj instrumentál.

Nominativ zůstává po slovesech *nazývati se, jmenovati se, býti nazýván, jmenován a křtěn*. Na př.:

v nářečí nazývaném chodské, chodština [sr.: nářečí se nazývá chodské] || ... *nazývaném chodským, chodštinou* [sr. též: nazývá se chodským, chodštinou].

Po jiných slovesech bývá místo nominativu instrumentál:

ve věci zdající se správnou [sr.: věc se zdá správná]; *k člověku stavějícímu se lhostejným* [sr.: staví se lhostejný || lhostejným, viz výše].

Po slovesech *nazývati...* zůstává nominativ proto, že má zvláštní úkon, jmenovací. Viz v § 545a.

B. TYP *chci býti šťasten*.

546. Určení substantiva v nominativě.

1. a) Adjektivní určení

bývá nejčastěji v n o m i n a t i v ě, řidčeji v i n s t r u m e n t á l e:

chci býti šťasten, musím býti *opatrný*, nemohu býti *vesel* (*veselý*), nesmím býti *roztržitý* || *šťastným...*; *chci*, nemohu býti *sám* [jen nomin.]; *přeji si býti šťasten*, toho *účasten*, o tom *zpraven...*

b) Substantivní určení

je zpravidla v i n s t r u m e n t á l e; na př.:

chci býti (dobrým) učitelem, profesorem...; *chci býti jiným vzorem, příkladem*; nemohu býti u vás *hostem*; nesmím býti *nedbalcem*; musím býti *věrným Čechem*.

Býti tu má někdy význam »státi se« (§ 506a): *chci býti učitelem*; musím býti *věrným Čechem...*

Je tu tedy instr. jako po *státi se* (§ 544ab).

Určení substantiva v dativě.

2. a) Adjektivní určení

bývá silně archaisticky v d a t i v ě:

nelze *mi* býti *veselu*; rádím *ti* býti *opatrnou*; to *mi* brání býti *spokojenu*; nesluší se *ti* býti příliš *zvědavou* [dativ zpravidla jmenný].

Sem náleží též případy, kde není dativ předmětu vyjádřen, ale rozumí se ze souvislosti: *nelze býti veselu* [t. j. *mně, jemu, žádnému*]; *sluší se býti toho pamětlivu* [*tobě, jemu, každému*].

Obyčejně se tu klade n o m i n a t i v, někdy i n s t r u m e n t á l: rádím *ti* býti *opatrný*, to *mi* brání býti *spokojen*, nesluší se býti příliš *zvědav* || *opatrným*...

Obojí vazby jsou k n i ž n í a užívá se jich jen v sing.; neříká si na př.: rádím *vám* býti...

V živém jazyce se zpravidla vyjadřujeme jinak: rádím *ti*, *abys byl opatrný*...

Rčení *nelze mi býti veselu*... je ustrnulé, neklade se v něm též nomin. nebo instr. Živý jazyk je nahrazuje větou *nemohu býti veselý*...

b) Substantivní určení

se vyskytuje zřídka, a to zpravidla v i n s t r u m e n t á l e:

radím *ti* býti *dobrým učitelem, věrným Čechem*...

I to je knižní vazba místo živé »radím *ti*, *abys byl*... «.

Přísudkové jméno a podmět.

547. Jde o jméno ve jmenných větách typu »mladost *radost* « a ve slovesných . typu »strom *je zelený* «.

O shodě s p o n o v é h o s l o v e s a (strom *je* zelený, čas *jsou* peníze) viz v § 550.

Shoda se projevuje v rodě, v čísle a v pádě, ale nestejně.

a) Shoda v rodě a v čísle.

Přísudkové adjektivum.

1. Veskrze se shoduje se svým j e d n o t l i v ý m substantivem; na př.: *strom je zelený; matka je zdráva; dítě je živé; lidé jsou smrtelní; mouchy jsou dotěrné; okna jsou nová*.

V lidové a hovorové mluvě má adjektivum vztahující se k množ. n e u t r u tvar ž e n s k ý: *okna jsou nová* [*nový*; tvar složený]. Viz v § 541.

Má-li podmětové substantivum při sobě nepřístavkový substantivní přívlastek, shoduje se přísudkové jméno s ním, nikoli s členem základním:

město Praha je starobylé; hora Smrk je vysoká 1282 m.

Viz k tomu v § 541₂.

2. Je-li podmětové substantivum *n ě k o l i k a n á s o b n é*, záleží na jeho číselném pojetí, které je závislé na postavení přísudkového jména jako při přísudku slovesném (§ 549).

a) Stojí-li přísudkové adjektivum *p ř e d p o d m ě t e m*, shoduje se zpravidla s jeho nejbližším členem:

zdráv je otec i matka (|| je zdráv...); je-li ti milé tvé království i tvá hlava (Erben).

b) Stojí-li přísudkové adjektivum *z a p o d m ě t e m*, je obvyčejně v plurále a má rod podle přednosti:

otec i matka jsou zdraví.

Jde-li o věty *j m e n n é*, bez sponového slovesa, je shoda taková, jako kdyby byla věta slovesná. Na př.:

zdráv otec i matka || otec i matka zdraví.

c) Vztahuje-li se přísudkové adjektivum k jednotným substantivům středním, bývá i v b) obvyčejně v čísle jednotném rodu středního nebo řidčeji v množném rodu ženského. Na př.:

Srbsko a Bulharsko bylo původně nesamostatné || byly nesamostatné.

Viz obdobně při shodě se slovesným přísudkem (§ 549).

Přísudkové substantivum.

3. Shoduje se s *j e d n o t l i v ý m* podmětem v rodě, a to muž. a žen. jen v rámci přechylování:

přítel je ředitelem školy || sestra je ředitelkou..., viz v § 541₆.

Jinak je shoda v rodě nahodilá, leckdy vůbec není:

orel je pták; mluvnice je nauka o jazyce; to je dítě... || pes (kočka) je zvíře; Praha je město; to je omyl; čas jsou peníze (přísl.) ...

Rovněž nahodilá je shoda v čísle:

orel je pták..., viz výše || *čas jsou peníze; to jsou nůžky; Pardubice jsou město atp.*

Rozhoduje tu věcný smysl a mluvnická povaha jména.

4. Vztahuje-li se přísudkové substantivum k podmětu *n ě k o l i k a - n á s o b n é m u*, shoduje se s ním přísudkové substantivum v rodě a v čísle nahodile; rozhoduje věcný smysl a mluvnická povaha přísudkového jména. Na př.:

podmět a přísudek jsou *obsahové jádro* věty [věcně jde o obsahové jádro jedno]; *podmět a přísudek* jsou *hlavní části* věty [věcně jsou hlavní části dvě]; *otec a matka* jsou *rodiče* (|| *to jsou rodiče*) [přísudkové jméno pomnožné beze zření k číselnému pojetí podmětu].

b) Shoda v pádě.

548. Liší se při ní zřetelně přísudkové adjektivum od substantiva.

Přísudkové jméno přídavné.

1. Jde o věty, kde je přísudkové adjektivum v širokém smyslu (*bílý, můj, první, zarmoucený...*) samo a kde má platnost přídavnou, nikoli podstatnou.

Bývá pravidlem v *n o m i n a t i v ě*, nestojí-li na začátku věty před podmětem:

otec je, byl, až bude otec zdrav; jsem mlád, zvědav, překvapen, první, sám; buďte rádi; ten núž je můj; jsme dva, tři, čtyři; kniha je pěkná, okno je čisté, je to správné, bylo mi to milé; kéž bych byl zdrav, kdybych byl starší...

Velmi zřídka tu bývá *i n s t r u m e n t á l*:

do dvou let bude *mou* (Neruda).

Tu může jíti o zájmeno přídavné povahy v platnosti *z p o d s t a t n ě l é* = *mou ženou*; viz dále ve 2.

Instrumentál přídavných jmen nezpodstatnělých se tu pocituje za neústrojný (*otec je zdravým, kniha je pěknou...*).

Stojí-li přísudkové jméno na začátku věty, bývá též v *i n s t r u m e n t á l e*:

jedním z komunistů umučených nebo popravených za protektorátu je J. Fučík || jeden...; lidé to šli ulicí, lidé, jako *jedním* z nich byl on (Olbr.) || jako *jeden*...

Přísudkové jméno podstatné.

2. Jde o věty, kde je přísudkové substantivum dílem samo, dílem s adjektivním nebo substantivním přívlastkem, který se s ním shoduje.

Rozumějí se tu nejen podstatná jména po stránce slootvorne a tvarové (*člověk, pes, zvíře, dům, cesta, okno...*), nýbrž i z p o d s t a t n ě l á a d j e k t i v a, t. j. adjektiva mající úkon substantiv (*hajný, hostinský, berní, Nový, služebná, služné...*).

Přísudkové jméno se klade jednak v nominativě, jednak v instrumentále, a to většinou podle různého významu. Shoda v pádě je v ý z n a m o t v o r n á, významově úkonná.

3. **Nominativ** je zpravidla tehdy, jestliže něco uvádíme prostě jako s k u t e č n o s t trvající mimo nás, jestliže někoho nebo něco h o d n o t í m e, z a ř a ě u j e m e do nějaké skupiny předmětů, do některého druhu, do rodu, do čeledi, do řádu. Na př.:

to je pes, kočka..., květina..., kov...;

to jsem já; to je můj otec, můj bratr, má matka, sestra; to je sou-
druh Novák, ředitel Kovář...; to nic není (to není nic);

pes je zvíře, orel je pták, zlato je kov; mladost radost [= je radost];
strom je samý květ (= je obsypán květy); celé údolí je jedno jezero
(Němcová) [= je jen jezero, je celé zatopeno vodou]; hlad je nejlepší
kuchař (přísl.);

chlapec je celý otec, děvče je celá matka [= cele, úplně se podobá
otci, matce];

jsem Čech, komunista, katolík, evangelík..., kuřák, zpěvák, hu-
debník, rodák z Moravy...;

Václav je hodný člověk; Novotných jsou naši sousedé;

to je lež, výmysl, podvod; to je, není pravda; chytrost nejsou
žádné čáry.

Patří sem hojné případy, kde je přísudkové jméno totéž jako podmětové:

sen je sen [= sen je jen sen, pouhý sen, ne skutečnost]; Praha je
Praha [= Praha je své, svérázné město]; povinnost je povinnost [= po-
vinnost se musí plnit, není to zábava]; to víš, voják je voják (Němc.)
[= voják má své zvláštnosti, vojáka nikdo nepředělá]; čest je čest,
a kdo ji nemá, tomu se nedá (Ner.) [= čest je drahocenný statek];
inu, kufr je kufr, to člověk potřebuje (Rais).

Jsou to vesměs věty c i t o v é, a to s různými citovými odstíny přecházejícími do jistého vzrušení.

4. Že tu jde o vyjádření jakosti, vlastnosti, je dobře patrné v těch případech, kde lze substantivum nahraditi *a d j e k t i v e m*:

je to *pravda, lež, chyba, klam, výmysl* = je to *pravdivé, vylhané, chybné, klamné, vymyšlené*.

I jinde proniká tato okolnost.

Na př.: *pes je zvíře* = pes má takové vlastnosti, je takový, že jej lze nazvati zvíře, že patří do skupiny živočichů zvaných zvířata.

Substantivum vyjadřující druh, rod... mívá přívlástek, který vyjadřuje druhové, rodové... vlastnosti nebo různé vztahy: pes je *domácí zvíře*; je to *dobrý člověk*; to je *mé rodiště*...

Věty typu *to je pes* jsou v *j e m o v é*, *z k u š e n o s t n í s o u d y*; je v nich vždy nominativ.

Jejich podmět *to* označuje konkrétní zkušenost, kterou mluvčí právě vnímá, nebo kterou vnímal dříve a má ji při projevu na mysli. Celá věta pak vyjadřuje *t o t o ž n o s t* této konkrétní zkušenosti s přísudkovým jménem jako pojmem.

Proto je ve větách s podmětem *to* *n o m i n a t i v* *v ž d y*.

Věty typu *pes je zvíře* jsou *s o u d y* *p o j m o v é*, kterými rozvádíme obsah známých pojmů.

Lze tedy říci obecně, že přísudkovým *n o m i n a t i v e m* *v y j a d ř u j e m e* *n ě k o h o* *n e b o* *n ě c o* *j a k o* *p o j e m*, t. j. označujeme za takového nebo takové, co nazýváme příslušným jménem, názvem. Na př. věta *pes je zvíře* znamená: pes má takové vlastnosti, je takový, že jej nazýváme zvíře, že se naň hodí název zvíře.

Tato pojmová platnost je vlastní nominativu; jím někoho nebo něco jmenujeme, t. j. označujeme za pojem.

Na přísudkový nominativ se ptáme otázkou *kdo, co* (kdo, co je to, co je pes?...) nebo *jaký* (jaký je to člověk? — hodný člověk).

5. **Instrumentál** se klade na vyjádření jednak *č i n n o s t i* více nebo méně trvalé, t. j. povolání, zaměstnání, živnosti, řemesla, jednak *p ř e c h o d n ě h o ú k o n u*, *p o s l á n í*, *s t a v u* nebo *p o m ě r u* k někomu, k něčemu.

Ptáme se naň otázkou *čím* (čím je někdo?).

Na př.: otec je (byl) *učitelem, lékařem*, bratr je *rolníkem, kovářem, hostinským*...; hoch bude *kolářem, úředníkem*...;

je *starostou, radním, zástupcem* firmy, *poslancem, vyslancem, velitelem* pluku; je u nás *hostem*; byl mi při křtu *kmotrem*; sestra byla *družičkou*; nebylo svatby, aby (na ní) nebyl býval *družbou* (Rais);

není dosud *ničím* (= nemá ani stálé, ani přechodné zaměstnání);

žádná kráva není, *aby telátkem nebyla* [= aby neprožila přechodný stav, vývojové období, kdy se nazývá tele; nepraví se, že je kráva pojmově totéž co tele]; těžko je žádat, *aby bylo bílé černým* (porekadlo) [černost by mohla býti jen přechodná; jinak by to nebylo bílé; *bílé* a *černé* jsou zpodstatnělá adjektiva = něco bílého a černého, bílá a černá barva, bělost a černost]; bytí sova pod nebem létala, *sokolem nebude* (přísl.) [= nestane se z ní sokol, neboť létání pod nebem samo nestačí k pojmu sokola]; toto slovo je ve větě *podmětem* [= má úkon podmětu, funguje jako podmět; nejde o význam pojmový];

byl mi *otcem, bratrem*, byla mi *matkou* [= choval se ke mně jako otec..., byl mezi námi takový poměr jako mezi otcem a synem...].

V *l i d o v é* *m l u v ě* bývá na vyjádření povolání, zaměstnání *n o m i n a t i v*: je *učitel, doktor...*

6. Různý význam přísudkového nominativu a instrumentálu vynikne, srovnáme-li případy obdobné.

Na př.: *bratr je učitelem* [= bratr učiteluje, je povoláním učitel, působí jako učitel] || *bratr je dobrý učitel* [= má dobré vlastnosti jako učitel; přívlastkem *dobrý* jej hodnotíme jako učitele, vyjadřujeme vlastnost patřící k pojmu učitele] || *bratr je venkovským učitelem* [= je učitelem na venkově; přívlastkem *venkovský* jej nehodnotíme jako učitele, neboť tento přívlastek nenáleží k pojmu učitele, nýbrž vyjadřuje místo působení, místní vztah, vztah k venkovu].

Nebo: *to je náš host* || *je našim hostem*. Skutečnost je stejná, ale různě ji vyjadřujeme. Věta s nomin. znamená, že nějaká osoba má (přechodně) vlastnosti hosta, že ji považujeme za hosta, a to svého. Zájmeno *náš* je bližší určení substantiva *host* jako pojmu. Větou s instr. se nevyjadřujeme o někom pojmově, nýbrž určujeme vztah mezi ním a sebou, pravíme, že je, vystupuje u nás jako host, že je mezi ní a námi poměr hosta a hostitele. Tento poměr vyjadřuje zřetelně zájmeno *náš*; znamená: (hostem) u nás, pro nás, vzhledem k nám. Užijeme-li nominativu, tento poměr mezi námi a onou osobou se jen rozumí, ale není vyjádřen. Nominativem vyslovujeme následek tohoto poměru, co z něho vyplývá, že lze totiž onu osobu zařaditi do pojmu *host*, do skupiny hostů.

Nebo: *přítel je vdovec* || *přítel je už dlouho vdovcem*. První větou zařadujeme přítele do skupiny vdovců, lidí, kterým umřela manželka. Druhá věta znamená, že přítel ovdověl před dlouhou dobou, t. j. vyjadřuje trvání jeho vdoveckého stavu.

Nebo: *to je můj otec* || *strýc mi byl* (po otcově smrti) *otcem*. První věta vyjadřuje, že ona osoba, o kterou jde, byla mým rodičem. Druhá pak znamená, že strýc přechodně zastupoval otce, že byl přechodně jakoby mým otcem.

Nebo: *je zpěvák* [= rád zpívá, umí zpívat, má vlastnosti zpívajících lidí] || *je zpěvákem* na kůře [= zpívá na kůře, je činný jako zpěvák].

7. Přísudkový instrumentál je p o v a h y p ř í s l o v e č n é, lze jej nahraditi příslovečnými výrazy:

je učitelem = je činný jako učitel; *je u nás hostem* = je u nás jako host; *je tam zástupcem firmy* = je tam v zastoupení firmy atp.

Tato příslovečná platnost je dílem účelová, dílem účinková, dílem způsobová (srovnávací):

je tam učitelem = je tam proto, za tím účelem, aby učil; *strýc mi byl otcem* = strýc jednal, choval se tak, že mi nahrazoval otce || ... tak jako otec.

Příslovečnou povahou se přísudkový instrumentál shoduje s neshodným instrumentálem účelovým (viz v § 543); sr. na př.: zvolili jej *starostou* = za starostu, za tím účelem, aby byl starostou.

8. Tím si vysvětlíme, že místo přísudkového instrumentálu bývá akusativ s předložkou *za* jako v platnosti příslovečné:

byl na jejich svatbě *družbou* || *za družbu*; byla jim *družičkou* || *za družičku*; býti komu *za svědka*; byl jsem jim *kmotrem* || *za kmotra* (sr. *půjdu jim za svědka, za kmotra...*).

Od původu sem náleží též akusativ se *za* v takovýchto otázkách: co je to *za člověka?*, ... *za knihu?*, ... *za psa?* apod. [= jaký je to člověk?; jaká || čí je to kniha?; jaký || čí je to pes?].

Instrumentál se ujal u přísudkového jména místo nominativu právě pro svou příslovečnou platnost, jako její následek, protože nominativ takovou příslovečnou platnost zpravidla nemívá. Nelze dobře hledati jeho původ, jak se obvykle děje, v instrumentále nástrojovém nebo srovnávacím.

9. Nejednou bývá přísudkový instrumentál místo nominativu pro výrazovou zřetelnost. Je tomu tak ve trojích případech.

a) Tenkrát, je-li přísudkové jméno hned za podmětovým:

co (= dokud) *svět světem* bude; co je *Praha Prahou*, dokud bude *Praha Prahou*; proto *Polák Polákem*, aby bil, a *chlap chlapem*, aby trpěl (přísl.).

Dva nominativy přímo za sebou by byly výrazově nezřetelné, proto se místo přísudkového ujal instrumentál.

Podle těchto případů je instrumentál ve jmenných podmínkových větách *já být tebou, jím, vámi...*, kde je mezi podmětem a přísudkovým jménem infinitiv.

A ve slovesných podmínkových větách, kde sice není podmět vyjádřen, ale kde stojí přísudkové jméno za určitým slovesem, z něhož se podmět rozumí:

kdybych byl [já] tebou, jím, vámi.

b) Tehdy, stojí-li přísudkové jméno na začátku věty před podmětem:

mým rodištěm je Morava (|| Morava je *mé rodiště*) ; *největšími slovesnými malíři* byli snad bratři Mrštíkové (Erban) (|| bratři M. byli snad *největší slovesní malíři*); *miláčkem jeho* byl Jan (Němc.); *nadšeným ctitelem* poesie Homérovy byl prof. Meiszner (Jar. Vlček).

Přísudkové jméno stává na prvním místě ve větě poměrně zřídka, dosti často tam bývá podmět, a proto žádá-li smysl věty, aby tam stálo přísudkové jméno, klade se na rozlišení od podmětu v instrumentále.

Jen ve větách s podmětem *to* bývá obyčejně nominativ i zde:

vaše povinnost je to (|| to je...) [s důrazem na *vaše*].

c) Není-li podmět ve větě s přísudkovým jménem vyjádřen jako samostatný člen:

městečko žilo klidně..., hrdo na to, že je *jedním z nejstarších měst království* (Dyk).

S nominativem (je *jedno z nejstarších...*) vypadala by věta jako jmenovací (*byl jeden král...*), viz § 432.

10. Leckdy bývá **n o m i n a t i v** nebo **i n s t r u m e n t á l**, protože je možné pojetí obojí, nebo že je jedno pojetí blízké druhému.

Na př.: tato práce byla jeho *jediná útěcha* || *jedinou útěchou*; zesnulý byl *vzor trpělivosti* || *vzorem*; je *nepřítel žen* || *nepřítelem*.

Slovesný přísudek a podmět.

Podmět je holý, nestejnorodě rozvitý nebo opakovaný.

549. 1. Je-li přísudek vyjádřen určitým tvarem jednoduchým, shoduje se s podmětem v **č í s l e** a v **o s o b ě**.

Na př.: *já o tom nic nevím; žák píše, ptáci zpívají; pojď už, pojď* [t. j. ty, oslovená osoba]; každý *člověk má* pracovat; *cesta do školy mi trvá* deset minut.

2. Je-li vyjádřen tvarem opsaným, shoduje se s podmětem opisné sloveso v čísle a v osobě, přičestí pak v čísle, v pádě (má tvar nominativní) a v rodě.

Na př.: *žák se ptal; tys odešel?*; *žáci byli napomináni*; *byť sova pod nebem létala*, sokolem nebude (přísl.); *cesta do školy mi trvala* deset minut.

Nominativ má přičestí také tehdy, je-li mluvnický podmět vyjádřen jiným pádem než nominativem, ale chápe-li se za nominativ.

Na př.: *u Lužných měli* hosta; *na faře ho měli* rádi; *hle vzniklo* z imperativu hleď. Viz v § 505₄.

O čísle a rodu rozhoduje smysl takových podmětů:

u Lužných měli hosta = Lužní, příslušníci rodiny Lužných; *na faře měli...* = farští lidé; *hle vzniklo...* = slovo hle. Viz tamt.

Podmět je rozvit stejnorodě.

3. Je tu rozdíl podle toho, má-li rozvíjecí člen podmětu povahu přístavku, či nemá.

a) Je-li podmět rozvit přístavkem, shoduje se slovesný přísudek s jeho základním členem.

Je-li tento člen holý, platí o shodě totéž, co bylo řečeno v 1. a 2.

Na př.: *Štítný, | vynikající spisovatel staročeský, | žil* v století 14. a na počátku století 15.; *Praha, | naše hlavní město, | byla založena* v době předdějinné; *Budějovice, | město v Čechách a na Moravě, | byly nazvány* podle osoby jménem Buděj; *Vavák, | jako náš rychtář, | německy neumí* (Jir.).

b) Je-li podmět rozvit substantivem nepřístavkově, shoduje se slovesný přísudek s tímto přívlastkem.

Na př.: *město Praha vzniklo (bylo založeno)* v době předdějinné; *město Budějovice bylo nazváno* podle Buděje; *řeka Labe dostala* jméno od původu keltské; *jméno oči si zachovalo* dvojné tvary; *zájmeno já znělo* původně jáz.

Podmět je několikanásobný nebo má podobu *A s B*.

4. Tu je shoda slovesného přísudku s podmětem buď mluvnická nebo podle smyslu.

Na př.: *ctnost a pokora nemá* místa u dvora (přísl.) || *otec a matka (otec s matkou)* šli do města.

Viz o tom v kapitole o čísle, rodě a osobě (§ 640, 641, 648, 650).

Sponové sloveso a podmět nebo přísudkové jméno.

550. Jde o věty typu *žák je pilný* a *bratr je rolníkem*, t. j. o věty se jmenným přísudkem, a to sponovým (§ 506).

O shodě přísudkového jména (*pilný* a *rolníkem*) s podmětem byla řeč v § 547 sl.

Proti jiným větným částem shoduje se sponové sloveso s dvěma částmi jinými, dílem s podmětem, jako slovesný přísudek, dílem s přísudkovým jménem.

Shoda se týče pádu, čísla a rodu, a to nestejně.

A. Shoda v pádě.

1. Sponové sloveso jmenného původu shoduje se vždy s p o d m ě t e m, t. j. je v n o m i n a t i v ě, i když je přísudkové jméno v instrumentále nebo v předložkovém pádě. Na př.:

otec byl nemocen, matka byla nemocna, dítě bylo zdravé... || otec byl starostou; bratr mu byl za kmotra...

Obyčejně o shodě v pádě nemluvíme, protože má sponové sloveso jen tvar nominativní.

B. Shoda v čísle, v rodě a v osobě.

Je tu podstatný rozdíl podle adjektivní, substantivní nebo příslovečné povahy přísudkového jména.

a) Přísudkové jméno je p ř í s l o v e č n é.

2. Rozumí se přísudek vyjádřený příslovcem, příslovečným výrazem nebo instrumentálem (§ 506₄).

Sponové sloveso se shoduje s j e d n o t l i v ý m p o d m ě t e m; na př.:

tys tam byl?; žák byl doma, ve škole...; sestra byla u tetičky; dítě je, bylo u babičky; rodiče byli na návštěvě; děti jsou, byly doma;

bratr byl starostou; (on) nebyl tenkrát ničím; žádná kráva není, aby telátkem nebyla (přísl.); některá příslovce byla původně jmennými větami; bylo to mou povinností.

Spona se tu chová jako slovesný přísudek (viz předešlý §).

Má-li podmět s u b s t a n t i v n í p ř í v l a s t e k, shoduje se

sponové sloveso s ním, nikoli se základním substantivem; na př.:
lázně Bělohrad jsou v Čechách.

Sr. u přísudkového slovesa (§ 549a).

Je-li podmět *n ě k o l i k a n á s o b n ý* nebo v podobě *A s B*, shoduje se spona dílem s nejbližším členem výrazu nebo podle smyslu jako přísudkové sloveso (§ 549a); na př.:

byl otec a matka doma? [spona *p ř e d p o d m ě t e m*, shoduje se s jeho nejbližším členem]; *otec a matka byli* na návštěvě [spona *z a p o d m ě t e m*, má shodu v čísle podle smyslu, v rodě a v osobě podle přednosti]; *já a Mančinka budeme* za družičky (Němc.); *Babička byla s dcerou* v komoře (tamt.) [spona *u p r o s t ř e d* podmětového výrazu, shoduje se s jeho základním členem]; *my s bratrem jsme byli* na studiích [shoda s *my*].

O shodě *p ř i v y k á n í* viz v § 639.

b) Přísudkové jméno je *a d j e k t i v u m*.

3. Sponové sloveso se shoduje s *p o d m ě t e m* a zároveň s *p ř í s u d k o v ý m j m é n e m*, neboť to se shoduje s podmětem (§ 547). Na př.:

já jsem spokojen, ale vy nejste spokojeni; žák je pilný, školní tabule je černá, dítě bylo zdravé; rodiče jsou zdraví, děti byly prokřehlé, okna jsou nová.

Patří sem podle svého *p ů v o d u* též spona v opsaném pasivu: *žák byl napomenut, žáci byli pochváleni...* Ale svým úkonem je *byl napomenut...* určité sloveso, proto řadíme pasivum do určitého slovesa.

O shodě *p ř i v y k á n í* viz v § 639.

4. Má-li podmět při sobě *s u b s t a n t i v n í p ř í v l a s t e k*, shoduje se spona s ním, nikoli se základním členem; na př.:

město Praha bylo známo už ve starověku.

Viz podobně u přísudkového slovesa (§ 549a).

5. Je-li podmět *n ě k o l i k a n á s o b n ý* nebo v podobě *A s B*, shoduje se sponové sloveso s *p ř í s u d k o v ý m j m é n e m* (§ 547); na př.:

otec a matka jsou zdraví; je zdrav otec i matka; my s bratrem jsme si podobni (my jsme si s bratrem podobni).

c) Přísudkové jméno je s u b s t a n t i v u m.

6. Tu závisí shoda sponového slovesa jednak na čísle podmětu a přísudkového jména, jednak na mluvnické povaze podmětu.

Podmětem je samo zájmeno *to*.

7. Sponové sloveso se shoduje s p ř í s u d k o v ý m j m é n e m; na př.:

to byl pes, to byla kočka, to bylo dítě ze sousedství; to byli naši přátelé, to byly lázně, to byla dvojčata; byla to má povinnost.

Je-li přísudkové jméno n ě k o l i k a n á s o b n é, shoduje se sponové sloveso valnou většinou s jeho prvním členem, zřídka je v množném čísle a má rod podle přednosti. Na př.:

to byl otec a matka; to je podmět a přísudek... || to byli otec a matka.

Podmět je jiný.

8. Je-li podmět v t é m ž č í s l e jako přísudkové jméno, shoduje se sponové sloveso s p o d m ě t e m:

Tomáš ze Štítného byl náboženský spisovatel; Morava byla markrabství; hrušeň byla samý květ; to děvče bylo sirotek; děti byly sirotci.

9. Má-li podmět j i n é č í s l o než přísudkové jméno (je-li podmět jednotný, přísudkové jméno množné, nebo naopak), shoduje se sponové sloveso s č á s t í m n o ž n o u, ať je to podmět nebo přísudkové jméno. Na př.:

Budějovice jsou město; křtiny jsou obřad; hodiny jsou přístroj; Čechy byly království; knihy byly jeho jediná radost;

čas jsou peníze (přísl.); chytrost nejsou žádné čáry (t.); Bělohrad jsou lázně.

10. Je-li podmět n ě k o l i k a n á s o b n ý, platí především pravidlo 9., t. j. je-li p ř í s u d k o v é j m é n o m n o ž n é, shoduje se spona s ním; na př.:

podmět a přísudek jsou obsahové části věty; Hus a Chelčický byli vynikající náboženští spisovatelé.

Má-li přísudkové jméno tvar jednotný, shoduje se spona s p o d-

m ě t e m podle jeho číselného pojetí jako při slovese přísudkovém (§ 549). Na př.:

je podmět a přísudek obsahovým jádrem věty? [spona p ř e d p o d m ě t e m se řídí jeho prvním členem] || *podmět a přísudek jsou* obsahovým jádrem věty [spona z a p o d m ě t e m je zpravidla v plur. a má rod podle přednosti]; *otec i děd* byli rolníky.

Sponové sloveso a jednotná větná část.

551. Běží o jmenovací věty typu *je tma* (§ 432).

1. Sponové sloveso se shoduje s j e d n o t l i v o u částí jako přísudkové sloveso s podmětem (§ 549):

byl jeden král a měl tři syny; *byla tuhá zima*; *bylo (velké) sucho, teplo*; *byla* úmorná *vedra*.

2. Je-li jednotná část n ě k o l i k a n á s o b n á, záleží při shodě na jejím číselném pojetí jako při přísudkovém slovese (§ 549):

byl jeden muž a žena (Erb.); *byla bída a hlad*; *byl jeden otec s matkou* (Kul.).

Přechodník a podmět slovesné věty.

3. Přechodník se shoduje s podmětem věty, se kterou tvoří souvětí, v r o d ě a v č í s l e; na př.:

stařec nesa břemeno *klesá*; *přišedši* domů, převlékla se *babička* (Němc.); uslzené oči *zdvihnouc* k obloze, stálo *děvče* chvíli nepohnutě (tamt.); všechny *toky, spojivše se* plynou do moře (Olbr.).

O neshodě viz v § 843.

NEVYJADŘOVÁNÍ VĚTNÝCH ČÁSTÍ.

552. 1. Větné části se valnou většinou vyjadřují všechny, protože jsou důležité jednak pro obsah věty, jednak pro její mluvnickou, větoslovnou stránku.

Dosti často se však různé větné části, buď celé nebo jejich některý člen, nevyjadřují. Mluví se obyčejně o vynechávání, vypouštění větných částí neboli o v ý p u s t c e (elipse). Věta s nevyjádřenou částí se nazývá k u s á.

2. Nevyjadřují se pak větné části za dvojí podmínky: jednak tenkrát, m ě l y - l i b y s e o p a k o v a t i v téže obsahové platnosti,

a jednak tehdy, rozumějí-li se snadno ze souvislosti nebo z ostatku věty. Na př.:

Co dělá *bratr*? *Je doma* [= *bratr je doma*]. — *Žá rád maso* [= *jím rád maso*].

V prvním případě lze říci kladně, že se společná větná část nebo její člen vyjadřuje, klade jen jednou.

Netýče se to opakování v případech typu *pojď, pojď*, protože tu má opakování svůj zvláštní úkon. Viz v § 525a.

Ze shora uvedených podmínek vyplývá, že se větné části nevyjadřují ze snahy po úspoře výrazových prostředků.

Nevyjadřování částí při opakování.

553. 1. Nevyjadřují se obsahové větné části vyjádřené týmž tvarem nebo jiným v předešlé větě.

Na př.: Co dělá *bratr*? *Je doma* [*bratr*]. — Má dva *syny*; *jeden* [*syn*] je doma, *druhý* [*syn*] šel na řemeslo. — Máš *nůž*? *Nemám* [*nůž*]. — Byls *na procházce*? *Nebyl* [*jsem na procházce*]. — *Žák sedí a píše* [*žák*]. —

Má dva *bratry*; *starší* [*bratr*] je doma, *mladší* šel na řemeslo. —

Napomeň ho, nebo potrestej [*ho*]. — *Řekni mu to, nebo napiš* [*mu to*].

V takových případech, jako jsou dva poslední, říká se někdy nebo píše: *napomeň, nebo potrestej ho*, t. j. společná část se klade až v 2. větě. To odporuje podstatě nevyjadřování větných částí; přirozené je neopakovati to, co už bylo vyjádřeno, nikoli nevyjádřiti to, co teprve bude vyjádřeno.

S případy typu »žák sedí a píše« jsou v podstatě totožné případy typu »byl jednou jeden *král a měl* tři syny«. Protože se tu jindy klade ukazovací zájmeno (samo nebo se substantivem),... *a ten (král) měl...*, mluvíme o vynechávání zájmena (samého nebo se substantivem). Viz v § 687₃.

2. Patří sem též nevyjadřování zvratných zájmen *se* a *si*, měla-li by se v 2. větě opakovati u slovesa mluvnicky *stejnoroďho*. Na př.:

koulelo se, koulelo červené jablíčko (přs.); *šťěstí se trouší*, *nešťěstí sype* (přisl.); *že se nehnuli a nestěhovali* (Mah.); *drhlo se a bílilo* (Rais); *jen se válí, usmívá* (tamt.); *zpívalo se, jedlo, pilo* (Němc.); samohláska *a se mění, neboli přehlasuje v e; najedl*

jsem se a napil [nevyjádřeno kromě toho opisné sloveso *jsem*]; *mluvte si, mluvte*; - *jen si berte, berte*.

Nepřirozený je — viz v 1. — pořádek opačný: *koulelo, koulelo se* atp.

Není-li sloveso v 2. větě hned na začátku — spojky v to nepočítajíc —, někdy se zvrtné zájmeno opakuje:

tvrdívalo se a namnoze se ještě dnes tvrdí || a namnoze ještě dnes tvrdí; vědělo se, nebo aspoň tušilo, že... (Dyk).

Jsou-li slovesa mluvnicky *n e s t e j n o r o d á*, zájmeno se opakuje.

Tak je tomu tehdy, stojí-li určité sloveso za *p ř e c h o d n í k e m* nebo obráceně: *poobrátil se usmál se* starý (Rais).

Přechodník má zde větnou platnost (§ 840₄); je tedy přechodník v jiné větě než určité sloveso.

3. Mají-li dvě věty s různým podmětem a ještě s jednou různou částí *s p o l e č n ý p ř í s u d e k*, nevyjadřuje se a tím vzniká t. zv. ***věta stažená***.

Na př.: *bohatství plodí závist a chudoba nenávisť* (přísl.); *rané setí často zmylí, pozdní vždycky* (t.) [nevyjádřen kromě přísudku hlavní člen podmětu *setí*]; *Bůh štěstí dělí, a kuchař polévku* (přísl.).

Název *stažená věta* není zcela vhodný, protože jde zcela zřetelně co do obsahu o *s o u v ě t í*, o dvě věty. Ani ho není potřebí. Stačí říkati, že je druhá *v ě t a k u s á*.

4. Nevyjadřují se někdy v druhé větě části *m l u v n i c k é*, spojky (částice) a zájmena, společné s větou první.

Na př.: *říká-li se tak, nebo píše* [nevyjádřeno kromě *-li* také *se*]; viz podrobněji v § 481.

5. Nevyjadřuje se v druhé větě *s p o n o v é* nebo *o p i s n é* *s l o v e s o* společné s větou první. Na př.:

najedl jsem se a napil [*jsem se*; nevyjadřuje se ani *se*]; chce, *abys k němu přišel* a [*abys*] *přinesl* tu knihu; myslím, že *by to bylo* drahé a *nebylo* [*by*] to prospěšné.

Nepřirozené je klásti sloveso až do věty 2.: *najedl a napil jsem se*. Viz v 1. a 2.

6. Společný člen *n ě k o l i k a n á s o b n ě č á s t i*, základní nebo rozvíjející, klade se jen jednou. Na př.:

starý a nový jazyk [= *starý jazyk* a *nový jazyk*]; *stará, střední a nová doba* [= *stará doba*, *střední doba* a *nová doba*]; mám přinést *živé a mrtvé vody* (Erb.); větné části se opakují *v témž tvaru nebo v různém*;

učitel || *učitelé Novák a Novotný* [= *učitel Novák* a *učitel Novotný*]; *Karel a Josef Čapek* || *Čapkové* [= *Karel Čapek* a *Josef Čapek*]; o mluvnic. čísle tohoto společného členu viz v § 642;

český jazyk a literatura [= *český jazyk* a *česká literatura*]; je to *naše* babička a dědeček? (Němc.); o mluvnické shodě tohoto členu viz tamt.

Společný člen klade se buď na začátek celého výrazu (*učitel Novák a Novotný*), nebo na konec (*starý a nový jazyk*) nebo doprostřed (*v témž tvaru nebo v různém*).

Jsou-li oba členy substantivní, klade se společný přívlástek zpravidla na začátek celé části (*učitel Novák a Novotný*), společný člen základní pak na konec (*Karel a Josef Čapek* || *Čapkové*).

7. Neopakuje se zájmeno *se* při infinitivě závislém na slovese majícím rovněž toto zájmeno.

Na př.: *učí se modliti*; *bojí se k tomu přiznati*; *bojí se k tomu přiblížiti*; *snaží se tam udržeti*; *jal se vyptávati* na pohřeb císaře Josefa (Jir.).

Je-li druhé *se* od prvního odděleno několika slovy, někdy se opakuje: *už se* *nebudu stydět zeptati se* (Neum.).

8. Nevyjadřují se slova, která by se měla opakovati v téže větě u druhé části *v t v a r u j i n ě m*.

Na př.: *veverka skáče s jednoho stromu na druhý* [*strom*]; *čisti jednu knihu za druhou*; *voliti ze dvou zel jedno* [*zlo*]; *udělati z většího kabátu menší*.

Tu se klade společné slovo *h n e d u č á s t i p r v n í*, nikoli až u druhé.

Tedy nikoli: *Skákati s jednoho na druhý strom*. — *Voliti ze dvou jedno zlo*. — *Udělal z dlouhého krátký proces* (Č.-Chod) || zpravidla: *z dlouhého procesu krátký*. — *Viděli domek se čtyřmi a jiný delší, dřevěný s pěti okny* v průčelí (Rais) || zprav.: ... *domek se čtyřmi okny v průčelí* a *jiný... s pěti*.

Kladení společného slova u 2. části odporuje podstatě nevyjadřování větných částí; viz v 1.

9. Nevyjadřuje se v druhé větě *i n f i n i t i v*, je-li v první větě jeho příslušné sloveso určité.

a) V závislých jmenných otázkách rozvažovacích; na př.:

jedl bych, ale nemám *co* [jísti]; *šel bych* na procházku, ale nevím *kam* [jít]; *zaplatil bych* to, ale nemám *čím* [to zaplatit]; *přišel bych*, ale nemám *kdy* [přijít]; viz v § 465₄.

b) V jiných větách:

Dnes těžko *usínala*, starosti jí *nedaly* [usnout, spát] (Jir.). — *Šel bych* tam, ale *nemohu*, ale *nechce se* mi [tam jít]. — *Napij se* vína. *Nesmím* [pít víno].

10. Patří sem též nevyjadřování zájmenného podmětu *já, ty, on...*, protože je vyjádřen tvarem určitého slovesa.

Na př.: *sedím* [t. j. *já*]; *piš* [ty].

Tento podmět se vyjadřuje, má-li zvláštní úkon; viz v § 679.

Nevyjadřování částí snadno domyslitelných.

554. 1. Vypouští se mnohdy sloveso *řici* (*říkati, pověděti, odpověděti...*):

ptal jsem se ho, *ale on nic*; zvali ho na oběd, *ale on*, že nemůže; ruce si podali a *on hned*, že jde oznámit novinu (Vrba).

2. Nevjadřují se různé větné části nebo jejich členy: (lid. a hovor.) *brátí si co* [t. j. *k srdci*]; *zdálo se mi...* [*ve snu*; vlastně = *dálo se mi, událo se mi ve snu*]; je *po jeho* [*vůli*]; to je mi *nade všecko* [*nejmilejší*]; on je *nade všecky* [*nejlepší, nejchytřejší, nejodvážnější...*]; není *nad něho* [*lepšího...*]; přijdu *co nejdříve*, udělám to *co [možná] nejlépe*.

3. Nevjadřují se slovesa *jísti* a *pít*:

já rád maso, moučnický... [t. j. *jím*]; *on rád pivo, víno* [*pije*].

4. Často se vynechává jiný *i n f i n i t i v*, a to:

a) v rozvažovacích otázkách samostatných i závislých:

co s tím? [t. j. *počítí si*]; *kam s tím?* [*jíti*; pak též = kam to dát, uschovat...?]; *kam večer?* [*jíti*];

nevím, *co s tím, kam s tím*; jsem přece lékař a vím, *jak a co* (Čap.) [= *jak zařídit a co zařídit*]; *nemají co do úst* [*dáti*].

Vedle jmenných otázek rozvažovacích užívá se též slovesných: *co s tím dělat?* || *co mám s tím dělat?* Proto se zdá, že je v otázce *co s tím?* nevyjádřeno určité sloveso *mám dělat* (*máme dělat...*). Ale v obdobných případech typu *jedl bych, ale nemám co* jde nepochybně o nevyjádření infinitivu (§ 465₄); —

b) po slovesích obsahově neplných, jejichž obsah blíže určuje:

nemohu domů [dostati se]; musím, chci domů [jít]; nesmí domů [jít, vrátit se]; nemohou na procesí, celé odpoledne seděla na truhle (Rais); Louka má u nich pokojík v podnájmu a musí skrz kuchyni [chodit] (Ner.); kočka ráda ryby jí, ale do vody se jí nechce [jít] (přísl.); že se ti chce! [tam jít, chodit]; nesmí ještě ven [vycházet]; kdo chce kam, pomozme mu tam [dostati se...] (přísl.); račte dále [jít, vstoupit];

to se nesmí [dělat]; umí s lidmi [jednat]; nedejme se [přemluvit, oklamat, přemoci].

5. Mnohdy se nevyjadřuje o p i s n é j s e m... v opsaném minulém indikativě, je-li vyjádřeno zájmeno 1. osoby, protože je na něm důraz. Na př.:

Tys to snad přece udělal. *Žá to neudělal || já jsem to neudělal.* — Kdežto hoši studovali filosofii, *já šel* na práva [*jsem*] (Rais). — *Žá mu vyli* celé svoje srdce na papír a on mi takto odpovídá (Herrm.). — Když jsem dosed na trůnu, *já k pomoci tě [jsem] vzal* (Vrchl.). — Co říkáte vy? *My byli* spokojeni || *my jsme byli* spokojeni.

Viz o tom ještě v § 679.

6. Některé z předešlých případů jsou u s t á l e n y do té míry, že si nejsme ani dobře vědomi neplnosti výrazu, nebo že ani dobře nevíme, co není vyjádřeno.

Platí to zejména o případech uvedených ve 2. nebo o některých ve 4., na př.: *nemohu za to [stát].*

7. Nenáleží sem případy typu *modlit se || modlení [bez se], učit se || učení..., přát si || přání [bez si]...* Viz o nich v § 832.

Pořádek větných částí, slovosled

555. 1. Slovosled, t. j. sled, pořádek větných částí, je velmi podstatná stránka jednak věty jako celku, jednak jejich jednotlivých částí.

Český slovosled je někdy v o l n ý v tom smyslu, že za týchž podmínek, při stejném významu může mít totéž slovo nebo totéž sousloví různé místo, postavení ve větě.

Na př.: *staré české pověsti || staré pověsti české; to je vaše povinnost [s důrazem na vaše] || to je povinnost vaše.*

Těchto případů je poměrně málo a většinou mají slova své u r č i t é p o s t a v e n í, závislé na různých činitelích.

Tak na př. říkáme zpravidla: to je *vaše povinnost* [s důrazem na *povinnost*]; *zdá se mi*, nikoli *zdá mi se*; *stavba mostu*, nikoli *mostu stavba*; *až se vrátím domů*, nikoli *až vrátím se domů* nebo *až domů se vrátím* apod.

Dvojitě postavení slova je v případech typu *vaše povinnost* || *povinnost vaše* výrazovým prostředkem dvojího významu, různých dvojích okolností, za kterých se jazykový projev děje. Protože je i připomenutá volnost v postavení slov přirozená jen v jistých případech, za jistých podmínek, plyne z toho, že se český slovosled ř í d í u s t á l e n ý m i z á k o n y, pravidly a že je to tak důležitá složka větoslovných výrazových prostředků jako ostatní, o kterých byla řeč v předcházejících výkladech.

2. Rozlišujeme trojí hlavní postavení slov, sousloví ve větě: p o s t a v e n í z a č á t k o v é, s t ř e d o v é a k o n c o v é podle toho, stojí-li slovo na začátku věty, na konci nebo někde uprostřed.

Na př.: *to je pes* || *je to pes* || *pes je to* [s důrazem na *pes*].

Obdobně se rozlišuje toto trojí postavení též při výkladech o přízvuku, jenže tam na něm záleží se zřením k přestávkám před slovem nebo za ním a ke spojitě výslovnosti s okolními slovy.

3. Podle základních činitelů, na kterých slovosled závisí, je slovosled jednak f o n e t i c k ý neboli p ř í z v u k o v ý, jednak v ý z n a m o v ý neboli v ý z n a m o t v o r n ý.

SLOVOSLED FONETICKÝ (PŘÍZVUKOVÝ)

556. 1. Tomuto slovosledu podléhají p ř í k l o n k y (§ 103 až 107). Jejich postavení ve větě závisí na příklonnosti, t. j. na nedostatku hlavního přízvuku, na stránce fonetické.

Fonetickým slovosledem se řídí veskrze příklonky s t á l é (§ 103), do jisté míry pak i příklonky n e s t á l é (§ 104—107).

Nestálé příklonky.

2. Ty podléhají fonetickému slovosledu jen potud, pokud jsou to příklonky, t. j. pokud nemají hlavní přízvuk. Mají-li h l a v n í p ř í z v u k — viz o tom v kapitole o přízvuku (§ 104 a násl.) — řídí se slovosledem v ý z n a m o v ý m (§ 565 a násl.).

Na př.: 'kde *je* 'bratr? [*je* = příklonka, stojí na 2. místě ve větě) || kdo '*je* to?, nebo: 'kdo to '*je*? [*je* = psychologický přísudek, má hlavní přízvuk, stojí buď na 2. místě ve větě nebo na konci jako jiný psychologický přísudek (§ 570)].

3. Fonetickému slovosledu nepodléhají vždy nestálé příklonky *v á z a n é*, t. j. ty, které jsou součástí dvojslovné nebo i delší významové jednotky. Zůstávají pohromadě s ostatními součástkami jednotky na tom místě, které přísluší jednotce jako celku podle slovosledu významového.

Na př.: odpoledne přijel *můj* strýc [příklonné *můj* nestojí na 2. místě ve větě podle slovosledu fonetického, protože tvoří se *strýc* sousloví, které je ve větě psychologickým přísudkem a stojí proto na konci věty]; otec bude *dnes* večer doma [*dnes* náleží k *večer*, tvoří s ním významovou jednotku, která jako příslovečné určení stojí za *bude*]. Viz v § 562₄.

4. Fonetickým slovosledem se řídí jen nestálé příklonky *v o l n é*, t. j. takové, které nemusí zůstávat pohromadě s jiným slovem nebo s jinými slovy.

Řídí se jím však j e n č á s t e č n ě, podléhají též slovosledu významovému. K ř í ž í s e tu slovosled fonetický s významovým.

Na př.: je snaha, aby *byla* slova k sobě patřící pohromadě [slovosled fonetický] || aby slova k sobě patřící *byla* pohromadě [slovosled významový].

Viz o tom podrobněji v § 587₃, 590₅, 7.

5. V následujících výkladech o fonetickém slovosledu bude se přihlížeti k těm případům, kde je nestálá příklonka volná a kde nepodléhá slovosledu významovému.

6. Základní pravidlo fonetického slovosledu je, že příklonky *n e s t á v a j í v ě t š i n o u* na 1. místě ve větě, a to pro nedostatek hlavního přízvuku. Dále pak, že se kladou nejčastěji na 2. m í s t o, řidčeji na d a l š í.

Příklonky na 2. místě ve větě.

557. 1. Příklonky stojí často z a p r v n í v ě t n o u č á s t í, ať je jednoslovná nebo několikaslovná. Na př.:

komu | *se* nelení, tomu *se* zelení (přísl.); jak *si* usteleš, tak *si* lehneš; já *ho* neznám; řeknu *ti* to; dej *mu* to; proč *bychom* spěchali?; už *jsem* u něho nebyl; musím *už* jít; chce *to* koupit; Praha *je* velké město;

já tomu nevěřím; rodiče byli doma; je toho dost; on ještě nepřišel; o tom věru nevím; oni o tom nevědí; byli u nich na návštěvě;

můj přítel | se vrátil [1. větná část *můj přítel* je rozvitá = podmět];
dnes večer | je koncert; do města | už nepůjdu; pět let | to trvalo;
každý z nás | to ví; do sedmi hodin | se vrátím; pan ředitel Novák | nebyl doma;

otec a matka | se jmenují rodiče [1. větná část *otec a matka* (podmět) je dvojnásobná]; *zítra nebo pozítří | chci odejet.*

2. Za první větnou částí stává i příklonek několik. Na př.:

mně se to nelíbí; já mu to řeknu; proč bychom se netěšili?; když jsem se vrátil; pan ředitel Novák | je už doma; já jsem si to rozmyslil.

Viz ještě v § 564.

Tu stojí 1. příklonka na 2. místě ve větě, další na 3. atd., ale všechny příklonky jako celek za 1. větnou částí, na 2. místě ve větě.

3. Je-li první větná část *několik slov n á*, kladou se příklonky většinou až za *n i z a c e l o u*. Viz v 2.

Jen v jistých případech se taková část příklonkami *r o z t r h u j e*, a to tak, že se kladou za její 1. člen. Viz o tom v § 602, 603.

Příklonky na dalším místě než druhém.

558. Příklonky stávají ve větě na místě 2. nebo i dalším v některých případech.

Je-li ve větě příklonek několik, jde o jejich postavení jako celku (viz v § 557₂), t. j. o místo příklonky první, která zahajuje příklonnou řadu.

A. Po začátkových spojkách *a, i, ale, avšak*, po odporovacím *leč, než*, po různovětných spojkách a po různovětném kondicionále (§ 492).

1. Po nich se kladou stálé i nestálé příklonky tak, jako kdyby byla věta bez nich. Na př.:

klečí a modlí se [bez *a*: *modlí se*].

Příčina je ta, že slova *a, i...* nenáleží vlastně k obsahu následující věty. Projevuje se to též po stránce přízvukové; viz v § 91, 92.

2. Z toho vyplývá, že stálé příklonky po slovech výše uvedených zpravidla nestávají, t. j. stojí ve větě až na místě třetím. Na př.:

klečí *a modlí se*; jdi *a popros ho*, aby...; nelíbilo se mu tam, *i vrátil se*; *a kdyby mu byl* Bůh nedal veselou povahu (Vanč.);

je přísloví, *že kdo se ptá*, nerad dá; myslím, *že když ti to nepomůže*, musíš se dát operovat; doufám, *že až se vrátíš*, dáš mi vědět; psal mi, *abych až se vrátím*, jej navštívil;

připravil jsem mu to, *ale on si* pro to nepřišel; Pondělek neví, *ale zdá se mu...* (Rais); *leč nikdo se* neozval (Vach.); kočka ráda ryby jí, *než do vody se jí nechce* (přísl.).

Stálé příklonky zpravidla nestávají po přestávce, tedy ani ne na začátku věty (§ 103), nýbrž až na 2. místě: *kdo se ptá*; *když ti to nepomůže* apod. Přistoupí-li k větě *a*, *i*, *ale*, *no...*, octnou se tak stálé příklonky až na místě třetím: *že kdo se ptá*; *že když ti to nepomůže*.

Jen z řídka a neobvykle se kladou stálé příklonky hned za spojkou *a*:

jak (úsudky) přeskakují *a se* mění (Jir.); děvče pilo *a se* modlilo (Němc.); co jí bylo nepohodlné *a se* nelíbilo (Baar); někteří muži hrozili *i se* hněvali (Svob.); když by toho nejméně očekávala *a si* přála (Neum.).

Je to skoro veskrze v těch případech, kde stojí příklonka podle běžného zvyku na konci věty: děvče pilo *a modlilo se*. Slovosled »*a se modlilo*« je nejspíše vlivem případů typu »dosud, ač slíbil, *mi nepsal*«, o kterých bude řeč v § 560. Tam však není příklonka po spojce, nýbrž po přestávce uvnitř věty.

Stojí-li příklonka hned za spojkou *a*, *i* atd. (*a se modlilo*), má spojka hlavní přízvuk (¹*a se modlilo*), přestává býti stálou příklonkou. Slovosled *a* ¹*modlilo se* je proto, aby mohlo *a...* zůstatí předklonným. Kříží se tu dva fonetické principy, z nichž vítězí princip předklonnosti spojek *a*, *i*...

Za *leč* a *než* jiným než odporovacím stálé příklonky stávají: nepustím tě, *leč mi* odpustíš (Majerová); ubráníme se, *leč by* nás hladem vyleželi (Jirásek); atp.

Tu se chovají tyto spojky jako jiné spojky *v d l e j š í*; sr. na př.: *až se vrátím*; *že se* zmýlil.

3. Nestálé příklonky stávají za začátkovými spojkami *a*, *i*..., t. j. na třetím místě, často, ale ne vždy; na př.:

nelíbilo se mu to a proto *to* vrátil; jdi a popros *jej*, aby...; i mlčte *už*; byl zde, ale před chvílí *zas* odešel.

Někdy stávají na místě *d r u h é m*, hned za slovy začátkovými; na př.:

a 'ž*e* se vrátí; 'ž*e jak* 'chce, tak se stane; 'ž*e než* domluvil...

Tento rozdíl proti stálým příklonkám má tu příčinu, že nestálé příklonky mohou stávati též na 1. místě ve větě: *ž*e* se vrátí; než* domluvil ap. Přistoupí-li k nim spojky *a, i...*, octnou se příklonky na místě 2 : *a ž*e* se vrátí; ž*e* | než* domluvil...

Stojí-li nestálé příklonky ve větě bez *a, i...* na místě druhém, octnou se po *a, i...* na místě 3.: proto *to* vrátil || *a* | proto *to* vrátil; popros *jej* || *a* | popros *jej* atp.

Leckdy se u nestálých příklonek pozoruje *s k l o n k p o s t a v e n í* na 3. místě. Na př.:

a pojd' už || zřídka a neobvykle: *a už pojd'*; i mlčte *už*, nikoli též: *i už mlčte*; no *pojd' už*, nikoli též: no *už pojd'*.

Bez *a, i...* lze říci: 'pojd' *už* || *už* 'pojd' [*pojd'* je psychologický přísudek a má hlavní přízvuk, není příklonné]; *mlčte už* || *už mlčte*. Čekáme proto: *a pojd' už* || *a už pojd'*; i mlčte *už* || *i už mlčte*... Ustálil se tu však slovosled s příklonkou na 3. místě.

Příčina je ve stálé *p ř e d k l o n n o s t i* spojek *a, i* a v silném sklonu k předklonnosti slov přízvukově volných (§ 91, 92). Při pořadu *a už pojd'* mělo by *už* hlavní přízvuk jako přízvuková opora spojky *a*; *pojd'* má též hlavní přízvuk, protože je to psychologický přísudek; bylo by tedy: *a 'už 'pojd'*. Šly by za sebou dva hlavní přízvuky, ale tomu se jazyk vyhýbá (§ 86s). Proto volíme zpravidla slovosled *a 'pojd' už*, při kterém je *už* příklonné, takže má hlavní přízvuk jen *pojd'*.

4. Odporovací s p o j k a *n ý b r ž* k slovům přízvukově volným nepatří. Proto stávají stálé příklonky často hned za ní a jen zřídka až za slovem následujícím. Na př.:

nejel tam, *n ý b r ž se vrátil* || řidčeji: *n ý b r ž vrátil se*; už neustoupila, *n ý b r ž vzepjala se* (Holeček) || častěji: *n ý b r ž se vzepjala*; nevrátil to, *n ý b r ž si to ponechal* [nelze říci: *n ý b r ž to si ponechal*].

Neprávem se tvrdívá, že nemá stálá příklonka státi hned za *n ý b r ž*. I nestálé příklonky stávají zpravidla hned za ní: neodjel, *n ý b r ž je* doma [nelze říci: *n ý b r ž doma je*].

Tato spojka se odlišuje od odporovacích spojek *ale, avšak* proto, že je to od původu *né brže* = ne spíše. Za zápornou *ne* stojí od původu slovo *brže*, takže

na př. ve větě *nýbrž se vrátil je se* až na místě třetím. Tento stav zůstal, i když *né brže* splynulo v jedno slovo (*nébrže* — *nýbrž*) a přestalo se cítiti, že je *brže* příslovce s významem spíše. Také *ale*, *avšak* jsou od původu slova dvě, ale cítí se od nejstarších dob za slova jednoduchá. Naproti tomu se původní smysl výrazu *né brže* v raném starém jazyce ještě cítil.

Ne hned za spojkou *nýbrž* kladou se stále příklonky vlivem stejnovýznamných spojek *ale*, *avšak*, ale neujalo se to obecně.

B. Stále příklonky po citoslovcích.

559. 1. Je-li ve větě na 1. místě citoslovce, stojí stálá příklonka mnohdy až na místě třetím, nikoli na 2. hned za citoslovcem. Na př.:

no vezmi *si*, *no* pospěš *si*; *nuže* zvedněme *se*; *nu* dočkáte *se* (Baar); *ach to se* načekáš!

Příčina je ta, že jsou citoslovce od původu *s a m o s t a t n é* věty (§ 503), které tvořily souvětí s větou následující; na př.: *no*, *vezmi si*. Druhá věta nezačínala stálou příklonkou *si*, *nýbrž* slovem *vezmi*. Tento slovosled zůstává ještě dnes, třebaže citoslovce ztratilo větný úkon a chápe se za mluvnickou část slovesné věty. Je v tom svědectví, že se toto úkonné splnutí původní citoslovné věty s následující neprovedlo úplně po stránce výrazové, slovosledné.

Dělá-li se za citoslovcem *p ř e s t á v k a*, na př.: *nuže*, *pospěšme si*, je postavení příklonky na 3. místě zcela přirozené; viz v násled. §.

2. Po citoslovci *však* stojí hned příklonka, není-li ve větě citoslovné zájmeno:

však se uvidíme!; *však si* to povíme!

Je-li ve větě citoslovné zájmeno, stojí na 2. místě a teprve za ním příklonka:

však on se vrátí!; *však já si* to prohlédnu.

Tak je tomu i v jiných případech, kdy je před citoslovným zájmenem na 1. místě ve větě jiné slovo než citoslovce: *budu já se ti* na stará kolena mořit!; viz v § 563a a 593a.

3. Po citoslovci *že* klade se příklonka zpravidla na 2. místo: *že se* řízneš!; *že mu* věříš!; *že by se ti* chtělo!

C. Stále příklonky po *ano* a *ba*.

4. Jsou-li ve větě na 1. místě tato přitakací nebo stupňovací příslovce, stává příklonka jako v 1. často až na místě třetím. Na př.:

měl jsem úctu k těm dvěma hercům, *ano* obdivoval *jsem se* jim (Ner.); *ba* může *se* říci (tamt.); *ba* uhodil *se* přes kapsu (Hál.).

Někdy bývá hned za *ba*, n a m í s t ě d r u h é m:

ba se může říci; *ba se* lekl.

D. Stálé příklonky po přestávce uvnitř věty.

560. 1. Nestávají zpravidla hned po ní, nýbrž až z a p r v n í m s l o v e m, s o u s l o v í m, n e n í - l í k o n c o v é. Na př.:

který, jak on říkal, *maně se mu* do řeči plete (Němc.); babička, chudák stará, *sotva se* vyškrábala (tamt.); níž, u bednářova stavení, *zjevil se* v zásvitu Šimůnek (Jir.); s košaté lípy, jež stála vlevo od hřbitovných vrat, *sypaly se* chumáče sněhu (Rais); zítra, budeš-li chtít, *všecko ti* vyložím; binokl na očích, v ruce hůl, *kráčím si* květnatým dolem (Ner.).

Je tomu tak, jako kdyby věta začínala až po přestávce.

H n e d p o p ř e s t á v c e se tu klade příklonka zřídka a neobvykle; na př.:

XY, vynikající spisovatel, *se* narodil v...; chalupy šindelových i doškových střech, stěn roštím a slamou obložených, *se* pod nimi krčily (Rais).

To vyplývá z přízvukové povahy stálých příklonek; nestávají vůbec po přestávce, ať ukončené nebo neukončené. Nebývají ani na začátku věty samostatné nebo na začátku věty, kterou se začíná souvětí, ani na začátku věty, která je druhá nebo další v souvětí; a proto nestojí ani uprostřed věty přerušené přestávkou.

2. Je-li však další slovo k o n c o v é, klade se stálá příklonka zpravidla hned po přestávce, t. j. n e s t o j í n a s a m é m k o n c i v ě t y. Na př.:

hovor, prve obecný, *se drobil* (Jir.); je čas, aby Lukián, ten velký hrobník olympských bohů, *se objevil* (Mach.); vůz, jedoucí s nákladem cihel, *se rozpadl* (Mah.); otcova otce, Matěje Jiráska, *jsem neznal* (Jir.); dosud, ač to slíbil, *mi nepsal*.

Na samém konci věty nestojí příklonky vlivem slovosledu významového, který často žádá, aby tam bylo slovo ve větě nejdůležitější. Viz v § 570.

Příklonka stojící po přestávce (... *se 'drobil*) je předklonná; viz v § 103₂.

3. Nepatří sem případy typu *Václave, šetři se (sedni si, řekni mi...)*. Vokativ je samostatná věta, za ní je věta druhá, v které stojí příklonka na druhém místě, jako kdyby byla tato věta samostatná (*šetři se...*).

4. Přestávka není ve větě vždy ustálena, v některých případech se tu dělá, tu nedělá, v písmě se neoznačuje, a podle toho bývá v t ý c h ž p ř í p a d e c h d v o j í p o s t a v e n í p ř í k l o n e k. Na př.:

zkrátka ⇨ *ten se* hodil do vozu i do kočáru (Němc.) [*se* až na 3. místě] || *zkrátka se zmýlil* [*se* na 2. místě]; *předně: teď si* odbudu advokátní zkoušku (Ner.) [dvojtečkou označena přestávka] || *předně si* odbudu...

Za *t. j.* (= to jest) přestávka se dílem dělá, dílem nikoli (v písmě se neoznačuje), ale příklonky se hned za ním zpravidla nekladou. Na př.:

původní podstatné jméno půl tvarově ustrnulo, *t. j. přestalo se* skloňovati; začátková spojka *a* je stálá předklonka, *t. j. klademe ji* zpravidla před slovo s hlavním přízvukem.

Toto *t. j.* je vlastně *v ě t a*, takže v 2. větě nemůže státi příklonka na 1. místě.

E. Stálé i nestálé příklonky po několikačlenné větne části.

561. 1. Má-li první větná část, ať rozvitá nebo několikanásobná nebo opakovaná, větší počet členů, stojí příklonky buď *h n e d z a n í* nebo častěji až *z a č á s t í n á s l e d u j í c í*, *n e n í - l i k o n c o v á*. Na př.:

po tak dlouhé a namáhavé cestě | *se* vrátil domů || *vrátil se* domů; z toho kabinetu v Jezovitské ulici | *se tak* hned nedostali (Jir.); a teprv as za čtyry neděle | *přitočil se* Prokop Holý k Pohorákovi (Ner.); podle tohoto mužského vzoru | *se skloňují* tato jména || *skloňují se...*; ráno přede dnem sv. Tří králů | *zastavily se* před studeneckou farou selské saně (Rais); veškera divadelní kritika hlavního města | *koří se* slovanskému zázraku (Mach.); přes všecku největší opatrnost a péči | *jej nemohli* lékaři zachránit || *nemohli jej*

lékaři zachránit; při nejbližší vhodné příležitosti | *mu to všechno řeknu* ||
všecko mu to řeknu.

Stojí-li příklonky až za částí následující (... | vrátil se domů), je tomu tak, jako kdyby věta začínala až za několikaslovnou částí, nebo jako kdyby byla za touto částí přestávka; viz výše v 1.

Příčina je ta, že se za několikaslovnou částí zhusta *přestávka* dělá, třebaže se v písmě neoznačuje.

2. Je-li druhá větná část koncová a měla-li by proto příklonka státi na samém konci věty, klade se příklonka *zpravidla před ní*:

po tak dlouhé a namáhavé cestě | *si odpočinu (jsem unaven)*; při nějaké vhodné příležitosti | *mu to řeknu (jej navštívím)*.

Je to následek snahy, aby na konci věty stálo *slovo nejdůležitější* (§ 570). Podobně je tomu po přestávce: *hovor, prve obecný, se drobil* (nikoli: *drobil se*); viz v minul. §.

V případech typu **klečí a modlí se** je příklonka naopak pravidlem na konci věty, protože v nich rozhoduje *princip přízvukový*; viz v § 558.

F. Příklonky náležející ke vzdálenějšímu slovu.

562. 1. Náleží-li příklonka významem k slovu vzdálenějšímu, stojícímu uprostřed věty nebo na konci, klade se mnohdy podle fonetického slovosledu na 2. místo (nebo na 3. místo, a to v případech uvedených v § 558 a 559). Tím se od něho odtrhne, někdy dosti značně. Bývá to hlavně zvrtné zájmeno *se, si* jako předmět nebo příslovečné určení přísudku, dále sponové a opisné sloveso *jsem..., byl...* Na př.:

mně se to nelíbí [*se* náleží k *nelíbí*, je od něho odtrženo příklonkou *to*]; až *se* otec *vrátí* [*se* vrátí]; když *jsem si* to všechno *rozvážil*; kdyby *mu byl* Bůh *nedal* veselou povahu (Vančura); leč že *jej* inženýr očima *změřil* (Č.-Chod); on *si* to tak asi *nepředstavoval*; v městech *se mu* leckdes *vysmáli* (Jir.); proto *mu to* lékař *zakázal*; ujednali *si*, že *se* dnes u něho všichni *sejdou*; Justyna *se*, jak Antonín odběhl, *zarazila*

(Jir.); ježto *se* každou chvíli někdo z těch, kdož v nejužším vnitřním kroužku stáli, dovnitř *shýbl* (Čap.).

2. Mnohdy však fonetický slovosled ustupuje snaze, aby byl celý výraz pohromadě, a příklonka se klade k *s l o v u*, k *e k t e r é m u* *n á l e ž í*, a tím se octne na dalším místě než na druhém. Týká se to zvratných zájmen *se* a *si* náležejících k *i n f i n i t i v u*; kladou se buď před něj nebo za něj. Na př.:

děti vybíhaly každou chvilku na cestu *dívat se* (Němc.) [místo: děti *se* vybíhaly... *dívat*]; za toho patří nám tím vroucněji *se modlit* (tamt.); pozdě večer přišel k nám jeden z našich známých *se ptát* (*ptát se*), co se stalo [|| pozdě večer | *se* přišel... *ptát*]; zašel ke mně *smluvit si* schůzku (Šrám.); měl úmysl *se* tomu *vyhnout* || měl úmysl *vyhnout se* tomu.

Pravidlem se klade příklonka k infinitivu tehdy, jestliže by se při postavení za 1. větnou částí setkala zájmena dvou různých sloves, určitého slovesa a infinitivu na něm závislého. Na př.:

zdálo *se* mu nejdůležitější věcí *podržeti si* vnější veselost (Svoboda).

Dále tehdy, je-li infinitiv vlastně samostatnou větou (§ 436₅):

usiloval vždy o to *chovat se* řádně [nikoli: usiloval *se* vždy o to *chovat* řádně].

G. Příklonky náležející ke zpřídavnělému přičestí.

3. Jde o zájmena *se* a *si*.

a) Je-li přičestí *h o l é*, kladou se tyto příklonky *z a n ě*:

ohlas *traticích se* drnkáčů (Jir.); spatřil *modlící se* ženu; jmen *skloňujících se* podle tohoto vzoru je mnoho; dítě *přející si* za dárek panenku; pohlédl *na odmlčevšího se* (Vrba).

b) Je-li přičestí *r o z v í t o*, kladou se příklonky *p ř e d n ě*, mezi člen rozvíjecí a přičestí:

spatřil *vroucně se modlící* ženu; pravidlo *dokonale se hodící* na všechny případy.

Podle základního pravidla o postavení příklonek bychom čekali: *ohlas se traticích drnkáčů; spatřil se vroucně modlící* ženu.

Proniká tu snaha, aby výraz, jehož je přičestí základem (*traticích se drnkáčů...*), nezačínal stálou příklonkou, slovem obsahově málo důležitým.

H. Příklonky rozvitých větných částí.

4. Příklonky *v á z a n é* (§ 556₃) zůstávají zhusta pohromadě se slovy, se kterými tvoří významovou jednotku a ocitají se na dalším místě než druhém, jestliže významová jednotka jako celek zaujímá toto místo vzhledem k svému významu ve větě (podle významového slovosledu). Na př.:

už jsi hotov *s tou prací*? [příklonné *s tou* tvoří se substantivem *prací* významovou skupinu, která jako psychologický přísudek stojí na konci věty; čistě fonetický slovosled by byl: už *jsi s tou* hotov *prací*?; příklonné *s tou* by se připojilo k příklonce *jsi*]; chcete zde zůstat *až do večera*? [nikoli: chcete *zde až* zůstat do večera?]; už se to nezdá *tak špatné* (Vanč.); to se může stát | *jen mně* (Šrám.); ještě dnes odpoledne *chci odejet*; dnes ho dráždil *i nejmenší šramot* (Staš.); po levém boku koňově přešlapovali *dva mužové* (Rais); je mnohem starší *než ty*.

Jen zřídka *s e* příklonný člen *o d t r h u j e* a klade se jako příklonka na 2. místo, často vedle jiných příklonek. Na př.:

když on *už* skleník *dávno* není v módě (Rais) [významová jednotka *už dávno*; *už* položeno jako příklonka vedle *on*, *dávno* zaujímá postavení další].

Viz v § 602 a 603.

CH. Příklonky ve větách s přechodníkem.

5. Běží tu jednak o příklonky náležející obsahově k *p ř e c h o d n í k u*.

Stojí-li přechodníková vazba za slovesnou větou, *n e k l a d e s e* příklonka *h n e d n a* začátek přechodníkové vazby, nýbrž až na její druhé místo. Na př.:

odešel | *nerozloučiv se*; *šel* | *neohlížeje se*; *šel* kolem | *nevšímaje si* toho; *šel* | *vůbec se* neohlížeje.

Nepřirozeně by to znělo: *odešel se* nerozloučiv; *šel se* vůbec neohlížeje.

6. Dále jde o příklonky náležející obsahově *d o s l o v e s n é* větě.

Stojí-li přechodník před slovesnou větou, klade se v ní příklonka n i k o l i hned n a z a č á t e k, nýbrž až n a 2. nebo 3. m í s t o. Na př.:

Škoda zpíval a *zpívaje* | *modlil se* z hlubiny své duše (Jir.); *stojíce* na rozcestí | *rozhlíželi se* okolím (Rais); *poobrátil se* | *usmál se* starý (tamt.); *poklekna* před ně | *modlí se* (Holeč.).

Nepřirozeně: *zpívaje se modlil*; *stojíce na rozcestí se rozhlíželi*...

7. Příčina je ta, že se přechodník pocituje z a v ě t u, a to jmennou (viz v § 840). V uvedených případech je slovosled takový, jaký by byl v souvětí: *odešel a nerozloučil se*; *zpíval a modlil se* atp.

Vyslovuje-li se mezi přechodníkem p ř e s t á v k a označovaná čárkou, klade se příklonka obdobně jako v 5. a 6. i proto, že nestává hned za přestávkou (§ 560):

svíce, lidem *sloužíc*, *sama se* tráví (přísl.); z Čech *vytáhna*, *dá se* v císařskou jízdu (Palac.); *přišedši* domů, *převlékla se* babička (Němc.); *vychvátav* na ulici, *zastavil se* (Rais); to *řka*, *opřel se* o stůl (Čap.).

I. Příklonky ustupují částem významovým nebo mluvnickým.

563. Leckdy zaujímají druhé nebo třetí místo ve větě části obsahové nebo mluvnické a příklonky stojí až za nimi na místě třetím nebo čtvrtém.

1. Příklonky stojí z a p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m (označeným hlavním přízvukem), a to v otázkách; na př.:

kdo 'je *to*?; co 'je *to*?; jak 'je *mu*?; kde jsi 'byl *včera*? [psychol. přísudek *byl* je na 3. místě, neboť na 2. stojí stálá příklonka *jsi*; příklonné *včera* je na 4. místě]; je 'doma *otec*? Viz v § 570₂.

2. Příklonky stojí z a c i t o s l o v n ý m z á j m e n e m, které je ve větě na 2. místě; na př.:

umí on *si* asi jíst a pít (Herrm.); chytla ona *se jí* mamona (tamt.); zašel on *si* Bradáč nejspíš na víno (tamt.); nechá ona *si* ruku líbat (tamt.); budu já *se ti* na stará kolena mořit (Rais); viz v § 593; však on *se* vrátí!

3. Příklonky stojí z a c i t o s l o v c e m *že*, zaujímajícím ve větě 2. místo:

ty *že ho* ještě neznáš?; on *že se už* vrátil?; viz v § 592₂.

4. Příklonky stojí v citových větách za mluvnickým podmětem, před nímž je na 1. místě citové zájmeno. Na př.:
on ten člověk si neví rady. Viz v § 593.

J. Přerušené skupiny příklonek.

5. Nejednou stojí příklonka na dalším místě než druhém z příčiny fonetické, proto, že jedna z příklonek tvořících skupinu dostane hlavní přízvuk. Na př.:

¹jindy by si ¹toho *byl* nevšímal (Staš.).

Genitiv *toho* je slovo ve větě málo důležité a proto zásadně příklonné; sr. na př.: ¹on si *toho* ¹nevšímal. Je tu skupina příklonek *by si toho byl*, ale protože by tvořila se svým opěrným slovem *jindy* přízvukovou jednotku sedmislabičnou (¹*jindy by si toho byl* ¹nevšímal), dostane *toho* hlavní přízvuk a teprve *byl* je zase příklonné; viz v § 131.

Pořad několika příklonek.

564. Je-li pohromadě několik příklonek, stojí za sebou v jistém pořádku.

1. Především příklonkami stává *-li*; na př.:

nevím, víte-*li to*, vrátil-*li se*; ptal se, má-*li to tak* udělat, je-*li už* doma.

Částice *-li se* v dnešním jazyce zpravidla příklání k určitému slovesu, které stojí proto na prvním místě.

Výjimkou jsou tázací věty s *mnoho-li* a *brzo-li* (§ 443).

2. Není-li ve větě *-li*, stává na 1. místě *však*; na př.:

že *však se to* změnilo; dnes *však je to* jinak; řekl *však prý to* jeden jeho známý; je *však mu ho* líto.

Vedle toho se klade *však* za všechny ostatní příklonky:

že *se to však* změnilo; dnes *je to však* jinak; je *mu ho však* líto.

Nebo dprostřed příklonek:

dnes *jsme tam však už* nebyli; je *si však toho* vědom.

Podobné dvojice jsou *však se* || *se však*, *však to* || *to však*, *však už* || *už však*, *však jim* || *jim však*... Na př.:

teď *se však* přibližoval čas splátek (Vanč.) || teď *však se*...; on *však to* odmítl || on *to však*...; nikdo *však jim* nevěří || nikdo *jim však*...; je *však už* pozdě || je *už však*...

Zpravidla je *to však* po opěrném *je*:

je to však pravda, nikoli: *je však to* pravda.

3. Není-li ve větě *-li* ani *však*, stojí mezi příklonkami na 1. místě *prý*; na př.:

řekl, že *prý jsem ho* urazil; on *prý je* nemocen; tak *prý se to* stalo; řekl *prý mu to* jeden známý.

Zřídka a neobvykle stává *prý* na 2. místě za nestálou příklonkou: že *je prý* nemocen.

4. Nejsou-li ve větě příklonky uvedené v 1., 2. a 3., je na prvním místě sponové a opisné *jsem, jsi...*; na př.:

jemu *je to* divné; on *je už* doma; ptal se, zda *je to tak* správné; řekl, že *je mu* špatně, že *je mu ho* líto; já *jsem si to* rozmyslil; tvrdí, že *jsou to* chyby; ačkoli *je mi* zima; dnes *jsme tam už* nebyli.

Jen zřídka a neobvykle bývá před *jsem...* zvrtné *si* a ukazovací *to*: že *si je* toho vědom || běžně: že *je si* toho vědom; že *to jsou* chyby || běžně: že *jsou to* chyby.

Je třeba mít na paměti, že sponové *jsem* bývá psychologickým přísudkem, není pak příklonkou, má hlavní přízvuk a stojí na konci věty: kdo to *'je?*; co to *'je?*; kde to *'jsme?*

Místo *jsi se* a *jsi si*, jde-li o *jsi* opisné, bývá často *ses* a *sis*:

vrátil *jsi se* || vrátil *ses*; vzal *jsi si* || vzal *sis*.

V *ses* a *sis* je opisné sloveso za zvrtným zájmenem, a to proto, že je v neslabičné podobě *s*, která se musí příkloniti k *se*.

5. Podobně bývá přede všemi příklonkami mimo 1., 2., 3. a 4. opisné *bych, bys...*:

kéž *bych se byl* mýlil!; že *by to bylo* správné?; kdo *by se byl* toho nadál?; na nějakém menším statku | *by to bylo* horší (Vanč.).

6. Sponové a opisné *byl (nebyl)*... stojí naopak za všemi ostatními příklonkami; na př.:

myslím, že *to byl* omyl [proti tomu: že *je to* pes; viz ve 4.]; říkal, že *tam byli* spokojeni; když *se byl* vrátil; že *bych se byl* mýlil?; kdo *by mu byl* věřil; spali celou noc, jako *by je byl* do vody hodil (Erb.); kdo *by si to byl* pomyslil!; na nějakém menším statku | *by to bylo* horší (Vanč.);

ani *bych si toho nebyl* všiml; řekl, že *toho bylo* dost; kdybych *jej nebyl* zadržel.

V případech 1.—6. je tedy s c h e m a t i c k y tento pořad: 1. *-li*, 2. *však*, 3. *prý*, 4. sponové a opisné *jsem...* nebo *bych...*, 5. sponové a opisné *byl...*

Není-li ve větě příklonka 1., nastupuje místo ní příklonka 2. atd.

7. Mezi nestálými příklonkami stojí na 1. místě často *to*:

řekl, že *to tak* není, že *to tam* nebylo, že *to zde* není; co *to zas* chce?

Sponové *jsem...* však stojí zpravidla před *to*, podobně jako před jinými příklonkami; viz ve 4.

O opisné *jsem...* tu nejde, protože je to příklonka stálá.

Před *to* stojí dále pravidlem dativ: že *jim (jí) to* řekne. Viz v 9.

Jiné nestálé příklonky se kladou před *to* jen někdy; na př.:

že *to už* neví || že *už to* neví.

8. Stálé příklonky se většinou kladou před nestálé:

nevrátil *se už*; zdá *se to* správné; stálo *ho to* mnoho peněz; vezmi *si dnes* deštník; dal *mu již* mnoho knih; on *však mu to* odepřel.

Sponové *jsem...*, příklonka nestálá, stojí však zpravidla před stálými: že *je mu* zima atp., viz ve 4.

Stále příklonné *však* bývá někdy za příklonkami nestálými: že *to však* (|| že *však to*), že *jim však* (|| že *však jim*), že *už však* (|| že *však už*) ap., viz ve 2.

9. Dativ stojí

a) většinou před akusativem; na př.:

vezmi *si to*; dej *mi (mu) to*; dám *ti to*; řekni *jim to*; vezmi *ty knihy* a zanes *jim je*.

I tenkrát, je-li dativ příklonka nestálá, akusativ stálá:

já *jim ho* závidím.

Zvratné *se* však se klade před dativ; viz v 10. —

b) před nominativem *to* rovným akusativu:

je *mi to* líto; je *mu to* drahé; je *jim to* milé; ať se *vám to* podaří;

c) před genitivem; na př.:

je *mu ho (jí, jich, vás)* líto; je *mi tě* líto; on *si ho (vás, jich)* váží; já *si toho* nepřeji; on *ti toho* nepřeje.

10. Akusativ *se* stojí:

a) před dativy *mi, ti, jí, jim...*; na př.:

zdá se mi (ti, mu, jí, jim, nám, vám), že...; co by se nám mohlo stát horšího... (Třebíz.); —

V staré češtině bývalo naopak *mi se* (jako v 7.). Tak bývá někdy silně archaisticky v rané češtině nové.

b) před genitivu; na př.:

já se ho zeptám; týče se jich (jí, nás, vás, ho) to; on se tě bojí.

11. Dvojslabičné příklonky stojí za jednoslabičnými; na př.:

já jim o tom řeknu; tvrdí, že to byla lež; on si pro to nepřišel [tu platí též pravidlo 8.]; aby si na ni Pánbůh vzpomněl (Jir.); až se dají do práce (Olbr.); jsa rád, že jej nikdo nevidí (Rais);,

myslím, že to bude pěkné, že tam budou spokojeni; říkal, že si bude stěžovat, že mu budeš pomáhat, že mu tam bude smutno.

Sponové a opisné *bylo...* stojí na konci vlastně proto, že se i tvary jednoslabičné kladou za všechny ostatní příklonky (viz v 6.).

Neuvádím ty příklonky, které splývají s jiným slovem v s l o v o j e d n o, jako *-li (čili, neboli, zdali, ačli), -že (kdože, cože, kdyže, jakže...), -pak (copak, kdopak, kdepak...)*.

Jsou to příklonky se stanoviska historického, nikoli se stanoviska dnešního. V dnešním jazyce se cítí za pevnou součást slova.

SLOVOSLED VÝZNAMOVÝ (VÝZNAMOTVORNÝ)

565. 1. Tomuto slovosledu podléhají předně všechny větné části, které nejsou v klidné výslovnosti zpravidla příklonné, t. j. slova **n e j m é n ě t r o j s l a b i č n á** (§ 90).

Dále **n e s t á l é p ř í k l o n k y** mající z významových příčin hlavní přízvuk a zčásti i tehdy, jsou-li příklonné; viz v § 556.

Je třeba si uvědomiti, že se mnohé větné části skládají ze dvou i z více slov, z nichž bývají některá příklonná nebo — jsou-li po přestávce — předklonná, ale **j a k o c e l e k**, jako významová jednotka mají aspoň jeden hlavní přízvuk. Na př.: *strýc 'Jan, dnes 'večer, 'jeden můj 'přítel*; kde *ten váš 'syn* je? Takové větné části **j a k o c e l e k** nejsou nepřízvučné a kladou se jako celek na to nebo ono místo ve větě.

Mluvíme často o jednotlivých slovech, ale máme na mysli **v ě t n é č á s t i** jako jednotky.

Některé složky významových celků podléhají mnohdy slovosledu fonetickému a tím se oddělují od ostatních složek přízvuchných, podrobených slovosledu významovému. Na př.: já *jsem* na to úplně *zapomněl* [*zapomněl* je jako slovo ve větě důležité na konci, jeho pomocné *jsem* jako stálá příklonka stojí na 2. místě ve větě].

2. Významový slovosled záleží v tom, že mají větné části různé postavení p o d l e s v é d ů l e ž i t o s t i ve větě. Různý slovosled je výrazovým prostředkem této různé důležitosti, je ú k o n n ý, v ý z n a m o t v o r n ý.

Úkonnost slovosledu je většinou trojí.

a) Rozlišují se jím části m l u v n i c k é o d o b s a h o v ý c h (§ 521), a to tím, že mluvnické části stávají skoro veskrze na samém začátku věty před částmi obsahovými. Viz o tom podrobněji dále.

b) Rozlišují se jím různé části o b s a h o v é podle toho, jsou-li ve větě jejím p s y c h o l o g i c k ý m p o d m ě t e m či p ř í s u d k e m (viz dále).

c) Je výrazovým prostředkem d ů r a z u, t. j. citového a vzruchového poměru mluvčího k větě.

Na př. na otázku «co to jede» odpovím: *jede auto*. Vidím-li jedoucí auto a chci na ně upozorniti, řeknu však: *auto jede!* Vyjadřuji tu jiným slovosledem své vzrušení, obavy, že ostatní lidé auto nepozorují a že jim hrozí nebezpečí úrazu.

Menší měrou se větné části stejné důležitosti kladou na různá místa podle toho, jde-li o jazykový projev ú s t n í či p í s e m n ý. Viz k tomu v § 570₂, odkazy uvedené tam v poznámce a v § 608₂.

3. Do významového slovosledu z a s a h u j e někdy s l o v o s l e d fonetický, a to tím, že části, které by podle své obsahové důležitosti měly státi na 2. místě ve větě, pošínují se na místo 3., protože jsou příklonky vázány na místo 2. Viz v § 570₂, 571, 573, 587₃.

Je tu třeba přihlížeti jednak k větě jako celku, jednak k jednotlivým větným částem dvojslovným nebo víceslovným.

A. Slovosled věty jako celku.

566. 1. Jde o stanovení pořádku všech větných částí nebo jednotlivých, ale se zřetěním k ostatním, ke skladu celé věty, o zjištění, za jakých podmínek stojí některá větná část na začátku věty nebo uprostřed nebo na konci.

Na př., proč stojí ve větě *byl jednou jeden král* podmět *král* na konci atd.

2. Slovosled věty jako celku je do jisté míry různý podle toho, je-li ve větě důraz, či není.

Na př. na otázku *co to je* odpovím *to je hříbek*. Chci-li slovo *hříbek* vytknouti, položit na ně vytýkavý důraz (když někdo toto tvrzení popírá), řeknu buď *to je hříbek* nebo *hříbek je to*, t. j. položím důrazné slovo na konec věty nebo na začátek.

Slovosled mimo důraz.

567. Tu mají větné části různé postavení podle toho, jsou-li to části mluvnické (§ 521) či obsahové (§ 504).

1. MLUVNICKÉ ČÁSTI VĚTY

Ty stávají z největší části *n a s a m é m z a č á t k u* věty *p ř e d e v š e m i o s t a t n í m i č á s t m i*.

To vyplývá přirozeně z toho, že vyjadřují vztahy mezi větami nebo jejich povahu, takže se jejich úkon týká věty jako celku, všech jejích částí.

Patří sem jednak spojky, jednak částice *zda* a *zdali* v otázkách a jednak do jisté míry kondicionálové *bych*.

Citoslovné větné části se vyskytují ve větách citových a bude o nich řeč při důrazu v § 592 a násl.

A. Spojky.

1. Všecky souřadné i podřadné větné spojky mimo *však* a *-li* stojí skoro veskrze *n a 1. m í s t ě* ve větě. Na př.:

sedím *a píši*; lékař léčí, *ale Bůh uzdravuje* (přísl.); *když ptáčka lapají*, pěkně mu zpívají (t.); přijdi, *kdykoli budeš chtít* atp. Viz jiné příklady v kapitole o souvětí (§ 450 a násl.).

Však a *li-* jsou stále příklonky a stojí proto zpravidla na 2. místě ve větě.

2. Spojka *ale* se někdy klade *n e p ř i r o z e n ě* na místo druhé nebo třetí:

dával jsem mu to, *on ale* nechtěl, *on to ale* nechtěl; *pak mu ale* napadlo, že...

Jinak je tomu s *ale* v platnosti citoslovné; viz v § 592.

3. Podřadné spojky se kladou *z a s o u ř a d n é s p o j k y a (i)*, *ale, avšak, nýbrž, nebo, či*. Na př.:

až teď se rozpomněl, že po něm stříleli, že ho honili *a že* byl v nebezpečí života (Olbr.); myslím, že je zdrav, *ale že* do úřadu ještě nechodí (|| *ale do úřadu že...*, viz dále v 6); *a ačkoli* jí návaly smíchu lomcovaly, chránila se to dáti najevo (Olbr.); *a když* se blížili k Libušinu sídlu (tamt.). Viz jiné příklady v § 481.

Náleží sem též *bud že a nebo že*:

nepřišel, *bud že* o tom nevěděl, *nebo že* na to zapomněl.

Také srovnávací *než* stojí *p ř e d v e d l e j š í m i s p o j k a m i*: je to pravděpodobnější, *než že* to byla náhoda; vypadá lépe, *než když* jsem ho viděl naposled.

Jsou-li ve větě *d v ě p o d ř a d n é s p o j k y*, klade se napřed spojka různovětná:

přísluví praví, *že až* jablko uzraje, spadne samo; viz jiné příklady v § 483.

Naopak se klade vedlejší spojka *z a r ů z n o v ě t n ý k o n d i c i o n á l*:

psal mi, *abych až* se vrátím, jej navštívil; viz v § 492.

4. Časové spojky *když, než...* stávají i jindy *n a d r u h é m m í s t ě*, nebo je-li ve větě souřadná spojka, *n a t ř e t í m*. Na př.:

ráno když se počalo rozednívat, královic první se probudil (Erb.); *ráno když* se probudil, bylo jablko zas totam (tamt.); *ráno když* se Jan Gryga probudil, nevěděl, kde je (Mah.); poslali pro toho starého krále *a ten když* přijel, plakal radostí (Erb.).

Před *když* stojí psychologický podmět *ráno* a ve 4. větě *ten* (§ 580).

Často se tento podmět odděluje od spojky a tím od celé své věty neukončenou přestávkou; na př.:

večer, když už se stmívalo, šel nejmladší syn do zahrady hlídat (Erb.); *ráno, než* se děti oblékly, stál již Orlík na vorech (Němc.); *potom, když* se jeho mysl ustálila, rozhlédl se Kosmas kolkoem (Vanč.); *potom, když* pojedli, byl oráč oděn v knížecí roucho (Olbr.). *král, když* to druhé psaní přečetl, ulekl se velice (Erb.); *babička, než* kvas zadělávala, kopistí díž požehnala (Němc.).

Tu je psychologický podmět *j m e n n o u v ě t o u* (§ 579).

Ztrátou její větné platnosti a zánikem přestávky z toho plynoucím vzniklo *večer když...*, *ráno když...*, t. j. původní jmenná věta se stala částí věty slovesné, ale klade se na její začátek.

Obyčejně se však říká *když večer...*, *když ráno...*, t. j. spojka se klade na samý začátek věty a psychologický podmět na místo druhé jako ve větách jiných.

Tento psychologický podmět náleží obsahově též k větě hlavní, je s p o l e č n ý o b ě m a v ě t á m. Není-li společný oběma větám, nebo je-li za spojkou jiná obsahová část věty, zůstává spojka na samém začátku věty; na př.: *když se slunce za horami začalo ukazovat*, rozlétly se hřmotně dvěře (Erb.). Nelze říci: *slunce, když se...*, poněvadž je *slunce* psychologickým přísudkem, který stává nejčastěji na konci věty (§ 570): *když se začalo za horami ukazovat slunce*.

5. Ve spojení *až když*, *i když*, *ani když* (přišel, až když bylo pozdě; přijdu, i když bude pršet atp.) není *když* na 2. místě ve větě, protože příslovce *až*, *ani* a *i* tvoří s ní významovou jednotku, rozvitý výraz.

Podobně *jen když* v citových větách; viz v § 445.

6. Mimo případy v 3. klade se někdy spojka *že* na místo druhé, po souřadných spojkách na třetí.

a) Bývá tomu tak tehdy, jestliže se opakuje v 2. větě:

Já se vymlouval, *že* už ani kloudně psát neumím a hlava *že* je prázdná (Rais). — *Že* vše skládá na Pána Boha a *proto že* se půjde vyzpovídat (Staš.). — Tu přišel babičce list od nejstarší dcery, v němž jí vědomost dávala, *že* manžel její přijal službu u jedné kněžny... *Tam že* se nyní s rodinou odstěhuje (Němc.). — Myslím, *že* je už zdráv, *ale do úřadu že* ještě nechodí.

Viz jiné příklady v § 481₄.

Část věty stojící před *že* je psychologický podmět; viz v § 580₄.

b) Před *že* stává slovo důrazné; na př.:

synovcova žena častěji nadhodila, *takhle že* to nemůže ostat (Jir.) [|| *že to takhle...* nebo: *že takhle to...*]; mrzutě myslila na Lhotského, *to že* je regent (tamť.) [|| *že je to...* nebo: *že to je...*]. Viz výklad toho v § 599₅.

7. V u m ě l e c k ě m j a z y c e stávají vedlejší spojky i jindy uprostřed věty.

Na př.: ale div-li, v pili nové zmámení že padli rtové (Čelak.); smím se nadít, sličnou Marinu že uzřím tam (Fisch.).

B. Částice *zda* a *zdali*.

568. 1. Tyto částice se kladou veskrze n a z a č á t e k závislých zjišťovacích otázek. Na př.:

ptal se, *zda* je otec doma; nevím, *zdali* se už vrátil; atpod.

C. Kondicionálové *bych*...

2. To stojí z p r a v i d l a na 1. místě ve větě tehdy, má-li při sobě *a-* nebo *kdy-*, s kterým splývá v jedno slovo. Tak je tomu ve větách vedlejších i hlavních. Na př.:

prosil mě, *abych* mu pomohl; přeji ti, *aby* ses šťastně vrátil, *abyste* se šťastně vrátili; *aby* bylo už jaro!; *kdybych* nepřišel do osmi hodin, nečekejte na mne; *kdybychom* to byli tušili, byli *bychom* přišli; *kdyby* už byl konec!

Na 1. místě stojí původně a vlastně spojka *a* a *kdy* povahy spojkové, *bych*... se pak k nim přiklání jako stálá příklonka. Splynutím obou slov stává se *bych* jakoby součástí spojky. Proto se ve školních mluvnicích říkává, že je *aby* a *kdyby* s p o j k a.

Dále stojí kondicionál na 1. místě tehdy, má-li při sobě příklonné *-ť*: hledím ti v oči, *byť* světu se rouhaly (Ner.); viz jiné příklady v § 472₈, 473₆.

Kondicionálové *by* má zde touž platnost jako *kdyby*. Kromě toho stojí na 1. místě jako přízvuková opora příklonného neslabičného *-ť*.

Za třetí stojí *bych*... na samém začátku ve vedlejších větách, kde má touž platnost jako *abych* a *kdybych*:

pobídla, *by* sobě ukrojili (Novák.); co platno, *bych* sto let králem byl (Hál.); viz v § 463₂, 472₈.

V h l a v n í c h větách se samo *bych* na 1. místo neklade; sr.: *kdybych* měl peníze, *koupil bych* to; *jedl bych*; kéž *by* to šťastně dopadlo. Je to stálá příklonka.

3. Na d r u h é m í s t o se opisné *bych*... klade ve dvojím případě.

a) Je-li ve větě souřadná spojka *a*, *ale*... nebo různovětné *že*. Na př.:

přijdu, *ale kdyby* pršelo, nečekejte mě; viz v § 494₃;
zdálo se mi, *že kdybych* se umyl živou vodou, uzdravil bych se;
viz v § 492₂.

Je to obdoba s vedlejšími spojkami (a *že...*, *že až...*); viz v 3. odst. min. §.

b) Je-li ve větě důrazné slovo; na př.:

už aby byl konec!, *už kdyby* bylo jaro!; viz v § 594.

Je tu obdoba se spojkou *že*; viz v 6. odst. minul. §.

Vedle toho však stává důrazné slovo na 2. místě a kondicionál na 1.: *aby už* byl konec!

2. PSYCHOLOGICKÝ PŘÍSUDEK

569. 1. Obsahové části věty (podmět, přísudek...) zaujímají ve větě různé postavení podle svého ú k o n u p ř e d s t a v o v é h o. Po této stránce se rozlišují dvě hlavní části věty, psychologický přísudek a podmět, které lze nazývati *části představové*.

O psychologickém podmětu viz dále v § 578 a násl.

Některé věty jsou představově j e d n o č l e n n é, mají jen psychologický přísudek, v některých pak je psychologický přísudek a podmět totožný; viz v § 573₅, 578₄.

2. Psychologický přísudek je představově nejdůležitější část věty, p ř e d s t a v o v é j á d r o m y š l e n k y vyjádřené větou, hlavní představa mluvčího, to, co hlavně upoutává, zaměstnává pozornost mluvčího a co chce mluvčí vyjádřiti.

Psychologickým přísudkem bývá nejen přísudek obsahový, větný, nýbrž velmi často jiná obsahová část věty, podmět, předmět, příslovečné určení nebo doplněk.

Na př.: *přijeli nám hosté* [psychol. přísudkem je *hosté* = obsahový podmět]; *musím už jít domů* [psych. přísudek *domů* = obsahově přísloveč. určení]; *píš: bratřenci dopis* [psych. přísudek *dopis* = obsahově předmět].

Představová stavba věty se tedy často neshoduje se stavbou obsahovou, mluvnickou.

Podobně bývá psychologickým podmětem nejen obsahový, větný podmět, nýbrž též obsahová část jiná; viz v § 578₁.

Při běžném větném rozboru máme na mysli části **o b s a h o v é** (§ 504 a násl.), jde nám o větu jako výraz myšlenky. Tyto části lze proto nazývatí proti částem představovým též **č á s t i v ě t n é**.

Pro slovosled jsou podstatně důležité části představové.

3. Psychologický přísudek je zhusta součástí dvojčlenného nebo i delšího slovesného sousloví, tvořícího po stránce obsahové významovou jednotku nebo pojmovou celost nebo rozvitou větnou část. Taková sousloví jsou:

zájmeno nepředmětově zvrátné a sloveso: *zdá se, modlí se...*;

významové sloveso a opisné: *dával jsem, pil bych, byl bych trestán...; bude pršet...*

spónové sloveso a přísudkové jméno: *je tma (chladno, pěkně...), bude zima..., jsem doma (ve škole, z Moravy...), je učitelem, byl za kmotra...*;

přísudkové sloveso a předmět nebo příslovečné určení: *píši dopis, řekni mu, vyprávěl o něm..., jdu ven (do města, na návštěvu...); jdu spat...;*

přísudkové sloveso, doplněk a obsahové určení: *chodí bos, jmenuje se Novák, zvolili (ho) za starostu...*;

pomocné sloveso (§ 523) a obsahový infinitiv: *chci psát, musím jít, nemohu spát...*;

pomocné sloveso, obsahový infinitiv a předmět nebo příslovečné určení: *chci psát dopis; musím jít pěšky...*;

významové sloveso, doplněk a předmět nebo příslovečné určení:
jí rád maso; chodí nerad pěšky...; atp.

A. Jádro psychologického přisudku a jeho průvodné členy.

4. Vlastním psychologickým přísudkem, přísudkem v užším smyslu, neboli p ř í s u d k o v ý m j á d r e m, je člen představově nejdůležitější. Ostatní členy takových sousloví, představově méně důležité, jsou p r ů v o d n é č l e n y psychologického přísudku.

Na př.: dnes *bude* asi *pršet* [*pršet* = psychol. přís. — *bude* = jeho průvod. člen]; chlapec *chodí* od jara *bos* [*bos* = psychol. přís. — *chodí* = jeho průvod. člen]; *chci* mu to *řici* [*řici* = psychol. přís. — *chci* = jeho průvod. člen].

Jádro psychologického přísudku je buď holé —
příklady — nebo rozvité nebo několikaná

Na př.: je dnes *velká zima*; děti chodí *rády bosy*; píš mu o tom již *druhý dopis*; mám už *hlad a žízeň*.

Průvodné členy psychologického přísudku bývají mnohdy **p s y c h o l o g i c k ý m p o d m ě t e m**.

Na př.: *chci* mu to říci [*chci*]; *je* už *tma* [*je*]; *jmenuje se Novák* [*jmenuje se*]. Viz v § 584_a.

Jindy psychologickým podmětem nejsou, jsou to jen **o b s a h o v é č á s t i** věty nebo **m l u v n i c k é č l e n y** psychologického přísudku.

Na př.: chlapec *chodí* od jara *bos* [*chodí*, průvod. člen psychol. přísudku *bos* = obsahový přísudek věty]; až mu *budeš* o tom *psát*... [*budeš*, průvod. člen psychol. přísudku *psát* = jeho opisné sloveso].

P ř i d ů r a z u, o němž bude řeč až dále, bývá často jádrem psychologického přísudku ten člen slovesného sousloví, který je mimo důraz průvodným členem. Viz v § 596₄.

Na př.: dnes asi *pršet nebude* [*nebude* = jádro psycholog. přísudku, protože je na něm důraz; *pršet* = průvodný člen psychol. přísudku].

B. Různé postavení jádra psychologického přísudku a jeho průvodných členů.

5. Jádro psychologického přísudku klade se ve větě na jiné místo než jeho průvodné členy, protože má jiný úkon než ony.

Na př.: dnes *bude* asi *pršet* [*pršet*, jádro psychol. přísudku, na konci věty — jeho průvod. člen *bude* uprostřed věty]; *bude* prý dnes *pršet* [*pršet*, jádro psychol. přísudku, na konci věty — jeho průvod. člen *bude* v čele věty].

O tom viz v následujících výkladech.

Jsou-li průvodné členy stálými příklonkami, podléhají slovosledu fonetickému. Podobně je tomu částečně i s těmi průvodnými členy, které jsou příklonkami nestálými (§ 556).

C. Dva průvodné členy.

6. Je-li jeden z nich stálá příklonka, klade se podle slovosledu fonetického; druhý člen se pak klade podle slovosledu významového.

Na př.: *psal jsem* mu dopis [*psal jsem* = průvod. člen psychol. přísudku *dopis*; *jsem* se klade podle fonetic. slovosledu na 2. místo ve větě; *psal* stojí jako psychol. podmět v čele věty].

7. Není-li ani jeden ani druhý stále příklonný, klade se *d r u h ý* buď k členu prvnímu nebo k přísudkovému jádru podle toho, ke kterému obsahově blíže náleží. Na př.:

chci psát bratrovi dopis [*chci psát* = průvodné členy psychol. přísudku *dopis*; *psát*, 2. průvod. člen, stojí za *chci*, za 1. členem průvodným, který je jako psychologický podmět v čele věty];

za oněch časů *ležela* ta země *nedotčena rádlem* (Olbr.) [*nedotčena* stojí u jádra psychol. přísudku *rádlem*, nikoli u 1. průvod. členu *ležela*];

dala si na vysoké hoře nad řekou Vltavou *postaviti hrad* (tamt.) [*postaviti* stojí u *hrad*, u jádra psycholog. přísudku, nikoli u 1. průvodného členu *dala*] || *dala* si *postaviti* na vysoké hoře nad řekou Vltavou *hrad* [*postaviti* za 1. průvod. členem, a to po příklonce; viz v 8.];

budeš mluvit odpoledne *s bratrem?* || *budeš* odpoledne *mluvit s bratrem?*

V druhém případě se stává průvodný člen *s o u č á s t í p s y c h o l o g i c k é h o p ř í s u d k u*: *nedotčena rádlem*, *postaviti hrad*; dvojí průvodný člen se mění v jeden.

8. Druhý průvodný člen se klade k prvnímu stojícímu v čele věty, ale je od něho *o d d ě l e n p ř í k l o n k o u*, která žádá 2. místo ve větě. Na př.:

chci mu *psát* o tom *dopis*; *chtěl* si *koupiti* v Praze *dům*; *dala* si *postaviti*..., viz v 7.

570. Psychologický přísudek stává nejčastěji na konci věty, řidčeji uprostřed nebo na konci. Rozhoduje tu v základě povaha vět.

Psychologický přísudek mimo otázky a odpovědi na ně.

a) Koncové postavení.

1. Toto postavení zaujímá psychologický přísudek ve větách samostatných i souvětých, hlavních i vedlejších, *n e j č a s t ě j i*. Na př.:

Byl jednou *jeden král* a ten král měl *tři syny*. —

V 1. větě je obsahovým jádrem přísudkové rozvitě jméno *jeden král*, v druhé předmět *tři syny*. Kdyby chtěl tuto větu vystihnouti malíř, namaloval by krále a kolem něho tři syny, zajisté proto, že jsou to nejdůležitější představy.

Na počátku 19. století žila v pražském kraji *rodina Nováků* (Svob.) [psychologickým přísudkem je mluvnický podmět]. — Když ti tři synové *dorostli*, rozbolely toho krále *oči* (Erb.) [v 1. větě je psych. přísudkem mluvnický přísudek, v 2. mluvnický podmět]. — Matka odešla před chvílí *do města* [příslovečné určení]. — Bude-li zítra *pršet*, neprijdu. — Když ptáčka *lapají*, pěkně mu *zpívají*. — Řekl, že se mu ta kniha *líbila*. — Nepřišel jsem, protože jsem naprosto *nemohl*. — Ten chlapec chodí od jara *bos* [doplněk]. — Můj přítel byl jmenován *ředitelem gymnasia*.

b) Středové postavení.

2. Je *mnohem řidší* než postavení koncové. Bývá v těch větách, které mají nejméně tři části obsahové. Podle toho, které části to jsou, zaujímá psychologický přísudek buď *druhé místo* nebo *další*.

Před ním stojí větné části vázané na 1. a 2. místo, totiž části mluvnické (§ 567), psychologický podmět (§ 580) a příklonky (§ 557). Na př.:

(děti) s babičky *oka* nespustily (Němc.); když se jednoho dne *vozík* u chaloupky zastavil (tamt.); u lavice *dítě* stálo (Erb.); k vůli ukrácení chvíle *špačka* tloukli (Ner.); že *marnou* práce jeho (Třebíz.) [= že je marná jeho práce]; to, co se *nic* nazývá (Mácha); byť *hrom* však bil (Vrchl.); když *pěst* k nebi zdvímám (tamt.); jen *zevšednět* mi nedej, bože (Hál.); mlčí, jako by mu *ústa* zašil (přísl.); je-li ti *milé* tvé království i tvá hlava (Erb.); máš-li *chuť* ovšem (Neum.); dcera jeho Madlenka, jež *u okna* seděla (Šmil.).

Důležitost těchto slov je patrná nejen z obsahu věty, nýbrž i z toho, že mají hlavní přízvuk (§ 105).

Ve všech větách lze psychologický přísudek položití též na *konec věty*: (děti) s babičky nespustily *oka*; u lavice stálo *dítě*; máš-li ovšem *chuť*; Madlenka, jež seděla *u okna*; atp.

S koncovou polohou psychologického přísudku zní tyto věty přirozeněji.

V jazyce mluveném se vyslovují středová slova v úkonu psychologického přísudku s hlavním přízvukem a tím se odlišují od sousedních slov nepřízvučných a méně důležitých. V jazyce psaném, který přízvuk nevyznačuje, je středové postavení psychologického přísudku leckdy nevýhodné, poněkud rušivé.

Klademe totiž nejdůležitější slova obvykle na konec věty a proto jsme nakloněni čísti středová důležitá slova jako nepřízvučná a naopak dávat hlavní přízvuk až na slova koncová, která však jsou vskutku často příklonná: *!máš-li chuť !ovšem...* [v přirozené výslovnosti to však zní takto: *!máš-li !chuť ovšem*].

Proto se doporučí dávat v psaném jazyce psychologický přísudek na konec věty. Viz v § 573_a, 577₄, 596_a, 597, 599.

V těchto větách je středové postavení psychologického přísudku obměna postavení koncového. V jiných větách je středové postavení obměnou postavení začátkového; viz v 5.

3. Středový bývá psychologický přísudek též v případech typu »*ty sám jsi to říkal*« || »*tys to říkal sám*«.

Toto postavení souvisí s povahou rozvité obsahové části; viz o tom v § 602.

c) Začátkové postavení.

4. Na začátku stojí jen ten psychologický přísudek, který je zároveň přísudkem mluvnickým, a to ve větách bez psychologického podmětu slovně vyjádřeného, t. j. pouze se rozumějícího z tvaru přísudkového slovesa. Toto sloveso zastupuje psychologický podmět (§ 584₂) a je zároveň psychologickým přísudkem. Na př.:

pojď už [psych. podm. *ty*, rozumějící se ze slovesa *pojď*]; *mlč už*; *neznám ho* a proto se nechci na něj obracet; *dej mi to*; *nechej toho*; *nezapomeň na to*.

Mluvnický přísudek tu stojí na 1. místě právě proto, že má úkon psychologického podmětu, který stává pravidlem na 1. místě (§ 580).

Mluvčí chce něco říci o sobě (*neznám ho*) nebo o jiné osobě (*pojď už...*), ta je východiskem jeho myšlenky a věty; protože není slovně vyjádřena, jen se rozumí z tvaru přísudkového slovesa, klade toto sloveso na začátek věty.

Slova *už, ho, mi, to...*, která jsou v uvedených větách vedle přísudku, nejsou psychologickým přísudkem, nýbrž jen obsahovými částmi přísudku: *už* je jeho příslovečné určení, *ho* předmět atd.

Někdy se lze v témž nebo v podobném případě vyjádřiti též *j i n a k*. Tak vedle *pojď už* říkáme též *už pojď*. Mluvčí vychází při své myšlence a větě z časového určení *už*, činí je východiskem myšlenky a věty, dává mu úkon *p s y c h o l o g i c k é h o p o d m ě t u*. Je to věta věcně, obsahově stejná s větou *pojď už*, ale odlišná co do *p ř e d s t a v o v é h o s k l a d u*, představového úkonu svých obsahových částí.

5. Je-li v takové větě *m l u v n i c k á č á s t*, stojí tato část na 1. místě a psychologický přísudek za ní na místě druhém, má polohu středovou. Na př.:

no pojď už; i mlč už; nuže pojďme už; bude to těžký úkol, *ale nelekám se ho; když neprší*, aspoň kape (přísl.); modli se *a pracuj*; je toho málo, *ale stačí* mi to.

Psychologický přísudek zastupující podmět ustupuje stejně jako psychologický podmět slovně vyjádřený částem mluvnickým; viz v § 580₃.

6. Začátková (po mluvnických částech středová) poloha psychologického přísudku shoduje se někdy se zákony *s l o v o s l e d u f o n e t i c k é h o*, a to tehdy, jsou-li ve větě vedle přísudku jen stálé příklonky. Na př.:

neznám ho; řekni mu, aby...; běž k nim *a požádej ho*, aby...

Stálé příklonky nemohou státi na začátku, musí míti opěrné slovo, takže slovosled *neznám ho* atd. je nutný i z této příčiny. Po *a* stálé příklonky zpravidla nestávají, takže slovosled *a požádej ho* je žádoucí také foneticky.

7. Tam, kde je možný dvojí způsob vyjadřování, bývá psychologický přísudek po mluvnických částech nejčastěji nebo zpravidla na místě 2., nikoli též na třetím. Na př.:

pojď už || *už pojď* [viz pozn. ke 4.], ale obyčejně *a 'pojď už*, zřídka *a 'už 'pojď*; podobně: *mlč už* || *už mlč*, ale zpravidla jen *i 'mlč už*.

To má příčinu *f o n e t i c k o u*; viz v § 558₃.

Psychologický přísudek v otázkách

571. V nich je slovosled částečně jiný, souvisící se zvláštní povahou otázek. Liší se otázky doplňovací od zjišťovacích.

A. Otázky doplňovací.

1. V nich je psychologickým přísudkem ta větná část, které se týče tázací zájmeno, na jejíž doplnění se zájmenem ptáme. Tázací zájmeno samo je psychologickým podmětem (§ 585). Na př.:

kdo to *přišel*? [ptám se na příchod, a to na jeho větný podmět];
kdo *to byl*?; co to *neseš*? [ptám se na nesení, a to na jeho podmět];
co je u vás *nového*?; co budete zítra *dělat*?; kde bude bratr *nocovat*?
[ptám se na nocování, a to na jeho místo]; kde jsou *mé věci*?; kdy
objevil Kolumbus *Ameriku*? [ptám se na Ameriku, na její objevení,
a to se zřením k času];

ptal se, kdo to *přišel*; nevím, co bude zítra *dělat* [otázky závislé].

Psychologický přísudek má vždy hlavní přízvuk a v nezávislých otázkách zvláštní tázací intonaci (§ 136).

Psychologický přísudek stojí v doplňovacích otázkách samostatných i závislých dílem na konci nebo uprostřed, dílem jen na konci.

Koncové a středové postavení.

2. Psychologický přísudek stává jednak uprostřed věty, a to na místě 2. nebo dalším, jednak na konci věty. (Na 1. místě je vždy tázací zájmeno, psychologický podmět.)

Hned na 2. místě stojí psychologický přísudek tehdy, nemá-li průvodný člen a není-li v otázce příklonka.

Má-li psychologický přísudek průvodný člen, nebo je-li v otázce příklonka, nebo má-li otázka obě tyto části, stojí psychologický přísudek za nimi na místě 3. nebo dalším.

Na př.: odkud ten člověk *pochází*? || odkud *pochází* ten člověk?
[1. psych. podmět + 2. psych. přísudek]; kam ta cesta *vede*? || kam
vede ta cesta?; kde ty věci *jsou*? || kde *jsou* ty věci?; kam zítra *půjdeš*?
kam *půjdeš* zítra?;

jak se ta věc *nazývá*? || jak se *nazývá* ta věc? [1. psych. podm. + 2. příkl. + 3. psych. přís.]; kdo to zde *byl*? || kdo to *byl* zde?; kam se ta kniha *poděla*? || kam se *poděla* ta kniha?; kam jsi tu knihu *dal*? || kam jsi *dal* tu knihu?; co jsi celou tu dobu *dělal*? || co jsi (cos) *dělal* celou tu dobu?; kdo to u vás *byl*? || kdo to *byl* u vás?;

kdy bude bratr *doma*? || kdy bude *doma* bratr? [1. psych. podm. + 2. průvod. člen + 3. psych. přís.]; kde jsi pro to *byl*? || kde jsi *byl* pro to?;

kdy se bude bratr *stěhovat*? || kdy se bude *stěhovat* bratr? [1. psych. podmět + 2. příkl. + 3. průvod. člen + 4. psych. přís.];

ptal se, odkud ten člověk *pochází* || odkud *pochází*...; nevím, kam ta cesta *vede* || kam *vede*... atp.

Jednoslabičné a dvojslabičné slovo stojící za psychol. přísudkem je *příklon-
né*; na př.: kdy bude *'doma bratr*? Viz v § 105_a, s.

Slovo *bratr* má hlavní přízvuk jen tehdy, je-li na něm *důraz*. Viz dále ve 4.

3. Toto dvojí postavení mívá psychologický přísudek tehdy, jestliže to, co s ním obsahově souvisí, je *představově známo* a mnohdy se předtím připomíná.

V 1. otázce uvedené ve 2. souvisí s psych. přísudkem *pochází* *větný podmět ten člověk*; mluvilo se o něm, proto má ukazovací zájmeno *ten*. Podobně v jiných větách *ta cesta*, *ty věci*, *ta věc*.

V otázce *«kam jsi dal tu knihu?»* je to *předmět tu knihu*.

V otázce *«co jsi celou tu dobu dělal?»* je to *přísluvečné určení celou tu dobu* (t. j. o které byla řeč).

Ve větě *«kdy se bude bratr stěhovat?»* je to *podmět bratr*, o kterém se předtím mluvilo.

☞ V otázce *«kdo to zde byl?»* je to *příslovce zde* = na tomto místě.

V otázce *«kdo to u vás byl?»* je to přísluvečný zájmenný výraz *u vás*, představově známý, protože jde o oslovenou osobu.

Tato část věty není ani psychologickým podmětem ani psychologickým přísudkem a klade se proto *doprostřed* věty mezi ně.

Často se tato část jako známá *nevysvětluje*: *kdy bude doma?*, *odkud pochází?*, *jak se nazývá?* atp. Vyjádří-li se, je to vyjádření *dodatečné*, *nadbytečné* a proto se klade na *konec* otázky za psychologický přísudek, který se tak octne *uprostřed* otázky.

4. Středové postavení psychologického přísudku je dobře možné v jazyce mluveném, kde se vyslovuje s tázací intonací: 'kdy bude 'doma bratr?

V jazyce psaném je tato poloha poněkud nevýhodná, leckdy výrazově nedosti zřetelná, protože se v něm přízvuk neoznačuje.

Otázka psaná »kdy bude doma bratr?« může býti též důrazná, s vytýkavým důrazem na slově *bratr*, které je pak psychologickým přísudkem, má hlavní přízvuk a tázací intonaci: *kdy bude doma bratr?* Viz v § 598. Lze sice poznati ze souvislosti, o jakou otázku jde, ale je zajisté výhodnější klásti psychologický přísudek na konec (kdy bude bratr *doma?*). Koncová slova jsou zpravidla ve větě nejdůležitější, takže koncové postavení přísudku napomáhá správnému čtení otázky a jejímu porozumění. Naopak se důležitá slova kladou doprostřed věty řidčeji, takže psanou otázku »kdy bude doma bratr?« jsme nakloněni čísti spíše s tázací intonací na *bratr* než na *doma*.

Viz podobný případ v § 570₂, 596₃, 597₅, 599₂.

5. Středové postavení mívá psychologický přísudek ještě v případech typu »čí *chlapec* je to?« || čí je to *chlapec*?

Středové postavení tu souvisí s povahou rozvité obsahové části; viz o tom v § 603.

Jen koncové postavení.

572. 1. Psychologický přísudek se klade zpravidla na konec otázky tehdy, je-li to, co s přísudkem obsahově souvisí, část předdstavově nová, která se předtím nepřipomínala. Na př.:

kdy objevil Kolumbus *Ameriku?* [učitelova otázka na začátku vyučování; o Kolumbovi se ještě nemluvílo]: kdy vydal Neruda »*Zpěvy páteční*«?; kdo z vás půjde zítra na *procházku?*

2. Dále je koncové postavení tehdy, má-li otázka vedle zájmena jen psychologický přísudek nebo ještě stálou příklonku nebo stálou příklonku a nestálou. Na př.:

kdo přišel?; *co chceš?*; *kam půjdeš?*; *kdy pojedáš?*;

co mi neseš?; *co se stalo?*; *co si přejete?*; *kdo ho zná?*; *co ti (mu) bylo?*; *co se ti nelíbí?*; *proč se mu směješ?*; *kdy se to stalo?*; *kdo ti to dal?*; *jak se tu máte?*; *jak se jim vede?*;

nevím, *jak mu bude*, až se to doví.

Tu jiný pořádek být nemůže, protože tázací zájmeno má zpravidla polohu začátkovou a příklonky stojí na 2. místě.

Patří sem též otázky *j m e n n é*:

kdo to?; co to?; jak to? [psychologickým přísudkem je *to*]; *co dělat?; kam jít?; kam zítra?*

Je-li však psychologickým přísudkem *s p o n o v é p ř í t o m n é* sloveso *jsem*, stává též *n a 2. m í s t ě*:

co ti je? || co 'je ti?; jak mu je? || jak 'je mu?

To má příčinu *f o n e t i c k o u*. Sponové (i opisné) *jsem* stává jako příklonka před jinými příklonkami: *že je to* správné; *už je mi* dobře..., viz v § 564. Proto může před nimi státi i v hořejších otázkách, kde má jako psychologický přísudek hlavní přízvuk: *co 'je ti?* atp.

Tato příčina vynikne, srovnáme-li otázky se sponovým *jsem* s otázkami se sponovým *byl*... To stává mimo otázky naopak za ostatními příklonkami: *myslím, že to byl* omyl ap., viz v § 564. Proto se říká jen: *co ti (mu) bylo?*, *n i k o l i t ě ž*: *co bylo ti (mu)?*

Podobně nelze říci: *nevím, jak bude mu*, protože nestálá a dvojslabičná příklonka *bude* stojí zpravidla za stálou a jednoslabičnou *mu*. Viz v § 564^{8, 11}.

3. Koncový je psychologický přísudek v těch otázkách, kde je vedle zájmena a jmenného psychologického přísudku jeho *p r ů v o d n ý s l o v e s n ý č l e n*. Na př.:

kdy byl (bude) konec? [*byl* = průvod. člen psycholog. přísudku *konec*]; *kdy budeš hotov?; kde budete bydlet?; co chceš dělat?; kdy máme přijít?; kam pojedete o prázdninách?; kdy začne mrznout?*

Nelze říci: *kdy konec byl?*, *kdy hotov budeš?* atp. Průvodný člen je pojmovou součástí přísudku a stojí proto před ním.

Také sem patří otázky, kde je před průvodním členem ještě stálá příklonka nebo stálá a nestálá příklonka:

jak se to mohlo stát?; co si vezmeš s sebou?; jak se to má dělat?; kdo by si to byl pomyslí! [řečnická otázka].

4. Psychologický přísudek se klade zpravidla na konec otázky ještě tehdy, jestliže by při jeho středové poloze stála za ním ukazovací zájmena *to, toho*..., příslovce *tam, tu* nebo jednoslabičné tvary osobních zájmen *jej, ji, jim, nás, k vám*... Na př.:

kdo to byl?; co to bylo?; co to neseš?; kde to bude?; kdo tu byl?; jak tam bylo?; co tomu bylo?; kolik toho bude?; jak tomu rozumíš?; kdy toho necháš?

Nelze dobře říci: *kdo byl to?*, *co neseš to?*, *co bylo tomu?* atp.

kdo je (jej, ji) zná?; jak vás poznám?; kdo vám otvíral?; co z vás bude?

kdo jim to řekl? [vedle sebe zájmeno osobní a ukazovací];

Nelze říci: *kdo zná je?*; *kdo řekl jim to?*, ani: *kdo jim řekl to?*

jak to udělat?; koho tam (s tím) poslat?; kde na to vzít? [otázky jmenné].

Nelze říci: *jak udělat to?* atd.

Patří sem též otázky, kde má jmenný psychologický přísudek slovesný průvodný člen, se kterým tvoří pojmovou jednotku (viz výše v 3.). Na př.:

kdy s tím budeš hotov? || kdy budeš s tím hotov? [budeš hotov]; kdy to bylo hotovo?; kdy tomu bude konec?; co chceš s tím dělat? || co s tím chceš dělat?; kdo to mohl tušit! [řečnická otázka].

Nelze říci: *kdy budeš hotov s tím?*

Příčina je hlavně fonetická, silný sklon slov *to*, *toho*... k příklonu *ost i*, projevující se snahou, aby stála na 2. místě, hned za tázacím zájmenem.

Ve většině případů pak působí též stránka významová. Ukazovací zájmena *to*... odkazují na něco představově známého, o čem byla už řeč, osobní zájmena pak vyjadřují rovněž někoho známého. Ale proti případům v 3. odstavci minulého § nelze tyto větné části vynechat; na př.: *kdo [to] byl?*, *kolik [toho] bude?*, *jak [vás] poznám?* Není tedy dobře možné, vyjádříme-li je, položit je na samý konec otázky, za psychologický přísudek, jako části dodatečné, nadbytečné.

Jediná výjimka jsou věty se sponovým přítomným *jsem*...; v nich může státi psychologický přísudek buď na konci nebo uprostřed:

kdo to 'je? || kdo 'je to?; co to 'je? || co 'je to?; zač to 'je? || zač 'je to?

Příčina je táž jako v 2 při otázkách *co ti je? || co je ti?* To je dobře viděti z toho, že v otázkách s *byl* a *budu* stojí toto sloveso vždy na konci: *kdo to byl?*, *co to bylo?*, *kdy to bude?*, nikoli též: *kdo byl to?* atp.

B. Otázky zjišťovací.

a) Samostatné.

573. 1. V samostatných zjišťovacích otázkách stává psychologický přísudek, t. j. ta větná část, kterou zjišťujeme, které se zjištění týče, často na konci jako v otázkách doplňovacích a jako ve větách netázacích. Na př.:

je otec *doma*?; půjdeš dnes *do divadla*?; pojedete o vánocích *lyžovat*?; chceš ho *poznat*?; je to *pravda*?, ... *správné*?; bydlí tu *pan Novák*?; byl tu *listonoš*?

Začátková slovesa *je, půjdeš...* jsou psychologické podmínky (§ 585). Ptám se na otcův pobyt doma a základem jeho zjištění je sloveso *je*; viz dále v 5.

Psychologický přísudek má zvláštní *tázací intonaci* (§ 137).

2. Jako v doplňovacích otázkách mívá psychologický přísudek též *postavení středové*.

Stojí na 2. místě, hned za psychologickým podmětem, nebo na 3. místě, jsou-li ve větě příklonky vázané na 2. místo.

Na př.: je ta kniha *zajímavá*? || je *zajímavá* ta kniha?; je už otec *doma*? || je už *doma* otec?; bude se dnes *hrát*? || bude se *hrát* dnes?; jsou ty věci *připraveny*? || jsou *připraveny* ty věci?; půjdeš zítra *na koncert*? || půjdeš *na koncert* zítra?; tak jste se *potěšil* v našem kostelíčku? (Rais) || tak jste se v našem kostelíčku *potěšil*?

Psychologický přísudek má *tázací intonaci* i v postavení středovém.

Otázky stejného slovního znění mohou se vyslovovati s *tázací intonací* též na slově koncovém: je už doma *otec*? Tak je tomu však *přidruhu* na tomto slově; viz dále v 3.

Středové postavení mívá ten psychologický přísudek, jehož průvodný slovesný člen má platnost psychologického podmětu; sr. výše: *je zajímavá...?*, *je doma...?*, *bude se hrát...?* atp.

Psychologickým podmětem je sponové *je*, náležející k psychol. přísudkům *zajímavá, doma*, a opisné *bude*, patřící ke *hrát*.

Ale jen tenkrát, jestliže se to, co s psychologickým přísudkem obsahově souvisí, již připomínalo, *je-li to něco známého*. Sr. při doplňovacích otázkách v § 571₃.

V 1. otázce výše uvedené patří k psycholog. přísudku *zajímavá* mluvnický podmět *ta kniha*, o které se již mluvilo, jak svědčí zájmeno *ta*. V 3. otázce patří ke *hrát* příslovečné určení *dnes*. Předtím se na př. pravilo, že bychom mohli jít do divadla. Atpod.

Příčina středového postavení psychologického přísudku je táž jako v otázkách doplňovacích.

Protože jde o větnou část známou, často se v y n e c h á v á: *je zajímavá?*; *je (už) doma?*; *bude se hrát?* Vyjádří-li se přece, položí se jaksi dodatečně a nadbytečně na konec otázky: *je zajímavá | ta kniha?* atd.

Z toho nepřímo vyplývá, že psychologický přísudek stojí z p r a v i d l a n a k o n c i, je-li to, co s ním obsahově souvisí, představově nové. Na př.:

je otec doma?; *půjdeš dnes do divadla?*

Tak se ptám, jestliže se o otci a o dnešku se vztahem k *doma* a *do divadla* nemluvílo. Na př. přijdu k někomu a po pozdravu se zeptám: *je otec doma?*

3. Jako v otázkách doplňovacích je také zde středové postavení psychologického přísudku dobře možné v j a z y c e m l u v e n é m, protože se tento přísudek vyslovuje s tázací intonací.

V jazyce p s a n é m je středová poloha leckdy nevýhodná, výrazově nedosti zřetelná, dvojznačná, protože se v písmě přízvuk nevyznačuje.

Otázky stejného slovního znění mohou se vyslovovati též s tázací intonací na slově k o n c o v é m, je-li na něm důraz (§ 598): *je 'doma otec?* || *'je doma 'otec?* Proto se doporučí klásti psychologický přísudek ve větách nedůrazných na konec: *'je otec 'doma?* Slovo ve větě nejdůležitější se klade nejčastěji na konec věty, takže slovosled **je otec doma?* napomáhá správnému chápání otázky a čtení podle náležitého smyslu.

4. Otázky s ukazovacími zájmeny samými a se zájmeny osobními mají v projevech ústních i písemných psychologický přísudek z p r a v i d l a n a k o n c i; na př.:

je to pravda? [s tázací intonací na *pravda*]; *vede tam cesta?*; *je toho dost?*; *bydlí tu pan Novák?*; *je on z venkova?*; *je to dobré?*

Nelze říci též: *je 'pravda to?*, *vede 'cesta tam?*, *je 'z venkova on?* ap.

Příčina je dílem v tom, že se zde ukazovací zájmeno zpravidla n e v y n e c h á v á; nelze říci: *je pravda?*, *vede cesta?* atp., a proto se neklade ani dodatečně: *je pravda | to?*

Dílem v tom, že obojí zájmena jsou příklonná a žádají si 2. nebo další místo; stávají proto na konci jen v těch otázkách, kde musí býti na 1. místě psychologický přísudek nebo na 2. jiná příklonka: *stačil to?*; *stačil vám to?*; *mluvili jste s ním?* Viz dále v 5.

5. Proti doplňovacím otázkám a proti většině vět netázacích stává psychologický přísudek v otázkách zjišťovacích též na samém začátku. Na př.:

stačí to?; *vyhovuje vám to?*; *koupíš si tu knihu?*; *zajímá vás ta věc?*; *přijel (už) otec?*; *byl tam bratr?*; *přijdeš zítra?*; *psali jste jim?*; *mluvili jste s ním o tom?*; *rozumíš tomu?*; *znáš je?*; *nevíš o tom?*; *jít tam?*; *nevšímat si toho?*; *poslat tam někoho?* [otázky jmenné].

Také tento začátkový psychologický přísudek má tázací intonaci jako koncový nebo středový.

Otázky téhož slovního znění s tázací intonací u slova koncového jsou důrazné: *přijel už otec?*; *přijdeš zítra?* Je v nich důraz na slově koncovém; viz v § 598.

Běží zde o psychologický přísudek, který je přísudkem mluvnickým a je vyjádřen určitým slovesem.

Ptám se na mluvnický přísudek, na to, zda něco stačí (či nestačí), zda něco vyhovuje atd., nikoli na to, co je v otázce za ním, neboť to je známo, o tom se již mluvilo. Proto má tázací intonaci mluvnický přísudek.

Příčina začátkové polohy mluvnického přísudku v úkonu přísudku psychologického je ta, že každá (nedůrazná) zjišťovací otázka začíná určitým slovesem, které je výrazovým prostředkem zjištění (§ 585).

V otázkách typu *stačí to?* není jiné sloveso než to, které vyjadřuje psychologický přísudek, a proto stojí na začátku. Má též úkon psychologického podmětu.

V otázkách typu *je otec doma* (|| *je doma otec?*) a *bydlí tu pan Novák?* stojí na začátku jako základ zjištění sloveso *je*, průvodný člen psychologického přísudku *doma*, a *bydlí* mluvnický přísudek psychologického přísudku *pan Novák*. Psychologické přísudky *doma* a *pan Novák* mohou proto býti buď na konci otázky nebo uprostřed.

V otázkách typu *znáš ho*, *psals mu?* je sloveso na 1. místě též z příčiny fonetické; musí býti opěrným bodem stálých příklonek stojících na 2. místě.

Jiné slovo než určité sloveso stává v těchto otázkách při důrazu; na př.: *doma* je otec?; *to* vám *stačí*?; *tomu rozumíš*?; *zítra přijdeš*? Viz v § 598, 600.

b) Závislé zjišťovací otázky.

574. 1. V otázkách s částicí *-li*

je týž slovosled jako v otázkách samostatných, t. j. psychologický přísudek stojí buď na konci nebo uprostřed nebo na začátku:

ptal se, je-li otec *doma* [= je otec *doma*?]; nevím, je-li to *pravda* [= je to *pravda*?];

chtěl vědět, je-li ta kniha *zajímavá* || je-li *zajímavá* ta kniha [= je ta kniha *zajímavá*? || je *zajímavá* ta kniha?];

O středovém postavení psychologického přísudku platí to, co bylo řečeno v 2. a 3. odst. minul. §.

nevím, *stačí-li* vám to [= *stačí* vám to?]; ptal se, *rozumíš-li* tomu [= *rozumíš* tomu?].

To vyplývá přirozeně z toho, že se v těchto závislých otázkách nemění podstatně ani představový ani mluvnický sklad, neboť částice *-li* je stálá příklonka žádající 2. místo a připíná se ke slovesu.

2. V otázkách s částicemi *zda* a *zdali*

klade se psychologický přísudek buď na konec nebo d o p r o s t ř e d, nikoli též na začátek, poněvadž tam stojí částice, části mluvnické (§ 567).

Je tomu tak

a) v těch případech, kde má přísudek toto dvojí postavení též v otázkách samostatných (§ 573). Na př.:

ptal se, *zda* (*zdali*) je otec *doma* || *zda* je *doma* otec [= je otec *doma*? || je 'doma otec?]; ptal se, *zda* je ta kniha *zajímavá* || *zda* je *zajímavá* ta kniha; —

b) v těch případech, kde má přísudek v otázkách nezávislých polohu začátkovou. Na př.:

ptal se, *zda* vám to *vyhovuje* [= *vyhovuje* vám to?]; myslíš, že mu to *stačí*?, že tomu *nerozumí*?; nevím, *zdali* vám ty peníze *stačí* || *zda* vám *stačí* ty peníze [= *stačí* vám ty peníze?].

V případech *a*) zůstává tedy poloha přísudku otázky samostatné, v případech *b*) se však přísudek svou polohou podstatně liší od přísudku v otázce samostatné. To vyplývá z jiného větného skladu, z toho, že 1. místo přísluší části mluvnické.

Leckdy je možné *j e n p o s t a v e n í k o n c o v é*, a to z příčiny fonetické.

Nelze na př. říci: ..., že *stačí* mu to, protože stálá příklonka *mu* musí státi na 2. místě a *to* se k ní připojuje. Nebo není dobře možné: ..., že *stačí* vám to, ani: že vám *stačí* to, protože *to* nestává zpravidla na konci otázky. Viz v § 573₄.

C. Otázky s neurčitými zájmeny.

575. Je v nich týž slovosled jako v otázkách zjišťovacích.

Samostatné otázky.

1. Je-li psychologickým přísudkem *u r č i t é s l o v e s o*, klade se na začátek a neurčité zájmeno na konec. Na př.:

je (byl, bude) tam někdo?; *chceš* něco?; *stalo se* mu něco?; *byli* jste někde?; *nechceš* něco?; *nebyl* tu někdo?

Je tu obdoba se zjišťovacími otázkami »*mluvili jste s ním?*, *stačí vám to?*« apod. (5. odst. minul. §).

Neurčité zájmeno se klade na začátek v důrazu: *někdo* tam je?; *něco* se mu *stalo*? Viz v § 598.

2. Je-li psychologickým přísudkem neurčité *z á j m e n o*, stojí buď na konci nebo uprostřed. Na př.:

nechceš nic?; *nechceš už nic?* || *nechceš nic už?*; *nebyl u vás nikdo?* || *nebyl nikdo* u vás?

Sr. otázky »*nechceš jíst?*; je otec *doma?* || je *'doma* otec?« ap.

• Pořádek »*nic nechceš?*« bývá při důrazu (§ 598).

3. Je-li psychologickým přísudkem *j i n é s l o v o* než v 1. a 2., stojí buď na konci nebo uprostřed jako v 2. a neurčité zájmeno buď před ním nebo za ním. Na př.:

chceš to někomu dát? || *chceš to 'dát někomu?*; *byl někdo u něho?* || *byl 'u něho* někdo?

Závislé otázky.

4. V otázkách s *-li* je týž slovosled jako v samostatných:

ptal se, *je-li* tam někdo [= *je* tam někdo?]; nevím, *stalo-li* se mu něco; zeptej se, byl-li někdo *u něho* [= byl někdo *u něho*?].

5. V otázkách se *zda* a *zdali* stojí psychologický přísudek na konci nebo uprostřed:

ptal se, *zdali* tam někdo *je* || *zdali je* tam někdo; nevím, *zdali* to chce někomu *dát* || *zdali* to chce *dát* někomu.

Psychologický přísudek v odpovědích na otázky

a) V odpovědích na otázky doplňovací.

576. Jde o d o p l ň o v a c í odpovědi na tyto otázky (§ 443₃). V nich je psychologickým přísudkem ta větná část, na kterou se ptáme otázkou.

Liší se odpovědi samostatné od závislých.

Samostatné odpovědi.

1. V nich se klade psychologický přísudek n e j č a s t ě j i n a s a m ý k o n e c, ř i d ě j i n a z a č á t e k. Na př.:

Kdo to byl? To byl *můj přítel* || *Můj přítel* to byl. — Co to neseš? Nesu *knihu* || *Knihu* nesu. — Kde 'je otec? Je '*doma* || '*Doma* je. — Kam 'půjdeš dnes večer? Dnes večer půjdu *do divadla* (nebo: Půjdu *do divadla*) || *Do divadla* půjdu. — Odkud jsi včera večer přijel? Přijel jsem *z dovolené* || *Z dovolené* jsem přijel.

V 1. případě se klade před psychologický přísudek často jen jeho p r ů v o d n ý č l e n (§ 569), který je v otázkách psychologickým přísudkem (§ 573): *je* '*doma*; *půjdu* do divadla atp. Někdy se pak opakují z otázky ještě další členy: *to byl* můj přítel; *dnes večer půjdu* do divadla.

V 2. případě se kladou tyto členy za psychologický přísudek: '*doma je*; '*knihu nesu*...

2. Postavení psychologického přísudku n a k o n c i je ve smyslu běžného pravidla uvedeného v § 570. Postavení na začátku je beze vší pochyby vlivem těch hojných případů, kdy odpovídáme jen příslušným slovem s a m ý m, neslovesně, v ě t o u j m e n n o u:

Kdo to byl? *Můj přítel*. — Co to neseš? *Knihu*. — Kam půjdeš dnes večer? *Do divadla*.

Z těchto jmenných odpovědí vzniknou odpovědi slovesné přidáním slovesa otázky: *Můj přítel | to byl* atp.

Na začátek se klade psychologický přísudek zřídka proto, že je pravidlem při důrazu, v odpovědích na otázky důrazné.

Na př.: *Kdo to byl?* || *kdože to byl?* *Můj přítel* to byl. — *Co to neseš?* *Knihu* nesu. — *Kam půjdeš?* || *kamže půjdeš?* *Do divadla* půjdu.

O těchto důrazných otázkách je řeč v § 595a.

Odpovědi nepřímé doplňovací a nedoplňovací (443s) chovají se co do postavení psychologického přísudku jako věty oznamovací probírané výše v § 570. Na př.: *Kdo to byl?* *Neznám* ho.

Závislé odpovědi.

3. V nich se klade psychologický přísudek z pravidla na konec; na př.:

Kdo to byl? Myslím, že to byl *jeho bratr*. — *Kde je otec?* Zdá se mi, že je ještě *doma*. — *Kam zítra půjdeš?* Myslím, že půjdu *do divadla*. — *Kdy se vrátíš?* Vrátím se, až s tím budu *hotov* || *Až s tím budu hotov*. — *Proč jsi nepřišel?* Nepřišel jsem, protože jsem dostal *návštěvu* || *Protože jsem dostal návštěvu*.

Na 1. místě přísudek státi nemůže, protože to přísluší mluvnické části, spojce *že...* (§ 567).

Tu a tam bývá uprostřed věty, za mluvnickou částí: *že je doma* ještě. Je to však dosti neobvyklé. Většinou toto postavení dobře možné není.

Často se klade psychologický přísudek sice za mluvnickou část, ale na konec odpovědi, t. j. tehdy, odpovídáme-li jen jím, nepřebíráme-li z otázky jiné členy: *Kdo to byl?* Myslím, že *jeho bratr*. — *Kde je otec?* Zdá se mi, že *doma*. — *Kam zítra půjdeš?* Myslím, že *do divadla*.

Nejčastějším kladením psychologického přísudku na konec shodují se závislé odpovědi s ostatními netázacími větami, o kterých byla řeč v § 570.

b) V odpovědích na otázky zjišťovací.

577. Jde o zjišťovací odpovědi na tyto otázky (§ 443).

Psychologickým přísudkem je ve slovesných odpovědích to slovo,

které vyjadřuje zjištění, totiž přísudkové sloveso, které je v otázce psychologickým podmětem (§ 573s).

Je tu rozdíl mezi odpověďmi samostatnými a závislými.

Samostatné odpovědi.

1. Klade se v nich psychologický přísudek zpravidla na první místo, nebo je-li v odpovědi citoslovce, na místo druhé. Na př.:

Je otec doma? *Je (není) doma* || *och není doma, ale je doma*. — Vede tam cesta? *Vede (nevede) tam cesta* || *och nevede tam cesta (och, nevede tam...)*. — Rozumíš tomu? *Rozumím (nerozumím) tomu* || *ale nerozumím tomu*. — Líbilo se ti to? *Líbilo (nelíbilo) se mi to*. — Byl tam bratr? [s tázací intonací na *byl*]. *Byl (nebyl) tam*. — Stačí vám to? *Stačí nám to*. — Znáš ředitele Nováka? || *Neznám ho*.

K tomuto psychologickému přísudku se přidává z otázky její psychologický přísudek: *je* | *doma*, nebo jiná část nebo přísudek a ještě její další obsahové části: *byl* | *tam*, *vede* | *tam cesta* atp.

Jako každý psychologický přísudek má i toto sloveso hlavní přízvu k: *'je doma...*

Jednoslabičné a dvojslabičné slovo za ním je příklonné jako každé jiné slovo ve větě, není-li psychologickým přísudkem (§ 105): *'je doma*; *'vede tam cesta*.

Tím se liší odpověď *'je doma* na zjišťovací otázku od odpovědi *je 'doma* na otázku doplňovací (viz předešlý §).

2. Začátkové postavení psychologického přísudku na začátku jiných vět je neobvyklé; nejčastěji se v nich klade na konec, řidčeji na začátek. V odpovědích na zjišťovací otázky má začátkové postavení příčinu v tom, že často odpovídáme jen *přísudkem samým*: Je otec doma? *Je (není)*. — Znáš ředitele Nováka? *Neznám*. Připojíme-li z otázky ještě další část nebo další části, klademe je dodatečně a proto za přísudek.

Podobně má svou zvláštní příčinu začátková poloha psychologického přísudku v některých zjišťovacích otázkách (§ 573s).

3. Jiné slovo než psychologický přísudek stojí ve zjišťovacích od-

povědech na začátku při důrazu: *tomu nerozumím; tam cesta nevede; to se mi nelíbí; toho neznám*. Psychologický přísudek pak je na konci. Viz v § 599.

Závislé odpovědi.

4. V nich nemůže státi psychologický přísudek na 1. místě, protože je na ně vázána mluvnická část, spojka.

Stává buď na konci odpovědi, za všemi ostatními částmi, nebo uprostřed; na př.:

Je otec doma? Myslím, že *'je* doma. — Vede tam cesta? Zdá se mi, že tam cesta *vede* || že tam *'vede* cesta. — Půjdeš zítra do divadla? Myslím, že zítra do divadla *půjdu* || že zítra *'půjdu* do divadla. — Stačí vám to? Domnívám se, že nám to *stačí*.

Postavení uprostřed je dobře možné v jazyce mluveném, kde se psychologický přísudek vyslovuje s hlavním přízvukem, ale leckdy výrazově nezřetelné v jazyce psaném, v kterém se přízvuk neoznačuje.

Na př. psaná věta *«myslím, že je doma»* svádí k výslovnosti *«'že je 'doma»* místo *«že 'je doma»*, kterou se mění smysl. Viz k tomu v § 570a.

Této nezřetelnosti se vyhýbáme jednak tím, že klademe psychologický přísudek na konec za všechny ostatní části — viz výše —, jednak tím, že odpovídáme jen spojkou a psychologickým přísudkem, který je pak na konci odpovědi:

myslím, že *'je* [totiž *doma*], že *'vede* [totiž *tam cesta*], že *'půjdu* [totiž *zítra do divadla*].

3. PSYCHOLOGICKÝ PODMĚT.

578. 1. Je to představové východisko věty, to, co uvádí, připravuje psychologický přísudek, nebo to, o čem platí psychologický přísudek, o čem chce mluvčí něco říci v psychologickém přísudku. Mluvčímu se vybaví v mysli nejprve psychologický podmět a na něj pak připíná obsahové jádro myšlenky, věty. Je to něco, co představově úzce souvisí s psychologickým přísudkem. Na př.:

Včera se mi stala nehoda.

Mluvčí si nejprve vzpomene na včerejšek (= psychologický podmět) a pak se mu vybaví hlavní představa, nehoda (= psychologický přísudek).

Byl jednou jeden král a *ten král měl tři syny*.

V první větě je *jeden král* psychologickým přísudkem, neboť mluvčí nám krále jakoby představuje. Chce o něm dále něco říci, totiž, že měl tři syny. Uvede jej proto výrazem *ten král*, psychologickým podmětem.

Dnes bude pršet.

Mluvčí se podívá na oblohu a pronese tuto větu. Začne ji psychologickým podmětem, příslovečným určením *dnes*, které se mu v mysli nejprve vybaví ze situace jazykového projevu. Pak o něm vysloví psychologický přísudek, *bude pršet*.

Na pahorku mezi buky kostelíček s věží nízkou (Erb.).

Básník chce něco říci o pahorku (mezi buky), totiž, že je na něm kostelíček (s nízkou věží). *Na pahorku (mezi buky)* je představové východisko, *kostelíček (s věží nízkou)* pak jádro myšlenky, psychologický přísudek.

2. Psychologickým podmětem bývá nejen podmět mluvnický — jako v příkladě »*ten král měl tři syny*« —, nýbrž i jiné obsahové části věty, předmět, příslovečné určení, doplněk nebo přísudek. Ve větě »*včera se mi stala nehoda*« je to příslovečné určení, v 3. větě rovněž (*dnes*). Viz v dalších výkladech.

Představová stavba věty se tedy často *n e s h o d u j e* se stavbou obsahovou, mluvnickou. Viz ▼ § 569a.

3. Psychologický podmět *n e n í* č a s t o v y j á d ř e n, a to v případech typu *sedím, píšeš, půjdeme, přijdete?, nevěřím tomu, vím to, pojď už, nechodme tam*. Je jím osobní zájmeno *já, ty, my, vy*.

Zájmeno se klade v důrazu: *já tomu nevěřím...* Viz podrobněji v § 599, 679, 680.

V případech typu »žák sedí a píše« je vlastně psychologickým podmětem slovo *žák* rozumějící se z 1. věty. Není však vyjádřeno a jen naznačeno jako 3. mluvnická osoba *on*, a to tvarem slovesa *píše*. Po této stránce se tyto případy neodlišují od předešlých.

Tytéž věty se slovosledem jiným psychologický podmět mají: *už pojď* (§ 570a); *tomu nevěřím* (§ 599). Ale pak mají smysl poněkud jiný.

4. a) V některých větách *n e n í* v ů b e c p s y c h o l o g i c k ý p o d m ě t; na př.:

prší; prší?; škoda; rychle!; br; na!

Je tomu tak ve větách obsahově jednočlenných; viz v § 431, 434, 438. Tyto věty jsou i p ř e d s t a v o v ě j e d n o č l e n n ě.

Ve větách obsahově jednočlenných vyjádřených opsaným tvarem nebo sponovým slovesem a jménem, na př. *bude pršet, je škoda*, je psychologickým podmětem opisné nebo sponové sloveso *bude* a *je*, t. j. průvodný člen psychologického přísudku *pršet* a *škoda*. Viz v § 584a.

b) V jiných větách je psychologický p ř í s u d e k i p s y c h o l o g i c k ý m p o d m ě t e m; na př.: *stačí to?*; viz v § 573₅.

5. Podstata a povaha psychologického podmětu je dobře patrná tehdy, je-li vyjádřen větou, buď jmennou nebo slovesnou. O tom v následujícím §.

Psychologický podmět vyjádřený jmennou větou.

579. 1. Je tomu tak v případech tohoto typu: *národ, to jsme my* (Mah.); viz jiné příklady v § 436. Psychologický podmět jako jmenná věta tvoří tu souvětí s větou následující, nejčastěji slovesnou.

Mluvčímu vytane na mysli nejprve to, o čem chce mluvit, psychologický podmět (*národ*), a pak to, co chce o tom říci, psychologický přísudek (*to jsme my*). V druhé větě se často na psychologický podmět odkazuje, a to buď ukazovacím zájmenem (*národ, to jsme my*) nebo jinak.

Lze se též vyjádřiti větou jednoduchou: *národ jsme my*. Užíváme-li souvětí, vyjadřujeme myšlenku výrazněji, neboť ji rozkládáme na její psychologické složky.

2. Tento způsob vyjadřování psychologického podmětu n e m á v l i v n a s l o v o s l e d n á s l e d u j í c í v ě t y.

V uvedeném příkladě *to jsme my* je na 1. místě *to* jako psychologický podmět věty, který odkazuje na vlastní psychologický podmět *národ*; na konci je psychologický přísudek *my* a mezi ním příklonná spona *jste*.

Psychologický podmět vyjádřený slovesnou vedlejší větou.

3. Ve výkladu o souvětí (§ 449) bylo připomenuto, že vedlejší věty vyjadřují obsahovou část věty hlavní. Z toho pak přirozeně plyne, že mohou vyjadřovati též část představovou, a to v některých případech psychologický podmět.

Na př.: *když babička pekla chléb, měla vnoučata posvícení* (Němc.).

Věta s *když* vyjadřuje příslovečné určení časové, které je psychologickým podmětem hlavní věty. Lze je vyjádřiti *n e v ě t n ě* jako část hlavní věty: *za babiččina pečení chleba | měla vnoučata posvícení*.

Nebo: *když ti tři synové dospěli, rozbolely toho krále oči* (Erb.) = *po dospění těch tří synů rozbolely toho krále oči*;

protože pršelo, nechtěl tam nikdo jít = *pro déšť tam nechtěl nikdo jít*.

4. Vedlejší věta, vyjadřující psychologický podmět své hlavní věty, má vliv na její slovosled. Její obsahové části se kladou v takovém pořádku, jako kdyby byl psychologický podmět nevětně vyjádřen v ní samé. Po této stránce se souvětí chová jako věta jednoduchá. Na př.:

když babička pekla chléb, měla | vnoučata | posvícení.

Kdyby byla hlavní věta samostatná, zněla by: *vnoučata měla posvícení* = na 1. místě psychol. podmět *vnoučata*, za ním průvodný člen psych. přísudku, *měla*, a na konci psychol. přísudek *posvícení*. Viz v § 580. Podobně, kdyby to bylo souvětí souřadné: *babička pekla chléb a vnoučata měla posvícení* [*vnoučata* stojí sice za spojkou (viz v § 567), ale před *měla*].

V onom souvětí je však psychologickým podmětem hlavní věty věta vedlejší; proto stojí v hlavní větě na 1. místě *měla* a teprve za ním *vnoučata*, neboť to už není psycholog. podmět, nýbrž jen mluvnický podmět slovesa *měla*. Ten se klade až za své sloveso stojící za psych. podmětem. Sr. na př.: *za onoho času | řekl | Pán Ježíš | učedníkům svým* (§ 588).

Je tedy slovosled hlavní věty takový, jako kdyby zněla: *za babiččina pečení chleba | měla | vnoučata | posvícení*.

Nebo: *když ti tři synové dospěli, rozbolely | toho krále | oči*.

Vedlejší věta je psychologickým podmětem, za ním stojí *rozbolely*, mluvnický přísudek psychologického přísudku *oči*, a za ním jeho předmět *toho krále*.

Samostatná věta by zněla: *toho krále rozbolely oči* [psychol. podmět *toho krále* na 1. místě a za ním průvodný člen *rozbolely*]. Podobně v souřadném souvětí: *ti tři synové dospěli a toho krále rozbolely oči* [psych. podmět stojí za spojkou *a*, ale sloveso *rozbolely* je za ním].

V podřadném souvětí je takový slovosled jako v samostatné větě s psychologickým podmětem nevětným: *po dospění těch tří synů | rozbolely | toho krále | oči* [*toho krále* není psych. podmět, nýbrž předmět slovesa *rozbolely*, a ten se klade za ně; viz v § 590].

Nebo: *když přijížděl ke stříbrnému zámku, hleděl | synáček té královny | oknem* (Erben).

Samostatně: *synáček té královny* | *hleděl* | oknem. V souřadném souvětí: *přijížděl ke stříbrnému zámku a synáček té královny* | *hleděl* | oknem.

V jedné větě: *za jeho příjezdu k zámku* | *hleděl* | *synáček té královny* | oknem.

Nebo: a když se blížili k Libušinu sídlu, *spěchala* | *jim* | *paní* vstříc (Olbr.).

Samostatně: *paní* | *jim* | *spěchala* | vstříc [= psych. podmět + příklonka, vázaná na 2. místo + průvodný člen psychologického přísudku + psychol. přísudek.

V jednoduché větě: *za jejich blížení k Libušinu sídlu* | *spěchala* | *jim* | *paní* vstříc [*paní* stojí za průvod. členem *spěchala*, protože je to jeho mluvnic. podmět, nikoli psych. podmět; tím je příslovečné určení »za jejich blížení...«. Příklonné *jim* stojí za *spěchala*, protože je 1. větný člen šíře rozvit (§ 561).

5. Kladení slov *vnoučata*, *toho krále*, *synáček té královny* a *paní* na 1. místo bylo by nepřirozené: když babička pekla chléb, *vnoučata měla* posvícení.

Tak upravoval svého času Fr. Bartoš slovosled v Babičce; viz Ertl v Naši řeči I, 31.

6. Ve větě vedlejší samé je slovosled takový jako všude jinde.

Na př.: *když babička pekla chléb*.

Na 1. místě mluvnický člen, spojka *když*; na 2. psychologický podmět *babička*; za ním *pekla*, průvodný člen psychologického přísudku *chléb*, stojícího na samém konci věty.

Nebo: *a když se blížili k Libušinu sídlu*.

Na 1. místě spojky, za nimi příklonka, za ní *blížili*, průvodný člen psychologického přísudku. Psychologický podmět není vyjádřen; byl-li by vyjádřen, stál by před *blížili*; na př.: *a když se všichni blížili...*

Postavení psychologického podmětu mimo otázky

A. Začátkové postavení.

580. 1. Psychologický podmět stojí většinou na začátku, a to před jinými částmi mimo části mluvnické (§ 567, 568). Na př.:

včera se mi stala nehoda [*včera* je psych. podm., za ním stojí příklonky vázané na 2. místo; na konci věty je psych. přísudek *nehoda* a před ním jeho mluvnický přísudek *stala*].

Viz jiné příklady v následujících §§.

Protože na posledním místě ve větě stává velmi často psychologický přísudek (§ 570), je celkový slovosled věty zhusta představově rámcový, t. j. na 1. místě stojí představové východisko, na konci pak představové jádro. Tyto dvě části jsou rámcem pro části ostatní.

2. P r a v i d l e m stojí psychologický podmět na 1. místě

a) v těch větách, které mají vedle něho jen psychologický přísudek nebo ještě příklonky. Na př.:

je (bude, bylo) tma; je (bylo, bude) pěkně; bude pršet...; jsem unaven...;

chci psát, chtěli odejet, musím jít; budu psát dopis;

mám hlad, nesu knihu, běž rychle;

přišla zpráva, že...; odbila dvanáctá hodina; nastalo jaro...;

nesu | ti | knihu; chce | se mi | spát; napiš | si | úlohu; musíš | mu | napsat; je | prý | nemocen...

V těchto hojných případech je psychologickým přísudkem infinitiv nebo jméno (příslowce): *chci psát, mám hlad, je tma, běž rychle...* Psychologickým podmětem je pak buď jeho průvodný člen (*je tma, chci psát...*) nebo mluvnický přísudek (*přišla zpráva, nastalo jaro...*). Viz v § 569₄.

b) ve větách s -li; na př.:

nevím, je-li bratr doma; bude-li zítra pršet, nepřijdu.

Částice -li se připíná zpravidla ke slovesu, a protože je to stálá příklonka, žádající 2. místo ve větě, stojí sloveso, které je psychologickým podmětem, jako její opěrné slovo na místě 1.

B. Středové postavení.

3. Jsou-li ve větě mluvnické části, stojí psychologický podmět na místě druhém, neboť mluvnickým částem přísluší 1. místo.

Mluvnické části stojí mimo představový rámec, před ním, protože se týkají věty jako celku.

A jsou-li ve větě ještě příklonky, zaujímá psychologický podmět místo třetí, za příklonkami, které jsou vázány na 2. místo.

Do významového slovosledu zde zasahuje slovosled f o n e t i c k ý.

Na př.:

byl jednou jeden král a *ten král* měl tři syny [psych. podm. *ten král* za spojkou *a*]; *ale kníže pán* prodal své panství městské obci (Olbr.); *kdyby člověk*, zvyklý hlučnému životu velikých měst, putoval údolím, kde... (Němc.) [psych. podm. za kondicionálem s *kdy-*]; když bylo rozhodnuto, že *Horvatovy děti* a *malý Jan* budou zůstávat u něho (Vanč.); *protože začalo pršet*, schovali jsme se;

příslloví praví, že *řemeslo má zlaté dno* [psych. podm. *řemeslo* za spojkou *že*];

když | se | bratr se sestrou vrátili (Olbr.) [na 1. místě spojka, na 2. příklonka, na 3. psych. podmět *bratr se sestrou*]; *když | se | pozdětínský preceptor* v pátek probudil (Rais); ptal se, *zda se otec* vrátil; *když se dalo* do deště, schovali jsme se.

4. Ve dvou případech stojí psychologický podmět p ř e d m l u v - n í c k o u č á s t í.

Předně v případech typu »*ráno když se probudil*« a za druhé v případech typu »*hlava že je prázdná*«. Viz v § 567.

C. Středové nebo koncové postavení.

5. Psychologický podmět stává u p r o s t ř e d v ě t y n e b o n a k o n c i, a t o z a p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m, který není na konci věty. Bývá tomu tak předně v odpovědích na doplňovací otázky. Na př.:

Můj přítel *to* byl [odpověď na otázku: kdo to byl?]. — Knihu *nesu* [otázka: co to neseš?]. — Doma *je* [otázka: kde je otec?].

Vedle toho se klade psychologický přísudek na konec věty a pak stojí psychologický podmět běžně na místě prvním: *to* byl můj přítel; *nesu* knihu.

Viz o tom podrobněji v § 576.

Dále i mimo ně; na př.:

Slunce stálo nad poledním čelem dolu, jenž byl pln růžového svitu. Osněžené luhy, stěny a střechy chalup... koupaly se *v tom zimním světle* (Rais) [|| *v tom zimním světle* koupaly se osněžené luhy...].

Psychologický podmět po stránce představové.

581. Po stránce představové je psychologický podmět část věty buď známá nebo neznámá, nová.¹⁾

A. Psychologický podmět je část představové z n á m á.

1. Psychologický podmět je v hojných případech z n á m z p ř e d e š l é v ě t y, a to z nejbližší nebo vzdálenější. To, o čem již byla řeč, stává se východiskem nové myšlenky, věty, dává mluvčímu podnět k ní, spojuje první myšlenku s druhou, tvoří přirozený přechod z jedné myšlenky do druhé.

2. Část věty mající úkon psychologického podmětu je často s obměnou převzata z předešlé věty, kde byla j i ž v y j á d ř e n a.

Nezřídka je to p s y c h o l o g i c k ý p ř í s u d e k p ř e d c h á z e j í c í v ě t y. V úkonu psychologického podmětu další věty se tato část ve změněné podobě opakuje a mnohdy se na ni odkazuje zájmenem ukazovacím samým nebo se jménem, zájmenem osobním nebo vztažným.

a) Psychologickým podmětem bývá často s u b s t a n t i v u m, a d j e k t i v u m, osobní nebo ukazovací z á j m e n o. Na př.:

Na počátku stvořil Bůh *zemi*. *Země* pak byla nesličná a pustá (Br.).

V 1. větě je psychologický přísudek *zemi*. O tomto přísudku v podobě *země* se v 2. větě něco praví; je to tedy její psychologický podmět, který je zároveň podmětem mluvnickým.

Byl jednou *jeden král* a *ten král* měl tři syny.

V 1. větě je představovým jádrem *jeden král*. Mluvčí nám jej jakoby představuje a v 2. větě o něm něco praví, uváděje ho v podobě *ten král*.

Babička měla syna a *dvě dcery*. *Nejstarší* žila mnoho let ve Vídni u přátel, od nichž se vdala (Němc.).

Psychologický přísudek 1. věty *dvě dcery* je v 2. větě psychologickým podmětem v podobě *nejstarší*, t. j. dcera, která byla ze všech tří dětí nejstarší.

P ř e d s t a v o v ý s l e d je tedy tento: Spisovatelce vytane na mysli nejprve babička, známá z titulu díla; viz dále v § 583. Něco o ní řekne (že měla syna a dvě

¹⁾ Nejde o známost nebo novost větné části co do významu s l o v n í k o v é h o (věcného, pojmového).

dcery). Na to naváže to, co se týče jednoho babiččina dítěte, jedné dcery, že totiž žila ve Vídni u přátel.

Jedna myšlenka se vyvíjí z druhé a tomu odpovídá také slovosled; to, co je v 1. větě nejdůležitější, stojí na konci věty, ale v 2. větě je to část už známá a stojí na místě 1.

Mzda dělníků je *malá* [psychol. přísudek], *malý* [psych. podmět] je jejich život (Vanč.). —

Sedli si na koně a jeli až *do hor* [psychol. přísudek]. *V té hoře* [psychol. podmět] byly čtyři cesty a mezi nimi *buk* [ps. přís.]. *U toho buku* [ps. podm.] se zastavili (Erb.). — Nejprvnější ze všech byla *Barunka*; *ta* přišla se slavíkem (Němc.). —

Nastaly *Librový narozeniny*. *Jobek* chystal se do kostela (Novák.).

Psychologický podmět 2. věty *Jobek* nebyl sice v předešlé větě uveden přímo, ale je *n e p ř í m o o b s a ž e n* v psychologickém přísudku *Librový narozeniny*, neboť *Libra* měl křestní jméno *Jobek* (Josef).

b) Psychologickým podmětem je *v z t a ž n é z á j m e n o*. Na př.:

Ejhle *beránek boží, jenž (který)* snímá hříchy světa (biblic.). — Nejstarší (dcera) žila mnoho let ve Vídni *u přátel, od nichž* se vdala (Němc.).

Vztažné zájmeno vyjadřuje totožnost se jménem v 1. větě (§ 703₂), které je psychologickým přísudkem, odkazuje na ně, je tedy psychologickým podmětem 2. věty.

Ve větách tohoto typu je vztažné zájmeno psychologickým podmětem vždy a stojí proto *z p r a v i d l a* na 1. místě ve větě.

V *j a z y c e b á s n i c k é m* stává někdy uprostřed věty:

ta vůle, nebe která nebem tvoří (Čelak.).

c) Dále bývá psychologickým podmětem *p ř í s l o v c e* nebo příslovečný výraz ukazující na jádro předešlé věty. Na př.:

Národ, to jsme my, když opravdu *zoufáme*. *Tenkráté* odhalujeme s duše vše (Mah.).

Tenkráté se vztahuje na předešlý přísudek *zoufáme* (když zoufáme). Zoufání je podnětem k myšlence, že při něm (tenkráté) odhalujeme s duše vše.

Brzy potom dostala ta královna krásného synáčka (Erb.) [= brzo po tom, co se předtím dalo a o čem se mluvilo].

d) Konečně bývá psychologickým podmětem *s l o v e s o* stejného nebo příbuzného významu, jaký má sloveso ve větě předcházející s úkonem psychologického přísudku. Na př.:

Pan Pondělek neví, ale zdá se mu, že *se mluvilo* o nějaké besedě. *Povídala* prý mu to služka paní Kostkové (Herrm.).

Psychologický podmět *povídala* je jen obměnou slovesa *mluvilo se* v předcházející větě, kde je to průvodný člen psychologického přísudku *o nějaké besedě*. To mluvení je východisko nové myšlenky, která zjišťuje jeho původkyni.

3. Psychologickým podmětem bývá *z á j m e n o* ukazující na tu část předcházející věty, která v ní má *j i n ý ú k o n* než úkon psychologického přísudku. Na př.:

S košaté lípy, jež stála vlevo od hřbitovních vrat, sypaly se chumáče sněhu (Rais). —

Psychologický podmět *jež* je znám z výrazu *s košaté lípy*, který je v předešlé větě psychologickým podmětem. Vztažné zájmeno vyslovuje totožnost podmětu své věty s oním výrazem.

Kdo si chleba neváží, toho Bůh tresce (Němc.). —

Psychologický podmět *toho* je znám z podmětu předešlé věty *kdo*, ukazuje naň.

Podobně: *kdo* lže, *ten* krade (přísl.); *komu* se nelení, *tomu* se zelení (t.); *jak* si kdo ustele, *tak* si lehne (t.); *s čím* kdo zachází, *s tím* také schází (t.). —

Važte si *ho* (chleba), *bez něho* je zle (Němc.).

Psychologický podmět *bez něho* ukazuje na předmět 1. věty *ho*, je z něho znám; mluvčí o něm dále něco praví.

582. Psychologický podmět, vyjádřený určitým slovesem, je znám z předcházející věty, ale není v ní přímo vyjádřen, nýbrž se rozumí z *j e j í o b s a h o v é p o v a h y*.

1. Sem hledí *s l o v e s o* ve větě *u v o z u j í c í p ř e d c h á z e j í c í ř e č*; toto sloveso stojí na 1. místě a jeho mluvnický podmět za ním. Na př.:

»Drobtý patří ohničku«, *říkala babička* (Němc.). — »Otevřte okno«, *řekl adjunkt* (Šim.). — »A proč se nezeptáte, nejsem-li od policie?«, *zasmál se* (= se smíchem řekl) *Jan Gryga* (Mah.). — »Co tu děláte?«, *ptala se Baruška* (Němc.). — »Nic platno, tady to bude —

musíme vpravo«, *promluvil sedláček* (Rais). — »Tak pojdte sem k nám«, *vybízel Vicena Kamillu* (Šim.).

Sloveso uvozovací věty — *říkala, řekl...* — nevyjadřuje obsahově nic nového, jen předešlou větu označuje za něčí projev. Je proto zcela přirozeně východiskem druhé věty, jejím psychologickým podmětem. Jádrem této věty, psychologickým přísudkem, je mluvnický podmět, neboť je důležité, kdo tento projev učinil.

Nepřirozeně se klade v takovýchto uvozovacích větách nejprve mluvnický podmět a pak přísudek (*babička říkala* apod.).

2. Tak je tomu v obdobných obsahových větách. Na př.:

Řemeslo má zlaté dno, *praví staré přísloví* || *je staré přísloví*. — Bafal (vodník), jen to hulilo... *Povídal tatík*, jak odplivoval (Rais).

583. Psychologický podmět se rozumí z e š i r š í s o u - v i s l o s t i, z e s i t u a c e projevu.

1. Psychologický podmět je znám z t i t u l u díla. Na př.:

Babička měla syna a dvě dcery [začátek »Babičky« B. Němcové]. — *Pantáta Bezoušek* procházel se uličkou mezi zahradami [začátek stejnojmenného Raisova díla].

Není však osoba jmenovaná v titulu díla, tedy známá, vždy psychologickým podmětem a nestojí proto na začátku věty. Tak na př. povídka »Starý Měchura« od Šmilovského začíná takto:

Ze začátku století našeho žil v Praze *vážený advokát dr. Jan Měchura*. Zde je to psychologický p ř í s u d e k, neboť Šmilovský nám Měchuru nejprve takřka představuje. Na začátku *Babičky* a *Pantáty Bezouška* se titulové osoby považují za známé a hned se o nich něco praví. Je tu j i n é m y š l e n k o v é p o j e t í, jiný myšlenkový sklad a tím i jiný sklad větný podle úmyslu mluvčího.

2. Psychologický podmět je znám jako p ř e d m ě t h o v o r u nebo v ý r a z s k u t e č n o s t i.

Patří sem zejména p ř í s l o v í, kterých se dovoláváme. Je v nich buď mluvnický podmět na 1. místě a za ním přísudek, nebo na 1. místě přísudek a za ním podmět. Část stojící na 1. místě je psychologický podmět. Je jím mluvnický podmět nebo přísudek podle různé situace, za které se přísloví užívá.

a) V příslovích povahy n e v y p r a v o v a c í je na 1. místě podmět a přísudek na posledním. Na př.:

chudoba cti netratí; řemeslo má zlaté dno.

Je třeba vyjít ze situace, za které přísloví vzniklo, nebo za které se ho užívá. Mluvíme-li o chudácích, kteří vzbuzují svým životem, jednáním, svou prací úctu, doložíme se příslovím o chudobě. Slovo *chudoba* nemusilo být vysloveno, ale představa chudoby tane mluvčímu i posluchačům na mysli. Je proto východiskem věty, přísloví *chudoba cti netratí*.

O chudobě se praví, že netratí cti; to je jádro věty a stojí tedy mluvnický přísudek (*cti*) *netratí* v platnosti přísudku psychologického na konci.

b) V příslovích povahy *v y p r a v o v a c í* je slovosled obrácený. Na př.:

trefila kosa na kámen; najde kovář uhlíře.

První přísloví se týká srážky, střetnutí dvou silných, neústupných jedinců, jisté skutečnosti. To střetnutí, vyjádřené slovesem *trefila*, je představa známá a je tedy vhodným východiskem věty, jejíž obsahovým jádrem je srovnání dvou jedinců s kosou a s kamenem, názorné vystižení srážky. Proto stojí výraz *kosa na kámen* na konci přísloví.

3. Psychologickým podmětem bývá *z á j m e n o to*, vyjadřující *k o n k r é t n í v j e m*, vnímanou zkušenost, něco, co vidíme, slyšíme..., co jsme viděli, něco, o čem byla řeč buď krátce předtím nebo i delší dobu, co má mluvčí i posluchač na mysli. Na př.:

to je kniha, stůl, pes, můj přítel...; *to* je správné, chybné...; *to* se stalo včera, loni...;

Kdo *to* přišel? *To* přišel bratr. — Co se tam děje? *To* pláče dítě. Atpod. Viz ještě v § 591.

O větách s *to* vedle mluvnického podmětu (*to* přišel bratr...) viz v § 697.

B. Psychologický podmět je část představově *n o v á*.

584. 1. Je to jednak ve všech případech, kdy mluvčí *n e n a v a z u j e v ě t u* na předcházející projev nebo na situaci, zejména ve větách osamocených, dále na samém začátku hovoru, mnohdy však též uprostřed hovoru.

Jednak v těch případech, kdy mluvčí sice pokračuje v projevu, uvádí něco, co již předtím připomněl, ale *n e č i n í t o v ý c h o d i s k e m* nové myšlenky, věty.

Psychologickým podmětem bývá rovněž nejen podmět mluvnický, nýbrž i jiná mluvnická část. Na př.:

Jeden král měl tři syny [začátek pohádky; psychologickým podmě-

tem je mluvnický podmět *jeden král*; jádro věty, to, co se praví o králi, je, že měl tři syny]. — *Doktor Václav Lopota* netrpělivě přešlapoval ve své kanceláři [začátek Herrmannovy povídky »Přespočetný«]. —

Prostorným čeledníkem projel drnčivý zvuk zvonku [začátek Raisových »Špačků«]. —

Psychologickým podmětem je výraz *prostorným čeledníkem*, po stránce mluvnické příslovečné určení. Autor začíná své dílo větou o čeledníku, který mu nejprve vytanul na mysli. O něm platí jádro věty, drnčivý zvuk zvonku.

Na počátku 19. století žila v pražském kraji rodina Nováků [začátek Svobodova »Rozkvětu«]. — *Za onoho času* řekl Pán Ježíš učedníkům svým (Br.). — *V hlubinách věků* pokrýval severní hranice známých krajin les [začátek Vančurových »Obrazů z dějin národa českého«]. — *Za časů knížete Křesomysla* žilo v České zemi mnoho věštkyň [začátek jedné pověsti v Olbrachtově díle »Ze starých letopisů«]. —

Na prozelenavém pastvisku seděly dvě stařeny. *Májové odpolední slunce* opíralo se jim o skloněné hřbety [začátek Raisových »Posledních radostí«]. —

I v druhé větě je psychologickým podmětem část představově nová, *májové slunce*. Za jiných okolností by mohl být psychologický podmět přejat z 1. věty; byl by to výraz *dvě stařeny*. Pak by byl slovosled jiný: *o jejich skloněné hřbety* opíralo se *májové slunce*. Šlo by o jinou představovou stavbu věty.

Včera se mi stala nehoda. —

Setkají se dva známí a po vzájemném pozdravu pronese jeden z nich tuto větu. Začne ji příslovečným určením *včera*, protože se mu vybaví nejprve představa včerejška. Na ni naváže sdělení o nehodě, o tom, co se včera stalo.

Mému bratrovi se stala nehoda.

Situace jako v předešlém případě, jenže východiskem věty je předmět *mému bratrovi*; o něm chce mluvčí říci, že se mu stala nehoda.

2. Nezřídka bývá psychologickým podmětem:

a) mluvnický přísudek, je-li psychologický přísudek vyjádřen jménem, které je mluvnickým podmětem. Na př.:

stala se mi včera nehoda [mluvnic. podmět *nehoda* je psychopřísudkem]; *nastaly Jobkovy narozeniny* (Novák.); *žil kdysi v Če-*

chách smavý rek (Ner.); *přišla* zpráva, že...; *odbila* dvanáctá hodina; *nastalo* jaro; —

b) **slovesný průvodný člen** psychologického přísudku vyjádřeného jménem nebo infinitivem (§ 569₄). Na př.:

byl jednou jeden král; *je* tma, *bylo* pěkně; *bude* pršet; *chce se* mi spát.

Patří sem též věty, kde je psychologický podmět vyjádřen jen mluvnickou osobou určitého slovesa:

chci už zítra odejet [t. j. *já*]; *jsem* nemocen; *musíš* se na to podívat [t. j. *ty*]; *nesu* ti knihu, *chci* psát; *píší* o tom zprávu; *máme* hlad [t. j. *my*]; *byl* jednou jeden král a *měl* tři syny.

Určité sloveso zde jakoby zastupuje psychologický podmět a klade se na totéž místo ve větě jako on.

V obojích případech je psychologickým podmětem ta část věty, která obsahově nebo mluvnicky blíže náleží k psychologickému přísudku a co tedy naň v začátkovém postavení připravuje, co jej uvádí. Psychologický přísudek v širším smyslu tvoří **slovosledný rámec věty**, a to tím, že jeho jádro stojí na konci věty, ostatek na začátku.

Je třeba mít na paměti, že **při stejném nebo podobném věcném obsahu** může býti co do psychologického podmětu představa stavba věty různá, a to podle různé situace nebo podle úmyslu mluvčího. Na př.:

včera se mi stala nehoda [*včera* je psychologickým podmětem] || *stala se* mi včera nehoda [psychologickým podmětem je *stala se* a *včera* je jeho příslovečným určením];

nastala zima [začátek vypravování] || *myslil* jsem, že s tím budu za zimu hotov; *zima* uběhla, ale hotov nejsem.

Viz v § 583₁.

Postavení psychologického podmětu v otázkách

V otázkách doplňovacích.

585. 1. V nich je psychologickým podmětem tázací zájmeno (samo nebo se jménem) a klade se jako ve větách netázacích zpravidla na první místo, je-li v otázce mluvnická část, na místo druhé. Platí to pro otázky samostatné i závislé. Na př.:

kdo to přišel?; *kdo* to je?, *co* to je || *kdo* 'je to, *co* 'je to? (§ 572);
co budete dnes dělat?; *kteřá kniha* se vám líbila?; *čí* je to chlapec?;
kde se narodil Svatopluk Čech?; *jak* se to stalo?; *proč* jsi nepřišel?;
ptal se, *kdo* to přišel; nevím, *čí* to je [otázky závislé];

kdo to je *a co* chce?; *a kam* potom plyne?, ptala se Adélka babičky (Němc.); *ale kdo* to přichází? (Mah.) [na 1. místo spojka nebo citoslovce, na 2. zájmeno].

Mluvčí nejprve vyjádří to, co chce mítí doplněno (*kdo?*, *co?*...), t. j. mluvnický podmět, předmět...), a pak to, nač se doplnění obsahově vztahuje (*kdo to přišel?* atp.), t. j. psychologický přísudek (§ 571).

2. Tak je tomu též v otázkách jmenných:

kdo to?; *co* to?; *kam* zítra?; *jak* dál?

3. Jiné postavení než začátkové nebo hned druhé po mluvnických částech mívá tázací zájmeno jen v d ů r a z u.

Na př.: to je *co?*; viz v § 600; a vy *co* budete dělat?, viz v § 598.

V otázkách zjišťovacích.

4. V slovesných otázkách

je psychologickým podmětem vždy určité sloveso, a to buď průvodný člen psychologického přísudku nebo jeho přísudek mluvnický. Stojí v samostatných otázkách vždy na prvním místě jako v otázkách doplňovacích. Na př.:

je ti zima? [*je* = průvodný člen psychologického přísudku *zima*];
bude pěkně?; *chce* se ti spát?; *je* otec doma? || *je* 'doma otec? (viz v § 573); *je* to pravda?; *jsi* nemocen?; *zajímá* vás ta kniha?; *máš* hlad?; *máte* čas?;

bydlí tu pan Novák? [*bydlí* = mluvnický přísudek psychologického přísudku *pan Novák*]; *přišla* nějaká zpráva?; *stalo* se mu něco?

Určité sloveso je psychologickým podmětem proto, že je výrazovým prostředkem zjištění, na který se připíná odpověď: *je* ti zima? — *je* || *ano*; *bydlí* tu pan Novák? — *bydlí* || *ano*.

Mluvčí vyjádří nejprve to, že mu jde o zjištění (*bude, či nebude?*, *ano či ne?*), a pak to, čeho se zjištění týče (*pěkně či nepěkně?*), psychologický přísudek.

5. Z toho přirozeně vyplývá, že zjišťovací otázky začínají vždy určitým slovesem (mimo stálé příklonky).

Stálá příklonka na 1. místě státi nemůže z příčiny fonetické, neboť je vázána k 2. místu. Na př.: *mluvili jste s ním?*, nikoli: *jste s ním mluvili?*, nebo: *jste mluvili s ním?*

Proto se klade na 1. místo i to určité sloveso, které je psychologickým přísudkem. Na př.: *stačí to?* Viz v § 573₅.

Tento přísudek má tu tedy též úkon psychologického podmětu.

Zájmeno *to* není podmětem psychologickým, nýbrž jen mluvnickým podmětem určitého slovesa *stačí*.

Je třeba mít na paměti, že se tu probírají otázky nedůrazné. V důrazu stává ve zjišťovacích otázkách na 1. místě jiné slovo než určité sloveso: *doma je otec?* [podiv]; *otec je doma?*; *něco se tu stalo?*; *to vám stačí?* Viz v § 599.

6. V závislých otázkách

uvozených částicemi *zda* nebo *zdali* stojí psychologický podmět, vyjádřený určitým slovesem, na místě druhém, za částicemi, které jako jiné mluvnické části zauímají polohu začátkovou (§ 567). Na př.:

ptal se, *zda (zdali) je otec doma*; nevím, *zdali je nemocen* atp.

Jsou-li ve větě příklonky, klade se psychologický podmět až za ně na místo třetí:

ptal se, *zdali tu bydlí pan Novák*; neříkal, *zda se bude hrát*.

Tyto příklonky stojí v nezávislé otázce za určitým slovesem: *bydlí tu pan Novák?*; *bude se hrát?* Změna větného skladu, totiž přidání částic *zda* nebo *zdali*, má za následek, že jsou v závislé otázce příklonky podle běžného pravidla na místě 2. Proto se posouvá psychologický podmět na místo 3.: *zda tu bydlí...?*

Nepatří sem otázky typu *ptal se, zda vám to stačí*, neboť v nich je určité sloveso psychologickým přísudkem (§ 573₅).

7. V otázkách jmenných

klade se psychologický podmět rovněž zpravidla na 1. místo; na př.: *všichni doma?*; *otec zdrav?*

Jiný pořádek bývá jen v důrazu: *doma všichni?* [podiv].

4. JINÉ ČÁSTI VĚTY.

586. 1. Jde o ty obsahové části věty, které nejsou částmi představými, ani psychologickým přísudkem ani psycho-

logickým podmětem, nýbrž se jen obsahově připínají k těmto dvěma hlavním představovým částem. Jde o části j e n o b s a h o v é neboli v ě t n é, o části s hlediska věty jako výrazu myšlenky (§ 569). Jsou to:

u r č i t é s l o v e s o, které náleží

a) jako průvodný člen k psychologickému přísudku (§ 569); na př.:

na počátku *stvořil* Bůh zemi (biblic.) [sloveso patří k psychol. přísudku *zemi*];

b) jako větný přísudek k větnému podmětu, který je psychologickým přísudkem; na př.:

když ti synové dorostli, *rozbolely* toho krále oči (Erb.) [sloveso patří k *oči*];

v ě t n ý p o d m ě t, a t o

a) psychologického přísudku, který je zároveň přísudkem větným.

Na př.:

odkud *ten člověk* pochází? [patří k *pochází*, které je psychol. přísudkem];

b) průvodného členu psychologického přísudku:

za onoho času řekl *Pán Ježíš* učedníkům svým (Br.) [náleží k *řekl*, které je průvodným členem psychol. přísudku *učedníkům svým*];

c) psychologického podmětu vyjádřeného určitým slovesem:

a kam potom plyne?, ptala se *Adélka* babičky (Němc.) [náleží k slovesu *ptala se*, které je psychol. podmětem];

p ř e d m ě t a p ř í s l o v e č n é u r č e n í slovesa majícího různou platnost ve větě. Na př.:

když ti synové dorostli, *rozbolely toho krále* oči (Erb.) [předmět slovesa *rozbolely*, který je psychol. podmětem]; byl *jednou* jeden král; na počátku 19. století žila v *pražském kraji* rodina Nováků (Svob.).

2. Tyto části se chovají po slovosledné stránce nestejně. Obecně lze říci, že stojí buď u p r o s t ř e d v ě t y mezi začátkovým psychologickým podmětem a psychologickým přísudkem koncovým, nebo z a p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m s t ř e d o v ý m.

Určité sloveso.

587. Je tu základní rozdíl mezi doplňovacími otázkami a větami ostatními.

A. Ve větách mimo doplňovací otázky.

1. V nich má určité sloveso různé postavení podle toho, stojí-li psychologický přísudek na konci věty či uprostřed.

a. Psychologický přísudek je na konci věty.

2. Pak stojí určité sloveso za částí mluvnickou, za psychologickým podmětem a za příklonkami.

Je-li ve větě jen část mluvnická nebo jen psychologický podmět, stojí určité sloveso hned za nimi na 2. místě.

Je-li ve větě mluvnická část i psychologický podmět, stojí určité sloveso na místě 3. Na 1. stojí mluvnická část, na 2. psychologický podmět.

Je-li ve větě buď psychologický podmět a příklonka, nebo mluvnická část a příklonka, stojí určité sloveso rovněž na místě 3., za příklonkou zaujímající 2. místo.

Má-li věta mluvnickou část, psychologický podmět a příklonky, nebo dvě mluvnické části a příklonky, stojí určité sloveso na místě 4.

Na př.: ta (Barunka) | *přišla* se slavíkem (Němc.) [psychol. podm. *ta* + *přišla* = průvodný člen psych. přísudku *se slavíkem*]; děti | *vybíhaly* každou chvíli na cestu dívat se (tamt.); na počátku | *stvořil* Bůh zemi (Br.) [psych. podm. *na počátku* + *stvořil* = průvodný člen psychol. přísudku *zemi*]; ještě třetí den po Holkově odchodu | *měl* Horvat na pilno (Vanč.); na pohovku | *sedla* všeho všudy jednou (Němc.); brzy potom | *dostala* ta královna krásného synáčka (Erb.); jednoho večera | *hleděl* mladý král oknem (tamt.);

včera | se mi | *stala* nehoda [psych. podm. *včera* + příklonky *se mi* + mluvnic. přísudek *stala*, slušející k psych. přísudku *nehoda*]; země | pak | *byla* nesličná (Br.); nepřišel jsem, protože | jsem | *musil* náhle odejet [spojka + příklonka + urč. sloveso];

byl jednou jeden král a | ten král | *měl* tři syny [spojka + psych. podmět + urč. sloveso]; a | když | se | *blížili* k Libušinu sídlu (Olbr.) [dvě spojky + příklonka + urč. sloveso].

Slovosled je představově rámcový (§ 580) a určité sloveso stojí uvnitř představového rámce.

3. Je-li určité sloveso nestálá příklonka, která náleží podle slovosledu významového, se zřením k svému

úkonu ve větě, na místo další než 2., klade **se** mnohdy podle slovosledu **f o n e t i c k é h o** na místo 2. Na př.:

druhý kmotr byl též tak ustrojen jako pan otec, jenže | dlouhý kabát | *byl* zelený (Němc.) [slovosled **v ý z n a m o v ý**: mluvnic. část *jenže* + psychol. podmět + urč. sloveso] || jenže *byl* dlouhý kabát zelený [slovosl. **f o n e t i c .**; *byl* na 2. místě jako příklonka];

je snaha, aby | slova patřící k sobě | *byla* pohromadě [slovosl. význ.] || aby *byla* slova... [slovosl. fonetic.];

poněvadž | tovární záclony | *byly* již hezky řídky (Šim.) [slovosl. význ.] || poněvadž *byly* tovární... [slovosl. fonet.];

však se za něj modlíme, aby | mu | *dal* Pán Bůh dlouhá panování (Němc.) [slovosl. fonet.] || aby mu | Pán Bůh | *dal*... [slovosl. význam.].

Jde-li o určitý slovesný **t v a r o p s a n ý**, jehož opisný člen je příklonný, dílem se klade celý tvar podle slovosledu významového nebo fonetického, dílem se roztrhuje a klade příklonný člen podle slovosledu fonetického, významový pak podle významového. Na př.:

nic ji nepřekvapilo a nevzrušilo, leč když | na její slabá ramena | *bylo nakládáno* nové břímě (Sum.) [slovosled významový] || leč když | *bylo* | na její slabá ramena | *nakládáno*... [slovosl. fonet.; *bylo* položeno jako příklonka a tím opsaný tvar roztržen];

když bylo rozhodnuto, že | Horvatovy děti a malý Jan | *budou zůstávat* u něho (Vanč.) [slovosl. význam.] || že | *budou zůstávat* | Horvatovy děti a malý Jan u něho [slovosl. fonetic.] || že | *budou* | Horvatovy děti a malý Jan | *zůstávat* u něho.

Zůstává-li celý tvar pohromadě, buď se podřizuje příklonka členu významovému nebo naopak tento člen příklonce. Roztrhuje-li se tvar, hoví to slovosledu významovému i fonetickému. Proto je tento slovosled nejčastější.

4. Určité sloveso stává někdy **n a s a m é m z a č á t k u v ě t y**, a to ve dvou případech.

a) Je-li psychologický podmět vyjádřen **v e d l e j š í v ě t o u** (§ 579). Na př.:

když babička pekla chléb, *měla* vnoučata posvícení (Němc.) [věta

s *když* = psychol. podmět věty s *měla*]; když ti tři synové dospěli, *rozbolely* toho krále oči (Erb.); když manželé Julišovi vyšli ze vrat, *vyběhl* ze svého kanceláře vysoký pan pošt mistr (Šim.); viz jiné příklady na uved. místě.

Je to vlastně slovosled podle pravidla 2.; ale protože je psychologický podmět vyjádřen mimo větu, stojí určité sloveso, o které zde běží (*měla...*), hned na začátku věty.

b) Ve větách s příklonným *-li* a s příčinným *-ť* (*-tě*). Na př.:

bude-li otec do té doby 'zdráv, přijedu se k vám podívat [*bude* = průvodný člen psych. přísudku *zdráv*]; *měltě* Havlíček svých tolik a tolik škol (viz v § 459₃).

Určité sloveso stojí na prvním místě proto, aby mohlo býti přízvukovou oporou příklonky *-li* a *-ť* (*-tě*), která musí státi na 2. místě ve větě.

Do významového slovosledu zasahuje tu slovosled *f o n e t i c k ý*.

b. Psychologický přísudek stojí uprostřed věty.

5. Je označen hlavním přízvukem. O jeho postavení uprostřed věty viz v § 570.

Pak stojí určité sloveso většinou za psychologickým přísudkem nebo i za jinými částmi věty, a to na konci věty. Na př.:

(děti) s babičky 'oka *nespustily* (Němc.) [urč. sloveso hned za psych. přísudkem]; nevím, jak se ti tam 'líbit *bude* (tam.); u lavice 'dítě *stálo* (Erb.); to, co se 'nic *nazývá* (Mácha);

když se jednoho dne 'vozík u chaloupky *zastavil* (Němc.) [urč. sloveso za psych. přísudkem a za přísloveč. urč. *u chaloupky*]; když 'pěst k nebi *zdvíhám* (Vrchlic.) [urč. sloveso za psych. přísudkem a za příslov. urč.]; byt' 'hrom však *bil* (tam.) [urč. sloveso za psych. přísudkem a za spojkou; b ě ž n ě by bylo: *byť však 'hrom bil*].

Určité sloveso stojí zde na konci věty místo psychologického přísudku, který je uprostřed věty. Neboli: nestojí-li psychologický přísudek na konci věty, klade se na toto místo to, co s ním obsahově nejúže souvisí.

6. Ve větách s *-li* a *-ť* (*-tě*) stojí určité sloveso n a s a m ě m z a č á t k u. Na př.:

je-li ti 'milé tvé království i tvá hlava (Erb.).

B. V doplňovacích otázkách.

7. V nich se klade určité sloveso v ž d y z a p s y c h o l o g i c k ý p o d m ě t, t. j. za tázací zájmeno, nebo ještě za příklonky stojící na 2. místě, ať je psychologický přísudek (označený hlavním přízvukem) na konci věty nebo uprostřed. Na př.:

kdy *bude* otec 'doma? || kdy *bude* 'doma otec?; kam se *budete* 'stěhovat?; kde *jsou* mé 'věci?; za jak dlouho | *byl* s tím 'hotov?; proč *je* to 'chybné?; kdy *budeš* s tou prací 'hotov? || kdy *budeš* 'hotov s tou prací?

Tento slovosled vyplývá z toho, že určité sloveso tvoří s t á z a c í m z á j m e n e m v ý z n a m o v ý c e l e k vyjadřující doplňovací ráz otázky.

*Větný podmět určitého slovesa,
které není psychologickým přísudkem.*

588. 1. Jde o takové věty, kde není větný podmět ani psychologickým podmětem ani přísudkem a náleží k určitému slovesu, které je buď průvodným členem psychologického přísudku nebo psychologickým podmětem. Na př.:

na počátku stvořil *Bůh* zemi [*Bůh* = větný podmět slovesa *stvořil*, které je průvodným členem psych. přísudku *zemi*];

kdo to je?, tázal se *otec* syna [*otec* = větný podmět slovesa *tázel se*, které je psychologickým podmětem].

Je tu rozdíl mezi doplňovacími otázkami a větami ostatními.

A. Ve větách netázacích.

2. Obecně lze říci, že větný podmět věty s t á v á z p r a v i d l a z a s v ý m s l o v e s e m. Tím se zřetelně odlišuje od podmětu psychologického (§ 580).

O postavení tohoto slovesa viz v § 587.

a. Podmět průvodného členu psychologického přísudku.

Na př.: na počátku | stvořil | *Bůh* zemi (Br.) [1. psych. podmět + 2. průvodný člen psych. přísudku *zemi* + 3. jeho větný podmět]; ještě třetí den po Holkově odchodu | měl | *Horvat* na pilno (Vanč.); po obědě | poručil | *král* Jiříkovi, aby mu osedlal koně (Erb.); potom |

dal | *král* své dceři výpravu (tamt.); jednoho večera | hleděl | *mladý král* oknem (tamt.); reznými cvilinkovými záclonami | pronikalo | *ranní světlo* do pokoje adjunkta Lužného (Šimáč.);

právě ten den | vrátil | se | *myslivec* zas do města (tamt.) [1. psych. podmět + 2. průvod. člen + 3. příklonka + 4. větný podmět] || právě ten den | *se* | *vrátil* | *myslivec*...; najednou | začalo | se | *dítě* v peřince hýbat (tamt.) [|| běžně: najednou *se začalo dítě*...];

a | tak | se | stal | *uhlířův syn* zetěm královým (tamt.) [1. spojka + 2. psych. podm. + 3. příklonka + 4. průvod. člen + 5. jeho větný podmět]; a | teprv as za čtyry neděle | přitočil | se | *Prokop Holý* k Pohorákovi (Ner.).

3. Sem patří též případy, kdy je psychologický podmět vyjádřen vedlejší větou (§ 579), takže průvodný člen psychologického přísudku stojí v hlavní větě samé na jejím začátku. Za ním nebo ještě za příklonkami je pak jeho větný podmět. Na př.:

když babička pekla chléb, měla | *vnoučata* posvícení (Němc.); když přijížděl ke stříbrnému zámku, hleděl | *synáček té královny* oknem (Erb.); potom, když se jeho mysl ustálila, rozhlédl | se | *Kosmas* kolkolem (Vanč.); ráno, než se děti oblékly, stál | již | *Orlík* na vorech (Němc.).

N e p ř i r o z e n ě by se kladl tento větný podmět na 1. místo: *vnoučata* | *měla* | posvícení atp. Viz v § 579_b.

4. Je-li však určité sloveso š í ř e r o z v i t o, klade se jeho větný podmět p ř e d n ě; na př.:

za dvorem se *cesta* volně *táhne* do kopce na dlouhý, široký hřbet (Olbr.).

Sloveso *táhne*, průvodný člen psychologického přísudku „na dlouhý, široký hřbet“, je rozvito tímto průvodným členem a příslovečnými určeními *volně* a *do kopce*.

b. Podmět psychologického podmětu.

5. Na př.: tak pojdte sem k nám, vybízel | *Vicena* Kamillu (Šimáč.) [1. psych. podmět *vybízel* + 2. jeho větný podmět];

a kam potom plyne?, ptala se | *Adélka* babičky (Němc.) [1. psych.

podmět *ptala se* (s příklonkou) + 2. jeho větný podmět]; kdo to je?,
ptal se | *otec syna*.

Nepřirozený by byl slovosled *Vicena vyblízel..., Adélka se ptala..., otec se ptal...* Byl by přirozený, kdyby *Vicena...* byl podmět psychologický, který stává na 1. místě.

B. V doplňovacích otázkách.

6. V nich se klade větný podmět za svůj průvodný člen tehdy, stojí-li psychologický přísudek (označený hlavním přízvukem) na konci věty. Na př.:

kdy | *bude* | *bratr* s tou prací 'hotov? [1. psych. podmět + 2. průvod. člen + 3. jeho podmět]; kam | *chodí* | *váš syn* 'do školy?

7. A klade se jako v 6. nebo za psychologický přísudek, stojí-li tento přísudek (označený hlavním přízvukem) uprostřed věty.

Na př.: kdy | *bude* | *bratr* 'hotov s tou prací? || kam *chodí* 'do školy *váš syn*?

O postavení psychologického přísudku samého viz v § 571.

To záleží zcela přirozeně na skladu otázky.

V otázce «kam *chodí* 'do školy *bratr*?» musí státí psych. přísudek *do školy* za průvod. členem *chodí*, má-li vůbec býti uprostřed věty. Pak stojí větný podmět *bratr* za psych. přísudkem.

V otázce «kdy *bude* *bratr* 'hotov s tou prací?» může státí větný podmět *bratr* hned za průvod. členem, protože je v otázce ještě koncový výraz *s tou prací*, před kterým stojí psych. přísudek *hotov*.

*Větný podmět určitého slovesa,
které je psychologickým přísudkem.*

589. Tento větný podmět má dvojí postavení podle toho, kde stojí psychologický přísudek.

Psychologický přísudek je na konci věty.

1. Pak stojí jeho větný podmět za psychologickým podmětem nebo za mluvnickou částí nebo za nimi oběma nebo ještě za příklonkami. Na př.:

od té doby | *pták Ohnivák* | už do zahrady nepřiletěl (Erb.) [1.

psychol. podmět + 2. větný podmět]; odkud | *ten člověk* pochází?; je | *otec* doma?

výtky, jimiž | jej | *Eduard* do té chvíle častoval (Vanč.) [1. psych. podmět + 2. příklonka + 3. větný podmět];

ráno | když | se | *Jan Gryga* probudil, nevěděl, kde je (Mah.) [1. psych. podm. + 2. spojka + 3. příklonka + 4. větný podmět].

Větný podmět zaujímá zde takové postavení jako určité sloveso (§ 587).

Psychologický přísudek je uprostřed věty.

2. Pak se klade větný podmět za psychologický přísudek (označený hlavním přízvukem) nebo před něj; na př.:

odkud |pochází *ten člověk*?; je|doma *otec*?; od té doby *pták Ohnivák* |nepřiletěl už do zahrady || od té doby už |nepřiletěl *pták Ohnivák* do zahrady.

I to je obdoba s postavením určitého slovesa (§ 587).

Psychologický přísudek je na začátku.

3. Tu se klade větný podmět zpravidla na konec věty. Je tomu tak v jistých zjišťovacích otázkách (§ 573, 575). Na př.:

|stačí vám *to*?; |přijel už *otec*?; |je tam *někdo*?; stalo se mu *něco*?

Předmět a příslovečné určení.

590. 1. Obecně lze říci, že tyto části stávají co možná nejdále od začátku věty neboli co možná nejbližší ke konci věty.

Je tu rozdíl podle toho, stojí-li psychologický přísudek na konci věty či uprostřed.

a) Psychologický přísudek stojí na konci věty.

2. Tu se klade předmět a příslovečné určení většinou před samý psychologický přísudek, a to za všechny části předešlé, t. j. za části mluvnické, za psychologický podmět, za příklonky, za určité sloveso bez představového úkonu a za větný podmět.

V konkrétních případech stojí arcíř za těmi částmi, které ve větě právě jsou.

Na př.: když *ptáčka* lapají, pěkně mu zpívají (přisl.) [předmět za spojkou *když* přímo před psychol. přísudkem *lapají*];

stala se mi *včera* nehoda [přislov. urč. za psychol. podmětem *stala* a za příklonkami *se mi* přímo před psychol. přísudkem *nehoda*];

paní Horvatová | stála | *tu chvíli* na zápraží (Vanč.) [psychol. podm. + urč. sloveso + přisl. urč.];

když ti tři synové dospěli, rozbolely | *toho krále* oči (Erb.) [urč. sloveso + předmět];

když se slunce za horami začalo ukazovat, rozlítly se *hřmotně* dveře (Erb.) [urč. sloveso + příklonka + přisl. urč.];

do těch zvuků | zazněl | *náhle* zpívavý hlas listonošové Roubinkové (Šim.) [psychol. podm. + urč. sloveso + přisl. urč.];

když | se | pozdětínský preceptor | *v pátek* | probudil (Rais) [mluvnic. část + příklonka + psychol. podmět + příslovečné určení];

ale | kníže pán, jsa nedávno donucen peněžními starostmi, | prodal | *své panství* městské obci (Olbr.) [mluvnic. část + psych. podmět se svým rozvíjecím členem + průvodný člen psychol. přísudku + jeho předmět *své panství*];

kdo to *k vám včera* přišel? [psych. podm. + příklonka + dvě přisl. urč.].

3. Někdy se tyto části kladou p ř e d u ř č i t é s l o v e s o, které není psychologickým přísudkem a nestojí na konci věty; na př.:

k ř e c e, na kraj města, si *doprostřed zahrad ze široka* | lehla velká trojkřídla budova (Olbr.) [| k ř e c e, na kraj města, lehla si *ze široka doprostřed zahrad...*];

Sloveso *lehla si* náleží za psychol. podmět *k ř e c e, na kraj města*; viz v § 587₂.

na konci srpna, za neobyčejně parného dne, se *po poledni* | otevřela malá dvířka (tamť.) [určení *po poledni* náleží vlastně k psycholog. podmětu: *popoledni* | na konci srpna..., otevřela se...].

4. Jsou-li ve větě d v ě t y t o č á s t i, kladou se buď v e d l e s e b e nebo jedna p ř e d u ř č i t é s l o v e s o, které není psychologickým přísudkem, druhá z a n ě. Na př.:

druhý kmotr byl *těž tak* ustrojen jako pan otec (Němc.); děti vybíhaly *každou chvíli na cestu* dívat se (tamť.) || děti *každou chvíli*

vybíhaly *na cestu* dívat se; za dvorem se cesta *volně* táhne *do kopce* na dlouhý, široký hřbet (Olbr.) || za dvorem se cesta táhne *volně do kopce*...

5. Je-li předmět nebo příslovečné určení *n e s t á l á p ř í k l o n k a*, klade se buď podle slovosledu významového — viz ve 2., 3. a 4. — nebo fonetického. Na př.:

právě ten den | vrátil se | myslivec | *zas* do města (Erb.) [= slovosled významový: *zas* je až za větným podmětem *myslivec*] || právě ten den | vrátil *se zas* myslivec do města [= slovosl. fonetic.: *zas* se připojuje ke stálé příklonce *se*];

a úřady *jim na to* daly listiny (Olbr.) [= slovosl. fonetic.: *jim* a *na to* stojí po spojce *a* na 3. místě před urč. slovesem] || a úřady *jim* daly *na to* listiny [*jim* podle slovosledu fonetic., *na to* podle významového];

budeš *o tom* odpoledne *s otcem* mluvit? [*o tom* podle slovosl. fonetic., *s otcem* podle význam.] || budeš odpoledne *o tom s otcem* mluvit? [obě části podle slovosl. význam.];

páni kantoři | *již* | usedli ke stolu (Rais) [slovosl. fonet.; významový by byl: páni kantoři | usedli | *již* ke stolu];

od té doby | pták Ohnivák | *už* do zahrady nepřiletěl (Erb.) [slovosled významový; fonetický by byl: od té doby | *už* | pták Ohnivák do zahrady nepřiletěl].

b) Psychologický přísudek stojí uprostřed věty.

6. Tu se klade předmět a příslovečné určení hned *z a p s y c h o l o g i c k ý p ř í s u d e k* (označený hlavním přízvukem); na př.:

když ¹pěst *k nebi* zdvímám (Vrchl.); máš-li ¹chuť *ovšem* (Neum.); když se jednoho dne ¹vozík *u chaloupky* zastavil (Němc.).

Z a n í m stojí na konci věty určité sloveso; viz v § 587s.

7. Je-li to *n e s t á l á p ř í k l o n k a*, klade se buď podle slovosledu významového (viz v 6.) nebo podle fonetického. Na př.:

nevím, jak se mi *tam* ¹líbit bude (Němc.).

Příslovce *tam* se připojuje jako příklonka ke stálým příklonkám *se mi*. Slovosled významový, zde nevhodný, byl by: jak se mi ¹líbit *tam* bude.

5. UKAZOVACÍ A OSOBNÍ ZÁJMENA

591. Tato zájmena si žádají několik zvláštních poznámek, třebaže se v podstatě neliší od ostatních slov.

Patří sem i zájmenná příslovce.

1. Ukazovací zájmena sama nebo se jménem (*ten člověk...*) hojně vyjadřují větnou část představově známou, něco, o čem se již předtím mluvilo, a jsou proto často **p s y c h o l o g i c k ý m p o d m ě t e m** stojícím na 1. místě (nebo za mluvnickou částí nebo za příklonkami). Viz v § 580:

Byl jednou jeden král *a ten král* měl tři syny. — Sedli si na koně a jeli až do hor. *V té hoře* byly čtyři cesty. — Nejprvnější ze všech byla Barunka; *ta* přišla se slávkem — Kdo lže, *ten* krade — Jak si kdo ustele, *tak* si lehne.

Hojné jsou věty s neutrem *to*: *to je kniha...*, viz v § 583₃, 581.

Zájmena 1. a 2. osoby vyjadřují mluvčího a osobu oslovenou, zase větnou část představově známou. A zájmeno 3. osoby se klade místo jména, o kterém byla řeč a které se rozumí ze souvislosti. Proto bývají psychologickým podmětem i tato zájmena; na př.:

važte si ho (chleba), *bez něho* je zle (viz v § 581₃).

Nominativ osobních zájmen není mimo důraz psychologickým (a mluvnickým) podmětem, protože se zpravidla nevyjadřuje. Viz v § 679.

2. Mnohdy však tato zájmena **p s y c h o l o g i c k ý m p o d m ě t e m n e j s o u**, nýbrž buď větným podmětem nebo předmětem nebo příslovečným určením, a pak nestojí na 1. místě ve větě. Tu záleží na představové skladbě věty.

Podobně není vždy psychologickým podmětem ani známá větná část jinak vyjádřená; viz poznámku k § 583₁.

Na př.: když ti tři synové dospěli, rozbolely *toho krále* oči [*toho krále* = předmět slovesa *rozbolely*, které je větným přísudkem psychologického přísudku *oči*]; viz v § 586;

paní Horvatová stála *tu chvíli* na zápraží [= přísloveč. určením]; viz tamt.;

odkud *ten člověk* pochází? [= větný podmět slovesa *pochází*, které je psychologickým přísudkem]; viz v § 589.

Nebo: Proč by jim nepomohl? Rozpočet *to* jakž takž unese (Vanč.).

V 2. větě má mluvčí na mysli pomoc se zřením k rozpočtu, ten je jejím východiskem. Zájmeno *to* je tu předmětem psychologického přísudku *unes*.

Byl přinucen zvýšit mzdy a učinil *to* s pocitem blahovůle (tamt.).

V 1. větě je psychologickým podmětem *on*, rozumějící se z určitého slovesa *byl* (§ 578). I druhá věta je vyslovena se stanoviska téže osoby; ta je jejím psycholog. podmětem, rozumějícím se ze slovesa *učinil*. *To* je jeho předmět.

Bylo by tu možné říci toto: *a proto to* učinil... Mluvčí by tu navazoval na *přinucen* v 1. větě, vyjádřil by 2. větu vzhledem k tomu. Příslovce *proto* by bylo psychologickým podmětem., východiskem věty.

Zpět do města? Ne! Nevrátí se. Je *tam* ošklivo (Olbr.).

Tam se sice vztahuje na město, o kterém byla řeč, ale mluvčí je nečiní východiskem věty *«je tam ošklivo»*. Ta znamená: je mu tam ošklivo, (on) cítí k němu ošklivost, t. j. vyjadřuje vztah, poměr oné osoby k městu. Tato osoba je psychologickým podmětem, arcit nevyjádřeným.

Při slovosledu *«tam je ošklivo»* měla by tato věta stejný obsah věcný, ale jiný představový: to město je ošklivé. Šlo by o důraz na *tam*; viz v § 599.

Prodávají řemeny, biče... a úřady jim *na to* daly listiny (Olbr.).

V 2. větě se připomíná prodej řemenů..., ale mluvčí chce říci, jaký je k němu poměr úřadů. Psychologický podmět je *úřady*.

Při slovosledu *«a na to jim daly úřady listiny»* vyjadřovala by věta *v ě c n ě* v podstatě *t o t ě ž* co věta uvedená, ale *p ř e d s t a v o v ě j i n a k*. Mluvčí by v ní vycházel ze zájmena *na to*, které odkazuje na 1. větu, pověděl by něco o prodeji řemenů... samém.

Úřady jim *na to* daly listiny, jimiž se mohou vykázati, ale k jinému *to* dobré není (tamt.).

Psychologickým podmětem je výraz *k jinému*, nikoli *to*. Mluvčí staví *k jinému* *d o p r o t i v y* proti tomu, že se oněmi listinami mohou vykázati. Jde mu o jiný úkon listin.

Přítel něco o něm vyprávěl, ale nerozuměl jsem *tomu*.

Psychologickým podmětem 2. věty je *já*, rozumějící se ze slovesa *nerozuměl jsem*. Připomínám sice to vyprávění, ale chci říci své stanovisko k němu, mluvím o sobě se zřením k přítelovu vypravování.

Slovosled *«tomu jsem nerozuměl»* je možný *p ř i d ů r a z u* na dativě *tomu* = právě tomu jsem nerozuměl; nebo = jinému jsem rozuměl, ale tomu ne. Viz v § 599.

3. A. Říkala jsem, že bude malířem. B. Nu, je *to* povolání jako každé jiné (Vanč.).

Osoba B vyslovuje své mínění o malířství; věta jí vyslovená znamená: co se týče mne, považuji malířství za povolání jako každé jiné. Zájmeno *to* (= malířství) není psychologickým podmětem, nýbrž jen podmětem větného přísudku *je povolání*...

Tuto větu lze vyjádřiti též jinak: *to* (= malířství) je povolání jako každé jiné || *toto povolání* je jako každé jiné.

Pak je psychologickým podmětem *to* a *toto povolání*. Věta obsahuje charakteristiku povolání jako věta předešlá, ale objektivní, nezabarvenou subjektivně, ne výslovně se stanoviska mluvčího.

4. Dvojím způsobem se lze vyjádřiti leckdy jindy. Na př.:

Mají ruční vozík kdysi zeleně natřený. *To* jest jejich dům (Olbr.).

Smysl je: *tento vozík* je jejich dům, slouží jim za dům. Mluvčí chce něco říci o vozíku; to je psychologický podmět jeho věty.

|| Je *to* jejich dům.

Smysl je: používají ho jako domu. Mluvčí pokračuje v duchu stavby 1. věty: mají vozík... a používají ho... Má na mysli psychologický (a mluvnický) podmět 1. věty *oni*, o něm dále něco praví. *To* je pak jen větným podmětem.

5. Dále ukazují tato zájmena na někooho nebo na něco vyjádřeného v další větě (§ 693) a jsou p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m. Tu stojí většinou n a k o n c i v ě t y:

to je *ta kniha*, kterou jsem ti slíbil; udělám *to*, co si přeješ; nenarodil se *ten* (= takový člověk), aby vyhověl všem (přísl.); kniha má *tyto části*: ...; udělal to *za tím účelem*, aby...; půjdu *tam*, kam budu chtít;

nebyli to právě *oni*, kdož plnili představení? (Olbr.).

Je-li na zájmeně d ů r a z, klade se někdy jako jiný důrazný přísudek též na z a č á t e k (viz v § 596): *ten* je vpravdě šťasten, kdo je spokojen s tím, co má (přísl.).

Slovosled při důrazu.

592. O tom, co se rozumí důrazem, viz v § 132.

POSTAVENÍ CITOSLOVCÍ, CITOVÝCH ČÁSTIC A ZÁJMEN

Jde o postavení těch slov, která jsou zvláštními výrazovými prostředky důrazu, a to citového, která v y z n a č u j í, ž e j d e o v ě t u c i t o v ě d ů r a z n o u, citovou, která jsou jen mluvnickými částmi věty. Viz v § 521.

A. Citoslovce.

1. Kladou se většinou n a s a m ý z a č á t e k v ě t y; na př.:

ach to bolí (|| *ach*, to bolí; viz v § 445); *br*, to je zima; *no* vezmi si; *nuže* pojďme; *že* se řízneš!; *že* už jdeš! *že* je to pravda?; *však* on přijde!; *ó*, což dr. Kučera! (Ner.); *i* mlč už.

Viz jiné příklady v kapitole o větách citových (náladových) v § 445 sl. a v § 503.

Je tu obdoba s postavením mluvnických částí ve větách nedůrazných (§ 567), neboť i citoslovce jsou mluvnické části věty.

2. Citoslovce *ale* stojí buď na prvním místě nebo na třetím:

ale, ale, vy tady? (Jir.); *ale ale*, snad nemyslíte, že... (Čech);

je to *ale* parno! (Ner.) || *ale* je to parno!; jsi ty *ale*, dítě, bledá (Č.-Chod) || *ale* jsi ty...

3. Citoslovce *že* stává na druhém místě za slovem vytýkavě důrazovým:

pravda že je to? || *že* je to *pravda*? atp., viz v § 598;

to že je pravda?, viz v § 599.

Různá poloha tohoto citoslovce je v ý z n a m o t v o r n á.

B. Citové částice.

4. Jsou to slova *což*, *copak*, *zdalipak* (*jestlipak*) a kladou se na 1. m í s t o; na př.

což (*copak*) se už neuzdraví?; *copak* to musí být?; *zdalipak* to víš?

Viz v § 446 sl.

Citové jsou též částice *-li*, *-lipak*, *-pak* a *-že* (viz tamt.), ale jsou to jednak stále příklonky, jednak splývají s předcházejícím slovem v jedno slovo, takže sem nenáleží. Na př.: *budete-lipak* ticho!; *kdože* to byl?

C. Citová zájmena.

593. Jde o ukazovací a osobní zájmena, na kterých d ů r a z n e n í, nýbrž která jsou výrazovým p r o s t ř e d k e m d ů r a z o v o s t i věty, a to citové, naznačují její citový ráz. Viz v § 680, 696.

Tato zájmena stávají v týchž nebo v obdobných případech na různých místech a vyjadřují různé citové odstíny, takže je jejich postavení v ý z n a m o t v o r n é.

1. Střední zájmena *to* a *ono* se kladou vždy n a z a č á t e k věty: *to* prší!; *to* jsem se najedl!; *ono* prší!; *ono* bude zase pěkně; *ono* to nějak půjde.

Tato zájmena mají plně povahu citoslovcí a kladou se na 1. místo jako ona.

2. Ukazovací a osobní zájmena stojí n a p r v n í m m í s t ě ve větách vyjadřujících p o d i v nad množstvím, velikostí, krásou, dovedností, ubohostí... něčeho, někoho, nebo v z r u š e n í z toho. Na př.:

ten je opálený! [= je opálen krásně, silně...]; *ten* to umí! [= dobře to umí]; *toho* to mrzí! [= mrzí ho to velice]; *já* mám hlad! [= mám velký hlad]; *my* jsme se nasmáli! [= mnoho jsme se nasmáli, srdečně]; *ty* vypadáš! [= vypadáš velmi dobře nebo špatně; proniká tu též odstín jednak radosti, spokojenosti, jednak starostlivosti, soucitu].

Na začátek se kladou osobní zájmena ve větách vyjadřujících p o d i v bez oněch odstínů nebo j i n é c i t y nebo vzruchy. Na př.:

on si to rozmyslí! [= uvidíte, budme, buďte bez starosti, rozmyslí si to]; *vy* budete litovat!; *ona* jí není snad zima (Němc.) [podiv || budme bez starosti, jí není snad zima];

dejte si pozor, *on* bude ze mne ještě Čech (Tyl) [překvapení]; *vy* už půjdete domů? [překvapení, podiv];

Prosím tě, kdo to byl? *Já* nevím [politování = bohužel nevím].

Je-li ve větě s p o j k a nebo c i t o s l o v c e, stojí zájmeno za nimi n a 2. m í s t ě:

och, ty vypadáš!; *však on* přijde!; *že on* na to zapomněl!

Spojky stojí zpravidla na 1. místě před jinými částmi věty (§ 567). Podobně citoslovce, protože jsou to mluvnické části jako spojky.

Zájmena stojí za citoslovci; mají sice citovou platnost jako ona, ale ne plnou, chápou se též za mluvnický podmět (viz výše).

3. Zájmeno *on* nebo *on* a *ten* se klade p ř e d m l u v n i c k ý p o d m ě t

a) vyjádřený substantivem (samým nebo s přívlastkem); na př.:

oni ti mužští beztoho za nic nestojí (Tyl); ale *ona Salička i Dusil i Plavec* mne nutil (Baar); ale to *on náš jemnostpán* pracuje víc než kaplan (tamt.); měl *on pan farář* taky zlost (Rais); když *ona každá krása* je taková neúkojná (Čap.); však *on náš taťka* všecko na krejcar tak nemyslí (Tilsch.); a já pořád, kdo to tluče, a *on bednář* na obruče (řikanka).

V 1. příkladě je vedle *oni* ještě citové *ti*; citový ráz je vyjádřen dvojnásobně, výrazně.

Někdy stojí mezi začátkovým zájmenem a podmětem *příklonky* nebo *jiná slova*:

však *on si Dubský* neběře Ortmüllera (Vrchl.); zašel *on si Bradáč* nejspíš na víno (Herrm.); však *on vám pan doktor* ty mouchy vyžene (Majer.); *ona se vždycky pomoc* najde! (Baar); —

b) vyjádřený zájmenem *to*:

myslil jsem, že je to přítel Václav, *a on to* byl někdo jiný; myslili, že má horečnou nemoc, *a on to* byl nový zázrak sv. Jana Nepomuckého (Jir.); myslili, že jedou pro Sokratesa čtyři ďáblové, *a oni to* byli čtyři bělouši (Klicp.).

Viz v § 680₂.

Zájmeno se klade před mluvnický podmět, t. j. před část obsahovou, jako citoslovce (viz předešlý §), s nimiž mají stejný větný úkon. Příklonky někdy ustupují až za tuto dvojici, někdy pak si vynucují obvyklé postavení na 2. místě.

Zájmeno *on* s podmětem klade se *jako celek* dílem na začátek věty, dílem *až na další místo*, a to podle stavby celé věty. Platí o něm běžné slovosledné zákony.

Ve větě *oni ti mužští...* je *mužští* psychologický podmět a stojí proto na začátku hned za *oni ti*.

Ve větě *ale ona Salička...* stojí před *ona* spojka, ve větě *když ona každá krása...* citoslovce. Atpod.

4. Osobní zájmeno stojí většinou *za začátkovými slovy* vytýkavě důrazovými.

a) *Za ukazovacími zájmeny*; na př.:

tomu já nevěřím; viz v § 599.

b) **Z a u r č i t ý m s l o v e s e m:** na př.:

mám já to trápení! [povzdech]; *mám já* to bídu s vámi! (Ner.) [totéž]; *vypadám já* trochu onačeji! (Herrm.) [pýcha, sebelibost]; *jsi ty* bledý! [starostlivost, soucit]; *jsi ty* ale, dítě, bledá! (Č.-Chod); *jsi ty* nebohý hospodář (Herb.); *jste vy* to kvítek z čertovy zahrádky (Šrám.) [žertovně nebo rozhorleně]; *vyhnal on* ji asi! (Šim.) [uspokojení nebo obavy]; *nechá ona* si ruku líbat! (Herrm.) [rozhorlení]; *mohu já* to vědět? [s rozhorlením = nemohu to vědět]; *budu já* se ti na stará kolena mořit! (Rais) [rozhorlení; = ani mi nenapadne, abych se mořil, nebudu se mořit]; *dbala já* jsem na jeho komplimenty! (Šrám.) [= naprosto jsem nedbala]; *máš ty* nějaké starosti? [= nemáš žádné starosti]; *potřebují oni* babu! (Olbr.) [= nepotřebují].

Viz v § 595₄.

Je-li ve větě **c i t o s l o v c e** nebo **c i t o v á č á s t i c e**, stojí na 1. místě (§ 592), za ním sloveso a za ním na 3. místě zájmeno: *ach, mám já* to trápení!, *och, jsi ty* bledý!

Ukazovací a osobní zájmeno stojí na začátku věty, jsou-li nositeli vytýkavého důrazu, který žádá toto postavení. Viz v § 599. Osobní zájmeno citové povahy ustupuje důraznému slovu, jsouc méně důležité. Zcela obdobně se klade citoslovce *že* za důrazné slovo (§ 567₆). Citovost věty je už vyjádřena výslovností důrazného slova (§ 135). Proto lze někdy **z á j m e n o v y n e c h a t**: *mám to* trápení!, *mám to s vámi* bídu!, *nechá si* líbat ruku!

5. Někdy se klade v případech typu b) zájmeno na místo první, a je-li ve větě citoslovce nebo citoslovná částice, za ně na místo druhé. Určité sloveso stojí pak za zájmenem nebo až za příklonkami. Na př.:

já se ti budu na stará kolena mořit!; *copak já jsem dbala* na jeho komplimenty?; *ona si nechá* líbat ruku!

Při tomto postavení zájmen mají věty poněkud jiný citový odstín než ve 4.

Věta *«budu já se ti na stará kolena mořit!»* vyjadřuje rozhorlené odmítnutí dřením na stará kolena. Ve větě *«já se ti budu...»* je vytýkavý důraz na *já*; mluvčí chce říci: co se týče mne, nebudu se mořit; někdo jiný by se možná mořil, ale já ne. Mluvčí odmítá dření s výslovným zřením k své osobě. Sloveso *budu* pak důraz ztrácí.

Podobně: *nechá ona si ruku líbat!* [rozhorlení nad tím, že si nechá líbat ruku] || *ona si nechá líbat ruku!* [rozhorlení nad tím, že si nechá líbat ruku právě ona; smysl je: ona by si neměla nechat líbat ruku]; *mohu já to vědět?* || *copak já to mohu vědět?*

Někdy je citový rozdíl podstatný:

jsi ty bledý! [starostlivě, soucitně o bledém člověku] || *ty jsi bledý!* [= jsi v e l m i b l e d ý; proniká tu vedle toho odstín první, viz výše ve 2.]. Podobně: *mám já to trápení!* || *já mám trápení!*

6. Citová zájmena stojí za psychologickým podmětem.

a) Za tázacím zájmenem v doplňovacích otázkách:

co já si počnu?; *kam já mám jít?*; *koho já bych tam poslal?*; *kde on stále je?*; *odkud vy přicházíte?*; *proč já jsem tam chodil!*; *ach co já si počnu?*

b) Za přísudkovým slovesem v otázkách zjišťovacích:

pojedeš ty letos do hor?; *máte vy ještě rodiče?*; *je on už doma?*; *byl on si toho vědom?*

Někdy bývá před zájmenem příklonka, takže zájmeno nestojí hned za psychologickým podmětem:

co si já počnu?; *je si on toho vědom?*; *koho bych já tam poslal?*; *proč jsem já tam chodil!*

O úkonu tázacích zájmen a přísudkového slovesa jako psychologického podmětu viz v § 585. Tyto psychologické podměty stojí v čele věty nebo na 2. místě za citoslovci, t. j. za mluvnickými částmi, jako stávají i ve větách necitových (§ 580).

Osobní zájmena se kladou za ně, nikoli před ně, protože by se cítila za psychologický podmět místo tázacích zájmen a určitých sloves.

Příklonky se kladou buď za ony dvojice slov k sobě patřících, tedy na místo 3., nebo si vynucují běžné postavení na místě 2., takže ony dvojice roztrhují.

POSTAVENÍ DŮRAZNÝCH SLOV

594. Jde o slova, která mají ve větě úkon věcně obsahový nebo mluvnický a na kterých je některý druh důrazu, neboli o slova, která jsou ve větě, i když na nich důraz není; na př. [bez důrazu]: *'to je má 'kniha* || [s důrazem] *'to je 'má kniha*; *to se mi nelíbí* || *mně se to nelíbí*.

Na různých obsahových nebo mluvnických částech věty bývá důraz jednak vytýkavý, jednak citový.

Důraz vytýkavý.

1. Mluvíme o něm, chce-li mluvčí na někoho nebo na něco upozorniti, kdo nebo co upoutává jeho pozornost. Tu zpravidla stavíme něco s něčím *d o p r o t i v y*; na př.: *to je má kniha* = má, nikoli tvá nebo někoho jiného; *zítra by bylo pozdě* = dnes by ještě nebylo pozdě. Jde tu o *n e v y j á d ř e n o u p r o t i v u*, která se rozumí ze smyslu věty nebo ze širší souvislosti.

Mnohdy je *p r o t i v a v y j á d ř e n a*: *to je má kniha, ne tvá; dnes je ještě čas, zítra by bylo pozdě; já pracuji, ty odpočíváš*.

O vytýkavý důraz, a to s protivou, jde, *p ř e s u n u j e - l i* mluvčí *p o z o r n o s t*, *ř e č* na někoho nebo na něco jiného, než o kom nebo o čem byla řeč.

Na př. u Rase čtete: Tak jste se potěšil v našem kostelíčku? *A pan farář* se vám líbil? Tazatel přesunuje řeč s kostelíčka na pana faráře.

V takovýchto případech přesunuje se mnohdy pozornost na někoho nebo na něco jiného *b e z d ů r a z u*, t. j. prostě se mění psychologický podmět, výchozí věty, mluvčí na tuto změnu neupozorňuje. Na př.: *Na prozelenalém pastvisku* seděly dvě stařeny. *Májové odpolední slunce* opíralo se jim o skloněné hřbety (Ras). Viz v § 584₁.

Tu záleží na celé situaci, na úmyslu mluvčího, na jeho výslovnosti, která je odrazem jeho citového nebo vzruchového zaujetí.

Důraz citový.

2. Jindy bývá na slovech věcně obsahových důraz citový.

Na př. řeknu-li s podivem: *nelíbí se ti to?* Nebo ptám-li se: *kdože to byl?*, jestliže jsem dobře nerozuměl (jde o vzrušení), nebo divím-li se. Viz v § 132.

O citový důraz jde též leckdy *p ř i s o u h l a s u* nebo *n e s o u h l a s u*; je to výraz jistého vzrušení.

Na př. když někdo řekne, že je dnes pěkně, a jiný mluvčí řekne na souhlas s tím: *je* dnes pěkně, nebo: *pěkně* je dnes || *ano, je* dnes pěkně; *ano, pěkně* je dnes.

Bývá tu nezřídka vytýkavý důraz s *n e v y j á d ř e n o u p r o t i v o u*. Na př. tvrdí-li někdo, že je to hříbek, a jiná osoba tomu odporujíc řekne: *není* to hříbek [*není* je v protivě k *je*].

Důraz jednotlivý, a to jednoduchý a složitý.

3. Jednotlivý je ten důraz, který se týče *j e d n é* větné části; na př.:

je to pravda? [důraz na psychologickém podmětu]; už vím *všecko* [t. j. nejen něco; důraz na psychologickém přísudku]; to je *má* kniha [důraz na přívlastku substantiva *kniha*].

Jednoduchý je tento důraz tehdy, vztahuje-li se na větnou část jednoduchou; viz hoření příklady.

Někdy je tento důraz zesílen; na př.:

to se týče *jen mne*; není po něm *ani stopy*; viz v § 132a.

Složitý důraz je na větné části několikanásobné nebo opakované. Na př.:

to se netýče *mne, nýbrž tebe* [důrazná větná část několikanásobná]; je tomu *dávno, dávno* [důrazná část opakovaná].

Důraz dvojitý.

4. Týká se dvou větných částí, a to psychologického podmětu a přísudku. Jde při něm zpravidla o protivu, t. j. tyto dvě větné části se proti sobě stavějí.

Tato protiva se dílem rozumí z obsahu věty samé; na př.:

Rozumíš tomu? *Já* tomu *nerozumím* = co se týče mne, nerozumím tomu; jiný člověk by tomu snad rozuměl. — Jak se mu daří? *Dnes* je mu již *dobře*, t. j. včera, předtím mu *dobře* nebylo.

Dílem je vyjádřena v jiné větě; na př.:

já se tu *namáhám* a *on* si *hoví*.

Tu pak jde celkem o dvě dvojice důrazných slov postavených do protivy: *já* — *namáhám se* || *on* — *hoví si*.

5. Leckdy je možné větu stejného věcného obsahu a slovního znění vyjádřiti s důrazem jednotlivým i dvojitým, a to podle úmyslu mluvčího. Na př.:

že to Václav ještě *neví*? [podiv jen nad nevěděním, podiv týkající se jen psychologického přísudku] || *Václav* že to ještě *neví*? [podiv nad tím, že něco *neví* právě Václav; důraz se týče i psychologického podmětu; mluvčí vytýká tento podmět, staví proti sobě pojmy *Václav* a *neví*].

Nebo: není pravda, *nevěřím* tomu [zdůrazněno nevěření] || *tomu* (já) *nevěřím* [zdůrazňuji nevěření a jeho předmět, že *nevěřím* právě tomu, oč jde].

6. V této kapitole o slovosledu věty jako celku bude řeč jen o důrazu postihujícím ty větné části, které jsou psychologickým podmětem nebo přísudkem, t. j. o důrazné větné části představové.

Důraz jednotlivý.

Důrazné spojky a citoslovce

595. 1. Vyskytují se zřídka, ale pokud se vyskytnou, stojí zpravidla na prvním místě ve větě. Na př.:

nedospěl do tohoto lesa v tuto hodinu a minutu proto, *že tak dlouho křižoval krajinu* (Olbr.) [=že vytištěno u něho kursivou, ostatek běžně antikvou]; přijdu, *i když bude pršet* || *jen když bude hezky*; *jen když jsi živ a zdrav!*

Tato slova stávají na prvním místě mimo důraz (§ 567) a toto postavení si zachovávají též při důrazu.

Důrazný psychologický podměť

2. Stává zpravidla na začátku věty, po mluvnických částech na místě druhém, jako většinou mimo důraz (§ 580, 585). Tím se liší od důrazného psychologického přísudku (§ 596).

Je tomu tak v několika případech.

a) Ve větách vzruchových.

Jde o něco, co mluvčího vzrušuje a nač chce své okolí upozornit. Na př.:

dům hoří!; *auto jede!*; *kůň se splašil!*

Důrazná slova jsou mimo důraz psychologickými přísudky a stávají proto zpravidla na konci věty: *hoří dům, jede auto, splašil se kůň* [odpovědi na otázku, co se děje, co se stalo].

Věty *dům hoří!* atp. mají jiný představový sklad. Mluvčí, kterého požár domu... vzrušuje, nejprve na slova *dům...* své okolí upozorňuje, vytýká je: podívejte se na ten dům; dejte pozor na auto, atd. A pak teprve praví, co s nimi je: hoří (totiž dům), jede (auto)... Slova *dům...* jsou psychologickými podměťmi a koncová slova *hoří...* psychologickými přísudky.

b) Ve větách obsahově citových.

4. Jde o věty vyjadřující povzdech, starostlivost, soucit, podiv... Stojí v nich na 1. místě určité sloveso, které je psychologickým podmětem. Na př.:

mám já to trápení! *jsi* ty bleď!; *nechá* ona si ruku líbat!; viz jiné

příklady v § 593, kde se uvádějí se zřením k osobním zájmům stojícím za určitým slovesem.

Mluvčí určité sloveso vytýkavě zdůrazňuje, upozorňuje jím na obsah věty; jako by řekl: hleďte, mám trápení, ne že nemám; kdo by myslil, že nemám trápení, že se mi vede dobře, mýlil by se; jsi bledý, ne že nejsi; atp.

5. V předešlých větách je citoslovné zájmeno *já, ty...* (viz na uvedeném místě). Jsou takové věty bez zájmen:

je to krása, bída, trápení...!; *je to chůze po tom světě* (Čelak.); *je to holka šikovná!* (Olbr.); *ale je to sluníčko dnes červené!* (Mrš.) [před určitým slovesem stojí citoslovce *ale*].

Citový smysl je zde v podstatě stejný se smyslem ve 4.: hleďte, je to krása, ne že není; nelze říci, že to není krása. Zároveň tu proniká odstín *m n o h o s t i, o b t í ž n o s t i*: je to velká krása; je to bídná chůze po tom světě.

6. Ve větách uvedených pod 4. bývá na začátku též zájmeno:

já mám trápení!; *ona* si nechá líbat ruku!

Tyto věty mají věcný obsah stejný s větami ve 4., ale jiný představový sklad a tím jiný citový odstín; mluvčí zde v y t ý k á 1. a 3. o s o b u. Jako by řekl: pohleďte na mne, mám trápení; hleďte ji, nechá si líbat ruku. Zájmeno je tu psychologickým podmětem.

7. Ve větách připomínaných v 5., je-li jejich mluvnickým podmětem samo zájmeno *to*, stává na 1. místě toto zájmeno:

to je krása, bída, trápení!; *to* je holka šikovná!

Mají pak jiný představový sklad než věty v 5.; vytýkavý d ů r a z se přenáší na z á j m e n o, které je zde psychologickým podmětem; mluvčí jako by řekl: pohleďte, jaká je to krása...; pohleďte na tu krásu.

c) V doplňovacích otázkách.

8. V nich je psychologickým podmětem t á z a c í z á j m e n o a to stojí na 1. místě (po mluvnické části na druhém) i tehdy, má-li důraz. Na př.:

neptám se, **kdo** *to* je, nýbrž **jaký** je [důraz vytýkavý, v protivě: *kdo* — *jaký*]; nezáleží na tom, **kolik** *toho* udělal, nýbrž **jak** *to* udělal;

kdo *to* byl? [důraz citový, jestliže jsme neslyšeli, nebo se divíme]; **co** *to* řekl?; **jak** *se* jmenuje?

Tázací zájmena tu mívají citové částice *-že* a *-pak* (viz v § 446):
kdože to byl?; ***cože to řekl?***; ***jakže se jmenuje?***;

copak zase chceš?; prosím tě, ***kdepak jsi byl?***, ***kdypak se umoudříš?***

O intonaci v těchto otázkách viz v § 136.

d) V otázkách zjišťovacích.

9. V nich je psychologickým podmětem určité sloveso, stojící zpravidla na 1. místě (po mluvnické části na 2.). Toto postavení si zachovává také při důrazu. Na př.:

je otec doma či není?; řekněte mi, ***je to pravda?***; ***jsou ty věci připraveny?***; tak co, ***půjdeš*** zítra na koncert, či nepůjdeš?

Otázky typu *stačí vám to?* sem nepatří, protože je jejich začátkové sloveso psychologickým přísudkem, který má též úkon psychologického podmětu, viz o nich v § 573_s, 598.

Důrazný psychologický přísudek

A. Ve větách mimo samostatné otázky bez mluvnické části.

Přísudek mimo důraz s polohou začátkovou.

596. 1. Takový přísudek si zachovává začátkovou polohu i v důrazu. Na př.:

neznám ho [důrazně popírám domněnku nebo tvrzení, že ho znám; nedůrazně: *neznám ho*]; ***'pojď už!*** [mrzutě, rozhorleně]; ***neza-pomeň na to!*** [důtklivé upozornění].

V důrazu se nemění představová ani obsahová ani mluvnická stavba věty a proto zůstává slovosled nedůrazový. Důrazová věta se liší od nedůrazové jen přízvukem.

Na př. ve větě *neznám ho* nemůže býti pořádek *ho neznám*, protože stálá příklonka *ho* nemůže státi na 1. místě. Musilo by se místo něho dáti *jeho* (*jeho neznám*), ale pak by byl na něm vytýkavý důraz a věta by byla dvojčlenně důrazová (§ 599). Chce-li se mluvčí vyjádřiti jen s důrazem na *neznám*, musí býti slovosled *neznám ho*.

Nebo ve větě *už 'pojď* by bylo *už* psychologickým podmětem (§ 570₄) a tím by věta měla poněkud jiný odstín. Má-li mluvčí v úmyslu vyjádřiti se bez tohoto odstínu, je možný jen slovosled *'pojď už*.

2. Stává nejčastěji buď *n a k o n c i v ě t y* nebo *n a z a č á t k u*.
Na př.:

ví všecko || *všecko ví* [t. j. nejen něco; mimo důraz: *ví všecko*];
udělal to dobře || *dobře to udělal* [t. j. ne špatně; mimo důraz:
udělal to dobře]; ano, *bylo to včera* || *včera to bylo* [t. j. ne přede-
včirem]; *dej to Janovi* || *Janovi to dej* [t. j. ne někomu jinému];
něco jiného ho vyrušilo (Olbr.) || *vyrušilo ho něco jiného*; zdržela jsem
se trochu, *paní Lamrovou jsem potkala* (Šim.) || *potkala jsem paní
Lamrovou* [mluvčí přesunuje řeč na paní Lamrovou, vytýká ji,
upozorňuje na ni]; *lepší* bývá stará mísa plná nežli nová holá (přísl.) ||
stará mísa plná bývá *lepší* nežli...; *týče se to jeho* || *jeho se to týče*;

není po něm ani stopy (památky) || *ani stopy (památky)*
po něm není; *nebylo tam ani človíčka* (*ani živé duše*) || *ani
človíčka* (*ani živé duše*) *tam nebylo*; *jen ta, jen ta* by do toho
viděla (Svob.) || *do toho by viděla jen ta*; *jedině ta* připadala mu
dražší než samota (Vanč.) || *dražší než samota mu připadala jediné ta*;
i slepý by viděl, co se tam děje (Čap.) || *viděl by i slepý...*; *i u Lídy
můžeme uhodnout, kam utekla* (tamť.) || *můžeme uhodnout i u Lídy...*

Ve větách *ani stopy není po něm* a *jen ta by do toho viděla*, *i slepý by viděl*
a podobných jsou důrazná slova *stopy*, *ta* a *slepý* vlastně *n a m í s t ě d r u h é m*.
Ale *ani*, *jen* a *i* patří pojmově k nim, zesilují jejich obsah (§ 132^a). Jako *v ý z n a m o v é j e d n o t k y* stojí tedy sousloví *ani stopy* atd. *n a z a č á t k u*.

O jejich výslovnosti viz na uved. místě.

Podobně ve větě *něco jiného ho vyrušilo* nestojí důrazné *jiného* na 1. místě,
ale tvoří s *něco* významovou jednotku, která má začátkové postavení.

3. Řidčeji se klade důrazný psychologický přísudek *d o p r o s t ě d v ě t y*; na př.:

tomu všemu babička i děti učila (Němc.); potom *i jeho lampa
zhasla* (Vanč.) [t. j. zhasly nejen jiné lampy, nýbrž i jeho]; *jen
z postele ho nepouštějte!* (Mrš.); *proto to nemůže být šlépěj* (Čap.);
i kdybys ty se bál (Dur.).

V *j a z y c e m l u v e n é m* je toto postavení důrazného slova
docela dobře možné, poněvadž je odlišujeme od ostatních přízvukem.

V jazyce psaném však je středové postavení důrazného slova někdy nevýhodné, ba rušivé, poněvadž jeho důrazový přízvuk neoznačujeme, neodlišujeme je od slov ostatních.

Uprostřed věty stávají slova důležitá poměrně zřídka, nejčastěji jsou i mimo důraz na konci věty a to svádí k nedůrazné výslovnosti středového slova smyslem důrazného. Čteme větu tak jako nedůraznou větu s psychologickým přísudkem na konci věty, t. j. chápeme za nejdůležitější slovo koncové: tomu všemu *babička i děti učila*.

Má-li důrazné slovo při sobě slovo zesilovací, *i děti, jen ta, ani stopy...*, je toto slovo částečně ukazatelem důrazovosti. Ale i tu a často jindy tomu tak není a čtením středového slova smyslem důrazového jako nedůrazného mění se často podstatně smysl věty.

Na př.: potom i jeho lampa *zhasla* = dále nesvítla, přestala svítit; jako by byl důraz na *zhasla*]; proto to nemůže být *šlápěj* = nemůže to být šlápěj, nýbrž něco jiného.

Proto autoři někdy na důrazné středové slovo upozorňují odlišným tiskem.

Z této příčiny se doporučí klásti v psaném jazyce pro zřetelnost důrazový psychologický přísudek na konec:

tomu všemu *babička učila i děti; potom zhasla i jeho lampa*; proto to šlápěj být *nemůže*; jen ho *nepouštějte z postele!*

Takto zní tyto věty nejen výrazněji, nýbrž i přirozeněji.

Je tu obdoba se středovým postavením psychologického přísudku mimo důraz; viz v § 570.

4. Na konec se výhodně kladou v psaném jazyce i důrazná *sp*onová, *op*isná a *po*mocná slovesa, která tvoří se jménem nebo s významovým slovesem významovou jednotku. Jinými slovy: tato slovesa se kladou za svá jména a významová slovesa.

strýček *doma není* [tvrdí-li někdo, že doma je]; dnes *pršet bude*; proto to šlápěj být *nemůže*; bylo ovšem mnoho lidí, kteří se *napálit nedali* (Mah.); nikdo se také nic *dovědět nesmí* (Šrám.); vidím, že o tom *promluvit musíme* (Rais).

Se středovou polohou důrazného slovesa by naše věty zněly takto: *strýček 'není doma; dnes 'bude pršet...* V jazyce mluveném je to slovosled běžný, ale

v psaném nevýhodný jako výše. Napsaná věta *dnes bude pršet* svádí k výslovnosti bez důrazu na *bude* a chápe se ve smyslu *'dnes bude 'pršet', t. j. nebude hezky.

Podobně je tomu s důraznými členy rozvitých částí: to je *má kniha* || ... *kniha má*. Viz o nich v § 608.

4. Při důrazu složitém jsou některé zvláštnosti, které se týkají větných členů samých; viz v § 604.

5. Středové postavení vedle koncového mívá dosti často ten důrazný psychologický přísudek, který je ve větě po stránce obsahové *d o p l ň k e m*. Na př.:

přečetl *Písmo svaté celé* [doplněk předmětu *Písmo svaté*] || přečetl *celé Písmo svaté*; už mám *tu nohu zdravou* || už mám *zdravou tu nohu*.

Při středovém postavení nabývá doplněk povahy *p ř í v l a s t k o v é*, tvoří s přívlastkem *svaté* a *tu* rozvitý přívlastek *celé svaté* a *zdravou tu*. Mění se tu tedy pojetí po stránce větoslovné, a to obsahové. Viz v § 511s.

Tím se mění též pojetí představové. Při slovosledu *přečetl *Písmo svaté celé** je psychologickým přísudkem *celé* a *Písmo svaté* je předmět psychologického podmětu *přečetl*. Při slovosledu *přečetl *celé Písmo svaté** chápe se za psychologický přísudek celý výraz *celé Písmo svaté*, nikoli jen adjektivum *celé*.

6. *K o n c o v é* a *s t ř e d o v é* postavení má důrazný přísudek společné s přísudkem nedůrazným (viz v § 570) a liší se od něho jen přízvukem (viz v § 133).

Z a č á t k o v é postavení kromě případů v 1. nedůrazný psychologický přísudek nemívá. Stojí-li tedy důrazný psychologický přísudek v případech 2. i na začátku, liší se tím od nedůrazného. Důraz se tu projevuje nejen přízvukem, nýbrž i slovosledem, je *v ý r a z n ě j š í*.

B. Ve větách mimo otázky s částí vázanou na první místo.

597. 1. V nich psychologický přísudek — proti větám z 2. odst. minul. § — zpravidla na 1. místě *n e s t á v á*, poněvadž je zaujímají spojky, částice, kondicionál, citoslovce, určité sloveso s *-li* nebo vztažná zájmena (§ 567, 568, 581).

Stává často na *k o n c i* věty; na př.:

myslím, že je to *pravda* [t. j. nikoli lež nebo výmysl, dohad;

popíráme tvrzení, že to pravda není, že je to lež...]; vrací se, *neboť se vrátiti musí* (Mah.); nemohu říci, že jste ji našel *vy* (Čap.); doufajíce, že se budou moci k někomu přitlačit alespoň *maličko* (Olbr.); bylo ovšem mnoho lidí, kteří se napálit *nedali* (Mah.); ptal se, kam půjdeš *zítra* [t. j. ne dnes nebo pozítří];

však (vždyť) je to pravda; ptal se, *zda je (je-li) otec doma*.

2. Nebo má postavení středové. Klade se dílem hned za slovo začátkové, dílem na třetí místo, jsou-li ve větě příklonky, nebo dvě části vázané na 1. místo. Na př.:

ale i já chci být spasen (Čap.); myslila bláhová, že *hned tam bude* (Němc.); *by alespoň něco mohl veřejně říci* (Ner.); chtěl jsem vědět, *co vy budete povídat* (Rais); myslím, že to *úplně stačí*; ptal se, *je-li (zdali je) doma otec*;

doufám, že si *rozumíte dobře*; ptal se, jak je otci *a co ty děláš*.

3. Někdy je možné postavení 1. i2.:

neboť se vrátiti musí (viz v 1.) || *neboť se musí vrátiti*; *zda je otec doma* (viz v 1.) || *zda je doma otec*; *ale i já chci být spasen* (viz ve 2.) || *ale spasen chci být i já*; *by alespoň něco mohl veřejně říci* (viz ve 2.) || *by mohl veřejně říci alespoň něco*; *co vy budete povídat* (viz ve 2.) || *co budete povídat vy*.

4. Někdy může býti jen postavení koncové:

myslím, že se *vrátil*, že ho *znáš*, že je to *pravda*; nevím, *zdali vám to stačí*, *je-li to pravda*.

Příčina je fonetická.

Nelze říci, že *vrátil se*, že *znáš ho*, že *pravda je to*, poněvadž příklonky *se*, *ho* a *je* stojí zpravidla na 2. místě; k *je* se v 3. větě připojuje *to*. Podobně není možný slovosled *je-li pravda to*, protože příklonné *to* žádá 2. místo. Viz v samostatných otázkách *je to pravda?* v § 573⁴. A proto nelze říci: *zdali vám stačí to*, ani: *zdali stačí vám to*.

5. Středové postavení důrazného psychologického přísudku je dobře možné v jazyce mluveném, kde se tento přísudek odlišuje od ostatních slov přízvukem. V jazyce psaném, kde se přízvuk nevyznačuje, je středové postavení leckdy výrazově nezřetelné.

Na př. psanou větu *je-li doma otec* (viz v 2.) jsme nakloněni čísti: *je-li doma otec*, t. j. tak, jako když je důraz na *otec*. Podobně větu *že to úplně stačí* bez důrazu na *úplně*, jako by byl důraz na *stačí*.

Proto někteří autoři vyznačují středové důrazné slovo o d l i š n ý m p í s m e m. Tak v dokladě z Nerudy (viz výše v 2.) je *něco* vytištěno kursivou, ostatek běžně antikvou.

Viz k tomu v 3. odst. min. § a v § 596a.

C. V doplňovacích otázkách.

598. 1. V nich důrazný psychologický přísudek zpravidla na 1. místě nestává, protože je zaujímají tázací zájmena (§ 585). V tom je shoda s větami v minulém §.

Důrazný přísudek stojí nejčastěji na konci, řidčeji uprostřed; na př.:

kdo to u vás byl? || *kdo to byl u vás?* [opakujeme-li otázku proto, že jí tázaný dobře nerozuměl]; *kde je otec?* [mluvilo-li se předtím třeba o matce]; *kam půjdeš zítra?* || *kam zítra půjdeš?* [byla-li předtím řeč o dnešku nebo o včerejšku]; *jak se vám líbilo museum?* [mluvilo-li se dříve třeba o divadle]; *kolik jich (synů) máte vy?* (Tilsch.).

Středová poloha je v psaném jazyce leckdy výrazově nezřetelná, protože svádí k nedůrazné výslovnosti středového slova, při které pak vyniká slovo koncové: *kam půjdeš zítra?* Viz v 5. odst. minul. §.

2. Je-li v otázce mluvnická část, stojí před zájmenem a středový psychologický přísudek za zájmenem, buď hned za ním nebo až na místě dalším; na př.:

a kam zítra půjdeš?; *no kdo to byl u vás?*

Ojediněle se klade důrazné slovo hned za mluvnickou část, před zájmenem; na př.: A. Jistě nestudujete. B. *A vy co děláte?* (Mah.).

Pravidlem je toto postavení v slovenštině: A. Čo čakáte? B. *A vy čo čakáte?* (Timrava). — *A ty ako to vieš?* (Kukučín).

D. Ve zjišťovacích otázkách.

3. Tu záleží na tom, kde by stál psychologický přísudek nedůrazný zda na začátku či uprostřed nebo na konci (§ 573).

a) Nedůrazný přísudek by byl začátkový.

a) V otázkách bez citoslovce *že* má začátkové postavení také psychologický přísudek důrazný; na př.:

stačí vám to? [podiv; nedůrazně: *stačí vám to?*]; *líbí se vám to?*; *přijel už otec?*; *rozumíš tomu?*

Stejně v otázkách s neurčitými zájmeny: *je tam někdo?*; *chceš něco?*

Jiné slovo než psychologický přísudek bývá na začátku při důrazu dvojitým (§ 599): *vám to stačí?*, *to vám stačí?*, *otec už přijel?*, *někdo tam je?*

β) Je-li v otázce citoslovce *že*, klade se psychologický přísudek často na konec nebo řidčeji doprostřed; na př.:

že vám to stačí?; *že se vám to líbí?*; *že tomu rozumíš?*; *že už otec přijel?* || *že přijel už otec?*

V těchto otázkách zaujímá *že* jako mluvnická část postavení začátkové a proto se přísudek pošínuje doprostřed nebo na konec jako v nedůrazných otázkách *se zda* a *zdali* (§ 574).

Při slovosledu *vám že to stačí?*, *tomu že rozumíš?* (s *že* na 2. místě) jde o důraz dvojitý (§ 599).

Středovou polohu zaujímá psychologický přísudek za téže podmínky jako v otázkách samostatných (§ 573).

Někdy je možná jen poloha koncová, a to z příčiny fonetické.

Na př.: *že vám to stačí?* [nikoli: *že vám stačí to*, nebo: *že stačí vám to?*]; *že rozumíš tomu?*

Je tu obdoba s případy v § 597a, 573.

b) Nedůrazný přísudek by byl koncový nebo středový.

4. Při důrazu vytýkavém stává psychologický přísudek buď na konci nebo uprostřed na př.:

je otec doma? || *je doma otec?* [t. j. ne někde jinde?]; *je to pravda?* [t. j. ne výmysl, dohad, lež?]; *bydlí tu pan Novák?* [t. j. ne někdo jiný?].

Zřídka se klade na začátek, ve větách s mluvnickou částí *za ni*; na př.:

Tak jste se potěšil v našem kostelíčku? *A pan farář se vám líbil? Albinka nebyla doma?* (Rais) [mluvčí přesunuje pozornost s kostelíčka na pana faráře a na Albinku, staví je proti němu do protivy].

Příčina je ta, že začátkové postavení bývá zpravidla při důrazu citovém; viz dále v 5.

5. Při důrazu citovém stává psychologický přísudek dosti zřídka *n a k o n c i* nebo *u p r o s t ř e d*:

je to pravda? [podiv]; *bydlí tu pan Novák?*; *je zajímavá ta kniha?*; *je doma otec?*

Nejčastěji stává *n a z a č á t k u*:

doma je otec? [podiv, že není mimo dům?]; *otec je doma?* [t. j. ne matka...?]; *pravda je to?*

Tento rozdíl v hustotě koncového postavení přísudku je tedy v ý z n a m o t v o r n ý; začátkové postavení je osobitý výrazový prostředek důrazu citového proti vytýkavému.

Při citovém důrazu má slovo též jinou *i n t o n a c i* než při důrazu vytýkavém (§ 137).

Podobně v otázkách s neurčitými zájmeny:

nic nechceš?; nebyl u vás *nikdo*? || *nikdo* u vás nebyl? || nebyl *nikdo* u vás?

6. Má-li otázka citoslovce *že*,

a) stojí *že* na 1. místě a psychologický přísudek nejčastěji *n a k o n c i*, zřídka *u p r o s t ř e d*. Na př.:

že je to pravda?; *že je otec doma?* || *že je doma otec?*; *že je doma otec?* || *že je otec doma?*; *že tomu věří?*; *že je to hříbek?*; *že jsem to udělal já?*;

β) stojí psychologický přísudek *n a 1. místě* a *že* za ním:

pravda že je to?; *doma že je otec?*; *otec že je doma?*; *hříbek že je to?*; *já že jsem to udělal?*

Důrazné slovo si zachovává zvláštní citovou *i n t o n a c i*.

V případech *a)* zaujímá 1. místo mluvnická část, citoslovce,

a proto se důrazný přísudek pošunuje nejčastěji na konec, na místo ve větě zpravidla význačné.

Věty typu *otec že je doma?* mohou mítí též **d ů r a z d v o j i t ý**, ale pak se vyslovují přízvukově jinak (§ 600).

Důraz dvojitý.

599. 1. Jde o něj, má-li důraz, a to vytykávací nebo citový, psychologický podmět i přísudek (§ 594₄).

Ve větách netázacích.

V nich se klade většinou **p s y c h o l o g i c k ý p o d m ě t** na místo první, je-li ve větě mluvnická část (spojka...), většinou na místo druhé, a psychologický **p ř í s u d e k** na konec věty. Na př.:

Jeden pilně pracuje, druhý si hoví. — *Tobě to neuškodí a jemu to prospěje.* — Jednou prosil Jeník, aby mu babička zakrojila po straně do kůrky, že on to rád; ale *babička to neudělala* (Němc.). — Babička nevěděla, co má dělat. *Srdce ji táhlo k dceři a k vnoučatům...*, *dávný zvyk* ji poutal *k malé chaloupce* (tamt.). — A. Ale to není k hraní, to je k potřebě. B. Inu, nechť si je, ale *pro mne se to nehodí* (tamt.). — Úřady jim na to daly listiny, ale *k jinému to dobré není* (Olbr.). — *Ted zde seděl jen jeden* (tamt.). — *Já se o tebe nebojím* (Dur.). — *Žeň zajisté jest mnohá, ale dělníků málo* (Br.). — Nazýval Bocha starým, neboť *sám* byl asi o 15 let *mladší* (Staš.). — Jindy by si toho byl nevšímal, ale *dnes* ho dráždil i nejmenší *šramot* (tamt.). — Mezi holými strništi leskly se ohromné plochy řepovišť. *Už tě (řepu) krouhat nebudu* (Šim.). — Někteří říkají, že se tam má přidat dřevěného uhlí, kdežto *jiní* to *popírají* (Čap.). — Kdežto *hoši* studovali *filosofii*, *já* šel *na práva* (Rais).

Kladou se tedy obě důrazná slova na místa krajní, na kterých stávají větné části představově nejdůležitější také mimo důraz.

2. Řidčeji se klade psychologický **p ř í s u d e k** **d o p r o s t ř e d v ě t y**:

Kuráž? *Mně už teď není potřeba* kuráže (Šrám.). — Já mu vylil celé svoje srdce na papír a *on* mi *takto* odpovídá (Herrm.).

Středové postavení je v psaném jazyce leckdy právě tak nevýhodné jako ve větách nedůrazných, neboť svádí k výslovnosti nedůrazné a naopak k důrazné výslovnosti slova koncového (*mně už teď není potřeba kuráže*). Viz v § 570. Proto je v 2. dokladě *takto* vytištěno proložené.

3. Patří sem věty, ve kterých se klade jako psychologický podmět *o s o b n í z á j m e n o*, ač se mluvnická osoba rozumí z tvaru určitého slovesa; viz výše v 1., 2. a na př.:

já tomu *nevěřím* [= co se týče mne, nevěřím tomu; někdo jiný tomu snad věří]; *já* bych to tak (jako ty) *neudělal*; *on* za to přece *nemůže*; *ty* ho přece *znáš*; *on* si to *rozmyslí!* || *však on...!* [zájmeno na 2. místě za citoslovcem]. — Chci v pátek stůj co stůj odjet. *Já* bych v pátek *nejela*, pravila paní ředitelová (Šim.).

Na psychologickém podmětu je zde důraz *ja* musí býti proto vyjádřen slovně, nikoli jen mluvnickou osobou určitého slovesa. Viz v § 679.

4. Dále sem patří věty se začátkovým důrazným *u k a z o v a c í m z á j m e n e m*, které mimo důraz na začátku nestojí. Na př.:

tomu *já* *nevěřím* [mimo důraz: *nevěřím tomu*]; *to* se mi *nelíbí* [mimo důraz: *nelíbí se mi to*]; *proto* tam už *nepůjdu* [mimo důraz: *nepůjdu tam proto*]; *o tomhle* jste se měl poradit s mou ženou *vy* (Tilsch.); viz ještě v 5.

5. Je-li ve větě s dvojitým důrazem *s p o j k a že*, klade se zpravidla na 2. místo, t. j. psychologický podmět zůstává na místě prvním jako ve větách bez mluvnické části. Na př.:

synovcova žena častěji nadhodila, *takhle že* to *nemůže* ostat (Jir.) [|| ... ostat *nemůže*]; viz v § 567e.

Zřídka se klade spojka *na místo první* a psychologický podmět na místo druhé:

jednou prosil Jeník, aby mu babička zakrojila po straně do kůrky, *že on* to *rád* (Němc.); v hořejším dokladě z Jir. by bylo možné: *že takhle* to *nemůže* ostat.

Příčina je ta, že postavením důrazného slova na 2. místě se jeho důraz *o s l a b u j e*, že nevyniká tak jako v poloze začátkové, krajní, která je vedle koncové nejvýraznější.

Proto se klade na 2. místo spojka, která jinak stává zpravidla na místě prvním.

Ve zjišťovacích otázkách.

600. 1. V nich je **t ý ž s l o v o s l e d** jako ve větách **n e t á z a c í c h**, t. j. psychologický podmět se klade na 1. místo, je-li ve větě mluvnická část, na 2., psychologický přísudek pak většinou na konec, zřídka doprostřed. Na př.:

otec je už doma? || otec je doma už? [podiv nad tím, že je otec doma]; *ta kniha je tvá?; to vám stačí?; tomu rozumíš?; tobě se to nelíbí?*

Psychologický podmět má **z e s í l e n ý p ř í z v u k**, přísudek pak zvláštní **c i t o v o u i n t o n a c i** (§ 137).

Tento slovosled se podstatně **l i š í** od slovosledu v otázkách **n e d ů r a z n ý c h**.

N e d ů r a z n ě a): *je už otec doma?*, t. j. na 1. místě stojí určité sloveso jako psychologický podmět; **b)**: *stačí vám to?*, t. j. na 1. místě je rovněž určité sloveso, ale v úkonu psychologického přísudku, který je zároveň psychologickým podmětem.

V obojích nedůrazných větách je na 1. místě **u ř č í t é s l o v e s o** jako výrazový prostředek zjištění; viz v § 585a.

Ve větách s dvojitým důrazem je představový sklad jiný a proto též jiný slovosled. Rozhoduje v nich zřetel k tomu, aby obě důrazné části zaujímaly krajové postavení. Proto v nich nestojí určité sloveso na začátku, nýbrž buď uprostřed — není-li ani psychologickým podmětem, ani přísudkem — nebo na konci, je-li psychologickým přísudkem.

A l i š í s e od slovosledu v otázkách s důrazem jednoduchým (viz předešlý §).

2. Podobně v otázkách s neurčitými zájmeny:

někdo tam je?; nic nechceš? [podiv].

Nedůrazně: *je tam někdo?; nechceš nic?*; viz v § 575.

3. Patří sem též otázky, kde je **o s o b n í z á j m e n o**, ač se mluvnická osoba rozumí z tvaru určitého slovesa:

ty tomu věříš? [podiv]; *já jsem tím vinen?* [rozhořčení].

Viz poznámku k odst. 3. minul. §.

4. Je-li v otázce **c i t o s l o v c e ž e**, klade se zpravidla za psychologický podmět, který zůstává na 1. místě:

otec že je už doma?; to že vám stačí?; já že jsem tím vinen?

Citoslovce *že* stává jinak zpravidla na začátku věty jako jiné mluvnické části (§ 592).

Kdyby stálo v těchto otázkách na místě 1. a důrazný psychologický podmět na 2. nebo po příklonkách na 3., zněly by tyto věty stejně jako věty s důrazem jednotlivým: *že je otec doma?*; *že vám to stačí?* Viz v § 598a. Různé postavení citoslovce je tu tedy významotvorné.

V doplňovacích otázkách.

5. V nich je zpravidla jen důraz jednotlivý, buď na psychologickém podmětu, t. j. na tázacím zájmeně, nebo na psychologickém přísudku (§ 595, 598).

Dvojitý důraz se vyskytá zřídka v takovýchto otázkách:
to je kdo?; *to je co?*; *to máš odkud?*

Stojí v nich **t á z a c í z á j m e n o** proti ostatním otázkám nikoli na začátku (§ 585, 595, 598), nýbrž **n a k o n c i**.

Ptáme se tak na někoho nebo na něco **j i n é h o**, **d a l š í h o**, než jsme se ptali předtím. Na př.: *kdo to je?* || přijde-li další osoba: *to je kdo?* Nebo: *co to je?* || *a to* (= věc vedle první) *je co?*

Zájmeno *to* je psychologickým podmětem a má důraz, neboť stavíme druhou osobu, druhou věc do protivy s první, s předcházející. Tázací zájmeno je pak psychologickým přísudkem. Tyto otázky jsou představově jinak složeny než otázky typu *kdo to je?*

Vedle toho se vyjadřujeme nejčastěji jinak:
kdo je tamten člověk?; *co je tohleto?* ap.

Tu je pak tázací zájmeno psychologickým podmětem jako běžně v doplňovacích otázkách a *tamten člověk*, *tohleto* důrazným psychologickým přísudkem. Ale jsou to otázky s důrazem jednotlivým.

B. Slovosled několikaslovných obsahových částí věty

601. 1. V kapitole A (§ 566 a násl.) jde o větu jako o představový celek, stanoví se v ní předně postavení dvou představových částí, psychologického přísudku a podmětu, a za druhé obsahových částí s nimi souvisících, částí větných.

Jsou-li obsahové části několikaslovné, t. j. jsou-li to předložkové výrazy, části rozvité, několikanásobné nebo opakované, nabízí se

otázka další, o jejich výrazové podobě, a to zda zůstávají pohromadě a jaký je jejich vzájemný pořad.

Spojité a nespojité několikaslovné části věty.

2. Spojité (jednomísté) jsou ty části, které tvoří výrazový celek, jejichž členové jsou výrazově pohromadě, jdou všechny hned za sebou. Na př.:

byl jednou *jeden král* [rozvitý podmět]; mám *hlad a žízeň* [dvojnásobný předmět]; přijdu *až po poledni* [předložkový výraz].

Nespojité (různomísté) jsou ty několikačlenné části, které jsou výrazově roztrženy, jejichž členové stojí na různých místech. Na př.:

čí je to *chlapec*? [rozvitý výraz *čí chlapec*]; času je na to *dost* [rozvitý výraz *dost času*]; *ani mne* se to netýče, *ani tebe* [dvojnásobný výraz *ani mne ani tebe*].

Něco jiného je *splyvavá* a *nesplyvavá* výslovnost větných částí. Viz v § 526a.

3. Pro spojitost a nespojitost několikačlenných částí je důležité, jsou-li jednoúkonné či dvojúkonné.

Jednoúkonné jsou části mající jeden úkon, dvojúkonné ty, které zastávají úkony dva.

Jde pak o dvojí úkony. Jednak o úkony obsahové, o úkon obsahového neboli větného podmětu, přísudku atd., o úkony, které máme na mysli při rozboru vět.

Na př.: *jeden král* měl *tři syny* [1. rozvitý výraz je větným podmětem, 2. pak, předmětem]; *včera odpoledne* se mi stala nehoda [rozvitý výraz je příslovečným určením];

žák píše úlohu [rozvitě určité sloveso má dva úkony: *píše* je větným přísudkem *úlohu* pak předmětem].

Jednak mají několikačlenné části úkony představové, t. j. jsou buď psychologickým přísudkem nebo podmětem.

Na př.: *jeden král* měl *tři syny* [první rozvitý výraz je psychologickým podmětem, 2. přísudkem]; *čí je to chlapec*? [rozvitý výraz má dva představové úkony: *čí je* psychol. podmětem, *chlapec* přísudkem].

4. J e d n o ú k o n n é několikačlenné části kladou se velmi často s p o j i t ě, a to na to místo ve větě, které jim přísluší podle jejich úkonu. V tom se tyto části shodují s jednoslovnými a platí o nich slovosledné zákony uváděné v kapitole A.

Na př.: byl jednou *jeden král* [rozvitý výraz stojí jako psychologický přísudek na konci věty] || *jeden král* měl tři syny [rozvitý výraz má jako psychologický podmět postavení začátkové];

a tak se stal *uhlířův syn* zetěm královým (Erb.) [rozvitý výraz stojí jako větný podmět za *stal se*, t. j. za slovesným průvodným členem psychologického přísudku (§ 588);

paní Horvatová stála *tu chvíli* na zápraží (Vanč.) [rozvitý výraz, mající úkon příslovečného určení slovesa *stála*, stojí za ním (§ 590₂).

to je *má kniha* || *má kniha* je to [rozvitý výraz s důrazným přívlastkem v úkonu psychologického přísudku stojí buď na konci věty nebo na začátku (§ 596).

Jejich spojitost je zcela přirozeně výrazovým prostředkem jejich představové jednoúkonnosti. Ale naskytuje se při nich otázka, jaký je v z á j e m n ý p o ř a d j e j i c h č l e n ů.

Na př.: *český král* Karel Čtvrtý || Karel Čtvrtý, *král český*; to je *má kniha* | to je *kniha má*.

O tom bude výklad v § 607 a násl.

5. D v o j ú k o n n é několikačlenné části se hojně kladou n e s p o j i t ě, a to ve shodě se svou dvojúkonností. Každý z jejich obou členů má své zvláštní místo ve větě podle svého úkonu. I tu platí slovosledné zákony z kapitoly A.

Na př.: *piši* bratrovi *dopis* [rozvité určité sloveso; *piši* = psychologický podmět, stojí na 1. místě ve větě; *dopis* = psychol. přísudek, stojí na konci];

čí je to *chlapec*? [rozvitý výraz *čí chlapec*; *čí* = psychol. podmět, stojí na 1. místě, *chlapec* = psychol. přísudek, stojí na konci];

na počátku *stvořil* Bůh *zemi* [rozvité urč. sloveso; předmět *zemi* = psychol. přísudek, stojí na konci věty, *stvořil* = jeho průvodný člen, stojí před větným podmětem (§ 587)].

6. Obsahově j e d n o ú k o n n é několikačlenné části kladou se však někdy n e s p o j i t ě jako dvojúkonné.

Na př.: *času* je na to *dost* [rozvitý výraz *dost času* je jmenným přísudkem; sr. spojitě: je na to *času dost*];

má je to *kniha* [rozvitý výraz je rovněž jmenným přísudkem; sr. spojitě: je to *má kniha* || ... *kniha má* (s důrazem na *má*)];

ani mne se to netýče, ani tebe [dvojnásobný výraz je obsahově předmětem a představově psychol. přísudkem; sr. spojitě: *netýče se to ani mne ani tebe*].

7. Představově **d v o j ú k o n n é** části se kladou leckdy též **s p o j i t ě** jako jednoúkonné.

Na př.: *či chlapec je to?* [sr. nespojitě: *či je to chlapec?*; viz v 5.].

Nejde tu o takové případy, kdy je spojitost přirozený následek toho, že má věta jen část dvojúkonnou.

Na př.: *jaká krása!; co nového?* Tu jiný slovosled býti nemůže.

Má-li věta ještě jinou část nebo jiné části, pozoruje se nespojitost: *jaká to krása!; co je u vás nového?* Viz v § 603.

8. Nespojitost jednoúkonných částí a spojitost částí dvojúkonných jsou beze vší pochyby jevy mimořádné a je proto potřeba všimnouti si jich podrobněji. Ptáme se, které několikaslovné části se tak chovají a za jakých podmínek. Co se týče vztahu spojitosti a nespojitosti k úkonnosti, jsou zde důležité úkony představové. O tom bude řeč v nejbližších §§.

ROZVITÉ ČÁSTI JMENNÉ NEBO PŘÍSLOVEČNÉ

602. Běží o takové několikaslovné části, jejichž jeden člen je obsahově podřízen druhému, tvoří s ním pojmový celek; na př.: *mladý člověk, či chlapec, cesta do školy, pytel mouky, mnoho času, dnes ráno...*

Rozvité části slovesné typu *piši dopis, chodím bos, chci psát, musím jít... a budu psát, psal jsem, psal bych, jsem nemocen* byly probrány v kapitole A.

Tyto rozvité části se kladou spojitě nebo nespojitě podle své představové úkonnosti ve dvojím smyslu.

Rozvité části představově jednoúkonné.

Jde o takové části, které jsou mimo důraz pravidlem představově jednoúkonné. Jejich spojitost nebo nespojitost je závislá na tom, jsou-li psychologickým podmětem či přísudkem.

a) Rozvité části jsou psychologickým podmětem.

1. Ty se kladou zpravidla **s p o j i t ě**, ať jsou nedůrazné nebo důrazné. Na př.:

plný soudek nezvučí (přísl.); *jeden král* měl tři syny; *jeho bratr* je starší; *doktor Václav Lopota* netrpělivě přešlapoval ve své kanceláři (Herrm.); *za onoho času* řekl Pán Ježíš učedníkům svým (Br.); *dnes ráno* se mi stala nehoda; *mnoho času* mi už nezbývá.

Při důrazu stává souřadný přívlastek buď před svým substantivem nebo za ním, ale vždy spojitě:

poctivý* člověk** by jednal jinak || ***člověk poctivý...; viz v § 608.

O místě těchto rozvitých částí ve větě jako výrazových celků platí pravidla z kapitoly A.

2. Jen v uměleckém jazyce klade se rozvitá část někdy n e s p o j i t ě:

hrdliččin zval ku lásce *hlas* (Mácha) [= *hrdliččin hlas* zval ku lásce]; *jedno* však *křídlo* paláce... (Zey.).

Tak se klade, zejména souřadný přívlastek, i jindy, za jiných podmínek, při jiných úkonech rozvité části. Na př.:

otcova kde *hlava* sen vyspává (Ner.); každého *věčnou* naplňuje *touhou* (Zey.); z pekla však *žádná*, *žádná* nejde *zpráva* (Erb.) [=... nejde *žádná*, *žádná zpráva*].

Zde je rozvitá část roztržena jedním slovem, v dokladě z Máchy stojí přívlastek na začátku věty, substantivum na konci.

V s t a r š í m j a z y c e se příklonky vkládaly do rozvitých částí dosti hojně: *ten* se *pes* počě *radovati* (= počal se); *jeho* se *tvář* stvieše (= skvěla); *k* svým se *apoštolóm* vrátí (= vrátil se).

b) Rozvité části jsou psychologickým přísudkem.

3. Také ty se kladou mimo důraz i při něm často s p o j i t ě, a to buď na konec věty nebo na začátek nebo někdy doprostřed:

řemeslo má *zlaté dno* (přísl.); byl jednou *jeden král*; to je *jeho bratr*; (kdy to bylo?) bylo to *včera odpoledne* || *včera odpoledne* to bylo; bydlí tu *pan Novák?*; potom *i jeho lampa* zhasla (Vanč.); to je *má kniha* (*kniha má*) || *má kniha* je to; je na to *dost času* (*času dost*) || *dost času* je na to; mají *několik dětí*; doma v Hronově bývalo *masa poskrovnu* (Jir.); *něco jiného* ho vyrušilo (Olbr.);

řeklš to *ty sám* || *ty sám* jsi to řekl.

4. Vedle toho se nezřídka kladou též *n e s p o j i t ě*, ale jen při důrazu na 1. člen u. Nespojitosť je čtverá.

a) Důrazný člen je na 1. místě ve větě (po mluvnické části na 2.), druhý na posledním nebo zřídka uprostřed; na př. ve spojeních se souřadným přívlastkem:

hodný je to *člověk* [spojitě: je to *hodný člověk*]; *divný* to *rozmar* (Němc.) [= je to *divný rozmar*]; *zrádného* jste se dopustil *činu* (Zey.) [spojitě: dopustil jste se *zrádného činu*]; *má* je to *kniha* [= je to *má kniha* || *kniha má*]; *krásný* to *obraz!* [= toť *krásný obraz!*].

Druhá věta vyjadřuje podiv, překvapení [důraz citový]; v 3. větě je vytýkavý důraz na *má*; v 1. větě je buď vytýkavý důraz na *hodný* (= hodný, ne špatný) nebo důraz citový, souhlas s něčím míněním.

b) Důrazný člen stojí na konci věty, nedůrazný na začátku:

člověk je to *hodný*; *řemeslník* je to *dobrý*; *práce* je to *namáhavá*; *tys* to řekl *sám* || řidč.: *tys* to *sám* řekl.

V této podobě se původně jednoúkonná rozvitá část mění ve dvojúkonnou.

Její nedůrazný člen je psychologickým *p o d m ě t e m* a jen člen důrazný zůstává psychologickým přísudkem. Věta „*člověk je to hodný*“ znamená: jako člověk je hodný; co se týče lidských vlastností, je hodný.

Mění se tedy při tomto slovosledu představový sklad myšlenky a věty.

Od těchto případů je třeba rozlišovati ty, kde je dvojúkonnost od původu, i mimo důraz, a nespojitost zcela pravidelná.

Na př.: *vlast* je nám všem *drahá* [*vlast* = psych. podm., *drahá* = psych. přís.].

Tu však není *vlast drahá* rozvitou obsahovou částí, nýbrž jsou to obsahové části dvě: *vlast* = obsahový podmět, *drahá* = obsahový jmenný přísudek.

c) Důrazný člen stojí na konci věty, nedůrazný uprostřed. Je to řídký způsob knižní; na př.:

babička slyšela hned, že se vede *rozmluva* v domácnosti *dvojitá* (Němc.).

d) Důrazný člen stojí uprostřed věty, nedůrazný na konci. Je to řídký knižní způsob zastaralý; na př.:

národ počtem neveliký *veliké* předce někdy uměl získati sobě *jméno* (Palac.).

5. Podobně je tomu ve spojeních s přívlastkem nesouřadným, která mívají často podobu *b*). Na př.:

místa je tu *dost* [spojitě: je tu *místa dost* || *dost místa*]; *času* máš na to *dost*; neboť *ryb* bylo v rybníku *mnoho* (Mah.); obchody poběží, *zakázek* bude *hora* (Staš.); *něco* se tam stalo *strašného* [spojitě: stalo se tam *něco strašného*]; *nového* není *nic* [spojitě: není *nic nového*]; *barev* jsem vyplácal *dost a dost* (Jir.); *studentů* všude *plničko* (tamt.) [spojitě: všude *plničko studentů*]; *drobného cukroví* se rozházelo *hrůza* (Rais) [spojitě: rozházelo se *hrůza drobného cukroví*]; *kalého* neuvidíte *nic* (tamt.).

Někdy by byl možný způsob *a*):

dost je tu *místa*; *dost* je na to *času*; *nic* není *nového*.

6. Nespojitém kladením psychologického přísudku se na důraznou část zřetelně upozorňuje. Rozvitá část se od sebe odtrhuje, její členové se osamostatňují a tím právě více vyniká důraz na jedné jejích částí.

7. Je-li důraz na 2. členu rozvité části, klade se pravidlem *s p o j i t ě*: je to *mé rodiště* || *mé rodiště* je to.

Rozvité části představově jednoúkonné nebo dvojúkonné.

603. 1. Jde o takové části, které bývají někdy představově jednoúkonné, jindy dvojúkonné; na př.:

čí chlapec to přinesl? [= psychol. podmět]; *čí chlapec* je to? || *čí* je to *chlapec*? [*čí* = psychol. podm., *chlapec* = psychol. přís.]; viz v 5.

Jsou to jednak rozvité části se zájmeny tázacími, vztažnými původu tázacího (§ 703) a s ukazovacími, která jsou protějškem zájmen souvztažných, jednak jména rozvitá jmény povahy doplňkové.

a) Části jednoúkonné.

2. Kladou se většinou *s p o j i t ě*:

čí chlapec to přinesl?; *který kůň* jí nejméně ovsa?; *jak dlouho* trvá cesta do Ameriky?; *jaký prospěch* z toho čekáš?; *v kolik hodin* mám k tobě přijít; nevím, *čí chlapec* to přinesl; *jak krásně* si ty děti hrají!; *kdo jiný* by to mohl udělat?; *kdo z vás* tam půjde?; *čím víc* o tom přemýšlím, tím se mi to zdá divnější.

Ptám se na přinesení (= psychol. přís.), a to výrazem *čí chlapec* na jeho činitele (= psychol. podm.); atd. Viz v § 571.

3. Velmi zřídka a neobvykle se kladou *n e s p o j i t ě n a m í s t a k r a j o v á*; na př.:

jakou vzácný pán líbí mít *sílu*! (Šim.) [spojitě: *jakou sílu* líbí mít vzácný pán!].

Nelze dobře říci: *čí* to přinesl *chlapec*?; *jak* trvá cesta do Ameriky *dlouho*?

V dokladě ze Šimáčka jde beze vší pochyby o slohový prostředek napodobující řeč prostých lidí, kteří ve snaze mluvit spisovně mění často ustálené způsoby vyjadřování, stejné v mluvě spisovné i lidové.

4. Někdy se kladou nespojitě tak, že se *m e z i n ě v k l á d a j í p ř í k l o n k y* nebo i *j i n é o b s a h o v é č á s t i*; jejich 2. člen nestojí pak na konci, nýbrž uprostřed. Na př.:

jak si krásně ty děti hrají! || *jak* si ty děti krásně hrají!; *z kolika* již *prsou* hlas ten hřímá! (Slád.); *kdo* tam *z vás* půjde?; *kolik* sis *toho* koupil?; *co* si *toho* ten člověk nakoupil!; *mnoho* se *toho* ztratilo; je *nás* na živu *pět*;

čím o tom *víc* přemýšlím, tím se mi to zdá divnější || *čím* *víc*...; *to* jsem *všecko* věděl z domu (Rais) || *to všecko* jsem věděl z domu.

Tím se tyto rozvité části liší od částí v minul. §, do nichž se příklonky nebo i jiná slova zpravidla nevkládají.

Toto nespojité užívání je beze vší pochyby vlivem těch případů, kdy jsou rozvité části dvojúkonné a kdy je nespojitost zcela přirozená; viz dále v 5.

b) Části dvojúkonné.

5. Kladou se často shodně s dvojúkonností *n e s p o j i t ě*, a to psychologický podmět na začátek věty, psychologický přísudek na konec nebo doprostřed jako v jiných větách. Na př.:

čí je to *chlapec*? [ptám se na chlapce (= psych. přís.), a to zájmenem *čí* na jeho rodinnou příslušnost (=psychol. podm.)]; *jaký* to má *význam*?; *co* je to *za člověka*?; *jak* to trvá *dlouho*? || *jak* to *dlouho* trvá?; *kolik* je *hodin*?; *co* je u vás *nového*? || *co* je *nového* u vás?; *co* jsem měl *jiného* dělat? || *co* jsem měl dělat *jiného*?; líčila, *co* bylo

před expedicí *lidí* (Jir.) || *co* bylo *lidí* před expedicí; *co* by se nám mohlo stát *horšího*, než... (Třebíz.); *copak* jste měli *dobrého* k obědu? (Němc.) || *copak* jste měli k obědu *dobrého*?

V tomto posledním příkladě může jít též o jednoúčinný výraz *co dobrého*; psychologickým přísudkem by pak bylo *k obědu*. Při jednoúčinnosti by byl tento slovosled: *co dobrého* jste měli k obědu? (jako u Němc.) || *co* jste měli *dobrého* k obědu? Viz výše ve 4.

čím déle o tom přemýšlím, *tím* se mi to zdá *divnější*.

Podobně v citových větách povahy zvolací:

a *co* bylo pak *děkování!* (Jir.) [*co* nestojí na samém začátku věty, nýbrž za *a*, za částí mluvnickou jako všude jinde]; *což* tu bylo *radosti a plesání!* (Erb.); *jak* je to *krásné!*

A ve větách jmenných:

jaký to *hluk?*; *jaká* to *krása!*; *co* tu *šperků*, *co* tu *lesku!* (Ner.).

6. Užívá se jich však hojně též *s p o j i t ě*:

čí chlapec je to?; *jaký význam* to má?; *jak dlouho* to trvá?; *co nového* je u vás?; líčila, *co lidí* bylo před expedicí; všecek se chvěl, *jak úzko* mu bylo (Rais); čím déle o tom přemýšlím, *tím divnější* se mi to zdá; *jak krásné* je to!

Tato spojitost je nepochybně vlivem těch případů, kde jsou tytéž nebo podobné rozvitě části jednoúčinné (viz výše v 2.).

NĚKOLIKANÁSOBNÉ ČÁSTI

604. Kladou se dílem spojitě, dílem nespojitě podle svého představového úkonu.

V úkonu psychologického podmětu.

1. Bývají většinou *s p o j i t ě*; na př.:

podvod a klam zradí se sám (přísl.); *mluvnice neboli gramatika* je nauka o jazyce; *nikdo, ani domácí čeledín* nechtěl zatíti sekerou do jeřábu (Jir.); *vousy i řídké vlasy* byly žlutě šedivé (Herrm.).

2. Jen *p ř i d ů r a z u* kladou se *n e s p o j i t ě* tak, že důrazný člen stojí na konci věty:

nikdo nechtěl zatíti sekerou do jeřábu, *ani domácí čeledín*.

V úkonu psychologického přísudku.

3. Také tu se hojně kladou *s p o j i t ě*; na př.:

je doma *otec i matka*; na vrchu byla *Kristla, Míla, také Mančinka* (Němc.); je to *laciné a pěkné*; přijdu *zítra nebo pozítří*; tím vším nemohu přesvědčit *ani Vás ani sebe* (Čap.); týče se to *jak mne, tak tebe*; nedávej to *ani Janovi ani Václavovi*; neštěstí nechodí *po horách, nýbrž po lidech* (přísl.); netýče se to *mne, nýbrž tebe*.

4. V *d ů r a z u* se mnohdy kladou *n e s p o j i t ě*, a to tak, že se 1. člen položí na začátek věty, 2. pak zůstane na konci; na př.:

laciné je to, *i pěkné*; *jak mne* se to týče, *tak tebe*; *ani Vás* nemohu tím vším přesvědčit, *ani sebe*; *ani Janovi* to nedávej, *ani Václavovi*; *mne* se to netýče, *nýbrž tebe*.

5. Jde-li o několikanásobný přívlastek substantiva, klade se nespojitě jednak přívlastek sám, jednak i celý výraz:

nadaný je to *žák, i pilný* [přívlastek *nadaný* odtržen od *pilný*] || *žák* je to *nadaný i pilný* [dvojčlenný přívlastek odtržen od substantiva, které je v čele věty].

S p o j i t ě: je to *žák nadaný i pilný*.

6. V *u m ě l e c k é m j a z y c e*, zejména básnickém, bývá nespojitost i *m i m o d ů r a z*:

loďku teď si Prokop zroubil, *nářadí též hospodářské* (Vrchl.).

OPAKOVANÉ ČÁSTI

605. Jejich spojitost a nespojitost závisí v podstatě na tom, spojují-li se mezi sebou výdechově či spojkově (§ 538).

Opakované části spojené spojkově.

1. Je-li opakovaná část spojena spojkou *a*, klade se zpravidla *s p o j i t ě* na to místo, které jí přísluší podle jejího představového nebo obsahového úkonu. Druhý nebo další člen opakované části stojí za členem prvním. Na př.:

jen čte a čte [bez opakování: *jen čte*]; stále *mlčí a mlčí* (Konr.); viz v § 538.

Spojení spojkou žádá, aby členy opakované části šly přímo za sebou, aby byly spojitě.

Opakované části bezespoječné.

2. Ty části, které nejsou psychologickým přísudkem, kladou se zpravidla s p o j i t ě, t. j. jejich 2. nebo další člen stojí hned za 1. na tom místě, které mu přísluší podle jeho větného nebo představového úkonu. Na př.:

jižjiž chtěla břitce odpověděti (Herrm.); intrády *jenjen* břískaly (Rais); upadl a *taktak* že se nezabil;

jel *dlouho, dlouho* lesem (Erb.); z pekla však *žádná, žádná* nejde zpráva (tamt.). Viz tamt.

3. Opakované části mající úkon psychologického přísudku kladou se mnohdy též s p o j i t ě:

i *byla, byla* (Rais); v níž (v hrobce) neodpočívá *nikdo, nikdo* (Konr.); *dávno, dávno* již tomu (Němc.) || již tomu *dávno, dávno*; *chlapík, chlapík* byl ten Korsikán (Rais) || ten Korsikán byl *chlapík, chlapík*. Viz tamt.

4. Leckdy se však kladou n e s p o j i t ě, a to dvojím způsobem.

a) Mezi členy opakované části se kladou jiné části věty nebo jiné věty, hlavně neslovesné. Na př.:

jaký je to *divný kraj*, milý bože, *divný kraj* (Čelak.).

b) Jeden člen se klade na začátek věty, 2. na konec:

pojď už, pojď; *dávno* je tomu, *dávno*; *nikdo* zde neodpočívá, *nikdo*; *chlapík* byl ten Korsikán, *chlapík*; *bída* je to, *bída* (Rais).

Vzájemný pořad členů

ve spojitých několikaslovných částech.

606. 1. Jsou-li několikaslovné části jednoúkonné a spojité (§ 603), kladou se podle zákonů v kapitole A j a k o v ý r a z o v ý c e l e k na to místo, které jim přísluší podle jejich představového nebo obsahového úkonu ve větě.

Na př.: byl jednou *jeden král* [rozvitý výraz v úkonu psychologického přísudku je na konci věty] || *jeden král* měl tři syny [týž výraz stojí v platnosti psychologického podmětu v čele věty].

2. Jde však o to, jaký je v z á j e m n ý p o ř a d j e j i c h č l e n ů, ať stojí jako výrazový celek kdekoli. Na př.:

byl jednou *jeden král* [souřadný přívlastek *jeden* stojí před svým substantivem *král*]; to je *dům naší tety* [nesouřadný přívlastek *naší tety* stojí za svým substantivem *dům*];

to je *vaše povinnost* || to je *povinnost vaše* [v témž případě má souřadný přívlastek *dvojí postavení*];

území obývané Slovary [přívlastek je sám rozvit a jeho rozvíjející člen *Slovary* stojí za základním členem *obývané*]; *velmi hodný člověk* [též, ale rozvíjející člen *velmi* je před základním členem *hodný*].

3. Takové a podobné otázky nabízejí se u částí rozvitých, hlavně u přívlastku, doplňkového nebo přísudkového adjektiva a u přechodníku. Půjde jednak o vzájemný pořad členů jako celku, jednak, je-li jeden člen sám několikaslovný, o pořad v jeho rámci.

Leckdy jsou pravidla tohoto slovosledu obdobná s pravidly slovosledu větného. Viz na př. v § 608₂, 609₅.

POSTAVENÍ PŘÍVLASTKU

607. Jde o přívlastek substantiva v jakékoli větné platnosti (podmětové, předmětové...).

Je tu podstatný rozdíl mezi přívlastkem shodným (souřadným) a neshodným (nesouřadným), dále pak mezi přívlastkem holým a rozvitým a za třetí rozdíl podle toho, jak je přívlastek rozvit.

Adjektivní přívlastek holý.

a) Mimo důraz.

1. Nepřístavkový přívlastek stává většinou před svým substantivem; na př.:

zelený list, nové šaty, můj přítel, její matka, otcův bratr, ten člověk, dva lidé; zvadlý květ, napadáný sníh, Lidové noviny, Národní shromáždění, Lysá hora, Český Brod, Dolní Lhota, Malá Strana, Severní Amerika, Malá Asie...

Tak se chová i přívlastek několikanásobný:

teplý a slunečný den; pilný a nadaný žák...

Několikanásobný přívlastek stojí před svým substantivem celý, j a k o c e l e k, protože každý jeho člen patří k němu přímo: teplý a slunečný den = *teplý den a slunečný den* (§ 525a).

2. Z a s v ý m s u b s t a n t i v e m stojí přívlastky řídčeji, a to v jistých ustálených případech:

a) Přívlastek jmen panovníků a papežů, má-li povahu jména vlastního:

Karel Čtvrtý (Karel IV.), Václav II., Jiří Poděbradský, Boleslav Chrabrý, Petr Veliký, Ludvík Svatý..., Pius X...

Přívlastek *svatý* jako jméno obecné stojí zpravidla před svým substantivem: *svatý Václav, svatý František...*

b) Obecné přídavné jméno, které je přívlastkem obecného substantiva panovnického v přístavku:

Karel IV., král český a císař německý; Petr Veliký, car ruský; Jošt, markrabě moravský...

Není-li takové substantivum přístavkem, klade se adjektivum p ř e d n ě: *český král Karel IV., ruský car Petr Veliký...*

Tu působí snaha, aby substantivum *král* stálo přímo před substantivem *Karel (IV.)*, jehož je přívlastkem. Viz v § 617.

c) Přívlastek v některých církevních názvech:

mše svatá; Písmo svaté || řídč. *svaté Písmo; Duch svatý* || *na svatý Duch, na svatého Ducha, o svatém Duše* (časové určení); *syn, jméno, slovo, milost, služby Boží, v bázni Boží* || *Boží tělo* (den), *Boží požehnání; království nebeské; Bůh všemohoucí* || *všemohoucí Bůh; umučení, Nanebevzetí, Nanebevstoupení Páně, Anděl Páně* (modlitba), *dívka Páně; otče náš, jenž jsi...* (v modlitbě zvané odtud *Otčenáš*).

d) V některých poměrně řídkých názvech zeměpisných:

království české || *české království; markrabství moravské, vévodství slezské; Republika československá* || *Československá republika.*

e) V odborných názvech přírodopisných, znamená-li přídavné jméno druh (pojem užší) a substantivum rod (pojem širší); na př.:

hřib obecný, peprný..., lecha jarní, pryskyřník prudký..., vepř domácí, orel skalní...

f) V knižním a uměleckém jazyce stává přívlastek za svým substantivem i jindy; na př.:

jazyk český; *Slovník staročeský* (Geb.), *Dialektologie moravská* (Bart.); *smyslů dívčích* (Šim.); *matku svoji* milovala paní Prošková velmi (Němc.); *kraj ten* (§ 110₂, 114₂), *cíl náš*, *hrob daleký*... (§ 114₂).

Přístavkový přívlastek stojí za svým substantivem zpravidla, ale je obyečně spojen se svým substantivem spojkově: jsem také *Čech*, a *dobrý*. Byla o něm řeč v kapitole o spojování větných částí (§ 530).

Je-li vedle shodného přívlastku ještě přívlastek neshodný, klade se shodný zpravidla před substantivum, protože neshodný je vázán na místo za substantivem: *český jazyk všech dob*; sr. v § 621.

b) V důrazu.

608. 1. Tu je částečně jiný slovosled než mimo důraz jen u těch přívlastků, které stávají mimo důraz pravidlem před svým substantivem. A záleží na povaze důrazu.

Důraz vytýkavý.

Důrazný přívlastek, jehož substantivum stojí na konci (jako psychologický přísudek), klade se buď před své substantivum nebo za ně. Na př.:

To je *spolehlivý člověk* || to je *člověk spolehlivý*. — To byla *vaše povinnost* || ... *povinnost vaše* —. Vyňali mu levé oko. Ale bylo již pozdě. Byl již zachvácen také nerv *oka pravého* (Olbr.). — To je *žák pilný a nadaný*.

Předložkový přívlastek, tvořící s předložkou přízvukovou jednotku nejméně čtyřslabičnou, klade se častěji za své substantivum než před ně; na př.:

běží *o věci důležité*, nikoli bezvýznamné || řidč. *o důležité věci*.

Při důrazu se zesiluje hlavní přízvuk; stojí-li přívlastek před substantivem, má tento zesílený přízvuk také předložka, ke které se přívlastek přiklání. Tím se důraz přívlastku po stránce výdechové zesiluje.

Stojí-li přívlastek za substantivem, je předložka před ním, přívlastek má zesílený hlavní přízvuk sám a tím jeho důraz výdechově vyniká.

2. Obojí postavení důrazného přívlastku je dobře možné v jazyce mluveném, avšak v jazyce psaném je postavení před sub-

stantivem někdy výrazově málo zřetelné nebo i rušivé, protože se v něm neoznačuje přízvuk.

Psanou větu »to je *má kniha*«, v které je obsahově na *má* důraz, jsme nakloněni čísti »to je *má 'kniha*«; t. j. bez důrazu na *má*, tak, že je *má* příklonné a hlavní přízvuk je na *kniha*. Vede nás k tomu ta okolnost, že na konci věty bývají nejčastěji slova nejdůležitější, mající hlavní přízvuk. Výslovností »to je *má 'kniha*« nabývá arcit věta jiného smyslu, než do něho vkládá její původce. Vzhledem k důrazu má však býti tento přízvuk: »to je *'má kniha*«, t. j. na *má* je zesílený hlavní přízvuk a *kniha* se k němu přiklání (§ 133).

Proto je v psaném jazyce výrazově v ý h o d n ě j š í p o s t a v e n í důrazného přívlastku z a s u b s t a n t i v e m (to je *kniha má*), neboť pak jej vyslovuje čtenář zcela přirozeně s hlavním přízvukem ('to je kniha *'má*).

Sr. podobný případ v § 570₂, kde běží o slovosled větný, ve větě.

3. Za svým podstatným jménem stává přívlastek dosti často v n a d p i s e c h částí, dílů a kapitol knih nebo pojednání; na př.:

přízvuk výdechový, přízvuk tónový, slovosled fonetický, slovosled významový (v mluvnictví).

Je tu často vlastně vytýkavý d ů r a z na přívlastku. Autor vykládá o přízvuku nejprve obecně a pak zvlášť o přízvuku výdechovém a tónovém. Nadpisem *přízvuk výdechový* naznačuje autor, že bude později vykládat o přízvuku jiném než výdechovém. Přívlastek *výdechový* je v protivě k přívlastkům *tónový* v dalším nadpise.

Důraz citový.

4. V souslovích různé povahy citové stává přívlastek někdy buď p ř e d s v ý m s u b s t a n t i v e m nebo z a n í m; na př.:

můj bože! || bože můj! [povzdech]; *milý bože! || bože milý!*; je to *jeden darebák! || darebák jeden!* [jmenná věta).

Častěji se klade jen za ně:

já (ty) nešťastný!; *rány boží!* [při velkém neštěstí, při hrůze]; *kluk darebná, klukovská*; i ty *kluku jedna!* (Rais); *blázen bláznivá!* (Šim.); *furiant furiantská!* (tamt.); *žába zadržaná!* (Herrm.); *spratek prožluklá* (t.); *husa hloupá*, co tak křičí (Mršt.); nehodil se, *chudák stará*, do toho nynějšího světa (Herrm.); ona sama, *chudák stará*, neměla už spaní (Němc.).

Ve spojeních typu *kluk darebná* je výrazovým prostředkem citovosti ještě žen. rod místo mužského; viz v § 647.

Adjektivní přívlastek stejnorodě rozvitý.

609. Je třeba rozlišovat několik jeho typů.

TYP starý český jazyk || starý jazyk český.

Běží o přívlastek skládající se ze dvou adjektiv.

Záleží na tom, je-li na přívlastku důraz, či není.

A. Mimo důraz.

1. Substantivum

se zpravidla neklade p ř e d r o z v i t ý p ř í v l a s t e k, na začátek celé rozvité části; viz další příklady.

Začátkové postavení je silně knižní, zastaralé; na př.: *přátelé | moji drazí!*

2. Přívlastek

se klade dílem s p o j i t ě a s p l ý v a v ě, a to p ř e d s u b s t a n t i v u m; na př.:

zemská (okresní, místní) školní rada; zemské finanční ředitelství; mladý český básník; naše hlavní město; můj dobrý přítel; cigánská kočovná krev (Sova); pěknou červenou růží (Erb.).

Je tomu tak v těch případech, kde by nerozvitý přívlastek stál před svým substantivem: *školní rada, finanční ředitel, český básník...*

Co se týče pořadu přívlastků, klade se přívlastek p ř í m ý (§ 524b) hned před substantivum, přívlastek n e p ř í m ý před přímý. Nepřímý přívlastek o m e z u j e obsahově spojení přímého přívlastku se substantivem. Na př. *starý český jazyk* = český jazyk, a to starý. Samo o sobě je to často adjektivum obsahově široké, významu vztahového, zejména:

ukazovací zájmeno: *ten můj přítel; tento vynikající spisovatel; ten strašný kraj (Mah.); onen památný den;*

tázací a vztažné zájmeno: *který český panovník založil pražskou universitu?; jaké zvláštní štěstí má ten člověk!; řekněte mi, který český panovník...;*

příd. jména *celý* a *jiný*: *celý boží den; celé své jmění; jiný můj přítel; jiná dobrá kniha;*

neurčité zájmeno: *nějaký mladý člověk; jakýsi divný člověk; kterousi minulou neděli; všelijakých palčivých myšlenek* (Rais);

přivlastňovací zájmeno a adjektivum: *můj starší bratr, otcův dobrý přítel*;

číslovka: *jeden můj přítel; všichni (oba) moji bratři; tři zlaté vlasy děda Vševeda; každý nový člen; každý druhý den*.

Číslovky stojí před zájmeny (*jeden můj přítel*), neurčité číslovky před určitými (*každý druhý den*).

Říkáme: *oba dva bratři...*, nikoli *obráceně*; *to všechno, ti všichni...*, zřídka *všecko to*.

Oba dva přívlastky tvoří se substantivem pojmový celek a proto se vyslovují *splývavě*, bez přestávky.

Psaní *čárky* mezi nimi je neústrojné; na př.: *krásný, májový den; sychravá, listopadová noc*.

3. Dílem se klade rozvitý přívlastek *splývavě nespojitě*, a to tak, že přívlastek nepřímý stojí před substantivem, přívlastek přímý pak za substantivem.

a) Pravidlem je to tehdy, klade-li se přímý přívlastek obyčejně za své substantivum (§ 607):

ranní mše svatá [sr. *mše svatá*], *slavný Karel Čtvrtý* [*Karel Čtvrtý*], *celé Písmo svaté*.

b) Obyčejně nebývá nespojitý přívlastek tenkrát, je-li nepřímý přívlastek významu vztahového:

jeden můj přítel, tento vynikající spisovatel, dvě nové knihy... (viz ve 2.).

Nelze dobře říci: *jeden přítel můj*, ani: *můj přítel jeden*, atp.

c) Nespojitost bývá někdy mimo případy předešlé:

starý jazyk český, staré pověsti české, Staří letopisové čeští, raná doba obrozenská || *starý český jazyk...*, viz výše ve 2.

Nespojité kladení přívlastku je leckdy poněkud *nepřirozené*; na př.:

po levém boku koňově; konec bílé věže kostelní (z písemnictví);

útlá bytost *má* (těž) [= *má utlá* bytost]; *veselá* písnička *její* (těž) [= *její veselá* písnička].

Ríkáme jen *Starší* letopisové *češtlá*, protože je to ustálený literární název.

B. Při vytýkavém důrazu.

4. Ten přívlastek, který by stál mimo důraz na samém *z a č á t k u* nebo *k o n c i* celého výrazu, zůstává na tomto místě i v důrazu. Na př.:

zemská školní rada (ne okresní); *všichni moji* známí (nejen někteří)...; *starý jazyk český*...; *starý jazyk český*; *raná doba obrozenská*.

5. Ten přívlastek, který by stál mimo důraz hned za 1. přívlastkem, u *v n i t ř* celého výrazu (uvnitř celé rozvité části), v důrazu dílem si zachovává toto postavení:

[mimo důraz] *můj mladší bratr* || [v důrazu] *můj mladší bratr*; to má zajisté *nějakou zvláštní* příčinu || *nějakou zvláštní* příčinu; dílem se klade na samý začátek celého výrazu (vyměňuje si místo s přívlastkem druhým), nebo na samý konec, za své substantivum: *mladší můj bratr* je doma, starší v cizině; to má *nějakou* příčinu *zvláštní*; lepší bývá *stará mísa plná* nežli nová holá (přísl.) [| ... *stará plná* mísa].

Je tu *o b d o b a* s důraznou představovou částí *v e v ě t ě*: středové důrazné postavení ve větě není příliš časté, častější je začátkové a koncové (§ 595, 596).

A proto přívlastek stojící na začátku nebo na konci celé části už mimo důraz, v důrazu své postavení nemění (viz ve 4.).

C. Při citovém důrazu.

6. Tu se někdy klade *celý přívlastek za substantivum*, a to tenkrát, stál-li by přímý přívlastek sám za substantivem; na př.:

ševče jeden usmolená! (Rais; lid.) [sr. *ševče usmolená* v § 6084].

Je to jediný případ, kdy stojí substantivum před celým přívlastkem.

TYP nový, dobrý obchod A cizí slovo, latinské

610. 1. Tyto dva typy, celkem řídké, mají dvě holá adjektiva jako předešlý typ *starý český jazyk* a *starý jazyk český*, shodují se s nimi

v postavení adjektiv (obě před substantivem nebo jedno před ním, druhé za ním), liší se však od něho *nesplývavým spojením* obou přívlastků nebo substantiva s druhým přívlastkem, neukončenou *přestávkou* mezi oběma přívlastky nebo mezi substantivem a druhým přívlastkem.

Nesplývavé spojení je výrazovým prostředkem toho, že celá rozvitá část má *jiné významy* než v předešlém typu.¹⁾

2. Typ *nový, dobrý obchod* znamená: nový obchod, *a to dobrý*. Slovosledem totožný typ *starý český jazyk* však znamená: český jazyk, *a to starý*.

V typu *nový, dobrý obchod* je *dobrý*, stojící hned u substantiva *obchod*, přívlastkem *nepřímým*, blíže určuje ne substantivum samo, nýbrž sousloví *nový obchod*. V typu *starý český jazyk* však je *český*, stojící hned u substantiva, jeho přívlastkem *přímým*. A začátkové adjektivum *nový* je přívlastek *přímý*, kdežto v typu *starý český jazyk* je *starý* přívlastek *nepřímý*. Viz k tomu v § 524. Je tu tedy *pořad přívlastků opačný*. Výrazem toho je *přestávka* mezi nimi.

Podobně: *nový, vydatnější pramen* (Jir.) [= nový pramen, *a to vydatnější*].

Místo *nový, dobrý obchod* lze obdobou podle *starý český jazyk* (*starý jazyk český*) říci splývavě *dobrý nový obchod* (nebo méně běžně *dobrý obchod nový*).

Nelze říci splývavě *nový dobrý obchod*, s tímž sledem přívlastků jako v nesplývavém typu *nový, dobrý obchod*. To by znamenalo *dobrý obchod, a to nový*.

Výrazový rozdíl mezi *dobrý nový obchod* a *nový, dobrý obchod* je *úkonný, významotvorný*.

Splývavým typem *dobrý nový obchod* vyjadřujeme celou rozvitou část jako nedílnou pojmovou celost, kdežto nesplývavým typem *nový, dobrý obchod* nepřímý přívlastek *dobrý* *zdůrazňujeme*, vytýkáme. Proto má tento typ svůj zvláštní přízvuk; viz v § 120s, 121₁₃.

¹⁾ Jde zde o takové případy, kde obě adjektiva tvoří stejnorodě rozvitý přívlastek. Jsou podobné případy s přívlastkem *dvojnásobným*, sem nepatřící. Viz o nich v § 536a.

3. Typ *latinské, cizí slovo* znamená: latinské slovo, tedy cizí (ne domácí, české).

Latinské je přívlastek přímý, *cizí* pak nepřímý, jako *nový* a *dobrý* v typu *nový, dobrý obchod*. Ale kdežto tu lze říci splývavě *dobrý nový obchod* (*dobrý obchod nový*), místo *latinské, cizí slovo* nelze říci splývavě *cizí latinské slovo* (*latinské slovo cizí*).

Příčina je v tom, že nepřímý přívlastek zpravidla zužuje význam tkvící ve spojení substantiva s přímým přívlastkem; *český jazyk* může být starý, střední, nový, nebo spisovný, lidový..., takže jej přidáním přívlastku *starý*... zužujeme. Podobně na př. *mladý | český básník* [*český básník* může být mladý, starý, nebo epický, lyrický atp.].

Nepřímý přívlastek *cizí* však význam sousloví *latinské slovo* rozšiřuje.

Nesplývavá výslovnost přívlastků v typu *latinské, cizí slovo* je tedy výrazovým prostředkem tohoto zvláštního významu nepřímého přívlastku.

4. *Cizí, latinské slovo* znamená: cizí (ne české) slovo, a to latinské.

Latinské je přívlastek nepřímý, *cizí* přímý. Nepřímý přívlastek sice zužuje význam sousloví *cizí slovo*, ale vlastností, která je v přímém přívlastku *cizí* již obsažena; co není české, je cizí, ať je to latinské nebo řecké atd.

V běžném typu *starý český jazyk* zužuje však nepřímý přívlastek *starý* sousloví *český jazyk* vlastností, která v pojmu přímého přívlastku *český* obsažena není.

Nesplývavá výslovnost je tu tedy výrazovým prostředkem tohoto zvláštního poměru mezi oběma přívlastky.

5. Typ *cizí slovo (slovo cizí), latinské*, s přívlastkem nespojitým a nesplývavým, znamená: cizí slovo, a to latinské, tedy totéž co typ 4., *cizí, latinské slovo*.

Přívlastek stojící za substantivem je nepřímý. Tím se liší od splývavého typu *starý jazyk český*, kde je za substantivem přívlastek přímý.

Tímto typem lze nahraditi též typ 3. *latinské, cizí slovo: latinské slovo cizí || slovo latinské, cizí*.

A dále i typ 2. *nový, dobrý obchod: nový obchod, dobrý*.

Ve všech třech případech záleží změna v tom, že přívlastek stojící hned před substantivem položíme nesplývavě za ně.

Typ s přívlastkem nespojitým a nesplývavým je tedy několika-
značný.

Obecně lze říci, že se tohoto typu užívá všude tam, kde je nějaká
úchylka od běžného typu *starý český jazyk* a *starý jazyk český*.
Je to přívlastek *p ř í s t a v k o v ý* (§ 529₃).

TYP *státní reálné reformované gymnasium*.

6. Jde o rozvitý přívlastek, skládající se z e t ř í nebo i v í c e holých
adjektiv.

Celý přívlastek se klade dosti často splývavě *p ř e d s v é s u b -*
s t a n t i v u m; na př.:

státní reálné reformované gymnasium; *státní reálné reformované*
dívčí gymnasium; *těmito třemi milými lidmi* (Svob.); *ve dvou nejdelších*
natažených prstech drželi dlouhé doutníky (Rais); *první popostní*
hudební zábava (tamt.); *ze samých dlouhých bílých a modrých* korálů
(Č.-Chod) [přímý přívlastek je dvojnásobný: bílých a modrých];
s dlouhými rozstřiženými křídelnatými rukávy (tamt.).

Patří sem též přívlastkové výrazy, kde je předložkový výraz v plat-
nosti adjektivní: *v jednom z nejlepších konfesionálních* hotýlků (Č.-
Chod) [= *v jednom nejlepším konfesionálním* hotýlku].

Někdy se klade dílem *p ř e d s u b s t a n t i v u m*, dílem z a n ě:
nový zdejší pomocník školní (Rais).

Nebývá tomu tak zpravidla tehdy, je-li přívlastek stojící hned
před substantivem významu vztahového (§ 609₂); nelze dobře říci:
jeden můj přítel dobrý...

TYP *nářečí zvané chodské*

7. Jde o participium rozvité adjektivem, které je obsahovým určením (§ 519₁₄).

Tento rozvitý přívlastek se klade v ž d y c e l ý z a s v é s u b -
s t a n t i v u m, a to často s p l ý v a v ě:

nářečí zvané (*nazývané, nazvané*) *chodské*; přívlastek *zvaný*
shodný; Boleslav *řečený Chrabrý*; paní *rozená Nováková*.

Psychologickým přísudkem nebo podmětem v širším smyslu je celý výraz
„nářečí zvané chodské“, ale jeho j á d r e m je adjektivum *chodské*, závislé na

adjektivu *zvané*. Dobře to viděti, vyjádříme-li přívlastek větně: je to nářečí, které se nazývá *chodské*.

Někdy se klade *n e s p l ý v a v ě*, na př.:

je to *nářečí zvané chodské* || je to *nářečí, zvané chodské*.

Zpravidla tenkrát, má-li substantivum při sobě ještě jiný adjektivní nebo substantivní přívlastek, který stojí před ním. Na př.:

toto nářečí, zvané chodské; paní Nováková, rozená Kolářová; tento mistr Jan, řečený z Husince.

Při nesplývavé výslovnosti má přívlastek povahu *p ř í s t a v k u* (§ 529₃).

O případech *tak zvané nářečí chodské* viz v § 613₆.

TYP člověk chodící rád sám

8. Je to typ blízký předešlému a předpředešlému. Adjektivum *d ě j o v é h o* významu je rozvito *d o p l ň k e m sám*, který je stejnorodě rozvit adjektivem *rád*.

Shora uvedený slovosled je pravidlem vždy, protože je *sám* *j á d r e m* psychologického podmětu nebo přísudku a stojí proto na samém konci celého výrazu. *Rád* je jeho bližší určení a stojí proto před ním. Holý přívlastek *chodící* stojí za svým substantivem, protože je základem rozvitého určení *rád sám*.

Je to slovosled zcela obdobný se slovosledem větným = *člověk, který chodí rád sám*.

O případech typu *člověk chodící velmi rád sám* viz v § 613₇.

Adjektivní přívlastek

s členem nestejnodorodě rozvíjejícím.

611. 1. Jde o takové případy, kdy je nestejnodorodě rozvit buď přívlastek *p ř í m ý* nebo *n e p ř í m ý*; na př.:

velmi dobrý prospěch; jeden můj velmi dobrý přítel [přímý přívlastek *dobrý* rozvit příslovcem *velmi*] ||

skoro všichni moji přátelé [nepřímý přívlastek *všichni* rozvit příslovcem *skoro*];

zdraví škodlivý kouř [*škodlivý* rozvito předmětem *zdraví*]; *příkop hluboký 5 m* [*hluboký* rozvito přísloveč. určením *5 m*].

Jsou to přívlastky svým složením dosti různé a proto je jejich slovosled částečně nestejný. O tom viz v následujících §§.

Sr. výše: *dobrý* rozvito nestejnorodě příslovcem *velmi*, *moji* stejnorodě adjektivem *všichni*, to pak nestejnorodě příslovcem *skoro*.

Případy typu *velmi dobrý prospěch* s předložkovým substantivem.

2. Jde o takové případy, kdy stává na 1. místě celého výrazu nestejnorodě rozvíjející člen přívlastku: *velmi dobrý prospěch*, *slavnostně vyzdobený sál*, *zdraví škodlivý kouř...*, a kdy má základní člen celého výrazu předložku: *s velmi dobrým prospěchem*, *v kouři škodlivém zdraví* atp.

Tu se naskytá společná otázka, kam se klade **předložka**.

Proto se probírá tato otázka před výklady o různých typech přívlastků.

Pozorují se tu dvojí případy:

předložka stojí **na samém začátku** celého výrazu: *s velmi dobrým prospěchem*; předložka stojí **uprostřed** výrazu po jeho prvním členu: *teprv | za dva dni*.

A. Předložka na samém začátku.

3. Za předložkou stojí

a) **základní člen** celého výrazu a za ním rozvitý přívlastek, na př.: *s prospěchem | velmi dobrým*;

b) **rozvitý přívlastek** a za ním základní člen: *s velmi dobrým | prospěchem*.

4. O **bojí pořad** je možný tehdy, je-li rozvíjejícím členem přívlastku příslovce určující vlastnost **samou**, její jakost. Na př. (v podobě nepředložkové):

slavnostně, vkusně vyzdobený [jak vyzdobený?; proti tomu: *jednoduše, nevkusně... vyzdobený*; jde o různé odstíny, způsoby, stupně, vyzdobenosti]; podob. *chudě, pěkně... oblečený*; *chutně upravené jídlo*; *velmi (velice) dobrý* [jde o stupeň vlastnosti: *velmi dobrý* proti *dobrému*]; podob. *zcela správný, docela dobrý, úplně jasný, částečně chybný, neobyčejně krásný, příliš, poměrně drahý, krajně nemilý, málo chvalně známý, co nejlepší, skoro (úplně) neznámý*; *tak zvaný* [ne jinak]; *výše uvedený* [= hořejší, minulý], *níže připomínaný* [= následující, dolejší]; *čerstvě pečený chléb*;

Lze proto říci (napsati) předložkově: *a) v sále | slavnostně vyzdobeném* || *v sále | vyzdobeném slavnostně*, *b) ve slavnostně vyzdobeném | sále*. Nebo: *ve výše uvedeném spise* || *ve spise výše uvedeném (uvedeném výše)*; *v krajně naléhavém případě* || *v případě krajně naléhavém* atp.

Kdy je v *a)* hned za základním členem příslovce (*slavnostně vyzdobeném*) a kdy adjektivum (*vyzdobeném slavnostně*), o tom bude řeč v dalších výkladech o jednotlivých typech přívlastkových (§ 612 a násl.), neboť to s předložkovou povahou celého výrazu nesouvisí.

V případech *b)* je hned za předložkou příslovce.

Nelze dobře říci: *s dobrým velmi | prospěchem*, tedy ani ne: *v uvedeném výše příkladu* apod., jak se někdy říká nebo píše.

5. Jen pořad *a)* je většinou tehdy, jestliže nestejnorodě rozvíjející člen přívlastku neurčuje blíže vlastnost samu, nýbrž vyjadřuje okolnosti mimo ni. Na př. (v podobě nepředložkové):

polohou velice pevný | hrad (Olbr.) [*polohou* je instr. zřetelový = co do polohy; toto určení se netýče výšky samé; o určení výšky samé jde v souslovích *velmi, příliš, poměrně... vysoký*]; *zdraví škodlivý kouř* [dativ *zdraví* je předmět adjektiva škodlivý, týče se nikoli vlastnosti samé, nýbrž zdraví]; *nám neznámé zákony* [dat. *nám* vyjadřuje toho, komu jsou zákony neznámy, neurčuje vlastnost samu].

Proto se říká (píše) předložkově:

na hradě | polohou velice pevném; v kouři škodlivém zdraví; podle zákonů nám neznámých.

Nebo: *na území | obývaném Slovany; v době | ještě nedávné; o slově | po výrazové stránce (výrazově) nesprávném; ve větě na místě | významem (významově) důležitém*.

O tom, kdy je za základním členem adjektivum a kdy jeho člen rozvíjející (*škodlivém zdraví* || *polohou vysokém*), platí totéž, co bylo řečeno ve 4.

Viz ještě v 6 *b)*.

Dále je jen tento pořad tehdy, je-li nestejnorodě rozvíjejícím členem příslovecný výraz, ať prostý nebo předložkový. Na př. (v podobě nepředložkové):

5 m hluboký příkop || *příkop hluboký 5 m* [k hluboký náleží určení

5 m]; *součást schopná dalšího života* [ke *schopná* je určení *dalšího života*]; *spis do té doby neznámý* [k *neznámý* je určení *do té doby*].

Je proto v předložkové podobě:

v příkopě | hlubokém 5 m; o součásti schopné dalšího života; o díle do té doby neznámém.

Nebo: *o přívlastku | vyjádřeném substantivem; v díle | na svou dobu vynikajícím; s přítelem bydlícím na venkově; u člověka toužícího po štěstí; přistoupil k okénku vříznutému do latkové přepážky* (Olbr.).

Nerozhoduje tu, že se v nepředložkové podobě klade někdy substantivum za přívlastek; sr. výše: *5 m hluboký příkop*.

Ani nerozhoduje význam příslovečného výrazu.

Na př.: *v případě | oprávněném plnou měrou, za úsudek | v plné míře oprávněný*. Příslovečné výrazy *plnou měrou* a *v plné míře* určují vlastnost samu jako ve 4. a přece nelze říci též: *v plném měrou oprávněném | případě; za v plné míře oprávněný | úsudek*.

N e ú s t r o j n ý je tu slovosled *b*).

Na př.: *v zdraví škodícím kouři, na Slovany obývaném území; s po štěstí toužícím člověku; o do té doby neznámém spise* ap.

Nemá-li substantivum předložku, bývá dvojí slovosled jako v 3.:

polohou velice pevný hrad || hrad polohou velice pevný; zdraví škodlivý kouř || kouř škodlivý zdraví; do té doby neznámý spis || spis do té doby neznámý atp.

Je patrné, že jediný slovosled po předložce má příčinu právě v ní.

Jazyk se jednak vyhýbá *d v ě m a p ř e d l o ž k á m* za sebou; proto nelze říci: *o do té doby neznámém spisu*.

A jednak nepřipouští, aby bylo za předložkou něco, co *n e n í n a n í z á v i s l é*; proto nelze říci: *v zdraví škodícím kouři* [dat. *zdraví* je závislý na *škodícím*]; *na Slovany obývaném území* [instr. *Slovany* je závislý na *obývaný*].

V případech 3., *s velmi dobrým prospěchem...*, je za předložkou slovo, které sice není na ní závislé přímo, ale *n e p ř í m o* tím, že blíže určuje vlastnost následujícího adjektiva a tak s ním obsahově splývá. Na př. *s velmi dobrým prospěchem* je blízké výrazu *s předobrym prospěchem*.

B. Předložka uprostřed celého výrazu.

6. Stojí za začátkovým nestejnoroadě rozvíjejícím členem přívlastku a za ním je *a*) *s h o d n ý p ř í v l a s t e k*, *b*) *s u b s t a n t i v u m*, které je základem celého výrazu.

a) Na př.: *už* | *za svého mládí*; (*bohužel*) *až* | *v příštím roce*; *teprv* | *za dva dni*; *také (těž)* | *v minulém roce*; *rovněž* | *v tomto případě*; *i* | *v našich zemích*; *téměř* | *na celém světě*; *skoro* | *ve všech (našich) vesnicích*; *hlavně (zejména)* | *ve velkých městech*; *nejen* | *ve všední den*; *ani* | *v jednom případě*; *asi* | *za dva dni*; *možná (až)* | *v příštím roce*; *třeba* | *za tři dni* atpod.

Příslovce *už*, *až...* není rozvíjejícím členem přívlastku *za svého*, *v příštím...*, nýbrž náleží obsahově k celému přívlastkovému výrazu *za svého mládí*, *v příštím roce...* Proto není možné položit je za předložku.

Na př.: *za už svého mládí*, *v i našich zemích*, *v ani jednom případě...*, jako je to možné v případech typu s *velmi dobrým prospěchem* (viz 3. a 4.).

Ani není možný slovosled jiný: *za svého už mládí*, *za mládí svého už* nebo... *už svého*; *za dva asi dni* atpod.

Dále sem náležejí nehojné případy typu *polohou* | *na výhodném místě*, kde je na začátkovém členu důraz. Viz v 1. odst. násled. §.

b) Typ se substantivem za středovou předložkou vyskytuje se poměrně zřídka tehdy, je-li na začátkovém členu celého výrazu důraz; viz v 1. odst. násled. §:

polohou | *na místě výhodném*; *výrazově* | *na místě nejdůležitějším*; *ještě* | *v době nedávné*; *obsahově* | *v díle znamenitém*.

TYP *velmi dobrý člověk*.

612. Jde o adjektivní přívlastek rozvitý jednak *přísluvečně*, t. j. příslovcem (viz nadpis) nebo *přísluvečným* výrazem (prvek *do té doby* neznámý), jednak *předmetově* (kouř škodlivý *zdraví*). Tento rozvíjející člen může být sám rozvit: *člověk skoro úplně* neznámý. Viz ještě v § 613.

A. Spojitost přívlastku.

1. Tento přívlastek je většinou *spojitý*, t. j. klade se celý buď před své substantivum nebo za ně. Na př.:

velmi dobrý člověk || *člověk velmi dobrý* [s důrazem na *velmi*]; *tak zvaný* doplněk; prvek (*až*) *do té doby* neznámý; (*skoro*) *úplně nové* šaty; *polohou velice pevný* hrad (Olbr.) || hrad *polohou velice pevný* atd., viz další příklady níže.

N e s p o j i t ě se klade přívlastek předně tenkrát, je-li jeho ne-
stejnorodě rozvíjející člen d ů r a z n ý. Tu pak je zpravidla důraz
též na přívlastku holém, t. j. tyto dva členy se stavějí k sobě do pro-
tivy. A proto stojí holý přívlastek zpravidla až za substantivem.
Na př.:

je to ve větě *polohou (co do polohy) místo důležité*; stalo se to
ještě v době *nedávné*; jde *výrazově* o slovo *nejdůležitější*; vybrali
polohou místo *velmi vhodné*. Viz v 5. odst. § 611.

Lze arci říci též: *polohou (co do polohy) důležité místo; ještě v ne-
dávné době*.

V j a z y c e p s a n é m je výhodnější slovosled *polohou místo důležité* atp.
Viz v § 570₂.

Za druhé je nespojitý přívlastek v typu *tak zvané nářečí chodské*;
viz v § 613₆.

B. Rozvíjející člen přívlastku splývavě před přívlastkem holým.

2. Každý rozvíjející člen stojí před holým přívlastkem vždy tenkrát,
j e - l i c e l ý p ř í v l a s t e k p ř e d s v ý m s u b s t a n t i v e m.
Viz dále v 8. Na př.:

velmi dobrý prospěch [*velmi před dobrý*]; *dosti častý* jev; *ještě
mladý* muž; *neobyčejně nadaný* hoch; *co největší* pěči (Č.-Chod);
čerstvě pečený chléb; *předčasně zemřelý* básník; *dosud neznámý* spis;
tak zvaný doplněk; *výše uvedené* dílo; *5 m hluboký* příkop; *do té doby
neznámý* spis; *na venkově bydlící* přítel; *cihlově červená* látka.

Jinými slovy: rozvíjející člen s e n e v k l á d á m e z i h o l ý
p ř í v l a s t e k a s u b s t a n t i v u m.

Takovéto vkládání, vyskytující se někdy v knižním jazyce, je n e p ř í r o z e n é:
mladý ještě muž; *neznámý dosud* spis; *hluboký 5 m* příkop.

Opačně, m e z i s u b s t a n t i v e m a h o l ý m p ř í v l a s t k e m, roz-
víjející člen stává; ale pak se klade celý přívlastek z a s u b s t a n t i v u m:
je to člověk *velmi* dobrý [s důrazem na *velmi*]; viz dále.

N e k l a d e s e p ř e d s u b s t a n t i v u m j e n h o l ý p ř í v l a s t e k, jak to někdy nalézáme
v knižním jazyce: *bohatá* budoucnost *na činy*; *znečištěná* voda *různými odpadky* ap.

Ani ne naopak: *na činy* budoucnost *bohatá*...

3. Je-li rozvíjejícím členem přívlastku *příslovce zesilovací* nebo *stupňovací*, vyjadřující míru, stupeň vlastnosti, klade se před holý přívlastek *vždy*, i když stojí celý přívlastek za svým substantivem. Na př.:

velmi dobrý prospěch (viz ve 2.) || *prospěch velmi (velice) dobrý* [*velmi* vyjadřuje míru, stupeň vlastnosti; *velmi dobrý* je víc než *dobrý*]; je to jev *dosti častý*; šaty *úplně, zcela nové*; člověk *skoro, takřka neznámý*; hora *značně vysoká*; obraz *neobyčejně krásný*; věc *nadmíru, nesmírně důležitá*; člověk *krajně spravedlivý*; tvrzení *téměř nesmyslné*; péče *co největší*; nesnáze *příliš velké*; kniha *mnohem lepší, nepoměrně lepší*; ochota *neskonale větší*; věc *méně (více) důležitá*; věc *daleko důležitější* atp.

Nelze dobře říci na př.: *prospěch dobrý velmi*, jak to bylo možné v jazyce starším; na př. u Komenského: v nenávist *velikou velmi*.

Patří sem též příslovečný výraz *o mnoho*: věc *o mnoho dražší...* Významem je to příslovce jako *mnohem*.

Příslovce ostatní, příslovečné výrazy a předměty *za holým přívlastkem* stávají; na př.:

pokrm připravený chutně [s důrazem na *chutně*, viz v 10.]; *důkaz jasnější nad slunce*; s přítelem *bydlícím na venkově...*, viz dále ve 4.

Rozdíl mezi obojími případy plyne z toho, že v případech typu *velmi dobrý* splývá příslovce s přídavným jménem ve významovou jednotku. Tak *velmi dobrý* je skoto totéž co *předobry, neobyčejně krásný = překrásný; více důležitý = důležitější* atp.

Také příslovce *způsobová* tvoří s adjektivou významovou jednotku; na př. *chutně připravený*. Proto mohou tato příslovce stávati po předložce (*po chutně upraveném jídle*) jako příslovce typu *velmi* (*s velmi dobrým prospěchem*); viz pod 4. v minulém §.

Ale příslovce typu *velmi* tvoří s adjektivou významovou jednotku těsnější a to se projevuje tím, že stávají před nimi *vždy* (*velmi dobrý*).

C. Rozvíjející člen přívlastku před přívlastkem holým nebo za ním.

4. Tato dvojitost je možná jen tehdy, stojí-li celý přívlastek za svým substantivem, neboť stojí-li před ním, klade se rozvíjející část vždy před

holý přívlastek; viz výše ve 2. Kdy stojí celý přívlastek za svým substantivem, o tom dále v 5., 6. a 7.

A dále je možná jen u těch rozvíjejících členů, které n e s t o j í p ř e d h o l ý m p ř í v l a s t k e m v ž d y; viz výše v 3.

Záleží tu na obsahové a představové důležitosti; č l e n d ů l e ž i-
t ě j š í stojí za členem méně důležitým. Na př.:

vykládal o prvku *do té doby neznámém* [rozvíjející člen před holým] ||
přistoupil k okénku *vříznutému do laťkové přepážky* (Olbr.) [rozvíjející
člen za holým];

je to území *obývané Slovary*; děje se to podle zákonů *nám ne-
známých*; říkal mi to přítel *bydlící na venkově*; příkop *hluboký 5 m*;
kouř *škodlivý zdraví*; oči *plné slz*.

Obsahová a představová důležitost vynikne zřetelně, rozvedeme-li přívlastek
v e v ě t u. Na př.: o prvku, který byl *do té doby neznám*; k okénku, které bylo
vříznuto do laťkové přepážky.

Ve větě »vykládal o prvku do té doby neznámém« je výraz »o prvku do té
doby neznámém« p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m, a to ve smyslu
širším; jeho j á d r e m je přívlastek *neznámém*. Viz v § 569. Podobně je v druhém
případě jádrem psychologického přísudku *do laťkové přepážky*, v třetím *Slovary* atd.

Toto jádro psychologického přísudku stojí na konci věty a tedy za druhým
členem přívlastku: *do té doby* | *neznámém*, *vříznuté* | *do laťkové přepážky*, *obývané* |
Slovary...

Z toho pak přirozeně vyplývá, že z á k l a d n í č l e n celého výrazu stojí
p ř e d r o z v í t ý m p ř í v l a s t k e m: *o prvku* | *do té doby neznámém* atd.

D. Celý přívlastek splývavě za substantivem.

5. Tak je tomu vždy tehdy, je-li p ř e d l o ž k o v é s u b s t a n-
t i v u m vázáno na 1. místo v celém výrazu. Viz v 5. odstavci
minulého §. Na př.:

na hradě | *polohou velmi vysokém*; *v kouři* | *škodlivém zdraví*;
podle zákonů | *nám neznámých*;

o spise | *do té doby neznámém*; *v díle* | *na svou dobu vynikajícím*;
s přítelem | *bydlícím na venkově*.

6. Dále se klade celý přívlastek splývavě za své substantivum,
je-li jeden jeho člen p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m celé
věty. Na př.:

říkal mi to *přítel* | *bydlící na venkově*; bylo to *okénko* | *vříznuté do látkové přepážky*.

Viz výše ve 4.

A za třetí někdy tenkrát, je-li na jeho jednom členu **důraz**; na př.: je to *chléb* | *pečený čerstvě*.

Viz dále v 10.

E. Celý přívlastek nesplývavě za svým substantivem.

7. To bývá ve dvojích případech.

a) Chce-li mluvčí vyjádřit přívlastek **přístavkově**; na př.: psi, *zarousaní po kolena*, vesele se proháněli ve sněhu (Němc.); v polokruzích visely věnce, *notně prorvané* (Rais); atp., viz v § 529 a 613⁵.

b) Je-li třeba **fonetické přestávky** (§ 527):

po krátkém uvažování přistoupil *k okénku*, vříznutému do látkové přepážky; profesor Novák vykládal velmi zajímavě *o spise, do té doby úplně neznámém*.

F. Celý přívlastek před substantivem.

8. Toto postavení má nedůrazný přívlastek tehdy, je-li celý přívlastkový výraz **psychologickým podmětem** nebo **přísudkem**. Na př.:

velmi krásný | *rozhled* je s té a s té hory [celá rozvitá část je psychologickým podmětem]; s té hory je *velmi krásný* | *rozhled* [celá část je psychologickým přísudkem]; *čerstvě pečený* | *chléb* voní; přednáška se konala *v slavnostně vyzdobeném* | *sále*.

Rozvíjející člen přívlastku je před přívlastkem holým; viz výše v 2.

Poměrně zřídka a leckdy nedosti přirozeně stává tento přívlastek **za svým substantivem**; na př.:

střechu měl obitu *šindelem* | *nedávno novým* (z písemnictví) [|| běžně: ... *nedávno novým šindelem*].

9. Dále se klade vždy celý přívlastek před své substantivum, je-li na substantivě **důraz**. Viz dále v 11. Na př.:

je to *tak zvaný* | *doplňěk* (ne přísudek...).

G. Slovosled při důrazu na jednom členu přívlastku.

10. Tu dílem zůstává slovosled nedůrazný, ať je důraz na přívlastku holém nebo na jeho rozvíjejícím členu. Na př.:

je to *velmi* hodný člověk; je to *čerstvě* pečený chléb; byl to *ještě mladý* člověk.

Tu se klade celý přívlastek před substantivum a rozvíjející člen přívlastku před přívlastek holý.

Dílem se klade celý přívlastek za substantivum, a důrazný člen přívlastku

a) za nedůrazný, na konec celé části, na př.: je to *chléb pečený čerstvě*; je to *příkop hluboký 5 m* || je to *příkop 5 m hluboký*; stromoví dorůstalo *rozměrů opravdu vzácných* (Olbr.); kříží se lidský čas *s časem udaným sluncem* (Mah.).

b) před nedůrazný, na př.: je to *člověk velmi* dobrý.

V jazyce mluveném mohou dobře bývati všechny uvedené typy, protože se důrazné slovo (sousloví) odlišuje od nedůrazných slov zesíleným přízvukem.

V jazyce psaném, kde se přízvuk neoznačuje, je s výhodou typ a), neboť koncové postavení důrazného členu je výrazovým prostředkem jeho důrazovosti.

Je to obdoba s koncovým postavením v celé větě; viz v § 570.

Důrazná příslovce zesilovací a stupňovací mohou stávati jen před svým holým přívlastkem — viz výše ve 3. — a je proto vedle slovosledu *velmi* hodný | *člověk* možný jen slovosled b), *člověk* | *velmi* hodný. Odlišuje se od nedůrazného (*velmi* dobrý *člověk*) začátkovým postavením substantiva a tím se důraznost zřetelně vyznačuje.

H. Slovosled při důrazu na substantivu.

11. Tu zpravidla stojí celý přívlastek před substantivem a ono samo na konci celého výrazu; na př.:

je to *tak* zvaný *doplňek* (ne přísudek...).

TYP *Slovany* (*veskrze*) obývané území

613. Je to vlastně týž typ jako *velmi dobrý člověk*, avšak s přívlastkem dějovým, nestejnorodě rozvitým dílem předmětem, dílem určením původce nebo původu, dílem příslovečným výrazem. Vedle toho může býti přívlastek nestejnorodě rozvit i jinak (viz výše *veskrze*).

Platí o něm v podstatě tytéž slovosledové zákony jako o typu předešlém. Proto byly některé případy patřící sem uváděny již tam. Ale protože je holý přívlastek povahy dějové, pozorují se tu jisté zvláštnosti v rozsahu některých jevů. O těch bude zde dále řeč.

1. Celý přívlastek stává jako v předešlém typu před substantivem; na př.:

zdraví (*velmi*) *škodlivé výpary* [*zdraví* = předmět]; *sobě rovní lidé* [= *sobě se rovnající*]; *po štěstí toužící člověk*; *všeho schopný člověk*; *dalšího života* (*zcela*) *schopný prvek*; *Slovany obývané území* [*Slovany* = instr. původce]; *pryskyřičným výparem prosáklý vzduch* (Šim.); *substantivem vyjádřený přívlastek*; *osudem* (*krutě*) *stiháný muž*; *bohem nadaný člověk*; *od přírody nadaný člověk*; *ve spisovném jazyce ustálené zákony* [přísloveč. výraz *ve spisovném jazyce*].

Nestejnorodě rozvíjející členy stojí vždy před přívlastkem: *zdraví škodlivé výpary*; *sobě rovní lidé*... Viz podobně v typu *velmi dobrý člověk* (§ 612).

Nepřirozeně se vkládají mezi přívlastek a substantivum: *škodlivé zdraví výpary*; *rovní sobě lidé*; *obývané Slovany území* atp.

Tento slovosled bývá tehdy, je-li celý přívlastkový výraz psychologickým podmětem nebo přísudkem. Na př.:

od přírody nadaný člověk se lehkou učí; je to *všeho schopný člověk*.

2. Častěji se však klade celý přívlastek splývavě za substantivum, a to tak, že jeho člen obsahově důležitější stojí za méně důležitým. Na př.:

kouř škodlivý zdraví; *člověk toužící po štěstí*; *území obývané Slovany*; *vzduch prosáklý pryskyřičným výparem*; *přívlastek vyjádřený zpřídavněným přičestím*; *prvek schopný dalšího života*; *člověk chtivý peněz*, *toužící po štěstí*; *oči plné slz*; *země nikomu nepoddaná* (Olbr.);

lidé *sobě rovní*; člověk *všeho schopný*; zákony *ustálené ve spisovném jazyce*; (kříží se lidský čas) s časem *udaným sluncem* (Mah.).

Příčina je ta, že je jeden člen rozvitého přívlastku *j á d r e m* psychologického podmětu nebo přísudku a stojí na samém konci celého výrazu. Hned před něj se klade 2. člen přívlastku, poněvadž je mu obsahově nejbližší. A tak zbývá pro substantivum postavení na samém začátku celého výrazu. Sr. větně: *kouř škodlivý zdraví* = *kouř, který škodí zdraví*.

Sr. obdobně: území *obývané Slovany* = území, které je obýváno *Slovany*; lidé *sobě rovní* = lidé, kteří se *sobě rovnají*.

3. Zpravidla se klade celý přívlastek *z a s u b s t a n t i v u m*, má-li toto substantivum *p ř e d l o ž k u*:

o lidech | *sobě rovných*; *u člověka* | *všeho schopného*; *na území* | *obývaném Slovany*; *ve vzduchu* | *prosáklém pryskyřičným výparem*; *podle zákonů* | *nám neznámých*.

Rozvíjející členy holého přívlastku nejsou příslovce zesilovací ani stupňovací, nemohou státi hned za předložkou a proto za ní stojí substantivum. Za ně se pak klade celý přívlastek. Viz v § 611.

4. Obsahově nepodstatný přívlastek lze položit podle úmyslu za substantivum *p ř í s t a v k o v ě*, *n e s p l ý v a v ě*. Na př.:

babička, zkušená toho, hned radila, aby... (Němc.) [běžněji: *toho zkušená*, protože je *zkušená* obsahově důležitější než *toho*; viz ve 2.]; *kolega, přednášející přírodopis*, chodil na výlety (Mah.); *paseka, sluncem plně ozářená*, byla světlezelená (Rais).

TYP *jev hodný pozor*

5. Je to typ v podstatě stejný s předešlým; sr. tam *oči plné slz*, *člověk chtivý peněz*...

Klade se v něm *v ž d y* celý přívlastek *z a s u b s t a n t i v u m* a jeho nestejnorodě rozvíjející člen za člen holý. Na př.:

jev hodný pozor; *úmysl hodný chvály*, *člověk hodný cti, důvěry*; *výklad podobný pravdě*; *prvek schopný života*; *člověk chtivý vědy*, *koupě* atp.

Je to všude tam, kde jsou vedle takovýchto sousloví stejnoznačné

spřežky, *pozoruhodný*, *chvályhodný*, *ctihodný*, *důvěryhodný*, *pravděpodobný*, *životaschopný*, *vědychtivý*, *koupěchtivý*..., viz v § 254.

Postavení rozvíjejícího členu před adjektivem (*pozoru hodný* jev || jev *pozoru hodný*) bylo by v dnešním jazyce neústrojné, protože se za těchto okolností užívá spřežek *pozoruhodný*... Sr. podobné případy typu *oka mžik* > *okamžik* v § 621₂.

Po stránce *v ý v o j o v é* jde o splynutí původních bližších určení, kladených v starším jazyce zpravidla před své adjektivum, s těmito adjektivy v jedno slovo, takže jde dnes mluvnický o přívlastek nerozvitý, holý.

Tento typ *hodný pozor* je *k n i ž n í*.

TYP *tak* zvané nářečí chodské

6. Je to typ, který má proti typu *nářečí zvané chodské* (§ 610₁) navíc nestejnorodě rozvíjející člen *tak*.

V něm stojí mimo důraz na samém konci celého výrazu *chodské*, protože je to *j á d r o* psychologického podmětu nebo přísudku; viz výše ve 2. Sr. větně: nářečí, které se nazývá *chodské*.

Tak stojí před svým adjektivem *zvané*, jako na př. *velmi* ve *velmi dobrý* (§ 612).

Při důrazu je možné postavení adjektiva *chodské* před substantivem: *tak zvané chodské nářečí* [ne jiné]. V jazyce *p s a n é m* je výraznější postavení koncové.

Základní člen celého výrazu, *nářečí*, stojí proti většině jiných případů uprostřed, t. j. přívlastek sám je *n e s p o j i t ý* (§ 612). Příčina je v tom, že obsahově náleží k *chodské* a *tak zvané* se vztahuje k celému sousloví *nářečí chodské*, je to nepřímý přívlastek k nářečí vedle přívlastku přímého *chodské*. Je to tedy tak jako v typu *starý jazyk český* (= český jazyk, a to starý).

Lze říci též spojitě *tak zvané chodské nářečí*, ale je to málo běžné.

Vedle toho je slovosled *nářečí tak zvané chodské*, obdobný se slovosledem v případech typu *kouř škodlivý zdraví*, viz výše ve 2.

7. Sem náleží též případy typu *tak řečený mistr Jan Hus* (*z Husince*) || *mistr Jan, tak řečený Hus* (*z Husince*).

Základem je tu substantivní výraz *mistr Jan Hus (z Husince)*, rozvitý adjektivním přívlastkem *tak řečený*. Ten se klade buď splývavě před celý výraz substantivní nebo *p ř í s t a v k o v ě* k tomu substantivu, na které se obsahově vztahuje.

Druhý slovosled má příčinu v tom, že se nestejnorodě rozvitý přívlastek *tak řečený* vztahuje přímo k substantivu.

Adjektivní přívlastek rozvitý stejnorodě i nestejnorodě.

TYP (*jeden*) *můj velmi dobrý přítel*

614. Je to obměna typu *velmi dobrý přítel*, neboť má proti němu navíc ještě nepřímý adjektivní přívlastek (*jeden*) *můj*.

Nestejnorodě rozvíjející člen je buď u přívlastku přímého (viz výše) nebo nepřímého: *skoro všichni moji dobří přátelé*, nebo u obou: *skoro všichni moji velmi dobří přátelé*.

A. Nestejnorodě rozvíjející člen.

1. O jeho postavení platí táž pravidla jako v typu *velmi dobrý přítel*; viz v odst. 3., 4. a 5. § 612. Na př.:

jeden můj velmi dobrý přítel [*velmi* vždy před svým adjektivem];
tento 5 m hluboký příkop || *tento příkop hluboký 5 m* [*5 m* za svým adjektivem, protože je to obsahové jádro psychol. podmětu nebo přísudku]; viz jiné příklady níže.

B. Nepřímý přívlastek.

2. Stojí vždy na samém začátku celého výrazu, ať je substantivum uprostřed celého výrazu nebo na konci (viz v 3. a 4.). Na př.:

(*jeden*) *můj velmi dobrý přítel*; *nějaký spis* nám neznámý atp., viz dále.

C. Celý přívlastek vždy spojitě před substantivem.

3. Toto postavení má přívlastek tehdy, je-li jeho nestejnorodě rozvíjejícím členem příslovce zesilovací nebo stupňovací (§ 612₃); na př.:

jeden můj velmi dobrý přítel; *tento tak zvaný doplněk*; (*tato*) *naše co největší péče*; *tento náš velice milý host*.

Nelze říci: *jeden můj přítel velmi dobrý*; *tento doplněk tak zvaný* atp.

Tento slovosled zůstává i v d ů r a z u: *naše co největší péče; jeden můj velmi dobrý přítel.*

V druhém případě je odlišnost od typu *velmi dobrý přítel*, kde je buď *velmi dobrý přítel* nebo *přítel velmi dobrý*.

D. Celý přívlastek buď spojitě před substantivem nebo nespojitě před ním a za ním.

4. To bývá tenkrát, je-li nestejnorodě rozvíjející člen přívlastku jiný než výše ve 3.

Nepřímý přívlastek stojí podle 2. vždy na samém začátku celého výrazu a dvojí postavení má jen přívlastek přímý; stojí buď před substantivem nebo za ním.

Jinými slovy: substantivum stojí *a*) na samém konci celého výrazu a celý přívlastek je spojitě před ním, nebo *b*) hned za přívlastkem nepřímým a za ním je nespojitě přívlastek přímý. Na př.:

jeden dobře zapracovaný dělník || jeden dělník dobře zapracovaný; podle nějakého nám neznámého plánu (Čap.) || podle nějakého plánu nám neznámého; vlastní hedvábná hřívnatě chundelatá srst (Č.-Chod)|| vlastní hedvábná srst hřívnatě chundelatá; tento dosud neznámý spis|| tento spis dosud neznámý.

Slovosledem *b*) se vyjadřuje vlastnost jako nepodstatná, nebo se jím zdůrazňuje. A proto se zhusta klade p ř í s t a v k o v ě; na př.:

toto slovo, dnes již zaniklé, znamenalo...; těšili se z prvního úspěchu, opravdu důležitého (Jir.).

TYP (*tento*) *velmi dobrý domácí lék*

5. Liší se od předcházejícího typu tím, že je nestejnorodě rozvit přívlastek n e p ř í m ý, nikoli přímý. Bývá rozvit i stejnorodě (*tento velmi dobrý*)....

Je-li přívlastek rozvit příslovcem zesilovacím nebo stupňovacím, stojí vždy celý přívlastek s p o j i t ě p ř e d s u b s t a n t i v e m a v něm příslovce před adjektivem:

(tento) velmi dobrý domácí lék; (toto) co nejpečlivější lékařské ošetření; (tento) daleko nejlepší léčivý prostředek.

Má-li přívlastek ještě d a l š í nestejnorodě rozvíjející část, klade

se celý přívlastek spojitě před substantivum nebo n e s p o j i t ě, a t o p ř í s t a v k o v ě:

(*tento*) *osvědčeně velmi dobrý domácí lék* || (*tento*) *domácí lék*, | *osvědčeně velmi dobrý*; *co možná nejpečlivější lékařské ošetření* || *lékařské ošetření*, | *co možná nejpečlivější*.

Při spojitém i nespojitém slovosledu stojí přímý přívlastek hned před svým substantivem: *domácí lék*, *lékařské ošetření* atp.

Stejnorodě rozvíjející přívlastek stojí vždy na samém začátku celého výrazu: *tento velmi dobrý domácí lék*; *tento domácí lék*, *osvědčeně velmi dobrý*.

6. Je-li přívlastek rozvit jinak než v 5., klade se celý přívlastek podle úmyslu mluvčího (pisatele) spojitě nebo nespojitě.

Nespojité spojení bývá přístavkové.

cihlově červená písečná zmije (Mah.) || *písečná zmije*, *cihlově červená*; *vyšívané šátky nedbale přehozené* (Rais) || *nedbale přehozené vyšívané šátky*; *tehďáž zbylého starého Josefova* (Č.-Chod) || *starého Josefova tehďáž zbylého*; (*tato*) *pečlivě vypracovaná domácí úloha* || (*tato*) *domácí úloha*(,) *pečlivě vypracovaná*; *starostlivě se tvářící mladý muž* || *mladý muž*, *starostlivě se tvářící*.

Nestejnorodě rozvitý přívlastek nabývá někdy při nespojitém postavení jiné větné platnosti. Na př.:

skoro všichni moji přátelé || *moji přátelé skoro všichni umřeli* [*skoro všichni* je doplňkem k *umřeli*] || *moji přátelé jsou skoro všichni mrtvi* [*skoro všichni* stejnorodě rozvíjí přísudkové adjektivum *mrtvi*].

TYP celé území obývané Slovany

615. Je to obměna typu z § 613 záležející v tom, že je vedle přímého přívlastku ještě přívlastek n e p ř í m ý, *celé území*... Bývá nestejnorodě nebo stejnorodě rozvit: *skoro celé území*..., *toto celé území*...

1. N e p ř í m ý přívlastek stojí vždy na samém začátku celého výrazu:

toto celé (skoro celé) území obývané Slovany; *všichni* sobě rovní lidé; *každý* člověk toužící po štěstí; *červené* oči plné slz; *každý* přívlastek vyjádřený substantivem; viz dále.

2. Celý přívlastek stojí před substantivem velmi zřídka a leckdy neobvykle; na př.:

celé Slovary obývané území; svou Řešany pochroumanou mistrovskou reputaci (Č.-Chod); jeden můj na venkově bydlící přítel.

3. Nejčastěji se klade substantivum doprostřed mezi oba přívlastky. Přívlastkový výraz je nespojitý; nepřímý přívlastek stojí před substantivem a přímý za ním. Na př.:

celé území obývané Slovary; svou mistrovskou reputaci pochroumanou Řešany; všechny zákony ustálené ve spisovném jazyce; každý člověk toužící po štěstí; jeden můj přítel bydlící na venkově.

Příčina je ta, že je jeden člen přímého přívlastku obsahovým jádrem celého přívlastkového výrazu a stojí proto na jeho konci.

V hořejších příkladech je tímto jádrem *Slovary, Řešany, ve spisovném jazyce, po štěstí a na venkově*. Přímo před nimi stojí slova obsahově jim nejbližší: *obývané Slovary, pochroumanou Řešany*...

Nebo: všechny zákony ve spisovném jazyce ustálené.

Stojí tu na konci *ustálené*, protože je na něm důraz [*ustálené, ne teprve vznikající*].

4. Podle úmyslu mluvčího (pisatele) lze položit jeden přívlastek **přístavkově**:

svou mistrovskou reputaci, pochroumanou Řešany; ty bledé líce, plné vrásek (Němc.).

Adjektivní přívlastek nestejnorodě šíře rozvitý.

TYP věta (,) vyjadřující bližší určení věty jiné

616. Běží o adjektivní přívlastek s nestejnorodě rozvíjejícím členem *bližší určení, rozvitým výrazem věty jiné*.

1. Jeho substantivum

se klade zpravidla **před celý přívlastek**:

věta | vyjadřující bližší určení věty jiné; s horlivostí člověka | zasazujícího se o přesvědčení nedůvěřivých posluchačů (Arb.).

Nepřirozeně se klade adjektivum, které je základem celého rozvitého přívlastku, před substantivum; na př.:

bezpečnost přestupujícího obecnstva z jednoho vozu (elektrické

dráhy) *do druhého*, místo: *bezpečnost obecnstva přestupujícího z jednoho vozu do druhého*.

2. V přívlastku samém stojí na samém konci zpravidla člen obsahově nejdůležitější; na př.:

věta vyjadřující bližší určení *věty jiné*; *saně*, vyslané pro něho do města *k vlaku* (Šrám.).

Obsahová důležitost jednoho člena přívlastku vyniká dobře, vyjádříme-li přívlastek *větně*; člen obsahově nejdůležitější je v takové větě psychologickým přísudkem. Na př.:

věta, která vyjadřuje bližší určení *věty jiné*. Viz v § 612₄, e, 613₂.

Na začátku celého přívlastku stojí ten jeho člen, který jej spojuje obsahově se substantivem, většinou holý přívlastek dějový:

věta vyjadřující bližší určení *věty jiné*; *saně*, *vyslané* pro něho do města *k vlaku* (viz výše); na dveřích, *zasazených* do stěn nadmíru silných (Olbr.); Hospodin, *rozhněvaný* takovou měrou zpupnosti (tamt.).

Nepřirozeně se klade tento člen na konec celého přívlastku: *košík ze samých dlouhých bílých a modrých korálů zhotovený* (z písemn.) [místo: *košík zhotovený...*]; *do zahrady, továrnu s této strany obkličující* (též).

3. Celý přívlastek se vyslovuje se svým substantivem dílem *splývavě*, dílem *nesplývavě*. Nesplývavá výslovnost je ve dvojím případě.

a) Často je nesplývavý ten přívlastek, který chce mluvčí označiti za obsahově nepodstatný (§ 529); tento přívlastek má pak povahu *přístavku*. Na př.:

na dveřích, *zasazených do stěn nadmíru silných*, visely tabulky (Olbr.) [bez přívlastku: na dveřích visely tabulky].

Přestávka je zde úkonná (§ 526).

b) Dále se dělává před přívlastkem přestávka *fonetická* (§ 527); na př.:

s horlivostí člověka, *zasazujícího se o přesvědčení nedůvěřivých posluchačů*; v mluvnici se pokládá za vedlejší věta, *vyjadřující bližší určení věty jiné*.

Přívlastek vyjadřuje vlastnost **p o d s t a t n o u**, bez které by věta neměla náležitý smysl; na př.: *v mluvnici se pokládá za vedlejší věta*. Jde tedy o přestávku fonetickou, dělanou uvnitř útvaru, který nelze vysloviti celý za jednoho výdechu.

TYP každá věta (,) vyjadřující bližší určení věty jiné

4. Proti předešlému typu má zde substantivum ještě shodný přívlastek **n e p ř í m ý** (*každá*). Ten může býti stejnorodě nebo nestejnorodě rozvit: *každá taková věta vyjadřující...*; *skoro všichni lidé jdoucí ráno za svým povoláním*.

Substantivum, které je jádrem celého výrazu, klade se **d o p r o s t ř e d** mezi oba přívlastky; viz typ (...*věta*...) a další příklady.

Za substantivem stojí přívlastek šíře nestejnorodě rozvitý jako v předešlém typu, před ním pak přívlastek nepřímý:

každá věta...; *každá taková věta...*; *skoro všichni lidé...*

5. Přívlastek stojící za substantivem vyslovuje se proti předešlému typu valnou většinou **n e s p l ý v a v ě**:

spatřili *úzké údolí, jenom k východu a k západu otevřené* (Rais); *tento svět, plný skutečné životné mízy* (Mah.); (otevřela se) *malá dvířka, vyříznutá do těžkých čelních vrat* (Olbr.); *její ústa, ostatně pěkná jako drobná arabeska* (Ner.); *útlá bytost má, zmítaná nepřátelským dechem cizoty* (Čech); *vůně jablek v pleteném košíčku, nedávno sem přineseném a na skleník postaveném* (Šim.); *tohoto nahodilého ostrova, vzniklého nánosem za paměti generací čtyř set let* (Č.-Chod).

V dokladě ze Šim. čekáme *a postaveném na skleník*, protože je předložkový výraz *na skleník* obsahově důležitější než *postaveném*. Viz poznámku výše ve 2.

Příčina je dvojí jako u typu předešlého (viz v odst. 3.): dílem přívlastek stojící za substantivem vyjadřuje **n e p o d s t a t n o u** vlastnost a vyjadřuje se přístavkově; dílem se před ním dělá přestávka **f o n e t i c k á**, a to častěji než v předešlém typu.

V konkrétních případech je leckdy nesnadné tyto dvě příčiny rozlišovat.

Před přívlastkem vyjadřujícím vlastnost **p o d s t a t n o u** dělá se přestávka jen **f o n e t i c k á** (viz ve 3.). Na př.:

vedlejší se nazývá každá věta, vyjadřující nějaké bližší určení věty jiné.

Vyznačuje se čárkou jen tehdy, je-li před celým přívlastkovým výrazem delší kus věty, který nelze s ním vyslovit za jednoho výdechu. Je to v hořejším příkladě *vedlejší se nazývá každá věta*.

Nepíšeme však: věta, *vyjadřující bližší určení věty jiné*, je vedlejší. Před rozvitým přívlastkem je jen slovo *věta*, nikoli delší výdechový celek. Přístavkem tento přívlastek být nemůže, protože bez něho by neměla věta náležitý smysl.

Vyslovujeme sice přestávku mezi slovy *jiné* a *je*, ale v písmě ji neoznačujeme. Viz v § 527a.

Oddělit celý přívlastkový výraz od ostatku věty dvěma čárkami (*věta, vyjadřující...*, je vedlejší) a vyjádřit jej tak přístavkově, bylo by možné, kdyby šlo o vlastnost nepodstatnou. Jde však o vlastnost podstatnou, neboť bez ní by naše věta neměla náležitý smysl: věta je vedlejší.

Lze však říci přístavkově na př.: *tato věta, vyjadřující...*, je vedlejší. Zájmenem *tato* se substantivum *věta* blíže určuje a přívlastek »vyjadřující...« je pak nepodstatný. Sr. bez něho: *tato věta je vedlejší*.

Substantivní shodný přívlastek.

617. Běží o přívlastek *nepřístavkový*, neboť přístavek má své ustálené místo za svým základním členem; viz v § 531₂.

a) Přívlastek holý.

1. Klade se valnou většinou jako shodný přívlastek adjektivní před svým substantivum, a to mimo důraz i při důrazu; na př.:

pan učitel (otec, Novák...), *paní* Nováková, *ředitel* Novotný, *strýc* Jan, *přítel* Kovář, *bratr* Paleček, *doktor* Kolář, *profesor* Tvrdý, *král* Jiří z Poděbrad, *císař* Karel IV., *kníže* Rostislav, *papež* Lev, *opat* Prokop, *básník* Březina; *město* Praha, *vesnice* Lhota, *země* Morava, *řeka* Sázava, *hrad* Zvíkov; *slovo* otec, *tvar* nesu, *zájmeno* já...

Patří sem též *křestní jména*, která jsou přívlastkem příjmení: *Josef* Dobrovský, *František* Palacký, *Jan* Neruda, *Svatopluk* Čech, *Jaroslav* Vrchlický, *Vladislav* Vančura, *Ivan* Olbracht...

Ustálenému zvyku se přiči pořádek *opačný*: Novák *Jan*...

2. Řidčeji stává za svým substantivem.

a) Je to předně v jistých ustálených případech:

Kristus *Pán* (|| *Pán* Ježíš, *Pán* Bůh), Bůh *Otec*; císař *pán*, kníže *pán*; já *ubožák*, ty *nešťastníku*, my *Čechové* [při zájmenech 1. a 2. osoby].

b) I mimo tyto případy, leckdy tam, kde jindy bývá přívlastek před svým substantivem; na př.:

Neruda dramatik je méně znám než *Neruda básník* a *fejetonista*; byl to *lékař lidumil*; viděl před sebou *člověka drmolu* (z písemnictví); *Pepánek nezdar* (titul díla); *Brno město*, *Brno venkov*.

Přívlastky typu a) jsou zbytky staršího stavu, kdy se substantivní přívlastky hojně kladly za své substantivum: *Karel císař*, *Vít opat*, *Benedikt papež*...

Přívlastky typu b) mají jiný úkon než přívlastky typu a) a přívlastky stojící před svým substantivem.

Připojují se k svému substantivu většinou splývavě jako přívlastky typu a) a proto se neprávem oddělují pomlčkou, obyčejně krátkou: *Neruda-dramatik*, *lékař-lidumil*... Ve spojení typu *Brno-město* lze chápat pomlčku jako praktickou značku.

Přívlastky kladené před substantivum vyjadřují vlastnost, která blíže určuje základní substantivum jako jedince se zřetěním k jedincům jiným buď téhož druhu nebo jiného.

V sousloví *řeka Morava* a *země Morava* odlišuje se přívlastky *řeka* a *země* dvojí věc zvaná Morava. — Osoby se jménem *Jan* rozlišujeme přívlastky *strýc* (Jan), *bratr* (Jan), *král* (Jan)... — Přívlastkem *město* ve spojení *město Brno* blíže určujeme název *Brno* a tím jej přesněji odlišujeme od názvů *Praha*, *Olomouc*, *Labe*, *Čechy*... — Spojením *spisovatel Neruda* lišíme tohoto Nerudu od jiných osob s tímž příjmením.

Přívlastky typu b) blíže určují jedince označeného základním substantivem se zřetěním k němu samému.

V sousloví *Neruda dramatik* nejde o bližší určení Nerudy proti jiným Nerudům, nýbrž o bližší určení Nerudy samého, o rozlišení jeho různé slovesné tvorby. — *Lékař lidumil* znamená nikoli «lékař, lišící se lidumilstvím od jiných lékařů», nýbrž «lékař, jehož význačnou lidskou vlastností je lidumilnost».

Výrazem *Brno město* neodlišujeme Brno od jiných měst nebo vůbec míst, nýbrž vyznačujeme část Brna, a to proti *Brno venkov*.

Leckdy se spojují oba členy příslovcem *jako*: *Neruda jako dramatik*.

Z toho je vidět, že jsou to přívlastky povahy příslovecné. Podobně *Brno město* = Brno nikoli jako celek, nýbrž v jedné své části, jako město samo.

b) Přívlastek rozvitý.

3. Jde o přívlastkové substantivum rozvité jiným substantivem. Takový rozvitý substantivní přívlastek stojí zpravidla celý před svým základním substantivem. Na př.:

pan učitel | *Novák*; *pan ředitel* | *Novotný*; *básník Jan* | *Neruda*; *profesor doktor Josef* | *Zubatý* [obyč. ve zkratkách: *prof. dr. Josef (J.)* | *Zubatý*].

Substantivní a adjektivní přívlastek.

618. Jde o takové případy, kde má substantivní přívlastek při sobě přívlastek adjektivní; na př. *český básník* | *Neruda*.

O substantivním přívlastku platí pravidla uvedená v minul. § a o adjektivním pravidla probíraná v § 607 sl. Na př.:

český básník | *Neruda* [substantiv. přívl. *básník* před svým subst. *Neruda*; *český* před svým subst. *básník*]; *naš pan* | *učitel* | *Novák* [substant. přívl. *učitel* před *Novák*; substant. přívlastek *pan* před *učitel*; adjekt. přívl. *naš* před *pan*, t. j. před výrazem *pan učitel Novák*, k němuž celému se vztahuje]; *starší bratr Helenin* | *Jan* (Sova) [přívlastek *bratr* k *Jan* rozvit dvěma přívlastky adjektivními, z nichž jeden stojí před *bratr*, druhý za ním; viz v § 609; *starý jazyk český*] || *starší Helenin bratr* | *Jan* [sr. *starý český jazyk*].

Adjektivní přívlastek stává na různých místech podle toho, k čemu se vztahuje; na př.:

český básník Neruda [= básník Neruda, a to český]; *nebožtík váš dědeček* (Němc.) [= váš dědeček, a to nebožtík] || *váš nebožtík dědeček* [= nebožtík dědeček, a to váš].

Neshodný přívlastek.

619. V jeho slovosledu je mnohem menší rozmanitost než u přívlastku shodného.

A. Zájmenné genitivy *jeho*, *jejich*, *jich*.

1. Stojí mimo důraz pravidlem před svým substantivem: *jeho matka*, *bratr*, *dům*, *povinnost*, *smrt*, *řeč...*, *jejich syn*, *byt*, *mínění...*; bolí mě *jich ztráta*, unavuje mě *jich hledání*.

Substantivum určované tímto genitivem může msti kterýkoli větný úkon:
jeho matka ještě žije [= podmět]; *jeho matku znám* [= předmět]; to je *jeho matka* [= jmenný přísudek]; atd.

Poloha těchto genitivů za jménem je **n e p ř i r o z e n á**: *matka jeho, mínění jejich, ztráta jich...* Je možná jen jako stilový prostředek básnický. V knižním jazyce se klade za jméno zhusta genitiv *jich*, ale i to je neústrojné.

2. V **d ů r a z u** obyčejně zůstávají před substantivem, řidčeji se kladou za něj; na př.:

to je *jeho (jejich) povinnost* || to je *povinnost jeho (jejich)*.

3. Má-li substantivum ještě přívlastek shodný, klade se *jeho* a *jejich*, je-li obsahově širší, mimo důraz před něj; na př.: *jeho starší bratr*; *jejich společný znak*.

Při důrazu na shodném přívlastku buď tento slovosled zůstává, nebo se klade shodný přívlastek před neshodný: *jeho starší bratr* || *starší jeho bratr*.

Je-li obsahově širší přívlastek shodný, klade se *jeho* a *jejich* za něj: *někteří jeho přátelé*; *všichni jejich známí*.

Zájmenný genitiv, protože se klade před své substantivum, chová se úplně tak jako přívlastek shodný (*jeho starší bratr* = *můj starší bratr*); viz v § 609.

B. Zřetelový instrumentál.

4. M i m o **d ů r a z** stojí veskrze před substantivem; na př.: je *rodem (původem, vychováním, smýšlením)* Čech; je *povoláním* učitel, *povahou* celý otec; dvůr *jménem* Jankov (Vanč.).

5. V **d ů r a z u** se klade buď jako mimo důraz před s u b s t a n t i v u m nebo častěji za něj:

je *rodem* Čech || je *Čech rodem* atp.

C. Genitiv množství.

620. Jde o genitiv množství, jehož míra se určuje; viz v § 726.

a) Mimo důraz.

1. Tu stává tento genitiv zpravidla z a s u b s t a n t i v e m tehdy, jsou-li oba členy obsahově stejně důležité. Na př.:

litr mléka, pytel mouky, kilo soli, metr látky, dostatek prostředků (= dostatečné množství), *nedostatek tuků* (= nedostatečné množství), *hojnost ryb, množství zvěře, mnoho času, málo peněz, pět let, deset lidí; co nového?, nic nového, něco zajímavého, tolik látky, kolik hodin?*

Patří sem též genitiv u příslovčí a příslovečných jmen, která mají týž význam jako jména nepříslovečná:

dost práce (= dostatek), *hojně ryb* (= hojnost), *trochu (trošku) vody* (= trocha); (stálo to) *hrůzu peněz*; lid. a hovor. *moc peněz*.

Je-li tento genitiv rozvit shodným nebo neshodným přívlastkem, stojí za svým substantivem celý, jako celek:

litr | kravského mléka, nedostatek | výživných látek; málo | peněz na živobytí; pět | let po smrti...

O vzájemném postavení genitivu holého a jeho rozvíjejících členů platí pravidla o přívlastku shodném v § 607 a násl., a o přívlastku neshodném pravidla v této kapitole. Na př.: *litr kravského mléka* [shodný adjektivní přívlastek stojí před *mléka*]; *pět let po smrti* [neshodný přívlastek *po smrti* stojí za *let*].

2. Je-li genitiv představově méně důležitý než substantivum (příslovce), klade se často před substantivum. Na př.:

je toho málo (mnoho, dost); udělal toho dost; zůstalo, zbývá toho málo; chybí toho kousek; je toho mléka litr; je těch jablek dost...

Ukazovací zájmeno *toho* a *těch* je výrazem toho, že se o množství už předtím mluvilo, takže je představově méně důležité než určované substantivum, které se teprve nyní uvádí.

Podobně je tomu, běží-li o genitiv osobního zájmena: *je nás (vás, jich) pět (málo, mnoho, dost); zbylo (chybí) nás (jich, vás) osm*.

Běží zde jednak o mluvčího, který praví něco, co se týče též jeho samého (je *nás pět*); jednak o osoby, ke kterým se mluvčí obrací (je *vás málo*). Zájmeno 3. osoby *jich* odkazuje na osoby, o kterých byla už řeč (je *jich málo*).

Tyto genitivy označují vesměs osoby představově známé.

Leckdy se tyto genitivy stojící před substantivem oddělují od něho slovy jinými.

Na př.: je (zůstalo) *nás* na živu *pět*; viz v § 602.

3. Někdy se klade za substantivum:

kolik toho je (zbývá, zůstalo)?; *kolik nás (vás, jich)* přišlo?; *málo toho* zůstalo [odpověď na otázku »kolik toho zůstalo«].

Příčina je ta, že představový úkon jejich substantiva žádá postavení na samém začátku věty. V prvních dvou případech jde o doplňovací otázky, v kterých stojí tázací zájmeno — zde *kolik* — zpravidla na 1. místě (§ 585).

V třetím příkladě je sousloví *málo toho* psychologickým přísudkem, který stává nejčastěji na konci věty (zůstalo *toho málo*) a má pak genitiv před substantivem. Položí-li se tento přísudek na začátek, musí státi člen představově důležitější před členem méně důležitým (*málo toho* zůstalo), neboť jinak by stál uprostřed věty, na místě neobvyklém. Viz k tomu v § 570₂.

b) V důrazu.

4. Je-li důraz na genitivě, klade se zpravidla za své substantivum; na př.:

je to *litr mléka*, má *málo peněz* atp.

Je-li důraz na substantivě míry, buď je slovosled jako v minulém případě, nebo se řidčeji klade substantivum za genitiv; na př.:

je to *litr mléka*; je tam *hojnost*; *ryb*, máme *dost práce*... || je tam *ryb hojnost*; je na to *času dost*; mají *chleba dostatek*, *mléka málo*, *všeho dost*.

V číselných spojeních zůstává číslovka zpravidla před genitivem: trvalo to *pět let*; bylo tam *deset lidí*.

Leckdy se tato sousloví kladou nespojitě: *času* je na to *dost*; viz v § 602₂.

D. Jiné jmenné genitivy.

621. 1. Kladou se mimo důraz i v důrazu skoro veskrze za své substantivum; na př.:

lov *ryb*, stavba *domu*, psaní *dopisů*, pláč *děti*, zpěv *ptáků*, narození *dítěte*, východ *slunce*, konec (začátek) *roku*, kraj (střed) *města*, přítok *Vltavy*, rodiště (ulice) *Čelakovského*...; syn *mého bratra*, dům *jeho strýce*, spis *Jana Gebauera*, panování *Karla Čtvrtého*, ulice (rodiště) *Svatopluka Čecha*, člověk *dobrého srdce*, jméno *mužského rodu*.

Je-li tento genitiv rozvit, stojí celý za svým jménem. O vzájemném postavení jeho členů platí to, co bylo řečeno při genitivě množství v předešlém §. Na př.:

jména *mužského* rodu [shodný přívlastek *mužského* před svým substantivem] || v důrazu: to je jméno rodu *mužského* [důrazný přívlastek za svým substantivem].

Jen kdyby se měly setkat dva genitivy, klademe jeden z nich před substantivum a druhý za ně:

Dobrovského objev *přízvukových zákonů* (místo: objev *Dobrovského* *přízvukových zákonů*).

2. V uměleckém jazyce, hlavně v básnickém, klade se tento genitiv leckdy před substantivum; na př.:

strašný *lesů pán*, *zašlého věku děj*, *zbortěné harfy tón*, *lásky čas* (Mácha; často tak); *zpěvu bohyně* (Čelak.); *časů vlnobití*, *ducha perutě* (Čech); *sopek čela*, *lesů bolest* (Vrchl.); *tajuplných rukou hra*, *zvonů zvonění* (Břez.); *Moravy pán*, *sirotů vzlyk* (Bezr.); *svatých bouří vzácné oběti* (Mah.); *Světa pán* v županu (Bozd.); *Vojtěcha Rývy nástupce* (Lier); to je *otce tvého pás* (Erb.); *půlnoc*, *všech nocí máti* (tamt.).

Je to jeden z oblíbených uměleckých prvků slovosledných.

Lidová (a hovorová) mluva staví genitiv před substantivum dosti často v jistých ustálených souslovích: *mého bratra syn*; před *slunce východem* (z toho atrakcí: před *sluncem východem*); *Čelakovského ulice*, *Komenského náměstí*...

V starším jazyce stával jmenný genitiv velmi hojně, původně veskrze před substantivem: *svatého Pavla řeč*, *mysli nepořádnost*, *hrdých hněv*, *pěti bratří těla*, *pravého beránka krev*, *hříechův odpuštění*, *krve prolití*...

Lidové genitivy před substantivem jsou většinou zbytky staršího stavu, někdy asi novosti (*Čelakovského ulice*... podle *Máchova*, *Erbenova ulice*...).

Dosti hojné genitivy před dějovými jmény držely se v celém jazyce dlouho, a protože se vymykaly běžnému pořádku, splynuly se substantivy ve s p ř e ž k y; na př.: *oka mžik* > *okamžik*, *krve proliti* > *krveprolití*. Podobně vznikly spřežky *přelíčení* (= líčení, dokazování pře) a *zemětřesení*, *sebechvála*... Sr. u adjektiv: *krve lačný* > *krvelačný*..., viz v § 613s.

Kladení genitivu před substantivum v uměleckém jazyce (*lásky čas*...) je většinou archaismus v úkonu uměleckého prvku, někdy prvek přejatý z mluvy lidové (*otce tvého pás* u Erbena).

Také zájmenný genitiv *jeho*, *jejich* (viz v 1.) kladl se v duchu starého jazyka před substantivum, ale tento slovosled zůstal do dneška živý, beze vší pochyby vlivem stejnovýznamných přívlastňovacích zájmen a přídavných jmen *můj*, *tvůj*..., *otcův*, *matčin*...

E. Podměťový dativ.

3. Klade se obdobně jako genitiv množství *z a s v é s u b s t a n t i v u m*, je-li představově důležitější než určované substantivum, ale *p ř e d s u b s t a n t i v u m*, je-li méně důležitý než ono. Na př.:

už je *konec zábavě* [t. j. nastává doba práce apod.; *zábava* je slovo představově závažnější než *konec*] || už je *zábavě konec* [*zábava* je slovo představově známé, mluvilo se o ní a mluvčí vyjadřuje představu novou, že se už skončila]; už je *tomu konec* [*tomu* odkazuje k něčemu, o čem se mluvilo]; už je *všemu konec* [také *všemu* se vztahuje na něco představově známého].

U jiných dativů tento rozdíl není; na př. *služba veřejnosti*, viz ve 4.

F. Ostatní neshodné přívlastky.

4. Kladou se zpravidla mimo důraz i v důrazu *z a s v é s u b s t a n t i v u m*, ať jsou holé nebo rozvité; na př.:

služba veřejnosti, psaní *bratrovi...*; cesta *lesem*, jízda *vlakem*, chůze *krokem*, podpis *vlastní rukou...*; cesta *do školy*, *ze školy*, přípravy *před odjezdem*, pobyt *na venkově*, *v lázních*; plat *za práci*, peníze *od otce*, *na živobytí*, sklenice *na vodu*; příprava *na zkoušky*, *ke zkouškám*; pohádka *o Karkulce*; schůzka *s přítelem*, sud *s vínem*; dům *o samotě*, byt *o dvou pokojích*; děvče *s černýma očima*; práce *na objednávku*, zbytky *od oběda*, kabát *na doma*, šaty *do práce...*; tváře *jako růže*, člověk *jako hora*; snaha *vyniknouti*; háv *s dlouhými rozstřiženými křídelnatými rukávy* (Č.-Chod).

Ojediněle se kladou *p ř e d s u b s t a n t i v u m*:

byl jsem pořád jako *za groš kudla* (Rais; lid. a hovor.).

5. Je-li neshodný přívlastek rozvit, klade se *p ř í m ý* přívlastek hned za substantivum, *n e p ř í m ý* pak za něj. Na př.:

zrcadlení *ulice* | *na plošině elektrické tramwaye* (Mah.).

Smysl je tento: zrcadlení ulice, a to na plošině... [nepřímý přívlastek *na plošině* je pak rozvit genitivem *elektrické tramwaye*]. Je to obdoba s přívlastkem shodným: *starý český jazyk* = český jazyk, a to starý.

Podobně: pohádka *o třech zlatých vlasech* | děda *Vševěda*.

6. Neshodný přívlastek mimo infinitiv jako celek se neodděluje od svého substantiva nikdy čárkou, i když je širě rozvit; na př. nepíšeme: pohádka, o třech zlatých vlasech děda Vševěda.

Mnohdy se mezi substantivem a začátkem přívlastku dělá přestávka, ta však je čistě fonetická a v písmě se neoznačuje. Viz v § 526. Přestávka bývá zejména tehdy, předchází-li před základním substantivem přívlastku několik slov:

četli jsme Erbenovu pohádku o třech zlatých vlasech děda Vševěda.

Nedělání čárky je v duchu naší pravopisné soustavy. První slovo nebo sousloví za substantivem je obsahově přívlastek přímý a ten, je-li shodný, zpravidla se vyslovuje splývavě: *český jazyk, pan učitel...* To se přenáší též na přímý přívlastek neshodný.

7. Rozvitý infinitiv připojuje se k svému substantivu často nesplývavě a tato přestávka se čárkou označuje. Na př.:
učinil to ze snahy, stůj co stůj dosáhnouti vytčeného cíle.

Shodný i neshodný přívlastek.

622. 1. Každý z těchto přívlastků má většinou takové postavení, jako kdyby byl sám, t. j. podle pravidel připomínaných v předešlých výkladech. Na př.:

první krok do života [shodný holý přívlastek *první* před subst., neshodný do života za ním]; *zpívavý* hlas listonošové Roubinkové (Šim.); *po chrupavých* schodech vedle dveří na zvonici (Rais); *dubnový* vítr v komíně (Šrám.); *pěkné* koupaliště s kabinami (Mah.); *hnědý* kožich s prošívánými zády (Rais); *dva* notné kusy křídly v hoření levém rohu (tamt.); *dvě* černé tabulky s řadami číslic po kraji (tamt.); *jeho* starší bratr || *všichni* jejich známí ap.; viz v § 619₃;

jeho první krok do života [neshod. přívlastek *jeho* i shod. *první* před subst., neshod. do života za ním];

tuze malý pán z bohatého, vznešeného rodu (Rais) [rozvitý shodný přívlastek *tuze* malý před subst., neshod. přívlastek za ním];

před oprýskaným zrcadlem pokojíka v jednom z nejlepších konfesionálních hotýlků tehdejšího starého Josefova (Č.-Chod) [neshodný přívlastek je široce rozvit].

2. Změna nastává jen potud, že ten shodný přívlastek, který stává sám též za substantivem, klademe zpravidla před ně. Na př.:

staré pověsti *české* || staré *české* pověsti o *Libuši*; je to *znalec výborný* || je to *výborný* znalec *českého písemnictví*; poměry *hospodářské* (v kniž. jazyce) || *hospodářské* poměry v *nové době*.

Příčina je ta, že se jazyk v y h ý b á tomu, aby byl s h o d n ý p ř í v l a s t e k hned v e d l e n e s h o d n é h o. Postavení za substantivem je vyhrazeno především přívlastku neshodnému; neboli: oba přívlastky se o d s e b e o d d ě l u j í s u b s t a n t i v e m.

3. Z toho plyne, že se d ů r a z n ý s h o d n ý p ř í v l a s t e k neklade až na konec celé rozvité části; na př. nikoli:

je to *znalec českého písemnictví výborný*, nýbrž: je to *výborný* znalec *českého písemnictví*.

Příčina je táž jako v 2. Tím se tento přívlastek odlišuje od stejnorodě rozvitého, v němž důrazný člen stává též na konci celé rozvité části (§ 609).

4. Z předešlých případů je patrné, že se zpravidla n e k l a d e s u b s t a n t i v u m p ř e d c e l ý p ř í v l a s t e k. Viz v 3. nepřirozenost tohoto postavení pod důrazem. I mimo důraz je to postavení neobvyklé; na př.: *předkové | jeho slovanští* (Palac.).

5. Neshodný přívlastek mimo infinitiv, třebaš je široce rozvit, n e o d d ě l u j e s e o d s v ě h o s u b s t a n t i v a č á r k o u jako v předešlém typu (viz odst. 6. minul. §.). Na př.:

Erbenova *pohádka* | o *třech zlatých vlasech děda Vševěda*; před oprýskaným *zrcadlem* | *pokojíka v jednom z nejlepších konfesionálních hotýlků* (viz v 1.).

I n f i n i t i v se však odděluje často:

učinil to v *dobrém úmyslu*, *pomoci svému těžce zkoušenému příteli*.

ROZVITÉ PŘÍSUDKOVÉ A DOPLŇKOVÉ ADJEKTIVUM

623. Pořádek jeho členů je většinou takový j a k o u a d j e k t i v a p ř í v l a s t k o v é h o, o kterém byla řeč v § 609 sl.

Tam šlo nejen o slovosled jeho členů, nýbrž též o jeho postavení se zřením k základnímu substantivu. Zde půjde jen o vzájemný pořádek členů v rozvitém adjektivním výraze samém.

a) Adjektivum rozvité stejnorodě.

Mimo důraz.

1. Adjektiva stojí za sebou podle své obsahové důležitosti, a to základní adjektivum za rozvíjejícím. Na př.:

chodí *rád sám* [= chodí sám, a to rád; sr. *starý český jazyk* = český jazyk, a to starý]; děti stály *všecky tři* vedle sebe (Němc.); vrátil se *celý smutný*; našli je *oba živé*; znám je (byli jsme tam) *oba dva*; byli jsme tam (přišli) *všichni tři*;

našli je *všecky tři mrtvé* [= našli je mrtvé, a to všechny tři].

V důrazu.

2. Buď zůstává slovosled nedůrazný:

chodí *rád sám*; ty knihy jsou *všecky moje*.

Nebo se klade důrazný člen za nedůrazný:

chodí *sám rád*; ty knihy jsou *moje všechny*; takové budovy jsou *hezčí zvětralé* (Ner.) [= jsou hezčí, jsou-li zvětralé].

Proniká tu snaha, aby byl důrazný člen na konci celé části; viz v § 612.

b) Adjektivum rozvité nestejnorodě.

Mimo důraz.

3. Mimo důraz stojí různorodě rozvíjející člen zpravidla před holým přívlastkem:

je to *velmi dobré, úplně nové, dosti zajímavé, mnohem lepší, sotva správné*; vrátil se *úplně změněný*; vzal si ty knihy *skoro všechny*; našli jej *napolo mrtvého*; je to spis *dosud úplně neznámý*; to je *ze všeho nejlepší*.

V důrazu na holém přívlastku.

4. Tu je slovosled jako v 3.:

ty šaty jsou *úplně nové*; vzal si ty knihy *skoro všechny*.

V důrazu na rozvíjejícím členu.

5. Příslovce zesilovací nebo stupňovací zůstávají zpravidla před holým přívlastkem. Na př.:

je to *velmi dobré, úplně nové* atp.

N e o b v y k l e se klade takové určení za holé adjektivum:

preceptor je k tomu *dobrý dost*, aby hrál (Rais); leží pravda na kanapi, ale už *zdráv úplně* (Č.-Chod).

Je tu obdoba s rozvitým adjektivem p ř í v l a s t k o v ý m: je to *velmi dobrý* člověk || člověk *velmi dobrý*, nikoli *dobrý velmi*; viz v § 612s.

6. Určení ostatní buď zůstávají před holým přívlastkem, nebo se kladou za něj; na př.:

to jídlo je *chutně upraveno* || *upraveno chutně*; ten člověk je *všeho schopen* || ... *schopen všeho*.

Také tu je obdoba s adjektivem p ř í v l a s t k o v ý m: je to *chutně upravené* jídlo, nebo: je to jídlo *chutně upravené* || je to jídlo *upravené chutně*; je to člověk *všeho schopný* || ... *schopný všeho*. Viz v § 612s.

ROZVITÝ PŘECHODNÍK

624. 1. Jako celek zaujímá rozvitý přechodník to místo ve větě, které mu přísluší podle jeho představového úkonu. Na př.:

děti se dívaly do oken, *nábožně babičku poslouchajíce* (Němc.) [psychologický přísudek celé věty]; *mlád jsa* pamatuj, že stár budeš (přísl.) [psychologický podmět]; svíce, *lidem sloužíc*, sama se tráví (t.) [= přísloveč. určení = tím, že slouží lidem].

2. Co se týče p o ř a d u j e h o č l e n ů mezi sebou, kladou se tak j a k o v e v ě t ě, v kterou lze přechodník rozvésti. Na př.:

děti se dívaly do oken, *nábožně babičku poslouchajíce* [přísloveč. určení *nábožně* + předmět *babičku* + přechodník; = *a nábožně babičku poslouchaly*]; odešel *s nikým se nerozloučiv* [přísl. urč. + přechod.; = *a (ale) s nikým se nerozloučil*]; *jevše chvíli po rovině*, náhle prudce sjížděli (Rais) [= *jeli chvíli po rovině a (pak)...*]; šel *ničeho si nevšímaje* [= *a ničeho si nevšímál*].

To vyplývá zcela přirozeně z toho, že se rozvitý přechodník pocituje dosti zřetelně za větu, chápe za rovnocenný se slovesnou větou.

Je proto nezcela přirozený takový pořad přechodníkových členů, který by nebyl běžný ve střídne slovesné větě. Na př.:

jel, stromů se chytaje (z písem.) [m í s t o: *jel chytaje se stromů*; sr. větně: *jel a chytal se stromů*].

PŘEDLOŽKOVÉ VÝRAZY

3. Kladou se jako celek na to místo ve větě, které jim přísluší podle jejich představového úkonu; na př.:

otec odejel *na dovolenou* [psychologický přísudek; stojí na konci věty]; *o prázdninách* pojedeme do hor [psycholog. podmět; stojí na 1. místě].

2. Co do pořadu členů jde o místo předložky; na př.: *v naší vlasti* || *o tom o všem* [předložka před rozvitým jménem || předložka na začátku výrazu i uvnitř].

O tom viz v § 746 sl.

C. Věta po stránce pravopisné

625. 1. Nejde tu o písemné vystihování věty nebo jejích částí po stránce fonetické jako řady zvuků. O něm byla řeč v hláskosloví (§ 152 a násl.), protože je v podstatě stejné, ať jde o jakoukoli skupinu hlásek. Běží o písemné vystihování věty jako výrazu myšlenky nebo jejích částí po dvojí stránce.

a) O písemné vyznačování přestávek mezi větami, ve větě jako celku neboli přestávek větných, a přestávek nevětných, t. j. dělaných mezi větnými částmi a jejich členy.

b) O vystihování různé povahy vět nebo jejich částí, jako tázacího obsahu, citového rázu, přímé řeči, výrazové neúplnosti, a vztahu mezi větnými částmi.

Toto vystihování je úkonné nebo fonetické; viz v § 526, 527, 610, 616.

2. Písemné znaky přestávek se nazývají **rozdělovací znaménka** (interpunkční znaménka, interpunkce). Podle přestávek, které označují, jsou rozdělovací znaménka větná a nevětná. Jsou to čárka, tečka, dvojtečka, středník a pomlčka. Částečně sem patří též otazník, vykřičník a závorky.

3. Různou povahu vět nebo jejich částí a vztah mezi nimi vyznačují **znaménka rozlišovací** (diakritická), a to větná, hlavně otazník, vykřičník, uvozovky a spojovací čárka. Vedle nich jsou ještě rozlišovací znaménka hlásková nebo slovní; viz o nich v § 152.

4. V dalších výkladech se probírají jednotlivá znaménka podle svého rozdělovacího nebo rozlišovacího úkonu. Mnohé věci sem náležející byly probrány v předešlých kapitolách a budou zde jen shrnuty.

ČÁRKA.

626. Rozumí se zde čárka psaná , ; na př.: *Karel Čtvrtý, král český.*

Je to znaménko rozdělovací, a to větné i nevětné, a označuje se jím **n e u k o n ě n á p ř e s t á v k a**.

Větná čárka

1. Děláme čárku *a*) mezi větami každého bezspojecného souvětí souřadného:

lékař léčí, Bůh uzdravuje; prosím tě, podej mi to (viz v § 450 sl.).

Nezáleží na tom, jsou-li věty slovesné či neslovesné:

Václave, počkej [vokativ je jmenná věta; viz v § 740]; *kolik hlav, tolik smyslů* [dvě jmenné věty; viz v § 437^a]; *hudba, to je něco jiného* (§ 436); *nebýt vaší pomoci, byl by zahynul* (§ 457^a).

b) mezi každými dvěma větami vedlejšími, nejsou-li spojeny spojkami *a* nebo *i*:

přijde čas, kdy se zeptá zima, cos dělal v létě; až teď se rozpomněl, že po něm stříleli, že ho honili... (Olbr.); viz v § 481, 482; —

c) mezi každou větou hlavní a vedlejší nebo naopak:

přijdu, až budu mít volno; kdo se ptá, nerad dá (přísl.) atp., viz v § 460 sl.

Patří sem též kladení čárky mezi přímou řeč (oznámení, otázku, zvolání) a uvozovací větu:

«*Řemeslo má zlaté dno*», praví přísloví. — «*Co tam?*», divil se pan otec (Němc.). — *Pst!*, zašeptala matka (Čech). Viz v § 498.

Po otazníku a vykřičníku se čárka neprávem nepsává, neboť otazník a vykřičník jsou tu znaménka rozlišovací, a je proto potřeba čárky na označení neukončené přestávky.

Čárka se píše za uvozovkami (»), nikoli před nimi (, «); viz v § 635.

2. Čárkami oddělujeme větu vloženou do jiné:

kůň, který ovsa dobývá, nejméně ho jí; *moudrý, jakkoli mírný je*, není titěrný (přísl.); atp., viz v § 487^a, 489^a, 703^a.

3. O psaní čárky před závislými jmennými otázkami v případech typu *mám co dělat, je se nač těšit* viz v § 465.

4. Před spojkami *a*, *i* v souřadném souvětí zpravidla čárku neděláme, mají-li význam slučovací:

sedím *a* *čtu*; kdo to byl *a* *co chtěl*; není to dobré *a* *ani nebude*; ženy nařikaly *i* *plakaly* (Jir.).

Ve významech jiných (*a* = *ale*, *i* = *proto*, *a* *tak*) čárka bývá: slunce svítí, *a* *prší*; rozhněval se, *i* *odešel*.

Nedělá se čárka před *a* spojujícím dvě vedlejší věty stejnorodé (časové, příčinné...):

vím, že je zdrav *a* (*že*) *odejel na dovolenou*; viz v § 491.

Pravidlem se píše čárka před *a* různovětým:

co nás mrzí, to se nás drží, *a* *co je milo nám*, to nechce k nám (přisl.); viz v § 492, 494.

5. Před *ani* v docela krátkých větách čárku obyčejně nepíšeme; děláme ji jen při silném důrazu a většinou ve větách delších:

nejedl *ani nepil* || zříd.: , *ani nepil*; mně zima není *ani nebude* (Erb.); není to dobré, *ani nebude* [s vytýkavým důrazem]; ani větříček se nehnul, *ani hlásek se neozval* (Jir.); není zdrav, *ani nikdy úplně zdrav nebude*.

6. Před vylučovacím *nebo*, *anebo*, *či*, *čili* bývá čárka často, ale ne vždy, zejména ne ve větách krátkých:

napiš mi, *nebo zatelefonuj* || napiš mi *nebo...*; mám tam jít, *či nemám?* || mám tam jít *či...*?; nevím, zda je doma, *či není* || ... doma *či...*

V krátkých jmenných větách čárku obyčejně neděláme:

být či nebýt?; nevím, *zda jít či nejít*.

Před *nebo* příčinným je čárka pravidlem:

více viděl, nežli slyšel, *nebo mu již přecházel* zrak (Jir.); viz v § 459s.

7. Před všemi ostatními souřadnými spojkami dělá se čárka pravidlem:

chval cizinu, *ale zůstaň doma* (přisl.); nepřijdu, *neboť nemohu* atp., viz v § 450 sl.

8. Píše se čárka jen před různovětnou spojkou, nikoli též za ní:

co nás mrzí, to se nás drží, *a* *co je milo nám*, to nechce k nám (přisl.) [nikoli: *a*, *co je milo nám*, to...]; žena dobře nerozuměla, *ale když* měla dva dvacetníky, začala mu líbat ruce (Rais) [nikoli: *ale*, *když...*, *začala...*]; viz v § 492s, 494s.

9. Čárkou obyčejně neoddělujeme slovesné věty, které ztratily větnou platnost:

je to *myslím* správné; jsi *doufám* spokojen; viz v § 501;
ať si říká *kdo chce co chce* atp., viz v § 710.

Nevětná čárka

627. 1. Čárkou oddělujeme od sebe několikanásobné větné části kladené nespojkově:

tóny byly *mdlé, jednotvárné* (Rais); *kováři, puškaři, mečíři* a platnéři (Jir.); viz v § 536, 537, 538.

Jen mezi jistými dvojnásobnými částmi nespojkovými čárka se nedělá:

rukama nohama, zuby nehty, ve dne v noci..., viz v § 536.

2. Čárka se píše většinou mezi částmi opakovanými a jen zřídka tu čárka nebývá:

nevím, nevím, jak se komu zalíbí (Němc.); *dávno, dávno* již tomu (tamt.) atp. || *tak tak*, že se nezabil atp., viz v § 538.

3. Čárkou se zpravidla odděluje od svého substantiva nespojkový přístavek:

každý přívlastek, *shodný i neshodný*; Karel IV., *král český*..., viz v § 529, 531.

Přístavek ke jménu nevyjádřenému dílem se odděluje čárkou, dílem nikoli:

myslila, [ona] bláhová || *myslila bláhová*, viz v § 529; je, *[on] chudák, nemocen* || *je chudák...*, viz v § 531.

4. Čárka se většinou píše před slovcí spojujícími všelike přístavkově rozvíjející členy se základními:

prší, a jak!; *přijdu, a to zítra*; doplněk, *zejména neshodný*; řečí prostou, *ač výmluvnou*; některá substantiva, *na př. zima, tma, konec...*, viz v § 530, 532, 534.

Jen před ztotožňovacím *neboli* čárka se zpravidla nedělá:

gramatika neboli mluvnice; *shodný neboli souřadný* přívlastek..., viz v § 532, 533.

5. Před spojovacími slovcí několikanásobných částí dílem se čárka dělá, dílem nikoli; na př.:

je to drahé, *avšak* potřebné; neštěstí nechodí po horách, *nýbrž* po lidech;

je jak nadaný, *tak* pilný; je to *pěkné*, *třebaže* laciné; doma, *potom* v úřadě; je to nečeské, *proto* nesprávné ||

nechci nic jiného *než* klid; není ani nadaný *ani* pilný.

Viz podrobněji v § 535.

6. Čárka se někdy dělá za druhým členem dvojnásobné části nestojící na konci věty; na př.:

nikdo, *ani domácí čeledín* nechtěl zatítni sekerou do jeřábu (Jir.) || nikdo, *ani domácí čeledín*, nechtěl...

Viz podrobněji v § 535₂.

7. Čárka se zpravidla nepíše mezi stejnorodě a nepřístavkově rozvitými částmi:

město Praha; starý český jazyk; včera odpoledne; v Brně 10. ledna..., viz v § 531, 533, 534.

O přívlastkovém sousloví *nový, dobrý obchod a cizí slovo, latinské*, viz v § 610.

8. O čárce v přívlastkových typech *nářečí(,)* *zvané chodské a (každá) věta(,)* *vyjadřující bližší určení věty jiné* viz v § 610₇, 616.

9. Nedělá se většinou čárka před šíře rozvitým přívlastkem *ne-shodným*:

(Erbenova) pohádka *o čtyřech zlatých vlasech děda Vševěda*; viz v § 622.

Čárkou však oddělujeme obyčejně šíře rozvitý infinitiv *přívlastkový*; viz tamt.

10. O psaní čárky před přechodníkem nebo za ním viz v § 840₆.

11. Čárka se dělává za citoslovci uvozujícími větu:

ach, to bolí; no, vezmi si atp., viz v § 503.

TEČKA.

628. Je to znaménko rozdělovací, a to větné, a označuje se jím **p ř e s t á v k a u k o n č e n á**.

1. Děláme tečku zpravidla jednak za samostatnými větami *netázacími* a *nezvolacími*, jednak za *souvětími*; na př.:

Dnes je čtvrtek. — Kdo se ptá, nerad dá. — Sokrates řekl: »Vím, že nic nevím«. [Nikoli. «; viz v § 635].

2. Za větou *tázací* s otazníkem a *zvolací* s vykřičníkem tečku *neděláme* (§ 631₁, 632₁):

Kdo to je? — Vzhůru!

Jsou-li za otazníkem nebo vykřičníkem uvozovky (§ 635), náleží za ně tečka, a to jako znaménko přestávky, neboť uvozovky jsou znaménka rozlišovací. Na př.:

Ptal se překvapeně: *«Co se tu děje?»*. — Zvolal: *«Vodu a nosítka!»*.

Mnohdy se tečka nepsává, takže uvozovky mají též úkon rozdělovací.

3. Zřídka se dělá tečka — místo běžné čárky — mezi větami v souvětí souřadném nebo podřadném; na př.:

Dej pozor. Sice spadneš. Viz v § 496.

4. Ně k o l i k t e č e k — obyčejně tři nebo čtyři — děláme:
a) na označení neúplně vyslovené myšlenky:

Pořád jsem doufal, že se uzdraví, ale...; viz v téže platnosti pomlčku (§ 634); —

b) na označení přestávky při rozpacích, při vzpomínání:

A kam deš? *No... do města* (Olbr.) ; —

c) místo atd., apod., atpod., aj.:

části věty, *podmět, přísudek...*, jsou buď holé nebo rozvité; —

d) na označení delších přestávek v řeči z citových příčin:

pán odpustí... dnes malá neshoda... se šéfem (Č.-Chod).

Také se tu děláva pomlčka; viz v § 634.

DVOJTEČKA.

629. Je to znaménko rozdělovací, někdy také rozlišovací.

1. Dvojtečku píšeme na označení ukončené přestávky za větou uvozující přímou řeč; na př.:

Libuše řekla: «Lehčeji tepe dívčí ruka»; viz v § 498.

Dvojtečka zde označuje ukončenou přestávku, je to znaménko rozdělovací, a zároveň přímou řeč, má tedy úkon rozlišovací.

2. Dále před delším výčtem, na který se ukazuje buď ukazovacím zájmenem nebo číslovkou:

mluvnice má tyto části [n i k o l i n á s l e d u j í c í]: *hláskosloví, tvoření slov, tvarosloví a skladbu*: týden má *sedm dní*: *neděli, pondělí, úterý...*

Při delším výčtu, na který se neukazuje, a při výčtu kratším dvojtečku nepíšeme:

zítra máme počty, češtinu, zeměpis a náboženství [n i k o l i *zítra máme: počty...*]; *má dva syny, Karla a Jaromíra* [n i k . *dva syny: Karla a...*].

Děláme dvojtečku i před jednotlivým příkladem, je-li to součást většího výčtu; na př.:

Podle způsobu článkování jsou souhlásky

prostě závěrové: *m, n, ň*;

výbuchové: *’, g, k...*;

bokové: *l*.

3. Dvojtečku píšeme za *na př.*, *ku př.*, následuje-li delší výčet nebo i jen jedna věta stojící před ukončenou přestávkou:

Hláskové změny jsou velmi hojné; *na př.*: přehláska *a-e, u-i, úžení ie-í, é-í, změna ú-au-ou, ó-uó-ů* aj. — Věta je výraz myšlenky; *na př.*: *strom je zelený*.

Jde-li o příklady jednotlivé nebo nehojné, obdobně jako v 2. dvojtečka se neklade: psané *dě* se vyslovuje jako *de*; *na př.* *děti, dělat*.

Před přestávkou neukončenou rovněž dvojtečku obyčejně neklademe: některé hláskové změny, *na př.* přehláska *a-e, u-i, úžení ie-í, é-í, změna r-ř...*, provedly se ve velmi mnohých slovech.

4. Dvojtečkou samou uvádíme příklady:

hláskové změny jsou *velmi hojné*: přehláska *a-e, úžení ie-í, é-í, změna ó-uó-ů...*; věta je výraz *myšlenky*: *strom je zelený*.

Tu je dvojtečka vlastně s l o v n í z n a k s významem „na příklad, ku příkladu“.

5. Dvojtečkou se někdy odděluje v periodě předvětí od závětí; viz v § 485.

6. Nevhodně se píše dvojtečka na označení jmenovacího úkonu:

slovo: *dálnice*; deník: *Lidové noviny*; heslo: *svůj k svému*; nápis: *zavírat!*; výraz: *ze sna...*

Tu píšeme: *a)* slovo *dálnice*, *b)* slovo *dálnice*, rčení *ze sna*, *c)* heslo „svůj k svému“. Mezi členy těchto sousloví zpravidla není přestávka a proto se tam dvojtečka jako znaménko rozdělovací nehodí.

STŘEDNÍK.

630. Je to znaménko rozdělovací označující u k o n č e n o u větnou přestávku jako tečka.

1. Klademe jej tam, kde věty nebo souvětí tvoří těsnější myšlenkovou jednotu a kde by mohla býti tečka nebo čárka. Na př.:

Tečka znamená ukončenou přestávku; je to tedy znaménko rozdělovací || ... přestávku. Je to tedy... || ... přestávku, je to tedy... — Nevím, co s ním je; neviděl jsem ho už dlouho || ... je. Neviděl jsem ho...

2. Středníkem samým nebo s pomlčkou oddělujeme leckdy součásti výřtů. Na př.:

Podle způsobu článkování jsou souhlásky

prostě závěrové: *m, n, ň; (; —)*

výbuchové: *’, g k, d t, d’ t’, b p, v f; (; —)*

bokové: *l*; atpod. viz v § 6.

3. Středník se dělává mezi několikaslovnými příklady:

Předklonné skupiny jsou na př.: *můj otec; ředitel Novák; včera odpoledne...*

Jindy tu děláváme čárku: *můj otec, ředitel Novák...*

Nebo mezi skupinami příkladů:

Nová spisovná čeština má tyto souhlásky: hrtanové *’*; zadopatrové *k g ch*; předopatrové *j d’ t’ ň...*

Jde-li o věty uváděné na příklad, píšeme je začátečními malými písmeny:

Doplňovacími otázkami žádáme doplnění něčeho: *kdo to byl?; co to neseš?; kam půjdeš?*

Viz k tomu v § 634.

OTAZNÍK.

631. Je to znaménko rozlišovací a částečně též rozdělovací.

1. Otazník se klade na konec samostatných otázek:

kdo to je?; už jsi zdrav?

Označuje tázací ráz vět, má tedy úkon rozlišovací, ale je zároveň znaménkem ukončené přestávky, tedy rozdělovacím.

2. Přechází-li tázací ráz věty ve zvolací, klade se místo otazníku vykřičník, nebo se píše otazník i vykřičník. Viz v § 447.

3. V souřadném souvětí tázacím píšeme otazník až na konci:

kdo to je a co chce?; mám tam jít, či nemám?

Podobně v samostatné vylučovací otázce s několikanásobnou částí:
je to pravda či lež?

4. Píšeme otazník hned za otázkou přímo uvozenou:

»Co tam?«, divil se pan otec (Němc.).

Za otazníkem se dělá čárka; sr. v § 626¹.

5. Za otázkou závislou dělá se otazník tehdy, je-li uvozena tázací větou:

chceš vědět, co to je?; ptal ses, je-li už doma?

Náleží vlastně k větě uvozovací; viz v § 140.

Za závislou otázkou uvozenou větou netázací obyčejně otazník neděláme, protože nemá tázací ráz (§ 140). Na př.:

nevím, kdo to je; ptal se, jsi-li zdrav.

Jen za otázkou s přístavkovitě rozvitou částí otazník se někdy dělává:

nevím, komu mám věřit, zda tobě či jemu? || zda tobě či jemu.

6. Tvoří-li otázka podřadné souvětí s větami netázacími (§ 141), píše se otazník na konci souvětí; na př.:

co by řekli, kdybys nepřišel?; proč se ptáš, když to víš?; koupil bys to, kdybys měl peníze?; ty nevíš, že je nemocen?; už se nehněváš, že jsem přišla? (Č.-Chod).

Otazník náleží vlastně k otázce (*co by řekli?, kdybys nepřišel*), ale nepíše se zpravidla hned za ní.

Je-li však souvětí rozvitější, otazník se obyčejně nepíše:

kam teď, odtud, s této lavičky, kde se tak pěkně sedí (Olbracht); a co bys říkal, kdybychom ti ukázali, že na tvém poli není všecko v pořádku (Vančura).

Tázací věta je příliš vzdálena od konce souvětí, takže její otazník není dobře možné klásti až za celé souvětí. Zároveň však tázací ráz otázky nebývá tak zřetelný jako jindy a proto se otazník neklade ani hned za ní.

VYKŘIČNÍK.

632. 1. Vykřičník má úkon rozlišovací, je to jednak znak zvolání, zvolací, zřetelně **c i t o v é v ý s l o v n o s t i**, citové povahy projevu, jednak znak **r ů z n ý c h v ě t n ý c h ú k o n ů**, vyjadřovaných mluvnicky stejně.

a) Píšeme jej zpravidla v citových větách oznamovacích:

mám já to trápení!; hoří!; babička už jede! (Němc.); viz v § 445.

Vykřičníkem upozorňuje pisatel čtenáře na citovost vět, ulehčuje mu jejich správné chápání, neboť slovně i mluvnicky tytéž věty bývají necitové: *babička už jede; hoří.*

Píšeme proto na př.:

to prší!, neboť jde o podiv nad mnohostí deště; —

že se řízneš!, *že to uřodnu!* (§ 445) [vykřičníkem rozlišujeme tyto citové věty od necitových vět vedlejších, kde je *že* spojkou];

jaká pomoc! [řečnická otázka = není žádná pomoc; vykřičník ji rozlišuje od věty vztahné]; *kdopak by se o to staral!*

b) Vykřičník píšeme ve větách rozkazovacích nebo přacích vyjádřených nikoli imperativem. Na př.:

budete-li pak mlčet, bláhové děti! (Čech) [vykřičníkem se tato věta rozlišuje od necitových závislých otázek];

dáš mi s tím pokoj! (Rais) [vykřičníkem rozlišujeme tuto rozkazovací větu *dáš* (= dej...) od věty oznamovací]; *vzal to ďas!* [rovněž tak].

2. Věty s citoslovci *ach*, *och*, *ó*, *á*, *br*, *fuj*... dílem vykřičníkem označujeme, dílem nikoli podle toho, vyslovují-li se zřetelně citově, zvolacím způsobem, či nevyslovují. Citovost je vyjádřena citoslovci a není proto nezbytně nutné vyslovovati je nadto zvolacím způsobem a označovati vykřičníkem. Jsou tu rozdíly podle mluvčích a podle situace. Na př.:

ach, to bolí! (*ach to...*) || *ach, to bolí!*; *ach, já na to zapomněla* (Baar); *br, to je zima (!)* atp., viz v § 445s.

3. Píšeme zpravidla vykřičník za samostatnými jmennými větami zvolacími:

vodu! [= přineste vodu]; *rychle!* [= pojď, pojďte rychle, pracujte rychle...]; *pozor!* [= dej, dejte pozor]; *mlčet!*; *běda!*, *ach běda!*, *běda vám!*; *sláva mu!*, *auto!* [varovně].

Jednak je vyslovujeme zvolacím způsobem, jednak je vykřičníkem rozlišujeme od stejných vět nezvolacích. Tvar je v obou případech týž, je proto potřebí rozlišovat v písmě jeho různý úkon.

Sr. v platnosti nezvolací:

Co mám přinést? *Vodu*. — Co jsem měl dělat? *Mlčet*. — Jak jste šli? *Rychle*.

Podobně lišíme větné *ne!* rozkazovací od oznamovacího *ne*; na př.:

Mám tam jít? *Ne!* [= nechoď] || Byls tam? *Ne* [= nebyl].

4. Samostatný vokativ píšeme zpravidla s vykřičníkem, protože jej obyčejně citově vyslovujeme:

Karle!; *Václave!*; *lide český!*; *Milý bratře!*, *Milí rodiče!* (v nadpise dopisu).

Spojíme-li jej však v souvětí s další větou, píšeme vykřičník, a to až na konci souvětí, nebo nepíšeme podle toho, zda vyslovujeme větu za vokativem citově či necitově. Na př.:

a) *lidičky, pomoc!*; *Václave, rychle!*; *Karle, neupadni!* [varovně, viz 5.];

b) *příteli, zítra nepříjdu (to není dobře)* [za vokativem je věta oznamovací]; podobně v dopise: *Milý bratře, jsem už bohudíky zdrav.*

V případech a) náleží vykřičník k oběma větám, ale píšeme jej jen jednou (viz v 10.). V případech b) vlivem druhé necitové věty vyslovujeme slabě citově nebo necitově i vokativ a proto vykřičník nepíšeme.

Následuje-li otázka, vykřičník se nepíše:

příteli, jak se máš?; *Václave, ty jsi už doma?*

5. Za rozkazovacím způsobem (za větou s ním) píšeme vykřičník, vyslovujeme-li jej zvolacím způsobem, běží-li o rozkaz důrazný, přísný, úsečný, ostrý, rozhorlený..., ale nepíšeme, vyslovujeme-li rozkazovací způsob způsobem nezvolacím, mírně, skoro nebo úplně způsobem oznamovacím. Na př.:

a) *vstávej!*; *jdi už!*; *pospěš si!*; *pomozte mi!*; *neupadni!* [varovně]; *nikomu to neřikej!*; —

b) *vstaň, jdi, pomoz mi.*

Rozkazovací platnost je vyjádřena slovesným tvarem, není ji třeba označovati vykřičníkem. Jím vyznačujeme pouze důraznou, citovou výslovnost.

Platí to též o imperativě opsaném:

at neupadneš! [varovně] || *at se vrátí* [mírně].

Tvoří-li rozkazovací způsob souvětí s jinou větou povahy nezvolací, vykřičník — na konci souvětí — vůbec nepíšeme (jako při vokativě):

je staré přísloví, poznej sám sebe; odpusť jim, neboť nevědí, co činí (biblic.); *pomni, abys den sváteční světil* (tamt.); *dejme tomu (připustme), že je to pravda.*

6. Podobně nepíšeme vždy vykřičník za pracími větami s *kéž*, protože je jejich platnost touto částicí již označena. Děláme jej pouze za větami zřejmě citovými; na př.:

kéž je tomu již konec || *kéž je tomu trápení už konec!*

7. Za větnými citoslovci děláme vykřičník tenkrát, mají-li platnost rozkazovací:

hop! (= skoč, přeskoč); *bác s tím!* (= uhoď s tím...); *hurá na ně!* (= pojďme na ně); *hej!* (= počkej); *hej, počkej!* (vykřičník až za slovesem).

Tu jednak vyslovujeme citoslovce zvolacím způsobem, jednak vykřičníkem rozlišujeme rozkazovací platnost citoslovce od platnosti oznamovací, neboť tvar je stejný.

Proto za citoslovce oznamovací vykřičník nenáleží:

pes hop a už byl pryč (= houpl, skočil) [n i k o l i : *pes hop! a...*]; a on tu napřed *skok a skok* (Erb.) [= dělal skoky].

Podobně je neústrojný vykřičník za každým citoslovcem v opisech typu *udělati hop*, kde má citoslovce povahu substantiva (= udělati skok). Psaní vykřičníku je závislé na výslovnosti opisu jako celku. Na př.:

pes udělal hop [= skočil; opis má platnost a výslovnost oznamovací]; *udělej hop!* [při citové výslovnosti] || *udělej hop* [při výslovnosti necitové, jak je tomu s imperativem vůbec; viz v 5.].

Nepíšeme proto vykřičník — jako v 5. —, následuje-li věta nezvolací:

neříkej hop, dokud nepřeskočíš (přísl.).

8. Za zvolacími větami obsahově tázacími dělává se někdy vykřičník vedle otazníku; viz v § 447.

9. Píšeme vykřičník, je-li ho třeba ve smyslu předešlých pravidel, hned za přímo uvozené zvolání:

vzhůru!, zvolal velitel; *pst!*, zašeptala matka (Čech).

Za vykřičníkem se dělá čárka; viz v § 626.

10. Jdou-li za sebou dvě věty zvolací nebo i více, dělá se vykřičník až za druhou (za poslední). Na př.:

to bolí a pálí!; *jdi a pospěš si!*; *mlčet a pracovat!*; *vodu a nosítka!*; *budete-li pak mlčet, bláhové děti!* (viz v 1.); *lidičky, pomoc!* (viz tamt.).

Sr. podobně u otazníku (§ 631₃).

Sem hledí též souvětí, kde jedna zvolací věta ztrácí zvolací ráz: *lidičky, pomoc!* [viz ve 4.]; *dej pozor, upadl bys!* [varovně]; *pozor, auto!*

Je-li necitová věta delší, stírá se nebo zaniká citový ráz věty původně citové a vykřičník neděláme. Na př.:

ale jak se měl soustřediti, když se mu tvářička Olžina neustále objevovala (Svob.)
[1. věta je řečnická otázka povahy zvolací].

Viz při otazníku v 6. odst. min. §.

11. Vykřičníkem v uvozovkách označuje mluvčí, že je to tak, jak uvádí, ač je to chybné nebo pochybné nebo neobvyklé. Na př.:

v Bratrské bibli se vyskytuje prosté sloveso slátí vedle složeného *posýlati* (!) [vykřičník upozorňuje, že *posýlati* není jeho chyba, nýbrž že se tak tehdy psalo]; Mácha klade nezřídka jmenný genitiv před substantivum, na př.: *strašný lesů pán, zbortěné (!) harfy tón*.

12. Za vykřičníkem nepíšeme tečku jako znaménko ukončené přestávky. Vykřičník tu má též úkon rozdělovací. Viz v § 628.

Čárku však za ním na označení přestávky neukončené píšeme:

Vodu a nosítka!, zvolal || *»Vodu a nosítka!«,* zvolal. [Čárka je až za uvozovkami.]

ZÁVORKY.

633. 1. Do závorek, a to kulatých () nebo hranatých [], dáváme rozmanité vsuvky, vysvětlivky, doplňky, poznámky. Na př.:

mluvnice (*gramatika*) je část nauky o jazyce; *metr* (*zkratka m*) je délková jednotka; *Jan Gebauer* (1838—1907) byl znamenitý jazykozpytec; kdo lže, ten krade (*příslolí*).

Čárku, kterou bychom jinak vsuvku oddělili od ostatku věty, zpravidla nepíšeme:

metr (*zkratka m*)... = metr, zkratka m, ...; *často* (*ne vždy*) pozorujeme = = často, ne vždy,...

Ani větu v závorkách neoddělujeme čárkou:

v trojslabičných slovech bývá (*ale nemusí býti*) vedlejší přízvuk = ... bývá, ale nemusí býti, vedlejší přízvuk.

Za samostatnou větou v závorkách děláme tečku, otazník nebo vykřičník ještě před závorkami:

Nevím, jak se to sběhlo. (*Byl jsem tehdy na dovolené.*)

Místo závorek bývá u nevětných vsuvek čárka nebo pomlčka.

2. Do závorek dáváme při mluvnických výkladech delší znění slova:

spojka *ač (koli)* [= spojka *ač* a *ačkoli*]; infinitiv *volat (i)*...; rčení *před slunce (m) východem*.

Píšeme tu celek jako jedno slovo.

Dále slova a sousloví, která by mohla v uváděném případě ještě býti:

chtivý (žádostivý, lačný...) čeho [příklady předmětového genitivu při adjektivě]; *vím (nevím, ptám se...)*, kdo to je [příklady závislé otázky].

POMLČKA.

634. 1. Pomlčku píšeme zhusta místo závorek v případech uvedených v odst. 1. min. §:

mluvnice — gramatika — je část nauky o jazyce; *metr — zkratka m* — je délková jednotka; atp.

2. Pomlčkou se někdy odděluje podmět od přísudku ve dvoučlen-
ných jmenných větách:

mladost — radost; učení — mučení; viz v § 437a.

3. Pomlčkou se vyznačuje citová přestávka uvnitř věty, která má
vzbudit napětí:

to byl — Havlíček; beránek zkalil vlku vodu — pod ním stoje; viz v § 527 a 628.

Dělává se z citových příčin též uvnitř slov:

Stefan bude malířem! *Ma—lí—řem!* (Vanč.) [překvapení, upozornění na něco překvapujícího].

4. Pomlčka naznačuje nedopovědění myšlenky:

Po druhé bych nechtěl — hu! Příšerný pocit! (Čapek). — Hej, jaké by to bylo
živobyť, kdybych takhle dnes — —! (Ner.).

5. Pomlčka se dělává za středníkem nebo za tečkou na konci
vět uváděných na příklad nebo na konci součástí většího výčtu.
Na př.:

Oznamovací jsou na př. tyto věty: *žák píše*; — *učitel zkouší*; — atd. || ...: *Žák píše*. — *Učitel zkouší*. — Atd.

Nebo: Rozeznáváme souhlásky prostě závěrové *m n ň*; — výbuchové *g k, d t*...; — atd.

Oddělujeme-li věty tečkou a pomlčkou, píšeme je s v e l k ý m i začátečními
písmeny. Viz výše: *Žák píše*. — Atd.

UVOZOVKY.

635. Mají trojí podobu: » « nebo „ “ nebo ‚. Zde dále se užívá podoby první.

Někdy je třeba užít dvojí podoby v témž případě. Na př.: *Stalin napsal: »Tímto citátem chtějí někteří soudruzi dokázat, že prý Marx zastával »třídnost« jazyka...«*. Uvozovky » « označují souvětí za přímo uvozenou řeč; viz zde níže v 1. Uvozovky ‚ ‚ vyznačují, že tu Stalin uvádí mínění některých soudruhů v doslovném znění. Viz ve 2.

1. Do uvozovek (uvozovacích znamének) dává se řeč přímo uvozená:

Sokrates řekl: »*Vím, že nic nevím*«. — »*I mlčte*«, smál se Vicena (Šim.). — »*Co tam?*«, divil se pan otec (Němc.). — »*Vodu a nosítka!*«, zvolal.

Tečka, středník a čárka se dělá za uvozovkami, otazník a vykřičník před nimi.

Tečka, středník a čárka jsou znaménka rozdělovací, označují přestávky mezi větami, uvozovky pak označují větu samu jako přímou řeč, náleží přímo k ní. Je proto přirozené nejprve označit uvozovkami větu samu a pak vyznačit přestávku za ní. Nevhodné je tedy psaní: »*Vím, že nic nevím.*« — »*I mlčte,*« smál se Vicena.

Otazník a vykřičník jsou znaménka především rozlišovací, označují povahu věty a patří tedy před uvozovky, které vyznačují otázku nebo zvolání jako přímou řeč. Nejprve označíme větu za tázací nebo zvolací a pak za přímo uvozenou řeč.

2. Uvozovky klademe i mimo řeč přímo uvozenou, chceme-li naznačiti částečně doslovné znění výroku, citátu:

Podle Gebauera se slova spojují v jednotu větnou slovosledem, který »je v češtině dosti volný«.

3. Uvozovkami označujeme užití slova v nevlastním, neběžném významu, ironicky, nebo slovo (sousloví) neobvyklé, individuální, lidové, hovorové, nářeční:

to jsou »*slasti*«! [= trampoty]; pracuji svýma »*rukoma*« (Č.-Chod) [o malíři jako příklad jeho jazykové neumělosti]; planá řeč znamená totéž co prázdná, bezobsažná, »*plácanina*« [slovo lidové, obhroublé].

4. Uvozovky se psávají jako znak jmenovací povahy nadpisové, titulové; na př.:

báseň »*Máj*«; román »*Nikola šohaj*«; časopis »*Listy filologické*«; opera »*Dalibor*«; sbírka »*jak táhla mračna*«.

Je-li jmenovací slovo nebo sousloví stejnorodé s druhým členem sousloví, uvozovky nejsou nutné:

báseň Máj, časopis Listy filologické...

Ne-li, uvozovky se obyčejně píší:

sbírka »Jak táhla mračna«; opera »V studni«; symfonie »Z českých luhů a hájů«.

5. Jiný jmenovací ráz označujeme uvozovkami tenkrát, běží-li o slovo nebo sousloví s druhým členem spojení nestejnorodé:

výraz »ze sna«; otázka »kdo, co«; heslo »svůj k svému«; nápis »zavírat!«; vazba »býti veselu« je knižní.

Stejnorodý člen jmenovacího výrazu zpravidla do uvozovek nedáváme:

slovo dálnice, zájmeno se, nikoli: slovo »dálnice«...

6. Do uvozovek dáváme někdy tituly, nadpisy, i když nemají povahu jmenovací:

B. Němcová napsala »Babičku« || ... Babičku; »Prodáná nevěsta« je od B. Smetany || Prodáná nevěsta...; Gebauer vydal »Historickou mluvnici českou« || Historickou...

Pravidlem klademe uvozovky, napomáhají-li zřetelnosti:

citovati něco z »Komenského« [t. j. z časopisu Komenský; z Komenského by znamenalo »z Jana A. Komenského«].

SPOJOVACÍ ČÁRKA.

7. Dělá se ve složeninách typu *česko-ruský*; viz v § 295.

Uvádíme ji zde se zřetěním k původu těchto složených adjektiv z dvojnásobných větných částí (= *český* a *ruský*).

8. Neústrojná je spojovací čárka v substantivních spojeních typu *lékař-lidumil*; viz v § 617.

II. VÝZNAMOSLOVÍ

636. 1. Je to nauka o významu slovních druhů a tvarů.

Slovní druhy (č á s t i ř e č i) jsou tyto: 1. podstatné jméno (substantivum), 2. přídavné jméno (adjektivum), 3. zájmeno (zastarale náměstka, pronomen), 4. číslovka (numerale), 5. sloveso (verbum), 6. předložka (praepositio), 7. příslovce (adverbium), 8. citoslovce (zastar. mezislovce; interjekce), 9. spojka (conjunctio) a 10. částice (partikule).

Tyto slovní druhy rozlišujeme podle jejich základních větoslovných úkonů a věcných významů; viz při jednotlivých druzích.

První čtyři druhy nazýváme souborně j m é n a.

2. **Slovní tvary** jsou obměny slov na vyjádření různých větoslovných úkonů, a to jiných, než jsou ty, podle kterých lišíme slovní druhy. Jsou to výrazové prostředky těchto významů.

Slova vyskytující se v různých tvarech nazýváme o h e b n á (flektivní), ostatní pak n e o h e b n á. Z uvedených slovních druhů jsou ohebná jména a slovesa, ostatní druhy jsou neohebné.

Slovní tvary jsou dílem s k l o ň o v a n é, u jmen, dílem č a s o v a n é, u sloves.

O tom, které slovní tvary mají různé slovní druhy, souborně pojednává tvarosloví, 3. díl mluvnice.

3. Všecky ohebné slovní druhy vyjadřují svými tvary mluvnické č í s l o, všechna jména rozlišují mluvnický r o d, dále pak některá zájmena a určité slovesné tvary vyjadřují mluvnickou o s o b u. Bude proto o těchto třech věcech výklad na prvním místě celého významosloví.

O významech vyjadřovaných všemi jmény, o p á d e c h, bude pojednáno za výklady o všech jménech. Za nimi následuje výklad o p ř e d l o ž k á c h, protože se předložky vyskytují ve spojení s pády. Další část významosloví se obírá se slovesem a s jeho významy. Poslední oddíl se týče příslovců, citoslovců, spojek a částic.

Neprobírají se tedy nejprve všechny slovní druhy a pak všechny slovní tvary, nýbrž výklady o slovních tvarech jsou vloženy do výkladů o slovních druzích.

4. Významy vyjadřované tvary slovních druhů nazýváme zhusta tak jako jejich výrazové prostředky.

Na př. nominativem rozumíme jak jistý úkon větoslovný, pád, tak jeho výrazový prostředek, tvar (*holub, ryba, dobrý...*). Měli bychom vlastně říkati »nominativní význam (platnost, úkon)« a »nominativní tvar«. Říkáme, že je *ryba* jednotné číslo a rozumíme tím, že je to tvar vyjadřující jednotné číslo, tvar jednotného čísla. Nebo pravíme, že je *nesu* 1. osoba jednotná = tvar vyjadřující 1. osobu a jednotné číslo.

A. Mluvnické číslo, mluvnický rod a mluvnická osoba

MLUVNICKÉ ČÍSLO

637. 1. Mluvnickým číslem rozumíme rozlišování slovními tvary různého počtu toho, co označuje slovo věcně. Mluvnické číslo je u všech slov ohebných, u jmen i určitých sloves.

Jednotné a množné číslo.

2. Novočeská spisovná mluva — a celý náš současný jazyk — rozeznává skoro veskrze číslo *j e d n o t n é* (singulár) a *m n o ž n é* (plurál).

Tvary jednotného čísla u jmen označují někoho nebo něco jednotlivého, jednu osobu, jednoho živočicha, jednu věc..., tvary čísla množného pak někoho nebo něco v jakémkoli počtu počínajíc dvěma.

U sloves znamená jednotné číslo děj jednotlivý, množné číslo pak děj nejméně dvou podmětů.

Různý počet se zpravidla vyjadřuje tvary z téhož základu: *dub* || *duby...*, *nesu* || *neseme...* Vedle jednotných tvarů osobních zájmen *já* a *ty* jsou však množné *my* a *vy* z jiných základů.

Dvojné číslo.

3. Některé jmenné tvary jsou od původu *d v o j n é* (duálové), t. j. vyjadřovaly prvotně někoho nebo něco jen v počtu dvou, kdežto tvary plurálové v počtu větším. Viz jejich výčet ve skloňování (§ 317).

Tak tomu bylo v češtině v dobách předhistorických a v ranější době historické. Plurálem se tehdy vyjadřovali nejméně jedinci tři; na př.: (jedna) *ryba* || *dvě rybě* ||

tři... ryby. Obdobně se rozlišovalo trojí číslo u sloves; na př.: *nesu* || (my dva) *nesevě* nebo *neseva* || (my tři...) *nesem(e)*. Již v rané době historické se pozoruje vyjadřování dvou jedinců tvary plurálovými, na př. *dvě ryby*, t. j. jazyk upouštěl od rozlišování jedinců dvou a více než dvou.

Dnes rozlišujeme co do počtu dvojně číslo od množného u číslovky *sto: dvě stě* || *tři, čtyři... sta*.

V lid. a hovor. jazyce se tento rozdíl stírá tím, že se užívá plurálového tvaru místo duálového: *dvě sta*.

Číslovky *dvě* a *obě* mají sice staré tvary dvojně, ale to nesvědčí o rozlišování počtu dvou od počtu většího; jde o zachování jediných tvarů, které tyto číslovky mívaly.

To vyplývá z té okolnosti, že lid. mluva má novotvary podle tvarů plurálových: dat. *dvoum, oboum*, lok. nebo gen. a lok. *dvouch, obouch* ap.

Duálových instrumentálů na *-ma, dobrýma, vlastníma, mýma, těma...*, užívá se jen ve spojení se substantivy duálových tvarů: *vlastníma rukama, svýma očima...*

Ostatní duálové tvary mají zvláštní úkon jen v míře omezené a nahrazují se nezřídka veskrze nebo částečně tvary plurálovými.

Tvarů *oči* a *uši* užíváme jen o zrakovém ústrojí, a to nejen o jedné dvojici, nýbrž také o dvojicích dvou (viz přísl.: *čtyři oči* více vidí) a podle potřeby o jakémkoli počtu. Ve významech jiných říkáme plurálově *oka, ucha* (*oka* na chytání zvěře, na polévce, *ucha* u nádob, u jehel...).

Je tedy mezi tvary původně duálovými a plurálovými r o z d í l s l o v n í k o v ý (věcně významový, lexikální).

Duálových tvarů *ruce, rukou, rukama, nohou, nohama, kolenou, prsou, ramenou* užívá se o lidských a živočišných úděch, a to rovněž nejen o jedné dvojici, nýbrž i o dvojicích dvou (skladba na *čtyři ruce*).

Vedle tvaru *kolenou* (= 2. a 6. p.) kladou se též tvary množné, 2. *kolen* a 6. *kolenech*. Podobně místo *nohou* tvary *noh* a *nohách*; 7. p. *nohama* se zpravidla nenahrazuje množ. tvarem *nohami*.

O hojnějších párech nebo o větším počtu vůbec klade se plurál častěji než duál: *osm noh, sedm párů noh; padesát ruk* (Mathes.).

Ve rčeních, často s významem přeneseným, užívá se zpravidla tvarů dvojných v instr.: skočiti *rovnýma nohama*; obrátiti něco *vzhůru nohama*; pálí ho půda *pod nohama*; brániti se *rukama nohama*. V jiných pádech bývá duál i plurál: býti první *na nohou* (= vzhůru) || řidč. *na nohách*; (skladby) jdou *do noh* (Ner.) = mají pochodový, skočný, taneční ráz; kdo nemá v hlavě, musí mít *v nohách* (přísl.); státí *na vlastních nohách* || řidč. *nohou*; kolos *na hliněných nohách* || zříd. *nohou*; chodil *na posledních nohách*, kašlávalť úžasně (Č.-Chod)

V e v ý z n a m e c h j i n ý c h se hojně kladou tvary plurálové, řidčeji duálové: *ruky* = ukazovátka směru v podobě ruky; *v nohách* (u postele); stůl *o třech nohách*; *ramen* svícnu, řeky; *do noh* (u postele) || zříd. *do nohou*, *u nohou* hory (= na úpatí); deset *noh* (zastar. = stop).

Pomnožná substantiva.

4. Mnohá podstatná jména jsou co do tvarů množná, ale platností, významem jednotná; nazýváme je pomnožná (*pluralia tantum*). Na př.:

dvěře, hodiny (přístroj), *housle, hrábě, játra, jesle, kalhoty, kamna, kleště, kvasnice, nádra, necky, noviny* (tiskovina), *nůžky, plíce, prsa, saně, ústa, vidle, varhany, vrata, záda*.

Jméno *hranice* je pomn., znamená-li pomezí pruh, čáru mezi územím, polnostmi..., ve smyslu zeměpisném (k hranicím Čech, Moravy, obce...), jinak čísla jedn. (věková hranice, hranice teploty...).

Pomnožná jsou všechna jména m í s t n í, od původu o b y v a t e l s k á:

Brozany, Budějovice, Hradčany, Lobkovice, Uhry, Vršovice, Žernoseky...; viz ve skloňování (§ 325 a 330) a v tvoření slov (§ 197).

To je přirozený následek toho, že to jsou původně jména obyvatelů (*Moravany* = *Moravané*, *Lobkovice* = *Lobkovici*...), teprve časem vzatá za názvy vsí.

Dále jsou zhusta pomnožná jména s v á t k ů, s l a v n o s t a některých r o č n í c h d o b:

hromnice, letnice, ostatky, vánoce, velikonoce; jmeniny, křtiny, narozeniny, oddávky, prázdniny (lid. *svadby*), *žně*.

Hromadná substantiva.

5. Hromadná (kolektivní) substantiva (kolektiva) jsou po stránce tvarové jednotná, ale označují množství jedinců, rozumějících se z jejich věcného významu. Tato jména jsou většinou odvozena ze jmen nehromadných zvláštními příponami a jsou i osobitou skupinou slovotvornou. Na př.:

kamení (z kámen), *listí*, *trní*, *uhlí*, *zrní*; *bratrstvo* (z bratr), *lidstvo*, *obyvatelstvo*, *ptactvo*, *vojsko*; *družina* (z druh), *chudina*; *mládež*..., viz v § 200.

Mají hromadný význam vždy, jsou to kolektiva *s t á l á*. Užívá se jich předně jako nejširšího, povšechného označení toho, co náleží k témuž věcně významovému druhu (rodu, stavu...): *duchovenstvo* = všichni duchovní, všichni příslušníci duchovního stavu, *učitelstvo* = všichni učitelé, *rolnictvo*...; *kamení* = všechny kameny atp.

Tento význam se vyjadřuje též tvary plurálovými, *duchovní*, *učitelé*...

Dále označujeme hromadnými substantivy i různý počet jedinců náležejících k jednomu druhu, jestliže je chápeme jako nedílný celek, jako soubor za daných okolností. Na př.: *duchovenstvo* pražského arcibiskupství; moravské *učitelstvo*; *listí* jednoho stromu; dáti drůbeži *zrní*; *družina* krále Karla IV.

Taková hromadná jména určujeme co do počtu jen *o b e c n ě*, *n e u r č i t ě*: *mnoho učitelstva*, *hromada kamení*, *množství ptactva*, *málo mládeže*, *spousta zvířete*, *fůra uhlí*...

Po *kolik* užíváme většinou plurálu, po *několik* zpravidla *p l u r á l u*, protože tu proniká vědomí počtu jedinců a ustupuje do pozadí jejich pojetí jako celku, souboru: *kolik obyvatelů* má Praha? || řidčeji *kolik obyvatelstva*...; *několik duchovních*, *učitelů*, *listů*, *kamenů*.

Po číslovkách se klade veskrze *p l u r á l*, protože zřetelně vystupuje vědomí počtu jedinců: *deset*, *sto učitelů*, *listů*..., *100.000 obyvatelů*... [nikoli *učitelstva*...].

Jednotné číslo těchto jmen je výrazem pojetí jako celku, souboru množství jednotlivých věcí.

Od těchto jmen je třeba odlišovati jména *množství*, *hojnost*..., *mnoho*, *málo*, *několik*..., *pět* — *deset*, *jedenáct* — *devatenáct*, *dvacet* — *čtyřicet*, *padesát* — *devadesát*, *sto*, *tisíc*, *milion*, *miliarda* atp., která jsou tvarově jednotná, ale neoznačují množnost

jedinců, rozumějících se z jejich věcného významu. Tyto jedince je třeba vyjádřiti zvlášť: *množství ryb, pět lidí, tisíc korun...* Nejsou to tedy jména hromadná, nýbrž jednotné *n á z v y m n o h o s t i, m n o ž n o s t i*. Mnohost, množnost je jejich věcným obsahem.

Množné číslo ve významu podobnosti.

6. Množné číslo vlastních jmen, hlavně *p ř í j m e n í*, neoznačuje jen množství nositelů téhož příjmení, nýbrž někdy též osoby s jiným příjmením, ale podobající se životem, prací, významem nositeli příjmení užitého v množ. čísle. Na př.:

Komenští se nerodí často = mužové, jako byl Komenský; podobně *Šafaříkové, Jungmannové...*; podle domnění jejich *Ciceronů, Liviů, Horaciů* aj. máme bez nedostatku (Jungmann).

Zcela nečeský je tu výraz *takový Komenský, Šafařík...*

Množné číslo vyjadřuje různé druhy.

7. Množné číslo podstatných jmen *l á t k o v ý c h* (§ 653₅) znamená nikoli množství, nýbrž různé druhy; na př.:

moravská vína = různé druhy moravského vína; podobně: *česká piva*; *vysekává všechna masa*; *výklady o kovech*.

Nedruhový význam má plurál látkových jmen, nabudou-li *j i n é h o v ý z n a m u* než látkového: pijí *dvě piva* [*pivo* = sklenici piva]; to byly *hrůzy* [*hrůza* = hrozná věc, hrozný čin]; na náhrobcích *zašlých lásek* (Jir.) [*láska* = milovaná bytost]; *železa* [= pouta].

Jednotná i množná platnost jednotného jména.

8. Zájmena *se* a *kdo* mají tvary jednotné, ale užívá se jich též v platnosti množné; na př.:

koupu se [já] || *koupeme se* [my]; *kdo se ptá*, nerad dá (přísl.) || *ať se přihlásí všichni, kdo tam byli*.

Příležitostná množná nebo hromadná platnost jednotných substantiv.

638. Za jistých okolností užíváme jmen tvorbou i pravidelným významem jednotných v platnosti množné nebo hromadné.

1. Hojně tehdy, jde-li mluvčímu o vyjádření věcně *o b s a h o v é h o d r u h u* (rodu, řádu...); jedinec označený jednotným substantivem je tu zástupcem druhu.

Tak v příslovích: *vrána k vráně* sedá, *rovný rovného* si hledá [= vrány sedají k vranám, t. j. ne k jiným ptákům, lidé si hledají lidi sobě rovné]; *orel orla* plodí a *sova sovu* rodí; *moudřejší* ustoupí; *hladovému* vždy poledne; *člověk* míní, Pán Bůh mění [= člověk, lidé proti Bohu].

V jiných větách: *kůň* (*pes...*) je domácí zvíře; *orel* je dravý pták; na louce za splavem rostlo *buličí oko* a *pryskyřník* (Němc.); *oko* je zrakový ústroj; zřím, jak *cizák* řádí zakoupený po bohatých městech (Heyd.); *nepřítel* zpustošil zemi [= nepřátelé, nepřátelské vojsko, nikoli domácí]; *dobrá kniha* má být laciná, aby se rozšířila; *Slovan* všude bratry má (píseň); české vesnice jsou si podobny *jak sestra sestře* (Třebíz.); povinností *muže, ženy...* je, aby...;

má *malou* (*velkou...*) *ruku* [= malé ruce; ruka je tu v protivě k jiným částem těla]; jeho *cvičené oko* to poznalo [= cvičené oči, cvičený zrak; oko proti jiným smyslovým ústrojům];

jezdíme vlakem, autobusem, vozem, na kole...; *krájíme různé věci nožem, šijeme jehlou* atp.

Tu jde mluvčímu o vyjádření jistého nástroje, a to v protivě proti nástrojům jiným. I když ve skutečnosti používáme vlaků, nožů... různých, běží vždy o nástroje stejného druhu.

Hromadně se užívá substantiva *vlas*, jde-li o látku, o klobouk, o čepici, o kožišinu: látka má *pěkný vlas*; jeho staromódní cylindr měl *vlas celý zježený* (Arb.).

2. Ve spojení se *samý, jeden, jediný* na vyjádření mnohosti, plnosti: strom je *samý* (*jeden*) *květ*; pole je *samý kámen, samá hrouda*; u Pardubic je *samé dobré pole* (Ner.); v Podhájí u myslivce nový domek *jedna svíce* (Čelak.); nebe je *jedna hvězda* (Rais); má záda *jednu ránu* (Jir.); vždyť máš nohy *jediný pryskýř!* (Němc.).

3. Jde-li o m n o ž n é č í s l o p o d í l n é (distributivní), t. j. vztahuje-li se ke každé z několika věcí vyjádřených plurálem nějaká jiná věc jedna.

a) Pravidlem se užívá jednotného tvaru u substantiv p o m y s l n ý c h; na př.:

všichni zachránili *holý život* [jeden zachránil holý život, druhý též...,

všichni zachránili vlastně *holé životy*]; umřeli *přirozenou smrtí, na zápal plic, na tyfus; máme klidné svědomí, velký hlad, velkou žízeň, radost, starost; mnozí klesali na duchu; důchodci platí důchodovou daň; všichni tu ztráceli svou aureolu* (Hol.).

Tu jde sice *ú h r n e m* o několik věcí (životů, smrtí...), ale u každého podmětu o věc jednu a touž; množství je tu rozděleno na několik jednotlivých věcí a proto vědomí množnosti ustupuje do pozadí.

Někdy tu bývá plurál:

všichni zachránili holé životy [*život* se tu chápe hmotně = tělo]; pomáhá *paním při porodech* (Vanč.) || obyčej. *při porodě*; *dělníci* si smyli *s rukou zápachy* tiskařských barev (Olbr.) [spisovatel míní *zápachy* ve smyslu »různé druhy zápachů«].

Jde-li o množnost ve vlastním smyslu, *n e p o d í l n o u*, užívá se jen plurálu:

otec a matka měli velké starosti [= a) otec měl starosti a matka měla starosti; b) oba měli starost v různých případech, starost několikrát za sebou]; ve velkých *městech* vypukly *nakažlivé nemoci* [= v každém městě vypuklo několik nemocí || = v jednom městě vypukla ta nakažlivá nemoc, v druhém ona...].

Tu jde o jiný smysl než ve větě: *otec a matka měli starost*, co se mnou je [=otec měl starost, matka též, ale v témž případě jen jednu stejnou]; a ve větě: ve velkých městech vypukl *tyfus* [= v jednom vypukl tyfus, v druhém též atd.].

b) Většinou se klade jednotný tvar u názvů *t ě l e s n ý c h* *č á s t í*, které jsou po jedné:

vyvstal *jim na čele* pot; *všem hlava* dolů! (v pohádkách); *všichni* ztratili *hlavu* [ve smyslu přeneseném = rozvahu]; *krávy* měly *na krku* zvonce; někteří *ptáci* mají *holý krk*, *ohnutý zobák*; *jedli* s ubrousky *pod bradou*; *ryby* mají *rozeklaný ocas*; *koně* mají *hřívou*; *cítili to na těle*; *co v srdci nosíme*, o to se bojíme (přísl.).

Ale užívá se též plurálu:

všichni ztratili *hlavy* (Vrba); *oba* měli oči přivřeny a *hlavy* nakloněny (Rais); *církev* *knížata a papež své hlavy* sklonili (Zey.); vystupovaly *jim na čelích* studené krůpěje (Třebíz.; neobvyklé); *pojídali...*, ubrousky *pod bradami* (So.); některé slepice mají *holé krky*.

O tělesných údech množných užíváme zpravidla plurálu, protože tu o podílnou množnost jíti nemůže:

koně mají kopyta [jeden kůň má 4 kopyta], *ptáci ostruhy* [jeden pták má dvě ostruhy], *ryby ploutve*, *ptáci křídla*, *kozy rohy*...

•*Ryby mají ploutev*• by znamenalo, že má každá ryba jednu ploutev.

c) U jiných hmotných substantiv se klade hojně plurál, ale nezřídka i singulár. Na př.:

myslivci nosí zelené klobouky || *zelený klobouk*; *muži měli vysoké mrazovky nebo nízké zimní čepice*, *pláště s pěti límci* nebo *dlouhé šosáky* (Rais); *oba se zvedli o hodinu dříve se svých židlí* (Herrm.); *zahalili se do šátků* (Dur.); všichni si sedli *na svá místa*; matky honily *děti do postelí* (Olbr.) || *do postele*; všichni byli jen napolo oděni, *v kožichu*, *v haleně* nebo *v rouše* na chvat přehozených (Jir.); kde nosí *mrtvé* k hrobu *v rakvi otevřené* (Ner.); všichni si svlékli *kabáty* || *kabát*; při setkání se známými *smekáme* [t. j. *my*] *klobouky* || častěji *klobouk*; sokoli nosí *červené košile* || *červenou košili*; *já a Mančinka* budeme *za družičky* (Němc.).

Pravidlem se užívá na vyjádření podílné množnosti singuláru pro zřetelnost, mohlo-li by v témž případě jíti také o množnost nepodílnou. Na př.:

chalupníci mívají krávu nebo *kozu* [t. j. každý má po jedné krávě a koze] || všichni naši sousedé mají *krávy a koně* [t. j. každý soused má nejméně dvě krávy, dva koně]; *žáci musí mít při češtině čítanku* [= každý žák musí mít svou čítanku] || *žáci nosí do školy knihy* [= každý žák má knih několik].

Citové mluvnické číslo.

639. Jde o ně při t. zv. vykání, tykání, mykání a onikání. Po stránce výrazové je to užívání množného a jednotného čísla o 2. a 1. mluvnické osobě, o osobě oslovené a o mluvčím.

O t. zv. *o n k á n í* viz v § 649a.

1. *V y k á n í m* rozumíme užívání množného čísla v projevech týkajících se 2. mluvnické osoby, oslovené. Do plurálu se kladou osobní a přivlastňovací zájmena, dále určitá slovesa, kdežto příčestí,

přechodníky a všechna jiná jména jindy s nimi shodná zůstávají v čísle jednotném. Na př.:

jak se jmenujete? [= jak se jmenuješ?]; *vy už půjдете?* [= ty už půjdeš?]; znám *vás* dobře; setkal jsem se s *vaším* panem otcem; *vy jste tam byl?*; *jak jste spokojen?*; *vy jste můj krajan*; *vy jediný byste mi mohl pomoci* (Jir.); *jíte rád maso?*

Stručně, ale ne zcela výstižně, se praví, že vykati znamená říkati *vy* místo *ty*.

Místy v lidové mluvě bývá plurál veskrze mimo u substantiv: *vy jste tam byli?*; *jak jste spokojeni?*

Vykání je projev *zdvořilosti*, nejčastěji ve styku s osobami dospělými.

2. *Ty k á n í m* nazýváme užívání 2. osoby jednotné o osobě oslovené; na př.:

jak se máš?; znám *tě* dobře; poznal jsem *tvého* bratra.

Druhá jednotná osoba u slovesa a u zájmen je sice věcně zcela přirozená, ale se zřením k tomu, že se též vyká a oniká (viz 2., 4.), nabývá platnosti citové, je výrazovým prostředkem citového vztahu mluvčího k osobě oslovené, a to vztahu *duvěrnosti*.

Rozsah vykání a tykání je věc ustáleného společenského zvyku, často rozdílného podle společenských vrstev. Vyká se dospělým osobám, s nimiž se blíže neznáme; v lidové mluvě se hojně oniká, vlastně onikalo (viz ve 4.). Tykají si vzájemně blízcí i vzdálenější příbuzní, ale v lidových vrstvách děti leckde vykají. Tykají si dobří známí, členové některých spolků atpod.

3. *M y k á n í* záleží v tom, že jednotlivý mluvčí užívá o sobě množného čísla.

Stručně, ale nezcela výstižně: o mykání běží, říká-li se *my* místo *já*.

a) Bývá tomu tak ve vznešeném slohu, zvaném dvorský (kuriální). V množném čísle mluví o sobě vladaři a jiné osoby nadané mocí. Tento plurál se nazývá *ma jestátní* (pluralis maiestaticus). Na př.:

Císař řekl: Peněz mu *nedáme*. *Dáme* mu, co spravedlivě dáti *můžeme* (Jir.); *My, Zikmund*, z Boží milosti římský král, *vzkazujeme* věrným *nám* milým milost královskou (Palac.).

Mluvčí vyjadřuje plurálem svou svrchovanost, moc nad těmi, ke komu mluví.

b) Plurálu užívá o sobě mnohdy spisovatel nebo řečník, kritik; na př.:

jedinou vadu *musíme* panu spisovateli vytknouti, ale *doufáme*, že to napraví při druhém vydání (Havl.) [v kritice]; *užijeme* též metody, podle které takové rozborů prováděti musíme (Goll).

Spisovatel nebo řečník, kritik tu potlačuje svou osobnost, ztotožňuje se s posluchači nebo se čtenáři, mluví jakoby za ně a proto užívá plurálu.

I v běžných projevech užívá mluvčí z též příčiny někdy plurálu; na př.:

mohli bychom se zase sejít, *řekněme* (*dejme* tomu) za měsíc.

c) Plurálem vyjadřuje jednotlivý mluvčí své citové rozpoložení při projevu; na př.:

no, *musíme jít* [= musím jít, nic platno, není vyhnutí, povinnost volá apod.]; honem okna zavřít a *začneme studovat* (Ner.) [= musím začít studovat; mluvčí tak vyjadřuje vlastní pobídku ke studiu].

4. O n i k á n í m se rozumí užívání množné třetí osoby (*oni*) místo druhé, obyčejně množné, t. j. místo vykání. Na př.:

jak se mají? [= jak se máš?, jak se máte?]; *jdou, jdou*, mladý pane, to byste si na mne přišel! (Rais) [= jděte]; *vezmou si* u nás, pane pomocník (tamt.).

Je to l i d o v ý výraz zdvořilosti ve styku s dospělými osobami, dnes však již mizející.

Jde tu zároveň o změnu mluvnické osoby; viz v § 650.

Číselné pojetí

některých několikačlenných větných částí.

640. 1. Běží jednak o n ě k o l i k a n á s o b n é p o d m ě t y nebo j e d n o t n é h l a v n í č á s t i (§ 520), jejichž členy jsou v obsahovém poměru s l u č o v a c í m (§ 535), jednak o rozvité části typu *otec s matkou*, které znamenají totéž co *otec a matka*.

Tyto části se chápou dílem z a s i n g u l á r, dílem z a p l u r á l, jak ukazuje číslo slovesného přísudku s nimi se shodujícího: *přišel otec i matka* || *otec a matka odešli*.

Je jich několik typů.

Několikanásobné části, jejichž členy jsou v j i n é m p o m ě r u n e ž s l u č o v a c í m, odporovacím, vylučovacím... (§ 535), chápou se v ž d y s t e j n ě,

a to podle členu stojícího nejbližší té části, která se s ním shoduje. Na př.:

mluvnice neboli gramatika je nauka o jazyce; přijde otec nebo matka; až ho nebo on nebo Vratislav sám zavolá (Tyl); *nikdo, ani domácí čeledín nechtěl zatíti sekerou do jeřábu* (Jir.); *padni oko nebo zub* (Šmil.).

Typ otec a matka (*můj otec a má matka*)

2. Několikanásobná část je vyjádřena dvěma substantivy jednotného čísla buď holými nebo s přívlastky, a to adjektivními (viz výše) nebo substantivními (*pan otec a paní matka*). Nezáleží na tom, jsou-li substantiva rodu stejného či různého.

Takovéto části se chápou dílem podle jednotného tvaru jednotlivých členů za singulár, dílem podle smyslu za plurál.

3. Dvojnásobná část se chápe dílem za číslo jednotné dosti zřídka tehdy, stojí-li přísudek nebo sponové sloveso za ní:

ctnost a pokora nemá místa u dvora (přísl.); *podvod a klam zradí se sám* (t.); ale ona *Salička i Dusil i Plavec mne nutil* (Baar).

Častěji, stojí-li přísudek před ní:

přišel také Tomeš, pan otec i myslivec (Němc.); ten den *vyběhl Jan a Vilém s řehtačkami* (tamt.); *nastal v davu shon a ruch a spěch* (Vrchl.); ze dvora *zaznívalo* do salonku *kokrhání a kdákání*, chvílemi *štěkot* (Šim.).

Sloveso se tu v čísle shoduje s nejbližším členem několikanásobné části; sr. i shodu v rodě a v osobě (§ 648, 650).

4. Dílem, a to větším, chápe se dvojnásobná část podle smyslu za číslo množné, valnou většinou tehdy, stojí-li přísudek nebo sponové sloveso za ní:

otec a matka šli na návštěvu; *tvůj lid a ty jste pili se mnou* (Vrch.); *Václav a Cilka řekli* (Němc.); *namáhavá jízda, neklid, nevyspání je unavily* (Jir.); *vydra a bobr bydlili* u řek (Vanč.).

Jen skládá-li se několikanásobná část z neuter, bývá sloveso častěji v singuláru než v plurále:

průčelí domu a levé křídlo se zbořilo || zbořily.

Viz k tomu o shodě v rodě (§ 648).

Dosti zřídka se chápe dvojnásobná část za množnou, stojí-li sloveso p ř e d n í:

nepamatuji se, že by mne *byly popadly strach a hrůza* (Jir.).

5. N e j s o u - l i takové podměty ve větě v y j á d ř e n y, jestliže se jen rozumějí z předešlé věty nebo ze širší souvislosti, chápou se vždy z a p l u r á l:

Zastihl jsem doma jejich *otce i matku*; právě *se vrátili* z procházky.
— Ten den vyběhl *Jan a Vilém* s řehtačkami a *řehtali* (Němc.).

Typ *bratr a jeho děti* (*děti a jejich babička*)

6. Skládá se z členů jednotných a množných; v podstatě se chová tak jako typ předešlý.

a) Stojí-li přísudek p ř e d n í m, chápe se podle prvního členu za singulár nebo plurál; na př.:

přijel bratr a jeho děti; v naší nejstarší pověsti *vystupuje Krok a jeho tři dcery* || *přijely bratrovy děti a jejich babička*; *osiřel jsem já a dva bratři*.

b) Stojí-li přísudek z a n í m, chápe se zpravidla za plurál:
bratr a jeho děti přijeli; *Krok a jeho tři dcery vystupují* v naší nejstarší pověsti; *bratrovy děti a jejich babička už přijely*.

O shodě v r o d ě viz v § 648.

Typ *otec s matkou*

641. 1. Je tu obdoba s předešlým typem, neboť *otec s matkou* znamená v podstatě totéž co *otec a matka*.

Stojí-li přísudek z a n í m, chápe se často podle smyslu za plurál:
otec s matkou šli do města; *král Karel s Buškem z Vilhartic* teď *zasedli si* k dubovému stolu (Ner.); *povolující s činícím* jednotejnou odplatu *berou* (přísl.).

Řidčeji podle mluvnického tvaru za singulár:

otec s matkou šel do města; *čáp s jeřábem* sukno *prodával* (Čelak.).

2. Stojí-li přísudek p ř e d n í m, je nejčastěji v singuláru:

když přišel otec s matkou domů; *půjdu tam já s bratrem*.

Řidčeji v plurále:

až *přijdou otec s matkou* domů; jednou *šli král s královnou* na procházku (Kulda).

3. Proti předešlému typu stává přísudek někdy u p r o s t ř e d o b o u č l e n ů. Tu se pak zpravidla chápe za s i n g u l á r, jak je viděti z jednotného slovesa; na př.:

otec šel s matkou do města.

Sousloví *s matkou...* se chápe za bližší určení přísudku [šel s kým?], nikoli za nestejnorodě rozvíjející člen substantiva *otec* ve smyslu »otec a matka«. Podmětem je tedy nerozvitě jednotné substantivum *otec* a proto má přísudek tvar jednotný.

Typ (*já*) *s bratrem* || (*my*) *s bratrem*

4. Je v něm podle smyslu jednotné o s o b n í z á j m e n o *já, ty...* s příslovečným výrazem jako v typu předešlém. Vyjadřuje se často i mluvnicky jednotně a celý výraz se chová tak jako obdobný výraz typu *otec s matkou*; na př.:

půjdu tam já s bratrem || *já s bratrem jsme zůstali* doma; *půjdeš tam ty se sestrou*; *přišel jen on s dcerou* || *on s dcerou přišli* první.

O shodě v r o d ě viz v § 648, v o s o b ě v § 650.

5. Vedle toho však má tento typ jednu zvláštnost, že se totiž místo jednotného zájmena, které je základním členem celého výrazu, klade nezřídka z á j m e n o m n o ž n é, *my s bratrem...* Určité sloveso je pak podle něho vždy v plurále:

my s bratrem jsme zůstali doma; *vy se sestrou pojedete* napřed; *oni s dcerou přišli* první.

Říkáme, že se tu podle smyslu m n o ž n é č í s l o p ř e d j í m á (anticipuje). Smysl je: *já a bratr*, dvě osoby, tedy *my s bratrem*; *ty a sestra*, tedy *vy se sestrou...*; *on a dcera*, tedy *oni s dcerou...*

Množný přísudek zůstává, i když se množné z á j m e n o n e v y j a d ř u j e:

zůstali jsme s bratrem doma; *pojedete se sestrou* napřed; *přišli s dcerou* první.

O vyjadřování nebo nevyjadřování zájmena platí tatáž pravidla jako v ostatních případech; viz v § 679.

Typ *starý a nový věk* (|| *věky starý a nový*)

642. 1. Znamenají *starý věk* a *nový věk*, dva věky, t. j. jsou to dvojnásobné větné části (dva podměty...) se společným základním členem, který se z úspory vyjadřuje jen jednou (§ 553).

Nenáleží sem tedy případy typu *teplý a slunečný den*, znamenající jeden den s dvěma přívlastky.

Běží o to, jak se chápe co do čísla základní člen *věk* ve výrazě samém. Zpravidla se chápe podle tvaru za singulár a klade se v jednotném tvaru:

starý a nový jazyk, stará a nová doba, pražský a olomoucký arcibiskup...

Zřídka a neobvykle se chápe podle smyslu a má proto tvar plurálový; klade se však před přívlastky, které zůstávají v singuláru:

arcibiskupové pražský a olomoucký; jazyky starý i nový.

2. Je-li při jméně ještě další stejnorodý přívlastek, klade se do plurálu a před ně:

ustrašené věky čtrnáctý a patnáctý (Vlč.).

Tento přívlastek se zcela přirozeně shoduje s množným tvarem svého substantiva *věky*.

3. Co se týče shody tohoto typu s přísudkem nebo se sponovým slovesem, chová se podoba *starý a nový věk* tak jako typ *otec a matka* (viz § 640). Na př.:

starý a nový věk se od sebe nemálo *odlišují* || řidčeji: ... *odlišuje*; *rozeznává se starý a nový věk* || řidčeji: *rozeznávají se...*

4. Při podobě *věky starý a nový* je arcitř přísudek vždy v plurále, řídí se množným základním členem, jako kdyby byl tento člen bez přívlastku:

arcibiskupové pražský a olomoucký se sešli.

Typ *Karel a Josef Čapek* (|| ... *Čapkové*)

5. Znamená *Karel Čapek* a *Josef Čapek*, t. j. dvě osoby s příjmením *Čapek*. Běží v podstatě o týž typ jako předešlý, jenže společný základní člen *Čapek*, vyjádřený jen jednou, má dva přívlastky substantivní.

Proti předešlému typu je tu dvojí pojetí základního členu, singulárové i plurálové, běžné, a podle něho se klade tento člen buď v singuláru nebo v plurálu; srovn. na př. ještě:

Vilém a Alois Mrštík || *Vilém a Alois Mrštíkové*.

6. Pokud jde o shodu s přísudkem, klade se jednotný přísudek zpravidla jen tenkrát, stojí-li před první podobou našeho typu:

to dílo *napsal Vilém a Alois Mrštík*.

Stojí-li přísudek za celým výrazem, nebo je-li základní člen v plurále, je přísudek pravidlem též v plurále:

Vilém a Alois Mrštík || *Mrštíkové napsali* Rok na vsi; to dílo *napsali Vilém a Alois Mrštíkové*.

Typ *učitel Novák a Kolář* (|| *učitelé...*)

7. Znamená *učitel Novák a učitel Kolář*, t. j. dva různé základní členy *Novák a Kolář* mají společný člen rozvíjející, společný substantivní přívlastek *učitel*, kladený jen jednou.

Tento společný přívlastek se chápe buď podle tvaru *z a s i n g u l á r* nebo podle smyslu *z a p l u r á l* a má proto dílem tvar jednotný, dílem množný; na př.: ještě:

přítel Václav a Karel || *přátelé Václav a Karel*; *apoštol Petr a Pavel* || *apoštolové Petr a Pavel*; *profesor Zubatý a Polívka* || *profesoři Zubatý a Polívka*.

Má-li tento substantivní přívlastek ještě přívlastek adjektivní, shoduje se arcit přídavný přívlastek s ním:

můj přítel Václav a Karel || *moji přátelé...*; *soluňští věrozvěstové Cyril a Metoděj*.

8. Ve shodě s přísudkem pozoruje se u tohoto typu obdoba s typem předešlým. Na př.:

přišel přítel Václav a Karel; *přišli přátelé Václav a Karel*; *přátelé Václav a Karel nepřišli*; za těma dvěma *šli pánové Kdojek, Mužík a Homann* (Ner.).

Typ *rodina J. Nováka a V. Sládka* (|| *rodiny...*).

9. Je to obdoba s typem předešlým, jenže je tu *s p o l e č n ý* člen základní (rodina). Tento typ se chová obdobně i při shodě s přísudkem:

byla tam rodina J. Nováka a V. Sládka; *byly tam rodiny...*

Typ *můj otec a matka* (|| *moji...*)

10. Znamená *můj otec a má matka*; společný adjektivní přívlastek se klade často jednou.

Chápe se zpravidla za singulár, zřídka a neobvykle za plurál a podle toho má tvar singulárový nebo plurálový; na př.:

můj dědeček a babička || *moji...*; *český jazyk a písemnictví*; je to *naše babička a dědeček*? (Němc.).

V prvním případě se přívlastek shoduje co do rodu s prvním substantivem, v druhém má rod podle přednosti (§ 540).

Klade-li se přívlastek dvakrát (*můj otec a má matka*), je to typ *otec a matka* (§ 640₂).

11. Co do shody s přísudkem je při podobě singulárové plná obdoba s typem *otec a matka*; na př.:

přišel můj otec a matka; *český jazyk a písemnictví jsou velmi důležité* pro duchovní kulturu.

Má-li přívlastek tvar plurálový, je přísudek vždy v plurále:
moji otec a matka byli chudobní.

Množné pojetí tvarem jednotných jmen.

643. 1. Za plurál se tu a tam chápou *h r o m a d n á j m é n a*. Určité sloveso s nimi se shodující, zpravidla ve větě *d r u h é* nebo *d a l š í*, kde není hromadné jméno vyjádřeno, bývá v množném tvaru. Na př.:

Předevčírem *přikvačilo* tam *bratrstvo* a *zpustošilo* vše, i starobylý klášter; ten v požeh *dali* (Jir.). — Ráno se *vojsko* obudilo; *viděli* obry zabité (Kul.).

Jde tu o shodu podle smyslu a je to způsob poněkud zastaralý.

V starším jazyce byla shoda podle smyslu častá, a to již u prvního slovesa: *aby čeládka počkali*; *chudina* na vinnicích *dělají*; *kněžstvo mají* moc atp.

2. Za stejných podmínek se chápou za množné číslovky a zájmena číselné povahy, vyjadřují-li několik věcí; na př.:

Všecko se to strkalo na jednu hromadu, šlapali si na nohy (Němc.). — Těch dvanáct mužů povstalo, nasypali chudobnému do pytle uhlí a poručili, aby... (tamt.). — Zabílo se tam pět mužů; byli všichni mladí.*

Také tu se kladl v starším jazyce plurál ve větě s číslovkou: *osm koní vóz táhniechu* (= táhli); *těch sedm úředníkův u desk sedají* atp.

Množný tvar místo jednotného.

3. Množný tvar, hojně vedle jednotného, bývá dosti často na vyjádření jedné věci v různých příslovečných určeních; na př.:

v těch dobách || *v té době*; *před dávnými časy* || *před dávným časem*; *za starých časů*; *o polednách* posel přijel (Čelakovský) || obyčej. *v poledne*; dojeli jsme *při obědech* (Herb.) || obyč. *k obědu* (= v době obědu);

něco je v začátcích || *v začátku*; *býti v koncích* [= *nevěděti si rady*]; *viděti někoho ve snách* || *ve snu*; *padnouti do mdlob*; *ve mdlobách* tu matka leží (Erb.); *pokoušely se o něho mdloby* || *pokoušela se o něho mdloba*;

bývalo to v těchto místech || *na tomto místě*; *v hlavách, v nohách* postele [= v místě, kde jsou hlavy, nohy];

umřítí hlady || *hladem*; *třásti se strachy* || *strachem, vzteky* || *vztekem*.

MLUVNICKÝ ROD

644. 1. Je rod mužský (maskulinum), ženský (femininum) a střední (neutrum), a to u všech jmen mimo zájmena 1. a 2. osoby a osobní zájmeno *zvrátne se*.

U podstatných jmen (v širokém smyslu) rozlišujeme trojí rod podle toho, který tvar přídavných jmen typu *pilný, pilná, pilné* (*pílen, pílna, pílno*) se s nimi mluvnicky váže. Váže-li se s nimi tvar *pilný* (*pílen*), jsou rodu mužského: *pilný žák*; váže-li se s nimi tvar *pilná* (*pílna*), jsou rodu ženského: *pilná žákyně*; a váže-li se s nimi tvar *pilné*, jsou rodu středního: *pilné děvče*. Podle toho pak

říkáme, že je přídavné jméno *pilný* mužské (mužského rodu), *pilná* ženské a *pilné* střední.

Za sudidlo mluvnického rodu lze bráti také ukazovací zájmeno *ten, ta, to*; sr. *ten žák* || *ta žákyň* || *to dítě*.

2. Mluvnický rod je v podstatě výrazový prostředek čistě mluvnické povahy jmen, a to tvarové, tvaroslovné. Jména různého rodu mají různé tvary, ale nikoli všechny, neboť mnohé tvary jsou stejné v dvojím rodě, někdy ve všech rodech.

Na př. 2. p. jedn. muž. *lesa* || střed. *města*; 2. p. množ. žen. *duši* || střed. *moří*; 2. p. množ. *přátel* (bez koncovky) || žen. *ryb* || stř. *měst*.

Je třeba tu přihlížet k tvarům všem, k jejich soustavě.

S mluvnickým rodem nelze ztotožňovat rod přirozený, t. j. rozdíly v pohlaví u jmen životných.

Mnohá životná substantiva mluvnického rodu mužského a ženského jsou sice přirozeného rodu mužského a ženského: *muž, otec, bratr, syn, chlapec, beran, býk, kohout...* || *žena, matka, sestra, dcera, slepice, kráva...* Ale u jiných velmi mnohých substantiv tomu tak není. To vyplývá jednak z toho, že je přirozený rod dvojí, mluvnický trojí; jednak z toho, že se rozlišuje mluvnický rod také u jmen neživotných (*stůl — lavice — okno*), že se u jmen životných mnohdy neshoduje přirozený rod s mluvnickým (na př.: *děvče* je přirozeného rodu ženského, ale mluvnického středního) a že mnohá životná jména mluvnického rodu jednoho znamenají tvory obojího přirozeného rodu (*ryba, myš, pták*).

a) Rod cizích substantiv.

3. Tvaroslovný ráz mluvnického rodu projevuje se zřetelně též v tom, že cizí jména nabývají v češtině jiného rodu než původního, a to podle svého zakončení.

Na př. *chaos, praesens* je rodu m. — původně stř.; *epos, pathos* m. i stř. — původ. stř.; *rýma* ž. — původ. stř.; *byró* stř. — původ. m.; viz v § 367.

Velice četná substantiva jednoho rodu mají to nebo ono zakončení, kterým se odlišují ode jmen dvou ostatních rodů. Tak maskulina se končí na souhlásku (*bratr, stůl, les, vůz, otec, nůž, koš, pokoj...*), feminina na *-a* (*ryba, žena, vrána, kosa, hrana...*), neutra na *-o* (*město, kolo, proso, okno...*). A podle tohoto zakončení vřaďují se cizí jména v češtině do příslušného rodu: *chaos* — sr. *les, nos...*; *rýma* — sr. *sláma, zima...*; *byró* — sr. *mokro, vedro...*

b) Dvojí rod některých substantiv.

4. Každé podstatné jméno má zpravidla ustálený mluvnický r o d j e d e n; na př.:

bratr, otec, kůň, had, stůl... (r. m.), *matka, dcera, vrána, lavice...* (r. ž.), *dítě, mládě, okno, žito...* (r. stř.).

Některá jména však kolísají, mají d v a r o d y, a to buď též dvojí tvary nebo zřídka tvary jedny. Na př.:

brambor (m.) || *brambora* (ž.), *řádek* || *řádka...*, viz v § 319, 327; *břich* (m.) || *břicho* (stř.), *topor* || *toporo*; *mosaz, ozim. rez* (m. i ž.), viz v § 319; *kníže, hrabě...* (m. i stř.), viz v § 342; *klišť* || *klišťe* (§ 336); *kejkle* (§ 329); *kročej* (327); *oje, oj* (ž.) || *oje* (stř.), viz § 352; *čepel, kolomaz...* (m. i ž.), viz v § 327, 319; *prestiž* (§ 327); *kročej, kredenc* (tamt.); *plec* (ž.) || *plece* (stř.), *náruč* || *náručí...* (§ 354); *epos, ethos* (m. i stř.), viz v § 367; *studia* || *studie* (§ 370).

Zvláštní skupinou jsou jména zvaná o b o u r o d á, jako *Míla, Pepa...*; u nich je dvojí mluvnický rod ú k o n n ý, významotvorný, vyjadřuje dvojí rod přirozený. Viz v § 646.

Vlastně je tomu tak, že se j e d n a, t á ž v ě c (jeden věcný význam) vyjadřuje co do rodu d v ě m a etymologicky totožnými j m é n y, názvy, lišícími se tvary a syntaktickým pojetím (*ten brambor* || *ta brambora*) nebo jen pojetím (*ten epos* || *to epos*).

5. Dva mluvnické rody, mužský a ženský, mají dále všecka n e ž i v o t n á s u b s t a n t i v a v jednotném čísle m u ž s k á, neboť v množném čísle se chovají jako jména ž e n s k á; mají ženský adjektivní přívlastek, ženské přísudkové adjektivum a ženské tvary určitých sloves. Na př.:

ten dub || množ. *ty duby, duby jsou vysoké, duby rostly*.

Tento dvojí rod je významotvorný, a to po té stránce, že se množným ženským rodem vyjadřuje n e ž i v o t n o s t substantiv. Je to patrné z té okolnosti, že si mužský rod podržují v plurále jména ž i v o t n á, osobní i živočišná: *ten had* || *ti hadi* atp.

Mluvnický rod mužský a ženský není však výrazovým prostředkem životnosti a neživotnosti sám, nýbrž vedle r ů z n o s t i t v a r o v é záležející v tom, že neživotná jména mají v 1. pádě tvary pádu 4.,

kdežto životná tvary odlišné od tvarů pádu 4.: 1., 4. *duby, meče* — 1. *hadi, muži* nebo *mužové*, 4. *hady, muže* atp.

Vlastním výrazovým prostředkem životnosti a neživotnosti jsou tvary, jak viděti z toho, že mají-li neživotná maskulina v 1. pádě tvary běžné u jmen životných, rozdílné od tvarů pádu 4., chovají se j a k o m a s k u l i n a; na př.: *zelení hájové* (píseň); *obláčkové zlatí* (Slád.). Viz ve skloňování. Různost rodová je jen průvodným výrazovým prostředkem životnosti a neživotnosti.

Ukazuje na to i ta okolnost, že se v singuláru životnost a neživotnost částečně rozlišuje p ř i s t e j n é m m u ž. r o d ě jen tvary. Životná substantiva mají valnou většinou ve 4. pádě tvar stejný s pádem 2. (*hada, muže...*), neživotná pak tvar stejný s pádem 1. (*dub, meč...*); životná jména vzoru *had* mají v 2. pádě skoro veskrze tvar na -a, neživotná však na -a a -u (*lesa, dubu...*).

c) Trojí rod.

6. Trojího rodu bývá substantivum *budižkničemu*, od původu spřežka z *budiž k ničemu*. Na př.:

on je *budižkničemu* [muž.]; vzal si *takovou budižkničemu* (Rais); za krále zvolili jste si *budižkničemu*, které nemohlo jít bojovat (Herb.); je to nešika — *takové budižkničemu* (Baar).

Mužský a ženský rod je podle jmen obourodých (viz v § 646) a střední se zřetěním k tomu, že je toto substantivum od původu věta, nebo podle *nemehlo...*

d) Jeden rod v trojí platnosti.

7. Tázací zájmeno *kdo* se chápe tvarově za rod muž. (*kdo to byl?*), ale užívá se ho, když jde o osobu vyjádřenou jménem nejen mužským, nýbrž i žen. a střed. Na př.:

Kdo to byl? *Muž, žena, dítě (děvče)*...

Zájmeno *co* se chápe za střední (*co to bylo?*), ale tážeme se jím na jména všech tří rodů. Na př.:

Co to je? *Nůž, lavice, okno...*

e) Změna rodu v plurále.

8. Substantiva *kníže...* jsou v jedn. čísle rodu m u ž., v čísle množ. zpravidla rodu s t ř e d n í h o. Viz v § 342₂.

V jazyce lidovém a hovorovém chovají se množná jména, která jsou v singuláru *s t ř e d n í*, jako *ž e n s k á*; sr. *nové (nový) okna; děvčata jsou veselé (veselý), byly doma...*

f) Přirozený rod.

9. Přirozený rod neboli pohlaví je zvláštní, osobitá kategorie myšlenková, významová, ale po stránce výrazové, mluvnické, není provedena tak důsledně jako rod mluvnický.

Rozlišuje se *d v o j í* přirozený rod, mužský a ženský, přechylováním, t. j. v podstatě prostředky *s l o v o t v o r n ý m i*; na př. *učitel || učitelka, žák || žákyně...*, viz v násled. §.

10. Vedle toho se rozlišuje přirozený rod *m u ž s k ý*, a to prostředky *s k l a d e b n ý m i* a *t v a r o v ý m i*, tvaroslovnými. Toto rozlišování záleží hlavně v tom, že podstatná jména vzorů *sluha* a *dárce*, náležející prvotně ke jménům mluvnického rodu *ž e n s k é h o* *ryba* a *duše* (sr. staročes. *česká hrdina bojovala...*), chápou se za mluvnická *m a s k u l i n a* (sr. *ten sluha, dárce; sluha, dárce řekl*) a nabývají některých tvarů podle muž. vzorů *had* a *oráč* místo původních tvarů podle vzorů *ryba* a *duše*: 3., 6. p. jedn. *sluhovi, dárcevi* místo *sluze, dárce* atpod., viz v § 340, 341.

Podobně *host*, sice mluvnické maskulinum, mělo většinu tvarů stejných se žen. jmény vzoru *kost*, dnes však má živé tvary většinou podle *had*; viz v § 335₂.

Ke jménům typu *dárce* se přidružila příjmení typu *Dítě* (sr. *Dítětovi, Dítětová...*, § 342) a *Srdce* (sr. *Srdcevi, Srdcové...*, viz tamt.), od původu mluvnický *s t ř e d n í* (podle *kuře*).

Ke jménům typu *sluha* se přičlenila příjmení typu *Bidlo* (sr. *Bidlovi...*), rovněž původně střední (§ 343).

Stejně se chovají příjmení *Hora, Ryba, Skála...*, od původu obecná žen. jména; sr. *ten Hora žil*, 3., 6. p. jedn. *Horovi...*

Tak se tedy tvary muž. životných vzorů *had* a *oráč* staly v *ý r a z o v ý m i* *p r o s t ř e d k y* muž. rodu přirozeného, avšak nikoli veskrze důsledně.

Původní žen. nebo střed. tvary zůstávají částečně do dneška: *sluha* = *ryba*, *dárce* = *duše*, *sluhu* = *rybu*..., *Dítěte* = *kuřete*..., *Bidlo* = *město*...

Dále pak se některá jména tvarově vůbec nepřizpůsobila, jako *kniže*..., viz v § 342.

Všechna jména přirozeného rodu muž. mimo množ. *knižata*... jsou dnes mužského rodu mluvnického, ale ten není dosti výrazným prostředkem rodu přirozeného, protože jej mají též hojná jména, u kterých přirozený rod rozlišovat nelze. Viz výše ve 2.

11. Rozlišování přirozeného rodu **ž e n s k é h o** mimo přechylování se nepozoruje.

Zdánlivě sem hledí žen. pojetí střed. množ. substantiv ve větách, kde tato substantiva nejsou přímo vyjádřena. Na př.:

Byla tam *naše děvčata*; když se *vrátily*, *vypravovaly*, že... Ale tu nejde o jiné rodové pojetí než v sing., nýbrž je to prostě **l i d o v ý** zvyk, který se pozoruje u neuter vůbec. Viz v 8.

Přechylování, obourodost a vespolečnost substantiv.

A. Přechylování.

645. 1. Přechylováním (latin. *motio*) nazýváme vyjadřování přirozeného rodu muž. a žen. neboli pohlaví u jmen životných, osobních i živočišných, tvořených ze stejného základu různými odvozovacími příponami. Na př.:

vdovec || *vdova*, *kmotr* || *kmotra*, *poutník* || *poutnice*, *rádce* || *rádkyně*, *nebožtík* || *nebožka*, *učitel* || *učitelka*, *bůh* || *bohyně*, *král* || *královna*..., *hnědák* || *hnědka*, *holub* || *holubice*, *orel* || *orlice*, *vlk* || *vlčice*..., viz podrobněji ve tvoření slov (§ 169 a násl.).

Substantiva vzniklá přechylováním nazýváme přechýlená; protože jde o dvojice jmen, lze jim říkati **r o d o v é d v o j i c e**.

2. Jsou to dvojice jak co do rodu mluvnického, tak co do rodu přirozeného; dvojí mluvnický rod, mužský a ženský, je tu zřetelným výrazovým prostředkem **r o d u p ř i r o z e n é h o**, **p o h l a v í**, má úkon významotvorný. Tento významotvorný úkon přísluší však mluvnickému rodu jen ve spojení s jinými výrazovými prostředky, a to slovotvornými, totiž s tím, že tu běží o jména etymologicky

příbuzná, různě tvořená ze stejného základu jistými ustálenými odvozo-
vacími příponami.

Základ vyjadřování přirozeného rodu je vlastně slovotvorný; to, že *učitel*
a *učitelka* znamená dvě osoby různého pohlaví, je vyjádřeno v podstatě tím, že
ženská podoba *učitelka* vznikla příponou *-ka* z hotového maskulina *učitel*, majícího
stejný věcný význam.

3. Přechylování substantiv je v našem jazyce od nejstarších dob
až do dneška velmi živý jev.

Tomu nasvědčuje tvoření nových a nových dvojic, skoro veskrze feminin vedle
starších maskulin, jako *starostka*, *doktorka*, *poslankyně*, která původně nebyla,
protože jich nebylo věcně potřebí. Změny v sociálním složení mají tu vliv na jazyk.

Někdy naráží tvoření ženské podoby na rozmanité překážky. Tak na př. tvoření
žen. protějšků k *rada*, *ministr*, *soudce*; viz v § 171₂ a 172₁.

Je proto proti duchu jazyka užívání muž. podoby na označení
žen, jako *paní* nebo *slečna doktor*, *poslanec*, *starosta*...

Důvody, kterými se tyto nepřirozené podoby podpírají, jsou zcela liché; na
př., že akademický titul (*doktor*...) vyžaduje stejné studium od muže jako od ženy
a dává oběma stejná práva. Tato stejnost patří do v ě c n ě obsahové náplně obou
slov, stanoví ji zákon, zvyk, je závislá na smýšlení občanů a nemůže proto mít
vliv na slovotvornou podobu názvu. Ženské podoby *doktorka*, *lékařka*... vyjadřují
proti maskulinům *doktor*, *lékař*... jen a jen rozdíl v pohlaví, rozdíl nepopíratelný,
a je proto malicherné vzpírat se jeho vyjadřování, když jej náš jazyk vyjadřuje
v obdobných případech zcela důsledně. Nikomu ani nenapadne, aby říkal na př.
slečna učitel nebo *paní učitel*.

V duchu jazyka tvoříme příponou *-ová* ženská příjmení příslušnic
jiných národů: *George Sandová*, *Ellen Keyová*, *Sara Bernhardtová*,
Mary Pickfordová, *paní Kolontajová*..., nikoli *Mary Pickford*...

4. U těch jmen, která se přechylují, užívá se jen m u ž s k é
podoby, ač jde o muže i o ženy, pouze tenkrát, jestliže na rozdíl
v pohlaví n e z á l e ž í, máme-li na mysli stejnost činnosti, vlast-
ností, jde-li nám o vyjádření muž. i žen. osob stejného druhu. Bývá
tomu tak hlavně v množném čísle.

Na plovárně je zvlášť označeno místo *pro plavce* [běží o rozdíl *plavec* — *neplavec*
bez rozdílu pohlaví]. — Mluvíme o obchodu s *otroky*. — Školní vyhláška oznamuje,
že se *žáci a žákyně* nebo prostě *žáci* shromáždí tam a tam. — Říkáme, že *účastníci*

nebo *posluchači* koncertu, *diváci* byli velmi spokojeni, třebaže tam byly i ženy. — Říkáme, že *vlci* (*vlk*) žijí (žije) tam a tam. — V přírodopise se mluví o *psu*, ne také o *psici*, o *lvu* atpod.

Maskulinum se tu chová jako jméno vespolečné; viz v násled. §.

5. Rodové rozdíly se nezřídka vyjadřují dvěma různými jmény; nazýváme to **různost** (heteronymie). Na př.:

muž || *žena*, *otec* || *matka*, *bratr* || *sestra*, *syn* || *dcera*, *děd* || *bába* (*babička*), *strýc* || *teta*, *synovec* || *neteř*..., *kohout* || *slepice*, *beran* || *ovce*, *býk* || *kráva*, *hřebec* || *kobyla*...

Řídké je v češtině rozlišování dvojic podle rodu **určujícím jménem**; na př.:

kapr mličňák || *kapr jikrnáč*; *rybí, sloní*... *samec* || *rybí, sloní*... *samice* atp.

Zcela neobvyklé je to u jmen osobních: *soudce-muž* || *soudce-žena* (v zákoně).

Výrazové prostředky tohoto rodového rozlišování jsou **slovníkové** (lexikální), nikoli tvarové, a nenáleží do skladby; připomínají se jen jako důkaz živé snahy po rodovém rozlišování.

B. Obourodost.

646. 1. Mluvíme o ní tenkrát, mají-li životná jména v nomin. sing. jedinou podobu, mimo něj však částečně tvary dvojí, a chovají-li se při mluvnické shodě jako jména mluvnického rodu mužského i ženského. Na př.: *Zdena: náš Zdena* (*přišel, je nemocen*...), *našemu Zdenovi*... || *naše Zdena* (*přišla, je nemocna*), *naši Zdeně*... Nazýváme taková jména **obourodá** (communia).

Proti přechýleným jménům rozlišují obourodá přirozený rod prostředky **neslovo tvornými**, částečně tvaroslovnými a veskrze syntaktickými. Obourodé jméno je slovo tvorně slovo jedno, které se částečně rozdvouje tvarově (*muž. Zdena* podle vzoru *sluha* || *žen. Zdena* podle *žena*) a veskrze chápe syntakticky za slova dvě.

2. Celkem je obourodost řídká. Vyskytuje se hlavně u domácích podob křestních jmen:

Jára, Jindra, Józsa, Míla, Pepa, Stáňa, Tóna, Tonča...

Z obecných jmen je běžně obourodé *choť* [ten *choť* = manžel || *ta choť* = manželka].

V knižním jazyce se ojediněle archaisticky užívá obourodě substantiva *host*: ten *host* = návštěvník || ta *host* = návštěvnice.

Sr.: vítej, *milá hosti!* (Jir.); by přijala ji jako *vzácnou host* (Zey.).

Běžně je *host* rodu m. a vespolečné (viz dále).

C. Vespolečnost.

3. **Vespolečná** (řec. epikoinia) jsou ta substantiva označující tvory mužské i ženské, která mají jednu slovotvornou podobu a nerozlišují přirozený rod ani při mluvnické shodě.

Říkáme na př. o hochovi i o dívce, že je *úplný sirotek*, že *tento sirotek* mnoho *zkusil*; nebo jak o muži, tak o ženě, že je *veliký chudák, dobrák*; o dětech obojího pohlaví *košiláček, miláček* atp.

Z vět *on je sirotek, ona je sirotek, je to chudák* a pod. vespolečnost nepoznáváme, protože se přísudková substantiva s podmětem v rodě neshodují. Mohla by to býti též jména *obourodá*.

4. Vespolečných substantiv je méně než přechýlených, ale celkem dosti mnoho.

a) Ze jmen *osobních* jsou to na př. tato mluvnická maskulina:

host, potomek, sirotek, jedináček; divák, chytrák, chudák, ubožák, iedlík, lakomec, smíšek, zbabělec; člen rodiny [ale *člen* Sokola, strany... || *členka*]; *otrok* v přeneseném významu [je *úplný otrok*]; podobně *anděl* [je to učiněný anděl]; *žebrák* [je *úplný žebrák*]; *vězeň*;

hojná slova citová, leckterá lidová a hovorová: *drahoušek, miláček, mazlík (mazlíček), mazánek, košiláč (košiláček), naháč (naháček); dareba, darebák, nemotora, nešika, nemluva, nevýprava, kňoura, ničema, pipla, šťoura, brbla, mrcha; větroplach, lenoch, morous, divous (divour)...*

Substantiva *otrok* a *žebrák* se ve významu nepřeneseném zpravidla přechylují: *otrok* || *otrokyně, žebrák* || *žebračka*.

Zřídka jsou to mluvnická feminina: (veselá) *kopa, bačkora* (přeneseně), *zámora*.

O něco hojnější jsou neutra, hlavně jména mládat: *nemehlo; dítě, vnouče, dvojče, trojče, cikáně, židě*.

b) *Ž i v o č i š n á* vespolečná jména jsou hojná, a to jednak mluvnická maskulina a feminina:

drozd, jeseter, kos, kůň, pták, rak, úhoř, vepř, vrabec..., moucha, ryba, štika, veverka, myš...;

jednak neutra, hlavně názvy mláďat:

holoubě, hříbě, kuře, kůzle, lvíče, mládě, prase, ptáče, ráče, sele, štěně, tele...

5. Některých vespolečných substantiv, jako *dareba, chuděrka, zámora, bačkora*, užívá se velmi zřídka též *j a k o o b o u r o d ý c h*; na př.:

[vespolečně] *veliký dareba*, o osobách muž. i žen. || [obourodě] *tu darebu* (Stroupež.), o ženě; — *takový chuděrka* (Kronb.); — obyčej. *úplná zámora*, o osobách muž. i žen. || někdy o muž. osobě *ten, takový zámora*; — *jakého bačkora* (Herrm.); — *malá ničema* [o ženě] (Scheinpfl.); — *nedokrevných chudinků* (Vanč.) [tvar podle *sluha*].

Těchto a podobných substantiv se často užívá bez přívlastku a v takové větné souvislosti, že nelze dobře poznati, chápou-li se za maskulina či za feminina. Ve spojeních *dareba jedna, chuděrka stará...* má femininum úkon citový (viz v násled. §), nesvědčí o žen. pojetí.

6. Ne ojediněle se vespolečných substantiv užívá též *j a k o p ř e c h ý l e n ý c h*, a to tak, že se k jedné slovotvorné podobě přitváří druhá, obyčejně k běžné podobě mluvnicky mužské podoba ženská.

Někdy je dvojitost v obecném zvyku; na př.:

je to *učiněný ďábel, čert (čertík)*, o osobě muž. i žen. || je to *ďáblice, čertice*, o ženě; — je to *velký divoch*, o mužovi i o ženě || je to *velká divoška*, o ženě; on, ona je *dobrák* || ona je *dobráčka*.

Leckdy je přechod zpravidla vespolečných jmen do přechýlených jen individuální; na př.:

m. *potomek* || ž. *potomkyně* (Ner.); *jedlík* || *jedlice* (tamt.); *lakomec* || *lakomnice* (Baar); *dravec* (přenes.) || *dravčice* (tamt.); *nevrlec* || *nevrlice* (Č.-Chod); *jedináček* || *jedinačka* (Němc., Preiss., Pujm.); *větroplach* || *větroplaška* (Sez.); m. *předek* || *předkyně* (Wint., Herb.); m. *vězeň* || *vězenkyně* (Dr.), *vězeňka* (Jungm. z Hlas.).

Citový rod.

647. 1. Tak jako mluvnické číslo je někdy i mluvnický rod výrazovým prostředkem citovým, t. j. vyjadřuje nějaký citový vztah mluvčího k nositeli jména nebo k celému obsahu věty (§ 132). Je to jednak rod ženský, jednak střední.

2. Ž e n s k ý r o d

má citový úkon u přívlastkových adjektiv ve spojení se substantivy mluvnického rodu mužského.

Vyjadřuje dílem soucit, soustrast, náklonnost, lásku, radost: ona sama, *chudák stará*, neměla už spaní (Němc.); nehodil se, *chudák stará*, do toho nynějšího světa (Herrm.); *ty kluku hezká!* (Olbr.); když on mne *chundeláč stará* poznal! (Ner.; o psovi);

dílem rozhořčení, pohrdání, výsměch, vzrušení; na př.:

blázen bláznivá! (Šim.); *furiant furiantská!* (tamt.); *spratek prožluklá* (Herrm.); *kluk darebná, klukovská*; i *ty kluku jedna!* (Rais) || i *ty kluku jeden!*

Tato citová feminina se kladou zpravidla za své substantivum; viz v § 6084.

Citovou úkonnost feminina umožňuje jeho o d l i š n o s t od běžného zvyku.

3. S t ř e d n í r o d

je citově úkonný dosti často u jmen zveličelých na *-isko*, tvořených ze jmen mluvnického rodu mužského: *chlapisko* (chlap), *klučisko* (kluk), *dobračisko*, *sedlačisko*, *psisko*, *kopčisko* (kopec).

Vyjadřují jednak podiv nad velikou mírou vlastností rozumějících se ze základních substantiv; na př.: *chlapisko* = velký, statný, zdatný... člověk; *dubisko* = vysoký, silný dub; je to *dobračisko!*;

jednak nelibé city, mrzení, rozhořčení, výsměch...: to *psisko* stále štěká; to *chlapisko* je podezřelé...

Viz v § 1864.

4. Citovou platnost má zdrobnělina *kvítka* (= povedený člověk, »čistý ptáček«), tvořené z maskulina *květ*.

Jako v 2. a 3. vyplývá citová platnost z rodové odlišnosti zdrobněliny od základního jména. Proto muž. podoba *kvítek* obyčejně citová není.

5. Citové je podmětové *to* místo maskulina nebo feminina osobního zájmena, které by se zhusta nevyjádřilo, a to s odstínem většinou

rozmrzení, rozhořčení, odporu, výsměchu, řidčeji přízně, lásky. Na př.:

Vypravili jsme *kluka*, jak jsme mohli, doma *to* jen zlobí (Rais). — Od rána do noci *žádný* nic nedělá, jen *to* pořád kuchtí a zobe (tamt.). — Hleďme *socialistu*! Chtělo by *to* přebudovat svět na moci a pravdě proletariátu a při tom se *to* bojí proletářů! (Neum.). — Ono *to* (Kudrnovic) jí kočky! (Němc.). — *Pan Václav a moje Márinka* — má se *to* rádo (Ner.).

Rodové pojetí některých výrazů a slov.

Výrazy *otec a matka, otec s matkou*

648. 1. Jde o několikanásobné a nestejnorodě rozvité výrazy, jejichž členové mají r ů z n ý r o d. Pojetí těchto výrazů jako celku je důležité při shodě s přísudkovým nebo sponovým s l o v e s e m a závisí na číselném pojetí oněch výrazů, projevujícím se jednotným nebo množným tvarem slovesa (§ 640, 641).

2. Je-li sloveso j e d n o t n é, shoduje se v rodě zpravidla s n e j b l i ž š í m č l e n e m několikanásobného podmětu. Na př.:

ten den *vyběhl Jan a Vilém* s řehtačkami (Němc.); *přišel* také *Tomeš, pan otec i myslivec* (tamt.); *ona Salička i Dusil i Plavec* mne *nutil* (Baar); bez ní se *neskončil ani křest, ani svatba, ani pohřeb* (Němc.); ze dvora *zaznívalo* do salonku *kokrhání a kdákání*, chvílemi *štěkot* (Šim.); *babička byla s dcerou* v komoře (Němc.); *byla bída a hlad; přišel jen on s dcerou; přišla matka se synem; šel* jsem tam *já s bratrem*.

3. Má-li přísudkové sloveso tvar m n o ž n ý, shoduje se v rodě většinou p o d l e p ř e d n o s t i (§ 545₅); na př.:

otec a matka šli do města; *vydra a bobr bydlili* u řek (Vanč.); *cvrčci a pěnice zpívali* (Dur.); *Václav a Cilka řekli* (Němc.); církve *knížata a papež své hlavy sklonili* (Zey.); že by mne *byly popadly strach a hrůza* (Jir.); *namáhavá jízda, neklid, nevyspání* je *unavily* (tamt.); *význam a rozšíření písma a tisku byly* daleko menší (Zub.).

Je-li první člen m n o ž n ý, druhý j e d n o t n ý, a stojí-li

množné sloveso před 1. členem (viz § 640₆), obyčejně se shoduje s ním, nikoli podle přednosti

přijely sestřiny děti a jejich strýc; byly tam obě sestry a otec.

Výrazy typu *oko a ucho* (*oko s uchem*)

4. Jsou to obdobné výrazy jako v 3., ale s členy středního rodu.

Je-li sloveso v s i n g u l á r u, má arcit střední rod:

oko ani ucho nebylo poškozeno.

Je-li sloveso v p l u r á l e, má rod ž e n s k ý; na př.

veselé zpívání a jásavé »hallelujah« dozněly (Jir.); Srbsko a Bulharsko byly osvobozeny.

Je to beze vší pochyby podle případů s různým rodem členů, kde je shoda podle přednosti a kde se proto střední přísudek nevyskytuje.

Slova a sousloví chápaná mluvnicky.

5. Každé domácí nebo cizí slovo, ohebné i neohebné, každý tvar slov ohebných a každé sousloví, chápe-li se ve smyslu »slovo, sousloví to a to«, »dílo tak zvané« chová se jako n e u t r u m. Na př.:

rybka vzniklo z ryba; bratři se původně cítilo za jméno hromadné; kněz znamenalo v starém jazyce kníže; dělám znělo prvotně dělaju; hle povstalo z hled; mlčky je utvořeno z přechodníku mlče; jásavé »hallelujah« (Jir.); každé proč má své proto (přísl.); jásavé »tatínek« se v cupot mísí (Čech); staročeské dušě se změnilo v duše; tu zaznělo ze všech úst slavné »Vstaltě této chvíle ctný vykupitel« (Němc.); davem zašumělo: Už jedou! (Rais); napsala celé M (Ner.) [ve výslovnosti em, název písmene]; Dvořákovo Requiem, Stabat mater.

Ženská titulová substantiva.

6. Ženská titulová slova *Milost, Velebnost, Vašnost* (*vašnost*) chápou se někdy, vztahují-li se na osoby mužské, z a m a s k u l i n a:

Jeho Milost byl vesel a milostiv (Jir.); Velebnost císařská, ráčila nás odsouditi a neslyšel jsi nás (tamt.); tak jsem chtěl prosit Vašnosti, kdybyste moje jméno nedával do novin (Herrm.).

Substantiva povahy příslovečné.

7. Chápou se zpravidla za r o d s t ř e d n í; na př.:

bylo velmi zima, úplně tma; nebylo vody; to bylo radosti! atp., viz v § 655 a 728.

Tu jde o změnu v pojetí jako slovního druhu.

MLUVNICKÁ OSOBA

649. Je v obou číslech trojí, p r v n í, d r u h á a t ř e t í, a rozlišují ji částečně osobní a přivlastňovací zájmena a určité slovesné tvary.

Označujeme je za zájmena a za slovesné tvary 1. osoby, vztahují-li se na mluvčího v přímé řeči (*já, my, můj, náš, nesu..., neseme...*), za zájmena a tvary 2. osoby, vztahují-li se na osobu oslovenou, na osobu, ke které se mluvčí obrací (*ty, vy, tvůj, váš, neseš..., nesete...*), a za zájmena a tvary 3. osoby, vztahují-li se na osobu jinou (*on, ona, ono, oni..., jeho, jejich, její, nese..., nesou...*).

Všechna podstatná jména, která lze označiti zájmeny *on, ona, ono, oni...*, pokládáme za slova osoby třetí; na př.: *otec, bratr, strom..., matka, kniha..., děvče, oko...*

Pojetí co do osoby výrazů typu

já a ty, já s tebou

650. Jde o výrazy, jejichž členy jsou r ů z n é o s o b y. Jejich pojetí co do mluvnické osoby je důležité při shodě s určitým slovesem.

1. Je-li sloveso v s i n g u l á r u, shoduje se v osobě s nejbližším členem výrazu:

půjdu tam já a ty; byls tam ty s matkou; zůstane doma bratr a já (bratr se mnou).

2. Je-li sloveso v p l u r á l e, má osobu podle přednosti:

já a ty zůstaneme doma; ty se sestrou jste byli ještě malí; já a Mančinka budeme za družičky (Němc.); já a bratr jsme podobni otci; my s bratrem jsme si podobni || jsme si s bratrem podobni (viz v § 641).

O čísle slovesa viz v § 641.

Viz podobně při rodu (§ 648).

Citová mluvnická osoba.

Při onikání.

3. Při onikání se užívá třetí množ. osoby místo osoby druhé, oslovené: *vezmou si!* = vezměte si (vezmi si); viz v § 639, 823₄.

Třetí mluvnická osoba je tu vedle množ. čísla výrazovým prostředkem lidové zdvořilosti ve styku s dospělými osobami, souběžným s vykáním (§ 639).

Při onkání.

4. Onkáním nazýváme užívání 3. osoby jednotné místo 2., oslovené; na př.:

vzal si! = vezmi si, vezměte si; to *nesmí* dělat = to nesmíš dělat, nesmíte; *vzala si!* [k holčičce]; *ona má* hezkou panenku! = ty máš... — Potom mi řekl: Tak mi *napsal*, co *mu* povím (Rub.). — Zuzanko, voda je nejzdravější nápoj, *zůstala* vždy při vodě (Němc.). — Pan ředitel (mi) povídal: V pondělí *se dostavil* do školy a *přinesl* si své atestáty; teď mi *pověděl*, jak se jmenuje (Rais).

Stručně: onkání je říkání *on* — a také *ona* — místo *ty* nebo *vy*.

Onká se nejčastěji dětem, někdy mladším osobám, kterým nechceme tykat ani vykat. Je tedy onkání výrazový prostředek citového poměru mluvčího k oslovené osobě uprostřed mezi poměrem důvěrným, vyjadřovaným tykáním, a mezi poměrem zdvořilým, vyjadřovaným vykáním.

Za jistých okolností vyjadřuje onkání vztah mírně důvěrný, srdečný nebo někdy poněkud blahosklonný.

O případech typu *vzal si* (= vezmi si, vezměte si) viz po stránce slovesného způsobu v § 828.

Při vyjadřování přání minulým indikativem.

5. Tu se užívá 3. osoby jedn. nebo množ. místo 2.; na př.:

zdráv *požil*, zdráv *sedral* (pověř.) [= ve zdraví požij a seder]; viz v § 828₆.

Na vyjádření sdílnosti nebo mírné důvěrnosti.

6. Tu se užívá 1. osoby množné místo 2. množné nebo i jednotné; na př.:

Tenhle mladý, *víme*, je kupodivu lakota (Rais) [místo *víte*; smysl je: mezi námi řečeno]. — A copak *jsme* za krajana? (tamt.). — Pomocník se usmál a stranou pohleděl na principála. Tak co *říkáme*?, ptal se starý (tamt.). — Fousková šla k jinému kupci a *vidíme* — ten kupec dával všecko za pac (Němc.). — Pěkně vítám, pane měsíčku, *přišli jsme* už na letnice? (Ner.) [= přišel jsi?].

Někdy nabývá 1. osoba odstínu *p o s m ě c h u*:

A. Což neznáš způsob, kterak vpouštět šlechtice? B. Šlechtice? My šlechtic? [= Vy šlechtic?]. Z Nemanic? Kdopak *jsme*? [= jste?] (Hál.).

Na vyjádření skromnosti nebo uctivosti.

7. Tu se klade 3. osoba místo 1. nebo 2. a substantivum místo osobního zájmena. Na př.:

Babička doložila: Ještě něco vám *babička přivezla* (Němc.) [= přivezla jsem vám já, babička; mluvčí nechce ze skromnosti přímo mluvit o sobě, uvádí se sám jako osoba 3.]. —

Jak se *velebný pán ráčí*?, ptal se ho principál (Rais) [= jak se ráčíte, vy, velebný pane?; mluvčí nechce z uctivosti oslovit osobu přímo, užívá jen titulu v 3. osobě]. — Ale, ale, co to *pannu Pepičku* napadá (tamt.) [= co vás to napadá, vás, pannu Pepičku].

Pošinuté mluvnické osoby v nepřímé řeči.

651. 1. Běží o t. zv. pošinutí, t. j. změnu osoby určitého slovesa, osobních a přivlastňovacích zájmen při změně přímé řeči v nepřímou (§ 499), a to se zřením k řeči přímé, neuvozené i uvozené (§ 498). Na př.:

[přímo] *znám* (1. os.) *vás* (2. os.) || [nepřímo] pravíte, že *mne* (1. os.) *znáte* (2. os.), ale asi se mýlíte; — *znáte* (2. os.) *mě* (1. os.)? [ptal se: *znáte mě?*] || proč se ptáte, zdali *vás* (2. os.) *znám* (1. os.)?

2. T ř e t í mluvnická o s o b a přímé řeči v ů b e c s e v řeči nepřímé n e p o š i n u j e; na př.:

[přímo] *lehčeji tepe dívčí ruka* || [nepřímo] Libuše řekla, že *lehčeji tepe dívčí ruka*; *řemeslo má zlaté dno* || přísloví praví, že *má řemeslo zlaté dno*; *kolik je hodin?* || ptám se, ptáš se, ptá se..., *kolik je hodin*;

znám *jej* || pravím, že *jej* znám || pravíš, že *jej* znám?; *znají* tě || říkali, že tě *znají* || tázal jsem se, zda tě *znají*.

Má-li tedy přímá řeč jen 3. osobu, nepřímá řeč se co do osoby vůbec nemění; viz hořejší příklady. Je-li v ní též osoba 1. nebo 2., měnívá se. Viz dále.

3. Pošinuje se, ale ne vždy, j e n o s o b a p r v n í a d r u h á, a to osoba první v druhou nebo 3., osoba druhá pak v první nebo v 3.

Záleží to na uvozovací větě, a to jednak na jejím p o d m ě t u (PO), jednak na jejím p ř e d m ě t u (PŘ), který je předmětem nebo podmětem nepřímé řeči. Na př.:

táži se tě, zda přijdeš [PO₁ = podmět uvozovací věty v 1. osobě (*já*); PŘ₂ = předmět *tě*, který je podmětem nepřímé řeči, sr. *přijdeš*];

říkal mi, že mě zná [PO₃ (*on*) — PŘ₁ (*mi*); v nepřímé řeči je to předmět (*mě*)].

Předmět se zhusta nevyjadřuje, ale rozumí se z nepřímé řeči; na př.:

říkal, že mě zná = *říkal mi*; *ptal se*, zdali tě znám = *ptal se mne na tebe*; *říkal mi*, že tě zná = *říkal mi o tobě*.

Osoby v nepřímé řeči a v uvozovací větě.

4. V n e p ř í m é ř e č i má to, co se vztahuje na PO a PŘ uvozovací věty, t o u ž o s o b u j a k o v e v ě t ě u v o z o v a c í. Na př.:

a) *táži se tě* [PO₁ — PŘ₂], *zda přijdeš* [*přijdeš* v 2. osobě (O₂), protože se vztahuje na *tě* (PŘ₂)];

b) *říkal mi* [PO₃ — PŘ₁], *že mě zná* [*zná* O₃, poněvadž se vztahuje na PO₃ (*říkal*); *mě* O₁, neboť se vztahuje na PŘ₁ (*mi*)];

c) *ptal se mne (na tebe)* [PO₃ — PŘ₁ — PŘ₂], *zdali tě znám* [*znám* O₁, sr. *mne* PŘ₁; *tě* O₂, sr. *na tebe* PŘ₂].

d) *ptal se (mne na sebe)* [PO₃ — PŘ₁, PŘ₃], *zdali ho znám* [*znám* O₁, sr. *mne* PŘ₁; *ho* O₃, sr. *na sebe* PŘ₃ a *ptal se* PO₃].

Osoby v nepřímé řeči a v řeči přímé.

5. Srovnáme-li v hořejším případě a) nepřímou řeč *zda přijdeš* s přímou *přijdeš*?, vidíme, že se 2. mluvnická osoba přímé řeči v řeči nepřímé n e z m ě n í l a.

V případě *b*): [nepřímá řeč] *že mě [O₁] zná [O₃] || [přímá] znám [O₁] tě [O₂];* tedy *O₁ znám a tě O₂ řeči přímé z m ě n í l a s e v O₃ zná a v O₁ mě.*

V případě *c*): [nepř.] zdali *tě [O₂] znám [O₁] || [př.] znáš [O₂] jej [O₃]?;* tedy *O₂ > O₁ a O₃ > O₂.*

V případě *d*): [nepř.] zdali *ho [O₃] znám [O₁] || [př.] znáš [O₂] mě [O₁]?;* tedy *O₂ > O₁ a O₁ > O₃.*

6. Je tu značná rozmanitost podle poměru osob v uvozovací větě k osobám v řeči přímé. Přímou řeč pronáší vždy mluvčí, osoba 1. (O₁), k posluchači, k osobě 2. (O₂), uvozovací věta nepřímé řeči však tento poměr osob často rozmanitě mění, t. j. označuje za původce řeči a za toho, ke komu se tento původce obrací, osoby jiné.

Lze rozlišovati celkem sedmero případů.

a) O₁ k O₂, t. j. původce uvozovací věty v nepřímé řeči je mluvnická osoba 1. a obrací se k osobě 2. Na př.:

[přímo] nemýlím se || [nepřímo] pravím (ti), že se nemýlím.

Podobně: znám tě || pravím, že tě znám;

znám je „ že je znám;

mýlíš se „ že se mýlíš;

zná mě „ že mě zná;

zná tě „ že tě zná;

kam půjdeš? || ptal jsem se (tě), kam půjdeš;

zná mně? || ptal jsem se (tě na něho), zná-li mě.

Je tomu tak jako v řeči přímé a proto se v nepřímé řeči mluvnická osoba nepošinuje.

b) O₂ k O₁, t. j. v uvozovací větě nepřímé řeči obrací se 2. osoba k osobě 1.; na př.:

[přímo] znám tě || [nepřímo] pravíš (ty ke mně), že mě znáš.

Mluvčí prosloví přímo větu: *znám tě*; osoba, ke které se mluvčí obrací, to nepřímě opakuje: *pravíš, že...*

V přímé řeči je poměr *O₁ k O₂*, v uvozovací větě pak poměr obrácený, *O₂ k O₁*. Proto se v nepřímé řeči *m ě n í O₁* (1. os.) přímé řeči v *O₂* a *O₂ přímé řeči v O₁: znám tě > že mě znáš.*

Podobně: [přímo] *nemýlím se* || [nepřímo] *pravíš (mi), že se nemýlíš; zná mého bratra* || *pravíš, že zná tvého bratra* [3. os. zná se nemění];
kdy přijdeš? || *ptáš se (mne), kdy přijdu?*;
znáte mě? || *proč se ptáte, zdali vás znám?*

c) O_1 k O_3 , t. j. první osoba se v uvozovací větě obrací k osobě třetí; na př.:

[přímo] *znám tě* || [nepřímo] *řekl jsem mu, že jej znám.*

Mluvčí řekne přímo 2. osobě: *znám tě*; 3. osoba se mluvčího zeptá: co jsi říkal?; ten odpoví: *řekl jsem mu...*

Místo O_1 k O_2 je v uvozovací větě O_1 k O_3 ; proto v nepřímé řeči zůstává O_1 , ale O_2 přímé řeči se mění v O_3 : *znám tě* > *že jej znám.*

Podobně: *odkud mě znáte?* || *ptal jsem se ho, odkud mě zná* [*mě* se vztahuje na mluvčího v přímé řeči, proto v nepřímé zůstává].

d) O_3 k O_1 , t. j. třetí osoba se v uvozovací větě obrací k osobě první; na př.:

[přímo] *znám tě* || [nepřímo] *říkal mi, že mě zná.*

Mluvčí řekne přímo: *znám tě*; 3. osoba se zeptá toho, ke komu se mluvčí obracel, o kom mluvil, co mluvčí říkal; ten odpoví: *říkal mi, že mě zná.*

Místo O_1 k O_2 je v uvozovací větě O_3 k O_1 , mění se proto v nepřímé řeči O_1 přímé řeči v O_3 a O_2 v O_1 : *znám tě* > *že mě zná.*

e) O_2 k O_3 , t. j. druhá osoba se v uvozovací větě obrací k osobě třetí; na př.:

[přímo] *znám jej* || [nepřímo] *řekl mu, že jej znáš.*

Mluvčí řekne přímo: *znám jej*; 2. osoba, ke které se mluvčí obracel, převede řeč na osobu 3.: *řekl mu, že...*

Místo O_1 k O_2 je v uvozovací větě O_2 k O_3 a proto se v nepřímé řeči mění O_1 v O_2 a O_2 v O_3 : *znám jej* > *znáš jej* [3. os. se nemění; O_2 tu není].

Podobně: *je to tvůj bratr?* || *ptal ses ho, je-li to jeho bratr* [*tvůj bratr* O_2 > *jeho bratr* O_3].

f) O_3 k O_2 , t. j. třetí osoba se obrací v uvozovací větě k osobě druhé; na př.:

[přímo] *znáš mého bratra?* || [nepřímo] *ptal se tě, znáš-li jeho bratra.*

Mluvčí se otáže přímo: *znáš mého bratra?* Oslovená osoba dobře neslyší a zeptá se někoho jiného: *nač se mne ptal?* A ten řekne: *ptal se tě...*

Místo O_1 k O_2 je zde O_3 k O_2 a proto se v nepřímé řeči *m ě n í* proti řeči přímé O_1 v O_3 , kdežto O_2 zůstává: *mého bratra > jeho bratra, znáš? > znáš-li.*

g) O_3 k O_3 , t. j. třetí osoba se v uvozovací větě obrací k osobě třetí; na př.:

[přímo] *co tu děláte?* || *otec se ptal dětí, co tu dělají.*

Třetí osoba sděluje přímou řeč jiné osobě.

Proti O_1 k O_2 je tu O_3 k O_3 , mění se proto v nepřímé řeči O_1 i O_2 přímé řeči v O_3 .

Podobně: *já bych vás už nepoznal* || *povídal, že by jej už nepoznal.*

7. Mluvnická osoba je pošinuta též ve větách *p ř a c í c h a r o z k a z o v a c í c h s o p s a n ý m i m p e r a t i v e m*, tvořících souřadné souvětí; viz v § 455.

Pošinuje se tenkrát, má-li řídící věta jinou podobu, než když se původce přání nebo rozkazu obrací přímo k té osobě, které se přání nebo rozkaz týče. Na př.:

prosil mě, ať na to nezapomenu || [přímo] *prosím tě; máme dát pozor, ať neupadneme* || [přímo] *dejte pozor.*

Ve větách s opsaným imperativem jde o pošinutí mluvnické osoby se zřením k podobě, kterou má přání nebo rozkaz samostatný. Na př.:

prosil mě, ať na to nezapomenu || [samostatně] *nezapomeň na to.*

Platí tu táž pravidla jako v řeči nepřímé. Na př.:

prosil mě [O_3 — O_1], *ať na něj nezapomenu*; samostatně: *nezapomeň na mne* [O_2 — O_1]; ve větě s *ať* $O_1 > O_3$, $O_2 > O_1$: *ať na něj nezapomenu*; —

máme dát pozor [O_1], *ať neupadneme*; samostatně: *neupadněte* [O_2]; ve větě s *ať* $O_2 > O_1$: *ať neupadneme.*

Jsou to případy zcela obdobné s nepřímou řečí a proto je lze do ní zahrnout.

B. Jména (nomina)

652. 1. Tak nazýváme souborně čtyři slovní druhy: veskrze **p o d s t a t n á** a **p ř í d a v n á j m é n a**, částečně pak **z á j m e n a** a **č í s l o v k y**.

Po stránce tvarové (tvaroslovné) jsou to slova **s k l o n n á**. Po stránce skladebné (syntaktické) tvoří vyšší jednotku proto, že všechna vyjadřují svými skloňovanými tvary tytéž **p á d o v é v ý z n a m y**, o kterých bude souhrnný výklad v kapitole o pádech.

Dále všechna jména mimo zvrtné osobní zájmeno *se* a zájmeno *kdo* rozlišují svými tvary určité **m l u v n í c k é č í s l o**; viz o nich v § 637.

Kromě zájmen 1. a 2. osoby a zvrtného *se* vyjadřují jména **m l u v n í c k ý r o d**; viz o něm v § 644.

Zájmena 1. a 2. osoby a přivlastňovací zájmena mimo *svůj* rozlišují **m l u v n í c k o u o s o b u**; sr. o ní v § 649 a násl.

Stručně lze říci, beze zření k mluvnickým úkonům, že jsou jména **n á z v y p ř e d s t a v a p o j m ů**.

2. Jména si dělíme na dvě základní skupiny, jména **p o d s t a t n á** (substantiva) a **p ř í d a v n á** (adjektiva).

PODSTATNÁ JMÉNA

653. 1. Podstatná jména (substantiva) jsou **s k l o n n é n á z v y p ř e d m ě t ů** (ve smyslu psychologickém), t. j. názvy **o s o b**, **ž i v o č í c h ů** a **h m o t n ý c h i p o m y s l n ý c h v ě c í**; viz v § 158.

Rozlišujeme podstatná jména ve smyslu širším a ve smyslu užším.

Podstatná jména **ve smyslu širším** jsou všechna sklonná slova, která mohou mívati při sobě **a d j e k t i v n í p ř í v l a s t e k** (**d o p l n ě k**) nebo **p ř í s u d e k**, t. j. která mohou býti nositeli adjektivních vlastností v širokém smyslu.

Na př.: (*dobrý*) **člověk**, (*nové*) **okno**, *já* (*nešťastný*), (*celé*) **sto**.

Podstatná jména **ve smyslu užším**, běžném, jsou všechna výše označená slova **m i m o z á j m e n a a č í s l o v k y**.

Zájmena *já, ty...* a číslovky *pět..., sto, tisíc...* považujeme podle jejich výrazové povahy (viz v § 678, 712) za dva slovní druhy zvláštní. Schopnost mívati adjektivní přívlastek mají společnou se substantivy v užším smyslu a v z h l e d e m k t o m u je řadíme k nim a nazýváme obojí skupinu souborně substantiva v širším smyslu.

2. P o d l e v ě c n ě h o v ý z n a m u dělíme si podstatná jména v užším smyslu na dvě základní skupiny, hmotná a pomyslná.

Hmotná (srostitá, konkrétní) jsou substantiva označující předměty hmotné:

člověk, muž, žena, dítě, kůň, kočka, had, ryba..., stůl, kniha, okno, Praha, Rusko, Labe...

Pomyslná (odtažitá, abstraktní) jsou ta podstatná jména, která označují předměty nehmotné, pomyslné:

radost, hněv, pokora, pýcha, nemoc, chudoba, zdraví, bázeň, strach, chůze, dřímota, duše, chválení, nesení, prošení...

3. Z pomyslných jsou důležitá substantiva **dějová**, vyjadřující děj.

Jsou to jednak t. zv. podstatná j m é n a s l o v e s n á, *nesení, mytí...*, jednak dějová jména v e s m y s l u u ž š í m, *lov, východ, hra, koupě, pastva, řeč, hřmot, podívaná...*, viz v § 203—206.

Mnohá z nich nabyla v ý z n a m u h m o t n ě h o; viz v § 207.

K dějovým substantivům ve smyslu širokém náleží předně j m é n a č i n i t e l s k á, *tazatel, učitel, oráč, soudce, lovec, zpěvák, mluvka...*, viz v § 201.

Dále d ě j o v á j m é n a p o d r u ž n á, odvozená z hotových jmen dějových. Jsou to řídká jména místní, na př.: *sběrna* = místo a zařízení na sběr, na sbírání. Dosti hojná jména jiná; na př.: *stavitelství* = vlastnost, povolání stavitele, toho, kdo staví; *vítězství* = vlastnost vítěze, toho, kdo zvítězí; *znalost* = vlast. člověka znalého, toho, kdo zná; *odchovanec* = koho si někdo odchová, podob. *vychovanec, schovanec, oblíbenec; znalec* = člověk znalý, který zná.

Substantiva slovesná a dějová v užším smyslu vyjadřují d ě j v p o d o b ě s u b s t a n t i v n í jako předmět (*loviti* — *lov*); dějovost je jejich základní, vlastní úkon. Substantiva činitelská a podružná substantiva dějová vyjadřují j i n ý p ř e d m ě t n e ž d ě j a dějová složka je u nich jen podružná, vlastnosti předmětu (*učitel* = člověk, který učí, učící člověk).

4. Podstatná jména h m o t n á se dělí na dvě hlavní skupiny, obecná a vlastní.

Obecná substantiva (apelativa) jsou názvy stejných nebo velmi blízkých jedinců, názvy druhu, rodu, čeledi..., i jedince jako příslušníka druhu, rodu...; na př.:

člověk, pes, dítě, děvče, pták, učitel, lékař, dělník, ryba, houba, stůl, kniha, nemoc, hlad...

Vlastní substantiva (nomina propria) označují jedince se zřením k jeho odlišnosti od jiných jedinců téhož druhu, rodu...; na př.:

Praha, Morava, Slovensko, Vltava, Beskydy, Novák, Štítný, Čech, Mácha, Palacký, Olbracht, Vančura...

Obecná jména píšeme ve větné souvislosti malým písmenem, vlastní velkým.

Řeknu-li *to je pes*, znamená to, že ten předmět (ve smyslu psychol.), o který jde, náleží k živočichům, kterým říkáme souborně psi; je tedy *pes* jméno obecné.

Praha je město, patří do skupiny osad, kterým říkáme (obecně) města, ale liší se od měst jiných, tímto jménem ji odlišujeme od jiných měst; je to jméno vlastní.

Někdo je *kovářem*, t. j. patří do skupiny lidí, kterým říkáme podle jejich zaměstnání kováři, je to jeden z kovářů. Ale někdo se jmenuje *Kovář*, t. j. liší se tímto názvem od jiných mužských osob, tímto jménem (příjmením) jej rozlišujeme od ostatních mužů. Osoba s příjmením *Kovář* může být *kovářem*, ale také *kolářem*, *učitelem*...

5. **Z o b e c n ý c h s u b s t a n t i v** jsou skladebně důležitá jména hromadná a látková.

H r o m a d n á substantiva jsou tvarem jednotná, ale významem množná; viz v § 637.

L á t k o v á substantiva označují látku v jakémkoli množství, její jakýkoli díl; na př.: *kov, písek, prach, sníh, hlína, voda, pšenice, zlato, stříbro, železo, žito, pivo, víno, bláto...*

Jsou zpravidla v čísle jednotném; o jejich množ. čísle viz v § 637^b.

6. **V l a s t n í s u b s t a n t i v a** označují dílem lidi, osoby, dílem místa a nazývají se osobní a místní.

Vlastní substantiva **osobní** jsou jména k ř e s t n í (*Jan, Josef, Karel, Václav, Anna, Marie, Žofie...*, viz v § 177—178), p ř í j m e n í (*Novák, Pešek, Vach, Váňa...*, viz v § 179—180), jména k m e-

n o v á (*Doudlebi, Pšované, Lučané, Charvátí...* v starší době, *Moravan, Slezan, Slovák, Hanák...*) a **n á r o d n í** (*Čech, Slovan, Rus, Srb, Polák, Angličan...*).

Vlastní jména **místní** jsou názvy o s a d n í, t. j. názvy osad, a to vesnic, městeček a měst (*Lhota, Benešov, Praha, Kladno...*), k r a j ů (*Haná, Valašsko, Podluží, Pardubicko, Brněnsko, Třebíčsko...*), názvy z e m í (*Čechy, Morava, Slezsko, Slovensko*), s t á t ů (*Československo, Rusko, Anglie, Francie...*), h o r a v o d (*Říp, Beskydy, Alpy...*, *Vltava, Sázava, Bečva...*, *Jaderské moře, Blatné jezero, Žabí pleso, Svět, rybník...*).

Ke jménům osadním náleží názvy č t v r t í, u l i c a a n á m ě s t í (*Staré Brno, Františkov...*, *Nová ulice, ulice Palackého...*, *Velké náměstí, Václavské náměstí...*).

O dalším dělení jmen osadních viz v tvoření slov (§ 195—197).

Názevům polních, lučních, lesních aj. tratí říkáme jména **pomístní**; na př.:

Maniny, Úvoz, Vápna, Závrtky, Pastýřky, Klin, Příhon, Borky, Smrčiny, Salajka...

Slova a slovní spojení zpodstatnělá.

654. 1. Zpodstatnělými (substantivisovanými) nazýváme ta slova a slovní spojení, která mají ú k o n p o d s t a t n ý c h j m e n, chápou se za podstatná jména, ale t v a r o s l o v n ě nebo svou p ů v o d n í p l a t n o s t í to substantiva nejsou.

Jejich substantivní povaha projevuje se po stránce syntaktické hlavně tím, že mohou bývat i p o d m ě t e m (§ 505) a mít substantivní nebo adjektivní p ř í - v l a s t e k.

Jsou to:

a) tvaroslovně p ř í d a v n á j m é n a; na př.: *sytý hladovému nevěří* (přísl.); viz v § 674;

b) u r č i t é s l o v e s n é t v a r y: *dělám* je 1. osoba [= slovo, tvar *dělám*]; *tvar dělám*; *darmodej* umřel, *kupsobě* nastal (přísl.) [imperativ se tu chová jako název osoby]; lepší *počkej* než *bych* (t.); *kdyby* nebylo *kdyby*, nebylo by *chyby* (t.);

c) rozličná slova nesklonná: *každé proč* má své *proto* (přísl.); *příslovce proč*; nikdo není *bez ale* (přísl.); *že* je spojka; *hle* vzniklo z *hled*; *po* je předložka; *ach* je citoslovce.

Patří sem též i *n f i n i t i v*: *mluviti* stříbro, *mlčeti* zlato; viz v § 834.

Dále sem náležejí jiné tvary než *nominativ*: *se* je zájmeno; *rybě* je dativ; *s bratrem* je předložkový instrumentál.

Tyto tvary, majíce úkon názvů předmětů, pojmenování, chápou se za *nominativ* a jsou proto vlastně nesklonné.

A konečně nesklonné *n á z v y p í s m e n, h l á s e k a t ó n ů*:

a je písmeno nebo hláska nebo tón; *hláska b* [ve výslovnosti *bé*], *tón cis*; chodil po stavení, žádnému *bé* ani *cé* (Rais) [= neřekl žádnému...]; od *a* až do *z* || *zet*; napsala *celé M* (Ner.). [ve výslovnosti *em*]; vedle *začatého a* (tamt.).

d) slovotvorné a tvarové *p ř í p o n y*: rybka je tvořeno *příponou -ka*; jména *na -o* jsou středního rodu; ryba má *příponou -a*; neseš je tvořenou *příponou -eš*;

e) *v ě t y*: za *Bůh zaplat'* nemnoho koupíš (přísl.); tu zaznělo ze všech úst *slavné „Vstaltě této chvíle ctný vykupitel“* (Němc.); *žák píše* je věta.

Patří sem příjmení, křestní jména a obecná jména *Nejezchleb, Kazimír, kazisvět...*, viz v § 254.

2. Nesklonná slova zpodstatnělá někdy *se stávají sklonnými*, přizpůsobují se svému úkonu i tvarově:

pozdě *bycha* honiti (přísl.); pro *samé snady* umře člověk kolikrát hladu (Šmil.); je to pravda *beze snadu* [= není to snad pravda, nýbrž jistá pravda].

Substantiva v úkonu jiných druhů.

655. Nejednou ztrácejí substantiva svou vlastní povahu a nabývají povahy jiných slovních druhů, hlavně příslovců, citoslovců, spojek a předložek.

A. Substantiva v úkonu *p ř í s l o v e č n é m*.

1. Jde především o *nominativy* několika substantiv ve jmenovacích větách, kde si tato substantiva dílem uchovávají svou

substantivní povahu, dílem se chápou za příslovce. Příslovečné pojetí (adverbialisace) se projevuje tím, že se blíže určují *pří- s l o v c e m*, nikoli adjektivem, a že *s p o n o v é s l o v e s o* k nim patřící má *t v a r s t ř e d n í*, třebaže jde o jméno muž. nebo žen.

Jsou to substantiva *zima*, *tma*; na př.:

[substantivně] *byla velká zima*, *byla úplná tma* [co bylo?] || [příslovečně] *bylo velmi zima*, *bylo úplně tma* [jak bylo?].

S *d a t i v e m o s o b y* je u *zima* jen pojetí příslovečné: *bylo mi velmi zima*.

Ve významu *r o č n í d o b y* se *zima* chápe jen substantivně: *byla dlouhá zima*.

Pak substantiva *strach*, *hanba*, *škoda*, *hrůza*:

byl strach se na to dívat || *bylo strach...*; je ho *velká škoda*, *byla* by ho *škoda* || *bylo* by ho *škoda*; je to *velká hanba* || *bylo* ho (mu) *hanba* atp.

Dále *potřeba* a *pravda*:

je toho *nutná potřeba* || je, bylo toho *nutně potřeb*; *byla* to *svatá pravda* || *bylo* to *pravda*.

S bližším určením se chová *pravda* obyčejně jako substantivum; neříkáme: *bylo* to *svatě pravda*.

Substantiva *pokoj*, *konec*:

byl pokoj, *konec* || *bylo pokoj*, *konec*.

V obdobných případech si jiná substantiva zpravidla podržují substantivní povahu.

Sr. na př.: je *pěkný den*, *Bílá sobota*; byl jednou *jeden král...*

Příslovečné pojetí substantiv *zima*, *tma...* je tedy jev *m i m o ř á d n ý*, nikoli běžný. Viz ještě v § 720.

2. Příslovečné pojetí se projevuje po stránce významové i mimo věty jmenovací.

Tak u *pravda*:

leží *pravda* na kanapi, ale už zdráv úplně (Č.-Chod) [= podle pravdy, arcíť, sice]; bylo *pravda* trochu chladno, ale jinak pěkně.

Podobně u *třeba*, *třebas* [= podle potřeby]; viz v § 502.

A u zpodstatnělého *možná*: on to *možná* ani neví [= snad; původně = on to, *možná*, ani neví = on to, je *možná*, ani neví].

Přísluvečně se chápou sousloví typu *bláto nebláto* (§ 720), spřežky *bohudík(y)*, *bohužel*, *chválabohu* (§ 502), spojení *až strach...* (tamt.), *konec konců*, *den co den...* (tamt.).

Tu je přísluvečné pojetí přirozený následek toho, že tato slova nebo sousloví mají ve větě úkon přísluvečného určení. Jsou to od původu jmenné věty; viz v § 502 a 720.

3. Přísluvečné pojetí proniká částečně u substantiv vyjadřujících neurčité množství, jako *hrstka*, *spousta*, *hrůza*, *síla*, *fůra*, *ošatka*, *koš...* Projevuje se zřetelně středním tvarem sponového nebo jiného slovesa; na př.:

bylo jich tam hrstka, spousta, hrůza, fůra...; přišlo jich spousta...

Vedle toho si tato substantiva podržují svou vlastní povahu, jak ukazuje shoda slovesa s nimi v rodě. Bývá tomu tak zejména, má-li substantivum přívlastek:

byla jich velká spousta, hezká hromádka; byl jich plný koš; přišla jich jen malá hrstka.

Lidové a hovor. *moc* je jen přísluvečné: *byl, přišlo jich moc...* [odtud *strašně moc*, nikoli *strašná moc*].

Patří sem též *kopa* (= 60 kusů), vyjadřující původně počet neurčitý: *bylo jich kopa* || *byla jich kopa, celá kopa.*

K němu se přidružilo *tucet*:

bylo jich tucet || *byl jich tucet, celý tucet.*

O jiných případech adverbialisace viz v § 714, 851, 852.

B. Substantiva v úkonu *c i t o s l o v c í*.

4. V této platnosti se nazývají nevlastní nebo druhotná citoslovce; na př.: *bože*, *běda...* Viz o nich při citoslovcích v § 863.

C. Substantiva v úkonu *s p o j e k*.

5. Spojkovou platnost má ojedinele substantivum *třeba*, mnohdy s příklonným *-že* nebo *-s*, *třebaže*, *třebas*; viz v § 473.

D. Substantiva v úkonu *p ř e d l o ž e k*.

6. Nazývají se druhotné předložky; na př.: *místo*, *kraj*, *bok*. Viz o nich v § 744.

PŘÍDAVNÁ JMÉNA

656. 1. Přídatná jména (adjektiva) jsou sklonná slova vyjadřující vlastní vlastnosti jako shodný přívlastek jmen; na př.: *dobrý člověk, zdravé dítě*.

Podstatná jména, jsou-li přívlastkem, také vyjadřují vlastnost, ale nepřímou, t. j. znamenají nositele vlastností z nich se rozumějících (§ 507).

2. Od substantiv liší se adjektiva po stránce syntaktické tím, že rozlišují některými tvary tři mluvnické rody: *dobrý || dobrá || dobré; zdrav || zdráva || zdrávo*.

Odtud se mluví o adjektivech trojvýchodných. Proti nim se staví adjektiva jednovýchodná, jako *jarní, cizí, vyšší...*, protože mají řadu tvarů stejných pro všechny tři rody. Často rozlišují rody dva, muž. a střed. od žen. Přece však rozlišují trojí rod potud, že mají různé tvary dvojí, většinou společné pro rod muž. a střed. vedle tvarů žen., ojedinele společný tvar pro neživotný rod muž., pro rod střed. a žen. vedle tvaru pro život. rod. muž. (v akus. sing.: *roční lístek, dítě, holčička || ročního chlapce*).

Dále pak není nedůležité, že stejnost tvarů částečně vznikla v dějinném vývoji hláskovými změnami; sr. staroč. nom. sing. muž. *starší* || žen. a střed. *staršie*; akus. sing. muž. *starší* oblek || *staršú* sestru.

Proto t. zv. jednovýchodná adjektiva vystupují v našem jazykovém povědomí jako trojrodá, chápou se rodově různě podle substantiva (*roční chlapec || roční holčička || roční dítě*). Liší se zřetelně od přívlastkových substantiv, jejichž rod nechápeme podle základních substantiv (*město Praha, řeka Dněpr...*).

3. Adjektivy nazýváme leckdy všechna sklonná slova rozlišující trojí rod nebo chápaná za trojrodá. Jsou to jednak adjektiva *ve smyslu užším*, běžném, jako *dobrý, zlý, dlouhý, krátký, bílý, starý, jarní, cizí, psi, bratrův, matčin...*

Jednak adjektiva *ve smyslu širším* neboli *adjektivalia*, a to: zájmena, jako *můj, její, který, nějaký...*;

číslovky, jako *první, druhý, stý...*;

přechodníky a příčestí, jako *nesa (nesouc), prose (prošíc), nes (nesši), prosiv (prošivši); nesl (nesla, neslo), nesen (nesena, neseno)*; a

zpřídatnělé přechodníky a příčestí: *nesoucí, prosící, nesší, prosivší, dbalý, nesený*.

Slova *můj, tvůj*... počítáme k zájmenům se zřením k jejich jiným výrazovým schopnostem, k tomu, že vyjadřují jiné významy, než je trojí mluvnický rod.

Podobně řadíme *první, druhý*... k číslovkám, *nesa, nesu, nesši*... k slovesům.

3. Vlastnosti vyjadřované přídavnými jmény jsou dílem vlastnosti ve smyslu užším, dílem ve smyslu širším.

Vlastnosti **ve smyslu užším** jsou **znaky podstatné**, bez kterých něco neexistuje, které jsou něčemu vlastní.

Na př.: *bílá křída, černá tabule, dubový stůl, plstěný klobouk*...

Bělost patří v konkrétním případě k podstatě křídly; podobně k podstatě stolu to, že je z dubového dřeva. Různými vlastnostmi (*bílá* || *červená*... křída) rozlišují se různé druhy předmětů. Spojení přívlastku se substantivem (*bílá křída*...) je **pojmová celost**.

Vlastnosti **ve smyslu širším** jsou **znaky nepodstatné**, příležitostné, a to buď **vztahy** (relace) nebo **jakosti** (kvality), které se nedotýkají podstaty určovaného substantiva.

Na př.: *bratrův klobouk* [*bratrův* vyjadřuje vztah klobouku k bratrovi, to, že klobouk náleží bratrovi, že v něm bratr chodí]; kdyby jej byl dal bratr otci, byl by *otcův*, ale byl by to též klobouk, na př. *plstěný*;

laciné šaty [*laciné* vyjadřuje jakost šatů se zřením k jejich ceně; za tytéž šaty by mohl někdo jiný zaplatiti mnoho peněz, takže by byly *drahé*].

Některá adjektiva vyjadřují vlastnost vyplývající z děje; nazýváme je **dějová**. Na př.: *nesoucí, vřelý, nadaný, hravý, palčivý, spasitelný, nepřeborný*...; viz v § 220.

Snaha vyjadřovati bližší určení substantiva adjektivem.

4. Vlastnosti v širším smyslu vyjadřují se jako bližší určení substantiv nejen adjektivy, nýbrž často též **genitivem** nebo **jinými pády** prostými i předložkovými. Na př.:

Jiráskův čtenář... || *znalec Jirásky; přátelská služba* || *pomoc příteli; bratrův dům* || *dům mého bratra; lesní cesta* || *cesta lesem, do lesa; psi štěkání* || *štěkání psů*...

Srovnáním těchto různých výrazových prostředků mezi sebou docházíme k poznání, že čeština — stejně jako ostatní slovanština — dává často přednost vyjádření adjektivnímu před neadjektivním.

Ještě zřetelněji vyniká tato snaha po adjektivním vyjadřování

u substantiv, vidíme-li, že jde zhusta o táž neadjektivní určení, která se vyjadřují při určitém slovese; na př.:

bratrův dům || dům patří bratrovi; *Husovo upálení* || církev dala upáliti Husa; *X Y je bratrův rádce* || *X Y radí bratrovi*; *polní kvítí* || kvítí roste na poli...

V tom je svědectví, že taková určení jsou svým věcným významem neadjektivní a že se jen při substantivech vyjadřují co do slovního druhu adjektivně, v adjektivní podobě.

5. Tendence vyjadřovati bližší určení substantiv adjektivně, projevuje se většinou jen potud, pokud jde o určení holé, nikoli rozvité. Na př.:

bratrův dům || dům mého bratra; *Husova smrt* || smrt Jana Husa; *psi štěkání* || štěkání našich psů...

O adjektivech vyjadřujících určení rozvité viz v § 664b.

Adjektiv vyjadřujících bližší určení substantiv užívá se v různém rozsahu vedle výrazových prostředků jiných z a j i s t ý c h p o d m í n e k; ukázati to bude úkolem dalších výkladů.

Pozorují se tu rozdíly podle různých významových typů adjektiv.

6. Obyčejně se mluví o snaze vyjadřovati adjektivně přívlastek, ale tato snaha se projevuje i tenkrát, jde-li o přísudkové jméno nebo o obsahové určení; na př.:

to je *bratrova kniha* || ta *kniha* je *bratrova* || ta *ulice* se nazývá *Nerudova*.

Proto je třeba mluvití obecně o snaze vyjadřovati adjektivně bližší určení substantiva; přívlastku se to však týče nejčastěji.

Přídavná jména přívlastňovací.

657. Přívlastňovacími (přisvojovacími, posesivními) nazýváme přídavná jména tvořená příponami *-ův* (*-ova*, *-ovo*), *-in* (*-ina*, *-ino*), *-í* a některými jinými; viz ve tvoření slov (§ 208).

Vyjadřují pak tato adjektiva vedle vlastnictví také jiné vztahy mezi substantivem, k němuž se vztahují, a tím substantivem, z něhož jsou odvozena. Viz o tom v § 209. O jejich dvou významech, podmětovém a předmětovém, bude dále výklad zvláštní.

Ve skladbě je důležité, kdy se různých přívlastňovacích adjektiv užívá se zřetěním ke skladu věty a kdy

se místo nich nebo vedle nich klade g e n i t i v zvaný p ř i v l a s t ň o v a c í.

Pokud se přivlastňovací zájmena ujala, užívá se jich v platnosti přivlastkové, přísudkové i obsahově příslovečné. Viz v odst. 6. minul. §.

Tak zvaná přivlastňovací adjektiva mají nezřídka v ý z n a m p o d o b n o s t i; na př. *královský plat, dívčí tvář...*, viz v § 209a.

O tom se zde nemluví, protože se sice vyvinul z přivlastňovacího, ale nevyjadřuje v podstatě vztah mezi někým nebo něčím, nýbrž j a k o s t. Ptáme se na něj otázkou *jaký*, nikoli *čí* jako na adjektiva přivlastňovací.

ADJEKTIVA NA -ův A -in

1. Užívá se jich pravidlem tehdy, v z t a h u j í - l i s e n a u r č i - t é h o j e d i n c e, na osobu nebo na živočicha, a to vyjádřeného jednotným h o l ý m substantivem; na př.:

bratr — bratrův dům; podob. otcova sestra, bratrovo dítě, otcovi bratři, bratrovy děti...

matka — matčin otec; podob. matčina teta, sestřino dítě, matčina pole...

O adjektivech ode jmen živočišných viz v 1. odst. násled. §.

Mluvíme o přivlastňování jednotlivém (individuálním).

Genitiv místo adjektiva: *dům bratra...*, byl by tu proti duchu našeho jazyka.

V biblickém rčení *ve jméno Otce, Syna i Ducha svatého* jsou genitivy *Otce* a *Syna* vlivem náležitého genitivu *Ducha svatého* (viz ve 4.), t v a r o v ý m v y - r o v n á n í m.

2. Přivlastňuje-li se j e d i n c i j a k o z á s t u p c i d r u h u, kladou se přivlastňovací zájmena jen zřídka. Místo nich se užívá

a) přivlastňovacího genitivu; na př.:

povinností muže, učitele, ženy, je... || povinností mužovou, učitelovou, ženinou je...; poslední věci člověka; tvář kněze a tvář starého mládence poznáš i v přístroji (Ner.); horší jazyk falešníka než kopí bojovníka (přísl.);

b) adjektiv jiných, a to na -í, -ský...; na př.:

dívčí tvář, kněžská tvář..., viz dále v dalších §§.

Smysl je: povinnost každého muže, každé ženy, tvář každého kněze...

Jde tu o přivlastňování druhové, podle smyslu vlastně množné, viz v 5.: povinnost každého muže, povinnost všech mužů... Proto se vyjadřujeme jinak než při přivlastňování jednotlivém.

Viz obdobně při významu podmětovém a předmětovém (§ 661).

Genitiv, nikoli adjektivum, je v duchu jazyka v přístavcích tohoto typu:

paní XY, *žena (choť) učitele, ředitele, lékaře...*, nikoli *učitelova...*

Jde sice o ženu určitého jedince, ale v přístavku se vyjadřujeme *druhově* = žena muže z kruhů učitelských..., žena jednoho z učitelů..., «učitelská... žena».

3. Vztahují-li se naše adjektiva na určitého jedince vyjádřeného *v ý r a z e m r o z v í t ý m*, zpravidla se nekladou, nýbrž užíváme místo nich genitivu:

bratrův soused — dům *bratrova souseda*; podob.: syn *mé sestry*; tvář *kněze a starého mládence* (Ner.); spisy *Otakara Březiny*; dvůr *Karla Čtvrtého* atp. (viz v § 656₅).

V knižním jazyce se vyskytuje adjektivum v případech typu «básně *V. Dykovy*, spisy *F. X. Šaldovy*, *S. K. Neumannovy*».

To proto, že se křestní jméno nečte plně, nýbrž zkratkově: básně *vé Dykovy*, spisy *ef ix Šaldovy*, *es ká Neumanovy*.

Čteme-li náležitě *Viktora Dyka*..., nemůže býti *Dykovy*, nýbrž *Dyka*, a proto by se mělo i psáti «básně *V. Dyka*».

V *s t a r š í m j a z y c e* se tu adjektivum kladlo, a to jednak v prvním nebo v druhém členu výrazu, jednak v obou členech:

krev *Abelovy spravedlivého* [= krev spravedlivého Abela]; dvůr *králův Václavův* || *králův Václava* || *krále Václavův* [= dvůr krále Václava].

4. Vztahuje-li se na substantivum s přivlastňovacím přídavným jménem vztažné nebo osobní zájmeno, klade se adjektivum velmi zřídka, obyčejně pak genitiv; na př.:

dovolával se *slov básníkůvých*, který praví || obyčej. ... *slov básníka*, který...; dům *sousedův* a *jeho* sourozenců || dům *souseda*...

5. Přivlastňuje-li se *n ě k o l i k a j e d i n c ů m*, adjektivum na *-ův* a *-in* se zpravidla neklade, nýbrž buď genitiv nebo adjektivum jiné; na př.:

bratři, sestry — dům *bratrů, sester*; podob. nohy *psů* || *psí*; *kravské* mléko...

O užívání jiných adjektiv viz v dalších §§.

Mluvíme o přivlastňování *m n o ž n é m*.

ADJEKTIVA NA -í

658. 1. Užívá se jich zpravidla o přivlastňování *d r u h o v é m* a *o b e c n ě m n o ž n é m*, vyjádřilo-li by se substantivum, na něž se vztahují, *h o l e*. Na př.:

dívčí tvář [= tvář dívky jako zástupkyně druhu, tvář každé, mnohé dívky, tvář všech dívek nebo mnohých]; *knížecí rod* [= rod knížat]; *hraběcí titul* [= titul hraběte ve smyslu druhovém, titul hrabat];

holubí vejce, husí peří, orlí zobák, psí chrup, ptačí hnízdo, račí klepeto, rybí tuk, srnčí maso, včelí med, žabí mládě...

2. Vyjádřilo-li by se substantivum *r o z v i t ě*, klade se místo adjektiv genitiv:

ty dívky || tváře *těch dívek*; dva holubi || vejce *dvou holubů* atp.

3. Adjektivum se nahrazuje genitivem, přivlastňuje-li se *u r č i t ě m n o ž n ě*, t. j. několika určitým jedincům, o kterých se mluví, které máme při projevu na mysli; na př.:

bylo tam několik venkovských dívek; *tváře dívek* byly smutné.

4. Adjektiva na -í jsou u *o s o b n í c h j m e n* dosti zřídka protějšky adjektiv na -ův a -in, která přivlastňují jednotlivě, protože se od nich tvoří poměrně nehojně; na př.:

dívčina tvář [= tvář určité dívky] || *dívčí* tvář, viz v 1.; *sirotkův* majetek [jde-li o určitého sirotka] || *sirotčí* pokladna, peníze [= pro sirotky, sirotků].

U jmen *hrabě* a *kníže* jsou jen adjektiva na -í, poněvadž jako neutra adjektiva na -ův nemají. Místo nich se užívá genitivu: *otec hraběte* = otec určitého hraběte.

Říkáme často *knížecí* panství, sídlo..., i když náleží určitému jedinci, protože to chápeme *d r u h o v ě*, *m n o ž n ě* = panství knížat, celého rodu. Viz v násled. § a adjektivech -ský a -ovský.

5. U jmen *ž i v o č i š n ý c h* jsou adjektiva na *-í* velmi hojná, protože se u nich obyčejně přivlastňuje druhově nebo obecně množně.

J e d n o t l i v é přivlastňování je dosti řídké; na př. v bajce: *orlova* rada [= rada určitého orla vystupujícího v bajce].

6. Jen adjektivum *boží* od *bůh* vyjadřuje přivlastňování j e d n o t l i v é, jde-li o boha ve smyslu křesťanském:
hod, jméno *Boží*...

ADJEKTIVA NA *-ský (-ký)*, *-ovský*...

659. 1. Mají zpravidla význam d r u h o v ě nebo o b e c n ě m n o ž n ě přivlastňovací, a to jako adjektiva na *-í* jen tenkrát, vztahují-li se na jména h o l á:

mužský kabát [= kabát mužů, pro muže, nošený muži], *dětský* kočárek, *dětská* hračka, *ženský* klobouk, *novinářský* sloh, *dělnický* spolek [= spolek dělníků], *mládeňecký* byt, *měšťanský* pivovar [= měšťanů], *český* básník...;

královský rod [= rod králů], *rodičovské* sdružení [= sdružení rodičů], *žákovská* knihovna [= pro žáky], *soudcovský* stav...; *otcovský* dům [= dům našich otců];

starostenský úřad [= úřad starosty, druhově], *přednostenský* přídavek...

2. Tato adjektiva jsou často protějšky jednotlivě přivlastňovacích adjektiv na *-ův* a *-in*.

Je to *syn učitelův* [= syn určitého jedince, kterého máme na mysli] || je to *učitelský syn* [= syn učitele jako příslušníka stavu]; podob.: *sedlákův syn* || *selský syn*;

ženin plášť [= plášť určité ženy, manželky] || *ženský plášť* [= pro ženy, jaký nosí ženy];

synova láska k rodičům [= láska určitého syna] || *synovská láska* [= jaká bývá mezi syny a rodiči];

starostův, *přednostův syn* || *starostenský úřad* [= úřad každého starosty], *přednostenský přídavek* [= přídavek přednosty, přednostů].

3. Leckdy jde sice původně o určitého jedince, ale při přivlastňování máme jej na mysli jako zástupce celého rodu (viz v § 658₄):

valdštýnský palác [= palác hraběte Valdštýna, pak = palác Valdštýnů]; *Salmovská, Rudolfská ulice* (Salm); *lobkovický palác*, úředník; *harrachovské panství* (Harrach); *královský (císařský) dekret* [dekret určitého krále nebo císaře, pojato však jako dekret králů, císařů].

Podobně je tomu při označování vědeckých, literárních... směrů, dob, děl, lidských typů podle určitého jedince:

josefinské reformy, josefinská doba [Josef II.; ke tvoření adjektiva *-inský*, sr. v § 208]; *rudolfinská doba* [Rudolf]; *veleslavínská doba*, literatura; *tereziánský katastr* [Marie Terezie]; *stalinská ústava* [= v Stalinově duchu];

oidipovský komplex [Oidipos]; *faustovská otázka* [Faust].

Dále v názvech chrámů, ulic a pod., odvozených ze jmen světců:

Svatovítský chrám (v Praze), *Žakubská ulice*.

4. Přivlastňuje-li se **m n o ž n ě u r č i t ě**, t. j. několika jedincům určitým, klade se genitiv:

kabáty *mužů* [= určitých mužů, o kterých se právě mluví, které máme na mysli]; hračky *děti*, knihy *žáků*...

Viz při adjektivech na *-í* (odst. 3. minul. §).

5. Adjektivum se obyčejně neklade, ztratí-li význam přivlastňovací a nabude-li úkonu **j a k o s t i**; na př.:

dům umělců, nikoli *umělecký*.

Jde o dům náležející umělcům, v kterém vystavují svá díla apod., t. j. máme na mysli význam přivlastňovací [či dům?]. Ale adjektivum *umělecký* znamená *mající pečeť umění, vyšlý z umělcovy dílny, tvořený podle zásad umění...*, vyjadřuje jakost, odpovídá na otázku jaký. Říkáme *umělecké dílo*, *umělecký výrobek*..., ale nelze dosti dobře říci *umělecký dům* místo *dům umělců*.

Adjektivum *božský* přivlastňuje však i **j e d n o t l i v ě**, vztahuje-li se na substantivum *bůh* ve smyslu křesťanském:

božská moudrost...

Sr. *boží* v minul. §.

ADJEKTIVA NA *-ový, -ovní, -ní* A *-ný*

7. Tato adjektiva přivlastňují podle smyslu **m n o ž n ě**, poněvadž se tvoří ode jmen hromadných (§ 208₇):

národní hrdina [= hrdina národa], *rodinná památka* [= památka rodiny], *plukovní prapor*, *lidové písemnictví*, *lidový domek* [= domek lidu, pro lid].

ADJEKTIVUM *páně*

8. Toto tvarově ustrnulé adjektivum k *pán* (§ 208₃) přivlastňuje **j e d n o t l i v ě**.

Užívá se ho jednak v biblických výrazech *anděl páně*, *chrám páně*, *léta páně...*, jednak běžně, přivlastňuje-li se osobě vyjádřené výrazem **r o z v i t ý m**:

dům *páně Novákův*, *páně otcův*...

Tím se liší od adjektiv na *-ův* a *-in*.

Podmětová a předmětová adjektiva.

660. 1. Jsou to adjektiva vyjadřující podmět nebo předmět **d ě j e t k v í c í h o v s u b s t a n t i v e c h**, jejichž jsou bližším určením, nejčastěji přivlastkem, někdy také přísudkovým jménem nebo obsahovým určením. Na př.: je slyšeti *ptačí zpěv*; ten *zpěv* je *ptačí*; takovou *pěči* lze nazvati *mateřskou*. Neboli: jsou to bližší určení substantiv **d ě j o v ý c h** (§ 653₃).

2. Podmětová a předmětová platnost adjektiv je dobře patrná, rozvedeme-li si jejich substantiva ve větu. Na př.:

volání = to, že voláme (že někdo volá) || *bratrovo volání* = to, že volá bratr [bratr je p o d m ě t volání]; *pláč* = to, že někdo pláče || *dětský pláč* = to, že pláče děti [dětí jsou podmětem pláče];

Husovo upálení = to, že upálili Husa [*Husa* je p ř e d m ě t upálení]; *Jiráskův čtenář* = ten, kdo čte Jiráska [*Jiráska* je předmět čtení].

Je tu plná obdoba s podmětovými zájmeny; na př.:

mé volání [já volám, p o d m ě t] || *naš spasitel* [= kdo nás spasí, p ř e d m ě t]; viz v § 685.

Dále s podmětovým a předmětovým **g e n i t i v e m**; na př.: *jeho volání* [on volá, p o d m ě t]; *přestoupení zákona* [= to, že někdo přestoupí zákon, p ř e d m ě t].

Tento genitiv je často výrazovým **p r o t ě j š k e m** podmětových a předmětových adjektiv, t. j. klade se tam, kde adjektiva nejsou možná. Jejich shody s adjektivy přivlastňovacími.

3. Po stránce **s l o v o t v o r n é** jsou to ode jmen životných **t á ž** adjektiva, která mají význam úže i šíře přivlastňovací, t. j. adjektiva na *-ův*, *-in*, *-í* a jiná, viz v minul. §.

Proto v nauce o tvoření slov není třeba rozlišovati tato dvojí adjektiva, lze je zahrnouti do skupiny jedné se společným názvem adjektiva přivlastňovací.

4. Po stránce významové a syntaktické shodují se podmětová a předmětová adjektiva s přivlastňovacími jen zcela obecně v tom, že se na ně ptáme širokou otázkou *čí*; na př.:

otcovo napomenutí [čí napomenutí?]; *Husovo upálení* [čí upálení?].

Ale to, že vyjadřují podmět nebo předmět děje, je úkon v podstatě zcela odlišný od úkonu přivlastňovacího, takže je potřebí probírat je zvlášť. Jejich odlišnost od adjektiv přivlastňovacích projevuje se z velké části v jejich osobitém užívání.

Na př. jde-li o určitý jednotlivý podmět, který by se vyjádřil neadjektivně holým substantivem, užívá se adjektiv na *-ův* a *-in*: otec napomíná || *otcovo napomenutí*. V tom je obdoba s přivlastňovacími adjektivy: bratr — *bratrův dům*.

Jde-li však o určitý jednotlivý předmět, klade se zpravidla genitiv: otec napomíná syna || *otcovo napomínání syna*.

Nemálo je důležité, že podmětový nebo předmětový úkon mívají též adjektiva tvořená ode jmen neživotných různými příponami mimo *-ův*, *-in* a *-í*, kdežto adjektiva přivlastňovací se odvozuji jen ode jmen životných. Na př.: oběh *krevní* = oběh krve [krev obíhá]; *domovní prohlídka* [= prohlížení domu; někdo prohlíží dům].

Nerozlišování podmětových a předmětových adjektiv od přivlastňovacích nebo neprobírání jich odděleně od nich má za následek v našich mluvnicích značnou neúplnost v poučení o nich.

Základní omezení předmětových adjektiv.

5. Předmětová adjektiva všech slovotvorných typů kladou se zpravidla jen tenkrát, jde-li o předmět v akusativě; na př.:

čísti *řiráska* — *řiráskův* čtenář; vydávati *řiráska* — *řiráskův* vydavatel; upáliti *Husa* — *Husovo* upálení..., viz v dalším §.

6. Jen zřídka se užívá adjektiv, jde-li o předmět v dativě, a to u jmen činitelských:

pomáhati komu — *bratrův pomocník*, *vrahův pomahač*; raditi komu — *bratrův rádce*; poroučeti komu — *sirotkův poručník*; sloužiti komu — *pánův služebník*; protiviti se komu — *Kristův protivník*; odporovati

komu — *vědcův odpůrce*; ručiti komu (za koho) — *přítelův ručitel*; obdivovati se komu — *umělcův obdivovatel*.

Jinak se klade dativ substantiva:

pomoc příteli, služba veřejnosti, modlám, dar rodičům, rozkaz, vzkaz, oznámení (sdělení), psaní někomu, oběť bohům, slib matce, věnování otci; porozumění spisovateli...

7. Běží-li o předmět v g e n i t i v ě, užívá se většinou předložkového pádu substantiva:

báti se koho, čeho — *bázeň z koho, z čeho, před kým*; strachovati se koho, čeho — *strach z koho, z čeho, před kým*; styděti se koho (|| před kým) — *stud před kým*.

8. Běží-li o předmět v p á d ě j i n ě m, klade se zpravidla substantivum v témž pádě:

pečovati o koho, oč — *péče o koho, oč*; říci (co) o kom, o čem — *řeč o příteli*; modliti se k Bohu — *modlitba k Bohu*; badati o kom — *badání, badatel o Platonovi*; bojovati o koho, za koho — *boj o Smetanu, o Hálka*; věřiti v Boha — *víra v Boha*; honiti se za kým — *honba za zlodějem*; toužiti po kom, po čem — *touha po domově*; povídati o kom — *pověst o Libuši*.

Adjektivum je veskrze ve spojení *bázeň boží* = *bázeň před Bohem*, dále na př. v *píseň svatováclavská* || *píseň o svatém Václavu*.

V s t a r š í m j a z y c e tu bývala adjektiva hojně; na př.: *strach lidský, židovský* [= před lidmi, před židy]; *dáblůva služba* [= služba ďáblu]; *dětské poručectví* [= nad dětmi].

9. Mimo tyto podmínky je užívání podmětových a předmětových adjektiv závislé především na tom, jde-li o podmět nebo předmět životný či neživotný, jsou-li adjektiva odvozena ze jmen životných či neživotných.

ADJEKTIVA ZE JMEN ŽIVOTNÝCH

661. Podmětová adjektiva vyjadřují nejčastěji podmět nebo předmět životný, a to obdobou s adjektivy přivlastňovacími, která přivlastňují jen jménům životným.

Všecka přídavná jména podmětová a předmětová se shodují v tom, že se jich užívá jen tenkrát, jde-li o podmět nebo předmět, který by se vyjádřil neadjektivně holým substantivem. Vyjádřil-li by se substantivem rozvitým, klade se místo nich genitiv. Na př.:

otec — *otcovo* napomenutí || můj otec — napomenutí *mého otce*;
bratr — *bratrův* učitel || můj bratr — učitel *mého bratra*; sokolové
— *sokolský slet* || čeští sokolové — slet *českých sokolů*.

V tom je obdoba s adjektivy přivlastňovacími.

Jinak je jejich užívání závislé jednak na jejich slootovorném typu, jednak na povaze dějového jména, jehož jsou přívlastkem, a jednak na tom, jde-li o platnost podmětovou či předmětovou.

A. Adjektiva na *-ův* a *-in*, *páně*, *boží* a *božský*.

Vyskytují se ze všech typů nejčastěji, zejména pak v platnosti podmětové.

V platnosti podmětové.

1. Užívá se jich pravidlem u všech dějových substantiv, jde-li o určitý jednotný podmět; na př.:

otcovo napomenutí [otec napomenul], *Husovo kázání*, *bratrovo volání*, *otcovo přání* [otec si přeje], *Kristovo učení* [Kristus učí], *Kristovo zjevení* [Kristus se zjevil], *matčino trápení*, *Přemyslovo panování*, *»Jiříkovo vidění«* [Jiřík viděl], *Kristovo utrpení* [Kristus trpěl]; *autorovo upozornění*;

narození Páně [Pán se narodil], *Nanebevstoupení Páně*, *boží požehnání* [Bůh požehná, požehnává, požehnal], *boží smilování* [Bůh se smiluje];

otcův příchod, *odjezd* [otec přišel, odjel], *Žižkův boj*, *žákův zpěv*, *otcův rozkaz*, *bratrův začátek* (v obchodě) [bratr začínal, začal], *spisovatelův odkaz*, *otcova smrt* [otec umřel], *básníkův život*, *synova úcta* k matce [syn uctívá], *žákova mýlka*, *otcova rada*, *Žižkova obrana*, *Milotova zrada*, *přítelova touha*, *sestrina bázeň*; *matčina péče*, *vůle*; *otcova chůze*;

Libušino proroctví, Napoleonovo vítězství, Gebauerova znalost staré češtiny;

Gebauerův odchovanec [= člověk, kterého si Gebauer odchoval]; *strýcův schovanec* [= koho si strýc schoval, t. j. vzchoval, vychoval], *králův oblíbenec* [= koho si král oblíbil].

Vztahuje-li se k určitému jednotnému podmětu zájmeno *u k a z o- v a c í* nebo *v z t a Ź n é* nebo má-li tento podmět při sobě ještě *p ř í v l a s t e k n e s h o d n ý*, klade se buď zájmeno nebo častěji genitiv:

chodcovo volání, který se poranil || *volání chodce, který...*;

hlas otcův a jeho přítele || *hlas otce a jeho přítele; nepřítel Resslera a jeho snah* (LidNov.); *Gebauerův postup jako vědce* || *postup Gebauera jako vědce.*

Jde-li o jednotný podmět myšlený *d r u h o v ě*, klade se rovněž, buď adjektivum nebo častěji genitiv:

vědcův postup || *postup vědce* [= postup každého vědce, postup vědců]; *Písně otrocka* (Čech); *Zpěvy poutníka* (Vrchl.).

Sr. k tomu při adjektivech přivlastňovacích (2. odst. minul. §).

V platnosti předmětové.

2. Adjektivně se vyjadřuje předmět skoro zpravidla *p ř í s u b- s t a n t i v e c h č i n i t e l s k ý c h*; na př.:

Jiráskův čtenář [= kdo čte Jirásku]; *Dvořákův ctitel, bratrův učitel* [= kdo učí, učil bratra], *sestřin vychovatel, Hálkův obhájce, matčin ochránce, Raisův nakladatel, vydavatel, otcův průvodčí, Masarykův volič, hostitel; bratrův lékař* [= kdo léčí bratra]; *mistrův odchovanec* [= koho si mistr odchoval], *králův oblíbenec*;

bratrův rádce [= kdo radí bratrovi], *otcův pomocník, vrahův pomahač, sirotkův poručník, pánův služebník, matčina služka; otcův přítel* [= kdo přeje otci]; *Dvořákův obdivovatel*;

králova stráž [= osoby střežící krále].

Někdy je však běžný genitiv:

znatel, znalec Platona; vykladač Homéra; sběratel Mánesa (= děl malíře Mánesa).

Patří sem spojení *volitel presidenta, předsedy, starosty, děkana, rektora...*, kde se chápe předmět (president...) d r u h o v ě, beze zření k určité osobě, o kterou právě jde, se zřením k úkonu samému.

3. U ostatních dějových substantiv se z největší části klade genitiv nebo jiný pád dílem prostý, dílem předložkový. Na př.:

napomenutí bratra [otec... napomenul bratra]; *odmítnutí, přijetí žadatele* [přijali žadatele]; *odsouzení vraha, dopadení, vypátrání pachatele, potrestání vinníka*;

ztráta matky [= to, že jsme ztratili matku], *četba Olbrachta, výklad Platona; volba presidenta, starosty, předsedy...*, *únos ženy, popis pachatele, ochrana jednotlivce, záchrana nešťastníka...*; *znalost Březiny* [= to, že známe Březinu];

úcta, láska k otci, k matce; strach před otcem, z otce, bázeň z matky...

Jen zřídka se ustálilo adjektivum:

Husovo upálení [upáliti Husa]; *Kristovo umučení* [umučili Krista]; *umučení Páně; ke cti a chvále (slávě) boží* [ctíti, chváliti, slaviti Boha]; *Jiráskovy... oslavy* [oslavovati Jiráska]; viz ještě ve 4.

4. Rozdíl mezi substantivy činitelskými a ostatními má hlavní příčinu v jejich různém upotřebení.

Činitelských jmen se užívá zpravidla jen v úkonu p ř e d m ě t o v é m a proto se tu vlivem snahy po adjektivní podobě bližšího určení substantiv (§ 656₄) ujalo skoro veskrze adjektivum (*Jiráskův čtenář...*). Řídký genitiv vznikl bez pochyby vlivem zvyku při jménech ostatních.

Někdy jde sice o úkon jiný, ale n i k o l i p ř e d m ě t o v ý; na př.: *bratrův znalec* (v soudním procese) = ten, koho si bratr vzal za znalce, znalec v bratrův prospěch [význam prospěchový].

Ostatních dějových substantiv se užívá nezřídka v úkonu p ř e d m ě t o v é m i p o d m ě t o v é m a proto je v úkonu podmětovém zpravidla adjektivum, v úkonu předmětovém však skoro veskrze genitiv nebo jiný pád; na př.:

Gebauerova znalost staré češtiny [Gebauer zná] || *znalost Gebauera* [= to, že někdo zná Gebauera]; *matčina ztráta* [matka ztratila] || *ztráta matky* [to, že někdo ztratí matku]; *synova úcta* [syn uctívá, ctí] || *úcta k otci* [= to, že někdo ctí otce]; *bratrovo napomenutí* || *napomenutí bratra* atp.

Jazyk volí vedle adjektiva vyjádření neadjektivní ze snahy po výrazové zřetelnosti. Nutkavě se nabízí dvojí vyjádření zejména tenkrát, má-li substantivum při sobě bližší určení podmětové i předmětové; na př.:

synova úcta k otci; učenčova znalost Platona.

Naopak tam, kde proniká zřetelně pojetí jen jedno, předmětové, lze bez rozpaků užití místo genitivu adjektiva:

porážka nepřítele || nepřítelova [druhá strana porazila nepřítele]; bratr svěřil *výchovu syna || synovu* výchovu starému učiteli; *vytlučení žáka || žákovu* ze školy.

B. Ostatní adjektiva.

662. Užívá se jich všech jen tenkrát, jde-li o předmět nebo předmět množný (nebo hromadný, smyslem množný).

Jinak jsou rozdíly podle podmětového nebo předmětového úkonu, ale nikoli podle povahy dějových jmen.

V platnosti podmětové.

1. V ní se užívá jednak *adjektiv*, jednak *genitivu* nebo *jinych pádů*, a to někdy v témž případě vedle sebe; na př.:

psi štěkání (štěkot) || štěkání (štěkot) psů; koňský dusot (koňské dusání) || dusot (dusání) koní; ptáčí zpěv || zpěv ptáků; dětský pláč || pláč dětí; žabí skřeky || skřeky žab;

lidský život [= život lidí], lidské konání, hadí uštknutí...; sokolský, orelský slet; pánská, dámská obsluha;

projev, protest, stížnost, žádost... rolníků, dělníků, obchodníků, živnostníků; jízda králů (lidový zvyk); líhnutí kuřat [kuřata se líhnou]; tanec horalů (Dur.);

pochod, příchod, návrat... vojska, hlas lidu [= volání, řeč], vůle národa.

2. Neadjektivní určení bývá tehdy,

a) má-li celé spojení *zřetelně dějový význam*, takže se jeho bližší určení chápe plně a hlavně v platnosti podmětové.

Sr. výše *projev, žádost rolníků, hlas lidu* [= volání lidu], *jízda králů...*

V našem jazykovém povědomí vystupují taková spojení zřetelně jako protějšky slovesných vět *rolníci se projevují* (projevují své mínění), *žádají, lid volá, králové jezdí...*, vzbuzují představu mluvících rolníků...; —

b) jde-li o určité množný podmět.

Kdybychom měli na mysli určité děti nebo dívky (dvě, tři. .), řekli bychom: *hlas dívek* byl zvučný; *pláč dětí* byl usedavý.

Je to tak, jako bychom řekli *hlas těch dívek*. Tu platí zásada, že jde-li o substantivum vyjádřené rozvitě, adjektivum nebývá (§ 656s).

Na tato určení substantiv se ptáme otázkou *či* jako na přivlastňovací adjektiva: *čí* projev, žádost, hlas, jízda...?

3. Adjektiv se obvykle užívá tehdy, ustupuje-li dějové pojetí do pozadí, chápe-li se bližší určení substantiv více nebo méně za určení jakosti na otázku *jaký, jaké povahy, jakého druhu, pro koho* apod.

Na př. *studentská zábava*. Tu neproniká plně v našem vědomí představa *studenta se baví*, nýbrž spíše máme na mysli, že je to zábava pořádaná studenty nebo pro studenty zábava jistého druhu, rázu, zábava lišící se od zábav nestudentských. Stejně tak *holičský, hasičský... ples* [= plesání].

Podobně *lidský život*. Představa *lidé žijí* ustupuje do pozadí a chápeme to ve smyslu *život, jaký mají lidé proti jiným tvorům*.

Nebo *vědecký postup* = postup příznačný pro vědce, obvyklý mezi nimi, odlišný od postupu diletantů, postup mající jisté vlastnosti, jistý ráz; *Gebauerův vědecký postup* = postup Gebauera jako vědce.

Nebo *česká řeč*, vlastně = řeč (mluvení) Čechů, podle našeho pojetí = řeč příznačná pro Čechy, lišící se od ruštiny, srbštiny..., řeč s jistými charakteristickými znaky.

Bývá tomu hojně při substantivech, která už nemají čistě dějový význam; na př.:

lidová, národní píseň [píseň = to, co *pěje* lid, národ, nikoli už *pění*]; *lidový, národní zvyk*; *studentské, lidové představení* [představení = představovaný, hraný kus]; *učitelské sdružení* [sdružení = spolek]; *profesorský sbor* [sbor = skupina lidí].

Pravidlem je adjektivum v úkonu citovém, a to hanlivém, opovržlivém:

babská pověra; ženský pláč; babské, ženské povídání; dětské žvatlání; panské choutky.

Jakost zde vystupuje do popředí: *babská pověra* = pověra vlastní babám, držící se u bab...

Další stupeň úkonu jakosti je význam *p o d o b n o s t i*: *mateřská péče, královský život...*, viz v § 209₂.

Tu jde již o úkon jakosti především, podmětový úkon je úplně zatlačen, takže tato adjektiva sem ani nenáleží.

4. Mnohdy se užívá *o b o j í c h* výrazových prostředků vedle sebe, ale v různé platnosti; na př.:

hlas lidu [viz ve 2.] || *lidský hlas* [= hlas lidí, ne zvířecí, hlas odlišný od zvířecího];

vystoupení sokolů || *sokolské vystupování*; *výkony herců* || *herecké výkony*;

Kdyby se nějakého zájezdu účastnili sokoli vedle jiných tělocvičných spolků, řekli bychom, že vystoupení *sokolů* vzbudilo pozornost [dějové pojetí = to, že sokoli vystoupili]. V poučení o chování by se mohlo říci, že vystupování *sokolů* nebo *sokolské* má býti takové a takové [= vystupování slušející se na sokoly, kterým se mají vyznačovati sokoli; pojetí jakosti: jaké vystupování?]; —

jízda králů [viz ve 2.] || *královská jízda* [= jízda, jezdecko krále, králů, krále obklopující, jemu, jim sloužící...; jízda ve významu konkrétním];

pochod vojska [představa pochodujícího vojska] || *vojenský pochod* [= hudební skladba pro vojsko].

Říkáme obyčejně *vítězství Čechů*, zřídka *česká*, protože máme představu vítězících Čechů.

Český vyjadřuje jakost; sr. *český hrdina, jazyk, česká řeč, země, české slovo...*

5. Nejednou však užíváme adjektiv, někdy vedle genitivu, i tam, kde jde o dosti zřetelné pojetí dějové; na př.:

slyším psí štěkání || *štěkání psů* [= slyším, jak štěkají psi] atp., viz v 1.; *sokolský, orelský slet*; *výborová schůze* || *schůze výboru*.

Tu jednak prostě vítězí snaha po adjektivním vyjadřování substantivních určení, jednak je to vlivem těch případů, kde adjektivum vyjadřuje jakost; na př.:

ženský pláč, babí hněv, psí kulhání nemá dlouhého panování (přísl.); *psí hlas* do nebe nejde (t.) [= pláč vlastní ženám, příznačný pro ženy..., viz výše v 3.].

6. V ní se klade z největší části *g e n i t i v*:

vůdce, zástupce, představitel, zrádce národa; zástupce, představitel stavu; ochránce vdov a sirotek; ctitel, milovník žen; pasák hus, krav, koní;

výchova dětí, ochrana sirotek; chov koní, krav, vepřů; zápis, výběr žáků; sbírání motýlů, brouků; krmení dobytka; prohlídka dětí; lov, lovení ryb; chytání ptáků; porážka nepřítele.

Jen dosti zřídka bývá vedle genitivu též *a d j e k t i v u m*:

národní vůdce, nepřítelova porážka, dětská výchova.

A jen ojediněle se ujalo vedle řídkého genitivu většinou adjektivum:
národní buditel || buditel národa.

V *s t a r š í m j a z y c e* bylo adjektivum hojné; na př.: *koňský správce* [= správce koní], *ženský milovník* [= milovník žen], *l'udský dávcě* [= utlačovatel lidu, lidí; dávcě od dáviti]; *ovčí pastýř*.

ADJEKTIVA ZE JMEN NEŽIVOTNÝCH

663. 1. Neživotný *p o d m ě t i p ř e d m ě t* vyjadřuje se jako bližší určení substantiva proti podmětu nebo předmětu životnému u všech dějových jmen nejčastěji *g e n i t i v e m* nebo *j i n ý m p á d e m*; a nezáleží na tom, je-li podmět nebo předmět jednotlivý či množný. Na př.:

[genitiv podmětový] *východ, západ slunce* [slunce vychodí, vychází, zapadá]; *konec, začátek prázdnin* [prázdniny končí, začínají]; *stoupání, klesání, opadávání, var, odtok, přítok vody; pokles, vzestup cen; hučení, hukot, šumění vody, řeky, potoka; život, růst rostlin, květin; nálet letadel; pád kamene, města; rachot hromu; vrzání dveří, klepání mlýna; poloha města* [= položení; město je položeno];

[genitiv předmětový] *stavba, oprava, správa, dražba domu; stavění mostu, silnice; pití vody, piva; nájem, pronájem bytu; koupě, prodej domu, zahrady, pole; těžba uhlí, kovů, soli; ochrana lesů; překlad, vydání, tisk knihy; vzdělávání, orání polí, luk; ztráta knihy* [někdo ztratí knihu]; *objevení Ameriky; česání ovoce, vlasů; krádež skvostů; otrava krve; socialisace venkova;*

sběrna papíru [= místo, místnost na sbírání papíru], *ředitelna ústavu*, *tírna lnu*, *opravna*, *správkárna aut*, *rozdělovna potravin*; *čtenář*, *odběratel knihy*, *knih*, *časopisů*; *průvodčí vlaku*; *znalec marxismu*, *jazyka*; *překladatel*, *vydavatel*, *posuzovatel knihy*; *majitel domu*, *knihy*, *statku*; *stavitel domu*, *chrámu*; *nálezce peněz*, *vynálezce telefonu*, *radia*; *milovník knih*, *obrazů*;

[jiný předmětový pád] *dar obci*, *městu*; *strach z nemoci*, *z cesty*, *z bouřky*; *řeč o knize*, *o jazyce*; *boj o život*; *honba za penězi*.

2. A d j e k t i v a jsou poměrně řídká, a to většinou p ř e d m ě t o v á:

polní hlídač, *hlídka*, *stráž* [= hlídač... polí]; *hudební skladatel*; *divadelní*, *gymnasijní*, *poštovní*, *finanční ředitel*; *jazykový oprávec*; *bytový zloděj*;

domovní, *kapesní*, *osobní prohlídka*; *bytový seznam* [= seznam bytů]; *krevní zkouška* [= zkouška krve]; *daňová kontrola*, *reforma*; *úmrtní*, *svatební oznámení*; *módní přehlídka* [= přehlídka módy]; *účetní uzávěrka* [= uzávěrka, uzavření účtů]; *tělesné útrapy*, *duševní trýzeň* [= útrapy, trápení těla, trýznění duše];

mostní stavitelství [= stavitelství mostů]; *finanční ředitelství* [= úřad na řízení financí].

P o d m ě t o v á adjektiva jsou ojedinělá:

krevní tlak, *oběh* [= tlak, oběh krve; krev tlačí, obíhá].

N e n á l e ž e j í sem adjektiva ve spojeních *knižní vydání*, *pohádkový*, *románový příběh*, *konec*, *prázdninová práce*, *soudní řízení*..., neboť nevyjadřují ani podmět ani předmět: *knižní vydání* = v podobě knihy; *soudní řízení* = u soudu, na soudě; *románový příběh* = jako v románě...; viz v dalším §.

3. V e d l e a d j e k t i v se nezřídka užívá genitivu:

prohlídka domů, *zkouška krve*, *reforma daní*, *seznam bytů*...

Ten se klade zpravidla tenkrát, jde-li o určitý předmět j e d n o t n ý:

prohlídka dómu, *kláštera*, *zámku*; *ředitel ústavu*, *divadla*, *skladatel hudby*...

Mluvíme o návštěvě konkrétního dómu... a řekneme: *prohlídka dómu* trvala tak a tak dlouho.

Máme na mysli ten a ten ústav; řekneme: *prvním ředitelem ústavu* byl ten a ten.

Jde-li o jednotlivý předmět neurčitý, bývá adjektivum: *divadelní, gymnasijský, poštovní ředitel*.

T. j. ředitel jednoho, nějakého divadla, gymnasia... Jde tu již o význam druhový.

Někdy se však ustálil genitiv: *ředitel reálky* [= ředitel nějaké reálky].

4. V nejnovějším jazyce se pozoruje sklon užívat adjektiv nad obvyklou mírou, leckdy vlivem cizích složenin:

cenoví úprava místo *úprava cen*; *daňové zvýšení m. zvýšení daní*.

V starším jazyce se užívalo adjektiv hojně: *rybný lov* [= lov ryb], *vinné sbieranie* [= sbírání vína, vinobraní], *mostové založenie* [= založení mostu]...

Ostatní adjektiva.

664. 1. Jde o adjektiva s rozmanitými významy jinými než přivlastňovacím, podmětovým a předmětovým, vyjadřovanými jako bližší určení substantiv též různými prostými nebo předložkovými pády. Na př.: *ústní projev* = projev *úst*y (řečí, mluvou); *vozová cesta* = cesta *pro vozy*; *kostelní věž* = věž *kostela*, *kostelů*.

Po stránce slovotvorné jsou to adjektiva jednoduchá i složená; jednoduchá pak jsou tvořena i příponami jinými než adjektiva přivlastňovací, podmětová a předmětová. Také leckterá adjektiva vyskytující se v úkonu přivlastňovacím, podmětovém nebo předmětovém mimo adjektiva na *-ův* a *-in* nabývají významů příslovečných; na př. *pánský krejčí* = pro pány.

Tato adjektiva lze rozdělit na dvě základní skupiny, na adjektiva příslovečná a na adjektiva zastupující genitiv v různých významech.

Jako při předešlých dvojích adjektivech půjde o rozsah užívání adjektiv místo nebo vedle různých pádů.

PŘÍSLOVEČNÁ ADJEKTIVA

2. Jsou to velmi hojná adjektiva s rozmanitými významy povahy příslovečné, které se též vyjadřují prostými pády mimo genitiv nebo pády předložkovými.

Příslovečná povaha je zcela zřetelná, vyjádříme-li se slovesně: *ústní projev* || *projeviti* (se, něco) *úst*y; *duševní práce* || *pracovati duševně*...

Na př.:

ústní projev [= projev ústy]; podob. *písemný projev* = projev písmem; *smyslové poznání* = poznání smysly; *krvní msta* = msta krví; *krvavý zápis* (Erb.) = zápis krví; *krvavý pot*; *duševní, tělesná práce* = práce duchem, těla;

V posledním případě je původní pojetí *p o d m ě t o v é* = práce ducha, těla; slovesně: duch, tělo pracuje. Dnes však převládá pojetí příslovečné: práce duchem, tělem; sr. i slovesně: pracovati duševně, tělesně [jak?].

slovní hříčka [= hříčka, hra se slovy]; *modlitební, obrázková knížka* = s modlitbami, s obrázky;

tvarohový koláč [= koláč s tvarohem]; podob. *makový, povidlový koláč*; *třešňový, meruňkový knedlík*; *potravinový obchod* = s potravinami; *jídelní lístek* = s jídlem, s jídly; *vinný sud* = s vínem;

peněžitý dar [= záležející v penězích];

mužský krejčí [= krejčí pro muže]; podobně *pánský, ženský, dámský krejčí, dámská krejčová, pánský, dámský holič*; *dětské písemnictví* = pro děti; *vozová cesta* = pro vozy; *pěší cesta* = pro pěšce, pro pěši; *kravský chlév* = pro krávy, *koňská stáj, prasečí chlívek*; *průmyslová banka* = pro průmysl;

cestovní potřeby [= potřeby na cestu, na cesty]; *pracovní oblek*; *jarní, letní, zimní, sváteční šaty*; *masný krám* = na maso; *měsíční plat* = na měsíc; *denní mzda*;

Patří sem i *všední šaty* = na veš den, na každý den.

pivní, vinná sklenice [= na pivo, na víno] || jen *sklenice na vodu*; *jídelní příbor* = na jídlo, *prádelní koš* = na prádlo; *obilní, zelný trh* = na obilí, na zeli (zelenina); *životní pojištění* = na život.

kondolenční návštěva [= za účelem kondolence];

živá váha [= váha za živa]; podob. *mrtvá váha*;

bytová nouze [= nouze o byty];

petrolejová lampa [= na petrolej]; *elektrické světlo, elektrická žehlička*; *parní stroj* = na páru;

živá a mrtvá voda (Erb.) [= voda na ožívování a umrtvování];

do nejdelší smrti [= do smrti za nejdelší dobu]; *věčný pokoj, mír* [= na věky];

pražský, brněnský... rychlík [= rychlík (jedoucí) do Prahy...]; *římský rychlík* (Zavř.);

dělová rána [= rána z děla]; *pivní dávka* [= dávka z piva]; *důchodová, výdělková daň*; *hladová smrt* [= z hladu], *hladové nepokoje*;

Zlatá ulička (v Praze) [= ulička se zlatem, s dílnami na zlato, ulička »zlatodějů«, alchymistů]; *Železná ulice* (v Brně) [= se železem, s obchody se železem]; lid. *železný obchod, krám*; »*Papírový Mojšl*« (Bezr). [= Mojšl s papírem, sbírající papír].

3. Běžná jsou adjektiva vyjadřující původ z něčeho:

vosková svíce [= z vosku], *hliněná nádoba, železná vrata...*, viz § 21[4].

4. Přísluvečné významy mají adjektiva místní a časová:

polní cesta [= cesta v polích, mezi poli, do polí]; *horské jezero* = v horách]; *pražský obyvatel* [= kdo obývá, bydlí v Praze] atp., viz v § 210, 211;

mladá, stará léta, na stará kolena [= léta za mladosti, za staroby, za stáří];

anenská, jakubská pouť [= na sv. Annu, na sv. Jakuba], *havelské posvěcení*; *denní světlo* [= ve dne], *noční služba*; *vánoční prázdniny* [= o vánocích] atp., viz v § 213.

5. Velice hojná jsou složená adjektiva vyjadřující rozličná určení předložková:

bezbarvý, bezhlavý... [jsoucí bez barvy, bez hlavy]; *dočasný* [do času]; *mezinárodní* [mezi národy]; *nástěnný* [na stěně]; *postranní* [po straně]; *předvěký* [před věky], atp., viz v § 288—293.

6. Přísluvečná adjektiva, a to složená, vyjadřující proti jiným adjektivům to, co u r č e n í r o z v í t á; viz v § 656⁵. Na př.:

vlastnoruční podpis [= podpis vlastní rukou]; *černooké děvče* = s černýma očima; *celodenní výlet* = na celý den..., viz v § 298; *stoletý strom* = starý sto let..., viz v § 300.

7. V nejnovějším jazyce se projevuje sklon vyjadřovati se adjektivně i tam, kde je na místě určení neadjektivní; na př. *obratní odpověď* = odpověď obratem.

8. V lidové mluvě je adjektivní vyjadřování velmi živé; na př.:

mrtvá cesta [= cesta pro mrtvé, po které se vozí nebožtíci]; *zabitý žleb* [= kde se někdo zabil, kde byl někdo zabit], podob. *oběšený kopec*; *starý krám* [= se starými věcmi], *železný krám*, *plátěnná bouda* [= s plátnem, kde se prodává plátno]; *bláznivý dům* [= pro blázny, blázinec]; *setový stroj* [= na seti].

Živé bylo také v jazyce starém:

metelná, nožová, kyjová rána [= rána metlou...]; *vodný křest* [= křest vodou]; *vinné opilství* [= z vína]; *ranná bolest* [= od rány]; *malomocné koření* [= koření pro malomocné, proti malomocenství]; *protivná proměna* [= proměna v protivnou, opačnou věc]; *přátelská válka* [= válka s přáteli, mezi přáteli]; *bázkivý slib* [= slib z bázně].

ADJEKTIVA ZASTUPUJÍCÍ GENITIV

665. 1. Mnohem řidší než příslovečná jsou adjektiva v různých významech vyjadřovaných genitivu. Jsou jich hlavně tři typy.

a) Adjektiva vyjadřující předmět určovaný co do části, množství nebo míry. Na př.: *kostelní věž* = věž *kostela*.

Genitiv *kostela* a střídné adjektivum *kostelní* vyjadřuje předmět, jehož část určujeme substantivem *věž*; viz v § 726.

b) Adjektiva vyjadřující neživého nositele vlastnosti; na př.: *zemská tíže* = tíže *země*.

Genitiv *země* a střídné adjektivum *zemský* vyjadřuje nositelku vlastnosti označenou substantivem *tíže*.

c) Adjektiva vyjadřující to, k čemu se něco vztahuje; na př.: *Revoluční třída* = třída *revoluce*.

Genitiv *revoluce* a střídné přídavné jméno *revoluční* vyjadřuje, že se třída vztahuje, má vztah k revoluci, že byla pojmenována na památku revoluce.

Adjektiva typu a).

2. Jsou velmi řídká, zpravidla se užívá genitivu; na př.:

kostelní věž, horský hřeben, domovní dveře... || *věž kostela, hřeben hor, půda domu, domů; střecha domu, pata hory, střed města, roh stolu, vrchol hory, úpatí hor..., kus chleba, masa, pytel mouky, metr látky...*, viz v § 726.

V lékařské mluvě se užívá dosti neobvykle adjektiv v takovýchto spojeních:

srdeční objem [= objem srdce]; *jaterní, hrudníková* část = část jater...; *hrudníkový* tvar = tvar hrudníku; *tělesná* stěna = stěna těla.

Spojení *hrudníkový* tvar má v duchu jazyka význam *p o d o b n o s t i* = tvar dopodobný hrudníku, tvar jako hrudník; viz v § 217.

3. Adjektivum je možné jen tenkrát, jde-li o jednotný nebo množný předmět myšlený *o b e c n ě*, *d r u h c v ě*. Máme-li na mysli předmět *u r č i t ý*, užíváme jen genitivu.

Kdyby šlo o určitý kostel, dům, o určité hory, řekli bychom: věž *kostela*, půda *domu*, hřeben *hor*. Jako bychom řekli: věž *toho kostela*...; viz podobně v § 662a.

Adjektiva typu *b*).

4. Jsou o něco hojnější než předešlá adjektiva, ale valnou většinou se užívá genitivu. Na př.:

tělesná, duchovní, duševní síla, svěžest [= síla těla...]; *zemská* tíže, přitažlivost; *plicní, krční, oční, ušní* nemoc, choroba, neduh; *vodní* síla = síla vody || síla *víry, naděje, lásky*; jemnost *plátna*, pestrost *barev*, délka *klády*, šířka *sukna*, hloubka *studny*...

Lékařská mluva užívá některých adjektiv nad obecný zvyk:

srdeční délka, šíře, velikost, objem [= délka... srdce]; *slezinná* velikost, šířka...

V *s t a r š í m j a z y c e* byla adjektiva obou dvou typů častější než dnes; na př.:

chlebný kus = kus chleba; *ručná píď* = píď ruky; *krása sadová, polná* = krása sadu, sadů, polí; *krásnost púščná* = krása pouště apod.

Adjektiva typu *c*).

5. Jsou častá v názvech ulic, tříd, náměstí:

Revoluční třída, *Moskevská* || *moskevská* třída, ulice, *Kijevská* || *kijevská* třída, ulice; *Květná, Hroznová* ulice (= ulice květů, hroznů, po nich pojmenovaná).

V jiných případech bývá genitiv: památník *revoluce, odboje*...

Je to obdoba s adjektivy ode jmen osobních:

Vítězná třída = třída vítězů, po nich pojmenovaná; *Francouzská* || *francouzská* třída...

Stupňování adjektiv.

666. 1. Stupňováním (gradací) adjektiv nazýváme vyjadřování tří stupňů téže vlastnosti, stupně základního neboli 1. (positivu), stupně 2. (komparativu) a 3. (superlativu).

Podle způsobu vyjádření je stupňování slovotvorné a opisné (opsané).

Slovotvorné stupňování záleží v tom, že se od 1. stupně tvoří dva další stupně prostředky slovotvornými, a to 2. stupeň od 1. odvozováním, na př. *krásný* || *krásnější*, 3. stupeň pak od 2. skládáním s předponou *nej-*: *krásnější* || *nejkrásnější*. Viz o tom v §§ 230 a 262.

Při stupňování opisném se tvoří 2. a 3. stupeň od 1. prostředky slovníkovými, t. j. tak, že se k základnímu adjektivu připojují příslovce obecně vyjadřující 2. a 3. stupeň. Jsou to nejčastěji příslovce *více* || *nejvíce*, *méně* || *nejméně*, řidčeji *spíše* = více (jen při 2. stupni) a *silněji* || *nejspíše* a *nejsilněji*, *tíže* || *nejtíže* apod.; na př.:

krátkozraký || *více*, *silněji* *krátkozraký* || *nejvíce*, *nejsilněji* *krátkozraký*; *vhodný* || *méně* *vhodný* || *nejméně* *vhodný*; *více*, *spíše* *nepříjemný* než *bolestivý* (viz v dalším §); *nemocný* || *tíže* *nemocný* || *nejtíže* *nemocný*.

2. Stupňováním slovotvorným se vždy vyjadřují tři stupně vlastnosti ve smyslu *v z e s t u p n é m*, t. j. druhý stupeň vyjadřuje větší míru vlastností rozumějící se ze stupně 1., třetí stupeň pak míru ještě větší než stupeň 2.: *silný* || *silnější* || *nejsilnější*.

Stupňování opisné je dílem též v tomto smyslu *v z e s t u p n é m*: *krátkozraký* || *více*, *silněji* *krátkozraký* || *nejvíce*, *nejsilněji* *krátkozraký*.

Dílem však je smyslem *s e s t u p n é m*, t. j. 2. stupněm se vyjadřuje menší míra vlastnosti než stupněm 1. a stupněm 3. míra ještě menší než stupněm druhým: *vhodný* || *méně* *vhodný*, *nejméně* *vhodný*.

3. Opisně vyjadřujeme stupně vždy tenkrát, jde-li nám o stupňování ve smyslu *s e s t u p n é m*; viz výše ve 2.

Dále veskrze v případech typu »je to *spíše* (*více*) *nepříjemné* než *bolestivé*«; viz v dalším § (odst. 2.).

Ve smyslu vzestupném jen dosti zřídka při složených adjektivech, jako *krátkozraký, dalekozraký... || silněji krátkozraký...*

4. Stupňují se jen ta adjektiva, která jsou stupňování schopna co do věcného významu.

Nestupňují se na př.: adjektiva přivlastňovací *otcův, matčin, děičí, ptáci, rybi, otcovský...*; místní, jako *lesní, luční, říční, mořský ..*; časová, jako *týdenní, měsíční, minutový, lednový, zítřejší, dnešní...*; původová, jako *ječmenný, ovocný, železný, březový, dubový...*; široce vztahová, jako *krční, ruční, klubovní, menšinový, jazykový, vozový...*; dějová, jako *nesoucí, sedící...*; účelová, jako *honičí, psací, skládací, šicí...*; složená, jako *červenobílý, novočeský, staročeský, českoruský, tmavočervený, sáhodlouhý, vlastnoruční, středoškolský, sedmiletý, jednopatrový...*

5. Stupňují se též p ř í s l o v c e; na př.: *silně || silněji || nejsilněji; dobře || lépe || nejlépe; mnoho || více, nejvíce...*, viz v § 233.

Protože jsou příslovce odvozeniny adjektiv vyjadřující vlastnost v podobě příslovečné, doporučí se probírat je v dalších výkladech společně s adjektivy.

POMĚRNOST STUPŇOVÁNÍ

667. 1. Komparativ a superlativ vyjadřují různé stupně vlastnosti s e z ř e n í m k n ě k o m u nebo k n ě č e m u, t. j. buď k téže vlastnosti u jiného nositele, nebo k jiné vlastnosti téhož nositele, nebo k téže vlastnosti za jiných okolností. Na př.:

jsem *starší než ty* [srovnávám stáří své s tvým]; je *širší než delší* [srovnávám šířku s délkou téže osoby]; je to *lepší, než jsem očekával* [srovnávám vlastnost něčeho s touž vlastností za jiných okolností, s vlastností očekávanou].

Proto se stupňování adjektiv nazývá též stupňování *poměrné* nebo *srovnávací* (komparativní).

Vedle něho se rozlišuje stupňování *naprosté* (elace). Je dílem slovo tvorné, t. j. vyjadřuje se výrazovými prostředky slovo tvornými, jednak odvozováním ze základního adjektiva, jednak jeho skládáním, jednak zdvojením. Na př.: *chudý || chudičský, bílý || běloučský...*, viz v § 228; *starý || prastarý...*, viz v § 258₂; *krásný || překrásný...*, viz v § 259; *milý || rozmilý, roztomilý*, viz v § 261₁; *pouhý || pouhopouhý, čirý || čiročirý...*, viz v § 311.

Dílem je s l o v n í k o v é a záleží v tom, a) že se k adjektivu připojují slova a výrazy vyjadřující míru vlastnosti; na př.: *starý || velmi starý; spokojený || úplně spokojený* atp.;

b) že se adjektivum opakuje; na př.: *žádná, žádná zpráva...*, viz v § 525.

Naprosté stupňování však nevyjadřuje tři stupně téže vlastnosti, nýbrž jen vlastnost zesiluje, zmocňuje; je tedy vhodné nazývat je **zesilování**, nikoli stupňování. Proto lze srovnávací stupňování zvatí prostě stupňování.

Zesilování se netýče jen adjektiv, nýbrž všech slovních druhů; mluvíme proto obecně o zesilování významu. A jeho protějškem je u adjektiv **z e s l a b o v á n í** významu (viz v § 227).

Zření k někomu nebo k něčemu se vyjadřuje různě u komparativu a superlativu.

A. Poměrnost u komparativu.

Vyjadřuje se valnou většinou **n e v ě t n ě**, menší měrou **v ě t n ě**.

Nevětná poměrnost.

2. Vyjadřuje se jako bližší určení komparativu a připojuje se k němu nejčastěji **s p o j k o u než**, která mívá někdy podobu *nežli*; na př.:

jsem *starší než ty* [= ty jsi tak a tak stár, já jsem starší]; *bližší košile než kabát* (přísl.); vypadá *mladší než já*; Václav pracuje *rychleji než Jan*; chodím k vám *častěji než vy* k nám;

není nic *bolestnějšího než vidět* umírat milovanou bytost;

letošní úroda je *lepší než loňská*; syrové ovoce je *výživnější než zavařené*;

letos přšlo v létě *víc než loni*; jsem teď na tom *lépe než před časem*; budu tam *déle než tři dni*; loni bylo *více hub než letos*; stojí to *víc než 10 korun*;

ta práce je *lepší než dobrá* (= je skoro velmi dobrá, výborná, výtečná...); úloha je *horší než dostatečná* [= skoro nedostatečná, nedostatečná];

Lidově a hovorově se klade často *jak, jako*: jsem starší *jak ty*; déle *jak tři dni...*

je to *spíše (více) nepříjemné než bolestivé*; je to *spíše náhoda než úmysl*; přijdu *raději dřív než pozdě*.

N e č e s k ý je způsob opačný, nejprve stupeň menší: je to *méně štěstí než zásluha*, místo: je to *spíše zásluha než štěstí*.

Patří sem též spojení *širší než delší* (je širší než delší).

Doslova: jeho šířka je větší než délka; smyslem: jeho šířka je proti délce neobvyklá, je neobvykle, nepřírozeně široký.

Čekáme *než dlouhý*; *delší* je podle komparativu *širší*, který je podle svého úkonu náležitý.

3. Řidčeji se poměrnost vyjadřuje *předložkou proti*:

vypadá *proti mně starší* [= starší než já]; je *proti tobě vážnější*; *proti těm* byli ti *horší* (Winter); *proti loňsku* je *mírnější* zima; *proti dřívějšímu* je to *lepší*.

4. V ustálených spojeních se klade *předložka nad*:

nad med sladší [= sladší než med]; něco je *nad slunce jasnější* [= jasnější než slunce]; někdo, něco je mi *nad jiné milejší* (kniž.) [= milejší nad jiné lidi, věci]; *nad očekávání lepší* [= lepší, než jsme očekávali].

Spojení *nad slunce jasnější* nabylo významu *zesilovacího* = úplně, zcela jasné.

5. V knižním jazyce se užívá zastaralého *genitivu*:

jsem *starší tebe*; hospoda byla *ostatních hospod vyšší* (Rais); *lepší všech* (Čech) [= lepší než všichni]; laskavé slovo jest *kyje mocnější* (přísl.);

déle dvou hodin (Č.-Chod) [= déle než dvě hodiny].

V starším jazyce býval genitiv hojný; zachoval se též ve spřežkách *sebelepší, sebekrásnější, sebehorší...*

Původní smysl je: lepší nad sebe, než je sám, než je ve skutečnosti.

Psává se též *sebe lepší...*, ale v našem jazykovém povědomí je to jedno slovo.

Tu a tam se klade v knižním jazyce genitiv s *od*:

svět *krásnější ode světa ostatního* (Kos.); je *od Karla* o dvě léta *mladší* (Herb.).

Větná poměrnost.

6. Vyjadřuje se větou, zpravidla slovesnou, uvozenou spojkou *než, nežli* (lid. a hovor. *jako, jak*). Na př.:

je mladší, *než jsem myslel*; přišel dřív, *než se čekalo*; trvalo to *déle, než jsem počítal*;

není nic bolestnějšího, *než když vidíme* umírat milovanou bytost.

B. Poměrnost při superlativě.

7. Vyjadřuje se méně rozmanitě než při komparativě, zejména ne spojkou *než* a prostým genitivem. Její výrazové prostředky jsou tyto:

a) *g e n i t i v* s předložkou *z*: *jsem z vás nejstarší*; to je *ze všeho nejlepší* atp.;

b) *i n s t r u m e n t á l* s *mezi*: *jsem mezi vámi nejstarší*; *mezi řemeslníky největší* lhářové ševci (přísl.);

c) *a k u s a t i v* s *nad*: to je mi *nade všechno nejmilejší* [výpustkou: to je mi *nade všechno*, viz v § 554₂]; *nad jiné nejlepší, nejmilejší*. (kniž.) [viz výše ve 4.];

d) výraz *co možná, podle možnosti*: *přijdu co možná, podle možnosti nejdříve* [= se zřením k svým možnostem]; *vezmi toho co možná, podle možnosti nejvíce*;

z toho výpustkou: přijdu co nejdříve..., viz v § 554;

e) *v ě t a jak mohu..., co mohu...*: *dělám to nejlépe, jak mohu*; přines toho, *co můžeš nejvíce*.

C. Nevyjadřování poměrnosti.

668. 1. Poměrnost se mnohdy nevyjadřuje, *r o z u m í - l i s e z e s o u v i s l o s t i*; na př.:

moudřejší ustoupí (přísl.) [= *moudřejší než někdo jiný*]; cizí chléb *chutnější, sladší* (t.) [*než vlastní*]; včera bylo teplo, ale dnes je *tepleji* [*než včera*];

to je to *nejlepší*, cos mohl udělat [= *nejlepší z toho, cos...*]; to je mé *nejmilejší* jídlo [*ze všech jídel*]; stará vrba *nejpevnější*, staré pivo *nejříznější*, starý přítel *nejvěrnější* (přísl.) [= *nejpevnější ze všech vrb...*].

Zesilovací význam superlativu.

2. Superlativ bez výrazu poměrnosti a tam, kde *s r o v n á v a c í ú m y s l u s t u p u j e d o p o z a d í*, nabývá někdy významu zesilovacího (viz v 1. odst. minul. §):

udělali něco s největší péčí, pozorností, s největším porozuměním...

[vlastně = s co největší péčí, s největší péčí, jaká je možná; pak = s péčí, s pozorností *zvýšenou*, s *velmi jemným* porozuměním]; prodávati něco *za nejnižší ceny* [vlastně = za ceny podle možnosti nejnižší; pak = *za velmi nízké ceny*]; v obchodě je *nejlepší obsluha* [= *velmi dobrá*].

Omezovací význam komparativu.

3. Leckdy n e j d e v ů b e c o s r o v n á n í vlastnosti s někým nebo s něčím a komparativ jen omezuje míru vlastnosti vyjádřené pozitivem. Na př.:

lepší žák, člověk, kabát... = více než (průměrně) dobrý, ale ne velmi dobrý;

mladší pán (žena) = ne docela mladý (mladá), ale ne starý (stará);

starší pán = ne docela starý, ale ani ne mladý;

slabší dítě = ne docela slabé, ale ne silné;

vyšší úředník = ne docela vysoký, ale ne podřízený;

delší doba (trvalo to delší dobu...) = nepřiliš dlouhá, ale ani ne krátká;

živější dítě = nepřiliš živé, ale ani ne docela klidné; atp.

D. Míra vlastnosti.

669. Jde o míru vlastnosti vyjádřené komparativem nebo superlativem; vyznačuje se často u komparativu, ojediněle u superlativu.

U komparativu.

1. Vyjadřuje se veskrze nevětně, a to rozmanitě příslovečně:

a) příslovcem: je *daleko*, *mnohem*, *nepoměrně starší* než já; teď jsem *zas trochu spokojenější* (Rais); dal jsem za to *dvakrát, třikrát... více*, než myslíš; je to *dvakrát dražší* než dříve;

Místo *dvakrát více*, *dvakrát dráže*... říká se *jednou tolik*, *jednou tak draho*. Není to matematicky přesné, ale v neodborné mluvě zcela srozumitelné a běžné.

b) příslovečným výrazem s předložkou *o*: je *o mnoho*, *o dvě léta*... *starší* než já; je *o hlavu kratší*; něco je *o metr*, *o kousek delší*; trvalo to *o týden*... *déle* atp.

Je to způsob dnes zcela běžný, ale vývojově novější; v nejstarším jazyce se nevyskytoval, užívalo se prostého 7. pádu: *málem* dále [sr. do dneška *mnohem* dále]; *stem* rytieťóv *viece*...

U superlativu.

2. Vyskytuje se jen knižní spojení *daleko nejstarší, největší*...

Jmenná a složená adjektiva.

670. 1. Některá adjektiva v širším i užším smyslu mají v t ý c h ž p á d e c h, a to v nominativě a v akusativě obou čísel, pak v muž. a střed. dativě a genitivě jedn. čísla, dílem tvary j m e n n é, dílem s l o ž e n é; na př. *živ* || *živý, živi* || *živí, živu* || *živou, živu* || *živému*. Viz v tvarosloví (§ 375).

Nepatří sem vůbec adjektiva p ř i v l a s t ň o v a c í. Mají sice tvary jmenné i složené, ale nikoli vedle sebe v týchž pádech, nýbrž v jedněch pádech tvary jen jmenné, v druhých je složené: *otcův*... || *otcovým*..., viz v § 376.

2. Tvarová dvojítost je z menší části jev svou podstatou t v a r o s l o v n ý, nezávislý na syntaktických úkonech adjektiv. Tak je tomu veskrze u řadových číslovek *druhý, čtvrtý*..., u neurčité číslovky *veškerý* || *veškeren* a u druhových číslovek *čtverý, paterý*..., *dvoji, oboji, troji*. Náleží plně do tvarosloví; viz tam v § 391.

Jde tu o takovou tvarovou dvojítost, jako je *muži* || *mužové, hosti* || *hostů, břímě* || *břemeno*...

Úk o n n á je tato dvojítost ve smyslu s l o h o v é m, t. j. že některé tvary jsou častější, běžné, některé řidší, knižní, zastaralé.

3. Z větší části je tvarová dvojítost u adjektiv jev s k l a d e b n ý, v ě t o s l o v n ý, závislý na různých větoslovných úkonech adjektiv a na jejich skladebné povaze. Je proto potřebí podrobněji stanovit podmínky, za kterých se užívá tvarů jmenných a za kterých složených.

Liší se tu adjektiva ve smyslu užším od adjektiv ve smyslu širším.

ADJEKTIVA V UŽŠÍM SMYSLU

4. Jde jen o část adjektiv na -ý, neboť adjektiva na -í jmenné tvary zpravidla nemají; viz v § 378.

Užívání jmenných a složených adjektiv závisí hlavně na větoslovné platnosti adjektiv.

O adjektivech, která jmenné tvary vůbec nemají, viz v tvarosloví (§ 375).

V platnosti přívlastkové jsou zpravidla tvary složené: *chudý hoch*, *nová kniha*, *živé dítě*, *dobří přátelé* atpod.

V starším jazyce bývaly v přívlastku i tvary jmenné, ale jen v malém rozsahu a většinou v ustálených spojeních. Z toho se dochovaly do nové češtiny některé zbytky, avšak útvary změněné, a to ve s přezky nebo složeniny: *svatvečer* (původně *svat večer* = svatý večer); *Suchdol* (*such dól* = suchý důl); *Černvír*, *Černovír* (*čern vír* = černý vír); *nabíledni*, *na bíledni* (*na bíle dni* = na bílém dni);

za starodávna (*za stara dávna* = za starého dávna); *velikonoce* (původně *velika noc* = velická noc > *velikonoc* (v lid. mluvě) > pomnož. *velikonoce* (podle *vánoce*...).

5. V úkonech jiných bývají většinou tvary jmenné, někdy však i složené. Je tomu tak v platnosti doplňkové, přísudkové a obsahově příslovecné.

O tom v dalších výkladech uspořádaných podle pádů.

A. Adjektivum v nominativě.

V doplňku.

671. 1. Doplňkový nominativ má zpravidla tvar jmenný; na př.:

chlapec chodí *bos*; vrátil se *živ a zdráv*, *smuten*, *vesel*, *hladov*; cítím se *nemocen*, *zdráv*, *vinen*, *povinen*; byl nalezen *mrtev*; *jakživ* jsem to neviděl, neslyšel; zůstal mu *věren*, zůstal *svoboden*, *samoten*; děti chodí *bosy*; všichni byli nalezeni *živi*; chce choditi *bosa*, *boso*..., viz v § 509.

Říkáme: ukázal se toho *hoden* [= ukázalo se, že toho zasluhuje] || ukázal se *hodný* [= ukázalo se, že má dobré vlastnosti]. Je tu tvarová dvojtitost při dvojím významu jako dále v 8.

Patří sem též *rád*, *ráda*...: udělám to, jím to *rád*, máme ho *rádi*...

Toto adjektivum se vyskytuje jen v platnosti doplňkové a přísudkové, takže složené tvary vůbec nemá.

Některá jmenná adjektiva jsou silně knižní, zastaralá, takže se vedle nich užívá v živém spisovném jazyce tvarů složených:

vrátil se *hladov* || *hladový*, *mrzut* || *mrzutý*, *vesel* || *veselý*, *smuten* || *smutný*; zůstal mu *věren* || *věrný*.

2. Řada adjektiv má všechny tvary, mužské, žen. i střed., jednotné i množ., bez významového omezení *j m e n n é*; na př.:

je *bos, bosa, boso*, jsou *bosi...*; je mu *dlužen* odpověď, 100 Kčs; je *hladov, hotov, churav, nemocen, pamětliv čeho, rád, samotén, syt, šťasten, účasten čeho, vinen (povinen), ženat*; jsem si toho *vědom*; je mi to *známo*, je to *hotovo*; jsme *zdrávi* atd.

Platí to také o přísudkových adjektivech ve *j m e n n ý c h* větách: bratr *nemocen*, přijed' [v telegramu; = je nemocen].

3. Některá jmenná adjektiva jsou silně *k n i ž n í*, *z a s t a r a l á*: *bled, hladov, chud, lačen, mlád, mrzut, pílén, rozpačit, svat*.

Říkáme proto »jsem *hladový jak vlk*«, protože je to rčení lidové a hovorové, do kterého se knižní tvar dobře nehodí.

V *u m ě l e c k é m* jazyce se vyskytují některá jmenná adjektiva nad běžný zvyk; na př. *čist, něm, slep, tich, důvěřiv*.

4. V nové spisovné mluvě *r a n é* a *p o z d ě j š í* zhruba do r. 1900 užívalo se zhusta nad dnešní zvyk jmenných tvarů mimo jednotný muž. nominativ: stěna je *bíla*, vrána je *černa*, dítě je *chytro*; jsou *moudři, černy...*

Tyto tvary se zdají možné, kdežto jedn. muž. tvary *bíl, čern, chytr...* by byly zcela nemožné. Jsou proto sudidlem pro užívání tvarů ostatních.

Někteří autoři užívali též tvarů muž.; na př. u Zeyera čteme *blah, důsleden, kruten, mil, nepokojen, obtížen, protivén, příbuzen, pracovit, volen...*

5. Ve větách s podmětovým infinitivem významovým a ve větách jmenovacích (§ 432), které tvoří souvětí s vedlejší větou obsahovou, klade se *n e u t r u m* v tvaru *j m e n n é m* nebo častěji *s l o ž e n é m*.

a) Je to jednak jmenný tvar od adjektiv, která jinak jmenné tvary *v ů b e c* *n e m a j í*; na př.:

je *milo* tam poseděti || *milé*; je *nutno, možno* říci || *nutné, možné*; je *důležité* připomenouti || *důležité*; je *snadno, těžko* uhodnouti... || *snadné, těžké*; je *marno* pátrati... || *marné*; je *zbytečno* || *zbytečné* o tom dále mluvit;

je *nepochybně, pravděpodobně, patrně*, že... || *nepochybně...*; je *důležité*, aby... || *důležité*; je *pochybně*, zda... || *pochybně*; je (není) *jasně, zřejmě*, že..., co... || *jasně, zřejmě*;

je *libo* (vzít si, podívat si...)?, je-li vám *libo* vzít si... [jen tvar jmenný]; je *žádoucně*, aby... [|| *žádoucí*, nikoli *žádoucné*].

Adjektiva *milý, nutný*... jmenné tvary jinak vůbec nemají.

Tak je tomu i ve větách *j m e n n ý c h*:

milě tam posedět; *možně, nutně* říci; *těžko* uhodnouti ...

Viz obdobně v 2.

b) Jednak jsou to neutra *jisto* a *zdrávo*, vedle kterých jsou jmenné tvary *jist* a *zdráv* jen za *j i s t ý c h p o d m í n e k* (viz dále v 7. a 8.); na př.:

je, není *jisto*, že..., zda... || *jisté*; je *zdrávo* se otužovati || *zdravě*.

Jmenná neutra jsou v obojích případech beze vší pochyby proto, že se pocítují do jisté míry za *z p o d s t a t n ě l á*: je *možně, nutně* říci = je možná, nutná věc, je možnost, nutnost; je-li vám *libo* = je-li libost; je *pochybně* = je pochybná věc, je pochybnost atp. Zpodstatnělá adjektiva jsou pak velmi zhusta jmenná: *sucho, teplo, mokro*..., viz v § 675.

Tato obojí jmenná neutra jsou celkem ustálena, od mnohých adjektiv nejsou dobře možná.

N e ř í k á m e na př.: je *dobro* si to prohlédnouti [nýbrž jen: je *dobré* || *dobře*]; je *moudro, rozumně* přesvědčiti se; je *nesmyslně* tvrditi atpod.

Ve jmenovacích větách *b e z n á s l e d u j í c í v ě t y o b s a h o v é* kladou se sice neutra na -o, avšak v platnosti zřejmě *z p o d s t a t n ě l é* nebo *p ř í s l o v e č n é*. Na př. :

je tam *čisto, špinavo, veselo, smutně, hlučně* [jak?; úkon přísloveč.]; je velmi *pilně* [jak?; sr. *máme pilně*]; je velmi ... *teple, parně, chladně, suchě, vlhko, mokro* [jak?] || je velké *teple, parně*... [je co?; platnost substantivní, sr. plur.: jsou velká *parná, suchá*...].

Hledí sem i neutra v úkonu *j m e n n ý c h v ě t*:

volně [= je volno (vstoupit)]; *ticho!* [= budiž ticho].

Ve větách s *j i n ý m n e u t r á l n í m p o d m ě t e m* než s infinitivem, je přísudkové adjektivum zpravidla *s l o ž e n é*; na př.:

je *mi to milé*, je *to nutné*, *pochybné*, *jasné*; *nic* není tak *snadné*, *těžké* jako...; *všecko* je *marné*, *důležité*... [neslovesně: *všecko marné*].

Říkáme: je *to daleko*, *blízko*, *vysoko*..., ale tvary na -o jsou svým úkonem příslovce; sr.: *on, ona*... je *daleko*, *blízko*...

6. Neutrum *svato* se vyskytuje ve rčení *není mu nic svato*.

Svatý jinak jmenné tvary nemá.

7. Jmenné tvary jsou běžné nejednou jen tenkrát, jde-li o osoby; o živočiších a o jménech neživotných se užívá skoro veskrze tvarů složených. Osobní jmenné tvary pak jsou nezřídka omezeny jen na některé případy; viz v 8. Na př.:

býti *blízek* smrti || cíl je *blízký*;

býti *bohat* || země je *bohatá*, kraj je *bohatý* (na kovy) || je *bohat na kovy*;

býti *dalek* čeho || cesta je *daleká*;

býti *hluch* k něčemu || výzva byla *hluchá*;

jsem *chud* || kraj je *chudý*;

jsem si tím *jist*, jsem *jist*, že... || výsledek je *jistý*; jsem *mlád* || pes, strom je *mladý*;

přítel je *mrtev* || zajíc je *mrtvý*, město, slovo je *mrtvé*;

nejsem ti *nic platen* || peníz je *platný*;

býti *pln* ochoty, naděje || hrnec je *plný*;

býti komu, čemu *práv* [= správně chápati, oceňovati] || obraz je *pravý*;

býti komu *roven* || cesta je *rovná*;

býti *silen* || pes, strom je *silný*;

býti *sláb* (silně kniž.), častěji *slabý* || (jen) strom je *slabý*, zvíře je *slabé*;

býti *smuten* || kraj je *smutný*;

býti *svoboden* || město bylo *svobodné*;

býti *vesel* || pokoj je *veselý*;

býti komu *věren* || pes je *věrný*;

býti komu *vděčen* || úkol je *vděčný*;

býti *zdráv* || zub je *zdravý*;

býti *živ* || město je *živé*, ulice jsou *živé*.

Stár je jen v jednot. mask.: jak je ten hoch *stár*? Jinak jsou tvary složené: jak je *stará*, *staré*, jak jsou *staří*...? Mimo o osobách se kladou složené tvary veskrze: pes je *starý*, víno je *staré*...

Mlád je tvar dosti běžný, ale ostatní tvary, *mláda*, *mládo*, *mládi*..., jsou velmi řídké, nahrazují se složenými *mladá*...

8. Některých jmenných tvarů se užívá o osobách jen tenkrát, vyjadřují-li v l a s t n o s t d o č a s n o u, p ř e c h o d n o u (dočasný, přechodný stav), v jednotlivých případech, takže lze často jmenný přísudek nahraditi slovesným.

O vlastnosti s t á l é, pojaté obecně, užívá se tvarů složených nebo příslovečných. Na př.:

býti *blízek smrti* [= blížiti se smrti] || je mi velmi *blízky* [= mám ho rád, rozumíme si ap.];

býti *dalek čeho* [= nemíti to vůbec v úmyslu, nezamýšleti to] || býti od někoho *daleko*;

býti *hluch k něčím prosbám* [= nechtíti ji vyslyšeti] || býti *hluchý* (na jedno ucho);

býti *hoden odplaty*... [= zasluhovati] || hoch je *hodný*, dítě je *hodné*...;

býti *hrd* (kniž.) nebo *hrdý na někoho, na něco* [= pyšniti se] || býti *hrdý*;

buď tak *laskav*, byl tak *laskav* a... || přítel je velmi *laskavý*;

buď nám *milostiv* [= smiluj se nad námi] || Bůh je *milostivý*; jsem k tomu *ochoten*, jsem *ochoten* něco udělati || přítel je vždy velmi *ochotný*;

býti *poslušen* rodičů, zákonů || hoch je *poslušný*, *neposlušný*;

býti *prost viny* [= nemíti vinu] || býti *prostý* [= přirozený, nehledaný...];

býti *schopen (neschopen)* něčeho, něco udělati || býti *schopný* = způsobilý;

býti komu zač *vděčen* || syn je *vděčný*;

je z toho *vesel* nebo *veselý* [= veselí se] || přítel je *veselý*;

býti *věren* nebo *věrný* svým zásadám [= zachovávatí je] || přítel je mi *věrný*;

otec je *zdráv*, matka je *zdráva...*, buď *zdráv* [= nestůně, nestonej] || je *zdravý* jako buk;

jsem na něco *zvědav*, jsme *zvědavi*, jak to dopadne || hoch je *zvědavý*;

otec je ještě *živ*, rodiče jsou ještě *živi* [= žije, žijí; je, jsou na živu] || chlapec je *živý*, dítě je *živé*.

Tvarová dvojitosť je ojedinele též i tam, kde jsou nositelé vlastností různé:

je mi to *známo* [= znám to] || ten člověk je mi *známý*, ta cesta je mi *známá* [= připadá mi známý, známá].

9. V sousedství adjektiv, která mají jen tvary složené, kladou se i ta adjektiva, která mají tvary jmenné, v tvaru *složeném*, a to ze *snaHY* po *tvarové stejnosti*, tvarovým vyrovnáním.

a) Je tomu předně ve spojení s *celý*, *takový*, *jakýsi*:

je *smuten*, *šťasten* || je *celý smutný*, *šťastný*; je *takový smutný*; jsem *nemocen* || jsem *jakýsi nemocný*.

Že tu jde o tvarové přizpůsobení, vyrovnání, ukazují jmenné tvary ve spojení s *všecek*: je *všecek smuten* (kniž.).

b) Dále se to pozoruje v několikanásobném přísudku:

tys ještě příliš *mladý a nemoudrý* (Erb.) [místo *mlád*]; je mi to *známé a jasné* [m. *známo*].

Po infinitivě *býti*.

10. Po něm jsou poměry zcela *obdobné* jako v přísudku; na př.: chce *býti bos*, *šťasten*; nechci *býti nemocen*; musíš *býti* toho *pamětliv*; musíš si *býti vědom* svého stavu atp. [viz výše ve 2. a 3.];

musí *být milo* || *milé* tam posedět; musí ti *být jasno* || *jasné*, že...; nesmí *být patřno*, že... atp. [viz výše v 5.];

musíš *býti dalek* toho || cesta nesmí *býti daleká*; musíš *býti* tomu *práv* || obraz musí *býti pravý* atp. [viz výše v 7.];

chci *býti hoden* chvály || dítě má *býti hodné*; musíš *býti poslušen* rodičů || děti mají *býti poslušné* atd. [viz výše v 8.].

V platnosti jiného obsahového určení.

11. V platnosti jiného obsahového určení než po slovese *býti* užívá se jednak tvarů *j m e n n ý c h*, jednak *s l o ž e n ý c h*.

Jmenné tvary bývají po *zdáti se*: zdá se *mlád*, *smuten*, *stár*, *vesel*, *vinen*... Ale běžnější jsou tu tvary složené: zdá se *mladý*, *smutný*...

Je tu zřetelný rozdíl proti platnosti přísudkové a příslovečné po *býti*, kde jsou tvary jmenné běžné: je *mlád* [o osobě], *stár*, *vesel*...; chce *býti mlád*, *vesel*...

Po slovese *státi se* jsou většinou tvary složené: stal se *dychtivý*, *hrdý*, *smutný*... || stal se *účasten* toho.

Po *připadati* jen složené: připadá mi *známý*, připadá mi to *známé*.

Sr. v přísudkové platnosti tvar *jmenný*: je mi to *známo* (viz výše v 7.).

B. V d a t i v ě.

672. 1. Je proti nominativu velmi řídký a užívá se ho jen ve dvou úkonech.

a) V platnosti doplňkové jsou pravidlem tvary *s l o ž e n é*; na př.:

porad', pomoz *mi nemocnému*, *slabému*; nerad' *jemu silnému*.

Obyčejně se tu užívá adjektiv, která jmenné tvary vůbec nemají: porad' *mi bezradnému*, *ubohému* ..

b) Po slovese *býti* se kladou tvary *jmenné*:

nelze (mi) *býti veselu*; radím *ti býti opatrnou*; nesluší se *býti zvědavou*; sluší se *býti toho pamětlivu*.

Je to vazba knižní, zastaralá (§ 546₂) a proto v ní bývají jmenné tvary též od těch adjektiv, která jinak mají jen tvary složené; sr. *opatrnou*.

Je tu zřetelný rozdíl proti a), kde jsou tvary složené.

C. V a k u s a t i v ě.

2. Také ten je řídký a buď prostý nebo předložkový.

Prostý doplňkový akusativ je v jednot. čísle muž. a střed. rodu zpravidla *s l o ž e n ý*; na př.:

viděl jsem *jej*, zastihl jsem *jej zdravého*, *čilého*; našli *jej živého*, *mrtvého*; našli to *dítě mrtvé*.

V kniž. jazyce bývají tvary *j m e n n é*, v živém *s l o Ź e n é*: našli *ji mrtvu* || *mrtvou*; svou *dceru zdravu* zase uvidí (Erb.); našli *je mrtvy* || *mrtvé*.

3. Prostý akusativ obsahového určení bývá *j m e n n ý* v zastaralých kniž. vazbách, jako:

činím *tě na to pozorna*; činím *tě za to odpovědna* (§ 545₁);

cítím *se povinna* (§ 544₅).

Jinak jsou v kniž. jazyce tvary *j m e n n é*, v živém *s l o Ź e n é*: mám *tu práci hotovu* || *hotovou*; mám *to hotovo* || *hotové*.

4. Předložkový akusativ je většinou složený:

považuji *ho za schopného*, ... *ji za zdravou*, ... *je za schopné, za zdravé...*

V kniž. mluvě se vyskytuje také tvar jmenný:

že *ho nepokládají za hodna* této špinavé krčmy (Olbr.).

Smysl je: nepokládají jej za takového, aby si *z a s l o u Ź i l*... V jiném významu je možný jen tvar složený: nepovažuji *ho za hodného* [= *z a d o b r é h o*...]. Viz k této tvarové dvojitosti 8. odst. minul. §.

ADJEKTIVA VE SMYSLU ŠIRŠÍM

673. Jde o přičestí v širokém smyslu a o zájmeno *sám*. U nich jsou z velké části poměry jiné než u adjektiv ve smyslu užším.

Přechodníky.

1. Přechodníky přítomné (budoucí) i minulé mají veskrze tvary jediné, jmenné, a to nominativy: *nesa, přinesa, přinessi* atp., viz v § 841.

Přechodníky *z p ř í d a v n ě l é* mají vesměs tvary složené: *ne-soucí, přinessí...*, viz v § 844.

Přičestí na *-l*.

2. Mají jen jmenné nominativy: *byl, chválil, dělal...*, viz v § 839.

Z p ř í d a v n ě l á přičestí mají veskrze tvary složené: *minulý týden, je otužilý...*, viz v § 846.

Přičestí na *-n* a *-t*.

3. Mají jmenné tvary, a to nominativy v opsaném pasivu: *jsem, byl jsem chválen* atd., viz v § 839, 424.

4. Dále mají tvary jmenné nebo složené v přísudku, v doplňku a v obsahovém určení.

a) *N o m i n a t i v* je skoro vždy jmenný:

jsem *odhodlán, přesvědčen, rozhořčen, zklamán*; jsem na všechno *připraven*; jsem *rozhodnut* něco udělati; dům je *vystavěn*, pole je *zorané*, všechno je *skončeno*, dveře jsou *otevřeny*, okna jsou *zavřena*...; je *uvařeno, uklizeno, zaseto*; je *psáno, že*...; už je o tom *rozhodnuto*...

musím být na všechno *připraven*; dveře musí zůstat *otevřeny*, zůstaly *otevřeny*; cítím se vám *zavázán* díky, (kniž.) vidím se *nucen*;

přišel *rozzadostněn, nadšen, zarmoucen*; vrátil se *osvěžen, unaven, zklamán*; umřel *zapomenut*; byl nalezen *zabit, oběšen*...

Pronikají sem tvary složené: pole je *zorané*, okna jsou *otevřená* . . .

O obdobných případech s tvary veskrze složenými, je *učený, zkušený, vzdělaný*..., viz v § 847.

Jen je-li rozvit adjektivy, která mají pouze tvary složené, má rovněž tvar složený:

přišel *celý rozradostněný, jakýsi unavený*...; viz podobně v § 671.

b) *A k u s a t i v* bývá jmenný i složený.

Životný jednotný tvar je zpravidla složený:

našli jej *zhrouceného*; viděl jsem ho *zkrúšeného* osudem; (knižně) považovali jej *za zasvěcená* smrti (Dur.) || *za zasvěceného*.

Jen řídké knižní vazby »cítím se *zavázána* díky, vidím se *nucena*« (s akus. místo nomin., viz § 544⁵) mají zpravidla tvar jmenný.

Neutrum bývá naopak vždy jmenné v takovýchto případech:

mám to *vyzkoušeno, potvrzeno, prokázáno, spočítáno, slíbeno*; mám všechno *přichystáno*; považuji to *za vyloučeno*...; máme *uvařeno, zaseto, uklizeno*...

Jmenných i složených tvarů se hojně užívá v takovýchto případech:

mám *ruku zavázanu* || ... *ruku zavázanou*; vrátil knihu *nerozřezanu, neporušenu* || *nerozřezanou, neporušenou*; mám tu knihu *rozečtenu* || *rozečtenou*; mám *pole zaseto* || *zaseté*; zastihl jsem je *nepřipraveny* || *nepřipravené*; nechal dveře *otevřeny* || *otevřené*.

Jde o případy, kde adjektivum původně doplňkové nabývá platnosti přívlastkové (§ 511s).

c) **D a t i v** je zpravidla jmenný v kniž. vazbách typu »nelze mi *býti spokojenu*, radím ti *býti připravenu*«; viz v § 546z.

Ale zpravidla složený v platnosti doplňkové: pomoz *mi unavenému*, poraď *mi zarmoucenému* ap.

5. **Z p ř í d a v n ě l á** přičestí

mají veskrze složené tvary v platnosti přívlastkové; na př.: *vázaná* kniha, *napadaný* sníh, *šitá* obuv... Jsou to přičestí všecka.

V platnosti jiné mají rovněž tvary složené; na př.: je *učený*, *vzdělaný*, *urozený*...; zdá se, ukázal se *nadaný*... Jsou to přičestí jen některá; viz v § 847.

Zájmeno sám || samý.

6. **V d o p l ň k u**, v **p ř í s u d k u** a v **o b s a h o v ě m u r ě n í** jsou dílem tvary jmenné, pokud je toto zájmeno má (§ 382), dílem vedle nich i složené.

a) **Nominativ** je veskrze jmenný: přišel, vrátil se, odešel... *sám*; poznej *sám* sebe; byli tam rodiče *sami*; ať si to rozhodne ona *sama*; dítě zůstalo *samo* atp.

b) **Muž. živ. jedn. akusativ** je veskrze složený: viděl jsem jej *samého*; nemohu tě poslat, nechat *samého*.

Je to od původu tvar **g e n i t i v n í** a genitiv zpravidla jmenné tvary nemá; viz v c).

Ostatní akusativy jsou buď jmenné nebo častěji složené; na př.: viděl jsem ji *samu* || *samou*; ... je *samo* || *samé*; ... je *samy* || *samé*.

Akusativ kladený místo nominativu je zpravidla jmenný: poznej sebe *sama*, poznejme sebe *samy*.

Místo: poznej *sám* sebe, poznejme *sami* sebe; viz v § 542e.

Jednotný akus. *sama* je knižní novotvar jako tvary v c.

c) **Jednotný genitiv a dativ** je v živém jazyce jen složený; na př.: vím to od něho *samého*; řeknu to jemu *samému*.

V kniž. jazyce se vyskytují umělé muž. tvary jmenné při zvratném zájmeně:

styděti se *sebe sama*; do *sebe sama*; vyčítati *sobě samu* (§ 382).

7. V p ř í v l a s t k u — s významem plnosti, úplnosti, bohatosti... — jsou veskrze tvary složené:

strom je *samý květ*, šaty jsou *samá záplata*, má tělo *samou ránu*; to jsou *samé známé věci*.

N e ú s t r o j n ě se tu kladou tvary jmenné: strom je *sám květ*...

V případech typu *ty sám jsi to říkal* není *sám* přívlastek, nýbrž doplněk; viz v § 602s.

Zpodstatnělá adjektiva (adjektivalia).

674. 1. Zpodstatnělá (substantivisovaná) jsou ta adjektiva, která vyjadřují nejen vlastnost v podobě přívlastkové nebo přísudkové (*poddaný* lid, lid je *poddaný*), nýbrž i jejího nositele; na př.: *poddaný* = poddaný člověk; *vysoká* = vysoká zvěř; *nájemné* = nájemný poplatek.

Mohou proto mívati při sobě jako bližší určení shodný přívlastek: *každý poddaný, ta vysoká, měsíční nájemné*... Zpodstatnělé číslovky pak mají při sobě genitiv počítaného předmětu: *desatero přikázání* (sr. sto dní).

SLOVOTVORNÉ ZPODSTATŇOVÁNÍ

2. Zpodstatňování adjektiv je v podstatě dvojí, slovotvorné a úkonné.

Slovotvorné zpodstatňování záleží v tom, že se adjektivum změní v substantivum odvozováním, substantivní příponou. Na př.: *chudý* > *chudák*, *slepý* > *slepec*, *mladý* > *mladík*, *bílý* > *běloch*..., *levý* > *levice*, *dřevěný* > *dřevěnka*..., viz v § 189—191.

Adjektivum nabývá substantivního úkonu a přizpůsobuje se mu též po stránce slovotvorné, stává se novým slovním druhem i slovo-
tvorně.

Zpodstatňování adjektiv *chudý, slepý*..., která jsou slovotvorným základem nových substantiv, je jev náležející do tvoření slov.

ÚKONNÉ ZPODSTATŇOVÁNÍ

3. Záleží v tom, že se ve spojení substantiva s přívlastkovým adjektivem substantivum vynechává.

Je to zpravidla substantivum, které si snadno domyslíme, substantivum, se kterým se adjektivum nejčastěji spojuje. Na př.:

bližní, poddaný [člověk]; *zlatý* [peníz]; *vysoká* [zvěř]; je *možná*, že... [věc]; *ranní, jitřní* [mše].

Proto je zpodstatnělé adjektivum zpravidla toho rodu, kterého je vynechávané substantivum.

Leckdy si už nejsme vědomi toho, které substantivum dalo zpřídavnělému adjektivu rod, protože jde o případy dochované z dob starých.

Na př. *nájemné, služné, vstupné*... = poplatek z nájmu, nájemný, služný plat...; původně na př. staročes. *hrnečné* = zaplacení, poplacení (sr. poplatek) za hrnce, z hrnců, hrnečné.

4. Ve spojení substantiva s adjektivem vyjadřuje substantivum nositele přívlastkové vlastnosti (*poddaný člověk*). Vynechává-li se, přejímá tento úkon adjektivum (*poddaný*) a nabývá po této stránce ú k o n u s u b s t a n t i v a, zpodstatňuje se. Zachovává si však též svou platnost adjektivní, takže vyjadřuje jak vlastnost jako přívlastek, tak jejího nositele.

Běží tu o jev syntaktický, o slovní druh v úkonu druhu jiného.

5. Adjektiva zpodstatnělá úkonně jsou p o s t r á n c e t v a r o v é dílem t o t o ž n á s adjektivy nezpodstatnělými, t. j. skloňují se úplně tak jako adjektiva nezpodstatnělá. Tak je tomu s adjektivy tvarově složenými: *poddaný, vysoká, nájemné* atp.

Dílem se tvarově p ř i z p ů s o b u j í substantivům, a to adjektiva tvarově jmenná. Toto přizpůsobení záleží v tom, že se skloňují úplně tak jako substantiva, t. j. že mají všechny tvary jmenné, nikoli jen ty, které jsou u adjektiv nezpodstatnělých. Na př. mask. *leden* (= ledný měsíc), *Prostějov* (= Prostějův hrad) skloňuje se tak jako *dub*, neutr. *sucho* jako *město* atp.

Sr. k tomu v § 375 a 376 jmenné tvary u vzoru *chud* a *otcův*; na př.: gen. sing. *ledna* || *chudého*; instr. sing. *Prostějovem* || *otcovým*.

A. Zpodstatnělá jmenná adjektiva.

675. 1. Je jich v jazyce poměrně mnoho, ale jsou valnou většinou stará, mnohá prastará, namnoze si dnes nejsme vědomi jejich

adjektivního původu a pokládáme je za substantiva od
původu.

Příčiny jsou dvě. Jednak ta, že tato zpodstatnělá adjektiva mají všechny tvary
jmenné a rovnají se substantivům; viz výše v 5. Jednak ta, že to jsou z největší
části zpodstatnělá adjektiva stará, že se jmenná adjektiva v nové době zpodstatňují
ve zcela omezené míře, neboli že je to typ zpodstatnělých adjektiv většinou n e-
ž i v ý, mrtvý; viz dále.

Patří sem mimo jiné:

m u ž s k á jména měsíců *leden, březen, duben, květen, červen, srpen a říjen* = ledný, březný, dubný, květný, červný, srpný a říjný měsíc; —

Říjný souvisí s *říje*; říjný měsíc = měsíc říje.

podobná jména na *-en, jícen* [= jícny ústroj, na jídlo, na polykání], *svícen* [= svícny nástroj, na svícení], *pecen* [= pecný chléb, v peci pečený]; —

příjmení *Janků, Havlů, Macků, Pavlů, Tomšů...* [vlastně = Jankův.. syn, viz v § 180]; —

vlastní místní názvy na *-ov a -ín*: *Benešov, Holešov, Prostějov, Svojanov..., Kojetín, Miletín, Radotín, Vsetín...* [vlastně = Benešův, Kojatův... hrad, viz v § 196]; —

pomnož. rodinné názvy *Novákovi, Tomkovi, Žákovi..., kovářovi, sousedovi, učitelovi...*, viz v § 346; —

vlastní místní názvy původně na *-jv*: *Boleslav, Břeclav, Jaroměř, Litomyšl, Olomouc...* [vlastně = Boleslavův... hrad, viz v § 196]; —

n e u t r a *dobro, zlo, blaho; horko, mokro, parno, sucho, ticho, vlhko, teplo; nekonečno, pomyslno, nadpřirozeno*; příslovečné spojení na *levo, na pravo, na černo, do leva, do prava, do nedávna, za stara, z vysoka, z daleka, na blízku...*; —

Tvary na *-o, horko, mokro, teplo...*, mají zhusta také úkon příslovci.

vlastní místní názvy *Československo, Slezsko, Slovensko, Brněnsko, Litomyšlsko; Rusko, Srbsko, Polsko, Holandsko, Řecko, Turecko...*; *Mšeno* [mšený, od mech], *Krásno, Rokytno* [rokytný], *Vrbno* [vrbný]..;

f e m i n i n a, jako *modlitebna* [= modlitební budova, místnost];

kovárna, pekárna... [= budova, místnost »kovárná«..., pro kováře]; zastar. *Polska*.

2. Jmenná adjektiva se zpodstatňují v novém jazyce jen měrou velmi omezenou.

Předně jsou to přivlastňovací adjektiva na *-ův* a *-ín* v podobě *-ov* a *-ín* jako osadní názvy: *Terezín* [z Terezie], (zcela nové) *Spořilov* [jakoby ze Spořil].

Toto druhé jméno je tvořeno neústrojně místo *Spořily*; viz v § 196.

Příbuzná jsou pomnožná adjektiva na *-ovi* ve významu rodinných názvů, tvořená od substantiv nových nebo starých s novými významy; na př.: *radovi* [*rada* jako titul a hodnost], *starostovi*, *učitelovi*...

Živější je zpodstatňování středních adjektiv, k nimž je muž. složený tvar na *-ý*. Patří sem vlastní místní názvy *Československo* (po prvé r. 1839), zcela nové *Jihočesko* (z jihočeský, totiž kraj), řídké *Česko* (z český).

Dále obecná jména *nekonečno*, *pomyslno*, *nadpřirozeno*, *budoucno*, *absolutno*... a předložkové výrazy typu *na tmavomodro*, *do tmavomodra*, *do matova*..., s původními adjektivy znamenajícími barvy a jejich odstíny.

Běží tu o tvoření *n a p o d o b e n í m* hotových slov starších, neboť tato adjektiva jmenné tvary jinak vůbec nemají.

B. Zpodstatnělá složená adjektiva.

676. 1. Jsou velice hojná, ale proti zpodstatnělým adjektivům jmenným jsme si jejich adjektivního původu většinou vědomi, protože se tvarově shodují s adjektivy nezpodstatnělými. Zastoupena jsou adjektiva vzoru *chudý* i *pěší*, většinou *j e d n o t n á*; na př.:

maskulina *hajný* [= hajný, hájící člověk], *hlásný*, *hluchoněmý*, *hostinský*, *obžalovaný*, *poddaný*, *ponocný*, *příbuzný*, *vrátný*; *mrtvý*, *raněný*; příjmení *Bílý*, *Čelakovský*, *Černý*, *Horký*, *Novotný*, *Nový*...; (5. pád) můj *drahý*; vlastní místní jména *Slaný* [původ. potok, pak osada], *Travný* [kopec];

bližní [= blízký člověk], *berní*, *důchodní*, *radní*, *vrchní*, *závodní*; příjmení *Dolejší*, *Hořejší*...; *Všemohoucí* [Bůh];

feminina *vysoká, škodná* [zvěř]; *hrubá, ranní, jitřní, půlnoční* [mše]; *komorná, služebná, šatná; krejčová, mistrová*; příjmení *Nováková, Žáková...*, *Bílá, Nová, Novotná...*; *žitná, režná* [kořalka]; *možná, tak dobrá* [věc]; to je *jiná* (lid. a hovor.); *dovolená, podívaná, zmýlená, na čekanou, za vyučenou...*, viz v § 205⁹, 16; přijíti se *smutnou* [myslí], *s veselou*; vrátiti se *s nepořízenou* [věcí]; dáti, dostati *na pamětnou; s takovou, se zlou* nic nepořídíš; potázati se *se zlou, se špatnou*; vésti stále *svou*; housti (lid. a hovor. mlíti) stále *stejnou*; vlastní místní názvy *Česká, Lipová, Sadská, Světlá...*;

neutra *dobré, zlé* (všecko dobré i zlé); *nájemné, služné, spropitné, stočné, vodné, vstupné, zápisné...*; *malé* [dítě]; udělati něco *po dobrém, po zlém*; míniti, mysliti něco *v dobrém, ve zlém*; míti komu co *za zlé*; (lid. a hovor.) míti co, dáti komu co *černé na bílém*; choditi *na panské* [pole], pracovati *na cizím*; vlastní místní názvy *Hluboké, Vysoké, Rovné...*;

přáti komu všecko *nejlepší*; dáti komu to *nejlepší*, co máme; to je to *nejhorší*, co může být; *v nejlepším přestaň*; dostati se *z nejhoršího* [postavení]; *ani v nejmenším* komu neublížit; je to *při nejmenším* divné (lid. a hovor.).

Řídké jsou zpodstatnělé tvary *m n o ž n é*.

dáti komu *drobné* [peníze]; koupiti co *za hotové*, vyplatiti koho *hotovými*; býti *v úzkých* [rozumí se asi v botech nebo v kalhotech]; míti *mladé* [kočky, psy...; tvar rodu žen.]; moji *drazí...* [rodiče, přátelé].

2. Zpodstatňování složených adjektiv je do značné míry jev neživý; pozoruje se sice ve mnohých případech, ale více nebo méně ustálených.

Nad obecný zvyk se vyskytují zpodstatnělá adjektiva v příslovích: *sytý hladovému* nevěří; *moudřejší* ustoupí; *hladovému* vždy poledne; *tonoucí* se i stébla chytá; *z cizího* krev neteče.

3. Živé je zpodstatňování v oblasti *p ř e c h y l o v á n í* (§ 172). Vztahuje se předně na ženská příjmení, která je třeba tvořiti jako ženské protějšky k novým domácím i cizím příjmením mužským.

Dále na obecné žen. názvy podle povolání vlastního nebo mužova; sr. nové paní *ministrová, poslancová, vyslancová; radová* (k rada znamenajícím titul a hodnost).

Zpodstatňováním vznikají nové názvy *poplatků, platů a dávek*; sr. nové *stočné* [= poplatek za používání stok], *vodné, příbytečné, odstupné, činovné, výslužné, skladné...* (§ 199).

A za třetí je zpodstatňování dobře možné v oboru *místních jmen*; bylo by lze vytvořiti nové názvy, na př. *Bílé, Červená...*

4. Jinak se zpodstatňování přičí duchu nového jazyka. Je tedy *neústrojné*, říká-li se a píše:

řekl *následující* [místo následující věty, myšlenky; i adjektivum *následující* samo je nevhodné; přirozené je: řekl *toto*]; vyplývá to z *následujícího* [m. z následujících úvah, vývodů...; lépe: z těchto úvah...]; plyne to z *dalšího* [m. z další souvislosti, z dalších úvah...; lépe: z této souvislosti, z těchto úvah]; v *dalším* dovozuje řečník, že... [m. v dalším výkladě, v další části své řeči...; stručně lze říci: dále dovozuje...]; z *uvedeného* [m. z toho, co bylo uvedeno ap.]; přeložiti z *ruského, anglického...* [m. z ruského... jazyka, z ruštiny].

D. Zpodstatnělá adjektivalia.

677. 1. Jde dílem o některé číslovky, dílem o některá zájmena, a to:

jeden - druhý - třetí...: jeden [člověk...] dělá to, druhý ono; jedni to popírají, druzí uznávají; mluvíti *páté přes deváté* (lid. a hovor.); *za první, za druhé, za páté...* (při výčtu); už je *jedna* [hodina], už jsou *dvě, tři, čtyři* [hodiny]; vyjdeme *o jedné* [hodině], čaj *o páté*, vrátím se až *ke dvanácté...*; *každý* [člověk] to ví, *žádný* to neví;

to dvojí (*dvoje, dvě*), *obojí* = ta dvojí, obojí věc; *to první, druhé...* je správné; *obojí* (*oboje*) je správné = obojí věc, o kterou jde; *čtvero* ročních počasí; *patero* smyslů, *desatero* přikázání...;

ten, onen: ten to popírá, onen uznává; jeden chce to, druhý ono; správné je to i ono; ten je opálený!; *totéž*: máme na mysli oba totéž; *naši, vaši* [domácí lidé]: u našich, u vašich, též = u našeho, vašeho stavení, domu; podob. před našimi, vašimi...; (lid. a hovor.) *můj*,

váš [manžel, muž], *moje, má, vaše* [manželka, žena]; *svůj k svému* [= vlastní člověk k vlastnímu, každý k vlastnímu]; *mezi své* [lidi] přišel a *svoji* [lidé = vlastní lidé] ho nepoznali (biblic.); (lid. a hovor.) přijíti *na své* [peníze, potěšení...]; jíti *na své* [místo; o dobytku]; pracovati *na svém* [polí]; trvati *na svém* [mínění, úmyslu]; jde to *z mého, z tvého, dáti co ze svého* [jmění, majetku]; hospodařiti *se svým*; jíti *po svých* [věcech].

Toto zpodstatňování je ustáleno, nelze je libovolně rozšiřovati.

Není proto v duchu jazyka na př.: řeknu vám *jedno, dvojí, trojí* [místo: jednu dvojí, trojí věc, dvě, tři věci]; *dvojí, trojí* je správné [místo: dvě, tři věci...].

ZÁJMENA

678. 1. Zájmena (pronomina) jsou slova, která jmenují osobu nebo věc nikoli věcně, nýbrž *s e s t a n o v í s k a m l u v č í h o*, se zřením k jazykovému projevu.

Na př.: slovem *já* označuje mluvčí sám sebe, slovem *ty* osobu oslovenou; *ten* označuje někoho nebo něco v blízkosti mluvčího; *můj* přivlastňuje mluvčímu atpod.

Název *zájmeno*, starší *místojméno*, *náměstka*, podle latin. pronomen, je vlastně výstižný. Na př. *já* ve větě »já mám hlad« je místo věcného pojmenování *Václav* nebo *Václav Novotný* nebo *syn, bratr*... Je to pojmenování této osoby jako mluvčího, jako původce jazykového projevu.

Zájmeno *ten* ve větě »byl jednou jeden král a ten měl tři syny« je místo *král*.

Ve větě »to je můj bratr« je *můj* místo přivlastňovacího adjektiva od nějakého substantiva jako výše *já*.

2. Nehledíc k tomuto významu dají se zájmena zařaditi do tří slovních druhů, do substantiv, adjektiv a adverbii. Podle toho rozeznáváme zájmena *p o d s t a t n á*, *p ř í d a v n á* (souborně *j m e n n á*) a *p ř í s l o v e č n á*; neboli rozeznáváme *z á j m e n n á* *s u b s t a n t i v a*, *a d j e k t i v a* (souhrnně *j m é n a*) a *p ř í s l o v c e*.

Tak *já, ty (my, ty), on, se, kdo, co, někdo, něco*... jsou povahy substantivní, neboť mohou mívati adjektivní přívlastek (doplněk) neb přísudek: *já ubohý, někdo je šťasten*...

Zájmena *ten, onen, tentýž, který, můj*... jsou povahy adjektivní, protože bývají přívlastkem: *ten člověk, který kůň?, můj otec*...

Zájmena *tak, onak, jak, tam, kdy, kde...* jsou povahy příslovečné, protože vyjadřují rozmanité okolnosti (§ 518): *tak* = takovým způsobem; *tam* = na tom místě; *kde?* = na kterém místě? atpod.

Obyčejně se rozumějí zájmeny jen zájmena substantivní a adjektivní, t. j. sklonná, nikoli též příslovečná, t. j. nesklonná, ale toto zúžené pojetí není správné.

Zájmenná příslovce vyjadřují vztah k mluvčímu právě tak jako zájmenná substantiva a adjektiva, arcíť v podobě příslovečné. Nehledíme-li k jejich základnímu významu, patří zájmenná příslovce do příslovčí vůbec; ale právě tak náleží zájmenná substantiva k substantivům vůbec a adjektiva k adjektivům vůbec.

3. Podle toho, jaký vztah k mluvčímu zájmena vyjadřují, rozlišujeme š e s t e r o d r u h ů z á j m e n: 1. osobní (pronomina personalia), 2. přivlastňovací (posesivní), 3. ukazovací (demonstrativní), 4. tázací (interrogativní), 5. vztažná (relativní) a 6. neurčitá (pronomina indefinitiva).

Zájmena osobní.

679. 1. Osobní zájmena jsou názvy mluvnických osob, a to *já, my* osoby 1., *ty, vy* osoby 2., *on, ona...* osoby 3. a t. zv. z v r a t n é *se* za jistých podmínek všech tří osob. Jmenují různé předměty (ve smyslu psychologickém) se zřením k jejich úkonu ve větě.

Zájmena 1. a 2. osoby a zvrtné *se* nevyjadřují mluvnický rod, jsou b e z r o d á.

UŽÍVÁNÍ VŠECH NEZVRATNÝCH ZÁJMEN

2. Osobní zájmena se nekladou ve všech případech, kde o ně jde podle obsahu, smyslu věty nebo větné části. Obecně lze říci, že se kladou vždy, je-li jich n e z b y t n á p o t ř e b a k n á l e ž í t é m u p o r o z u m ě n í.

Po této stránce lze rozlišovati dvojí případy, totiž zájmena mimo nominativ a v nominativě.

A. Zájmena mimo nominativ.

3. T u s e k l a d o u v ž d y, protože by bez nich věta obsahově neobstála; týče se to zájmen všech, a to nedůrazných i důrazných. Na př.:

to se *mne* (*tebe, nás, vás, ho, jí, jich*) netýče; poznej sám *sebe* (přísl.); řekl *mi, ti, mu...*, vezmi *si*; přijdi *k nám* zítra; byl *u nás, u nich* na návštěvě; mám *o tebe, o vás, o ně* strach; *tobě* to neuškodí a *jemu* to prospěje; *mně* už teď není potřebí kuráže (Šrám.); týká se to *mne i tebe, nás i jich*.

Při zájmenu 3. osoby se někdy naskytá otázka, má-li se klásti *on* či *ten*; viz v § 682.

B. Zájmena v nominativě.

4. Tu se zájmena d í l e m k l a d o u, d í l e m n e k l a d o u. Týče se to všech zájmen mimo zvrtné *se*, které nominativ nemá.

Zájmena se nekladou.

a) Je tomu tak předně tenkrát, jsou-li n e d ů r a z n ý m p o d m ě t e m u r č i t é h o s l o v e s a; na př.:

musím už jít [já]; *budeš* doma? [ty]; myslím, že *je* nemocen [on]; očima *vidíme*, ušima *slyšíme* [my]; *počkejte* na mne [vy]; *říkají* mu Jan [oni, totiž lidé].

Patří sem také případy s podmětem typu *A s B*, kde je *A* osobní zájmeno. Tu se někdy podle smyslu předjímá u zájmena množné číslo, a zájmeno, je-li nedůrazné, se vynechává:

zůstali jsme doma *s bratrem*, t. j. *my s bratrem*, vlastně *já s bratrem*; viz v § 641.

Zájmeno se klade jako jindy, je-li na něm d ů r a z: *vy s bratrem* jste zůstali doma? || *ty s bratrem* jsi zůstal doma? [podiv]; zůstaneš doma *ty s bratrem* [t. j. ne někdo jiný; důraz vytýkavý]. Viz dále v 9 a v násled. §

b) Dále se nekladou v e v ě t á c h n e s l o v e s n ý c h, kde se rozumějí podle smyslu j a k o n e d ů r a z n ý p o d m ě t. Na př.:

co dělat? = co mám dělat? [já]; *už domů?* = už chceš || chcete jíti domů? [ty, vy]; *kam zítra?* = kam půjdeme? [my].

Je to úplná obdoba s a). Je-li toto zájmeno výrazovým prostředkem důrazu, klade se; viz v I. odst. násled. § : *ty na pout?*

Není proto správné tvrzení, že se zájmena kladou vždy ve větách bez určitého slovesa.

5. Jsou-li v neslovesné větě *n o s i t e l i v ě t n é p l a t n o s t i*, jednotnou hlavní částí (§ 520); na př.:

»Ale kde, ani nekráplo«. *Já*, že jsou louže (Rais). — Zvali ho na oběd, *ale on*, že nemůže; ruce si podali *a on hned*, že jde oznámit novinu (Vr.).

Smysl je: odpověděl jsem (na to); ale on odpověděl, řekl; a on hned odešel s podotčením. Tento větný význam je vyjádřen zájmeny *já* a *on*, neboť určitá slovesa jsou vynechána (§ 554₁).

Nezbytnost osobního zájmena je zcela patrná v 1. dokladě, kde je věta vyjádřena jen jím. V 2. dokladě je *'ale* spojka, v 3. *a* spojka a *hned* příslovečné určení, tedy části, které nositeli větného úkonu nejsou.

6. Jsou-li *č l e n e m n ě k o l i k a n á s o b n é h o p o d m ě t u*: byl jsem tam *já a bratr*; *já a Mančinka* budeme za družičky (Němc.); *ty a můj bratr* jste stejně staří.

Tu nelze zájmeno vynechat, sic by se úplně změnil smysl.

7. Mají-li *p ř i s o b ě p ř í v l a s t e k*; na př.:

já ubohý!; *já ubožák!*; *já nešťastný* jsem úplně sám; největší radost jsme měli *my Čechové* (Jir.); *já slaboch* kdys... (Theer).

Zájmeno zde musí býti vyjádřeno, protože je nositelem přívlastku.

8. Jsou-li *p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m*; na př.:

to jsem *já*; to jsi *ty?*; to je *on*; byl jsem tam jen *já*; přišli jen *oni*.

Bez zájmena by byly takové věty nesrozumitelné.

9. Je-li na zájmeně, které je podmínkem určitého slovesa, *v y t ý k a v ý d ů r a z*; na př.:

ale *i já* chci být spasen (Čap.); nemohu říci, že jste ji našel *vy* (tamt.) [t. j. ne někdo jiný]; chtěl jsem vědět, co *vy* budete povídat (Rais); o tomhle jste se měl poradit s mou ženou *vy* (Tilsch.); kdežto hoši studovali filosofii, *já* šel na práva (tamt.); chvílemi jej (vozík) táhne *on*, chvílemi *ona* (Olbr.); *já* mu vylil celé svoje srdce na papír a *on* mi takto odpovídá (Herrm.); chci v pátek stůj co stůj odjet; *já* bych v pátek nejela, pravila paní ředitelová (Šim.).

Zájmeno je zde nutné jako nositel důrazu; má sice též úkon mluvnického p o d m ě t u, ale jen jako úkon podružný, protože v něm nutné není.

Ve větách se zájmenem 1. osoby se mnohdy v y n e c h á v á o p i s n é jsem; sr. výše: *já šel* [*jsem*]; *já mu vylil* [*jsem*]; viz v § 554⁵.

Obyčejně se to vykládá tak, že se osobní zájmeno klade ve větě b e z u r č i t é h o s l o v e s a proto, aby byla patrná mluvnická osoba. Ale zájmeno se tu klade proto, že je na něm důraz, i tehdy, má-li věta určité sloveso: *já jsem šel*... Vynechání opisného slovesa je n á s l e d e k toho, že je ve větě osobní zájmeno, neboť z něho je patrná mluvnická osoba přičestí *šel*...

CITOVÁ ZÁJMENA

680. 1. Zvláštní pozornosti zasluhují ty případy, kdy se osobní zájmena kladou, mají-li úkon citový. Na př.:

ty jsi už doma? [podiv, že jsi doma]; *Vy pláčete?* (Majer.); *já mám hlad!* [vzrušeně = mám velký hlad]; však *on* si to *rozmyslí!* [= uvidíte, rozmyslí si to]; že *tys* na to *zapomněl!*; *mám já* to trápení! [povzdech]; *budu já* se ti na stará kolena mořit! (Rais) [s rozhořčením]; tomu *já nevěřím* atpod., viz v § 132.

Tato zájmena jsou sice m l u v n i c k ý m p o d m ě t e m, ale to je jejich úkon podružný; hlavním úkonem je to, že jsou výrazovým p r o s t ř e d k e m c i t o v é p o v a h y v ě t y. V tom se shodují s citoslovci ve větách typu *ach to bolí*; viz v § 503. Proto je nazývám citová.

Zájmena tu nejsou obsahovými částmi věty jako v předešlém §, nýbrž č á s t m i m l u v n i c k ý m i právě tak jako citoslovce, vyznačují citový ráz věty, citové zaujetí mluvčího, a mohou se někdy neklást (§ 593^{4 b}).

Patří sem též zájmena ve větách j m e n n ý c h:

ty na pouť? (Jir.) [= ty jdeš, chceš jít na pouť?]; *já se podrobit?* [= já se mám podrobit?].

Na citový ráz těchto vět ukazuje vedle smyslu intonace.

Sr. *já mám hlad!* s necitovou větou *mám hlad*; viz k tomu v § 135.

A to, že se citovost vyjadřuje někdy též citoslovcem:

však on si to rozmyslí!; *že tys* na to zapomněl!

Proto se zájmena nekladou v obdobných větách necitových:

Máš hlad? *Mám* [nikoli: *já mám*]. — Víš to? Vím [nikoli: *ty to víš?*]. — Ale jděte, podivil se pan Popel. Tak *on* už umřel? (Čap.) [podiv] || necitově: Co s ním je? *Umřel*.

2. Zřetelným svědectvím toho, že se tato zájmena nekladou pro úkon podmětový, jsou věty s *on* v e d l e n e p o c h y b n é h o p o d m ě t u, vyjádřeného

a) substantivem: *on pan farář* je tuze prostosrdečný (Rais); a *já* pořád, kdo to tluče, a *on bednář* na obruče; viz v § 593₃; *on* bude ze mne ještě *Čech* (Tyl) [*Čech* jako důrazná část věty stojí na konci]; jsou tu (v horách) od kolébky a bude *on každý* jako souček (Rais);

b) zájmenem *to*: myslil jsem, že to byl Václav a *on to* byl někdo jiný; viz tamt.

Dva podměty vedle sebe by zajisté neměly smyslu; lze tyto případy dobře pochopiti jen tak, že má osobní zájmeno úkon jiný než podmětový, třebaže je ve tvaru, který se zdá podmětem.

Sr. obdobně *tenhle* | *naš tatínek* v § 698₈.

V těchto větách zřetelně proniká citová povaha zájmen:

a on bednář na obruče = *a hle, tluče bednář na obruče*; a zatím tluče bednář na obruče [*zatím* vyjadřuje překvapení, podiv nebo někdy zklamání a týž úkon přísluší tedy střídnému zájmenu *on*].

3. Na citovou povahu zájmen ukazuje dále ta okolnost, že se místo *já* a *my* klade někdy v témž smyslu střední zájmeno *to*:

já mám hlad! || *to mám hlad!*; *my jsme se nasmáli!* || *to jsme se nasmáli!*

O citoslovné povaze neutra *to* viz v § 697.

4. Citový úkon zájmena *ono* proniká dobře ve slovesných větách co do mluvnického rodu středních.

Toto *ono* nenáleží jako neutrum k u k a z o v a c í m u zájmenu *onen*, k němuž se obyčejně přiřazuje, nýbrž k o s o b n í m u zájmenu *on*, jak svědčí zřetelně obdobné citové věty s *on*, *ona* uváděné v 1., 2. a 3. Ukazovací *onen* citový úkon zpravidla nemá.

a) Jde předně o takovéto věty:

však *ono to* půjde! (Ner.); *ono to* přece není takové (Němc.); takhle

ono to je! (Olbr.); *ono to není tak snadné, jak se zdá*; *ono to bolí*; *ono to neškodí*.

Zde je *ono* jako ve 2. v e d l e s k u t e č n é h o m l u v n i c k é h o p o d m ě t u *to* a přísluší mu proto vlastní úkon jiný, citový, totiž býti výrazovým prostředkem citové povahy věty. Na př. *«však ono to půjde»* = doufejme, že to půjde; *«ono to bolí»* = nemyslete si, že to nebolí; ach, bolí to.

b) Dále o věty tohoto typu:

ono se řekne, němá tvář! (Šim.); *ono se taky musí* umět po nich (po červených jahodách) koukat (tamt.); *ono se snadno soudí* o tom (Vrchl.); *ono by se na světě nadělalo* pánů až hrůza (Rais).

Ani tu není *ono* podmětem, protože *řekne se...* jsou věty znamenající *«lidé řeknou»*; mají podle smyslu neurčitý podmět *lidé*, viz v § 429.

V některých případech z a) i b) lze se vyjádřiti b e z z á j m e n a *ono*:

přece to není takové; *takhle to je!*; není to tak snadné; musí se taky umět po nich koukat; snadno se o tom soudí...

Příčina je ta, že zde má *ono* citoslovnou platnost více nebo méně o s l a b e n o u.

Vyjadřuje více nebo méně zřetelněji citové vzrušení mluvčího, dává větám ráz obecně n á l a d o v ý. Bez *ono* mohou býti ony věty též náladové, ale chybí jim slovní výrazový prostředek nálady.

c) Za třetí o takovéto případy:

ono prší!, *ono taje!*, *ono se otepluje...*

Jde o věty bezpodměté *prší...* (§ 431) a *ono* vyjadřuje jejich citový ráz, překvapení, zklamání, radost... Že není podmětem, vyplývá zřetelně z nemožnosti užít ho ve větě necitové: *prší*, ale svítí slunce.

Sr. podobně *to prší!* v § 697.

d) A konečně v těchto větách:

ono je možno, že... (Ner.); *ono je přece jen nutno*, abychom... (Svob.).

Věty *«je možno»...* jsou jednočlenné jmenovací (§ 432) jako *je tma*, *škoda...*, podmět samy o sobě nemají. Zájmeno *ono* je výrazovým prostředkem citovým, jak lze souditi už obdobou podle případů předešlých. Vyjadřuje mírné vzrušení mluvčího plynoucí z opatrnosti, z rozhodnosti apod.

5. Neutrum *ono* mělo původně úkon upozorňovacího citoslovce jako *to* (§ 697), t. j. znamenalo »hle, ejhle« a bylo větou.

Tak na př. *ono prší* bylo prvotně souvětí: *ono, prší* = hle, prší!

Časem ztratilo *ono* větnou platnost a splynulo se slovesnou větou jako její mluvnická část; sr. *ach...* ve větách typu »*ach* to bolí« (§ 503). V tomto úkonu vyjadřuje citový ráz slovesné věty a má povahu citoslovce.

Někdy pak se z *ono* vyvinulo *on, ona...*

Na př.: myslil jsem, že to byl Václav a *on* to byl někdo jiný; původně: a *ono*, byl to někdo jiný = a hle, byl to někdo jiný.

Změna *ono* > *on...* nastala tehdy, když už se přestala plně cítiti citoslovná platnost neutra *ono* a když se stalo částí následující věty. *Ono* se vymykalo z mluvnického skladu věty a proto se do ní včlenilo mluvnicky přijetím muž. tvaru podle *Václav a někdo jiný*.

UŽÍVÁNÍ ZÁJMENA *on*

681. 1. Všecka osobní zájmena jsou názvy mluvnických osob (§ 679), ale je jistý rozdíl mezi zájmeny 1. a 2. osoby na jedné straně a zájmenem 3. osoby na straně druhé.

Mluvčím mohou bývati osoby (nebo zosobnění živočichové i věci) velmi rozmanité. Chce-li se mluvčí vyjádřiti zcela přesně, připojí k zájmenu v podobě přívlastku (přístavku) příslušné určení; na př.: *já, Jan Kozina; my Čechové; my, věrní synové vlasti*.

Podobně jsou různé osoby oslovené; sr. s bližším určením: *ty, český lide!; vy, mladí přátelé!*

Označení osoby za mluvčího nebo za osobu oslovenou je však při jazykovém projevu samo o sobě dosti určité, neboť určení věcné je buď známo nebo není často zvlášť důležité.

2. U zájmena *on* je tomu však jinak.

Mohu říci tomu, s kým se potkám na ulici a koho neznám, na př.: *prosím* [t. j. *já*] *vás*, kde je tu nádraží? Tu stačí zájmena 1. a 2. osoby. Ale nemohu se zeptati: *prosím vás, kde bydlí [on]?*, místo na př.: *kde bydlí pan Novák?* Zájmeno 3. osoby je možné na př. v takovéto souvislosti: Je tu *pan Novák*? Ano, to je *on*.

Zájmeno *on* je srozumitelné jen tenkrát, užívá-li se ho místo substantiva předtím věcně vyjádřeného. Zájmeno *on* toto substantivum nahrazuje, zastupuje.

Na př.: *bratr* byl o prázdninách v horách, ale nelíbilo se *mu* tam; viděl jsem *přítele Václava*, ale nemluvil jsem *s ním*; zajdi k *sestře* a dej *jí* tento balíček; jestli leželo na cestě *husí* peříčko, *babička* hned *na ně* ukázala řkouc (Němc.); ten otec měl *jednoho syna* a dal *ho* učit myslivcem (Erb.). — Jeden (ptáček) měl *tři zlaté vlasy* v zobáčku. »Dej mi *je*«, povídá ten jeden (tamt.).

Teprve je-li splněna tato základní podmínka, nabízí se otázka, zda se zájmeno *on* klade ve všech případech, kde nahrazuje substantivum předtím věcně vyjádřené. V tom se *on* shoduje se zájmeny 1. a 2. osoby a o tom byl výklad v § 679.

Na př.: byl jednou *jeden král* a měl tři syny; vlastně: a *on* měl...; podmětové *on* zastupující rozvitě substantivum *jeden král* se nevyjadřuje. Viz v § 687s.

3. Proti zájmenům 1. a 2. osoby je užívání zájmena *on* omezeno ještě po jiné stránce, a to následkem jeho úkonové příbuznosti s ukazovacím zájmenem *ten (tento)*. O tom v následujícím §.

Z á j m e n o *on* a *ten*.

682. 1. Vedle zájmena *on* se leckdy klade v témž významu *ten* buď samo — substantivně — nebo s příslušným substantivem; na př.: V té hoře byly čtyři cesty a mezi nimi *buk*. *U toho buku* se zastavili (Erb.) || *U toho* se zastavili || *U něho*...

Příčina je ta, že jsou si tato zájmena významem blízká. Někdy však lze užiti jen zájmena jednoho. Na př.: A. Znáš *ředitele Nováka*? Neznám *ho*.

Lze říci též »*toho neznám*«, ale s j i n ý m v ý z n a m e m, totiž při vytýkavém důrazu na zájmeně; viz dále v 3.

Z toho plyne, že je mezi oběma zájmeny jistý ú k o n n ý r o z d í l: zájmeno *on* nahrazuje substantivum věcně předtím vyjádřené, zastupuje je, aby se nemusilo opakovati, kdežto zájmeno *ten* na takové substantivum o d k a z u j e (viz v § 687). Zájmeno *ten* je výraznější než *on*, zejména klade-li se s oním substantivem.

Tento rozdíl někdy neproniká, lze užívatí zájmena toho nebo onoho, někdy však vystupuje zřetelně, takže je možné jen zájmeno jedno.

Ten místo on

2. To bývá při vytýkavém důrazu; na př.:

A. Znáš ředitele Nováka? B. Toho neznám.

Bez důrazu: neznám ho.

Při důrazu citovém se klade *on* || *ten*; viz dále v § 687s.

3. Dále se užívá zájmena *ten* se substantivem, je-li substantivum předtím vyjádřené v zdálenějším a nebylo-li by patrné, na které substantivum se *on* vztahuje.

Je to ze snahy po zřetelnosti, protože v dalších větách se uvádějí zhusta substantiva jiná, která by mohlo *on* nahrazovat.

Na př.: Půl cesty před hájkem zástup se s pannou rozloučil a vrátil se do města; kočí pak ji vezl *do toho hájku* (Erb.) [*do něho* by se mohlo vztahovati též na výraz *do města*]. —

Myslivec natáhne lučiště a chce vlka zastřelit. Ale vlk povídá: ... Druhý den vyběhl proti němu z houští medvěd... Třetí den vyběhl proti němu lev... Když vyšel z toho lesa ven, přišel k jednomu velkému městu...; a za tím vozem valil se z brány veliký zástup lidu... Když *ten myslivec* se svými zvířaty k tomu zástupu přišel... (Erb.). [Kdyby se zájmeno *on*, protože je podmětové, nevyjádřilo, nebylo by patrné, kdo přišel, zda *myslivec* či *zástup*, o kterém je předtím též řeč.] —

Půl cesty před hájkem zástup se s pannou rozloučil a vrátil se do města; *kočí* pak ji vezl *do toho hájku* a *myslivec*... Netrvalo dlouho, povstala velká bouře... Potom se vrátil zase k panně a ta mu s pláčem děkovala... Potom ji doprovodil k vozu... Ale *ten kočí*, když viděl, že je drak zabit... (tamt.).

[Podobně jako v předešlém dokladě; ale *on*, když viděl..., výpustkou »ale když viděl«, mohlo by se vztahovati též na *myslivece*.]

Není-li nebezpečí nejasnosti, nahrazuje se i vzdálenější substantivum zájmenem *on*; na př.:

Byl *jeden král* a byl tak rozumný, že i všem živočichům rozuměl, co si povídali. A poslouchajte, jak se tomu naučil. Přišla *k němu* jednou nějaká stará babička... (Erb.).

On a ten vedle sebe

4. Ve mnohých případech lze s tímž významem užítí buď zájmena *on* nebo *ten*. Na př.:

V té hoře byly čtyři cesty a mezi nimi *buk*. *U toho buku* se zastavili (Erb.) || *U něho*... Viz jiné příklady v kapitole o zájmeně *ten* (§ 687₃).

To je omezení zájmena *on* jen částečné, co do hustoty užívání v jistých případech; zájmeno *on* v nich může být, ale klade se místo něho též *ten*.

Jen zájmeno *on*

5. Někdy se klade jen zájmeno *on*, nikoli též nebo jen *ten*. Na př.:

A. Znáš ředitele Nováka? B. Neznám *ho*.

Viz podrobněji v kapitole o zájmeně *ten* (§ 688₄).

UŽÍVÁNÍ ZVRATNÉHO *se* (*si*...)

Zvratné zájmeno místo osobních zájmen.

683. Zvratné (reflexivní) zájmeno *se* klade za jistých podmínek místo všech tří zájmen osobních obojího čísla a všech tvarů mimo nominativ. A to:

1. Je-li mluvnická osoba, která se má zájmenem vyjádřiti, t é ž p ř í s u d k o v ý m p o d m ě t e m (§ 505); na př.:

myji se [= *já*, 1. os., *myji mne*, 1. os.], *cítím se* zdráv, *učíš se*, *žák se učí* [= *žák* učí *žáka*], *učí se* [= *on* učí *jeho*], *koupají se*; *poznej sám sebe*; *přeji si*, *přeješ si*...; *dávám vinu sám sobě*; *stáli jsme vedle sebe*; *spatřil za sebou známého*; *vezmi mě s sebou* atp.

Toto pravidlo se zachovává bez výjimky.

C h y b n ě se klade zvratné zájmeno ve větách *půjdu s sebou*, *půjde s sebou*, *půjdeš s sebou*? apod., místo: *půjdu s tebou*, *s vámi*, *půjde se mnou*, *s námi*, *půjdeš se mnou*, *s námi*? Zvratné zájmeno je tu mylnou obdobou podle *vezmi mě s sebou*...

2. V e v ý z n a m u v e s p o l n o s t i (obapolnosti, vzájemnosti, reciprocity), t. j. ve významu »jeden druhého, druhému, s druhým..., navzájem, vespolek«, viz v § 779₂.

Tu se užívá zvratného zájmena beze zření k tomu, zda je mluvnická osoba, která se má zájmenem vyjádřit, přísudkovým podmětem.

a) Mluvnická osoba je přísudkovým podmětem; na př.: přátelé *se objali, rozloučili* [= jeden přítel objal druhého přítele; přátelé se objali vespolek, navzájem]; po letech *jsme se sešli*; děti *si hrají*; tak dlouho *jste se neviděli?*; *slíbili jsme si, že se neopustíme, že si budeme pomáhat*; zdaleka jsme se *na sebe smáli* (Rais); *sebrali mezi sebou* větší obnos; vozy *jedou za sebou*; *jsou od sebe vzdáleni*; číslice *jsou, stojí pod sebou*.

Tyto případy lze prakticky zařaditi do 1.

b) Mluvnická osoba není přísudkovým podmětem; na př.:

píšeme číslice pod sebe, za sebou, vedle sebe [*pod sebe...* vyjadřuje mluvnic. osobu 3. (*čísllice*), přísudkový podmět je však *my*]; *zedníci kladou cihly na sebe*; *dám ty knihy k sobě, od sebe*.

viděl jsem je seděti vedle sebe, za sebou [= jak sedí jeden vedle druhého...];

Vedle sebe vyjadřuje mluvnic. osobu, která je podmětem nepřísudkovým, podmětem infinitivu *seděti*; přísudkový podmět, totiž slovesa *viděl jsem*, je *já*.

dva rytíře burgundské pěkně *po sobě* vyhodil ze sedla (Jir.) [= jednoho po druhém].

3. Je-li mluvnická osoba, která má býti zájmenem vyjádřena, nepřísudkovým podmětem (§ 505); na př.:

radím ti *vzítí si* teplé šaty [= aby sis vzal teplé šaty].

Dativ *si* vyjadřuje 2. osobu, která je podmětem nepřísudkového slovesa *vzítí*; podmětem přísudkového slovesa (*radím*) je *já*; větně: radím ti, aby sis vzal...

Nebo: slyšel jsem jej mluvit sám *se sebou* [= jak mluví sám se sebou].

Předložkový výraz *se sebou* vyjadřuje 3. osobu *on*, která je podmětem nepřísudkového slovesa *mluvit*; podmětem přísudkového slovesa (*slyšel jsem*) je *já*.

4. Toto pravidlo je velmi důležité, neboť podle shody s podmětem přísudkovým (podle pravidla 1.) by bylo: *radím ti vzítí ti* teplé šaty.

Na druhé straně se podle tohoto pravidla náležitě klade zájmeno nezvratné, kde by podle pravidla 1. mělo býti zvrtné; na př.:

děkuji vám za důvěru *mně* projevenou [= za důvěru, kterou jste

mi projevili; podle shody s podmětem přísudkovým (*já — děkuji*) by bylo »*sobě* projevenou«].

Jsme-li na rozpacích, co dáti, rozveďme si dějové jméno ve slovesnou větu, jak bylo naznačeno výše.

Leckdy však se zřetel k *nepřísudkovému* *podmětu* *pomíjí*, místo pravidla 3. platí pravidlo 1. Projevuje se to tím, že se klade zájmeno zvratné místo nezvratného. Na př.:

viděl jsem jej *státi za sebou* [= jak stojí za mnou].

Já viděl — *státi za mnou* > *za sebou*; zvrat. zájm. podle shody s přísudkovým podmětem. Podle pravidla 3. by bylo: ...*státi za mnou*, neboť *on* stojí *za mnou*.

Zvratné zájmeno se klade, leckdy vedle nezvratného, podle pravidla 1. všudy tam, kde nemůže vzniknouti obsahová nejasnost; sr. ještě na př.:

tak příroda trestá hříchy *proti sobě* spáchané (Herb.) [= které byly spáchány proti ní].

Podle pravidla 3. by mohlo dobře býti: příroda trestá hříchy *proti ní* spáchané.

Nebo: princ spatřil *proti sobě* kráčeti muže chudobně oděného (Zey.) [= jak proti němu kráčí muž...];

národ náš má právo Bohem *sobě* dané (Palac.) [= které mu bylo dáno Bohem].

Kde by mohla vzniknouti nezřetelnost, užíváme zájmena nezvratného, nebo vyjadřujeme nepřísudkový děj větou; na př.:

viděl jsem vás *státi za mnou* || viděl jsem vás, *jak stojíte za mnou*.

Nelze dobře říci: viděl jsem vás *státi za sebou*, protože bychom to chápali ve významu *vespolnosti*, která se vyjadřuje reflexivem zpravidla = viděl jsem vás, *jak stojíte jeden za druhým*.

Zvratné *se* se nevyjadřuje.

5. O vynechávání zvratného *se* v případech typu *koulelo se*, *koulelo* viz v § 553, o případech typu *modliti se* || *modlení* v § 832, *bál se* *zeptat* v § 553₃ a *skvíti se* || *skvělý* v § 846.

Zvratné *se* a *si* nepocitované za předmět.

6. Je tomu tak u sloves *modliti se*, *stěžovati si*..., ve větách typu *zboží se prodává*, *říká se*...; viz v § 832, 429₅.

Zájmena přivlastňovací.

684. 1. Jsou to zájmena povahy *a d j e k t i v n í*, jejichž základní úkon je přivlastňovací (přisvojovací, posesivní). Přivlastňuje se jimi *a*) zájmenům osobním, *b*) tázacímu a vztažnému *kdo* a *c*) neurčitým zájmenům *někdo*...

Jsou to: *a*) *můj* (k *já*), *náš* (k *my*), *tvůj* (k *ty*), *váš* (k *vy*), *její* (k *ona*), *svůj* (ke všem osob. zájmenům); *b*) *čí* (ke *kdo*), *c*) *něčí* (k *někdo*), *čísí* (ke *kdosí*), *ledačí* (k *ledakdo*) a *ničí* (k *nikdo*).

Přivlastňovací zájmena *a*) jsou *o s o b n í*, *b*) *t á z a c í* a *v z t a ž n á*, *c*) pak *n e u r č í t á*.

Zájmeno *svůj* se nazývá *z v r a t n é* (reflexivní) a bude o něm výklad samostatný jako o zvratném osobním *se*.

Přivlastňovací význam přísluší genitivům všech zájmen povahy substantivní nebo zájmen zpodstatnělých; na př.: *jeho* dům; vlast *nás všech*... Tu mluvíme o *p ř i v l a s t ň o v a c í c h g e n i t i v e c h*, t. j. o zájmenných genitivech s významem přivlastňovacím, nikoli o přivlastňovacích zájmenech. Sr. obdobně *bratrův dům* [= přivlastňovací adjektivum] || *dům mého bratra* [= přivlastňovací genitiv].

2. V oblasti zájmen osobních není zájmeno přivlastňovací pro jednotnou muž. a střed. 3. osobu *on*, *ono* a pro celou 3. osobu množnou, t. j. pro *oni*, *ony*, *ona*. Tu se užívá genitivů *jeho* a *jejich* (*jich*). Zvratné *svůj* však přivlastňuje nejen osobám ostatním, nýbrž i těmto.

3. Přivlastňovací zájmena mají zcela obdobné významy jako přivlastňovací adjektiva na *-ův* a *-in*; viz v § 657 sl. Jsou to dva významy základní, jednak *p ř i v l a s t ň o v a c í* v užším i širším smyslu, jednak *p o d m ě t o v ý* a *p ř e d m ě t o v ý*. Z přivlastňovacího se pak vyvinul význam *u k a z o v a c í* a *c í t o v ý*.

Nazýváme tedy tato zájmena přivlastňovací jen podle jejich jednoho základního významu.

4. Přivlastňovacích zájmen se užívá ve všech významech stejně jako přivlastňovacích adjektiv jen tenkrát, vztahují-li se na někoho nebo na něco *v y j á d ě n é h o h o l ý m z á j m e n e m*; na př.: *já* — *můj* bratr; *ty* — *tvůj* dům; *ona* — *její* kniha; *my* — *naše* vlast; *kdo* — *čí* dům atpod.

Jde-li o někoho nebo něco vyjádřeného zájmenem rozvitým, klade se místo přivlastňovacího zájmena genitiv; na př.: *ty sám, my sami...* — zájem *tebe samého, nás samých; my... všichni* — povinnost *nás všech*.

Dále se užívá genitivu, jestliže se na zájmeno odkazuje zájmenem vztažným (viz obdobně v § 6574). Na př.:

to byl *náš* život; *nás, kteří* jsme dávno žili (Čap.).

VE VÝZNAMU PŘIVLASTŇOVACÍM

685. 1. Mimo omezení v 4. odst. minul. § užívá se přivlastňovacích zájmen v tomto významu zcela pravidelně, a to ve všech jeho odstínech (viz v § 209); na př.:

můj dům, tvá kniha, její klobouk, či můž?, něčí šaty... [ve významu vlastnickém];

můj otec, tvá sestra, naše matka... [ve významu příbuzenském];

náš čeledín, vaše kuchařka [o služebním vztahu];

tvá kniha [= kniha tebou napsaná; ve významu původství];

naše zdraví, tvá choroba [o nositeli vlastnosti nebo stavu] atpod.

VE VÝZNAMU ODKAZOVACÍM

2. Přivlastňovací zájmeno osobní znamená někdy »ten, o kom je, byla řeč, koho máme na mysli«; na př.:

avšak *náš poutník* nepřichází ještě (Erb.); *básník náš* přidržuje se poesie tendenční (Havlíč.) [= básník, o kterém je řeč, posuzovaný].

Viz v 1. odst. násled. §.

VE VÝZNAMU CITOVÉM

3. Přivlastňovací zájmeno je mnohdy výrazovým prostředkem citového vztahu mluvčího k obsahu věty nebo k jejím částem. Na př.:

má drahá maminko! [láska, vroucnost]; *má* zlatá stezičko uzoučká! (Erb.); *můj* ty Bože! [vroucnost, důvěra v těžké chvíli]; i ty *můj* Spasiteli! (Němc.); ach ty *má* umučená hodino! (Rais) [bolest, zoufalství];

přestaň už s těmi *tvými* výklady [mrzutě, rozhořčeně].

V PLATNOSTI PODMĚTOVÉ A PŘEDMĚTOVÉ

4. Jako přivlastňovací adjektiva (§ 660) vyjadřují také přivlastňovací zájmena dosti často podmět nebo předmět děje tkvícího v substantivech, jehož jsou bližším určením. Na př.: *má prosba* [já prosím]; *můj učitel* [učí, učil mě].

V platnosti podmětové.

5. V ní se užívá přivlastňovacích zájmen **p r a v i d l e m u v š e c h d ě j o v ý c h j m e n** právě tak jako přivlastňovacích adjektiv (§ 661). Na př.:

mé napomenutí, upozornění [já jsem napomenul], *tvá výzva, rada, naše tušení, touha, váš zpěv, odjezd, příchod..., její smrt, péče, přání, proroctví, schovanec..., či narození, něčí úmrtí...*

V platnosti předmětové.

6. Tu jsou pravidlem přivlastňovací zájmena **p ř i s u b s t a n t i v e c h č i n i t e l s k ý c h**:

můj učitel, vychovatel, ochránce..., tvůj čtenář, hostitel, volič, pomocník..., její ctitel, odchovanec..., náš poručník, obhájce..., váš strážce..., či vydavatel, něčí průvodce...

Je zde úplná obdoba s adjektivy; viz tamt.

Při dějových **s u b s t a n t i v e c h o s t a t n í c h** klade se většinou **g e n i t i v** nebo **j i n ý p á d**:

napomenutí, přijetí, odmítnutí, ztráta, znalost..., mne, tebe, nás, vás, jí, někoho...; úcta k tobě, k vám, k ní, k někomu.

Zájmeno adjektivní je řídké: *tvé, vaše, její, něčí oslavy; tvé vyloučení ze školy...*

Zase zcela podobně jako u adjektiv (§ tamt.).

ZVRATNÉ *svůj*

686. 1. Klade se za dvou podmínek místo nezvratných přivlastňovacích zájmen *můj...* i místo genitivů *jeho* a *jejich*.

První podmínka je ta, že se přivlastňuje mluvnické osobě, která je **p o d m ě t e m p ř í s u d k o v é h o s l o v e s a**; na př.:

nebyl jsem tam od svého šestého roku; miluj svého bližního jako sebe samého (biblic.); uč své děti doma kaši jísti (přísl.); vede stále svou; nezapomínejme na své povinnosti atp.

Zvratné zájmeno se tu klade pravidlem mimo tyto dva případy.

a) Má-li osobní zájmeno význam *u k a z o v a c í* (viz 2. odst. minul. §), nenahrazuje se zvratným; na př.: *všimněme si našeho oslavence jako člověka* [my — náš, ale náš = o kterém je řeč].

b) Chce-li mluvčí vyjádřit, že se přivlastňování vztahuje nejen na něho, nýbrž i na osoby jiné, užívá zájmena *náš*, nikoli *svůj*. Na př.:

pamatuji se dobře na naši babičku [babička je nejen má, nýbrž i mých sourozenců, ba i našich rodičů, kteří svým rodičům říkají společně s námi babička a dědeček]; *my*, účastníci tohoto sjezdu, posíláme projev oddanosti *našemu* presidentovi [je to president nejen nás účastníků, nýbrž celého národa]; i *my* děti máme milovati *naši* vlast.

Nepřesně se praví na př.: »j-c-li p o d m ě t v č í s l e m n o ž n ě m, mohou n a s t a t i p ř í p a d y, kdy se majetník vyjádřený zájmenem přivlastňovacím nekryje úplně s podmíněty větnými (Naše řeč V, 159)«. První z uvedených příkladů ukazuje, že podmět může býti též jednotný.

Nechce-li mluvčí onu povahu přivlastňování vyjádřit, může užítí zájmena zvratného: i *my* děti máme milovati *svou* vlast.

Rozumí se samo sebou, že jen *svůj* musí býti tehdy, jde-li o přivlastňování pouze podmětu. Kdyby někdo vyprávěl o své babičce, řekl bych: *já* se už *na svou* babičku nepamatuji. Tu vůbec nejde o to, že to byla babička i mých sourozenců, nýbrž jen o protiklad »babička osoby A — *má* babička«.

2. Druhá podmínka kladení zvratného *svůj* je ta, že se p ř i v l a s t ň u j e p o d m ě t u n e p ř í s u d k o v é m u, odlišnému od p ř í s u d k o v é h o. Na př.:

radím ti *vzítí* si s sebou všechny *své* věci [nepřísudkový děj *vzítí* si, *ty* jeho podmět a jemu se přivlastňuje, nikoli podmětu slovesa *radím*; sr. větně: radím ti, aby sis vzal své věci, t. j. ty tvé věci]; slyším tě *zpívati svou* oblíbenou píseň [= jak si zpíváš svou oblíbenou píseň].

Toto pravidlo je velmi důležité a zachovává se skoro veskrze všude tam, kde je vedle podmětu přísudkového ještě nepřísudkový.

Podle pravidla 1. by bylo: *radím ti vzít si tvé věci* [já radím — tvé věci].

V jeho smyslu se klade též zájmeno nezvratné, kde by podle pravidla 1. mělo být zvrtné:

přijměte projev soustrasti *k úmrtí Vaší paní matinky* [= k tomu, že umřela Vaše paní matinka]; žádáme Vás *o vrácení naší nabídky* [= abyste vrátili naši nabídku].

Podle pravidla 1. by bylo: *přijměte... k úmrtí své...; žádáme... své nabídky.*

3. Z ř e n í k n e p ř í s u d k o v é m u p o d m ě t u s e p o m í j í tehdy, jestliže jméno vyjadřující děj s ním nemá zřetelný dějový význam a nevádí-li to smyslu. Tu nastupuje zření k podmětu přísudkovému a klade se většinou zvrtné *svůj*, řidčeji zájmeno nezvratné. Na př.:

novomanželé děkují *za blahopřání k svému sňatku* || řidčeji: ... *k jejich sňatku.*

Svůj podle pravidla 1.: novomanželé děkují — jejich sňatek > svůj.

Jejich podle pravidla 3.: děkují za to, že [vy] jste blahopřáli k jejich sňatku. *Blahopřání* se však chápe nedějově, hmotně jako blahopřejný projev (blahopřejná slova) a proto se k jeho podmětu nehledí.

Podobně: děkuji Vám *za vzpomínku v den svých narozenin.*

Vlastně: děkuji za to, že jste [vy] na mne vzpomněli v den *mých* narozenin. Ale vzpomínka = projev, slova, proto podle pravidla 1. *svých* narozenin: [já] děkuji — *mých* narozenin].

Nebo: žádáme Vás o prominutí *svého nedopatření.*

Vlastně: ..., abyste nám prominuli *naše* nedopatření. Nemůže tu být dvojí smysl, nelze to chápati též »abyste nám prominuli nedopatření, kterého jste se dopustili *Vy sami*« a proto lze říci »svého nedopatření«.

4. Zájmeno *svůj* znamená nezřídka »v l a s t n í, n á l e ž í t ý, p ř í s l u š n ý, j í s t ý« a klade se pak beze zření k podmětu přísudkovému i nepřísudkovému. Na př.:

každá věc má *svůj čas* (přísl.); *svým časem* ti to řeknu, se to všechno ukáže, se to napraví; *svého času* to bylo slovo velmi oblíbené; dej to *na své místo*; viděl jsem to *na své oči*; půjde to *svou cestou*, bude se to vyvíjet *svým tempem.*

Patří sem též *svoji* ve rčení »už jsou svoji...« = jsou vlastní, k sobě příslušní, jsou manžely.

Dále zpodstatnělé *svůj* a *svoji*: *svůj k svému* a vždy dle pravdy (heslo Palackého); přišel *mezi své* [= mezi vlastní lidi] a *svoji* ho nepoznali (biblic.).

A *nesvůj* ve rčení »býti nesvůj« = necítiti se úplně zdráv nebo spokojen.

Je to beze vší pochyby původní význam zájmena *svůj*. Protože mluvnická osoba, které bylo něco vlastní, byla často totožná s přísudkovým podmětem (viděl jsem [já] to na *své* oči), chápalo se časem toto zájmeno za přivlastňovací místo *můj*...

Zájmena ukazovací.

687. Ukazovací (demonstrativní) zájmena na někoho nebo na něco »ukazují«, t. j. vyjadřují hlavně dílem místní vztah mluvčího k někomu nebo k něčemu, dílem vztah časový a dílem posloupnost v projevech se zřením k mluvčímu. Jsou to adjektivní zájmena *ten* (*tento...*), *onen*, *týž* (*tentýž*), *takový* (*taký*), *jaký* a *sám*.

K *ten* patří příslovce *tu*, *tam* (*tamhle*, *tamto*), *tak* (*hle*), *tenkrát*, k *onen* pak *onde*, *ondy* a *onam*. O nich není třeba podrobnějších výkladů, protože mají svůj ustálený věcný význam.

V starém jazyce bylo ještě zájmeno *s* (< *sъ*), *sen* (< *sъnъ*) s významem »tento«. Zachovalo se v příslovcích *dne-s*, *leto-s* (§ 851₂) a *z-de*, původně *s-de* (*sъ-de*).

TEN (TENTO...)

Jeho základní slootovorná podoba je *ten*, další podoby jsou *tento*, *tenhle*, *tenhleten*, *tamten*, *tamhleten* a ojedinělá *tuten*, *toten*. Mají rozdílné významy.

Ten, ta, to.

1. Ve významu odkazovacím

1. Zájmeno *ten* samo, zpodstatnělé, nebo ve spojení se substantivem, v platnosti přivlastkové, ukazuje na někoho nebo na něco, o kom nebo o čem byla nebo bude řeč. Tomuto ukazovacímu významu říkáme odkazovací (anaforický).

Odkazuje-li *ten* na někoho nebo na něco, o čem už byla řeč, je to odkazování *d o m i n u l a*, odkazuje-li na někoho nebo na něco, o čem teprv bude řeč, je to odkaz *d o b u d o u c n a*. Na př.:

byl jednou *jeden král* a *ten král* měl tři syny || jsem *toho mínění*, že to není správné.

A. O d k a z d o m i n u l a.

V tomto úkonu se zájmeno nazývá *a n a f o r i c k é*. Odkazuje buď na nějaké substantivum nebo na obsah věty.

a) Odkaz na substantivum.

2. Na substantivum se odkazuje substantivním nebo adjektivním *ten*; na př.:

je prý tam *papoušek* a *ten* mluví (Němc.) || a *ten papoušek* mluví.

Vedle zájmena *ten* se zhusta klade v týchž případech *z á j m e n o* *on*; na př.:

já vám *to hnízdo* sundám (Erb.) || já vám *je* sundám.

Zájmeno *on* na substantivum předtím uvedené neodkazuje, nýbrž je pouze *n a h r a z u j e*, aby se neopakovalo. Ale jazyk mnohdy tyto dva úkony nerozlišuje, připouští zájmena obě, někdy však je možné jen zájmeno *ten* nebo jen *on* a proto je potřeba probrati užívání odkazovacího *ten* se zřením k *on*.

Kromě toho se někdy užívá při odkazování na substantivum zájmena *tento*.

Odkaz na substantivum je buď *r ů z n o v ě t n ý* nebo *t é ž e - v ě t n ý* podle toho, odkazuje-li se na substantivum v předešlé větě či v téže větě.

Na př.: byl jednou *jeden král* a *ten král* měl tři syny || Jiříkovi, *tomu sloužícímu*, bylo divné... (Erb.).

Téževětný odkaz je zpravidla přístavkem substantiva, na které odkazuje.

Ten nebo *on* v týchž případech.

3. Toho nebo onoho zájmena lze užítí tehdy, je-li odkazové zájmeno *nedůrazným p s y c h o l o g i c k ý m p o d m ě t e m* (§ 578) a odkazuje-li téževětně na substantivum, které je v své větě

p s y c h o l o g i c k ý m p ř í s u d k e m (§ 569). V úkonu psychologického podmětu stojí zájmeno většinou v čele věty. Na př.:

V té hoře byly čtyři cesty a mezi nimi *buk*. *U toho buku* se zastavili (Erb.) || *U něho...* — Vidíte-li támhle na té vysoké jedli *ptačí hnízdo*? Já vám *to hnízdo* sundám (tamť.) || Já vám *je* sundám. — Tam za tím hájkem je mezi skalami veliké černé *jezero*. *Z toho jezera* vychází už od roka ukrutný velikánský drak (tamť.) || *Z něho...*

Sem patří hojně případy s nedůrazným podmětovým, nominativním *ten* nebo s *on*, které se však jako jiná osobní zájmena v tomto úkonu v y n e c h á v á (§ 679). Na př.:

Byl jednou *jeden král* a *ten král* měl tři syny || a [*on*] měl... — Nejprvnější ze všech byla *Barunka*; *ta* přišla se slavíkem (Němc.) || [*ona*] přišla... — Je prý tam *papoušek* a *ten* mluví (tamť.) || a [*on*] mluví. — Byl *jeden otec*, *ten* měl jednoho syna (Erb.) || [*on*] měl... — V tom zámku panuje mořská *královna*; [*ona*] má tři dcery (tamť.) || *ta (královna)* má... — Potom se vrátil zase *k panně* a *ta* mu s pláčem děkovala (tamť.) || [*ona*] s pláčem... — Přišel k jednomu velkému *městu*. *To* leželo na velké rovině (tamť.) || [*Ono*] leželo...

Je tu tedy nevyjádřeno osobní zájmeno *on*, nikoli ukazovací *ten*.

H r u b ě n e č e s k y se tu klade substantivní *tento* nebo *týž*: byl jednou *jeden král* a *tento* || *týž* měl tři syny.

Věta s vynechaným *on* se buď spojuje s předešlou spojkou *a*, tvoří s ní souvětí, nebo je mezi oběma větami ukončená p ř e s t á v k a.

Přestávka je vždy tenkrát, není-li substantivum, na které se odkazuje, v nominativě: Potom se zase vrátil *k panně*; s pláčem mu děkovala. — Přišel k jednomu velkému *městu*. Leželo na velké rovině.

Spojka *a* bývá, je-li substantivum, na které se odkazuje, v nominativě, a měla-li by tuto spojku i věta s *ten*: Byl jednou *jeden král* a měl... [sr. *a ten král měl...*].

Ne-li, dělá se po první větě ukončená přestávka: Nejprvnější ze všech byla *Barunka*; přišla... (|| Přišla...) [sr.: ...byla *Barunka*; *ta* přišla...].

4. Buď substantivní nebo adjektivní *ten*, *ta...* je možné ve většině případů z odstavce 3.:

byl jednou *jeden král* a *ten* || *ten král* měl tři syny; je prý tam *papoušek* a *ten* mluví (Němc.) || a *ten papoušek* mluví; atp.

Jen substantivní *ten* se klade tenkrát, odkazuje-li se necitově na vlastní substantivum označující zcela určitého jedince; na př.:

Nejprvnější ze všech přišla *Barunka*; *ta* přišla se slavíkem [nikoli *ta Barunka*].

Při odkazu na jedince ne zcela určitého, může býti též adjektivní *ten*:

Byl tam *nějaký pan Novák*; *ten* prý mě zná || *ten pan Novák*...

Adjektivní *ten* při odkazu na jedince zcela určitého má úkon citový, náladový:

Potkal jsem přítele z mládí *Václava*; a *ten Václav* mě už nepoznal [překvapení, zklamání].

Místo *ten, ta*... bývá někdy střední *to*: co je *to* za člověka?; viz v § 694.

5. Obě zájmena se kladou dále tehdy, je-li jako v 3. substantivum, na které se odkazuje, psychologickým přísudkem a má-li odkazové zájmeno jako psychologický podmět citový důraz. Na př.:

A. Trápíte sebe, trápíte jiné. B. Koho? A. Především svého *muže*. B. *Jeho*? (Tilsch.) || *Toho*?

Je-li na zájmeně důraz vytykávací, klade se jen *ten*; viz v § 689₁.

6. V mluvě lidové se zhusta klade za hořejších podmínek *ten jistý* a někteří spisovatelé to napodobují.

Na př.: Na faru nešel právě od té chvíle, co ho *ta jistá věc* rozmrzela (Herb.). — Domovník kroutil hlavou, když se ho ptal po Jiřím Tomši. Toť že tu *ten jistý* bydlel (Čap.). — Outraty si taky *ten jistý* zaplatí (Rais).

Většinou *on*.

688. 1. Zájmeno *on* se většinou klade tenkrát, není-li odkazové zájmeno psychologickým podmětem a nestojí-li na začátku věty.

Kuň letěl jako šipka nazpátek *po dělané cestě* a liška Ryška *ji* za ním zas bořila (Erb.). —

Psychologickým podmětem je *liška Ryška*, nikoli *ji*; tento psychologický podmět stojí na 1. místě ve větě.

I sáhl starý král do kapsy, vytáhl *zlatý klíč* a podal *ho* synovi (tamt.).

Psychologickým podmětem je *on*, rozumějící se z *podal*.

Prodávají (rasík a rasice) řemeny, biče... a úřady *jim* na to daly listiny (Olbr.) [psychol. podmětem je *úřady*]. — Jestli leželo na cestě *husí peříčko*, babička hned *na ně* ukázala řkouc (Němc.) [psychol. podm. *babička*]. — Potom přišli v lese na krásnou velikou louku; rostla *na ní* tráva hedvábná (Erb.) [psychol. podmětem je *rostla*]. — Jeden král měl velkou krásnou zahradu. Bylo *v ní* mnoho vzácného stromoví (tamt.). — Když viděla, že přichází (královic) bez koně, tuze se *na něj* rozhněvala (tamt.). —

A. Znáš ředitele Nováka? B. Neznám *ho*. — Koupil jsem si *novou* knihu a za noc jsem *ji* přečetl. — Když k němu přišel žebrák, dal *mu* větší peníz.

H r u b ě n e č e s k é je tu zájmeno *tento* nebo *týž*: vytáhl zlatý klíč a podal *tento* synovi.

2. Řidčeji se tu užívá zájmena *ten* se substantivem; na př.:

Jedno z těch dvanácti oken bylo zastřeno bílou *oponou*; i odhrnul *tu oponu*, aby viděl, co *pod ní* (Erb.) || běžněji: i odhrnul *ji* [sr. dále: co *pod ní*].

3. Ve mnohých z těchto případů je dobře možné *ten* (*tento*) se substantivem, avšak *n a 1. m í s t ě* ve větě; na př.:

Kůň letěl po dělané cestě a *tuto cestu* liška Ryška zas bořila. — Přišli na krásnou velikou louku; *na té* (*louce*) rostla... — Jeden král měl velkou krásnou zahradu; *v té* bylo mnoho... — Koupil jsem si novou knihu a *tu* (*knihu*) jsem za noc přečetl.

Pak je zájmeno psychologickým podmětem, t. j. věta má *j i n ý m y š l e n k o v ý, p ř e d s t a v o v ý s k l a d*.

Tak na př. ve větě *«a za noc jsem ji přečetl»* je východiskem myšlenky časové určení *za noc*; mluvčí toto určení do jisté míry zdůrazňuje. Řekne-li *«a tu knihu jsem za noc přečetl»*, vyjadřuje určení *za noc* jako ne tak důležité.

C h c e - l i mluvčí vyjádřiti svou myšlenku tak, že zájmeno psychologickým podmětem není, může užiti *j e n z á j m e n a* *on*, nikoli též *ten*: a *za noc* jsem *ji* přečetl.

Podobně: Krásná kniha; *tu* bych rád podal vlastenskému čtenářstvu (Jir.) [*tu* = psychol. podm.] || *rád* bych *ji* podal... [psychol. podmětem je *rád*; mluvčí *tento* doplněk uvádí jako obsahově důležitý].

V odpovědích na zjišťovací otázky klade se *ten* jen tenkrát, je-li na něm vytýkavý důraz: A. Znáš soudruha ředitele Nováka? B. *Toho* neznám.

To souvisí s psychologickou stavbou těchto odpovědí; viz v § 577₃.

Jen *on*.

4. Jen zájmeno *on*, nikoli také *ten* se klade tehdy, je-li odkazové zájmeno v protivě se zájmenem 1. nebo 2. osoby. Na př.:

Já mu vylil celé svoje srdce na papír a *on* mi takto odpovídá (Herrm.).

On je tu protějškem osobního zájmena *já*; dvojice *ten* [= zájmeno ukazovací] || *já* [= zájmeno osobní] by byla nesourodá.

5. Dále se klade jen *on* v takových případech, kdy je větným podmětem a kdy má substantivum, na které odkazuje, v své větě úkon podmětu větného nebo psychologického (§ 586). Podle pravidla o osobních zájmenech se toto *on* nevyjadřuje. Na př.:

Bratr byl dlouho nemocen a [*on*] nemůže proto přijít [*bratr* = podmět větný i psychologický; na něj odkazuje *on*, které je větným podmětem]. — Protože se mne *přítel* nemohl dočkat, [*on*] odešel. — *Otci* se tam nelíbilo a proto [*on*] odejel [*otci* = psychologický podmět].

Je tu tedy nevyjádřeno zájmeno *on*, nikoli *ten*; viz v 3. odst. minul. §.

Jen *ten*.

689. 1. Jen zájmeno *ten*, nikoli také *on*, klade se, je-li na něm vytýkavý důraz. Viz v § 682₃.

2. *Ten* bývá pro zřetelnost při odkazu na vzdálenější substantivum; viz v § 682₄.

3. Substantivní *ten* odkazuje na substantivum, které je jmennou větou; na př.:

duch jeho, ten zanechal svou stopu v mrtvém obličejí (Č.-Chod); *moje dobrota, jak ta* jim může škodit (Baar).

Zájmeno *ten* se tu neprávem nevyjadřuje: ovšem *Pepa*, kdepak [*ten*] si všimne takových věcí (z literatury).

Je-li odkazovací zájmeno ve větě s přísudkovým substantivem, klade se ve středním tvaru *to*, *toť* (= *to* s příklonným -ť); na př.: *národ*, *to* jsme my (Mah.) [přísudkové zájmenné substantivum *my*]; *hudba*, *to* je něco jiného (R. Svob.); *továrna*, *dělník*, *toť* přece něco zhola jiného (Šim.); ty zazděné *dveře* naproti, *to* je naše práce (Neum.).

Od původu sem patří otázky, kterými se ptáme na něco jako na pojem; na př.:

co je to národ, náboženství, povinnost...?; *co jsou to vánoce, velikonoce...?*

Původně: *národ...*, *co to je?*

Národ... je od původu jmenná věta, která tvořila souvětí se slovesnou větou *co to je?*; viz v § 436a. Ztratila větnou platnost, stala se částí věty slovesné a tím se změnil slovosled.

4. Substantivní *ten* odkazuje na v z t a Ź n é *kdo*, *co* nebo na *který*... (samo nebo se substantivem); na př.:

kdo lže, *ten* krade (přísl.); *komu* se nelení, *tomu* se zelení (t.); *kdo* si ho (chleba) neváží, *toho* Bůh tresce (Němc.); *co* nás mrzí, *to* se nás drží, a *co* je milo nám, *to* nechce k nám (přísl.); *který* hospodář nemyslí večer, *co* zejtra, *ten* už dohospodařil (t.); *která* hodně mlátí, *která* hodně žne, *ta* je hodná holka, *ta* se hodí mně (Erb.).

Nominativní *ten*... se leckdy n e v y j a d ř u j e:

kdo se bojí, [*ten*] ať nechodí do lesa (přísl.); *kdo* se povyšuje, [*ten*] bude ponížen (přísl.); *co* se vleče, [*to*] neuteče (t.); *co* babička řekla a udělala, [*to*] bylo dobře (Němc.); *který* kůň ovsa dobývá, [*ten*] nejméně ho jí (t.).

Také akusativní *to*: *co* tě nepálí, [*to*] nehas (přísl.).

Bývá tu též obrácený sled vět a pak odkazuje *ten* d o b u d o u c n a: *ten* vesel, *kdo* si hlavy neláme (přísl.); viz v 693a.

5. Přívlastkového *ten* se užívá při různovětném odkazu substantivem vyjadřujícím j i n é p o j m e n o v á n í toho substantiva, na které se odkazuje.

a) Odkazové substantivum je s o u z n a č n é:

Slunce stálo nad poledním čelem dolu, jenž byl pln *růžového svitu*.

Osněžené luhy, stěny a střechy chalup koupaly se *v tom zimním světle* (Rais) [svit || světlo].

b) Odkazové substantivum je pojmenování obecné:

V pokoji sice užívali k rozžehnutí *lahvičky fosforem naplněné*, ale babička nechtěla *s tím šlakovitým nástrojem* nic mít (Němc.). — V tu dobu žil v zemi franské *kupec Samo... Ten muž* byl tedy kupcem (Vanč.). — Když zemřel, bylo jeho *dítek 37. Z toho počtu* připadá 22 na syny a 15 na dcery (tamt.).

Někdy se tu klade *tento*: *Z tohoto počtu* připadá...

V případech a) i b) musí býti odkazové substantivum, nikoli zájmeno samo; jeho přívlastkem pak může býti jen *ten (tento)*, nikoli též *on*.

c) Odkazové substantivum je jméno citové; zájmeno *ten* se někdy *v y n e c h á v á*. Na př.:

prasklo to zrovna *za Suchánkem* a *dědek* ti skočil (Čap.) || *ten dědek...*

Viz v 2. odst. násled. §, kde jde o případ jen zdánlivě stejný.

6. Přívlastkové *ten* se klade, odkazuje-li se *na hromadné* substantivum jmény rozvádějícími jeho obsah; na př.:

Dole v truhle leželo *babiččino prádlo a šatstvo*. A všechny *ty mezu-lánky, fěrtochy, kabátky letní, šněrovačky i šátky* ležely v nejlepším pořádku (Němc.).

7. Přívlastkovým *ten* se odkazuje téževětně na substantivum vyslovené někdy *dávno předtím* nebo na substantivum, které má mluvčí *na mysli*, ať již bylo vysloveno nebo nebylo. Na př.:

To je *ta kniha*, o které jsem ti před časem povídal || kterou jsem tak dlouho hledal; viz v § 693₆. — Dávno, dávno již tomu, co jsem se posledně dívala *do té milé, mírné tváře*, co jsem zulíbala *to bledé líce*, plné vrásek (Němc.).

Patří sem také *ten* při superlativě: to je *ta nejkrásnější kniha, vzpomínka...*

Jindy vyjadřuje *ten* citovost; viz v § 696.

8. Přívlastkovým nebo substantivním *ten* odkazujeme *téževětně*, t. j. na substantivum uvedené v téže větě, obsahuje-li odkaz něco, o čem se mluvilo již předtím; na př.:

(Kráľ) hned poručil sloužícímu, aby mu tu rybu k obědu připravil... *Žiříkovi, tomu sloužícímu*, bylo divné, proč... (Erb.) — Žiřka se ptal, mnoholi *jich* asi je, *těch od Prahy* (Jir.). — Zdálo se jí, že ji spatřila, *tu vůdčí svou hvězdu* (Herit.).

Ten a tento.

690. Zájmeno *tento* má základní význam jiný než odkazovací (§ 698), ale někdy se ho užívá v úkonu odkazovacím vedle *ten* nebo místo něho.

1. Vedle *ten* bývá *tento* v případě, o kterém byla řeč v odst. 5b) minul. §.

2. Jen *tento* se klade, je-li odkazové substantivum jiné než to, na které se odkazuje, a vyjadřuje-li jeho *n o v o u v l a s t n o s t*. Na př.:

Právě před sto lety se narodil *F. Palacký*; *tento vynikající dějepisec pronikavě zasáhl do tehdejšího života* [= F. Palacký || vynikající dějepisec F. Palacký].

V knižním jazyce se tu zájmeno někdy *v y n e c h á v á*, a to na újmu obsahové a výrazové zřetelnosti.

Podobně při odkazu téževětném:

energická Máňa Ulliková, *tento vzpurný duch* v rodině (Č.-Chod).

Tu však se lze vyjádřiti též bez *tento*: ... Ulliková, *vzpurný duch v rodině*.

3. Zájmenem *tento* odkazujeme ve spojení s *s o u b o r n ý m s u b s t a n t i v e m* na několik substantiv věcným obsahem jednotlivých; na př.:

Pak tam byl přítruhlíček a v něm jakýchto věcí! Rodinné *spisy*, *listy* od dcer, malý *sáček*... Dřevěná *škatulka*, v ní *pět šňůrek* granátů, na nich pak zavěšený stříbrný *peníz*... Mimo *tyto věci* měla babička v přítruhlíčku dva růžence (Němc.).

4. *Tento* se klade tehdy, stavějí-li se *d o p r o t i v y d v a p ř í v l a s t k y* substantiva, na které se odkazuje a které se při odkazu někdy opakuje. Na př.:

Ukazovací zájmeno *ten* má význam přímo ukazovací; *tento význam* je řidší než *v ý z n a m o d k a z o v a c í* || ... *než odkazovací*.

H r u b ě n e č e s k y se tu místo opakovaného substantiva klade zájmeno *onen*: tento význam je řidší než *onen odkazovací*.

5. Vedle *ten* se někdy klade *tento*, odkazuje-li se na substantivum s e š í ř e r o z v í t ý m přívlastkem; na př.:

historickou stala se ona *ohromná pec* paní abatyše u sv. Jiří na Hradčanech, *kterážto pec* o sobě stojíc překážela (Jir.) [viz k tomu v § 704₂] || ... na Hradčanech; *tato pec...*, nebo *ta pec...*

Odkazovací substantivum bez *ten*.

691. Z předešlých výkladů je patrné, že se na substantivum, o kterém byla řeč, odkazuje různovětně zájmenem *ten* samým nebo se substantivem velmi často. Je to zvyk také lidový a v jeho dnešním rozsahu jej zastihujeme již v češtině staré. V odstavci 6. bylo připomenuto, že se odkazovací zájmeno při substantivě neprávem vynechává a klade jen substantivum. V některých případech se však odkazuje též substantivem samým v duchu jazyka.

1. Byl-li už p ř e d t í m o d k a z s e z á j m e n e m *ten*; na př.:

Pak tam byl přítruhlíček a v něm jakýchto věcí! Rodinné spisy... *Dřevěná škatulka*, v ní pět šňůrek... Když *tu škatulku* otevřela... No, až jednou umru, bude to vaše,« doložila vždy, *škatulku* zavírajíc (Němc.). —

A. To vy jste jeden z těch, co tu chodí dohlížet na ty lidi a *skrže tu trubičku* se na ně díváte, ne-li? B. Chceš-li se *skrže tu trubičku* podívatí, tedy se podívej, obrátil se ke mně a pěkně mi položil *trubičku* k oku (tamt.). —

Zdálo se mi o jednom městě, měli tam pramen živé *vody*; když někdo stonal a napil se jí, ozdravěl; a když umřel a *tou vodou* ho pokropili, zas ožil. Ale teď od dvaceti let *voda* přestala téct (Erb.).

Vedle toho je možný o d k a z s *ten* nebo s *on*: *tu škatulku* zavírajíc; pěkně mi položil *tu trubičku* k oku || pěkně mi *ji* položil k oku; atp.

2. Staví-li se odkazující substantivum d o p r o t í v y s e s u b s t a n t i v e m j i n ý m. Na př.:

V té studnici na prameně žába sedí; ať *žábu* zabijí a *studnici* vyčistí (Erb.). [žába || studnice]. — Jestli leželo na cestě husí peříčko, *babička* hned na ně ukázala řkouc: „Shýbni se, Barunko!“ *Barunka*

byla mnohdy líná a říkala (Němc.). — Slibovali (Sasové) mu (králi), že za slevení platů budou státí proti nájezdům na říšské hranici. *Král* to nabídnutí přijal a *Sasové* uvázali se v službu (Vanč.). — Babička měla syna a dvě dcery. *Nejstarší* žila... *Druhá dcera* šla pak... *Syn*, řemeslník, též byl samostatný (Němc.). [syn || nejstarší (dcera) a druhá dcera].

Mohlo by tu býti někdy též *ten* nebo *on*: ať *tu žábu* || *ji* zabíjí; *ta* byla mnohdy líná.

3. Odkazuje-li se na substantivum vyjádřené nejprve plně a pak o s o b n í m z á j m e n e m; na př.:

Přesvědčila se, že to udělali *psi*. »Pryč ode mne, ani *vás* vidět nechci!«. *Psi* schlípli ohony (Němc.). — *Psi* začali skučet... »Je *vám* toho teď líto, vidíte?«. *Psi* si to pamatovali (tamt.). — Jednou prosil *ženík*, aby...; ale babička to neudělala. »Nechť je, jak je, *ty* se neuč vymýšlet v jídle« a *pan ženíček* si musel nechat laskominy zajít (tamt.).

4. Chápe-li se odkazové substantivum d r u h o v ě; na př.:

(Děti) musely zvykat, dávat pozor *na drobty*. »*Drobty* patří ohníčku«, říkala babička (Němc.) [= drobty vůbec, nejen ty, které děti nadělaly]. — Když některé z dětí udrobilo chleba a babička to zhlédla, hned mu kázala *drobečky* sebrat a říkala: »*Po drobečkách* se šlapat nesmí« (tamt.).

Mohlo by tu býti též substantivní *ten*: *Ty* patří ohníčku. — *Po těch* se šlapat nesmí.

5. Je-li při odkazovém substantivu n o v ý s h o d n ý p ř í - v l a s t e k; toto substantivum samo se pak někdy nevyjadřuje. Na př.:

Mám *dva bratry*; *starší* je rolníkem a *mladší* učitelem. — Babička měla syna a *dvě dcery*. *Nejstarší* žila mnoho let ve Vídni u přátel. *Druhá dcera* šla pak na její místo (Němc.).

Je-li přívlastek n e s h o d n ý, substantivum se vyjadřuje, nebo se místo něho klade *ten*:

na dvoře najdeš dvě studnice, mají zlaté okovy: *v té nalevo* je mrtvá voda, *v té napravo* je voda živá (Erb.) || *ve studnici nalevo* je..., *ve studnici napravo*... [s přívlastkem shodným: *v levé* je..., *v pravé*...].

Neshodný přívlastek nemůže býti sám, musí míti při sobě základní člen.

b) Odkaz na obsah věty.

692. Na obsah předešlé věty se odkazuje dvojím způsobem.

1. Substantivním *to*:

Rád bych jel s tebou k moři, ale nejde *to*. — Zavolali k němu nejlepší lékaře, ale nepomohlo *to*. — Pracuje dlouho do noci a *to* škodí jeho zraku. — Kdy přijedete? Pan Pondělek neví, ale zdá se mu, že se mluvilo o nějaké besedě. Povídala prý mu *to* služka paní Kostkové (Herrm.). — Prodávají řemeny, biče... a úřady jim *na to* daly listiny (Olbr.). — Skočil s vysokého mostu do řeky; *k tomu* je potřeba odvahy a cviku. — Proutky jeho dvou bratrů byly suchy, ale z jeho proutku vyrostl zatím u cesty krásný košatý strom. Královic velice se *z toho* zaradoval (Erb.). — Byl přinucen zvýšit mzdy a učinil *to* s pocitem blahovůle (Vanč.). — A. Vypráví se, že... B. *Tomu* nevěřím. — Vezmete-li mne do služby, nebudete *toho* litovat (Erb.). — Dopustil se špatného činu a bude *za to* potrestán. —

A. Kde jsi *to* sebral? B. *To* je kus dnešního kázání. A. *Tože* jsem kázal? (Rais) [*to-* s *-že* ve větě citové].

Podmětové *to* se tu někdy *neústrojně v y n e c h á v á*: Potom si lehl a spal. Netrvalo [*to*] dlouho, povstala velká bouře (Erb.).

K n i ž n ě se klade *což* místo *to*: pracuje dlouho do noci, *což* škodí jeho zraku; viz v § 707.

2. Substantivem obecného významu nebo substantivem rozumějícím se z obsahu věty, a to ve spojení s *tento* nebo s *ten*. Vyjadřuje-li substantivum *to*, co v předešlé větě sloveso, bývá obyčejně *tento*. Na př.:

Na schůzi se mimo jiné mluvilo o stavbě nového divadla. *V této* || *v té věci* nebylo dosaženo úplné jednoty. — »Zastrčme každý do země proutek: čí prut poroste, bude znamení, že ptáka Ohniváka šťastně dostal«. Bratřím se *ta rada* líbila (Erb.) || *tato rada*. — Kniha přináší mnoho nových poznatků. *Po této stránce* je to dílo vynikající. — Hovořivali spolu málo, ale *v tomto* jejich dlouhém *mlčení* bylo více než jen neochota mluvit (Olbr.) [hovořivali málo = často

mlčeli || mlčení]. — Trpěli jste, ale *toto* vaše *utrpení* netrvalo příliš dlouho (Mah.) [trpěli jste || utrpení]. — Sedmkrát zdvíhá se krajina pahorkem a *toto* pověřivé *číslo* v ní vládne (tamt.).

N e p r á v e m se tu odkazovací zájmeno v y n e c h á v á: *ve věci* nebylo dosaženo...

P r o t i d u c h u jazyka se užívá v takovýchto případech vztažného zájmena *kterýž* (*to*):

Mluvílo se o stavbě divadla, *v kteréž* (*to*) *věci* nebylo dosaženo úplné jednoty. — Za almarou stála police s četnými knihami, *kteroužto* *neobyčejnou věc* později sdostatek vysvětlíme (Šmil.) [místo:... s knihami; *tuto* *neobyčejnou věc*]. — Housenky octly se v plamenech dříve, než se mohly proměnit v pestrého motýla, *kterážto* *metamorfosa* byla touženým snem Ferdáčkovým (Šim.).

Viz ještě v § 704₂.

B. O d k a z d o b u d o u c n a.

693. 1. Zájmeno *ten* odkazuje na někoho nebo na něco, o k o m nebo o č e m b u d e ř e č v další větě. Je to význam p ř i p r a v o v a c í (praeparativní) neboli p ř e d j í m a c í (anticipující). Vyjadřuje se někdy také zájmenem *tento*.

Zpodstatnělé *to*.

2. Odkazuje se jím různovětně na obsah následující věty; na p ř.: ale babičko, jakpak *to* bylo, když vám císař pán dal ten tolar (Němc.). Odkazovací zájmeno se však neklade vždy, jen za jistých podmínek.

a) Nominativní *to*

se často neklade; na p ř.: *zdá se, že už neprší; stává se* (stalo se, přihází se...), *že...*

Někdy ano: jakpak *to* bylo..., viz výše; jakpak by *to* bylo, abys nepřišel; nevím, jak se *to* stalo, že... || jak se stalo; a kdo ví, jak se stalo, propálila si fěrtoch (Němc.) || běžně: jak se *to* stalo; *to* nic neškodí, opálí-li se trochu (Ner.) || nic nevadí...

b) Akusativní *to*

se většinou nevyjadřuje: *vím, že je to dobré; říkám, vypravoval,*

myslím, vidím, slyším, slibuji ti..., že...; přeji ti, chci, abys...; ale kdopak by si to byl pomyslíl, že je to císař pán (Němc.) || ale kdopak by si byl pomyslíl...

V starším jazyce tu bývalo *to* velmi hojné.

Při vytýkavém důrazu se klade často, ale ne vždy: vím *jen to*, že...; chci *jen to*, abys...; || vím (chci) *jen*, že..., chci *jen*, abys...

c) Genitivní atd. *toho...*

rovněž se většinou neklade: *bojím se, že* zmokneme (abychom nezmokli); král byl *tomu* velice rád, že dostal koně Zlatohřiváka (Erb.) || byl velice rád, že...; *utěšoval jsem ho tím, že...* || *utěšoval jsem ho, že...*

Vždy se klade *toho* ve rčení »býti *dalek toho*«: jsem dalek toho, abych někomu křivdíł.

Při důrazu jako v b): *bojím se jen toho, že...* || *bojím se jen, že...*

d) Předložkové tvary

se dílem zpravidla kladou: *děkoval za to, že* jsem mu vyhověl; *protestovali proti tomu, aby...*; *zmínil se o tom, že...*

Dílem se kladou nebo nekladou: *pochybuji o tom, že...* || *pochybuji, že...*; *jsem spokojen s tím, že...* || *jsem spokojen, že...*

Někdy se obyčejně nevyjadřují: *doufám, že* jsi spokojen.

Přídavné *ten...*

3. Jen přídavné *ten*, t. j. ve spojení se substantivem, vyskytuje se pravidlem při různovětném odkazu na věty přívlastkové. Na př.: *jsem toho mínění (náзору, přesvědčení), že* je to správné; platí to *s tím omezením, že...*; *udělal to z toho důvodu, z té příčiny, že...*

N e p r á v e m se tu zájmeno v y n e c h á v á: *jsem mínění, že...*; platí to *s omezením, že...*

Zpodstatnělé *ten*.

4. Klade se při odkazu na věty přívlastkové, rozumí-li se ze souvislosti to substantivum, jehož přívlastkem by *ten* mohlo být; na př.: *nenarodil se ten* (t. j. člověk), *aby* vyhověl všem (přísl.); *nejsem ten*, abych někomu ubližoval.

Tu má *ten* význam »takový«.

Odkaz na vztažná zájmena.

5. Tu je dvojí stav podle povahy vztažné věty.

Zpodstatnělé nebo přídavné *ten* se skoro veskrze klade při odkazu na vztažné zájmeno ve větě o d p ů v o d u t á z a c í (§ 703). Na př.:

ten je vpravdě šťasten, *kdo* je spokojen s *tím*, co má (přísl.); *ten* vesel, *kdo* si hlavy neláme (t.); *ta myška* už lapena, s *ktou* kočka pohrává (t.).

Jen akusativní *to* se leckdy n e v y j a d ř u j e; na př.:

dostal [*to*], co chtěl; dal jsem mu [*to*], oč žádal; vyškrabe [*to*], kde co je, a zaplatí (Herrm.).

Bývá tu často opačný pořad vět: *kdo* lže, *ten* krade...; viz v § 703.

6. Zájmeno *ten* se pravidlem n e k l a d e při odkazu na vztažné zájmeno, které je o d p ů v o d u u k a z o v a c í (§ 704); na př.:

ejhle *beránek boží*, *jenž* snímá hříchy světa (biblic.); znám *člověka*, *který* to dovede; právě jsem dočetl *knihu*, *která* se mi dosud nejvíc líbila; to je *čin*, *který* vzbuzuje úctu.

Klade-li se v takovýchto případech, odkazuje také t é ž e v ě t n ě na substantivum, o kterém byla řeč, nebo které má mluvčí na mysli.

Na př.:

to je *ten člověk*, o kterém jsme mluvili; to je *ta kniha*, kterou jsem tak dlouho hledal; však znám *ten lid*, *jenž* chleba, slávy potem dobývá (Ner.).

Sr. obdobné dvojice: to je *kniha*, *kterou* hledám [nebyla o ní řeč] || to je *ta kniha*, *kterou* hledám [byla o ní řeč, mám ji na mysli].

Tento úkon mívá i takové *ten*, které neodkazuje různovětně na vztažné zájmeno; viz v § 689.

Někdy se tu klade *onen* (§ 700₄).

Odkaz na výčet.

7. Tu se užívá substantivního nebo adjektivního *tento*; na př.:

části věty jsou *tyto*: podmět, předmět...; lidské tělo se skládá z *těchto údů*: z hlavy, z krku...; podle vzoru žena skloňují se *tato jména*: matka, ryba . . .

H r u b ě n e ě s k y se tu klade zpodstatnělé přřčestř *následující*: častř věty jsou *následující*.

Ani není běžné přřdavné *následující*: věta má *následující častř*.

Odkaz na přřmou řeč.

8. Na přřmou řeč se odkazuje v uvozovací větě substantivním *toto*; na přř.:

Libuše řekla *toto*: lehčejř tepe dřvčř ruka.

Nežřřdka se odkazovací zřjmeno v y n e c h á v á (Libuše řekla: lehčejř...); viz v § 498.

Také zde je h r u b ě n e ě s k é zpodstatnělé *následující* (Libuše řekla následující: ...).

2. Ve významu přřmo ukazovacím

694. Zřjmenem *ten* ukazuje mluvčř na p ř e d m ě t (ve smyslu psychologickém), který s á m v n ě m á (vidřř, slyřř...) a na který chce p o s l u c h a ě u p o z o r n ě t.

Přřvlastkové *ten*.

1. Přřmo ukazovací význam má přřvlastkové zřjmeno *ten* celkem zřřřdka za jistých podmřnek. Rovná se pak zřjmenu *tento* (*tenhle*) nebo *tamten*, t. j. ukazuje buď na přředmět b l ě z k ý nebo v z d á - l e n ě j ř ř ě.

a) Bývá to přředně tehdy, je-li přřřmé ukazování vyjádřeno mimo zřjmeno *ten* slovesem *viděti*, *slyřeti*..., nebo přřřslovcem *zde*, *tam*, *tamhle*..., nebo citoslovcem *hle*, *ejhle*... Na přř.:

Vidřř tu horu v dālce? To je Lysá. — Slyřřř ty hlasy za námi? — Vidřřte tāmhle na vrřřřku ten hājek? (Erb.). — *Hle, ta hora je Lysá.*

b) Dāl tenkrāt, nahradř-li mluvčř přřřmé ukazování jazykové rozmanitými posunky, pohyby hlavou, očima, rukou. Na přř.:

podej mi *tu knihu* [= tuto nebo tamtu knihu]; *ten dům* je naše řkola; prosřm vás, kdo je *ten statečn ý haviř* (Čap.) [= tento, tenhle, který stojř přřed námi].

c) Ve spojení *na tom světě* (*po tom světě*) = na tomto světě:

je to trápenř na tom světě!; je to chůze po tom světě (Čelak.); viz v § 698₂.

Zpodstatnělé *to*.

2. Přímo ukazovací zpodstatnělé *to* je běžné, většinou za podmínek 1. nebo podobných. Na př.:

to je můj bratr [při představování = osoba, kterou vidíš (vidíte), kterou ti (Vám) ukazují, je můj bratr]; *to* je rodina Proškovic?, ptala se kněžna (Němc.); *to* je Dvořák [= hudba, kterou slyšíme, je od Dvořáka]; *to* je ocet, ne víno [= nápoj, který jsem ochutnal, ke kterému jsem přivoněl, je ocet]; *to* je kámen [= předmět, který jsem po tmě ohmatal, je kámen].

Vedle *to* se tu klade *toto*, *tohle*, jde-li o předmět blízký, a *tamto*, jde-li o předmět vzdálenější:

tohle je kámen; *toto* je hříbek a *tamto* je holubinka.

N e č e s k y se tu klade zájmeno s h o d n é s přísudkovým substantivem: *tento* je tvůj otec, pravila královna (Erb.) [= *to* je...].

3. Přímo ukazovací *to* je také ve slovesných otázkách *kdo to je (byl) ?*, *co to je (bylo) ?* a ve jmenných *kdo to ?*, *co to ?*

Smysl je = kdo je ta osoba, kterou vidíme, která stojí před námi, tamhle...; co je ta věc, kterou vidíme, slyšíme...

Po stránce větné je t o p o d m ě t jako ve větách v odst. 2. a *kdo*, *co* se sponovým slovesem jmenný přísudek (*to — je kdo ?*; *to — je co ?*).

Po stránce představové je *kdo*, *co* psychologický podmět; viz v § 585. Se zřením k tomu lze prakticky pokládati tázací zájmeno i za podmět větný a *to* se sponovým slovesem za přísudek: *kdo — je to ?*, *co — je to ?*

4. Příbuzné s 3. jsou věty tohoto typu:

co je to za člověka ?, ... *za knihu ?*, ... *za psa ?* (§ 702₄).

Smysl je: člověk, kterého vidíme, jaký je?; kniha, kterou vidíme, jaká, čím je? Neboli: jaký je *tento*, *tenhle* člověk?, jaká, čím je *tato* (*tamta*) kniha?

Ptáme-li se na někoho nebo na něco, o kom nebo o čem byla řeč, má *to* úkon o d k a z o v a c í do minula; na př.:

A. Byl tu XY. B. Co je *to* za člověka? — A. Vypůjčil jsem si knihu. B. Co je *to* za knihu?

5. V podstatě stejné se 4. jsou takovéto věty:

Čí je *to chlapec ?*, ... *to kniha ?*, ... *to dítě ?*, či jsou *to šaty ?* [= čím je *tento chlapec ?*, ... *tato kniha ?* atp.].

Po stránce větoslovné: *to* (podmět) — *je* *čl chlapec*? (přísudek) || prakticky: *čl chlapec* — *je to*?; viz výše v 3.

6. Od původu přímo ukazovací je *to* ve větách tohoto rázu:

A. Co se tam stalo? B. *To pláče dítě.* — A. Co je to za šum? B. *To prší* || *to* praská v kamnech oheň. — *Co jen to ze mne udělala!* (Mrš.).

Podle vět v 2. odst. je smysl našich vět tento: to, co slyšíš, co je slyšet, je dětský pláč; ten šum, který je slyšet, je déšť.

Ale je to vyjádřeno mluvnický tak, že *to* není ani podmětem ani jinou částí věty.

Ve větě *to prší* se zdá *to* podmětem, ale *prší* je věta bezpodmětá; ptá-li se mne někdo, jak tam je, mohu říci *prší*, nikoli *to prší*. Je tedy možné *to* jen za jistých podmínek a není to podmět. Viz podobně *to prší!* (§ 697) a *ono prší* (§ 680).

Podobně je tomu v takovýchto otázkách:

kdo to přichází, přišel? [*to* není podmět]; *co to neseš?* [*to* není ani podmět ani předmět]; *co to stále šumí?* [*to* není podmět].

Zájmeno *to* na někoho, na něco ukazuje, u p o z o r ň u j e, ale proti předešlým případům má úkon c i t o s l o v c e s významem »hle, podívej se, podívejte se«.

Kdo to přišel znamená: hle, kdo přišel?; podívej se na přicházející, na příslou osobu, kdo to je?; *to pláče dítě* = hle, dítě pláče; atp.

Úkon upozorňovacího citoslovce mělo původně *to* ve všech ostatních větách z odstavce 2.—5. Proniká většinou zcela zřetelně: *to je můj bratr* = hle, můj bratr.

Pojetí jako podmětu v případech 2.—5. je pozdější.

O citoslovečném úkonu neutra *to* viz ještě v § 697.

3. Ve spojení se jmény času

695. 1. *Ten* se klade ve spojení se substantivy *čas*, *doba*, *chvíle*, *okamžik*..., o d k a z u j e - l i se různovětně d o m i n u l a, na časové určení předtím vyjádřené, nebo určuje-li se časový vztah věty k předešlé. Na př.:

S přítelem Václavem jsem naposled mluvil *před měsícem*; *od té doby* jsem ho ani neviděl, ani o něm neslyšel. — Nebyl jsem ve svém rodišti *20 let*; *za ten čas* se tam mnoho změnilo. —

Propálila si (babička) fěrtoch, který měla *pěťadvacet let*. *Od té doby* nevzala lahvičky (s fosforem) do rukou (Němc.). — Potom zřídil vojsko..., i napadl sám Avary... *V té době* poražení byli Avari císařem byzantským (Vanč.). — Jak to slovo pověděl, sklopila ta panna hlavu, začervenala se jako růže a *v tom okamžení* všecky ty obrazy zmizely (Erb.).

A podobně, odkazuje-li se *t é ž e v ě t n ě* na časové určení je rozvíjející; na př.:

bylo to *tu neděli* po velikonocích [= v neděli, která je po velikonocích]; odjeli jsme *ten týden* po tvých narozeninách.

Často se však *ten* n e v y j a d ř u j e: v neděli po velikonocích; v týdnu po tvých narozeninách.

2. Celkem zřídka znamená *ten* ve spojení s *čas*... totéž co *tento*, t. j. n y n ě j š í, na př.:

musím *tu chvíli* pryč, sice mne chytí (Němc.) [= tuto chvíli, hned]; právě tu vypravuji, že musí chasa *ten týden* k odvodu (tamt.) [= tento týden]; *na ten čas* to není možné [= na tento čas, v tomto čase].

4. *Ten* — *onen*, *ten* (*i*) *onen*, *ten* — *ten*

3. *Ten* ve spojení s *onen* znamená j e d e n — d r u h ý; na př.: ukazujíc synovi rukou hned v *tu*, hned v *onu stranu* (Herb.); truhlice byla brzo *u toho*, brzo *u onoho rychtáře* v úkrytu (Jir.).

Také *ten* — *ten* mívá tento význam:

přicházeli k šesté hodině, *ten* dnes o minutu dřív, *ten* zejtra (Ner.); rozkázal, *ti* aby kámen lámali, *ti* základy kopali (Jir.).

4. *To i ono*, *to ono* znamená j e d n o i d r u h é, r ů z n é v ě c i, v š e l i c o; na př.:

prohlížel *to i ono*, poklepal sem tam hůlečkou (Herb.); mluvili *o tom i onom* (Šmil.); musil vyprávěti *to i ono* (So.); vzpomněl, jak *to ono* mu pantáta poradil (Jir.).

5. *Ten a ten*

5. N a z n a č u j e f o r m u l o v i t ě, co nechceme nebo co není třeba vyjádřiti; na př.:

byl tam ještě *ten a ten* (|| XY); sejďeme se *v tu a v tu hodinu*.

6. To jako neurčitý podmět.

Bývá ve větách typu »pudilo mě *to* ven«; viz v § 430.

Je to od původu oslabené *to* odkazovací, jednak do minula, jednak do budoucna.

7. Citové *ten, ta...*

696. 1. Ukazovací zájmeno *ten* má jako zájmeno osobní (§ 680) zhusta úkon citový, je výrazovým prostředkem citové povahy věty, citového rozpoložení mluvčího. Větoslovně je to obsahová část věty (podmět nebo přívlastek), odkazuje na někoho nebo na něco, ale to je jeho úkon průvodný, podružný. Vlastní úkon je citový a se zřením k tomu je zájmeno částí *m l u v n i c k o u* jako citoslovce.

Je tomu tak předně ve větách tohoto rázu:

ten je opálený!; *ti* se mají!; *ten* má knih!; *ten* se smál!; *ti* to znají, tihle Pražáci (Rais).

Tyto věty vyjadřují *p o d i v* nad množstvím, nad velikou mírou, nad plností něčeho.

Nad tím, že je velmi pěkně opálený; že se mají velmi dobře; že má mnoho knih; že se velice, srdečně smál.

Co do věcného obsahu znamenají naše věty toto: je velmi opálený, má se dobře...

Po stránce vývojové je *ten* z neutra *to*, které mělo původně úkon upozorňovacího *c i t o s l o v c e*, znamenalo »hle, ejhle«: *to, je opálený!* = hle, je (velmi) opálený. Viz dále ve 3. Mluvčí upozorňoval na něčí opálenost, protože ho vzrušovala.

To byla věta, časem však ztratila větnou povahu, stala se částí věty slovesné a přizpůsobila se jí mluvnicky tím, že z *to* vzniklo *ten, ta...* podle toho, o koho šlo. Viz vývoj od *ono* k *on, ona...* (§ 680s).

2. Jsou obdobné *j m e n n é* věty:

Bože, *to parno!* (Sez.). — Můžete si myslit, *ta radost doma!* (Herrm.). — *A té hanby!* Není-li to pro Skalku ostuda! (Jir.).

Také tyto věty jsou citově zabarveny; 1. a 3. věta vyslovuje *p o v z d e c h* nad velikým parnem a velikou hanbou, 2. pak radost z veliké radosti.

Věcně obsahově znamenají: je veliké parno; doma byla veliká radost; je to veliká hanba.

O genitivě *té hanby* viz v § 728.

3. Jinak citově jsou zabarveny takovéto věty:

a) oni ti mužští beztoho za nic nestojí (Tyl) [odstín rozhořčení]; *pil tu kocuřinu* (= kořalku), ale nikdy se neopil (Rais) [podiv nikoli nad množstvím jako v 1., nýbrž nad věcí samou, nebo rozhořčení]; a takovouhle peluň mně z ní svede *ta velebná česká zem!* (Ner.) [rozhořčení]; leda Kahánek — *ta zaschlá duše!* (Jir.) [též]; *těch pár krejcarů* nás nespasí (Tilsch.) [též]; však nejvíc želim cestování, *té krásné, vonné růže řemesla* (Čech) [vzrušení ze vzpomínek].

V dokladě z Tyla je vedle citoslovného *ti* také citoslovné *oni*; viz v § 680₂. Necitově: mužští za nic nestojí; zájmeno *ti* nemá tedy vlastní úkon přívlastkový a odkazovací, nýbrž citový. Podobně *ta* (ve výraze *ta zaschlá duše*), *těch* a *té*.

b) Na tom našem dvoře všecko to krákoře, *i ten kohout* (píseň). — Všecko se brání smrti; *i ten červ* se brání, když naň šlápne (Svob.). — Věrnost až *do těch hrdel a statků*. — Míti koho *z té duše* rád. — Čím jste mne *do té duše* urazil (Šmil.).

Ve spojení *na tom našem dvoře* se zdá zájmeno *ten* anaforické (§ 687), ale o dvoře se nemluví; je to jako jinde výrazový prostředek citový, vyjadřující jisté *v z r u š e n í* mluvčího.

Sousloví *i ten kohout* znamená »i, ba i kohout«; je na něm *v y t ý k a v ý d ů r a z*, vyjádřený jednak slovcem *i*, jednak zájmenem *ten*.

Podobně je *ten* ve spojení *i ten červ* výrazem vytýkavého důrazu. Rovněž ve rčení *až do těch hrdel a statků*; smysl je: věrnost úplná, naprostá, i co se týče životů a majetku. Také *z té duše* má význam vytýkavý = *a)* opravdu z duše, ze srdce, upřímně, nejen snad slovy (míti rád), *b)* do duše, těžce.

Patří sem také *ten* při *s u p e r l a t i v ě*; na př.: růže je *ta nejkrásnější květina* [s vytýkavým důrazem = nejkrásnější mezi všemi květinami, tak krásná, jak jen může být]; chodili z pokoje do pokoje, až se *v tom nejmenším pokojíčku* zastavili (Němc.) [právě v nejmenším]; babička nezměnila na sobě ani *t é n e j m e n š í l e m o v k y* (tamť.) [nezměnila vůbec nic, ani sebemenší lemovku]; bavit prý umí, že *i tu nejzamračenější* (ženu) rozesměje (Rais).

Bez *ten* by byly takovéto případy vyjádřeny necitově, bez důrazu citového.

Viz ještě v § 689₁.

Neutrum *to*.

697. 1. Nejčastěji a nejvýrazněji proniká citový úkon u neutra *to*, které mělo prvotně *u p o z o r ň o v a c í* význam »hle, ejhle

(podívej se, podívejte se)«, t. j. bylo to svým úkonem *c i t o s l o v c e*.

Tento význam se dochoval z části do dneška, hlavně v mluvě lidové a hovorové; na př.: *to* || (opakováním) *to to zajíc...!*

Přízvuk je 'to 'to; není to tvar složeného *tento*, neboť ten má přízvuk 'toto.

Platnost upozorňovacího citoslovce proniká u našeho zájmena dosti zřetelně ve větách typu *kdo to přišel?* a *to pláče dítě*; viz o nich v § 694₆. Z ní se vyvinuly citové významy zde dále připomínané.

2. Citové je *to* ve větách *to prší!*, *to mrzne!* apod.

Vyjadřuje *p o d i v* nad mnohostí, intenzitou děje. Věcný obsah těchto vět je tedy tento: mnoho, silně, hustě prší...

Tento význam se vyvinul z upozorňovacího: *to*, *prší*, původně = hle, prší. Mluvčí upozorňoval na déšť, protože jej vzrušovala jeho mnohost, síla, hustota.

To zde *n e n í* *p o d m ě t*, neboť *prší* a *mrzne* jsou věty bezpodměté; viz *ono prší* v § 680.

3. Obdobné jsou takovéto věty:

to jsme se najedli! [= mnoho jsme se najedli]; *to jsme se nasmáli!*; *to jste si dali!* [= špatně si něco vybrali, velmi špatně jste pořídili; soucit nebo výsměch].

Tu je zcela jasné, že *to* není podmět.

4. Podiv nad mnohostí, velikostí něčeho nebo rozhořčení, zármutek z těchto vlastností vyjadřují tyto věty:

to je krása! || *je to krása*; *je to trápení!*, *je to bída!*, *je to neštěstí!*; *je to hrůza*, *hanba*, *nesvědomitost...!*

To zde má po stránce větoslovné úkon *p o d m ě t u*, ale vlastní jeho úkon je citový; vyjadřuje citové zaujetí mluvčího.

Příbuzné jsou věty, jako:

to je obraz!, *to je pivo!*, *to je jídlo!*, *to je práce!*

Vyjadřují podiv, překvapení, nespokojenost z *k r á s y*, z *p ř í j e m n o s t i* nebo z *n e d o k o n a l o s t i*, *š p a t n o s t i* něčeho.

5. Citově zabarveny jsou dále tyto věty s *to*:

mám já to trápení!; *máš ty to štěstí!*; *vám se to směje!*

Vyjadřují *p o v z d e c h* nad trápením, *p o d i v* z velikého štěstí, *p o l i t o v á n í*, že my se tak nemůžeme smát jako vy, někdy *z á v i s t*, že vy se můžete smát.

To zde zřetelně není podmětem ani jinou obsahovou částí věty.

6. Rozmanité citové úkony mají takovéto věty:

to ty o tom ani nevíš? [podiv]; *to* by sis dal!, *to* bys tomu dal! [vzrušení z toho, co by mohlo nastat]; *to* je vidět, jak je s hospodyní spřežen (Baar) [vzrušení]; *to* se podívejme! [rozhorlení]; *to* já bych se nedal přemluvit.

V těchto větách není *to* ani podmětem ani jinou částí obsahovou, nýbrž jako v ostatních případech výrazovým prostředkem citového zaujetí mluvčího, část mluvnická.

7. Leckdy má *to* citový odstín dosti neurčitý, jeho citovost je značně o s l a b e n a, ale přece jen vycitujeme, že vyjadřuje v silnější nebo slabší míře v z r u š e n í mluvčího. Obecně lze říci, že jsou tyto věty s *to* n á l a d o v é. Na př.:

A. Dostaneme asi za čtrnáct dnů mladého (kaplana). B. *To* se přijdu naň podívat (Baar) [odstín zvědavosti]. — A. Pane, já vám zaplatím, když mi prozradíte, jakými prostředky se udělá tak dokonalý trávník. B. *To* se musí dobře a hluboce připravit půda (Čapkové) [odstín dobromyslnosti, s kterou B. odpovídá, nebo soucitu, který přiměje osobu B. k odpovědi]. — A. Schody mne chvíli zadržely, ale tohle (květiny) mne přitáhlo. B. *To* věřím (Mah.) [odstín porozumění, pochopení]. — A. Nejsou prý tam žádné ryby. B. *To* jsou [= ó jsou]. — A. Půjďme ven, půjdeš s námi? *To* ano [= i ano, ó ano].

8. Z původního upozorňovacího významu neutra *to* vyvinuly se vedle citoslovných významů výše připomínaných také v ý z n a m y n e c i t o s l o v n é, p ř í s l o v e č n é.

a) Význam přitakací = ano; na př.:

Nu, koupil jste přec ženu!? *To* koupil, prosím (Olbr.).

Má jej hlavně *tot'* (= *to* + příklonné *t'*), a to v mluvě hovorové a lidové:

A. Také z Čech? B. *Tot', tot'*, přisvědčoval Jílek (Novák.). — A. Mají tu lidé Pondělíčka rádi? B. *I tot'* mají (Rais) [*i* je zde citoslovce].

b) Význam odmítací (popírací). Přísluší hlavně zdvojenému *to to*; na př.:

Sám nezabil ani kuře. *Toto!* [= ne, kdepak!; vlastně *to to*, sr. přízvuk *'to 'to* (viz v odst. 1.]. Viz *i toto* v § 698.

Je *to* odmítnutí (popření) c i t o v ě z a b a r v e n é.

c) Význam časový = *tehdy, tu, v té době*:

Když babička nemusela, *to* do pokoje nešla (Němc.). — V zimě, *to* bývaly děti skoro celého půldne na peci za kamny (tamt.). — Má štěstí a *to* pak rostou rohy (Jir.). — *To* už Jan Gryga zvolna šel k domovu (Mah.). — Jdi tam v pravé poledne, *to* budou strážní spát (Erb.).

Lze se někdy dobře vyjádřiti i bez *to*: když babička nemusela, do pokoje nešla.

d) Význam místní = *zde, tu, sem*, ale jen v některých nářečích:

toť to je; postav *to toť*...

Tento, tenhle, tenhleten, tuten, toten, tadyten

698. 1. První tři podoby jsou běžné, *tuten* a *toten* ojedinělé, asi přejaté z mluvy lidové, a *tadyten* lidové. Vyskytuje se *tuten* na př. u Jiráska a u Němcové, *toten* u Jiráska, a to ve významu přímo ukazovacím; viz ve 2. Podoba *tenhleten* je zesílené *tenhle*.

2. *Tento*... předně u k a z u j e p ř í m o n a b l í z k ý p ř e d - m ě t (ve smyslu psychologickém); viz v § 694. Na př.:

tento || *tenhle* || *tenhleten* *dům* patřival mému dědovi; *tato* || *tahle* *kniha* je má; *tohle* je divadlo; vidíte děti, *tuhle* *kanafasku* mám už padesát let, *tenhle* *kabátek* nosívala vaše prababička, *tento* *fěrtoch* je tak starý jako vaše matka (Němc.); tenkrátě mi přinesl *tuten* *růženec* z Vamberic (tamt.). — A měl byste to svědomí? Mají ho *tuti*? (Jir.).

Tento *svět* (*na tomto světě*) znamená svět, v kterém žijeme, svět pozemský, země, proti *onomu světu*, t. j. proti světu záhrobnímu, posmrtnému.

Místo *tenhle stůl* ap. říkává se lid. *tuhle*, *tadyhle* stůl; na př.:

tak mi pomozte *tuhle* se *stolem* (Jir.); *tadyhle* *pan majstr* půjde také (tamt.). Viz v 1. odst. násled. §.

3. *Tento* mívá v ý z n a m o d k a z o v a c í do minula; viz v § 690₂, 3, 4.

Dále odkazuje na obsah věty; viz v § 692₂.

A konečně mívá odkazovací význam do budoucna; viz v § 693₇, 8. N e p r á v e m se klade místo *ten*; viz v § 687₃, 688₁.

4. Stojí-li proti *tento* zájmeno *onen*, odkazuje *tento* na předmět bližší, *onen* na vzdálenější; na př.:

Palacký i Šafařík, *tento* Slovák, *onen* Moravan, psali spisovným jazykem českým.

N e v h o d n ě se tu klade *poslednější* — *prvnější*.

5. Neutrum *toto* a *tohle* má ú k o n c i t o v ý (viz v § 697); na př.:

No toto || *no tohle!* [výraz podivu, překvapení, rozhorlení = to je divné, to je překvapení!, to je mrzuté, smělé, neslýchané...]. — Půjdeš tam? *I toto* [= ne, kdepak, s odstínem lítosti nebo rozhorlenosti].

Podobně i jiné tvary zájmena *tenhle*:

ti to znají, *tihle Pražáci!* (Rais); *tenhle náš tatínek* mluví, že kdo by ho neznal, kdo ví, co by si pomyslíl (tamt.).

Tihle sice odkazuje na *ti* předešlé věty, je to podmět, ale jeho hlavní úkon je citový, vyjadřuje podiv právě tak jako *ti* (§ 696). V druhém dokladě je *tenhle* vedle plně vyjádřeného podmětu *náš tatínek* a má tedy zřetelně úkon citový (§ 680₂).

6. Jako přívlastek substantiv významu č a s o v é h o znamená *tento* tolik co »n y n ě j š í, č a s o v ě n e j b l i ž š í«; na př.:

tuto středu, sobotu; tento týden, rok; o těchto prázdninách; po této neděli...

Tamten, tamhleten a tentam

699. 1. První dvě podoby p ř í m o u k a z u j í n a p ř e d m ě t v z d á l e n ě j š í; jsou to protějšky k *tento*, *tenhle* a *tenhleten* (viz předešlý §). Na př.:

podej mi *tamten* || *tamhleten nůž* [= nůž, který není hned u mluvčího, nýbrž někde dál]; *tento* dům je naše škola a *tamhleten* divadlo.

Místo *tamten*, *tamhleten* člověk... říká se někdy lid. *tam(hle)* člověk; na př.: povídal *tamhle* pan štábní lékař (Ner.).

2. *Tentam* mělo původně týž význam jako složenina *tamten*, ale užívá se ho zpravidla se sponovým slovesem nebo v platnosti jmenné věty v e v ý z n a m u »p r y č«:

nežli maminka vyběhla před stavení, byli *titam* (Jir.); Viktorka se divě kolem ohlédla a ze dveří *tatam* (Němc.).

700. 1. Běžná podoba je *onen*, *ona*, *ono...*, ojedinělá *onenhle* a řídká *onenno*. Celkem se toto zájmeno vyskytuje mnohem řidčeji než *ten*, *tento...*

Tvary *ona*, *ono...* mají též úkon zájmena osobního, v kterém je pro muž. jednot. pád tvar *on*. Příslušnost k *onen* nebo k *on* poznává se jednak podle významu, jednak podle toho, že ukazovací *ona...*, stejně jako *onen*, bývá přívlastkem, kdežto osobní zájmeno *on*, *ona* je veskrze povahy substantivní.

2. *Onen* dosti zřídka přímo ukazuje na předmět vzdálenější a má tedy touž platnost jako *tamten*. Na př.:

očekával jsem, které dveře se nyní otevrou, zda veliké, vedoucí bezpochyby do nádvoří, aneb *ony menší*, patrně ke schodům služebnictva (Č.-Chod); tohle skomponovali z důkladného uvážení nebo *onohle* namalovali podle rozumného plánu (Čap.).

Běžně má *onen* tento význam ve spojení *onen svět*, *na onom světě...*; viz v 2. odst. minul. §.

3. *Onen* odkazuje na vzdálenější substantivum, o kterém byla řeč, jsouc protějškem k *tento*; viz v § 698₄.

4. Uvozuje substantivum, o kterém se předtím již často mluvilo a které je zpravidla obecně známo; na př.:

portýr se uklonil s *onou úsměvnou pokorou*, na kterou se za zpro-pitné služebnictvo hostinců vždy sníží (Ner.); potěšuji vás potěšením míru, kterýmž potěšil nás převěrný náš Pán *oněmíno svatými slovy svými* (Jir.); při té příležitosti pronesl *ona památná slova*.

Klade se tu též *ten*; viz v § 689₇.

5. Vyskytuje se ve dvojici *ten — onen*, *ten (i) onen*; viz v § 695_{3,4}.

6. Jako přívlastek substantiv významu časového znamená *onen* tolik co »tehdejší, časově vzdálený.«

Patří sem zejména biblické *za onoho času*.

7. Hrube nečesky se klade *onen* v případech uvedených v § 690₄.

TÝŽ (TENTÝŽ), TAKOVÝ; JAKÝ; SÁM (SAMÝ)

701. Tato zájmena jsou co do svého jmenovacího úkonu částečně již adjektivy.

1. *Týž* nebo *tentýž* znamená »t o t o ž n ý« s někým, s něčím; na př.:

udělám *totéž* co ty [= právě to, cos udělal ty]; má *tytéž vlastnosti* jako otec; dopustiti se *téže chyby* jako dříve; bylo to *v témž týdnu*, co jsem byl na dovolené.

L i d o v é, nikoli též spisovné, je v tomto významu *ten samý*.

V knižním jazyce se klade *týž* *n e ú s t r o j n ě* místo odkazovacího *ten*; viz v § 687s.

2. *Takový* znamená »mající *ty vlastnosti*, o kterých byla řeč nebo bude«; na př.:

jsi *takový* jako on; *takové* lidi nemám rád [= lidi s jistou vlastností nebo s jistými vlastnostmi, o kterých byla řeč]; nejsem *takový*, abych někomu vědomě ubližoval.

Vyskytuje se nezřídka ve větách *c i t o v ý c h*, vyslovujících podiv, zklamání nebo rozhořčení z nějakých vlastností. Co do věcného obsahu pak znamená »veliký, úplný, velmi dlouhý, velmi dobrý, příjemný nebo velmi špatný...«. Na př.:

bylo *takové* ticho (Kunět.); *takový* kus cesty!; *takový* člověk!; *taková* příležitost!

N e č e s k é je a) život *takového Šafaříka*, místo: život na př. Šafaříka; život *takových* lidí, jako byl Šafařík; život Šafaříků (§ 637s).

b) divadlo *jako takové* nemá výchovný cíl, místo: divadlo samo o sobě.

3. *Jaký* (s příslovcem *jak*) má úkon ukazovacího zájmena jen v citových větách: *jaká to krása!*, *jak je to krásné!* atpod., viz v § 445s. Znamená totéž co *takový* (*tak*).

Buď se tu zachoval původní ukazovací význam zájmena *jaký*, který mělo, než nabylo významu tázacího a vztažného; viz v § 704s.

Anebo se ukazovací význam zájmena *jaký* vyvinul až z tázacího. Původně: *jaká to krása?* = vy se ptáte, jaká je to krása? [podiv nad tím, že se někdo může ptát, je-li to krásné]. Pak: *jaká to krása!* = taková je to krása, tak velká!

4. Vedle *takový* a *jaký* bývá v rozvitém shodném přívlastku *tak* a *jak*:

takový studený vítr! || *tak studený* vítr!; *takoví milí* lidé! (Rais) || *tak milí* lidé!; slýchal lidi říkat, *jaký* je ten Klička *moudrý* a *chytrý* chlapík (tamt.).

SÁM (SAMÝ)

5. Zájmena *sám* se užívá dílem substantivně, dílem adjektivně; na př.: za mne platil víno a *sám* pil pivo (Rais) || *sám starý Bárta* stránku připsal plnou (Čech).

6. Substantivní *sám*

má úkon vytýkavě důrazného osobního zájmena; na př.:

byl jsem tam *sám* [= jen já, nikoli ještě někdo jiný]; Boha vzývej, *sám* ruky přikládej [= právě ty]; poznej *sám* sebe; za mne platil víno a *sám* pil pivo (Rais) [= jen on, právě on]; děti zůstaly doma *samy*.

V případech typu »byl jsem tam *sám*« má toto zájmeno význam »j e d i n ý, s a m o t e n«.

Dále znamená »bez cizí pomoci, bez cizího zásahu, z vlastní síly, vůle, podstaty«; na př.:

podvod a klam zradí se *sám* (přísl.); ctnost *sama* se chválí (t.); na rozcestí se vyhoupla komtesa *sama* na svého koníka (Němc.); udělal si to všechno *sám*; rána se zahojila *sama*.

Bývá tu leckdy *sám od sebe, sám sebou*...: rána se zahojila *sama od sebe*; rozumí se to *samo sebou*.

V knižním jazyce se ojediněle vyskytují zastaralá rčení typu *já sám třetí Slovák* (Jir.), a to ve významu »já ještě se dvěma Slováky, já a dva Slováci«.

7. Adjektivní *sám*

vytýká zájmeno nebo substantivum, s kterým se pojí; na př.:

já sám nevím, jak to udělat [= ani já]; *sám starý Bárta* [= dokonce starý Bárta] stránku připsal plnou (Čech); *mně samému* se to nelíbí.

N e ú s t r o j n ě se tu klade *samotný*: já samotný to nevím. Je to vlivem případů typu »byl jsem tam *sám*«, kde *sám* = samotný (viz v 5).

Mnohdy vyjadřuje úplnost, dokonalost něčeho; na př.:

Alpy v dálce byly *velebnost sama* (Mah.) [= vtělená velebnost]; mladý, ale šedivý lékař, *ochota a laskavost sama* (tamt.).

Přívlastkově se klade též *samý*, ale s jiným významem; viz v 7.

8. Adjektivní *samý*

vyjadřuje hojnost toho substantiva, s kterým se spojuje; na př.:

strom je *samý květ* [= má mnoho květů, je květy obsypán]; ten plášť měl vespod *samé kapsy*, celý labyrint kapes (Jir.); má ruce *samý mozol*; kabát je *samá záplata*.

Týž význam mívá *jeden*; viz v § 713₆.

S tím souvisí význam »pouhý, jen a jen takový, nikoli jinaký«: chléb *ze samého žita* [= samožitný]; ten člověk je *samý žert a smích* [= jen žertuje a směje se]; již byla kolem *samá šedivá mlha* (Rais).

A dále znamená těsnou blízkost místní nebo časovou; na př.: státi na *samém kraji* propasti [= úplně na kraji]; vystoupiti na *samý vrchol* hory; je to *u samého kostela* [= hned u kostela]; pracovati *do samého večera*.

Zájmena tázací.

702. 1. Zájmena tázací (interrogativní) jsou *kdo, co, který, jaký, ky, či a kolik*. K nim se druží příslovce *kde, kam, kdy, kudy, odkud, jak, kolikrát* a zastar. *kterak*. Užíváme jich v doplňovacích otázkách samostatných i závislých; na př.: *kdo to je?* || ptal se, *kdo to je*.

Pro zjednodušení se budou dále uváděti většinou otázky samostatné.

V citových otázkách mívají naše zájmena příklonné *-že, -ž* nebo *-pak*: *kdože to byl?*; *jakáž pomoc!* atp., viz v § 446₂, 447.

2. Zájmena *kdo, co* jsou povahy substantivní. Prvním z nich se ptáme na pojmenování osoby; na př.: A. *Kdo to je?* B. *Můj bratr, já.* — *Kdo z vás přijde? Všichni.*

Neutrem *co* se ptáme na živočichy a na věci; na př.: A. *Co to je?* B. *Pes, kniha...* — *Co se tam stalo? Vyhořel dům.* — *Co chceš? Knihu...*

V lidové mluvě se nejednou užívá místo *kdo*, které nerozlišuje číslo ani rod, zpodstatnělého *který*; na př.: *který ty jsi?* [jde-li o muže]; *kerá pak to je?*, ptali se Brtounovi (Novák.) [jde o ženu].

V citových větách znamená *co* s genitivem substantiva »kolik«:

co práce a času to stálo!; *co tu šperků, co tu lesku!* (Ner.).

V jiných citových větách má úkon částice: *co já vím?*; viz v § 447₂.

3. **Který** je povahy adjektivní, klade se zpravidla jako přívlastek substantiva. Tímto zájmenem se ptáme na pojmenování, na místní nebo časové určení a na jistou vlastnost. Na př.:

Který panovník založil pražskou universitu? Karel Čtvrtý. — Který tvůj bratr je v cizině? Václav. — Kterí lidé by rádi jedním okem viděli? Slepi (Erb.). — Které zvíře je vlku nejpodobnější? Vlčice (tamt.). — V které ulici bydlíš? V Nerudově. — Která cesta je nejkratší? Dolní (horní, prostřední). — Který den přijdeš? V sobotu. — Který člověk je vpravdě šťasten? Ten, který je spokojen s tím, co má.

O zpodstatnělém *který* viz v poznámce k odst. 2.

4. **Jaký** je rovněž povahy adjektivní a ptáme se jím obecně na něčí vlastnost; na př.:

jaký je to člověk?; jaká ta kniha je?, jaké to (jídlo) bylo?. — Jakých ryb je nejvíce v rybníce? Mokřých (Erb.).

Místo *jaký* se říká též *co za* (s akusativem):

co je to za člověka?; co je to za lidi? [n i k o l i: co jsou to...?]; co je to za budovu?

Místy v lidové mluvě se říká: *co je to za člověk, za budova? [za s nomin.].*

5. **Ký** má touž platnost jako *který*, je to však archaismus a užívá se ho jen v ustálených spojeních *ký ďas, kýho ďasa, výra, čerta...* povahy zvolací.

6. **Čí** má povahu adjektivní, a to přívlastňovací; ptáme se jím na vlastníka v širokém smyslu. Na př.:

čí je to chlapec, děvče, dítě?; čí chlapec to přinesl?

7. **Kolik** je povahy substantivní a ptáme se jím na počet:

kolik vás je?; kolik je hodin?; kolik (peněz) to stálo?

S ním souvisí zájmena povahy adjektivní, a to *kolikátý* = který v pořadí, počtem, a *kolikery* = kolika druhů.

Se zřením k tomu, že v těchto slovech tkví význam počtu, náleží k čísl o v k á m, ale řadíme je k zájmenům, protože nevyjadřují počet konkrétně jako na př. číslovky 3, 4, 100, nýbrž o b e c n ě. Místo *je pět hodin, šest...?* se mluvčí ptá obecně *kolik je hodin?* *Kolik* je pojmenování se stanoviska mluvčího, pojmenování umožňující mu ptáti se jedním slovem na počet velmi různý.

8. V otázkách citových bývá zájmeno se -ž nebo -že, na př.:

kdože?; *cože* jsi povídal? atp., viz v § 446₂;

ptal se, *kdože* mu to řekl; kdyby se mne někdo ptal, *kterouže* největší lahůdku jsem poznal (Rais); užaslá na něj volá a se ptá, *kamže* jede (Jir.); divil se, *jakže* se tak mohl odvážiti (tamt.) [otázky závislé].

Zájmena vztažná.

703. 1. Zájmena vztažná (relativní) jsou jednak jména *kdo*, *co*, *který*, *jenž*, *čí*, *jaký*, *kolik* a *an*, jednak příslovce *kde*, *kam*, *kudy* (*kady*), *odkud*, *jako*, *jak*, *kolikrát*.

Mimo *an* jsou to též zájmena *tázací*, t. j. tato zájmena mají dvojí úk o n. To souvisí s tím, že se úkon vztažný vyvinul z tázacího nebo ukazovacího; viz dále.

První tři jmenná zájmena a příslušná příslovce vyskytují se někdy v knižním jazyce s příklonným -ž, *kdož*, *což* a *kterýž*; na př.:

už jsou všichni v hrobě, *kdož* mně přáli (Ner.); na každém statku byl přivázán ošklivý netvor, *kterémuž* říkali robota (Třebíz.); o *což* viz dále 707₂; vstoupili do světničky, *kamž* dobré sluníčko nesvítlo (Šmil.).

A vedle *kterýž* je ještě *kterýžto*, a to ve zvláštním úkonu; viz 704₂.

Kdo, povahy substantivní, mívá též platnost množnou; na př.: už jsou *všichni* v hrobě, *kdož* mně *přáli* a se mnou to upřímně *mínili* (Ner.); promluvil *k těm*, *kdož* ho *provázeli* (Olbr.).

2. Společný úkon všech vztažných zájmen je ten, že *v y j a d ř u j í t o t o ž n o s t* někoho nebo něčeho, o kom nebo o čem se mluví ve větě hlavní. Na př.:

kdo lže, ten krade (přísl.) [totožnost lháře se zlodějem]; ejhle beránek boží, *jenž* snímá hříchy světa (biblic.) [totožnost božího beránka s tím, kdo snímá hříchy světa]; *kde* se pivo vaří, tam se dobře daří (pís.) [totožnost místa, kde se dobře daří, s místem, kde se vaří pivo].

Jinak jsou vztažná zájmena a věty s nimi nestejně povahy, a to podle svého různého původu.

V následujících výkladech půjde hlavně o vztažná zájmena (a věty s nimi) j m e n n á.

Vztažná zájmena původně t á z a c í.

3. Jsou to zájmena ve větách typu »*kdo se bojí*, ať nechodí do lesa«. Původně: *kdo se bojí?* || ve spojení s další větou: *kdo se bojí*, (ten) ať nechodí do lesa. Podobně: *který kůň ovsu dobývá?* || v souvětí: *který kůň ovsu dobývá*, nejméně ho jí.

Původní otázka ztratila v souvětí s další větou tázací ráz jako otázka závislá: *kdo to je?* || nevím, *kdo to je*; viz v § 140.

V těchto větách se kladou zájmena *kdo*, *co*, *který*, *čí* a *kolik*, od původu tázací; ve větě hlavní se na ně většinou odkazuje zájmeny *ten* a *tolik*. Na př.:

kdo lže, *ten* krade (přísl.); *kdo* nepracuje, ať nejí (t.); *komu* není rady, *tomu* není pomoci; *co* ví, *to* nepoví (t.); *co* nás mrzí, *to* se nás drží, a *co* je milo nám, *to* nechce k nám (t.); *co* se vleče, neuteče (t.); s *čím* člověk zachází, s *tím* také schází (t.); *který* člověk neumí hospodařit se svým, neumí hospodařit ani s cizím (t.); *který* hospodář nemyslí večer, co zejtra, *ten* už dohospodařil (t.); *čí* chléb jíš, *toho* píseň zpívej (t.); *kolik* hlav, *tolik* smyslů (t.); *kde* se pivo vaří, *tam* se dobře daří (pís.); *kde* se kdo rodí, *tam* se i hodí (přísl.); *kudy* chodí všichni lidé, *tudy* půjdu i já.

Zájmena *kdo* a *co* jsou jako v platnosti tázací povahy substantivní, *který* a *čí* adjektivní, t. j. vyskytují se jako přívlastky substantiv.

Sem patří též případy typu s *co* = *kolik*: *co* měl dřeva doma, dal naložiti (Herb.); *co* Čech, *to* sokol [= *kolik* Čechů, *tolik* sokolů, každý Čech je sokol].

Vztažná zájmena a odkazující na ně zájmena ukazovací nazývají se souhrnně zájmena s o u v z t a ž n á (t. j. vzájemně se na sebe vztahující).

4. Většinou je vztažná věta v souvětí n a p r v n í m m í s t ě, hlavní věta — často s *ten*, *tolik*, *tam*... — pak za ní; viz v 3.

Řidčeji bývá pořad vět o b r á c e n ý; na př.:

ten vesel, *kdo* si hlavy neláme (přísl.); *ten* je vpravdě šťasten, *kdo*

je spokojen s tím, co má (t.); není každý vesel, *kdo* zpívá (t.); není všecko zlato, *co* se třpytí (t.).

Jenž místo *který*.

5. Ve větách s přívlastkovým *který* mnohdy se toto spojení roztrhne tak, že se *který* s ostatkem věty klade za příslušné substantivum. Na př.:

který kůň ovsa dobývá, nejméně ho jí || *kůň, který* ovsa dobývá, nejméně ho jí; *který člověk* neumí hospodařit se svým, neumí hospodařit ani s cizím || *člověk, který* neumí...

Tu se pak leckdy neústrojně klade *jenž*, které není od původu tázací: *kůň, jenž* ovsa dobývá...

Je to vlivem vět s *jenž* od původu; viz v násled. §.

V podobě **který kůň* ovsa dobývá... *jenž* možné není, protože se nikdy neklade jako přívlastek.

6. Zcela běžně a ústrojně se užívá zájmena *jenž* místo *který* v platnosti přívlastňovacího genitivu; na př.:

nevěř (tomu, takovému) člověku, *jehož povahu* neznáš; nevěř lidem, *jejichž povahu* neznáš.

Místo: ..., *kterého* povahu neznáš; sr. se zájmenem přívlastňovacím: *čí povahu* neznáš, tomu nevěř. V původní tázací podobě: *čí povahu* neznáš?; nebo s obměnou: *kterého člověka* co do povahy neznáš?

Vztažná věta se zpravidla klade za hlavní.

Vztažná zájmena původně netázací.

JENŽ, KTERÝ, CO.

704. 1. Jsou ve větách typu »ejhle beránek boží, *jenž snímá hříchy světa* (biblic.)«, od původu hlavních, a to označovacích; v našem příkladě znamenala tato věta »*ten* snímá hříchy světa«.

Kladlo se v nich v staré době jen zájmeno *jenž* (*jen*), neboť to bylo původně zájmeno ukazovací s významem »ten«.

Tento význam zastihujeme ještě zcela zřetelně v staré češtině; na př.: (město) Jerusalema slouží *jemu*, jehožto ukřižovalo [= tomu, jež...].

Z něho se vyvinula platnost jednak zájmena osobního, a to ve všech tvarech mimo nominativ (*jeho, jemu...*), jednak zájmena vztažného.

2. Podle vztažných vět od původu tázacích ujalo se vedle *jenž* také *který*: ejhle beránek boží, *jenž* || *který* snímá hříchy světa.

Jiné příklady: otče náš, *jenž* jsi na nebesích (biblic.) || *který*...; s košaté lípy, *jež* stála vlevo od hřbitovných vrat, sypaly se chumáče sněhu (Rais) || *která*...; úřady jim na to daly listiny, *jimiž* se mohou vykázati (Olbr.) || *kterými*...; dělníci, *kteří* si právě s rukou smyli zápachy tiskařských barev, vynesli přede dveře stavení židle (tamť.) [zpravidla jen tak, protože je tvar *již* neobvyklý]; po snídani se setkala u studny s Vincinou, *která* s ní hodnou chvíli postála (Jir.) || *jež*...; na každém statku byl přivázán ošklivý netvor, *kterémuž* říkali robota (Třebíz.) || *jemuž*...; bojte se stínů, *jež* padají do vašeho světa z vyhaslých předvěkých světů (Břez.) || *které*...; poměry, *ve kterých* toto vojsko vznikalo a *v nichž* se vyvíjelo i vrcholilo, byly zcela výlučné (Kop.); tu jsme bývali oslněni nádherou, *jež* kamsi zmizela, *již* jste pozbyl anebo *kterou* jste promrhal (Vanč.).

V užívání obou zájmen jsou dosti značné individuální rozdíly.

Zcela p r o t i d u c h u j a z y k a se toto vztažné *který*, obyčejně v podobě *kterýž* nebo *kterýžto*, klade jako přívlastek se svým substantivem:

to bývala již na ranní, *na kteroužto* mši chodit uvyklá byla (Němc.) [místo *na kterouž*]; historickou stala se ona ohromná pec paní abatyše u sv. Jiří na Hradčanech, *kterážto* pec o sobě stojíc překážela (Jir.).

Viz v § 692₂.

Příčina je ta, že je zde *který* místo původního *jenž*, které se jako přívlastek nekladlo a neklade.

3. Pravidlem se ujalo n e u t r u m co místo nominativu a akusativu *jež*; na př.:

dal mu všechno, *co* měl [původně: to měl a to mu všechno dal]; první, *co* si babička na starost vzala, bylo pečení chleba (Němc.) [= pečení chleba bylo první, to si vzala babička...]; učiním pro tebe, *co* mohu [= to mohu a to učiním].

V starším jazyce ještě zde bývalo *jež* (*ježto*, foneticky *ješto*): nic toho [= z toho] nemám, *ježto* bych měl tobě vrátiti.

Neústrojná vztažná zájmena.

4. Předešlé vztažné věty s *jenž* nebo s *který* jsou přívlaskové, vyjadřují bližší určení, v širokém smyslu vlastnost toho substantiva, jehož se týkají.

V souvětí »ejhle beránek boží, *jenž snímá hříchy světa*« je vztažná věta přívlaskem substantiva *boží beránek*; smysl je: ejhle beránek boží *snímající* hříchy světa.

V knižním jazyce novějším vyskytují se ne ojediněle neústrojné vztažné věty, které této podmínce nehovějí; místo nich by měly býti v duchu jazyka buď hlavní věty s *ten* nebo vedlejší věty spojkové. Na př.:

Do zámku vnikli zloději, *kteří ukradli mnoho starožitností* [místo: *a ukradli tam...*]. —

Krádež starožitností nebyla vlastností zlodějů, když vnikli do zámku, nýbrž děj, který následoval po vniknutí do zámku. — Bylo by možné říci: do zámku vnikli zloději, *kteří se vyznali v kradení starožitností* [jde o vlastnost zlodějů již tehdy, když vnikli do zámku].

Měl spálu, *po níž ho matka odvezla na venkov* [místo: *a po ní ho...*]. —

Relativní věta nevyjadřuje žádné určení spály, nýbrž děj vykonaný matkou.

Rád se potápěl pod vodou, *v níž jeho neduh přestával být závadou* [místo: *neboť (protože) v ní jeho neduh...*]. —

Ve vztažné podobě by byl tento smysl: potápěl se pod takovou vodou, v které jeho neduh...; to by předpokládalo, že v některé vodě jeho neduh závadou být nepřestával.

Proč nemám pero Ariostovo, *jímž bych v epické básni zvěčnil bouři* [místo: *abych jím...*].

Ani tato vztažná věta neobsahuje bližší určení substantiva »Ariostovo pero« (na otázku jaké), nýbrž vyjadřuje účel věty hlavní = proč nemám pero Ariostovo za tím účelem, abych jím...

Takovéto užívání vztažných zájmen je šablonovité a výrazově nezřetelné.

JAKÝ, JAKO, JAK

5. Vztažné věty s nimi jsou velmi hojné. V hlavní větě bývá velmi často souvztažné *takový (tak)*; na př.:

jaký pán, *takový* krám (přísl.); *jaká* otázka, *taková* odpověď (t.); *jak* si usteleš, *tak* si lehneš (t.); uhodily *takové* mrazy, *jakých* nebylo pamětníka (Jir.); mají klobouky, *jakých* nikdy ještě neviděl (tamt.).

Zájmeno *jaký*, příbuzné s *jenž*, je od původu u k a z o v a c í s významem »takový«; prvotní smysl oněch vět je tedy tento: *takový* pán, *takový* krám; *tak* si usteleš, *tak* si lehneš...

Tento původní ukazovací význam je možná dochován v citových větách typu *jaká krása!*, *jaká pomoc!*; viz v § 701a.

AN, ANA...

6. Tato vztažná zájmena se vyskytují dosti zřídka v knižním jazyce a jsou do značné míry zastaralá; na př.:

vidíš-li poutníka, *an* dlouhou lučinou spěchá k cíli? (Mácha); bělá se tam, bělá žena, *ana* malé dítě nese (Erb.); uhlídáš (koroptve), *any* sbírají potravu (Klost.).

Vztažné *an* vzniklo z původního *a on* — vlastně z citového *a ono* —, jsou tedy věty s ním velmi blízké větám s původním *jenž*; *a on* znamenalo asi totéž co *a ten*.

Skoro ve všech případech lze však *an* chápati též v úkonu s p o j k o v é m: vidíš-li poutníka, *jak*...; uhlídáš (koroptve), *jak*... Viz v § 461a.

Tato dvojitost chápání má příčinu v tom, že původní smysl našich vět byl tento: bělá se tam žena, hle, nese malé dítě. Ten se změnil ve smysl dílem vztažný, dílem spojkový.

Neshodná vztažná zájmena.

705. 1. Ve vztažných větách probíraných v § 703—704 je vztažné zájmeno s h o d n é, t. j. téhož mluvnického tvaru jako souvztažné zájmeno ukazovací nebo substantivum, jehož totožnost vyjadřuje.

Na př.: *kdo* lže, *ten* krade; *co* se vleče, [*to*] neuteče; ejhle *beránek* boží, *jenž* (*který*) snímá hříchy světa.

Dále se vztažné zájmeno shoduje se substantivem, jehož je přívlastkem.

Na př.: *který* *kůň* ovsu dobývá, nejméně ho jí.

Vyskytují se také dvě zájmena n e s h o d n á, *co* a *jako*, *jak*, a to ve vztažných větách od původu netázacích.

Neshodné *co*.

2. Odkazuje na rozmanitá příslovečná určení, zejména časová, která se často nevyjadřují, jen rozumějí ze souvislosti. Je tomu tak v jistých ustálených případech. Na př.:

nebyl jsem tam *od té doby*, *co* jsme se tam setkali; trvalo to skoro *celý týden*, *co* Jan Gryga řádl (Mah.); nepůjdu tam [celou dobu], *co* budu živ; cigárko do úst nevezmu, *co* živ budu (Baar); tři roky minuly [*od té doby*], *co* nebožtík leží (Erb.); dávno *tomu* [*od té doby*], *co* mne posledně žehnaly staré její ruce (Němc.); [*po celou dobu*,] *co* ho znám, bydlí v Nerudově ulici; taková drahota nebyla [*v té době*], *co* já pamatuji; [*po tu dobu*,] *co* Habrůvka byla Habrůvkou, takové muziky v ní nikdo nepamatoval (Mrš.); *po všechna léta*, *co* vyučoval Sláva mladého hraběte (Šmil.).

Neutrum *co* je tu místo rozmanitých tvarů zájmena *který* nebo *jenž*: *od té doby*, *co* m. od té doby, *od které* (*od níž*); *skoro celý týden*, *co* m. skoro celý týden, *který* (*jenž*) atpod.

Jednak neshodnost zájmena *co*, jednak časté vynechávání ukazovacího zájmena souvztažného způsobilo, že se vztažné věty začaly chápati za věty *p o v a h y j i n é*; viz v § 480₄.

3. Dále se vyskytuje neshodné *co* místo shodného *který* nebo *jenž* i v případech jiných; na př.:

lampa ještě hořela, *co* nad klekadlem visela (Erb.) [= *která*, *jež*]; komupak asi patří ty krásné *hvězdy*, *co* se tak lesknou? (Němc.) [= *které*, *jež*]; tmavá komora *s oknem*, *co* sotva kočka se protáhla (Herb.) [= *kterým*].

Je to však zvyk *l i d o v ý* a *h o v o r o v ý*, nikoli čistě spisovný.

V nepřímých pádech se zhusta přidává k *co* zájmeno 3. osoby v příslušném tvaru: *s oknem*, *co* se *jím* sotva kočka protáhla; to je ten člověk, *co* jsem ti *o něm* vyprávěl.

Neshodné *jako*.

4. Bývá ve větách tohoto typu:

takový člověk, *jako* je ten pomocník, si ani začínat nemá (Rais) [místo *jaký*]; viz v § 480₂.

Príslovce *jako* má zde zvláštní úkon; uvozuje konkrétní příklad.

toho, co se uvádí ve větě hlavní. Smysl je: takový člověk, na př. ten pomocník, ani si nemá začínat. *Jako* tu nabývá povahy příslovečné a klade se proto vždy místo *jaký*.

Neshodné *jak*.

5. Na př.: *všichni, jak* tu sedíte, jste jeho poddanými (Svět.); *jak* jste tady, *všichni* kradete (Svob.).

Příslovce *jak* je tu místo shodného relativu *kterí* nebo *kdo*, kterého se zde také užívá: *všichni, kdo* || *kterí* tu sedíte.

Neshodné *jak tam*.

6. Klade se v platnosti příslovečné, nebo vztahuje-li se na příslovečné určení. Na př.:

v hospodě, jak tam říkali »U Maňasů« (Jir.) [místo *které* || *jíž* || *kde* říkali ...];

ta hospoda, jak tam říkají... [místo *kde* říkají...].

Je to výrazový prostředek l i d o v ý a h o v o r o v ý.

Tam se připojuje k *jak* podle vět nevztažných; sr. je tam hospoda a říkají *tam*...

Neshodné *jak ho, jak mu*...

7. Klade se n e ú s t r o j n ě místo *kterého*, *kterému*... nebo *jehož*, *jemuž*...; na př.:

to je ten dům, člověk..., *jak* jsem ti o něm vyprávěl [= o kterém, o němž]; je to možné za těch podmínek, *jak* jsem je uvedl [= které, jež].

Je to obdoba neshodného *co ho, co jím*...; viz v 3.

Ústrojně je *jak ho* tam, kde se *jak* vztahuje na příslovečné určení ve větě hlavní a *ho* na nějaké jméno věty hlavní:

touha vniknouti do života, *jak* jej utvářilo její utrpení (Sez.) [= vniknouti *do života tak, jak* jej...]; kritika poválečného života, *jak* jej zanechala historiografie (ČČH.) [= života *v té podobě, jak*...].

Vztažné věty a závislé otázky.

706. 1. Protože se zájmena *kdo*, *co* a *který* kladou *jak* v závislých otázkách, tak ve větách vztažných, naskytuje se otázka, jak se tyto dva větné druhy od sebe odlišují.

Zájmenům *kdo, co...* v závislých otázkách říkáme **t á z a c í** jako v otázkách samostatných.

2. Závislé otázky se bez obtíží poznávají tehdy, jsou-li uvozeny slovesy nebo výrazy znamenajícími **p t a n í, v ě d ě n í a ř í k á n í**: *ptal se, kdo to je, co to nesu, či to je...; je otázka, co to znamená...; vím (nevím), kdo to byl...; řekni, kdo to je, co chceš...*

3. Jindy může vyvstati pochybnost, jde-li o závislou otázku či o větu vztažnou; na př.: hledali toho, *kdo by byl stolce nejhodnější* (Jir.); nevím nic, *čím bych tě potěšil*.

Závislé otázky mají svůj plný věcný obsah **s a m y o s o b ě** a hlavní věta je pouze **u v o z u j e**.

Na př.: *kdo to byl?* || *nevím, chci se dovědět*, *kdo to byl*.

Podle toho jde v oněch dvou pochybných případech o závislé otázky.

Kdo by byl stolce nejhodnější? || *hledali toho, kdo...; čím bych tě potěšil?* || *nevím, čím...*

4. Vztažné věty od původu **t á z a c í d o p l ň u j í** obsah věty hlavní (§ 480₂), vyjadřují tedy do jisté míry **p o d m í n k u**, za které platí věta hlavní.

Na př.: *kdo lže*, ten krade = lže-li někdo, také krade; *kdo nepracuje*, ať nejí = nepracuje-li někdo, ať nejí; *komu se nelení*, tomu se zelení = jestliže se někomu nelení, zelení se mu; *co se vleče*, neuteče = vleče-li se něco, neuteče to atp.

Podle toho ony dvě pochybné věty nejsou vztažné, nýbrž od původu **t á z a c í**.

Není v nich podmínkový smysl: byl-li by někdo stolce nejhodnější, toho hledali; jestliže bych tě něčím potěšil, nic nevím.

5. Vztažné věty od původu **netázací** lze bez porušení věcného smyslu převést na hlavní věty **s e z á j m e n e m t e n**.

Ejhle beránek boží, *jenž (který) snímá hříchy světa* = ..., ten snímá...; po snídání se setkala s Vincinou, *která (jež) s ní postála* = ... (a) ta s ní postála.

Vzhledem k tomu nejsou ony pochybné věty z 3. vztažné, od původu **netázací**, neboť není dobře možné vkládati do nich tento smysl: hledati toho, ten by byl stolce nejhodnější; nevím nic, tím bych tě potěšil.

Vztažná zájmena a ukazovací.

707. Vztažná zájmena, vyjadřující něčí totožnost (§ 703₂), zároveň na příslušné substantivum o d k a z u j í a shodují se v tom se zájmeny ukazovacími (§ 687 a násl.). Platí to především o vztažných zájmenech ve větách od původu netázacích.

Odkaz na substantivum.

1. Tu je možné leckdy zájmeno u k a z o v a c í nebo v z t a ž n é; na př.:

Je prý tam papoušek *a ten* mluví (Němc.) || ...papoušek, *který* ... || *jenž*... — Přišel k jednomu velkému městu. *To* leželo na velké rovině (Erb.) || ...městu, *které (jež)* leželo... — Po snídani se setkala u studny s Vincinou, *která* s ní hodnou chvíli postála (Jir.) || *a ta*...

Je tomu tak tehdy, je-li odkazové zájmeno psychologickým podmíněm a substantivum, na které odkazuje, psychologickým přísudkem (§ 578, 569), a je-li základní předpoklad pro větu vztažnou (§ 704₄).

Odkaz na obsah věty.

2. Tu se klade proti ukazovacímu *to* vztažné *co*, obyčejně *což*; na př.:

Kupec sám přišel, *což* nikdy nebývalo (So.) || ...přišel; *to* nikdy... — Soudní Ratkin o něm mluvíval málo a s jistou podrážděností, *což* je pochopitelné (Šrám.) || ...podrážděností; *to* je... — Děti a služby mluvily na pana Proška česky a on jim odpovídal německy, *čemuž* ony již rozuměly (Němc.) || ... německy; *tomu* ony...

Vztažné zájmeno se vyskytuje nepříliš často v j a z y c e k n i ž n í m a živý jazyk tu klade zpravidla zájmeno ukazovací.

Relativa se užívá dílem ze snahy po podřadném spojení obou vět, dílem prostě napodobením vztažných vět odkazujících na substantivum, dílem vlivem cizích jazyků.

Někdy se lze podřadně vyjádřiti j i n a k: ... s jistou podrážděností, *jak* je pochopitelné.

Zvláště se vymykají z běžného zvyku věty se vztažným příslovečným *načež*, *pročež* a *začež*; na př.:

zaobalil jej do velkého tmavého pláště, *načež* sám se strojil (Zey.)

[= a nato...]; rozbolela ho hlava, *pročež* odešel [= a proto...]; ukázalo se, že se choval velmi statečně, *začež* byl vyznamenán [a byl za to...].

3. Kromě neutra *co* klade se při odkazu na obsah věty zájmeno *kterýž* nebo *kterýžto* s e s u b s t a n t i v e m; na př.:

mluvilo se o stavbě nového divadla, *v kteréžto věci* nebylo dosaženo úplné jednoty; viz jiné příklady v § 704₂.

To je však p r o t i d u c h u našeho jazyka, poněvadž *kterýž* (*to*) jako pozdější náhrada zájmena *jenž* nemůže míti přívlastkový úkon (§ 704₂).

Zájmena neurčitá.

708. 1. Zájmena neurčitá (indefinitivní) jmenují někoho nebo něco se zřením k tomu, že mluvčí dílem někoho nebo něco věcně nezná, dílem zná, ale nemusí nebo nechce věcně pojmenovati.

Neurčitých zájmen je několik druhů jednak po stránce slovo-
tvorné, jednak významové.

Kdo, co, který...

2. Jsou to zájmena slovo-
tvorně totožná s t á z a c í m i a v z t a ž -
n ý m i mimo *jenž*. Mají též význam jako složeniny s *ně-*, t. j. *kdo* = někdo, *co* = něco, *který* = některý, *kde* = někde, *kam* = někam...

Odlišují se od tázacích a vztažných po stránce přízvukové tím, že jsou p ř í k l o n n á, takže nestávají na začátku věty. Vyskytují se většinou ve větách v e d l e j š í c h a h l a v n í c h t á z a c í c h; na př.:

jak si *kdo* ustele, tak si lehne (přísl.) [= jak si někdo ustele]; kde se *kdo* rodí, tam se i hodí(t.); má-li *kdo* peníze, krčí se (Sova); nechtěje, aby *kdo* věděl, kde Ivana vězní (Zey.); všecko usedlo na chvíli, kam *kdo* mohl (Neum.); Talafús žádnému nic neřekl, aniž se *ke komu* hlásil (Jir.); je tam *kdo*? [= někdo]; vyškrabe, kde *co* je (Herrm.) [= něco]; máš-li *co*, přines to; dostaneš, až *co* zůstane; je tam *co*?; nemá-li *která* ves kostela, má alespoň kapličku (Jir.) [= některá]; aby se nevidělo, jaké má *která* vlasy (Erb.); všímal si, jak se *který* (kněz) obrací (Rais); kde *jaký* kousek chleba ležet zůstal, strčila babička do kapsáře (Němc.) [= nějaký]; čekal, bude-li mít okamžitá pomoc *jaký* účinek (Mršt.); kdo chce *kam*, pomozme mu tam (přísl.)

[= někam]; kdyby *kde* zrnko hrachu bylo leželo, zvedla je babička (Němc.); je něžnější, než *kdy* byla (Svob.) [= někdy (předtím)]; všecko potvrdil, o čem jsem *kdy* přemýšlela (Kunět.).

3. Řidčeji se vyskytují neurčitá zájmena ve větách *hlavních netázacích*; na př.:

má se tam lépe než *kde jinde* [= někde jinde]; ta Florinka mi *kolikrát* napadla (Němc.) [= několikrát]; *kolikrát* jsem mu to říkal, ale marně [= několikrát, mnohokrát]; *kolikrát* jsem tu stál sám (Jir.); *kolikrát* stávala u nízkých oken a pohlížela ven k nebi (Kunět.); dnes by už byl *kolik* let doktorem (Jir.); Pozdětín byl *kolik* dní světu ztracen (Rais) [= několik]; »Květy« prošly *kolikerou* rukou (tamt.) [= několikerou].

Neurčité *kolikrát* a *kolik* se pocituje za *lidové a hovorové*.

Neurčité *kdo, co...* je též v mluvnických nebo slovníkových příkladech: dáti *komu co* [= někomu něco]; třásti *čím* [= něčím] atp.

Sotvakdo, zřídka kdo, málokdo, sotvaco...

4. Základní význam »někdo, něco...« má *kdo, co* ve spojení s příslovci *sotva, zřídka* a *málo*, která vymezují jejich význam ve smyslu svého věcného významu: *sotva kdo* = sotva někdo, *zřídka kdy* = zřídka někdy, *málo kdo* = zřídka někdo atp.

Příslovce *sotva...* splývají se zájmeny *kdo...* ve významovou celost, chápou se za *složeniny* a píší proto někdy dohromady: *sotvakdo, zřídka kdy...* Ustálilo se toto psaní u *málokdo, máloco, málokterý...*

Několik příkladů: s kazatelnou to *sotva kde* tak řeknou (Rais);

tenkrát ještě *málokdo* uměl číst a psát (Němc.); *máloco* se mi tak líbilo jako toto; *málokterý* pololáník brumovský žil tak jako brumovský písař (Herb.); *málokde* je tak pěkně jako *zde*; to se *málokdy* podaří.

Významy složenin s *málo-* lze vyjádřit též jinak: *málokdo* = jen málo lidí; *máloco* = jen málo věcí; *málokde* = na málo místech; *málokdy* = zřídka atpod.

Někdo, něco, některý...

709. 1. Jsou to složeniny zájmen *kdo...* s předponou *ně-* a mají *nejšířší* význam ze všech neurčitých zájmen: *někdo* = ne každý,

jen větší nebo menší počet jedinců, ten nebo onen jedinec; *něco* = ne všechno || ne mnoho; *některý* = ne každý; *nějaký* = mající tu nebo onu vlastnost; *někde* = ne všude, ne na každém místě; *někdy* = ne vždy, jen v jisté, v té neb oné době; *několik* = ne všichni, ne všechno, jen část, jen někteří nemnozí jedinci, jen některé nemnohé věci; *několikrát* = ne vždy, ale ne jen jednou; atpod. Na př.:

někdo zvoní; *někdo* by rád pracoval, ale nemůže; všechno ti dát nemohu, ale *něco* ti dám; *něco* bych rád pojedl; zbylo ještě *něco* brambor; přijdu k tobě *některou* příští středu; byl tu *nějaký* pán a ptal se po tobě; vezmi si na cestu *nějaký* teplý kabát; *někam* jsem to dal, ale nevím kam; ta kniha je *někde* na psacím stole; *někdy* ti to všechno povím; bylo nás tam *několik*; už jsem tam byl *několikrát*.

Lidová podoba je *ňáký* místo *nějaký*.

H r u b ě n e č e s k y se říká *více* (*vícero*) místo *několik*.

Adjektivní *nějaký* vyjadřuje někdy nikoli vlastnost, nýbrž m n o ž s t v í; na př.:

nějakou bramboru bych vám také poslala (Němc.) [= něco brambor]; mám ještě *nějaké* peníze.

Z toho se vyvinul význam p ř i b l i ž n o s t i: *za nějakých* čtrnáct dní [= asi za 14 dní]; bude tomu *nějakých* šest sedm roků (Rais).

Užíváme pak těchto zájmen tehdy, jednak je-li nám někdo n e z n á m, něco n e z n á m o, jednak je-li znám, známo, ale n e c h c e m e to blíže určit, nebo n e z á l e ž í - l i na bližším určení toho. Viz ještě při *kdo*si... a při *jeden*.

2. V c i t o v ý c h větách znamená *někdo* »člověk něco znamenající, vynikající«, *nějaký* »velmi dobrý, znamenitý, velmi hojný«, ironicky »špatný...« a *nějak* »velmi dobře, znamenitě, velmi hojně...«. Na př.:

já nestudoval a přece jsem *někdo* (Poláč.); u mne to trvá dlouho, než uznám někoho *za někoho*! (Ner.); to je *nějaká* polívečka! (Rais); to jsou *nějaké* obchody! (Č.-Chod); holka bude *nějak* pyšna (Šrám.); tam jsme se měli *nějak*!

Dále vyjadřuje *nějaký* rozmrzení, rozhořčení; na př.: to jsou *nějaké* přípravy!; to je *nějakých* starostí! [= je to mnoho starostí].

Slova *několik*, *několikrát*, *několikrát* a *několikrát* počítají se obvykle k neurčitým číslovkám, ale podle své vlastní povahy patří k neurčitým zájmennům, protože jmenují něco nikoli věcně, nýbrž se stanoviska mluvčího: »*několik* dní« je místo 3, 4 dní, 5, 6... dní nebo místo pondělí, středa, pátek (v pondělí, ve středu...); »bylo nás tam *několik*« m. 3, 4... nebo místo (byl tam z nás) Václav, Karel, Jan, já...

Při tomto řadění se naše slova neodtrhují od ostatních slov s *ně-*, *někdo*, *něco*... a od tázacího *kolik*..., obecně považovaných za zájmena.

Kdosi, cosi, kterýsi...

3. Jsou to složeniny ze zájmen *kdo*... a z odvozovací přípony *-si*; v knižním jazyce, hlavně v básnickém, vyskytuje se též podoba *kdos*, *cos*...

Základní význam těchto složenin je »někdo, něco...«, ale s tím omezením, že chce mluvčí neznámou osobu nebo něco vytknouti: *kdosi* = někdo, ale nevím (neví se) kdo, ale neznám jej; *cosi* = něco, nevím (neví se) však co; *kdesi* = někde, ale nevím kde... Na př.:

kdosi přišel; *cosi* se tam stalo; bylo to *kterýsi* čtvrtek; *kdesi* prý padaly kroupy; *kamsi* jsem to založil; *kdysi* jsem to slyšel; v tom teple upřímného přivítání cítil přece *jakýsi* zarážející stín (Jir.) [= stín mu neznámý, který si nedovedl vysvětlit].

Tento významový odstín má též *někdo*...; lze proto říci: *někdo* tu byl || *kdosi*...; *něco* se tam stalo || *cosi*... Avšak složeniny s *ně-* jsou významově širší, nemusí tento odstín vyjadřovati, kdežto složeniny se *-si* jej vyjadřují vždy. Chce-li jej tedy mluvčí zřetelně vyjádřiti, musí sáhnouti ke složkám se *-si*.

Zúžení významu složek se *-si* je dobře patrné také z toho, že nemohu říci na př.: *cosi* ti z toho dám. Co sám dávám, není mi neznámo, není to *cosi*, nýbrž *něco*. Mohu však říci: *cosi* ti přinesu, přinesu-li něco od někoho jiného a sám nevím co.

Podobně nelze říci: vezmi si na cestu *jakýsi* teplý kabát, nýbrž *nějaký*, protože mluvčímu jde o smysl »ten nebo onen kabát«, nikoli o odstín neznámosti.

Kdokoli (kdokoliv, kdokolivěk), cokoli...

710. 1. Tyto složeniny s *-koli*, zřídka a zastarale s *koliv-* a *-kolivěk*, znamenají *někdo*... s odstínem bezrozdílnosti a libo-

v o l n o s t i: *kdokoli* = někdo, nezáleží na tom, kdo, ten nebo onen bez rozdílu; *cokoli* = něco, ať to nebo ono, něco podle libosti, co chceš atpod. Na př.:

chovej se slušně ke každému, ať je to *kdokoli*; vezmi si odtud *cokoli*, *kteroukoli* knihu; to může být *kdekoli*; můžeš přijít *kdykoli*; směli se *kamkoliv* stěhovat (Jir.).

S i l n ě a r c h a i s t i c k y se *koli* klade jako samostatné příklonné příslovce: *kdo jsi ty koli?* (Erb.); *kde jsme koli* koupili selskou půdu (Hol.).

Ledakdo (*ledaskdo*, *ledakdos*), *ledaco* (*ledasco*, *ledacos*)...

2. Jde o složeniny s předponou *leda-*, někdy *ledas-*, nebo někdy ještě s příponou *-s*. Mají dvojí význam.

a) Jednak znamenají *někdo*... s odstínem n a h o d i l é r ů z n o s t i; na př.:

na cesty si nemohu vzít *ledaco*, *ledajaké* šaty [= něco, co si nahodile vyberu atd.]; to koupíš *ledakde* a *ledakdy*.

Z toho se vyvinul citový význam m ě n ě c e n n o s t i, h a n l i v o s t i: tyhle šaty nestříhal a nešil *ledakdo* (Rais) [= obyčejný krejčí]; i to zvíře rozumí, co je umělá práce a co jen tak *ledacos* (tamt.); aristokrat bere sobě za manželku *ledakterou* tanečnici z baletu (Herb.).

b) Jednak značí *někdo*... s odstínem r ů z n o s t i a v ě t š í h o p o č t u; na př.:

to by chtěl *ledakdo* [= nejeden člověk, mnohý člověk]; *ledaco* (*s*) by se mi hodilo [= nejedna věc, mnoho věcí]; měla *ledakterou* nepěknou vlastnost (Šmil.) [= nejednu]; po vsi se to (vykání) ještě *ledakde* uslyší (Rais) [= na jednom místě, v jedné rodině].

Leckdo (*s*), *lecco* (*s*), *leckterý* (*s*)...

3. Jsou to složeniny s předponou *lec-*, někdy ještě s příponou *-s*. Nejčastěji se vyskytuje *leccos*, ostatní složeniny s příponou *-s* jsou řídké nebo ojedinělé.

Mají pak tyto složeniny význam b) jako složky s *leda-*:

sotvaže ti, co přijeli, v klášteře se rozhlédli, již *leckdos* ve městě věděl, že jsou tři (Jir.); *leccos* už jsem viděl, ale takhle jsem ještě nikdež

nezačínal (Č.-Chod); ještě by bylo možno opravit *leckterý* poklesek (Herrm.); *leckam* bych se chtěl podívat, ale nemám čas.

V *c i t o v ý c h v ě t á c h* mají též význam jako složeniny s *leda-*:

když zemřel, nemusil ležet vedle *leckoho* (Ner.); já bych měla na takovou *lecjakous* koukat (R. Svob.).

Všelikdo (s), všelico (s), všelikterý (s)...

4. Tyto složeniny s předponou *všeli-* a někdy ještě s příponou *-s* znamenají *někdo...* s odstínem *r ů z n o s t í* a *v ě t š í h o p o č t u* jako složky s *leda-*; na př.:

všelico by se mi hodilo; *všelikams* bych se chtěl podívat; má *všeli-jaké* potíže.

Všelijaký má též *c i t o v ý* význam »nepříliš dobrý, dosti špatný, chatrný...«: je to *všelijaké*; ta práce je *všelijaká*.

Patří sem také knižní a poněkud zastaralé *všeliký* = každý co do druhu; na př.: vyřizovati *všeliké* objednávky.

Ojediněle má i význam citový jako *všelijaký*.

Kdekdo, kdecó, kdekterý, kdejaký

5. Jsou to složeniny s předponou *kde-* a znamenají *ú p l n o s t*, *v š e o b e c n o s t*: *kdekdo* = každý člověk, všichni lidé; *kdecó* = každá věc, všecko; *kdekterý* = každý; *kdejaký* = každý co do vlastností. Na př.:

kdekdo smeká (Jir.); byl tam *kdekdo*, muži i ženy, staří i mladí; sháněla *kdecó*, jen aby hosta uctila (Jir.); neobjímej *kdekterého* psa (Němc.); dal mu *kdejaké* staré šaty.

Od původu jsou tato zájmena *j m e n n é* v ě t y vztažné: *kde kdo*, smeká = kde je kdo (= někdo); sháněla, *kde co* = kde co (= něco) bylo.

Časem tyto věty ztratily větnou platnost (viz v § 502), splynuly se slovesnou větou, s kterou původně tvořily souvětí, a nabyly dnešního významu. V něm tvoří *kde* s *kdo...* významovou jednotku, složené slovo, je jeho předponou. Tomu hoví psaní *kdekdo...* a odporuje psaní *kde kdo...* nebo *kde-kdo...*

Bůhvíkdó, bůhvíco, bůhvíkterý...

6. Tyto složeniny s předponou *bůhví-* (ve výslovnosti obyčejně *buhví-*) znamenají *někdo...* s odstínem *ú p l n é n e j i s t o t y*, někdy

ještě *mnohosti*: *bůhvíkdo* = někdo, ale vůbec nevím (neví se) kdo; *bůhvíco* = něco, ale vůbec nevím (neví se) co, všechno možné atpod. Na př.:

měl *bůhví po kom* náchylnost k darebáctví (Jir.); sliboval mu *bůhvíco*; sedí tady jako *bůhvíjaký* milostpán (Svob.) [= nějaký, veliký]; bloudil myšlenkami svými *bůhvíkde* (tamt.); jistě tam zas utopil *bůhvíco* peněz (Jir.) [*co* = kolik, *bůhvíco* = mnoho].

Předpona *bůhví-* je od původu *slovesná věta*: sliboval *bůhvíco* = sliboval, *bůh ví co* [= jen *bůh ví*, *co* sliboval]. Ta však ztratila větnou platnost, splynula s *co* ve složené slovo, kde má úkon předpony.

Podle tohoto dnešního pojetí píšeme *bůhvíkdo...*, nikoli *bůh (Bůh) ví kdo*; o předložkových výrazech *bůhví po kom...* viz v § 747.

Psaní *bůh (Bůh) ví kdo...* je nutné v těch případech, kde se do dneška cítí větná platnost těchto sousloví a kde neběží o zájmena neurčitá; na př.: *bůh ví, kdo* to byl, *kde* je, *kdy* se to stalo, *kam* odešel, *kolik* to stálo.

Věta *bůh ví* je *citová*, vyjadřuje vzrušení mluvčího. Tento citový ráz si částečně zachovávají též složeniny *bůhvíkdo...*

Nevímkdo, nevímco, nevímkterý...

7. Jde o složeniny zájmen *kdo...* s předponou *nevím-*; znamenají *někdo...* s odstínem bezrozdílnosti: *nevímkdo* = někdo, ale nezáleží na tom, kdo, kdokoli (v záporu = *nikdo*); *nevímco* = cokoli... (v záporu = *nic*). Na př.:

ať je to *nevímkdo*, máš jej pozdravit; kdyby to říkal *nevímkdo*; ať je to *nevímco*, neber to do rukou; *za nevímco* nebyl by se nikdo přistěhoval (Šmil.) [= ani zanic]; žádný by ke kafi nenamazal *za nevímco* (Rais).

Mají tedy tato zájmena v podstatě stejný význam jako složeniny s *-koli*, ale jsou citově zabarveny, zdůrazňují bezrozdílnost.

Nevím- je jako v 6. od původu *slovesná věta*: ať je to, nevím kdo atp.

Vedle toho se *nevím* do dneška cítí plně za větu: *nevím, kdo* to je, *co* to bylo, *kde* to je atd. Tu arcit' nejde o zájmena neurčitá.

Kdochce, cochce, kdechce...

8. Jsou to slovesné věty, které ztrácejí větnou platnost (§ 501), pociťují se za část věty, s kterou původně tvořily souvětí, a nabývají

platnosti neurčitých zájmen s odstínem »kdokoli, cokoli, kdekoli...«. Na př.:

ať si říká *kdochce cochce*; koupím si to, ať to stojí *cochce*; najdu ho, ať je *kdechce*.

Tomuto významu odpovídá psaní *kdochce, cochce, kdechce...*, nikoli *kdo chce...*, neboť *kdochce...* se cítí za jedno slovo, v němž má *chce* úkon odvozovací přípony jako *-si* a *-koli* v *kdosi, kdokoli...*

Ani není ústrojně dělati před *kdo chce...* čárku: ať to stojí, *co chce* (Ner.). V úkonu větných částí vyslovují se tyto průvodní věty s ostatkem věty splývavě.

Ve větě s minulým časem je *-chtělo* místo *-chce*:

Toník fotografoval, ať si mrzlo, *jak chtělo* (Raís) || ať si mrzlo *jakchtělo* (viz hořejší poznámku).

Změna slovesné věty v jedno slovo neprovedla se tedy úplně potud, že *chce* v úkonu přípony neustrnulo, nýbrž se časuje podle větného skladu.

V těchto neurčitých zájmenech nemá sloveso *chce* svůj plný věcný význam.

Kde si svůj věcný význam zachovává, pociťuje se *kdo chce...* za větu, je třeba obě slova psáti zvlášť a před *kdo...* dělati čárku vyznačující přestávku ve výslovnosti: nechej ho, ať si jde, *kam chce*; *kdo chce*, ať vystoupí; jdi si, *kam chceš*.

Všecek, všechen, veškeren

711. 1. Jsou to tři podoby zájmena jednoho, které znělo *veš*; viz v § 386.

Toto zájmeno má jednak význam *a d j e k t i v n í*, »celý«, a to v jazyce knižním; na př.: *všecek* se třásl strachem; vrátil se *všecek* změněn; ztratil *všechen* majetek.

Jednak má platnost *z á j m e n n o u* a znamená »každý«; na př.: je to *nade vši* (*všecku, všechnu, veškeru*) pochybnost; byli tam *všichni* [= každá osoba z těch, o které jde]; to je *všecko* [= každá věc z těch, o které jde].

Toto zájmeno lze ve významu »každý« řaditi k čísl ov k á m; viz ve 2.

Každý

2. Vyskytuje se jen v jednot. čísle a znamená »kdejaký, nikoho nevyjímajíc«; na př.:

každý člověk je stvořen k práci; chodím tam *každou* neděli, *za každého* počasí; *každý* se má starat o sebe [= každý člověk; zpodstatnělé *každý*].

Toto slovo má úkon zájmena, chápeme-li na př. *každý člověk* ve smyslu »muž i žena, dítě i člověk dospělý, dělník, rolník, úředník...«, t. j. ve významu jmenovacím. Proniká však u něho též úkon *číslovky* = ne jeden člověk, ne dva lidé, ne deset lidí..., všichni, ne část.

Nikdo, nic, nikde...

3. Jsou to zájmena *záporná*: *nikdo* = ani ten nebo onen nebo jiný, žádný, ani jeden, člověk; *nic* = žádná, ani jedna věc; *nikde* = na žádném, ani na jednom místě... Na př.:

nikdo bez práce nejídá koláče (přísl.); *nic* netrvá věčně (t.); *nikde* není tak dobře jako doma.

Nic nabylo též úkonu příslovečného; viz v § 851.

Žádný

4. Znamená »ani ten, ani onen..., ani jeden...«; na př.:

žádný učený s nebe nespádl (přísl.); *žádná* kráva není, aby te-
látkem nebyla (t.); nebylo to v *žádných* novinách; z pekla však *žádná*,
žádná nejde zpráva (Erb.); to *žádný* neví [zpodstatněle = žádný
člověk, nikdo].

Původně znamenalo *žádný* tolik co *žádoucí*, t. j. bylo to slovo kladné; viz v § 223. Tento význam proniká ještě do jisté míry v některých případech, jako: to není *žádná pravda*, *žádná výhoda*, *žádný žert*, *žádné štěstí*...

Chápalo se to časem ve smyslu »to není vůbec pravda...«; podle toho se začalo říkat: to není *žádné neštěstí*, *žádná houba*...; mezi nimi není *žádný rozdíl*...

Toto slovo lze řaditi též mezi *číslovky*, chápeme-li je ve smyslu »ani jeden, ani druhý, ani třetí...«.

Jistý

5. Je to od původu *adjektivum* s významem »zjištěný, určený...« (*jistá pravda*, scházeti se *v jistý den*...), ale nabylo též plat-

nosti zájmenné a znamená »známý, stanovený, jež však není třeba podrobně označovati«. Na př.:

do jisté míry má pravdu (Baar); byl to dar jistému pánovi na krajském úřadě (Herb.); není nám dobře, ba je v jistém smyslu slova stále hůře (Dyk); udělal bych to jen za jistých podmínek; očkovaný je jistou dobu imunní.

Někdy je tu možné *jeden*, jindy *nějaký*: byl to dar *jednomu* pánovi; očkovaný je *nějakou* dobu imunní. Proti nim je *jistý* výrazově zřetelnější, neboť vyjadřuje, že není třeba někoho nebo něco blíže určovat.

O spojení *ten jistý* viz v § 687e.

ČÍSLOVKY

712. 1. Číslovky (numeralia) jsou slova povahy číselné, vyjadřují číselně množství, počet.

Podle své větoslovné platnosti jsou to **s u b s t a n t i v a** (*pět, sto*), **a d j e k t i v a** (*jeden, druhý*) nebo **p ř í s l o v c e** (*jednou, desetkrát*).

Chceme-li je odlišiti od ostatních substantiv, nazýváme je **č í s l o v k o v á** nebo **č í s e l n á s u b s t a n t i v a**, **a d j e k t i v a** a **p ř í s l o v c e**. Sr. v § 678 zájmenná substantiva...

2. Podle toho, jaký počet vyjadřují, rozlišují se číslovky **u r č i t é** (*jeden, tisíc, třetí*) a **n e u r č i t é** (*málo, mnoho*).

3. K číslovkám řadíme též některá podstatná jména, která jsou **n á z v y p ř e d m ě t ů** se zřením k číslu, k počtu:

polovice, polovina = jeden ze dvou dílů něčeho; *čtvrt, čtvrtina...* = čtvrtý díl...;

dvojice, trojice... = dva, tři předměty jako celek;

dvojka, trojka, desítka... = číslice 2, 3, 10 || = předmět touto číslicí označený (pokoj...) || = dva, tři... předměty jako celek (desítky lidí).

Toto rozšíření názvu je do jisté míry nutné, protože se některá tato jména chovají syntakticky a tvarově tak jako číslovky v užším smyslu; na př. *čtvrt*.

Do výkladů o číslovkách jsou pojata též **z á j m e n a** číselného významu (*kolik, několik...*), protože jejich skladebná povaha je

závislá na tomto významu a projevuje se tak jako u číslovek ve vlastním smyslu.

4. Dále se číslovky dělí na základní, řadové, druhové, násobné a podílné.

Základní číslovky.

713. Vyjadřují prostě počet, a to na otázku *kolik*.

Místo nich se někdy kladou číslovky *d r u h o v é*; viz v § 716s.

Číslovky *1, 2, 3, 4, oba, dva*.

1. Mají povahu *a d j e k t i v*, t. j. bývají přívlastkem: *jeden den, dvě léta, tři měsíce, čtyři bratři, oba (dva) synové*.

Jako každé adjektivum mohou i tato číselná adjektiva nabýti úkonu jména podstatného; na př.: *jeden* dělá to, *druhý* ono. Viz v § 677.

Vedle *jeden* je též *jediný* = jen jeden: mají jediného syna. Viz ještě v 6.

JEDEN (JEDINÝ)

2. Tato číslovka *s e k l a d e* jako přívlastek vždy *p ř i v y t ý k a v é m d ů r a z u*; na př.:

byl tam *jen jeden známý*; byl jsem tam *dva dni, ne jeden*.

Dále většinou tehdy, tvoří-li *n ě k o l i k a n á s o b n o u č á s t* s jinou číslovkou; na př.:

mám *jednu kávu* a *dva čaje*; má *jednu dceru* a *tři syny*; výbor spolku se skládá *z pěti mužů* a *z jedné ženy*; bylo tam *pět mužů* a *jedna žena*.

Jen je-li substantivum s *jeden* na začátku výrazu, někdy se číslovka vynechává: mám *kávu* a *dva čaje*.

3. Mimo vytýkavý důraz leckdy *s e n e k l a d e*, ač věcně o ni jde. Bývá tomu tenkrát, rozumí-li se něco obyčejně jako jedno, nebo nehlásí-li se silně v jazykovém povědomí též počet jiný. Na př.:

kilo cukru (mouky, kávy...), litr mléka..., metr plátna... stojí tolik a tolik [stanovíme cenu zpravidla jedné měrové jednotky]; něco stávalo *krejcar, zlatku*, něco stojí *korunu*; přijdu *za hodinu*, vrátím se *za týden, za měsíc, za rok, do měsíce, do roka*; *za den* to neudělám [*krejcar, hodina...* jsou peněžní a časové jednotky nebo jejich násobky,

mluvíme často o nich samých; kromě toho máme často na mysli protivu krejcar — zlatka, den — měsíc...].

Užijeme-li zde číslovky *jeden*, není nesprávná; záleží na úmyslu mluvčího.

Říkáme obyčejně: je *jedna hodina* (zpodstatněle *jedna*), protože často říkáme vedle toho, že jsou dvě, tři hodiny... Jen zřídka a neobvykle pravíme: vyjdeme *o hodině*.

Naopak říkáme (v kavárně, v hostinci): dejte mi *kávu, čaj, pivo, víno, polévku...*, neboť jsme-li sami, objednáváme si zpravidla jednu kávu...

»Byt se skládá *z kuchyně a z jednoho pokoje*«.

Kuchyně je zpravidla jedna, proto bez číslovky, pokojů bývá různý počet, proto s číslovkou.

»Dům *o jednom poschodí*«.

Domy jsou často dvojposchoďové..., proto je nutná číslovka.

Říkáme »dům *na poschodí*«, ale i o domě více než jednoposchoďovém, poněvadž nám jde o vyjádření toho, že to není dům přízemní, nikoli o vyjádření počtu poschodí.

»Býti slepý *na jedno oko*, hluchý *na jedno ucho*, kulhati *na jednu nohu* || míti bolavé *oko*, bolavou *ruku*, býti chromý *na nohu*«.

Slepota se týče jen očí, je proto třeba přesně vyjádřiti, zda je jí postiženo jen jedno oko či obě oči. Bolet může oko, ucho, ruka..., proniká zde vědomí různosti údů, nikoli počtu týchž údů.

3. Říká se náležitě »je to (umřel...) *jeden z nejlepších spisovatelů, odborníků...*«, nikoli »... *z nejlepších spisovatelů...*«, protože by určení »*z nejlepších spisovatelů*« samo o sobě bylo neurčité.

Někdy je zcela nepochybné, že je číslovka nutná: to je *jeden z našich nejlepších spisovatelů* [podmět *to* je na prvním místě ve větě; nelze říci: to je *z našich nejlepších spisovatelů*]; ztratil jsem *jednoho z nejlepších přátel* [nelze říci: ztratil jsem *z nejlepších přátel*]; pokládáme jej *za jednoho z nejlepších odborníků* [nikoli: *za z nejlepších...*].

Výraz bez číslovky má jiný smysl: *je z pěti dětí* = pochází...

4. *Jeden* ve spojení s *druhý* vyjadřuje *vespolnost* (vzájemnost) nebo *střídavost* děje. Na př.:

pomáhá jeden druhému; jedna těžkost druhou stíhá (přísl.); *veverka*

skáče *s jednoho stromu na druhý*; dává pozor *jeden na druhého*; je vidět *s jednoho konce na druhý, s jednoho břehu na druhý*.

Brusiči doporučovali říkat »pomáhá *druh druhu*«, ale to je archaismus řídký už ve 14. století.

Má prý se říkat: veverka skáče *se stromu na strom...* Ale opakujeme substantivum zpravidla jen tenkrát, chceme-li vyjádřiti, že jde o *s t e j n ý d r u h* :

vrána k vráně sedá, *rovný rovného* si hledá (přísl.) [= vrána sedá zase k vráně, ne k jinému ptáku]; *ženská ženské* spíše porozumí (Rais); *ruka ruku* myje (přísl.); vyráží *klín klínem* (t.); nezůstane *kámen na kameni*; skládati *krejcar ke krejcaru*; odříkati něco *slovo od slova, slovo za slovem*; je to *den ode dne, rok od roku* lepší.

Nemáme na mysli, že veverka skáče se stromu zase na strom, nikoli na dům apod., t. j. že skáče jen po stromech, nýbrž chceme vystihnouti její hbitost ve skákání. Proto je přirozené »s jednoho stromu na druhý«.

Podobně nechceme říci, že je vidět s břehu zase na břeh, ne na něco jiného, nýbrž nám jde o vyjádření, kam až je vidět.

Někdy je možné *p o j e t í o b o j í* a proto je možný obojí způsob vyjádření:

choditi s místa na místo || *s jednoho místa na druhé*; *choditi dům od domu, od vesnice k vesnici, od města k městu* || *od jednoho domu k druhému, od jedné vesnice k druhé, od jednoho města k druhému; záplata kryla záplaty* (Olbr.) || *jedna záplata kryla druhou*.

Říkáme však obyčejně: třít *jednu nohu o druhou*; přehoditi si, mít *jednu nohu přes druhou*, nikoli: *nohu o nohu, nohu přes nohu*.

5. *Jeden* se někdy blíží svým významem *n e u r č i t ý m z á - j m e n ů m*; na př.:

byl jednou *jeden král* (pohád.); *jeden můj známý* vyprávěl, že...; za mladých let byl zeman *s jedním českým pánem* daleko ve světě (Třebíz.); *jeden rok* bylo se mnou zle; *jednu dobu* se mu dařilo dobře.

Má svůj vlastní číselný význam, znamená jednu osobu nebo věc jako jindy, ale vedle toho proniká u něho význam neurčitosti jako u *nějaký*. Liší se od něho tím, že označuje někoho nebo něco, koho nebo co mluvčí zná, ale koho nebo co blíže neoznačuje.

Lidově a hovorově se vyskytuje takovéto *jeden* i z p o d s t a t n ě l é :
jeden vyprávěl, že... [= jeden člověk, jeden muž]; *jedna* vyprávěla,
že... [= jedna žena, paní]; když přišli k těm skalám, potkali *jednoho* (Erb.).

H r u b ě n e č e s k é je zpodstatnělé *jeden* v takovýchto případech:
jeden neví, co má dělat, co si má o tom myslit; *jeden* by z kůže vyletěl.

Tu není *jeden* místo jeden člověk, muž, neboť ho lze užít i o osobě muž. i žen.
V duchu čes. jazyka se tu klade *člověk*; v § 429a.

6. *Jeden*, řidčeji *jediný*, znamená »s a m ý, j e n, n i c j i n ě h o
n e ž«; na př.:

to byla *jedna* radost; celé údolí je *jedno* jezero (Němc.); má záda
jednu ránu (Jir.); ten strom je *jeden* květ; šla o ní *jedna* chvála (Klost.);
celý život byli *jediná* mamona (Rais).

Viz v § 7017.

7. *Jeden* = s t e j n ý; na př.:

je mi to *jedno*; šel po vsi *jeden* hlas (Stroupež.) [= všichni mluvili
stejně]; byl po vsi *jeden* hlas (Němc.); to byla všude *jedna* řeč (Rais);
je to všechno *na jedno* kopyto, *na jedno* brdo (lid. a hovor.).

8. Zastaralé *jeden* každý (*jedenkaždý*) je zesílené *každý* (= každý
bez výjimky, *každický*); na př.:

sám *jeden* každý ví, kde ho střevíc tlačí (přísl.); kupte si *jedenkaždý*
a *jednakaždá* holubici (Dur.).

9. *Jeden* je v lid. a hovor. mluvě výrazovým prostředkem c i t o -
v é h o d ů r a z u, nemá číselnou platnost; na př.:

je to *jeden* darebák! [rozhořčení]; i ty *kluku jeden*! || i ty *kluku*
jedna! (Rais); to je *jeden* kus, takových je málo (Kosm.) [podiv =
krásný kus]; to je *jeden* umělec! [ironie = špatný umělec].

Leckdy se klade zpodstatněle, bez příslušného substantiva:

to je *jeden*! [dareba, ničema...]; copak nemůžete dát pozor, vy
jeden?! (Č.-Chod); to je, pane, to je *jeden*! (R. Svob.) [= mazaný
člověk.

Číslovky 5, 6... 10, 11..., 20..., 50... 90

714. 1. Tyto číslovky jsou od původu s u b s t a n t i v a, ale
chápu se do jisté míry též z a p ř í s l o v c e, a to ve spojení
s počítaným předmětem nebo ještě s nečíselným přívlastkem.

Jejich substantivní povaha se zřetelně projevuje tím, že v úkonu nominativu, akusativu a genitivu mají při sobě g e n i t i v p o č í t a n é h o p ř e d m ě t u: *pět let, deset hodin, devadesát korun...*

Původní smysl těchto sousloví je *•pětka, pětice let...•*.

2. Přísllovečné pojetí těchto číslovek obráží se předně v tom, že je v úkonu jiných pádů než prvního místo genitivu počítaného předmětu p á d ž á d a n ý s k l a d e m v ě t y: *k pěti přátelům, ve dvaceti letech, s osmdesáti korunami* atp. Nositelem syntaktického úkonu je tu počítaný předmět a číslovka se chová jako příslovce; proto má u s t r n u l ý t v a r n a -i (sr. v § 394).

Tím se liší tato sousloví od podobných, na př. *sklenice vody, pytel mouky, kilo cukru...*, kde genitivy zůstávají ve všech pádech a první substantivum tvarově neustrnuje: *ke sklenici vody, ve sklenici vody, s pytlek mouky...*

Kladení jiného pádu než genitivu (*k pěti přátelům*) počítá se k t. zv. a t r a k c i; viz v § 539.

Dále svědčí o přísllovečném pojetí to, že se naše číslovky chovají při shodě s určitým slovesem j a k o n e u t r a: *přišlo pět lidí, uplynulo dvacet let, bylo tam devět lidí* atp.

A za třetí ta okolnost, že se a d j e k t i v n í p ř í v l a s t e k, obsahově náležející k číslovce, mluvnicky s h o d u j e s p o č í t a n ý m p ř e d m ě t e m: *těch šest věcí, všech pět přátel, celých deset let, dobrých padesát minut, k těm třiceti slovům, ve všech desíti případech, se svými pěti dětmi*.

Při zachování substantivní povahy číslovek by to znělo takto: *byla tam pět lidí* [= pětka lidí]; *ta pět dětí* [= ta pětka, pětice dětí].

O tvarech číslovek a jmen s nimi spojovaných viz přehledně v § 394.

Číslovka 100

3. Chápe se substantivně i přísllovečně jako číslovky *pět...*, ale v rozsahu poněkud jiném.

a) Genitiv počítaného předmětu je pravidlem jen v úkonu nominativu, akusativu a genitivu: *sto let, korun, lidí...*, *do sta let* || *do sto let*.

V úkonu jiných pádů se vyskytuje velmi zřídka, a to má-li *sto*

náležitý tvar; pravidlem je místo něho tvar žádaný větným skladem: *ke stu korun* || *korunám...*, ale jen: *po stu letech*.

Jinak je místo genitivu počítaného předmětu veskrze pád žádaný skladem věty: *ke sto korunám, po sto letech, se sto korunami*.

O tom, kdy se číslovka *sto* zřídka skloňuje a kdy ne, viz v § 393.

b) Adjektivní nečíselný přívlastek se zřídka shoduje s číslovkou celé (*to*) *sto korun*. Zpravidla s počítaným předmětem: *celých (těch): sto korun, k těm sto korunám...*

c) *Sto let uplynulo*. Střední pojetí číslovky se shoduje s jejím rodem podle tvaru (*sto* = město).

V lid. a hovor. mluvě znamená *sto* «mnoho, veliký»: *míti sto výmluv*, do něčeho *sto chutí*. Je to tedy číslovka neurčitá.

Číslovka 1000

4. Chová se zcela obdobně jako číslovka předešlá; sr.:

a) *tisíc korun, let, do tisíce* || *do tisíc korun...*, *k tisíci lidí* || *lidem, k tisíc lidem, s tisíc* || *s tisíci korunami...*; viz v § 393; —

b) *celý tisíc korun* || *celých tisíc korun...*; —

c) *bylo, přišlo tam tisíc lidí*.

Lidově a hovorově znamená *tisíc* též «velmi mnoho»: *dobré svědomí tisíc svědků* (přisl.) [= je jako velký počet svědků].

Číslovky milion, bilion, trilion

5. Je při nich týž stav jako u *tisíc*:

milion (bilion, trilion) korun, s milionem korun || *s milion korunami; napočítalo se tam, bylo milion obyvatelů*.

Miliarda

6. Chápe se veskrze jako substantivum; sr.:

miliarda korun, o miliardě korun, celá miliarda korun, byla to miliarda korun atp.

Je to číslovka nová, poměrně řídká a proto se u ní neprojevuje příslovečné pojetí.

Číslovky 21, 32, 46, 59...

7. Čtou-li se *dvacet jeden, padesát devět...*, chovají se tak, jako číslovky *jeden, devět* samy; na př.:

dvacet jeden den (uplynul), třicet čtyři dni (uplynuly), padesát devět dní (uplynulo)...

Čtou-li se *jedenadvacet, devětapadesát*, chovají se jako číslovky *dvacet* a *padesát* samy; na př.:

jedenadvacet, devětapadesát... dní (uplynulo).

Číslovky 101, 105, 120, 190...

8. O jejich pojetí rozhoduje koncová číslovka jako v 7.; na př.:
sto jeden den, sto čtyři dni, sto pět dní...

Číslovka čtvrt

9. Znamená »čtvrtina, 4. díl«, je to od původu ženské substantivum a nabylo částečně p ř í s l o v e č n é platnosti jako obdobné číslovky *pět, šest...*; sr.:

čtvrt hodiny... [genit. počítaného předmětu] || *po čtvrt hodině* [místo genit. lokál žádaný předložkou *po*; *čtvrt* tvarově ustrnulé]; podobně: *do čtvrt na tři...*;

tři čtvrti na tři || *do, o tři čtvrti na tři, před tři čtvrti na tři...* [tvarové ustrnutí, viz v § 394];

čtvrt hodiny uplynulo; bylo tři čtvrti na tři.

Nečíselný přívlastek při *čtvrt* se shoduje s počítaným předmětem a celý výraz se chápe za neutrum: *uplynulo celé čtvrt hodiny*; trvalo to *celé čtvrt hodiny*; *před celou čtvrt hodinou...*

Vedle toho se říká: *uplynula celá čtvrt hodina*; *složení na čtvrt hodina* se chápe cele za substantivum. Vznikla ze snahy, aby se sloveso (*uplynula*) a přívlastek (*celá*) shodovaly s tvarem substantiva.

Je-li nečíselný přívlastek vedle adjektivního číselného, má týž tvar jako on: *celé (plné) tři čtvrti hodiny.*

Číslovky půl, půle, polovic (e), polovina

10. *Půl*, od původu muž. substantivum, cítí se skoro veskrze z a p ř í s l o v c e a je vždy tvarově ustrnulé:

půl hodiny, roku..., do půl roku ...|| v půl týdnu; před půl hodinou, rokem; celé půl hodiny, celého půl roku.

Vedle toho se říká: *celý půlrok, celá půlhodina* [se složeninami *půlrok* a *půlhodina*].

11. Lidové a hovor. *půle*, vývojový novotvar z *půl*, vyskytuje se ve spojení *v půli týdnu, roku...* Počítaný předmět není v genitivě, t. j. *v půli* se cítí příslovně.

12. *Polovice* a *polovina* se chovají jako substantiva: *polovice (polovina) cesty, roku..., v polovici cesty..., jedna polovice roku...*

Vedle *polovice* je též *polovic*, tvarově ustrnulé a chápané příslovně: *polovic cesty, do polovic cesty || v polovic cestě...; přišlo jich polovic.*

Číslovky *kolik, několik, tolik* a *mnoho*

13. Chovají se tak jako číslovky *pět, šest...* a mají ustrnulý tvar na *-a*: *kolik, několik let; tolik, mnoho peněz || po kolika letech, s několika lidmi; těch několik let.* Viz v § 395.

Číslovka *málo*

14. Chápe se většinou rovněž příslovně, jenže má ustrnulý tvar *málo*: *málo lidí || málo lidem, o málo lidech, po málo letech* (řídce kniž. *po málu letech*); viz v § 395.

Řadové číslovky.

715. 1. Vyjadřují číselné pořadí na otázku *kolikátý*: *první* (kniž. *prvý*), *druhý, třetí, čtvrtý..., dvacátý..., stý, tisící, miliontý (biliontý, triliontý),* *kolikátý, několikátý*; viz v § 232.

K *miliarda* řadová číslovka není; byla by *miliarý*.

2. *Letopočty* a jiné podobné výrazy nejméně trojčíselné vyjadřují se a) dosti zřídka číslovkami veskrze řadovými, b) jen řadovými desítkami a jednotkami, jinak číslovkami základními, c) často číslovkami veskrze základními. Na př.:

roku 1888 = a) roku tisícího osmistého osmdesátého osmého (|| osmaosmdesátého); b) roku tisíc osm set osmdesátého osmého (|| osma-

osmdesátého); *c*) roku *tisíc osm set osmdesát osm* (|| *osmaosmdesát*).

Způsob *b*) a *c*) je pro pohodlí.

3. O sousloví *sám třetí*... viz v § 701₅.

Druhové číslovky.

716. 1. Vyjadřují různost vlastností, povahy, rázu, druhu, a to na otázku *kolikery*; na př.:

dvojí, obojí, trojí papír = papír dvou... druhů (bílý a barevný, červený a zelený, psací a balicí...); *dvojí sukno, plátno; čtveré pivo, víno* [= čtyři druhy piva, vína]; podob. *desaterý, dvacaterý, šedesáterý*...

2. Ke *100* je druhová číslovka *sterý*; vyskytuje se zpravidla jen v jazyce knižním, hlavně básnickém: *stero* barev (Čech), světél (Ho.). Má někdy platnost číslovky základní.

Tisícery (k *tisíc*) znamená též »mnohý, vřelý«: *tisíceré díky!* [= mnohé, vřelé]; *tisíceré srdce* (Čech) [= velmi mnohé].

K číslu *1* není číslovka druhová, užívá se základního *jeden*.

3. Druhové číslovky se při některých jménech kladou vždy nebo skoro vždy, i v platnosti č í s l o v e k z á k l a d n í c h.

a) Zpravidla při substantivech pomnožných: *dvoje dveře, kamna, vrata, troje noviny, čtvery hodiny, paterý šaty*...

Bývá tu většinou číslovka ve tvaru j m e n n é m (§ 391).

b) Skoro vesměs při substantivech hromadných a látkových: *obojí drůbež, lidská a pernatá* (Mrš.); v obci je *dvojí (dvoje) obyvatelstvo*, starousedlé a přistěhovalecké; *dvojí kamení, uhlí, trojí (troje) loďstvo; dvojí sukno, plátno*.

Někdy se užívá též nebo jen číslovky základní: *obojí vojsko* || *obě vojska; obojí loďstvo* || *obě loďstva; dvě, tři družstva*.

Je tomu tak u substantiv, která znamenají ucelenou, samostatnou jednotku.

c) Hojně u jmen množných znamenajících nějaký celek; na př.: *dvoje, troje, čtvery... boty, střevíce, ponožky, rukavice* [boty = pár botů]; *dvoje, troje... včely* [včely = roj, úl včel].

Je to obdoba jmen pomnožných a hromadných.

Ve spojení *dvě boty, dva střevíce, tři včely... má boty...* platnost čistě plurálovou = boty v počtu dva...

Sem náleží též **z p o d s t a t n ě l é** číslovky druhové, mající při sobě genitiv počítaného předmětu:

dvě holoubátek (Neum.); *dvě vážek* jasnokřídлых (Čech); *dvě poutníků* (Erb.); *tré osob; čtvero ročních počasí*.

Je to způsob hojný v jazyce starším, dnes poněkud zastaralý, knižní. Jde při něm o volnější skupení jedinců.

d) Často u jmen pomyslných; na př.:

pravda je jen jedna, a ne *dvoje* (přísl.); *ze dvojí slabosti* nebude síla (Jir.); *dvojí loket* [přeneseně = dvojí měřítko]; *devatero řemesel* desátá bída (přísl.); *dvojí prospěch, zlo, výhoda...*; obyvatelstvo *trojí národnosti, dvojího náboženství*;

desatero božích přikázání [lze též řaditi do c)];

substantiva *dvojího rodu* || *dvou rodů*; osoby *obojího pohlaví* || *obou pohlaví*; zboží *dvojího druhu* || *dvou druhů*; *dvojí mínění* || *dvě mínění*.

Násobné číslovky.

717. 1. Vyjadřují význam »na sobě«, složenost.

Jsou to jednak adjektiva *dvojitý, trojitý, dvojatý, dvojaký, obojaký, jednoduchý, dvojnásobný, trojnásobný, pateronásobný...*, *několikanásobný...*, jednak příslovce *jedenkrát, dvakrát, desetkrát, stokrát, tisíckrát, milionkrát, několikrát...*

Stokrát a *tisíckrát* mají v lid. a hovor. mluvě též n e u r č i t ý význam »mnohokrát«.

Podílné číslovky.

2. Označují předměty ve skupinách podle čísla. Jsou to veskrze výrazy vzniklé ze základních číslovek, a to:

jednak typu *po jednom*; na př.: jíti *po jednom* (= ne dva vedle sebe), *po dvou* (= dva vedle sebe); prodávati něco *po pěti korunách* (= každý kus za 5 korun);

jednak typu *dva a dva*; na př.: jíti *dva a dva, tři a tři* (= dva, tři vedle sebe, ve skupině).

SKLOŇOVANÉ TVARY

718. 1. Skloňované tvary, t. j. tvary jmen v širokém smyslu, substantiv, adjektiv, zájmen a číslovek, vyjadřují rozmanité významy, úkony jmen ve větě.

Je to předně veskrze **mluvnické číslo**, **mluvnický rod**, částečně **rod přirozený**, **životnost a neživotnost** a rozdíl mezi jmény **osobními** a **živočišnými**. O tom byly výklady již dříve.

O čísle v § 637 sl., o rodě v § 644 sl., o životnosti a neživotnosti v § 644, o rozdílu mezi jmény osobními a živočišnými v § 318.

Dále vyjadřují skloňované tvary tak zvané **významy pádové** neboli **pády**; o těch budou výklady zde dále. Většinou se rozumí pádem i **tvar sám**, výrazový prostředek větného úkonu.

Na př. ve větě *žák píše* má substantivum *žák* úkon 1. pádu, nominativu; tvaru *žák* — proti *žáka*, *žákovi*... — říkáme též 1. pád nebo nominativ.

Je-li třeba tyto dvě věci rozlišovati, mluvíme obecně o **pádovém úkonu** a **tvaru**, konkrétně na př. o nominativním úkonu a tvaru, nebo o úkonu a tvaru 1. pádu.

2. **Pádů jako úkonů** neboli pádových úkonů je **sedm**, první, druhý atd. pád neboli nominativ, genitiv, dativ, akusativ, vokativ, lokál a instrumentál.

Pádů jako tvarů neboli pádových tvarů je **sedm** poměrně zřídka, často **méně než sedm**, zřídka je jen jeden. Viz v úvodě ke skloňování (§ 317). Má tedy též tvar nezřídka dva úkony nebo i více pádových úkonů.

Na př. ve větě *„dal jsem to sestře“* jde u substantiva *sestra* o úkon **dativu**, 3. pádu, ale tvar *sestře* mívá též význam **lokálu**, 6. pádu. Ve větě *„dub je strom“* mají obě substantiva úkon **nominativu**, 1. pádu, ale jejich tvar mívá i význam **akusativu**, 4. pádu.

Říkáme, že je v oné větě tvar *sestře* v úkonu, v platnosti dativu a tvary *dub* a *strom* v úkonu, v platnosti nominativu.

3. Významy skloňovaných tvarů ve větě jsou velmi hojné a rozmanité; viz v dalších výkladech. Obecně lze říci, že tvary vyjadřují největším dílem **vztahy mezi předměty** (ve smyslu psychologickém) nebo **mezi předměty a ději**.

Ve větě »to je báseň Svatopluka Čecha« vyjadřuje genitiv *Svatopluka Čecha* vztah tohoto jména ke jménu *báseň*, a to p ů v o d s t v í (= báseň, jejímž původcem je Sv. Čech). — Ve větě »žák píše« j m e n u j e m e nominativem *žák* podmět slovesa *píše*.

Menším dílem vyjadřují skloňované tvary různé významy j m é n a s a m é h o, beze zření k jinému předmětu nebo ději. Tak je tomu zejména v jednočlenných větách jmenných.

Na př.: *pomoc!*; *Václave!* V první větě nominativ prostě jen jmenuje představu, která mluvčího vzrušuje. V druhé větě mluvčí vokativem někoho jmenuje a dožaduje se jeho pozornosti.

Dále u tvarů vyjadřujících životnost; viz ve 4.

Skloňované tvary vyjadřující vztahy mezi předměty nebo mezi předměty a ději tvoří sousloví se slovy jinými. Říkáme, že jsou p ř i j m é n ě, při substantivu nebo při adjektivu, p ř i s l o v e s e, při příslovci nebo při citoslovci; na př.: *báseň Svatopluka Čecha, hoden mzdy, je mi dobře, na knihu!*

Tvary při jménech se nazývají a d n o m i n á l n í, tvary při slovesech a d v e r b á l n í.

Tvary vyjadřující různé významy na jméně samém jsou s a m o s t a t n ě.

O významech vyjadřovaných tvary byla již většinou řeč, zejména v kapitole o předmětě a příslovečném určení jako o částech věty (§ 515—519). Tam se však nehledí k tvaru jmen, kdežto v této kapitole o skloňovaných tvarech se zjišťuje, které p ř e d m ě t o v é, p ř í s l o v e č n é nebo j i n é významy mají jednotlivé pády. Tam je východiskem význam, zde tvar.

V oné kapitole o částech věty jsou objasněny názvy různých předmětových a příslovečných významů, které se budou zde dále připomínati (na př. předmět stavový, obsahový, určení času, zřetele).

4. Skloňované tvary p r o t ý ž p á d mají své jisté významy valnou většinou všechny, ať mají jakoukoli podobu.

Na př. instrumentál vyjadřuje mimo jiné význam nástrojový, ať je to tvar jednotný nebo množný (psati *pérem* || *péry*), muž. žen. nebo střed. (*bičem* || *motykou* || *pérem*), množ. tvar na -i, -y nebo na -mi (*muži, duby, koňmi*) atp.

Někdy však je p o d o b a t v a r u v ý z n a m o t v o r n á, t. j. různými tvary se vyjadřují významy různé. U muž. jmen je to ž i v o t n o s t a n e ž i v o t n o s t, v jistém rozsahu pak též to,

je-li jméno *o s o b n í* či *ž i v o č i š n é*; viz ve skloňování (§ 317). Ne ojediněle je různá tvarová podoba *s l o h o t v o r n á*; viz tamt.

5. Rozeznávají se skloňované tvary neboli pády *p r o s t é* (píši *úlohu*) a *p ř e d l o ž k o v é* (píši *do sešitu*), tvořící sousloví s předložkou. Nominativ a vokativ jsou *v ž d y p r o s t é*, lokál pak *v ž d y p ř e d l o ž k o v ý*.

O prostých pádech budou výklady zde dále, o předložkových v další kapitole.

6. Všecky pády mimo nominativ nazývají se někdy souhrnně *n e p ř í m é*.

NOMINATIV

719. 1. Je to pád na otázku *kdo, co*.

V dalších výkladech půjde jen o ty skloňované tvary, které mají *ú k o n y* v e s m y s l u t é t o o t á z k y, t. j. o nominativy ve smyslu úkonném, nikoli tvarovém. Na př. ve větě *«vítr vyvrátil strom»* má *strom* úkon akusativu (na otázku *koho, co*), ve větě *«hoši, pojďte»* *hoši* úkon vokativu, nikoli nominativu.

Jeho hlavní úkon je *p r o s t ě j m e n o v a c í*; nominativem předmět (ve smyslu psychologickém) jen jmenujeme, nevyjadřujeme jím žádný vztah příslušného jména ke jménu jinému.

Úkon jmenovací mají všechny pády, neboť ten tkví v podstatě jmen. Ale jiné pády než nominativ mají jako svůj hlavní nějaký *ú k o n j i n ý* a tím se liší od nominativu a mezi sebou.

2. Pro svou jmenovací povahu je nominativ vhodným výrazovým prostředkem *p o d m ě t u* (*žák píše*), *d o p l ň k u* (*chlapci chodí bosí*) a *j m e n n é h o p ř í s u d k u* (*hlad je výborný kuchař*).

Dále se dobře hodí v e *j m e n n ý c h v ě t á c h* jednočlenných i dvojčlenných u substantiv, která jsou nositeli větné platnosti (*škoda ho, radost mladost*); viz v § 434.

T. zv. jmenovací nominativ.

3. Klade se často *b e z e z ř e n í k v ě t n é m u s k l a d u*, bez mluvnické shody s tou větnou částí, ke které obsahově náleží. Ve shodě s větným skladem je tento nominativ jen tehdy, je-li jeho základní substantivum v nominativě. Na př.:

slovo bratr je praslovanské [větný sklad žádá nominativ — jde o podmět] || *slovem bratr* označujeme jistý rodinný vztah [větný sklad žádá i n s t r u m e n t á l bratrem, jako je *slovem*];

to nářečí se nazývá *chodské* [nomin. *chodské* jako *to nářečí*] || *tomu nářečí* říkáme *chodské* [nomin. místo d a t i v u].

4. Vyskytuje se na druhém místě v souslovích typu *slovo bratr*, kde je bližším u r č e n í m, a t o o b s a h o v ý m, substantiva prvního, majícího věcný význam široký, zcela obecný. Taková první substantiva jsou: *jméno, název, slovo, tvar, nominativ...*, *věta, výraz, (slovní) spojení, příjmení, titul, nápis, otázka, význam, kniha, časopis, román, povídka, báseň, opera, drama, hra, spolek, firma* apod. Na př.:

o slově bratr; u podstatného jména kůň nalézáme některé tvarové zvláštnosti; *o tvaru, o nominativě hosté*; fenku *jménem Lasička* (Vanč.); mužovi *příjmením Novák*; měli *syna jménem Jan*; třetí a čtvrtý ročník *Sebrání s názvem »Nové básně«*; dostal *titul (akus.) rada*; štít *s nápisem Škabrout a syn* (Herrm.); odpověď *na otázku kdo*; tvar *Novákovi* znamená *»manželé Novákovi«*; *u firmy Josef Novotný a spol.*; *v povídce Babička, v básni Máj, v opeře Prodaná nevěsta, v časopise Tvorba; v závodě Tesla; ze spolku Mánes, v nakladatelství Svoboda, Rovnost...*

Smysl takovýchto spojení je tento: *o slově, které zní bratr*; štít *s nápisem, který zní Škabrout a syn*; *v povídce, která se nazývá Babička* atpod.

Sousloví typu *město Praha, země Morava* (§ 507), kde druhý nominativ nemá úkon jmenovací a podléhá mluvnické shodě (*do města Prahy, v městě Praze, v zemi Moravě...*), znamenají arciť *»město, které se nazývá Praha«*, neboť každé substantivum jmenuje, je to název. Ale substantivum *Praha* tu není obsahovým určením substantiva *město*, nýbrž n a o p a k *město* blíže určuje substantivum *Praha* (§ 507), takže spojení *město Praha* znamená *»Praha mající jisté vlastnosti, pro které je městem, které z ní činí město, pro které ji nazýváme městem«*.

Vlivem typu *město Praha* klade se někdy místo jmenovacího nominativu pád prvního jména.

Na př. *v hotelu, v bance Slavia* (jako *v časopise Slavia...*) || *v hotelu, v bance Slavii*.

5. Užívá-li se obsahového určení s a m é h o, bez určovaného substantiva, klade se

a) v n o m i n a t i v ě, rozumí-li se určované substantivum po-

vahy mluvnické, slovo, jméno, tvar, nominativ...; na př.: *skloňovati ryba* = skloňovati slovo, jméno ryba; *vykládati o hosté* = o tvaru, o nominativě hosté;

b) v tvaru žádaném v e t n ý m s k l a d e m, rozumí-li se substantivum povahy jiné než mluvnické: *čteme Babičku* = čteme knihu Babičku; *v Babičce se čte* atp.

6. Patří sem též sousloví, jako *okres Vyškov, kraj Brno, župa Bratislava...*; sr.: *v okrese Vyškov, v kraji Brno, v župě Bratislava...*

Od původu sem nepatří, protože jsou to spojení typu *město Praha; Vyškov* není obsahové určení k *okres*, nýbrž *okres* je substantivní přívlastek substantiva *Vyškov* (= Vyškov jako okres). Chápu se však ve smyslu »okres, který se jmenuje Vyškov«.

Toto pojetí částečně proniká druhotně též u výrazů typu *obec Spešov*; odtud je: *v obci Spešově, z obce Spešova...* || *v obci Spešov, z obce Spešov...*

Dále ve výrazech typu *hotel Moravec, nakladatelství Borový, cirkus Kludský*.

Tu je nominativ místo genitivu nebo místo přívlastňovacího adjektiva: *Moravcův hotel, nakladatelství Borového...*, neboť vlastní smysl není: hotel, který se n a z ý v á Moravec, nýbrž: hotel, který p a t ř í Moravcovi.

V hovorové mluvě je tento nominativ dosti častý a proniká i do jazyka spisovného.

A konečně ve spojeních *Praha-město, Brno-venkov, Praha-jih, sever* ap.: *v Praze-město, v Brně-venkov* atp.

Ani ta sem nenáleží od původu; viz v § 617₂.

Jmenovací nominativ se tu všude ujímá pro svou zřetelnost a praktičnost.

Ve většině případů jej chápeme za název a tento jmenovací úkon vyjadřuje nominativ nejplněji, nejvýrazněji (viz výše v 1.). V případech typu *Praha-venkov* má substantivum *venkov* též úkon, jaký mívají písmena nebo číslice (*Praha A, Praha I.* atd.).

7. Dále mají jmenovací nominativ ta substantiva, která jsou obsahovým určením sloves *říkati, jmenovati, nazývati, znamenati, křtíti, nadávati, spílati...*; na př.:

říkají *mu Jan...*; *té studánce* říkali *Jezerka*, *hradu* pak *Vyšehrad* (Jir.); říkali *mu kmotr Palička* (Erb.); *takovou větnou část* nazýváme *mluvnická*; lat. *piscis* znamená »ryba« (znamenati s akus.); pokřtili *jej Václav*; přezdělili *mu Rejsek*, že uměl pěkně *rejsovati* (Wint.).

Smysl je: *d á v a j í m u j m é n o J a n...*, takže jde v podstatě o týž případ jako ve 4.

Rčení *jmenovati koho ředitelem* má smysl jiný (= ustanoviti, určiti za ředitele) a proto v něm není nominativ; viz v § 742₈.

8. Místo a vedle jmenovacího nominativu se celkem zřídka a většinou dosti neobvykle klade

a) prostý g e n i t i v: *dostati, míti... titul rady; obyvatelům* toho kraje přezdívali *ťitáků¹⁾*; *sova sykoře hlavatých* nadává (přísl.);

b) g e n i t i v s d o: *spílati komu do zrádců*;

c) i n s t r u m e n t á l: *tuto větnou část* nazýváme *doplňkem* (viz v § 545).

d) p á d z á k l a d n í h o s u b s t a n t i v a: *měli syna jménem Jana* [zřídka a neobvykle]; *syn Jana* příjímím *Kováře* (Geb.);

e) v o k a t i v: *panímáma* jmenovala *ji Pavlinko* (Rais); *vlkovi* říkal *bratře* (Vrchl.); aby také *jemu* říkal *bratře králi* (Herb.).

V prvních čtyřech případech je to následek snahy, aby se jméno n e v y m y k a l o z mluvnického skladu věty, aby mělo ten pád, který se vyskytuje v obdobných případech: *titul rady* má genitiv obsahový (jako *znamení kříže*); *přezdívali ťitáků¹⁾* = dávají jim přezdívkou *ťitáků* (s genitivem jako v předešlém případě); *nazýváme doplňkem* má instr. podle *jmenovati ředitelem*; ve výraze *syna jménem Jana* je gen. *Jana* podle *syna Jana*.

V e) je vokativ přenesen ze samostatných jmenných vět (*Pavlinko!*).

9. Svou větoslovnou povahou je jmenovací nominativ p ř í s l o v e č n é určení věcného obsahu jako genitiv v případech typu *znamení kříže*; viz v § 731₅. Neuvádím jej však mezi příslovečnými nominativy ostatními (viz v násled. §), protože jeho příslovečná povaha není tak zřetelná jako u nich a protože je proti nim prastarý.

¹⁾ Podle infinitivu vyslovovaného s -ti; jde o Jihočechy kolem Husince.

Příslovečný nominativ.

720. 1. Příslovečné úkony nominativu jsou vývojově veskrze nepůvodní, třebaže už staré, protože mu přísluší jako prvotní platnost jmenovací, kdežto příslovečný úkon záleží ve vyjadřování rozmanitých okolností a vztahů. Nominativ není proto dosti vhodný pád na vyjadřování příslovečných významů.

2. Vyskytuje se příslovečný nominativ předně u přísudkových substantiv ve jmenovacích větách: je mi *velmi zima*, bylo *úplně tma...*, viz v § 655.*

Původně měl tu nominativ úkon jmenovací a má jej částečně do dneška: *je zima* se chápalo na otázku *k d o, c o*; sr.: je *velká zima*. Toto pojetí se změnilo v pojetí na otázku *j a k*, v pojetí příslovečné; odtud: je *velmi zima*.

3. Dále se vyskytuje příslovečný nominativ u jmen, která jsou ve větě příslovečným určením; na př.:

je *pravda* trochu chladno, ale pěkně; kašle *až strach...*; on to *možná* neví, viz v § 502.

Tato příslovečná substantiva byla původně *j m e n n ý m i v ě t a m i*, které tvořily souvětí s ostatkem věty: *kašle až strach* znělo: *kašle, až strach* a znamenalo: kašle, až je (z toho) strach. Viz v § 502. V platnosti jmenných vět tato substantiva měla úkon jmenovací; viz v § 434, 719. Příslovečný úkon jim připadl, až když ztratila větnou platnost a stala se větnými částmi.

Příslovečné původní nominativy shodné s akusativy chápeme *z a a k u s a t i v y*: *ráno, večer, málo, mnoho; letos, dnes* (§ 851₂); *druhý den, tento týden*, lid. a hovor. *moc*.

Příčina je ta, že nominativ jako pád s hlavním úkonem jmenovacím není dosti vhodný prostředek na vyjadřování významů příslovečných.

Mnohdy se původní nominativ *n a h r a d i l a k u s a t i v e m*: *trochu, trošku* místo *trocha, troška*; *hromadu* m. *hromada* (lid. a hovor.); *věru* m. *věra* (víra); *co chvíli* m. *co chvíle*; *tuto sobotu...* m. *tato sobota...*

Původně na př.: *tato sobota, přijdu* = (jakmile...) nastane tato sobota, přijdu; — je to věru pěkné, původně: *věra, je to pěkné* = budiž mi víra, vězte mi, je to pěkné.

Sr. původní nomin. *trocha* ve slovenštině, *co chvíle, co chvíľa* v čes. lid. mluvě.

Tento akusativ ustrnuje a přenáší se do platnosti podmětové: je tam *trochu, trošku* mouky || *trocha, troška*; bylo tam *hromadu* lidí.

4. Přísluvečný nominativ je také v těchto případech:

jíti, jeti *cesta necesta, bláto nebláto* [= cestou necestou, blátem neblátem]; bítí koho *hlava nehlava* [= po hlavě i jinde]; v jedné hospodě na nocleh *pán nepán* se sejdem (Čelak.) [= všichni bez rozdílu]; viz v § 536_{1b}; seděti, státi, býti někde *hlava na hlavě* [= natlačeni, namačkání];

stáli *jeden vedle druhého*; volali *jeden přes druhého*; ženy přišly *každá zvlášť*.

Je to přísluvečné určení průvodních okolností: jíti *cesta necesta* = jíti za takových okolností, že nehledíme na cestu; atp.

Tu ještě dobře cítíme původní *v ě t n o u p l a t n o s t*: jíti, ať je to cesta nebo není; bítí, ať je to hlava nebo ne; sejdem se, ať je to pán nebo ne; stáli tak, že byl jeden vedle druhého.

Proto se ještě shoduje *jeden a každý* v rodě s podmětem určitého slovesa.

Nominativ vlastnosti (jakosti).

721. 1. Je to nominativ substantiva vždy s přívlastkem, který je bližším určením substantiva jiného.

Podle větného úkonu je to dílem *p ř í s t a v e k*; na př.: byl to mladý, ale šedivý *lékař, ochota a laskavost sama* (Mah.); viz jiné příklady v § 531₄.

Dílem *j m e n n ý p ř í s u d e k*; na př.: *strom je samý květ*; viz v § 701₇.

A dílem *d o p l n ě k*; na př.: má *ruce samá záplata*; viz tamt.

Podobný je genitiv vlastnosti (jakosti); viz v § 732.

2. Tento nominativ se vyskytuje jako bližší určení substantiva nejčastěji v nominativě, zřídka v akusativě (viz výše *má ruce samá záplata*). V tomto druhém případě se klade beze zření k větnému skladu, *b e z m l u v n í c k é s h o d y* se substantivem, ke kterému přísluší, jako jmenovací nominativ (§ 719).

To se vysvětluje tím, že je to původně *j m e n n á v ě t a*, jejíž tvar nebyl závislý na jiném substantivu. Na př.: *«má ruce samá záplata»* bylo souvětí, které znělo: má ruce, samá záplata, a znamenalo: má ruce, je na nich sama zaplata. Viz ještě v § 739₄.

GENITIV

722. 1. Je to pád v úkonu předmětovém na otázku *koho, čeho*, v jiném též na otázku *čí*.

Obdobně jako při nominativě půjde v dalších výkladech jen o tvary s úkony ve smyslu této otázky; na př. o tvar *nás* ve větě »to se týče nás všech«, nikoli ve větě »zůstaň u nás«, kde je to tvar s úkonem lokálu.

Má úkony velmi rozmanité, do značné míry odlišné podle toho, je-li při jméně, či je-li při slovese. Na př.: *stavba domu* || *báti se čeho*.

Předmětový genitiv.

2. Vyjadřuje předmět buď při slovese (*dosáhnouti čeho*) nebo při dějovém jméně, a to jak podstatném (*stavba domu*), tak přídavném (*býti pln čeho*).

O genitivě při adjektivech viz v § 729.

a) Při slovesech.

3. Předmětový genitiv při slovese je stavový, obsahový, dotykový, cílový a odlukový (§ 516).

Genitiv stavový.

4. Je velmi řídký, a to u sloves *ptáti se* a *tázati se* (matky...).

Zastarale se klade místo běžného akusativu při slovesích *žádati* a *prositi* (matky...).

Genitiv obsahový.

5. Mají jej nehojná slovesa *užítí* (*použítí*) čeho, *požívatí* důvěry..., *dopustiti se* čeho [= spáchatí, učiniti co] a *potřebovati* čeho.

U *potřebovati* je možné též pojetí cílové, neboť znamená »míti nutnost něčeho a usilovati o to«.

Zastaralý je genitiv místo běžného akusativu při *půjčiti* (čeho), *žádati* (čeho), *čekati* (koho, čeho) a *přáti* (čeho).

Obsahový je genitiv po záporných slovesích, která se jako kladná pojí s akusativem, a zvaný záporový; na př.: *nemám peněz* (|| *mám peníze*). Viz o něm v § 727.

Dále genitiv typu »ten *má* peníze!«, zvaný citový; viz v § 728.

Genitiv dotykový a stykový.

6. Vyskytuje se u sloves *dotknouti se*, *týkati se koho*, *čeho*, *chopiti se* (*chápati se*), *chytiti* (*chytati*) *se*, *držeti* (*přidržovati*) *se*, *ujmouti se*, *zmocniti se*; *účastniti se čeho*; *následovati příkladu* [ale *matky* || obyčej. *matku*]; (*u*) *poslechnouti*, *poslouchati rozkazu*, *rodičů* || *rodiče*.

Genitiv cílový.

7. Vyjadřuje někoho nebo něco, k němuž děj směřuje s úmyslem něčeho dosáhnouti; sr. v § 516. Je blízký genitivu dotykovému a velmi hojný. Na př.:

dobýti čeho, *dosáhnouti čeho*; *dojíti, čeho* (uznání, odplaty) || (kniž.) dva listy *došly staré matky* (Čech) [běžně *dojíti komu*], *došli první vesnice* (Čech) [běžně: *dojíti do města...*]; *dopátrati se*, *dobráti se čeho*; *dopracovati se čeho* (majetku); *dovolati se koho, čeho*; *dočkat se koho, čeho*, *doprošovati se*, *dožadovati se*, *domoci* (*domáhati*) *se čeho*; *dostoupiti vrcholu* [ve smyslu přenes. || ve smyslu hmotném: *vystoupiti na vrchol*]; *dožít se dlouhého věku*, *nevděku*; *ničeho jistého se nedomyslí* (Jir); *cizím volem chleba se nedoořeš* (přísl.).

Dále se vyskytuje u sloves *dbáti koho, čeho*, *šetřiti*, *hleděti si*, *vážiti si*, *všímati si*, *zastati* (*zastávati*) *se koho, čeho*; u *vzpomenouti* (*vzpomínati*) *koho, čeho* [|| *na koho, nač*]; u kniž. *nadíti se čeho*; zastarale u *chtíti se*: *ovci se chce soli* a *sedlákovi svobody* (přísl.).

Zastaralý je genitiv u sloves *hledati*, *brániti*, *hájit*, *stříci*, *střežiti* (*koho, čeho*). Běžný je u nich akusativ.

Genitiv odlukový.

8. Je častý, a to u sloves

vzdáliti, *vzдалovati se čeho* (veřejného života...), *straniti se koho, čeho*, *vzdáti se*, *zřici se*, *odřici se*, *odpřísáhnouti se čeho*; *zbaviti*, *zprostiti koho čeho*; *varovati se*, *chrániti se*, *střežiti se koho, čeho*; *zhostiti se úkolu*; *pozbyti čeho* || *co, koho* (akus.); *minouti se cíle* [|| *s povoláním, s účinkem*]; *dobry střelec, chybil by se i stodoly* (přísl.); *ušetřiti koho čeho* (starostí...); *pustiti se čeho*, *spouštěti se čeho* (cesty); *nechati čeho* [= upustiti od čeho].

Genitiv ve významu odlukovém má úkon prvotního tvaru zvaného *a b l a t i v*. Ten u některých jmen splynul s genitivem a tak genitiv přejal jeho úkon i jinde.

9. V knižním jazyce, zejména starším, najde se dosti genitivů zcela *n e o b v y k l ý c h* a *n e ú s t r o j n ý c h*; na př.:

očekávati čeho, popírati, mhouřiti, odvrátiti, upříti očí, míti spěchu, prolévati slz, činiti všeho dobra...

Je to dílem nevhodné napodobení genitivů náležitých, dílem následek záliby v genitivě, kterou vzbudili někteří teoretikové učením o «původnosti, čistotě a slovanskosti» genitivu. Tato romantika má původ v té skutečnosti, že v staré češtině bylo genitivů mnohem víc než dnes a že se někde v nářečích užívá genitivu častěji než ve spisovné mluvě. Ale ústup genitivu před akusativem je následek přirozeného vývoje, který nelze pomíjet.

b) Při substantivech.

723. 1. Genitiv při dějových substantivech (§ 653a) vyjadřuje hojně předmět, který je u příbuzných sloves v *a k u s a t i v ě*. Na př.:

loviti ryby || *lov, lovení ryb*; podob. *výchova dětí, ochrana sirotků, zápis žáků, chov koní, krmení dobytka, stavění (stavba) mostu, náhrada škody, sbírání známek...*; *stvořiti svět* || *stvořitel světa*; podob. *vychovatel mládeže, národa, zástupce dělnictva, ochránce vdov a sirotků, pasák hus; sběrna prádla* [= místo na sbírání prádla]; *potřeba něčeho*.

Viz jiné příklady v § 661, 662, 663 při výkladech o adjektivech, která se kladou místo substantiv nebo vedle nich.

2. Ne ojediněle se klade vedle genitivu *p á d p ř e d l o ž k o v ý*: *představa čeho* (moře, pralesa...); *představa okolních krajín* (Svob.) || *o okolních krajínách*; *nemíti ani představ*, *správnou představu o něčem*;

výklad čeho (slova, věty...) || *výklad o čem*; *hlášení čeho* (požáru...) || *o čem* (o neštěstí).

Nebo se klade jen *pád předložkový*:

hovor, řeč, přednáška, mínění, poznámka o čem [sr. *hovořiti, říci, přednášeti, míniti, poznamenati co*]; *nemíti ani tušení o čem* [tušiti *co*], *ani ponětí o čem* [pojmuti *co*]; *šetření* (= zkoumání) *o čem* [vyšetřiti, vyšetřovati *co*];

žádost, prosba o něco, za něco [žádati, prositi co]; *úcta před kým, čím* (před zákonem, před stářím) [uctíti, uctívati koho, co]; *žádost, prosba k někomu* [žádati, prositi koho].

Příčiny toho jsou různé. Někdy je při substantivu jiné pojetí než při slovese: *uctíti koho* [předmět cílový] || *úcta před kým, čím* [význam příčinný; někdo nebo něco vzbuzuje úctu, je původcem, příčinou úcty].

Částečně je předložkový pád místo genitivu vlivem těch substantiv, u kterých genitiv vůbec nečekáme: *kniha o lidových písních* [*kniha* je substantivum nedějové, nemá k sobě příbuzné sloveso].

Jindy si jazyk ze dvou vazeb u sloves ponechal u substantiva jen jednu, předložkovou: *žádati koho oč* || *žádati od koho co* — *žádost oč*.

Konečně tu jde o vliv snahy po výrazové jednoznačnosti. Genitiv má u dějových substantiv často platnost podmětovou: *představa dětí, výklad Jana Gebauera, řeč dětí, úcta mládeže* (před stářím), *žádost žáků*... Proto jazyk volí v úkonu předmětové vazbu jinou než genitiv, předložkovou.

Sr. obdobné rozlišování úkonu podmětového a předmětového adjektivem a genitivem substantiva (§ 661₄).

3. Dále se genitivem u substantiv vyjadřuje předmět, který je u příbuzných sloves v genitivě:

(u)poslechnouti rozkazu || *uposlechnutí rozkazu*; podob. *následování příkladu, dobytí čeho, dosažení, nedbání, zastávání se, dovolání se..., vzdalování se, stranění se, zřeknutí se, zbavení, zproštění, pozbytí...* (viz příslušná slovesa v minul. §); *dobyvatel města, účastník zájezdu*.

Ojedinele se klade místo genitivu předložkový pád:

nadíti se čeho || *naděje nač*; *chce se mi čeho* (viz v 7. odst. minul. §) || *chuť na něco*.

4. Velmi zřídka se užívá genitivu na vyjádření předmětu, který je u slovesa v jiném pádě než v akus. nebo v genit.; na př.:

přáti komu || *přítel mého otce; obdivovatel Antonína Dvořáka* [obdivovati se komu], *pomocník mého otce* [pomáhati komu];

pokus smíru (z písemnictví) || běžně: *pokus o smír* [sr. pokusiti se oč]; *vzpomínka rozkoše* (z písem.) || běžně *na rozkoš* [je sice i *vzpomínati čeho*, ale jen kniž.]; *žízeň velké prostoty* (t.).

c) Při adjektivech.

5. Jde o genitiv při adjektivech a při adverbích z nich utvořených.

Na př.: *dbalý čeho; plný čeho* || (adverb.) je tam *plno lidí*; je mi *ho líto* [od původu adverb. k *lítý*].

Tento genitiv nabývá odstínu příslovečného a bude proto o něm řeč v souhrnném výkladu o gen. při adjektivech vůbec (§ 729).

Podmětový genitiv.

724. Vyjadřuje podmět děje tkvícího v dějovém substantivě; na př.:

kázání mistra Jana Husi [mistr Jan Hus kázal], *utrpení Ježíše Krista*, *zatmění slunce*, *smrt vynikajícího básníka* [vynikající básník zemřel], *život Jana Nerudy*, *»Písně otrocka«*, *»Zpěvy poutníka«*, *vláda Karla Čtvrtého*, *pláč dětí*, *štěkot psů*, *příchod jara*, *projev rolnictva*, *východ slunce*, *klesání vody*, *pád kamene do vody*...

Viz jiné příklady v kapitole o adjektivech (§ 657 sl.), která se zhusta kladou místo genitivu nebo vedle něho.

Částečný genitiv.

725. 1. Částečný (partitivní) genitiv vyjadřuje sám, bez přívlastku, neurčitou část nebo míru něčeho, neurčité množství nebo neurčitý počet, často velkou míru, velké množství, velký počet.

Na př.: *ubývá vody* = odtéká nějaké množství vody; *natrhati květin* = utrhnouti nějaké větší množství květin; *napítí se vody* = vypítí něco vody.

Nazývá se někdy též *celkový*, ale nevhodně.

Tohoto názvu je potřeba pro genitiv, který vyjadřuje vskutku celek; viz v násl. §.

Vyskytuje se větším dílem u sloves, menším u substantiv nebo samostatně.

a) U sloves.

2. Částečný genitiv u sloves je podle dnešního pojetí v podstatě předmětový.

Na př. ve spojení *natrhati květin* vyjadřuje předmět obsahový (sr. *trhati květiny*), v *přibývá vody* předmět dotkový a v *ubývá vody* předmět odlukový.

Tento předmětový úkon ustupuje v jazykovém povědomí do pozadí a do popředí vystupuje to, že vyjadřuje neurčitou část.

Proto se probírá částečný genitiv zvlášť, jako samostatný druh.

Při hlubším rozboru se ukazuje, že měl částečný genitiv původně úkon o d l u k o v ý.

Na př.: *natrhati květin* = utrhnouti z květin (které někde jsou), vzíti z nich, totiž nějakou část; *ukrojiti si chleba* = odkrojiti si od chleba, od pecna chleba, totiž část; *napítí se vody* = upítí z vody, totiž něco, nějaké množství.

U sloves s předponou *na-*.

3. Je u nich často a vyjadřuje zhusta větší nebo velké množství někoho nebo něčeho; na př.:

natrhati jablek, jahod..., nalámati, nasbíratí větviček, napéci chleba, buchet..., nakoupiti si knih..., nasekati, nařezati dříví..., navařiti kávy, nadělati si třísek na podpalování, *nanositi, navoziti čeho*.

Řidčeji vyjadřuje prostě nějaké množství:

napítí se vody, najísti se chleba, nasytiti se čeho, nabrati, načerpati, navážiti, natočiti vody, nalíti hostům vína...

U sloves s předponou *u-*.

4. Je rovněž dosti častý:

ubrati, upítí čeho, ukousnouti si, ukrojiti si chleba, ulomiti čeho, uříznouti, useknouti, ustříhnouti, uštípnouti; ubývá vody, dne...

Ulomiti... čeho vlastně = odlomiti od čeho (nějakou část) [význam odlukový] a tak to *zkrátiti, zmenšiti*.

U sloves s předponou *při-*.

5. Na př.: *přidati čeho* (solí, kmínu do polévky), *přilíti vody* (do čeho), *přimíchati čeho, přivařiti kávy...; přibývá vody, dne...*

U sloves jiných.

6. Jde o slovesa složená i nesložená; na př.:

odliti čeho [= trochu čeho vylíti], *vzítí si chleba, masa...*; *koně dostaly ovsu, sena; dostalo se mu poct* [= dostal mnoho poct]; *nedostává se čeho* [= není čeho ž á d n á č á s t]; *dáti do čeho soli, pepře; dáti koním ovsu, sena; okusiti čeho*.

7. Úkon vyjadřovati částečnost je pro genitiv velmi příznačný, jak viděti z toho, že se místo něho klade u týchž sloves a k u s a t i v, nejde-li o význam částečný.

Na př.: nalámati větví || *nalomiti větev* = nezlomiti ji úplně; podobně *naseknouti*, *nastříhnouti*, *naříznouti co*; ukrojit si chleba || *ukrojiti si krajíc chleba* [*krajíc* je část určená, určitá]; přidati do čeho soli... || *přidati* komu *deset korun*, *knihu*...; ulomit si chleba || *ulomiti co* = úplně to odlomiti...

V témž případě může býti *d v o j í p o j e t í*: dej tam soli... [= trochu soli] || nezapomeň tam *dát sůl* [mluvčí má na mysli sůl jako *d r u h*, nikoli její množství; upozorňuje na sůl, na osolení a význam částe.losti pomíjí].

8. Částečný je též t. zv. genitiv *z á p o r o v ý* (*nemám peněz*); viz v § 727.

b) U jmen a samostatně.

9. Částečný genitiv se vyskytuje předně u podstatných jmen slovesných:

nalámání čeho, *napečení chleba*, *nařezání dříví*, *uštípnutí čeho*...

Řidčeji u jiných jmen dějových:

úbytek, *nedostatek vody*..., *nákup knih*, *úlomek kovu*, *útržek látky*, *papíru*, *příměsek rtuti*.

10. Samostatný je částečný genitiv *c i t o v ý*; viz v § 728s.

Celkový genitiv.

726. 1. Vyjadřuje celek, z něhož se vyjímá nějaká část, označovaná zpravidla substantivem; na př.:

střecha, *průčelí domu* [*dům* celek — *střecha* jeho část], *věž kostela*; *hřbet pohoří*, *ruky*; *pata*, *vrchol hory*; *roh ulice*, *stolu*; *ucho*, *okraj*, *dno nádoby*; *noha stolu*; *kraj*, *prostředek*, *konec města*; *obvod*, *střed kruhu*; *strana trojúhelníka*; *začátek*, *konec roku*.

Všechny tyto genitivy lze prakticky řaditi do genitivu *p ř i v l a s t ň o v a c í h o*.

Začátek a *konec* jsou jména od původu dějová, proto genitiv při nich je vlastně *p o d m ě t o v ý*.

Někdy se místo prostého genitivu klade genitiv s *u*: *ucho*, *dno u hrnce*...

Genitiv množství a látky.

2. Je blízký genitivu celkovému. Označuje se jím nějaké celkové množství nebo nějaká látka, jejichž míra nebo počet se určuje.

Vyskytuje se nejčastěji při substantivech, která vyjadřují míru nebo počet, množství; na př.:

pytel žita, mouky... [žita, mouky množství, pytel míra; = žito, a to ve množství pytle]; *litr mléka...*, *kilo cukru, sklenice vody, hrnek kávy, sud vína, metr látky...*; *krajíc, pecen chleba; hrst máku, lžíce polévky, mísa zelí;*

mnoho, málo peněz; deset, sto... korun..., pět, šest dní, lidí..., kolik dní?; kolik hlav, tolik smyslů (přísl.); několik, tolik knih; lepší hrst jistoty nežli pytel naděje (přísl.); množství, spousta, hrůza ryb; hejno ptáků, stádo krav;

co to stálo peněz! [co = kolik]; *co nového?; něco (cosi) nového, nic zvláštního;*

dostal deset korun pokuty [n i k o l i: pokutu deset, desíti korun]; *dostal korunu spropitného* [n i k o l i: spropitné korunu].

Genitiv při číslovkách (*pět let...*) se nazývá též genitiv počítaného předmětu.

3. Řidčeji se tento genitiv klade při příslovci, vyjadřujícím míru nebo počet jako substantivum; na př.:

hojně ryb [= hojnost]; *dosti peněz* [= dostatek]; *trochu, trochu mouky...*, *krapet, kapku vody*; (lid. a hovor.) *hromadu, moc peněz...*; *adventu již nakrátku* (Erb.); je tam *plno lidí* (viz v § 729).

Nebo při příslovečném výrazu:

koupiti si za korunu housek [n i k o l i: za korunu housky]; *všeho měli do boha* (Herb.) [= hojnost]; *dluhů je jako chmele* (Jir.) [= mnoho] || (lid. a hovor.) *má dluhů jako kvítí*; (lid. a hovor.) *míti peněz jako želez, dětí jako smetí*; *má děti jako kuželek* (Čech); *je toho jako hub po dešti*.

V případech s *jako* je množství, a to velké, vyjádřeno přirovnáním.

4. Zřídka se množství nebo látka vyjadřuje větou:

klasů, jak když nastele (Hál.) [= velké množství klasů]; *mám starostí, že nevím, kde mi hlava stojí* [= mnoho starostí]; *mají ovoce, že nevědí, co s ním*.

Záporový genitiv.

727. Tak se nazývá jistý genitiv kladený v záporných větách, dílem předmětový, dílem podmětový. Svou podstatou je to genitiv částecný.

a) Předmětový.

1. Klade se po záporných slovesích, která se jako kladná pojí s *a k u s a t i v e m*; na př.: *míti peníze* || *nemíti peněz*. Je to tedy genitiv v podstatě předmětový.

Užívá se ho však v duchu nového jazyka jen tenkrát, má-li význam *č á s t e č n ý* (§ 725), vyjadřuje-li neurčitou část, neurčité množství, neurčitý počet větného předmětu, t. j. *ž á d n o u č á s t*, *ž á d n é m n o ž s t v í*, *ž á d n ý p o č e t*, protože jde o předmět slovesa záporného. Na př.: *nemám peněz* = nemám žádnou část peněz, žádné peníze, peníze v žádné částce.

2. Proto se záporový genitiv vyskytuje jen u těch substantiv, u kterých je možné pojetí částečné, a to

a) u jmen *l á t k o v ý c h* a *h r o m a d n ý c h*, tvarem jednotných; na př.:

nemíti chleba, sýra, masa, mouky, vína, vody, piva... [= nemíti žádnou část chleba, ani kousek chleba]; (lid. a hovor.) *nemíti ani kouska, kusa srdce, citu, rozumu*;

b) u jmen *s i n g u l á r o v ý c h* s v ý z n a m e m *h r o m a d n ý m* nebo *m n o ž n ý m*:

nemám ani groše, ani haléře, ani vindry [= nemám grošů... žádnou částku, nemám žádný groš, ani jeden groš]; *nenašli po něm ani stopy*; *slovíčka křivého jsme si neřekli* (Poláč.) [= ani jedno, žádné křivé slovo]; *nepotkal živé duše* (Jir.); *nezamhouřil jsem oka* (Rais); *nechval dne před večerem* (přísl.) [= nechval z dne žádný, žádný den]; nikdy jsem *neslyšel dobrého slova* (Ho.); nikde *neviděti človíčka* (Herrm.);

c) u jmen *p o m y s l n ý c h*, na př.:

chudoba cti netratí (přísl.) [= netratí žádnou část, míru cti, ani kousek cti]; ctnost a pokora *nemá místa* u dvora (t.); *nemá* o tom ani *potuchy, ani tušení, ani zdání, ani ponětí*; *nepřikládají* takovým hovorům *víry* (Vanč.); *nemám naděje, že...*; *nemáš práva* tak soudit; kdo chce pokoji, *nečiň zmínky* o boji (přísl.);

Někdy částečné pojetí neproniká a klade se akusativ: *nemám naději, právo*; *nepřikládati* čemu *víru*.

d) u jmen m n o ž n ý c h a p o m n o ž n ý c h:

nemíti peněz, přátel ani nepřátel, příbuzných; lituje, že *nemá květin* na stole (Šrám.); *nemějme obav* (Maria).

3. Vyskytuje se také záporový genitiv n e p ř í m ý, t. j. u kladného infinitivu, ale závislého na záporném slovese. Na př.:

nemohl ani slova promluvit (Němc.); *nemohl oka zamhouřiti* (Jir.); s bláznem nebež rady, nebo *nebude moci zatajiti slova* (přísl.); *nemohl jsem z něho dostati rozumného slova*; *není slyšet vlastního slova*.

4. Užívání genitivu v případech 2. a 3. není závislé na zápornosti slovesa, nýbrž na částečném pojetí pronikajícím při záporu. Proto se v obdobných případech klade a k u s a t i v, n e j d e - l i o č á s t e č n o s t ve smyslu § 725. Na př.:

já už ty peníze nemám [máme na mysli peníze všechny, celé m n o ž s t v í, ne jeho neurčitou část];

neřící někomu ani jedno křivé slovo [jde o určitou část množství, přesně určenou číslovkou *jeden*]; podob.: *nemám ani zlámanou grešli*; *nenašli po něm nejmenší stopu*;

nemíti žádné peníze, žádné obavy, žádné nepřátele, nenajíti po někom nebo po něčem *žádné stopy* [neurčitá část je v ý s l o v n ě v y j á d ř e n a přívlastkem *žádný*, nerozumí se z tvaru substantiva *samého*]; *nemám ani kousek chleba, sýra...* [neurčitá část chleba, sýra... je vyjádřena substantivem *kousek*];

hostinský nemá pivo, víno, sodovku, rohlíky... [mluvčímu nejde o partitivnost, nýbrž o j i s t ý d r u h nápojů nebo poživatin, pokrmů]; podobně: *nepiji pivo, víno, nejím maso...*;

nečetl jsem tu knihu, neslyšel jsem tu operu [je možné čísti jen část knihy, slyšeti jen část opery, ale mluvčímu o tuto možnost nejde, má na mysli čtení a nečtení knihy, slyšení a neslyšení opery]; *nečtu noviny* [*noviny* v protivě ke *knih*a].

5. Protože má význam partitivní, neklade se záporový genitiv u těch substantiv, u kterých částečné pojetí vůbec n e n í dobře m o ž n é; na př.:

nemám matku, sestru, tetu; neznám tu ženu, to slovo, to rčení; neslyšel jsem to slovo; ještě mi tu knihu nevrátil, nepřinesl; neviděl jsem tvou matku; nekoupil jsem ty šaty, boty.

6. Záporový genitiv se zpravidla neklade místo zájmenných akusativů *to, co a nic*:

nevím, nemám, neznám, neslyšel jsem... to; co nechceš, aby ti jiní činili, nečin ty jim (přísl.); co nemáš?; nemám, nevím, neslyšel jsem... nic.

Genitivy *nevím ničeho...* jsou zcela nepřirozené. Viz v § 389.

Neklade se ani genitiv nepřímý: *nemohu to vědět, nalézt; nechci nic o tom slyšet...*

b) Podmětový.

7. Záporový genitiv podmětový se klade místo podmětového *nominativu* ve větách kladných, a to hlavně po slovese *nebyti*; na př.: *jsou na to peníze || není na to peněz.*

Obdobně jako záporový genitiv předmětový je i podmětový na místě tenkrát, má-li význam *částečný*. Na př.:

není peněz [= není žádná část peněz, nejsou vůbec žádné peníze]; *není chleba, masa, mouky, piva, vína, vody; není po něm ani stopy, ani vidu ani slechu, ani památky; nebylo tam ani živé duše, ani človíčka* [= nebyla tam ani jedna živá duše, nebyl tam ani jeden člověk]; *není o tom pochyby, ani řeči; tam jako by živých nebylo* (Jir.); *husarů v Hronově není* (tamt.); *nebylo svatby*, aby nebyl býval (na ní) družbou (Rais); takového ruchu *nebylo pamětníka* (Č.-Chod); *nebylo pamětníka, že...* (Herrm.); *nebylo rány*, kterou by nesešil, *nebylo léku*, jehož by neznal (Vanč.); *není divu; není tu místa* [= ani kousek volného místa]; nikdy mezi nimi *nebylo hněvu, ba ani nevůle* (Hol.).

8. Náleží sem též genitiv v záporných *větech jmenných*, které mají takovou platnost jako věty se sponovým *nebyti*; na př.:

nikde člověka (Jir.) [= nikde není člověka]; *nikde ani človíčka* (Mah.); *tma na nebi a nikde lidského hlasu* (Šim.).

9. Obdobně jako předmětový záporový genitiv *neklade se* ani podmětový po *nebyti* tenkrát, nejde-li nebo nemůže-li vůbec jíti o částečné pojetí; na př.:

otec, bratr, matka... není doma; dnes není středa, čtvrtek..., n i k o l i: otce není doma atpod.; není tu místo rozbíratí to [= není tu v h o d n é místo]; nebyl tam ani jeden můj známý; o tom nebyla žádná zmínka [n i k o l i: nebylo žádné zmínky].

Genitivy ve větách typu *otce není doma* vyskytují se jen místy v moravských nářečích.

10. Zcela ojediněle se vyskytuje záporový genitiv podmětový p o j i n é m s l o v e s e n e ž *nebyti*. Ustálil se genitiv po *neminouti*, zejména genitiv *dne a hodiny*: *nemine dne ani hodiny*, aby se nestalo neštěstí. Jiné genitivy už jsou méně běžné nebo zcela neobvyklé:

neminulo svatby, neminulo pohřbu, aby Brožkova banda při ní nehrála (Svět.); *neminulo ani dvou minut* (Č.-Chod).

Po slovesích jiných je genitiv neústrojný.

N e ř í k á m e: *matky nepřišlo, nikoho se nevrátilo, nedostavilo...*

Citový genitiv.

728. 1. Je to genitiv samostatný, který je výrazovým prostředkem nějakého citového rozpoložení mluvčího. Věta, ve které se tento genitiv vyskytuje, nebo kterou tvoří sám, vyslovuje se citově, náladově, s citovou intonací.

2. Jednak vyjadřuje genitiv p o d i v, p ř e k v a p e n í, b o l e s t, v z r u š e n í způsobené v ě c í s a m o u. Je tomu tak zpravidla ve jmenných větách; na př.:

(lid. a hovor.) *kýho čerta, đasa, výra, šlaka!*; *jakého tu zvuku od božího rána!* (Němc.); *jakého to očekávání, jakého radování na Starém bělidle* (tamt.); pak tam byl přítruhlíček a v něm *jakých to věcí!* (tamt.); *té němé hudby*, která kdyby zazněla, burácela by (Neum.); ach, *té mojí lásky!* (Erb.);

i šlaka, kdopak se rád spálí! (Němc.); *kata*, jaká pak služba! (Rais).

Co se týče větné platnosti, má zde genitiv úkon j m e n o v a c í, je místo nominativu; proti němu vyjadřuje na víc citové zaujetí mluvčího. Zdá se, že vznikl napodobením genitivu v případech 3., protože nikde jinde genitiv takovýto citový úkon nemá.

Genitivy *kýho čerta...*, *kata*, *šlaka* nabyly povahy citoslovcí; viz v § 863s.

Bývá tu též nominativ: *jaký to zvuk* od božího rána!; *jaké to očekávání...!*

3. Častěji vyjadřuje citový genitiv *p o d i v n a d m n o h o s t í* něčeho, vzrušení z ní, ironicky nad malou mírou něčeho. Vyskytuje se předně *v e v ě t á c h j m e n n ý c h*; na př.:

Toho krásného porculánu! Všecko, všecko pryč (Jir.) [= bylo tam mnoho krásného porculánu]. — *A té hanby!* Není-li to pro Skalku ostuda! (tamt.). [= je to velká hanba]. — *Toho lesku* všude a *barev nejrozmanitějších!* (tamt.). — Bože milý. *Té hanby!* (Majer.). — *Beztak těch řečí!* (Tilsch.). — *Toho strachu!* (Majer.). — *Těch procházek, schůzek a těch plánů do budoucnosti!* (Mah.).

Jeho základní větná platnost je *j m e n o v a c í* jako nominativu ve 2., ale proti němu má ještě význam *č á s t e č n o s t i*, vyjadřuje neurčité množství něčeho. Je to tedy v podstatě částečný genitiv jako v *natrhati čeho*, *nemám peněz* a *není tam ani človíčka*, jenže vyjadřuje *j e n v e l k é n e u r č i t é m n o ž s t v í*. Proti všem těmto genitivům má ještě úkon citový.

Pro svůj částečný význam je tedy genitiv v těchto citových větách zcela přirozený. Z nich se asi přenesl do vět 2.

Vedle genitivu se užívá též *n o m i n a t i v u*: *ten krásný porculán!*, *ta hanba!*, *ten strach!*

Tu se pádem vyjadřuje jen úkon jmenovací, nikoli též částečný; jeho výrazem je jen citová výslovnost věty.

4. Dále se citový genitiv téže povahy jako v 3. vyskytuje *v e v ě t á c h s l o v e s n ý c h*, a to:

a) v úkonu podmětovém: *těch přišlo!*, *přišlo jich!* [= těch přišlo mnoho, přišlo jich mnoho]; *hrušek se urodilo!* [= urodilo se mnoho hrušek]; *tam je lidí, věcí* (knih, hrušek...)! [= mnoho lidí, věcí je tam];

b) v úkonu jednotné větné části ve větách jmenovacích: *těch je (bylo, bude)!* [těch je mnoho]; *je jich!*; Chleba si vydělám. *Toho bude!* (Jir.) [ironic. = málo ho bude];

c) v úkonu přísudkovém: *to je knih (hrušek...)*! [= to je mnoho knih]; hm, *to je toho!* (Němc.); *to bylo radosti, to bylo skákání!* (tamt.);

d) v úkonu předmětu: *ten má věci (knih, obrazů...)!* [= má mnoho věcí]; ta jabloň *má jablek!*; ráda vypravovala a *věci věděla!* (Herrm.); *ten toho napovídá!*; *ten by si toho naporoučel!*

Je to zcela obdobný genitiv jako v *natrhati jablek* (§ 725), vyjadřující zpravidla velké množství něčeho (ironicky malé množství).

5. Citová povaha genitivu v předešlých případech je dobře patrná z té okolnosti, že necitově nelze říci *má knih* místo *má mnoho knih*, atpod.

Něco jiného jsou případy typu *«má knih, že neví, co s nimi»*, kde je *knih* genitiv množství, jehož počet se určuje větou *«že neví...»*. Viz v § 726a.

Genitiv při adjektivech.

729. 1. Vyskytuje se z největší části při adjektivech dějových, vedle kterých jsou příbuzná slovesa nebo dějová substantiva; na př.: *dbalý* || *dbáti*, *mocný* || *moci*, *plný* || *plniti*, *bedlivý* || *bdíti*, *chtivý* || *chtíti*, *blízky* || *blížiti se*, *pamětlivý* || *pamět* (a to souvisí s *památovati*)... Někdy je při jejich adverbích: *plno lidí*.

Má dvojí úkon.

2. Vyjadřuje předmět, a to jako protějšek

a) genitivu u příbuzných sloves: *dbalý* čeho [dbáti čeho], *chtivý* [chce se mi čeho || chtíti co], *mocen* (slova) [zmocniti se čeho || moci co], *potřebný* (pomoci) [potřebovati čeho], *poslušný* koho [poslouchati rodičů], *prost* čeho [zprostiti čeho], *schopen* čeho (všeho) [chopiti se čeho], *účasten* čeho [účastniti se], *zkušený* čeho (světa) || *v čem* [zkusiti čeho]. —

Tento genitiv ztrácí do jisté míry předmětovou platnost a nabývá platnosti příslovné, a to zřetelové: člověk *dbalý čeho* = člověk bedlivý, pilný se zřením k čemu. Viz v 3.

b) jiného pádu u sloves: *milovný* čeho [milovati co], *vědom* čeho [věděti co], *znalý* [znáti co], *žádostivý* [žádati co];

dalek čeho, *blízek* čeho || čemu [vzdáliti se od čeho, blížiti se čemu, k čemu]; *lačný* čeho (sr. krve lačný > krvelačný) [lačněti po čem]; *pamětliv* čeho [památovati nač].

Je tedy genitiv jako předmětový pád pro adjektiva příznačný.

Od původu sem náleží též knižní *bedlivý čeho*, souvisící se slovesem *bdíti nad čím*.

Příslovce *blízko* nabylo s gen. povahy předložkové; viz v § 744.

3. Dále vyjadřuje příslovečné určení zřetele:

hoden čeho [hoditi se k čemu], *pln čeho* [plniti čím], *syt čeho* [sytití čím].

Příslovce *plno* se již nepocituje dějově, nýbrž ve významu mnohosti, hojnosti: bylo tam *plno lidí* = velmi mnoho. Jeho genitiv pak je příslovečný, a to celkový (§ 726s).

4. V knižním jazyce se vyskytují genitivy u dějových adjektiv v živé mluvě neobvyklé:

nebyla jsem *povědomá cest* (Němc.); *toho* jsem já *vinna* (tamt.) [sr. zaviniti něco]; nynější svět *prázdný prý je lásky* (Rais) [sr. vyprázdniti]; není *mne tajno* || *mi* *tajno* [tajiti před kým].

5. Ojedinělý je genitiv u adjektiv nedějových:

(říd. kniž.) *pilen čeho*: hospodář je pilen toho, aby... (Hol.) = pilně si hledí toho, aby...

Genitiv přivlastňovací.

730. 1. Vyskytuje se u substantiv a má přivlastňovací význam ve smyslu užším i širším, kromě podmětového a předmětového, jako přivlastňovací adjektiva a zájmena (§ 209, 684). Na př.:

dům mého otce, pole našeho souseda, syn mého bratra, kniha Jana Gebauera, doba mistra Jana Husa, kraj Aloise Jirásky, tvář kněze a starého mládence (Ner.).

Viz jiné příklady v kapitole o přivlastňovacích adjektivech (§ 657 sl.) a zájmenech (§ 684), která se zhusta kladou místo genitivu nebo vedle něho.

2. Ke genitivu přivlastňovacímu se prakticky řadí i genitiv podmětový a předmětový, někdy též příslovečný obsahový.

Příslopečný genitiv.

731. Vyjadřuje určení příčiny (původce, původu), zřetele, míry, času a věcného obsahu (viz v § 519).

a) Genitiv příčiny.

1. Je u sloves *báti se* koho, čeho, *strachovati se*, *leknouti (lekati) se*, *hroziti se*, *děsiti se*; *litovati* koho, čeho, *želeť (zželeť se)*, (archaisticky) *pykati* čeho; *styděti se*, *ostýchat se* koho, *štítiti se* koho, čeho.

Bojím-li se někoho nebo něčeho, je někdo původcem, něco příčinou mého strachu, mé obavy. Podobně »litovati čeho« = mítí lítost pro něco, něčím působenou.

Dále u substantiva *škoda* (ho, toho...) = ztráta... způsobená něčí smrtí...; knižně u *žel*: *žel té růže!* (Čelak.); u slovesných substantiv *bání se*, *leknutí se*, *litování...*; neobvykle a ojediněle u *strach*: *strach katastrofálních povodní (z novin)* || (běžně) *strach z čeho*.

A u příslovce *lito*: je mi ho, vás, toho... líto.

b) Genitiv zřetele.

2. Vyskytuje se u substantiv; na př.:

muž činu [= muž se zřením k činům], *hrdina práce*, *rytíř ducha*; *volnost pohybu* [= volnost co do pohybu], *možnost volby*, *právo volného rozhodování*.

Dále u adjektiv: (zastar.) *býti jist čeho* [= se zřením k čemu ||běžně *jist čím*]: *jist svého štěstí* (Erb.); *jistí zdařilého úspěchu* (Třebíz.);

(zastar.) *starší tebe*, *lepší všech...*, viz v § 667b [= *starší se zřetelem k tobě*] || *starší než ty*.

c) Genitiv míry.

3. Má jej knižní jazyk v několika souslovích:

kniha knih [= kniha, která je, vyniká nad ostatní knihy], *píseň písní* (biblic.), *na věky věků* (biblic.), *věčně věků*.

Běžný je ve rčení *všeho všudy* [= všudy nad všechno, nad všechna ostatní místa].

d) Genitiv času.

4. Vyjadřuje časové určení na otázku *kdy* a má při sobě vždy přívlastek.

Je zcela běžný v datech při určování dní, měsíců a let: (*dne*) 1. (*měsíce*) *května roku 1890*; bylo to *roku 1400* po Kr. atp.;

dále v *léta Páně 1790* atp.; a

ve dvojici *svého času* a *své doby*: byl to *svého času* (*své doby*) největší básník.

V příslovce ustrnul genitiv *včera* [= *večera*, za *večera*].

K n i ž n í jazyk jej má často i jindy; na př.:

přicházely *každíčkého rána* (Erb.); soudy se konaly *každé čtvrté neděle* (Jirásek); *oné neděle* (Vanč.); *toho večera* (Jir.); *dnešní noci* (Ner.), *té noci* (Dur., Mah.), *jedné noci* (Sez.); *té doby*, skoro *každého roku* (Třebíz.); *toho okamžiku*, *té chvíle*, *jedné doby*, *každého pátku* (Čap.).

Ž i v ý jazyk užívá častěji nebo veskrze pádů jiných: *každé ráno*, *každou čtvrtou neděli*, *každý pátek*, *tuto noc*, skoro *každý rok*, *v té době* || *v tu dobu*, *v tom okamžiku*, *v té chvíli*, *dnes v noci*...

Knižní jazyk si vytvořil z časového genitivu otřelé klišé právě tak jako z genitivu jakosti (viz násled. §).

e) Genitiv věcného obsahu.

5. Blíže určuje, vymezuje věcný obsah s u b s t a n t i v a, s kterým tvoří sousloví; říká se mu též v y s v ě t l o v a c í (omezovací). Na př.:

trest smrti [= *trest záležející ve smrti*], *zločin vraždy* (*zabití*), *znamení kříže* [= *znamení v podobě kříže, kterým je kříž*], *dar výmluvnosti*, *jed nenávisti*, *slina pomluvy*; *slavnost Božího těla*, *socha svatého Václava*, *obraz zkázy*; *doba pěti let*.

Některé tyto genitivy jsou od původu příslovečné jiné nebo předmětové: *trest smrti* = *trestání smrtí* [= *určení prostředku*];

slavnost Božího těla = *slavení* [= *gen. předmětu*]; *dar výmluvnosti* = *darování*...

6. Dále se vyskytuje obsahový genitiv u p ř í s l o v c í *zvíci* a *zšíři*, která vznikla ustrnutím předložkových výrazů *vz viecu* [sr. *viece* > *více*] a *vz šířu* »na velikost a na šířku« (v. § 786): *kroupy zvíci holubího vejce*; *potok zšíři dvou metrů*.

Příbuzné příslovce *zhlobi* (*dvou metrů*...) je velmi řídké, protože zní stejně s výrazem *z hloubi* (*srdce*...) = *z hloubky*, s předložkou *z* za původní *jъz* (§ 787).

7. V knižním jazyce se vyskytují obsahové genitivy neběžné, neobvyklé.

Na př.: farář si chtěl koupiti lístek do divadla, aby uviděl ten *div opery* «Křižáci v Egyptě» (Jir.) [= div, a to operu...]; *na kostlivce starých stromů* (Vrchl.).

Genitiv vlastnosti (jakosti).

732. 1. Genitiv vlastnosti neboli jakosti (genitivus qualitatis) vyjadřuje vlastnost, jakost substantiva, ke kterému náleží. Má při sobě vždy adjektivní přívlastek; na př.:

člověk dobrého srdce = člověk s dobrým srdcem, mající dobré srdce, dobrosrdečný. Je celkem nehojný, jeho užívání je značně omezeno.

2. Zřídka má ve větě úkon *j m e n n é h o p ř í s u d k u*; na př.: na lékaře nemyslí, kdo je *veselé mysli* (přísl.); je *vysoké, prostřední, malé postavy*; jsem *toho mínění, toho přesvědčení, toho názoru* [n i k o l i: jsem *mínění*, že..., viz v § 693₃]; je to *moravského původu*; jméno je *mužského, ženského, středního rodu*; (zastar.) *buď té laskavosti, té lásky, té dobroty* [běžně: *buď tak laskav, dobrý*].

Nelze však dobře říci na př.: chrám je *gotického slohu* [místo: *stavba gotického slohu*]; ten člověk je *dobrého srdce, uhlazených způsobů* [místo: *má dobré srdce...|| je to člověk dobrého srdce*, viz v 3.]; třída byla *vybílená, ale stěn hrbolcovitých, bílého stropu* (Rais) [m.: *ale stěny byly...*].

3. Častěji se vyskytuje jako *p ř í v l a s t e k s u b s t a n t i v a*; na př.:

je to *člověk dobrého srdce, uhlazeného chování, vysoké... postavy*; je to *stavba gotického slohu*; pokoj lidem *dobré vůle* (biblic.); *lidé stejného smýšlení, přesvědčení; osoba ženského, mužského, obojího pohlaví; jméno mužského rodu...*; *slovo domácího, cizího, neznámého původu*; volili *pana Jiříka slavné paměti* (Jir.); to jsou *kořata májová, čtyř barev* (Němc.); *děti předškolního věku*.

Nelze však jím vyjádřiti kdejaký přívlastek, t. j. není to výrazový prostředek plně živý, nýbrž rozsahem více méně ustálený. Neříkáme na př.: *děvče černých vlasů* (místo: *s černými vlasy, černovlasé*).

Několik příkladů n e o b v y k l ý c h genitivů z krásného písemnictví: *stodola doškové střechy*; *muž, země mnoha jmen* [m. s mnohými jmény]; *psík useknutého ocasu*; *sousedka zahnutého nosu*; *muž dlouhých, bílých vlasů*; *domek šindelové střechy*;

pokoj starého nábytku; truhlice zažloutlého kování; židle prohýbaných sedadel; nůž dřevěné střenky.

Někdy je genitiv nevhodný proto, že mívá jindy význam *p ř i v l a s t ň o v a c í*: *muž mnoha jmen* = muž, k t e r ý má mnoho jmen || (běžně) *muž mé sestry* = muž, k t e r é h o má moje sestra; *psík useknutého ocasu* = s useknutým ocasem || *psík mého souseda*.

Jazyk se vyhýbá mnohoznačnosti genitivu a proto ho v úkonu jakosti neužívá.

4. Nikdy se ho n e u ž í v á v platnosti d o p l ň k o v é; na př.: neříkáme: *přišel smutné tváře* (místo *se smutnou tváří*).

V kniž. jazyce se najdou ne ojedinělé příklady tohoto neobvyklého užívání; na př.: *sklopené hlavy dýmal* [m. dýmal se sklopenou hlavou, máje sklopenou hlavu; hlavu sklopenou dýmal, s akus. průvodných okolností, viz v § 739₄].

O vzniku genitivu vlastnosti viz v § 739₄.

DATIV

733. 1. Je to pád na otázku *komu, čemu*. Vyskytuje se velmi hojně a má rozmanité významy.

Předmětový dativ u sloves.

2. Je cílový, vztahový, zájmový, odlukový a obsahový.

Dativ cílový.

3. K jeho základnímu významu viz v § 516₃. Je velmi hojný u sloves různých významů.

a) U sloves vyjadřujících děj, kterým se někdo nebo něco dostává k cíli:

nadběhnouti, nadejiti, nadskočiti komu; *podrobiti se, podříditi se, poddati se, oddati se* komu;

podati, prodati, vydati komu (co); *poslati, vésti, vézti, hoditi, vrátiti* komu (co); *předložití, uložití, ukázatí* komu (co); *mávatí, kynouti* komu; *dávati, klásti* komu (otázky, úkoly...).

Ve významu »darovati« je dativ u *dáti* zájmový (viz dále v 5).

Patří sem též *blížiti se čemu* ve smyslu pomyslném (pravdě, tomu, co máme uhodnout). Ve smyslu hmotném se klade prostý dativ zřídka, jen v jazyce knižním (*blížiti se městu...*), v jazyce živém pak zpravidla dativ s předložkou *k*: *blížiti se ke komu, k městu...*

b) U sloves znamenajících děj, který sám směřuje k cíli, jako: *říci (říkati), pověděti (odpověděti), vzkázati, oznámiti, ohlásiti, praviti, sdělití, zvěstovati, prorokovati, věštiti, telegrafovati, telefonovati, napsati komu (co); chváliti, haněti (haniti) komu (co); nalhávati, zapíratí komu (co); lháti, lichotiti komu; přiznati se, přísahati, odmlouvatí komu; tykati, vykati, onikati, onkati komu; chlubití se, stěžovati si, naříkati si, stýskati si komu; učiti (se) čemu, zvykati, navykati, přizpůsobiti se komu, čemu; zatajiti komu (co); smáti se komu [nikoli čemu, viz dále v odst. 3. násled. §], rouhati se komu; děkovati, zavděčiti se komu; slíbiti, dlužiti komu (co); hroziti komu; věřiti komu, čemu; (zastar.) modliti se komu: Bohu se modlí a čerta neškádli (přísl.).*

U slovesa *učiti (se)* chápe se dativ spíše za obsahový; odtud lidové *učit (se) co*, neboť obsahový význam se vyjadřuje skoro veskrze akusativem. Podobně vznikl akus. u *zvyknouti si, navyknouti si co*.

c) U sloves vyjadřujících vůli, přání, naději:

chtíti čemu, hlavně ve rčení *náhoda, osud, Bůh tomu chce, chtěl*; jinak jen knižně místo akus.: *chtěl sám své záhubě (Čech)*; *nechtějme všemu najednou (Šmil.)* || zpravidla *chtíti co, koho*;

veleti komu, čemu; (zastar.) panovati komu; poroučeti, rozkázati (přikázati, nakázati), naříditi komu (co);

Akusativ u *chtíti* svědčí tomu, že tu pojetí cílové přechází v pojetí obsahové (§ 516₂).

přáti komu, čemu; dovoliti, povoliti komu (co, v čem), brániti komu (v čem), zakázati komu (co); brániti, překážeti komu (v čem); protiviti se, vzpíratí se, odporovati, odolati komu, čemu;

(silně zastar.) *nadíti se čemu* (|| běžně *čeho*).

Vztahový dativ.

4. Vyjadřuje, že se děj na někoho nebo na něco vztahuje bez odstínu zaměřenosti, který je při významu cílovém; na př.:

zdá se mi, že...; stýská se mi po domově; chce se mi spát; spalo se mi dobře; šlo se nám dobře; daří se, vede se mi dobře; jde, běží mi o něco; záleží mi na čem; líbí se, hnusí se, protiví se, oškliví se mi něco; rozbřesklo se mi (v hlavě); napadlo mi něco; zželelo se mi koho; stalo

se, přihodilo se mi to; jde mi na padesátý rok; komu se nelení, tomu se zelení (přísl.); *ulevilo se, přitížilo se mi; udělalo se mi nevolno*; jak by se v tom tichu *ulevilo srdci i hlavě!* (Ner.).

Mluvnicky bezpodměté věty *zdá se mi, jde se mi...* jsou psychologicky podmětové: *zdá se mi* = (já) mám zdání; *jde se mi* = (já) jdu; viz v § 505^b. Po stránce psychologické vyjadřuje dativ *p o d m ě t*. Sr. ještě: *záleží mi* = (já) mám zájem; *líbí se mi* = (já) mám zalíbení; *komu se nelení* = kdo nelení; *jde mi na 50. rok* = (já) jdu (věkově) na 50. rok.

Dále je to dativ u těch sloves, jejichž věcný význam obsahuje v sobě vztah mezi dvěma osobami nebo věcmi:

podobati se komu, čemu [jde o vztah dvou osob nebo věcí co do tvaru, zevnějšku...]; *náležeti, patřiti* komu, čemu; *příslušet* komu, čemu: přísluší mu právo; dativu přísluší různé významy; *rovnati se* komu (chtíti se někomu rovnati); *přisuzovati* komu (co); *příkládati* čemu (velkou váhu); *přičítati* (co) někomu, něčemu.

Osobitý je dativ v takovýchto případech:

točí se mi hlava; dělají se mi mžitky před očima; svítí se mu, planou mu oči; trne mi noha; ubylo, přibylo mi starostí; Petr utal Malchovi ucho; jde, běží mi o život; useknouti, uříznouti, odnít komu hlavu, nohu...; lidé nám chodí po louce, po poli; sáhnouti komu do kapsy, na hlavu...; dívati se komu do očí; utrhnouti, přišít komu knoflík; udělati, ušít komu boty, šaty; vytrhnouti komu zub; udělati komu po vůli; zachrániti komu život; darovanému koni na zuby nehled (přísl.); *strýc mi byl otcem*.

Podle dnešního pojetí patří dativ k slovesu jako předmět (*točí se mi...*), ale původně náležel k substantivu a měl význam *přivlastňovací*: *točí se mi hlava* = ... *má hlavu*; *byl mi otcem* = *mým otcem*; *jde mi o život* = *o můj život*; *ubylo mi starostí* = ... *mých starostí*; *utal Malchovi ucho* = ... *Malchovo ucho*; *lidé nám chodí po louce* = *chodí po naší louce*; *darovanému koni na hlavu* = *na hlavu darovaného koně*; *pomátly se mu smysly* = *jeho smysly*; ap.

Viz ještě v § 735⁴.

Zájmový dativ.

5. Označuje někoho nebo něco, v jehož zájmu, v prospěch nebo neprospěch, něco se děje. Na př.:

prospěti (*prospívati*), *pomoci* (*pomáhati*), *sloužiti*, *oddati se*

komu, čemu; *raditi* komu; *dáti*, *darovati*, *věnovati*, *obětovati*, *půjčiti*, *postoupiti*, *odkázati*, *nechat* komu (co); *zahráti*, *zazpívat* komu (píseň, skladbu...); *státi* komu *v slově*; *odpustiti*, *prominouti* komu (co); *zachrániti* komu (co) [= pro koho, v jeho prospěch]; *schovati*, *nechat* komu (co); *hověti*, *vyhověti* čemu, komu; *koupiti* komu (co); Barunka sbírala *babičce* červené kaliny (Němc.); *nám*, *nám narodil se* (církv. píseň);

škoditi, *ublížiti*, *křivditi* komu, čemu; *působiti*, *dělati* komu *škodu*, *hanbu*, *potíže*; *mstíti se* komu;

dítě *si hraje*, *zpívá* [= ve svém zájmu, k své potěše, radosti]; podob. *poskakovati si*, *hověti si*; *říkám si*, že to jinak nejde [= říkám na svou útěchu]; *slibuji si* od toho příliš mnoho [= slibuji v svém zájmu]; *nadejít si* [= zkrátiti cestu v svůj prospěch]; *zajít si* [= prodloužiti cestu v svůj neprospěch] || *zajít si* někam, k někomu [= jít ve svůj prospěch]; *říci si* o něco [= ve svůj prospěch].

Odlukový dativ.

6. Má takový význam jako odlukový genitiv; na př.:

utéci, *uprchnouti* komu [= od koho]; *uletěl* jim kanárek; *ztratil se*, *zaběhl se* jim pes; *vyhnouti se*, *uhnouti* komu, čemu; *ujíti* čemu [= nebýti tím postižen...]; *ujeti* komu; co *mi chceš?* [= ode mne].

Obsahový dativ.

7. Je ojedinělý, a to u slovesa *rozuměti* komu, čemu (= chápati).

Obsahové pojetí proniká též u sloves *učiti* (*se*), *navyknouti si* a *zvyknouti si*; viz pozn. k 3b.

Příslovečný dativ.

734. Je celkem řídký a podle své povahy zřetelový a příčinný.

a) Zřetelový.

1. Vyskytuje se jako stálé určení u s l o v e s *stačiti* komu, čemu [= býti dostatečný se zřením ke komu, k čemu] a *hoditi se* komu [= býti vhodný se zřetelem ke komu].

U jiných sloves jen podle potřeby; na př.:

Pozdětín byl kolik dní *světu ztracen* (Rais) [= ztracen, co se týče světa, styku s okolními místy; pro svět ztracen]; všichni porozuměli, proč jí rok *uplynul* chvilkou (Jir.) [= se zřetelem k ní, ne pro jiné lidi]; davy valné se v beztvárnou *mi rozplývaly* chmuru (Čech); *ublížiti si noze* [= ublížiti si, co se týče nohy].

2. Hojnější je u **j m e n**, substantiv i adjektiv; na př.:

ten kabát je *mi malý, velký* [= malý, velký se zřením ke mně, k mému tělu]; je *mu* to drahé [= drahé se zřením k němu, k jeho poměrům]; ceny jsou *mi nedostupné*; koncert je *přístupný všem*; inu pantáto, *jinému* nebude drahý, ale *mně* je (Němc.); *hladovému* vždy *poledne* (přísl.) [= co se týče hladového, pro hladového]; jsem-li *jí ošklivý*, ať se *mi* nesměje (Erb.); *slepé slepici* vše zrní *pšenice* (přísl.).

Tento dativ se leckdy vykládá tak, že je **p ř i s l o v e s e býti**. Ale sloveso *býti* nemá žádný věcný význam, který by mohl býti dativem určován. Bývá i ve větách jmenných (*hladovému vždy poledne*), kde nepochybně blíže určuje jméno (*poledne*).

b) Příčinný.

3. Klade se dosti zřídka u **s l o v e s**:

diviti se komu, čemu [kdo, co je příčinou, původcem divení, podivu]; děti *se podivují* tmavému kožíšku (Němc.); pantáta se v duchu bernímu *obdivoval* (Rais) [n i k o l i *obdivovati koho*]; *smáti se* (*zasmáti se*), *posmívati se*, *vysmívati se* čemu [dativ *komu* vyjadřuje cíl, viz v 3. odst. předešl. §]; *těšiti se* čemu (dobrému zdraví, přízni jiných lidí, vážnosti);

(zastar. kniž.) *radovati se*: lidé se radují létu a včely květu (přísl.).

A u **j m e n**:

divení, podivování komu, čemu; *výsměch, vysmívání* čemu;

(kniž. zastar.) *býti rád* čemu; *čemuž* (Čelak.) [= proč].

Dativ u jmen, u příslovců a u citoslovce.

735. Tento dativ je dílem předmětový, dílem příslovečný a některé odstíny těchto dvou základních úkonů jsou příznačné pro jména, příslovce a citoslovce.

Dativ cílový, zájmový, odlukový a obsahový.

1. Jsou to dativy předmětové a vyskytují se u těch *dějových jmen*, substantiv i adjektiv, která jsou příbuzná se slovesy pojícími se s dativem, nebo jim významem blízká; na př.:

nadbíhání komu [= *nadbíhati* komu], *nadskočení*, *nadejití*, *podrobení*, *podřízení*, *poddání*, *vrácení*, *uložení...*, *oznámení*, *tykání*, *rouhání...*, *přání*, *dovolení...*;

nadbíhající, *oznamující*, *přející...* komu;

vzkaz komu [|| *vzkázati* komu], *odpověď*, *zvěst*, *zpráva* komu, *dopis*, *telegram*, *přísaha*, *slib*, *pohrůžka*, *rozkaz*, *příkaz*, *stížnost*, *lichotka* komu [|| *lichotiti* komu]; *dar*, *věno* komu [dátí, darovati, věnovati]; *pomoc*, *služba* komu; *učení (se)* čemu; *díky* tobě! [|| *děkovati* komu];

věrný (nevěrný) komu, čemu [|| *věřiti* komu, čemu], *dlužný* [|| *dlužiti*], *platný*, *poplatný* komu [|| *platiti* komu], *škodlivý*, *zvyklý*, *odvyklý* čemu; *oddaný* komu, čemu [|| *oddati* se]; *blízek*, *blízky* komu, čemu [|| *blížiti* se]: býti blízek pravdě, smrti; někdo je mi blízký (citově, rozumově); *vděčný* komu [|| *zavděčiti* se komu]; *příznivý* komu, čemu [sr. *přáti* komu, čemu].

Tyto dativy jsou plná obdoba předmětových dativů u sloves, o kterých byla řeč v 3., 6. a 7. odst. § 733.

Dativ vztahový.

2. Je hojný a má své zvláštnosti proti vztahovému dativu u sloves (§ 733₄).

Vyskytuje se předně zřídka u *dějových* substantiv a adjektiv jako plná obdoba dativu u příbuzných sloves:

podobný (podobající se) komu, čemu [sr. *podobati* se komu, čemu]; *roven (rovnající se)* komu, čemu [sr. *rovnati* se komu, čemu]; *protivný (protivící se)* komu [sr. *protiviti* se komu].

3. Dále je častý u jmen *dějových* i *nedějových*, také u příslovcí a u citoslovcí, a liší se tak od dativu při slovesích. Mají jej nezřídka i ta dějová jména, jejichž příbuzná slovesa mají předmětový pád jiný. Na př.:

chvála bohu! (jmenná věta) || *budiž bohu chvála* (slovesná věta jmenovací); *sláva mu!* || *budiž mu sláva*; *čest jeho památce!* || *budiž čest jeho památce*; *práci čest!*; (kniž.) *žel bohu!* || *budiž bohu žel*; *hanba mu!* || *budiž mu hanba*.

Smysl je: (budiž) *chvála* vztahující se na boha, týkající se boha, slušející bohu; atp. Dativ je bližší určení substantiva.

Příslušná slovesa mají a k u s. a g e n.: *chváliti*, *slaviti*, *ctiti*, *haněti* koho, co, *želeť* koho, čeho.

Ve slovesných větách »vzdáváme bohu chválu« atp. je dativ *bohu* bližší určení slovesa *vzdáváme* (*chválu*); je to dativ u slovesa.

4. Někdy má dativ u substantiv též význam jako genitiv, a to ve smyslu přivlastňovacím:

všem hlava dolů! [= hlava všech]; s ní kolem zavířil, *všem na odiv* (Čech) [= na odiv všech]; *konec všemu!* || už je *všemu konec*; *konce té hře* nebylo (Mah.).

Vedle *konec čemu* se říká též *konec čeho*.

Protože je *konec* jméno dějové, lze dativ při něm, stejně jako genitiv, považovati také za p o d m ě t o v ý: *konec všemu* = všechno končí; sr. v § 724.

Přivlastňovací význam vlastně přísluší dativu při nepůvodním citoslovci *běda*: *běda mi*, *vám!*

Původně je to substantivum = bída, takže *běda mi* znamená vlastně »má bída«.

A dativům ve větách typu »točí se *mi hlava*«; viz v § 733.

5. Často vyjadřuje vztahový dativ při substantivech, adjektivech nebo příslovcích nositele vlastnosti nebo stavu:

je *mi zima*, *teplo*, *horko*, *chladno* [= (já) pocituji zimu..., trpím zimou...]; je *mi veselo*, *smutno*, *teskno* [= (já) jsem vesel, veselím se, (já) jsem smuten, mám smutek, teskním]; je *mi do pláče*, *do smíchu*, *do tance* [= (já) jsem v plačtivém rozpoložení...];

je *mi hanba*, *stydko* [= (já) se hanbím, stydím];

je *mi známo*, že... || je *mi to známo* [= (já) znám]; ten člověk je *mi povědomý* [= (já) mám o něm povědomí]; je *mi divné*, že... || je *mi to divné* [= (já) se divím]; je *mi to podezřelé* [= (já) mám podezření]; je *mi to pochybné*, *nepochybné* [= (já) o tom pochybuji, nepochybuji];

je *mi milý* [= (já) jej miluji]; je *mi příjemný*; je *mi vítán* [= (já) jej vítám]; je *mi povinen* díky;

je *mi padesát let* [= (já) jsem stár 50 let]; *něco mi je* [= (já) mám nějakou nemoc, (já) něco na sobě pozoruji]; *co je ti?*; je *mi třeba, potřeba, možno (možné)* [= (já) potřebuji, mohu];

je *mi dobře, lépe, hůře, špatně, mdlo, do smíchu, do pláče* [= (já) se cítím dobře...]; *blaze tomu, kdo...*

Dativ dotýkový.

6. Je u adjektiva *přítomný* (býti přítomen mši, schůzi...); sr. *účasten* || *účastniti se* čeho.

Dativ zřetelový.

7. Neliší se nijak od dativu při slovesích; viz o něm v odst. 2., minul. §.

Dativ příčinný.

8. Rovněž je stejný s dativem u sloves; viz o něm v odst. 3, minul. §.

Citový dativ.

736. Vyjadřuje nějaký citový vztah mluvčího k obsahu věty nebo k některé její části. Je to jen dativ zájmena 1. a 2. osoby. Na př.:

to je *ti (vám)* pěkné! [výraz podivu, překvapení; smysl je: poslyš, poslyšte, je to velmi pěkné]; to *vám* byl mráz!; ach babičko, tam *vám* jsou krásné domy! (Němc.); list putoval *vám* tehdáž z ruky v ruku (Čech);

tak se *mi* šetřte, kolego (Č.-Chod) [výraz účastenství, vřelého vztahu, obav o někoho];

nechoď *mi* tam [výraz mrzení, rozhořčení nebo obav o někoho]; jdi *mi*, jdi *mi*, fí, až mě zima přechází (Němc.); ty bys *mi* stála za zlobení! (Ner.); ať se *mi* slušně chováte! (Němc.); příslibujte *si* mně, poroučejte *si* mně, vyhrožujte *si* mně, přece zrádcem nebudu (Havl.) [výraz pevného odhodlání: dělejte, co dělejte, příslibujte..., přece zrádcem nebudu].

Tento dativ se dosud obyčejně nazývá **d a t i v m r a v n í** nebo **s d í l n o s t i** (dativus ethicus).

AKUSATIV

737. Je to pád v předmětovém úkonu na otázku *koho, co*.

Vyskytuje se velmi hojně ve dvojí hlavní platnosti, předmětové a příslovečné.

Předmětový akusativ.

1. Vyjadřuje předmět stavový, obsahový, cílový a vztahový, skoro veskrze u sloves, zřídka u jiných slovních druhů.

a) U sloves.

Stavový akusativ.

2. Vyjadřuje osobu nebo věc, která se dostává dějem do nějakého nového stavu nebo do nových okolností (§ 516₁). Je velice častý, na př. u sloves

bíti, bodati, píchati, pobízeti, hnáti (honiti, poháněti), práti, tlouci, trestati koho co; kousati, lámati, rváti, řezati, stříhati, trhati; kroutiti, ohýbati, rovnati, točiti, vázati, vinouti; brousiti, dříti, leštiti, tříti; táhnouti, tisknouti, tlačiti; čtvrtiti, děliti, násobiti, rozpůliti; ctíti, haniti, chváliti, napomínati, slaviti, tupiti, velebiti; barviti, bíliti, černiti, čistiti, modřiti, špinit, zlatiti; kaziti, napraviti, zhoršiti, zlepšiti; bráti, dáti (podati, vydati...), nésti, položiti, postaviti, pošinouti, poslati, vézti, vrátiti, vzíti; jísti, píti, polykati, požívat co, kouřiti, ssáti, žvýkati; krmiti, napájeti, živiti; brázdit, kopati, orati, rýti; koupiti, prodati, měniti co; chytati, loviti koho, co; žádati, prositi koho (§ 722₄).

Obsahový akusativ.

3. Tento akusativ, blíže vymezující obsah děje, mají na př. tato slovesa:

viděti, pozorovati, spatřiti, shlédnouti (zahlédnouti...) koho, co; čísti (počítati), slyšeti, vnímati koho, co; chápati, pojímati koho, co; mysliti, představovati si koho, co; uměti, věděti, znáti koho, co; říci, pověděti, vykládati, vyprávěti, šeptati, volati, vykřikovati co; věřiti co; pokládati, považovati, míti koho, co (za koho, zač); chtíti koho, co (§ 733₃); míti rodiče, sourozence..., hlad, žízeň, starosti,

nadání, strach...; *směti, moci* co; *dlužiti* (komu) co (§ 516₂); *půjčiti, žádati, čekati, přát* co (§ 722₅).

Obsahový akusativ je při slovese *hráti*: hráti divadlo, kopanou, bulku, žebráka; hráti Jeníka v Prodané nevěstě; hráti první housle [= part prvních houslí]; při *zpívati*: zpívati soprán, alt..., Mařenku v Prodané nevěstě...; při *tančiti, tancovati*: tančiti besedu, čtverylku, kvapík, polku...; při *dělati*: dělati komu potíže, starosti; dělati zkoušky, dobré obchody, dobrý dojem; při *působiti*: působí mi to bolest, radost...; při *modliti se*: modliti se Otčenáš, Zdrávas.

Sem náleží též akusativ t. zv. vnitřního předmětu: *bojovati* boj, *sníti* sen, *žíti* život... (§ 516₁₀).

Cílový akusativ.

4. Vyjadřuje a) něco, co chceme činností uskutečniti (§ 516₃), a vyskytuje u sloves, jako

stavěti dům, most, město, *budovati*; *psáti* úlohu, *kresliti, malovati* obraz, *vytesávati* sochu; *skládati* operu; *šíti* šaty, boty; *dělati* šaty, boty, skříň; *dusiti* maso, *péci, smažiti, vařiti*;

b) někoho, něco, ke komu, k čemu děj směřuje:

hájeti, chrániti, brániti, střežiti (§ 722₇), *chtíti* koho, co.

Vztahový akusativ.

5. Je obdobný vztahovému dativu (viz v § 733₄); na př.:

bolí mě hlava, noha [= (já) mám bolest v hlavě]; *svědí, svrbí mě* oko; *zebou mě* nohy, ruce; *pálí mě* tváře; *píchá mě* u srdce; *mrzí mě* to; *stojí mě* to 100 Kčs.

b) U adjektiv.

738. 1. Předmětový akusativ, a to obsahový, má adjektivum *dlužný*: býti dlužen (komu) co. Sr. *dlužiti* (komu) co.

U s u b s t a n t i v se předmětový akusativ vůbec nevyskytuje. Dějová substantiva, která jsou příbuzná se slovesy s akusativem, mají při sobě g e n i t i v: *lov ryb* || *loviti* ryby..., viz v § 723₁.

c) U citoslovcí.

2. Předmětový akusativ se vyskytuje u citoslovcí dějového významu:

na knihu! [= vezmi si knihu]; (lid. a hovor.) *hele ho* [= podívejme se, podívejte se... na něj].

d) Samostatný akusativ.

3. O předmětový samostatný akusativ jde tenkrát, má-li větnou platnost; na př.:

vodu! [= přineste vodu]; *dobrou noc!*, *šťastnou cestu!* [= přeji dobrou noc...] atp., viz v § 434.

Přísllovečný akusativ.

739. Je celkem dosti častý, ale nesterjně podle různých významů.

Akusativ místa.

1. Užívá se ho velmi zřídka, a to jako určení na otázku *kde*; na př.: bydlíme *malý kousek* od divadla, *několik domů* od vás; nebožtík leží *druhý hrob* od kraje; od kostela *tři sta kroků* veliký čněl kámen v cestu (Erb.).

Substantiva *kraj* se užívá přísllovečně na otázku *kde* i *kam*:

bydlíme *kraj vesnice* [= na kraji]; *kraj dědiny* u posledních chalup plakalo usedavě děvčátko (Herb.); půjdu s tebou *kraj světa*.

Je to však spisovný zvyk velmi řídký, spíše lidový, nářeční, leda mimo spojení *kraj světa*. Zpravidla říkáme *na kraji* a *na kraj*. Nářečně je též *konec vesnice* (= na konci vesnice, na konec vesnice).

Substantivum *kraj* má ve spojení typu *kraj vesnice* na obojí otázku vlastně již úkon *předložky*; viz v § 744.

Akusativ času.

2. Je velice hojný na otázku *kdy*, *jak dlouho*, *jak často* ve dvojích případech.

a) Ve spojení substantiva s adjektivním přívlastkem:

půjdu tam, bylo to... *tento čtvrtek*, *tento týden*, *tento měsíc*, *tento rok*, *tuto středu*, *neděli*...; *první den* v měsíci, *poslední den* v roce, *druhý den* v týdnu, *první neděli* v říjnu...; *celý den*, *celý týden*, *celý rok*, *celou noc*, *celé léto*...; *dobrou hodinu*, *dobré dvě hodiny*...; *každý den*, *každou středu*, *každou chvíli*...; *dva dni*, *dvě hodiny*, *tři měsíce*, *čtyři léta*...

Bez přívlastku se vyskytuje *hodinu, týden, měsíc, rok, chvíli (chvilenu...), den a noc* na otázku »jak dlouho«: trvalo to hodinu, budu tam týden atp.

Je tu *nevyjádřena* číslovka *jeden*; smysl je: *jednu hodinu, jeden týden...*

Dále *ráno, večer, co chvíli* [= každou chvíli] a *tak rok* [= před rokem): tak rok zemřel.

b) V rozvitých výrazech *den co den, den jak den, noc jak noc, rok co rok...*, *den ode dne, rok od roku, čas od času...*, *den ze dne* (= každý den...) na otázku »jak často«: chodím tam den co den; opakuje se to rok co rok...

Nezvyklé je místo toho *co den...*: *co den znějí zvonka zvuky* (Erb.).

Akusativ způsobu.

3. Je na otázku *jak*. Na př.:

choditi dům od domu; *prochoditi kraj kříž na kříž* (|| *křížem krážem*); *odříkati, uměti něco slovo od slova, slovo za slovem*; *jíti krok co krok* (= docela zvolna).

Akusativ průvodných okolností.

4. Na př.: *chodí ruce na zádech, hlavu na stranu, hlavu vzhůru, ruce v kapsách* [= s rukama na zádech, máje ruce na zádech]; *jeden hlavu zavítou*, *košiličky šije* (Erb.); *jíti ruku v ruce* [= majíce ruku v ruce, zavěšení]; *Emánek chodil po dvoře, ruce na zádech* (Šim.); *muži, čela smračená, zuby zaťaty*, *pracovali usilovně* (Č.-Chod); *vešel do Prahy se zeleným tlumokem na boku, v záprsí koženou tobolku* (Herrm.); *panna klečela, líce skloněné, ruce na prsa složené* (Erb.); *vyšel z komory myslivec, domácí čepičku na hlavě* (Němc.); *stál, oči zavřené*; *nějaká paní spí, na klíně hlavu děvčátka* (Čap.).

Tyto akusativy odpovídají na otázku »za jakých okolností« nebo »jak« a proto se uvádívají mezi příslovečnými určeními *z p ů s o b u*. Viz k tomu v § 519₁₂.

Jsou blízké nominativům a genitivům vlastnosti, jakosti (§ 721, 732), poněvadž měly původně jako ony *v ě t n o u p l a t n o s t* a *t v a r n o m i n a t i v n í*: *chodí, hlava na stranu* = *chodí, (jeho) hlava je na stranu*. Sr. nominativ vlastnosti: *lékař, ochota sama*, původně = *lékař, je to sama ochota*; a genitiv vlastnosti: *člověk dobrého srdce*, původně: *člověk, dobré srdce* = *člověk, jeho srdce je dobré*. Když ztratily tyto jmenné věty větnou platnost, staly se dílem bližším určením substantiv

(*lékař, ochota sama; člověk dobrého srdce*), dílem sloves (*chodí hlava na stranu*). V druhém případě se nominativ změnil v akusativ (*chodí hlavu na stranu*), protože nominativ není dosti vhodný tvar pro příslovečné úkony (§ 720). Přívlastkový nominativ dílem zůstal, dílem se změnil v genitiv.

Akusativ mřry.

5. Odpovídá na otázku *kolik* (jak mnoho). Na př.:

váží to *deset kilogramů (kg)*, *dva dekagramy (dkg)*; (houně) vážila *padesát pudů* (Erb.); strom starý *sto let*, dítě staré *tři měsíce*.

Akusativy *trochu* (navážiti trochu mouky) a lid. a hovor. *hromadu* a *moc* pocítují se za příslovce.

Akusativ zřetele.

6. Je ojedinělý a zastaralý ve rčení *propadnouti* (komu) *život, hrdlo, statek* [= *propadnouti životem...*, *co do života...*]. Na př.:

propadls mi život, vzkřikl král (Erb.); ten a takový hrdlo i statek svůj králi ať propadne (Palac.).

VOKATIV

740. 1. Vokativ má jako nominativ úkon *j m e n o v a c í*, ale vedle něho též *u p o z o r ň o v a c í*, t. j. mluvčí někoho nebo něco vokativem vyjádřeného upozorňuje buď sám na sebe nebo na někoho, na něco mimo sebe.

Obyčejně se říká, že vokativem *v o l á m e*.

Proto má vokativ vždy úkon *j m e n n é v ě t y* buď sám nebo v souvětí s jinou větou; na př.:

Václave!; *Václave, počkej!*; viz v § 4347.

Nejčastěji se mluvčí obrací k *p ř í t o m n é* osobě nebo k přítomnému živočichu.

Jde-li mluvčímu jen o to, aby nějakou osobu na sebe upozornil, říkáme, že ji *o s l o v u j e*; na př.: dobré jitro, *pane řediteli*.

Obrací-li se mluvčí k nepřítomné osobě nebo k neživé věci, říkáme, že ji *a p o s t r o f u j e*.

2. Někdy má vokativ úkon *j e n j m e n o v a c í*, a to tenkrát, klade-li se místo jmenovacího nominativu; na př.:

jmenovala ji *Pavlinko* (Rais); viz v § 7196.

3. Někdy má vokativ *platnost citovou*, vyjadřuje osobu nebo věc, která mluvčího vzrušuje, vzbuzuje v něm pocit libosti nebo nelibosti. Na př.:

maminko! [vzrušení, radost dětí toužebně čekajících matku]; (Tynda) řekla mu nejněžnějším názvukem: *ošklivče!* (Č.-Chod); *e, ty kočko rezatá!* (Olbr.) [rozhořčení nad kočkou číhající na ptáky].

Tento vokativ si podržuje úkon upozorňovací, t. j. mluvčí upozorňuje na své citové rozpoložení, na své vzrušení jeho původce.

Tím se liší od citového nominativu, který jen jmenuje původce nebo původ citového rozpoložení nebo vzrušení mluvčího. Na př.: *maminka!* [mluvčí neupozorňuje maminku na to, že v něm její příchod vzbuzuje nějaký cit nebo vzruch].

INSTRUMENTÁL

741. 1. Je to pád v platnosti předmětové na otázku *kým, čím*.

Jako genitiv, dativ a akusativ má instrumentál dva základní úkony, předmětový a příslovečný.

Předmětový instrumentál.

2. Je celkem řídký, dílem stavový, dílem vnitřní, a vyskytuje se u sloves nebo u jmen.

a) U sloves.

Stavový instrumentál.

3. Mají jej slovesa *házeti, mrštiti, praštiti* kamenem...; *třásti* stromem, *hýbati, točiti, kroutiti, vrtěti; cloumati* někým, *klátiti* nohama; *strkati, smýkati* kým; *kývati* hlavou; *trhati, třepati* kým, čím; *stříhati* ušima; *kouleti* očima [= *kroutiti*; *kouleti* koulemi = instr. nástroje]; *skřípati* zuby; *klapati, cvakati* zobákem, zuby; *špláchat* čím: ryba vesele zašpláchala vodou (Erb.); *vládnouti* čím [= *hýbati* čím, *říditi* co]: malý jazýček, ale vším tělem vládne (přísl.); *pohrdati, opovrhovati* kým, čím; (básnic.) *hráti* čím [= *hýbati*...]: větrík hrá kadeří šedou (Mácha);

šetřiti čím (místem, penězi, plynem) [|| s *čím*, podle »šetrně zacházeti s kým, s čím«].

Viz ještě v 1. odst. násled. §.

Instrumentál vnitřního předmětu.

4. Je ve rčeních, jako *plakati pláčem, potiti se krvavým potem...*, viz v § 516¹⁰.

b) U jmen.

5. Jde o instrumentál u dějových s u b s t a n t i v *třesení* stromem, *kývání* hlavou, *skřípání* zuby, *pohrdání* kým, čím..., a to stavově předmětový. Viz výše v 3. u sloves.

Přísllovečný instrumentál.

742. Je velice hojný a rozmanitý.

Instrumentál nástroje a prostředku.

1. Vyjadřuje u velmi hojných sloves nebo dějových jmen nástroj nebo prostředek, kterým se děj uskutečňuje; podle tohoto nejčastějšího úkonu má název. Na př.:

viděti očima, *slyšeti* ušima, *pracovati* rukama, hlavou; *dýchat* ústy, nosem; *řezati*, *krájeti* (co) nožem, pilou, *štípati*, *kousati* (co) sekerou, dlátem, zuby, *stříhati* (co) nůžkami, *vrtati* (co) nebozezem, *vytahovati*, *vážiti* (vodu) okovem; *tlouci* (nač) kladivem, *bíti*, *bodati*, *mrskati*, *šlehati*, *poháněti* (koho, co) prutem, metlou; *práskati* bičem; *psáti* pérem, tužkou; *rýti* rýčem, *kopati* motykou, *hrabati* hráběmi; *házeti* (co) lopatou, vidlemi; *čistiti* (šaty) kartáčem; *ozdobovati* (co) kresbami, malbami; cesta *zaroste* travou, *je zaváta* sněhem; strom *je obsypán* květy; *naložiti* vůz zbožím; *pokryti* střechu taškami, došky; *plniti* (sud) vodou, vínem, (buchty) tvarohem; *topiti* uhlím, *svítiti* plynem; *mastiti* sádlem, máslem, *natírat* barvou, *napouštěti* (co) čím, *mazati* (stroj) olejem, *posypati* (co) cukrem; *zahrnovati* (koho) poctami, pozornostmi; *nasytiti* chlebem, *napojiti* vodou, *nakrmiti* (koně) senem; *otráviti* (koho) jedem, *unaviti se* prací, *nuditi*, *baviti* (koho) vypravováním, *osvěžiti se* procházkou; *řici* (co) několika slovy, *vyjádřiti* (co) větou; *brániti se* zuby nehty; *jeti*, *dostati se*, *dopraviti*, *zavézt* (koho) vozem, autem, dráhou; *potrestati* (koho), *hroziti* (komu) vězením, pokutou; *pomoci* (komu) radou, penězi; *získati* (koho, co) prací, lstí, zradou; *dobýti* (města) útokem; *naříditi* (co) vyhláškou, *poslati* poštou; *dokázati* (co) svědky;

říditi se kým, čím (příkladem, zásadou), *nikoli podle koho, čeho*; *těšiti se* nadějí, *těšiti* (koho) slovy; *uspokojiti* (koho) čím; *spokojiti se* čím (tím, že...) || obyčej. *s málem* || *býti spokojen s kým, s čím*;

plýtvati penězi, slovy, *oplývati* penězi; město *se rozléhalo* jásotem; *práce* rukama, duchem, *jízda* vlakem, autem, *doprava* dráhou, *pomoc* radou, *hrozba* pokutou, *zásilka* poštou...

Instrumentál nástroje a prostředku je třeba *rozlišovati* od instr. stavového. Na př. *hoditi kamenem* znamená uvéstí kámen do pohybu, do nového stavu; podob. *třásti stromem* = uváděti strom do třesu [instr. stavový]. Ale u *viděti* vyjadřuje *očima* nástroj vidění. Podobně je nástrojový instrumentál v *uhoditi* (koho) *kamenem*, *házeti* (co) *lopatou*.

V lid. a hovor. mluvě se užívá hojně nebo veskrze instrumentálu s předložkou *s*: psáti *s pérem*, kopati *s motykou*, jeti *s vozem*... Spisovný jazyk zůstává při instrumentálu prostém a rozlišuje tak různé významy.

Instrumentál příčiny (důvodu).

2. Je dosti častý, a to hlavně u sloves a dějových jmen; na př.:

umříti *hladem*, *hlady*, *vyčerpáním*, *sešlostí věku*, *steskem* po domově; *lítostí* mu puklo srdce; trpěti *nedostatkem*; srdce *touhou* hyne (Čech); *třásti se zimou*, *strachem*, *strachy*, *hněvem*; nemoci promluvíti *leknutím*; svíjeti se *bolestmi*; skákati *radostí*; prohýbati se *smíchem*, *smích*y; *tím spěchem* jsem na to zapomněl [= pro ten spěch]; nemoci usnouti *radostí*, *rozrušením*, *rozčilením*, *bolestí*; *pyšniti se kým, čím* [= býti pyšný]; *způsobiti*, *zaviniti* (co) *neopatrností*;

to bylo *tím*, že pan otec rád škádlil (Němc.) [= proto]; stalo se *tím*, že...; stalo se to *něčí neopatrností*; copak nejsme *vámi bohatí*? (Ner.) [= protože jste bohat vy].

Sem náleží též *vinen čím*, neboť instrumentál vyjadřuje příčinu viny.

Instrumentál původce a původu.

3. Je blízký instrumentálu předešlému (viz § 519⁶).

Instrumentál původce se vyskytuje u trpných slovesných tvarů: *býti pochválen*, *pokárán*, *potrestán*, *napomenut* . *učitelem*, *rodiči*;

býti vyzván úřadem; opera složená Smetanou, mluvnice sepsaná Gebauerem, zákon vydaný vládou, osud souzený bohem; býti jat hrůzou, strachem, lítostí.

Instrumentál původu je na př. v těchto případech:

voní to růžemi, fialkami; páchne to česnekem; hospodář má páchnouti větrem a hospodyně dýmem (přísl.).

Instrumentál zřetele.

4. Na př.: *býti rodem z Prahy* [= co do rodu, co se týče rodu], *bytem v Brně; Čech původem, smýšlením; malý postavou; blahoslavení chudí duchem* (biblic.); *nepřítomný duchem; lišiti se, rovnati se, podobati se mluvou, jazykem, nářečím, zvyky, krojem, náboženstvím, povahou, věkem; muž jménem, příjmením Novák; býti povoláním, zaměstnáním učitel, řemeslník;*

bohatý čím || obyčej. *nač.*;

býti si jist čím [= míti jistotu se zřením k čemu].

Instrumentál způsobu.

5. Na př.: *jíti krokem, jeti tryskem, cvalem, klusem; blížiti se kvapem; stranou pohleděl na principála (Rais)* [= po straně, se strany; jiné stranou viz v 10]; *stalo se to, udělám to tím způsobem; dáti, míti nohy křížem; prochoditi kraj křížem krážem.*

Instrumentál průvodných okolností.

6. Na př.: *cestou do školy; Vávra zpívá sobě cestičkou* (Čelak.); *najíti co, státi se náhodou; živou mocí nechtíti něco přijmouti; psi houfem ve vsi zavýli* (Erb.); *utíti něco jednou ranou, dvěma ranami; učiniti něco násilím, právem* [|| *s právem*, viz v § 778₃]; *stalo se to jeho zásluhou, přičiněním, přímlovou* [= tak, že se o to zasloužil...].

Instr. *cestou* se obyčejně pokládá za *m í s t n í* (viz v 10.), ostatní instrumentály za *z p ů s o b o v é*. Ale na př. *„najíti něco náhodou“* nevyjadřuje způsob najítí, nýbrž znamená *„najíti s pomocí náhody, tak, že nám pomůže náhoda“*.

Instrumentál míry.

7. Je řídký; na př.:

čím víc, tím lépe [= oč, o to]; *je to čím dál horší; jsou to, přišli*

většinou, větším dílem mladí lidé; je to *dílem* nesprávné, *dílem* pochybné.

Tyto instrumentály nabývají zhusta povahy příslovci: *většinou, dílem, dále málem, mnohem, rázem...*

Instrumentál účelu.

8. Na př.:

choditi *žebrotou* [= za účelem žebrání, abychom žebrali]; choditi *koledou* [= abychom koledovali, sbírali koledu]; přicházela často *návštěvou* do patra nad námi (Ner.) [= na návštěvu]; byli jsme *návštěvou* u strýce [= na návštěvě]; to vám budiž *výstrahou, pobídkou* [= na výstrahu...]; bába kořenářka byla na Starém bělidle *hospodou* (Němc.; archaistic.) [= na pobyt];

dáti komu co *darem*, dáti co dceři *věnem* [= jako dar, věno, abychom darovali, věnovali];

byl jmenován *ředitelem* [= aby byl ředitelem, aby »řediteloval«]; ministr ho jmenoval *radou*; zvolili jej, byl zvolen *starostou, předsedou*; učí se (chce se učit) *kovářem*.

V těchto posledních případech jsou instrumentály původně o b s a h o v á u r č e n í sloves *jmenovati...* (§ 519₁₆, 545, 546), ale tato určení nabyla povahy příslovečné, pocitují se za účelová určení. Podobně »zvoliti koho *za starostu*« (§ 789₆, 545).

Nejsou to d o p l ň k y (§ 514₁).

Instrumentál srovnávací.

9. Je blízký instrumentálu způsobovému, ale proti němu se ho užívá většinou v jazyce knižním, hlavně uměleckém. U některých spisovatelů je to oblíbený výrazový prostředek. Na př.:

krev *potůčkem teče* (Erb.) [= jako potůček]; rudé víno *krví hoří* (Vrchl.); co *létlo bouří* (tamť.) [= proletělo jako bouře]; Muromec *větrem letí* (Čelak.); *lunou* oheň vzhůru *plane* (Erb.); *stínem* letěl kol mých skrání čas (Heyd.); *zbledl stěnou* (Třebíz.); oči mu *svítí uhlíkem* (tamť.); *duhou se rozklene* (Theer); *křídlem* korba se *vznáší* (tamť.); srdce mu *zahřmotilo kladivem* (Dur.); *plaziti se hadem, sedávati sovou, sletěti ptákem* (Neum.); otrocky, *nástrojem* poslouchal

(Pujm.) [= jako stroj]; slzy *stekly deštěm* beze stop (tamt.); *vyrazil střelou* za ním (tamt.); *žítí mučedníci, vyrůstí sirotou, tlítí obrovskou mrtvolou* (tamt.).

Instrumentál místa.

10. Vyskytuje se jako bližší určení sloves i jmen, a to většinou na otázku *kudy*; na př.:

jíti, jeti *cestou* [= po cestě], *lesem* [= skrz les], *poli, lukami, městem*; vycházeti *dveřmi*, vyjížděti *vraty*, dívati se *oknem*; kouř odchází *komínem*, vzduch z plic *nosem, ústy*; protáhnouti se *otvorem*; proklouznouti *mezerou*; pomocník se rozhlédl *zasněženým hřbitovem* (Rais);

cesta vede *lesem, poli...*; je to cesta *lukami...*; východ *dveřmi, vraty*.

Méně často na otázku *kde*:

místem, místy je mokro [= na některém místě, na některých místech]; řeka je *krajem* mělká, *prostředkem* hluboká [= na kraji, v prostředku]; ves leží, někdo stojí *stranou* [= na straně, na boku]; státi *bokem* [= na boku]; pusto a nevlídno *ladem i sadem* (Erb.) [= na ladu i v sadě; kniž.].

Nepatří sem, jak se obyčejně uvádí, *cestou* ve významu »za cesty«: vzpomněl jsem si *cestou*, že...; potkal jsem ho *cestou* do školy. To je určení *p r ů v o d n ý c h o k o l n o s t í* (viz v 6), neboť *cestou do školy* znamená »za cesty do školy, když jsem šel do školy, jda do školy«, nikoli »na cestě«.

Ojediněle na otázku *kam*:

vzítí, odvésti někoho *stranou* [= na stranu].

Instrumentál času.

11. Je celkem řídký, a to na otázku *kdy*.

Běžně se užívá těchto instrumentálů:

časem se to změní [= za čas, po čase]; *svým časem* ti to řeknu [= ve vhodném čase]; zítra *tím časem* || (někdy) *těmi časy* už budu pryč; *tou dobou* chodívá na procházku; zítra, včera *tou dobou*; *chvílemi* prší, chvílemi svítí slunce [= některou chvíli]; *tím okamžikem* je to hotovo [= v tom okamžiku]; *začátkem, koncem týdne, měsíce, roku...*

V knižním jazyce se vyskytují instrumentály více nebo méně neobvyklé:

vracel se *letním odpolednem* (Rais) [= za letního odpoledne]; *tou chvílí* (Č.-Chod) [= v té chvíli]; přichází *tou chvílí* (Jir.) [= v tu chvíli]; *okamžikem* (tamt.) [= v okamžiku, okamžitě]; *jitrem* (Třebíz.) [= za jitra].

PŘEDLOŽKY

Předložky a jejich pády.

743. 1. Předložky jsou slova nebo zřídka sousloví vyjadřující některé větné významy hlavně jmenn, se kterými se spojují v sousloví zvaná předložkové výrazy, na př.: *do školy, za dva dni, u nás*.

Předložkové výrazy nabývají mnohdy povahy příslovcí; na př. *do syta* > *dosyta*; *na horu* > *nahoru*, *po tom* > *potom*... Lze u nich většinou poznati původní význam předložky i jména, ale máme-li na zřeteli platnost slovnědruhovou, náleží ona příslovce do kapitoly o příslovcích.

Bude se proto v dalších výkladech přihlížeti většinou k předložkovým výrazům, které se příslovci nestávají.

Větné významy vyjadřované předložkovými výrazy jsou hlavně předmětové a příslovečné; na př.: dívati se *na koho* [cílový předmět] || jíti *do školy* [příslovečné určení místa]. Jsou to většinou tytéž významy, které se vyjadřují také prostými pády.

Na př.: *vzpomínati koho, čeho* || *na koho, nač* [cílový předmět]; přijdu *příští středu* || *ve středu* [časový význam na otázku *kdy*].

Ojediněle má předložkový výraz úkon *podmětu*; na př.: *u Lužných* mají hosta; viz v § 505⁴.

Kromě toho bývají předložkové výrazy *doplňkem*, ale jen po stránce psychologické; viz v § 512.

2. Větné úkony předložkových výrazů vyplývají z věcných významů předložek, na př. z toho, že *do* znamená »dovnitř«, *ke* »směrem«. Jméno spojované s předložkou vyjadřuje toho nebo to, na koho, nač se věcný význam předložky vztahuje, na kom nebo na čem, u koho nebo u čeho se projevuje: *do školy, ke škole*... Předložky tvoří tak se jmény *pojmovou celost* a proto se mimo

spojení se jmény, samostatně, vůbec nevyskytují, nebo sice ano, ale v platnosti obecné, nikoli tak přesně vymezené jako ve spojení se jménem. Viz v násled. §.

Říká se, že jsou předložky *synsemantické* (spoluvýznamové), kdežto ostatní slovní druhy *autosemantické* (samovýznamové), t. j. mají různé významy samy o sobě.

Pojmová jednota předložkových výrazů projevuje se zřetelně tehdy, spojuje-li se předložka se jménem jiného základního významu, než má sama.

Na př. *před odchodem*; časová předložka je tu ve spojení se jménem nečasovým. Smysl výrazu = před dobou odjezdu. Časový význam předložky přechází na substantivum.

Dalším svědectvím této pojmové jednoty je to, že táž předložka mívá různé významy.

Na př.: jít *na vrchol* hory [význam místní] || *na vánoce* = o vánocích [význ. časový] || *na halíř* správně [význ. měrový];

jít *po ulici* || voda sahá *po kolena* || přijít až *po někom*.

Přísluší-li předložce v jednotlivých případech význam zcela určitý, je to následek jejího spojení se jménem. Teprve tímto spojením se vytváří žádoucí smysl, význam.

Po stránce výrazové projevuje se pojmová jednota předložkových výrazů v tom, že jména tvoří s jednoslabičnou nebo dvojslabičnou předložkou vždy přízvukovou jednotku, a to příklonnou nebo předklonnou. Viz v § 744₂.

3. Nejblíží jsou předložkám *p ř í s l o v c e*, neboť vyjadřují tytéž významy jako předložky ve spojení se jmény, avšak sama o sobě, nikoli se vztahem na nějaké jméno. To se rozumí ze souvislosti, nebo na něm nezáleží, t. j. význam příslovce je myšlen obecně.

Na př.: odejti *pryč* = odejti tak, že se vzdálíme od někoho, od něčeho, z něčeho, z domu, z bytu... || odejti *od přítele* = pryč od přítele [příslovce vyjadřuje jen obecně směr chůze, předložka však též směr se zřením k někomu nebo k něčemu];

jíti *dovnitř* = jíti do nitra (něčeho) || jíti *do pokoje* = do nitra pokoje.

4. Spojení předložky se jménem má povahu syntaktické vazby, neboť jméno má tvar genitivní, dativní, akusativní, lokálový nebo

instrumentálový, nikoli nominativní nebo vokativní. Každá předložka žádá svůj pád, p o j í s e, váže s jistým pádem. Těmto p á d ů m říkáme p ř e d l o ž k o v é.

Většina předložek se pojí s pádem j e d n í m, *na, nad, o, pod a v* s pády d v ě m a, s akusativem a s lokálem, *po, s a za* s pády t ř e m i.

Předmětový nebo příslovečný význam předložkového výrazu je většinou plně vyjádřen předložkou samou a jméno, ať je v kterémkoli pádě, jen naznačuje, že se tento význam v z t a h u j e n a n ě.

Na př. ve výraze *ke škole* je význam »směrem« vyjádřen předložkou *ke* a dativ *škole* jen znamená, že se tento význam týče školy.

Tím se předložkové výrazy odlišují od ostatních sousloví, kde má různý pád jména úkony různé, vyjadřuje různé vztahy mezi jmény.

Na př.: *dům našeho strýce* || *dopis bratrovi* || *psaní pérem* [= genitiv přivlastňovací || dativ zájmový || instrumentál nástrojový].

5. To, že mají různé předložkové pády stejný větný úkon, svědčí jednak tomu, že p r o s t é p á d y mívaly původně významy různé, a to takové jako pády p ř e d l o ž k o v é.

Na př. *domu* znamenalo »od domu« nebo »z domu«, *škole* »ke škole«, (střílet) *zvěř* »(střílet) na zvěř«. Sr. v staré češtině: *padati stola* = se stolu, *sahati čeho* = nač, *chýliti se*, *kloniti čemu* = k čemu, *znáti se čemu* = k čemu, *Prazě* = v Praze, *létě* = v létě...

A jednak tomu, že byly předložky prvotně slova p o v a h y p ř í s l o v e č n é, na nichž nebyl pád jména závislý. Viz k tomu při předponách v § 268.

Tak *od* znamenalo asi totéž co *pryč*, *v (ve)* totéž co *uvnitř*, *dovnitř*, *s* totéž co *spolu*, *společně* atpod.

Jestliže se předložky kladly vedle prostých pádů, vyjadřovaly ještě jednou obecně jejich základní význam.

Na př. *v odejít z domu* znamenalo *domu* totéž co »z domu«, *z pryč*, takže celek znamenal »odejít pryč z domu«; *v domě* znamenalo »uvnitř v domě«, *s přítelem* »společně s přítelem« atp.

Časem se přestal pocítovati původní význam prostých pádů a za jeho výrazový prostředek se pokládala ona slova povahy příslovečné.

Následek toho byl, že se jich začalo užívat jen ve spojení se jmény, že se stala slovy spoluvýznamovými, novým slovním druhem, zvaným předložky.

Vznik předložek pak měl ten vliv na prosté pády, že se udržely většinou ve významech *n e h m o t n ý c h* a nahradily předložkovými ve významech *hmotných*. To je dobře viděti na takovýchto dvojicích:

dosáhnouti čeho || *sáhnouti do čeho* (do kapsy...); *dojít čeho* (uznání, odměny...) = *dosáhnouti* || *dojít do čeho* (do města...); *dobýt čeho* (města...) || *dobýt se, dobývati se do čeho* (o zlodějích); *blížiti se pravdě* || *blížiti se ke komu, k čemu*.

Tvarová různost jmen ztratila svůj úkon, ale udržela se z konservativnosti, která se v jazykovém vývoji pozoruje ne ojediněle.

Předložka tedy původně neřídila pád, jak se říkává dnes, nýbrž naopak se kladla ta předložka, která obecně vyjadřovala týž význam jako prostý pád.

6. Jen poměrně zřídka má tvarová různost jména *z v l á š t n í ú k o n*, a to po předložkách, které se pojí s *d v ě m a* nebo *i s t ě m i* pády: *na stole* || *na stůl*; *před dům* || *před domem*; *se schodů* || *býti s to* || *jíti s bratrem*. Má-li předložka *hmotný* význam, jeden pád vyjadřuje tento význam na otázku *kam*, druhý na otázku *kde*.

7. Genitiv, dativ, akusativ a instrumentál se vyskytují nejen p ř e d l o ž k o v é, nýbrž i p r o s t é, protože se při nich v starých dobách nekladla vždy příslušná příslovce, ze kterých se později vyvinuly předložky.

Lokál je dnes j e n p ř e d l o ž k o v ý, a to následkem toho, že se při něm kladla příslušná příslovce často nebo veskrze.

Je to jev starobylý, neboť v rané staré češtině zastihujeme jen vzácné příklady p r o s t é h o l o k á l u; na př.: *Prazě* = v Praze, *Dolas* = v Dolanech (*Dolas* je starý tvar časem zaniklý), *Žitnicích*, *zimě* = v zimě, *létě*.

Původní a nepůvodní předložky.

744. 1. Původní předložky

jsou *bez* (*beze*), *do*, *k* (*ke*, *ku*), *na*, *nad* (*nade*), *o*, *ob*, *od* (*ode*), *po*, *pod* (*pode*), *pro*, *před* (*přede*), *přes* (*přese*), *při*, *s* (*se*), *u*, *v* (*ve*), *vz* (*z*), *z* (*ze*), *za*.

Jsou to neohebná slova veskrze spoluvýznamová, nevyskytují se zpravidla samostatně. Tento dnešní stav zastihujeme již v nejstarším dějinném jazyce.

Ojediněle nemají při sobě pád, ale to vzniklo jeho v ý p u s t k o u, neboť se snadno rozumí; na př.: hlasovati *pro* [= pro návrh, pro kandidáta]; (hovor.) bílá (káva) *s*, *bez* [= se smetanou, se šlehačkou, bez smetany, bez šlehačky].

2. Nepůvodní předložky,

zvané též druhotné nebo podružné, jsou hlavně tyto: *dle*, *podle*, *vedle*, *podél*; *kolem* (*kol*), *okolo*, *vůkol*; *kromě* (*krom*), *mezi*, *mimo*, *místo*; *proti*, *naproti*; *skrze* (*skrz*), *stran* (*strany*, *stranu*); *prostřed* (*doprostřed*, *uprostřed*, *vprostřed*, *zprostřed*); *dovnitř*, *uvnitř*; *vně*, *vůči*.

Liší se od původních p ř í z v u k e m; jsou předklonné k svým pádům (*mezi* 'nás), kdežto původní slabičné předložky mají vždy hlavní přízvuk a pád je k nim většinou příklonný ('do školy). Viz v § 98, 100.

3. Některé nepůvodní předložky mají též úkon p ř í s l o v c í, t. j. vyskytují se jako slova samostatná:

bratr bydlí hned *vedle* [= nablízku]; (děti) každému, kdo šel *kolem*, vypravovaly: Dnes přijede naše babička (Němc.); *kolem* se hemžilo lidem i dobyt看em (Jir.); až půjdeš *okolo*, zastav se u nás; oni ne ze vsi do vsi, ale pořád *mimo*, polem, samotou (tamt.); jíti někomu *naproti*; stoupnouti si *doprostřed*, státi *uprostřed*; vstoupiti *dovnitř*, býti *uvnitř*; hřebík prolezl *skrz*; býti *skrz* naskrz mokrý;

každý den *kromě* *v neděli*, *mimo* *v neděli*; *místo* *do školy* šel k lékaři.

Znakem příslovečného úkonu je předně to, že tu není vyjádřeno substantivum, na které se význam příslovce vztahuje. Tak v dokladě s *vedle* není vyznačeno, v čí blízkosti, v blízkosti čeho bratr bydlí. To se rozumí ze souvislosti (v blízkosti mluvčího, místa, o kterém byla řeč apod.).

V případech z druhého odstavce jsou výrazy *kromě v neděli*... blízká předložkovým spojením *kromě neděle*..., ale přece od nich rozdílné. Vedle slova *kromě* je p ř e d l o ž k o v ý v ý r a z *v neděli*, nikoli pád prostý *neděle*. Tento předložkový výraz je příslovečné určení, výraz samostatný, nevyjadřuje jen, že se význam *kromě* vztahuje na substantivum *neděle*. Proto je i *kromě* slovo samostatné a tvoří se

souslovím *v neděli* stejnorodě rozvitý výraz, jako je na př. *až v neděli, sotva v neděli*.

Rozdíl mezi výrazem *kromě neděle* a *kromě v neděli* dobře vynikne z té okolnosti, že druhý výraz má takový smysl jako stejnorodě rozvitý výraz *ne (však) v neděli*.

Podobně šel k lékaři *místo do školy* znamená: šel k lékaři, *ne (nikoli) do školy*.

4. Nepůvodní předložky jsou z největší části *ustrnulé tvary* substantiv.

Místo je nomin.; — *kolem* instr. (od *kolo*), *okolo* = o kolo, *vůkol* = v okol;

dle, původně *děla* = délka [děl-ka, s příponou -ka, sr. šíře || šířka]; *podle*, původně *podlé*, je složenina z výrazu *po děli* = po délce (§ 292); *vedle*, původně *vedlé*, je obdobná složenina z výrazu *v dělu* = v délku;

kromě je lok. starého substantiva *kroma* (= okraj, hrana); — *mezi* je lok. od subst. *meze*; — *stran*, *strany* je ze *s strany*;

vně je lok. od subst. *ven* (vžnə), ustrnulého v příslovce; sr. *ven* -ek;

vůči vzniklo z výrazu *v oči* (= do očí);

prostřed je původně předložkový výraz *po středě* [od *středa*] = středem.

5. K nepůvodním předložkám uvedeným ve 2. patří též *kraj*: bydliti kraj vesnice (= na kraji vesnice) atp., viz v § 739₁.

Předložkový úkon tohoto substantiva záleží v tom, že nemá samo o sobě (*bydliti kraj*) zřetelný význam, žádá nutně doplnění substantivem, na které se jeho význam vztahuje. Sr. proti němu (*jíti*) *krajem lesa* || (*jíti*) *krajem*, bez substantiva, které se rozumí ze souvislosti.

6. Dále k nim náležejí instrumentály *následkem*, *vlivem*, *nákladem* a *během*; na př.:

ztratiti zrak následkem zranění; změnit se vlivem prostředí; kniha vyšla nákladem České akademie; stalo se během roku, udělám to během týdne.

Předložková povaha vyplývá z téže okolnosti jako v 5.: samo *následkem*, *vlivem*, *nákladem*, *během* nemá náležitý smysl (ztratiti zrak následkem, změnit se vlivem apod.). Nejsou to tedy příslovečná určení. Sr. proti tomu na př.: nepřítel dobyl města *zradou obyvatelstva* [příslovečné *zradou* s genitivem substantiva] || *zradou* [bez genitivu].

7. Za předložku se pocituje *blízko* s genitivem: bydliti blízko divadla, státí blízko sebe...

Je to od původu *příslovce* a užívá se ho také příslovečně: býti, bydliti blízko; je to docela blízko; státí blízko u někoho.

8. Úkon předložek mají též od původu *předložkové výrazy za účelem, za příčinou a kvůli (kvůli)*. Viz o nich v § 752₅, 790₄.

9. *Neústrojně* se vyskytují ještě jiné nepůvodní předložky, jako *pomocí, díky(y), ohledně, v důsledku, na základě, vzdor*.

Na př.: čísti rusky *pomocí slovníku*; místo *s pomocí slovníku* [*»s pomocí«* je předložkový instrumentál průvodných okolností; sr.: udělati něco *s něčí pomocí* [= tak, že nám někdo pomáhá], jako na př.: (udělati něco) *s něčím svolením*];

dík (díky) náhodě se to nestalo [místo *náhodou*]; *dík jemu* jsem dostal to místo [místo *jeho zásluhou, přímlovou, přičiněním*]; *dík jeho svědomitosti* [místo *pro jeho svědomitost*];

ohledně toho se domluvíme [místo *stran toho, o tom, v té věci*];

v důsledku smlouvy [m. *podle smlouvy, v duchu smlouvy*]; umřít *v důsledku útrap* [m. *útrapami, následkem útrap*; vůbec nejde o význam důslednosti, nýbrž o význam následku nebo příčiny];

na základě zkušeností něco zařídit [m. *podle zkušeností*]; podob. *na základě smlouvy* [m. *podle smlouvy*];

vzdor tomu [m. *přesto*].

Předložky s příslovci.

745. 1. Ne ojediněle se spojují předložky s příslovci, a to zase v příslovce; na př.:

dnes — dodnes, podnes; včera — odvčera, dovčera; vždy — odevždy, navždy, provždy; kdy — dokdy, odekdy, pokdy; jednou — najednou, pojednou, zajednou; krásně — nakrásně; teď — doteď.

Je to možné proto, že příslovce mají též význam jako příslovečné výrazy ze substantiv: *dnes* = dnešní den, *kdy* = v kterou dobu...

Lid. a hovor. *doteďka* vzniklo asi napodobením dvojic typu *dodnes* || *do dneška*, kde je *dneška* genitiv hotového substantiva *dnešek*.

Předložky s předložkovými výrazy.

2. Je tomu tak v několika příslovcích:

do smrti || *nadosmrti*; *přes rok* || *napřesrok*; *včas* || *zavčas*; *z paměti* || *nazpaměť*; *opravdu* || *doopravdy*; *zajisté* (původ. i *zajisto*) || *dozajista*;

zpět || *nazpět* || *pozpátku*; *ponenáhlu* || *zponenáhla*; *znovu*, *znova* || *poznovu*; *po druhé* || *napodruhé*.

V případech typu *z paměti* || *nazpamět* mění se tvar příslovce podle druhé předložky.

Někdy si již nejsme dobře vědomi toho, že jde o dvě předložky: *naznak*, původně *na-vz-nak*; *naschvál*, původ. *na-vz-chválu*; *uvnitř*, původ. *u-v-nitř*.

Složené předložky.

3. Má-li substantivum dvě předložky a nemá-li tento výraz povahu příslovce, mluvíme o složených předložkách. Druhá předložka pozměňuje význam spojení substantiva s předložkou první. Na př.: něco je *pod hlavou* || vezmu to *zpod hlavy*.

V nové spisovné češtině se ujala jen složená předložka *zpod* s genitivem:

zpod hlavy (Erb.) [= z místa pod hlavou]; *zpod víček* (Rais), *zpod Zvičina* (tamt.) [= z kraje pod Zvičínem]; *zpod brv* (Vanč.); *zpod lbí* (Ner.); *zpod záclon* (Sova).

U Havlíčka je ojedinělé *zmezi*: (pozdrav) line *zmezi vousů*; u Němcové *zprostřed*: tu se zdvihne *zprostřed ohně* onen stařec.

Postavení předložek.

746. 1. Předložky stávají zpravidla před jednotlivým nesloženým jménem: *do školy*, *k obědu*, *za tebou*, *místo tebe*...

V starém jazyce se kladly některé též za jméno: *tebe miesto* = místo tebe; *boha dle* = dle boha *pro boha*; *mne dle*, z toho novočes. příslovce *medle*.

2. Závisí-li na předložce jméno složené nebo jmenný výraz, stojí předložka často před jménem jako v 1. nebo na začátku výrazu, leckdy se však opakuje, stojí před slovem složeným nebo také uvnitř něho nebo jen uvnitř něho.

A. Opakování původních předložek.

3. Záleží v tom, že se ve výrazech rozvitých a několikanásobných klade též předložka u všech členů.

Ve výrazech rozvitých.

4. Jsou-li jejich členy spojeny nespojkově, většinou se předložka neopakuje:

k panu Novákovi, v řece Moravě, o Karlu IV., Otci vlasti; v novém spisovném jazyce...; o českém jazyce; v nářečí zvaném chodské; o spise Komenského, dosud neznámém; u všech slov, domácích i cizích...

Opakuje se předložka jen v jistých případech.

a) Zpravidla se opakuje, je-li prvním členem stejnorodě rozvitého výrazu zpodstatnělé *to* nebo zájmeno osobní a druhým členem *všechn* (*všecek*):

o tom o všem, k tomu ke všemu, z toho ze všeho, při tom při všem. za to za všechno; od nás ode všech, s nimi se všemi, při vás při všech...

Při obráceném pořadu *všechno to*, dosti řídkém, předložka *se neopakuje*: *o všem tom, ze všeho toho...*

Mimo zpodstatnělé neutrum *to všechno* předložka se rovněž neopakuje: *o těch všech...*

b) Opakuje se vždy předložka u přístavku, má-li odkazovací nebo citové *ten* nebo *tento, tehle*:

mluvil s Václavem, s tím svým spolužákem (§ 689_s); v Beskydech, v těch || v těchto krásných horách! (§ 696_{3a}, 698₅).

A je-li přístavkem samo substantivum:

podívejte se na něho, na buřiče! (Čap.); vzpomněl na bratrovce, na Ondřeje (Jir.).

V lidových písních se opakuje předložka u souřadného přívlastku:

do háječka do zeleného...; srv. u Bezr.: tam pod horami pod vysokými. Tak tomu bývalo i v jazyce starším; sr. v modlitbě: pros za nás za hříšné.

5. Jsou-li členy rozvitého výrazu spojeny s p o j k o v ě, předložka se po spojce většinou u rozvíjejícího členu stejnorodého opakuje; na př.:

v západní slovanštině, zejména (hlavně, zvláště) v češtině a v polštině; v mluvnici, a to ve skladbě; ve velkých městech, jako v Praze; při některých nemocích, na př. při tyfu.

Základní člen je substantivum (samo nebo s adjektivem), rozvíjející — v podobě přístavkové — taktéž.

Nepatří sem případy tohoto typu: *v cizích slovech, jako centrum, generace.*

Nespojkově: *v cizích slovech centrum, generace*; obě cizí slova jsou j m e n o v a c í n o m i n a t i v y a nemohou míti vůbec předložku.

Ve výraze *zejména* v češtině a v polštině jde zde o opakování předložky *v* při substantivu *češtině*. Opakování předložky *v* při substantivu *polštině* náleží do odstavce 7.

U rozvíjejícího členu nestejnorodého předložka se dílem opakuje, dílem ne:

v nářečích, a to ve všech || ...*a to všech; ve městech, hlavně (zvláště, zejména) ve velikých* || *hlavně velikých; v mluvě lidové, na př. v chodské a hanácké* || ... *na př. chodské a hanácké; v Čechách, ale nikoli v celých* || ... *ale nikoli celých*.

Základní člen je substantivum, rozvíjející adjektivum.

6. Neopakuje se zpravidla, jsou-li členy výrazu v poměru ztotožňovacím, t. j. jsou-li spojeny příslovcem *neboli* (čili):

v mluvnici neboli gramatice; rozdělení *na kraje a okresy neboli župy* (Palac.); pohádky *o drábech čili lesních loupežnících* (Němc.); *v nářečí lašském neboli slezském*.

Dále se obyčejně neopakuje při přívlastku přípustkovém a příčinném (§ 530):

o každé věci, třebas (ač) nepatrné; při stravě nevhodné, protože těžké.

Ve výrazech několikanásobných.

7. U z á k l a d n í c h č l e n ů, které nemají společný přívlastek, předložka se většinou opakuje, ať jsou bezespoječné nebo spojkové; na př.:

v Praze, v Brně a v Bratislavě; do škol i do úřadů; pustil se *do lesa a do polí* (Mah.); boj *na život a na smrt; z města i z venkova; ve spisovné mluvě i v nářečích*; Pařízek huboval *na ženu, na děti, na sousedy, na úřady...* (Rais); půjdu *do divadla nebo do biografu*; bylo to *v pátek či v sobotu?*; neštěstí nechodí *po horách, nýbrž po lidech*; jak *v Praze, tak v Brně; ne v sobotu, nýbrž v pátek*.

Neopakování předložky je n e o b v y k l é: *v Praze a Brně, do škol i úřadů...*

8. Mají-li základní členy s p o l e č n ý p ř í v l a s t e k (adjektivní nebo substantivní), předložka se u druhého členu pravidlem neopakuje; na př.:

v přímé řeči a otázce; v přímé řeči nebo otázce; do všech škol i úřadů; kniha o českém jazyce a písemnictví; Smetanova symfonie Z českých luhů a hájů; k panu Novákovi a Novotnému; s apoštolem Petrem a Pavlem.

9. Skoro vždy se neopakuje předložka ve výrazech, které splývají v j e d e n š i r š í p o j e m (§ 536); na př.:

jíti přes hory a doly [= přímo, daleko]; *bez ladu a skladu* [= v ne pořádku, neurovnaně]; *bez bázně a strachu* [= statečně]; obrátiti se *v prach a popel* [= v niveč, zetlíti]; *ke cti a chvále boží* [= k oslavě]; děti se ptaly *na to i ono* (Němc.) [= na všelicos, na různé věci]; (lid. a hovor.) běhati *po (všech) čertech a ďáblech* [= po různých lidech nebo místech]; to průvod jest *bez počátku i konce* (Vrchl.) [= nesmírně dlouhý]; poví jí všechno *pro pokoj a klid* (Vrba) [= pro úplný klid].

Zřídka se tu předložka opakuje: *ve dne v noci* [= stále]; *v zimě v létě* [= stále]; neohlížeti se *napravo ani nalevo* [= nikam, vůbec; výraz příslovečný].

10. Má-li substantivum n ě k o l i k p ř í v l a s t k ů, předložka se u druhého... přívlastku většinou neopakuje, stojí-li přívlastky hned za sebou; na př.:

v českých a moravských nářečích; do minulého i předminulého týdne; s přívlastkem jak shodným, tak neshodným; ve významu ne místním, nýbrž časovém; bydleti v malém, ale útulném domku.

Nestojí-li hned za sebou, někdy se opakuje:

v českých nářečích i moravských || ... i v moravských; odvolání k vrchnímu soudu nebo nejvyššímu || ... nebo k nejvyššímu.

Je-li druhý přívlastek k prvnímu v poměru stupňovacím, předložku opakujeme vždy, ať je sled přívlastků ten neb onen; na př.:

odvolání k vrchnímu, ba k nejvyššímu soudu; odvolání k vrchnímu soudu, ba k nejvyššímu.

B. Opakování nepůvodních předložek.

747. 1. Tyto předložky se proti původním valnou většinou vůbec **n e o p a k u j í**; na př.:

místo toho všeho; proti nám všem; místo mne a tebe; kromě čtvrtku a pátku; lék proti kašli a nastuzení; kolem potoků a řek; mimo podměť a přísudek; podle práva a zvyku...

2. O p a k u j e s e někdy, ne vždy, předložka *mezi* u druhého základního členu v několikanásobných výrazech:

mezi Prahou a mezi Brnem || ... a Brnem; rozdíl mezi vlkem a mezi psem || ... a psem.

Jiné předložky se tu opakují jen tenkrát, je-li druhý člen připojen k prvnímu nejen spojkou, nýbrž ještě příslovcem. Na př.:

Žižka se vypravil nejprve proti chotěšovskému klášteru a dále proti Kladrubům (Palac.).

3. Pravidlem se opakuje *mezi* u stejnorodě rozvíjejícího členu, je-li připojen k prvnímu spojkově:

mezi slovanskými jazyky, na př. mezi češtinou a ruštinou, jsou rozdíly prastaré i novější.

4. Ostatní nepůvodní předložky se za podmínek v předešlém odstavci opakují jen někdy:

kromě hlavních částí, t. j. kromě podmětu a přísudku || t. j. podmětu a přísudku.

C. Předložky uvnitř složeniny.

5. Bývá tomu tak u některých zájmenných a přídavných složenin. Vložením předložky se složenina **r o z k l á d á**.

a) Pravidlem se vkládá předložka do neurčitých zájmen *se sotva-* a *zřídka-*:

sotvakdo, zřídkakdo... (|| sotva kdo, zřídka kdo) — sotva od koho, sotva ke komu, zřídka s kým...

b) Ne veskrze je tomu tak u složenin s *kde-*:

kdekdo, kdecdo, kdekterý, kdejaký — kde s kým (hojné); kde k čemu (Němc.); ale: před kdekým (Svob.), na kdekterý, na kdejaký strom.

c) Kolísání je také u složek s *bůhví-* (*bůhvíkdo...*):
bůhví po kom (Jir.); ale: *podle būhvíjakého šimlu* (Klost.); *o būhví čem* (Jel.).

Sem náleží též adjektivní složenina *bůhvíkolikaletý*, vzniklá z výrazu *bůhvíkolik let*, jehož první člen je neurčité zájmeno:
s būhvíkolikaletým peřím (Třebíz.) || *bůhví s kolikaletým*.

d) Spřežkou zůstává, nebo se rozkládá též zájmeno *tamtén* a *tentam*:

u tamtoho, k tamtomu, na tamten... || *tam u toho, tam k tomu, tam na tom...*

Příčina vkládání předložek je ta, že tyto spřežky nejsou zcela pevné, stále, cítí se ještě více nebo méně za dvě slova.

D. Předložky na začátku složeniny a uvnitř.

6. Je to v příslovečném *vniveč* (přijíti, obrátiti co v niveč), a to k nominativu *nic*.

Původní podoba je *vž-ni-vž-čb*; k akus. *čb* viz v § 389. Smysl je »v nice«.

Jednotlivé předložky.

BEZ (BEZE)

748. Pojí se s genitivem a znamená nedostatek, nedostačování něčeho, něčí nepřítomnost nebo prostě to, že někdo, něco není; na př.:

býti, zůstat *bez peněz, bez zaměstnání*; úloha je *bez chyb*; udělati něco *bez někoho, bez něčího svolení, vědomí*; obejít se *bez něčí pomoci*; *beze mne* sotva bys uhodl, která je Zlatovláska (Erb.); býti *bez starostí, bez obav*; *bez práce* nikdo nejídá koláče (přísl.); *pracovati bez přestání, bez oddechu, bez pobízení*;

býti *bez sebe* [= bez vědomí, v bezvědomí].

DLE, PODLE, PODĚL, VEDLE

749. Všecky čtyři předložky se pojí s genitivem a mají příslovečné významy.

1. Dle

znamená »shodně, v souhlasu s někým, s něčím, ve smyslu něčeho, se zřetelem k něčemu«; na př.:

dle zákona, nařízení, práva; dle Gebauera je to správné.

Je to předložka knižní; v živém jazyce se místo ní užívá předložky *podle*.

Původní význam byl příčinný: *mne dle* [s postavením za jménem] = pro mne; z toho naše *medle*.

2. *Podle*,

zastarale *podlé* (viz v § 744₄), má místní význam »po délce« na otázku »kudy«: jíti, procházeti se *podle řeky, dráhy, silnice*; cesta *podle lesa*; viz ještě ve 4.

Dále má též příslovečný význam jako *dle*:

podle zákona, nařízení, práva; podle Gebauera je to správné; žíti *podle svých zásad*; šatiti se *podle stavu, podle poměrů; podle smlouvy, úmluvy*; plat, mzda *podle práce, podle výkonu*; odměna *podle uznání*; učiniti něco *podle svého nejlepšího vědomí a svědomí*;

je to *podle všeho* cizinec [= podle všech okolností];

podle obsahu dělíme věty na oznamovací... [= se zřením k obsahu, co se týče obsahu, co do obsahu]; *podle jména, podle řeči* je to Čech.

Jindy vyjadřuje důvod:

poznati někoho *podle chůze, podle hlasu, ptáka podle peří...* [|| *po chůzi...*]; *podle uzlíku* vidím, že chodí po žebrotě (Herb.).

Zastarale znamená »v blízkosti« jako běžné *vedle*:

Kde má matička? Tam leží *podlé tatíčka* (Erb.). — Sedněte si *podle nás* (Lier).

A zřídka má též význam jako *okolo, kolem*:

prošel *podle něho* (Beneš.); po straně ostré jsou skály, *podle nich* utíká divoká Ostravice (Bezr.).

3. *Vedle*,

zastarale *vedlé*, má místní význam »v blízkosti«:

jíti, státi *vedle někoho*; bydlíme, sedíme *vedle sebe*; jsou pohřbeni *vedle sebe*.

Pak znamená »mimo, kromě«:

bylť pan Šercl hostinský, *vedle toho* pak i měšťan a ostrostřelec (Ner.); míti *vedle hlavního zaměstnání* ještě zaměstnání vedlejší.

4. *Podél*

má jako *podle* význam »po délce«:

jíti... *podél řeky, dráhy, lesa...*

DO

750. Pojí se s genitivem a má rozmanité významy příslovečné a jeden předmětový.

a) Příslovečné významy.

1. a) Místní význam »dovnitř, doprostřed něčeho«, a to na otázku *kam*:

jíti *do města, do školy, do zahrady, do polí, do lesa*; vstoupiti *do vozu, do pokoje, do domu*; upadnouti *do jámy*, spadnouti *do vody*; zahrabati něco *do země, do písku*; napsati něco *do sešitu*; podívati se *do očí, do oken, do slovníku*.

Opačný význam má *z (ze)*: jíti *z města...*

Dosti hojně se užívá v témž významu i předložky *na*:

pojedu *do hor* || *na hory*; jíti *do zahrady* || *na zahradu, do polí* || *na pole, do trhu* || *na trh, do úřadu* || *na úřad, do ministerstva* || *na ministerstvo*; půjde *do gymnasia* || *na gymnasium* (studovat), *do reálky* || *na reálku, do odborné školy* || *na odbornou školu...*

Spojení s předložkou *do* mají nebo mohou mít zřetelný místní význam u jmen znamenajících něco, co zabírá část zemského povrchu: *do hor, do zahrady, do polí...* Ostatní jména jsou názvy věcí, zřízení, jejichž věcný význam nemá přímý vztah k zemskému povrchu, ale jejichž budovy zaujímají část tohoto povrchu. Se zřením k tomu lze je spojovat s předložkou *do*: *do úřadu* = do budovy úřadu; *do ministerstva* atpod. Jde-li zřetelně o tento místní význam »dovnitř něčeho«, klademe jeň tuto předložku.

Na př.: když vstoupil, vešel *do úřadu* = dovnitř úřední budovy, *do ministerstva, do gymnasia*; vlak vjel *do hor* = mezi hory, atpod.

Spojení s předložkou *na* mají dosti zřetelný význam *ú č e l o v ý*.

Na př.: pojedu *na hory* = abych se tam zotavil; půjdu *na úřad* = abych si tam něco vyřídil; atpod., viz v § 761s.

Jejich vlivem se chápou účelově též některá spojení s předložkou *do*, t. j. místní význam u nich ustupuje do pozadí. Jdu do úřadu proto, abych si tam něco vyřídil, takže *do úřadu* znamená totéž co *na úřad*.

Někdy předložkový výraz s *do* tohoto účelového významu nenabyl.

Říkáme jen: jít *na nádraží*, *na poštu*. Předložky *do* se užívá pouze ve významu místním: vlak vjel *do nádraží*; vešel *do pošty* = do poštovní budovy.

Naopak bývá v obojím významu jen *do*: jít *do divadla*.

Lidově se říká též *na divadlo*. Je to vlastně archaismus, protože *divadlo* znamená původně podívaná, je to jméno dějové, u kterého je pojetí účelové s předložkou *na* zcela přirozené; jít *na divadlo* (= na podívanou) je stejná vazba jako jít *na návštěvu*... Dnes chápeme *divadlo* většinou hmotně, jako název budovy, a proto říkáme *do divadla*.

O dvojicích *do Kladna* || *na Kladno* viz v § 760.

b) Zřídka vyjadřuje místní směr: okna *do ulice*, *do dvora*; v příslovcích *doleva*, *doprava*.

2. »Až k něčemu«, t. j. znamená začátek nebo konec, mez, hranici, zřídka místa (prostoru), častěji času, stavu, rozměrů, vlastnosti, počtu. Na př.:

řeky byly téměř *do dna* zamrzlé (Svět.) [= ke dnu]; zbořit město *do základu* [= k základu; s odstínem *n á s l e d k u*, viz níže = takže zůstane jen základ]; tráva sahá (až) *do pasu* [= až tam, kde pas začíná, k pasu]; len *do kolen*, konopí po uši (přísl.); vous sahal mu až *do kolenou* (Čech) [|| častěji: *ke kolenům*]; holínky *do půl lýtek* (Jir.);

V staré češtině se říkávalo hojně *do Prahy* = k Praze, po Prahu, *do kláštera* = ke klášteru... To je původní místní význam naší předložky; význam 1. je vývojově mladší.

potrvá to *do vánoc*, *do velikonoc*, *do neděle*... [= tak dlouho, až nastanou vánoce, do začátku vánoc, o vánocích samých však už ne]; počkati *do zítřka*, *do rána*, *do večera*, *do středy*...; je prázdnó *do 20. února*; žíti někde *do smrti*, *do svých padesáti let*;

Tu všude se rozumí časová z a č á t e č n í m e z v y l u č o v a c í: potrvá to *do vánoc*, t. j. do samého začátku vánoc, ale o vánocích samých to už bude skončeno; počkám *do středy*, t. j. ve středu už čekat nebudu; prázdnó *do úterka*, t. j. v úterý už prázdnó není. Chápe se tedy předložkový výraz ve smyslu

vyjímajíc, *exklusive*. Pojetí opačné je třeba vyjádřiti zvlášť: prázdno *včetně (inklusive) do úterka*.

přítel až *do peněz* [= peníze vyjímajíc, co se týče peněz už ne]; — opakovat něco *do slova* [= slova v to počítajíc; koncová mez *včetně*]; bojovat až *do těch hrdel a statků, do posledního dechu*; zmoknouti *do niti, do kůže*;

pracovati *do únavy, do úmoru, do úpadu* [= tak dlouho, tak pilně, až se dostaví únava]; opakovat něco *do omrzení*; vyspati se *do růžova*; mlha přecházela *do šedava* (Rais); jez *do polosyta* (přísl.); najísti se *do sytosti, dosyta, do vůle*; zraniti se *do krve*; vleklo se to *do nekonečna*;

Proniká tu pojetí *následku*: pracovati *do únavy* = tak (dlouho, pilně), že jsme unaveni; opakovati něco *do omrzení* = až se to omrzí, takže se to omrzí.

zval je *do roka a do dne* na boží soud (Jir.) [časová mez koncová: = nejpozději za rok a den, někdy *během této doby*]; *do roka* se to změní [= než uplyne rok]; všechno *do času*, Pán Bůh na věky (přísl.) [= do konce svého času, t. j. své omezené doby, proti ní je věčnost, doba neomezená];

do kila chybějí dva gramy [= do plného kila, aby to bylo plné, celé kilo; koncová mez měrová]; chybí pět minut *do dvanácti*; přišli všichni *do jednoho* [= úplně všichni]; zaplatiti co *do posledního krejcaru*; počítati *do sta*;

je jich *do dvou set* [= nejvýše dvě stě, přes ně již ne];

pracovati dlouho *do noci* [= za noci, v noci]; dvakrát, třikrát *do roka, do měsíce...* [= během roku, měsíce, za rok, za měsíc].

3. »Za jakým účelem«:

dáti co *do dražby, do prodeje* [= aby to bylo vydraženo, prodáno]; udělati, míti, nechati si co *do zásoby* [= abychom toho užili později];

dáti se s kým *do řeči, do sporu*;

šaty *do práce*, plášť *do deště*, lístek *do divadla...*

4. »Se zřetelem k čemu«:

co je ti *do toho?*; *do něho* mi nic není;

do počtu slabý (Ner.); celá to matka nejen *do podoby*, ale i také

do povahy (Svět.) || obyčejně *co do počtu, co do podoby, co do povahy*; *peníz co do velikosti* asi dolaru se rovnající (Jir.).

5. »Co do jakosti«:

já do světa nebyl (Rais); *lavička do podkovy* (Ner.) [= mající podobu podkovy]; ten je docela *do našeho rodu* (Šim.) [= podobný členům našeho rodu]; je mi *do smíchu, do pláče, do zpěvu....*

Tento předložkový genitiv je obdobou prostého genitivu jakosti, na př. *člověk dobrého srdce*; viz v § 732. Odpovídá na otázku *jaký, jak*.

Proniká tu jako ve 2. význam *n á s l e d k u*: je mi tak, že bych se smál, plakal, zpíval. Ale tam je východiskem význam krajní meze, zde jakosti.

6. »Jakým způsobem, s jakým odstínem«:

říci někomu něco *do očí* [= přímo]; vychvalovat někoho, něco *do nebes* [velmi]; mluvit *do větru* [= naplano]; stydět se, nenávidět koho *do duše* [= z duše, silně].

b) Předmětové významy.

7. Je to předně význam cíle, ke kterému děj směřuje, nebo který chceme uskutečnit:

obléci se do šatů, abouti se do bot;

dáti se, pustiti se do jídla, do práce, do psaní..., do někoho;

kdo by to byl do toho hocha řekl? (Rais); *Tomáš si stěžoval do správce* (Jir.) [| běžně: *stěžovati si na koho, nač*];

uhoditi koho do tváře, do zad;

kleští vázal do otýpek (Vrchl.) [= vázáním byly z něho otýpky]; *vstoupiti do manželství, s někým do spolku*;

jíti do práce, do služby, do zaměstnání, do schůze, do koncertu, do plesu; doprovodit koho do koncertu, do divadla...;

uvádět koho do vědy, do jazyka...; úvod do mluvnice, do písemnictví, do dialektického materialismu;

Jíti do práce vyjadřuje cíl chůze, něco, k čemu chůze přímo směřuje, co chceme uskutečnit a co je dějem přímo zasahováno. Blízké je pojetí účelové: *jít (někam) na práci, na schůzi, na koncert* (= abychom pracovali, účastnili se schůze, koncertu), vyjadřující jen zamýšlené dění, konání; viz v § 519.

Sr. (účelově) *jít někam na práci* || (cílově) *jít do práce*.

8. Dále význam stykový:

skočit někomu *do řeči*; plést se, míchat se (komu) *do čeho*; mluvit komu *do práce...*; něco mi *do toho* přišlo.

Dativ tu má význam cílový (skočit *komu...*) a předložkový výraz *do řeči...* vyjadřuje to, v čem se projevuje, uskutečňuje styk vykonavatele děje s cílem.

9. Za třetí vyjadřuje předmět obsahový, blíže určuje věcný obsah děje; na př.:

upadnouti *do nemoci, do bídy, do dluhů, do podezření*; přijíti, přivést koho *do rozpaků*; dostati se *do nesnází*; řítiti se *do záhuby*.

Hledíme-li k původnímu významu sloves, vyjadřuje předložkový výraz *p ř e c h o d* do nějakého stavu, do nějakých okolností; sr. [místně] *přijíti do školy* || *přijíti do rozpaků*.

DOVNITŘ, UVNITŘ

751. Pojí se s genitivem a přísluší jim jen místní význam na otázku *kam a kde*.

1. *Dovnitř* znamená »do vnitřku něčeho«:

vstoupiti *dovnitř chrámu, zámku, pokoje...*; uváděl je *dovnitř krčmy* (Vrchl.).

Týž význam vyjadřuje *do*, jenže vedle významů jiných; je tedy *dovnitř* výraznější.

Častěji se vyskytuje *dovnitř* v úkonu příslovce: vstoupiti, dívati se *dovnitř...*

2. *Uvnitř* má význam »ve vnitřku něčeho«:

uvnitř knihy, schránky, města...

K (KE, KU)

752. Pojí se s dativem. O hláskové podobě *ke* a *ku* viz v § 13.

Má většinou různé významy příslovečné a poměrně zřídka vyjadřuje předmět.

a) Příslopečné významy.

1. Místní význam »směrem k někomu, k něčemu, do něčí blízkosti«; na př.:

jeti, cesta, dráha *ku Praze, k Brnu, k městu, k řece...*; spínati ruce *k nebi*; přistoupiti *k někomu* a osloviti jej; přivést někoho *k někomu*;

přihrnouti hlínu *ke stromu*; sednouti si *ke stromu*, přisednouti si *k někomu*; postaviti něco *ke zdi*; pták letí *k severu*; hleděti *k zemi*, *k nebi*; choditi od domu *k domu*.

Opačný význam vyjadřuje *proti* a *od*: jíti *proti komu*, *od koho*.

2. Vyjadřuje časovou blízkost na otázku »kdy«:

přijdu *k večeru* [= krátce před večerem, než nastane večer]; probuditi se *k ránu*, *k šesté hodině*; bylo to *k jaru*, *k podzimu*; vrátí se *k naší pouti* (Baar) [= před naší poutí, před dobou naší pouti]; bylo *k třetí hodině* [= před třetí hodinou]; choditi *k šesté hodině* na procházku; přijdu *k obědu* [= krátce před obědem].

Někdy vyjadřuje též nebo jen čas, v kterém se něco stane:

dáti někomu něco *k Novému roku* [= před Novým rokem, aby to na Nový rok měl || = na Nový rok, o Novém roce]; čemu se v mládí naučíš, *k stáru* jako bys našel (přísl.) [= ve stáří].

3. Znamená početní přibližnost (»blízkost«):

je jich, přišlo jich *ke stu* [= asi, přibližně sto]; je mu *k šedesáti* (letům).

4. »Za jakým účelem«:

chystati se *k odchodu*, *k odjezdu* [= zatím účelem, abychom odešli, odjeli]; odsouditi koho *k smrti* [= aby umřel], *k pokutě*, *k zaplacení útrat*; býti odsouzen *k zániku*; předložit něco *ke schválení*, *k podpisu*; vystavěti kostel *ke cti a chvále Boží*; pozvati koho *k obědu*, *k večeři* [= aby s námi poobědval, povečeřel]; býti komu *k službám*, *k ochraně*; míti oči *k vidění* a uši *ke slyšení*; člověk je stvořen *k práci*; je to *k tomu* [= k tomu účelu]; *k čemu* to je?; *k ničemu* to není; co je *k jídlu*, *k obědu*, *k večeři*?; nemáme nic *k jídlu*;

jít *ke zkoušce* [= abychom složili zkoušku], *k obědu*, *k večeři*; nésti dítě *ke křtu*; *ku příkladu* [= jako příklad, aby bylo příkladem]; člověk byl stvořen *k obrazu Božímu* [= aby zobrazoval Boha, aby se mu podobal]; dar *k svátku* [= na oslavu, na připomínku svátku]; snísti něco *k obědu*, *k večeři* [= abychom poobědvali...]; pustiti koho *k slovu* [= aby mluvil];

jíti *k lékaři* [= jíti, abychom se dali prohlédnout, léčit lékařem];
jíti *ke kupci, ke krejčímu*; raditi komu *k opatrnosti* [= aby byl opatrný].

Z účelového významu se vyvinul význam **ú č i n k o v ý**:

udělati něco *k něčí spokojenosti, k své škodě* [= tak, že je někdo spokojen, že z toho máme škodu]; shledal jsem *k svému překvapení, že...* [= takže jsem byl překvapen]; musím se přiznat *k své hanbě, že...*; dni se plouží *k nepřechkání* (Herrm.);

vypadati *k pláči* [= tak, že bychom plakali], *k smíchu*; jsou si podobni *k nerozeznání* [= tak podobni, že je není možné od sebe rozeznat]; změnit se *k nepoznání*; *k nepoznání* zohaven (Dur.); dusno *k zalknutí*; *ku podivu, kupodivu* krásný;

je to *k nepřechkání* [= tak dlouhé, nudné, že to nelze přechkat]; ten člověk je *k politování, k nesnesení* [= je tak ubohý, nešťastný, že ho musíme politovat]; je to *k neuvěření, k nepopsání*; člověk *k pohledání*; ženich není *k zahození* (Vanč., lid. a hovor.) [= není tak špatný, že bychom jej zahodili]; není to *k jídlu* [= je to takové, že se to nedá jíst].

N e ú s t r o j n á je předložka *k* v takovýchto případech: byt je *k pronajmutí*, něco je *k dostání, ke koupení*, někdo, něco není *k nalezení*, někdo není *k dovolání...* [= lze, je možné pronajmout byt, není možné někoho, něco nalézt...].

Zdá se, že tu jde o význam **m o ž n o s t i** nebo nemožnosti jako ve shora uvedených příkladech »je to *k nepřechkání*« [= není možné to přechkat], »není to *k jídlu*« [= není možné to jíst] aj. Tam však předložkový výraz blíže u r č u j e j m é n o, vyjadřuje jeho j a k o s t: je to *k nepřechkání*, není to *k jídlu* — jaké je to? Proti tomu »byt je *k pronajmutí*« znamená »je možnost (tento) byt pronajmouti«, t. j. předložkový výraz *k pronajmutí* není bližší určení substantiva *byt*.

Jinými slovy: v případech typu »není to *k jídlu*« jde o význam možnosti v tom smyslu, že je to s c h o p n o s t, v h o d n o s t někoho nebo něčeho k něčemu; v případech typu »byt je *k pronajmutí*« rozumí se však m o ž n o s t d ě j e t k v í c í h o v substantivu s předložkou *k*.

5. Zřídka a zastarale vyjadřuje příčinu:

učiniti něco *k něčemu rozkazu, přání* [= protože to rozkáže, přeje si to] || běžně: *na něčí rozkaz, přání*; *k radě lékařů* se měla zotavovati (Svět.) || *na radu*; *k výzvě Cyrillově* (Č.-Chod) || *na výzvu*.

Běžný je pouze výraz *k vůli*: udělám ti (mu, jí...) to *k vůli* [= protože je to tvá vůle, protože si to přeješ].

Tento výraz nabývá úkonu *předložky* s dativem: udělám to *k vůli tobě, k vůli otci...* Tu se psává *kvůli*.

V lid. a hovor. mluvě se užívá této předložky též ve smyslu předložky *pro*: byl potrestán *kvůli tobě, kvůli tomu*.

6. Znamená zřetel nebo vztah:

nohy nepoměrně *k tělu veliké a silné* (Baar) [= se zřením k tělu, proti tělu]; býti *k někomu laskavý, pozorný, hrubý; chovati se ke komu* laskavě, nevšímavě; býti *náchylný k nastuzení...*; *míti se k světu* [= co se týče světa]; *zápis k roku 1500* [= vztahující se na r. 1500; *odpor, nechut, sklon, nadání k čemu, láska k vlasti, úcta ke stáří; odpovědět, mlčet k čemu* [= se zřením, se vztahem k čemu]; *čas k práci, příležitost ke koupi*.

7. Někdy znamená příslušnost k něčemu; na př.:

pruhované *kalhoty k černým šatům; límec ke kabátu; lakové boty ke smokingu; růžovou sukni má a černou k ní kamizolu* (Bezr.).

b) Předmětové významy.

8. Předmět cílový:

hledět, přihlížet, zření, zřetel ke komu, k čemu; spět, přivést co ke konci; náležet, příslušet, patřit k čemu; přispět k čemu; připravovat se, příprava ke zkouškám; chystat se k čemu;

jít ke dráze, k poště = voliti si povolání u dráhy, u pošty (činnost zasahuje dráhu, poštu); a

9. předmět s významem styku: *přidat, připsat, přimíchat něco k něčemu; přidat se, připojit, přihlásit k někomu; nahodit se k něčemu; k tomu přistupuje to, že...; patřit, náležet k někomu, k něčemu.*

KOLEM, OKOLO, KOL, VŮKOL

753. *Kol* je řídká knižní podoba, *kolem* a *okolo* jsou podoby běžné se stejnými významy, *vůkol* je knižní podoba s významem uvedeným zde dále v 2. odst.

U Sládka je ojedinělé *vůkolem* = vůkol.

Všechny tři podoby se pojí s genitivem a mají skoro veskrze významy příslovečné.

a) Příslovečné významy.

1. »V kruhu, se všech stran, zepředu i zezadu, zleva i zprava«; na př.:

země se točí *okolo (kolem) slunce*; státi *okolo někoho, něčeho*; cesta *kolem světa*; vzítí koho, padnouti komu *kolem krku*; seděti *okolo stolu*; otočiti nit *kolem prstu*.

2. »V něčí blízkosti, ve styku s někým«; na př.:

život mládeže, která *okolo babičky* žila (Němc.); všichni známi *okolo něho* již pomřeli (Erb.); míti rodinu *kolem sebe*; nikoho krom jí *okolo sebe* snášeti nechtěl (Svět.); měla jedinou Františku stále *kolem sebe* (Šmil.);

shromážditi *vůkol sebe* větší společnost.

Tento význam je málo obměněný význam 1.

3. Znamená blízkost při pohybu, míjení někoho nebo něčeho, nikoli obcházení v kruhu; na př.:

jíti *kolem (okolo) domu, kolem oken, kolem sochy, kolem obchodu*; jíti *kolem někoho* stojícího na chodníku; cesta *okolo lesa, okolo hřbitova*; koule mi letěla *kolem ucha, kolem hlavy*.

V tomto významu se neobvykle klade předložka *podle* a *mimo*; viz tam.

4. Vyjadřuje přibližnost času a množství, počtu:

bylo to *kolem vánoc* [= o vánocích, krátce před nimi nebo krátce po nich]; přijíti k někomu, někam *okolo osmé hodiny*; len se seje *kolem sv. Antonína* [jméno světce má zde úkon časový]; stará památka z doby *kolem r. 1400*;

je nás, přišlo nás *okolo třiceti* [= asi třicet, k třiceti]; město má *kolem milionu* obyvatelů.

b) Předmětový význam.

5. Jde o předmět cílový, k němuž děj směřuje. Na př.:

řeč, vypravování se točí *kolem nějaké události, kolem nějaké osoby*; (hovor) vinul se *okolo Hanuše* (Šmil.); hlavní nesnáze točily se *okolo*

žádosti od legátův přednešené (Palac.); celý jeho zájem se točí *kolem jeho slávy* (Dyk); obšírně *kolem věci* mluví (Masar.).

Vazba *kolem koho, čeho* je zcela přirozená po slovese *točiti se* a jiných slovesech podobných.

Zakládá se na hmotné představě, že se řeč... točí kolem někoho, něčeho jako třeba nit kolem prstu.

Odtud se přenáší v novější novinářské mluvě do nadpisů článků a statí: *okolo (kolem) války, míru, úrody* atpod.

Smysl je: *řeč, úvaha*... točící se okolo války... Toto přenesení vazby s naší předloškou je ústrojné, ale je dosud málo běžné.

KROMĚ, KROM

754. 1. Tato předložka se pojí s genitivem a má veskrze významy *p ř í s l o v e č n é*. Vyjadřuje nejčastěji určení *m í r y* »vyjímajíc, mimo« a »nepočítajíc v to, nehledíc ke komu, k čemu, vedle, mimoto«; na př.:

každý den *kromě neděle*; byli jsme tam všichni *kromě tebe*; (lid. a hovor.) *krom té drahé duše*;

kromě mne a tebe bude tam ještě můj bratr; je to nepotřebné a *kromě toho* i drahé.

2. Zřídka a neobvykle se klade místo *nad, proti* nebo *mimo* a znamená »v neshodě, v odporu s něčím« nebo »vylučujíc něco«. Na př.:

když teď Mikuláš *kromě nadání* přijel (Jir.) [= mimo nadání]; vyhrkl Kulich *krom obvyčeje* rychle (Herrm.) [= proti obvyčeji, zvyku]; že mladý muž trpí, bylo slečně Jenny *kromě všeliké pochybnosti* (Šmil.) [= nad veškerou pochybnost].

3. A řídký je její zastaralý místní význam »stranou od někoho, něčeho, mimo, za«:

co *kromě vás* jest, bezpochyby ještě lépe znáte (Havlíč.); stodoly čili mlaty zhusta stávají *krom dědiny* (Herb.); *kromě našeho ovčince* (Staš.) [= jinde než v našem ovčinci].

MEZI

755. Pojí se s akusativem a s instrumentálem a vyjadřuje významy *p ř í s l o v e č n é* i *p ř e d m ě t o v é*.

a) Významy příslovečné.

1. Má místní význam, a to »na rozhraní dvou nebo více předmětů, doprostřed nebo uprostřed nich, na místo nebo na místě, kde je několik předmětů«; na otázku *kam* se pojí s akusativem, na otázku *kde* s instrumentálem. Na př.:

stoupnouti si, postavit se, sednouti si *mezi známé*; zařaditi novou knihu *mezi odborné knihy*; zaseti mák *mezi řepu*; vepsati co *mezi řádky*; uhoditi se *mezi oči*;

státi, seděti *mezi známými*; *mezi novými domy* jsou i staré; poznámka *mezi řádky*; vesnice *mezi lesy, mezi horami*; býlí roste *mezi obilím*.

2. Vyjadřuje dobu, mnohdy vytčením jejího začátku a konce, průběhem níž se něco děje, stane, a to zřídka s akusativem na otázku »do které doby«, obyčejně s instrumentálem na otázku »v které době«. Na př.:

naše schůzka padne *mezi dva svátky*;

mezi dnem, mezi týdnem, mezi rokem [= v průběhu dne...]; odejít z práce *mezi časem* [= v čase práce, v čase, kdy se má pracovat]; přijedu *mezi prvním a desátým prosincem*; stalo se to *mezi vyučováním* [= mezi vyučovací dobou]; *mezi řečí* se o něčem zmíniti; *mezi jídlem* se nemá mluvit [= v době jídla].

3. Ojedinele má význam »nepočítajíc v to, nehledíc k čemu, kromě, mimo, vedle«, a to ve spojení *mezi jiným* (něco říci, podotknouti, napsati, něco od někoho dostati atp.).

4. U komparativu má úkon zřetelový: *mezi vámi* nejstarší; viz v § 667⁷. Podobně: *rozdíl mezi námi, mezi mnou a tebou*.

b) Významy předmětové.

5. Znamená předmět s odstínem styku, a to dílem s akusativem, dílem s instrumentálem:

choditi *mezi lidmi* [= stýkati se s lidmi]; utekl rodičům a dal se *mezi zbojníky* (Kulda); dáti se *mezi zbojníky* (Herb.);

uměti se pohybovati (= chovati) *mezi lidmi*; cítiti se dobře *mezi přáteli*; ukázati se *mezi přáteli*; je to zvykem *mezi členy rodiny, mezi*

příslušníky téhož stavu; boj mezi Němci a Slovany; shoda, rozepře, rozdíly mezi lidmi; rozdíl mezi člověkem a zvířetem.

6. Dále vyjadřuje s akusativem předmět s odstínem zájmu, a to prospěchu:

rozdati něco *mezi děti, mezi pohořelé, mezi své známé.*

7. Za třetí znamená s akusativem předmět cílový, na př.:

patřiti, náležeti, řaditi, počítati koho, co *mezi houby, mezi ptáky, mezi hady...; mezi nepřímé daně* našeho století náleží visitky (Ner.).

Týž význam vyjadřuje *k*.

MIMO

756. Pojí se s akusativem, nikoli s genitivem (*mimo matku, nik. matky*), a má veskrze příslovečné významy.

1. Znamená »stranou od někoho, od něčeho, pryč z něčeho, kromě, jinde než v...«; na př.:

býti, bydleti *mimo město, mimo své působišťe*; ve svých prvních začátcích vzniká hra *mimo divadlo* (Čap.); (ulice) je tichá, *mimo všecken provoz* (Olbr.).

2. Vyjadřuje ne zcela obvykle míjení někoho, něčeho, význam »okolo, kolem«:

jíti *mimo někoho, mimo okna*; šelma prošla pokojně *mimo ně* (Havlíč.); němý a hluchý chodil Voborník *mimo ostatní námořníky* (Majer.).

Je to význam původní, neboť *mimo* souvisí s *minouti, míjeti*, ale dnes řídký a zastaralý. Běžně se tu klade *kolem, okolo*.

3. Znamená »vyjímajíc, kromě«:

celý týden *mimo neděli*; každý den *mimo sobotu*; byli tam všichni *mimo tebe*; neví to nikdo *mimo mne a tebe*.

4. Vyjadřuje neshodu s něčím, odpor:

vrátiti se *mimo očekávání* dříve [= proti očekávání, nad očekávání, aniž to kdo čekal; návrat odporuje očekávání]; dostal se do tajemné jizby sousedovy *mimo nadání* (Jir.) [= proti nadání, aniž se toho nadál]; já zas *mimo obyčej* dovolával jsem se zákona (Arb.; neobvyklé) [= proti obyčeji]; *mimo vůli* a maně (Jel.; rovněž neobvyklé; z toho *mimovolný*).

5. Znamená »nepočítajíc v to, nehledíc k někomu, k něčemu«: *mimo nás dva* tam bude ještě můj bratr; říci *mimo jiné* také toto; *mimo tyto věci* měla babička v přítruhlíčku dva růžence (Němc.); je to nepotřebné a *mimoto* drahé.

6. Ojediněle má význam »vylučujíc něco«:

je to *mimo všecku pochybnost* [= nade všecku pochybnost; je to takové, že je všecka, každá pochybnost vyloučena]; divadelní představení *mimo předplacení*.

MÍSTO

757. Pojí se s genitivem a má příslovečný význam »v zastoupení, náhradou, výměnou, záměnou«:

místo otce přišel bratr; *místo peněz* chci knihu; skliditi nevděk *místo vděku*; chytiti nevinného *místo zloděje*; dáti do jídla sůl *místo cukru*.

V lid. mluvě se užívá též předložky *namísto*; ve spis. jazyce se neujala. Chybě se říká *na místě, namístě* (někoho přijíti...).

NA

758. Tato předložka se pojí s akusativem a s lokálem, je velmi častá a má mnohé úkony předmětové, zejména pak příslovečné.

A. Významy předmětové.

1. Znamená s akusativem cíl, ke kterému děj směřuje:

dívati se, hleděti, dávat pozor na koho, nač; spadnout, upadnout na hlavu, na tvář; volat, křičet na koho, nač; střílet, házet, sahat, obořiti se, útočiti na koho, nač; poklepati (komu) na rameno, stoupnouti (komu) na nohu; tlouci na dvěře, na vrata; připravovati se, příprava na zkoušky; košile se lepí na tělo; políbiti (koho) na tvář, na ústa; pamatovati, zapomínati na koho, nač; stěžovati si, naříkati, žárliti, žehрати, zlobiti se, hněvati se na koho, nač; mysliti, dbáti, ptáti se, spoléhati na koho, nač; ptáti se, tázati se na koho, nač; čekat na koho, nač; obořiti se na koho; došlo na mne;

chuť, zálsk, nárok na něco.

2. S lokálem znamená a) cíl, který chceme činností uskutečnit: *pracovati na čem* (na novém díle, románě, na úpravě něčeho);

Neprávem se tvrdívá, že je to nečeská vazba *místo o čem*.

b) cíl, ke kterému děj směřuje:

šetřiti na kom, na čem, provinit se na kom, mstíti se na kom; zrada, msta, vražda, zločin na kom, na čem; nechati oči na někom, na něčem; žádat (něco) na kom (|| po kom); vyzvídat na kom; loudit, vyprosit si (něco) na kom.

3. Vyjadřuje ve spojení s akusativem i s lokálem předmět o b s a h o v ý; na př.:

usnésti se, shodnouti se na čem [na čem je obsah usnesení]; zakládati si, pochutnati si na čem; hrát na schovávanou;

míti koho na očích [= pozorovati jej]; mítí něco na paměti [= pamatovati na něco], na srdci; mítí co na starosti, na péči [= starati se, pečovati o něco];

zboží jde na odbyt; přijíti na zmar.

4. Znamená s akusativem předmět zájmový, a t o p r o s p ě c h o v ý; na př.:

platiti, práti, žehlti na koho, nač; přispívati, příspěvek na koho, nač.

5. Ve spojení s lokálem znamená předmět s t y k o v ý:

záležet, záviset na kom, na čem [= ležet, viset na kom, na čem, ale nikoli ve smyslu místním, nýbrž ve smyslu vnitřní souvislosti, vnitřního styku].

N i k o l i *záležet, záviset od někoho, od něčeho, ani odviset od někoho, od něčeho.*

B. Významy příslovečné.

Místní.

759. 1. Znamená s akusativem »nahoru« nebo »směrem k čemu« (na otázku *kam*) a s lokálem »nahore« (na otázku *kde*); na př.:

lézti, šplhati se na strom, vystoupiti na Lysou horu, na vrchol hory, na rozhlednu; hodit (něco) na strom, na střechu; vysaditi (dítě) na vůz, posaditi, sednouti si na koně, položit (co) na skříň, pověsit obraz na stěnu; jít na druhou stranu, plavat na druhý břeh; jet na Prahu = směrem k Praze;

seděti na stromě, na koni, na střeše, státí na rozhledně, viseti na stromě, na tyči; ovoce roste na stromě; střecha na domě, věž na kostele.

Opačný význam má s: *slézati s hory, sundati obraz se stěny...*

2. S akusativem znamená směr pohybu; na př.:

jeti, jíti na Prahu, na Brno, na Tábor... [= směrem ku Praze...], *na východ, na západ...*; řeka *teče*, horstvo *se obrací na jih*; *ustoupiti na stranu, na bok* [= od něčeho, od někoho pryč]; cesta *vede... napravo, nalevo*.

3. S lokálem po nominativě téhož substantiva znamená »vedle, u«, přeneseně pak vyjadřuje hustotu, množství něčeho; na př.:

stáli tam *hlava na hlavě* [= hlava vedle hlavy, těsně vedle sebe, namačkáni]; kdyby (Praha) neměla *kavárnu na kavárně, hospodu na hospodě, cukrárnu na cukrárně* (Ner.) [= kavárnu vedle kavárny..., mnoho kaváren...]; v lavicích ani místečka, *člověk na člověku* (Jir.); (v zahrádce bylo) *růží keř na keři* (Třebíz.).

4. Vyjadřuje s akusativem význam »na povrch čeho« (na otázku *kam*) a s lokálem význam »na povrchu čeho« (na otázku *kde*). Na př.:

dáti, položit (co) na stůl, postaviti (co) na zem, napsati (co) na papír, na tabulku; jít, jet na náměstí, na ulici, na venkov; stoupnouti si na cestu;

něco leží na stole, někdo leží na posteli, stojí, je na zemi, na ulici; někdo, něco je na poli, na náměstí, na návsí, na ulici; obraz visí na stěně; bydleti na náměstí, na rohu, na stráni; seděti na židli, na zemi; nápis, tabulka na dveřích, na domě.

Ve výrazech s lokálovým *na* proniká někdy význam nikoli hmotného místa, nýbrž p r o s t ř e d í, společenské oblasti: *na školách* je prázdno; mateřské školy *na závodech*; *na závodech* byly Stalinovy oslavy; žít, bydlet *na venkově*.

Klade se tu *na* bez pochyby vlivem těch případů, kde se hlásí pojetí účelové; viz v 6.

5. Po slovesích pohybu nabývá předložkový výraz akusativní (na otázku *kam*) leckdy odstínu ú č e l o v é h o (§ 761): *jíti (jeti) na pole, na zahradu, na nádraží, na hory; jít na úřad, na ministerstvo, na Národní výbor, na soud, na poštu; jít, dáti studovat někoho na gymnasium, na reálku, na universitu, na techniku; jít na trh, na vzduch, na slunce, na venkov...*

Přísluvečné určení místa označuje prostě jen místo, ke kterému pohyb směřuje, kdežto při účelovém pojetí označuje předložkový výraz i místo, na kterém se něco zamýšleného děje: jít *na pole* = jít na pole a pracovat na něm; jít *na hory* = jít na ně, abychom se na nich osvěžili, abychom je shlédli; jít *na nádraží* = jít na ně a čekat tam na vlak, odjetí odtud vlakem; jít *na školu* = abychom na ní studovali; jít *na vzduch* = abychom ho užili, jím se osvěžili atp.

Účelový význam dobře vyniká, postavíme-li výrazy s předložkou *na* vedle výrazů s předložkou *do*, které mají zřetelně jen význam místní; na př.:

jíti *na pole* || jíti *do polí* na procházku; jíti *na nádraží* || vlak vjel *do nádraží*; jíti *na radnici* [abychom tam něco vyřídili] || nastěhovat se *do radnice*; jít *na ministerstvo* || když jsem vcházel *do ministerstva* = do jeho budovy..., viz v § 750₁.

Leckdy je možné v témž případě pojetí oboje a proto se užívá obou předložkových výrazů: jít *na ministerstvo* || *do ministerstva*..., viz v § 750₁.

6. V týchž případech se klade v účelovém pojetí předložka *na* s lokálem:

byl jsem *na poli*, *na nádraží*, *na úřadě*, *na soudě*, *na vzduchu*; studuje, studoval *na universitě* atpod.

Na př.: byl jsem *na úřadě* = abych tam něco vyřídil...; je *na universitě* = za účelem studia; byl jsem *na vzduchu* = abych ho užil atpod.

Ústup místního pojetí u lokálů s *na* je zřetelný, postavíme-li proti nim výrazy s předložkou *v*, kde místní význam proniká zcela jasně: stalo se mu to *v úřadě*, *v ministerstvu*, ne doma = v budově úřadu, ministerstva; bydlí *ve škole*, *v radnici*; neodešel, je tu někde *v technice*...

760. 1. U vlastních jmen osadních (u jmen vsí, městeček a měst) užívá se v místním přísluvečném významu na otázku *kam* a *kde* dílem předložky *na* s akusativem a s lokálem, dílem předložky *do* s genitivem a *v* s lokálem. Na př.:

na Kladno, *na Kladně* || *do Kladna*, *v Kladně*.

Dvojice *do* || *v*, na př. *do Prahy* || *v Praze*, je nepůvodní místo *v* s akusativem || *v* s lokálem, *v Prahu* || *v Praze*; *do Prahy* znamenalo prvotně „až k Praze“ a nahradilo starší *v Prahu* až během času.

Předložka *na* vedle *do* a *v* bývá někdy u téhož jména: *na Mělník, na Mělníku (Mělníce) || do Mělníka, v Mělníku (Mělníce); na Bečvu, na Bečvě || do Bečvy, v Bečvě*.

Většinou se pozoruje u téhož jména buď jen *na* nebo nejčastěji *do* a *v*: *na Hradčany, na Hradčanech; na Smíchov, na Smíchově; na Žižkov, na Žižkově; na Vinohrady, na Vinohradech || do Prahy, v Praze; do Brna, v Brně; do Tábora, v Táboře; do Pardubic, v Pardubicích; do Olomouce, v Olomouci...*

2. Podle dnešního pojetí mají obojí předložkové výrazy stejný význam, totiž na otázku *kam* význam »do vnitřku, dovnitř, doprostřed« a na otázku *kde* význam »uvnitř«. Tento význam přísluší od původu dvojici *do || v*, vlastně dvojici *v* s akusativem *|| v* s lokálem. Předložka *na* znamenala prvotně »nahoru« a »nahore« a kladla se u těch jmen, u kterých bylo toto pojetí možné. Především u jmen těch osad, které leží výše než osady sousední a do kterých se chodilo nahoru; na př. *na Hradčany, na Hradčanech || (v Prahu) do Prahy, v Praze*. Dále u jmen osad ležících na horním toku řeky, potoka, třebaš nemají polohu zřetelně vyvýšenou.

Ještě dnes se říká, že vlak jede *shora*, jede-li ve směru vodního toku, a *nahoru*, jede-li proti vodě.

3. Významový rozdíl mezi výrazy s *na* a s *do, v* časem se stíral v tom směru, že se *na* chápalo ve významu »dovnitř« a »uvnitř«.

Jednak proto, že také u jmen osad ležících nahore šlo mluvčímu někdy o pojetí »dovnitř« a »uvnitř«. Jednak se toto pojetí u jmen osad položených nahore ujímalo vlivem hojných případů s *do* a *v*. A jednak tu působily různé okolnosti, zejména to, že táž osada ležela jedněm sousedům proti vodě, nahore, druhým po vodě (dole) a že vzdálenější obyvatelé neznali polohu osad.

To mělo za následek, že se místo *na* ujímalo *do* a *v*; viz v 1. Je přirozené, že se starší *na* drží v jazykovém zvyku osady samé a jejího blízkého okolí, na př. *na Dobříš || na Dobříši (v Čechách), na Lipůvku || na Lipůvce (na Moravě)*, kdežto jinde proniká *do* a *v*: *do Dobříše || v Dobříši, do Lipůvky || v Lipůvce*.

4. U jmen, která se vyskytují častěji nebo často, jsou známa nebo známější, je spisovný zvyk většinou ustálen; viz v 1. Cítíme proto

za neobvyklý výraz *v Žižkově, v Král. Vinohradech*, vyskytující se tu a tam v krásném písemnictví, a nezvykle by nám naopak znělo starší *na Písku, na Kutné Hoře* místo běžného *v Písku, v Kutné Hoře*.

U jmen málo známých nebo neznámých užíváme většinou předložky *do* a *v*, která je vlastním výrazovým prostředkem významu »dovnitř« a »uvnitř«, dnes zpravidla pronikajícího.

Užije-li někdo vlivem místního zvyku předložky *na* tam, kde by jiní příslušníci spisovného jazyka užili předložky *do* nebo *v* (*na Dobříši* || *v Dobříši, na Lipůvce* || *v Lipůvce*), zajisté to nelze považovati za nesprávné. Ale na druhé straně nelze žádati, aby se spisovný zvyk řídil veskrze zvykem místním.

5. U jmen *ulic* a *čtvrtí* nebo *částí osad* se rovněž částečně střídá *na* s *do* a *v*.

a) Říká se nejčastěji (jít) *do ulice* a (být, bydlet) *v ulici*: *do Nerudovy ulice, v Nerudově ulici*; *do Zámečnické ulice, v Zámečnické ulici*.

Ne ojediněle však je *do ulice, v ulici* || *na ulici* (kam i kde?): (v Brně) *do Masarykovy (ulice), v Masarykově (ulici)* || *na Masarykovu, na Masarykově*; (v Brně) *do České ulice, v České* || *na Českou, na České*.

Zřídka jen *na ulici*: *na Novou, na Lidickou (ulici)* || *na Nové, na Lidické* (v Brně).

Je tu dosti značné kolísání individuální; někteří příslušníci užívají s oblibou předložky *na*: *na Puchmajerovu ulici, na Puchmajerově ulici; na Jungmannovu...*

U obecného jména *ulice* samého mají naše předložky zřetelně dvojí význam: jít *na ulici*, být *na ulici* || přišli jsme *do nějaké ulice*, octli jsme se *v nějaké ulici*.

O dvojici *do trhu* || *na trh* viz v § 750₁.

b) Obyčejně se říká ve spojení s přívlastkem *na náměstí, na trh a na trhu*: *na Václavské náměstí* || *na Václavském náměstí*; *na Zelný trh* || *na Zelném trhu*.

c) Jména *ulic* nebo *čtvrtí* od původu obyvatelská a za taková počítovaná mají zpravidla *do* a *v*: (v Praze) *do Jirchářů, v Jirchářích*,

Na Slovanech; ale: *na Hradčany*, *na Hradčanech* [původ. *hradčané* = obyvatelé hradce, ale tento význam se již necítí].

d) Názvy čtvrtí od původu místní mají naopak pravidlem *na*:
na Staré Brno, *na Starém Brně*; *na Novém Městě*, *na Nové Město*;
na Malou Stranu, *na Malé Straně*.

e) U ostatních jmen je buď *na* nebo *do* a *v* podle jejich povahy:
V kotcích (vlastně = v krámech), *V hlinkách* (= v hliništi) ... || *Na maninách* (jako *na louce*), *Na pískách*...

6. N á z v y k r a j ů, zejména odvozené ze jmen osad, mají skoro veskrze *na*:

na Chrudimsko, *na Chrudimsku* a podob. u *Čáslavsko*, *Pardubicko*, *Brněnsko*, *Ostravsko*...; *na Podluží*; *na Kladensko*, *na Kladensku* || *do Kladska*, *v Kladsku* [jde o bývalé hrabství].

7. U jmen z e m í a s t á t ů se valnou většinou klade *do* a *v*:
do Čech, *v Čechách*; *do Ruska*, *v Rusku*; *do Lužice*, *v Lužici*
a podob. u *Slezsko*, *Srbsko*, *Polsko*, *Bulharsko*, *Maďarsko*, *Německo*;
do Bavor, *v Bavořích*; *do Rakous*, *v Rakousích*.

U jmen zřetelně cizích je tomu jen tak: *do Anglie*, *v Anglii*; *do Ameriky*, *v Americe*; *do Afriky*, *v Africe*...

Jinak je zřídka *na*: *na Moravu*, *na Moravě*; *na Hanou*, *na Hané*;
na Slovensko, *na Slovensku*; *na Rus*, *na Rusi*, *na Rusku*.

Někdy se klade *v* || *na*: *ve Slezsku*, *na Slezsku*.

Časový.

761. 1. Pojí se většinou s akusativem a vyjadřuje

a) čas, v jehož průběhu se něco děje, něco je (na otázku *kdy*):
na vánoce, *na velikonoce* [= o vánocích]; *na podzim*; *na svatého Václava* [= v den svatého Václava]; *na druhý den* se to zhoršilo;
přijedu k vám *na druhý týden*, *měsíc* [= příští týden, měsíc]; pojedu
do lázní až *na rok* [= příští rok, v příštím roce]; *na konec* to dopadlo
dobře [= na konci doby, v které se něco dalo]; *na stará kolena* byl
sám [= v době, kdy jsou kolena stará, ve stáří]; *na stáří* se míti dobře
[= v stáří]; *na ten čas* to není možné [= v tomto čase];

b) čas, dobu trvání něčeho (na jak dlouho?):

odejít, odejet, odcestovat *na chvíli, na hodinu, na den, na týden, na měsíc...*; dovolená *na dva dny, na týden...*; propustit koho *na hodinu*, výpověď *na měsíc*; odejít *na věčnost* [= na věčné časy; pak = na onen svět];

c) čas, do jehož průběhu se něco určuje (na kdy?):

odložit něco *na odpoledne, na sobotu, na příští týden, na květen...*; šaty *na jaro, na zimu*, kalendář *na rok 1951* [nikoli *pro jaro, pro rok*].

2. Řidčeji se pojí s lokálem:

a) na jaře [kdy?]; *na začátku, na konci* čeho [= když něco začíná, končí]; *na úsvitě; na sklonku* roku, života [= na konci roku, když se rok sklání];

b) je, mám na čas jít, abych šel [= je, mám nejvyšší čas; vlastně původně = krátce před časem, kdy mám jít].

Účelový.

3. Je velice hojný, a to *a)* s akusativem (na otázku *kam*), *b)* s lokálem (na otázku *kde*); na př.:

jít *na procházku, na návštěvu* [= abychom se procházeli, prošli, někoho navštívili];

jít, jet *na lov* [= za účelem lovu, proto, abychom lovili], *na hon, na zotavenou, na léčení, na čekanou, na zvědy, na schůzi, na přednášku, na poradu, na sjezd, na koncert, na ples*; cestovat, poslat koho *na zkušenou*; poslat koho kam *na vychování*; dát koho *na studie, na učení*; přijít ke komu, zastavit se u koho *na besedu* [= abychom pobesedovali], (lid. a hovor.) *na kus řeči*; přijít ke komu *na radu, na poradu*; přijít komu, poslat koho komu *na pomoc*; odejít, dát úředníka *na odpočinek*; uvést něco *na omluvu, na obranu*; peníze *na živobytí, na nákup*; zboží *na prodej*, dobytek *na chov, na žit*; napít se *na či zdraví* [= aby byl zdrav]; kynouti, kývat komu *na pozdrav*; zakývat hlavou *na znamení* souhlasu; schůzka *na přivítanou, na rozloučenou*, přednáška *na oslavu*; uvést co *na důkaz* čeho [=

abychom něco dokázali]; ukazovati něco *na odiv* [= aby se lidé divili]; dělati co *na oko* [= jen na pohled]; dáti, dostati, míti co *na památku; na zdar!* [= budiž ke zdaru]; dáti komu *na vybranou* [= aby si vybral]; dáti komu několik dní *na rozmyšlenou*; dáti někomu *na vůli* [= aby si volil]; vypůjčiti si peníze *na stavbu* [= abychom mohli stavět];

přijít k někomu, zůstat u někoho *na oběd, na večeři, na noc* [= abychom poobědvali, povečeřeli, přenocovali]; jedu *na cesty* [= abych cestoval];

jít *na úřad, na ministerstvo, na poštu, na radnici, na Národní výbor, na soud, na trh*; jet *na hory* [= s úmyslem něco si tam vyřídit, koupit, osvěžit se, viz v § 750₁, 759₅];

jít *na houby* [= abychom je hledali, sbírali], *na ryby* [= abychom je chytali], *na trávu, na pivo, na kávu...*; jít *na vzduch, na slunce* [= abychom ho užili];

jet někam *na svátky, na prázdniny, na dovolenou* [= abych je, ji tam strávil];

je to *na to*, jsem zde *na to* [= k tomu účelu];

džbán *na vodu* [= na nabírání, nalévání vody], talíř *na polévku*, hrnek *na kávu*, košík *na housky*, skříň *na šaty*, lopata *na uhlí*;

továrna *na stroje, na obuv* [= na výrobu strojů, obuvi, n i k o l i továrna strojů, obuvi]; peníze *na knihy, na živobytí, na cesty...*

U jmen n e d ě j o v ý c h rozumí se zamýšlené dění, konání ze souvislosti, že samého skladu výrazu; tak na př. hledání, sbírání ve vazbě *jdu na houby* atpod., viz výše.

b) býti *na procházce, na lovu, na honě, na návštěvě, na houbách, na koncertě, na prázdninách, na cestách...*; míti *na vůli*, něco *na práci, na zřeteli, na starosti*; míti koho, býti u koho *na bytě, na stravě* [= za účelem bydlení a stravování].

Vazby s lokálem vyjadřují účelové dění, konání jako t r v a j í c í v přítomnosti, v budoucnosti nebo už nastalé (*jsem, budu, byl jsem na návštěvě...* = jsem... někde proto, abych navštívil, máje v úmyslu navštívit), kdežto vazby s akusativem prostě jako zamýšlené, beze zření k jeho průběhu nebo vykonání (*jdu, půjdu, přišel jsem na*

návštěvu). Lokálu se tu užívá obdobou podle případů s významem místním: byl jsem *v úřadě*... = v úřední budově. Ojedinele bývá vedle lokálu akusativ: být u někoho *na bytě, na stravě* || *na byt, na stravu*, nebo jen akusativ: být u někoho *na noc, na nocleh*.

O dvojicích jít *na úřad, na divadlo*... || *do úřadu, do divadla*... viz v § 750₁.

Nástrojový a prostředkový.

4. Nástroj nebo prostředek, kterým se nějaký děj provádí, vyjadřuje *na* většinou s akusativem, zřídka s lokálem; *na* př.:

hráti *na housle, na klavír, na basu, na klarinet*...; chytati ryby *na udiči*; viděti něco *na vlastní oči*, slyšeti něco *na vlastní uši*; zvoniti *na zvon*; zavřítí dveře *na zámek, na petlici*;

přísti *na kolovratě*; mlíti kávu *na mlýnku*; psáti *na stroji*.

Lze sem řadit i tyto případy: *písař na stroji; umělec, hudebník na klavír, na housle, na basu*... [= člověk píšící na stroji, umělec hrající na housle...]. Ale je tu možné i pojetí *z ř e t e l o v é*, vztahové: umělec, co se týče houslí atpod.

Příčinný, důvodový a podmínkový.

5. S akusativem: umřítí *na souchotiny, na zápal plic, na záškrt*... [= protože měl, dostal souchotiny]; udělati něco *na něčí rozkaz, prosbu, žádost, přání, radu, pokyn* [= protože to rozkázal]; naříkati *na bídu* [= protože máme bídu]; píti *na radost, na vztek* [= z radosti, poněvadž máme radost]; přijíti jako *na zavalanou* [= poněvadž jsme byli jakoby zavaláni];

mluvit o něčem *na potkání* [= potkáme-li někoho]; spravovat boty *na počkání* [= počkáme-li si na to];

šítí šaty, boty *na objednávku, na zakázku* (lid. *na zakážku*) (= protože jsou objednány, zakázány || jsou-li objednány).

6. S lokálem: zdržeti se, omeškati se *na besedě, na návštěvě* (= protože jsme besedovali, konali návštěvu); poznati nemoc *na hlase, na vzezření* [= po hlasu, podle hlasu]; *na větru* nevydržím [= je-li vítr].

Zřetelový a vztahový.

7. S akusativem: krásný *na pohled*; bohatý, chudý *nač* [= se zřením k něčemu]; chromý *na levou nohu, na pravou ruku*, slepý *na obě oči*, hluchý *na jedno ucho*, nemocný *na plíce*; pěkný *na pohled*; býti *na své stáří* čilý, svěží; *na délku, na šířku* správný; měřiti co *na metry*, počítati *na dni, na léta*; prodávati něco *na váhu* [= podle váhy]; šíti šaty, boty *na míru*; vynikající *na svou dobu*; mladý *na léta*, starý *na rozum* (přísl.);

přisahati *na svou čest* [= se zřetelem k své cti]; říci někomu něco *na své svědomí* [= podle svého svědomí, se zřením k němu]; *na mou duši!* [= věřte mi se zřením k mé duši]; dáti někomu slovo, ruku *na něco*; *navlas* stejný [= stejný i co do vlasu; proniká tu význam m ě r o v ý = úplně]; *na začátek* je to dobré [= se zřením k tomu, že je to na začátku]; zkoušel jsem paměť *na její pružnost* (Č.-Chod) [= co do její pružnosti];

umělec *na housle...*, viz ve 4; boj *na život a na smrt*, viz v 9.

8. S lokálem: slabý *na duchu*; tolik a tolik *na penězích*; *na kile* o něco dražší; získati, pozbyti *na vážnosti*; utrhati komu *na cti*; *na jídle* si přál (Jir.); prospívati *na duchu i na těle*;

je na mně, abych to zařídil [zařízení se týče mne, vztahuje se na mne, je mou povinností]; *je řada na mně* [= řada se týká mne]; *nic na tom není* [= co se týče toho]; *na tom nesejde* [= co se týče toho, nejde o nic důležitého]; co se týče zdraví, *jsem na tom dobře* [*na tom* odkazuje na 1. větu, znamená tedy = co se toho týče]; *písař na stroji*, viz výše ve 4.

Způsobový.

9. S akusativem: uvázati šátek *na babku, na uzel*; dávati komu zboží, prodávati *na dluh*; poslati co *na dobírku*; obraz visí *na křivo, na šikmo* (*nakřivo, našikmo*); zamknouti *na dva západy*; dělati všecko *na jedno kopyto, na jedno brdo* [= stejně; původně = podle jednoho kopyta]; psáti román, román vychází *na pokračování*; dělati co *na dlouhé lokte* [= dlouze];

bojovat, boj *na život a na smrt* [= bojovat neobyčejně statečně,

urputně, statečný... boj, protože jde o život nebo o smrt; původní význam je *z ř e t e l o v ý*: vzhledem k tomu, že jde o život nebo o smrt; proniká však význam způsobový (jak?)); vydat koho komu *na milost a nemilost* [= nelítostně, bez slitování].

Měrový, mnohostní a účinkový.

10. S akusativem: rozbít něco *na kusy* [= tak, že jsou z toho kusy]; rozdělit co *na tři části, na pětinu*; nemocný *na smrt* [= tak, že je před smrtí]; zčernat *na uhel*;

dům je *na spadnutí* [= takový, tak chatrný, že spadne]; rodina, rod je *na vymření*;

navlas stejný, viz v 7;

pít *na dluh* [= tak, že vznikne dluh]; pít *na něčí útraty* [= takže někomu vzniknou útraty].

Některé výrazy vyjadřují nejzazší mez, hranici míry nebo množství: zmoknouti *na kůži*; vyhublý *na kost*; namoklo *na dva prsty*; bylo sněhu *na dva metry*.

Jiné mají odstín přibližnosti: bylo jich, přišlo jich *na padesát, na sto* [= k padesáti, kolem sta]; českých vydání (»Babičky«) je *na patnáct* (Jir.); město má *na milion* obyvatelů.

Někdy proniká odstín neurčité mnohosti: míti něčeho *na tucty, na sta, na tisíce* [= několik tuctů...]; dostávali jich (dopisů) *na koše* (Herb.) [= plné koše]; bylo toho *na fůry*.

Ve spojení se substantivem nejmenšího množství, nejmenší míry vyjadřuje naše předložka úplnost; na př.: vyplatiti někomu peníze *na krejcar, na halíř* [= tak, že nechybí ani krejcar, halíř; úplně všechny peníze]; cisterny vyschly *na kapku* (Jir.) [= docela; i poslední kapka vyschla].

Někdy se přidává příslovce *až*: vyčerpala *až na poslední krejcar* své úspory (Herit.) [= do posledního krejcaru]; rádi by celý ten domov vzali s sebou *až na nejmenší drobnost* (Ner.) [= i s nejmenší drobností].

Nejmenší množství se zde *z a h r n u j e* do většího, uvádí jako nedílná část celku. Vedle toho se klade *až na* ve významu *v y l u č o v a c í m*: přišli všichni

až na dva [= mimo dva, kromě dvou; dva nepřišli]; zaplatil všechno *až na několik korun*; děti byly *až na Mařenku* bledé (Šmil.).

Tato dvojznačnost je nevýhodná, rušivá, a protože je ústrojný význam zahrnovací, je třeba se užívání předložky *na* ve významu vylučovacím vyhýbat; je to zřejmý *germanismus*, ale velmi rozšířený.

O významu hustoty, velkého množství viz ve 3. odst. § 759.

Určení průvodných okolností.

11. S akusativem:

býti někde, jíti někam *na zapřenou* [= tak, že se zapíráme]; udělejte to *na mou odpovědnost* [= tak, že já za to odpovídám]; jíti někam, učiniti, podniknouti něco *na vlastní nebezpečí*; přáteliti se *na potkání* [= když se potkáme]; dáti někoho vystudovati *na své útraty* [= tak, že jej vydržíme, že mu studie zaplatíme]; jíti někam *na jisto* [= že tam máme něco jistého]; choditi *na boso* (*naboso*); hráti si *na slepou bábu*, děti si hrají *na školu*.

12. S lokálem:

zůstati *na živu* [= zůstati při životě, živ]; abyste se zachovali *na životě* (Holeč.; neobvyklé místo *při životě*); (lid. a hovor.) nechati koho *na holičkách* [vlastně = tak, že je holý]; nechati koho *na svobodě*, *na pokoji* [= takže má svobodu, pokoj];

býti *na rozpacích* [= být v rozpacích, rozpačitý]; býti *na pochybách*, *na váhách*, *na omylu*; býti komu, čemu *na stopě*; být *na odpočinku* [= být »odpočívající«]; být *na odchodu* [= být »odcházející«].

NAD (NADE)

762. Pojí se s akusativem nebo s lokálem a vyjadřuje významy příslovečné a předmětové.

a) Příslovečné významy.

1. Znamená *m í s t n ě* »výše, než je někdo nebo něco«, a to s akusativem na otázku *kam* a s lokálem na otázku *kde*. Na př.:

voda sahá *nad kolena*, *nad hlavu*; skloniti se *nad nemocného*; vynořiti se *nad vodu*, *nad vodní hladinu*;

mraky *nad hlavou*; bydleti *nad někým*; 200 m *nad mořem*; Nové

Město *nad Metují*, Bílovice *nad Svitavou*; lampa ještě hořela, co *nad klekadlem* visela (Erb.).

Opačný význam vyjadřuje *pod*: voda sahá *pod kolena*...

2. Vyjadřuje ve spojení s akusativem určení *z ř e t e l e* k někomu nebo k něčemu; na př.:

je to *nade všechno* nejlepší (viz v § 667₄) [= nejlepší se zřením ke všemu ostatnímu]; je to *nad slunce* jasnější [= než slunce]; odborník *nad jiné* povoláný.

3. Hojně má význam *m ě r o v ý*.

a) S akusativem znamená »převyšujíc, přesahujíc někoho nebo něco«; na př.:

dobrá rada *nad zlato* (přísl.) [= dobrá rada převyšuje (hodnotou, cenou) zlato, je víc než zlato]; není, nemám *nad něho* [= není nikdo lepší než on, nemám nikoho lepšího, než je on]; chleba tvrdší *nad oblázky* (Ner.); není učedník *nad mistra* (přísl.); ústa voní *nad jabloně květ* (Čech) [= voní víc než květ jabloně]; je to *nad očekávání* laciné [= láce toho převyšuje očekávání; je to lacinější, než jsme čekali]; *nad očekávání* laciný; *nad pomyslení* krásný; ulice oživly *nad obyčej* (Jir., kniž.) [= neobyčejně]; žiti *nad poměry* [= nákladněji, než dovolují poměry]; je to *nad mé síly* [= přesahuje to mé síly]; *nad potřebu* dlouho tu prodléval (Vr.) [= déle, než bylo potřeba].

b) Někdy vyjadřuje význam »s vyloučením čeho«, pojíc se rovněž s akusativem:

je to *nade vši pochybnost* [= takové, že je každá pochybnost vyloučena].

c) Ve spojení s akusativem vyjadřuje význam »nehledíc k něčemu, kromě, mimo«; na př.:

žák je nadaný a *nadto* pilný [= kromě toho, mimoto]; aby odnesl těžkého muže ve zbroji a *nad to* bez vlády omdlelého (Jir.); nemá schopností a je *nad to* ještě darebákem (Ner.).

d) S akusativem, neobvykle s instrumentálem opakovaného substantiva vyjadřuje velkou míru vlastnosti nebo stavu; na př.:

no je to *radost nad radost* (Ner.) [= velká radost]; *zmatek nad*

zmatek vládne v jeho hlavách (Baar) [= úplný zmatek]; *marnost nad marností*, všechno je marnost (Vrchlic.) [= úplná marnost]; máme místo konstituce *zmatek nad zmatkem* (Havlíč.).

4. S lokálem znamená příčinu něčeho; na př.:

trápiti se, rmoutiti se nad kým, nad čím; radovati se, radost nad kým, nad čím; sám pánbůh blažen *se nad námi usmíval* (Ner.); my nad ní (dcerou) starostí *sešedivíme* (Svob.); je *nad tím celý smutný* || *z toho*;

původní okolnosti: usnout *nad prací* [= při práci, když pracujeme].

b) Předmětový význam.

5. Předložka *nad* s akusativem a s lokálem vyjadřuje předmět cílový, někoho nebo něco, k němuž děj směřuje; na př.:

vyvyšovati se, vypínati se, vynikati nad koho;

panovati, kralovati, vládnouti nad kým, nad čím; zvítěziti nad kým, nad čím; slitovati se, smilovati se nad kým.

U těchto dvou posledních sloves jde původně o význam příčiny, původce: někdo je příčinou naší lítosti a milosti (lásky). Ale dnes cítíme určení *nad kým* za cíl.

6. Ve spojení s instrumentálem vyjadřuje zřídka předmět ob-
sahový:

míti někoho nad sebou [= jako představeného, dozorce]; *snésti, trpěti někoho nad sebou*.

Předložkový výraz *nad sebou* doplňuje široký obsah slovesa *míti* v nový pojem.

O

763. Pojí se s akusativem a s lokálem ve významech předmětových a příslovečných.

a) Významy předmětové.

1. O s oběma pády vyjadřuje předmět cílový, t. j. někoho, něco, ke komu, k čemu děj směřuje; na př.:

starati se, pečovati, dbáti, usilovati, snažiti se, pokusiti se, starost, péče, úsilí o koho, oč; žádati, prositi, bojovati, žádost, prosba, boj oč; příti se, spor, souditi se o někoho, o něco; okrásti, oloupiti (koho) oč;

státí o koho, oč; *rozdělití se* oč; *jde, běží* oč; *vyjednávat* o mír; o zkázu jeho *pracuje* = *usiluje* (Jir., zastar.);

mluviti, vypravovati, říkati, povídati, přednášeti, psáti o kom, o čem; *řeč, rozprava, přednáška* o kom, o čem; *věděti* (co) o kom, o čem; *slyšeti* (co) o kom, *proslýchati se* o kom, o čem; *uvažovati, přemýšleti, souditi, vysloviti se, zmíniti se, zmínka, mínění* o kom, o čem; *raditi se, rozhodovati, jednat* o kom, o čem; *zpravití* (koho), *zpráva* o kom, o čem; *představa* o kom, o čem; *tušení, zdání* o čem (viz v § 723₂).

Je též *prositi, žádati* zač.

2. S akusativem má úkon předmětu *a*) o b s a h o v é h o, blíže vymezuje význam děje: *přijít o něco* (o nohu, o peníze...); *přípravit* (koho) oč; *ukládat* (komu) o život; —

b) z á j m o v é h o: *báti se, strachovati se, strach* o koho, oč.

b) Významy příslovečné.

3. Má význam č a s o v ý na otázku *kdy*, a to zřídka s akusativem; na př.:

o Nový rok tě navštívím; *o Štědrý večer* seděl výminkář... (Rais); *o mariánský svátek* srpnový bývala v Boskově pouť (Dyk).

Je to způsob i n d i v i d u á l n í, přejatý z mluvy lidové a hovorové.

Nepatří sem běžné *o tři čtvrti* (na dvanáct...), neboť tu jde o tvarové ustrnutí výrazu *tři čtvrti*; viz v § 394₅.

Častěji se vyskytuje *o* s lokálem, hlavně v ustálených spojeních:

o vánocích, o velikonocích, o Dušičkách, o svatodušních svátcích, o pouti; o druhé... hodině, o pěti... hodinách; o půlnoci, o žních;

setkati se s někým *o pohřbu* jeho matky [= když byl pohřeb jeho matky]; seděla *o svatbě* Froziny Menslové za námi (Č.-Chod); zpívala dnes ráno *o zkoušce* v divadle (tamt.).

M é n ě o b v y k l á nebo n e o b v y k l á jsou na př. tato určení: bylo právě *o slunce východu* (Jir.) [místo: *při východu slunce*]; bylo jí smutno *o večerech* (Herrm.) [= *za večerů*].

4. Vyjadřuje zřídka ú č e l, a to ve spojení s akusativem:

přijíti k někomu *o radu* [= za účelem rady, poradit se], *o pomoc*.

5. S akusativem vyjadřuje *n á s t r o j*, *p r o s t ř e d e k*; na př.: opírat se *o hůl*; hrát *o peníze*; vsadit se *o sto korun*; otřít, očistit obuv *o trávu, o mech*.

6. S akusativem znamená *m í r u*; na př.: starší, mladší *o rok, o dvě léta*; těžší, lehčí *o 2 kg*; vyšší, širší *o metr*; *o hlavu* menší; *o hodinu, o týden, o měsíc* později; *o sto korun* víc, draž; bydlit *o dům* dále; ustoupit *o krok, o kousek*.

7. Rovněž s akusativem označuje *z p ů s o b*: běžet, pracovat *o závod* [= jako na závodě, jako závodník]; *o překot* [= překotně].

8. Dále vyjadřuje *z ř e t e l*:

nouze o byty, o potraviny [= nouze, co se týče bytů, potravin].

9. Pojít se s lokálem znamená *a) p r o s t ř e d e k*:

chodit *o holi, o berlích* [= tak, že používáme hole a berlí]; —

b) p r ů v o d n é o k o l n o s t i:

chodil *o jedné kšandě* (Mrš.) [= má jednu kšandu]; musil *o žebrácké holi* odtáhnouti (Vrchlic.) [= s žebráckou holí, ožebračen, jako žebrák];

udělati něco *o své vlastní újmě* [= tak, že se toho ujmete sami, že to provedeme sami, z vlastní iniciativy]; aby se na výpravu vydal *o své vlastní vůli* (Holeč.; neobvyklé);

žít, pracovat, být *o hladu* [= májice, trpíce hlad], *o žízni, o chlebě, o vodě, o bramborách* [= živíce se chlebem...].

10. Vyjadřuje ve spojení s lokálem vztah, a to *j a k o s t*:

byt *o dvou pokojích* [jaký byt? = s dvěma pokoji, dvoupokojový]; dům *o dvou poschodích, patrech*; spis *o dvou dílech*; drama *o třech jednáních*; mlýn *o trojím složení*.

Je to způsob *m á l o ž i v ý*, nelze ho užít všude tam, kde jde o určení jakosti.

Neříkáme na př.: děvče *o černých vlasech, očích* [místo: s černými vlasy, s černýma očima]; člověk *o jednom oku*; dvůr *o velikosti 30 m* délky, nebo *o délce 30 m* [místo: dlouhý 30 m]; tělesa *o různé teplotě* [m. s různou teplotou, různě teplá]; dílna *o nečetném personálu* [m. s nečetným personálem].

11. Zřídka má s lokálem význam *o b s a h o v ý*, blíže vymezuje věcný obsah jména:

kniha *o lidových písních*; protokol, zápis *o schůzi*; zákon, vyhláška, dopis *o čem*.

Poznámka. Původní místní význam naší předložky je »okolo«; sr. v staré češtině na př.: *shrnutí se o kom* = shromáždit se kolem někoho; *seděti o mису* = kolem misy (na stole).

OB

764. Pojí se s akusativem a má jen příslovečné významy.

1. Znamená »v místní nebo časové řadě na přeskáčku«; na př.: *ob dům* je v ulici obchod [= v každém druhém domě; s vynecháním vždy jednoho domu]; časopis vychází *ob den*, *ob týden*, *ob měsíc* [= každý druhý den...]; *ob rok* [= každý druhý rok]; *ob dvě hodiny* [= každé dvě hodiny]; *občas* [= čas od času].

2. Dále má místní význam »o něco, přes někoho dále«; na př.:

bydliti *ob dům* [= o (jeden) dům dále], *ob ulici* [= o (jednu) ulici dále]; *ob celu* v mém pořadí (Olbr.); byl to on, *ob tři, čtyři pány* vpravo (Č.-Chod) [= přes tři, čtyři pány].

Tyto významy se vyvinuly z původního významu »okolo, po obou stranách«: bydliti *ob dům* = po obou stranách nějakého domu, t. j. v něm samém nikoli. Sr. staroč. *ob řeku* = po obou březích řeky; *ob onu stranu* potoka = na druhé straně potoka.

Ob je od původu jen hlásková obměna předložky *o*; sr. předponu *o-* || *ob-*: *o-čistit* || *ob-vinit*.

OD (ODE)

765. Pojí se s genitivem a má rozmanité významy příslovečné a jeden předmětový.

a) Významy příslovečné.

1. Znamená místně »z něčí blízkosti pryč«; na př.:

odejít, odjet od koho; *vstát od stolu*; *odloučiti, oddělit, odtrhnouti koho od někoho*, co od čeho; jablko nepadne *daleko* od stromu (přísl.); *odchýlit se* od správné cesty; *vzdálit se* od města; *jít* od lékaře, od kupce... (u kterého jsme byli).

Opačný význam má *k*: *odejít ke komu*...

Úkon příslovečného určení přechází někdy v úkon odlukového *p ř e d m ě t u*: *odejít od koho* (viz v § 517³); *odtrhnouti se od koho*, znamená-li *odpadnouti od koho*, přerušiti s ním duchovní spojení ap.†.

2. Označuje výchozí bod, východiště směru:

vítr věje *od západu* k východu; horstvo se táhne *od severu* k jihu; blízko, daleko *od města*; vlak *od Prahy*; *od vchodu* napravo, *ode dveří*, *od rohu* ulice, *od divadla* nalevo; prohlížel si stavení *od světnice* až za stodolu (Rais); choditi *od domu* k domu, *od jednoho domu* k druhému, *od vesnice* k vesnici.

3. Dále výchozí bod časový (na otázku *od kdy*, »kterou dobou počínajíc«):

od úterka do soboty; *od ledna* do března; *od vánoc* do velikonoc; býti sirotek *od dětství*, *od 10 let*; býti na slavnosti *od začátku* do konce, vyprávěti co *od začátku*; pracovati *od rána* do večera; slepý *od narození*; *od té doby* se mnoho změnilo.

Nesprávně se užívá naší předložky na otázku *jak dlouho*; na př.: nebožtík byl *od tří let* ve výslužbě [místo: *poslední tři léta* (svého života)]; »od tří let« by mohlo v duchu jazyka znamenat »počínajíc třetím rokem (svého života)«; *ode dvou týdnů* je mrtev [m.: *dva týdny*]; již *od půl roku* se vyjednává [m.: již *půl roku*].

4. Obdobně znamená »počínajíc kým, čím«:

ruce *od lokte* zahalené (Jir.); zahaliti se *od hlavy* k patě; přišli všichni, *od nejmladšího* do nejstaršího; vše, co plodí Indie i Afrika, *od sladkého dřeva* až k zlatému prášku (Ner.); celá výbava, *od košile* až po nábytek; přestavěti dům *od základu*; začínati, vypravovati něco *od Adama* [= od samého začátku, důkladně, podrobně]; hospodaří, jde to *od devíti* k pěti, *od desíti* k pěti (lid. a hovor.); začal všecko *od slova* k slovu vypravovat (Němc.).

5. Vyjadřuje příčinu, původce, původ; na př.:

omdlíti *od horka* [= horkem], *od únavy*; bolí mě ruka *od psaní*; to je *od toho* [= to má příčinu v tom], *od práce*; zaplatiti krejčímu, obuvníkovi *od ušití*, *od práce* [= protože nám ušije šaty, boty]; dáti komu *od cesty* [= protože pro nás vykoná cestu];

báseň *od Březiny* [= jejímž původcem je Březina], mluvnice *od Gebauera*, opera *od Smetany*; *od malé jiskry* les polehl (přísl.) [jiskra

způsobila, že les polehl]; žák je chválen, napomínán *od učitele* [při pasivu, viz v § 812₄; = učitel chválí žáka]; dar *od rodičů* [rodiče jsou původci daru], dopis, telegram, vzkaz, pozdrav *od bratra*; bodnutí *od včely*; je to hezké, šlechetné *od vás* [= hezké, šlechetné jednání, jehož původcem jste vy]; ruce *od mýdla*, *od inkoustu* [= zamočené mýdlem, potřísněné inkoustem]; skvrna *od mastnoty* [= způsobená mastnotou]; hrnek *od medu*, *od kávy*, talíř *od polévky*;

provolání *ode dne* 15. dubna 1818 (Palac.) [= pocházející ze dne... || obyčej. *ze dne*]; podob. přepis *od r. 1400*, noviny *od 1. března* [|| obyčej. *z r. 1400*, *z 1. března*].

Sem náleží též případy, kde *od* zastarale vyjadřuje význam »na něčí popud, něčím jménem«:

mluviti *od svých kolegův a přátel* (Geb.); řečnil Rokycana *od nich* (Palac.).

Zachovalo se běžně ve rčení *sám od sebe* něco učiniti, někam přijíti... [vlastně = sám na svůj popud, z vlastní iniciativy, o své újmě].

6. Znamená příslušnost, vztah k něčemu, k někomu:

klíč *od sklepa*, *od domu*, *od půdy* [= patřící ke sklepu...; jaký klíč?]; zámek *ode dveří*, *od kufru*; krabička *od sirek*; řetízek *od hodinek*; knoflík *od kabátu*, *od košile*; šle *od kalhot*, rukávy *od košile*, límec *od kabátu*; čeledín, synek *od mého bratra* [|| mého bratra], hoch *od sousedů*; posel *od soudu*, úředník *od berní správy*;

nebýti *od řeči* (lid. a hovor.) [= býti málomluvný, nemluvný]; muž *od slova* [= držící slovo]; člověk *od péra* (lid. a hovor.) [= písař, člověk literárně činný];

(lid. a hovor.) býti *od toho* [= patřiti k tomu, pak účelově = abychom to dělali...]; nebýti *od toho* [= proti tomu]; (zastar.) není *od místa* [= není nemístné].

7. Označuje celek, jehož část se určuje:

něco *od jídla*, *od masa* [= nějaká část jídla, masa; pak = něco k jídlu, nějaký masitý pokrm]; nechávala mu *ode všeho* něco (Šmil.); aby *od každého jídla* jim nejdříve dal (Němc.) [= něco od...]; zbytky *od oběda*, *od večeře*.

8. Zřídka vyjadřuje zřetel:

od původu cizí slovo [= co do původu]; špatný *od základu*; *od osoby* jsou velcí a silní (Herb.) [|| obyčej. *postavou*]; nebyl *od srdce* špatný (tamt.) [|| obyčej. *v srdci, v jádře*]; starší *od tebe* [= než ty], viz v § 667₅.

b) Význam předmětový.

9. Jde o význam odlukový; na př.:

koupiti něco *od kupce, od obchodníka*; *žádati, vyprositi si* něco *od někoho*; *od dluhu si pomůžeš* (Baar); *odpočívati* *od práce*; (lid. a hovor.) *míti pokoj* *od koho, od čeho*; *čistíme* je *od škodného hmyzu* (Němc.); *zbav* nás *od zlého* (v Otčenáši) [|| obyčej. *zbaviti* (koho) *čeho*]; *výstraha* *od koho, čeho* [|| obyč. *před kým, čím*]; *ušetřiti* *od hanby* (Zeyer) [|| obyčej. *hanby*];

lišiti se, odlišný, rozdílný *od koho, od čeho*; *rozeznati* *koho, co od koho, od čeho*;

míti uděláno *od strachu* (lid. a hovor.).

PO

766. Pojí se s akusativem, s lokálem a s dativem, většinou ve významech příslovečných.

a) S akusativem.

1. Znamená »až kam, až ke komu, k čemu«, koncovou hranici, mez něčeho, místní, prostorovou ap. Na př.:

krajina, kraj až *po řeku Moravu, po Orlické hory*; střední Čechy až *po Čáslav a po Pardubice*;

voda sahá *po kotníky, po pás, po krk, po bradu*; nohy *po kolena* uběhané (Herrm.); ruce *po lokty* uřezané;

od nejstarší doby po 12. století; *od starodávna po dnešní den*; *od soboty po sobotu* (Bezr.) [|| obyčej. *do soboty*];

nižší důstojníci až *po setníka* (Jir.); sbírku všelikých kuřidel, *od krátké lodnické dýmky až po dlouhý turecký čibuk* (Čech).

2. Vyjadřuje dobu cele něčím zabranou:

pracovati *po celý den*, bdíti *po celou noc*; klečeti *po celou mši*; nepromluviti, nevycházetí *po celé týdny*; tak je tomu *po celá desítiletí*, *po několik století*; *po celou tu dobu*, *po celý ten čas* nevstal z lůžka.

Významem blízký je těmto předložkovým výrazům prostý akusativ: pracovati *celý den*, nevycházetí *celé týdny*, tak je tomu *celá desítiletí*...

Obojí výrazové prostředky odpovídají na otázku »jak dlouho«, ale výrazy s předložkou *po* vytýkají nepřetržitost trvání od začátku doby do konce.

3. Ve spojení s řadovou číslovkou vyjadřuje, o který opakovaný případ děje běží (na otázku »po kolikáté«); na př.:

byl jsem tam *po první* (*po prvé*), *po druhé*, *po desáté*...; bylo to *po každé* něco jiného.

Neústrojně se výrazů *po první* (*po prvé*), *po druhé*... užívá ve významu »za první...«.

4. Ve spojení s násobným příslovcem znamená, v kolika případech se děj opakuje; na př.:

byl jsem u něho dvakrát a *po obakrát* byl nemocen.

5. Ve výraze *po bok* znamená »vedle, na«:

ruce mu klesly *po bok* (Zey.) [= k tělu]; posadil se *po bok* její (Šmil.) [obyčej.: *po jejím boku*, *vedle ní*]; mnohé z nich (staveb) i švýcarským *po bok* stavěti (Jir.) [= stavěti naroveň].

6. Silně zastarale vyjadřuje cílový předmět:

jíti, poslati *po vodu* [= pro vodu].

b) S dativem.

7. Vyskytuje se ojediněle v příslovečném významu způsobovém (na otázku *jak*):

po našem něco udělati, říci někomu, býti (hovor.) [= naším způsobem || *po našem*]; díval se na pinčlíka přes rameno, rozumí se *po psímu* (Č.-Chod) [= psím způsobem, jako pes]; podob. *po*

kočičímu, po vlčím (tamt.); *po slavičím, po mateřském* (Čelak.)
[= slavičím, mateřským způsobem].

Po se p ů v o d n ě pojilo s dativem pravidlem; sr. na př. v staročes. Dalimilovi: vřet každému srdce *po jazyku svému*. Ale již v starém jazyce je místo dativu lokál a dativ se drží, jen rovná-li se lokálu, na př.: *po česku, po rusku, pohřichu, pořidku, pomalu, po právu*. Tyto tvary se však v dnešním jazyce chápou z a l o k á l y. Shora uvedené dativy *našemu, psímu...*, které se liší od lokálů, jsou umělé novoty.

c) S lokálem.

767. Vyskytuje se ve významech příslovečných a v jednom významu předmětovém.

Příslovečné významy.

1. Vyjadřuje místo, na kterém se něco děje, někdo, něco se pohybuje, a to buď na něm na celém nebo na jeho různých částech, na něm různým směrem, na jeho povrchu nebo po jeho délce. Na př.:

jíti po cestě, po chodníku, po ulici [= pohybovati se na cestě po její délce]; *choditi po dvoře, po zahradě, po městě* [= sem a tam na dvoře...]; *nešťestí nechodí po horách*, nýbrž po lidech (přísl.); bylo to slyšet *po celé vesnici*; říká se tak *po celé Moravě*; Pestré cesty *po Čechách* (Čech); Veselé putování *po Sovětském svazu* (Majer.); jet *po moři, po souši*; *po straně* silnice je příkop [= hned vedle silnice po její celé délce]; papír *po krajích* vroubkovaný; čmárati *po stěně, po zdi*.

Oněmi místními odstíny se liší *po* od předložky *na* nebo *v* s lokálem, která vyjadřuje místo prostě na otázku *kde*: *státi na dvoře, na cestě* || *choditi po dvoře, jíti po cestě*; *bydleti na Moravě, v Čechách* || *cestovati po Moravě, po Čechách*.

Někdy je možné pojetí to i ono: *meč po boku* || *na boku*; *papír po krajích* vroubkovaný || *na krajích*; *seděti po něčí pravici* || *na něčí pravici*.

2. Ve shodě s významy 1. užívá se naší předložky na označení postupné mnohosti, střídavosti; na př.:

kupovati po vesnicích máslo, vajíčka... [= postupně v řadě vesnic]; *cestovati, jezdit po našich vlastech, po cizích zemích* [= z jedné vlasti do druhé, z jednoho kraje do druhého]; *chodit po úřadech*,

po schůzích; otiskovati články *po časopisech* [= v různých časopisech]; krajánci chodili *po mlýnech* [= z jednoho mlýna do druhého].

3. Vyjadřuje směr; na př.:

jíti *po řece* [= ve směru řeky, jejího toku], *po vodě*; seděti *po koních* [= ve směru koní, jejich chůze, ve směru jízdy]; korouhvička na střeše se točí *po větru*; hladiti kočku, psa *po srsti*.

4. Znamená časově »po skončení, uplynutí, provedení něčeho«:

odpočívati *po práci* [= až skončíme práci], *po obědě*; přijíti *po neděli* [= některý den, až uplyne neděle], *po poledni* [= některou chvíli, hodinu, až uplyne poledne], *po mši*, *po přednášce*, *po škole* [= až skončí škola, vyučování]; přijeti *po vánocích*, *po velikonocích*, *po prázdninách*; *po bouři* bývá krásně; *po větru* rádo pršívá;

je, máme *po práci*; je *po koncertě*, *po divadle*; je *po všem* [= po skončení všeho, konec všeho]; je *po naději* [= naděje se skončila, ukázala se lichá]; mají *po svatbě* [= jsou již oddáni || s jejich svatby sešlo]; míti *po starosti* [= nemusiti se už starat].

5. Vyjadřuje pořadí, následnost za někým, za něčím:

žáci čtou jeden *po druhém* [= jeden v pořadí za druhým; napřed jeden, pak druhý...]; den *po dni* utíká; rána *po ráně*, pohroma *po pohromě* (Palac.) [= rána za ranou, pohroma za pohromou]; *kus po kuse* odumíralo mé srdce (Zeyer);

po Praze je Brno naše největší město; *po Karlovi Čtvrtém* nastoupil Václav IV.; Gebauer a Zubatý jsou naši největší jazykozpytci *po Dobrovském*; přišel *po mně*.

6. Znamená nástroj, prostředek nebo prostředníka něčeho; na př.:

jeti, poslati co *po dráze*; jíti *po svých* [t. j. nohách = pěšky]; poslati co *po poslu*, *po známém*; poslat něco *po poště* || častěji *poštou*; jet *po dráze* || čast. *drahou*, *dráhou*; jít *po špičkách*, lézt *po čtyřech*.

7. Účel:

choditi *po žebrotě* [= žebrotou, abychom žebrali], *po koledě*; chodil v neděli *po houbách* (Jir.); jíti *po (své) práci*, *po svých* (t. j. věcech, za svou práci).

8. Příčinu, důvod, původ nebo původce:

je mi *po něčem* špatně, *po léku* dobře; poznati koho *po hlase*, *po řeči*, ptáka *po peří*; *po barvě* uhadovat v dálce ječmenná pole (Vr.); statek, skvost *po rodičích*; vdova *po učiteli*; pohlédl na stůl a na nádobu *po mléce* (Jir.) [|| obyčej. *od mléka*]; smutek *po otci*, *po rodičích*; vesnice má jméno *po svém zakladateli*; zděditi co *po matce*; učiniti něco někomu *po chuti*, *po vůli* [= protože to chce, podle chuti, vůle]; *po rozkazu* (Ner.) [= podle rozkazu; ojedinelé].

9. Zřetel:

po té stránce je to dobré [= se zřením k té stránce]; *po jménu* neznati (Jir.) [= podle jména]; příbuznost *po přeslici*, *po meči* [= co do ženských potomků, co do mužských potomků].

10. Způsob:

učiniti něco *po dobrém*, *po zlém*, *po dobrotě*, mluvíti *po česku*, *po rusku*, býti oblečen *po domácíku* (viz v odst. 7. minul. §).

11. Číselnou a měrovou podílňost:

choditi *po jednom*, *po dvou*, *po pěti* [= jeden a jeden, dva a dva...]; prodávati, kupovati co *po desíti korunách* [= jeden kus za 10 Kčs]; bráti lék *po malých dávkách* [= po každé malou dávku].

12. Průvodní okolnosti:

po cestě do školy někoho potkati [= cestou, jdouce do školy]; odkázati něco někomu *po smrti* [= až umřeme]; udělati něco *po zralé úvaze* [= zrale všecko uvážíce], *po právu* [= majíce na to právo]; jak budou tam *po novotě* hospodařit (Rais) [= v nových poměrech, jako »nováčci«]; spadnouti odněkud *po hlavě* [= hlavou dolů].

Předmětový význam.

768. Jde o význam cílový, a to ve smyslu cíle, ke kterému něco směřuje; na př.:

dívati se po kom, *po čem*; *střílet* po kom, *házeti* po kom kamením; *uhoditi* koho po ruce, po hlavě; *toužiti*, *touha* po kom, po čem; *hlad* po knize; *stýská se mi*, *stesk* po kom, po čem; *ptáti se*, *tázati se* po kom, po čem; *žádati* (*požadovati*) co *po někom*; *pátrati*, *slídit*, *sháněti se* po kom, po čem; *státi po čem* (Jir.) [= oč, zastar.].

POD (PODE)

769. Pojí se s akusativem a s lokálem vesměs ve významech příslovných.

1. Znamená s akusativem a s lokálem »na místo nebo na místě, nad kterým někdo nebo něco je, níže než někdo, něco«; na př.:

vystoupiti *pod vrchol* hory [= na místo, nad kterým je vrchol]; dáti něco *pod hlavu*, *pod skříň*, *pod stůl*, *pod rohožku*; sáhnouti *pod polštář*, podívati se *pod postel*; podepsati se *pod prohlášení*; kleknouti si *pod obraz*, *pod kříž*; sednouti si *pod strom*; schovati se *pod deštník*; zatlačiti vůz *pod kůlnu*, *pod střechu*; dostati se z deště *pod okap*; chytнути koho *pod krk*;

státi *pod vrcholem* hory; býti podepsán *pod prohlášením*; klečeti *pod křížem*, *pod obrazem*; seděti *pod stromem*; držeti koho *pod krkem*...

Opačný význam vyjadřuje *nad*: nad vodu, nad vodou...

2. Vyjadřuje s akusativem a s lokálem, že něco nedosahuje nějaké meze, hranice, míry; na př.:

klesnouti *pod průměr*, *pod úroveň*, je to *pod průměrem*, *pod úrovní* [= nedosahuje to průměru, úrovně]; je mu jistě *pod padesát* let [= méně než padesát]; prodávati zboží *pod cenou*; *pod 100 Kčs* to neprodám; je to *pod mou důstojnost*.

3. Ojediněle znamená časově »před«:

přijíti *podvečer* [= před večerem]; *pod večerem* na zápraží sedali jsme (Čech; neobvyklé).

Vedle příslovce *podvečer* je též složené substantivum; odtud *v podvečer*.

4. Vyjadřuje velmi zřídka způsob (na otázku *jak*), a to ve spojení s lokálem:

přijímati, podávati *pod obojí* [= pod obojí způsobou, obojím způsobem]; prodávati, kupovati co *pod rukou* [= tajně, nedovoleně]; viděti co *pod jistým zorným úhlem* [= s jistého hlediska, jistým způsobem]; je *pod mrakem* [= zamračeno].

5. S instrumentálem označuje rozmanité průvodné okolnosti; na př.:

je to zakázáno *pod trestem* vězení, *pod pokutou* [= je to zakázáno

a přestoupení zákazu se trestá vězením, pokutuje se]; udělati něco, odejít, přijít *pod nějakou záminkou* [= udělati něco a vzít si k tomu něco za záminku]; potvrditi něco *pod přísahou* [= potvrditi tak, že přísaháme]; býti znám *pod jiným jménem*; napsati knihu *pod pseudonymem*; udělati co *pod jednou podmínkou*; dělati co *pod něčí záštitou*; býti *pod dohledem, pod ochranou, pod pensí, pod něčí mocí, pod něčím panstvím*.

6. Vyjadřuje účel, a to ve spojení s akusativem:

dáti, svěřiti někoho někomu *pod ochranu, pod dohled* [= aby jej ochraňoval, dohlížel naň]; dáti komu koho, co *pod moc*; dáti co komu *pod správu* [= aby to spravoval].

PRO

770. Váže se s akusativem v úkonu příslovečného určení a předmětu.

a) Předmětový význam.

1. Vyjadřuje předně význam cílový:

jíti, poslati (koho), *vzkázati pro lékaře, pro kněze*; *jíti, poslati pro vodu; skočiti pro pivo, pro mouku...*;

smysl, porozumění, pochopení pro někoho, pro něco (pro pořádek, pro umění...); *zájem, záliba pro něco* || (častěji) *zájem o něco, záliba v něčem*; aby měli *pro povolání* své více *lásky* (Herrm.) [|| (častěji) *láska k něčemu*]; *míti cit pro někoho, pro něco*; *míti pro koho opovržení* [= opovrhovati jím], *odsouzení* [= odsuzovati jej];

nadchnouti se, býti nadšen, nadšení pro někoho, pro něco;
připravovati se, příprava pro povolání || (častěji) *na povolání, k povolání*.

2. Dále se jím označuje předmět zájmový, a to prospěchový:

pracovati, obětovati se pro rodinu [= ve prospěch rodiny], *pro obec, pro vlast, pro veřejné blaho*; udělati něco *pro své zdraví*; věnovati něco *pro chudé*; seděla doma a šila *pro děcko* (Šmil.); mluvit, psát, hlasovati *pro někoho, pro nějakou věc, pro nějaký návrh*; lopotíte *pro lepší budoucnost* (Machar).

b) Přísluvečné významy.

3. Účel; na př.:

řici něco *pro zasmání* [= abychom se zasmáli], *pro útěchu* (*potěchu*); udělati někomu něco *pro radost* [= aby měl radost]; dáti někomu něco *pro štěstí* [= aby měl štěstí]; spočítati něco *pro jistotu* ještě jednou [= abychom měli jistotu]; spolek *pro vydávání* knih; umění *pro umění*; poví jí všechno *pro pokoj a klid* (Vr.).

V tomto významu je *pro* výrazovým prostředkem jen o m e z e n ě ž i v ý m; příklady ukazují, že se ho užívá hlavně u jmen dějových, ale ani tu ne vždy. Říkáme na př.: jíti ke komu *na radu* [= abychom se poradili], nikoli *pro radu*; rčení »jíti si *pro radu* k někomu« má smysl cílový, sice účelovému blízký, ale přece jen jiný. Neříkáme: voda *pro umývání*, stroj *pro psaní*, *pro mlácení*..., nýbrž *na umývání*...

U jmen nedějových je *pro* dosti řídké. Nelze dobře říci: peníze *pro sport*, šaty *pro doma*... (místo *na sport*...).

4. Vztah (příslušnost):

chlév pro dobytek [= chlév určený dobytku, »patřící« dobytku, dobytčí chlév]; budka *pro holuby*, bouda *pro psa*; *dopis, kniha, dar pro bratra, pro děti*; to je *pro mne*, to není *pro tebe*.

Lze tu též někdy vidět význam účelový: *chlév pro dobytek* = na chování dobytka.

5. Zřetel:

je to *pro mne drahé* [= se zřením ke mně, co se týče mne]; pro někoho, pro život *důležitý*; cesta pro mnohé lidi *nebezpečná*; *pro svou osobu* si myslím, že...; *pro mne* za mne si dělejte, co chcete; zákon platí *pro každého*; prositi koho *pro boha* [= se zřením k bohu, dovolávající se boha], *pro všechno* na světě; smilovati se *pro boží milosrdenství* [se zřením k božímu milosrdenství]; vody navážil *pro případ* božího ohně (Baar) [= se zřením k možnosti ohně]; (lid. a hovor.) míti uděláno *pro strach* [= co se týče strachu].

Jsou též zřetelová určení časová:

pro jednou nemuselo být tak zle (Rais) [= vzhledem k tomu, že je to jednou, v jednom případě]; *pro tentokrát* vám to promím [= se zřením k tomuto případu]; *pro dnešek* je toho dost.

N e ú s t r o j n ě se klade *pro* místo *na* v určeních na otázku »na jak dlouho, na kterou dobu«:

smluviti si schůzku *pro odpoledne*; octnouti se *pro okamžik* v rozpacích; město Pompeje bylo pohřbeno *pro víc* než půl druhé tisíciletí (z písemn.); šaty *pro jaro*, *pro zimu*...

6. Příčinu a původce:

pro pravdu se lidé rádi hněvají (přísl.); *plakati* pro někoho, pro něco; *pro mdlobu* nemohu jít; neviděti *pro mlhu*, *pro slzy*; nepřijíti do školy *pro nemoc*; v jizbě se dosud nevyjasnilo *pro dešť a sněh* (Jir.); jedno *pro druhé* neporoste (Herb.); zapomenouti jedno *pro druhé*; *pro dluhy* prodati dům; býti odsouzen *pro krádež*, *pro loupež*, *pro zpronevěru*, *pro zanedbání* povinné péče; pohněvati se *pro něco*, *pro nic* za nic; (lid. a hovor.) *pro groš* si nechat vrtat koleno; *proto* [= pro to, pro tu věc]; to bylo všecko *pro tebe* [= tys to způsobil].

7. Účinek:

všechny děti mu byly *pro radost* [= byly takové, že z nich měl radost]; ta skříň stála v pokoji jen *pro hřích* (Němc.) [= takže z toho byl hřích, takže se na ni láteřilo]; vousy jsem si musil pilně škrábat, sice bych byl býval *pro posměch* (Rais) [= sice bych byl vypadal tak, že by se mi byli lidé posmívali].

Účinkový význam je někdy druhotný, průvodný odstín významu *ú č e l o v é h o*: udělati někomu něco *pro radost* = aby měl radost || tak, že z toho má radost. Podle těchto případů se klade *pro* i tam, kde jde jen o význam účinkový.

PROSTŘED (UPROSTŘED, VPROSTŘED), DOPROSTŘED, ZPROSTŘED.

771. Všecky tyto předložky se pojí s genitivem a vyjadřují významy příslovečné.

1. *Prostřed*, *uprostřed* a *vprostřed*

jsou tři podoby, první základní, druhá nejčastější, se stejným významem. Znamenají

a) »ve středu, v prostředku něčeho«, na otázku *kde*; na př.: státi, býti *prostřed*, *uprostřed*, *vprostřed* světnice, domu, ulice, města, lesa, zástupu...; seděti *uprostřed* stolu, společnosti;

b) »v polovici něčeho«, časově na otázku *kdy*: *uprostřed jara léta, zimy, týdne, ledna, února, prázdnin, roku*;

c) »uprostřed trvání něčeho«: *uprostřed práce, vyučování, cesty, veselí...*;

d) »mezi«, a to zřídka v knižním jazyce: *prostřed... lidí* [= mezi lidmi].

2. *Doprostřed* znamená

a) »do středu, do prostředka něčeho«, na otázku *kam*: stoupnouti si, dostat se *doprostřed pokoje, ulice, náměstí...*; sednouti si, posaditi koho *doprostřed stolu*; hodila ho (proutek) *doprostřed proudu* (Němc.); brejle měl vysunuty *doprostřed čela* (Rais);

b) »do polovice něčeho«, časově na otázku *nakdy*: určiti, položiti, odložiti něco *doprostřed týdne, měsíce, roku...*

3. *Zprostřed*

je řídké a má místní (prostorový) význam »ze středu, z prostředka něčeho«, na otázku *odkud*; na př.:

vrátiti se *zprostřed města*; podívati se na obraz *zprostřed pokoje*.

PROTI, NAPROTI.

772. *Naproti* je druhotná podoba vedle základní podoby *proti*, vyskytuje se ve všech významech, ale nestojně často; viz dále.

Naproti je přejato z úkonu příslovečného; na př.: *seděti, bydleti... naproti; jiti komu naproti*.

N e ú s t r o j n á je podoba *oproti*, vyskytující se v knižním jazyce. Předložka *proti* (*naproti*) se pojí s dativem.

V některých východních nářečích se pojí s genitivem: *naproti tebe, vás...*

a) Příslovečné významy.

1. Místní význam »tváří v tvář, tváří k něčemu, směrem proti tváří, stejnými (obdobnými) částmi k sobě«; na př.:

seděti u stolu *proti otci*; státi v elektrice, jíti po ulici *proti sobě*; dirigent stojí *proti orchestru, proti pěveckému sboru*; *proti nám* jede vůz; seděti, sednouti si, postaviti se *proti oknu, proti slunci*; prohlížeti něco *proti světlu*; dům stojí *proti divadlu* [průčelí domu je obráceno

k průčelí divadla]; kohouti stojí *proti sobě* [hlavami]; děti spí *proti sobě* [nohama]; pověsiti pušky *proti sobě* [hlavněmi nebo pažbami]; *proti hodinám* visí (na protější stěně) obraz [předek hodin proti předku obrazu].

V tomto významu se hojně užívá podoby *naproti*: seděti u stolu *naproti* otci, dům *naproti* divadlu atp.

2. Místní význam »opačným směrem, než něco má«; na př.:
jeti, jíti, plavati *proti vodě*; plouti *proti proudu*; hladiti kočku...
proti srsti.

Naproti v tomto významu zpravidla nebývá.

3. Připouštěcí význam »v neshodě s něčím«; na př.:
proti očekávání se to nesplnilo; učiniti něco *proti otcově vůli*, *proti svému zvyku*, *proti svému přesvědčení*; je to *proti zákonu*, *proti zvyklostem*, *proti ustáleným společenským způsobům*, *proti společenskému řádu*; je mi to *proti mysli* [= neshoduje se to s mou myslí, s mým myšlením].

Sem hledí též výraz *naproti tomu* s významem »naopak«, kde se klade zpravidla *naproti*, nikoli též *proti*. Jinak je *naproti* neobvyklé.

4. »V nepřátelském poměru«:

býti *proti komu*, *proti čemu*, sám *proti sobě*.

Podoby *naproti* se tu neužívá.

5. »Se zřením ke komu, k čemu«:

je *proti nám* velmi mladý; *proti včerejšku* je mi lépe; *proti loňsku* je úroda lepší; ticho tak hluboké *proti pražskému hluku* (Jir.); co je to *proti věčnosti!*;

lék, prostředek, serum *proti kašli*, *proti záškrtu...*; otužilý *proti zimě*.

Podoba *naproti* se zřídka vyskytuje v knižním jazyce:

vy jste *naproti mně* vyžle (Hál.); události (ve snu) vyvíjejí se *naproti skutečným dějům* pochodem zvratným (Č.-Chod).

6. Podle němčiny se klade naše předložka v platnosti podmínkové; pociťuje se tu za **n e ú s t r o j n o u**. Na př.:

zboží se vydá *proti hotovému zaplacení* [= bude-li hotově zaplaceno; místo *za hotové*]; vydati peníze jen *proti legitimaci*, *proti předložení*

legitimace [= předloží-li se legitimace; m. *na legitimaci*]; vydati něco *proti náhradě* [= bude-li nám to nahrazeno; m. *za náhradu*]; poslati příspěvek do časopisu *proti přiměřenému honoráři* [= dostaneme-li přiměřený honorář; m. *za přiměřený honorář*].

b) Předmětový význam.

7. Jde o význam cílový, a to ve smyslu nepřátelském nebo obraném; na př.:

bojovati, bouřiti se, vystoupiti, mluvit, psát, vzpoura proti komu, čemu; svědčiti proti komu, čemu; uváděti něco, dovolávati se (někoho) proti někomu, něčemu; popuditi (někoho) proti sobě; protestovati, protest proti čemu; míti něco proti komu, čemu.

PŘED (PŘEDE)

773. Pojí se s akusativem a s instrumentálem skoro veskrze ve významech příslovečných.

a) Příslovečné významy.

1. Znamená místně a) s akusativem »dopředu« (na otázku *kam*), b) s instrumentálem »zpředu, vpředu« (na otázku *kde*). Na př.: *stoupnouti si před koho, před co* (před dům, před zrcadlo); *předstoupiti před soud* [= před soudce]; *postaviti, položit* něco před někoho; *státi, býti před kým, před čím* (před domem, před zrcadlem, před soudem); stalo se to *před mýma očima*.

Opačný význam má *za*: *stoupnouti si za koho...*

2. S instrumentálem znamená »v něčí přítomnosti«:

říci, prohlásiti... něco před někým, před lidmi, před svědky, před soudem; urazit někoho *před někým*.

3. Ve spojení s instrumentálem vyjadřuje trojí časový význam:

a) »dříve než někdo, něco«: přijíti někam, odejít odněkud *před někým* [= dříve než někdo přijde]; rychlovlak jede *před osobním vlakem*;

b) »dříve, než něco nastane (nastalo)«: udělati *před smrtí* poslední vůli; sto let *před Kristem* [= před Kristovým narozením; dříve, než se narodil Kristus]; *před nedělí* k tobě nepřijdu [= nepřijdu dříve, než nastane neděle, t. j. buď nejdříve v neděli nebo někdy po neděli]; *před odchodem, před poradou, před zahájením schůze; přijedu před*

vánoce [= než nastanou vánoce]; *před odjezdem* si všechno připraviti; choditi spat *před desátou*;

c) dobu, která od něčeho uplyne (uplynula): stalo se to *před rokem* [= je tomu rok, co se to stalo], *před týdnem*, *před chvílí*; umřel *před měsícem*; naroditi se *před sto lety*; vrátiti se z města *před hodinou*; *před (nějakým) časem* se o tom veřejně mluvilo.

b) Předmětový význam.

4. Jde o řídký význam odlukový, a to s instrumentálem; na př.: *chrániti* někoho, něco *před někým*, *před něčím* [chránění záležitosti v odlučování, ve vzdalování někoho, něčeho od někoho, od něčeho]; *tajiti*, *skrývati* něco *před někým* [vlastně = oddalovati od někoho vědomost o něčem].

PŘES (PŘESE)

774. Pojí se s akusativem vesměs ve významech příslovečných.

1. Znamená místně »s jedné strany na druhou, vzhůru nad někoho, nad něco a pak dolů, napříč, po, skrz«; na př.:

jíti, *choditi přes pole*, *přes luka*, *přes les*, *přes město*; zajíc utíká *přes cestu*; lézti, skákat *přes zeď*, *přes ohradu*, *přes tyč*, *přes příkop*; převésti koho *přes hranice*; přehoditi si šátek *přes hlavu*, kabát *přes ruku*, *přes ramena*.

2. S tím souvisí místní význam »ob něco, o něco dále, někde, někam mimo něco, za něčím«:

bydleti od někoho *přes dva domy* [= ob dva domy, v domě za nejbližšími dvěma domy, mimo ně, v 3. domě od někoho]; paní Marková *bydlela přes dvůr* (Jir.) [= za dvorem].

Bydleti přes dvůr, vlastně = na místě, na které se jde přes dvůr.

Zřídka se klade *přes* v tomto významu časovém:

ten strašný stesk *chytal mě přes tu chvíli* (Rais) [= ob chvíli, »každou druhou chvíli«, co chvíli, chvílemi]; *chodíval ne-li každý den*, *zajisté přes den* okolo Starého bělidla (Němc.) || častěji *ob den* (protože *přes den* má též význam 3. a 4.).

3. Vyjadřuje přesahování časové nebo měrové meze, hranice:

bylo nás *přes deset*, *přes dvacet*... [= víc než, nad 10, 20]; trvalo

to *přes hodinu, přes týden, přes rok...* [= déle než hodinu...]; pracovati *přes čas* [= nad stanovený, obvyklý čas]; jísti *přes moc* [= více než můžeme].

4. Znamená »během čeho, za čeho, od začátku do konce čeho«; na př.: hříby vyrostly, růže rozkvetly *přes noc* [= během noci, za noc]; pracovati *přes den* v zahradě [= ve dne, během dne]; býti, zůstatí někde *přes noc* [= během celé noci, po celou noc; účelově = na noc, na nocleh]; zotaviti se, zůstatí někde *přes prázdniny*; budeme *přes vánoce* v horách.

5. Má význam připouštěcí:

učiniti něco *přes něčí zákaz* [= ačkoli to někdo zakáže, proti zákazu]; *přese všechno soužení* zůstali věrni svému přesvědčení (Jir.) [= ačkoli měli mnohé soužení]; *přes to přese všecko* se uzdravil [= ačkoli to všecko překáželo, bylo na překážku]; *přes svůj mladý věk* se výborně osvědčil [= ačkoli je mlád]; *přes všechny překážky* dosáhl svého cíle [= ačkoli byly mnohé překážky].

PŘI

775. Pojí se s lokálem většinou ve významech příslovečných.

a) Příslovečné významy.

1. »Blízko u někoho, u něčeho, u«; na př.:

státi *při kraji, při zdi*; míti něco *při sobě* [= s sebou, u sebe]; *při ministerstvu, při dráze*.

2. »Během čeho«, na otázku *kdy*:

vyprávěti co *při obědě, při večeři, při hostině* [= v době oběda...]; dávati pozor *při vyučování, při přednášce*; nemluvit *při práci, při schůzi, při poradě*; udělati něco *při dobré paměti* [= dokud máme dobrou paměť, dokud máme něco dobře v paměti].

3. Podmínku:

při dobré vůli všecko jde [= je-li dobrá vůle]; *při zlém návyku* ctnost nemá vzniku (přísl.); *při dobrém větru* na bouři pamatuj (t.); *i při největší opatrnosti* se něco stane; číst *při špatném osvětlení, při svíčke, při lampě* [= je-li osvětlení špatné, svítí-li se svíčkou, lampou]; *při špatné stravě* nelze pracovat.

4. Zření k něčemu, k někomu:

přisahati *při živém Bohu* [= majíce na zřeteli živého Boha; že je Bůh živý, že nás slyší].

5. Vyjadřuje průvodné okolnosti:

přistihnout koho *při lži*, *při krádeži* [= když lže, krade]; seděti *při obědě*, *při večeři* [seděti a obědvati, večeřeti, seděti obědvající, večeříce]; uměti *při zkoušce* [= když jsme zkoušeni]; býti *při chuti*, *při hlase*, *při síle* [= míti chuť, hlas, sílu].

b) Předmětový význam.

6. Ojediněle má *při* význam cílový, znamená to, k čemu činnost směřuje:

dozírati, dozorce při stavbě; účastniti se, (míti) účast při čem.

S, SE

776. Pojí se s genitivem, s akusativem a s instrumentálem, hlavně ve významech příslovečných.

A. S genitivem.

1. Znamená místně »shora dolů, s povrchu, od něčeho, pryč« nebo »zdola nahoru«; na př.:

spadnouti *se stromu*; sestoupiti *s hory*, *s vrcholu hory*, *se schodů*; skočiti *s mostu* do řeky; dívati se na město *s rozhledny*, *s věže*, *s Petřína*; smítala *se stolu* drobečky (Němc.); *s pole* mu všecku úrodu pobrala voda (Erb.); svézti obilí *s polí*; setřásti prach *s šatů*; setřítí prach *se skříně*; sundati obraz *se stěny*, klobouk *s hlavy*; nehnouti se *s místa*; choditi *s jednoho místa* na druhé; jdi mi *s očí*; vstáti *se židle*, *se svého místa*; vystupovati *s jednoho schodu* na druhý, *s úpatí hory* na vrchol.

O p a č n ý v ý z n a m vyjadřuje *na*: býti *na stromě* || spadnouti *se stromu*; obraz visí *na stěně* || sundati jej *se stěny*...

Tomu nelze rozuměti tak, že s bývá proti každému *na*; sr. na př.: býti *na zahradě*, *na studiích*, *na trhu*, bydleti *na Moravě* || vrátiti se *ze zahrady*, *ze studií*, *z trhu*, pocházeti *z Moravy*. Předložka *na* má různé významy a není v nich ve všech významovém protějškem předložky *s*. Viz zde dále a v § 787. při *z*.

Je »vrátiti se *s pole* [= »s povrchu pole«] || (častěji) *z pole*« (viz § tamt.).

Patří sem též výraz *s hlediska* a *se stanoviska* v přeneseném smyslu: posuzovati, zkoumati něco *s hlediska*, *se stanoviska* prospěšnosti; je to *s toho hlediska* správné.

Základem je tu představa hledění »shora, s výše dolů«; sr. dívati se *s věže* a rčení *s ptací perspektivy*.

Dále sem hledí: *sejde, sešlo s toho* [sr. sejíti se schodů...]; *sejde s očí*, *sejde s myslí* (přísl.); děti *s babičky* ani oči nespustily (Němc.); *cena stoupla, zvýšiti cenu s pěti Kčs* na šest; výnos *vzrostl s jednoho tisíce* na dva [sr. opačně: zboží *kleslo s pěti Kčs* na čtyři; *snížiti cenu s pěti Kčs* na čtyři].

2. Velmi zřídka vyjadřuje místní význam »na, po« na otázku *kde*: *s jedné strany* vesnice je les, *s druhé* jsou luka [= na jedné straně, po jedné straně]; *s jedné strany* hoří, *s druhé* mrzne (Erb.); *s levé strany* seděl bratr, *s pravé* otec [= po levé straně, na levé straně]; *s obou stran* [= po obou stranách].

3. Znamená místní východisko, »směrem od něčeho, od«:

dívati se na někoho, na něco *se strany*, *s boku* [býti na straně, stranou někoho, něčeho a směrem odtud se dívati]; přijíti *s levé strany*, *s pravé strany*, *s obou stran* [= od levé... strany].

U názvů světových stran je však *z (ze)*: vítr fouká *z jihu*, *ze severu*, *ze západu*, *z východu* [= od jihu...].

Je to asi vlivem těch případů, kdy jde o význam jiný, o význam původu, obyčejně vyjadřovaný předložkou *z (ze)*; na př.: vítr *z jihu*, pozdrav *z ciziny*, pocházeti *ze severu*, *z Moravy*..., viz v § 787s.

Příslovce *zleva*, *zprava* mají zcela obdobně *z*.

Dále říkáme: vítr fouká *z hor* [= od hor].

Proniká tu význam »z vnitřku hor«, vyjadřovaný zpravidla předložkou *z* (§ 787₁).

4. V několika ustálených případech znamená východisko časové, »od něčeho počínajíc«:

s počátku se mu vedlo dobře [= v době po začátku něčeho, na počátku]; (zastar. kniž.) dvě hodiny *s půlnoci* [= po půlnoci]; (lid. a hovor.) některý den *s neděle* [= po neděli]; (církJ.) první neděle *s provoda* [= po provodu]; v noci *se soboty* na neděli.

Jindy tu bývá *z*: *z jara* [= (někdy) po začátku jara], *zvečera*. Tu však převažuje význam »na jaře, navečer«. Viz v § 787₂.

Výraz *z počátku* má jiný význam než *s počátku*; viz § 787₃.

B. S akusativem.

777. S tímto pádem se pojí naše předložka jen v jistých ustálených spojeních, nabytých většinou povahy slovníkové:

býti *s to (sto)* něco udělati || abychom něco udělali [= býti schopen, moci]; (říd. kniž.) býti *s nějaký úkol* [= stačiti naň]; udělati, *seč* jsme [= nač stačíme, co je v našich silách]; ukáže se, kdo *s koho* [= kdo je silnější]; pracovati, kdo *s koho* [= o závod]; (říd. kniž.) slovo *s to!* [= slovo na to];

(zastar.) je toho, míti čeho *s dostatek, sdostatek* [= dostatek, dosti]; chlouby *s pytel* a lží *s dva* (přísl.) [= chlouby pytel a lží dva, co se vejde do pytle, co dvou pytlů];

(lid. a hovor.) *s pět... dní, ze dva dní* [= asi pět dní, asi dva dni].

Je tu *ze* místo původního *se* podle *se* s genitivem a s instrumentálem vyslovaného hojně *ze* (§ 55).

C. S instrumentálem.

778. Má různé významy příslovečné a některé předmětové.

Příslovečné významy.

1. Znamená velmi často »společně s kým«; na př.:

jíti, jeti někam *s rodiči, s bratrem...*; *bydliti* s přítelem v témž domě; *obědvati, večeřeti* s kým; *pracovati, cestovati* s kým; *vzíti* koho *s sebou* [n i k o l i *sebou*]; *míti* co *s sebou* [= »společně se sebou«, u sebe, při sobě];

hráti s kým v karty, divadlo, kopanou; dítě si hraje *s panenkou, s koníčkem...* [n i k o l i *panenkou...*, neboť hračky jsou dítěti společníky; je tomu tak, jako když si dítě hraje *s jinými dětmi*]; podob. (o dospělých) *hráti si s něčím* (= s vyřezáváním, s lepením něčeho...) [= lehce, snadno to dělati || důkladně to dělati || pohrávati si, volně, pro zábavu se s tím obírat].

2. Vyjadřuje účel:

jíti k lékaři se zuby, s očima, s krkem... [= za účelem prohlídky,

léčení zubů, očí...]; jíti ke krejčímu *se šaty*, k obuvníkovi *s botami* [= aby nám spravil šaty, boty]; přijíti k někomu, obrátiti se na někoho *s prosbou*, *s žádostí* [= abychom prosili, žádali]; přicházím k někomu *se zprávou* [= abych někoho zpravil, někomu oznámil], *se vzkazem* od někoho, *s dopisem* od někoho [= abych odevzdal něčí dopis]; jíti *s koněm* ke kovářovi [= aby kovář koně okoval]; jeti *s vozem* ke kolářovi [= véztí jej ke kolářovi, aby jej opravil].

V případech typu *jíti k lékaři se zuby* lze spatřovati též význam *příčinný*: jíti, protože nás bolejí zuby.

3. Vyjadřuje rozmanité průvodné okolnosti:

udělati něco *s ochotou* [= ochotně, majíce k tomu ochotu], *s radostí* [= jsouce rádi, majíce radost], *s láskou*, *s nechutí*, *s odporem*, *s právem* [= majíce k tomu právo] (|| *právem*); přijíti, odejíti *s pláčem*, *s hanbou*; vykonati svůj úkol *se ctí*; -přijíti k někomu, začítí něco *se strachem*, *s obavami*; vrátiti se *s veselou*, *s nepořízenou*, *se smutnou*; učiniti něco *s tím úmyslem*, aby... [= majíce ten úmysl]; choditi *s holí*, *s kloboukem* v ruce [= majíce hůl v ruce]; viděti koho *s kyticí* v ruce; choditi *s holou hlavou*; zajíc spí *s otevřenýma očima* [= máje oči otevřeny]; co je *s šeptem*, to je *s čertem* (přísl.) [= co je za šeptání, v tom je čert].

V případech typu «*choditi s holí*» spatřuje se někdy zcela neprávem význam 1.

4. Znamená zřetel:

co to s ním je, *co se to s ním děje?* [= co je, co se děje týkajícího se jeho, se zřením k němu?]; *co bude s naší svatováclavskou korunou?* (Jir.); *co se s ním*, *s tím stalo?*; *je s ním dobře*, *zle*; *ujde to s nimi*, t. j. s dětmi (Němc.); býti *spokojen s kým*, *s čím*; dej mi *s tím pokoj*; *s jeho zdravím* je to špatné; to bylo *se slávou Hrabcovou amen* (Herb.); už je *s ním konec*.

V posledních dvou případech lze spatřovati též význam *nositele stavu*: to bylo *amen Hrabcovy slávy*, už je *jeho konec*.

5. Vyjadřuje jakost:

děvče *s černýma očima*; chlapec *s bosýma nohama*, *s holou hlavou*; strom *s košatou korunou*; tabulka *s nápisem*; kůň *s bujnou hřívou*; domy *s doškovými střechami*; je mi to *s podivem* [= podivné]; je *s užitekem*, *s prospěchem* [= užitečné, prospěšné], *s výhodou* [= výhodné].

6. Obsah:

kniha *s obrázky*; přednáška *s demonstracemi*, *s ukázkami*, písně *s nápěvy*, hra *se zpěvy*; pytel *s moukou*, sud *s vínem*, koláč *s tvarohem*, *s mákem*, polévka *s nudlemi*, skříň *s knihami*.

7. Příčinu:

nespati *se zubem*, *s nohou*... celou noc [= protože mě bolel zub...]; ležeti v nemocnici *s rukou*, *s tyfem*; vždy se mu *s tím* smávali (Herb.) [= pro to].

Viz ještě výše ve 2.

8. Čas na otázku *kdy*:

s večerem došli poutníci k Svatoňovicům (Němc.) [= k večeru, za večera]; *se západem*, *s východem slunce* [= když zapadá, zapadne, vychází, vyjde slunce, za západu, východu slunce]; *s podzimem* (Čap.) [= na podzim]; (lid. a hovor.) chodit spat *se slepicemi* [= když jdou spat slepice].

Předmětové významy.

779. 1. Jde předně o význam *s t y k o v ý*; na př.:

mluviti (rozmlouvati), *rozprávěti*, *hovořiti*, *jednati (vyjednávati)* *s kým (s čím)*; *obchodovati s kým*; *obchodovati*, *obchod s čím* (s papírem s potravinami..., *n i k o l i papírem*...).

Tyto předložkové výrazy se obvykle uvádějí mezi příslovečnými určeními *s p o l e č n o s t i*; viz v l. odst. minul. §. Ale jde v nich o úkon *p ř e d m ě t o v ý*, neboť na př. ten, s kým mluvím, je touto činností do jisté míry zasažen [poslouchá, odpovídá...]. Nežli tu příslovečný význam *společně s kým* jako na př. v *v jít i s otcem* do divadla.

Podobně: *bojovati*, *vésti boj*, *zápasiti*, *přít i se*, *vaditi se s kým*.

Ani to nejsou příslovečná určení společnosti, jak je dobře viděti na *bojovati s kým*; to neznamená *bojovati společně s kým*, po něčím boku, nýbrž totéž co *bojovati proti komu*. Jde tedy o význam předmětový, velmi blízký cílovému (viz zde dále ve 4 a v § 772), protože činnost někoho přímo zasahuje.

2. Hojný je stykový předmět u sloves zvratných, která vyjadřují *o b a p o l n ý*, *v z á j e m n ý d ě j*; na př.:

syn se loučí s rodiči = syn a rodiče se loučí mezi sebou, vzájemně; *učitel se sešel se svým žákem*; podob. *rozejíti se s kým*; *smluviti se*, *domluviti se*, *raditi se s kým*; *dlouho se s kým neviděti*; *bíti se*, *rváti*

se s kým; zlobiti se, souditi se, hádati se, přiti se s kým; vésti se s kým; rozdělit se s kým; baviti se s kým; těšiti se s kým.

Tento význam je dobře patrný u těch sloves, která mívají též nezvratný předmět v akusativě: *vésti, bítí... koho*. Na př. *vedu se s někým* znamená *«já vedu někoho a někdo vede mne, vedeme jeden druhého, oba se účastníme vedení»*.

Předložkový výraz *s kým* vyjadřuje osobu zúčastněnou při ději vedle mluvnického podmětu.

Bez výrazu *s kým* vyjadřuje se množná vzájemnost zájmenem *se*: *přátelé se rozloučili, sešli...*; viz § 683a.

3. Obapolnost, vzájemnost děje leckdy *ustupuje do pozadí*, t. j. děj se chápe tak, že vychází jen z mluvnického podmětu: *nebudu se s tebou zlobit*.

Bývá to hlavně, ale nikoli veskrze tehdy, je-li stykový předmět neživotný nebo živočišný; tu se pak chápe instrumentál s předložkou *s* jednak za *předmět stavový*, vyjadřovaný jindy akusativem, jednak za *přísluvečné určení příčiny*, vyjadřované jindy prostým instrumentálem nebo předložkovým pádem. Na př.:

nebudu se s tím nosit = *nebudu to nosit*; *nebudu se s tím hledat* = *nebudu to hledat*; *nebudu se s tím tahat, nosit* = *nebudu to tahat, nosit*; pan učitel *se ti s káčkou z Budějovic neponese!* (Rais) = *neponese ti káčku*; *nebudu se s ním honit* = *nebudu ho honit*;

už jsem se s tím natrápil dost = *už jsem se tím, pro to natrápil dost*; *nebudu se s tebou zlobit* = *nebudu se zlobit pro tebe*.

V obojím případě je tento způsob výrazem *cítivosti*, *rozmrzení*, *nevole* (*nebudu se s tím hledat*) nebo *soucití* (*chudáčku, ty ses s tím nahledal!*).

Instrumentál s předložkou *s* v platnosti stavového předmětu vyskytuje se i jindy, kdy není patrná souvislost s úkonem vzájemnosti. Na př.:

hodilo, házelo to se mnou s jedné strany na druhou [|| *hodit, házet co*]; *mrštil s tím do kouta*; *smýknouti, smýkati s kým*.

Také při citoslovcích: *vzal to a šup s tím do kapsy*; *vzal to a bác s tím do vody*.

4. Dále vyjadřuje *s* pojící se s instrumentálem předmět *cílový*:

obíratí se s kým, s čím; nakládatí s kým dobře, špatně; šetřit, hospodařit s čím;

práce, námaha, trampoty, starosti, běhání... s něčím, s někým.

Práce... k něčemu, k někomu směřuje.

SKRZ (SKRZE)

780. Pojí se s akusativem a vyskytuje se celkem nehojně v úkonu příslovečném.

1. Znamená místně »vnitřkem čeho až za to«; na př.:

jíti *skrz les, skrz město*; Loukota má u nich pokojík v podnájmu a musí *skrze kuchyni* (Ner.); šel s Petrem Kristus *skrze české kraje* (Vrchl.); v ní (v rource) je sklíčko a *skrze to* se dívá (Němc.) [lze vykládati též ve významu 2.]; hřebík prolezl *skrz prkno*; oves i *skrz lýčený střevíc* prorůstá (přísl.).

Bývá tu též prostý instrumentál: jíti *lesem*, dívati se *sklíčkem*.

Zcela neprávem se *skrze* zavrhuje a neprávem se někteří mluvčí této předložce vyhýbají.

2. Vyjadřuje prostředníka nebo prostředek:

vyjednávati, rozmlouvati *skrze tlumočníka*; seznámiti se s někým *skrze někoho*; poslati žádost na ministerstvo *skrze ředitelství* školy; zlého člověka tresce Bůh *skrze horšího* (přísl.).

3. Znamená zřetel:

zaklínati se *skrze živého Boha* [= při živém Bohu, se zřením k živému Bohu, majíce na paměti živého Boha].

4. Vyjadřuje příčinu nebo původce:

rozhněvati se *skrz něco* [= pro něco]; nemohu přijíti *skrz nemoc*; stalo se to *skrze mne* (Vach.) [= pro mne; já jsem původcem toho]; zdržeti se *skrz někoho*.

V tomto významu se naší předložky užívá ve spisovné mluvě zřídka, ale ne nesprávně. Lidová mluva jí užívá hojně.

5. V lidové mluvě mívá i význam účelový:

skrz co tam jdeš? [= za jakým účelem?].

STRAN (STRANY, STRANU)

781. *Strany* a *stranu* jsou řídké knižní podoby vedle běžné *stran*.

V morav. nářečích je též podoba *stranivá*.

Tato předložka se pojí s genitivem a vyskytuje se celkem zřídka v úkonu předmětovém a příslovečném.

1. Vyjadřuje cílový předmět:

raditi se *stran* *koho*, *čeho* [= o kom, o čem]; *stran toho* ti nemohu nic říci.

2. Má význam účelový:

přijíti *stran* *čeho* [= za nějakým účelem].

U

782. Pojí se s genitivem v různých příslovečných významech a ve dvou významech předmětových.

a) Příslovečné významy.

1. Znamená místně »v něčí blízkosti«:

státi u někoho, *u něčeho*; *seděti u stolu*; *najíti hříbek u stromu*; květina je *u samé země*; vrba *roste u vody*; *bydleti u radnice*, *u kostela*...; *dům u kostela*, *u školy*; *škola u sv. Tomáše* [= v blízkosti kostela sv. Tomáše].

S tím souvisí význam »v něčím bytě, domě, v něčí domácnosti, rodině, vsi, v něčím kraji, mezi kým, s sebou«:

bydleti u strýce, *u babičky*; provdaná dcera zůstala *u rodičů*; strýc býval často *u nás*; *u nás* říkají to a to [= v naší vesnici, v našem kraji]; *u Slovanů* se tomu říká tak a tak [= mezi Slovany]; *u Čechů* to není zvykem; mít něco *u sebe*.

2. Vyjadřuje příslušnost:

límeč *u kabátu* [= límeč kabátu, patřící ke kabátu]; rukáv *u košile*, knoflík *u vesty*; ruce v kapsách *u kalhot* (Rais); kolo *u vozu*, ucho *u hrnce*; dno *u sklenice*, ručička *u hodinek*, hlavička *u hřebíku*, noha *u stolu*;

Tyto předložkové pády lze chápati též za určení celku (*u kabátu*), z něhož se vyjímá nějaká část (*límeč*), obdobná genitivům (*věž kostela*...).

úředník, zřízenec *u pošty*, *u dráhy*, *u berního úřadu*, *u banky*, *u obce*; služebná, posluhovačka *u někoho*.

Sem patří též pojmenování domů, obchodů, lékáren...:

dům, hostinec *u slunce*, *u jelena*, *u koníčka*, lékárna *u Matky Boží*; Dům *u tonoucí hvězdy* (Zey.).

Jde tu o příslušnost se zřením k pojmenování po někom nebo po něčem.

3. Znamená zhusta různé průvodné okolnosti; na př.:

řeknu ti to *u oběda*, *u večeře* [= až budeme obědovat]; seděti *u snídání*, *u svačiny*, *u černé kávy* [= seděti snídající, pojídající svačinu, popíjející černou kávu]; besedovati *u piva*, *u vína*.

4. Někdy má význam zřetelový:

u Boha je všechno možné (přísl.) [= se zřetelem k Bohu]; *u něho* je to divné, to překvapuje, bych to nečekal.

5. V knižním, úředním a odborném jazyce bývá *u* v některých **n e ú s t r o j n ý c h** obrazech:

u příležitosti [= místo *při příležitosti*]; poslati co *u připojení* čeho [m. poslati co (zároveň) s čím]; poslati vyjádření o něčem *u připojení* spisů [m. se spisy; a zároveň vrátiti spisy].

b) Předmětové významy.

6. Vyjadřuje předmět stykový:

sloužiti, býti zaměstnán *u dráhy*, *u pošty*, *u berního úřadu*, *u banky*...; přimluviti se, zakročiti *u někoho*; viz v 7.

7. Dále zřídka předmět odlukový:

koupiti co *u kupce*, *u vetešníka*, *u řezníka*... [vlastně = *od kupce*...]; utrhnouti knoflíky *u košile* [= *od košile*].

To je původní význam předložky *u*; proniká však tu buď význam stykový nebo příslovečný význam »v kupeckém krámě« nebo význam příslušnosti [utrhnouti »knoflíky patřící ke košili«].

V (VE, U)

783. Pojí se s akusativem a s lokálem.

a) S akusativem.

Ve spojení s ním vyjadřuje významy příslovečné a jeden předmětový.

Příslovečné významy.

1. Znamená místně totéž co *do* (§ 750₁), ale jen archaisticky v jazyce knižním, hlavně uměleckém:

sednouti si *v křeslo*, zabočiti *v ulici*, letěti *v jinou krajinu*, pomáhati

komu *v plášť*, hleděti *v dolíček*, kráčet *v pokoj*, přistěhovati se *v okres*, složiti ruce *v klín* (vesměs z krásného písemnictví).

Živý jazyk tu klade *do*: sednouti si *do křesla*...

2. Zřídka vyjadřuje místní směr jako *na, do*:

podívati se, býti obrácen, letěti, jíti... *v tu stranu, kde*... [= na tu stranu]; jíti..., je to *nalevo, napravo* [= doleva, doprava].

3. Vyjadřuje čas na otázku *kdy*:

bude to, půjdu tam, stalo se to... *ve středu, ve čtvrtek, v sobotu, v neděli, v pět hodin, v pravý čas, ve všední den, ve svátek; v tu dobu, v ten čas* jsem nebyl doma (|| *v té době, v tom čase*), *v tu chvíli*.

4. Znamená účinek, výsledek:

voda se mění v led, v páry [výsledek změny je led, jsou páry]; čarodějník *se proměnil v rybu*; *obrátili* něco *v žert*, oči *v sloup*; všecko se obrátí *v dobré*; zástupy *rostly v davy* (Jir.) [= takže z nich byly davy]; *sesul se ve skromnou prachu hromádku* (Erb.); pobožnost *se zvrhuje v pověrčivost* (Čech); *rozpůlil v dvě půle* druhého Tatařína (Čelak.) [= takže z něho byly dvě půle; obyčej.: *na dvě půle*]; rozdělit *ve dvě, ve tři* (kniž.).

5. Znamená průvodné okolnosti:

hráti (v karty) *ve dva, ve tři, ve čtyři* [= jsouce dva...]; mlátiti cepy *v trojici, ve čtveřici, v paterici*.

6. V knižním jazyce vyjadřuje účel:

učiniti něco *v odvetu* za něco [= za účelem odvety]; toho pěvce měj *v potěchu* (Čech) [= pro potěchu]; král *v oběť* za svou vlast dal žití svoje (Krásnoh.); říci něco *v souhlas, v pozdrav, v odpověď*.

Předmětový význam.

7. Vyjadřuje předmět obsahový, t. j. bližší určení, vymezení obsahu děje; na př.:

věřiti v Boha, v duchy, v zázraky [*n i k o l i na duchy*...]; *doufati v Boha*, v pomoc;

uvést něco *v život, ve známost*, někoho *v omyl*; *neuvod* nás *v pokušení* (v modlitbě); *vykládati* někomu něco *ve zlé, v jeho prospěch, v jeho neprospěch*.

8. Předmět dotykový:

hráti v karty, v kostky, v kuželky [= hráti dotýkající se karet, používající karet, kostek, kuželek].

Hojně se tu ujmá prostý akusativ, *hráti karty, kostky, kuželky*, a to podle *hráti kopanou, první housle...* (= part prvních houslí), *Smetanu, Tyla* (§ 737₃).

b) S lokálem.

784. Má většinou významy příslovečné a jen jeden význam předmětový.

V knižním jazyce se někdy vyskytuje podoba *u*: býti jako *u vytržení* (jen tak, nikoli též *ve*); *u významu* (= *ve...*), *u srovnání* s kým, s čím; *u velkém kole* (Mácha); *u víře, u městě*. O změně *v* > *u* viz v § 34.

1. Znamená velmi často místně »uvnitř, uprostřed čeho«:

bydleti *v domě, v Nerudově ulici, ve městě, v Praze*; býti, zůstati *v bytě, v posteli, ve škole, v kostele, v kavárně*; seděti *v lavici, ve vlaku*; koupati se *v potoku, v řece, ve vaně...*

O dvojicích typu *v Kladně* || *na Kladně* viz v § 761.

2. Má časový význam »během čeho« na otázku *kdy*, nebo znamená koncovou mez na otázku *dokdy*.

v létě, v zimě, ve dne, v noci; jednou, dvakrát... *v týdnu, v roce...* [|| za týden, za rok]; *v roce 1918*; zemříti *v třiceti letech* [vlastně = v 30. roce svého věku];

ve třech dnech to bude hotovo [= do tří dnů].

3. Znamená »se zřením, co do«:

v podstatě správný [= co do podstaty]; *v jádře* dobrý člověk; vybíravý *v jídle*; býti s kým *v duchu* [= co se týče ducha, myšlenek]; vadný *v řeči*; výborný, dobrý... *v dějepise, v zeměpise, v češtině...*; odborník *v přírodopise*; proslulý *ve stavitelství*; kvapný *v řeči*, kvapný *ve všem* (přísl.); poslechnouti někoho *v něčem*; *v tom* se mylíš, máš pravdu, jsi na omylu; blouditi *ve víře* (kniž. *u víře*); panímáma si velice u správců libovala *v noclehu* (Němc.).

4. Vyjadřuje rozmanité průvodní okolnosti:

vyjítí s někým *v dobrém, ve zlém* [= po dobrém, po zlém, tak, že jsme při tom dobří, zlí]; býti *v mdlobách*; býti jako *ve snách* [= jako

bychom spali; *sen*, původně = spánek]; viděti něco, někoho *ve snu* [= když spíme]; jíti, najíti něco *ve tmě* [= když je tma];

býti *v právu*, *v nepravu*, *v pochybnostech*, *v nejistotě*; obilí je *v ceně*; býti *ve vážnosti*, *v neúctě*; býti *u vytržení* [= býti v takovém stavu, že jsme »vytrženi z mysli«]; když je člověk *v strachu* [= když má strach], lehko se pomate (Němc.); žiti *v bázni boží*;

býti někomu, jíti za někým *v patách*;

nechat, zůstaviti koho *v nejistotě*; rodiče své *v hoři* zůstavila (Čech); zemřiti *v chudobě*; býti pohřben, vítán *ve vší slávě*; město leží *v ssutinách*;

říci něco *v přednášce*, *v rozhovoru* s kým.

5. Označuje jakost (určení vztahu):

s vozu slézá žena *v bílé plachetce*, *v selském obleku* (Němc.) [= oděná bílou plachetkou...]; dívka *v národním kroji*; muž *ve vojenském stejnokroji*; tanečník *v masce* rytíře; ukazovatel cesty *v podobě* ruky [= podobný ruce].

Předmětový význam.

6. Jde o předmět obsahový, blíže vymezující věcný obsah děje: *míti* někoho *v lásce*, něco *v ošklivosti*, *v patrnosti*; *má* u nich pokojík *v podnájmu* (Ner.); *míti* všechna pole *v nájmu*; ctnost *nezáleží v slovech*, nýbrž *v počestném jednání* (přísl.); *státi*, *dostáti* komu *v slově*, *v slibu*.

VNĚ

785. 1. Pojí se s genitivem a znamená místně »mimo něco« (viz v § 756₁):

bydliti, býti *vně města*, *vně vesnice*; přímka *vně kruhu*.

VŮČI

2. Pojí se s dativem skoro veskrze v příslovečném významu zřetelovém (omezovacím), v úkonu předložek *proti* a *k*; na př.:

jsem starší *vůči tobě* [= proti tobě]; otužilý *vůči zimě*; povolný, ochotný, šetrný *vůči komu* [= ke komu]; povinnost, závazek *vůči komu*; chovati se pozorně, šetrně *vůči komu*; je to *vůči němu* nešetrné [= vzhledem k němu].

3. Zřídka vyjadřuje cílový předmět:

míti něco *vůči komu, vůči čemu* [= proti komu, čemu].

Předložka *vůči* je poměrně mladá novota. V starším jazyce je to příslovce s významem »do očí, v něčí přítomnosti, veřejně«; na př.: někomu něco *vůči říci*; *vůči loupiti*. Vyskytuje se též původní hlásková podoba *v oči*. Do nového jazyka se dochovalo jen ve spřežce *vůčihledě*.

V předložkové platnosti se *vůči* zhusta pokládává veskrze za jazykovou chybu, ale není to dobře možné, protože se již do nemalé míry vžilo. Se zřením k jeho prvotnímu významu se doporučl užívati ho jen osobách.

VZ (Z).

786. *Vz* je podoba původnější (z *vъz*), *z* druhotná, vzniklá zánikem *v-* (viz v § 34).

Jiné je *z zъz*, viz v násled. §.

Tato předložka se pojí s akusativem, je už od starých dob neživá a zachovala se veskrze jen ve výrazech, které se staly příslovci:

vzhůru [původně *vz hóru*, vlastně *na horu*]; (kniž.) *5 m zděli* [původ. *vz dél'u* = na délku]; (říd. kniž.) *zhlobi* [původ. *vz hlúb'u* = na hloubku, do hloubky]; (kniž.) *zšíři* [původ. *vz šířu* = na šířku]; (kniž.) *zvíci* [původ. *vz viecu* = na velikost; kořen *viac-* jako v příslovci *více* a v adjektivu *větší*]; (říd. kniž.) *zdáli* || ojediň. *vzdál* [pův. *vzdál'u* = na dálku]; (říd. kniž.) *ztloušti* [= na tloušťku];

zbůhdarma [původně samo *vz bóh*]; *naschvál* [původ. *vz chválu*, *z chválu*; s novou, zřetelnou a běžnou předložkou *na-z-chválu* > *nazchvál*, foneticky *naschvál*].

Z, ZE

787. Pojí se s genitivem v rozličných významech příslovečných a v jednom významu předmětovém.

Starší podoba je *jz* a ta vznikla z *jъz*. Jiné *z* je z *vъz-*, viz minulý §.

a) Příslovečné významy.

1. Znamená místně a prostorově »z vnitřku čeho (pryč)«:

vyndati knihu *ze stolu*, *z knihovny*; vytáhnouti peněženku *z kapsy*, rybu *z vody*; vytrhnouti list *z knihy*, *ze sešitu*; čísti *z knihy*; pustiti žáky *ze třídy*, *ze školy*; vyjítí, vyjetí, odejítí, odejetí *z domu*, *z města*,

z lesa; vystěhovati se *z venkova* do města, *z vlasti* do ciziny; nemoci vytáhnouti nohy *z bláta*; vytrhnouti květinu *ze země*; vrátiti se *z ciziny*, *z Prahy*, *ze zahrady*; je to *z ruky* = vzdáleno, stranou.

Významovým protějškem je *do* a *v*: dáti knihu *do stolu* || kniha je *ve stole*; pustiti žáky *do školy* || žáci jsou *ve škole*...

Říkáme *vrátiti se ze zahrady*, ač je vedle toho nejen *jíti do zahrady*, *býti v zahradě*, nýbrž také *jíti na zahradu* a *býti na zahradě*, takže čekáme též *vrátiti se se zahrady*; viz v § 776. Příčina je ta, že tu převažuje představa *býti v zahradě*, t. j. *uprostřed stromů, květin, mezi stromy, květinami*. Té pak odpovídá představa *vrátiti se ze zahrady* jako *z lesa*.

2. Časově znamená dobu, v které se něco děje, něco je, na otázku *kdy*:

z jara [= na jaře], *z mládí* [= v mládí, za mládí], *z večera* [= na večer], *z jitra* [= ráno]; den *ze dne*.

3. Vyjadřuje příčinu, důvod, původ nebo původce:

radovati se, radost, těšiti se, potěšení *z koho, z čeho*; učiniti něco *z rozrušení, z lítosti, ze zoufalství, z lásky* k někomu, *z ochoty*; nic si *z toho* nedělej [= pro to]; krásti *z hladu, z bídy*; rozstonati se *z leknutí*; dar *z milosti, z lásky*; podívati se někam *ze zvědavosti*; rozhodnouti co *z úřední moci*; udělati něco *z vlastního popudu*;

z palce obra poznáme (přísl.) [= podle palce; zastar.]; podob.: hrnec se poznává *z klepání*, blázen *z tlachání* (přísl.); *z toho* soudím, že... [běžné];

udělati, vyrobiti... něco *ze dřeva, ze železa, z kůže, z papíru* [určení původu]; pocházeti *z Čech, z Moravy, z Prahy, ze selského rodu, z učitelské rodiny*; socha *z kamene, z bronzu, ze sádry*; nádoba *z hlíny*; dopis *z domova, z ciziny*; pozdrav *z hor, z výletu, z prázdnin*; Jiří *z Poděbrad*, Karel starší *z Žerotína*; postava *z pohádky, z románu*; román *z venkovského života*;

knihy *z 18. století, z počátku, z konce* minulého století; dopis *z 1. února* [původ časový];

vzniknouti, vyvinouti se, povstati *z čeho*; co se *z kočky* narodí, myši lapá (přísl.); *z jinocha* se stal muž; *z blázna* těžko učiniti pána a *z nemoudrého* kastelána (přísl.); co *z něho, z toho* bude?; věta *se*

skládá z podmětu a z přísudku [n i k o l i sestává z...]; vykládati něco ze svého života, ze studií;

strach z čeho [určení příčiny, původu] || strach z koho [určení původce, toho, kdo strach působí].

4. Označuje množství, jehož počet, míra se určuje:

jeden z nich, jeden z nejlepších spisovatelů; dva z mých bratrů; kterápak z těch hvězdiček je asi moje? (Němc.).

5. Zřetel; na př.:

jsem z vás nejstarší; to je mi ze všeho nejmilejší, to je ze všeho nejlepší.

6. Průvodné okolnosti:

křičeti, naříkati, mluvit ze spaní [= když spíme]; přijíti z nenadání [= když se toho nikdo nenadá]; uměti něco z paměti [= majíce to v paměti].

Sem patří hojné případy tohoto typu:

vrátiti se, jíti z honu, z lovu, z pole, z cest, z návštěvy, z přednášky, z práce, z trhu, ze křtu, ze svatby; zběhnouti z vojny, ze studií; vrátiti se ze studií, ze zkušené v cizině; býti doma z práce, z honu z návštěvy...

Smysl je: vrátiti se, byvše předtím *na honě, na lozu, na poli, na cestách...* [= za účelem honění, lovení...]. Předložka *z* vyjadřuje tedy ukončení, přerušení stavu ve smyslu účelovém. Je tu tedy *z* p r o t i ú č e l o v é p ř e d l o ž c e *na*, kdežto proti *na* s významem jiným bývá *s* (*na stromě || se stromu...*); viz v § 776₁.

Vycházíme-li z pohybu, je *z* rovněž proti *na*: *jíti na lov || vraceti se z lovu; vypraviti se na studie || vrátiti se ze studií...*

Je proto obvyčejně *vraceti se, vrátiti se z pole, ze zahrady*, protože protějšky toho, *jíti na pole, na zahradu*, chápeme většinou účelově (§ 759₁).

7. Způsob:

vykládati něco ze široka, zdlouha; jíti zvolna; klepnouti na něco zlehka; dýchat zhluboka.

b) Význam předmětový.

8. Jde o význam odlukový; na př.:

vystoupiti ze spolku, z ústraní; vyloučiti koho ze školy; pomoci komu z nesnáží, z bídy; očistiti šaty z prachu, obuv z bláta; ospravedl-

nití se *z podezření, z obvinění*; vyprostiti se *z pout*; dostati se, utéci *z vězení, ze zajetí*; probrati se *ze spaní*.

ZA

788. Pojí se s genitivem, s akusativem a s instrumentálem.

a) S genitivem.

1. Znamená časově »během, za trvání čeho«, na otázku *kdy*:

za dne, za noci, za letních nocí; za onoho času (biblic.); *za listopadového podvečera* (Jir.); *za krále Jiřího z Poděbrad* [= když vládl král Jiří]; *za husitských válek* [= v době husitských válek];

přijíti někam *za tmy* [= když je tma]; *za rosy* se tam nedá jít; nevycházeti *za tepla, za horka* [= když je teplo, horko], *za prudkých mrazů, za deště, za bouřky*; choditi na procházku *za každého počasí*; učiniti něco *za jistých podmínek*.

Nejednou nabývá výraz se *za* platnosti podmínkové:

za sucha, za mokra, za deště, za mrazu . . . = je-li sucho, mokro . . .

2. Dále vyjadřuje rozmanité průvodné okolnosti:

znáti někoho už *za svobodna, za mlada* [= když byl svobodný, mladý]; *za našeho mládí* to ještě nebylo [= když jsme byli mladí]; *za mne* byl ředitelem gymnasia XY [= když jsem já studoval]; stalo se mi to *za návštěvy* u rodičů.

Nejsou to určení času, neurčují blíže přímo děj, nýbrž vyjadřují vlastnost, stav osoby při ději zúčastněné. Viz v § 519₁₂.

b) S akusativem.

Přísllovečné významy.

789. 1. Znamená místně »na onu, na druhou stranu něčeho, dozadu k někomu«, na otázku *kam*:

jíti *za město*, jeti *za moře*; stoupnouti si *za koho, za strom*; slunce zapadá *za hory*; vystrčiti koho *za dveře*; schovati se *za koho, zač*;

sednouti si *za stůl* [se stanoviska toho, kdo je před stolem; beze zření k němu = ke stolu, kolem stolu]; zastrčiti něco *za klobouk* [vlastně = za vnitřní stranu stuhy, tkanice], *za řadra* [vlastně = za vnitřní stranu šatů, košile, zástěry].

2. Časově znamená »po uplynutí čeho«:

přijíti, vrátiti se *za chvíli* [= až uplyne chvíle], *za hodinu, za dva dni, za týden*; přijeti, vrátiti se *za měsíc, za rok*; bude to *za okamžik*.

Dále znamená »během čeho«, na otázku »za jak dlouho«:

dvakrát, třikrát... *za hodinu, za den, za týden*; jednou *za rok*; udělati něco *za tři dni*.

Silně zastarale vyjadřuje čas na otázku »jak dlouho«:

za drahnou chvíli [= drahnou chvíli] (Wint.).

3. Označuje příčinu, původce, původ:

styděti se, hanbiti se za koho, zač; že jsi lhal, *za to náš trest* tebe nemine (Němc.); *trestati* (koho) *zač*; *trpí* sýček *za svůj jazýček* (přísl.); *pokutovati* (někoho), *pokuta* *zač*; *děkovati, díky* *zač*;

odměna za práci, za nález [= protože jsme pracovali, něco našli]; vyznamenání *za zásluhy*; *plat* *za práci*, *honorář* *za spis*, *za hájení před soudem*, *odplata* *zač*; *peníze* *za zboží*; oko *za oko*, zub *za zub* (přísl.);

udělati něco, *bojovati za peníze* [= protože dostaneme peníze]; *udělati* co *za dobré slovo*.

Je tu možné též pojetí *p o d m í n k o v é*: *bojovati, dostaneme-li peníze*.

4. Vyjadřuje prostředek:

koupiti co, je to *za peníze, za deset korun*; *vyměnit* něco *za něco*; *viseti za nohu*, *za vlasy*; *vésti koho za ruku*; *nésti nádobu za obě ucha*.

Po *koupiti* proniká také význam *p o d m í n k o v ý*: *koupiti, dáme-li peníze*; a *p ř í č i n n ý*: *koupiti, protože dáme peníze*. Podobně ve rčení *je to za 10 Kčs...*

5. Podmínku:

udělati co *za peníze*, viz v 3.; *koupiti* co *za deset korun*, viz ve 4.; *nedati* něco *ani za živého Boha* (lid. a hovor.) [= ani kdyby nám někdo dal, slíbil bůhvíco]; *za živý svět* nechtěla zůstat u rodičů (Herit.) [= ani kdyby jí slibovali živý, celý svět]; stojí to *za zkoušku, za pokus* [= zkusíme-li to, pokusíme-li se o to, má to cenu; nestojí to *za nic, ani za řeč*].

6. Účel:

dáti komu co *za úkol* [= jako úkol, aby to bylo úkolem]; postaviti

si co *za životní cíl*; uložit komu co *za trest* [= abychom jej potrestali]; slíbiti komu co *za odměnu* [= abychom jej odměnili];

jíti, býti komu *za svědka, za kmotra* [= za účelem svědectví, kmotrovství]; zvoliti koho *za starostu, za předsedu...* [= aby byl starostou, předsedou]; vzíti si koho *za vlastního* [= aby byl vlastní, jako vlastní], *za společníka*; dávat někomu *za příklad* [= aby byl příkladem]; jíti někam *za vychovatele, za ředitele*.

Po slovesích *jíti, zvoliti, vzíti si, dáti...* jsou předložkový výrazy *za starostu...* vlastně o b s a h o v á určené, chápané ve významu účelovém (§ 544, 545).

Předmětové významy.

7. Předmět obsahový:

pokládati, považovati, míti koho *za přítele, za dobrého člověka*; pokládati si *za čest*; pokládati... co *za povinnost, za zbytečnost, za obtěžování...*; míti komu co *za zlé*; míti (= považovati) něco *za jisté*, míti *za jisto*, že...; dáti komu *za pravdu*; vzíti koho *za slovo*; vzíti *za své*.

8. Předmět dotykový:

uchopiti, vzíti, držeti koho *za ruku, za krk, za nohu*; vzíti *za kliku* [= sáhnouti na kliku, vlastně = vzíti dveře za kliku]; tahati koho *za vlasy*; potáhl (= zatáhl) Pána Ježíše *za rukáv* (Erb.).

9. Předmět prospěchový:

udělati něco *za někoho* [= místo něho a tím v jeho prospěch]; *bojovati* *za vlast, za myšlenku*; *prositi, přimlouvati se, modliti se* *za koho, zač*; *ručiti* *za koho, zač*; *zaplatiti* něco *za někoho*.

c) S instrumentálem.

Přísllovečné významy.

790. 1. Znamená místně »na oné, na druhé straně něčeho, vzadu u někoho«, na otázku *kde*:

býti, bydleti *za městem*; vesnice *za lesem, za horami*; státi, seděti, jíti *za kým*; býti schován *za sloupem, za zdí*; květiny *za oknem*; seděti *za stolem*; míti něco *za kloboukem, za nadry*.

Viz *za* s akusativem (1. odst. v minul. §).

2. Vyjadřuje posloupnost, nepřetržitý postup:

jíti *jeden za druhým* [= napřed jeden, pak druhý], *za sebou*; *den za dnem* ubíhá; *chvíle za chvílí*, *hodina za hodinou* ubíhaly (Jir.); *vlna za vlnou* se valí; *list za listem* se písmem plnil (Jir.); křik byl *krok za krokem* hlučnější (Rais); sledovati koho, co *krok za krokem*.

3. Účel:

jíti, jeti někam *za obchodem* [= abychom obchodovali], *za svými záležitostmi* [= abychom je vyřídili].

4. Průvodné okolnosti:

jíti někam *za tím účelem*, abychom... [= majíce na mysli ten účel, sledující ten účel, proto].

Za tu má obdobný význam jako *s* ve spojení *s tím úmyslem*; viz v § 778s. Neprávem se pokládává výraz *za tím účelem* za neústrojný.

Z toho se vyvinula *p ř e d l o ž k a za účelem* s genit.: *za účelem toho* ap.

Není nesprávná, ledaže se jí užívá někdy tam, kde je běžný způsob jiný; na př.: založiti nadaci *za účelem uctění památky* zesnulého vědce || běžně: *na uctění památky*.

Podobně je zastaralé spojení *za tou příčinou* (něco udělati) [= majíce tu příčinu, ten podnět, ten úmysl || *za tím účelem*, proto].

Odtud kniž. *p ř e d l o ž k a za příčinou* s genit.: udělati něco *za příčinou toho*, aby... [= *za tou příčinou*]; odejeti *za příčinou návštěvy* [= *na návštěvu*].

Není nesprávná, neboť se vyskytuje už v jazyce starším, ale neujala se obecně. Běžně se vyjadřujeme jinak: udělati něco *proto*, odejeti *na návštěvu*...

5. Původce:

zaplakala celá krajina *za dobrou královnou* (Erb., zastar.) [královna byla původkyní pláče, pro ni krajina zaplakala].

Předmětový význam.

6. Předmět cílový:

choditi za kým [chtíce na něm něčeho dosáhnouti, poraditi se s ním, ucházejíce se o jeho přízeň, lásku]; (lid. a hovor.) *chodit, běhat za čím* [= starati se o, o povolení, provedení čeho]; za štěstím *idou přátelé* (přísl.); *hleděti, ohlížeti se, dívati se za kým*.

C. Slovesa

791. 1. Slovesa — starším názvem *časoslova* — jsou slova, která se časují a vždy vyjadřují děj nebo stav z něho přímo vyplývající. K slovesům počítáme též sponové *býti*, protože původně děj vyjadřovalo (§ 506₃).

Dějem (v širokém smyslu) rozumíme změnu místa a času nebo jen času někoho nebo něčeho.

SLOVESA PODLE POVAHY DĚJE

Slovesa činnostní, dějová v užším smyslu a stavová.

2. Tyto tři skupiny sloves rozlišujeme podle povahy děje, který vyjadřují.

Činnostní (akční) jsou slovesa vyjadřující *činnost*, t. j. děj z někoho nebo z něčeho vycházející, někým nebo něčím konaný. Mluvíme o *činiteli* děje (lat. *agens*). Na př.: *žák píše, pes štěká, vítr fouká*. Viz v § 811.

Jiná jsou slovesa *činná* (aktivní), proti nimž jsou slovesa *trpná* (pasivní). To jsou dvě skupiny podle slovesného *rodu*; viz v § 811.

Dějová slovesa v užším smyslu vyjadřují děj *nemající činitele*; na př. *prší, blýská se, taje, hřmí...*

Jsou to slovesa vyskytující se ve větách *bez podmětých*; viz v § 431.

Dějová ve smyslu širším jsou slovesa *všecka*.

Stavová slovesa vyjadřují *něčí stav* nebo *vlastnost*. Místo činitele děje je tu *nositel stavu* nebo *vlastnosti*; na př.:

sedím, ležím, raduji se, spím, potím se, stárnu, hubnu, šedivím; *nůž dobře řeže* [= je ostrý]; *naš dědeček ještě žije* [= je živ]; *nepije pivo* [= není piják piva]; (lid. a hovor.) *otec řediteloval, vojákoval...* [= byl ředitelem, vojákem].

Slovesa předmětová a podmětová.

3. Jde o dvě skupiny sloves podle toho, mívají-li při sobě předmět či nikoli.

Slovesa *předmětová* (předmětná, objektová) vyjadřují děj blíže určený předmětem: *píší úlohu, nesu knihy, učím se češtině, třesu stromem, myji se...*

Předmět se leckdy jen rozumí ze souvislosti, *n e b ý v á v y j á d ě n*; na př.: A. Neseš mi ty knihy? B. *Nesu*.

Předmětová slovesa se dále dělívali na *p ř e c h o d n á* (transitivní), pojí-li se s prostým akusativem, a *n e p ř e c h o d n á* (intransitivní), pojí-li se s jiným pádem; na př. *viděti, nésti, dáti koho, co* || *učiti se čemu, dotknouti se čeho, třásti čím*. Jindy se říká přechodným slovesům *p ř e d m ě t o v á* slovesa *p ř í m á*, nepřechodným pak předmětová *n e p ř í m á* a *p ř e d m ě t u* samému *p ř í m ý* a *n e p ř í m ý*.

Slovesa *p o d m ě t o v á* (podmětná, subjektová) vyjadřují děj bez předmětu. Jsou to všechna slovesa stavová: *spím, ležím, sedím, raduji se, stárnu...*, viz ve 2.

Dále částečně slovesa *č i n n o s t n í*; na př.: *jdu domů, chodím do školy; dítě už běhá; čas plyne, utíká; nastanou deště; stal se ředitelem; vrátil se z cest; narodil se v předešlém století; umřel předloni; skočil s koně; voda teče...*

Slovesa *p o h y b u*, *jíti, choditi, jeti, jezdit, běžeti, běhati...*, řadí se obyčejně k podmětovým, ačkoli mívají předmět, ke kterému děj směřuje (§ 516₃): *jíti pro lékaře, pro vodu...* Jsou tedy vlastně dílem podmětová, dílem předmětová, t. j. v konkrétních případech jich užíváme jako podmětových nebo jako předmětových.

Taková *d v o j i t o s t* se pozoruje též u sloves jiných, jenže je s ní spjata *v ý z n a m o v á r ů z n o s t*; na př.:

táhnouti vůz... || ptáci *táhnou*, vojsko *táhne*; *táhni!* [= klid se]; — *vraziti co* do čeho, *vraziti* (úmyslně, v tlačenici) *do koho* || *vraziti* někam [= rázně, hlučně přijíti]; — *vyrážeti klín* klínem || *vyráziti* ven, na výlet...; — *pouštěti koho, co* || barva *pouští*; — *platiti* útratu... || obilí *platí* [= má cenu, je v ceně]; — *vítati koho co*, || *vítej, vítejte* [= buď vítán, buďte vítáni]; — *cvičiti koho, co, cvičiti se* || *žáci, sokoli cvičí*; — *zastaviti koho, co* || vlak *zastavil, zastavuje*; — *začít, končiti co* || škola, rok *začíná* (|| kniž. a zastar. ...*se začíná*).

Zvratná slovesa.

792. 1. Zvratnými (reflexivními) nazýváme slovesa mající při sobě zvratná osobní zájmena, zejména *se* a *si*; na př. *oblékám se, modlím se, přeji si*. Tato zájmena mají dvojí základní úkon, jednak předmětový, jednak jiný než předmětový.

a) Slovesa s předmětovým *se* a *si*.

2. Jsou to předmětová slovesa, pojící se s akusativem nebo s dativem; zájmeno *se* a *si* vyjadřují proti jiným akusativům a dativům předmět totožný s podmětem slovesa. Na př.:

oblékám se [|| *oblékati koho, dítě...*]; *myji se* [|| *myji dítě, nádobí*]; podob. *koupati se, utíratí se, vyhřívati se; přesvědčiti se* o čem; *učiti se* čemu, *bruslit; cítím se* zdráv, povinen;

přeji si něco [|| *přeji někomu něco*]; *vezmu si* deštník; *dítě si hraje, zpívá*.

Místo *se* bývá v důrazu *sebe*, místo *si* pak *sobě*: *poznej sám sebe; zneklidňuje sebe i své okolí; jiným pomáhal, sobě pomoci nemůže*.

3. Náleží sem případy typu *zastřeliti se*, t. j. úmyslně, v sebevražedném úmyslu, vědomě si přivoditi smrt střelením. Podobně *otrávití se, utopiti se, oběsiti se, zabíti se; nechati se přejet, zajet* vlakem.

Podobná jsou slovesa *začerniti se, zamoučiti se, zaprášiti se...*, znamenající »úmyslně se umazati, potřísнити, posypati... černou barvou, moukou, prachem«.

Jejich obdobou jsou řídká slovesa s dativem *si*: *vytrhnouti si* zub, *roztrhnouti si* kabát, *useknouti si* prst aj.

4. Předmětové je *se* v případech tohoto typu:

přátelé se při loučení *objali, políbili*; při setkání *se pozdravili*; *manželé se vedou*; *už jsme se* dlouho *neviděli, nepotkali*; dva lidé *se nenávidí, mají se rádi*;

práli si šťastnou cestu; *sousedé si pomáhají*; *vypravovali jsme si* o svých cestách.

Je tu m n o ž n ý p o d m ě t a jeho jedinci jsou s t ř í d a v ě p ř e d m ě t e m.

Na př.: *oba přátelé se objali* = první přítel objal druhého a druhý prvního. Je tu zároveň s t ř í d á n í p o d m ě t ů.

Pravíme, že tu vyjadřuje se o b a p o l n o s t (vespolnost), v z á j e m n o s t, a t o p ř e d m ě t o v o u.

Přátelé se objali = objali se vzájemně, jeden druhého. — *Pomáhají si* = pomáhá jeden druhému.

5. Zájmena *se* a *si* znamenají předmět s odstínem obapolnosti též při podmětů jednotném. Druhý (další) účastník děje vyjadřuje se instrumentálem s předložkou *s*. Např.:
otec se objal se synem; manžel se vede s manželkou; pozdravil jsem se s přítelem; vypravoval jsem si s ním o cestách.

Smysl je: otec a syn se vzájemně objali, manžel a manželka se vedou, já a přítel jsme se pozdravili.

b) Slovesa s nepředmětovým *se* a *si*.

793. 1. Velmi často *se* a *si* nevyjadřují předmět a buď nejsou zvláštní částí věty jako v případech *a*), nýbrž splývají se slovesem ve významovou celost, nebo mají povahu příslovecnou. Je tomu tak v řadě slovesných typů.

Tu nikdy nebývá důrazné *sebe* a *sobě* místo *se* a *si*.

Typ *divati se* a *stěžovati si*.

2. Jsou to **stálá reflexiva** (reflexiva tantum, jinak media neboli slovesa střední), vyskytující se jen v podobě zvrtné, a to hojně s akusativem *se*, o něco řidčeji s dativem *si*. Na př.:

báti se, blýskati se, blyštěti se, dařiti se, díti se, divati se, diviti se, dotknouti se (dotýkati se, týkati se, říd. kniž. co se tkne), hemžiti se, hoditi se »býti vhod«, lesknouti se, modliti se, nadáti se (nadíti se), naroditi se, ozývati se, to se patří, potiti se, proviniti se, přihoditi se, ptáti se, radovati se, rdíti se, sluší se to, smáti se, státi se, strachovati se, tázati se, tmíti se, toulati se, ucházeti se o koho, oč, vede se mi dobře, zdáti se;

stěžovati si, stýskati si (zastesknouti si, postesknouti si), umíniti si, usmysliti si, zamanouti si, oddechnouti si, počínati si dobře, vésti si obratně, přivlastniti si, osobiti (osobovati) si.

U těchto sloves je dobře patrné, že *se* ani *si* není předmět. To vyplývá nepochybně z nemožnosti užítí akusativu nebo dativu jiného (*báti koho, stýskati komu*), jak je to možné, mají-li *se* a *si* úkon předmětu: *učiti se* || *učiti koho*; *říci si* o něco || *říci komu*.

Říkáme *stěžoval si mi*. Dativ *mi* je nepochybný předmět, a to cílový. Kdyby bylo *si* předmětem, byl by to rovněž předmět cílový, ale věcně by odporoval předmětu *mi*. Jde o stížnost u mne, přednesenou mně, nikoli sobě samému.

Zvratné zájmeno *se* a *si* je zde všude neodlučnou součástí slovesa, vyjadřuje zároveň s ním samým, tedy opisně, jistý věcný význam.

Typ *sejítí se s kým*.

3. Zvratné *se* není zřetelně předmětem slovesa, neboť předmět nezvratný, *sejítí koho*, není vůbec možný. Jde tu o význam o b a p o l n o s t i, v e s p o l n o s t i, ale bez odstínu předmětového střídání, který je v typě *pozdraviti se (s kým)*; viz v 5. odst. minul. §. Rozumí se zde jen účast na ději několika jedinců j a k o p o d m ě t ů, nikoli též střídavě jako předmětů. Je to vespolnost p o d m ě t o v á, nikoli předmětová.

Sejítí se (s kým) = sejítí se jeden s druhým, vzájemně, tak, že přijde každý odněkud na jedno místo; = uskutečniti vzájemnou schůzku.

Zvratné *se* je zde výrazovým prostředkem této obapolnosti, tkvící ve věcném významu slovesa *sejítí* samého a vyjádřené zřetelně výrazem *s kým*. Má tedy *se* úkon příslovečný.

Podobně: *rozejítí se (s kým)*; *sběhnouti se*, *sjeti se*, *sletěti se*; *raditi se (s kým)*; *dělití se (s kým)*; *smluviti se (s kým)*; *příti se*, *hádati se*, *svářiti se (s kým)* [= míti mezi sebou při, hádku, svár].

Typ *nositi se s čím*.

4. Ani zde není *se* předmětem, neboť ten je vyjádřen výrazem *s čím*; »*nositi se s čím*« znamená věcně totéž co »*nositi co*«, jenže s citovým zabarvením (viz v § 779₃). A výrazovým prostředkem této c i t o v o s t i je mimo předložkové spojení *s čím* též reflexivum *se*.

Podobně: *nebudu se s tím hledat*, *nebudu se s tebou zlobit* atp., viz tamt.

Typ *dočísti se (čeho)*.

5. Na př.: *dopracovati se* blahobytu, úspěchu; *dožítí se* dlouhého věku; *dočkati se* koho, čeho, *domoci se* čeho, *dopátrati se*, *dověděti se*; *nemohu se dopočítat*; *nemohu se tam dozvoniti*, *dotlouci*; *dobelhati se* kam, *doklopýtati se*.

Tyto složeniny s *do-* znamenají »dověděti se co, nabyti čeho, získati co dějem (čtením...)«; viz v § 269. Zájmeno *se* nevyjadřuje předmět.

U složek podmětových předmět vůbec není, *dobelhati se...*, u složek ostatních předmět je, avšak v genitivě: *dožítí se čeho*.

Vyjadřuje spolu s předponou *do-* ten význam, který mají tyto složeniny proti jiným složeninám a proti slovesům nesloženým, t. j. *velkou míru* děje (*dopracovati se* = získati mnohou prací) a *úspěch* činitele děje při úsilí, námaze. K tomu zřetelně ukazují dvojice *doprošovati se* a *dožadovati se* koho, čeho (s tímto odstínem) vedle *prositi* a *žádati* koho, co (bez tohoto odstínu). Je tu i dvojí vazba, s genitivem a s akusativem.

V přísloví »*dožkej času jako husa klasu*« je nezvratné sloveso archaisticky.

Typ *nazvoniti se*.

6. Na př.: ten *se nazvonil*, než mu otevřeli; to jsem *se navolal*, *napsal*, *napracoval*, *napočítal...!*; ti *se nakopali*, než na to přišli; to jsem *se nahledal!* atp.

Zvratné *se* je tu vedle předpony *na-* výrazovým prostředkem *velké míry* dějové; viz v § 270.

Typ *chce se mi pít*.

794. 1. Je to dosti hojný typ *vět bez podmětých* (§ 431); na př.:

chce se mi jíst, pít, spát, nechce se mi už ležet; jde se mi, spí se mi, jelo se nám, leželo se mi, sedělo se mi, hrálo se nám dobře...; žije se mu tam dobře; stýská se mi; udělalo se mi špatně.

Zvratné *se* nemůže býti předmětem, neboť je také u sloves jinak podmětových, *jeti, spáti, ležeti, seděti...* Je to výrazový prostředek, kterým si jazyk tvoří tento typ bezpodmětých vět. Zájmeno *se* má tu tedy *úkon mluvnický, větoslovný*, je znakem jistého větného typu.

Typ *zabil se*.

2. Na př.: chlapec spadl se stromu a *zabil se*. Tu nemá *zabíti se* též smysl jako v případech uvedených v 3. odst. § 792. Chlapec není původcem své smrti, nezabil se sám, nezpůsobil si sám, úmyslně smrt; *se* nevyjadřuje předmět totožný s podmětem. Smysl je: chlapec spadl se stromu a tím nastala jeho smrt, tím přišel o život.

Příčinou smrti je nešťastná náhoda, cosi neurčitého souvisícího s pádem.

Mluvnický podmět (*chlapec*) není podle smyslu činitelem děje (*zabil se*), nýbrž předmětem: něco zabilo chlapce.

Tato zvratná slovesa jsou blízká zvratným slovesům *trpným* (*dům se staví*). Také při nich je mluvnický podmět předmětem děje; ten však má činitele konkrétního; viz v § 812.

Podobně: ačkoli umí dobře plavat, *utopil se*; čistil pušku a *zastřelil se* při tom; *otrávil se* po požití hub; spal v pokoji s ucpanými kamny a *udusil se* (*zadusil se*); *svalil se* a byl mrtev; *dům se zbořil*.

Mohli bychom říci, že je to reflexivní sloveso neurčité, a to akusativní (*se se*).

Typ *zlomil si nohu*.

3. Je to typ zcela obdobný s předešlým.

Řekneme-li, že někdo upadl na náleží a zlomil si nohu, neznamena to, že si sám úmyslně zlomil nohu, nýbrž že zlomení nohy nastalo následkem upadnutí. Dativ *si* nevyjadřuje předmět totožný s podmětem děje, protože ten je neurčitý; smysl věty je: něco, cosi mu zlomilo nohu, zlomilo mu to nohu.

Jiné příklady: upadl a *vyvrtil si* nohu; spadl do kře a *vypíchl si* oko; spadl a *vyrazil si* zub, *překousl si* jazyk.

Je to rovněž reflexivní sloveso neurčité, a to dativní (*se si*).

Typ *říká se*.

4. Podobně: *povídá se*, *vykládá se*; *zítra se* v divadle *nehraje*; tam *se* dobře *jí...*, viz v § 429₄.

Jejich smysl je: říkají, povídají..., t. j. lidé; viz tamt. Zvratné zájmeno *se* je výrazovým prostředkem děje *se všeobecným* *podmětem*.

Typ *dům se staví*.

5. Zvratné sloveso vyjadřuje *trpný* *rod*, má tíž úkon jako t. zv. opsané pasivum, na př. *žák je chválen*. Viz o tom v § 813.

Ve všech ostatních typech je zvratné sloveso co do slovesného rodu *činné*.

ÚKONY ČASOVANÝCH TVARŮ

795. 1. Děj vyjadřují vedle sloves také substantiva a adjektiva, zvaná dějová (§ 653 a 656). Od nich se odlišují slovesa jako samostatný slovní druh významy, které přísluší časovaným tvarům; jsou to hlavně *vid*, *osoba*, *čas*, *způsob*, *slovesný rod*, *číslo*, *mluvnický rod* a *pád*.

Z těchto významů se vyskytují jen u sloves *vid*, *čas*, *způsob* a *slovesný rod* a jsou to tedy významy pro slovesa *příznačné*.

Mluvnickou osobu vyjadřují sice též některá zájmena (*já*, *tvůj*...), ale nikoli ve spojení s *videm*, *časem*, *způsobem* a *slovesným rodem*, takže ji lze řaditi též k příznačným znakům slovesným.

2. Slovesné tvary vyjadřující všech těchto pět významů nazýváme *určité* (finitivní), tvary všechny tyto významy nevyjadřující pak *neurčité* (infinitní) neboli *jmenné*; viz dále.

Vedle oněch pěti příznačných významů vyjadřují slovesné tvary, zejména určité, někdy ještě různé významy *citové*.

U jmenných tvarů je třeba si všimnouti jejich různých stránek, kterými se odlišují od tvarů určitých.

3. O mluvnické osobě byl výklad v § 649 sl., o čísle v § 637 sl., ostatní významy slovesných tvarů budou probrány v dalších výkladech.

1. Slovesný vid.

796. 1. Slovesným *videm* rozumíme *průběh děje*, a to jednak *dokonavost* a *nedokonavost*, jednak dějovou *kolikost* (kvantitu), totiž okamžitost, trvání, opětování a opakování.

Podle toho rozlišujeme slovesa jednak *dokonavá* (perfektivní) a *nedokonavá* (imperfektivní), na př. *napiši* || *píši*, jednak *okamžitá* (jednodobá, momentánní, momentní), *trvací* (durativní), *opětovací* (iterativní) a *opakovací* (frekventativní), na př. *hodím* || *nesu* || *nosím* || *nosívám*.

O slovesech opětovacích a opakovacích se říká, že vyjadřují *děj násobený*

VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY VIDOVÉ

2. Slovesný vid rozlišují všechny slovesné tvary, určité i neurčité, ale nikoli podle své povahy tvaroslovné. Zpravidla mají *v š e c k y* tvary též e slovo tvorné povahy stejný vid; na př. tvary *hoditi, hodím, hodil jsem, hod, hodil bych...* jsou dokonavé (okamžité), tvary *chválím, budu chváliti, chválil jsem, chval, jsem chválen...* jsou nedokonavé (trvací).

Slovesa prostá (nesložená) a složená.

3. Co se týče slovo tvorné povahy, mívají slovesa vid různý podle toho, jsou-li prostá, nesložená, či složená s předponou; na př.: nedokonavé *chváliti* || dokonavé *pochváliti*; podob. *nésti* || *přinésti, házeti* || *vyházeti*.

Některá slovesa jsou od původu *s l o ž e n á*, ale pocítují se dnes za *n e s l o ž e n á*; viz v § 803a.

Slovesa odvozená a neodvozená.

4. Dále se vidově lišívají slovesa *o d v o z e n á* o d *s l o v e s* (deverbativa) a slovesa *n e o d v o z e n á* nebo *o d v o z e n á* o d *e j m e n* (denominativa); viz v § 411. Na př.: neodvozené *hoditi* je dokonavé (okamžité), odvozené z něho *házeti* je nedokonavé, a to opětovací; a *házívati*, odvozenina z *házeti*, je rovněž nedokonavé, avšak opakovací. Z deverbativ jsou vidově důležité dva útvary, právě připomenutá slovesa opětovací a opakovací.

Odvozenost těchto dvojích sloves je několikerá; viz ve tvčění slov (§ 249 a 250).

Nejzřetelnější je odvozenost frekventativ, protože se tvoří z jiných sloves příponou *-vati* nebo *-vávati*; na př.: *dá-vati, dá-vávati* || *dá-ti; nosí-vati, nosí-vávati* || *nosi-ti*.

Iterativa se odlišují od svých základních sloves hlavně příslušností do jiné časovací třídy: *čítati* || *čísti; jímati* || *jmouti; nositi* || *nésti; zdvíhati* || *zdvihnouti; létati* || *letěti, vídati* || *viděti; vraceti* || *vrátiti, kupovati* || *koupiti; u-vazovati* || *vázati*. Avšak příponami *-ati, -iti, -eti* a *-ovati* jsou tvořena nejen iterativa, nýbrž i slovesa neodvozená nebo odvozená ze jmen: *volati* [neodvoz.], *vrátiti* [neodvoz.], *dělati*

[< dílo], *kralovati* [< král]. Není tedy třídní znak pro iterativa příznačný.

Několik iterativ na *-iti* má proti základním slovesům jinou kořenovou samohlásku: *nositi* || *nésti*, *voditi* || *vésti*, *voziti* || *véztí*, *honiti* || *ženu* [původ. *gen-* || *gon-*].

5. Nejednou se pozorují vidové rozdíly u sloves téže povahy slovo-
tvorné nebo tvaroslovné.

Na př.: *žiti*, *žnu* a *títi*, *tnu* jsou neodvozená slovesa 1. časovací třídy; první z nich je nedokonavé, druhé dokonavé. Podobně: *přinášeti* a *rozházetí* jsou de-
verbativa 3. třídy [k *přinéstí* a *rozhoditi*], ale první nedokonavé, druhé dokonavé.

Tu je vid dílem spjat s věcným významem slovesa; na př.: *títi* (*tnu*) || *žiti* (*žnu*).

Dílem je vid závislý na vidové stupnici (viz v § 808); dokonavé iterativum *roz-házeti* má vedle sebe ještě nedokonavé iterativum *rozhozovati*, kdežto vedle nedokonavého *vypouštětí* jiné iterativum není. Podrobněji o tom dále v kapitole o dokonavosti a nedokonavosti a o skládání s předponami.

Okamžitá slovesa.

797. 1. Okamžitá jsou ta nesložená slovesa, která vyjadřují děj trvající okamžik, jen kratičkou dobu, nebo děj trvající ve skutečnosti déle, který však mluvčí zachycuje v okamžiku vykonání. Na př.: *dáti* (*podati*, *vydati...*), *padnouti*.

Podobně *bodnouti*, *hoditi* (*uhoditi*, *zahoditi...*), *chopiti se*, *kleknouti*, *klesnouti*, *mávnouti*, *minouti*, *mrštiti*, *pustiti*, *říci*, *říznouti*, *sáhnouti*, *seknouti*, *strčiti*, *tnouti*, *vzítí*, *začítí*, *zdvihnouti*.

2. Okamžitá slovesa patří k širší skupině sloves dokonavých, t. j. vyjadřují děj, který se vykoná (v budoucnosti) nebo vykonal (v minulosti). Jejich přítomné tvary mají časovou platnost budoucí, *dám*, *hodím...*, protože vykonání děje spadá vždy do budoucnosti.

Trvací slovesa.

798. 1. Tato slovesa vyjadřují souvislý děj trvající nějakou dobu; na př.:

bráti, *cítiti*, *čistiti*, *dělati*, *hnáti*, *hrnouti*, *hynouti*, *kvéstí*, *léztí*,

ležeti, mésti, mysliti, nésti, práti, radovati se, rýti, seděti, šíti, vésti, vadnouti, žíti...

Po stránce slovotvorné jsou to slovesa *n e o d v o z e n á* (*bráti, nésti, žíti...*) nebo *odvozená*, avšak *denominativa* (*dělati z dílo, uměti z um, čistiti z čistý...*).

Trvací slovesa *prostá* jsou veskrze *nedokonavá*, složená s předponami pak většinou *dokonavá* (§ 804).

a) Nestálá trvací slovesa.

2. Nezřídka však vyjadřují trvací slovesa — *nedokonavá i dokonavá* — nejen jeden souvislý děj, nýbrž děj *se opětu jící*. Na př. v příslovích myšlených obecně, platných v řadě týchž nebo obdobných případů:

kdo *se ptá*, nerad dá; kdo *lže*, ten *krade*; na lékaře *nemyslí*, kdo je veselý *myslí*; zralé zrní *se* z klasu samo *sype*; kdo *se chlubí*, sám *se hubí*.

Také mimo přísloví: učitel *se táže* žáků a ti mu odpovídají [dotazy a odpovědi při různých příležitostech, stále se opakující]; krejčí *šije* šaty, obuvník *dělá* boty [myšleno obecně]; houby *rostou* v lese; růže *kvetou* v létě; *jím* to rád;

zavřel, zamkl všechny dveře; všichni *utekli, umřeli...*, viz v 1. odst. § 809.

Jazyk tu má jen jedno prosté slovo *nedokonavé* a proto ho užívá podle potřeby jako *durativa* i jako *iterativa*.

b) Stálá trvací slovesa.

Ve vidu *nedokonavém*.

3. Některá trvací slovesa, jsou-li *nedokonavá a prostá*, vyjadřují *většinou děj trvací*, zřídka *opětovaný*. Lze je nazývati proti ostatním slovesům *durativa* v užším smyslu nebo *stálá durativa*. Jsou to slovesa, která mají vedle sebe *nedokonavá stálá iterativa* (viz násled. §), a to:

hnáti || *honiti*, *jeti* || *jezdit*, *jíti* || *chodit*, *nést* || *nosit*, *vést* || *vodit*, *vést* || *vozit*; *běžet* || *běhat*, *letět* || *létat*, *lítat*, *ležet* || *léhat*, *líhat*, *sedět* || *sedat*; *číst* (knihu) || *čítat*, *slyšet* || *slýchat*, *táhnout* || *tahat*, *vidět* || *vídat*.

Říkáme, že je ke *hnáti*... iterativum *honiti*, nebo obráceně, že je *honiti*... iterativum ke *hnáti*...

Vedle durativa *zřítí* je iterativum *zíratí*, ale jsou to obě slovesa knižní, takže se *zřítí* nepociťuje zřetelně za stálé durativum vedle *zíratí*.

Ani *jísti* není stálé durativum, ač má vedle sebe iterativum *jídati*; viz ve 4. odst. násl. §.

Tato trvací slovesa se liší zcela zřetelně od příslušných iterativ; na př.:

pastýř *žene* stádo na pastvu [v jednom případě] || pastýř *honí* stádo [často, pravidelně]; žák *jde*, děti *jdou* do školy || žák, děti *chodí* do školy [každý den, pravidelně]; *jedu* do Prahy || *jezdím* do Prahy; co to *neseš*? || listonoš *nosí* dopisy a lístky; matka *vede* dítě do školy || matka *vodí* dítě do školy; vlak *veze* výletníky || železnice *vozí* osoby i zboží; dítě *běží* matce naproti || dítě *běhá* po zahradě; pták *letí* || *lítá*; *ležel* jsem tehdy v nemocnici || *léhám* na pravém boku; pásával v noci koně a *léhaje* na lukách *vídal* noční hvězdy (Herb.); včera *jsem seděl* v divadle vedle tvého bratra || *sedám* v divadle na balkoně; *vidím* tě || *vidám* tě; *slyším* tě || *slýchám* to jméno; hle, ten kůň *táhne* těžký náklad || koně *tahají* těžké náklady [řečeno obecně].

O některých případech užívání durativ a iterativ viz v § 800.

Protože tu má jazyk dvojí nedokonavé stupně vidové, přiděluje jednomu z nich úkon trvací, druhému opětovací.

4. Slovesa *čísti*, *slyšeti* a *viděti* jsou stálými durativy v menší míře než ostatní slovesa uvedená výše; užívá se jich někdy též o ději opětovaném. Příčina je ta, že je iterativum *čítati*, slušející k *čísti*, v tomto významu poněkud zastaralé a že jsou iterativa *slýchati* a *vidati* ke *slyšeti* a *viděti* slabě knižní. Na př.:

co to *čteš*? [děj trvací] || *čítáme* o různých neštěstích [děj opětovaný]; *nečítám* ty noviny || obyčej. *nečtu* [děj opětov.];

slýchám to každý den, *vidám* ho každý den || *slyším* to..., *vidím* ho [děj opětovaný].

Ve vidu dokonavém.

5. Ve vidu dokonavém, t. j. ve složení s předponami, vyjadřují stálá durativa stejně jako durativa ostatní nejen děj jeden, nýbrž také opětovaný; na př.:

pastýř *vyhnal* stádo [děj jeden, neopětovaný]; všichni už po jednom nebo po skupinách *odešli*, *odjeli* [děj opětovaný]; *odnesl* si po částech ty knihy [děj opětov.]; viz v § 809.

Opětovací slovesa.

799. 1. Tak nazýváme slovesa skoro veskrze o d v o z e n á z e s l o v e s (deverbativa), vlastně ze základů, které jsou u jiných sloves; na př.:

házeti z *hoditi* (z kořene *hod-*, který je v *hoditi*); *vraceti* z *vrátiti*, *vídati* z *viděti*, *kupovati* z *koupiti*, *nositi* z *nésti* atpod., viz v tvoření slov (§ 249).

Pravíme, že je *házeti* opětovací sloveso *k hoditi*, *vídati* *k viděti* atpod.

To je určení slovo tvorné; svou deverbativností se iterativa liší od durativ, která jsou dílem slovesa neodvozená, dílem denominativa (viz v 1. odst. minul. §).

Dvě iterativa, *choditi* a *jezdit*, jsou tvořena z jiných základů (z kořene *chod-* a ze substantiva *jízda*) než jejich durativa *jíti* a *jeti*.

2. Po stránce vidové vyjadřují iterativa děj, který se opětuje, t. j. koná (vykoná) n ě k o l i k r á t z a s e b o u, v p ř e s t á v k á c h. Jednotlivé a podílné opětování.

Opětování je dvojí, jednotlivé a podílné.

J e d n o t l i v é opětování záleží v tom, že týž děj vykoná několikrát buď jeden činitel, nebo několik činitelů jako celek; na př.:

žák *chodí* do školy; vrátný *pozamykal* všechny dveře; žáci *chodí* do školy [jdou jednou, dvakrát, třikrát...]; listonoši *nosí* poštu.

P o d í l n é je opětování tenkrát, vykoná-li týž děj jednou nebo několikrát každý z několika jedinců, tvořících množného činitele. Na př.:

žáci už *chodí* ze školy [jde jeden žák, pak druhý...]; zaměstnanci si *nosí* s sebou přesnídávku nebo oběd [každý z nich si nese v jednom případě || ... si nosí v různých případech]; lidé *pozavírali* okna [jeden zavřel, druhý zavřel...].

A. Stálá iterativa.

3. Jsou to slovesa *honiti*, *choditi*, *jezdití*, *nositi*, *voditi*, *voziti*, dále *běhati*, *létati* (*lítati*), *léhati* (*líhati*), *sedati*, *tahati*, slabě knižní *slýchati*, *vídati*, *jídati* a poněkud zastaralé *čítati* ve významu »vnímati písmo«.

Ve vidu nedokonavém.

V nedokonavém vidu, t. j. jako slovesa nesložená, vyjadřují v ž d y d ě j o p ě t o v a n ý: *honiti* = opětovně, několikrát *hnáti*; *choditi* = opětovně *jíti*; *léhati* = opětovně *ležeti*; *sedati* = opětovně *seděti*. Na př.:

pastýř *honí* dobytek na pastvu; děti *chodí* do školy; *jezdíme* o prázdninách do hor; v létě *jídáme* v zahradě; atp., viz v 3. odst. minul. §.

Lehati (někdy též *léhati*), slušející k *lehnouti*, ke stálým iterativům nenáleží. Ani ne *sedati* jako protějšek k *sednouti*.

Těchto sloves nelze vůbec užívati o ději neopětovaném, jediném; ten se vyjadřuje příslušnými stálými durativy *hnáti*, *jíti*, *jeti*... (viz v minul. §) a nestálým durativem *jísti*.

4. Iterativa *čítati*, *slýchati* a *vídati* vyjadřují jako slovesa ostatní jen děj opětovaný, ale liší se od nich tím, že se místo nich kladou někdy durativa *čísti*, *slyšeti* a *viděti*; viz ve 4. odst. minul. §.

Podobně se vedle iterativa *jídati* klade na vyjádření opětovanosti dosti často durativum *jísti*.

Proto nelze *jísti* považovati dobře za stálé durativum. Postavíme-li vedle sebe *jím* a *jídám*, je *jím* zřetelné durativum. Ale říkáme též obecně: *jím* to rád, ač jde o opětování; sr. proti tomu: *jezdím*, *chodím* tam rád, nikoli *jedu*, *jdu*, běží-li o děj opětovaný.

Ve významu »dařiti se« je jen durativum *vede se* (mi dobře...), nikoli též iterativum *vodí se*.

V slovenštině je naopak jen *vodí sa*, nikoli též durativum.

5. Iterativa *choditi*, *jezdití*, *nositi*, *voditi* a *voziti* vyjadřují děj opětuující se častěji a s jistou pravidelností. To zřejmě vyplývá:

a) ze srovnání s frekventativy *chodívati*, *jezdívati*..., která vyjad-

řují též děj opěťovaný, ale nikoli tak často a zejména nikoli tak pravidelně; na př.:

žák *chodí* do první třídy gymnasia || *chodívám* do divadla ve středu [= ne každou středu]; *jezdím* do hor || *jezdívám*; žáci si *nosí* do školy knihy || *nosívám si* do úřadu něco k jídlu [= ne vždy]; otec *vodí* synka do školy || *vodívá*; pošta *vozí* zásilky || přítel mě *vozívá* domů z úřadu;

b) ze srovnání s durativy, je-li opěťování vyjádřeno příslovečně; na př.:

jedu do Prahy tak desetkrát za rok [t. j. ne pravidelně] || *jezdím...* [t. j. pravidelně, jezdím několik let]; *jdu* k lékaři několikrát za rok || *chodím* k lékaři jednou za měsíc.

Viz v 6. odst. násled. §.

Ne již tak zřetelně se pocituje odstín časté pravidelnosti u sloves *léhati*, *létati*, *sedati*, *slýchati* a *vídati*.

6. Iterativa *běhati* a *honiti* znamenají často »běžeti, hnáti s e m t a m, r ů z n ý m s m ě r e m«. Říkáme o dětech, že celý den *běhají*, že pes *honil* zajíce, srnce apod.

Ony odstíny pronikají někdy zcela zřetelně ve vidu *d o k o n a v é m*. Nelze na př. říci, že pastýř *vyhonil* krávy na pastvu, nýbrž *vyhnal*, ač vyhnal jednu, druhou..., ač jde o podílné opěťování (viz výše ve 2.). Složenina *vyhoniti* znamená »vyhnati různým směrem«, ale tento význam je tu nežádoucí.

Podobně není dobře možné říci, že děti *vyběhaly* z domu ven, nýbrž *vyběhly*, protože nám nejde o vyjádření významu »vyběhly různým směrem«. Říkáme však, že někdo něco, všechno *vyběhá*, t. j. vyřídí běháním po různých osobách, na různé úřady. Tu se hlásí odstín »běhati sem tam, různým směrem«.

V tomto významu nejde vlastně o děj opěťovaný, nýbrž o děj trvací konaný různými směry.

Ve vidu *dokonavém*.

7. Také v něm vyjadřují stálá iterativa *j e n d ě j o p ě t o v a n ý*; na př.

vychoditi školu, *vychozená* cestička; *vyjezditi* cestu, *vyježděná* cesta; *odnositi* si své věci; *odvoziti* odněkud hlínu, kamení.

Místo nich se však nejednou kladou dokonavá durativa:

vychoditi školu || *vyjítí*; *odnositi*, *roznositi*, *rozvoziti* zboží || *odnésti*, *roznésti*, *rozevésti*; viz v § 809.

B. Nestálá iterativa.

8. Jsou to všechna ostatní iterativa a vyjadřují dílem děj opěťovaný, dílem neopěťovaný, děj jeden.

a) Jsou-li *n e d o k o n a v á*, vyjadřují podle potřeby buď *d ě j o p ě t o v a n ý* nebo *d ě j j e d e n*; na př.:

děti *házejí* míčem; nepotřebné papíry *se házejí* do koše [děj opět.] || právě to *házím* do koše [děj jeden]; ryby *se chytají* na udici || *chyťal jsem* ten míč, ale nechytil; zralá jablka *padají* se stromu || viděl jsem, jak to jablko právě *padalo*; naše babička nám *říkala* chlapci, i když jsme byli dospělí || *říkám* ti, že je to dobré; po přečtení vypůjčené knihy hned *vracíme*; přečtené knihy *se vracejí* || *vracím* ti s díky tuto knihu; jeřábem *se zdvihají* těžká břemena || viděl jsem ho, jak něco *zdvihal*.

Podobně *bodati*, *kopati*, *kupovati*, *míjeti*, *navštěvovati*, *pískati*, *pouštěti*, *řezati*, *říkati*, *sahati*, *sázeti*, *skákat*, *strkati*, *stříleti*, *trhati*, *utíkat*. Jsou to nesložená iterativa odvozená z *d o k o n a v ý c h* sloves:

bodati z *bodnouti*, *házeti* z *hoditi*, *chytati* z *chytiti*, *chytnouti*, *kopati* z *kopnouti*, *kupovati* z *koupiti*, *míjeti* z *minouti* atpod.

Slovesa *bodati*, *házeti*, *chytati*... jsou *j e d i n á p o d o b a n e d o k o n a v á* a proto se jich užívá buď o ději opěťovaném nebo neopěťovaném.

Nestálými iterativy jsou také všechny stálé iterativní složeniny, *vybírat*, *uhýbat*, *umírat*, *udílet*, *ohlašovat*..., viz v § 803₄.

b) Jsou-li nestálá iterativa *d o k o n a v á*, a to ve spojení s předponami, vyjadřují *j e n d ě j o p ě t o v a n ý*; na př.:

rozbodal si nohy ostrými kameny; *vyházím* to všechno; *nachytali* mnoho ryb; *vykopati* brambory; *nařezati* dříví; *nasázeti* květin; *postríleti* všechny domácí holuby...

Místo nich se však leckdy užívá dokonavých sloves neodvozených: *rozsázeti* květiny || *rozsaditi*; *nastrkati* někam něco || *strčiti*..., viz v § 809.

Příčina tohoto dvojího významu podle dokonavosti a nedokonavosti je v různé vidové stupnici.

Nedokonavá (prostá) iterativa *házeti*... jsou jediný nedokonavý stupeň, neboť jejich základní slovesa (*hoditi*...) jsou dokonavá. Užívá se jich proto podle potřeby

o nedokonavém ději jednom i opětovacím. Dokonavá (složená) iterativa *rozházeti* mají vedle sebe dokonavá slovesa neopětovací (*rozhoditi...*) a proto jim jazyk přiděluje vid opětovací.

C. Některé zvláštní případy opětování.

800. Jde o takové případy, kdy se děj opětuje, ale většinou se nevyjadřuje iterativy.

Děj konaný zároveň několika činiteli.

1. Takový děj se zpravidla nevyjadřuje opětovacími slovesy a nechápe se tedy ani za opětovaný. Na př.:

chopili se klády a *odnesli* ji [nikoli *odnosili*; jeden, druhý... nesl, ale zároveň]; kam *jdou* ty děti? [nikoli *chodí*; jde jedno dítě, druhé, ale zároveň || kam *chodí* ty děti?, máme-li na mysli, že jde jedno dítě, pak druhé..., t. j. jde-li o podílné opětování].

Několik jedinců, tvořících množného činitele, chápe se tu za činitele jednoho; nejde o podílnou opětovanost (viz v 2. odst. minul. §), nýbrž o jeden děj konaný za účasti několika činitelů.

Děj konaný jedním činitelem zároveň na několika předmětech.

2. Tento děj se rovněž zpravidla nevyjadřuje iterativy, poněvadž se nechápe za opětovaný. Na př.:

vidím vás všechny [nikoli *vidám*; vidím toho, onoho..., ale zároveň || *vidám* vás, jak chodíte kolem našich oken; děj konaný nikoli zároveň]; smačkal ty dopisy do koule a *vhodil* do koše [nikoli *vházel*; hodil je do koše všechny najednou]; *odnesl* si ty knihy [nikoli *odnosil*; odnesl je najednou || *odnosil* si ty knihy = odnesl jednu, pak druhou..., odnesl po částech]; podob.: *odvezl* si to všechno [nikoli *odvozil*, t. j. odvezl najednou].

Děj ve větách se spojkou *kdykoli*.

3. Tu je třeba rozlišovati dvojí případy.

a) V jednotlivých případech jde o děj jeden. Ten se opětovacím slovesem zpravidla nevyjadřuje; na př.:

kdykoli *jsem šel* na procházku... [šel jsem jednou, po druhé...; nikoli *chodil jsem*]; kdykoli *jsem jel* do Prahy... [nikoli *jezdil jsem*];

kdykoli *vede* matka dítě do školy... [nikoli *vodí*]; kdykoli mě známý *vezl* autem... [nikoli *vozil*]; kdykoli tě *slyším, vidím*... [nikoli *slýchám, vidám*]; kdykoli jsem si něco *odnesl* [nikoli *odnosil*]; kdykoli *vystřelil*... [nikoli *vystřílel*]; kdykoli *jsem* to *zahodil* [nikoli *zaházel*].

V jazykovém povědomí vystupuje do popředí děj jeden, protože je opěťovanost vyjádřena spojkou *kdykoli*. Jednotlivé děje se opěťují, ale nechápou se úhrnem, jako celek za děj opěťovaný; v tom je rozdíl proti případům bez *kdykoli*: *chodím* na procházku [= jdu jednou, po druhé...].

b) V jednotlivých případech jde o děj opěťovaný. Tu se iterativum klade; na př.:

kdykoli *jsem chodil*, musil *chodit* k lékaři... [chodil jsem v jednom případě, když mi bolel zub, v druhém, když jsem si poranil nohu atp.]; kdykoli *vystřílel* všechny náboje... [vystřílel v jednom případě, v druhém...].

Rozhoduje tedy, jaký je děj v jednotlivém případě. V b) bychom užili iterativa i ve větě bez *kdykoli*: *chodil jsem* k lékaři se zubem [= šel jednou, dvakrát...], s nohou...

Děj ve větách s příslovcem *po každé*.

4. Je tu obdoba s případy v 3.:

a) byl jsem tam několikrát a *šel jsem, jel jsem* po každé jinudy; *vedl, vezl* nás tam po každé jinou cestou; když jsem to našel, po každé *jsem* to *zahodil*;

b) byli jsme tam o prázdninách několikrát a po každé *jsme chodili* hlavně do lesů; *odnosil jsem* si ty věci po každé sám [|| *odnesl*, protože se dokonává opěťovanost vůbec vyjadřuje též slovesy neopěťovacími; viz v § 809].

Jen jde-li v a) úhrnem o pravidelné opěťování a chceme-li je vyjádřiti, užijeme iterativa: *chodíme* po každé jinudy; *jezdíme* po každé stejnou cestou. Viz v 5. odst. minul. §.

Děj ve větách s příslovci *dvakrát*...

5. Také zde záleží na tom, je-li v jednotlivých případech děj neopěťovaný či opěťovaný.

a) Jde-li o děj neopěťovaný, klade se sloveso neopěťovací; na př.: *šel jsem, jel jsem* tudy třikrát, několikrát; *viděl jsem* ho jen několi-

krát; *vezl* mě už mnohokrát; *seděl jsem* vedle něho nejednou; *viděl jsem* tě tam aspoň desetkrát; *zasadil jsem* ten stromek už třikrát; *vyhodil jsem* takovou věc už mnohokrát.

Šel jsem tudý jednou, po druhé, po třetí, ale úhrn těchto údajů se nepociťuje za děj opěťovaný; proto se vyjadřuje slovesem neopěťovacím.

b) Jde-li o děj opěťovaný, klade se sloveso opěťovací; na př.: *chodil jsem* po těch horách už několikrát; *vodil, povodil* mě po městě třikrát; *zasázel jsem* ty stromky třikrát; *vyházel jsem* ty věci několikrát.

Děj ve větách s příslovci *jednou, dvakrát za den...*

6. Jde vždy o děj o p ě t o v a n ý, protože se rozumějí děje konané několik dní po sobě (v jednom dni jednou, dvakrát, v druhém též atp.). Vyjadřuje se však takový děj různě podle sloves.

a) Iterativa *choditi, jezdit, nositi, voditi* a *voziti* klademe, jde-li o děj častěji a pravidelně opěťovaný; na př.:

listonoš *chodí* s poštou třikrát za den; *chodím* k lékaři dvakrát za týden; *jezdím* do Prahy jednou za měsíc; listonoš *nosí* poštu třikrát za den; matka *vodí* dítě do školy dvakrát za den; autobus *vozí* poštu dvakrát za den.

Jen jde-li o děj neopěťovaný často a pravidelně, užívá se durativ: *jdu* k lékaři asi desetkrát do roka [nechodím k němu už několik let a některý rok třeba vůbec ne]; *jedu* do Prahy tak desetkrát za rok.

b) Ostatních stálých iterativ se užívá zřídka a většinou se za ně kladou durativa:

pastýř *honí* || *žene* dobytek na pastvu dvakrát za den; *vidím* || *vidám* ho několikrát za den; *slyším* || *slýchám* tě chodit (jít) po schodech třikrát za den; *sedím* || *sedám* vedle něho v divadle dvakrát za měsíc.

Opěťovanost je vyjádřena příslovečně, takže není zcela nutné vyznačiti ji slovo-
tvornou podobou slovesa; stačí durativum.

V a) jsou iterativa *choditi, jezdit...* výrazem oné pravidelné opěťovanosti.

Děj ve větách s příslovci *obyčejně, pravidelně (pravidlem, zpravidla), vždy, často, nejednou, každý den...*

7. Jsou tu obdobné poměry jako v 6. Na př.:

a) *chodím* na procházku obyčejně odpoledne, každý den; *nosím*

si na výlety obyčejně jídlo; matka *vodí* dítě do školy každý den; přítel mě *vozí* pravidelně v autě do úřadu ||

jdu na procházku obyčejně odpoledne [nechodím-li pravidelně];

b) vidím || *vidám* ho často; *sedím* || *sedám* v divadle pravidelně vedle něho; *slyším* || *slýchám* to velmi často.

Běžeti a *běhati* se rozlišují ve smyslu připomenutém v 6. odst.

§ 799₆: *běží* po ulici často bos [máme na mysli běh jednosměrný] || *běhá* často bos [= pobíhá sem tam, různými směry].

Opakovací slovesa.

801. 1. Rozumíme jimi slovesa veskrze **o d v o z e n á z e s l o v e s**, a to dílem příponou *-vati*, dílem *-vávati*; na př.:

dávati (z *dá-ti*), *vstávati* (*vstá-ti*), *omdlévati* (*omdle-ti*), *trpívati* (*trp-ěti*)... || *bývávati* (z *býva-ti*), *chodívávati* (*chodíva-ti*), *štěkávávati* (*štěkáva-ti*)..., viz v § 250.

To je určení po stránce **s l o v o t v o r n é**.

2. Po stránce vidové jsou frekventativa trojí, typu *dávati*, *brávati* a *chodívati*.

A. Typ *dávati*.

Jsou to **n e d o k o n a v á** opakovací slovesa, tvořená ze sloves **d o k o n a v ý c h**:

dávati (*podávati*, *prodávati*, *rozdávati*) || *dáti* (*podati*...); *vstávati* (*zastávati*, *přestávati*) || *vstanu* (*zastanu*, *přestanu*); *odpočívati* || *odpočinouti*; *omdlévati* || *omdleti*, *zasévati* || *zaseti*; *odívati* || *odíti*, *užívati* || *užiti*, *nalívati*, *nalévati* || *naliti*, *zašívati* || *zašiti*; *umývati* || *umýti*, *zakrývati* || *zakrýti*; *obouvati* || *obouti*; *vyřezávati* || *vyřezati*, *vytrhávati* || *vytrhati*, *oplakávati* || *oplakati*, *vyssávati* || *vyssáti*, *dopřávati* || *dopřáti*, *vyhrávati* || *vyhráti*; *usmívati* se || *usmáti*, *ohřívati* || *ohřáti*...

Nezáleží na tom, jaká jsou základní slovesa frekventativ; jsou trojí:

a) nesložená okamžitá slovesa: *dáti* || *dávati*;

b) složená durativa: *umýti* || *umývati*;

c) složená iterativa: *vytrhati* || *vytrhávati*.

Tato frekventativa vyjadřují podle potřeby buď děj t r v a c í nebo o p ě t o v a c í; na př.:

učitel *dává* žákům úlohy [myšleno obecně; děj opěťovaný = *dává* jednou, po druhé...] || *dávám si* právě peníze do kapsy [děj jeden, trvací]; *vstávám* obyčejně o sedmé || právě *vstávám*; hlady lidé *omdlévají* || podívejte se na něj, *omdlévá*; po obědě *se umývá* nádobí [obecně] || přišel, když jsem *se umýval*; děravé punčochy *se zašívají* || matka mi *zašívá* děravou punčochu; atp.

Těmito úkony se shodují s nestálými durativy (§ 798₂). Jsou to jediné nedokonavé vidové stupně a proto mají za úkon vyjadřovati trvání i opěťování děje.

3. Stanou-li se tato frekventativa spojením s předponami d o k o n a v ý m i, vyjadřují j e n d ě j o p ě t o v a n ý; na př.:

porozdávati všecko || rozdávati; *využívati* všechny léky || užívati; *pozumývati* nádobí || umývati; *povyřezávati* všechny sošky || vyřezávati.

Místo nich se však užívá též dokonavých sloves nefrekventativních: *rozdati* všecko, *využítí* všechny léky, *umýti* nádobí, *vyřezati* všechny sošky. Viz v § 809.

B. Typ *brávati*.

4. Vedle těchto n e d o k o n a v ý c h frekventativ jsou jejich základní slovesa n e d o k o n a v á, buď trvací nebo opěťovací:

brávati || bráti, *dělávati* || dělati, *hrávati* || hráti, *chytávati* || chytati, *padávati* || padati, *spávati* || spáti, *stávati* || státí (stojím), *trhávati* || trhati; *chválívatí* || chváliti, *mluvívatí* || mluvití, *platívatí* || platiti, *soudívatí* || souditi; *bydlívatí* || bydleti, *trpívatí* || trpěti, *večeřívatí* || večeřeti; *chtívatí* || chtíti, *mívati* || míti, *pívati* || píti; *kupovávati* || kupovati, *dolovávati* || dolovati; *házívatí* || házeti, *kácívatí* || káceti, *krácívatí* || kráčetí, *střílívatí* || stříletí, *přinášívatí* || přinášeti, *nacházívatí* || nacházeti...

Tato frekventativa vyjadřují veskrze d ě j o p ě t o v a n ý, a to většinou opěťovaný nikoli zcela pravidelně ani příliš často, opěťovaný ve smyslu »někdy, občas, dosti často«. Na př.:

brávám si na cestu dešťový plášť; *hráváme* spolu šach; zůstanu-li v Praze přes noc, *spávám* v Tyršově domě; ten žebrák *stává* na rohu

náměsti; *trpívám* bolením hlavy; *mívám* žaludeční potíže; *střílívají* tu vojáci.

Ony odstíny opěťovanosti vynikají zřetelně u těch sloves, která jsou tvořena ze stálých iterativ vyjadřujících pravidelné a časté opěťování. Na př.:

chodím do divadla || *chodívám*; *jezdím* do hor || *jezdívám*; *nosím* deštník || *nosívám*; matka *vodí* dítě do školy || *vodívá*; přítel mě *vozí* do úřadu || *vozívá*.

5. V tvarech minulých pak vyjadřují naše frekventativa zhusta opěťování ve vzdálenější nebo dávnejší minulosti; na př.:

za stara *se nosívaly* kroje; nebožka babička *říkávala*, že...; to jsme vypadali jinak, když jsme *se vracívali* z letního cestování (Ner.); *stávalo* to korunu; *platívali jsme* za to několik korun; tenkrát *bývalo* u nás lacino; Kristla s Ančou *spávaly* na půdě (Němc.); nastala chvilka, na kterou se oba staří kněží *těštili* (Jir.).

C. Typ *chodívávati*.

6. Frekventativ na *-vávati*, celkem nehojných, užívá se zpravidla jen v minulých tvarech, a to na vyjádření opěťování v dávnejší minulosti. Na př.:

bejvávalo, *bejvávalo* dobře (píseň); když *jsem* já k vám *chodíval*, pejsek na mne *štěkával* (těž).

Dokonavost a nedokonavost sloves.

802. 1. Dokonavá slovesa vyjadřují děj, který se dokoná, vykoná. Jsou:

a) prostě dokonavá, t. j. dokonavá už jako prostá, nesložená s předponami, neboli okamžitá; na př.: *dáti*, *hoditi*, *vzítí*... (§ 797);

b) složeně dokonavá, t. j. dokonavá až ve složení s předponami. Mimo složení jsou to nedokonavá slovesa trvací, opěťovací nebo opakovací; na př.: *přinéstí* || *nésti*, *odnositi* || *nositi*, *porozdávati* || *dávati*. Mluvíme proto většinou o složených dokonavých durativech, iterativech a frekventativech.

Protože dokonání děje spadá vždy do budoucnosti, mají přítomné tvary dokonavých sloves časovou platnost **b u d o u c í**. Neužívá se od nich opsaného futura, na př. *dám*, nikoli též *budu dáti*.

2. Nedokonavá slovesa vyjadřují děj jako probíhající a jsou buď trvací nebo opětovací nebo opakovací: *nesu* || *nosím* || *nosívám*.

A. Slovesa nesložená.

Slovesa neodvozená a odvozená ode jmen.

3. Jsou valnou většinou buď **d o k o n a v á** nebo **n e d o k o n a v á**. Vid je tu spjat s věcným významem. Na př.: *říci*, *sednouti* || *nésti*, *dělati*.

Dokonavá jsou dále na př.: slovesa (kniž.) *urci*, *státi se*, *títi*, (kniž.) *jmouti se*, *hnouti*, *lehnouti*, *mávnouti*, *minouti*, *kleknouti*, *klesnouti*, *padnouti*, *sáhnouti*, *sednouti*, *seknouti*, *stihnouti*, *trhnouti*, *všimnouti si*; *hoditi*, *chytiti*, *koupiti*, *vrátiti*; *nechat*; *dáti*; *korunovati*...

Nedokonavá jsou dále na př.: *lézti*, *péci*, *kryti*, *mýti*, *líti*, *píti*, *tříti*, *vřiti*; *hynouti*, *kynouti*, *táhnouti*, *vadnouti*; *boleti*, *hladověti*, *křičeti*, *letěti*, *ležeti*, *trpěti*, *uměti*; *chváliti*, *mlátiti*, *platiti*, *prositi*, *skočiti*, *sytiti*, *vážiti*; *dělati*, *mazati*, *psáti*, *tázati se*, *vázati*, *žádati*; *dolovati*, *kralovati*, *panovati*, *pracovati*...

Většina sloves má vid nedokonavý. Dokonavost a nedokonavost je závislá na věcném významu.

Rozdíl ve vidu není závislý na **č a s o v a c í t ř í d ě**, neboť ve všech třídách jsou slovesa dokonavá i nedokonavá.

4. Několik sloves má v **t é m ž v ý z n a m u o b o j í v i d**; předně *darovati* a *věnovati*. Na př.:

daruj, *věnuj* mi to; on mi to *daroval*, *věnoval* [dokon. = dal] || já mu to *daruji*, *věnuji* [nedokon. = dávám].

Nedokonavost neproniká plně, ježto není dobře možné opsané futurum *budu darovati* a *budu věnovati*.

Dále *jmenovati* ve významu »ustanoviti, určiti«. Jeho přítomné tvary jsou zřetelně nedokonavé; na př.: *jmenuji* Vás ředitelem. Odtud opsané futurum: *bude jmenován* ředitelem. Ale minulé tvary se počítají spíše za dokonavé: prezident ho *jmenoval* ředitelem gymnasia. Podobně tvary rozkazovací: *jmenujte* ho co nejdříve ředitelem.

Je to asi vlivem stejnovýznamných dokonavých sloves *ustanoviti* a *určiti*.

Napodobiti (někdy kniž. *ná-*) se dnes většinou pocituje za dokonavou podobu k nedokonavému *napodobovati*. Někdy však proniká pojetí nedokonavé; na př.: klepal prsty o sklenici, jako by nápodobil tambora (Hál.).

Stanoviti »určiti« je zpravidla dokonavé a jen přítomné tvary se někdy kladou ve smyslu nedokonavém; na př.: zákon, nařízení stanoví, že... (= určuje).

Obětovati kolísá ve všech tvarech, znamená »přinášeti oběť || přinést oběť«; na př.: pohané *obětovali* bohům [nedokonavé durativum s úkonem opětovacím]; viděl, jak kněz *obětuje* modlám [nedokon.] || někdo se musí *obětovat* a vykonati to [dokon.]; *obětoval* se pro vědu.

5. Totéž sloveso mívá dvojí vid v dvojím významu: *hoditi* (něco někam, něčím...) [dokon.] || *hoditi se* »býti vhod, vhodný« [nedokon.];

padnouti (na zem...) [dokon.] || (lid. a hovor.) kabát mu dobře *padne* [nedokon. = přiléhá, přit. čas];

vrhnouti (*se*) »mrštiti, hoditi« [dokon.] || (lid. a hovor.) *vrhnouti se* po kom »býti komu podoben« [nedokon.];

kynouti (o těstě...) [nedokon.] || *kynouti* = dávatí znamení, kývati, někdy kývnouti [nedok. i dokon.].

Patří sem též *věnovati* komu, co »darovati«, které kolísá mezi dokonavostí a nedokonavostí (viz výše v 4.) || *věnovati se* komu, čemu »oddávati se...«, zpravidla nedokonavé. Proto je v tomto druhém významu možné též opsané futurum *budu se věnovat*...

Sloveso *jmenovati* »dávati jméno, uváděti jménem« je zpravidla nedokonavé; proto je zcela běžné opsané futurum *budu jmenovati*. Někdy se zdá dokonavé; na př.: *jmenujte* naše řeky; mluvil o něm, ale *nejmenoval* ho. Ale v obdobných případech užíváme sloves nepochybně nedokonavých; na př.: *vypravuj* mi to; zažil to a *vypravoval* o tom.

Cizí slovesa.

6. Slovesa přejatá, třebaže slovotvorně přizpůsobená češtině (§ 251), ale pocítovaná za cizí, nabývají často jednovidu. Na př.: *absolvovati* (gymnasium, vysokou školu), *amputovati*, *resig-*

novati na něco [dokon.] || *agitovati* pro někoho, pro něco, *asistovati*, *aspirovati* nač, *filosofovati*, *generalisovati*, *reflektovati*, *representovati* se [nedokon.].

Po stránce slovotvorné chápeme cizí slovesa většinou za neodvozená.

Velmi zhusta se však cizích sloves užívá v e v i d u o b o j í m; na př. *absorbovati*: to absorbuje všechny síly [= pohlcuje] || to absorbovalo všechny síly [= pohlcovalo || pohltilo]; *apelovati*: apeluji na vás [= dovolávám se vás] || apeloval na ně [= dovolával se jich || dovolal]; *citovati*: cituji Komenského [= uvádím] || citoval jsem Komenského [= uváděl jsem || uvedl jsem]; *garantovati*: kdo za to garantuje? [= ručí?] || nemohu to garantovat [= nemohu za to ručit || nemohu to zaručit]. Podobně *abstrahovati*, *aklimatisovati*, *angažovati* (se), *anticipovati*, *aprobovati*, *asimilovati*, *ignorovati*, *kompromitovati*, *konservovati*, *likvidovati*, *negovati*, *protestovati*, *realisovati*...

Příčina je ta, že se cizích sloves užívá poměrně řidčeji než domácích a nepocituje se proto tak nutkavě potřeba přidělit jim jen jeden vid.

Většinou jsou cizí slovesa v podstatě nedokonavá, jak svědčí opsané futurum (*budu agitovati*, *citovati*...), a ve vidu dokonavém se jich užívá jen podle potřeby.

Ve složení s předponami však jsou cizí slovesa jen dokonavá jako domácí: *zlikvidovati*, *sangažovati*, *zaprotestovati*...

Opětovací a opakovací slovesa.

7. Jsou vesměs nedokonavá: *házeti*, *kupovati*, *nositi*, *pouštěti*, *vidati*, *vraceti*...; *dávati*, *chytávati*, *stávati*, *vozívati*...

B. Slovesa složená.

8. Okamžitá slovesa zůstávají ve složení s předponami dokonavými: *od-hodím* (jako *hodím*); *po-nechám* (jako *nechám*).

Durativa skoro veskrze nabývají dokonavosti a jen velmi zřídka si podržují nedokonavost. Na př.: *do-néstí*, *na-psati*, *u-dělati*... || *ná-ležeti*, *pří-služeti*.

Iterativa jsou ve složení dílem dokonavá, dílem nedokonavá: *od-házeti*, *od-nositi* || *vy-pouštěti*, *u-míratí*.

Frekventativa jsou většinou nedokonavá a řidčeji dokonavá: *roz-dělavati, vy-volávati... || porozdávati.*

Viz o tom podrobněji v následující kapitole.

Skládání sloves s předponami.

803. 1. Slovesa se skládají s předponami za trojím účelem. Jednak se obměňuje, blíže určuje *v ě c n ý v ý z n a m* slovesa věcným významem předpony; na př.: *odnésti* = nésti pryč, od někoho, od něčeho. To náleží do tvoření slov; viz v § 268 sl.

Jednak se ve spojení se všemi předponami kromě *ne-* často mění nedokonavé sloveso *v d o k o n a v é*; na př. *nésti || přinéstí, házeti || odházeti*. O tom zde dále.

A jednak je složení s předponou, a to *po-*, výrazovým prostředkem časové platnosti budoucí (*ponesu, povezu...*); viz v § 804₃.

2. Mnohé předpony mají ve složeninách úkon věcný i vidový; na př.: *dopsati* (psáti), *odebrati* (bráti), *přinéstí* (nésti), *sejítí se* (jítí), *zakrýtí* (krýtí).

a) Prostě vidové předpony.

Některé předpony vyjadřují však *j e n d o k o n a v o s t* děje; na př. *udělati* = dokonati, vykonati dělání. Nazývají se prostě vidové. Jsou to nejčastěji tyto předpony:

na-: *napsati, nakresliti, namalovati, narýsovatí, načrtati, nadiktovati; naroditi se;*

po-, na př.: *pocítiti, podiviti se, pohroziti, pochváliti, pokaziti, pokřtíti, ponížiti, poprositi, posvětití, povýšiti, požádati;*

u-, na př.: *ucítiti, učiniti, udělati, ukřýti, umýti, upéci, uschnouti, usušiti, ušítí, utišiti, uvadnouti, uvařiti, uvěřiti, uvítí, užasnouti;*

vz- a *z-*: *vzbouřiti, vzbuditi, vzdělati, vzkřísiti, vzkypěti, vzpřimiti, vztyčiti; zblednouti, zblouditi, zbohatnouti, zčernati, zhřešiti, zemřítí, zmásti, zmeškati, změnití, zmýlití se, zničití, způsobiti, zrušiti, zvážiti, zesílití, zeslabiti, ztratiti, zvítěziti;*

za-: *zahřměti, zahynouti, zameškati, zaměnití, zasytiti, zatajití, zaúpěti, zavolati, zavoněti, zazníti, zažádati.*

V jiných složeninách mají tyto předpony také význam věcný; na př.: *poprodati* [= všecko prodati; význam úplnosti]; *unést* [= odnésti]; *vznést se* [= vzlétnouti nahoru]; *zběhnouti* [= odběhnouti, utéci pryč, sr. *zběh*]; *zabarviti* [= barvou zakrýti].

Nejsou to tedy prostě vidové předpony stálé.

V menší míře nebo ojediněle mají prostě vidovou platnost i předpony jiné: *o-siřeti*, *-svoboditi*; *pro-mluviti*; *s-tráviti*...

b) Zánik vědomí o složenosti.

3. Leckteré původní složeniny se dnes pocítují v prostém jazykovém povědomí za slovesa *n e s l o ž e n á*; předpona splývá se slovesem v slovo jednoduché. Na př. *z-dáti se*, *ob-outi*, *z-outi*, *z-dvihnouti*. Příslušné sloveso prosté se buď vůbec nevyskytuje (*outi*, *dvihnouti*), nebo má význam zcela odlišný od složeniny (*dáti* || *zdáti se*), takže se necítí souvislost mezi nimi.

Podobně *soužiti* = s-úžiti; *odíti* (*odívati*) = o-díti [díti, ději = činím, konám, sr. dít se, děje se]; *doufati* = do-ufati; *vzít* = vřz-ęti [jęti = novoč. jmouti]; *snísti*, *snídati* = sən-iesti, sən-iedati [sən-významem = s-+ jísti = jísti, bez j-]; *ohaviti* (ve *z-ohaviti*) = o-haviti; *otaviti* (ve *z-otaviti se*) = o-taviti se; *osobovati si* = o-sobovati; *přitvořiti* = při-tvořiti; *navštíiviti* = na-vz-čieviti (> navščieviti, navštieviti...).

c) Nestálé a stálé složeniny.

4. Valná většina prostých sloves vyskytuje se podle potřeby ve složení s předponami; na př.: *hoditi* || *od-hoditi*, *za-hoditi*...; *nésti* || *od-nésti*, *při-nésti*...; *nositi* || *od-nositi*, *na-nositi*...; *házeti* || *roz-házeti*, *vy-házeti*...; *dávati* || *po-dávati*, *roz-dávati*... Jsou to složeniny nestálé.

Některá slovesa se vyskytují zpravidla ve spojení s předponami, jsou to složeniny stálé, ale jsme si tu více, tu méně vědomi jejich složenosti, dovedeme je rozložit na sloveso a předponu. Přispívá k tomu jednak spojování těchto sloves s předponami různými, jednak jiná slovesa příbuzná, jiné vidové stupně, jednak příbuzenství s jinými slovy. Na př.:

-*mknouti* ve složeninách *zamknouti*, *odemknouti*, *přimknouti se*;
-*čít* (-*čnu*) ve slož. *začít*, *počít*, *načít*; -*ložiti* v *naložiti*, *složiti*...;
-*dílet* v *udílet*; -*jížděti* v *ujížděti*, *odjížděti*...; -*měřovati* ve *vymě-*

řovati...; *-citovati v pocítovati...*; *-žívati v užívati...*; *-pomenouti v připomenouti, zapomenouti* [toto *-pomenouti* je vlastně složenina typu 3.].

Složeniny *za-mknouti, ode-mknouti...* ukazují na sloveso *-mknouti*. — *Udílleti* je nedokonavá podoba k *u-dělití*, takže se tu hlásí sloveso *-díleti*. Podobně je *vyměřovati* k *vy-měřiti*; odtud vědomí, že je *-měřovati*. — *Osířeti* rozkládáme na předponu *o-* a na sloveso *-sířeti*, odvozené od *sírý*. Podobně *o-mdleti*, sr. *mdlý*.

Patří sem také složeniny sloves, která se vyskytují mimo složení jen v jiných významech: *po-věděti* »říci« || *věděti* s jiným významem; *pro-dati* || *dáti*; *za-kázati* »zapověděti« || *kázati*...

Důležité jsou stále složeniny opětovací; viz v § 805.

Po různých vidových stránkách chovají se stále složeniny *j a k o s l o v e s a p r o s t á*.

d) Slohové rozdíly ve spojování s předponami.

5. *K n i ž n í*, zejména *u m ě l e c k ý j a z y k* mívá proti ostatnímu spisovnému jazyku některé zvláštnosti v užívání sloves jako prostých a složených.

a) Mívá *n e s l o ž e n á* slovesa, kterých se jinak užívá zpravidla ve složení. Na př.:

k jihu *šlu* svůj let (Vrchlic.) [= posílám || běžně *pošlu...*]; tichou písničkou *jsem slala* pozdravení (Krásnoh.); co *slabí* nás (Mach.) [= oslabuje || běžně *oslabiti, ze-*]; mé srdce jeho slovům *slouchá* (May.) [= *naslouchá*]; Felix *slouchal* (Mach.); každý bezdech hře tvé *slouchat bude* (Ner.); pod. (z lid. mluvy) *blížít* komu [= ubližovat], *darovati* koho [= obdarovati], *hlednouti* (*hlédnouti, hlídnouti*), *jistiti* [= ujišťovati], *létnouti*, *kročiti*, *krojiti* [= krájeti]; *loučiti* [= odlučovati, slučovati], *pojiti* [= spojovati], *pružiti* [= vzpružovati], *nítiti* [= rozněcovati], *trpčiti* [= činiti trpkým]; *sílati* [= posílati], *silniti* [= posilňovati], *pájeti* [= napájeti], *tápěti* [= potápěti, utápěti], *sláněti* [= zasláněti, zacláněti], *hřívati* (Zey.).

b) Užívá neobvyklých *s l o ž e n í n*; na př.:

když mi Siminol jeden *vypravil* příběh ten (Jungm.) [= vyličil || běžně jen *pravil*]; *vypravím* vám, co se mi přihodilo (Sab.); *vstoupala* do vozu (Mayer) [= vstupovala]; zář jí *vstoupala* v líce (Šimáč.);

radost *vstoupá* z poháru (Vrchlic.); veselost ta počíná *přesáhati* meze pouhých posunků (Čech) [= *přesahovati*]; (význam) jako by odjinud *zasahal* (Šlejh.); pláče a *pozdvihá* ruce (Zeyer) [= *pozdvihuje*]; *povzbouzeti* [= *povzbuzovati*] (tamt.); *pozdvihá* hlavu (Sova); *povrtívati* hlavou, *povrčívati*, *popršívati*, *pokrčívati* rameny (Rais). Zvlášť příznačné jsou prostě vidové dokonavé složeniny se *za-*: *zabáti se* a *zastrachovati se* [= *polekati se*]: (dítě) jistě by se zabálo (Majer.); nemyslila na to, co ho znepokojuje, zastrachovala se (Mixa); *zazdáti se*: nikdy se mi nezazdalo, nemohlo zazdát (Šimáč.); *zacítiti* [= *pocítiti*]: zacítil nepokoj (tamt.); *zalákati* [= *zlákati*]: zalákal jsem Gustava do hovoru (tamt.); *zalitovati*: měl se tady rači učit kovářem než hrnčířem, zalitovala (Baar); *zatušiti*: maminka Kondelíková ani nezatušila, čím se nitro dceřino rozbouřilo (Herrm.); *zaposmívati se*: jen vyřkl, již se zaposmíval Foukalík (Vrba); *zapodobati se*: v tom se zapodobal i Rockovi i jeho důvěrníci (Praž.); *zanenáviděti*: tehdy po prvé zanenáviděl tuto lidskou zvyklost; *zapochybovati*: pršelo by snad kamení na člověka, který by o ní (o legendě) zapochyboval; podob. *zapátrati*, *zatěšiti se*, *zapřáti si*, *zaváhati*, *zadrážditi*, *zavycítati* [= *vyčísti*, *pronésti výčitky*].

Ne ojediněle se vyskytuje (u Beneš., Nora, Šrám.) složené *zabýti*: zabylo mu špatně, teskno, zabylo mu ho líto...

Jsou to z malé části *a r c h a i s m y*: *vypraviti*, asi *sláti*. Dále jde o *l i d o v é*, *n á ř e č n í* prvky: *blížiti* (komu), *jistiti*; *povrtívati*, *popršívati*... u Raise; *zabýti* (z východ. moravštiny a z laštiny). Prostě vidové dokonavé složeniny *zazdáti se*, *zabáti se*, *zastrachovati se*, *zapodobati se*, *zapátrati*, *zanenáviděti*, *zapochybovati* vznikly z *p o t ř e b y*, neboť běžný jazyk tu má jen stupně nedokonavé, *zdáti se*, *báti se*..., viz v § 808e. Jiné složeniny byly utvořeny o *b d o b o u*: nedokon. *slabiti* || dokon. *oslabiti* podle dvojic typu *nésti* || *donésti*; podob. *pojiti*, *krojiti*, *pružiti*, *nítiti*. Nebo nedok. *vstoupati* || nedokon. *stoupati* podle dvojic *pouštěti* || *vypouštěti*... Dále prostě vidové složeniny *zacítiti*, *zalákati* místo běžných *pocítiti*, *zlákati* podle složenin *zavolati*, *zavoněti*, *zahynouti*...

Složená trvácí slovesa

A. S jednou předponou.

804. 1. Jsou valnou většinou *d o k o n a v á*; na př.: *na-beru*, *do-hnati*, *ode-jíti*, *vy-letěti*, *při-nésti*, *u-slyšeti*, *při-vítati*, *pře-žíti*.

Jinými slovy: spojením s předponou *m ě n í s e* většinou prostě *n e d o k o n a v é* sloveso ve složeně *d o k o n a v é*: *bráti* || *nabrati*, *hnáti* || *dohnati*, *jíti* || *odejíti*, *letěti* || *vyletěti*...

2. Jen několik složených durativ zachovává si *n e d o k o n a v o s t* i ve složení. Jsou to předně složeniny s dlouhou předponou:

ná-ležeti, *zá-ležeti*, (silně zastar.) *pří-ležeti* (= příslužeti); *zá-viseti* [chybně *od-viseti*]; *zá-viděti*, *nená-viděti*; *pří-služeti*.

Mají-li předponu krátkou, jsou tyto složeniny *d o k o n a v é*: *naležeti se* mnoho, *do vůle*; *zaležeti se* (o ovoci); *přiležeti si* [= zůstatí ležeti déle než obvykle].

Ze sloves s krátkou předponou bývá někdy *n e d o k o n a v é* *dovésti*: *nedovedu to* = *neumím to* || = *nedokáži to*, *nesvedu*; *dovedeš-li to*, *bude dobře* = *dokážeš-li to*.

Někdy je možné v témž případě pojetí *d o k o n a v é* i *n e d o k o n a v é*; na př.: potřebuji básní, sám jich *nedovedu* (Ner.) = *neumím* || *nedokáži*, *nesvedu*.

Dále bývá částečně nedokonavé *zasloužiti*: ta věc *zaslouží* *podrobného vyšetření* = *zasluhuje*; ten člověk *nezaslouží* *ohledu* || *dostaneš*, *co si zasloužíš* = *oč si získaš zásluhu*.

Od původu sem patří veskrze nedokonavé *přitvořiti se*, vzniklé z *přitvořiti* a pocitované nyní za sloveso nesložené.

3. Některé praesentní složeniny s *po-* (s *pů-* < *pó-*) zůstávají *n e d o k o n a v é*, ale vyjadřují *b u d o u c n o s t*: *ponesu*, *povezu*, *půjdu*...; viz v § 816a.

Složeniny imperativní jsou *d o k o n a v é*: *pones* (to sem), *pojď*, *pojď* (sem, se mnou).

4. Sloveso *sypati* má dokonavé složeniny s krátkou kořennou samohláskou, nedokonavé pak s dlouhou: *nasypati*, *vysypati*... || *nasýpati*, *vysýpati*.

Sr. u iterativ *vyběhati* || *vybíhati*. Sloveso *sypati* je od původu iterativum k zaniklému durativu *spu*, *súti* (§ 808a). Dnes je pocítujeme za sloveso neodvozené, za durativum.

B. S dvěma předponami.

5. Tu jsou složená durativa veskrze *d o k o n a v á*; na př.:

po-z-držeti, *po-z-měnití*; *po-vy-růstí*; *po-po-něstí*, *po-po-táhnouti*.

Složená slovesa opěťovací

805. Iterativa se vyskytují dílem jako prostá i složená, t. j. jako nestálé složeniny, dílem jen ve složení s předponami, t. j. jako stálé složeniny. Na př.: *házetí, na-házeti, od-házeti...* || jen *-hazovati, nahazovati, odhazovati...* Jde o to, kdy je stav ten a kdy onen.

Složená iterativa pak jsou jednak dokonavá, jednak nedokonavá; na př.: *naházeti, vystříleti* || *odhazovati, odstřelovati*. Ptáme se, jaké jsou podmínky této dvojitosti.

V obojím případě se pozoruje závislost na vidové stupnici v tom smyslu, že rozhoduje potřeba míti jednak prosté odvozeniny vedle sloves neodvozených, jednak složené odvozeniny vedle prostých.

A. Nestálá a stálá složenost.

1. Ta jediná iterativa, jejichž základní prostá slovesa jsou **d o k o n a v á** (okamžitá), vyskytují se jako **p r o s t á i s l o ž e n á**, t. j. jsou to složeniny nestálé. Na př.: *bodati* || *-bodati* (pobodati, ubodati...) [bodnouti]; *kupovati* || *-kupovati* (nakupovati, vykupovati...) [koupiti].

Podobně: *kopati* || *-kopati* [kopnouti], *mávati* || *-mávati* [mávnouti], *padati* || *-padati* [padnouti], *pískati* || *-pískati* [písknouti], *řezati* || *-řezati* [říznouti], *řikati* || *-řikati* [řící]; *míjeti* || *-míjeti* [minouti], *pouštěti* || *-pouštěti* [pustiti], *vraceti* || *-vraceti* [vrátiti].

Jazyk potřebuje k prostému dokonavému *bodnouti...* prostého nedokonavého *bodati*; toho pak užívá i ve složení s předponami jako většiny všech prostých sloves mimo frekventativa (*hoditi* || *odhoditi*, *nésti* || *přinéstí*, *nositi* || *nanositi...*), protože je často potřebí dokonavě i nedokonavě vyjádřiti slovesný děj s významovým odstínem tkvícím v předponě.

2. Ta jediná iterativa, jejichž základní prostá slovesa jsou **n e d o k o n a v á** (trvací), vyskytují se valnou většinou jen jako **s l o ž e n á**, t. j. jsou to složeniny stálé. Na př.: *-bírati* (odbírati, vybírati...) [bráti]; *-cíťovati* (pocíťovati, vycíťovati) [cítiti]; *-hrnovati* (odhrnovati...) [hrnouti]; *-mýšleti* (pomýšleti, přemýšleti) [mysliti].

Podobně: *-lézati* (vylézati...) || *lézti*, *-mířati* || *mříti*, *-máhati* || *moci*, *-pékatí* || *péci*, *-pínati* || *pnouti*, *-tékatí* || *téci*, *-tířati* || *tříti*, *-vlékatí* || *vléci*;
-píjeti || *píti*, *-pláceti* || *platiti*;
-hlašovati || *hlásiti*, *-chvalovati* || *chváliti*, *-mazovati* || *mazati*, *-měřovati* || *měřiti*,
-prošovati || *prošiti*, *-rmucovati* || *rmoutiti*, *-suzovati* || *souditi*, *-tazovati se* || *tázati se*, *-trušovati* || *trousiti*, *-važovati* || *vážiti*.

Vedle nedokonavých prostých sloves *brátí*... nepotřebuje jazyk jiných prostých sloves, iterativ *bíratí*..., jsou však žádoucí nedokonavé složeniny *nabíratí*, *odbíratí*, *vybíratí*... k dokonavým složeninám *nabrati*, *odebrati*, *vybrati*.

3. Jsou-li iterativa dvě, vyskytuje se většinou jedno jako prosté i složené, druhé jen jako složené.

a) Iterativum na *-iti* je prosté i složené, na *-eti* (*-ěti*) jen složené: *honiti*, *nahoniti se*... || *-háněti* (odháněti, vyháněti...) [*hnáti*]; *choditi* || *-cházeťi* [*jíti*].

Podobně: *jezditi* || *-jížděti* [*jeti*]; *nositi* || *-nášeti* [*nésti*]; *voditi* (odvoditi) || *-váděti* (odváděti) [*vésti*]; *voziti* || *-vážeťi* [*véztí*].

b) Iterativum na *-eti* je prosté i složené, na *-ovati* jen složené: *házeti*, *naházeti*, *odházeti*... || *-hazovati* (nahazovati, odhazovati...) [*hoditi*]; *sázeti* || *-sazovati* [*saditi*]; *stříletí* || *-střelovati* [*střeliti*].

c) Iterativum na *-ati* je prosté i složené, na *-ovati* jen složené: *létati*, *odlétati*... || *-letovati* (odletovati...) [*letěti*, *odlétnouti*...]; *sahati* || *-sahovati* [*sáhnouti*]; *skákatí* || *-skakovati* [*skočiti*]; *strkati* || *-strkovati* [*strčiti*]; *tahati* || *-tahovati* [*táhnouti*]; *trhati* || *-trhovati* [*trhnouti*]; *vrhati* || *-vrhovati* [*vrhnouti*].

4. Ojediněle jsou obě iterativa složeniny stálé: *-díleti* (udíleti...) || *-dělovati* (udělovati...) [*dělití*].

Příčina je ta, že je živé jen iterativum *-dělovati*; patří do skupiny 2. Sloveso *-díleti* je knižní, mírně zastaralé a chová se jako *-dělovati*.

5. Stálými složeninami jsou ta iterativa, jejichž základní slovesa jsou stálé složeniny; na př.:

počínati || *počítí*, *vzlétati* || *vzlétnouti*, *zamykati* || *zamknouti*, *spojovati* || *spojiti*, *vzpružovati* || *vzpružiti*, *oslabovati* || *oslabiti*, *ztrpčovati* || *ztrpčiti*...

B. Dokonavost a nedokonavost.

806. 1. Vid složených iterativ závisí jednak na tom, je-li iterativum samo, jednak na tom, k čemu se vidově vztahuje, a jednak na počtu předpon.

Ve spojení s jednou předponou.

2. Iterativa vyskytující se jako stálé složeniny jsou nedokonavá, a to jako protějšky dokonavých složenin neodvozených nebo denominativních. Na př.: *na-bíratí, vy-bíratí...* jsou nedokonavé protějšky dokonavých složenin durativních *na-brátí, vy-bratí; od-hazovati, za-hazovati* jsou nedok. protějšky okamžitých složenin *od-hoditi, za-hoditi*.

Podobně: *načínati, počínati, začínati* || načítí, počítí, začítí; *vyčítati* někomu něco || vyčístí; *vylézati* || vyléztí, *pomáhati* || pomoci, *zamykati* || zamknouti; *umírati* || umřítí;

ujížděti || ujetí, *překážeti* || překaziti, *pomyšleti* || pomyslití, *poroučeti* || poručiti, *ztráceti* || ztratiti, *zaváděti* || zavéstí;

pocítovati || pocítiti, *ohlašovati* || ohlásiti, *pohlcovati* || pohltnouti, *slučovati* || sloučiti, *vyměřovati* || vyměřiti, *ukazovati* || ukázati, *požadovati* || požádati..., viz jiné příklady stálých složenin v minul. §.

Nedokonavost složených iterativ je následek nutné potřeby vyjadřovati často též děj ve vidu dokonavém (*vybratí*) i nedokonavém (*vybíratí*).

Co se týče dějové mnohosti, vyjadřují nedokonavá iterativa nejen děj opětovaný, nýbrž i děj jeden; viz v § 799.

3. Nestálé složeniny, vedle kterých nejsou jiné iterativní složeniny, jsou nedokonavé, a to jako protějšky dokonavých složenin neodvozených nebo denominativních (jako v 2.). Na př.: *vy-pouštěti* (*na-pouštěti, od-pouštěti...*), které má vedle sebe nesložené *pouštěti*, je nedokonavým protějškem k *vy-pustiti* (*napustiti, odpustiti*).

Podobně: (*míteti*) *pomíjetí* || pominouti; (*vracetí*) *vyvracetí* (*odvracetí...*) || vyvrátiti; (*hýbatí*) *uhýbatí* || uhnouti; (*kupovati*) *nakupovati* || nakoupiti.

Nedokonavost má touž příčinu jako ve 2.

4. Jsou-li iterativa dvě, je z nich stálá složenina nedokonavá (viz v 2.), nestálá pak dokonavá. Na př. jsou

k *hoditi* iterativa *-hazovati* a *házeti*; složeniny *odhazovati*, *vyhazovati*... mají vid nedokonavý, *odházeti*, *vyházeti*... pak dokonavý.

Podobně: *řezati*, *nařezati*, *pořezati* || *od-řezovati*...; *skákat*, *odskákat* || *od-skakovati*; *strkat*, *nastrkat* || *na-strkovati*; *střílet*, *rozstřílet* || *roz-střelovati*; *trhat*, *vytrhat* || *vy-trhovati*;

honiti, *nahoniti se* || *na-háněti*; *choditi*, *vychoditi* || *vy-cházeti*; *jezdit*, *vyjezdit* || *vy-jížděti*; *nositi*, *odnositi* || *od-náseti*; *voditi*, *přivoditi* co || *při-váděti*; *voziti*, *na-voziti* || *na-vážeti*.

Nedokonavé iterativum (*odhazovati*) hovoří nutně potřebě jako v 2. a 3. Druhému iterativu (*odházeti*) přidělil jazyk jiný vidový úkon, t. j. vyjadřovati dokonavé opětování. Protože je vedle něho dokonavé sloveso základní *odhoditi*, vyjadřující děj neopětovaný i opětovaný, nabylo *odházeti* úkonu jen opětovacího, je to stále dokonavé iterativum (§ 799₃).

5. Vztahuje-li se složené iterativum svým významem k i t e r a t i v u n e s l o ž e n é m u, je zpravidla proti případům 3. a 2. d o k o n a v é. Na př.:

dokonavé *od-říkati* (úkol, úlohu, báseň...) se cítí za složeninu k *říkati* (úkol);

Proti tomu je *odříkati se* (něčeho) podle svého úkonu složeninou k dokonavému *odřici se*; proto je podle 3. n e d o k o n a v é. K *odříkati* (úkol) složené *odřici* není.

roz-metati »rozházeti, rozprášiti...« je dokon. složenina k *metati*;

Nedokonavá slovesa *rozmetati*, *odmetati*, *vymetati*, *zametati*... ve významu nepřeneseném jsou protějšky dokonavých složenin *rozměsti* »metením rozptýlití«, *odměsti*, *vyměsti*, *zaměsti*.

roz-povídati se, *za-povídati se* »dát se do dlouhého povídání« je v našem povědomí složenina k *povídati* (ke stále složenině, která se cítí za sloveso nesložené);

Ale *zapovídati* »zakazovati«, které v našem jazykovém povědomí vystupuje jako protějšek k *zapověděti*, je nedokonavé. Ve významu »dát se do dlouhého povídání« složenina *zapověděti* vůbec není.

dokon. *vypadaly* (mu vlasy, zuby) vystupuje v jazykovém povědomí jako protějšek k *padaly*;

O nedokon. *vypadati* (dobře...) viz v § 808₁₁.

za-kopati (něco do země);

Cítíme je za složeninu ke *kopati*, nikoli k *zakopnouti*, které má jiný význam (zakopnouti o něco).

vy-chytati, *s-chytati* (ryby, lupiče...);

Jsou to složeniny k *chytati*, nikoli k *vychytnouti*, *schytnouti*, neboť tyto složeniny se vůbec nevyskytují.

Iterativum se tu chová stejně jako durativum, t. j. stává se ve složení s jednou předponou dokonavým: *chytati* || *vychytati...*, jako *nésti* || *přinést*. Rozhoduje tu potřeba mít k nedokonavému nesloženému slovesu složené sloveso dokonavé.

6. Dokonavé jsou složeniny s *na-* vyjadřující velkou dějovou míru:

na-chytati ryb, *na-trhati* ovoce, *na-padati* sněhu, ovoce, *na-povídati se* o někom, o něčem (ten se o něm napovídal!), *na-pouštět se* draka.

Příčina je táž jako v 5.

Jsou to protějšky k *chytati* ryby, *trhati* ovoce..., nikoli k dokonavým složeninám neiterativním; *nachytiti*, *nachytnouti* vůbec není, *natrhnouti* (látku), *napovědět* (komu co), *napustiti* (co čím) má zcela jiný smysl. Říkáme sice *napadlo* (sněhu), ale *napadalo* (sněhu) pocítujeme spíše za protějšek k *padal* (sníh) než k *napadl*. O tom svědčí nedokonavé *napadá* (mi něco), které je nepochybným protějškem k dokon. *napadne*. A také nedok. *popadati se* (za hlavu, za břicho) jako protějšek dokonavého *popadnouti se*.

Nedokonavé *napovídati* komu je k dokon. *napovědět* (podle 2.).

Podobně: dokon. *na-sedati se* [tam jsme se nasedali!], k *sedati* || nedok. *nasedati* (do vlaku) k dokon. *nasednouti*.

Dokonavé jsou dále složeniny s *po-* vyjadřující podílné opětování: *po-chytati* (všecky slepice); *po-sedati* [všichni posedali = sedli si]; *po-povídati si*; *po-zavírat* (všecka okna); *po-klekati*, *po-lekati se* [všichni poklekali, polekali se].

Necítí se za protějšky dokonavých sloves neiterativních: *pochytnouti*, *popovědět* a *pozavřít* není vůbec, *pochytiti* má zcela jiný význam; *posednouti* má dva jiné významy: 1. = sednouti kousek dál [obyčejně říkáme *poposednouti*]; 2. posedla ho lakota...

Nedokonavé *posedati* je k *posednouti* »poposednouti«; častěji říkáme *poposedati*, *poposedávati*.

Proti *pozavírat* (k zavírat) je *uzavírat* nedokonavé, protože je vedle něho dokon. *uzavřít*.

U Ráise čteme dokon. *povzdychati*: věřte, že si kolikrát večer tím steskem tuze povzdychám [= mnohokrát vzdechnu, zavzdychám si].

K němu je protějšek nedokonavé *vzdychnouti* právě tak jako k dokonavému *navzdychati se* (mnoho).

7. Že se složená iterativa chápou dvojím způsobem, tomu nasvědčuje dvojí hlásková podoba při dvojím vidu:

[dokon.] *na-běhati se*, (všecko) *po-běhati*, *vy-běhati*... || [nedok.] *od-bíhati*, *na-bíhati*, *roz-bíhati se*, *vy-bíhati*...

Dokonavé složeniny jsou k prostému *běhati*, nedokonavé k dokonavým složeninám *odběhnouti*, *naběhnouti*...

8. Velmi zřídka kolísá táž složenina v témž významu mezi dokonavostí a nedokonavostí; na př.:

[nedok.] *odlétati* (-lítati): (křepelky) usedaly na sníh a zase odlétaly (R. Svob.) || [dok.] vymřeli strašní pytláci, obratní rybáři, odlítalo vodní ptactvo (Herb.);

[nedok.] *odpadati*: voda odpadá »odtéká«; návštěva, schůze... odpadá || [dok.] nechalo ovoce raději odpadati a v trávě shnítí (Svět.).

Čekáme a) podle 2. dokon. *odlétati*, protože je to nestálá složenina k dokon. *odlétnouti*, *odletěti* a je vedle ní stálá složenina *odletovati*, b) podle 3. nedok. *odpadati*, protože je to iterativní složenina k dokon. *odpadnouti*. Nedokonavé *odlétati* a dokon. *odpadati* je bez pochyby vlivem podobných složenin, jejichž vid je pravidelný.

Různý vid týchž složenin v různém významu (dokon. *napovídati se* mnoho || nedokon. *napovídati* někomu) a různých složenin téhož slovesa (dokon. *rozmetati* || nedokon. *zametati*, *odříkati* || *naříkati*) je zcela přirozený, protože mají různé úkony ve vidové stupnici; viz výše v 5., 6. a 7. a v § 808.

Ve spojení se dvěma i s více předponami.

9. Nedokonavá iterativa složená s jednou předponou stávají se ve složení s druhou nebo s třetí předponou skoro veskrze dokonavými. Tyto složeniny s dvěma nebo s třemi předponami jsou dokonavé protějšky k nedokonavým iterativním složeninám s jednou předponou. Na př.:

po-sbíratí, po-skládatí, po-stínatí, po-svazovatí, po-zabíjetí, po-ztrácetí, po-zapichovatí, po-zapisovatí, po-zamykatí; z-ohýbatí;

poz-umíratí, poz-utínatí, poz-utíratí, poz-vytahovatí, poz-uvazovatí, poz-otvíratí, poz-urážetí;

po-povídatí si, po-vykládatí si;

vy-upomínatí: všechny lidi, kteří mu dosud dluhovali, krutě a nemilosrdně vyupomínal (Sova);

na-sbíratí se (to jsem se nasbíral!), *na-vzpomínatí se, na-skládatí se...*

Podle svého úkonu je *posbíratí* dokonavá složenina k nedokonavému iterativu *sbíratí*, *poskládatí* ke *skládatí*, *pozumíratí* k *umíratí*, *popovídatí* k *povídatí*, *vyupomínatí* k *upomínatí*, *nasbíratí se* ke *sbíratí...*, nikoli snad k dokonavému *posebratí*, *posložiti*, *vyupomenouti*, *nasebratí...*, neboť tyto dokonavé složeniny vůbec neexistují.

Je to plná obdoba dvojic typu *odříkatí* (úkol) || *říkatí*, nikoli *odřící*, o kterých byla řeč výše v 5., 6. a 7.

10. Velmi zřídka je iterativum se dvěma předponami *n e d o k o n a v é*; chápe se za nedokonavý *p r o t ě j š e k d o k o n a v é s l o ž e n i n y n e i t e r a t i v n í*. Tak

u-zavíratí (smlouvu, řadu...), pocítované za nedokonavou složeninu k *u-zavřítí*.

Je tu obdoba s dvojicemi typu *u-míratí* || [dokon.] *u-mřítí*; viz výše v 2. odst.

Tím se nedok. *uzavíratí* odlišuje od dokon. *pozavíratí*, které má úkon dokonavého stupně k nedokon. *zavíratí*. Viz v 6.

Dále složeniny *po-potahovatí* a *po-posedatí* »trochu, kousek tahatí, sedatí«, vyjadřující totéž co složeniny s jedním *po-*, *potahovatí* a *posedatí*.

Opakování předpony má za úkol odlišiti složeniny *potahovatí* a *posedatí* v uvedeném významu od složenin s *po-* vyjadřujících podílnou dokonavost. Sr. *posedatí*: všichni si posedali [= sedli si].

Složená slovesa opakovací

A. Slovesa na *-vatí*.

Stálá a nestálá složenost.

807. 1. Některá frekventativa se vyskytují jako *p r o s t á i s l o ž e n á*. Jsou to předně jediná odvozená slovesa od sloves okamžitých i trvacích:

dávati (dodávati, podávati...) || dáti; hrávati (po-...) || hráti; hřívati (o-...) || hřáti; smávati se (usmívati se) || smáti se; právati (do-...) || práti; spávati (u-...) || spáti; stávati (nastávati se někde dlouho) || státi, stojím; česávati (roz-), dělávati (roz-...), volávati (při-), nechávati (po-), plakávati (o-), tesávati (o-).

Hláskový rozdíl mezi prostým *hřávati, smávati se* a složeným - *hřívati, -smívati se* souvisí s různým stářím těchto sloves. Složeniny jsou starší a vznikly jako nedokonavé stupně k dokonavým základním slovesům *o-hřáti* a *za-smáti se* a jsou tvořeny ze základu *hře-* a *smě-* v přítomných tvarech *hřeji, směji se*. Prostá opětovací slovesa jsou pozdější a základem jejich tvoření byly infinitivy *hřá-ti, smd-ti*, hláskově nepůvodní místo *hři-ti, smí-ti* za starší *hřie-ti, smie-ti*.

Dále odvozeniny z iterativ:

padávati (o-...) || padati; sedávati (vy-...) || sedati; trhávat (vy-...) || trhati; řezávati (o-...) || řezati; sekávati (o-...) || sekati ap.

2. Jiná frekventativa se vyskytují jen v e s l o ž e n í, a to předně jako nedokonavé protějšky k dokonavým složeninám základním:

pokrývati, zakrývati... || pokrýti, zakrýti; polévati, zalévati (-lívati) ... || políti, zalíti; umývati... || umýti; vyrývati... || vyrýti; zašívati... || zašíti; užívati... || užiti; přestávati, zastávati ... || přestati, zastati (zastanu); omdlévati (-lívati) || omdleti.

Patří sem též *odívati, obouvati a zouvati || odíti, abouti a zouti*, složeniny chápané dnes za slovesa prostá.

3. Četná frekventativa se vyskytují mimo ve složení s *na-* j e n j a k o p r o s t á.

Jsou to za první jediné odvozené stupně z durativ:

chtívati || chtíti, mívati || míti, trpívati, visívati; pršívati || pršeti; trápívati || trápiti; kárávati || kárati, kázávati »míti kázání«, trestávati, čekávati...

Za druhé odvozeniny z iterativ:

honívati || honiti, chodívati, jezdívati, nosívati, vodívati, vozívati; běhávati || běhati; házívati || házeti, kácívati, kráčívati, střílívati...

Za třetí odvozeniny z durativ vedle iterativ:

bránívati || brániti (zbraňovati...), brávati || bráti (sbíratí), hořívati, chválívati, mastívati, měnívati, mluvívati, platívati, soudívati, těšívati ||

těšiti (utěšovati), *sušívati*, *tvorívati*, *zdobívati*; *pívati* || píti (připíjeti...) ap.

S předponou *na-* ve významu dějové mnohosti tato frekventativa se hojně spojují: co se mě *natrápíval!*; co jsem se tam *nachodíval!*; co se o tom *namluvíval!* atp.

Touto značně omezenou schopností spojovati se s předponami odlišují se frekventativa od ostatních vidových stupňů.

Dokonavost a nedokonavost.

4. Složeniny s jednou předponou i s více předponami jsou **n e d o k o n a v é**, pociťují-li se za protějšky dokonavých složenin od základních sloves:

dodávati, *podávati*, *prodávati*... || *dodati*, *podati*, *prodati*; *vyhrávati*... || *vyhráti*, *ohřívati* || *ohřáti*, *usmívati se* || *usmáti se*, *rozčesávati* || *rozčesati*, *rozdělávati*, *vyspávati*, *přivolávati*, *oplakávati*, *otesávati*...

Je tomu zcela tak jako u iterativ; viz v 3. odst. minul. §.

5. Jsou **d o k o n a v é**, chápou-li se za protějšky nedokonavých frekventativ; na př.:

nadávati se: co jsem se mu nadával knih! [význam dějové mnohosti]; *nahrávati se*: co jsme se toho nahrávali!; *nazalívati se* květin, *nazašívati se* prádla a šatstva; co nocí jsem nespala, co *jsem si od huby nautrhávala!* (Rais).

Viz u iterativ v 5. odst. minul. §. *Nadávati se* pociťujeme za složeninu k *dávati*, nikoli k *nadati*, neboť to má jiný smysl. Stejně spojujeme významově *nahrávati se* s *hrávati*, nikoli s *nahráti*, *nazalívati se* s *zalívati*, nikoli s *nazalíti*, protože to není.

Složeniny s *na-* jiného významu než dějové mnohosti jsou nedokonavé, protože patří do 4.: *nadávati* komu »spílati« || *nadati*; *nahrávati* píseň, plotnu || *nahráti*.

Nedokonavé jsou frekventativní složeniny s významem dějové mnohosti, vedle kterých jsou v témž významu dokonavé složeniny základní: *nastávati se* někde (dlouho) || *nastáti se*; *naplakávati se* || *naplakati se*, *napsávati se* || *napsati se*. Ty náležejí do 4.

Rozdíl mezi dokonavými a nedokonavými složeninami s *na-* ve významu dějové mnohosti je patrný, vyjádříme-li se jinak: *nadával jsem se mu knih!* = co jsem mu *dal* knih!; co *jsem se s ním nahrával!* = jak často *jsem si s ním zahrál!* || co *se ten*

slepec *nastával* na rohu ulice! = jak často a dlouho *stával*, *stál* ten slepec...!;
co se matka *naplakávala*! = jak často matka *plakala*, *plakávala*!

Rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí ustupuje zhusta do pozadí, proniká význam dějové mnohosti, takže jsme leckdy na pochybách, je-li složenina dokonavá či nedokonavá.

6. Dokonavé jsou dále složeniny vyjadřující podílnou opakovanost:

pozumývati všecko nádobí; *pozakrývati* na zimu všechny růže;
pozalívati všecku zeleninu a všechny květiny; *poschovávati* všechny drahocenné věci; *pozašívati* všecko prádlo.

Patří sem také složenina *využívati* (všecky prášky).

Vedle ní je nedokonavé *využívati* (koho, čeho), protože je to protějšek k dokonavému *využití*, podobně jako *zneužívati* ke *zneužití*.

B. Slovesa na -vávati.

7. Užívá se jich ve složení celkem zřídka a jsou téhož vidu jako příslušná frekventativa na -vati; na př.:

prodávávalo se to na trzích [jako *prodávati*]; *užívalo se* toho jako léku.

Vidová stupnice.

808. 1. Vidovou stupnicí rozumíme soubor různých vidových úkonů a jejich výrazových prostředků: *a*) slovesa prostá a složená, *b*) dokonavá a nedokonavá, *c*) neodvozená nebo denominativa, a to okamžitá a trvací, a *d*) odvozená ze sloves, opětovací a opakovací.

Tato stupnice je u různých sloves, t. j. v různých věcných významech, nestejná.

2. Jen zřídka má jazyk v témž významu úplnou vidovou stupnici co do průběhu děje:

sednouti [sloveso okamžité] || *seděti* [trvací] || *sedati* [opětovací] || *sedávati*, *sedívati* [opakovací]; *lehnouti* || *ležeti* || *lehati*, *léhati* || *lehávati*, *ležívati*.

3. Většinou nemá vidová stupnice prosté sloveso okamžité, začíná prostým durativem:

bráti || -*bírati* || *brávati*, -*bírávati*; *nésti* || *nositi*, -*nášeti* || *nosívati*, -*nášívati*.

Podobně: *vést* || *voditi*..., *vézt* || *voziti*..., *hnati* || *honiti*..., *jíti* || *choditi*..., *viděti* || *vidati*..., *slyšeti* || *slýchati*..., *bíti* || *-bíteti*..., *píti* || *-píjeti*...

4. Velmi hojně nemá vidová stupnice durativum:

bodati, házeti, hýbati, padati, pouštěti, sahati, sekati, stíhati, stříhati, sypati, tahati, trhati atp.

V starším jazyce byla durativa *bósti* (bodu), *pásti* (padu), *sieci* (sěku), *střici* (stříhu) a *súti* (spu). Místo nich se časem vyvinula okamžitá slovesa *bodnouti*, *padnouti*...

5. Mnohá slovesa nemají iterativa:

báti se, cpáti, dáti, dáviti, dělati, hniti, hubiti, hynouti, chtíti, míti, pršeti, roditi, státi (se), styděti se, šíti, trápiti, trpěti, tupiti, vábiti, žasnouti, žíti; hubnouti, chudnouti, šedivěti...

Starší jazyk měl četná příslušná iterativa: - *cipovati* (zacipovati, ke cpáti), -*davovati* (vy-, k dáviti), -*hubovati* (po-, za-, k hubiti), -*hynovati* (za-, z-, k hynouti), *na-rázěti se*, -*rozovati* (k roditi), *po-trapovati* (k trápiti), *po-tupovati* (k tupiti), *po-vabovati* (k vábiti), *žásati* (k žasnouti)...

6. Leckterá durativa nemají prostě dokonavé složeniny:

báti se, bydleti, býti, dbáti, jednati (správně...), opatrovati, otálet, pátrati, podobati se, příti se, státi (o koho, oč), strachovati se, tušiti, velebiti (koho, co); náležeti, záležeti, záviseti, záviděti, nenáviděti, příslušet; zdáti se; naříkati, pochybovati, pokládati, považovati (koho zač), pozdravovati (koho), posmívati se, rozmlouvati (s kým o čem), podezírati, podezřívati koho, rozprávěti, vyprávěti, vypravovati, utiskovati, vzývati; domnívati se; pátrati...

K n i ž n í j a z y k si některé prostě dokonavé složeniny vytvořil, protože se leckdy pocituje jejich potřeba: *zabáti se, zastrachovati se, zapodobati se, zapřáti si, zatušiti, zapochybovati, zaposmívati se, zanenáviděti, zabýti, vypraviti*, viz v § 803s.

S t a r ý j a z y k měl hojně takové složeniny: *pobáti se, ubáti se, pochybiti* (k pochybovati), *položiti* (koho zač), *posmíeti se* (k posmíevati se), *rozmluviti* (k rozmlouvati s kým), *vypraviti* (k vyprávěti, vypravovati), *utisknutí, podezřieti*...

Složeniny *napátrati se* (po někom, po něčem), *navypravovati se, narozmlouvati se*... nejsou prostě vidové.

7. Ne ojediněle má jazyk jen jeden vidový stupeň, dílem dokonavý, dílem nedokonavý:

dovedu to, *dovedu* to udělat (viz v § 804); *nadchnouti* koho, *nadchnouti se* pro něco, pro někoho; *přiměti* koho k čemu; *nařknouti* koho, *přiřknouti* komu co; *nepohodnouti se*, *spasiti*, *povážiti* (je třeba povážiti, že...), *zmeškati*; *udeřit*, *praštit* koho atp.; —

Není *dovodim*, *dovádím* k *dovedu*, *považovati* k *povážiti*...

U Šimáč. se čte nedokon. *přimívati*: důtklivé prosby staré paní jej přimívaly, že...

V starém jazyce bylo nedokon. *přiřiekati* a to se tu a tam vyskytuje jako archaismus v podobě *přiřikati* ještě dnes: to nyní mu přiřká (Souček) [= přisuzuje]; napřed mně nějaké rybníčky přiřkal (Jir.) [= sliboval].

rozprávěti, *vyprávěti*, *vypravovati* || jen říd. kniž. dokon. *vypravit* (§ 803₅); *hoditi se* = býti vhodný; *padnouti*, o šatech; *vede se* mi dobře...; *vrhnouti se* po kom = být mu podobný; *daří se* mu dobře, špatně, *daří se*, *dařivala se* tam pšenice... || v jiném významu: dílo *se daří* — dokon. *zdařilo se*; *bylo*, *bývalo* mu líto... || nářeč. a kniž. dokon. *zabylo* (§ 803₅).

8. Různá slovesa se nejednou doplňují na vidovou stupnici téhož věcného významu:

báti se [nedokon.] || *leknouti se* [dokon.]; *beru* || *vezmu*; *jsem* [durat.] || *budu* [dokon.] || *bývám*; *jdu* || *chodím*; *jedu* || *jezdím*; *děje se* || *stalo se*; *kladu* || *položiti*.

9. Z téhož kořene vytváří si jazyk v různých významech slovo-
tvorně různou vidovou stupnici. Na př.:

[z *hod-*] *hoditi* — *házeti* — *-hazovati* — *házívati* || *hoditi se* »býti vhod« — *hodívati se* (bez iterativ) || *přihoditi se* — *přiházeti se* (nikoli též *přihazovati se*);

[z *tk-* < *tək-*] *dotknouti se* — *dotýkati se* (nikoli též *dotkávati se*) || *potkati* koho — *potkávati*, *utkati se* s kým — *utkávati se* (nikoli též *-týkati*) || *potýkati se* s kým — *potýkávati se* (nik. též *potknouti se*);

[z *hlas-* < *gols-*] *hlásiti* co — *ohlašovati* || *hlásati* pravdu;

[ze *zv-* < *z_ov-*] *zváti* (*nazvati*) — *nazývati* || *zváti*, *pozvati* (nikoli též *pozývati*) || *vzývati* < *vz-zývati* (nikoli *-zvati*);

[ze *smě-*] *smáti se* — *smávati se*, *posmívati se* || *zasmáti se* (nik. *zasmívati se*);

[ze *slyš-*, *sluch-*] *slyšeti*, *poslyšeti* — *poslechnouti* — *poslouchati*, *slýchati* || *poslechnouti* — *poslouchati* »býti poslušen«;

[z *ved-*] *vésti* — *voditi* — *při-váděti*, *vodívati* || *dopro-voditi* — *-vázeti* || *do-vést* něco udělat || *vede se* mi dobře (nikoli *vodí se*...).

Příčina je předně v tom, že ve všech významech není potřeba stejného počtu vidových stupňů.

Tak u *hoditi se* ve významu »býti vhod« obejde se jazyk bez iterativa. Podobně není nutné rozlišovati durativum a iterativum ve významu »býti poslušen« (proto je *poslouchati*, nikoli též *slyšeti*) a u *vede se* (mi dobře...).

Dále v tom, že slovotvorně různými útvary rozlišuje jazyk různé významy.

Proto je na př.: *-zývati* v *nazývati*, *vyzývati*, *vzývati*, ale nikoli též k *pozvati*. *Hlásati* je iterativum k *hlásiti*, ale nevyskytuje se k *hlásiti* co, *hlásiti se* ke komu.

V starším jazyce nebylo významové rozlišování ještě mnohdy provedeno, takže se některé stupně vyskytují nad nynější zvyk.

Bylo na př. *potýkati* koho = potkávat; *pozývati* koho = zvát; *poslyšeti* rady = poslechnouti; *zasmievati se* k zasmáti se (jako *posmívati se*).

Pozývati se drží jako archaismus ještě dnes: vstaňte, pozývala jemně Renata (Jirás.).

10. Od původu tytéž vidové stupně chápou se různě podle složení vidové stupnice:

sypati chápeme za sloveso neodvozené, nikoli opětovací, protože zaniklo jeho základní sloveso *súti*, *spu* (viz ve 4.); — *vzývati* [*< vz-zývati*] je nám sloveso neodvozené, protože se neužívá základního slovesa *zvát* (viz v 9.); — podobně *potýkati se* (pro nedostatek základního *potkati se*); — *domnívati se* je nám sloveso trvací, nikoli opětovací, protože zaniklo jeho základní sloveso *domníti se*; atp.

11. Také v dokonavosti a nedokonavosti týchž nebo obdobných slovotvorných stupňů pozorují se rozdíly při různých významech.

Tu záleží jednak na věcném významu samém; na př.: dokon. *hoditi* || nedokon. *hoditi se* »býti vhod«. Jiné příklady viz v § 802⁵.

Jazyk přiděluje témuž slovotvornému útvaru ten vid, který lépe hovoří věcnému významu.

Jednak je dokonavost nebo nedokonavost závislá na úkonu vidového stupně, na jeho postavení ve vidové stupnici. Na př.: nedokon. *napovídati* komu [k napovědět] || dokon. *napovídati se* (mnoho) [k povídati]; viz v § 806₅.

Podobně: nedok. *zapovídati* co || dok. *zapovídati se*; nedok. *zametati* || dok. *rozmetati*; nedok. *odřikati se* koho, čeho || *odřikati* úlohu; nedok. i dok. *napadati*, *nasedati*, *posedati*. Viz tamt. a 806₆.

Patří sem též dvojice [nedok.] *vypadati* (dobře...) || [dok.] *vypadati* (o vlasech...).

Dokonavé je *vypadati* z příčiny uvedené v § 806₆. Nedokonavé je ve významu 'vyhlížeti, míti vzezření...' proto, že je to první vidový stupeň (neříká se *vypadnouti*) a že je nedokonavého stupně velmi často potřebí.

Užívání sloves podle vidu.

809. Většinou se užívá sloves toho vidu, o který v e s k u t e č n o s t i j d e, který tane mluvčímu na mysli. Nejednou se však vyjadřujeme j i n a k nebo dvojím způsobem, a to jednak co do opětování děje, jednak co do dokonavosti a nedokonavosti.

a) Opětování děje.

Dokonavé opětování.

1. Dokonavé opětování vyjadřujeme zhusta nikoli stálým iterativem, nýbrž i dokonavým slovesem n e o p ě t o v a c í m. Na př.: *vychoditi* školu || *vyjíti*; *vyježděné* koleje || *vyjeté*; všech dvanácte hlav *zutínal* (Erb.) || *utal*; *pozapomínal* jsem všecko || *zapomněl*; všecky lidi *vyupomínal* (Sova) || *upomenul*; hrách *sesbírali* (Němc.) || *sebrali*; *vyházel* jsem ty papíry || *vyhodil*; všichni *se polekali* || *lekli se*; všichni *poklekali* || *klekli*; *zohýbaná* žita (Svob.) || *ohnutá*; všichni *pozutíkali* || *utekli*; všichni *si posedali* || *sedli si*; všecko *poskládal* || *složil*; *pozamykal*, *pozotvíral* všecky dveře || *zamkl*, *otevřel*; *zotvírala* dveře pokojů (Sum.) || *otevřela*; všecken dobytek *pozabíjeli* || *zabili*; *pozapisoval* si to všecko || *zapsal*; *odnosil* si ty knihy || *odnesl*; *odvozil* všecken písek || *odvezl*; *pozumývala* nádobí || *umyla*; byli všichni *zchytáni* (Kul.), *pochytáni* || *chyceni*; atp.

Jde o takové případy, kdy má jazyk na vyjádření dokonavého opětovaného děje stálé dokonavé iterativum nebo frekventativum.

Užívá-li se místo něho dokonavého slovesa základního (*utal* místo *zutínal*, *pozutínal*), nevyjadřuje se p r ů b ě h děje záležející v opětování, nýbrž jen jeho k o n e č n ý v ý s l ě d e k, prostě jeho vykonání.

Je tu rozdíl proti případům s nedokonavostí. Má-li jazyk vedle základního slovesa trvacího stálé iterativum, vyjadřuje se opětování děje zpravidla iterativem: *něsti* || *nositi*, *jíti* || *choditi*..., viz v § 798s.

2. V užívání dokonavých iterativ nebo frekventativ a sloves základních jsou nezřídka individuální rozdíly; jedni mluvčí užívají více sloves těch, druhí oněch.

Dále se pozoruje, že jsou některé iterativní nebo frekventativní složeniny, jako *vychoditi*, *posbírati*, *pochytati*, *sesbírati*, *poklekati*, *polekati se*, *odnositi*, *odvoziti*, průměrně častější než jiné, na př. *poskládati*, *pozapomínati*, *pozumývati*, *pozamykati*, *pozotvírati*. Vyskytují se i složeniny řídké, ojedinělé, jako Sovovo *vyupomínati*.

Často vůbec neužíváme dokonavého iterativa; na př.: všichni *se sešli* [nikoli *schodili se*, *popřicházeli*]; všechny je *našli* mrtvé; *přivezli* je [nikoli *přivozili*, *popřiváželi*]; mnozí *odjeli* [nikoli *odjezdili*]; bylo by možné říci *poodjížděli*; *vypustil* ze stáje všechny krávy [nikoli *pozvypouštěl*]; všechno si to *napsal*, *vyměřil*, *promyslíl*; *poslali* posly na různé strany...

Někdy není iterativum vůbec možné z příčiny významové; na př.: lovci *nasadili* pušky || *nasázel* v zahradě mnoho ovocných stromů. Dvojím vidovým stupněm tu jazyk r o z l í š u j e dva různé věcné významy; viz v 9. odst. minul. §.

Stálé záporné iterativum o ději neopětovaném.

3. Vyskytuje se v řídkých případech dvojího rázu.

a) Tam, kde je protějškem durativního děje kladného:

nejezdi tam || *jeď* tam; *nechoď* ještě || *jdi*, *běž už*; rádím ti, abys tam *nejezdil*, *nechodil* || abys tam *jel*, *šel*.

Tu vyjadřuje iterativum zcela zřetelně děj j e d e n, jde o jednu jízdu, o jednu chůzi. Viz ještě v 8. odst. násled. §.

Stejně bychom se vyjádřili, kdyby šlo o záporný děj o p ě t o v a n ý, o protějšek opětovaného děje kladného: *nejezdi*, *nechoď* tam || *jezdi*, *choď* tam.

b) Tam, kde je protějškem dokonavého děje kladného: *nechoď* (pryč) || *odejdi...*, viz v 9. odst. násl. §.

Nepatří sem *nelehej si tam* || *lehni si a neseď si tam* || *sedni si*, protože nejde o iterativa stálá; viz v § 799₃.

Leckdy se děj opětuje, ale *nechápe se za opětovaný* a ani se obyčejně nevyjadřuje iterativem; o tom viz v § 800.

b) *Dokonavost a nedokonavost děje.*

Dokonavé sloveso vedle nedokonavého.

810. 1. Dokonavým nebo nedokonavým slovesem vyjadřujeme děj, který je něčím *z v y k e m, o b y č e j e m*; na př.:

vlak *ujede* za hodinu 30 km; pták *uletí* za hodinu...; *napiši* za den deset čtvrtěk papíru; *vykouřím* za den tři doutníky || *kouřím*; *vypiji* || *piji* večer dvě sklenice piva; *sní* || *jí* poměrně málo; naše babička *si* v mládí ráda *zatančila* || ráda *tancovala*; *spotřebujeme* || *potřebujeme* za rok 50 q uhlí; s poctivostí nejdál *dojdeš* (přísl.); trpělivému všechno na dobré *vyjde* (tamt.); i mistr tesař *se utne* (tamt.).

Slovesa vyjadřující něčí *v l a s t n o s t* kladou se jen ve vidu nedokonavém: nůž dobře *řeže* [= je ostrý]; vůbec *nepije* [= není piják]; *nejím* maso [= nejsem jedlík masa].

Nedokonavé sloveso vyjadřuje minulý děj dokonavý.

2. Nedokonavým slovesem vyjadřujeme minulý děj ve skutečnosti dokonaný, rozumí-li se jeho dokonavost sama sebou a vystupují-li do popředí *j i n é o k o l n o s t i* dějové. Je tomu tak ve čtvrtém případě.

a) Záleží-li mluvčímu *n a p ů v o d c i* děje; na př.:

ten obraz *maloval* Aleš; to dílo *psal* znamenitý odborník; nábytek nám *dělal* truhlář XY; kdopak ti *otvíral*?; kdo ti to (nějaké zboží v kupectví) *dával*?; kdo to *psal, posílal*?; kdo ti to *říkal, vykládal*?; kdo za tebou *zavíral*?; kdo *se po mně ptal*?; kdo *šel* poslední?; kdo ti ty hodinky *spravoval*?; kdo ti *šil* ty boty?

Skutečnost, že ten obraz někdo *namaloval*, to dílo někdo *napsal*, nábytek truhlář *udělal*, někdo za tebou *zavřel*, někdo poslední *odešel* atp., je nepochybná. Jde o hotový obraz, o hotové dílo, o hotový nábytek, o hodinky již spravené..., o něco, o čem se už mluvilo, a proto není třeba tuto okolnost vyjadřovati dokonavým slovesem.

Pozornost mluvčího se upíná k původci děje, a to se zřením k různým okolnostem.

Podle provedení, podle celkového rázu soudím, že je to obraz Alšův (ten obraz maloval Aleš); někomu se náš nábytek líbí, ptá se po jeho výrobcí a my odpovídáme, že jej dělal...; dívíme se, že někdo přišel, a ptáme se, kdo mu otvíral; přítel mluví o opravě svých hodinek, chceme si dát spravit své hodinky a ptáme se, kdo mu je spravoval; atp.

Ptáme-li se na původce děje, ale nejde-li o takové okolnosti, záleží na dokonavosti děje, a proto klademe sloveso *dokonavé*; na př.: kdopak ti to *koupil*? [ptáme se příteleva dítěte hrajícího si s hračkou]; kdo to *udělal*? [ptá se učitel něco vyšetřující]; kdo *napsal* Dagmar? [ptá se učitel žáka hned po vyvolání].

Tu jde o *děj sám* — že hračku někdo koupil... — a proto je nutné vyjádřit jeho dokonavost. Dobře je to patrné v 3. příkladě. O díle Dagmar se nemluvilo, je třeba jeho existenci vyjádřit dokonavým *napsal*.

b) Jde-li o vytčení nějakého *příslověčného určení* děje; na př.:

Štítný *psal* některá díla pro své děti. — Kde je Václav? *Šel* už domů. — Červená, modrá fiala, kdes ji, má milá, *trhala* (píseň).

Že Štítný některá díla *napsal*, že Václav odněkud *odešel*, že milá *utrhla* fialu, rozumí se ze situace.

V první větě je důležité určení zájmového předmětu (pro své děti), v druhé určení časové a místní (už domů), v třetí určení místní (kde?).

Klade se tu též sloveso dokonavé: Štítný *napsal*...; *odešel* už domů.

c) Jde-li o slovesa vyjadřující řeč, *vyprávění*; na př.:

říkal, vyprávěl (vypravoval), povídal, vykládal mi to bratr; noviny *oznamovaly, ohlašovaly, že...*; radio *hlásilo, že..., hlásilo* to radio.

Nedokonavým slovesem vyjadřujeme děj jako probíhající, ne již ukončený.

Užíváme tu též slovesa dokonavého: *řekl* mi to bratr; *oznámily* to, *ohlásily* to noviny; mně *neřekla* nic (Ner.).

d) Chceme-li vytknouti *jako st* děje, z kterého vyplývá vlastnost vyjádřená trpným přičestím; na př.:

paní Nováková, *rozená* Kolářová; je to *rozený* básník; *volený* zástupce; *zvaný, nezvaný, vítaný* host; mistr Jan *zvaný* z Husince;

část věty *zvaná* přístavek; *tak zvaný* (t. zv.) přístavek; několikrát *trestaný* člověk;

čerstvě *pečený*, *kupovaný*, *mazaný* chléb; *vařená*, *smažená*, *malovaná* vejce; *pečené*, *dušené*, *uzené* maso; *ohříváné* zeli; *nakládáné* zeli, okurky; *psaná*, *tištěná*, *vázaná* kniha; *vyšíváný* šátek; ručně *pracované* ozdoby, ručně *šité* boty; uměle *vykládané* lenošky (Němc.); *skládáná*, *nabíraná* sukně; *nemyté* ruce, oči (Uher); *hašené* vápno; *krytý* vůz; *zděné*, *roubené* stavení; *kradené* věci; lícha *neoraná* (Erb.); řemeslník za pecí *válený* ani za babku nestojí (přísl.).

Smysl je: paní N. *rodem* K.; básník *od narození*; zástupce pověřený *volbou*; mistr Jan *jménem* z Husince; vejce *připravená vařením...*, věci *získané krádeží*, *z krádeže* atp.

Dokonavost se i tu rozumí sama sebou a důležitý je děj svým věcným významem samým, tím, že je to rození, rod, volba, vaření, krádež... Viz ještě v § 847⁵.

Tu a tam je možný tvar dokonavý: *zvolený* zástupce, tak *nazvaný* přístavek, *neumyté* ruce.

Někdy se ujalo sloveso dokonavé obecně: chodí pěkně *učesaný*, *oblečený*.

V lidové mluvě bývá i tu sloveso nedokonavé: chodí pěkně *oblíkaný*.

Nedokonavé kladné sloveso vyjadřuje dokonavý děj při citovém zaujetí.

5. Je tomu tak předně v imperativě; na př.:

vstávej [= nelež, nýbrž vstaň]; *oblíkej se*, *chystej se* na cestu [vidíme-li, že se někdo neoblíká, nechystá]; *spěchej* [vidíme-li, že někdo otálí].

Chceme, aby někdo *vstal*, *oblékl se...*, t. j. máme na mysli děj dokonavý, jehož nevykonávání nás vzrušuje, zneklidňuje.

Užíváme tu také tvarů dokonavých: *vstaň*, *pospěš si...*

6. Dále bývají nedokonavé řečnické otázky mající smysl záporný:

Proč *bychom* draze *kupovali*, co si sami vařit dovedeme? (Němc.) [= nekupujme draze]. — A. Půjdeš tam také? B. Nevím, nač *bych* tam *chodil*? (Jir.) [= nepůjdu tam, není, proč bych tam šel]. — Proč *jsi* mu to *dával*? [= neměls mu to dávat].

O jejich citovém rázu viz v § 447.

Nedokonavý záporný imperativ.

7. Nedokonavým záporným imperativem vyjadřujeme zpravidla **d o k o n a v ý z á k a z**, **d o k o n a v o u p r o s b u** nebo **r a d u**. Na př.: *nezavírej, neotvírej* ty dveře; ještě *nevstávej*; *neházej* to do vody; *nedávej* mu to; *neříkej* mu to, *nepiš* mu o tom nic; *nesedej* si tam; *nečekej* na mne; *nestřílej* na něj; *nekupuj* to atp.

Stejně je tomu s opsaným imperativem 3. osoby:

ať ty dveře *nezavírá, nezavírají, neotvírá, neotvírají*; *ať* mi v zámku na nic *nesaháte* (Němc.). atp.

I je-li imperativ v souvětí: řekni mu, *ať nezavírá* atd.

Že tu jde o **d ě j d o k o n a v ý**, vyplývá jednak z toho, že bychom kladný zákaz, kladnou prosbu nebo radu vyjádřili slovesem dokonavým: *otevři, zavři* ty dveře; *vstaň* už; *dej* mu to; *řekni* mu to, *napiš* mu o tom; *sedni* si tam...

Jednak je to zřejmé ze širší souvislosti; na př.: A. Já ty dveře *zavru, otevru*. B. *Nezavírej, neotvírej* je. — A. Už musím *vstát*. B. Ještě *nevstávej*. — A. Řeknu mu to, *napiši* mu o tom. B. *Neříkej* mu to, *nepiš* mu o tom. — A. *Počkám* na tebe. B. *Nečekej* na mne.

Jde-li o **n e d o k o n a v ý** děj, vyjadřujeme jej rovněž tak: *nezavírejte* ty dveře [sr. kladně: *zavírejte* ty dveře; opěťování]; *nedávej* mu peníze [|| *dávej* mu raději knihy]. To je však zcela ve shodě s tvarem slovesa. Jsou tedy záporné nedokonavé imperativy *nezavírej, neotvírej...* **d v o j z n a č n é**.

Jen zřídka tu užíváme slovesa **d o k o n a v é h o**: *neuteč* mi, *počkej* na mne.

Iterativum *neutíkej* má smysl jen opěťovací [= nepospíchej].

Všude jinde má záporný dokonavý imperativ smysl jiný, znamená **u p o z o r n ě n í**, **v ý s t r a h u**:

neshod tu vázu [= dej pozor, abys tu vázu neshodil]; *neřízni se, nepíchni se, nespál se, neopař se, neumaž se...*

Má-li sloveso zpravidla **j e n t v a r y d o k o n a v é** (§ 808₇), mívá záporný imperativ význam obojí; na př.: *nezmeškej vlak*.

8. Patří sem též *nejezdi* (tam) a *nechoď* (tam), se stálými iterativy místo nedokonavých durativ *nejed* a *nejdi* (viz v 3. odst. minul. §). Jsou to protějšky kladných imperativů *jed* a *jdi* od nedokonavých sloves *jeti* a *jíti*, ale tyto imperativy *jed* a *jdi* chápeme za dokonavé jako ve dvojicích *nezavírej* || *zavři* uvedených v 7.

9. Dále sem náležejí případy, kde je nedokonavé stálé iterativum jako protějšek dokonavého imperativu kladného:

nechod (pryč) || *odejdi*; *nenos* to sem || *přines*; *nevod* ho sem || *přived*; *nevoz* to sem || *přivez*.

Proti případům 7. je tu jen ten rozdíl, že je záporný nedokonavý děj smyslem neopětovaný vyjádřen stálým iterativem, nikoli durativem *nejdi*, *nenes*, *neved* a *nevez*. To náleží do 3. odst. minul. §.

Neiterativně se vyjadřujeme ve dvojici *nejez* to [nikoli *nejídej*] || *sněž* to.

Nedokonavý záporný kondicionál.

10. Vyjadřujeme jím d o k o n a v ý d ě j povahy i m p e r a t i v n í; na př.:

prosil mě, *abych* ty dveře *nezavíral*, *neotvíral*; říkal mi, *abych* na něj *nečekal*; radil mi, *abych* tam *nechodil*, *nejezdil*; vyzval je, *aby* to nikomu *neříkali*; prosili ho, *aby* daleko od nich *neodcházel* (Jir.); Viktorka prosila, *aby* ji z domu *nevyháněli* (Němc.); poručil, *aby* po tři dni nikdo k němu *nechodil* (Jir.).

Je to úplná obdoba s případy v 7., 8. a 9., neboť kondicionál je v souvětí místo imperativu ve větě samostatné: *nezavírej* || prosím tě, *abys* *nezavíral* atp. Sr. kladně: prosil mě, *abych* ty dveře *zavřel*, *otevřel*; prosil mě, *abych* k němu *přišel*...

Nedokonavý infinitiv.

11. Infinitiv závislý na jiném slovese bývá často nedokonavý, ač vyjadřuje děj d o k o n a v ý. Na př.:

dal jsem si šít šaty, *dělat* boty, *trhat* zub; Voldan *se nechtěl* s nikým *zastavovat* (Hlad.); *neměly* jste všechno *povídat* (Sum.); *neměls to dělat*; *neračte zapomínati*, že...; *chtěl* mu to *platit*, *chtěl* ho o něco *prosit*, *chtěl* už *odcházet*.

Bývá tu též infinitiv d o k o n a v ý: *dal jsem si ušít* šaty, *vytrhnout* zub; *chtěl* to *zaplatit*, *chtěl* ho o něco *požádat*, *chtěl* už *odejít*.

12. Po slovesích *začít*, *počít* a (kniž.) *jmouti se* klademe z p r a v i d l a infinitiv nedokonavý. Na př.:

začnu, počnu *psát*, *stavět* vilu, *chodit* na procházku; jal se *objíždět* města (Palac.); jala si *připravovati* brusle (Č.-Chod).

Jako řídká individuální odchylka vyskytuje se po *jmouti se* infinitiv dokonavý: jsme se *přistati* (Jungm.); jal se *zdělat* oheň (tamt.); jal se *promluvit* (Sab.).

2. Slovesný rod.

811. 1. O slovesném rodě (genus verbi) mluvíme tenkrát, máme-li na mysli úkon činitele (vykonavatele, původce) děje ve větě. Rozlišujeme rod činný (aktivní) a trpný (pasivní). Slovesa rodu činného nazýváme činná (aktivní, aktiva), rodu trpného pak trpná (pasivní, pasiva).

ČINNÝ ROD

2. O činném rodě mluvíme tenkrát, je-li činitel děje mluvnickým podmětem; na př.:

žák píše [mluvnic. podm. *žák* je činitelem děje vyjádřeného slovesem *píše*]; podob. *učitel chválí žáka*, *pes štěká*, *vítr fouká* atp.

Činná jsou v tomto smyslu všechna slovesa činnostní (§ 791):

baviti, buditi, cititi, čisti, čistiti, děliti, hýbati, chystati, jísti, kovati, lámati, měniti, mýti, nésti, obouvatí, píti, práti, rýti, síti, tesati, volati, znáti, živiti...

Počítáme k nim také slovesa stavová, jejichž mluvnický podmět je nositelem stavu nebo vlastnosti (§ 791):

hubnouti, ležeti, mládnouti, potiti se, radovati se, šedivěti...

Nositel stavu nebo vlastnosti vystupuje v naší představě jako činitel děje.

2. O činný rod jde dále tehdy, je-li děj vyjádřen jako bezpodmětný, a to slovesy dějovými v užším smyslu (§ 791₂, 794₁), na př.: *blýská se*, *hřmí*, *prší*, *sněží*, *tmí se*, *chce se* mi jíst.

3. Za zvláštní rod se někdy pokládají slovesa zvratná, avšak neprávem. Některá z nich jsou zřetelně činná ve smyslu výše uvedeném. Jsou to všechna slovesa se zvratnými zájmeny *se*, *si* předmětovými (§ 792): *myji se*, *cítím se* zdrav, *přeji si* něco... Jiná jsou zřetelně trpná, na př. *dům se staví*, viz v § 794₅, 813.

Činná jsou dále zvratná slovesa s nepředmětovým *se* a *si*, uvedená v § 793: *báti se*, *stěžovati si*, *sejítí se* (s kým), *dočkatí se...*, a v § 794 v odst. 2., 3. a 4.: *zabítí se*, *zlomiti si* (nohu), *říká se...*

TRPNÝ ROD

812. 1. O trpný rod jde tehdy, není-li činitel děje mluvnickým podmětem. Je tomu tak ve dvojích případech, v jedněch s mluvnickým podmětem, v druhých bez něho. Podle toho rozeznáváme trpný rod podmětový a bezpodmětný.

Trpný rod podmětový.

2. Mluvíme o něm tenkrát, je-li mluvnickým podmětem p ř e d m ě t nebo v ý s l e d e k činného děje; na př.:

žák je chválen [*žák* nechválí, není činitelem chválení, nýbrž někdo chválí žáka; *žák* je předmětem chválení];

dům se staví [*dům* nestaví sám sebe, nýbrž jej někdo staví; je to cíl, cílový předmět stavění];

dům byl postaven [*dům* nepostavil sám sebe, někdo jej postavil; je to předmět stavění a výsledek postavení, děje dokonavého].

Trpným rodem se vyjadřuje týž děj jako rodem činným (*učitel chválí žáka*), avšak se stanoviska předmětu (*žák je chválen od učitele*).

Ve větách s opsanými trpnými tvary je mluvnický podmět n o s i t e l e m s t a v u plynoucího z činného slovesa. Viz v § 814.

Proto se lze někdy podle věcného smyslu vyjádřiti č i n n ě i t r p n ě : proto *vlčka bijí*, aby se vlk vtípl (přísl.) || proto *je vlček bit*, aby...

Trpný rod bezpodmětý.

3. Záleží v tom, že slovesný přísudek nemá mluvnický podmět. Vyskytuje se poměrně zřídka, a to jednak v případech typu *města bylo dobyto*, ve kterých je vyjádřen nepřímý p ř e d m ě t dokonavého děje.

Činně by to znělo: nepřítel *dobyl města*.

Podobně na př.:

bylo použito stroje, násilí...; bylo zneužito důvěry; bylo tím hnuto; bylo o tom rozhodnuto.

Jednak v obdobných případech b e z p ř e d m ě t u: *bylo řečeno, že...; bylo oznámeno, ohlášeno, usneseno, zjištěno; bylo navrženo, dohodnuto, smluveno, ujednáno, nařízeno, aby...* Viz k tomu ještě v § 815.

Činně by to znělo: (někdo) *použil*, (lidé) *použili* stroje; (někdo, řečník) *navrhl*, (shromáždění) *navrhlo*.

První typ s e někdy m ě n í v p o d m ě t o v ý tím, že se místo předmětového genitivu klade nominativ. Tento podmětový typ se

obecně ujal u slovesa *dotazovati se* (koho): *odborník byl dotazován...*, viz v 5.

Jiná taková podmětová pasiva se však dosud pocítují za neústrojná; na př.: *město bylo dobyto, byl užit prach* ap.

V peněžnickém jazyce se vyskytuje neústrojně osobní *papíry byly obchodovány*, zdánlivě místo neosobního *s papíry bylo obchodováno*. Zde se změnilo v podmět příslovečné určení *s papíry*. Ale neosobní pasivum *bylo obchodováno* je neústrojně, protože má nedokonavé přičestí; viz v § 815. V duchu jazyka je reflexivum *obchodovalo se s papíry*, podobně *obchoduje se, bude se obchodovati s papíry*.

Činitel děje.

4. Činitel děje má při trpném rodě úkon příslovečného určení, a to původce.

Většinou se nevyjadřuje, rozumí se z obsahu věty, ze souvislosti; na př.:

žák je chválen [chválí jej učitel, učitelé]; *města bylo dobyto* [dobyli ho nepřátelé, oblehatelé, dobylo ho vojsko]; *bylo nařízeno* [nařídil úřad, nařídila policie...]; *bylo usneseno* [= usnesla se schůze, usnesl se výbor, usnesla se sněmovna...].

Řidčeji se činitel děje vyjadřuje, a to buďto pouhým instrumentálem nebo hlavně genitivem s předložkou *od*, ale jen při trpném tvaru opsaném, nikoli též zvratném (viz v dalším §). Na př.:

žák byl pochválen, pokárán, potrestán, učitelem || od učitele, otcem || od otce.

Je-li činitel děje neživotný, vyjadřuje se zpravidla jen instrumentálem, nikoli též genitivem s *od*; na př.: peníze byly vyplaceny *zemskou pokladnou*; byl vyzván *úřadem*.

Tu a tam se vyjadřuje činitel děje *akusativem* s předložkou *skrze*: dlužník *byl upomenut skrze advokáta*.

Schopnost sloves míti trpný rod.

5. Trpný rod mohou mívati slovesa předmětová, nikoli stálá reflexiva (§ 793), a to hlavně přechodná (přímá), řidčeji nepřechodná (nepřímá). Na př.:

[chváliti koho] *žák je chválen*; [stavěti co] *dům se staví* || [dobýti čeho] *města bylo dobyto*.

S t á l á r e f l e x i v a většinou trpný rod nemívají; na př. *báti se, dotýkati se, posmívati se, ptáti se*. Jen u *dotazovati se* trpné tvary bývají: vynikající odborník *byl dotazován* (*byl dotázán, bude dotázán*), co o tom soudí; viz výše ve 3. Ojediněle se vyskytuje biblický archaismus *byl posmíván*...

V knižním jazyce se objevují **n e u m ě l é** vazby, jako: *aby (se) nebylo toho dotýkáno* [místo: aby se nikdo nedotýkal]; *aby (se) bylo vyvarováno omylu* [místo abychom se, abyste se vyvarovali].

Výrazové prostředky trpného rodu.

Opsané a zvrtné pasivum.

813. 1. Trpný rod se vyjadřuje dvojím způsobem: *a*) t. zv. opsaným pasivem (*jsem chválen*..., viz v § 814), *b*) zvrtným slovesem co do tvaru činným (*dům se staví*), kterému říkáme zvrtné pasivum.

V prvním případě jde o zvláštní slovesný tvar trpného rodu, v druhém jen o trpný úkon činného tvaru majícího též úkony jiné (§ 792 a násl.).

Zvrtné pasivum vyjadřuje jen trpný rod podmětový, opsané pak nejčastěji podmětový, řidčeji bezpodmětý (viz předešlý §).

Typ *dům se staví*

2. Zvrtné pasivum vyjadřuje trpný rod jen **p o d m ě t o v ě**: *dům se staví; obchody se zavírají* o šesti večer.

3. Zvrtného pasiva **s e n e u ž í v á**, je-li vyjádřen činitel děje; tu se klade pasivum opsané. Na př.:

peníze se vyplatí na potvrzenku || *peníze budou vyplaceny* státní pokladnou.

4. Dále se ho neužívá v **i m p e r a t i v ě**; také tu se místo něho klade pasivum opsané; na př.:

knihy se vracejí do 14 dní || *knihy budetež vráceny* do 14 dní; *daně se platí* čtvrtletně napřed || *daně budetež zaplacený* čtvrtletně napřed.

V biblické mluvě se vyskytuje *a r c h a i s m u s* *posvěť se* (jméno tvé).

Sr. proti tomu: *pochválen buď Ježíš Kristus*.

5. Zvratného pasiva se užívá zpravidla *j e n* v 3. *o s o b ě* obojího čísla: *dům se staví, domy se stavějí*.

Jen v úředním slohu se vyskytuje také zvratné pasivum v 2. *o s o b ě* *m n o ž n ě*: *vyzýváte se, žádáte se, abyste se dostavil...; upozorňujete se na ustanovení o ...*

6. Mimo omezení v 3., 4. a 5. je zvratné pasivum nejčastější výrazový prostředek trpného rodu, v živém jazyce daleko hojnější než pasivum opsané. Užívá se ho všudy tam, kde chápeme děj spíše *č i n n ě* než *trpně*. Na př.: *ta kniha se hojně čte* = *tu knihu hojně lidé čtou*. Proniká tu zřetelně jen pojetí *d ě j o v ě*, kdežto při pasivu opsaném se do značné míry hlásí vedle pojetí dějového (viz 2. odst. v násled. §) též pojetí *s t a v o v ě*: *žák je chválen* = *žák je nositelem chvály, chválení, stavu plynoucího z toho, že jej učitelé... chválí; žák sklízí chválu; — hoch je bit* = *hoch dostává bití*.

Podobně: domovní dveře *se zavírají* v 9 hodin večer; obchody *se otvírají* o 6. hodině ráno; domy *se stavějí, bourají, opravují*; knihy *se půjčují* každý den mimo neděli; zralé ovoce *se trhá*; stromy *se ořezávají*; brambory *se sázejí, vybírají*, obilí *se seje, kosí, žne*; staré stromy *se kácejí*; ovoce *se jí* syrové; ovoce *se zavařuje*, okurky *se nakládají*; maso *se vaří, dusí*, buchty *se pekou*, vajíčka *se smaží*; knihy *se sázejí, tisknou, vydávají*; proti tomu *se uvádějí* námitky; zboží *se vyrábí*; peníze *se razí*; české písemnictví *se dělí* na staré, střední a nové; dříve *se nosťovaly* kroje; vejce *se prodávala* na kopy; louky *se budou* co nevidět *síci*; je třeba, *aby se* stanovená lhůta *dodržela* atp.

Výrazově se pasivní reflexivum shoduje s reflexivem činným, předmětovým typu *myji se (já sám)* (§ 792), ale v uváděných příkladech a jim podobných, kde jde o *p o d m ě t n ě ž i v o t n ý*, není většinou činné pojetí v tomto smyslu možné; *ovoce* se netrhá samo, *knihy* se netisknou samy, *zboží* se nevyrábí samo atp.

Mluvčímu tane na mysli činné pojetí jiné, s *v š e o b e c n ý m* *č i n n ě m* v úkonu mluvnického podmětu: *kniha se hojně čte* = *knihu lidé hojně čtou*; domy *se* večer *zavírají* = *domovníci, majitelé zavírají domy*; ovoce *se jí* syrové = *ovoce jíme*, t. j. *my*, syrové.

Proto zde není zvrtné sloveso v platnosti trpné dvojznačné.

Není-li dobře možné pojetí činné, užíváme pasivního reflexiva také při podmětu *ž i v o t n é m*; na př.:

žáci se přijímají do konce měsíce [*nepřijímají se sami*]; *přijme se* učeň, pán na byt a na stravu; poplatníci *se vyzývají*, aby zaplatili daně; obecnstvo *se upozorňuje* na to, že...; *hledá se* služka, chůva k dětem; návštěvníci *se žádají*, aby...; babička neměla ráda, když *se děti strašily* (Němc.) [= když někdo děti strašil].

N e o b v y k l e se v těchto a v podobných případech užívá p a s i v a o p s a n é h o: *ovoce je pojídáno* syrové, *knihy jsou vydávány*, *kostely byly stavěny* na návrších, *je uváděna* námitka, *není to* dostatečně *oceňováno*, *žáci jsou přijímáni*, písemnictví *je děleno* na staré, střední a nové atp.

Jde tu o tendenci opsané pasivum zobecnit. Je to následek těch případů, kde proniká pojetí dějové i jmenné (viz v násled. §).

Kde je činné pojetí zvrtného slovesa možné, užívá se p r o v ý r a z o v o u z ř e t e l n o s t pasiva opsaného; na př.:

byl za to potrestán || *potrestal se* [= sám se potrestal]; *žák je chválen* || *žák se chválí*; cítila, že *byla klepnuta* přes prsty (Vrba) [přeneseně] || *klepla se*.

7. D o k o n a v á m i n u l o s t, b u d o u c n o s t a dokonavý kondicionál nejednou se vyjadřují p a s i v e m o p s a n ý m. Na př.:

[poplatníci *se vyzývají* ||] poplatníci *byli vyzváni*, *budou vyzváni*; [*žáci se přijímají* ||] všichni žáci *byli přijati*, *budou přijati*; navrhuji, *aby byli přijati* všichni žáci || *aby se přijali*...; [mrtvoly *se pohřbívají* ||] všechny mrtvoly *byly pohřbeny*, *budou pohřbeny*; [*dělají se pokusy* ||] *byly udělány pokusy*.

Příčina je ta, že u těchto výrazů nezřídka proniká smysl nikoli dějový, nýbrž j m e n n ý; viz podrobněji v 4. a 5. odst. násled. §.

8. V kondicionále bývá opsané pasivum menší měrou než v praeteritu a ve futuru; na př.:

[*byly udělány pokusy*] || je nutno, *aby se udělaly pokusy*; navrhuji, *aby se to oznámilo*, *aby se to zkusilo*, *aby se to rozdělilo*, *aby se to zjistilo*, *vyšetřilo*, *aby se jim peníze vyplatily*...

Je tomu tak proto, že v kondicionále většinou proniká zřetelně pojetí dějové.

Navrhuji, *aby se to zkusilo* = abychom to zkusili, aby to někdo zkusil; atp.

9. Také o minulosti se užívá zvratného pasiva všudy tam, kde jde mluvčímu o to, aby se vyjádřil převážně *d ě j o v ě*; na př.:

večer byla taneční zábava a *vybraly se* veliké peníze (Rais) [= pořadatelé vybrali veliké peníze]; *pochoval se* masopust a s ním konec učiněn zimním radovánkám (Němc.) [= účastníci masopustních zvyků pochovali masopust].

Typ *žák je chválen*

814. 1. Je to opsané pasivum, a to podmětové. Vyskytuje se v živém jazyce řidčeji než pasivum zvratné, v knižním hojněji, protože se jím nezřídka nahrazuje běžné pasivum zvratné. Viz o tom dále.

Co do významu liší se opsané pasivum od zvratného tím, že při něm proniká vedle pojetí *d ě j o v ě h o* též částečně pojetí *s t a v u* plynoucího z děje: *žák je chválen* = žák je nositelem chvály, je ve stavu plynoucím z toho, že jej učitelé chválí. Viz v 6. odst. minul. § a zde v odst. 5.

Vývojově je opsané pasivum *m l a d š í* než zvratné. V době kolem r. 1400 nebylo ještě plně rozvito, kdežto zvratné pasivum je typ prastarý.

V *l i d o v ě m l u v ě* dnešní je dosti řídké; na př. *je bit* (vlastně *bitý*, *bitej*..., s tvary složenými). Je to tedy slovesný tvar příznačný pro jazyk spisovný.

O některých případech jeho užívání viz v předešlém § odst. 3., 4.

2. V indikativě *p ř í t o m n é h o č a s u* má opsané pasivum jen příčestí *n e d o k o n a v é*, nikoli též dokonavé: *žák je chválen*.

Výraz *je pochválen*, s příčestím dokonavým, *n e n í p a s i v u m*, opsaný slovesný tvar, nýbrž *j m e n n ý p ř í s u d e k*, spojení sponového, nikoli opisného slovesa *býti* s přísudkovým jménem právě tak jako *je zdrav*, *je nemocen*... Vyjadřuje *v l a s t n o s t* vyplynulou z minulého děje činného. Sr. na př.: *dveře jsou zavřeny*, *otevřeny* [protože je někdo zavřel, otevřel]; *kniha je rozprodána*; *kniha je už vysázena*, *vytištěna*; *oběd je uvařen*; *šaty jsou ušity*; *dům je vystavěn* [= stavebně hotov] atp. Představa vlastnosti zatlačuje představu děje, jehož je vlastnost následek. Dokonavé participium *zavřeny*... má úkon a d j e k t i v a

Že sousloví *jsou zavřeny* není opsaný slovesný tvar, je dále patrné z dokonavosti příčestí. V platnosti určitého slovesného tvaru musilo by míti toto sousloví časovou platnost budoucí (jako *zavru...*) a nemohlo by mít při sobě praesens *jsou*.

3. O s t a t n í t v a r y mají příčestí n e d o k o n a v á i d o k o n a v á :

žák *byl chválen* || *pochválen, bude chválen* || *pochválen*; navrhuji, *aby byl žák pokárán* || *aby byli žáci vedeni* k práci, *aby byli upozorňováni* na dobrou četbu; kdo se proti tomu proviní, *bude potrestán* || *trestán*; kdo se proviní, *budiž potrestán* || *trestán*; žák je nedbalý a musí *býti pokárán*.

4. Je třeba míti na paměti, že výrazy *byl jsem, budu... pochválen, s d o k o n a v ý m p ř í č e s t í m*, mnohdy n e j s o u p a s i v a, nýbrž j m e n n é p ř í s u d k y jako na př.: sousloví *byl jsem, budu nemocen...* Příčestí má zde úkon jména, a to a d j e k t i v a, *byl jsem...* pak není opisné sloveso jako při pasivu, nýbrž s p o n o v é. Příčestí vyjadřuje stav plynoucí z minulého děje, ale tak, že má mluvčí na mysli j e n s t a v, nikoli též děj. Stavový význam úplně zatlačuje význam dějový, kdežto při pasivu vystupují v povědomí významy oba.

Na př.: když jsem tam přišel, *byly dveře otevřeny, zavřeny* [= byly ve stavu otevření, zavření]; tehdy *byl ten dům už vystavěn* [= už stál, byl stavebně hotov]; opravu nebylo možné provést, poněvadž *kniha byla už vytištěna* [= byla co do tisku hotova, byla «venku»]; když jsem tam přijel, *byl už nebožtík pohřben* [= byl v hrobě, bylo po jeho pohřbu]; je nařízení, *aby byly domy* od 10. večerní hodiny *zavřeny*.

Viz výše ve 2. je *pochválen* a v § 847.

5. Za opsané pasivum lze výrazy *byl jsem pochválen, budu pochválen...* považovati tenkrát, mají-li vedle významu stavového do jisté míry ještě význam d ě j o v ý («někdo mě pochválil, pochválí...»), viz výše v 1. Na př.:

Amerika *byla objevena* Kolumbem [= Ameriku objevil Kolumbus]; obžalovaný *byl odsouzen* k vězení [= soudce, soud odsoudil...]; když jsem to zaplatil, *byla mi vystavena* stvrzenka; žák odpověděl dobře na všechny otázky a *byl* proto *pochválen*; když si odpykal trest, *byl*

puštěn na svobodu; zdá se, že *bude* obžalovaný *osvobozen* [= že jej soud osvobodí].

Lze chápat, že při blízkosti úkonu pasivního a čistě jmenného nejednou přechází v témž případě jeden úkon do druhého, je možné pojetí to i ono. Na př.:

Ten dům se stavěl dlouho; a když *byl vystavěn*, ukázaly se jeho nedostatky [= 1. když jej stavitel vystavěl; 2. když byl stavebně hotov]. — Když *byla založena Karlem IV.* pražská universita, mohli se Čechové vzdělávati doma [= 1. když Karel IV. založil universitu; 2. = když universita existovala]; až *bude* ten dům *vystavěn*, přestěhujeme se do něho [= 1. až jej stavitel vystaví; 2. až bude stavebně hotov].

Tím si vysvětlíme, že se opsaného pasiva užívá leckdy i v případech zřejmě povahy dějové, místo a vedle pasiva zvratného (viz 7. a 8. odst. minul. §).

6. I v opsaném pasivu má příčestí do jisté míry povahu jména, jak svědčí ta okolnost, že se sloveso *byl* v knižním jazyce někdy *n e v y j a d ě u j e*; na př.:

pochoval se masopust a s ním *konec učiněn* zimním radovánkám (Němc.); *kázání skončeno* (Jir.); *dáno* zvonkem *znamení* (Č.-Chod).

Sloveso *byl...* se tu chová jako *s p o n a*; sr. na př.: *všecko marné* || *všecko* je *marné*; *tma na zemi* || *je tma na zemi...*, viz v § 434. A vedle sponového slovesa je vždy jméno (*marné, tma...*). Lze-li tedy říci *dáno znamení* vedle *bylo dáno znamení*, má příčestí *dáno* takový úkon jako *marné, tma*.

Typ města bylo dobyto a bylo řečeno

815. 1. Jde o bezpodměté pasivum jednak s předmětem, *města bylo dobyto*, jednak bez předmětu, *bylo řečeno*; viz v § 812₃.

Obojí toto pasivum se tvoří zpravidla jen o d s l o v e s d o k o n a v ý c h; sr. příklady na uvedeném místě. Ojediněle se částečně ujal v kniž. jazyce *n e d o k o n a v ý* imperativ *budiž pamatováno* (na někoho, na něco). Ostatní příslušné tvary (*bylo pamatováno, bude pamatováno, bylo by pamatováno*) se pociťují za neústrojně (místo *pamatovalo se, bude se pamatovati, aby se pamatovalo*). V imperativě se užívá vedle opsaného pasiva též činného slovesa *pamatujte, pamatujme*.

Nedokonavé tvary od jiných sloves, vyskytující se v knižní mluvě, pocítují se za neumělé: *města bylo dobýváno, bylo užíváno strojů, spojky, bylo zneužíváno důvěry; města bude dobýváno; bylo ode mne žádáno...; budiž dbáno předpisů; rozkázal, aby bylo města dobýváno; bylo, bude pokračováno v jednání; bylo jednáno, zjišťováno, navrhováno, bylo o tom hovořeno* atp. Viz ještě ve 4.

Běžná jsou tu většinou reflexiva, ne však pasivní, nýbrž činná a s všeobecným podmětem: *Města se dobývalo, užívalo se strojů, pokračovalo se, bude se pokračovat, jednalo se...* Někdy slovesa nereflexivní: *dbejte předpisů*. Viz v § 429₂.

Tvary *města bylo dobýváno, bude pokračováno...* vznikly na podobení těchto případů, kde jde skutečně o pasivum, které se vyjadřuje dílem reflexivně, dílem opisně (*dům se staví || žák je chválen*).

2. Následek toho, že se neosobné opsané pasivum tvoří zpravidla jen od sloves dokonavých, je ten, že nemá *praesens*, je tvarově neúplné. Do jeho tvarové soustavy nepatří ani výrazy typu *je zjištěno* (s přičestím dokonavým), ani výrazy typu *je zjišťováno* (s přičestím nedokonavým).

Výrazy typu *je zjištěno*.

3. Tyto výrazy nejsou pasivum, opsaný slovesný tvar, nýbrž *jmenovací věty*, kde má dokonavé přičestí úkon *jména* a sloveso *je* úkon *spolny*, nikoli slovesa opisového jako při pasivu.

Je to obdoba s případy typu *dveře jsou zavřeny*, o kterých byla řeč v 2. odst. minul. §.

Pasivum to nemůže býti už proto, že by dokonavá přičestí musila mítí časovou platnost budoucí a místo *je* by musilo býti *bude*.

Dokonavé přičestí středního rodu chápeme za *zpodstatnělé*, a to s významem blízkým dokonavému substantivu slovesnému: *je zjištěno = je zjištění*.

Podobně: *je rozhodnuto = je rozhodnutí; je nařízeno = je nařízení; je usneseno = je usnesení; je navrženo = je návrh; je zaseto, posečeno, uvařeno, poklizeno, otevřeno, zavřeno...*

Tyto výrazy vyjadřují stav vyplynulý z dokonavého minulého děje: *je rozhodnuto = je stav vzniklý tím, že někdo rozhodl*. Vzhledem k tomu to významu je to *perfektem* ve vlastním smyslu.¹⁾

V jednom případě má tento význam i výraz s přičestím *nedokonavým*, a to *je psáno = je napsáno*. Je to archaismus.

¹⁾ Často se rozumí perfektem tvar vyjadřující vůbec minulost: *rozhodoval jsem, rozhodl jsem...*

Výrazy typu *je zjišťováno*.

4. Není to opsané přítomné pasivum z téže příčiny jako předešlý typ, ale nejsou to ani jmenovací věty. Je to útvar *n e ú s t r o j n ý*. V kniž. jazyce se ho užívá místo reflexiva *zjišťuje se*, které je rodově *č i n n é* a vyjadřuje děj s *v š e o b e c n ý m* *p o d m ě t e m*. Řadí se k výrazům *bylo zjišťováno, bylo jednáno, bude pokračováno...*, o kterých byla řeč v odst. 1.

Podobné neústrojné tvary jsou: *je vykládáno, navrhováno, není toho dbáno, užíváno, je od nás žádáno, je s ním dobře jednáno...*

5. Dokonavé bezpodměté pasivum *m i m o p r a e s e n s*, jehož se užívá ústrojně, vyjadřuje jako pasivum podmětové činný děj, ale zároveň *s t a v* z něho plynoucí. Na př.: *města bylo dobyto* = nepřítel dobyl města a město bylo ve stavu dobytí; *bylo zjištěno* = někdo zjistil a bylo zjištění.

Stavovým pojetím je přičestí blízké *j m é n u*, má povahu zpodstatnělého adjektiva, která zřetelně proniká v typu *je zjištěno* (viz ve 3.). Tím si vysvětlíme, že se *bylo* někdy v kniž. mluvě *n e v y j a d ě ř u j e*; na př.:

zjištěno, že...; usneseno, navrženo, aby...

Je tomu tak jako ve dvojicích *je třeba* || *třeba* něco vykonat; škoda ho || *je ho škoda...* (§ 434), kde jde o nepochybná jména *třeba, škoda...* Viz obdobně v § 814⁶.

6. Všudy tam, kde se chce mluvčí vyjádřiti *č i s t ě* dějově, užívá se *r e f l e x i v a*, které nemá úkon pasiva, nýbrž aktiva s všeobecným podmětem (viz v 1.). Na př.: *zjistilo se, že...* = někdo zjistil, lidé zjistili...; *ukázalo se, že to není pravda* = ukázali někteří lidé, ukázala skutečnost, ukázaly události.

Podobně: Jestli se trefilo, že nechtěl Jolínek hrát ani žrát, hned *se poslalo* k lékaři (Němc.) [= poslali ti, kdo (psa) Jolínka měli].

3. Slovesný čas.

816. Určité slovesné tvary vyjadřují trojí čas: *a*) základní čas, *b*) poměrný a *c*) mimočasovost.

ZÁKLADNÍ ČAS

1. Je trojí: **p ř í t o m n ý** čas (přítomnost), **b u d o u c í** čas (budoucnost) a **m i n u l ý** čas (minulost). Máme-li na mysli děj slovesem vyjádřený, mluvíme o ději přítomném, budoucím a minulém.

Základní čas určujeme **p o d l e d o b y p r o j e v u**, se stanoviska mluvčího: přítomný je ten děj, který trvá za projevem (je současný s projevem), budoucí ten, který nastane po projevem (je následný k projevem), a minulý ten, který se stal před projevem (je předčasný k projevem).

Na př.: *prší* || *bude pršet* || *pršelo*, t. j. déšť trvá, když někdo praví, že prší || déšť ještě nezačal, když někdo praví, že bude pršet || déšť už netrval, když někdo praví, že pršelo.

V ř e č i **p ř í m o u v o z e n é** rozhoduje doba jí samé, nikoli doba věty uvozující. Na př.: Koperník *řekl*: země *se točí* kolem slunce.

Je tu praesens *točí se*, protože v době, kdy Koperník mluvil, země se točila (točení je současné s Koperníkovým projevem). Nezáleží na minulosti v uvozující větě *řekl*.

U k o n d i c i o n á l u se rozumí nikoli děj, který trvá za projevem atd., nýbrž který je **m y š l e n** jako současný s projevem, k němu následný nebo minulý. Na př.: *kdybych měl* peníze [přítomnost] || *kdyby se něco stalo* [budoucnost] || *kdybych to byl věděl* [minulost].

Základní slovesný (mluvnický) čas je tedy **s u b j e k t i v n í**, rozlišuje se se stanoviska mluvčího. Je také čas **o b j e k t i v n í**, určovaný kritérii na mluvčím nezávislými, jako je otáčení země kolem slunce nebo kolem vlastní osy (jaro, léto..., ráno, poledne...).

A. Rozlišování času slovesnými způsoby.

2. Časovou platnost mají všechny určité slovesné tvary, rozdílné co do způsobu i slovesného rodu, ale ne ve stejné míře.

Činný i trpný **i n d i k a t i v** rozlišuje čas **t r o j í**: *dělám* [přítomnost] || *udělám, budu dělat* [budoucnost] || *dělal jsem, udělal jsem, byl jsem udělal* [minulost]; *jsem chválen* || *budu chválen, pochválen* || *byl jsem chválen, pochválen*.

3. a) Kondicionál *s byl* nebo *s byl býval* vyjadřuje vždy minulost, a to nedokonavou nebo dokonavou podle nedokonavosti nebo dokonavosti významového slovesa: *kéž by se to nebylo stalo; kdybych byl měl peníze, byl bych to koupil; byl bych si přál, aby se to nebylo stalo.*

b) Kondicionál typu *nesl (přinesl) bych* chápe se dílem za přítomný, ať je významové sloveso nedokonavé nebo dokonavé. Tak je tomu předně v podmínkovém souvětí neskutečném:

kdybych měl peníze, koupil bych to [teď]; kdybych byl zdrav, jel bych s tebou; viz v § 472.

Dále ve větách obsahových:

přeji ti || přál jsem ti || budu ti přát, abys byl zdrav, aby ses šťastně vrátil; nechci || nechtěl jsem, abys měl nesnáze; přičiním se o to, abys byl spokojen; nic mi nebrání || nebránilo || nezabrání, abych to ne učinil.

V obsahových větách má kondicionál takový smysl jako imperativ, který by byl ve větách samostatných nebo hlavních: *přeji ti, buď zdrav, vrať se šťastně...* Imperativ pak se chápe časově za přítomný; viz dále ve 4.

Časovému pojetí přítomnému svědčí dále to, že tu kondicionál vyjadřuje děj současný s přítomným, minulým nebo budoucím dějem ve větě hlavní (řídící). Současnost se vyjadřuje v oblasti indikativu, který je časově zřetelný, praesentem; viz v § 817.

V podmínkovém souvětí skutečném (§ 472₆) proniká u kondicionálu časová platnost budoucí, a to vlivem budoucí platnosti věty hlavní:

kdyby pršelo, nepříjdu [= bude-li pršet]; kdybych nemohl přijít, vzkázal bych ti [= nebudu-li moci přijít, vzkáži ti].

4. Imperativ, a to nedokonavý i dokonavý (*piš, napiš*), vyjadřuje vlastně děj budoucí, který nastane až po projevu, ale chápeme jej za přítomný: *piš || napiš*, t. j. teď.

B. Vyjadřování základního času indikativem.

5. Přítomný čas

se vyjadřuje většinou praesentem nedokonavých sloves neboli praesentem v užším smyslu: *dávám, dělám, chodím, chodívám, nesu, nosím, piji..., pil bych... jsem chválen...*

Těmto tvarům říkáme *praesens* nebo tvary přítomné (*praesentní*) právě podle jejich časové platnosti.

Někdy se přítomnost vyjadřuje *praesentem* sloves *d o k o n a v ý c h* nebo *f u t u r e m*; viz v § 825₁₀.

6. *Budoucí čas*

se vyjadřuje nejčastěji *a*) *praesentem* dokonavých sloves, neboli jednoduchým *futurem*, na př.: *dám, hodím, chytну, napíši, vyházím...*; *b*) *praesentem* některých nedokonavých sloves s předponou *po-*: *ponesu, povezu...*; *c*) opsaným *futurem*, na př.: *budu dělat, budu psát...*

Praesens dokonavých sloves vyjadřuje budoucí děj *d o k o n a v ý*. Je tomu tak se slovesy okamžitými, prostými i složenými (*dám, hodím...*, *rozdám...*, viz v § 797) i s většinou složených sloves jiných (*napíši, vyházím, vychodím, pozavírám, porozdávám*, viz v § 804 sl.).

Složeniny typu *ponesu* vyjadřují budoucí děj *t r v a c í*. Tvoří se většinou od sloves pohybu, zřídka od jiných:

půjdu (< *pó-jdu*), *pojedu, poběžím, poběhnu, poletím, pocestuji, poklusám, polezu, potáhnu, povleku, popluji, poteče...*, *porostu, pokvetu, ponesu, povezu, poženu*.

Za jistých okolností se užívá na vyjádření budoucnosti *praesentu* od sloves *n e d o k o n a v ý c h*; na př.: zítra *jdeme* do divadla. Viz v § 825₁.

7. *Minulost*

se vyjadřuje většinou tvary zvanými *praeteritum* nebo *perfektum*, a to od sloves nedokonavých i dokonavých: *psal jsem, napsal jsem*.

Za jistých podmínek se vyjadřuje minulost *p r a e s e n t e m*; viz v § 825₄.

POMĚRNÝ ČAS

817. 1. O poměrný (relativní) čas jde tenkrát, máme-li na mysli časový *p o m ě r n ě j a k é h o d ě j e k d ě j i j i n é m u*, časově základnímu.

Šmilauer jej nazývá *d r u h o t n ý*, protože jej určujeme podle času základního, z něho odvozujeme.

Současnost, předčasnost a následnost

2. Poměrný čas je trojí: současnost, předčasnost a následnost. Jde-li nám o děj, mluvíme o ději *současném*, *předčasném* a *následném*. Rozlišujeme jej u dějů vyjádřených většinou indikativem, řidčeji kondicionálem.

3. Současný

je děj trvající za jiného děje přítomného, minulého nebo budoucího. Pravíme, že je to děj *současný* s jiným přítomným, minulým nebo budoucím; jinak, že jde o současnost v přítomnosti, v minulosti nebo v budoucnosti.

Na př.: *slyším*, že někdo *jde* [*jde* současné se *slyším*]; *slyšel jsem*, že někdo *jde* [*jde* současné se *slyšel jsem*]; až *uslyším*, že někdo *jde* [*jde* současné s *uslyším*].

4. Předčasný

je ten děj, který nastane před jiným dějem přítomným, minulým nebo budoucím. Mluvíme o ději *předčasném* k jinému ději přítomnému, minulému a budoucímu, nebo o předčasnosti k přítomnosti, k minulosti a k budoucnosti.

Na př.: *vím*, že *přijel* [*přijel* předčasné k *vím*; napřed přijel a potom *vím*]; *věděl jsem*, že *přijel* [*přijel* předčasné k *věděl jsem*; napřed přijel a pak jsem *věděl*]; *dovím se*, zdali *přijel* [*přijel* předčasné k *dovím se*; napřed přijel a pak se *dovím*].

Děj předčasný k jinému minulému nazývá se někdy *předminulý*.

5. Následný

je ten budoucí děj, který nastane po jiném ději přítomném, minulém nebo budoucím. Pravíme, že je *následný* k jinému ději přítomnému, minulému, budoucímu, neboli že jde o následnost k přítomnosti, k minulosti a k budoucnosti.

Na př.: *vím*, že *přijde* [*přijde* následné k *vím*]; *věděl jsem*, že *přijde* [*přijde* následné k *věděl jsem*]; *budu se těšit*, že *přijde* [*přijde* následné k *budu se těšit*].

6. K poměrnému času se přihlíží ve *vedlejších větách obsahových* (§ 461), *doplňovacích* a zřídka ve *větech hlavních*. A jde o něj při indikativě a při kondicionálu.

7. Výrazové prostředky poměrného času se z největší části shodují s výrazovými prostředky času základního, neboť *současnost*

se vyjadřuje tak jako přítomnost, předčasnost jako minulost a následnost jako budoucnost. Užívá se tedy na vyjádření současnosti indikativu praesentis v užším smyslu (§ 825) a přítomného kondicionálu, na vyjádření předčasnosti indikativu praeteriti a minulého kondicionálu, na vyjádření následnosti pak jednoduchého i opsaného futura. Kromě toho se předminulost vyjadřuje v knižním jazyce někdy tvarem zvláštním, indikativem antepaeteriti (plusquamperfekta), viz v § 423⁴.

V latině se poměrný čas vyjadřuje konjunktivem, a to praesentem, je-li v hlavní větě praesens, a imperfekta, je-li v hlavní větě praeteritum (t. zv. *consecutio temporum*).

Ve vedlejších větách obsahových.

818. 1. Poměrný čas se v těchto větách určuje se zřetěním k ději ve větě hlavní nebo řídící. V ní samé se klade čas základní.

Shoda se základním časem.

2. Ve většině případů se poměrný čas shoduje se základním (se stanoviska mluvčího, projevu) a vyjadřuje se také většinou jako čas základní. Je tomu tak, jde-li *a*) o současnost s přítomností (o děj ve větě vedlejší, současný s přítomným dějem ve větě hlavní), *b*) o předčasnost k přítomnosti, k minulosti nebo k budoucnosti, *c*) o minulou předčasnost k budoucnosti, *d*) o budoucí následnost k přítomnosti, k budoucnosti nebo k minulosti.

Současnost s přítomností.

3. Vyjadřuje se jako přítomnost, t. j. praesentem nedokonavých sloves a přítomným kondicionálem; na př.:

zdá se mi, že někdo jde; nevím, je-li to pravda || kdo to je; vidíme, jak to ty děti umějí (Němc.); *přeji si, aby bylo pěkně* [samostatně: *kéž je pěkně (teď)*].

Děje ve vedlejších větách jsou současné s ději ve větách hlavních: někdo jde a mně se to zdá; přání *aby bylo pěkně* [samostatně: *kéž je pěkně*] je současné s větou *přeji si*; neboli: *přeji si (teď)*, aby bylo pěkně (teď). A jsou co do základního času přítomné; trvají za projevu.

Předčasnost k přítomnosti.

4. Vyjadřuje se jako minulost, a to skoro veskrze praeteritem a minulým kondicionálem; na př.:

z d á s e mi, že někdo *přišel*; v í m, kdo to *byl*; n e v í m, jak se to *stalo*; p ř á l b y c h s i, *aby* se to *nebylo stalo* [samostatně: kéž se to nestalo].

Děj ve větě vedlejší je předčasný k ději ve větě hlavní: někdo přišel předtím, než se mi to zdá; něco nebylo žádoucí a pak jsem si to přál. A je minulý se stanoviska projevu (někdo přišel před vyslovením souvětí).

V knižním jazyce tu bývá někdy *antepraeteritum*: *nevím*, jak se to *bylo stalo*.

Předčasnost k minulosti.

5. Vyjadřuje se veskrze jako minulost, a to zpravidla praeteritem nebo minulým kondicionálem; na př.:

z d á l o s e mi, že někdo *přišel*; d o v ě d ě l j s e m s e, kdo to *byl*; tu si v z p o m n ě l, jak *slýchal* vyprávěti, že... (Němc.); Plaváček v y p r a v o v a l, kterak *šel* a v lese *zabloudil* (Erb.); p ř á l j s e m s i, *aby* se to *nebylo stalo* [samostatně: kéž se to nestalo].

Děje ve větách vedlejších jsou předčasné k minulým dějům ve větách hlavních, neboli jsou předminulé: někdo přišel předtím, než se mi to zdálo. Jsou minulé i co do času základního, se stanoviska projevu, protože se staly před ním.

V knižním jazyce se tu někdy klade *antepraeteritum* (plusquamperfektum): v z p o m n ě l s i, *jak byl slýchal*.

Minulá předčasnost k budoucnosti.

6. Vyjadřuje se jako minulost, a to praeteritem; na př.:

d o v í m s e, zda se *vrátil*; n a p í š i m u, žes *onemocněl*; u k á Ź e s e, že to *bylo* správné.

Děje ve vedlejších větách jsou minule předčasné k dějům vět hlavních: vrátil se a dovím se to; onemocněl jsi a napíšeš mi to. Se stanoviska projevu jsou rovněž minulé, protože nastaly před ním.

Přítomná předčasnost k budoucnosti.

7. Vyjadřuje se jako přítomnost; na př.:

d o v í m s e, co se *děje*; v z k á Ź i t i, *jak se mu daří*.

Děje ve vedlejších větách jsou se stanoviska projevu *p ř í t o m n é* (trvají za projevem) a předčasné k budoucím dějům ve větách hlavních, předchází je. Opačně: hlavní děj je následný k vedlejšímu.

Následnost k přítomnosti.

8. Vyjadřuje se *j a k o b u d o u c n o s t*, futurem; na př.:

d o u f á m, že *se* brzo *uvidíme*, že *budeš* brzo *psát*; *n e v í m*, zda *přijde*; *u ž v í m*, jak to *udělám*, jak to *bude vypadat*.

Děje ve vedlejších větách jsou následné k dějům ve větách hlavních: *doufám* a potom *se uvidíme*. Se stanoviska mluvčího jsou *b u d o u c í*, neboť nastanou po projevu.

Následnost k budoucnosti.

9. Vyjadřuje se rovněž *j a k o b u d o u c n o s t*; na př.:

d o v í m s e, co *se bude dít*; až *budeš* mít jistotu, že *se vrátíš*, najdu ti zde byt; *d o v í š - l i s e*, co *se s ním stane*, napiš.

Dovíš se a pak se to bude dít; budeš mít jistotu a pak se vrátíš; děj následný a se stanoviska projevu *b u d o u c í* jako v předešlém případě.

Následná budoucnost k minulosti.

10. Vyjadřuje se též *j a k o b u d o u c n o s t*. Na př.:

v y p r á v ě l, *jak to udělá*; *d o v ě d ě l s e*, co *se bude dít*.

Děje ve vedlejších větách jsou se stanoviska projevu *b u d o u c í*, nastanou až po něm; a jsou následné k dějům hlavním. Opačně: hlavní děje jsou minule předčasné k budoucím dějům vedlejšími.

Neshoda se základním časem.

819. 1. V jiných případech se poměrný čas děje ve vedlejší větě *n e s h o d u j e* se základním a vyjadřuje se *j i n a k* než čas základní. Je to tehdy, jde-li *a*) o současnost s minulostí nebo s budoucností, *b*) o předčasnost v budoucnosti a *c*) o následnost v minulosti.

Současnost se vyjadřuje jako přítomnost, předčasnost jako minulost a následnost jako budoucnost.

Současnost s minulostí.

2. Vyjadřuje se jako *p ř í t o m n o s t*; na př.:

z d á l o s e m i, že někdo *jde*; přítel mi před smrtí *v y p r á v ě l*, že *se cítí* zdrav; *c í t i l*, jak mu na čele *vyvstává* pot (Herrm.);

ráno bylo vidět, že *je* celé údolí pod vodou (Němc.); děti se tomu divily, jak to babička hned *ví* (tamt.); přál jsem si, *aby bylo* pěkně; nebyl uražen, že ho *nepokládají* za hodna této špinavé krčmy (Olbr.); Samo se o t á z a l, odkud Sicharius *jde*, proč *přichází* (Vanč.).

Děje ve vedlejších větách jsou co do základního času minulé jako děje ve větách hlavních, nastaly před projevem: někdo *šel* a zdálo se mi to; přítel *se cítil* zdráv a vyprávěl mi to; na čele mu *vyvstával* pot a cítil to; přání *aby bylo pěkně* jsem už vyslovil; atp.

Vyjadřují se praesentem v užším smyslu se stanoviska minulé skutečnosti. V prvním případě tanula mluvčímu na mysli myšlenka *«někdo jde»*; přítel mi řekl: *cítím se* zdráv; děti se divily: jak to babička *ví*?; vyslovil jsem přání: *kež je* pěkně; atp.

Mluvčí tu vypravuje o něčem, co se stalo, užívá proto v hlavní větě praeterita, ale ve větě vedlejší to vyjadřuje jako něco, co bylo tehdy přítomností.

Přítomný čas, odlišný od základní minulosti, je tu výrazem současnosti.

Chybné by tu bylo praeteritum: zdálo se mi, že někdo *šel*; ráno bylo vidět, že *bylo* celé údolí pod vodou.

To by znamenalo předčasnost: zdálo se mi, že někdo *šel* předtím; ráno bylo vidět, že údolí bylo předtím pod vodou; viz v 5. odst. minul. §.

Sr. dvojí smysl v tomto příkladě: kníže odpov ě ě l (Ojířovi), že mu již *odpustil* a že *nemyslí* na neblahou příhodu (Vanč.) [= že mu odpustil předtím a nemyslí nyní na příhodu].

Současnost s budoucností.

3. Vyjadřuje se rovněž jako přítomnost; na př.:

až u s l y š í m, že někdo *jde*, otevru; jakmile n a p í š e š, že se *vracíš*, zařídím, oč jsi mě žádal.

Se stanoviska projevu jsou vedlejší děje b u d o u c í jako hlavní, nastanou po projevu: někdo *půjde* a uslyším to; *budeš se vracet* (z cest) a napíšeš mi. Ale jsou to děje s hlavními s o u č a s n é; praesens vyjadřuje jejich současnost, nikoli budoucnost co do základního času.

Chybné by tu bylo futurum: jakmile napíšeš, že *se vrátíš*. To by vyjadřovalo děj n á s l e d n ý: napíšeš a pak se vrátíš; viz v 9. odst. minul. §.

Předčasnost v budoucnosti.

4. Jde o budoucí děj předčasný k jinému budoucímu, stručně o předčasnost v budoucnosti. Vyjadřuje se praeteritem jako *minulost*; na př.:

až se dovím, že se vrátil, navštívím jej; *ukáže-li se, že se poměry změnily*, napíši ti.

Se stanoviska projevu jsou vedlejší děje *budoucí* jako děje hlavní: 1. Někdo se chystá na cestu, z ní se časem *vrátí*. — 2. Máme teď na mysli jisté poměry, ty se však možná *změní*.

Podle vzájemného sledu obojích dějů jsou děje ve větách vedlejších *předčasné*: *vrátí se a já se to dovím*; *poměry se změní a já ti napíši*. Praeteritum je zde výrazovým prostředkem předčasnosti. Viz proti tomu v 3. děj v budoucnosti současný.

Chybné by tu bylo *futurum*: *až se dovím, že se vrátí*. To by vyjadřovalo děj *následný*: *dovím se a on se pak vrátí*; viz v odst. 9. minul. §.

Minulá následnost k minulosti.

5. Vyjadřuje se *jako budoucnost*; na př.:

byl těžce nemocen a *myslilo se, že umře*; *čekalo se, že bude pršet*, ale nepršelo; *vyprávěl mi krátce před smrtí, jak všechno jinak zařídí* || *jak bude zase chodit na hory*; *chystal se, že odjede*, ale neodjel.

Se stanoviska mluvčího jsou vedlejší děje *minulé* jako děje hlavní; nastaly nebo měly nastat před projevem. Se zřením k hlavním dějům jsou *následné*: *myslilo se a pak umře atp.* Futurum je výrazovým prostředkem následnosti.

Dvojznačnost některých tvarů.

820. Vzniká tím, že některým tvarům přísluší v obsahových vedlejších větách za různých okolností dvojí časová platnost, jednak základní, jednak poměrná. Různost okolností, za kterých se jazykový projev děje, naznačuje, o jakou časovou platnost jde. Na př.:

1. *a) Vyprávěl mi, jak se mu daří* = *dařilo se mu tak a tak a vyprávěl mi o tom* || *b) říkal mi jeho bratr, že leží v nemocnici* = *leží v nemocnici a jeho bratr mi to řekl* [dvojí časový význam praesentu].

V *a)* je tato situce: Přítel byl nemocen, navštívil jsem ho a on mi vyprávěl, jak se mu tenkrát dařilo. V *b)* tato: A. Václav prý je nemocen. B. Ano, říkal mi jeho bratr, že leží (teď) v nemocnici.

2. *a)* Až *uslyším*, že někdo *jde*, otevru = někdo *půjde*, uslyším to a otevru || *b)* *dovím se*, co se *děje* = něco *se děje* a dovím se to [dvojitá časová platnost praesentiu].

V *a)* je děj vedlejší věty *současný* s dějem věty hlavní, v *b)* pak *předčasný* k ději ve větě hlavní.

3. *a)* Až *se dovím*, že *se vrátil*, navštívím jej = *vrátí se*, dovím se to a navštívím jej || *b)* *dovím se*, zda *se vrátil* = *vrátil se* a dovím se to [dvojitá platnost praeteritiu].

V *a)* je vedlejší děj *budoucně předčasný* k hlavnímu, v *b)* *minule předčasný*.

Ve vedlejších větách doplňovacích.

821. 1. V nich se přihlíží valnou většinou k času základnímu, nikoli poměrnému.

Mnohdy se základní čas vedlejší věty *shoduje* s poměrným časem jako ve větách obsahových; na př.:

když ptáčka *lapají*, pěkně mu *zpívají* (přísl.) [přítomnost = současnost s přítomností]; kdo *lže*, ten *kradě* (přísl.); *nemohu* přijít, protože *jsem* nemocen; *nemáš-li* peněz, do hospody *nelez* (přísl.);

zasluhuješ pochvaly, protože to dobře *udělal* [minulost || předčasnost k přítomnosti]; *nepřišel jsem*, poněvadž *pršelo* [minulost = předčasnost k minulosti]; když král to psaní *přečetl*, *zavolał* k sobě své dva syny (Erb.); až *se vrátím*, *navštívím* tě [budoucnost = předčasnost k budoucnosti].

2. Leckdy se však základní čas *neshoduje* s poměrným, ale vyjadřuje se jako základní; na př.:

a) když *jsem šel* domů, *potkal jsem* známého;

Děj vedlejší věty je *minulý* a *současný* s minulým dějem věty hlavní. Podle poměrnosti by se vyjádřil *praesentem* (§ 819), nikoli *praeteritem* *šel jsem*.

b) *bude-li* pršet, *nepřijdu*;

Děj vedlejší věty je *budoucí* a *současný* s dějem věty hlavní. Podle poměrnosti by se vyjádřil *praesentem* (§ 819), nikoli *futurem*.

c) až *se vrátím*, n a v š t í v í m tě; ř e k n u ti svůj úsudek, až si to *prohlédnu*.

Děj vedlejší věty je b u d o u c í a p ř e d č a s n ý k budoucímu ději ve větě hlavní. Není vyjádřen jako poměrný čas p r a e t e r i t e m (§ 819), nýbrž futurem.

H r u b ě n e č e s k y se tu klade praeteritum: řeknu ti svůj úsudek, až *jsem* si to *prohlédl*.

Praeteritum by mohlo být ve větě o b s a h o v é: řeknu ti, že *jsem* si to *prohlédl* [= prohlédnu to a napíši ti].

Rozdíl mezi větami obsahovými a doplňovacími vystupuje zřetelně v p ř í - p a d e c h o b d o b n ý c h. Na př. skutečnost *otloukl jsem a někdo mi otevřel* mohu vyjádřiti takto:

č e k a l jsem, že mi někdo *otevře* [nač jsem čekal? — věta o b s a h o v á, vyjadřující budoucí děj n á s l e d n ý; říkal jsem si: někdo mi *otevře*] || t l o u k l jsem tak dlouho, až mi kdosi *otevřel* [jak dlouho jsem čekal? — věta d o p l ň o - v a c í; = tloukl jsem a někdo mi *otevřel*; děj m i n u l ý].

3. V knižním jazyce se někdy užívá na vyjádření m i n u l é p ř e d č a s n o s t i a n t e p r a e t e r i t a (plusquamperfekta). Na př.:

tetínská vědma skáče po zavraždění Václavově s hradeb [*skáče* = skákala], když *byla oddeklamovala* jakési rádoby mystické verše (Šal.); komorník vešel do dveří, u nichž *byl seděl* (Němc.); koupili s prodělkem, co *byli prodali* (Vach.); aniž vystoupil ze stínu, do něhož se *byl ukryl* (Jir.).

Ve větách hlavních.

4. V nich se rovněž klade skoro veskrze č a s z á k l a d n í a jen v knižní mluvě se někdy vyjadřuje m i n u l á p ř e d č a s n o s t k jinému ději a n t e p r a e t e r i t e m; na př.:

všichni známí okolo něho *byli* již *pomřeli*, ale on byl zdráv (Erb.); *byla se zamyslíla*, ruce její ležely nepohnutě (Němc.); neobyčejný povyk na prostranství *byl* strážce *přiměl* k okamžité ostražitosti (Ner.); *byli* jej rodiče *rozmazlili* a doufali nyní, že... (Baar).

MIMOČASOVOST

822. 1. Mimočasovostí rozumíme časovou neomezenost, platnost děje mimo základní čas, ve všech třech základních časech, platnost obecnou. Takový mimočasový děj se nazývá též a c h r o n i s t i c k ý nebo a b s o l u t n í.

2. Mimočasovost se vyjadřuje zpravidla činným *praesentem* sloves nedokonavých i dokonavých, t. j. jako přítomnost nebo budoucnost, a *praesentem* nebo *futurum* opsaného pasiva.

Mimočasovost je pravidlem v příslovích; na př.:

syťý hladovému *nevěří*; člověk *miní*, Pán Bůh *mění*; *kdo* jinému jámu *kopá*, sám do ní *padá*; s poctivostí nejdál *dojdeš*; i mistr tesař *se utne*; i starý tkadlec někdy přízi *zmate*; kdo lehce *věří*, snadno *pochybí*.

Se zřením k tomu se nazývá tento *praesens gnomický* (příslovnický).

Dále při vyjadřování životních pravd i mimo přísloví, přírodních jevů, stálých vlastností, zákonů, nařízení, pravidel; na př.:

růže *kvetou* v létě; žito *se seje* na podzim; ptáci *zpívají*, pes *štěká*, kočka *mňouká*, kráva *bučí*...; všichni občané *se pokládají* před zákonem za rovné; kdo *neuposlechne*, *bude potrestán*; předložka *mimo se pojí* s akusativem; větou *vyjadřujeme* myšlenku.

Od slovesa *býti* se užívá mimočasově zpravidla *praesentem jsem*...: hlad *je* nejlepší kuchař; člověk *je* tvor boží. Zřídka, a to lidově a hovorově s citovým nádechem, klade se *budu*: to prostě proto, že člověk *nebude* nikdy spokojen (Vrba).

Mimočasové opsané činné *futurum* má zpravidla odstín citový; na př.: to dítě si *bude hrát* celý den. Viz v § 827.

3. Nečeské je *praeteritum* místo *praesentem* na vyjádření předčasnosti k mimočasovému ději; na př.:

jakmile srdce *přestalo* tlouci, člověk *umře* [místo *přestane*]; úředník *může býti* povýšen, *dostál-li* jistým podmínkám [místo *dostojí-li*].

Někdy se lze vyjádřit mimočasově i v základním čase, avšak s různým významem. Na př.:

kdo to *nezkusí*, neuvěří || kdo to *nezkusil*, neuvěří.

V prvním případě má mluvčí na mysli obecnou platnost děje *nezkusí*, přihlíží k případům minulým, přítomným i budoucím.

V druhém případě má mluvčí na mysli v konkrétním případě lidi, kteří něco dosud nezkusili.

Jde-li jen o mimočasovost, užívá se zpravidla praesentu; na př. v zákoně, v nařízení: kdo *se proviní*, bude potrestán [nikoli: kdo *se provinil*].

Praeteritum může být jen tehdy, vyjadřuje-li p ř í t o m n o s t, přítomnou vlastnost vyplynulou z minulého děje:

kdo nic *nezkusil*, neuvěří = kdo nemá žádné zkušenosti, kdo je nezkušený.

4. S l o v e s n ý z p ů s o b.

823. 1. Jde o trojí způsob, jakým mluvčí svou myšlenku vyslovuje: oznamovací (indikativní), rozkazovací (imperativní) nebo podmiňovací (kondicionální).

Oznamovací způsob.

2. Oznamovací způsob záleží v tom, že mluvčí něco o z n a m u j e, t v r d í, označuje za j i s t é, s k u t e č n é, e x i s t u j í c í; na př.:

člověk *miní*, Pán Bůh *mění* (přísl.); dnes *je* středa; Palacký *se narodil* v Hodslavicích; večer *půjdu* do divadla.

3. Oznamovací způsob s e v y j a d ř u j e nejčastěji tvary zvanými i n d i k a t i v; na př.: lékař *léčí*, pták *zpívá*, *prší*...;

řidčeji k o n d i c i o n á l e m, na př.: to *by mohlo* být; nemyslím, že *by to byla* pravda; viz v § 831₆;

a zřídka i m p e r a t i v e m: *mluvte* s ním, když tomu nerozumí; viz v § 829₄.

Jinak lze říci, že se o z n á m e n í (v širokém smyslu) vyjadřuje nejčastěji...

Rozkazovací způsob.

3. Je to výraz vůle mluvčího, vyjadřuje rozkaz (zákaz) v širokém smyslu, t. j. r o z k a z (z á k a z) ve smyslu užším, dále v y b í d n u t í, r a d u (pokyn), u p o z o r n ě n í, v ý s t r a h u, p r o s b u, ž á d o s t a p ř á n í; na př.:

pište čitelně; *nechoď* tam; *dej* pozor; *buď* zdrav.

4. Rozkazovací způsob (rozkaz v širokém smyslu) se vyjadřuje nejčastěji tvary zvanými i m p e r a t i v, a to jednoduchý a opsaný: *piš*, *mlčte*, *spěchej*...; *ať jde*, *necht přijdou*, *ať neupadneš*...;

řidčeji indikativem praes. a praet.: *ty zůstaneš doma!*; *vezmou si* (při onikání); *šel sem!* (při onkání); *vzal to* *ďas!*;

nebo kondicionálem: *nešel bys tam?* [= jdi tam, přání];
nebo infinitivem: *mlčet!*

Viz podrobněji v § 824 sl. při jednotlivých slovesných tvarech.

Podmiňovací způsob.

5. Záleží v tom, že mluvčí vyslovuje děj jako podmínku, podmíněně; na př.: *kdybych mohl, jel bych s tebou.*

6. Podmiňovací způsob se vyjadřuje často tvary zvanými kondicionál: *kdyby se něco stalo*, zavolejte mě;

rovněž často indikativem s -li: *bude-li pršet*, nepřijdu;

řidčeji indikativem bez -li: *kdybych byl měl peníze*, *koupil jsem to* [= byl bych to koupil]; *sejde s očí*, *sejde s myslí* [= sejde-li];

dále imperativem: *ne mnoho jídej*, *ne mnoho zvídej*, *budeš dlouho živ* (přísl.) [= nebudeš-li mnoho jísti a zvídati]; a

infinitivem: *já mít peníze*, *koupím to* [= kdybych měl peníze].

Viz podrobněji v § 824 sl. při jednotlivých tvarech.

JEDNOTLIVÉ TVARY A JEJICH VÝZNAMY

824. Co do úkonnosti se podstatně liší tvary určité od neurčitých.

Určité tvary.

1. Jsou to tvary, jednoduché i opsané, vyjadřující osobu, vid, slovesný rod, čas a způsob (§ 795); o tom, které tvary to jsou, viz v časování.

V následujících výkladech bude řeč jen o čase a způsobu určitých tvarů, neboť vid a slovesný rod vyjadřují stejně všechny tvary a byly po těchto stránkách plně osvětleny výše při výkladu o vidu a rodě samém (§ 796 sl.). Podobně je to s mluvnickou osobou, o které viz v § 649 sl.

V předcházející kapitole „Úkony časovaných tvarů“ byly východiskem výkladů úkon y, významy vyjadřované slovesnými tvary a jen stručně se v ní připomínalo, kterými tvary se tyto významy vyjadřují. Tato kapitola postupuje opačně, vychází z tvarů a probírá podrobněji časové a způsobové významy jimi vyjadřované.

Vedle časové a způsobové platnosti budou zde probrány též významy *c i t o v é*, o kterých dosud řeč nebyla. Po této stránce doplňuje tato kapitola předešlou.

2. Určité tvary slovesné nazýváme co do času *p r a e s e n s*, *p r a e t e r i t u m* (antepraeteritum) a *f u t u r u m*, co do způsobu *i n d i k a t i v*, *i m p e r a t i v* a *k o n d i c i o n á l* se zřením k tomu, že nejčastěji vyjadřují jednak čas přítomný, minulý a budoucí, jednak způsob oznamovací, rozkazovací a podmiňovací. Leckdy se však vyjadřuje praesentem i budoucnost nebo minulost, indikativem způsob podmiňovací, kondicionálem způsob oznamovací apod. Proto je též potřebí probrati významy jednotlivých tvarů souborně.

Praesens, futurum a praeteritum (antepaeteritum), indikativ, imperativ a kondicionál jsou s a m y o s o b ě názvy tvarů se zřením k jejich tvoření, k jejich stránce tvarové, útvarové. Viz v tvarosloví v § 398 sl. *Píši i napiši* je samo o sobě praesens, *budu psáti* futurum, *psal bych, napsal bych* kondicionál, *piš, napiš* imperativ atp. Po stránce úkonné, významové, není však *napiši* stejné s *píši*, někdy vyjadřuje *píši* též budoucnost atp.

PRAESENS

Indikativ praesentu.

Přítomný a budoucí praesens.

825. 1. Indikativ praesentu od sloves *n e d o k o n a v ý c h*, neodvozených i odvozených, prostých i složených, vyjadřuje zpravidla *p ř í t o m n ý* čas: *dělám, chválím, nesu, vezu, žiji; jezdím, chodím, chytám, padám; dávám, dělávám, chodívám; odhazují, nakupují, vybírám, rozdávám, zůstávám...* Je to praesens *v l a s t n í*, v u ž š í m s m y s l u.

Někdy však vyjadřuje čas *b u d o u c í*; a to tehdy, je-li budoucnost vyjádřena ve větě samé příslovečně nebo v sousední větě slovesem, nebo rozumí-li se jinak ze souvislosti. Na př.:

zítra jdu do divadla; co děláš potom?; zítra máme koncert; za týden jsem doma; kampak ráčíte dnes večer? (Herrm.) [projev je z doby před večerem]; jsme hned hotovi a vrátíme se co nevidět (tamt.); omezíte se na práci nejnutnější, zpohodlníte — jste hotov (Ner.).

Časová platnost budoucí nepřisluší tvaru samému, nýbrž je závislá na okolnostech projevu, vyplývá z nich.

2. Od sloves *o k a m ž i t ý c h* vyjadřuje indikativ praesentu *b u d o u c í* čas vidu *d o k o n a v é h o*: *hodím, minu, říznu, seknu, tnu, zdvihnu...* Říká se mu proto někdy *p r a e s e n s - u t u r u m*; lze je zváti *f u t u r á l n í* praesens.

3. Od sloves *s l o ž e n ý c h* vyjadřuje často rovněž budoucí čas *d o k o n a v ý*: *dopíše, naleji, otočím, odejdu, pomohu, překonám, přivezu, rozházím, utrhám, vychytám, zastrkám...* Je tomu tak od složenin dokonavých; viz v § 804₁, 806, 807.

Hojné složeniny s *po-* vyjadřují budoucí čas *t r v a c í*: *poběžím, polezu, ponesu, povezu...*, viz v § 816₆.

Praesens zpřítomňovací.

4. Nezřídka vyjadřujeme praesentem děje se stanoviska projevu *m i n u l é* a zpřítomňujeme je tak. Jde zpravidla o děje, jejichž časová platnost minulá je patrná ze souvislosti, nebo je posluchači (čtenáři) vůbec známa.

Nejčastější druh zpřítomňovacího praesentu je *p r a e s e n s* *v y p r á v ě c í* neboli *h i s t o r i c k ý*, a to od sloves nedokonavých i dokonavých. Užívá se ho ve vyprávění událostí, dějů, příhod, jejichž časová platnost minulá vyplývá ze sousedních minulých tvarů. Na př.:

Jednou v noci *j s e m s t á l* na čekání. Tu *vidím* vycházet Viktorku z lesa (Němc.) — Právě *š l a* babička do zahrádky, tu *běží* Kristla po stráni (tamt.). — *Š l i* zase kousek dále. Tu nová nehoda *h r o z i l a* bílým šatům. Se stráně *se ženou* oba psi, *přebrodí* struhu, na břehu *se trochu otřepou* a jedním skokem *jsou* u babičky (tamt.). — A již *běží*, *síní běží*, již i síně za ní *leží*; přes potok, po stráni k lesu *spěchá* žena ve svém plesu. A než malá *u š l a* chvíle, prázdná zas *pospíchá* (Erb.). — Tu kdysi zrána — *b y l o* na jaře — *přijde* soused a *povídá...* (Jir.).

Praesens dodává vyprávění *ž i v o s t i*, neboť vyjadřuje děj tak, jako by se dál před očima mluvčího i posluchače. Je to účinný prostředek *s l o h o v ý*.

Vyprávěcímu praesentu je blízký praesens v projevech ne čistě výpravných, v *r o z b o r e c h*, v *ú v a h á c h*, kterým se uvádějí

různé skutečnosti, různá fakta a který je zpravidla v sousedství praeterit. Na př.:

Velikášský sen St. Simonův přejal mladý Compté; stal se následovníkem mistra, kterého *zapře* (J. L. Fisch.).

5. Jiný dosti častý druh zpřítomňovacího praesentu je nedokonavý nebo dokonavý *praesens* *záznamový* v názvech výtvarných děl, obrazů, soch..., v nadpisech kapitol slovesných děl, v historickém kalendáři a v kronikách. Na př.:

Libuše *věští* slávu Prahy [název obrazu]; svatý Jiří *bojuje* s drakem || *přemůže* draka [název sochy]; Čechové *vítězí* nad křižáky; Karel IV. *zakládá* || *založí* pražskou universitu.

6. Praesentu se hojně užívá v uvozovacích větách při citování, neboť je zřejmé, že jde o výroky a výklady již pronesené; na př.:

Sokrates *praví*, že...; Štítný *píše*, že...; Dobrovský *se domnívá*, že...; Palacký *vykládá*, že...

7. Obdobný je nedokonavý praesens při podávání obsahu rozmanitých jazykových projevů, slovesných děl; na př.:

Dobrovský *ukazuje* na příbuznost slovenštiny se starou češtinou; Gebauer *popisuje* český jazyk od nejstarší doby do dneška; Štítný *zpracovává* ve svých dílech náboženskou filosofii.

Zcela nasnadě je praesens tehdy, uvádíme-li něčí výklady, mínění pronesená v 1. os. praesentu, v osobě 3.:

Hurban posoudil »České hlasy proti slovenštině« a pokusil se odpovědět skoro na všechny námítky... Pokud původcové Hlasů vyslali proti Štúrovi »svědky z hrobu«, *nemíní* Hurban jejich tvrzením se obírat (Praž.) [v Hlasech napsal Hurban *nemíním se* nebo podobně].

Praesens poměrně časový.

8. Ve vedlejších větách obsahových vyjadřuje praesens děj *minulý* nebo *budoucí*, který je *současný* s jiným dějem minulým nebo budoucím. Viz v § 819.

Praesens mimočasový.

9. Praesentem sloves nedokonavých i dokonavých vyjadřujeme děj mimočasový; viz v § 822.

Praesens citový.

10. Praesens je nejednou výrazovým prostředkem citového zaujetí (§ 132) mluvčího k ději nebo k obsahu celé věty, a to ve dvojím případě.

a) Praesens dokonavého slovesa *budu* znamená děj přítomný, uváděný mluvčím jako ne zcela jistý, jen pravděpodobný, t. j. vyjadřuje pochybnosti, rozpaky mluvčího; na př.:

bude to pravda [= je to asi pravda]; už to tak *bude*; to není muzikant, to *bude* nějaký pán (Němc.); jsou tu (v horách) od kolébky a *bude* on každý jako souček (Rais).

Je to výrazový prostředek lidový a hovorový.

Tak se užívá též opsaného *futura*; viz v násl. §.

b) Praesentem dokonavého nebo nedokonavého slovesa vyjadřuje se minulý děj, aby se vyznačilo rozhořlení, rozhořčení mluvčího; na př.:

eh, *vezu* révu z Burgund sem a takovouhle peluň mně z ní *svede* ta velebná česká zem (Ner.) [= *vezl jsem*, přivezl, *svedla*]; vidíte strýce, jaký je, a *vezme si* dceru po majorovi! (Šimáč.) [= *vzal si*].

Kondicionál praesentu.

11. O jeho časové platnosti viz v § 816₁.

O *chylkou* se klade kondicionál přítomný místo minulého; na př.: *kdybych* to *věděl*, nebyl bych tam šel; cizozemci mu našeptávali, jako *by se* české panstvo proti němu *spiklo* (Třebíz.).

PRAETERITUM

Indikativ praeterita.

826. 1. Vyjadřuje nejčastěji děj minulý; na př.:

byl jednou jeden král a *měl* tři syny; včera *pršelo* atpod.

Dále děj předčasný v budoucnosti a v minulosti; viz v § 818, 819.

Chybně se ho užívá o předčasnosti k ději mimočasovému a k budoucímu; viz v § 821₂, 822₄.

Indikativ antepraeterita.

2. Užívá se ho v knižní mluvě spisovné na vyjádření děje *p ř e d m i n u l é h o*; viz v § 818₄, 5, 821₃, 4. Je to archaismus držící se i v jazyce současném, a to v rozsahu individuálně různém.

Podle Šmilauera je antepraeteritum nejčastější u Karoliny Světlé, u Zeyera, u I. Herrmanna a u Jiráka.

Kondicionál praeterita.

3. Má časovou platnost *m i n u l o u*; na př.:
kdybych to byl věděl, byl bych ho navštívil.

FUTURUM

827. 1. Futurum, t. j. opsané tvary typu *budu chváliti* (v pasivu *budu chválen*), vyjadřuje:

a) děj se stanoviska mluvčího *b u d o u c í*. Na př.:
zítra *bude pršet*; večer *budu číst* novou knihu; *budeš* za to *po-
chválen*;

b) děj *n á s l e d n ý* k ději přítomnému, budoucímu a minulému;
viz v § 818₈, 9, 819₅.

2. Futurum vyjadřuje děj *m i m o č a s o v ý*:

kdo neuposlechne, *bude potrestán*; viz v § 822₂.

Opsané tvary typu *budu chválit* neměly původně význam futura. Na to ukazuje zcela jasně slovenské opsané futurum *idem písať*. V češtině není *jíti* ve spojení s infinitivem sloveso opisové, nýbrž si zachovává plný věcný význam; na př. *jdu psát, koupat se...* = *jdu* (někam) za účelem psaní, koupání, abych psal, koupal se. Viz v § 835. Infinitiv tu zřetelně vystupuje jako *p ř í s l o v c e ú č e l u*. Teprve zánikem této účelové platnosti a ztráty věcného významu slovesa *jíti* nabylo slovenské *idem písať* úkonu opsaného futura = čes. *budu psát*. Zcela obdobně měl infinitiv ve spojení s *budu* platnost příslovečného určení účelu. Ta se zachovala do dneška ve spojení s minulými a přítomnými tvary slovesa *býti*: *byl jsem se koupat* = *byl jsem* (někde), abych se koupal; *jsou zde zvát na schůzi* = *jsou zde* (lidé), aby zvali, pozvali na schůzi. Viz v § 835₄. Tak tedy *budu se koupat* znamenalo původně «budu (někde) za účelem koupání». Úkon opsaného futura vznikl zánikem účelové platnosti infinitivu.

3. Má úkon *c i t o v ý*.

a) Vyjadřuje přítomný děj, který mluvčí pokládá jen za *p r a v d ě-
p o d o b n ý*, nikoli za zcela jistý (viz v § 825₁₀). Na př.:

Milostivá paní *nebude* beztoho *vědět*, kde je Olešnice (Němc.). — A. Kdepak je pan otec? B. Ten *bude pracovat* v zahrádce.

b) Vyjadřuje přítomný děj, který mluvčího vzrušuje, vzbuzuje u něho *podiv*, *nevoli*, *rozhorlení*, *rozhořčení*. Na př.:

Bodejť, *nebudu umět* abecedu, když čtu z knihy! (Němc.) [= ty si myslíš, že neumím abecedu?; já přece umím abecedu; viz v § 447₂]. — A. Jdi odtud, nebo budeš nebohý! B. Ty mně *budeš hrozit*? (Jir.) [= ty mi hrozíš?]. — Hadí panenka — *bude se* přede mnou *natřásat* (Rais) [= ta se přede mnou natřásá!]. — To dítě si *bude hrát* celý den [podiv nad zálibou, vytrvalostí ve hře]. — Ten hoch vám *bude ležet* v knihách celou noc.

c) Vyjadřuje s *nevolí* smyslem opačný rozkaz (radu...):

Škmořilka pravila mrzutě: *Budeme* hocha *honit* pro nic za nic! (Rais) [= nehoňme; viz v § 448₁₂]. — Ty mi *budeš rozkazovat*! [= ty mi nerozkazuj].

INDIKATIV

Oznamovací úkon.

828. 1. Všecky tři indikativy, přítomný, minulý i budoucí, vyjadřují nejčastěji oznamovací způsob. Na př.:

člověk *miní*, Pán Bůh *mění* (přísl.); *trefila* kosa na kámen (t.); i mistr tesař *se utne* (t.); dnes *budeme obědvat* později; dům *se staví*, dům *se stavěl*, dům *se bude stavět*; hoch *byl vychováván* od strýce; kdo neposlechne, *bude potrestán*.

Jiné úkony.

2. Nezřídka vyjadřuje indikativ způsob rozkazovací nebo podmiňovací. Indikativy různých časů se tu od sebe liší.

Úkon imperativní.

3. Indikativ přítomný a budoucí, t. j. indikativ praesentu od sloves nedokonavých i dokonavých, a (opsané) futurum, má úkon imperativu. Vyjadřuje *rozkaz* (vybídnutí), a to většinou důrazněji než imperativ; na př.:

ty *zůstaneš* doma! (Němc.) [= *zůstaň*]; *jdeš* se about!; *mlčíš!*; vy tu *počkáte!*; *dáš* mi s tím pokoj! (Rais); *jdeš* mi z té hloubky ven! (Poláč.)

V biblické mluvě se tento indikativ pocituje naopak za rozkaz nedůrazný:

nepokradeš! [= *nekraď*]; *milovati budeš* bližního svého jako sebe samého [= *miluj*].

Někdy vyjadřuje indikativ rozkaz (vybídnutí) za rozhořčení, vzrušení mluvčího:

vidíme ho, křikla hospodyně, osla starého! (Němc.) [= *vizme* ho, *hleďme* ho].

Různé citové rozpoložení vyznačuje indikativ ve větách rázu tázacího; na př.:

Slyšíš?, počkej [= *slyš*]; No, *slyšíš?*, ty tu *zůstaň*! (Erb.).

Do jisté míry zde proniká původní tázací smysl bez imperativního odstínu.

Patří sem zejména věty s tázacím *-li*, *-lipak*:

budete-lipak mlčet, bláhové děti (Čech) [= *mlčte*]; *budete-lipak* tiše!; viz v § 446₅.

Pravidlem má indikativ rozkazovací úkon při onikání:

vezmou si! [= *vezměte si*]; *sednou si!*; viz v § 650₃.

4. Všecky indikativy s *kéž* vyjadřují p ř á n í:

kéž je pěkně; *kéž* to dobře *dopadne*; *ó kéž* byla *neprohlédla* (Erb.); *kéž* *jsi se zalklo* už, proklaté cikáně (Ner.) [= *kéž* by ses *zalklo*].

Zastarale se klade indikativ praeterita s *bodej*, *bodejt*, *bodejž*; viz v § 442₁.

O indikativu praesentu s *ať* a *necht* (*nech*) viz v násled. §.

5. Třetí jednotná osoba indikativu praeterita vyjadřuje při onkání (§ 650₄) r o z k a z (vybídnutí...); na př.:

Šel sem! [= *pojď sem*], *šla sem!* — Pan ředitel povídal: V pondělí *se dostavil* do školy a *přinesl* si své atestáty; teď mi *pověděl*, jak se jmenuje (Rais). — Zuzanko, voda je nejzdravější nápoj, *zůstala* vždy při vodě (Němc.).

6. Třetí osoba jednot. i množ. indikativu praeterita, zřídka osoba druhá, má význam *p ř á n í*, a to zpravidla jen v ustálených rčeních, hlavně v pořekadlech. Na př.:

Zdráv *požil*, zdráv *sedral*! [= zdráv, ve zdraví užij, seder]. — Vzpomeňte si také na nás Otčenáškem. Zdrávi *putovali*! (Jir.). — No, zdrávi *jste svezli*, děkovala Kristla (Němc.) [díky za svezení; = kéž jste zdrávi za to, že jste mě svezli]. — Konečně jsem si pomyslíl: Zdráv *říkal*, a musel jsem se tomu všemu usmát (Rais). — Dobře, Mařenko, jsi hodná, *zdravas vyřizovala* (Němc.). — *Vzal to ďas*! [= ať to vezme ďas]. — Tak zatím pojezte, no, *jedli, papali, bumbali*! (Jir.).

O *požil* (3. os.) = *užij* (2. os.) viz v § 650_s.

Úkon podmiňovací.

7. Jde o vyjadřování podmínky neskutečné (§ 472). Tento úkon přísluší indikativu praesentu od sloves dokonavých, t. j. s časovou platností budoucí, a indikativu praeterita. V obojím případě jde o výrazový prostředek lidový a hovorový.

Zřídka vyjadřuje indikativ, a to praeterita, podmínku ve větě *s a m o s t a t n é*; na př.:

bez naší pomoci *byl* už dávno na mizině (Rais) [= byl by býval].

Častěji vyjadřuje podmínku obojí indikativ v neskutečném podmínkovém *s o u v ě t í* (mluvnický) *s o u ř a d n é m*, jehož jednou větou je infinitiv nebo imperativ; na př.:

já mít peníze, *koupím to* || *koupil jsem to* [= kdybych měl peníze, koupil bych to || kdybych byl měl peníze, byl bych to koupil]; nebýt vás, *mohla jsem něco prodat* (Dur.) [= nebýt vás, byla bych něco prodala]; viz v § 457;

mukni mně ještě o drobnohledu a *byls* naposled ve škole (Herit.) [= kdybys mukl, byl bys...]; viz v § 829₃.

A ve vedlejší větě v souvětí *p o d ř a d n é m*; na př.:

kdybych měl peníze, *koupím to* [= koupil bych to]; kdybych byl měl peníze, *koupil jsem to* [= byl bych to koupil]; viz v § 472₄.

IMPERATIV

829. Imperativ má vedle nejčastějšího významu rozkazovacího (§ 823₃) také význam podmiňovací a ojediněle oznamovací. Liší se v tom částečně imperativ jednoduchý (*jdi...*) od opsaného (*ať jde...*).

Jednoduchý imperativ.

1. Tvar pro 2. os. jedn. a množ. (*dej, dejte, jdi, jděte...*) platí v omezeném rozsahu též pro osobu 3., hlavně jednotnou, a to obecně v ustálených rčeních, v příslovcích a knižně tu a tam i jinde. Na př.:

Bůh *uchovej* (= ať Bůh uchová); *chraň* Bůh; Pán Bůh *zaplať, požehnej, dejž* to Bůh; *sud* (to) Bůh; *pozdrav* (tě...) Bůh; *naděľ, naspoř* Pán Bůh; *pomoz, pomáhej* Pán Bůh; *děj se* vůle Boží; *děj se co děj*; koho oči bolí, *nechoď* do mlýna (přísl.); *pochválen buď* Ježíš Kristus; to vám mysl *nekaliž* (Hál.); *svítiž* vám ta nová osvěta (Slád.); *budiž* sem *oznámeno*, žádosti *budtež* *podány* (v úřed. mluvě).

Je to *archaismus*, zbytek starého zvyku běžného.

2. Jednoduchý imperativ znamená předně *rozkaz* (*zákaz*) v užším smyslu, *vybídnutí*, *upozornění*, *výstrahu* nebo *radu* (pokyn). Na př.:

Jdi ke kupci a *kup* kilo cukru. — Lžeš, řekla královna, zrádce jsi a podvodník! *Zazděte* ho do věže (Erb.). — Můžete jít, ale *vraťte se* včas. — *Neřízni se!*, *nespál se!* — *Nechval* v oči (= do očí), *nehaň* za zády (přísl.). — *Zahod* je (modlitební knížky) pryč, ať lehce jdeš (Erb.). — Nic ty *se neboj*, na mě *hleď* (tamt.). *Pojďme* už. — *Pospěšme si*.

Dále vyjadřuje *přání*, *prosbu*, *žádost*; na př.:

vrať se šťastně; *budte* zdraví; prosím tě, *porad* mi; *odpočívej* v pokoji; *budiž* mu země lehká.

O rozdílu mezi *neshod* to || *neshazuj* to... viz v § 810_{7, 8}.

3. Nepříliš často má imperativ úkon *podmiňovací* a *po-
ciťuje se většinou za výrazový prostředek lidový a hovorový*; dosti častý je v příslovích a v některých ustálených rčeních.

a) Imperativ vyjadřuje podmínku skutečnou:

pust psa pod stůl, poleze i na stůl (přísl.) [= *pustíš-li*]; *sejde* s očí, *sejde* s myslí (t.); viz v § 457₂.

b) skutečnou podmínku důraznou, vytykanou:

čiň čertu dobře, peklem se ti odslouží (přísl.) [= i když budeš čertovi činiti dobře].

Patří sem ustálená rčení typu *stůj co stůj*, kde je na hlavní větě závislá věta vztažná s imperativem místo indikativu (*co stojí*), viz v § 539₄. Na př.:

musím to mít *stůj co stůj* [= ať to stojí, co stojí, i když to stojí, bude stát mnoho];

Před *co* nepíšeme č' rku, protože se celé podmínkové souvětí pocituje za p ř í - s l o v e č n ý v ý r a z s významem »za každou cenu«.

dělej, co dělej, všem se nezavděláš [= ať děláš, co děláš, i když děláš všechno možné]; *dělejte vy si, co dělejte, předložte, co předložte*, mluvit vám do toho nebudu (Rais); půjdu, *děj se, co děj* [= ať se děje, co děje]; *bud', jak bud'*, zkusím to [= ať bude, jak bude, i když bude tak nebo onak].

Dále sem od původu hledí *chtěj nechtěj* = ať chceš nebo nechceš, i když chceš, i když nechceš; na př.: musíš to udělat *chtěj nechtěj*.

Toto souvětí ztratilo větnou platnost a chápe se za p ř í s l o v e č n ý v ý r a z s významem »rád nerad, volky nevolky«. Proto se klade beze zření k mluvnické osobě a číslu: *musím, musíme, musíte, (oni) musí* tam jít *chtěj nechtěj*. A proto nepíšeme čárku ani mezi oba imperativy ani po nich.

c) podmínku neskutečnou:

mukni mně ještě o drobnohledu a byls naposled ve škole (Herit.) [= kdybys ještě jednou mukl, byl bys naposled ve škole].

4. I n d i k a t i v n í úkon mívá imperativ *račte*:

co si *račte* přát? [= ráčíte]; jak se *račte* jmenovat?; jak se *račte* [= ráčíte mít].

Není nemožné, že tu nejde vlastně o změnu v úkonu, nýbrž o h l á s k o v o u z m ě n u indikativu *ráčíte* v *račte*, o změnu pochopitelnou při zdvořilostním slovese.

Dále má imperativ indikativní smysl s odstínem obtížnosti, nemožnosti v citových větách:

mluvte s ním, když tomu nerozumí [= je těžko s ním mluvit]; viz v § 448₁₀.

Opsaný imperativ.

830. 1. V š e c h n y t v a r y mívají jako imperativ jednoduchý význam p o d m i ň o v a c í; vyjadřují důraznou, vytýkanou podmínku. Na př.:

ať dělám, co dělám, nedaří se mi to [= i když dělám to neb ono]; *necht chci*, co chci, za krátký čas se všechno jinak zvrtně zas (Ner.); *ať děláš*, co děláš, všem se nezavděčíš; já přece za ní půjdu, *ať je* to již jakkoli (Němc.); *ať je*, kde je, všude je v rukou božských (tamt.); *ať chcete* nebo *nechcete*, musíte to udělat; *ať jsou*, kde jsou, musíme je najít.

2. Dále mívají všechny tvary význam ú č e l o v ý; na př.:

sedni si, *ať si odpočineš*; pomoz nám, *ať nezahyneme*; viz v § 456a.

3. V jiných úkonech se od sebe různé opsané imperativy liší.

Jednot. i množ. 3. osoba.

Opsaný imperativ pro 3. os. má úkon rozkazovací jako imperativ jednoduchý.

a) Znamená r o z k a z (z á k a z), v y b í d n u t í, u p o z o r - n ě n í, v ý s t r a h u nebo r a d u; na př.:

ať se již chystá, *chystají* na cestu!; kdo z české krve pochází, *ať zůstane* při českém jazyku! (Ner.); a ohňů *ať nedělají*, žádných! (Jir.); kdo zlé strojí, *nech* se zlého *bojí* (přísl.); Kramerius mu oznámil, *ať ty peníze dá* tomu vojákoví, ale ten *ať jest* opatrný, *ať nedá* všecko tomu kaprálovi (Jir.); *ať toho již nechají* a *odpočinou si*; *ať se* to už *nestane!* [rozkaz přísný, výstraha].

b) Vyjadřuje p r o s b u a p ř á n í; na př.:

řekni mu, *ať mi to pošle*; světlo věčné *ať* (*necht*) mu *svítí* (cír.); *ať je* tomu již konec; *ať se* všichni šťastně *vrátí*.

P ů v o d n í platnost přání má knižní rčení *ať nedím*; na př.: měl nápady velmi chlapecké, *ať nedím* uličnické (Jir.) [vlastně = kéž nepravím; přeji si to neřící, ale nabízí se mi to nutkavě, musím to říci]. Podle dnešního pojetí má *ať nedím* úkon stupňovacího p ř í s l o v c e *ba* (*dokonce*).

Jednot. i množ. 1. osoba.

3. Vyjadřuje p ř á n í; na př.:

ať se na tom místě propadnu! (Herit.) [= kéž se propadnu]; *ať to víckrát nevidím!* [přání v rozhořčení]; *ať se propadnu*, nemluvim-li pravdu.

Jednot. i množ. 2. osoba.

4. Vyjadřuje vždy rozkaz v širokém smyslu c i t o v ý, t. j. rozkaz d ů r a z n ý, v ý s t r a h u s odstínem rozhořčení, obav nebo starostlivosti, soucitu. Na př.:

ať se neřízneš, nespálíš!, ať neupadnete! [starostlivost]; *ať mně nic do ruky nebereš!* (Němc.); *ať se mi slušně chováte*, přikazovala matka, *ať mi v zámku na nic nesaháte* a paní kněžně pěkně ruku *políbíte!* (tamt.); *ať už jsi pryč!* [rozhořčení]; *ať jste včas hotovi!*; kdyby vás něco trápilo, *ať to nenosíte v sobě!* (Rais) [soucit].

Opsané tvary pro 3. os. jedn. i množ. mají úkon citový i necitový, protože jsou zpravidla jen opsané. Vedle opsaných tvarů pro osobu 2. jsou však též tvary jednoduché a proto mohl jazyk tvarům opsaným přidělit jen úkon citový. Tvary jednoduché mohou mívati úkon citový i necitový.

KONDITIONÁL

831. Kondicionál, tvar veskrze opsaný (*nesl bych, byl bych trestán...*), má základní úkon podmiňovací, jemu blízký připouštěcí a podle něho má název. Velmi často však vyjadřuje úkony jiné.

Podmiňovací úkon.

1. Kondicionál má platnost p o d m i ň o v a c í

a) v samostatných větách; na př.: při dobré vůli *by to šlo*; dnes *by to stálo* mnohem víc; málem *bych byl býval* za to *pokárán*; *šel bys tam sám?*; viz v § 444, 443₈; —

b) v souvětí souřadném: nebyti tvé pomoci, *byl bych zahynul*; jediný chybný krok a *byl bych se zřítíl* do propasti; viz v § 457₄; —

c) v souvětí podřadném; na př.: jedl *bych, až bych plakal*; *kdybych měl peníze, koupil bych to*; *kdybych to byl věděl, byl bych tě navštívil*; *kdyby pršelo, nepříjdu* || *nepřišel bych*; viz v § 472, 471₆, 462.

2. Má platnost p ř i p o u š t ě c í
v přípustkovém souvětí podřadném; na př.: udělám to, *třebaže bych nemusil*; mají nedůvěru proti každému cizinci, *byť s nimi smýšlel nejpoctivěji* (Hol.); viz v § 473.

jiné úkony.

3. Kondicionálem samým nebo s *kéž*, s *kdy-* nebo s *a-* vyjadřuje se p ř á n í.

a) Ve větách samostatných (nebo hlavních); na př.: *kéž by to byla pravda*; *kdyby už bylo jaro!*; *aby ho vzal das!*; viz v § 442, 448.

b) Ve větách vedlejších; na př.: přejí ti, *abys byl zdrav*; řekni mu, *aby se u nás zastavil*; viz v § 463.

4. Kondicionál označuje r o z k a z, v y b í d n u t í, r a d u, p r o s b u, ž á d o s t, a to:

a) ve větách samostatných; na př.: *mohl bys tam jít* [= běž tam]; *neměl bys to dělat*; *snad by ses nezlobil!*; viz v § 448_{9,12}; *že by se ti chtělo!*; *že by ses nestyděl!*; viz v § 445₇; —

b) ve větách vedlejších; na př.: je nařízeno, *aby se všichni přihlásili*; jde o to, *abychom byli svorní*; viz v § 463.

5. Velmi často vyjadřuje kondicionál i n d i k a t i v v rozmanitých větách a je výrazovým prostředkem různých indikativních odstínů.

a) V oznamovacích větách obsahujících přání; na př.: *pil bych, spal bych*; viz v § 440₂; — *šel bych s tebou*, ale nemohu; viz v § 452₂; — *kdybych měl peníze*, *koupil bych to*; viz v § 472.

b) V oznamovacích větách od původu tázacích: není možné, *aby to byla pravda*; nedalo mi to, *abych se tam nepodíval*; viz v § 461₃.

c) Ve větách účelových, zpravidla s *a-*; na př.: proto vlčka bijí, *aby se vlk vtípil* (přísl.); viz v § 470.

d) Ve větách zřetelových (s *a-*): *abych pravdu řekl*, nic se mu nedivím (Rais); viz v § 475.

e) Ve větách měrových a účinkových; na př.: chval tak, *abys nepřechválil* (přísl.); je příliš chytrý, *aby se dal oklamat* || [neústrojně] *než aby...*; viz v § 468.

f) Ve větách srovnávacích; na př.: děti stály, *jako by je přimrazil* (Němc.); *než bych mohl*, raději zůstanu doma; viz v § 478.

6. Hojně má kondicionál úkon *i n d i k a t i v u* ve větách *c i t o v ý c h* a je výrazovým prostředkem různého citového zaujetí mluvčího.

a) Ve větách oznamovacích; na př.: *měl bys to vědět; měl bych to udělat; to bych ti neradil; to by mohlo být dobré...*, viz v § 445₈; — otec to nedoznával, *že by taková byla* (Kul.); viz v § 461₈.

b) Ve větách tázacích; na př.: *že by to už věděl?; koho bych tam jen poslal?; aby to přece jen byla pravda?; viz v § 446₈, 10; — kdopak by se o to staral!; proč by jim nepomohl?; to by se mi chtělo!; nešel bys tam? atp.*, viz v § 447.

7. Úkonná rozmanitost kondicionálu má příčinu v tom, že je to *o d p ů v o d u i n d i k a t i v p r a e t e r i t a* (antepraeterita).

Tento úkon zastihujeme ještě ne ojediněle v staré češtině. Na př. u Štítného: *bych řekl* dříve, že v té věci jest mnoho rozumu [= řekl jsem, byl jsem řekl].

Indikativní platnost je v souhlase se stránkou tvarovou, neboť *řekl bych...* je opsaný tvar, skládající se z přičestí na *-l* a z prvotního aoristu *bych* od *býti*, t. j. z jednoduchého praeterita, které znamenalo totéž co naše opsané praeteritum *byl jsem*. Je tedy *řekl bych* opsaný tvar téhož druhu jako *řekl jsem* (*byl jsem řekl*); oba se skládají z přičestí na *-l* a z určitých tvarů indikativních *jsem* (*byl jsem*) a *bych*.

Časem nabyl náš tvar v některých případech platnosti podmiňovací; na př.: *kdybych měl peníze*, koupil bych to.

Původně to byl indikativ jako *měl jsem*, a to s významem *p ř á n í* = kéž mám peníze. Sr. ještě dnes indikativ praeterita s tímto významem: *zdráv požil*, *zdráv sedral!* (§ 828₈).

Tvary typu *řekl bych* se držely výrazovou konservativností zhusta tam, kde nejde o úkon podmiňovací. Na př.: *kdo by si to byl pomyslíl!* A proto jim jazyk *p ř í d ě l o v a l* rozmanité *ú k o n y j i n é*, o které v takových případech běží. Jinými slovy: tvary *řekl bych...* začaly se chápati za výrazové prostředky jiných úkonů než úkonu kondicionálního.

Tak v uvedeném příkladě měl tvar *by si byl pomyslíl* prvotní význam *»pomyslíl si«*: kdo si to pomyslíl! Pak se začal chápati za výrazový prostředek *c i t o v é p o v a h y* věty, neboť je to t. zv. řečnická otázka, jejíž smysl je: nikdo si to nepomyslíl.

Podobně: žádná kráva není, *aby telátkem nebyla* (přísl.). Původní smysl je: (že) nebyla (kráva) telátkem? [podiv] — to není u krávy možné. Tvar *by nebyla* se stal výrazovým prostředkem *p o d i v u*.

Nebo: cizozemci mu našeptávali, *jako by se české panstvo proti němu spiklo* (Třebíz.). Původně to znamenalo = našeptávali, že se spiklo. Dnes se tvar *by se spiklo* chápe za výrazový prostředek *nejistoty, nezaručenosti* obsahu věty = že prý se spiklo.

8. Touto úkonnou změnou kondicionálu si vysvětlíme, že se kondicionál nezdíká klade *neústrojně místo indikativu*. Na př.: odešel, *aniž by byl pozdravil*. Viz v § 479, 472₈, 473_{3, 6}.

V obdobných případech kondicionál bývá skutečně v platnosti podmiňovací. Protože však kondicionálu tato platnost zhusta nepřísluší, klade se i v těch případech, kde povaha věty žádá indikativ.

Jmenné (neurčité) tvary

832. 1. Jsou to podstatné jméno slovesné, infinitiv, supinum a příčestí (s přechodníky).

Od určitých slovesných tvarů se liší tím, že vůbec nevyjadřují mluvnickou osobu ani slovesný způsob, jen z části vyjadřují slovesný rod, čas a skoro veskrze vid. Se zřením k menší úkonnosti po těchto stránkách říká se jim tvary *neurčité*. Proti všem určitým tvarům mají v různém stupni povahu jmen, podstatných nebo přídavných, a příslovčí; proto se nazývají *j m e n n é* (nominální). Viz podrobněji při jednotlivých tvarech.

Stručně lze říci, že jsou to jména (a příslovce) s některými znaky určitých slovesných tvarů, sloves. Mají tedy dvojí slovnědruhový ráz.

Název *»neurčité tvary«* je záporný, vystihuje úkonný nedostatek našich tvarů proti určitým, název *»jmenné tvary«* pak je kladný, máme při něm na mysli jejich jmennou povahu a proto se mu namnoze dává přednost.

Povahu příslovečnou zahrnujeme do jmenné, protože se příslovečné úkony vyjadřují též jmény.

Stručně lze říci, že jsou to jména (a příslovce) s některými znaky určitých slovesných tvarů, neboli jména do jisté míry *v e r b a l i - s o v a n á*.

PODSTATNÉ JMÉNO SLOVESNÉ

2. Je to plné substantivum po stránce tvarové i syntaktické, úkonné. Skloňuje se podle středního vzoru *znamení* a může mívati přívlastek jako každé substantivum; na př.: *Kristovo narození, Husovo upálení, psí vytí...*

3. Protože se podstatná jména slovesná tvoří ze slovesných základů, je jejich vlastní význam *d ě j o v ý*, t. j. vyjadřují děj v podobě substantiv. V tom se shodují s dějovými substantivy v užším smyslu (§ 203). Nejlépe je to viděti tam, kde je jméno slovesné vedle dějového ve smyslu užším; na př.:

honění || *hon, lovení* || *lov, padení, padání* || *pád, tepání* || *tep, dupání* || *dupot, jásání* || *jásot; šumění* || *šumot; modlení* || *modlitba; dělení* || *dělba; odpočinutí* || *odpočinek, posouzení* || *posudek, vyzvání* || *výzva, zabrání* || *zábor, zaznamenání* || *záznam...*

A jako dějová jména v užším smyslu nabývají též slovesná zhusta významů hmotných; na př. *pítí* = co pijeme, nápoj; *psaní* = dopis. Viz v § 207.

Dějová substantiva v užším smyslu neuvádíme v soustavě slovesných tvarů, slovesná však ano, protože se tvoří ode všech sloves. Vede nás k tomu též vyjadřování vidu (viz ve 4.) a nedostatek reflexiv *se* a *si* (viz v 9.).

4. S určitými slovesnými tvary mají slovesná podstatná jména společné to, že vyjadřují *s l o v e s n ý v i d*. Na př.: *dělení* je nedokonavé, *udělení* dokonavé; *nesení* je trvací, *nošení* opětovací; *hození* je okamžité, *házení* opětovací (trvací); podob. *divení* || *udivení, mytí* || *umytí, krytí* || *zakrytí* || *zakrývání...*

Tím se odlišují od dějových substantiv v užším smyslu, neboť ta vidově rozlišena nejsou.

Ať jsou prostá nebo složená, vyjadřují vid různý, a to podle potřeby, podle různého smyslu věty nebo výrazu. Na př.: *pád* = padání i padení; *skok* = skákání i skočení; *odpočinek* = odpočinutí i odpočívání; *západ* slunce = zapadání i zapadnutí; *výzva* = vyzývání i vyzvání; *zápis* = zapisování i zapsání atp.

5. Jako dějová substantiva v užším smyslu mívají při sobě slovesná podstatná jména p ř e d m ě t v g e n i t i v ě, má-li příbuzné sloveso předmět v akusativě; na př.: *lovení ryb*, sr. *lov ryb* || *loviti ryby*.

Podobně: *kouření tabáku*, *pítí lihovin*, *placení dluhů*, *stavění mostu*, *větrání bytu*, *zapisování*, *zkoušení žáků*...

Slovesná substantiva bez *se* a *si*.

6. Slovesná podstatná jména od sloves zvratných většinou nemají *se*:

blýskání || blýskati se; *cvičení* ve slohu || cvičiti se; *dění* || díti se; *divení* || diviti se; dlouhé *dohadování* || dohadovati se; *hádání* || hádati se; podívaná na *hemžení* kolem ohňů (Olbr.) || hemžiti se; *holení* mi trvá čtvrt hodiny || holiti se; *chlubení*, *vychloubání*; slušné *chování* || chovati se; *koupání*; *loučení* || loučiti se; *modlení*; *mytí* (mi trvá...) || mýti se; mimo *nadání* || nadáti se; bez *namáhání* || namáhati se; *narození*, *nastuzení*; *oblékání* (mi trvá...) || oblékati se; *otužování* prospívá || otužovati se; stojí to za *podívání* || podívati se; na *potkání* || potkati se; *provinění*, *ptaní*, *rouhání*, *rozčilení* (*rozčilování*) škodí || rozčilovati se; udělati něco bez *rozmyšlení*, *snažení*; to bylo *těšení*! || těšiti se; *toulání*; míti velké *trápení* || trápati se; (*země*) *třesení* || třásti se; není *vyhnutí* || vyhnouti se; jeho *uzdravení* || uzdraviti se; *vyptávání*, něco pro *zasmání*; *zhoršení* nemoci || zhoršiti se; *zjevení* Ježíše Krista || zjevití se; *zlepšení* stavu || zlepšiti se; veliké své *rozzadování* (Svob.) || rozradovati se [neobvyklé, ale v duchu jazyka];

opakovati něco *do omrzení* [= až se to omrzí]; pracovati *do vyčerpání* [= až se vyčerpáme]; únava *z přepracování* [z toho, že se přepracujeme]; býti jako u *vytržení* || vytrhnouti se ze spánku.

Zcela n e ú s t r o j n ě zní *divení se*, *chování se*, *loučení se*, *toulání se*...

7. Zájmeno *se* klademe pro zřetelnost tam, kde by mohlo jíti též o smysl nezvratný. Na př.:

základ, jakého lze nabýti skutečným *učením se* spisovnému jazyku (Zub.) || *učením jazyku*, t. j. někoho jiného; *vychloubání* a *vynášení*

se, chválení se || vynášení, chválení, t. j. někoho jiného; u raněného *se* pozoruje *bránění se* pohybům || bránění pohybům = zabraňování v pohybech; něčí *přizpůsobování se* okolí (dat.) || přizpůsobování okolí (gen.) něčemu, někomu; *odtržení se* země od státu || odtržení země, t. j. někým, něčím; *zastávání se* koho || zastávání koho.

Při důrazu se klade *sebe*: po dlouhém *týrání sebe* (Herb.).

Je-li ze souvislosti patrné, o jaký význam jde, zájmeno se neklade: mám s tím *trápení* [= trápím se s tím] || mám toho jeho *trápení* dost [= toho, že mě trápí].

Nejednou se zájmeno klade, ač není nebezpečí dvojznačnosti; na př.: vědomé přejímání a *podrobování se* nějaké činnosti (Ertl); *podrobení se* rozkazu, přání; *zbavení se* čeho; *vzdalování se, stranění se* veřejného života; *vystříhání se* lihovin, rozčilení; *ucházení se* o cenu; *oddání se* || *oddání* do vůle Boží; *(ne)dostavení se* k soudu; *dovolávání se* koho, čeho; *zřeknutí se* odměny.

V prvních příkladech je možná příčina ta, že má sloveso vedle předmětu *se* ještě př e d m ě t d r u h ý: *podrobování se činnosti* atp. Šlo by o snahu, aby byly vyjádřeny oba předměty. Snad i ve výše uvedených příkladech *přizpůsobování se okolí* a *odtržení se od státu* je *se* z téže příčiny.

8. Slovesná podstatná jména zpravidla nemají *si*:

osobování něčeho || *osobovati si*; divné *počínání* || *počínati si*; *přivlastňování, přivlastnění* něčeho || *přivlastňovati si, přivlastniti si*; mám jedno *přání* || *přeji si*; *zastesknutí, postesknutí* || *zastesknouti si, postesknouti si*; *předsevzetí* || *předsevzítí si*.

9. Nedostatek zvratných zájmen mají slovesná podstatná jména společný s dějovými substantivy v užším smyslu. Sr. na př.:

bázeň || *báti se*; *div (podiv)* || *diviti se, podiviti se*; *dohoda* || *dohodnouti se*; *dotek, dotyk* || *dotknouti se, dotýkati se*; *lesk, modlitba*; *naděje* || *nadíti se*; *námaha* || *namáhati se*; *otázka, pokus, smích, strach, stud* || *styděti se, toulka* || *toulati se*; *oddech* || *oddechnouti si*; *stesek* || *(po)stesknouti si, (za)stesknouti si*.

Z toho vyplývá, že nemají reflexiva o d p ů v o d u. Mají-li je, je to vývojová n o v o t a vzniklá vlivem určitých slovesných tvarů, neboť u substantiv bychom čekali místo akus. *se* genitiv *sebe*; sr. v 5.

V praktických mluvnicích se obyčejně praví, že se zvratné zájmeno v y n e c h á v á.

SUPINUM

833. 1. Je to slovo neohebné, slovesné (dějové) p ř í s l o v c e, t. j. příslovce tvořené ze slovesného základu, jako na př. *kradmo*, *ležmo...*, viz v § 235. Svým významem a tvořením se blíží infinitivu, ale proti němu, tvaru živému, je to v dnešním jazyce řídký archaismus. Zachovalo se jen ve dvou případech, a to ve spojení »*jíti spat*« a v biblic. větě »*přijde soudit* živých i mrtvých«.

2. Proti infinitivu na *-ti* || *-t*, původně na *-ti*, má supinum od původu koncovku *-t* (< *-tǝ*).

Spat se liší od infinitivu *spáti*, *spát* k r á t k o u kořennou samohláskou; podobně bývalo od sloves s dvojslabičným infinitivem supinum *brat*, *prat*, *pit...*

V těch nářečích, kde je infinitiv krátký, *brat*, *hnat*, *prat*, *pit...*, supinum *spat* splývá s infinitivem.

Soudit se kvantitou neodlišuje od infinitivu bez *-i* a lze je proto v praktických mluvnicích vynechat.

Že je to původní supinum, o tom svědčí jeho existence v starém jazyce, kdy byl infinitiv pravidlem na *-ti*.

3. V obou případech je supinum po slovese p o h y b u a tak se kladlo i v jazyce starém.

Na př.: *jdu lovit* ryb [předmět býval v genitivě, viz ve 4.]; *přišel ho navštěvovat* [=navštívit; supinum bývalo zpravidla od slovesa nedokonavého]; *přišel vidět* hrobu.

Mimo tyto případy užíváme dnes místo supina infinitivu: *jdu lovit(i)* ryby; *přišel ho navštívit(i)*.

4. Ačkoli je supinum svou povahou příslovce, má při sobě p ř e d m ě t, a to v genitivě proti akusativu u tvarů určitých: *přijde soudit živých i mrtvých*; podobně v starém jazyce: *jdu lovit ryb*, *přišel vidět hrobu*.

To lze pochopit tak, že je supinum od původu dějové s u b s t a n t i v u m, které už v starých dobách tvarově ustrnulo. Na př. *soudit živých a mrtvých* znamenalo prvotně »s o u z e n í živých a mrtvých«; předmětový genitiv byl zcela obdobný s genitivem při substantivu slovesném i při dějových jménech v užším smyslu (*lov ryb*). A zůstal, i když supinum nabylo povahy příslovečné.

5. Významem je supinum příslovce *ú č e l o v é*: jdu *spat*, přijde *soudit* = za jakým účelem?: abych spal, aby soudil; staročes. jdu *lovit ryb* = jdu na lov ryb.

Nepřesně se zpravidla říká, že má supinum význam *c í l o v ý*; je to slovo významu dějového a to vůbec nemůže mítí úkon cílový. Viz o významu cílovém a účelovém v § 516₃ a 519₇.

INFINITIV

834. 1. Po stránce *t v a r o v é* je to jako supinum slovo neohebné, *p ř í s l o v c e*, a to v dnešním jazyce většinou na *-ti* nebo *-t*, původně jen na *-ti*, z malé části na *-ci*. Na př.: *nésti* || *nést*, *péci*.

Protože se infinitiv tvoří ze slovesných základů, je to příslovce *s l o v e s n é* (dějové) jako supinum.

2. Po stránce *ú k o n n é*, *s l o v n ě d r u h o v é*, má však infinitiv povahu nejen příslovce, nýbrž i substantiva, dále též imperativu a kondicionálu, určitých slovesných tvarů. Tato úkonná rozmanitost je výsledkem živého vývoje v dějinné době. Původně měl infinitiv shodně se svým tvarem platnost veskrze příslovečnou.

Co do základní větné platnosti je infinitiv jako každé příslovce (jméno) buď *v ě t o u* nebo *v ě t n o u* částí. To náleží do větosloví; viz hlavně výklady o jmenných větách v § 433 sl., o částech věty v § 523₁ a zde dále v § 836.

3. S určitými slovesnými tvary se infinitiv shoduje v tom, že rozlišuje *v i d* a slovesný *r o d*. Na př.:

nésti [sloveso trvací] || *při-nésti* [dokonavé] || *nositi* [opětovací] || *nosívatí*, *nosívávatí* [opakovací];

chváliti [aktivum] || *býti chválen* [opsané pasivum] || práce *se musí vykonat* [zvrtné pasivum, viz v § 811 sl.].

Obojí tato platnost infinitivu je *n e p ů v o d n í*, je to následek *v e r b a l i s a c e* (viz dále ve 4.), neboť jako původní příslovce infinitiv tyto významy nerozlišoval.

Ještě dnes vidíme někdy, že se může infinitiv chápat aktivně nebo pasivně. Na př.: *dal jsem se oholit* = přišel jsem k holičovi s tím úmyslem, aby mne oholil || abych byl od něho oholen; *dal jsem si k hodináři spravit hodinky* = dal jsem je hodináři, aby je spravil || aby byly spraveny.

4. Dále mívá společně s nimi p ř e d m ě t; na př.: *psáti úlohu, stavěti dům, slyšeti zvuk*; báti se *koho, čeho, dáti komu co, třásti stromem...*

Jako příslovce od původu infinitiv předmět mívati nemohl; kladení předmětu je v l i v e m určitých tvarů, je to v e r b a l i s a c e infinitivu. Ta se projevuje dále v tom, že i tehdy, chápe-li se infinitiv za dějové substantivum, má předmět v a k u s a t i v ě, nikoli v genitivě: chci psát *úlohu...*, v § 832s. Tím se odlišuje od podstatného jména slovesného (psaní *úlohy*).

Leckdy lze nepůvodnost předmětu při infinitivě rozpoznat ještě dnes. Viz zde dále v 3. a v § 836s.

5. Infinitiv není rozlišen co do mluvnického č a s u; sr.: *slyším tě mluvit*; *slyšel jsem tě mluvit*; *uslyším tě mluvit*.

Kollár si utvořil z minulého přechodníku infinitiv m i n u l ý; na př.: aniž lituji věk svůj *ztrávivšeti* [= že jsem ztrávil].

6. Název neurčitý způsob, utvořený podle latin. infinitivus, je velmi nepřesný, ale ujal se obecně, takže není radno jej měnit.

V úkonu příslovce.

835. Infinitiv mající povahu příslovce vyjadřuje čtverý příslovecný význam: účelu, zřetele, průvodných okolností a věcného obsahu (§ 519).

Význam účelový.

1. Tento význam vyjadřuje infinitiv po slovesech nebo citoslovcích p o h y b u (*jíti, běžeti...*) a po *poslati* (*posílati*); na př.:

jdu lovit ryby, *chytat* raky, *sbírat* klásky, *hledat* houby [= *jdu na lov* ryb..., *abych lovil* ryby]; přišel ho *navštívit*; *jdu, půjdu, šel jsem se koupat*; *jdu, šel jsem se projít*; *půjdu se na to podívat*; mladý muž chodil ho *poslouchat* (Sez.); zašel ke mně *smluvit* si schůzku (Šrám.); běž *se najíst, napít, obléci*; děti vybíhaly každou chvilku na cestu *dívat se*, nejede-li už Václav (Němc.); loudal se *rozsvěcet* (Rais); vylezl na pavlač *šlapat* měchy (Herb.); poslal Kláru *odestlat* (Klič.); večer šel nejmladší syn do zahrady *hlídat* (Erb.); milý zabitý hop s lůžka a šup do síně *napít se* vody (Herb.) [= šupl, skočil]; musím ven po svém *zapěti* též pozdrav jitru (Čech) [= musím *jíti* ven; o nevyjadřování tohoto slovesa viz v § 554s].

Infinitiv je tu místo staršího s u p i n a; viz v § 833s.

O případech typu »*jdu se dát oholit*« (s dvěma infinitivy) viz dále v 7.

2. Účel vyjadřuje infinitiv po slovesech *j i n ý c h*; na př.:

dám si spravit boty, ušít šaty, vytrhnout zub [= *dám si boty na správu, aby byly spraveny*]; dali mu něco *jíst, pít* [= *k jídlu, k pití*]; *dám ti to psaní přečíst* [= *aby sis je přečetl*]; dej si to ke mně *schovat*; *dám jej učit řemeslu* [= *aby se učil*]; octa mi *podali píti* (Baar) [= *k pití, abych se napil*].

nechám to uležet, vykvasit... [= *aby se to uleželo*];

chléb nadrobit mám sám (Baar) [= *chléb k nadrobení mám*].

Akusativní předmět náleží od původu k určitému slovesu, neboť infinitiv jako příslovce původně předmět nemíval: *dám si boty* (k obuvníkovi) — *spravit*; *dej si to ke mně* — *schovat*; *dali mu něco* — *jíst*. Vedle toho vztahujeme předmět k infinitivu: *dám si* — *spravit boty*. To je už pojetí druhotné.

3. Patří sem od původu takovéto případy:

mám ten dopis hodit do schránky, odevzdat otci, uložit; mám tu knihu vrátit, zanést do knihovny atp. [= *mám ten dopis za tím účelem, abych jej hodil do schránky*].

Mám zde původně znamenalo jako jindy »držím, dostal jsem«; protože má věta smysl účelový, nabylo *mám* významu »mám povinnost, mám za úkol, mám uloženo«.

Předmět *ten dopis* náležel ve větě »*mám ten dopis hodit do schránky*« prvotně k *mám*, nikoli k infinitivu: *mám ten dopis* — *hoditi do schránky* = *abych jej hodil do schránky*.

Dnes už tento účelový smysl zřetelně neproniká, nýbrž smysl jiný: *mám za úkol, za povinnost* hození dopisu do schránky. Infinitiv se chápe za *s u b s t a n t i v u m*; viz v násled. §.

Proto vztahujeme předmět k infinitivu: *mám* — *hoditi dopis do schránky*.

4. Zřídka bývá účelový infinitiv po slovese *býti*; na př.:

byl jsem se koupat; byl jsem si koupit klobouk; byl jsem ho navštívit; byla jsem polívat plátno (Němc.);

jsou tu zvát na schůzi (lid.); *ten hoch není k ničemu jinému než ležet v knihách*;

není ta čeládka k ničemu na světě nežli Pánu Bohu den ukrádat (Němc.) [= *nežli k tomu, aby ukrádala*].

Původně je tu infinitiv bližší určení s u b s t a n t i v a: to je čeládka ukrádat den... = čeládka na ukrádání dne; já koupat = za účelem koupání. Účelový infinitiv je tu jmenný přísudek a sloveso *býti* má úkon spony, mění čistě jmenný přísudek ve sponově jmenný (§ 506s): já — byl jsem se koupat...

V starém jazyce byl tento infinitiv častý: *pokrm jísti* [= na jídlo]; *voda píti* [= na pití]; *pilka řezati* [= na řezání]; *uši slyšeti* [k slyšení]...

Význam zřetelový.

5. Zřetelovou platnost mívá infinitiv dosti často p o j m é n e c h, substantivech nebo adjektivech. Na př.:

je čas jít na dráhu [= čas se zřením k tomu, že máme jít, chceme jít na dráhu]; *příležitost* něco koupit [= ke koupi]; *právo, moc rozhodovat* o tom [= právo týkající se rozhodování]; *chuť vykoupiti se*; *naděje něco dostat*; Tyrl vyl, až bylo *hrůza poslouchat* (Němc.) [= hrůza na poslech]; *radost se na to podívat* [= radost na pohled]; *milo jej poslouchat* [milo na poslech];

jsem *ochoten pomoci*; jsem *hotov umřít* za vlast; jsem *odhodlán odejít, odejet*; jsem *povinen, nucen, zavázán dostaviti se*; je *schopen to udělat*; *ochota pracovat, neochota mluvit* (Olbr.); *povinnost, nutnost, závazek, schopnost* něco udělat; *zvyk pít kávu*;

je *třeba* (*nutno, nezbytné, záhodno, žádoucí*) *budovat socialismus...*; *lze, nelze to udělat*; je *potřeba, nutnost* něco udělat;

což je ta cesta *tvrdá orat* (píseň) [= tvrdá, co se týče orání, na orání; archais.];

V staré češtině byl zřetelový infinitiv po adjektivech běžný: voda *dobrá píti* [= dobrá na pití]; chléb *tvrdý jísti* [= na jídlo]; *pěkný hleděti* [= na pohled]...

nejsem s to *dokončit* to; nebyla s to *zachytit* nějakou myšlenku určitou (Ner.) || nejsem s to, *abych to dokončil*...

Viz ještě v odst. 3e) v násl. §.

Význam průvodných okolností.

6. Po slovesech: *slyším tě zpívati* [= slyším tě za jakých okolností? — když, jak zpíváš, za zpěvu]; *slyšeti* trávu *růst* (pořek.); *viděl jsem je odcházet, přicházet*; *zahlídli* babičku s dětmi *přicházet* (Němc.); *zůstal státi* [= zůstal v stání, za takových okolností, že stál];

mám tu knihu *ležet* na stole [*mám* ji za takových okolností, tak, že leží na stole]; kde ji *máte ležet?* (Němc.); *měl* vlasy vzadu *viset* až přes límec (tamt.);

našli pannu *ležet* mrtvou (Kul.); *našel* tam chudého koně se *pást* (tamt.).

Význam věcného obsahu.

7. Po slovesech *dáti*, *nechat*, *ráčiti*, *moci*, *musiti*, *směti* a *budu*: to se *dá* (*nedá*) *napravit*; *dám* se *ostříhat*, *oholit*; snad si *dá říci* (Němc.); nemoc a bída *zatajit se nedá* (přísl.); *dám* se *prohlédnout* lékařem; snad mi *dají* aspoň *ohřátí se* (Němc.); viz výše ve 2.;

nechat koho *domluvit*, děti se *proběhnout*, koho *propadnouti*, se *zarůst*; *nech* vše *jíti* svým chodem, neunáhli se slovem (přísl.); mne jednou v roce *ožít nech* (Ner.);

rače *vstoupit*, si *sednout*, *prominout*; Bože svatý, *rač pomoci* (Erb.);

mohu přijít až zítra, *musím jít...*, *smím* tam *jít...*;

chci, *musím se dát oholit*; *mám prý se dát prohlédnout*;

Obsahový infinitiv *oholit*, *prohlédnout se*, *proběhnouti se* vztahuje se k infinitivu *dát*, *nechat*;

jdu (půjdu, šel jsem) se *dát oholit*, *ostříhat*; byl jsem se *dát oholit*, *prohlédnout...*

Infinitiv *dát* má platnost účelovou; viz výše v 1.

Slovesa *dáti*, *nechat*... jsou obsahově chudá a žádají bližší určení obsahové; viz v § 523₁.

V úkonu substantiva.

836. 1. Jde o úkon substantiva dějového. Tomuto úkonu se infinitiv nepřizpůsobuje tvarem, zůstává slovem *n e s k l o n n ý m*. Od ostatních substantiv se odlišuje infinitiv také tím, že *n e m á p ř í v l a s t e k*; určuje se blíže příslovečně; na př.: není snadné *dobře to udělat* [= dobré udělání toho není snadné].

Substantivní infinitiv má ve větě úkon podmětu, jmenného přísudku, jednotné větné části nebo předmětu.

Infinitiv jako podmět nebo jmenný přísudek.

2. Na př.: *mluviti* stříbro, *mlčeti* zlato (přísl.) [= mluvení je stříbro, mlčení je zlato]; pozdě bycha *honiti* (tamt.) [= honění bycha...]; dobře je jazyk za zuby *míti* (tamt.); snáze je se *ptáti* než *odpovídati* [= ptaní je snazší než odpovídání, odpověď]; marno *mluvit* (Holeč.) [= mluvení je marné]; škoda *utrácet* peníze [= utrácení peněz...]; je třeba jim rychle *pomoci* [= rychlá pomoc je nutná]; je nutno si to *rozvážit*; zbývá ještě leccos *vykonati* [= vykonání leccého zbývá]; oškliví-li se vám *sloužiti* mu (Olbr.) [= sloužení, služba jemu];

je snadné, obtížné, nutné... to *udělat* [= udělání toho je snadné...]; *loupiti* není *koupiti* [= loupení, loupež není koupení, koupě].

Proniká tu dosti zřetelně původní přísl. o v e č n á povaha infinitivu. Na př. původně: to je snadné udělat = snadné k udělání, co se týče udělání [*udělat* = příslovce zřetelové]. Zájmeno *to* byl původně nominativ v úkonu podmětovém. Časem se začal chápat za předmět infinitivu a tedy za akusativ. O nepůvodnosti předmětu při infinitivě viz v § 834.

Infinitiv jako jednotná větná část.

3. Je tomu tak tenkrát, má-li infinitiv v ě t n o u p l a t n o s t.

a) Infinitiv jako oznamovací věta jmenná nebo jmenovací; na př.: už to *nevidět* || už to *není vidět*; už o tom *neslyšet* || *není slyšet*; *není slyšet* vlastního slova; *je vidět* v dálce hory; z toho *je vidět*, že...; *je tu pozorovat* vzornou čistotu; *je tu cítit* čmoud; teď *je všude znát* zlé časy (Jir.); *je poznat*, že se nebojí; viz v § 433₂.

Se zřením k substantivní povaze znamenají tyto věty: není vidění toho, není slyšení toho; je poznání, že se nebojí atd. Sr.: není po něm ani *vidu* ani *slechu*.

b) Infinitiv jako citová věta oznamovací (často se zvolací intonací):

Tak — celý den *mýt*! [= celý den mytí!] A kampak já zatím mám jít? (Ner.). — Pořád *se dřít* a jiný se jen válí a toulá! (Jir.) [= pořád jen dření!]. — Jen *hrabat*! Jen *brát*! To chce každý (Baar) [= jen hrabání, jen brání!]. — *Sedět* od rána do večera a *psát a psát a psát* — je to hrozné (Čech) [= sedění... a psaní..., to je hrozné]. — Nic *nedělat* a jen *se dobře mít*, to by dovedl každý [= žádná práce a dobré bydlo, to...].

Patří sem též takovéto případy:

panny se počaly pohybovat jako živé, usmívaly se a jen *promluvit!* (Erb.); ten obraz je jako živý, *jen mluvit!*

Smysl je: usmívaly se a jen promluvení, totiž chybělo; je jako živý, jen mluvení (mu chybí).

c) Infinitiv jako tázací věta rozvažovací; na př.:

být či *nebýt*?, *jít* tam či *nejít*?; co teď, *vrátit se*?; *zradit* sama sebe? (Sez.);

co *dělat*?; komu *věřit*?; koho tam *poslat*?; kam *jít*?; kde ho *hledat*?; jak to *zařídít*?

Podle substantivního úkonu infinitivu lze vyjádřiti tyto otázky takto: bytí či nebytí?, život či smrt?; zrada sebe samého?; návrat? atp.

U doplňovacích otázek proniká ještě prvotní příslovečná povaha infinitivu. Na př. *co dělat*? znamenalo »co na práci, k práci, co se zřením k práci?«; *co* byl *n o m i n a t i v*, který se časem začal chápati za akusativ, za předmět infinitivu. Podobně původně: *kdo poslat*? = kdo je k posláni, k tomu, abychom jej poslali? (význam účelový); pak: *koho poslat*?

Hledí sem též infinitiv v rozvažovacích otázkách závislých: *nemám co dělat* atp.; viz v § 465₄.

d) Infinitiv jako citová otázka, hlavně řečnická; na př.:

Kleofáš a *prodati* dům! (Šmil.) [= Kleofáš a prodej domu!]; on ke mně a *sloužit*! (Jir.).

Smysl je: že by Kleofáš prodal dům?; že by on šel ke mně sloužit?; t. j. Kleofáš dům neprodá; on ke mně sloužit nepůjde. Sr. jiné řečnické otázky v § 447. Tázací ráz přechází ve zvolací; viz tamt.

e) Infinitiv jako oznamovací nebo tázací věta s příslovečným významem zřetelovým (835₅):

A. Jak to máš s jídlem? B. *Jíst*, to jím || to mohu. — A. Co čtení? B. *Číst*, to čtu || to mohu. — A. Hledáte někoho? B. *Hledat*, nehledám.

Mívá též ráz tázací: *Jíst*?, to jím atp.

Smysl je: co se týče jídla, jím. Tento příslovečný význam zřetelový poukazuje dosti zřetelně na původní příslovečnou povahu infinitivu.

Tomuto infinitivu se nevýstižně říkává *z e s i l o v a c í*, *d ů r a z o v ý*, *i n t e n s i v n í* nebo *e p a n a l e p t i c k ý*.

4. Je velmi hojný po slovesích žádajících bližší obsahové určení. Na př.:

začnu psáti, čísti... [= začnu psaní, čtení]; (kniž.) *jmu se psáti...* [= chopím se psaní]; *přestanu psáti...* [= ustanu od psaní];

rozkáži mu to přinést... [= rozkáži mu přinesení toho]; *poručím, nařídím to udělat; zakáži mu kouřit* [= zakáži mu kouření]; *radím ti zaopatřiti si to* [= radím ti zaopatření toho];

umím hrát, psát... [= umím hraní, psaní]; *dovedu se uskrovnit; učím se hrát* [= učím se hře]; *zvykl jsem si často se koupat* [= zvykl jsem si častému koupání]; *odvykl jsem si kouřit*;

dám jim to vědět [= dám jim zvěst, zprávu]; *vzkazuje vás pozdravovat* [= vzkazuje vám pozdrav, pozdravení];

mám psát... [= mám za úkol, za povinnost psaní];

bojím se mu to napsat [= bojím se napsání toho]; *stydím se, ostýchám se požádati ho o to*;

chci jíst, pít... [= chci jídlo, pití];

toužím to poznati [= toužím po poznání toho]; *snažím se, hledím mu vyhovět* [= snažím se o vyhovění jemu]; *přeji si mít něco* [= přeji si majetnictví něčeho];

chystám se tam zajet [= chystám se k jízdě tam];

pokusím se získati to [= pokusím se o získání toho].

Ve větách typu *chci býti šťasten, radím ti býti opatrný* a (kniž.) *nelze mi býti veselu* má infinitiv *býti* úkon čistě ml u v n i c k ý, sponový, spojuje *chci se šťasten* v sousloví.

5. Toto pojetí infinitivu je veskrze d r u h o t n é, protože jako původní příslovce infinitiv předmětem být nemohl. Leckdy proniká jeho příslovečná povaha ještě dnes.

Na př.: *chci psát* = mám vůli k psaní, se zřením k psaní [*psát* = příslovce zřetelové]; podob. *umím hrát* = mám dovednost týkající se hraní;

chystám se navštívit přítele = chystám se na návštěvu, abych navštívil [navštívit = příslovce účelu];

mám hodit dopis do schránky = mám dopis za tím účelem, abych jej hodil do schránky [*hodit* = příslovce účelu, viz v § 835s].

Proto není předmětový infinitiv po slovese dobře možný vždy; nelze říci na př.:

žádám, prosím vás vrátiti mi půjčenou knihu [místo: abyste mi vrátili]; *vyzývám vás přijíti tam a tam; napomínal ho jezdit opatrně.*

U Olbr. se čte: aby svatého poustevníka *přemluvili přijíti* na hrad. Tu je infinitiv místo »aby přišel na hrad« proto, aby nebyly za sebou dvě věty s *aby*.

6. V překladech z francouzštiny bývá neobvyklý infinitiv vlivem tohoto jazyka; na př.:

spokojí se poučiti jej [místo: spokojí se s poučením]; *jsem šťasten setkatí* se s vámi [m.: jsem šťasten (proto), že se s vámi setkávám].

V úkonu určitých tvarů.

837. Infinitiv má nezřídka úkony vyjadřované imperativem a kondicionálem.

a) V platnosti imperativní.

1. Infinitiv vyjadřuje *r o z k a z* (vybídnutí, pokyn); na př.:

mlčet! [= mlč, mlčte, mlčme]; *nespěchat!*; a teď tiše *sedět!*; ale *mlčet*, Bobši! (Jir.); obchází a pobízí: *Sklízet!* (Ner.); honem okna *zavřít* a začnem studovat (tamt.).

Leckdy jde o rozkaz přísný, rázný, t. j. vyslovený mluvčím v rozhorlení. Ale mnohdy jde o vybídnutí, o pokyn za jiného citového rozpoložení mluvčího, hlavně za jistého napětí. Je tu tedy infinitiv vždy výrazový prostředek *c i t o v ý*.

2. Infinitiv vyjadřuje *p ř á n í*:

jen jednou to *vidět!* [= kéž to jednou vidím]; ach takhle, pěvče, *zahynout* jako ta luční tráva (Ner.); ty tu tak *míti!*, zvolal Žižka hněvivě (Jir.); *postřílet vás!* (Mrš.) [= kéž vás mohu postřílet].

Jde zpravidla o přání *c i t o v ě* zabarvené.

b) V platnosti kondicionální.

3. Infinitivem se vyjadřuje *n e s k u t e č n á p o d m í n k a*; na př.:

nebýt vaší pomoci, byl bych zahynul; viz v § 457₃.

PŘÍČESTÍ

838. 1. Jsou to jednak příčestí (participia) *v e s m y s l u u ž š í m*, na př. *nesl, nesen*, jednak *p ř e c h o d n í k y* (transgresivy), na př.: *nesa, nes* (*nessi*). Souborně se nazývají příčestí *ve smyslu širším*.

Svou základní slovnědruhovou platností jsou to *a d j e k t i v a*, a to *d ě j o v á*, protože se tvoří ze slovesných základů; na př.: *nesa, nes, nesl, nesen* z kořene *nes-*, který je v *nés-ti, nes-u...*; *dělaje* z kmene *děla-* v *děla-ti...*

Vyjadřují *v l a s t n o s t* plynoucí z děje tkvícího v tom základě, z kterého jsou tvořena ona sama a příslušné určité tvary slovesné. Na př. *nesa* a *nesl* vyjadřují vlastnosti vyplývající z *nesení*.

Adjektivní povaha přičestí je patrná též z toho, že vyjadřují tři nebo dva *m l u v n í c k é r o d y*: muž. *nesl* || žen. *nesla* || střed. *neslo*; muž. *nesa* || žen. a střed. *nesouc*.

Po stránce *t v a r o s l o v n é* mají skloňování jednak jmenné (*nesl, nesla, mám nohu zavázánu*), jednak složené (*nesoucí, minulý...*). Viz v tvarosloví.

2. Svou dějovou platností se přičestí shodují s dějovými adjektivy ve smyslu užším, jako jsou *mrtvý, živý, hravý, spasitelný, spásný, tekutý, stojatý...*, viz v § 220 a násl. Přičestí tvoří s nimi dějová adjektiva ve smyslu širším.

Přičestí oddělujeme od ostatních dějových adjektiv jako zvláštní skupinu a zahrnujeme je do soustavy slovesných tvarů jednak proto, že se tvoří z *k a ž d ě h o s l o v e s n é h o z á k l a d u*, z kterého jsou odvozeny tvary určité a jiné tvary neurčité; na př.: *nesa, nesl...* || *nésti, nesení, nesu, neseš, nes...* [kořen *nes-*].

Dějová adjektiva ve smyslu užším se od každého slovesného základu netvoří; je na př. *dravý, hravý...* || *dráti, hráti*, nikoli též *darý* || *dáti, dělavý* || *dělati*; je *ležatý, stojatý* || *ležeti, státi*, nikoli též *sedatý* || *seděti...*

Jednak proto, že vyjadřují některé významy příznačné pro určité tvary slovesné, a to veskrze *v i d*, *hojně čas* a *s l o v e s n ý r o d*. Na př.:

nesa, nesl je nedokonavé || *přinesa, přinesl* dokonavé; *hodě* je okamžité || *nesa* trvací; *žena* je trvací || *honě* opětovací || *honívaje* opakovací; *nesa* vyjadřuje čas přítomný, *přinesa* budoucí, *nesl, přinesl* minulý; *nesa, nesl, nes (nessi)* je rodu činného || *nesen* trpného.

Tím se liší od dějových adjektiv ve smyslu užším, která vyjadřují tyto významy jen *p o d r u ž n ě*, podle různé souvislosti různě. Na př. *v ý n o s n ý* je obchod, který mnoho *vynesl* nebo *vynáší* nebo *vynese, bude vynášeti*. Adjektiva na *-itý* jsou dílem činná (*pracovitý* = pracující), dílem trpná (*složité* = složený). Podobně

adjektiva na *-ný*: *oslavný* = oslavující || *lovná* zvěř = lovená... I totéž adjektivum může býti činné nebo trpné: *trestná* výprava = trestající || *trestný* čin = trestaný. Viz v § 220 a násl.

A za třetí proto, že mají přičestí při sobě namnoze *z v r a t n é* *se* nebo *si*, kdežto dějová adjektiva nikoli; na př.:

boje se, bál se || bázlivý; *hraje, hrajíc si* || hravý; *loudaje se* || loudavý; *toulaje se* || toulavý; *toče se* || točitý...

Zvratné *se* a *si* je u přičestí v l i v e m určitých slovesných tvarů.

3. Vedle přičestí ve smyslu užším a vedle přechodníků rozeznáváme ještě přičestí a přechodníky *z p ř í d a v n ě l é*, na př. *nesoucí, neseší, minulý, tištěný*.

Přičestí v užším smyslu.

839. 1. Jsou to po stránce slovotvorné odvozeniny příponami *-l*, *-n* a *-t* ze slovesných kmenů nebo kořenů: *nes-l*, *děla-l*, *nese-n*, *dělá-n*, *bi-t*, *minu-t*.

Proto se zhusta nazývají přičestí na *-l*, na *-n* a na *-t*, nebo přičestí *-l*, *-n*, *-t*, ve výslovnosti *elová*, *enová* a *teová*.

Se zřením k jejich významům nazývají se přičestí *minulá*, a to *činná* (*nesl*) a *trpná* (*nesen, bit*).

Mluvívá se též o přičestí *přítomném*, ale neprávem. Je ho jen několik tvarů, hlavně *vědom* a *vidom* (k věděti a viděti), netvoří se ode všech sloves a nelze je proto nazývat přičestí; viz 2. odst. minul. §. Jsou to dějová adjektiva v užším smyslu.

2. Po stránce úkonné vyjadřují přičestí veskrze *vid*; na př.: *nesl, nesen* [nedokonavé trvací], *přinesl, přinesen* [dokonavé], *nosil, nošen* [nedokon. opětovací] atp.

3. Co do *časů* nejsou přičestí veskrze výrazná.

a) Přičestí na *-l* vyjadřují minulost v opsaných indikativech typu *nesl jsem* a *byl jsem nesl*. V přítomném kondicionále *nesl bych* minulost nevyjadřují; proto má minulý kondicionál ještě jedno přičestí na *-l*, nebo dvě, *byl* nebo *byl býval*: *byl bych (býval) nesl*.

Říká se jim tedy *minulá* ne docela přesně.

b) Přičestí na *-n* a *-t* jsou časově neurčitá v opsaném pasivu; sr. praesens *jsem chválen*, futurum *budu chválen* a praeteritum *byl jsem chválen*.

Zřetelně minulé jsou tato přičestí v platnosti doplňkové, přísudkové a obsahově příslovečné: *přišel udýchán*, jsem, byl jsem *udýchán*; viz dále v 6.

Nazývají se tedy *m i n u l á* ne docela přesně.

4. Přičestí na *-l* jsou co do mluvnického rodu veskrze *č i n n á*: *nesl, dělal*...

Přičestí na *-n* a *-t* jsou z největší části *t r p n á*: *nesen, bit*... Některá jsou však *č i n n á*; na př.: (přišel) *zadýchán* (je zadýchán), *upracován, zapracován, upachtěn, unaven, najeden, napit, nachlazen, zklamán*, (býti do něčeho) *zabrán*, (státi) *rozkročen*..., (býti) *rozhodnut*... Jsou odvozena od činných sloves *z v r a t n ý c h*, ale nemají při sobě zvrtné zájmeno *se*: *zadýchán, unaven, rozhodnut*... je ten, kdo *se zadýchá, unaví, rozhodne*...

Někdy je možné i pojetí *t r p n é*: jsem od toho, tím *unaven* = unavil jsem se tím || unavilo mě to. Sr. při opsaném pasivu: *žák je chválen od učitele* = učitel chválí žáka.

5. Přičestí na *-l* se užívá většinou v opsaných tvarech pro činné praeteritum a kondicionál: *nesl jsem (byl jsem nesl), nesl bych, byl bych (býval) nesl*.

Jejich původní adjektivní povaha není tu již zřetelná, protože splývají s určitými opisnými tvary *jsem, bych*... v pojmovou celost, která se v staré češtině vyjadřovala *j e d n o d u c h ý m* praeteritem, imperfektem a aoristem, na př. *nesiech, nes a nesech, prosiech a prosich*.

Menší měrou, ale celkem dosti hojně, jsou přičestí na *-l* *z p o d s t a t n ě l á*: *břídil, blouznil, hýřil, tlachal*..., *Kvapil, Sušil, Zavřel*... (v úkonu příjmení), viz v § 189₈.

Tu se dosti zřetelně hlásí původní *a d j e k t i v n í* povaha našich přičestí: *blouznil* není člověk, který blouznil (v minulosti), nýbrž i blouzní (v přítomnosti) a bude blouznit (v budoucnosti), člověk blouznivý. Podobně je *hýřil* člověk hýřivý, *tlachal* člověk tlachavý... Přičestí *-l* vyjadřují tu vlastnost *č a s o v ě n e o m e z e n o u*, jsou to dějová adjektiva jako adjektiva *blouznivý, hýřivý, tlachavý*... Tím se rovnají zpřídavnělým přičestím složeným, na *-lý, dbalý, lesklý*..., viz dále v § 846₁.

6. Také přičestí na *-n* a *-t* jsou hojně součástíkou *o p s a n ý c h t v a r ů*, a to pro pasivum: *jsem, budu... chválen, bit*...

Proti přičestím na *-l* se však zhusta vyskytují také v *ú k o n e c h j i n ý c h*, a to v doplňku, ve jmenném přísudku a v obsahovém určení. Na př.:

přišel udýchán, unaven, nadšen, zklamán...; *jsem udýchán, unaven, najeden, nasycen, spokojen...*, viz v § 843₂; *je zavřeno, otevřeno, zaseto...*; máme *uvařeno, zaseto, uklizeno, umluveno...*; mám všecko *přichystáno, napsáno*; mám nohu *zavázanu...*; viz v § 673₄. Jsou zpravidla *d o k o n a v á*.

Příčina je ta, že vyjadřují vlastnost *v y p l ý v a j í c í z m i n u l é h o d ě j e*. To pak předpokládá děj dokonaný.

Původně bývala i v podobě nedokonavé, neboť dokonavost se rozumí sama sebou. Zbytek toho je v *biblic. psáno jest* = bylo napsáno, je napsáno.

Lidová a hovorová mluva užívá v obojích úkonech tvarů složených: *jsem chválený, unavený, přišel udýchaný...*

Ojedinelá jsou jako zpodstatnělá v úkonu *k ř e s t n í c h j m e n*: *Radovan, Neklan*; viz v § 177₃.

O obdobných případech typu *je učený, vzdělaný* viz v § 847.

7. Přičestí na *-l* o d s l o v e s z v r a t n ý c h

 zájmeno zvrtné mají; na př.:

bál se (báti se), *díval se, divil se, modlil se, narodil se, smál se...*; *oblékl se, obul se, učil se...*; *hrál si, přál si, vzal si...*

Přičestí na *-n* a *-t* zvrtné zájmeno nemají; na př.:

najeden, napít, nasycen (najísti se, napít se...); *otráven, oběšen, utopen* (otrávit se); *rozhněván, rozzloben, rozohněn; začerněn* (začerniti se), *zabílen, zaprášen; vypraven* (vypraviti se), *připraven, přichystán...*

Přechodníky.

840. 1. Jako přičestí v užším smyslu rozlišují *v i d*; na př.: *nesa* [nedokon., a to trvací], *přinesa* [dokon.], *nose* [opětov.] atp.

2. Co do času je přechodník *p ř í t o m n ý*, a to od sloves nedokonavých, na př.: *nesa, prose, děláje, budoucí*, a to od sloves dokonavých, na př.: *přinesa, uděláje, mina, vezma, pustě*, a *m i n u l ý* od sloves dokonavých i nedokonavých, na př.: *nes || přines, děláv || uděláv, prosiv || poprosiv, minuv, pustiv...*

Tvořením je přechodník budoucí totožný s přítomným; oba se tvoří z kořene nebo z infinitivního kmene příponou *-a*, *-e* (*-ě*) nebo *-je*: (*při*)*nes-a*, *min-a*, *pros-e*, *čin-ě*, *pust-ě*, *pi-je*, *děla-je*. Sr. obdobně *nesu* [přít. čas] || *přinesu* [bud. čas], *dávám* || *dám*...

3. Přechodníky rozlišují slovesný rod, jsou tedy dílem *činné*, na př.: *nesa*, *dělaje*, *prosiv*, *dav*, dílem *trpné*, na př. *jsa nesen*, *buda pochválen*, *byv pochválen*.

4. Od přičestí v užším smyslu se přechodníky liší tím, že mají většinou *větnou platnost*, že to jsou svým úkonem *jmenné věty*, které tvoří souvětí s větou slovesnou. Na př.:

šli držíce se za ruce = šli a drželi se za ruce; *přijda domů vyhledám to* = přijdu a vyhledám to; *až přijdu, vyhledám to*; *rozloučiv se odešel* = rozloučil se a odešel; *když se rozloučil, odešel*.

Mnohdy se přechodníkům ve větné platnosti říká *přechodníkové vazby*.

Se zřetelem k tomu, že se lze vyjádřit přechodníkem i větou slovesnou, mluvívá se o *zkracování vět přechodníky*. Tomu nelze rozumět tak, že je věta slovesná původní, přechodník nepůvodní, že je přechodník náhrada za původní větu slovesnou, nebo že vznikl z věty slovesné. Slovesná věta a přechodník jsou dvě různé větné podoby vývojově *samostatné*, na sobě nezávislé.

5. Větná platnost přechodníků je patrná z toho, že se *příklonky* kladou tak, jako kdyby to byly věty slovesné. Na př.:

odešel nerozloučiv se [nikoli: *odešel se nerozloučiv*; jako kdyby to znělo: *odešel, nerozloučil se*]; viz v § 562.

A z toho, že se i *jiné členy* přechodníkového sousloví kladou v takovém pořádku jako ve větách slovesných; viz k tomu v § 624.

6. Větná platnost přechodníků se projevuje i po stránce *výdechové* tím, že je často oddělujeme od slovesné věty *neukončeno* u *přestávky*, označovanou v písmě *čárkou*. Na př.:

svíce, lidem sloužíc, sama se tráví (přísl.); *přišedši domů*, převlékla se babička (Němc.); *vychvátav na ulici*, zastavil se udiven (Rais); *řka to*, natáhl ruku (Vanč.).

Protože se však přechodníky do jisté míry *pociťují* za části slovesné věty (viz v § 843), vyslovujeme je *zhusta spojitě* s ní a *neoddělujeme čárkou*, nejsou-li širě rozvity. Na př.:

odešel nerozloučiv se; *šel neohlížeje se*; *zpívaje* modlil se (Jir.); *zvěř nikým nejsouc* plašena pobíhala cestou necestou (Olbr.).

Nespojitě vyslovujeme a oddělujeme čárkou zpravidla přechodníky šíře rozvité; na př.:

děti poznavše historii tolaru, teprv si ho se všech stran obracely (Němc.); *vznášejte se nad houpavým provazem*, smála se radostným smíchem (Čech); všechny toky velké i malé, *spojivše se v jeden mohutný proud*, plynou do moře (Olbr.).

7. Přechodníků se užívá jen za jistých podmínek.

První základní podmínkou je **t o t o ž n o s t p o d m ě t u** děje vyjádřeného přechodníkem s podmětem věty slovesné. Na př.: *přijda domů [já] vyhledám to [já]*.

Přechodníky s **p o d m ě t e m j i n ý m**, než má věta slovesná, pocitují se za neústrojně.

S tímto podmětem se shoduje přechodník v rodě a v čísle; viz v § 551.

Druhou základní podmínkou je **o b s a h o v á z á v i s l o s t** přechodníkového děje na ději slovesné věty. Viz v § 842₃, 4.

O dalších podmínkách užívání přechodníků viz zde dále.

Přechodník přítomný

841. 1. Tohoto přechodníku se zpravidla užívá tehdy, jde-li o **d ě j s o u č a s n ý s p ř í t o m n ý m**, minulým nebo budoucím **o z n a m o v a c í m** dějem věty slovesné. Na př.:

svíce, lidem *sloužíc*, sama se *tráví* (přísl.) [= svíce lidem slouží a sama se tráví]; *dívajíce se* za ním, *myslíme* oba na totéž (Glaz.);

klečíc na kamenných dlaždicích, *modlila se* za svého syna (Kop.) [= klečela... a modlila se]; *mýtě a pále* lesy, *zakládal* pod horami orné dědiny (Olbr.); neměla už spaní, ale *vědouc*, jak je sladké, *přála* ho jiným (Němc.) [= věděla, jak je sladké, a přála ho jiným]; děti se *dívaly* do oken, nábožně babičku *poslouchajíce* (tamt.); *stojíce* na rozcestí *rozhlíželi se* okolím (Rais); *ptal jsi se* naivně noční temnoty, *věda*, že nedá odpověď (Dyk); panímáma, *nemohouc* na procesí, celé odpoledne *seděla* na truhle (Rais); *zachvěl se* muž lesní, *slyše* tato slova (Erb.) [= slyšel... a (při tom) se zachvěl];

okolo močidla *chodě*, *neujdeš* nádchy (přísl.) [= budeš-li chodit okolo močidla, neujdeš nádchy]; znenáhla *dělaje*, víc *uděláš* (tamt.); *budete si rozdírat* kolena, *přelézajíce* kmeny (Olbr.).

2. K tomu se druží případy, kdy je děj přechodníku současný s r o z k a z o v a c í m nebo p o d m i ň o v a c í m dějem věty slovesné. Na př.:

mlád jsa, pamatuj, že stár budeš (přísl.) [= jsi-li mlád, pamatuj]; *moha* užítí pokoje, *neobláčeš se* do boje (tamt.);

hled, *abys dosahuje* vína *nerozlil* piva (přísl.) [= *abys nerozlil pivo*, když *bys* dosahoval vína, když *bys* sahal na víno]; topili do úsvitu, *aby zář*, *padajíc* do tmy lesní, *plašila* šelmy (Jir.); *mysle* tak, *mýlil by ses* velmi (Třebíz.).

Přechodník budoucí

3. Vyjadřuje se jím zpravidla b u d o u c í děj p ř e d č a s n ý k b u d o u c í m u ději věty slovesné; na př.:

zaplatíte útratu *půjdeme* [= (napřed) zaplatíme a (pak) půjdeme; až zaplatíme, půjdeme]; *přijda* domů hned to *vyhledám*; *rozloučíte se půjdeme*; král sliboval, že z Čech *vytáhna*, *dá se* v císařskou jízdu do Říma (Palac.); *vystoupíc* z břehů jako okeán, *obnaží* písky a chalupy své péče (Vanč.); jestliže *padna* budeš *se mi klaněti* (Br.).

Sem patří též případy, kdy je v hlavní větě děj budoucí s platností m i m o č a s o v o u:

žádný, *rozsvítě* svíci, *nepostaví* ji do skryše (Br.).

V příslovích tu bývá přechodník m i n u l ý; viz v 8.

4. Patří sem případy, kde je budoucí děj slovesné věty vyjádřen i m p e r a t i v e m nebo k o n d i c i o n á l e m. Na př.:

vezma lože své, *jdi* do domu svého (Br.) [= (napřed) vezmi své lože a (pak) jdi do svého lože];

učitel radil žákům, *aby vypracujíce* úkol celý si jej znova *přečtli* [= *aby si jej* (napřed) vypracovali a (pak) znova přečtli]; vyslali spoluradní, *abv* je *vvslyšíce* nějak *srovnali* (Wint.) [= vyslyšte je a (pak) srovnejte]; nemáš zahrádky hlav, *abys ztratě* jednu *vzal* na sebe druhou (přísl.) [ztratíš-li jednu, vezmeš na sebe druhou].

V p ř í s l o v c í c h se někdy klade vedle imperativu slovesné věty přechodník m i n u l ý; viz v 8.

5. Někdy se budoucím přechodníkem vyjadřuje budoucí děj

předčasný k mimočasovému ději ve větě hlavní, vyjádřenému *praesentem* nedokonavého slovesa. Na př.:

soudce *rozsuzuje*, *má souditi vyslechna* stranu žalující i žalovanou [= (napřed) vyslechna a pak rozsuzuje]; tři křížky ze svěcené lísky zatýká hospodář o velkonocích do každého svého pole a *poklekna* před ně *modlí se* (Holeč.).

Mimočasový děj se zhusta vyjadřuje též opsaným futurem nebo praesentem sloves *dokonavých* (§ 822), tedy jako děj *budoucí* a při něm se klade budoucí přechodník tak jako při jiném ději budoucím (viz ve 3.); v 1. případě by se mohlo říci: soudce *vynese* rozsudek, *vyslechna...*; v 2. pak: *poklekna* před ně *pomodlí se*. A podle těchto případů se užívá budoucího přechodníku též v případech uvedených shora.

Se zřením k přítomnému *tvaru* ve větě slovesné je tu přirozenější přechodník *minulý*, poněvadž jde o předčasnost k přítomnosti (viz v 7.):

soudce *má* souditi, *vyslechnuv* obě strany; *pokleknuv* před ně *modlí se*.

Mimočasový děj je časově *neomezený*, lze jej chápati buď jako budoucí nebo přítomný nebo i minulý. Proto je přirozené přihlížeti při volbě přechodníku k tvaru, kterým je mimočasový děj vyjádřen. Viz dále v 8.

6. Poměrně zřídka a neobvykle se budoucím přechodníkem vyjadřuje děj *předčasný k minulému* ve větě slovesné. Na př.:

to *řka*, *pustil* myslivec první obláček dýmu (Němc.); *řka* to, *natáhl* ruku (Vanč.) [= (napřed) natáhl ruku a (pak) řekl]; to *řka*, *měl* radost (Sova); to *řka*, *opřel se* o stůl (Čap.); *přijdouc* domů *líčila* jsem si zjevy ty (Novák.); *položíc* sepaté ruce k ústům a uslzené oči *zdvihnouc* k obloze, *stálo* děvče chvíli nepohnutě (Němc.); *řekl* pan ředitel, *povstana* s nejvzdornějším gestem (Č.-Chod); *přijda* domů *četl* nahlas evangelium (Holeč.).

Pravidlem se tu klade přechodník *minulý*; viz v 7. Častěji se vyskytuje budoucí přechodník v překladech z francouzštiny *vlivem* tohoto jazyka.

Přechodník *řka* je původně přítomný, sr. *takřka* = tak říkajíc, ale pociťuje se dnes za dokonavý jako infinitiv *řici* k němu slušející.

Přechodník minulý

7. Vyjadřuje minulý děj předčasný *a)* k ději minulému, *b)* přítomnému a *c)* budoucímu. Je to většinou přechodník od sloves *d o k o n a v ý c h*. Na př.:

a) svatý Václav, *překročiv* leta chlapectví, *zaskvěl se* překrásným květem jinošství (Olbr.) [= (napřed) překročil a (pak) se zaskvěl]; *přišedši* domů, *převlékla se* babička (Němc.); *vychvátav* na ulici, *zastavil se* udiven (Rais); *odcházela* zvolna, ani už na Jeníka *nepohlédnuvši* (Šrám.); děti, *poznavše* historii tolaru, teprv si jej se všech stran *obracely* (Němc.); *rozlítiv se* Satan, *káže* ve svém hněvu (Erb.) [*káže* = *kázal*, praesens vyprávěcí];

b) *neokusiv* dříve hořkého, *nejsi* hoden sladkého (přisl.); všechny toky velké i malé, *spojivše se* v jeden mohutný proud, *plynou* do moře (Olbr.); viz výše v 5.;

c) čeledín oznamoval, že *uloživše* otavu, zpět pojedou (Novák.); *vykonavše* uloženou práci *odpočineme si*.

Je třeba mít na paměti, že se předčasný děj budoucí vyjadřuje přechodníkem budoucím; viz v 3.

Dosti zřídka je to přechodník od sloves *n e d o k o n a v ý c h*; na př.:

jevše chvíli po rovině, náhle prudce *sjížděli* (Rais); mnoho sem tam *uvažovav* zvolil cestu prostřední (Jir.).

8. V příslovích se někdy klade minulý (dokonavý) přechodník na označení *b u d o u c í h o p ř e d č a s n é h o* děje k budoucímu ději věty slovesné s platností *m i m o č a s o v o u*; na př.:

vystřeliv, kouli *nechytíš*; *přivyknuv* pití, *neujdeš* bití.

Dále tehdy, je-li v slovesné větě mimočasový děj vyjádřený *i m p e r a t i v e m*:

nezabiv medvěda, *neslibuj* kůže; *neokusiv* brodu, *nepouštěj se* u vodu.

Je tu přirozenější přechodník *b u d o u c í*: *vystřele*, kouli *nechytíš*; *nezabije* medvěda, *neslibuj* kůže; viz výše ve 4.

V prvních případech je mimočasový děj vyjádřen ve slovesné větě jako *budoucí* (kouli *nechytíš*) a proto chápeme i děj přechodníkový za budoucí: *vystřelíš-li*, kouli nechytíš. Užití přechodníku minulého (*vystřeliv*) předpokládá nezcela přirozené pojetí minulé: *jestliže jsi vystřelil*, kouli nechytíš.

V druhých případech je mimočasový děj věty hlavní vyjádřen i *imperativem* (*neslibuj*). Chápeme jej za *budoucí* a proto je děj přechodníkový předčasný v budoucnosti, nikoli v minulosti: *nezabiješ-li* medvěda, neslibuj kůže, nikoli *jestliže jsi nezabil* medvěda...

Pojetím *jestliže jsi nezabil* a užitím přechodníku minulého (*nezabiv*), *stíráme* s těchto případů *platnost* *mimočasovou* a dáváme jim ráz časové platnosti základní, povahu jednotlivého případu, kde jde vskutku o minulost; viz výše v 7c).

Trpné přechodníky

9. V předešlých případech šlo vesměs o přechodníky *činné*; přechodníků *trpných* se užívá zcela tak jako činných, avšak poměrně *velmi zřídka*. Na př.:

(tato podrobnost) *jsouc* různě *obměňována se opakuje* v loupežnických pověstech a písních (Olbr.); kdo, *nejsa podroben* pravomoci vojenských soudů, *účastní se* vojenského zločinu (zákoník); *zvěř nikým nejsouc* *plašena pobíhala* cestou necestou (Olbr.); který, *byv oddalován* za uherských vlád od politiky, *nestará se* o ni ani dnes (tamt.); *zůstávala* pozadu, *jsouc* vlastně *vlečena* (Konr.).

Místo těchto přechodníků bývá leckdy neústrojně jen *participium*; viz v § 513.

Přechodníky podle časového významu.

842. 1. Děje *současné* s ději ve větách slovesných vyjadřují se přechodníkem *přítomným*: stařec *nesa* břemeno *klesá* || *klesal* || *klesne* (*bude klesati*).

Děje *nesoučasné* se vyjadřují

a) přechodníkem *minulým*, a to děje minulé předcházející děje minulé, přítomné nebo budoucí: *rozloučiv se odešel* || *odchází* || *odejde*;

b) přechodníkem *budoucím*, a to děje budoucí předcházející děje budoucí: *přijda* domů *vyhledám* to.

Viz v předešlém §.

2. Přechodníkem nevyjadřujeme

a) přítomný děj předcházející před dějem budoucím: *pracujeme* a potom *budeme odpočívat* (a potom si *odpočineme*);

b) děj následný; na př.: *probudil se* dosud jen jednou *žádaje* o vodu (z písem.) [=probudil se a (pak) žádal o vodu; bylo by možné: *probudiv se žádal*]; město *spalo*, *probouzejíc se* prvními šramoty (t.) [= spalo a (pak) se probouzelo]; pak *otevřel* oči, *dívaje se* kolem sebe (t.) [= otevřel oči a díval se; bylo by možné: *otevřev oči díval se*].

Podle obsahového vztahu k slovesným větám.

3. Přechodníky se vyjadřují zpravidla jen ty děje, které jsou obsahově (myslenkově) závislé na dějích ve větách slovesných, které jsou obsahově vedlejší, vyjadřují některou část věty slovesné; viz k tomu v § 449, 460. Jde o slovesné věty, které tvoří s přechodníky souvětí. Na př.:

svíce, *lidem sloužíc*, sama se tráví (přísl.) = svíce se sama tráví tím, že lidem slouží; tráví se službou lidem [čím se tráví?];

bránice sebe, bráníme Evropu (Gottw.) = sebeobranou bráníme Evropu;

budete si rozdírat kolena, *přelézajíce kmeny* (Olbr.) = budete si rozdírat kolena, až budete přelézat kmeny, při přelézání kmenů [kd y si budete rozdírat kolena?];

přišedši domů, převlékla se babička (Němc.) = když přišla domů..., po příchodu domů [kd y se babička převlékla?];

panímáma, *nemohouc na procesí*, celé odpoledne seděla na truhle (Rais) = panímáma seděla na truhle, protože nemohla na procesí || jestliže nemohla; seděla pro nemožnost jíti na procesí [= proč seděla na truhle? || za jaké podmínky...?];

zvěř nikým *nejsouc plašena* pobíhala cestou necestou (Olbr.) = zvěř pobíhala, protože nebyla nikým rušena, aniž byla rušena [proč, za jakých okolností pobíhala?];

(tato podrobnost) *jsouc různě obměňována* se opakuje v loupežnických pověstech a písních (Olbr.) = opakuje se tak, že se různě obměňuje, v různých obměnách [opakuje se za jakých okolností?];

ptal jsi se naivně noční temnoty, *věda*, že nedá odpověď (Dyk) = ptal ses, ačkoli jsi věděl, že... [vztah přípusťkový].

Přechodník vyjadřuje nejčastěji časové určení věty slovesné, podmínku nebo určení průvodných okolností, o něco řidčeji příčinu a zřídka přípustku.

4. Přechodníkem se nevyjadřuje děj, který je obsahově (myslenkově) nezávislý na ději věty slovesné, takže jej nelze nahraditi nevětným výrazem. Na př.:

vynikajíc sličností zemřela asi po dvou letech šťastného manželství (z písemn.) [= vynikala sličností a zemřela...; nelze říci: zemřela při své sličnosti, přes svou sličnost, pro svou sličnost...];

přecházel po pokoji, *chvílemi usedaje* (z písemn.) [= přecházel a chvílemi usedal];

kniha sama je částečně novým zpracováním Procházkovy knihy, *ozdobena jsouc* četnými portréty (z písemn.) [= je novým zpracováním a je ozdobena...];

narodiv se v Hradci Králové po studiích středoškolských studoval na obou českých vysokých školách (z písemn.) [= narodil se a studoval; nelze říci: po svém narození studoval...].

5. Přechodníků se neužívá, má-li věta tvořící s nimi souvětí jmenný přísudek. Na př.:

(dům) *byl* velmi *rozlehlý*, *maje* přemnohá okna (Jir.) [= byl rozlehlý, neboť měl...].

Knižní povaha přechodníků.

6. Přechodníky jsou výrazový prostředek knižní a proto se v jejich užívání pozorují značné individuální rozdíly; někteří autoři jich užívají s oblibou — z novějších Olbracht a Vančura —, někteří celkem zřídka nebo ojediněle.

Nejčastější je přechodník přítomný, řidší minulý a velmi řídký budoucí na vyjádření předčasného budoucího děje.

Jde z valné většiny o přechodníky činné, poměrně zřídka o přechodníky trpné; z novějších spisovatelů užívá trpných přechodníků častěji Olbracht.

V lidové mluvě se vůbec nevyskytuje přechodník minulý, nýbrž jen přítomný nebo budoucí, a budoucího se užívá skoro veskrze jen o ději předminulém. Vlivem lidového zvyku si asi vyložíme řídkost minulého přechodníku v jazyce spisovném a užívání budoucího přechodníku na vyjádření děje předminulého.

Dále se pak pozoruje v lidové mluvě, že přechodníky tvarově ustrnují, vyskytují se zpravidla v jediném tvaru (*přinda* = přijda, přijdouc, přijdouce, *ida*, *ida* nebo *idaci* = jda...) a většinou jen v nemnohých ustálených případech.

Všechno to platí o nářečích východních, hlavně moravských, neboť v Čechách přechodníky skoro úplně vymřely.

Nevětné a ustrnulé přechodníky

843. 1. Totožnost podmětu děje vyjádřeného přechodníkem a slovesné věty svědčí tomu, že se přechodníky pocítují do jisté míry za část slovesné věty, a to za d o p l n ě k. Je to následek o s l a b e n í nebo z t r á t y v ě t n é p l a t n o s t i přechodníků.

Pozoruje se to hlavně u přechodníků h o l ý c h nebo m á l o r o z v í t ý c h; na př.:

modlí se kleče, spí stoje, čte leže.

Přechodníky tu cítíme z a d o p l ň k y jako na př. přičestí *oblečen*, *obut* ve větě *spí oblečen, obut*.

2. Proto se tam, kde neproniká zřetelně větná platnost, klade t r p n é p ř í č e s t í jako doplněk, nikoli trpný přechodník. Na př.:

přišel udýchán, zarmoucen, roztrpčen, zklamán, nadšen... [nikoli *jsa zarmoucen...*]; *vrátil se vyléčen, raněn, unaven*; *jal se psáti dopis, ponoukán nadějí a opět důvěřiv* (Vanč.); *poháněni* nelítostnými vozky, *prohýbali se* koně pod údery jejich bičů (Kop.); *oznamujeme zdrcení* [nikoli *jsouce zdrcení*]; *zastavil se udiven* (Rais); viz v § 513.

Někdy lze klásti p ř í č e s t í nebo p ř e c h o d n í k, protože je dobře možné pojetí nevětné i větné; na př.:

požehnáním přátel provázena odjela k novému domovu (Němc.) || *jsouc provázena* požehnáním přátel...

3. Naopak tam, kde jde zřetelně o větnou platnost, klade se p ř í č e s t í samo n e ú s t r o j n ě:

(budova) *delší čas nepoužívána*, velmi zchátrala (z písemn.) [= poněvadž se jí delší dobu nepoužívalo; proto: *nejsouc používána*];

viskosita *měřena* přístrojem Hessovým vzrůstá... (t.) [= měří-li se, měříme-li ji; proto: *jsouc měřena*];

jiřiny klesaly, *popáleny* předčasným podzimním mrazem (t.) [= neboť, protože byly popáleny].

Viz k tomu v § 513.

4. Jsouce pocítovány za doplňky nabývají přechodníky jako každý doplněk více nebo méně *p o v a h y p ř í s l o v e č n é*; viz k tomu v § 512. Toto příslovečné pojetí někdy převládne nad větným a přechodníky se plně chápou za příslovečná určení. Nazývám je *pří-slovečné přechodníky*.

Jiný název je přechodníky *neshodné, nespojité, absolutní* (absolutivní).

5. Tomuto příslovečnému úkonu se přechodníky *p ř í z p ů s o b u j í i t v a r e m*.

Projevuje se to *ustrnutím* jednotného mužského tvaru; na př.:

muž, žena, dítě čte leže; [my] čteme. leže [místo: *žena, dítě čte ležíc, čteme ležíce*]; *muž, žena, dítě, poutníci se modlí kleče; muž, žena, dítě, pocestní spí stoje; koně stoje spali* (Jir.).

Původní přechodníky *leže* a *kleče* mají tu týž úkon jako původní slovesná příslovce *ležmo, klečmo*. Sr. u Jir.: *koně stoje spali* nebo *ležmo* odpočívali.

6. Dále se to projevuje spojováním ustrnulého přechodníku s *p ř e d l o ž k o u v: vleže, vstojе, vkleče, vsedě*. Na př.:

čtu, čteme... vleže; kamarád dělal vleže, já kleče (Majer.); *spí, spíme... vstojе; modlí se, modlila se... vkleče; v kleče se ohlédla* (Dur.); *spí, spalo... vsedě*.

Jde o napodobení mnohých příslovečných výrazů předložkových, jako *v klidu, v tichu, ve vodorovné... poloze* aj.

Protože tu běží o příslovce, je v duchu našeho pravopisu psát *vleže...*

7. Ustrnulý přechodník *mlče* se změnil v příslovce na *-ky, mlčky*: souhlasil, souhlasila, souhlasili... s tím *mlče* > *mlčky*; viz v § 512₃. Podobně se *pláče* změnilo v *plačky* (vyprávěl to... *plačky*).

8. Vedle oněch ustrnulých přechodníků jednot. čísla rodu muž. jsou ještě některé jiné tvary obdobné a hojnější na *-íc* (z *-íce*). Užívá se jich mnohdy *b e z e s h o d y s p o d m ě t e m* slovesné věty. Jejich podmět je nejčastěji všeobecný, *my*, t. j. *my lidé, každý člověk*.

Leckdy o shodu podmětů ani jíti nemůže, protože slovesná věta podmět nemá, je bezpodmětá nebo jmenovací. Tu a tam se kladou ustrnulé přechodníky beze zření k časové posloupnosti dějů v obou větách. A některé mají zřetelnou povahu příslovce. Na př.:

česká knížata *počnouc* (*začnouc*) od Přemysla byla tato || častěji *počínajíc* (*začínajíc*) [= počneme-li, počínáme-li (je vypočítávati)]; bývali nepřítelové na světě už dávno, hned Kainem *počínaje* (Třebíz.) || častěji *počínajíc*; začnu tam chodit příští týden *počínajíc* čtvrtkem; v té době, *počínajíc* 10. lednem a *končíc* 20. březnem, byl jsem na cestách; *počínajíc* Prahou a *končíc* Jasinou a opačně, uslyšíš toho tolik o této krásné zemi (Neum.); *hledíc* k tomu je jisto, že... [= hledíme-li]; je to *takřka* jisté [= téměř] || zříd. *takořka* || lid. *tak říkajíc*: léta 1823 byly tak říkajíc ležácké žně (Jir.); musil (musila, musili...) to udělat *chtě nechtě* || *chtíc nechtíc* [= ať chtěl nebo nechtěl, rád nerad, volky nevolky; původ. a častěji *chtěj nechtěj* (viz v § 829₃); chodí tam celý týden *vyjma* || častěji *vyjmouc*, *vyjímajíc* středu [= mimo středu]; kázala matka dětem, *vyjmouc* Adélku, jak se mají učit (Němc.); týká se to všech, nikoho *nevyjímajíc* [= bez jakékoli výjimky]; je třeba to vykonat nikoho *nedbajíc*, na nikoho *se neohlížejíc* [= aniž koho dbáme, aniž se na koho ohlížíme].

Vyjma se chápe dále za předložku s tímž významem jako *kromě* a jejím vlivem se pojí s gen.: *vyjma pátku*; spis. jazyk zachovává akus.

Patří sem též *vůčihledě* [= očividně]: uzdravuje se, roste... vůči-hledě.

Původně *v oči hledě* = hledě do očí, před očima.

Zpřídavnělá přičestí.

844. 1. Jsou to přičestí v užším smyslu i přechodníky mající složené tvary na -í nebo -ý: *nesoucí*, *přispěvší*, *minulý*, *napadáný*, *obutý*... Proti přechodníkům a přičestím vlastním, nezpřídavnělým, mají adjektivní povahu ve vyšší míře. Projevuje se to u nich u všech tím, že se jich užívá v platnosti přívlastkové; na př.:

na obraze je *klečící žena*; vidím *jedoucí vlak*; střelil *po běžící srně*; v *nastávajícím létě*; *budoucí čas*; byl jsem tam *minulou středu*; čerstvě *napadáný sníh* je měkký; to je *učený člověk*; *má ohnutá záda* ap.

Po jiných stránkách nejsou zpřídavnělá všechna stejně.

Zpřídavnělé přechodníky

Přechodníky na *-cí*.

2. Jsou to skoro veskrze zpřídavnělé přechodníky *p ř í t o m n é*, t. j. od sloves *n e d o k o n a v ý c h*: *klečící, ležící, modlící se, stojící...* Jen *budoucí* je *k d o k o n a v é m u budu*.

Od jiných dokonavých sloves tvoří se tyto zpřídavnělé přechodníky *n e ú s t r o j n ě*; na př.: člověk *dovedoucí* to udělat.

3. Jsou-li od sloves zvratných, mají při sobě skoro veskrze *z v r a t n é se a si*:

bojící se, dařící se, dívající se, modlící se, radující se...; hrající si, počínající si (dobře...), osobující si, přející si, stěžující si, stýskající si...

Tím se liší od dějových adjektiv v užším smyslu, neboť ta zvratné zájmeno vůbec nemají: *bojácný, bázlivý* = *bojící se*; *blysknavý* = *blyštící se*; *lepký* = *lepící se*; *loudavý* = *loudající se*; *smavý* = *smějící se*; *sypký* = *sypající se*; *toulavý* = *toulající se*; *zdánlivý* = *zdající se*; *hravý* = *hrající si* apod.

Kladení zájmena je vývojově *n e p ů v o d n í*, vlivem určitých tvarů (*bojím se...*).

Jen tři nemají *se*:

kající (hříšník) [*káti se*]; *třesoucí* (hlas) [*třásti se*]; *vařící* (voda) [*vařiti se*].

Říkáme: *třesoucí se* člověk, ptáček, ruce... Příčina je ta, že tu bývá určení přičiny, *třesoucí se zimou, strachem...*, jako u slovesa (*třesu se zimou...*). Jeho vlivem má pak *se* i přechodník. Ve spojení *«třesoucí hlas»* příslovečné určení nebývá, proniká tu více *a d j e k t i v n í* ráz přechodníku a proto se zvratné zájmeno neujalo. Po této stránce se shoduje *třesoucí* s dějovým adjektivem *třesavý, třaslavý*.

Je i *kající se*, na př.: člověk *kající se* ze svých hříchů. Přechodník má při sobě bližší určení (*ze svých hříchů*), jaké bývá u slovesa (*kaji se z hříchů*), a má proto jako sloveso i *se*. Je méně zpřídavnělý než *kající*; viz ještě v 6.

Nekladením zájmen *se kající...* liší od přechodníků (*kaje se...*); je to známka vyššího stupně jejich adjektivní povahy, než mají přechodníky.

4. Zpřídavnělé přechodníky vyjadřují valnou většinou vlastnost plynoucí z k o n k r é t n í h o děje, vlastnost č a s o v ě o m e z e n o u trváním děje. Na př.:

vidím *letícího* ptáka = vidím ptáka, který právě teď letí; viděl jsem *letícího* ptáka = viděl jsem ptáka, který někdy v minulosti letěl; až uvidím *letícího* ptáka = až uvidím ptáka, který někdy v budoucnosti poletí.

Jde o vlastnost ptáka plynoucí z letu, který vidím, který jsem viděl, nebo který uvidím, vlastnost plynoucí z letu právě pozorovaného, ne z letu vůbec.

Po této stránce lze říci, že zpřídavnělý přechodník vyjadřuje k o n k r é t n í děj j a k o v l a s t n o s t: vidím, jak pták *letí* > vidím *letícího* ptáka.

Tím se liší od dějových adjektiv v užším smyslu, vyjadřujících jako jiná adjektiva vlastnost č a s o v ě n e o m e z e n o u; na př.: *přelétaví* ptáci. A od některých zpřídavnělých přechodníků, o kterých bude řeč v 6.

To se nejlépe projevuje ve větách, kde je adjektivum j m e n n ý m p ř í s u d k e m: někteří ptáci *jsou přelétaví*.

Tu neomezujeme vlastnost na konkrétní případ, který vidíme, pozorujeme apod., nýbrž ji vyjadřujeme jako obecně platnou. Přelétaví jsou ptáci, kteří přelétali, přelétají nebo budou přeletovat, ptáci, jejichž vlastností je přeletování.

Proto zpřídavnělé přechodníky typu *letící* jmennými přísudky bývají n e m o h o u; nelze říci: pták *je letící*, žák *je sedící*, čtoucí žena *je modlí se*...

5. Zpřídavnělým přechodníkem vyjadřujeme vlastnost plynoucí z každého děje p ř í t o m n é h o; na př.:

vidím *letícího* ptáka = který letí; vystavěl si, vystaví si dům *hodící se* pro obchodníka = který se hodí; vezmu si kabát *visící* v předsíni = který visí.

Dále vlastnost vyplývající z děje m i n u l é h o nebo b u d o u c í h o, avšak s o u č a s n é h o s jiným dějem minulým nebo budoucím. Na př.:

slyšel jsem *zpívajícího* skřivánka = slyšel jsem skřivánka, který *zpíval*; až uslyším *zpívajícího* skřivánka = až uslyším skřivánka, který *bude zpívat*.

6. Jen několik zpřídavnělých přechodníků vyjadřuje vlastnost časově neomezenou:

a) přechodníky bez *se*, *kající*, *třesoucí* a *vařící* (viz v 3.); b) *přející* (člověk), *pomíjející* (sláva), *všemohoucí*, *vševědoucí* (Bůh), lid. a hovor. *ucházející* (výdělek).

To je zřetelně patrné z toho, že mohou bývat jmenným přísudkem: ta voda je *vařící*, sláva je *pomíjející*; Bůh je *všemohoucí*, je to *ucházející* atp., viz ve 4.

Od původu sem patří zpodstatnělé přechodníky *přisedící* (zemského výboru), *věřící*, *vedoucí* (*vlakvedoucí*, *dílovedoucí*...) a *pracující*.

Silný stupeň adjektivní povahy u našich příčestí vyplývá též z toho, že se *kající*, (*ne*)*přející* a *pomíjející* rozšířilo o příponu *-ný*, *kajícíný*, (*ne*)*přejícíný*, *pomíjejícíný*, a přizpůsobilo tak i slovotvorně plným adjektivům.

Podnět k tomuto rozšíření dala potřeba příslovcí a substantiv, která se od adjektiv na *-cí* zpravidla tvoří.

Sr.: *budoucí* || *budoucně*, *budoucnost*; *všemohoucí* || *všemohoucně*, *-cnost*; *vševědoucí* || *vševědoucně*, *-cnost*. Z těchto útvarů se rozšířilo *-ný* k adjektivům samým a vzniklo *kajícíný*... Viz v § 221.

Tvoření příslovcí a substantiv mají naše přechodníky společné s adjektivy v užším smyslu (*tvrdý* — *tvrdě* — *tvrdost*...) a je to další známka jejich značné adjektivní povahy.

7. Neústrojně se užívá zpřídavnělých přechodníků o vlastnosti plynoucí z minulého děje předčasněho; na př.:

vzal si kabát *visící* v předsíni = který visel v předsíni, než si ho vzal; *snědl* jablko *ležící* pod stromem = které leželo pod stromem, než je snědl.

Tu by se měl položit zpřídavnělý přechodník minulý: *vzal* si kabát *visevší* v předsíni; *snědl* jablko *leževší* pod stromem. Ale toho se užívá jen velmi zřídka (viz v násled. §), v našich případech by byl neobvyklý. Proto je třeba vyjádřiti se větě: který visel, které leželo.

Přechodníky na *-ší*.

845. 1. Jsou to zpřídavnělé přechodníky minulé, většinou od sloves dokonavých, ojediněle nedokonavých; na př.: *zřítivší se*, *přispěvší*; *vrátivší se* majitelé (Palac.); *pracovavší*.

Je to novota, zavedená v době obrozenské Ant. Markem podle ruštiny.

2. Užívá se jich jen v knižním jazyce, a to celkem zřídka, o vlastnosti vyplývající z minulého děje *p ř e d č a s n é h o*; na př.:

viděl jsem člověka *zřítivšího se* se skály [= který se zřítíl]; domácí legendy, tolik *přispěvší* ke vzrůstu národního sebevědomí (Novák); elementárně *se vytvořivší* jednota lidu (Gottw.).

3. *N e ú s t r o j n ě* se jimi vyjadřuje vlastnost plynoucí z děje *n á s l e d n é h o*:

vytryskla z ní (z větve) míza, *zvlhčivší* mi ruku (z písemn.) [místo: která mi zvlhčila].

4. Zpřídavnělé přechodníky na *-ší* se zpravidla *n e k l a d o u* tam, kde máme zpřídavnělá přičestí na *-lý*; na př.:

byvší [místo *bývalý*], *přišedší* [m. *přišlý*], *provinivší se* [m. *provinilý*], *přivykší* [m. *přivyklý*], *vzniknuvší* [m. *vzniklý*], *zmizevší* [m. *zmizelý*].

Zpřídavnělá přičestí vlastní

Přičestí na *-lý*.

846. Tato zpřídavnělá přičestí mají adjektivní ráz v mnohem větší míře než přičestí na *-cí* a než přičestí na *-l* s nimi od původu totožná.

1. Proti přičestím na *-l* *n e m a j í* přičestí na *-lý* *z v r a t n ě* se, *si*, slušejí-li k slovesům s tímto zájmenem; na př.:

lesklý [|| lesknouti se; leskl se], *nenadálý* [|| nadáti se], *opilý*, *otučilý*, *provinilý*, *rodilý* [|| (na)roditi se], *rozrostlý* [|| rozrůsti se], *skvělý* [|| skvíti se], *táhlý* [|| táhnouti se], *vleklý*, *vyžilý*, *zardělý*, *zdařilý*...; *otřelý* význam [otřítí se]; *zvyklý* [|| zvyknouti si].

2. Jako přičestí na *-l* mají většinou *č i n n ý* význam:

dbalý = dbající, *lesklý* = lesknoucí se, *vyrostlý*, *minulý*, *umrlý*, *uznalý* = uznávající, *znalý*, *ztrnulý*, *ztuhlý*...

Některá však mají význam *t r p n ý* nebo z něho plynoucí význam *n á c h y l n o s t i*, *s c h o p n o s t i* k něčemu, *m o ŝ n o s t i* něčeho (viz v § 220₃):

posedlý = který byl něčím posednut, kterého něco posedlo; *dokonalý* = dokonaný; *jedlý* = jedený, který lze jísti; *neskonalý* = který nelze překonati, nepřekonatelný; *nevystihlý* = nevystižitelný; *neobsáhlý* = který nelze obsáhnouti.

3. Kdežto přičestí na *-l* mají veskrze časovou platnost *m i n u l o u*: vyjadřují zpřídavnělá přičestí na *-lý* minulost ne všechna. Na př.,

minulý = který minul; *zralý* = který uzrál; *zastaralý* = který zastaral; podob. *dospělý*, *dorostlý*; *odkvetlý*, *odumřelý*; *zčernalý*, *zmrzlý*, *ztrnulý*, *ztuhlý*, *zvadlý*; *vybledlý*, *vyrudlý*; *zaschlý*, *zastaralý*, *zatrpklý*; *uschlý*, *umrlý* (= umřelý), *ušlý*, *uvadlý*; *přihořklý*, *přitloustlý*, *přitrpklý*...

Patří sem od původu též *otrlý*, vlastně = který se otřel; viz v § 272.

Jinými slovy: tato adjektiva vyjadřují vlastnost vyplynulou z *m i n u l é h o d ě j e*.

Sr. na př.: *otrhali jsme zralé ovoce* = které uzrálo; *trháme zralé ovoce* = které uzrálo; *budeme trhat zralé ovoce* = které uzrálo.

4. Mnohá přičestí na *-lý* vyjadřují však vlastnost *č a s o v ě n e o m e z e n o u*, která je následek děje nejen minulého, nýbrž i přítomného nebo budoucího. Na př.:

dbalý = který dbal, dbá, bude dbáti; *lesklý* = který se leskl, leskne, bude lesknout; *trvalý* = který trval, trvá, bude trvati; *znalý* = který znal, zná, bude znáti.

Sr. na př.: byl to člověk *dbalý* své cti = který *dbal* své cti || tak by se zachoval každý člověk *dbalý* své cti = který *dbá* své cti || svěříme ten úkol člověku *dbalému* své cti = který *dbal*, *dbá* a *bude dbáti* své cti.

Podobně: *čilý* [od čiti = pozorovati, postřehovati]; *bdělý*, *zbylý*; *odlehlý*, *přilehlý*; *táhlý*, *vleklý*; *závislý*, *převísly*; *smělý* [= který směl, osmělil se, odvážný; staročes. směti (smieti) = odvážiti se]; *stálý* [původ. sstálý od sstáti = odolati]; *nevrlý* [od vřiti, vlastně vrlý = vřelý, v kom to vře; *ne-* je podle nespokojený, nevlídný, nesvůj]; *neurvalý* [od neurvati, vlastně urvalý, viz v § 266 = rvavý]; *uznalý*.

Časová neomezenost co do přítomnosti je dobře patrná z toho, že lze tato zpřídavnělá přičestí na *-lý* nejednou nahraditi zpřídavnělými přičestími *p ř í t o m n ý m i* na *-cí*: *dbalý* = dbající, *bdělý* = bdící, *trvalý* = trvající, *lesklý* = lesknoucí se, *přilehlý* = přiléhající, *vleklý* = vlekoucí se, *závislý* = závisící...

Přičestí uvedená v 3. přičestími na *-cí* nahraditi nelze; na př. *ovoce je zrající* místo *ovoce je zralé*.

5. Vysoký stupeň adjektivní povahy našich zpřídavnělých přičestí je patrný z toho, že mohou všechna bývatí *j m e n n ý m p ř í s u d k e m*:

ovoce je *zralé*, slovo je *zastaralé*, větev je *uschlá*, nemoc je *vleklá* atp.

Sr. obdobně u zpřídavnělých přičestí na *-cí* v § 844a.

A že se od nich tvoří *p ř í s l o v c e*, *s u b s t a n t i v u m* jako název vlastnosti a že *s e s t u p ň u j í*: *dokonalý* || *dokonale*, *dokonalost*, *dokonalejší* atp.

Přičestí na *-ný* a *-tý*.

847. I ta mají silný adjektivní ráz.

1. Jako přičestí na *-n* a *-t* *n e m a j í s e*, *s i*, jsou-li od sloves zvratných:

najedený [najísti se], *nasycený*, *napitý*; *nachlazený*, *opálený*, *zачerněný*, *zadýcháný*; *rozohněvaný*, *spokojený*; *vzdělaný* [vzdělati se], *učený*, *odhodlaný*...; *umíněný* [umíniti si].

2. Co do mluvnického rodu jsou dílem *t r p n á*; na př.:

tištěný [= který byl vytištěn: tištěná kniha], *psaný*, *vázaný*; *malovaný* [malovaná vajíčka], *kreslený*, *barvený*; *vařený* [vařené maso], *smažený*, *pečený*; *neslýchaný*, *nevidaný*, *nevítaný* host; *vykládaný*, *vyšíváný*, *šitý*, *skládáný*...

Dílem *č i n n á*; na př.:

napadaný sníh; *zpropadený* člověk, *zpropadená* věc; *utěšený* pohled = utěšující, potěšující.

Patří sem všechna zpřídavnělá přičestí uvedená v 1.: *najedený* = který se najedl, *nasycený*...

Činný význam předpokládá substantivum *utečenec*, vzniklé zpodstatněním přičestí *utečený*.

Místy v lid. mluvě je činné *minutý* = minulý: *minutý* týden, *minutou* nedělí apod.

3. Naše přičestí vyjadřují z větší části vlastnost vyplývající z *m i n u l é h o* děje, jsou v tomto smyslu *minulá*; na př.:

napadaný sníh = který napadal; *opálený* hoch = který se opálil; *vyšíváný* šátek = který byl vyšít; atpod.

4. Dosti hojně však vyjadřují vlastnost *časově neomezenou*, vyplývající nejen z děje minulého, nýbrž i přítomného nebo budoucího:

utěšený (na př. pohled) = který utěšil, těší nebo utěší; *neslýchaný* (čin) = o kterém nebylo slýchati, není slýchati, nebude slýchati; *nevidaný* (jev) = který není, nebude, nebylo vidati.

Podobně: *psaná, tištěná, vázaná, ilustrovaná* kniha; *vařená, smažená, malovaná* vejce; čerstvě *pečený* chléb; ručně *šitá* obuv; *skládaná, nabíraná* sukně; *vykládaný* stůl; *vyšíváný* šátek; *učený, vzdělaný, zkušený, urozený, prolhaný, prohnáný, nadutý* člověk; *nadaný* hoch ap.

5. Tato příčestí jsou často *nedokonavá*, ač označují něco vykonaného: *tištěná* kniha = která byla *vytisknuta*; viz v § 810⁵. To ukazuje na jejich silnou povahu adjektivní.

Vyjadřují vlastnost plynoucí z děje (z činnosti) *bez zřetění* k jeho časové platnosti a tím také vidové. Jde při nich o děj sám, o jeho věčný význam proti vlastnostem vyplývajícím z dějů jiných: *tištěná* kniha = kniha pořízená tiskem, nikoli psaním. Proto volí jazyk příčestí nedokonavé, neboť dokonavost se rozumí sama sebou. Sr. u adjektiv v užším smyslu: *černé* je to, co *černíme* nebo *načerníme*.

6. Značná míra adjektivní povahy se projevuje zřetelně tím, že tato příčestí mohou bývat i ve jmenném *přísudku* (viz v § 846⁵):

ta kniha *je psaná, tištěná, vázaná*; ten člověk *je učený, zkušený*; ten hoch *je nadaný* atp.

Také jmenná příčestí bývají v přísudku: jsem *unaven*, dům *je vystavěn*, dveře jsou *zavřeny*..., viz v § 839⁶. Ale jejich adjektivní ráz je slabší.

Jmenná příčestí vyjadřují vlastnost *časově omezenou*, vyplývající z konkrétního minulého děje: jsem *unaven* = mám vlastnost vyplývající z toho, že jsem se unavil; dveře jsou *zavřeny*, t. j. někdo je zavřel; apod.

Proti tomu: ten hoch *je nadaný* = má nadání; ten člověk *je zkušený* = má zkušenosti; atp. Tu chápeme vlastnost vyjádřenou příčestím nikoli jako následek nějakého minulého děje (hoch, kterého někdo nadal; člověk, který se učil), nýbrž *bez zřetění* k ději. Podobně chápeme nedějově adjektiva v užším smyslu; na př.: *černý, bílý, ostrý*. Třebaže tyto vlastnosti vznikají někdy černěním, bílením a ostřením, není tento dějový odstín podstatný, není nutně obsažen v pojmu černosti, bělosti a ostrosti.

7. Rozdíl mezi obojími přičestími je dobře patrný u přičestí od téhož slovesa; na př.:

ta kniha je *tištěná* || ... je už *vytištěná*; vajíčka jsou *vařená, smažená* || jsou už *uvařena, usmažena*; šátek je *vyšíváný* || je už *vyšit*; ten člověk je *nadaný* || je *nadán* zvláštní mocí; je *učený* || je tomu *vyučen*.

Na složená přičestí (ta kniha je *tištěná*) ptáme se otázkou »jaký« jako na adjektiva: jaká je ta kniha?, jaký je ten šátek? atd.

Na jmenná přičestí (kniha je už *vytištěná*) se ptáme otázkou »co je s ním, s ní...«, co se s ním stalo, v jakém stavu je«, protože máme na mysli minulý děj: kniha je už *vytištěná* = už ji tiskář vytiskl; atp. Proto jsou jmenná přičestí pravidlem *d o k o n a v á*; viz v § 839a.

V *l i d o v é* a *h o v o r o v é* mluvě se tento rozdíl výrazově stírá tím, že se v obojím případě užívá přičestí složených:

ta kniha je *tištěná* || je už *vytištěná*.

ZTRÁTA SLOVESNÉ POVAHY URČITÝCH TVARŮ

848. 1. Určitá slovesa ztrácejí někdy jako jiné slovní druhy svou slovnědruhovou povahu a nabývají slovnědruhových úkonů jiných. Stávají se nejčastěji *p ř í s l o v c i*, řidčeji podstatnými nebo přídavnými *j m é n y*, *s p o j k a m i* nebo *č á s t i c e m i*. Někdy přestávají býti samostatnými slovy, splývají s jinými jako jejich *p ř e d p o n y*.

S tím souvisí většinou ztráta *v ě t n é p l a t n o s t i* (§ 501); sloveso přestává býti nositelem této platnosti a stává se částí věty. Na př.: *prý z praví: bude prý pršet*.

Zhusta jde o původní slovesný tvar nikoli sám, nýbrž ve spojení s různými slovy tvořícími větu. Tu pak z ní vzniká spřežka; na př. *budiž k ničemu* > *budižkničemu*.

a) Určité tvary v úkonu příslovečném.

2. *Myslím, tuším, doufám*, (kniž.) *trvám*, (lid. a hovor.) *hádám*.

Na př.: je to *myslím* (*tuším, doufám*) správné; budeš *trvám* spojen. Viz o tom podrobněji v § 501a.

3. *Prý*.

Vzniklo z *praví*; viz podrobněji tamt.

4. *Ledabyly*.

Vzniklo z věty *leda bylo*; viz podrobněji v § 470₁.

5. *Bohdá, bodejt (bodejž)*.

Původně *boh (bóh) dá, boh (bóh) dejt, dejž*, viz v § 501₂.

Bodejt nabylo též úkonu částice; viz v násled. § odst. 4.

6. *Bud*.

Na př.: vezmi si *bud* to nebo (kniž. *bud*) ono.

Původně: vezmi si, *bud* to nebo ono (*bud* ono) = vezmi si, budiž to to nebo ono, ať je to to nebo ono.

Bud je od původu *imperativ* ve významu podmínkovém; viz v § 829. To byl prvotně *nominativ* (podmět), ale když se *bud* stalo příslovcem a věta *bud to* částí předcházející věty, začalo se chápat za *akusativ*, za předmět slovesa *vezmi si*.

7. *Stůj co stůj, chtěj nechtěj*.

Viz podrobněji v § 829.

8. *Volky nevolky*.

Na př.: musíš to udělat *volky nevolky* [= dobrovolně nebo nedobrovolně]. Původně: musíš to udělat, *vol, nevol* = ať volíš, ať máš vůli, ať chceš, nebo nemáš vůli, nechceš.

Vol je od původu *imperativ* od *voliti* s významem podmínkovým; viz v § 829. *Vol, nevol* bylo souvětí, ztratilo větnou platnost a nabylo povahy příslovečné = s vůlí, podle své vůle nebo proti své vůli. Přizpůsobilo se příslovečnému úkonu i útvarově, dostalo podle příslovce *česky, hezky*... příponu *-ky*: *volky nevolky*.

9. *Neřkuli* (ojediň. *neřku*), kniž. *nerci, nercili*.

Na př.: nevyznám se v tom ani já sám, *neřkuli* ty [= natož, tím méně]; nebylo tehdy vlastenců mnoho, *neřkuli* vlastenek (Jir.); nebylo možno osít ani na horách, *neřku* v nížinách (Holeč.); sotva se hodil za šafáře, *nerci* za učitele (Herb.); nejsou ani učeníky, *nercili* mistry (Kos.).

Původně = neříkám-li (neříkám), neříkej.

Věta *neřku-li* měla význam podmínkový: vlastenců nebylo mnoho, nemluvím-li o vlastenkách (nemám-li na mysli vlastenky); kdybych měl na mysli též vlastenky,

musil bych říci, že vlastenecky smýšlejících lidí bylo velmi málo. *Neřku* je bez pochyby nepůvodní, snad podle *nerci*.

Imperativ byl prvotně asi bez *-li*: hodil se za šafáře, neříkej za učitele. *Nercili* je tuším podle *neřkuli*.

10. *Arci* (*t*).

Na př.: Je to *arciť* obtížné = ovšem. — Ty *arciť* přijdeš, že? = zajisté. — Přijdeš? *Arci* = ano. Původně = a řekni.

Vlastní smysl byl: je to, řekni, obtížné; mluvčí se dovolával svědectví 2. mluvnické osoby; *a* bylo asi citoslovce = no, nikoli spojka: a řekni = no řekni.

b) V úkonu jmen.

849. 1. Z vět vznikla *a*) tato s u b s t a n t i v a:

příjmení *Nebojse*, *Nejezechleb*, *Skočdopole*, *Nevímsám*, *Osolsobě*, *Kalivoda*; křestní jméno *Kazimír*; obecná jména *kazisvět*, *držgrešle*, *strašpytel*, *tlučhuba*, *vydřiduch*, *lomikámen*;

b) a d j e k t i v u m *jaksepatří*;

c) s u b s t., někdy a d j. *budižkničemu*.

Viz k tomu v § 254.

Poslední slovo se mnohdy chápe za adjektivum v přísudku; na př.: je-li matka *budižkničemu*, musí býti tím silnější otec (Šrám.) [= je-li matka neschopná; sr. v hlavní větě jako protějšek adj. *silnější*]. Ale i tu je možné pojetí substantivní [= neschopný člověk...].

c) V úkonu spojek.

2. Patří sem spojka *jestliže*, vzniklá z věty *jest-li*; viz výklad v § 501.

d) V úkonu citoslovcí.

3. Tento úkon má *hle*, *hele* (z *hled*), *ejhle* [= *-hle* s citoslovcem *ej*], *hybaj*, *ani hni* a *jářku*. Jsou to podružná citoslovce; viz v § 863.

e) V úkonu částic.

4. Je to:

nech, *necht*, *nechat* z *nechaj* (*t*) jako opisové částice imperativní (viz v § 423);

bodej, bodejť, bodejž z boh (bóh) dej (daj) při indikativu ve významu přací (§ 442) a při kondicionále v citových otázkách (§ 447₃);

jestli, jestlipak [z *jest-li* jako výše ve 2.] při indikativě v citových otázkách (§ 446).

Sr. k tomu ještě v § 865.

f) V úkonu předpon.

5. Předponou se stala věta *bůh ví* v neurčitých zájmenech *bůhvíkdó, būhvíco...*, viz v § 710₆.

D. Příslovce

850. 1. Příslovce (adverbia) jsou dílem *neohrnutá slova*, dílem tvary nebo výrazy *původně ohnuté*, avšak *ustrnulé*, mající takové významy jako *příslovečná určení* (§ 518, 519). Na př.: *zde* [= na tomto místě], *tam*, *prýč* [= na jiné místo, na jiném místě...], *mimo* || *prý* (z *praví*), *trochu* (= akus. od *trocha*), *zajisté* (= *za jisté*).

Je třeba rozlišovat příslovce jako *slovní druh* a *příslovečné určení* jako *část věty*. Na př. ve větě *„už jsem zde“* je jmenný přísudek vyjádřen *příslovcem zde* [jindy bývá vyjádřen adjektivem (už je *zdráv*) nebo substantivem (už je *učitelem*)]. Ve větě *„bydlíme zde“* je příslovce *zde* *příslovečným určením* slovesa *bydlíme*. Záleží na tom, oč v každém jednotlivém případě běží, zda o slovní druh či o větnou část; podle toho určujeme totéž slovo různě.

2. Podle *větoslovného významu* rozeznáváme příslovce *místa* (*zde, tam, dole*), *času* (*dnes, zítra, loni*) atd. jako vůbec *příslovečná určení* (viz v § 519).

3. Podle *základu*, z kterého jsou příslovce tvořena, rozlišujeme příslovce *jmenná* (v širokém smyslu), *slovesná* a *citoslovná*; na př.:

honem (z *hon*), *doma* (z *dům*) || *letmo, kradmo, kradí, prý* (z *praví*), *bohdá* (z *boh, bůh dá*) || *hopky, hupky* (z *hop, hup*).

Jmenná pak jsou dále *substantivní*: *honem, doma* (viz výše), *dnes* (z *den*, viz v § 851₂), *kromě, horem, shora, nahlas, pohříchu* (viz v § 852₂); a *adjektivní*: *zajisté, dobře, zle, lépe, mlaději, dávno, dlouho, pěšky*;

zájmenná: *tu, tam, tak, kde, kdy, všude, onde*; a **číselná:** *jednou, dvakrát, desetkrát, druhdy, dvojmo, trojmo, dvojnásob*.

Viz k tomu v tvoření slov (§ 233—235).

Původní a nepůvodní příslovce.

4. **Původní** (prvotná) příslovce jsou slova neohebné povahy a s příslovečným významem od samého počátku.

Jsou to zejména velmi hojná adjektivní příslovce na *-ě, -e, slabě, tupě, křivě, vědomě, hrdě, dobře, zle...*, na *-y (-ky)*, *česky, bratrsky, řecky, hezky...*, a na *-o*: *dávno, blízko, často, hluboko, vysoko...*; četná příslovce zájmenná, *zde, tu, tam, tak, jak, sem, kde, kudy...*; většina slovesných, jako *darmo, mimo, ležmo, letmo, mermo, kradí, maní (maně)*; řídká substantivní, *doma, domů, dolů*, číselná *dvojmo, trojmo, čtvermo*, a jiná, na př. *velmi, loni, ještě, již, ne (než)*, zdůrazňující *i*.

Tato slova jsou zvláštním slovním druhem od svého vzniku.

5. **Nepůvodní** (druhotná) příslovce jsou slova (sousloví), která náležela původně k jiným slovním druhům než k příslovcím a stala se příslovci teprve ztrátou, změnou své prvotní slovnědruhé povahy.

Jde většinou o přídavná i podstatná jména v různých tvarech, menší měrou o určitá slovesa; na př.: *mlaději, kromě || bohdá...*, viz zde dále a v násled. §.

Leckterá tato slova neměla původně ani větoslovný význam příslovečný, nabyla ho druhotně.

Tak slovesná příslovce *bohdá, bodejt, myslím, doufám...* jsou od původu věty; viz v § 848.

Substantivní příslovce *tma, zima, strach, pokoj, pravda, třeba(s)...* byla původně jmennými větami, podměty nebo přísudkovými jmény; viz v § 655. Podobně příslovce *takřka, počínajíc, vučihledě, chtě nechtě, leže, stoje...* jsou prvotně přechodníky s větnou platností (§ 843).

Adjektivní příslovce *bosky, pěšky, mlčky...* byly prvotně doplňky; viz v § 512.

Jiná slova měla v tvaru, o který jde, význam příslovečný a v něm se stala příslovci.

Na př.: *honem* (instr. od *hon*), vlastně = honěním; z toho příslovce *honem* = rychle.

Vznik příslovci ustrnováním z ohnutých tvarů.

§ 851. 1. Ustrnováním nazýváme připomenutý vývoj všelikých ohnutých tvarů v příslovce nebo v jiné slovní druhy zpravidla neohobné.

Tento vývoj má dvě stránky, tvarovou a významovou, t. j. týká se jednak tvaru samého, jednak jeho významu, platnosti. V jednotlivých případech se ustrnutí týče vždy významu, někdy významu i tvaru.

a) Po stránce tvarové.

2. Po ní se projevuje ustrnování několikerým způsobem:

a) Slovo se změní hláskově tak, že jeho původní tvarová podoba není patrná, že si ji neuvědomujeme a chápeme slovo z a n e o h e b - n é. Na př.:

prý z *praví* (§ 501); *bodejt* z *boh* (*bóh*) *dejť* (tamt.); *jen* z *jedno*; *naschvál* z *na-vz-chválu*, vlastně = na chválu (pro chválu); *dokořán*, viz v *d*); *zítra*, původ. *z jitra* (sr. *z jara*).

Patří sem též *přece*, původ. *před se* = před sebe, změněné pravopisně.

b) Slovo se přizpůsobí slovo tvorně původním příslovcím nebo příslovečným výrazům. Patří sem jednak původně ohnuté tvary s druhotnou příponou *-ky* podle původních příslovci česky, *hezky*...:

pěšky z adjektiva *pěš*, *bosky* z *bos*, *čtvernožky* ze *čtver(o)noh*, viz v § 511; *mlčky* z přechodníku *mlče*, *plačky* z *pláče*, viz tamt. a v § 843₇; *volky nevolky* z imperativu *vol nevol*, viz v § 848.

Jednak příslovečné přechodníky rozšířené o předložku *v*: *vleže*, *vstoje*, *vkleče*, *vsedě*; viz v § 843₆.

c) Slovo dostává jiný tvar, než mělo původně. Zejména se pozoruje změna nominativu v akusativ: *trocha* > *trochu*..., viz v § 720₃.

d) Slovo si zachovává svůj původní tvar, ale nejsme si ho dobře vědomi. Jednak zřídka proto, že se slovo jinak nevyskytuje:

kromě, lok. sing. od substantiva *kroma*; — *lze*, nomin. substantiva, které je tvořeno z kořene *lbg-* jako adjektivum *lehký* a znamenalo

vlastně »lehkost, snadnost«; — *spolu*, původ. *s polu*, vlastně = od polovice [staré substantivum *pól*, *polu* se dnes vyskytuje jen v ustrnulé podobě *půl*; ani předložka *s* pojící se s genit. není běžná]; — *dnes*, *letos*, z *днь-съ*, *léto-s* (nebo *-se*), vlast. = den tento, léto toto [ukazovací zájmeno *съ* zaniklo]; — *těž*, stř. rod k *týž*, vlastně = totéž [dnes pravidlem nepříslovečně *totéž*, takže *těž* necítíme za neutrum k *týž*].

Jednak někdy pro neobvyklou kvantitu substantiva:

věru, akus. sing. jakoby od *věra*, místo kterého je jinak *víra*; *shůry*, vlastně *s hory*.

Jednak častěji proto, že jde o tvary časem zaniklé:

více, *méně*, *draže*, *hůře*... (příslovce 2. stupně), původ. jmenné střed. tvary k muž. tvarům *věcí*, *mení*, *draží*, *hoří*... (= větší, menší...); *mlaději*, *stařeji*, *bohatěji*, *snadněji*... (příslovce 2. stupně), od původu jmenné tvary střed. *mladěje*... nebo muž. *mladějí*... (= mladší...); *dokořán*, původ. *do kořen* = do kořenů, s gen. plur. bez *-ů* [kromě toho je tu *-án* místo *-en*].

e) Slovo má t v a r n e n á l e ž í t ý, vzniklý obdobou:

horem, instr. od *hora* [podle významového protějšku *dolem*]; *shora*, místo *s hory*, sr. *shůry* [podle *zdola*].

Všechna tato nepůvodní příslovce lze v praktické mluvnici pokládati za původní, protože v prostém jazykovém povědomí vystupují jako slova neohebná nebo aspoň tvarově nezřetelná, málo zřetelná. Poznání, že jsou to příslovce nepůvodní, dobíráme se jejich rozbořem.

Jde tu též o ustrnování významové, viz dále, ale ustrnutí tvarové již zřetelně naznačuje příslovečnou povahu oněch slov a výrazů.

b) Po stránce významové.

3. U příslovcí původu *s l o v e s n é h o* je ustrnutí vždy zcela zřetelné: určitý slovesný tvar ztrácí větnou platnost a dějový význam a chápe se ve smyslu příslovečném; na př.:

bude *prý* pršet, původ. = bude, praví (někdo, lidé), pršet; pak = bude pršet podle něčího výroku, tvrzení; viz v § 501 též o příslovcích *myslím*, *doufám*, *tuším*, *trvám*, *hádám* a v § 848 o *bud*, *stůj co stůj*, *chtěj nechtěj*, *volky nevolky*, *neřkuli*, *nercili*, *arci*.

4. U příslovčí původu j m e n n é h o projevuje se ustrnutí někdy rovněž docela zřetelným příslovečným významem u příslušného pádu neobvyklým. Na př.:

půjdu tam *třeba* hned [= podle potřeby]; on to *možná* ani neví [= snad]; podob. *pravda*, viz v § 655; *nic* se neboj [= nijak, za žádných okolností, v žádném směru; není to předmět = neboj se ničeho; viz ještě v násled. §]; *co* se bojíš? [= proč; nikoli předmětově = čeho se bojíš?].

Příslovečné pojetí jména má leckdy za následek to, že se chová syntakticky jinak než podle svého tvaru. Na př.:

bylo velmi tma [žen. substantivum má při sobě sponové sloveso střed. a jako bližší určení příslovce místo adjektiva (*velká*)]; podob. *zima*, *strach*, *hrůza*, *škoda*, *hanba*, *pravda*, *potřeba*, *pokoj*, *konec*..., viz v § 655.

Příslovce a příslovečné tvary nebo výrazy.

852. 1. Důležité je významové ustrnování prostých nebo předložkových pádů, vedle kterých jsou stejné nebo obdobné pády neustrnuté, které sice mají příslovečný význam, ale které nepokládáme za příslovce, nebo které mají úkon předmětu. Na př.:

[příslovce] *honem* něco udělati (instr. od *hon*) || jíti *lesem*; [příslovce] je to *dokonce* laciné (= ba je to laciné) || zůstatí v divadle *do konce*.

V případech typu *lesem*, *do konce* mluvíme o p ř í s l o v e č n ý c h t v a r e c h nebo v ý r a z e c h, o příslovečných pádech prostých nebo předložkových.

Jde tu po stránce slovnědruhové o s u b s t a n t i v a *les* a *konec*, jejichž tvary *lesem* a *do konce* mají p ř í s l o v e č n ý v ý z n a m, ú k o n, jsou ve větě příslovečným určením. Podobně pravíme, že na př. ve větách «užil jsem *lesa*» a «nemohl jsem se dočkati *konce*» běží o genitiv substantiv *les* a *konec* v úkonu předmětovém. Tu všude jsme si vědomi příslušností tvarů ke jménům, a jde-li o výraz předložkový, jeho složení z předložky a z pádu.

Tvary *honem* a *dokonce* mají též příslovečný význam, ale náleží do jiného slovního druhu než do substantiv, d o p ř í s l o v c í.

Podstatou významového ustrnutí je ú k o n n á o s a m o c e n o s t

tvárů, to, že necítíme buď vůbec nebo aspoň ne plně jejich souvislost se jmény, od kterých jsou tvořeny, ani s obdobnými prostými nebo předložkovými pády.

Pojetí předložkových výrazů jako příslovčí má význam též pro *p r a v o p i s*, neboť je píšeme většinou dohromady jako spřežky, protože v našem jazykovém povědomí vystupují jako jednotná slova.

2. Podmínky, za kterých nastává významové ustrnutí, úkonná osamocenost, jsou hlavně tyto: má-li jméno *j i n ý v ě c n ý v ý z n a m* než obvykle; nevyplývá-li příslovečný význam z *t v a r u s a m é h o*; je-li *p ř í s l o v e č n ý v ý z n a m j i n ý*, než bychom čekali podle jeho mluvnického složení, takže si nejsme ani dobře vědomi toho, že se skládá z předložky a ze jména. Leckdy se ustrnutí projevuje dvěma z uvedených způsobů. Na př.:

honem, instr. sing. od *hon*, tedy vlastně = honěním; znamená však »rychle, v rychlosti«; — *vskutku*, původ. *v skutku*, vlastně = v činu, znamená však »ve skutečnosti«; — *zase*, původ. *za se* = za sebe, avšak dnes = opět, znovu...; — *pohříchu*, z *po hříchu*, ale význam »bohužel« je vzdálen od významů, které má substantivum *hřích*; — *nahoru*, z *na horu*, neznamená jen »na kopec«, nýbrž vůbec »do výše« (na př. do poschodí) || vystoupiti *na horu* Říp...; — *dokonce* = ba, teprv... (je to dokonce laciné; to dokonce nechci apod.) || zůstatí na představení *do konce* [= do jeho dokončení]; — *opravdu*, z *o pravdu*; význam »vskutku« nevyplývá z předložkového výrazu, neboť *o s akus.* mívá významy jiné (vsaditi se oč, starati se o koho...); — *zbrusu* nový = úplně, zcela; původ. z *brusu*, ale tento výraz sám o sobě nevzbuzuje představu naprosté novosti; — *mluyiti nahlas*, původ. *na hlas*; význam »hlasitě« neplyne dosti přirozeně z tohoto předložkového výrazu; — *znova*, původ. z *nova* = z novosti, ale znamená »zase, opět...«; — *zrovna*, původ. z *rovna*, vlastně = z rovnosti, ale znamená »právě«; — *občas*, z *ob čas*; předložka *ob* je řídká a mívá jiný význam (*ob den*, *ob dům*), než v *občas*, které znamená »někdy«; — *zatím*, ze *za tím* (t. j. časem); = za tu dobu, mezi tou dobou; neříkáme však obdobně *za celým rokem*, takže *zatím* je pro nás slovo nesložené; — *tolik a tolik zšíři, zdéli, zvýši*, pův. *vz šíři*... =

na šířku...; dnes předložka *vz* s akus. jinak zpravidla není, takže předložkový výraz chápeme za jedno slovo.

3. Hranice mezi obojím pojetím je plynulá, leckdy povaha tvaru nebo výrazu připouští pojetí obojí. U předložkových výrazů je pak přirozený následek toho ten, že se píší někdy odděleně, někdy dohromady.

Psaní těchto výrazů není veskrze úkonné, podstatně důležité pro porozumění, poněvadž mnohdy na pojetí samém nezáleží. V mnohých případech se psaní ustálilo, nezřídka zcela přirozeně kolísá a nemá valného významu žádati jen psaní jedno.

Na druhé straně není správné předpokládati dvojí pojetí při významových rozdílech nepodstatných a žádati dvojí psaní; na př. (podle jednoho výkladu): z *dáli* = z dálky, ze vzdálených končin [výraz příslovečný] || dívati se na obraz *zdáli* = z větší vzdálenosti [příslovce]; už to udělal *po druhé* = v druhém případě || *podruhé* si dej lepší pozor = jindy, příště. Ale obojí z *dáli* znamená »z dálky«; a obojí *po druhé* »v druhém případě«.

Záporová příslovce *ne*, *(a)ni(ž)*, *nikoli*, *nic*.

853. 1. Záporky *ne*, *(a)ni*, *nikoli* jsou původní p ř í s l o v c e.

Nikoli je spřežka z *ni koli*, původně = ne nějak, ne nějakým, žádným způsobem žádnou měrou...; zájmenné příslovce *koli* se v novém jazyce vyskytuje jako přípona v *kdo-koli*, *co-koli*.

Ani vzniklo z *a ni* = a ne, a nikoli.

Nic je záporové příslovce nepůvodní, vzniklé ustrnutím zájmena *nic*; znamená »ne, nikoli«.

Na př.: půjdeš tam či *nic*? viz v § 453 [v otázkách je to výrazový prostředek knižní, zastaralý]; co vy, hošci, do kostela *nic*? (Jir.) [lid. a hovor.].

Nejde zde o příslovečné *nic* ve významu nijak...; viz ve 4. odst. předešl. §.

2. Jako jiná příslovce mívají také tato záporová příslovce v ě t n o u p l a t n o s t, bývají jmennými větami. Na př.: Byls tam? *Ne* || *Nikoli* [= nebyl jsem tam]; viz v § 435. Tu však si příslovce podržují svou vlastní slovnědruhovou povahu.

Podobně zůstává příslovce *vzhůru* příslovcem, užijeme-li ho jako věty: *vzhůru!*; nebo substantivum *pomoc* neztrácí svou slovnědruhovou povahu v úkonu věty *pomoc!*

3. Vedle toho se záporky vyskytují jako větné části, jako p ř í s l o v e č n á u r č e n í; na př.:

ne každé lýko váže (přísl.); přijdu *ne* || *nikoli zítra*, nýbrž až pozítří; nebyl tam *ani jeden* známý.

4. Nezřídka zápornky ztrácejí svou povahu jako příslovce a nabývají ve složeninách úkonu *p ř e d p o n*:

nemám, nechci..., nemoc, neštěstí, nešťastník, nepřítel..., nemocný, nešťastný..., nikdo, nic, nikde, nikam...

Dále nabývá *ani* (kniž. *ni*) a *aniž* úkonu *s p o j k y*; na př.: netýká se to *ani* mne *ani* tebe; nejedl *ani* nepil; odešel, *aniž se* rozloučil.

5. Zápornky mají v úkonu příslovci, předpon i spojek různý záporný význam a budou po této stránce probrány zároveň.

Zápornky opakokladné a prostě záporné.

854. 1. *O p a k o k l a d n é* jsou ty zápornky, které dávají slovům, se kterými se spojují, smysl opakokladný, takže vyjadřují opak slov záporných, jsou *s m y s l e m k l a d n á*. Mluvíme pak o *s l o v e c h* opakokladných nebo o slovech s významem opakokladným.

Jde předně o složeniny s *ne-*; na př.:

neštěstí = nejen *nikoli štěstí*, nýbrž opak, pohroma. Podob. *nemoc, nepřítel, nešťastný, nemocný..., nechati, nenáviděti*, viz v § 266₂ a 267.

Za druhé o složeniny s *ni-*: *nikdo, nic, nikde, nikam...*, pokud vyjadřují opak ke *každý (všechn)*, *všecko, všude...*; viz v § 266₃.

2. *P r o s t ě z á p o r n é* je *ne*

a) ve složeninách, které vyjadřují jen zápor, popření slov kladných: *nekuřák, nekněz, nedoplatek..., nemilý, nepříjemný..., nedaleko, nedávno...*, viz v § 266₁;

b) v souslovích *ne každý, ne všecko, ne všudy...*, viz v § 856.

Dále *ni-* v *nikdo, nič, nikde...*, stojí-li proti kladným *kdo, někdo, co, něco...*; na př.:

A. *Kdo* tam byl? || Byl tam *někdo*? B. *Nikdo* (tam nebyl). — *Co* chceš? || Chceš *něco*? B. *Nic* (nechci).

Zápor kladných vět.

855. Jde o popírání takovýchto oznamovacích vět: *vím to* [nevím to]; *byl jsem tam (včera)*; *každý to má všechno vědět*; *tam všude jsem byl*; *on někoho hledá*; *něco tam je*.

A o záporné odpovědi na otázky: *kdo tam je?* [nikdo (tam není)]; *co to neseš?*; *je tam někdo?*; *hledáš něco?*; *kde jsi byl?*; *koupil bych to někde?*; *budeš zítra doma?*

A. Celkový zápor.

1. O celkový zápor běží tenkrát, popíráme-li celou myšlenku, celou větu, větu jako obsahový celek.

Určité sloveso má vždy *ne-*; na př.:

nevím to [klad.: *vím, víš to*]; *nebyl jsem tam včera* [klad.: *byl jsem, byl jsi tam včera*]; otec se dosud *nevrátil* [klad.: otec se již *vrátil*].

Patří sem též případy s určitým slovesem a s infinitivem na něm závislým: *nemohu psát*, *nechci vyrušovat...*; viz o nich ještě v odst. 4b) násled. §.

Dále věty s *nenechati*, na př.: *nikdo tu nikdy nic nenechal*. Záporka *ne-* je tu u slovesa *nechati*, od původu záporného, ale chápaného dnes za sloveso kladné.

Nenechati se tedy chová jako *nezapomenouti*.

V opsaných tvarech činných se spojuje záporka *ne-* s přičestím, nikoli se *jsem* ani s *bych*. Jsou-li přičestí dvě, dává se obyčejně k přičestí opisovému, zřídka k významovému; jsou-li dvě opisová, častěji k *byl* než k *býval*. Na př.:

nepsal jsem, nepsal bych; nebyl jsem psal; nebyl bych psal || zříd. *byl bych nepsal; nebyl bych býval psal* || řidč. *nebýval bych byl psal* || zříd. *byl bych býval nepsal*.

Dále se připojuje k *budu*, nikoli k infinitivu: *nebudu psáti*.

V opsaných tvarech trpných dává se *ne-* k opisovému slovesu, nikoli k významovému přičestí. Má-li opisové sloveso *byl* (*byla...*) a *jsem* (*jsi...*), nebo *bych* (*bys...*), připojuje se k *byl*; má-li *byl* a *býval*, častěji k *byl* než k *býval*. Na př.:

nejsem chválen, nebudu chválen, nebud chválen; nebyl jsem chválen, nebyl bych chválen; nebyl bych býval chválen || řidč. *nebýval bych byl chválen*.

V záporných souslovích typu *mohu (chci, musím, hodlám...) psáti* klade se *ne-* k slovesu, které se obsahově určuje infinitivem:

nemohu (nechci, nemusím, nehodlám...) psáti; infinitiv *nemoci (nemusiti...) psáti*; futurum *nebudu moci psáti...* (viz výše *nebudu psáti...*).

Dá-li se *ne-* k infinitivu, *mohu nepsati...*, jde o zápor *nevětný* s jiným smyslem; viz v násled. §.

2. Dále se kladou v záporné větě s l o v a s ni-:

nikdo, nic, nikde, nikam, nikudy, odnikud, nijak (zastar. *nikterak*) a *žádný* (*žádný* člověk..., *na žádném* místě, *v žádném* kraji...), a to proti příslušným slovům kladným *kdo, co, který, jaký, kde, kam, kolik...*, *někdo, něco, některý, jakýkoli, někde, několik...*, *všechn* (*na všech* stranách, *ve všech* obchodech...), *všude* a *každý* (*v každém* obchodě, *v každé* době, *s každé* strany...), *mnohý, leckterý, jakýkoli*. Na př.:

nikdo nic neví [kladně: každý ví všechno]; *nic mu není* [klad.: něco mu je; je mu něco?; co mu je?]; *žádný ho nezná* [klad.: každý ho zná, všichni ho znají]; *to nikde nekoupíš* [klad.: někde || všude to koupíš; koupím to někde?; kde to koupím?]; *nikdy nikomu nic neslibuj* [klad.: vždy || někdy někomu něco slib].

Má tedy věta v ě c n é z á p o r k y d v ě nebo i v í c e.

Záporka *ne-* popírá p ř í s u d e k, záporka *ni-* pak r o z s a h přísudku co do jeho podmětu, předmětu nebo příslovečného určení, vyjadřuje, že přísudek neplatí o nikom, o ničem, na žádném místě atp.

Jen ve větách typu *nemám co (jíst)*, *nemám koho (poslat)* je *kdo, co...* místo *nikdo, nic...*, avšak zdánlivě; viz v § 465.

V jiných větách je *všechn*... místo *nikdo, žádný* nebo *ani jeden* (viz ve 4.)... n e ú s t r o j n é, neboť má jiný smysl. Na př.: *všecky* tyto studie *neuvádí* (z písemn.); podle smyslu má býti: *žádnou* tuto studii, *žádnou, ani jednu* z těchto studií *neuvádí*; «*všecky* tyto studie *neuvádí*» znamená podle svého znění: *uvádí* tyto studie *ne všechny*; viz v násled. §. Nebo: *jakákoli* výmluva *neplatí*, místo: *žádná* výmluva *neplatí*.

3. Za kladné z d ů r a z ň u j í c í i klade se v záporné větě *ani*, zřídka kniž. *ni*:

nepřijdu ani zítra [klad.: přijdu i zítra]; *ani kuře darmo nehrabe* (přísl.); *nenapadlo mi to ani ve snu*; *nebylo tam ani živé duše*; *nemám ani zlámanou grešli*; *netýká se to ani mne ani tebe* [klad.: týká se to i mne i tebe]; *nevěřme ni chvále ni haně* (Čech).

Záporka je tu m l u v n i c k o u částí věty, vyjadřující vytýkavý důraz.

Kladné *i* je tu n e p ř i r o z e n é: *nejsme* zvyklí viděti v soukromém bytě *i* malý obrázek od Cranacha (z písemn.).

Podobně se klade *ani* za kladné *také*, *rovněž*, *jak-tak*:

ani on to *neví* [klad.: také, rovněž on...]; *není* to *ani* pěkné *ani* laciné [klad.: je to jak pěkné, tak laciné].

4. Proti číslovkám *dvě*, *tři...*, *kolik*, *mnoho...*, *všechn*, *každý* v kladné větě stojí vedle slovesa s *ne-* v záporné větě *ani jeden*, chceme-li tyto číslovky popřítí v y t č e n í m nejmenšího počtu. Na př.:

A. Bylo jich tam *deset*. B. *Ani jeden* tam *není*. — A. *Kolik* jich přišlo? B. *Ani jeden nepřišel*. — Slíbil mi *všecky* ty knihy, ale *nedal* mi *ani jednu*. — *Každé* kolečko ve stroji má svůj úkon; *ani jedno* *není* zbytečné.

Bez vytýkacího odstínu se klade *nikdo*, *nic*, *žádný*: *nikdo*, *žádný* tam *není*; *nedal* mi *žádnou* atp.

V ustálených spojeních se klade samo *ani* bez *jeden*, které se rozumí ze souvislosti:

nemám ani groše, *ani vındry* [= *ani jednoho groše...*]; *nebylo tam ani živé duše*, *ani človíčka*; *ani chvilku* mi *nedá* pokoj.

Lidově a hovorově se klade někdy samo důrazné kladné *jeden* (*jeden jediný*): *jeden (jeden jediný) tam není* = *ani jeden tam není*; *nedal mi jednu jedinou* knihu = *ani jedinou knihu*; z desíti her *jednu jedinou* jsem *nevyhrál* = *ani jednu jsem nevyhrál*; *jeden* člověk mu *neušel* (Mrš.) = *ani jeden*.

Je to archaismus; viz v odst. 7.

Takovéto věty mají také smysl j i n ý, je-li důraz na záporném slovese: *jeden z nich nepřišel* = jiní, ostatní přišli, ale jeden ne; z desíti her jsem *jednu nevyhrál* = devět her jsem vyhrál, desátou ne. Viz dále v odst. 8b) násled. §.

5. D v ě záporné v ě t y se spojují spojkou *a* nebo *ani* nebo *a ani*; na př.:

nejedl a nepil || *nejedl ani nepil*; *není* zdrav *ani* || *a ani nebude*; mně zima *není ani nebude* (Erb.).

Patří sem též souvětí, kde je *ani* též v první větě:
ani větříček se *nehnul*, *ani* hlásek se *neozval* (Jir.).

Je-li první věta *k l a d n á*, spojuje se s druhou jen spojkou *a*: že mu již *odpustil a že nemyslí* na neblahou příhodu (Vanč.).

6. Záporná slovesa, která jsou *o p a k o v a n ý m i* částmi věty, spojují se spojkou *a*:

otec *nejde a nejde*; proto já se *nemohu a nemohu* dopočítat (Herrm.); viz v § 538₃.

Spojka *a* tu má jiný úkon než *a*, *ani* ve větách typu *sedím a čtu, nejedl ani nepil*; viz tamt. a v § 525.

7. Po s p o j c e *aniž* je určité sloveso kladné a místo *nikdo...* se klade *kdo...*; na př.:

odešel, *aniž se rozloučil* [= a nerozloučil se]; kovářka Viktorce přikázala, aby to od sebe *nedávala, aniž komu ukazovala* (Němc.) [= a nikomu neukazovala].

Je to *a r c h a i s m u s* držíci se z té doby, kdy stačil celkový zápor jeden, buď *ni* nebo *ne-*.

Říkalo se na př.: *nic mi je známo* = nic mi není známo; *nikdo ví* = nikdo neví; *vše nebylo* ztraceno = nic nebylo ztraceno; *i jeden neví* = ani jeden neví. Už v starém jazyce se začala ujímati zápornka druhá, která je dnes pravidlem.

Tím si vysvětlíme, že *žádný* nabylo významu záporného, ač bylo původně kladné a znamenalo *»žádoucí«*. Dokud stačil jeden zápor, říkalo se na př.: *nemáš nade mnou žádnou moc* = nemáš žádoucí moc. Časem význam *»žádoucí«* vyprchal, a když se ustalovaly dva zápory, chápalo se *žádný* za výrazový prostředek druhého záporu s významem *»nijaký«*.

Dvojí zápor se ustálil proto, že věty typu *každý neví, všechno neví* byly dvojnásobné; znamenaly nejen *»žádný neví, nic neví«*, nýbrž také *»ne každý ví«, ne všechno ví«*. Viz v násled. §.

8. Ve j m e n n ý c h větách se klade samo *ne* (*nikoli*):

A. Byls tam? B. *Ne* (*nikoli*). — A. Znáš ho? B. *Ne*. — A. To je chyba. B. *Ne*. Viz v § 435.

Nebo samo *nikdo, nic, nikde...*; na př.:

A. Kdo to ví? B. *Nikdo*. — A. Co jsi o tom slyšel? B. *Nic*. — Týden za týdnem utíkal a Adam *nikde* (Rais).

Sem hledí též *či ne*, *či nikoli*, kniž. *či (li) nic* v 2. otázce vylučovacího souvětí tázacího: půjdeš tam, *či ne?* ap. (viz v § 453).

B. Č á s t e č n ý zápor.

856. Běží o něj tenkrát, nepopíráme-li celou větu, nýbrž jen její některou č á s t (podmět, předmět...) nebo její některé části. Rozdíl proti záporu celkovému vyniká zřetelněji, popíráme-li některou část mimo slovesný přísudek.

a) Zápor jiné části než slovesného přísudku.

1. Klade se tu předně *ne* nebo *nikoli*, zřídka kniž. *nic*. Na př.:

ne každý to ví [kladně: každý to ví; popírám podmět *každý*]; *dostal jsem ne knihu* || *nikoli knihu*, nýbrž housle [klad.: dostal jsem knihu; popírám předmět *knihu*]; *stalo se to ne mou vinou* || *nikoli mou vinou* [klad.: stalo se to mou vinou; popírám příslovečné určení *mou vinou*]; *ne všichni lidé všechno vědí* [klad.: všichni lidé všechno vědí; popírám podmět *všichni*]; člověk *by myslil nic jinak*, než že je v tom ptáče zavřené (Němc.) || ... *ne jinak* [klad.: myslil by právě tak].

Kladné věty, které se tu popírají, jsou stejné s větami v minulém §, ale jejich zápor je jiný.

Žádná z nich nepopírá slovesný p ř í s u d e k; proto je v nich kladné *ví*, *dostal jsem*... Ve 4. větě se nepopírá kladné *všecko*, proto není místo něho záporné *nic*.

Nepřímý s m y s l těchto záporných vět je k l a d n ý, neboť první věta znamená: jen někdo to ví; druhá: dostal jsem housle, nikoli knihu; třetí: stalo se to vinou někoho jiného; čtvrtá: jen někteří lidé vědí všechno; pátá: myslila nějak, asi to, že... Viz ještě v 3.

Podobně: *chodí ne bos* || *nikoli bos*, nýbrž obut [popírá se doplněk *bos*]; *byl zvolen ne za předsedu* || *nikoli za předsedu*, nýbrž za místopředsedu [popírá se obsahové určení *za předsedu*]; *byl ne učitelem*, nýbrž úředníkem [popírá se přísudkové jméno *učitelem*].

2. Jiná povaha částečného záporu než celkového projevuje se též po stránce v ý r a z o v é.

a) Ve větách s částečným záporem zůstávají kladná slova *každý* (*na každém místě, v každé době*...), *pokaždé, všechen, všudy, odevšud, někdo, něco, některý, nějaký, nějak, odněkud*..., neklade se místo nich *nikdo, nic, nikde*..., *žádný*...; viz v 1. a v dalších odstavcích.

b) Přísudkové sloveso je často kladné; viz v 1. a v 3.

3. Záporka se klade ve slovesných větách dvojím způsobem.

Buď k popírané části samé, a to jako příslovce, nebo k slovesnému přísudku jako předpona. Na př.:

ne každý to ví || *každý to neví*; *ne každé lýko váže* (přísl.) || *neváže každé lýko*; *dostal jsem ne knihu*, nýbrž housle || *nedostal jsem knihu...*; *stalo se to ne (nikoli) mou vinou* || *nestalo se to mou vinou*; *byl ne učitelem*, nýbrž úředníkem || *nebyl učitelem...*; *narodil se ne (nikoli) v Čechách*, nýbrž na Moravě || *nenarodil se v Čechách...*; *neštěstí nechodí po horách*, nýbrž po lidech (přísl.) || *chodí ne po horách...*; *nevím toho mnoho o lidech na Rachovsku z vlastní zkušenosti* (Neum.) || *vím toho ne mnoho, nemnoho...*; *všechna kázání jeho nejsou stejné hodnoty* (Vaš.) || *ne všechna kázání jsou...*; *ne vždy je to dobré* || *není to vždy dobré* [= je to dobré jen někdy].

Klade-li se záporka k slovesu, vypadají tyto věty tak jako věty se záporem celkovým; viz v 1. odst. minul. §.

Na jejich jiný úkon však ukazují kladná slova *každý*, *všechna*, *mnoho*, místo kterých by bylo při celkovém záporu *nikdo*, *žádná (ani jedno)* a *nic*. Vždy o něm svědčí smysl, a to nepřímý kladný; viz výše v 1. Ten je velmi důležitý ve větách bez kladných slov *každý...*: *nestalo se to mou vinou* (|| *stalo se to ne mou vinou*) = stalo se to vinou někoho jiného. Věty popírající celkově *ne* mají nepřímý smysl kladný; na př. věta *zítra nepřijdu* jen popírá kladnou větu *zítra přijdu*, nerozumí se z ní, že jindy přijdu.

Někdy může mít věta se záporným slovesem obojí význam.

Tak věta typu *nestalo se to mou vinou*, kde nejsou slova *každý...*, za která by se při větném záporu položila záporná slova *nikdo...*, mohla by popíratí též celkově, kdyby mluvčí prostě popíral tvrzení *stalo se to tvou, vaší vinou*, kdyby do ní nevkládal nepřímý smysl, že se to stalo vinou někoho jiného.

4. Záporka se klade jen k zápornému slovu ve dvojím případě.

a) Tehdy, je-li opakokladné; na př.:

to jsou naši nepřátelé; *potkalo ho velké neštěstí*; *trápí ho vleklá nemoc*; *vypukly tam nepokoje*; *to mělo neblahý vliv*; *je to nebezpečné*; *je to člověk nedobrý*; *byl jsem tam nejednou*; *nejeden turista tam zabloudil*.

Smysl těchto vět je k l a d n ý, protože opakokladná slova vyjadřují kladný opak slov záporných:

1. věta = to jsou naši protivníci, odpůrci; 2. = potkala ho velká pohroma; 3. = trápí ho vleklá choroba; 4. = vypukly tam bouře; 5. = to mělo zhoubný vliv; 6. = je to škodlivé...; 7. = je to člověk zlý, špatný; 8. = byl jsem tam několikrát, často; 9. = mnohý turista tam zabloudil.

Nelze říci: to nejsou naši přátelé, nepotkalo ho štěstí, to nemělo blahý vliv, není to dobrý člověk, nebyl jsem tam jednou, neboť tyto věty mají jiný smysl, popírají celkově.

Zcela zřetelný je významový rozdíl tam, kde má slovo ustálený význam opakokladný: to jsou naši nepřátelé || to nejsou naši přátelé...

Nemá-li slovo ustálený význam opakokladný, je mezi oběma větami rozdíl jemnější, ale přece patrný: je to člověk nedobry [mírnější než... zlý, špatný] || není to člověk dobrý [prosté popření kladné věty »je to člověk dobrý«].

Větu trápí ho nemoc nelze vůbec proměnit ve větu netrápí ho moc, protože má záporné nemoc zcela jiný věcný význam než kladné moc. Tu je rozdíl mezi větou kladnou a zápornou nejhlubší. Podobně nelze říci: nevypukly tam pokoje, místo: vypukly tam nepokoje.

b) I jindy, měla-li by věta se záporným slovesem a s popíraným slovem kladným jiný smysl. Na př.:

mohu tam nejít [= mám možnost tam jít, ale také nejít];

Nemohu tam jít znamená: nemám možnost tam jít, nesmím tam jít; je to celkové popření kladné věty »mohu tam jít«, nerozumí se tu nepřímý kladný smysl »mám možnost tam jít«.

kmocháčku, toho jste mi mohl nedělat (Erb.) [= mohl jste to udělat, ale nemusil];

je schopen svou povinnost nesplnit [= je tak špatný, že by se mohl i vyhnouti splnění své povinnosti];

Není schopen splnit svou povinnost [= nemá schopnosti ke splnění své povinnosti].

obžalovaný má právo někdy nevypovídat [= někdy může vypovídat, ale nemusí].

»Nemá právo někdy vypovídat« bylo by popření přísudku kladné věty »má právo někdy vypovídat«.

Postavení zápornky je tu tedy významotvorné, je výrazovým prostředkem významové dvojitosti.

5. Vedle jednoho věcného záporu bývá z á p o r d r u h ý, avšak jen m l u v n í c k ý, a to *ani* vyjadřující důraz; na př.:

bylo nás tam ani ne deset || *nebylo nás tam ani deset* [= bylo nás tam několik, ale méně než deset].

Obdobná věta *nebyl tam ani jeden* popírá celkově; znamená *nebyl tam žádný*. Viz v 3. odst. minul. §.

6. Ve jmenných větách se klade

a) samo *ne* nebo *nikoli*: A. Ví to každý? B. *Ne (nikoli)*. — A. Narodil se v Čechách? B. *Ne*. — A. Bylo vás tam mnoho? B. *Ne*; —

b) *ne* nebo *nikoli* s popíraným slovem (souslovím): A. Vědí to všichni? B. *Ne (nikoli) všichni*. — A. Narodil se v Čechách? B. *Ne (nikoli) v Čechách*; —

c) při důrazu *ani* a *ne* s popíraným slovem: A. Kolik vás tam bylo? || Bylo vás tam mnoho? B. *Ani ne deset*. — A. Jak jsi tam byl dlouho? B. *Ani ne týden*.

7. Dále se klade *nikdo*, *nic*, a to v opakokladném významu za kladné *někdo*, *něco* a vedle kladného slovesa; na př.:

Bůh *stvořil* svět z *ničeho*; mladá mlynářka *chodila od ničeho k ničemu* a *dávala* pozor na *nic* (Rais); jednou z *ničeho nic* milá Liduna *zmizela* (tamt.); *hněvá se pro nic za nic*.

Kladně: *stvořil* z něčeho, *chodila* od něčeho k něčemu atpod. Nepopírá se přísudek *stvořil*, *chodila*..., jen neurčité zájmeno *někdo*, *něco*.

b) Zápor slovesného přísudku.

8. Jde o něj řidčeji než o zápor ostatních částí věty, ale ne ojediněle. Je tu rovněž jen j e d e n v ě c n ý z á p o r, a to *ne*-.

a) Patří sem předně věty s opakokladným *nenáviděti* a *nechat*, pocítovanými dnes za slovesa kladná (§ 267). Necelkovost záporu proniká zřetelně z té okolnosti, že ve větách s těmito slovesy mohou bývati kladná slova *každý*, *všechn*, *vždy*..., *nikoli* *nikdo*, *žádný*, *nikdy*...; na př.:

všechny takové lidi || *každého* takového člověka *nenávidím*; *vždy* jsem *nenáviděl* přetvářku; *nechal* jsem *všecko* doma.

Věta *žádného, nikoho nenávidím* má jiný smysl (= není nikdo, koho bych nenáviděl), popírá celkově.

b) Dále věty s jinými určitými slovesy, a to prostě zápornými; na př.:

A. Ty prý tam teď nechodíš. B. *Nebyl* jsem tam jen *jednou*. — *Někdy se něco nepovede*. — *Mnohdy nemám* vůbec chuť na jídlo. — Je to sice člověk rozumný a zkušený, ale *někdy nemá* pravdu. — *Leckdo neměl* o tom *ani* tušení. — A. Kolik se jich nevrátilo? B. *Jeden se nevrátil* (viz v odst. 4. minul. §).

Částečnost záporu je patrná z toho, že je v 1. větě *jednou*, nikoli *ani jednou* nebo *nikdy*, v 2. *někdy* a *něco*, nikoli *nikdy*, *nic*, v 3. *mnohdy*, nikoli *nikdy*, ve 4. *někdy*, ne *nikdy*, v 5. *leckdo*, ne *nikdo*, *žádný*, v 6. *jeden*, ne *ani jeden*, *žádný*, *nikdo*.

V 1. větě nepopírám přísloveč. urč. *jen jednou*, nýbrž jen přísudek *byl*; popírám svou přítomnost v jednom případě. — V 2. větě popírám zdar něčeho v některém případě; v 3. chuť na jídlo v mnohých případech; ve 4. pravdivost toho, co jistý člověk někdy říká; v 5. něčí tušení o něčem a v 6. návrat jednoho člověka.

Tyto věty mají jako ostatní s m y s l k l a d n ý:

1. = byl jsem tam dosud vždy mimo jeden případ; 2. = někdy, často se něco povede (ale ne vždy); 3. = velmi zřídka mám chuť na jídlo; 4. = má často pravdu (ale ne vždy); 5. = tušili to jen někteří lidé; 6. = vrátili se všichni mimo jednoho.

c) Zápor přísudku a ještě jedné části.

9. Na př.: *mnozí* lidé o tom *nic nevědí*; *mnohý* člověk || *leckdo* || *někdo* si toho dosud *nikdy nevšiml*; *leckdy* jsem *neměl ani* groše; *mnohdy* se to *nikdo nedověděl*; *něco* z toho mi *nebylo nikdy* jasné.

Je tu záporka *ne-* (u slovesa) a *ni-* jako při záporu celkovém, avšak celkový zápor to není, protože jsou tu k l a d n á slova *mnozí*, *mnohý*, *leckdo*, *leckdy*, *někdo*, *něco* a *mnohdy*, nikoli příslušná záporná *žádný*, *nikdo*, *nic*, *nikdy*. Popíráme tu tedy mimo slovesný přísudek ještě jen jednu část věty, ale ne všechny.

Rovněž tyto věty mají nepřímý s m y s l k l a d n ý:

1. = vědí o tom jen někteří lidé; 2. = všiml si toho dosud jen někdo; 3. = měl jsem peníze jen někdy; 4. = dověděl se to někdo jen někdy; 5. = bylo mi to jasné mimo některé věci.

Zápor vět záporných.

857. Jde o zápor vět se zápořem č á s t e č n ý m, t. j. vět s některou částí ještě kladnou; tento zápor je trojí.

1. Popíráme kladné části ve větách s částmi prostě zápornými tak, že vznikne zápor celkový. Na př.:

[částečně záporně] *někdy nemám chuť na jídlo* || [celkově záporně] *nikdy nemám chuť na jídlo*; — *někdy se něco nepovede* || *nikdy se nic nepovede*; — *nebyl jsem tam jen jednou* || *nebyl jsem tam ani jednou (nikdy)*; — *leckdo neměl o tom ani tušení* || *nikdo neměl o tom ani tušení*; — *jeden z nich se nevrátil* || *ani jeden (nikdo, žádný) se nevrátil*.

Nový zápor je tu *nikdo, nic, nikdy...* místo kladných slov *někdo, něco, někdy...*

Takovéto celkově záporné věty mohou vzniknouti popřením vět veskrze kladných: *někdy mám chuť na jídlo, byl jsem tam jen jednou, každý to ví* ap. To záleží na situaci. Osoba A řekne: *někdy mám velkou chuť na jídlo*. B pak: *já nemám chuť na jídlo nikdy*, nutím se do něho. Jindy řekne A: *nemám někdy chuť na jídlo*; B: *já nemám chuť na jídlo nikdy*.

2. Popíráme kladné části ve větách se zápornými částmi opakovanými. Tím vznikají věty smyslu záporného, protože jsou opakokladná slova smyslem kladná. Na př.:

stihlo ho neštěstí [= stihla ho pohroma] || *nestihlo ho neštěstí* [= nestihla ho pohroma]; *stal se jeho nepřítelem* || *nestal se jeho nepřítelem* [= nestal se jeho odpůrcem, protivníkem]; *nejeden z nich se vrátil* || *nejeden z nich se nevrátil* [= mnohý se nevrátil]; *nejednou se mi to povedlo* || *nejednou se mi to nepovedlo*; *neštěstí chodí po horách* || *neštěstí chodí ne po horách, nýbrž po lidech* || *neštěstí nechodí po horách* (viz v odst. 3. minul. §) [= pohromy nechodí...]; *přišel nevhod* || *vida, že nepřišel nevhod* (Herit.) [= nepřišel rušivě, tak, že vyrušuje]

3. Popíráme kladné slovo, které tvoří se záporným slovem pojmovou jednotku. Tím nabývá věta nepřímou smyslu kladného; na př.:

nemohu to chválit || *nemohu to nechválit* [= musím to chválit]; *nemůžeme nechváliti citu pro čest (Čech)*; — *nemohu to připomenouti* || *nemohu to nepřipomenouti* [= musím to připomenouti]; — *nechci vykonati svou povinnost* || *nechci nevykonati svou povinnost* [= chci, hodlám vykonati svou povinnost]; — *není mi to známo* || *jméno Máchovo nebylo mi*

zcela *neznámo* (Čech) [= bylo mi trochu, částečně známo]; — *nesmím býti pozorný* || *nesmím býti nepozorný* [= musím býti pozorný].

Jde tu o sousloví *nemohu chválit* (připomenout), *nechci vykonati*, *není známo*, *nesmím býti pozorný*.

Je tomu tak, jako kdybychom řekli: *ne nemohu chválit* || *mohu to ne nechválit*; *ne nechci vykonati*; *ne není* mi to známo || je mi to *ne neznámo*; *ne nesmím býti pozorný* || *musím býti ne nepozorný*.

Záporka se tu vztahuje k slovu zápornému a ruší jeho zápor, dává mu mysl kladný.

Citový zápor.

858. 1. Záporka *ne-* se mnohdy klade ve větách věcným obsahem nepřímou nebo přímo kladných, *ne popírá* ani celkově ani částečně, nýbrž je výrazovým prostředkem citového zaujetí mluvčího k obsahu věty. Na př.: *nepřijede už maminka?*

Mluvčí se ptá na maminčin příjezd, na to, přijede-li maminka. Záporka *ne-* je výrazem citového napětí, napjatého očekávání, za něhož mluvčí otázku vyslovuje. Má původ ve větách věcně záporných, vyjadřujících podiv, zklamání. Na př.: A. *Přijede* dnes maminka? B. Ne, až zítra. A. Maminka dnes *nepřijede*?

Touž otázku lze vyjádřiti *necitově* a *kladně*: *přijede už maminka?* Sr.: *nevidíš tam nic?* (Němc.) [překvapení, že tázaná osoba nic nevidí] || [*necitově*] *vidíš tam něco?*

Podob.: *že toho nenecháš!* [= divím se, že toho nenecháš; nepřímou = nechej toho]; *není to divné?* [vlastně = myslíš, myslíte, že to není divné? (podiv); pak: je to zajisté divné]; *co se mi nestalo!* [= stala se mi divná věc].

Jiné příklady viz v § 447, 465, 466.

Citový zápor je nejčastěji v řečnických otázkách, řidčeji i mimo ně; viz na uved. místech.

Zápor podle smyslu nenáležitý.

2. Je ve vedlejších větách oznamovacích po hlavních větách se slovesy bání, bránění a zakazování; na př.:

bojím se, *abych neonemocněl* [= bojím se o n e m o c n ě n í, že o n e m o c n í m].

Viz podrobněji v § 463₃.

Zápor vzniklý obdobou.

3. Vyskytuje se u slov původně kladných, jejichž prvotní význam se zastřel a která se významově přiklonila k slovům od původu záporným. Na př.:

nesvár, původ. *svár*, podle *nesvornost*, *nepřátelství*; *nepohodnouti se*, původ. *pohodnouti se*, podle *neshodnouti se*, *nedomluviti se*; atp., viz podrobněji v § 266 a 267.

E. Citoslovce

859. 1. Citoslovce (interjekce) jsou *n e o h e b n á* slova, která vyjadřují *c i t y*, *p o c i t y*, *v z r u c h y* a *v ů l i* mluvčího, jejichž věcným obsahem jsou *c i t y*, *p o c i t y*, *v z r u c h y* a *v ů l e*; na př. *ach*, *br*, *fuj*, *pst*.

Počítají se k nim též *neohebná* slova, která vyjadřují rozmanité *z v u k y* nebo *d ě j e* zvuky provázené, slova *z v u k o t v o r n á* (zvukodobná; slova onomatopoická neboli onomatopoeia). Na př. *bác*, *bum*, *hr*.

Obojím slovům říkáme společně citoslovce ve smyslu *š i r š í m*, slovům vyjadřujícím *c i t y*, *p o c i t y*, *v z r u c h y* a *v ů l i* pak citoslovce ve smyslu *u ž š í m*.

Někdy se citoslovce v užším smyslu nazývají *s u b j e k t i v n í* a slova zvukotvorná citoslovce *o b j e k t i v n í*, a to proto, že se první vztahují k člověku, k mluvčímu, druhá k něčemu mimo něj.

2. Zvukotvorná slova se řadí k citoslovcím proto, že se jich užívá při citovém zaujetí, vzrušení mluvčího, které v něm vzbuzují zvuky jimi vyjadřované nebo situace, za které tyto zvuky vznikají.

Na př.: okno se otevřelo a *břink* [= udělalo břink, s břinkotem se rozbilo]; mluvčího břinkot do jisté míry vzrušuje.

3. Neohebnost mají citoslovce v širším smyslu společnou s předložkami, s příslovci, se spojkami a s částicemi.

S prvními dvěma slovními druhy se citoslovce shodují v tom, že mají *v ě c n ý* význam. A všechny tyto tři slovní druhy se odlišují od spojek a od částic, neboť ty mají význam, úkon *m l u v n i c k ý*. Viz v § 864 a 865.

Citoslovce v užším smyslu

860. 1. Tato citoslovce vyjadřují city, pocity nebo vzruchy mluvčího dvojím způsobem. Jednak *p ř í m o* jako psychické, duševní zážitky, t. j. tak, že city atd. jsou jejich vlastním věcným obsahem, jednak *n e p ř í m o*, t. j. mají úkon odvozený, vyplývající z citů, pocitů nebo vzruchů samých. Podle toho lze je nazývat citoslovce *přímá* a *nepřímá*.

A. Citoslovce *přímá*.

2. Citoslovce *přímá* vyjadřující city, pocity nebo vzruchy mluvčího jsou citoslovce v nejvlastnějším smyslu. Mluvčí jimi *přímou* sděluje posluchači své citové rozpoložení, vzrušení.

Vyjadřují pak tato citoslovce radost, žalost, podiv, překvapení, zklamání, nespokojenost, rozhořčení, libost, spokojenost, ošklivost, pocit zimy, tepla apod. Na př.:

ach, och, cha (chacha), ha, aj, jej, ba, ó, no (nono), hej, hm, fuj, br, uf; dětská citoslovce *e', a'* (s t. zv. rázem, viz v § 79), vyjadřující ošklivost.

Náleží k nim také slova *a (á), i, ale, však* a *když*, mají-li uvedený úkon; na př.:

a tak je to! [podiv, překvapení]; — A. Copak nesete? B. *A* pantatínku, dobrou novinu (Herrm.); *á* to bolí!; *i* to jsou k nám hosté! [radost]; *i* jen lež, nic mi není (Ner.); *ale, ale*, vy tady? (Jir.) [překvapení]; — A. Albinka byla s ní. B. *Ale?* (Rais); je to *ale* parno! (Ner.); jsi ty *ale*, dítě, bleďá (Č.-Chod); *šak* on přijde!, viz v § 445; *když* je to tak dobré || drahé, viz tamt. odst. 6.

Vedle toho se *a, i, ale, však* a *když* vyskytují v úkonu *s p o j e k*. Citoslovce *ale* stává nejen na 1. místě jako spojka, nýbrž i na jiném.

Dále *že*; na př.:

že se řízneš!, *že* to uhodnu! atp., viz v § 445.

Jindy je *že* citoslovce *nepřímé*; viz dále ve 4.

Často má *že* úkon vedlejší *s p o j k y*. Proto se věty s citoslovným *že* vykládají někdy za vedlejší věty s nevyjádřenou větou hlavní: *uvidíš, že* se řízneš ap. Ale to

je jejich s m y s l, nikoli původní podoba. Věty typu *že se řízneš* jsou od původu samostatné, jak svědčí to, že lze místo nich položit věty bez *že*, nepochybně samostatné: *řízneš se!* Citoslovný úkon slova *že* je prastarý; v starém jazyce se jím překládá latin. upozorňovací citoslovce *ecce* = hle.

A dvojí slovnědruhovú povaha téhož slova není sama o sobě nic neobvyklého; sr. *zima*, *tma*, *pravda*... = substantivum || příslovce (§ 655); *ranní* mše || jít *na ranní*, *každý* člověk || *každý* to ví = adjektivum || substantivum (§ 674 sl.); *myslím* to vážně || je to *myslím* pravda = sloveso || příslovce (§ 848).

Nepatří sem přitakací *ano*, *ba* a popírací *toto* (*i toto*).

Jsou to příslovce, neboť mají věcný význam: tak jest, je to pravda, souhlasím, není tomu tak. Kdybychom je počítali k citoslovcím, musili bychom k nim přiřadit také zápornku *ne*; ta se však obecně považuje za příslovce.

B. Citoslovce nepřímá.

3. Těmito citoslovci nevyjadřuje mluvčí své citové rozpoložení, vzrušení samo, nýbrž svou vůli jako následek tohoto rozpoložení, přímo se týkající posluchače. Podle toho lze tato citoslovce nazývat *v o l n í*. Mluvčí se obrací k posluchači (k posluchačům) ve smyslu široce rozkazovacím (§ 823) a podle toho je možné rozlišovati citoslovce *r o z k a z o v a c í*, *v y b í z e c í*, *u p o z o r ň o v a c í* a *n a b í z e c í*. Na př.:

pst (*st*, *s*, *pšt*) = mlč, mlčte (mlčme), buď tiše... Mluvčího vzrušuje hluk, nepokoj, mluvení a žádá ticho, klid, mlčení; —

hle, *hele*, *ejhle*, viz v § 849₃; —

nuže, s chutí do toho! [pobídnutí k práci]; *nu*, Mařenko! Hejbej sebou (Klicp.); *nuže*, jak se Vám líbí stinný tento útulek? (Čech) [= řekni, řekněte]; —

pr [o dobytku = zastavit!] || *ou*, *ouha*; *vje*, *vije* (*vjé*, *vijé*), *hyje* (*hyjé*) [= jeď, jeďte]; *hat*, *hot* [povel k jízdě napravo]; *čehy* (*čehý*), *tihy* (*tihý*) [povel k jízdě nalevo]; —

š, *šo* (*šó*), *haj* (*háj*), *huš* [při odhánění slepic, hus, prasat]; —

hola, *hej*, *hola hej* [= počkej, počkejte].

4. Rozkazovací význam přísluší též citoslovcům *že*; na př.:

že je to pravda! [= řekni, potvrď to, že je to pravda]; *žes* tam byl!, viz v § 445₇.

Nejde tu o *že* v úkonu spojky; viz poznámku k odst. 2.

5. Citoslovce *fuj* buď vyjadřuje ošklivost (= je to ošklivé), má úkon citoslovce přímého, nebo znamená » dej to pryč, odhod' to, pryč s tím«, t. j. má úkon citoslovce nepřímého, imperativního.

Je to názorný příklad toho, jak obojí citoslovce mezi sebou úzce souvisí. V případech 2. už převládá úkon rozkazovací.

Podobně je *no*, *nono* citoslovce přímé; na př.: *no*, ujde to [částečná spokojenost]; *no*, nemusil to dělat [mírná nespokojenost]; *nono* [= je to divné...]. Samo *no* má též úkon citoslovce nepřímého: *no*, jen dál!; *no* vezmi si.

6. Citoslovce *hle*, *hele* a *vida* jsou podle svého významu u p o z o r ň o v a c í (deiktická); mluvčí upozorňuje své okolí na někoho nebo na něco, co jej samého citově napíná, vzrušuje; viz v § 863.

Týž úkon má *to* neb *to to*; viz v § 697.

Citoslovce *na* má význam n a b í z e c í : *na knihu!* = vezmi si.

Zvukotvorná slova

861. 1. Vyjadřují předně rozmanité z v u k y p ř í r o d n í, l i d s k é, hlavně pak z v í ř e c í a p t a č í; na př.:

fi (*fí*), *hu* (*hú*), *hr*, *cink*, *cvak*, *bz*, *bum*, *žblunk...*; *cha* (*chacha*, *chachá...*), *che* (*cheche...*), *chi* (*chichi...*), *he*, *muk...*; *bú*, *mú*, *bé*, *mé*, *baf*, *haf*, *mňau*, *vr*, *vrkú*, *čimčarara*, *hudry* atp.

Některá z nich označují zvuky ty i ony; na př. *bz*, o letící dělové kouli || o vose...; *vr*, o kolovratu || o kočce.

2. Dále vyjadřují zvuky provázející různé děje a tyto d ě j e s a m y; na př.:

bác [zvuk při pádu, úderu a pád, úder sám; na př.: *bác* do bláta = spadl (spadla...), svalil se (svalila se...) do bláta]; podob. *bum*, *bums*, *pác*; *hr*; *fr*, *frnk* [zvuk při letu a let sám]; *břink* [zvuk při rozbití skla, při pádu plíšku, při poličku a rozbití skla, pád, políček nebo rozbití]; *hop*, *hup* [zvuk při skoku, skok sám].

Děje samy vyjadřují zejména s l o v e s a odvozená z citoslovcí (§ 252): *plácnout* někoho = udeřiti, uhoditi; ptáček *ufrnkl* = uletěl; *houpnouti* = skočiti atp.

3. Některých zvukotvorných slov se užívá ve smyslu r o z k a z o v a c í m jako nepřímých citoslovcí. Na př.:

hop, hup! = udělej hop, hup, skoč, přeskoč; už ani *muk!* = už ani nedutej, nehlesni [t. j. vlastně = neříkej *m, mu, muk*]; *hr* na ně! = udělejte, udělejme hr, vyhrňte se, vyhrňme se, vyrazte, vyrazme...; *bác* do toho! = udělej bác, uhoď, udeř!

Tím se tato zvukotvorná slova nestávají nepřímými citoslovci, neboť si podržují svůj zvukotvorný ráz. Jde tu jen o stejný větoslovný úkon s nepřímými citoslovci. To je zřejmé z té okolnosti, že se kladou i v platnosti oznamovací: *hop, hup* = udělal hop, hup, skočil; už ani *muk* = už ani nehlesl; *bác* s tím = hodil to. Nepřímá citoslovce mají rozkazovací úkon vždy.

Úkony citoslovcí

Jejich větná platnost.

862. 1. Svým vlastním větoslovným úkonem blíží se citoslovce valnou většinou určitým slovesům, jsou nositeli větné platnosti, ale mají proti nim pro svou neohebnou povahu výrazovou schopnost značně omezenou.

Velmi často mají platnost minulého indikativu; na př.: před chalupou s koně *hop* [= seskočil, houpl] a na chaloupku *klop klop klop* [= třikrát zaklepal] (Erb.); viz jiné příklady v § 438.

Zřídka platnost indikativu přítomného, a to ve větách tázacích:

byls tam, *že?* [= není-liž pravda?]; *nuže*, co teď? [= řekněte]; viz tamt.

Hojně vyjadřují význam imperativní:

pst! [= mlč(te)]; *na* [= vezmi si, vezměte si]; *hle* [= pohled, pohleďte] atp., viz tamt. a v 3. odst. minul. §.

Totéž citoslovce mívá podle potřeby úkon dvojí,

a) indikativní nebo imperativní: vzal kámen a *bác* s ním do vody [= bácl, mrští] || *bác* s tím do vody! [= bácni, mršti]; *hop* přes plot [= skočil] || *hop!* [= skoč]; viz v 3. odst. předešl. §;

b) indikativu přít. nebo min.: jen stále *hop, hop* [= hopkuje] || *hop* a už byl pryč [= skočil].

Při tom nevyjadřují citoslovce osobu, číslo, vid ani slovesný rod.

Tím si vysvětlíme, že se citoslovce velmi často změnila ve slovesa: *bác* v *bácnouti*, *hu* v *hučeti* ap., viz v § 438 a 252₂. Tak si jazyk odstranil výrazovou nedokonalost citoslovcí.

Na se změnilo obdobou podle *dej* || *dejte*... v *nate*, *vid* ve *vidte*, a to na vyjádření 2. osoby množ. čísla.

Tak vznikly dva nepravidelné imperativní tvary jen ve vlastním úkonu našich citoslovcí.

3. Slovesná povaha citoslovcí má za následek, že mívají předmět:

na knihu...!; *bác (pác) ho*; *hele ho*; *vida ho!*

vzal to a bác (pác) s tím do vody; *zvedl to a šup s tím do kapsy*.

V těchto druhých případech jde o předmět stavový, neboť podle smyslu = *hodil to do vody*, *strčil to do kapsy*. Viz v § 779₄.

4. Zřídka má citoslovce povahu substantiva, a to jako nositele větné platnosti ve větách jmenovacích; na př.:

br = je mi zima, chladno; *no, no* = je to divné; viz v § 438.

Tato citoslovce lze vyjádřit též dějově, vložit do nich význam určitého sloves a přiřadit je k citoslovcům ve 2.: *br* = mrazí mě, zebe; *no, no* = divím se (tomu).

5. Zhusta mají citoslovce povahu substantiva, avšak nevětné ho, které není nositelem větné platnosti, nýbrž jen částí věty.

a) Jsou obsahovým předmětem sloves *říci*, *zvolati*, *zašeptati*... a *udělati*; na př.:

řekl, zvolal, zašeptal pst [co řekl?]; *řekl na to nono*; *udělalo to bác, bum*; *pes udělal hop, hup*.

b) Jsou předmětem ve větách slovesných; na př.:

ozvalo se pst [co se ozvalo? — *pst*]; *rozlehlo se prásk*.

c) Mají povahu substantiva v úkonu jiných větných částí; na př.:

podiví se prostým hle, hle (Herb.) [jak, čím se podiví?; určení prostředku].

6. Zřídka nabývají citoslovce povahy *a d j e k t i v*; na př.:

(lid. a hovor.) je *hr* [= je náhlý, ukvapený, zbrklý]; ale tys také nemusil být hned *hr-hr* (Baar); je do práce *hr* [= je do práce náhlý, »jako vzteklý«]; má *střevíčky klapý klap* (Suš.) [= klapavé].

A *a d v e r b i í*; na př.:

(lid. a hovor.) tobě je *hej* [= je dobře]; už se zase těší, bude zas *hej* (Jir.); vůz jak šipka *klouže hý* a *hat* (Havl.) [= nalevo a napravo].

7. Často mají citoslovce úkon *m l u v n i c k ý c h* částí věty, jsou *c i t o s l o v n ý m i* *č á s t i c e m i*, výrazovým prostředkem citové povahy věty. Na př.:

ach, to bolí || ach to bolí; nuže pojďme; že se řízneš!; ono prší;
viz v § 503, 8653.

Původní citoslovce

863. 1. Jsou to ta citoslovce, která mají citoslovnou povahu od původu, která jako citoslovce vznikla. Je to valná většina citoslovců, o kterých byla řeč v předešlých §.

Nepůvodní citoslovce

2. Nepůvodní (druhotná, sekundární) jsou ta citoslovce, která *na-*byla citoslovečné povahy teprve časem, a to ztrátou původní slovně-druhové povahy jiné.

Vznikla ze slov ohebných, a to jednak z určitých slovesných tvarů, jednak ze jmen.

a) Citoslovce z určitých sloves.

3. Jsou tato:

hle z *hled*; znamená »pohleď, pohleďte, pohleďme«, je to tedy citoslovce nepřímé. Z něho vzniklo hláskovou obměnou *hele* a spřežením s *ej*, s citoslovcem původním, *ejhle*; —

hybaj (lid. a hovor.), imperativ od slovesa *hýbati (se)*: *hybaj domů!* = *běž(te)*: *sebral se a hybaj domů* = *a šel*; —

ani hni (lid. a hovor.), imper. od *hnouti (se)*: *už ani hni!* = *už se ani nehýbej, nehýbejte*; —

járku (lid. a hovor.), z *já řku*, s upozorňovacím významem »hej, hola, počkej(te)«; —

vid (s plurálem *vidte*), ze starobylého tvaru *vědě* časem zaniklého, který znamenal »vím«.

Zdá se to od původu imperativ od *viděti*, ale ten zní *viz* a jen ve složeninách *vid* (*nezávid*).

b) Citoslovce ze jmen.

4. Na př.:

bože [obměnou *božičku, božínku*], vokativ od *bůh*: *bože, to je trápení!, ty se máš dobře!*; *proboha*, z *pro boha*: *proboha, co já si počnu, cos to udělal?*; —

pane, panečku (lid. a hovor.): *pane, panečku, to je krásné; dáble*: Přihlédnu. *Đáble!* »ach, ó hrůza«. Nemluvil řeč planou (Čech); *hrome* (lid. a hovor.): *hrome, to je bída, to jsem se s tím nanosil!* [povzdech]; —

(i) *kata, (i) šlaka, (i) čerta, kýho čerta, dábla, dasa*, viz v § 702; —

ono, to: *ono prší!, to prší!* ap., viz v § 680, 697; —

vida, přechodník přítomný od *viděti*: *vida, jak to umí!* [= *hle*]; *vida ho!* [= *podívej se, podívejte se, podívejme se*].

Ustrnování ohnutých tvarů v citoslovce.

5. Ohnutá slova, která nabývají povahy citoslovcí, t. j. slov neohybných, podléhají rozmanitým změnám zvaným ustrnování; viz v § 851.

a) Někdy se hláskovými změnami zastírá původní ohnutá podoba. Tak je tomu zejména u *hle, hele* z *hled*. Dále u *hybaj*, které má *y* a *aj* proti *ý* a *ej* imperativu *hýbej*.

Patří sem též *božičku, božínku* a *panečku*, vzniklé obměnou vokativů *bože* a *pane* podle zdobnělin na *-íček* a *-ínek*.

Nelze říci, že jsou *božičku* a *božinku* vokativy od zdrobnělin slov *bůh* a *pán*, protože jinak tyto zdrobněliny nejsou.

b) Původní imperativy *hybaj* a *ani hni* nemají proti příslušným slovesům zvrtné *se*; tím se zatemňuje jejich příslušnost k slovesům *hýbati se* a *hnouti se*.

c) Ohnuté tvary vyjadřují mluvnické úkony, které jinak zpravidla nemají. Tak *hybaj* a *ani hni* má platnost nejen jednotnou (= hýbej se, ani se nehni), nýbrž i množnou (= hýbejte se, ani se nehněte). Podobně *hle*, *hele* = hleď i hleďte, hleďme.

d) Tvar ztrácí svůj věcný význam, odlučuje se od ostatních tvarů svého slova a stává se prostě výrazovým prostředkem citového rozpoložení:

jářku neznamená »já pravím«, nýbrž »hola, hej«; — v *bože*, *božičku*, *božinku*, *proboha*, *pane*, *panečku*, *dáble*, *hrome*, (i) *kata*, (i) *šlaka*, (i) *čerta*, *kýho čerta*... neproniká zřetelně věcný význam slov *bůh*, *pán*..., chápeme je ve smyslu citoslovcí *ach*, *och*, *ó já*...; — podob. *ono* a *to* vystupují v našem jazykovém povědomí jako výrazové prostředky citového zaujetí, zklamání, překvapení, podivu nad velkou mírou děje.

F. Spojky

864. 1. Spojky jsou *n e o h e b n á* slova, která nemají význam věcný, nýbrž *m l u v n i c k ý* (jsou mluvnickými částmi věty, viz v § 521), a to *s p o j o v a c í*.

Tento úkon záleží v tom, že vyjadřují vzájemný *o b s a h o v ý* v z t a h mezi větami nebo jejich částmi. Podle toho rozeznáváme spojky větné a nevětné.

Větné spojky

2. Vyjadřují obsahový vztah mezi větami neboli spojují věty; rozlišují se spojky souřadné a podřadné.

a) Souřadné spojky.

3. Spojují věty hlavní tvořící souvětí souřadné a kladou se *m e z í* v ě t y. Podle povahy souvětí jsou souřadné spojky

slučovací: žák sedí *a* čte; viz v § 451;

odporovací: slíbil, *ale* (*avšak*) nepřišel; nepůjdu pěšky, *nýbrž* pojedu vlakem; kočka ráda ryby jí, *než* do vody se jí nechce (přísl.); viz v § 452;

vylučovací: nemohl *nebo* zapomněl; jít *či* nejít?; viz v § 453;

příčinné: nepřiжду, *neboť* nemohu; viz v § 459; a

účinkové: bylo mu nevolno *a* proto odešel || *i* odešel; viz v § 454.

Uvedené spojky jsou *j e d n o t l i v é*. Vedle nich jsou též spojky *d v o j i t é* (*t r o j i t é*...), kladené u obou (u všech) vět, a to *bud* — (*a*)*nebo*, kniž. *anebo* — *anebo*. Na př.:

bud ti to pošlu, *nebo* ti to sám přinesu; viz v § 453.

Neprávem se pokládávají za spojky *r ů z n á p ř í s l o v c e*; na př.:

napřed se mlátí, *potom* se platí (přísl.); *ani* oko nevidělo, *ani* ucho neslyšelo; *hned* přší, *hned* je hezky; viz v § 451.

Příslovce sice také spojují věty mezi sebou, avšak svým *v ý z n a m e m* *v ě c n ý m*; jejich spojovací úkon je *p o d r u ž n ý* a jsou ve větě částí obsahovou, příslovečným určením. Naproti tomu mají spojky spojování za svůj úkol vlastní, netkví v nich žádný význam věcný a ve větě jsou částí mluvnickou.

4. K souřadným počítáme také spojky mezi větami *v e d l e j š í m i*, avšak *s t e j n o r o d ý m i*. Na př.:

vím, že je už zdrav *a* (že) odjel na dovolenou; atp., viz v § 481.

A mezi dvěma *p o d ř a d n ý m i* *s o u v ě t í m i*:

co nás mrzí, to se nás drží, *a* co je milo nám, to nechce k nám (přísl.); viz v § 485.

V obojím případě je to *o b d o b a* se spojováním vět hlavních v souvětí souřadném mluvnicky i myšlenkově. Věty hlavní jsou na sobě myšlenkově nezávislé a podobně jsou na sobě nezávislé stejnorodé věty vedlejší a podřadná souvětí.

b) Podřadné spojky.

5. Kladou se *n a z a č á t e k* *v ě t v e d l e j š í c h* (podřazených) a vyjadřují jejich obsahový vztah k větám hlavním (řídícím). Podle povahy vedlejších vět rozlišujeme podřadné spojky

obsahové: zdá se mi, *že* je to správné; vida jen ještě, *an* (koně) na jinou stranu obrátily (Klicp.); viz v § 461, 462;

časové: *když* ptáčka lápají, pěkně mu zpívají; přijdu, *až* budu mít čas; atp., viz v § 467;

účinkové: tak pršelo, *že* jsem promokl; zpíval, *až* se hory zelenaly; atp., viz v § 468;

příčinné: nepřišel, *protože* byl nemocen; atp., viz v § 469;

podmínkové: bude-*li* pršet, nepřijdu; atp. viz v § 471, 472;

přípustkové: přišel, *ač* *li* pršelo; atp., viz v § 473;

omezovací: přijdu, *ač* *li* nebude pršet; atp., viz v § 474 sl.; a

přísudkově určovací: odešel, *aniž* se rozloučil; atp., viz v § 479.

Mluvívá se o spojce *aby* a *kdyby*; na př.: žádal jsem ho, *aby* mi pomohl; *kdyby* uměl blázen mlčet, při mudrcích by mohl sedět (přísl.). V obdobných větách však bývá *abych* (pomohl), *abychom* (pomohli)... a to nelze dělit na spojkou *aby* a *-ch*, *-chom*. Ani *aby*, *kdyby* není spojka, nýbrž součást kondicionálu s *a-* a *kdy-*.

Nevětné spojky

6. Vyjadřují obsahové vztahy mezi větnými částmi (§ 526₄) a rozlišují se podle povahy vztahů spojky slučovací, odporovací, vylučovací, ztotožňovací, vysvětlovací, přípustkové a příčinné. Na př.:

podvod a klam zradí se sám (přísl.) [slučov., viz v § 535, 536, 537]; je to pěkné, *ale* (*avšak*) drahé [odporov., viz v § 530₁, 535]; přijdu zítra *nebo* pozítří, přijdeš dnes *či* až zítra? [vylučov., viz v § 535, 537]; gramatika *neboli* mluvnice je nauka o jazyce [ztotožňov., viz v § 532, 533]; udělám to, *a* rád [vysvětlov., viz v § 530₁]; je to Čech, *třebas* ne rodem [přípustk., viz v § 530₁, 533]; je to nesprávné, *protože* hrubě nečeské [příč., viz v § 535₆].

Původní a nepůvodní spojky

7. Původní

jsou ty spojky, které mají spojovací úkon a neohebnou povahu od pradávna. Jsou to zejména *a*, *i*, *ale*, (*a*) *však*, *leč*, *že*, *ač*, *-li*, *až*, *když*.

8. Nepůvodní (podružené)

jsou ty spojky, které nabyly spojovacího úkonu teprve časem, změnou své původní slovnědruhové povahy jiné.

Jestliže je od původu podmínková věta *jest-li* se spojkou *že*; viz v § 501₄.

Připouštěcí spojka *třeba* (*třebas*, *třebaže*) vznikla ze jmenné věty; viz o příslovci *třeba* v § 502₄.

Časová a připouštěcí spojka *jak* je od původu zájmené příslovce *jako*, *jak*.

Příčinná spojka *protože* vznikla z příslovečného výrazu *pro to* a ze spojky *že*.

Odporovací spojka *nýbrž* je vlastně záporné příslovce *ne* zdložené v *né* a příslovce *brže*; původní význam je »ne (nikoli), spíše«.

Spojka *an* (§ 461₅, 704₆) je dílem ustrnulý muž. tvar jedn. zájmena *an*, vzniklého z *a on*, dílem povstala z *ano* (a to z *a ono*).

Pro praktické jazykové poznání není původnost a nepůvodnost předložek nijak důležitá.

G. Částice

865. 1. Částice (partikule) jsou *n e o h e b n á* slova jako příslovce a spojky. Jako spojky mají význam nikoli věcný, nýbrž *m l u v n í c k ý*, jsou mluvnickými částmi věty (§ 521). Jejich mluvnický úkon je jiný než úkon spojek, a to *u v o z o v a c í*.

Uvozují obecně věty co do jejich rázu, vyznačují obecně ráz vět, a to jednak obsahový, jednak citový. Podle toho se rozlišují částice *o b s a h o v é* a *c i t o v é*, citoslovné.

Také o vedlejších spojkách říkáme, že uvozují věty časové, příčinné... (*když* jsem vstal..., *protože* přišlo...). Avšak zároveň naznačují jejich obsahový vztah k větám hlavním nebo řídicím a tím spojují dvě věty v souvětí. Tento spojovací úkon je hlavní, podstatný.

Naproti tomu částice jen a jen uvozují větu, naznačují ráz její s a m é, nikoli též vztah k větě jiné. Proto bývají též ve větách samostatných.

Jde tu tedy o dva rozdílné úkony větoslovné a jejich výrazové prostředky je třeba odlišovati jako dva různé slovní druhy.

2. Obsahové částice

naznačují obsah vět. Jsou to *kéž* a *-li*, *zda*, *zdali* (*zdalipak*). Částice *kéž* naznačuje práci obsah, je znakem práci věty (*kéž* je pěkně; *kéž* bych byl doma), částice *-li...* jsou znakem závislých otázek (nevím, *je-li to pravda* || *zda je to pravda...*).

3. Citové částice

naznačují citový ráz vět, jsou znakem citovosti vět.

a) Jsou to částice *co*, *což*, *copak*, *zdalipak* (*jestlipak*), *-li* a *či* v citových otázkách. Na př.:

co já vím?, *copak* je už pozdě? [podiv, překvapení]; *či* je to přece pravda? [nejistota, pochybnosti], viz v § 446₁₁; jiné příklady viz v § 446, 447.

b) Dále jsou to hojná citoslovce, jejichž větná platnost ani věcný význam se již necítí a která jsou jen výrazovým prostředkem citovosti věty jimi uvozené. Nazývají se v tomto úkonu **c i t o s l o v n é** **č á s t i c e**. Na př.:

ach, to bolí || *ach* to bolí; *br*, to je zima!; *nuže* s chutí do toho!; *to prší!*; viz podrobněji v § 503, 680, 697, 862₇.

4. Slova mající úkon částic vyskytují se nejednou v úkonech jiných.

a) V úkonu **c i t o s l o v c í** s větnou platností; na př.:

ach! [= bolí to, já nešťastný!...]; podob. *och!*; *jej!* [= to je divné!].

Citoslovečná platnost je základní a proto říkáme, že citoslovce nabývají zhusta úkonu citových částic.

b) *Či* má úkon **s p o j k y**:

mám tam jít *či* nemám?

Tu spojuje dvě věty, kdežto v příkladě uvedeném výše pod 3a uvozuje tázací otázku **s a m o s t a t n o u**.

5. Citové částice *co*, *což*, *copak* jsou od původu **j m e n n é** věty tázací.

Na př. věta *copak ty to nevíš?* zněla původně: *copak*, *ty to nevíš?*, a znamenala: *copak* to je, *copak* je to možné, (že) *ty to nevíš?* *Copak* tvořilo souvětí se slovesnou

větou *ty to nevíš?* Když ztratilo větnou platnost, splynulo se slovesnou větou jako její citová částice, naznačující, vyjadřující podiv, překvapení.

6. Názvem částice se někdy označují všechna slova neohebná. Je to značně nepřesné, protože neohebná slova mají velmi rozmanité úkony (*do* = předložka, *když* = spojka, *ach* = citoslovce nebo citoslovná částice, *ne* = příslovce, *dělati* (infinitiv) = neurč. sloveso. Nemá smyslu, zaváděti vedle jednoho souborného názvu druhý, nepřesný.

Místo částice se říkává slovence. Je to dobře možné tehdy, nejde-li o vytčení slovnědruhovité povahy částic, nezáleží-li na ní, neboť za slovence se pokládají též jiná slova neohebná.

Částice se jako zvláštní slovní druh dosud neuváděly, ač je to k přesnému rozlišování větoslovných úkonů nutné. Je však třeba užívatí názvu částice jen ve smyslu shora vymezeném.

LITERATURA

MLUVNICE A PRÁCE OBECNÉ

- V. Ertl, Gebauerova Mluvnice česká I, II, 9. vyd., Praha 1926.
J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého I, III 1, III 2, IV, 1894 a násl.
— Příruční mluvnice jazyka českého, vyd. 6., upravil Fr. Trávníček, Praha 1938.
Vl. Šmilauer, Novočeská skladba, Praha 1947.
Fr. Trávníček, Historická mluvnice československá, úvod, hláskosloví a tvarosloví, Praha 1935.
— Stručná mluvnice česká, 3. vyd., Praha 1945.

★

- J. V. Bečka, Úvod do české stylistiky, Praha 1948.
B. Havránek, J. Mukařovský, F. Vodička, O básnickém jazyce, Praha 1947.
B. Havránek, Nářečí česká. Československá vlastivěda, Praha 1934.
— Vývoj spisovného jazyka českého. Československá vlastivěda, Praha 1936.
Fr. Oberpfalcer (Jílek), Argot a slangy. Tamt.
Fr. Trávníček, Úvod do českého jazyka. Český jazyk jako celost. Brno 1948.
— Umělecká mluva, Praha 1947.
— O jazykové správnosti. Sborník Čtení o jazyce a poesii 103, Praha 1942.
Jos. Vachek, Psaný jazyk a pravopis. Sborník Čtení o jazyce a poesii 231, Praha 1942.

PRÁCE O JEDNOTLIVÝCH JEVECH

Uvádějí se práce jen obsáhlejší a důležitější. Neuvedeny ty mé práce, jejichž výsledky jsou pojaty do této Mluvnice.

I. Hláskosloví

- J. Haller, O vokalisaci předložek v nové češtině, NŘ. XVIII, 178.
B. Havránek, Influence de la fonction de la langue littéraire, Travaux du Cercle linguistique de Prague I, 106, Praha 1929.
St. Petřík, O hudební stránce středočeské věty, Praha 1938.
B. Ryba, Ve své domácnosti, NŘ. XVIII, 173 (*v* své || *ve* své).
Fr. Trávníček, Novočeská výslovnost, 2. vyd., Brno 1940.

II. Tvoření slov

- J. V. Bečka, O slově velkoměsto a pod., NŘ. XXII, 65.
J. Beneš, O našich příjmeních, NŘ. XXVIII, 141.
V. Flajšhans, Naše nejstarší jména osobní, NŘ. X, 257, XI, 193, XII, 169.
Miloš Helcl, Zkratková slova, NŘ. XXXIII, 161.
Fr. Oberpfalcer (Jílek), Domácí tvary křestních jmen, NŘ. XV, 171.
— Rod jmen v češtině, Praha 1933 (přechýlená jména).
Aug. Sedláček, O staročeských příjmeních šlechtických, Sborník filolog. VII, 41.
Jos. Straka, Přípony *-ch* a *-š* v našich příjmeních, Čes. čas. filologický II, 1.
J. Svoboda, Příspěvky k studiu českých jmen osobních a místních, ČModFil. XXVI, 421 a XXVII, 104.
Vl. Šmilauer, Obyvatelská jména v *-ec*, *-an*, *-án*, *-ák*, NŘ. XXIII, 3.
— Přídavná jména na *-ský*, tamt. 99.
— Substantiva tvořená příponou *-ina*, tamt. XXII, 225.
— Tvoření slov, Hovory o českém jazyce 103, Praha 1940.

III. Tvaroslovi

- Fr. Cuřín, K Novákovům nebo k Novákům?, NŘ. XXVI, 222.
V. Ertl, Jich, jejich, NŘ. VIII, 193.
J. Haller, Koncovky *-i*, *-ové*, *-é* v nom. pl., NŘ. XXVII, 73.
K. Rocher, Gramatický rod a vývoj českých deklinací jmenných, Praha 1934.
Jos. Zubatý, Vrané koně, NŘ. III, 5.
— Jejich osvobození — jich osvobození, NŘ. X, 203.

IV. Skladba

- J. V. Bečka, O postavení přívlastku v české větě, NŘ. XVI, 137.
— O přechodníku v současné beletrii, NŘ. XXV, 129.
— O asyndetu, NŘ. XXVI, 65. K tomu Fr. Trávníček v Slově a slovesnosti VIII 176.
— Přídavné jméno jmenné v nové češtině, NŘ. XXIX, 98.
— O podstatném jméně slovesném, NŘ. XVII, 225.
Jos. Beneš, Poznámky o pořádku vět v jednom druhu složených souvětí, NŘ. XXIV, 72.
— Ke skladbě a stilistice přídavných jmen přívlastňovacích a přídavných jmen utvořených ze jmen příponou *-(ov)ský*, Hovory o čes. jazyce 138, Praha 1940.
M. Dokulil, Byl jsem se koupat... NŘ. XXXIII, 81.
k tomu Fr. Trávníček, NŘ. XXXIV, 49.
V. Flajšhans, O záporce *nic*, LF. LXIII, 232.
— Mimo, Sborník filolog. I, 165.
J. Haller, Řeč přímá, nepřímá a polopřímá, NŘ. XIII, 97.

- O předložce *pro* NŘ. XXX, 165.
- Rozdělovací znaménka, Hovory o českém jazyce 15, Praha 1940.
- O českém záporu, NŘ. XXXII, 21, 141.
- B. Havránek, Genera verbi v slovanských jazycích I, II, Praha 1928, 1937.
- O. Hujer, K nauce o asyndetu. Sborník Zubatého 159, Praha 1926.
- Fr. Kopečný, K vidovým rozdílům ve způsobu rozšazovacím, Slovo a slovesnost XII, 15.
- Fr. Oberpfalcer, Rod jmen..., viz ve II.
- M. Rostohar, Význam pádů s hlediska psychologického v časop. Psychologie VI, 1.
- VI. Šmilauer, Slovesný čas, NŘ. XXVII, 169.
- Fr. Trávníček, Neslovesné věty v češtině. I. Věty interjekční, Brno 1930, II. Věty nominální, Brno 1931.
- Studie o českém vidu slovesném, Praha 1923.
- Jos. Vachek, Obecný zápor v angličtině a v češtině. Praha 1947.
- Jos. Zubatý, K výkladu některých příslovčí, zvláště slovanských, Sborník filolog. III, 120.
- Člověk, NŘ. IV, 259.
- Jeden, NŘ. II, 69.
- Jeden z nejlepších lidí, NŘ. IX, 1.
- Ten, NŘ. I, 289.
- Ten nejlepší člověk, NŘ. IV, 74.
- Jenž, který, kdo, co, NŘ. II, 37.
- O zájmeně sám, NŘ. V, 161.

JAZYKOVÉ PRAMENY A JEJICH ZKRATKY

Arb. = Jakub Arbes
Baar = J. Š. Baar
Bart. = Fr. Bartoš
Bass = E. Bass
Beneš. = Božena Benešová
Bezr. = Petr Bezruč
Bozd. = Emanuel Bozděch
Br. = Kralická bible
Břez. = Ot. Březina
Čap. = Karel Čapek
Čapkové = bratři Čapkové
ČČH = Český časopis historický
Č.-Chod = K. M. Čapek-Chod
Čech = Svatopluk Čech
Čelak. = Fr. L. Čelakovský
Drda = Jan Drda
Dur. = Jaroslav Durych
Dyk = Viktor Dyk
Erb. = Karel Jaromír Erben
Erban = Karel Erban
Ertl = Václav Ertl
Fisch., O. Fisch. = Ot. Fischer
Geb. = Jan Gebauer
Glaz. = Jarmila Glazarová
Goll = Jaroslav Goll
Gottw. = Klement Gottwald
Hal. = Fr. Halas
Hál. = Vítězslav Hálek
Havl., Havlíč. = K. Havlíček Borovský
Herb. = Jan Herben

Herit. = Fr. Herites
Herrm. = Ignát Herrmann
Heyd. = Adolf Heyduk
Hlad. = Václav Hladík
Ho., Hol., Holeč. = Josef Holeček
Hora = Josef Hora
Jel. = Ed. Jelínek
Jir., Jirás. = Al. Jirásek
J. L. Fisch. = Jos. Ludv. Fischer
Jungm. = Josef Jungmann
Klicp. = V. Kl. Klicpera
Klič. = Benj. Klička
Klost., Kloster. = K. Klostermann
Konr. = Karel Konrád
Kop. = Josef Kopta
Kos. = Jan Evang. Kosina
Kosm. = Václav Kosmák
Kož. = Fr. Kožík
Krásnoh. = El. Krásnohorská
Kronb. = Rud. Jar. Kronbauer
Kul. = Beneš Meth. Kulda
Kunět. = Bož. Kunětická
LidNov. = Lidové noviny
Lier = Jan Lier
Mah. = Jiří Mahen
Mach. = Jos. Sv. Machar
Mácha = K. H. Mácha
Majer. = M. Majerová
Maria = Jar. Maria
Mart. = Vojtěch Martínek

Masar. = T. G. Masaryk
Mathes. = Boh. Mathesius
May. = Rudolf Mayer
Med. = R. Medek
Mixa = Vojtěch Mixa
Mrš., Mršt. = Al. Mrštík
Ner. = Jan Neruda
Neum. = S. K. Neumann
Nezv. = Vít. Nezval
Něm., Němc. = Bož. Němcová
Novák = Arne Novák
Novák. = Tereza Nováková
Nový = K. Nový
Olbr. = Ivan Olbracht
Palac. = Fr. Palacký
pís. = píseň
Pittn. = Vl. Pittnerová
Podlip. = S. Podlipská
pohád. = pohádka
Poláč. = K. Poláček
pořek. = pořekadlo
Praž. = Albert Pražák
Preiss. = Gab. Preissová
Pujm. = M. Pujmanová
Rais = K. V. Rais
R. Svob. = Růžena Svobodová
Rub. = Fr. Rubeš
Řez. = Fr. Řezáč
Sab. = K. Sabina
Sez. = K. Sezima
Scheinpfl. = Ol. Scheinpflugová

Slád. = Jos. V. Sládek
So. = A. Sova
Souček = St. Souček
Staš. = Antal Stašek
Stroupež. = Lad. Stroupežnický
Sum. = Jiří Sumín
Suš. = Fr. Sušil
Svět. = Kar. Světlá
Svob. = F. X. Svoboda
Šal. = F. X. Šalda
Šim., Šimáč. = M. A. Šimáček
Šlejh. = J. K. Šlejhar
Šmil. = A. V. Šmilovský
Šrám. = Fráňa Šrámek
Theer = Ot. Theer
Tilsch. = Anna M. Tilschová
Třebíz. = V. Beneš Třebízský
Tyl = Jos. Kaj. Tyl
Uher = Jos. Uher
us. = usus, obecný zvyk
Vach. = Emil Vachek
Vanč. = Vlad. Vančura
Vaš. = Jos. Vašica (slavista)
Vlč. = Jar. Vlček
Vojt. = V. Vojtíšek (historik)
Vr. = Jan Vrba
Vrch., Vrchl., Vrchlic. = Jar. Vrchlický
Wint. = Zik. Winter
Zavř. = Fr. Zavřel
Zey. = Julius Zeyer
Zub. = Josef Zubatý

JINÉ ZKRATKY A ZNAČKY

aj. = a jiní, jiné, jiná	odst. = odstavec
ap., apod. = a podobně	os. = (mluvnická) osoba, osobní
arch., archaist. = archaismus, archais- tický, -cky	p. = pád
atd. = a tak dále	pod., podob. = podobně
atp., atpod. = a tak podobně	podst. = podstatné jméno
básnic. = básnický	pomn. = pomnožné jméno
biblic. = biblický	přech. = přechodník
citoslov. = citoslovce, -slovný	příč. = příčestí
č., čís. = číslo	příd. = přídavné jméno
část. = částěji	příjm. = příjmení
ČModFil. = Časopis pro moderní filologii	pův., původ. = původně
hanl. = hanlivý	roz. = rozkazovací způsob
hovor. = hovorový	řidč. = řidčeji
jedn. = jednotné číslo	sr. = srovnej
jm. = jméno	t., tamt. = totéž, tamtéž
jedn. = jednotné číslo	t. j. = to jest
kniž. = knižní (slovo)	v. = viz
LF. = časopis Listy filologické	vulg. = vulgární, -ně
lid. = lidový, -vě	zájm. = zájmeno
m., muž. = mužský (rod)	zastar. = zastaralý, -le
min. = minulý	zp. = způsob
mno. = množné číslo	zprav. = zpravidla
muž., viz m.	zříd. = zřídka
na př. = na příklad	ž., žen. = ženský (rod)
násl., násled. = následující	« » = čti
NŘ. = časopis Naše řeč	= vedle toho
nik. = nikoli	> = změnilo se v...
odch. = odchylně	< = vzniklo z...
	⌞ = přestávka v písmě neoznačovaná

REJSTŘÍK

Hesla tištěná *kursivou* jsou v této práci vyložena hláskově, slovotvorně nebo etymologicky. Hesla tištěná antikvou jsou mluvnické názvy nebo slova vyložena tvarově. Odvozená slova, nejde-li o jejich tvary, hledej podle odvozovacích přípon, jejichž seznam je v tomto rejstříku; na př. *učitel* podle *-tel*, *svazák* podle *-ák*, listopadový podle *-ový*, *tajný* podle *-ný* a pod.

- a 245, 256, 267, 285, 291, 318, 325
- á 327
- aby (spojka) 1461
- ace 247
- ací 365
- ácný 354
- áč 283, 290
- adjektivalia 1065
- ady (přísl.) 374
- ak 372
- ák 246, 253, 261, 273, 274, 283, 290, 299, 312, 318, 439
- aký 371
- Alois || Alojs 79
- am 372
- an, -a 689
- an 253, 261, 268, 298, 318, 689, 1165
- án 283, 301
- anaforický význam, viz význam
- anánský 368
- ánec 300
- aniž (spoj.) 719 a násl.
- ánský 334, 368
- ant 247
- antepaeteritum 1379, 1380, 1385
- any 309
- apikální souhlásky 17
- aposice, viz přístavek
- arci- 451
- árna 303
- artikulace 14
- ář, -ař 243, 247, 290, 295, 296, 319
- as, -asa 261
- át 260, 261
- ata 260, 261, 269
- atánský 368
- ati 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 388
- atrakce 829, 1184
- atý 345, 346, 347, 355, 368
- au (citosl.) 40
- Auředníček 40
- auto 447
- autosemantický 1236
- Autratá 40
- ava 268, 307
- avý 346, 357, 367
- až na 1272
- ba 326
- Babák 252
- bacil 466
- barvínek 24
- básnička 258
- báta, baťa 260
- báti se 36
- bavlna 451
- bio 447
- blízko 1212, 1240
- bchatý 239
- Bohomil || Behu- 266, 267
- Bolemír 266
- bourati 37
- bóže 37
- brach, brácha 447
- brandy 534
- bú 40
- budižkničemu 500, 1041
- bůhvico, -kam, -kdo ... 1247
- byt (neústrojná spojka) 712
- býti, jsem sponové a opisné 627, 760, 859, 1116; jeho shoda 856
- Bzenec 49
- ce 252, 317
- cí 338, 365
- církevní slovanština a její vliv na češtinu 289
- císařovna 257
- cit (jeho vyjadřování, citová výslovnost, nálada, vliv na jazyk) 650 a násl., 802, 932 a násl. 1013, 1014, 1015, 1029, 1048, 1116, 1126, 1149, 1154, 1156, 1158, 1172, 1175, 1183, 1198, 1209, 1223, 1229, 1318, 1393, 1395, 1400, 1402, 1403, 1460, 1462; viz důraz
- cizí vliv na češtinu 450
- co 95, spojka 697, částice 1473
- co chvíli 1196
- co nejdříve 861
- copak, což (částice) 1473
- cti ... (k čest), ctít 95
- ctvo 315
- č 313, 317
- ča 260
- čacký 94

- části řeči 1021
 části věty představové 884,
 rozšířené 801, jedno-
 úkonné-dvojúkonné 955
 částice 280, 650, 686, 794
Čedok 449
čekati 443
čepeřit, čepýřit 44
Česko 1109
český 93
četka 448
 -čí 317, 318
 číslo množ. podílné 1027,
 majestátní 1030, citové
 1029, dvojné 454
 -čivý 358
 -čka 327
 článkování 14
 člověk (ve větách s vše-
 obec. podmětem) 621
 -čný 363, 364

 -da 245, 260, 284
dám || *dam* (2. pád množ.)
 210
Dana 260
 dásně, dásňový výstupek 14
 -de (přísl.) 374
Den (příjm.) 487
 deska - desk, desek 51
destička || *deštička* 97
děčko 94
 děj násobený 1321, achro-
 nistický, absolutní 1385
dělo || *dílo* 214
 diachronické zkoumání 22
dík (y) 1241
dílo, v. dělo
div (po stránce větné) 700
 -dlo 305, 311, 328
dohlížitel 42
dolézati || *dolízati* 46
Domažlice 392
 dorsální hlásky 17
doubrava 307
Doubravice 280
 druh slovní 1021
 duál 1022
 důraz 187, 731, 733, 736,
 739, 740, 743, 902, 932;
 vytykávký-citový 938,
 jednoduchý-složitý 939
 dvojhlásky 18, 19
 dvojice rodové, viz
 rod
dvorec || *dvorek* 279
 -dy 372, 374
 -dychovati 387
dz 32
dzinkati 32
dž 32
džbán, džber 96

 -e 301
 -e, -ě (přísl.) 372, 373,
 375
 -ební 349
 -ec 248, 253, 262, 272, 273,
 274, 278, 287, 288, 312,
 317, 417
 -ecký 350
 -eček 277, 280
 -ečka, -ečko 277, 280
 -ech 268
 -ej, -ěj 268
 -eji -ěji (přísl.) 373
 -ejší, -ější 343, 369
 -ek 262, 268, 273, 274, 282,
 288, 312, 318, 320, 324,
 417
 elace 1090
 elipsa, viz výpustka
 -elivý 358
 -en 268
 -enka 253, 278, 292
 -enlivý 358
 -enský 334, 350
 -ený, -ěný 344
 -era 262
 -erý 371
 -ěř 247, 297
 -es 261
 -est 326
 -eti, -ěti 382, 384
 etymologie lidová 24
 -eš, -ěš, -eša 261, 268
 -ev 463
 -evní 349
 -ež 315, 326
 extempore 535
 -ě (stř.) 294, 301, 372, 373,
 375
 -ější 338
 -ěti 376

f 32
 fonologické hlásky 25
foto 447
fouk 389
frančina 99
 freska — fresk, fresek 51
frk 389
fuk 389

g 32
grobán 450

Hamry 467
Hana 446
 -hdy 374
hebký 239
 heteronymie 1045
 historické zkoumání 22
 hlas, jeho síla, výška
 107
 hlasivky 14, 16
 hláskosloví 13
 hlásky 13, 25; významo-
 tvorné 25, nevýznamo-
 tvorné 31
 slabičné (slabikotvorné)
 — neslabičné 216
 hlat 510
hlavice 280
hledati || *hlídati* 214
 hledisko - hledisk, hledisek
 51
hlt 48
hnůj 43
hoch 362
hoj, hój 37, 40, 63
hostinec 288
houslista 247
houstička || *houštička* 97
 Hrejsenrou (příjm.) 500
hrk 389
hromada 1196
hrstinka 278
hrtan 16
hrubián 450
hů 40
hůlčice 280
hvězdice 280

- hybovati 387
 hypokoristika 258
 -ch, -cha 262
 Cheb 48
 chlapec 279
 chrupavka prsterová (prstencová, prstencovitá), štítná (štítnová), chrupavky hlasivkové, konvicovité 14
 chytrý 239
 -í 284, 314, 315, 322, 417, 418 (adj.) 331, 370 (přísl.) 372
 -ián 247
 -ic 272, 299
 -ice 248, 252, 258, 293, 327; pomn. 310
 -iček 277, 281
 -ičelý 347
 -ičitý 347
 -ička 277, 281
 -ičko 246, 277, 281
 -ičký 368
 -ičný 347
 -ijní 349
 -ik 252, 253, 262, 268, 273, 277, 289
 -in 249, 272; příd. 331
 -ín 299, 305, 307, 461
 -ina 272, 285, 294, 304, 322
 -inec (-inec) 272, 291, 300, 305
 -ínek 278
 -ínka 278
 -ínký 368
 -ínský 334
 intonace 192, 650, 686, 698
 -irna 303
 -íř 247, 297, 319, 450
 -írka 253
 -isko 283, 302
 -ism || -ismus 102
 -ista 247
 -istý 347
 -iš 261, 268
 -iště 302
 -ita 247
 -itán 301
 -itel 316
 -iti 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 389
 -itý 345, 347, 355, 371
 -ivý 346, 357
 já > jáz 24
 -ja 284, 325
 jak (spojka) 706
 jazyk 15; knižní 929, 986, 1141, 1169, 1200, 1214, 1341, 1353, 1380, 1428; umělecký 883, 929, 957, 962, 966, 1097, 1341, 1353, 1380, 1428; psaný — mluvený 893, 944, 946, 986
 jedenáct 91, 94
 jednotka začátkově jednovrcholová (přízvukově) 117, 150 — středově 118; dvojevrcholová, vícevrcholová 150, 161; j. významová, členská — větná 151, jednočlenná—dvoječlenná... 150; obsahově souřadná — pořadná tamt.; j. obsahově jednovrcholová — dvojevrcholová 164
 Jelena 266
 jery 48
 jestli 714
 jícen 1108
 jiskřice 280
 jistota tvrzení 653, 655
 jizba 102
 jména podstatná ve smyslu širším a užším 1058; hmotná - pomyslná 1059; obecná - vlastní 1060; dějová 1059; přísudková 766; obourodá 1040, 1045; vespólná 1046; osobní - živočišná 455, 456
 jotace 61
 -jší 338
 -ja 307
 -k 312, 374
 -ka 248, 253, 254, 256, 262, 272, 273, 276, 292, 312, 313, 318, 321, 326
 kačka 448
 Kadlec 49, 489
 kahan || -nec 279
 kamenolom 437
 kaplice 280
 -kati 381, 389
 Kaucký 40
 Kaunic 40
 kaurie 534
 Kautský 40
 kdák 389
 kdec, -kdo... 1246
 kdyby (spojka) 1461
 když 706, 708
 kejkle 454
 kilo 447
 Klimeš 49
 kmenosloví 237
 kmeny ve skloňování 455
 -ko 246, 273, 274, 276
 kolář || kolař 210
 kolébka || kolíbka 46
 -koli (v), -kolivěk 376
 kondicionál různovětný 739
 konejšiti, konýšiti 44
 konipas 435
 konsonantismus 13
 konýšiti 44
 kopist 457, 508
 korál 466
 korunovace 450
 kousíček 245
 Kracík 289
 kraj (přísl. - předložka) 1226
 královský 433
 -krát 375
 krejčí 239
 krejčová 256
 krov 44
 křeč 508
 kudla 24
 k vůli, kvůli 1256
 ký 1159
 -ky 372, 373, 375

- ký* 332, 337, 339, 364, 367
-kyně 246, 252, 253, 257
- l* 291, 319
-la 311
laik || *lajk* 79
latinka 223
lehati (*lé-*) 1328
lepší 494
Lesobanka 441
lík || *lék* 46
-livý 357
-lo 311, 328
Ludmila 266
lůj 43
- m* 374
májista 247
man (něm.) 621
Mandík 252
manžel, manželka 251
Mařák 252
Masobanka 441
Masosvaz 441
mát, máti 514
matice 280
medvěd 435
mentorovati 377
měřictví 95
měřit || *miřit* 211
Městec 245
měšec || *mišek* 279
ministerka, ministra, -rova 254
míra vlastnosti 1094
miřit 214
mišek 279
mistička || *mištička* 97
místo přehrady 16
mištička, viz mistička
mladé 1110
mladší 1094
mluvidla 14
mňau 40
mňoukati 40
-mo (přísl.) 374, 375
Mokropsy 467
mů 40
mučedník 289
mudrc 48
mudrlant 450
mykání 1030
- na* (předl.) || *v, do* 1267
-na 257, 303
-ná 327
-ňa 260
nadace 450
nade všechno (to je mi —) 861, *nade všechny* (je —) tamt.
nadhodnota 402
nad něho (není) 861
nálada 187, *náladová výslovnost, viz cit*
nářek 49
nařizovati 42
nasazení rázové 105
naschvál 1242
našinec 300
-natý 345, 346, 347
na základě 1241
naznak 1242
ne ve větné platnosti 634, 635
-né 314
nebeský 91
nebožtík 98
nehet < *no-* 24
nehorázný 402
nehrožený 402
nehodnouti se 404
nepřízvučnost 108
nesvár 402
neti 514
neurvalý 402
nevraživý 402
nevrlý 402
němčina 99
-ní 249; *zdj.* 334, 336, 337, 343, 348, 365, 366, 370, 418
-nice 253, 304
-ník 246, 289, 297, 304, 313, 319
Nizozemí 440
-nka 258
-nlivý 358
Nohel 49
-nouti 382
-ný 334, 337, 338, 343, 344, 346, 347, 349, 358, 370, 418, 419
- no* 326
-o 267; (přísl.) 372
-oba 284, 326
obapolnost, viz vespolnost
ocún 40
oddenek 420
odejel - odjel 53
odkorek 420
odpovědi na otázky 645 a násl.
odsouvání hlásek 24, 47
odvozenina 1. a 2. stupně 244
odvozování tvaroslovné 415
ohledně 1241
-och 262, 290
ochoz 457
ój 37, 40, 62
-ojí 371
okapie 534
okolek 420
-on, -oň 268
onikání 1031
onkání 1052
-onský 334
oproti 1290
osm 39, 102
osoba mluvnic. 1022, její pošnutí 677, 749, 1051
-ost 285, 326
-oš 261, 268
-ot 324
-ota 260, 269, 284
otázka řečnická 195, 660, 693, *vyučovací (rozlučovací)* 648
otazník 664
otrlý 407
-oucí 354
-oucny 354
-oučský 368
-ouch 262, 290
-oun 291, 318
-ounký 368
-ouš 261, 290
-out 269

- ov 461, 463
 -ová 255
 -ovati 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 386, 388
 -ovatý 345
 -ovec 272, 273, 274
 -ovi 314
 -ovic 299
 -ovice pomn. 310
 -ovitý 249, 346, 347, 418
 -ovka 257, 292
 -ovna 257, 304
 -ovné 314
 -ovní 337, 349
 -ovník 297
 -ovský 333, 337
 -ový 343, 344, 346, 347 349, 418
 ozim 508

 padesát 91, 391
 panský || pánský 210
 papouškovati 377
 patro 14
 pecen 1108
 pejsek 24
 peri 534
 perioda 728
 pestřec-pestřce, pesterce 49
 Petrušák 252
 pice 239
 písmo poslechové (akustické) 222, latinské 223
 pištěl 508
 pivodus 435
 plápol 442
 plíce 507
 podél 1249
 podílné množ. číslo, viz číslo
 podiv (a jeho vyjadřování) 651 a násl.
 podle 1248
 podmět přísudkový - nepřísudkový 757, 1123, 1128, psychologický 904
 podobnost (význam) 335, 336

 podomek 421
 podpěra 402
 podsední 103
 podstatná jména, viz jména
 podvýživa 402
 podzim 421
 pohlaví 1039
 pohrobek 421
 pohřeb 49
 pojdu || půjdu 214
 po jeho (je) 861
 poloha mluvidel, klidová 105
 polou 399
 Polska (ž.) 515
 pomoci 1241
 ponděli 421
 poněvadž 703
 posluchárna 244
 postavení slov ve větě, začátkové - středové koncové 862 a násl.; mezipřestávkové - nepřestávkové - mimopřestávkové 113, 114
 poštovník 297
 potměšilý 391
 povědomí jazykové 239
 povzdychati 1349
 pracant 450
 pracovati na čem 1261
 praesens - futurum 1389; p. historický (vyprávěcí) t., záznamový 1390, 1391, 1392, gnomický (příslavnický) 1386
 prachstarý 24
 prapor 442
 pražec 279
 problémek 282
 projev mimojazykový 618, ústní - písemný 618
 protilek 402
 protínávrh 402
 prst 511
 prý (přízvukově) 142
 práci || práci 211
 přec 46, přece 94

 předklonky 117, 118, stálé 122
 předpony slovesné, prostě vidové 394, 1339
 předvěti 728
 přehrada 15
 přechod (mezi 2 hláskami) přímý (čistý) - hiátový 77
 přelíčení 390
 přes (přese) 87, 89
 přeseň 549
 přesmyknutí hlásek 24, 82
 přesný || přísný 214
 přestávka neukončená - ukončená 105, 206, 207, 643, 806, 807, 812, 868, 874, 1006, 1009, 1010, 1011; v písmě neoznačovaná 114
 přibližnost 1172
 přidávání hlásek 47
 přidomek 422
 příklonky stálé 141, nestálé 143, vázané 873
 přípony slootovorné 26, ohýbací, osobní, pádové 452, živé - neživé 247
 příslovce 1235, 1239; p. - příslovečné určení 784
 příslovečné určení místa, času, způsobu, míry (stupně) a množství (kolikosti), nástroje, prostředku nebo prostředníka, příčiny a důvodu, účelu, podmínky a přípustky, společnost a styku, průvodných okolností, vztahu, věcného obsahu 784 a násl.; dějového obsahu 835, 838, 1233; účelová, způsobová (srovnávací) 851; místa - účelu 1264; p. určení - příslovce 784
 přísouvání hlásek 24
 přístavek 807 a násl.; přístavkové - nepří-

- stavkové vyjádření
tamť., 819, 853
přísudek čistě a sponově
jmenný 760, psychologický 884
přívlastek přímý - nepřímý 799, 968
přízvuk výdechový - tónový 107, slabičný - slovní - větný 108, stoupavý - klesavý t., jednovrcholový - dvouvrcholový, t., hlavní - vedlejší t., stálý (jednomístný) - volný, pohyblivý 109; tónový, viz intonace
půjdu 214
půl 399

rád (já) *maso* . . . 861
rada, radka, rádkyně, radová 254
ratolest 24
ráz (souhláska) 32
reflexiva (slovesa) stálá 1317, neurčitá 1320
retka 447
revue 534
Rež, příjm. 49
rod mluvnický 1033 a násl.; přirozený 1033, 1041; citový 1048, rodové dvojice 1043
Rohel 49
rok 239
rousati 37
rov 44
rty 16, 17, 18
ruský 91
různojmennost 1045
-rý 364
rytmičnost 110, 119
ř 33
řeč přímá uvozená - ne-
uvozená 748
Řečice 280
ředitel 42

s (*se*), předl. v jazykovém
povědomí = *z* (*ze*) 77
-*sa* 260
saditi 36
samohlásky 13, 16, 17, 18,
19; jejich spojení dvoj-
hláskové - různoslabič-
né 77; protáhlé (pře-
dlouhé)-polokrátké 208
sdělování 618
sebe -chvála, -kritika,
-lepší 391
sedm 39, 102
sekant 450
Sem(e)-, Sem(i) rád 266
Sendraž, -žice 267
sešpulení rtů 18
sh > *sch, zh* 88
shoda podle smyslu 1037
shřebný 423
schod 412
-*si* 376
Skalice 280
skotný 423
skrz 46
-*ský* 332, 337, 339, 343,
366, 419
slabiky zavřené - otevřené
218, vedlejší (pobočné)
221
slabší 1094
slaneček 466
sleď 474
-*slo* 311
sloh (stil) 728
slohové rozdíly 455
sloup 102
slova 25, hybridní 247,
citová 282, hanlivá 284;
začátková - středová -
koncová 114; opěrná
117
slovesa opisná - pomocná-
významová 796, 944;
zvrtná stálá 1317
sloveso sponové, viz *býti*
slovosled 116, 739, 770
sluničko 246
-*slb* 311
Smidary 267
-*snb* 326
sotvakdo 1246
soudyvjemové, zkušenost-
ní 849, pojmové 849
souhlas (a jeho vyjadřo-
vání) 653
souhlásky 13, 15, 16, 19,
21, skupinové 31, 72,
přechodové 76
sousloví 829, významové,
lexikální t.
souvětí stupňovací - ne-
stupňovací 670; rozlu-
čovací, vylučovací 673;
jednoduché - složité
723
spisovatýlek 282
spodoba znělosti 86, 106
spojení slov splývavé -
nesplývavé 803, 809,
812, 818; spojkové -
nespojkové (bezespo-
ječné) 805
spojky 669, 794, (různo-
věté) 728, 738, 739
*spolupodpisovati, -praco-
vati* . . . 392
spona, viz sloveso sponové
správce - správce 495
spravedlný 423
spřahování hlásek 24,
dvou slovotvorných
typů 37
spřežky (písmena) 224
srdíčko 246
stálý 54
stan, stav 241
starček 49
starší 1094
státi 36
statické zkoumání 21
stejnění samohlásek 24
stelný 423
stolec || -*lek* 279
stran(y) 54
středeční 244
střídavost 1181
stupňování naprosté 1090
-*ství* 285
-*stvo* 315
svatost || *svátost* 214
svěhlavý 444
svévolný 444
světnice 103

- svícen* 1108
svinstvo 68
svízel 508
svůj = vlastní . . . 1129
synátor 450
 synchronické zkoumání 21
 synsemantický 1236

 -š, -ša, -še 261
šedesát 101
šel < *šedl* 104
 -ší (adj.) 369
 štěrbina hlasová 14, ret-ní 18
švec 239, 488; *Švec* 49

 -t, -tě 684
tajuplný 391
takový 1155
tamten 1247
 -tel 316
 -telný 355
 tempo řeči 113
tentam 1247
 -tě 684
 -tík 254
 to citové, citoslovné 1150
 -to 311
 Tolstoj 527
 tón 192
toto 1154
trampota 235
trest 509
tříštička || *tříštička* 97
 tvary (časované) určité - neurčité 562; jedno-
 duché - opsané (opisné) 563, slovní 1021
 -tvi 285
 tykání 1030
 -tš 326

 -ů 272
úcta 95
učedník 289
účel 423
učitýlek 282
 -udy 372, 374
 -uch 262
 -ůj 272

uměničko 282
umí to (s lidmi) 862
 -una 262
upejpati se 44
úplný 65
uprostřed || *vprostřed* 40, 64, 65
 určení, viz příslovečné určení
usechl = *uschl* 49
uspiš 42
 ustrnování tvarové, vý-
 znamové 830, 1184, 1445
 -uš 261
 -uše 261, 268
 -uta 260, 269
 -ův 249, 330
u vidění 65
u víře 65
uvnitř 1242
u vyjevení 65
u vytržení 65
 uzenáč 466
 úžina 15

Václav 95, 265
válec || *-lek* 279
vana 91
vánoce 451
 -vati 387
 -vávati 388
 vazy hlasové 14
v důsledku 1241
vedle 1248
velectěný 429
Veleslavín 273
Velík 289
 veň 549
 verbalisace 1409
Veruňák 252
 vespolečnost 1122, 1124, 1181, 1318
vědátor 450
Věra 266
věru 1196
 větosloví 617
 věty holé - rozvité 796, výpusťkové 619; mluvnický bezpodměté 623; bezpodměté 624, 627, 761; jednočlenné — dvoučlenné 619, 624, 631, 640, 641; sponové věty jmenovací 628; srovnávací 644, 717, 754; souvětí 666; podmínkové obsahové-doplňovací 690; ome-zovací: opakově ome-zovací, zřetelové, vý-jimkové, odporovací 712 a násl.; stažené 859
více- 451
vichr 48
vinodus 435
vlasec 279
 vlastnost ve smyslu užším - širším 1066; podstatná - nepodstatná 810
vlidný 423
vniveč 1247
vodojem 50
vodoteč 439
Vojtěch 266
vprostřed, v. *uprostřed*
vrbice 280
 vrchol přízvukový 117
vstáti 414
Všehrd 274
 -vý 356
vyhlédati || *-hlidati* 46
 vykání 1030
 výpusťka 857
 výslovnost spojitá, plynu-lá 114 — nespojitá, ne-plynulá, volná 114, ná-ladová 139; viz spojení slov
Vyšehrad 440
vyšší 1094
 význam hlásek věcný - mluvnický 25; rozlišo-vací (diferenční), obec-ně - určité, slovtvorné, tvarově 26, 27, 28, 29; větný (větoslovný) 234, 452; slovnědruhový 235, mluvnický 452; odkazovací 1130
 významosloví 617

vyznění 106, rázové 107	<i>zbůjník</i> 63	<i>Zora</i> 266
vzájemnost, viz vespolečnost	<i>zdáti se</i> 861	<i>zpod</i> 1242
<i>vzdor</i> 1241	<i>zdrava</i> < strava 24	<i>zprostřed</i> 1242
vzrušení 187	<i>zemánek</i> 282	způsob přehrady 16
	zesilování — zeslabování významu 1091	<i>zrcátko</i> 103
-y (přísl.) 372	<i>zhlavec</i> 424	zřetel 474
-ý 339, 370, 371	zkratková slova 447	zuby 16
-yně 253, 257, 305, 308	zkratky 223, 230	zúžení 15
zájmena (ukazovací) předjímací (anticipující) 1142, připravující (praeparativní) t.; souvztažná 1161	<i>zlatodol</i> 441	zvučnost hlásek 104, 105, 215
zánik hlásek 22	<i>zloděj</i> 435	
<i>za příčinou, z tou příčinou</i> 1311	<i>zmezi</i> 1242	<i>ženkyl, -kyl</i> 252
<i>zas</i> 46	změny hláskové 21, závislé - nezávislé tamt., soustavové-nesoustavné 23, významotvorné 28, opakují se 29	<i>Žerotín</i> 274
zástupky větrné 619	znak slovní 222	<i>žito</i> 239
závěr 15	znaménka rozdělovací — rozlišovací 222, 1005	<i>živější</i> 1094
zavěti 728	<i>znesvářiti se</i> 402	životnost (ne-) 454, 1191
<i>záviseti na čem</i> 1262	-zn 326	
		ž 319, 322, 324
		ž 284, 315, 324, 326
		γ (znělé ch) 31, 74, 86
		z (zadopatrové n) 31, 100
		’, viz ráz

OBSAH

DÍL ČTVRTÝ. SKLADBA

Co je skladba 425	617
I. VĚTOSLOVÍ § 426—635	618
A. VĚTA JAKO CELEK § 426—503	
Věta a jazykový projev 426	618
1. Věty podle větného nositele § 427—438	618
Větný nositel 427	
Věty slovesné § 428—443:	619
Věty dvojčlenné 428, s všeobecným podmětem 429, s neurčitým podmětem 430	
Věty jednočlenné, bezpodměté 431, jmenovací 432	
Věty jmenné § 433—437:	628
obecný výklad 433, povaha jmenných vět 434—436, jejich rozsah 437	
Věty citoslovné 438	640
2. Věty podle vzájemné spojitosti § 439—503	
a) Samostatné věty § 439—448	642
Obecný výklad 439	
Věty podle obsahu:	643
oznamovací 440, rozkazovací 441, přací 442, tázací 443, podmínková 444	
Věty podle citovosti:	650
citové věty oznamovací 445, tázací 446, řečnická otázka 447, citové věty přací 448	

b) Souvětí § 449—485	665
Souvětí souřadné podřadné, hlavní vedlejší věta 449	
Souvětí souřadné § 450—459:	667
souvětí souřadné po stránce mluvnické 450; po stránce myšlenkové: slučovací 451, odporovací 452, vylučovací 453; souvětí myšlenkově podřadné 454	
Některé věty po stránce výrazové:	677
věty přací a rozkazovací 455, tázací, účelové 456, podmínkové 457, přípustkové 458, příčinné 459	
Souvětí podřadné § 460—480	684
Obecný výklad 460	
Vedlejší věty obsahové § 461—466:	687
oznamovací 461, podmínkové 462, přací a rozkazovací 463, tázací 464—466	
Vedlejší věty doplňovací § 467—480:	696
časové 467, účinkové a následkové 468, příčinné 469, účelové 470, podmínkové (skutečné a neskutečné) 471—472, přípustkové 473, omezovací (opakově omezovací, zřetelové, výjimkové, odporovací) 474—477, srovnávací 478, přísudkově určovací 479, vztažné 480	
Podřadné souvětí složité § 481—485:	723
s několikanásobnou větou vedlejší 481, s vedlejší větou rozvitou 482, s několikanásobnou větou hlavní 483, souvětí rozvité hlavní větou 484, několikanásobné souvětí 485	
Pořádek vět v souvětí (větosled) § 486—495:	728
v souvětí mluvnicky souřadném 486—487, mluvnicky podřadném 488—495	
Výdechové členění souvětí: souvětí jako celky, věty v souvětí 496	743
c) Přímá, nepřímá a polopřímá řeč § 497—500:	745
obecný výklad 497; řeč přímá, neuvozená a uvozená 498; řeč nepřímá 499, polopřímá 500	
3. Ztráta větné povahy § 501—503:	751
věty slovesné 501, jmenné 502, citoslovné 503	
B. ČÁSTI VĚTY § 504—624	757
Obecný výklad 504	
O b s a h o v é č á s t i § 505—520:	
podmět 505, přísudek 506, přívlastek 507; doplněk 508—514	
předmět 515—517, příslovečné určení 518—519;	776
hlavní jednotná větná část 520	794

Mluvnické části 521	794
Hlavní a vedlejší obsahové části 522	796
Holé a rozvité části § 523—524:	796
holé — rozvité 523; stejnorodě a nestejnorodě rozvité 524	
Jednotlivé, několikanásobné a opakované části 525	801
Spojování částí věty § 526—624	803
Obecné výklady 526	
Výdechové a spojkové spojování § 527—539:	805
věta jako celek 527;	
rozvité části 528, nestejnorodě rozvité 529—530, stejnorodě rozvité 531—534	807
několikanásobné části 535—537	819
opakované části 538	827
Vazba větných částí § 539	829
Mluvnická shoda větných částí § 540—554:	830
Obecné výklady 540	
Prívlastek a jeho substantivum, adjektivní a substantivní 541	832
Doplňek a jeho substantivum 542	834
Príslovečné určení a substantivum 543—546	837
Prísudkové jméno a podmět 547—548	845
Slovesný přísudek a podmět 549	852
Sponové sloveso a podmět nebo přísudkové jméno 550	854
Sponové sloveso a jednotná část věty, přechodník a podmět věty 551	857
Nevyjádřování větných částí § 552—554:	857
obecný výklad 552; nevyjadřování, opakuji-li se 553, jestliže se snadno domyslí 554	
Pořádek větných částí, slovosled § 555—624	862
Obecné výklady 555	
Slovosled fonetický (přízvukový) § 556—564:	863
obecný výklad 556, příklonky na 2. místě ve větě 557, na dalším 558—563, pořad několika příklonek 564	
Slovosled významový § 565—624	878
Obecné výklady 565	
A. Slovosled věty jako celku § 566—600	879
Obecný výklad 566	

Slovosled mimo důraz § 567—591	880
1. Mluvnické části věty, spojky 567, částice <i>zda, zdali</i> 568	880
2. Psychologický přísudek § 569—577	884
Obecný výklad 569	
Psychologický přísudek mimo otázky a odpovědi na ně § 570; v otázkách doplňovacích 571—572, zjišťovacích 573—574, s neurčitými zájmeny 575	887
Psychologický přísudek v odpovědích na otázky 576—577	901
3. Psychologický podmět § 578—585	904
Obecné výklady 578—579	
Psychol. podmět mimo otázky § 580—584: začátkové, středové a koncové postavení 580; psychol. podmět představově 581—584	908
Psychol. podmět v otázkách 585	917
4. Jiné části věty § 586—590:	919
obecný výklad 586; určité sloveso 587, větný podmět určitého slovesa 588—589, předmět a příslovečné určení 590	
5. Ukazovací a osobní zájmena 591	930
Slovosled při důrazu § 592—600	932
Citoslovce, citové části a zájmena 592—593	
Důrazná slova § 594—600:	937
Obecný výklad 594	
Důraz jednotlivý § 595—598:	940
důrazné spojky, citoslovce, důrazný psychologický podmět 595, psychol. přísudek 596—598	
Důraz dvojitý 599—600	950
B. Slovosled několikaslovných větných částí § 601—624	953
Spojité a nespojité několikaslovné části věty 601	
Rozvité části jmenné nebo příslovečné: části představově jedno- úkonné 602, jednoúkonné nebo dvojúkonné 603	956
Části několikanásobné 604, opakované 605	961
Vzájemný pořad členů ve spojitých několikaslovných částech § 606—624	963
Obecný výklad 606	
Postavení přívlastku § 607—622:	964
Adjektivní přívlastek holý mimo důraz 607, v důrazu 608	
Adjektivní přívlastek stejnorodě rozvitý: typ <i>starý český jazyk</i> (<i>starý jazyk český</i>) 609, <i>nový, dobrý obchod a cizí slovo, latinské</i> atd. 610	968

Adjektivní přívlastek s členem nestejnorodě rozvíjejícím: obecný výklad 611; typ <i>velmi dobrý člověk, Slovany (veskrze) obývané území</i> atp. 612—613	974
Adjekt. přívl. rozvitý stejnorodě i nestejnorodě: typ <i>(jeden) můj velmi dobrý přítel</i> atp. 614—615	987
Adjekt. přívl. nestejnorodě šíře rozvitý 616	990
Substantivní přívlastek holý a rozvitý 617	993
Substantivní a adjekt. přívlastek 618	995
Neshodný přívlastek: genitivity <i>jeho, jejich, jich</i> a zřetelový instr. 619, gen. množství 620, jiné jmenné genitivity, podmětový dat., ostatní neshodné přívlastky 621	995
Shodný i neshodný přívlastek 622	1001
Rozvité přísudkové a doplňkové adjektivum 623	1002
Rozvitý přechodník 624	1004

C. VĚTA PO STRÁNCI PRAVOPISNĚ § 625—635:

obecný výklad 625; čárka 626—627, tečka 628, dvojtečka 629, středník 630, otazník 631, vykřičník 632, závorky 633, pomlčka 634, uvozovky 635	1005 1011
--	--------------

II. VÝZNAMOSLOVÍ § 636—865 1021

Obecný výklad 636

A. MLUVNICKÉ ČÍSLO, ROD A OSOBA § 637—651 1022

Mluvnické číslo: jednot. a množ., dvoj., pomnož. jména atd. 637; příležitostná číselná platnost 638; citové číslo 639; číselné pojetí různých výrazů (*otec a matka...*) 640—642; množ. pojetí jednot. jmen, množ. tvar místo jedn. 643

Mluvnický rod § 644—648: 1038

Dvojí a trojí rod některých substantiv, přirozený rod 644;

Přechylování, obourodost a vespolečnost substantiv 645—646 1043

Citový rod 647 1048

Rodové pojetí výrazů a slov (*otec a matka, otec s matkou...*) 648 1049

Mluvnická osoba § 649—651: 1051

obecný výklad 649; pojetí výrazů co do osoby, citová osoba 650; v nepřímé řeči 651

B. JMÉNA (NOMINA) § 652—790 1058

Obecný výklad 652

Podstatná jména § 653—655: 1058

ve smyslu širším a užším, obecná a vlastní... 653; slova a slovní spojení zpodstatnělá 654; substantiva v úkonu jiných druhů (v úkonu příslovečném...) 655

Přídavná jména § 656—677	1065
Příd. jm. ve smyslu širším a užším... 656	
Příd. jm. přivlastňovací : na <i>-ův</i> a <i>-in</i> 657, na <i>-í</i> 658, na <i>-ský</i> (<i>-ký</i>), <i>-ovský</i> , <i>-ový</i> , <i>-ovní</i> , <i>-ní</i> , <i>-ný</i> , <i>páně</i> 659	1067
Podměťová a předmětová adj. § 660—663	1073
obecný výklad 660; adjektiva ze jmen životných 661—662, ze jmen neživotných 663	
Ostatní adjektiva: příslovečná 664, zastupující genitiv 665	1084
Stupňování adjektiv: obecný výklad 666, poměrnost stupňování 667—669	1089
Jmenná a složená adjektiva § 670—673:	1095
adjektiva v užším smyslu 670—672, v širším smyslu 673	
Zpodstatnělá adjektiva: slovotvorné a úkonné zpodstatňování 674, zpodstatnělá adjektiva jmenná 675, složená 676, zpodstat. adjektivalia 677	1106
Zájmena § 678—711	1112
Obecný výklad 678	
Zájmena osobní : užívání zájmen nezvratných 679; citová zájmena 680; <i>on</i> 681, <i>on</i> a <i>ten</i> 682	1113
Zvratné <i>se</i> (<i>si...</i>) 683	1122
Zájmena přivlastňovací 684—685, <i>svůj</i> 686	1125
Záj. ukazovací § 687—701:	1130
<i>ten</i> ve významu odkazovacím do minula, <i>ten</i> <i>on</i> 687—689, <i>ten</i> <i>tento</i> 690—692, do budoucna 693;	1130
ve významu přímo ukazovacím 694, ve spojení se jmény času, <i>ten - onen...</i> 695;	1145
citové <i>ten</i> 696, <i>to</i> 697	1149
<i>tento</i> , <i>tenhle...</i> 698, <i>tamten...</i> 699	1153
<i>onen</i> 700	1155
<i>týž</i> (<i>tentýž</i>), <i>takový</i> , <i>jaký</i> , <i>sám</i> (<i>samý</i>) 701	1155
Zájmena tázací 702	1158
Zájmena vztažná § 703—707:	1160
původně tázací 703, od původu netázací, <i>jenž</i> , <i>který</i> , <i>co</i> , <i>jaký</i> , <i>an</i> 704;	
neshodná vztaž. zájmena 705; vztažné věty a závislé otázky 706; vztaž. zájmena a ukazovací 707	1165
Zájmena neurčitá § 708—711:	1170
<i>kdo</i> , <i>co</i> , <i>který</i> , <i>sotvakdo...</i> 708, <i>někdo...</i> , <i>kdośi</i> 709, <i>kdokoli</i> , <i>ledakdo...</i> , <i>kdekdo...</i> , <i>bůhvíkd...</i> , <i>nevímkd...</i> , <i>kdochce</i> 710; <i>všecek</i> , <i>každý</i> , <i>nikdo...</i> , <i>žádný</i> , <i>jistý</i> 711	

Číslovky § 712—717	1179
Obecný výklad 712	
Základní číslovky 1—4 713, 5, 6..., <i>milion... čtvrt, půl..., kolik..., málo</i> 714	1180
Řadové číslovky 715, druhové 716, násobné a podílné 717	1187
Sklonované tvary § 718—742	1190
Obecný výklad 718	
Nominativ: jmenovací nom. 719, příslovečný 720, nom. vlastnosti 721	1192
Genitiv § 722—732:	1198
předmětový u sloves 722, u jmen 723; podmětový 724, částečný 725, celkový, množství a látky 726; záporový (předmětový) podmětový) 727; citový 728; při adjektivech 729, přivlastňovací 730, příslovečný 731, vlastnosti 732	1209
Dativ § 733—736:	1216
předmětový u sloves 733, příslovečný 734, u jmen, příslovci a citoslovci 735; citový 736	
Akusativ § 737—739:	1224
předmětový u sloves 737, u adjektiv, samostatný 738; příslovečný 739	
Vokativ 740	1228
Instrumentál: předmětový 741, příslovečný 742	1229
Předložky § 743—790	1235
Předložky a jejich pády 743; původní a nepůvodní předložky 744; předložky s příslovci, složené předložky 745; postavení předložek 746; opakování předložek 747;	
<i>bez (beze) 748, dle, podle, podél, vedle 749</i>	1247
<i>do 750, dovnitř, uvnitř 751</i>	1249
<i>k (ke, ku) 752, kolem, okolo, kol, vůkol 753, kromě (krom) 754</i>	1253
<i>mezi 755, mimo 756, místo 757</i>	1258
<i>na, významy předmětové 758, příslovečné 759—760; na Kladno (Kladně) do Kladna, v Kladně... 761</i>	1261
<i>nad (nade) 762, o 763, ob 764, od (ode) 765</i>	1273
<i>po s akus. 766, s lok. 767—768</i>	1281
<i>pod (pode) 769, pro 770</i>	1286
<i>prostřed, doprostřed, zprostřed 771</i>	1289
<i>proti, naproti 772, před (přede) 773, přes (přese) 774, při 775</i>	1290

<i>s (se)</i> s genit. 776, s akus. 777; s instr. v příslovečných významech 778, v předmětových 779	1295
<i>skrz (skrže)</i> 780, <i>stran (strany, stranu)</i> 781, <i>u</i> 782	1301
<i>v (ve, u)</i> s akus. 783, s lok. 784	1303
<i>vně, vůči</i> 785, <i>vz (z)</i> 786	1306
<i>z (ze)</i> 787, <i>za</i> 788—790	1307
C. SLOVESA § 791—849	1314
Slovesa podle povahy děje § 791—794:	
Činnostní..., předmětová a podmětová 791;	
Zvratná s předmětovým <i>se, si</i> 792, s nepředmětovým 793; typ <i>chce se mi spát...</i> 794	1315
Úkony časovaných tvarů § 795—823	1321
Obecný výklad 795	
1. Slovesný vid § 796—810	1321
Obecný výklad 796. Okamžitá slovesa 797, trvací 798;	
opětovací slovesa stálá nestálá 799; zvláštní případy opětování 800	1326
opakovací slovesa 801	1333
Dokonavost a nedokonavost 802	1335
Skládání sloves s předponami: prostě vidové předpony... 803;	
složená slovesa trvací 804, opětovací 805—806, opakovací 807	1339
Vidová stupnice 808	1353
Užívání sloves podle vidu 809—810	1357
2. Slovesný rod § 811—815	1364
Činný trpný rod 811. Trpný rod podmětový bezpodmětý 812.	
Výrazové prostředky trpného rodu 813—815	
3. Slovesný čas § 816—822	1374
Základní čas 816. Poměrný čas 817, ve vedlejších větách obsahových 818—820, ve vedlejších větách doplňovacích a ve větách hlavních 821. Mimočasovost 822	
4. Slovesný způsob 823	1387
Jednotlivé tvary a jejich významy § 824—847	1388
Určité tvary 824: praesens 825, praeteritum 826, futurum 827;	
indikativ 828, imperativ 829—830, kondicionál 831	
Jmenné (neurčité) tvary § 832—847	1403
Podstat. jméno slovesné 832. Supinum 833. Infinitiv 834,	
v úkonu příslovce 835, substantiva 836, určitých tvarů 837	

Příčestí § 838—847	1416
Obecný výklad 838. Příčestí v užším smyslu 839. Přechodníky 840: přech. přítomný, budoucí a minulý 841; podle časového významu a obsahu 842; nevětné a ustrnulé přechodníky 843.	
Zpřídavnělá příčestí: přechodníky 844—845, příčestí vlastní 846—847	1431
Ztráta slovesné povahy určitých tvarů 848—849	1439
D. PŘÍSLOVCE § 850—858:	1442
Původní a nepůvodní příslovce 850; vznik příslovci ustrnováním 851—852	
Záporová příslovce 853: zápornky opakokladné a prostě záporné 854; zápor kladných vět, celkový 855, částečný 856; zápor vět záporných 857; citový zápor 858	1448
E. CITOSLOVCE § 859—863	1461
Obecný výklad 859. Citoslovce v užším smyslu 860. Zvuková slova 861. Úkony citoslovci 862. Původní nepůvodní citoslovce 863.	
F. SPOJKY: větné nevětné, původní nepůvodní 864	1469
G. ČÁSTICE 865	1472
Literatura	1475
Jazykové prameny a jejich zkratky	1478
Jiné zkratky a značky	1480
Rejstřík	1481

Opravte si laskavě tuto tiskovou chybu:

str. 637, 14 ř. zdola *místo*: podmět druhé věty,

má být: podmět nebo předmět druhé věty

František Trávníček
MLUVNICE SPISOVNÉ ČEŠTINY
Část II.
SKLADBA

Slovanské jazykovědné příručky, svazek 2. Jako svou 32. publikaci vydalo Slovanské nakladatelství v Praze 1951. Šéfredaktor Josef Jungwirth, odpovědný redaktor sbírky Miloslav Zima, Technický redaktor Alois Hodek. Obálku a vazbu navrhla Zdeňka Valentová. Korekturu provedl František Trávníček. Z opravené sazby vytiskla Svoboda, tisk. záv. n. p., závod č. 2 v Praze. — Třetí, v Slovanském nakladat. prvé, opravené a doplněné vydání. Náklad 20.750 výt. (5.501 až 26.250).

Cena šité brož. 116 Kčs, váz. 136 Kčs.

301 12 458 — 58149/50/III. — 32 — 1%.

Sazba (oprava) 9. IX. 1950. — Tisk 1. III. 1951. — 55,50 plán. archů, 38,32 autor. archů, 39,01 vydavatel. archů. — Papír 222-20, formát 95 × 126 cm, 80 g.